DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Hazırlayan
MEHMET BAYRAK

Açık-Gizli / Resmi-Gayrıresmi

KÜRDOLOJİ BELGELERİ

Özge

Hazırlayan
MEHMET BAYRAK

Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi
KÜRDOLOJİ BELGELERİ

ÖZ - GE Yayınları : 17

Birini Baskı : 1994

Yönetim Yeri : Meşrutiyet Cad. 17/19 Kızılay-ANKARA, Tel: 418 22 96

Dizgi : BİÇEM DİZGİ ÜNİTELERİ
Tel: 231 22 56 ANKARA

Baskı : ABC Matbaacılık Necatibey Cad. 51/1, Tel: 230 36 19

Kapak : Metin Turan

Kapak Resmi : Kürt Aşiret Reisi Kara Fatma ve Bir Kürt Süvarisi (Kaynak/ P.Tuglacı: **Osmanlı Döneminde Türk Kadınları**)

ISNB : 975 - 7861 - 02 - 2

Hazırlayan
MEHMET BAYRAK

Açık-Gizli / Resmi-Gayriresmi

KÜRDOLOJİ BELGELERİ

Özge

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 9

I. KESİM
SÜRGÜNDEKİ KÜRT AYDINLARININ YARI-DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

I. BÖLÜM: KÜRT AYDINI *DOKTOR ABDULLAH CEVDET*'İN HALKINA HİTABESİ: *"BİR HUTBE/ HEMŞEHRİLE-RİME"* (1909)..... 13

II. BÖLÜM: SEVR BARIŞ KONFERNSI'NIN KÜRT BELGELGESİ *ŞERİF PAŞA*'NIN KONFERANSA SUNDUĞU *NOTA* (1919)..... 19

III. BÖLÜM: *DR. ŞÜKRÜ MEHMED SEKBAN*'IN KÜRT SORUNUNA İLİŞKİN BİR MUHTIRA MEKTUBU: *"KÜRDLER TÜRKLER'DEN NE İSTİYORLAR?"* (1923)..... 26

IV. BÖLÜM: KÜRT *HOYBUN* ÖRGÜTÜ'NÜN DÜNYAYA ÇAĞRISI: *"KÜRTLER'İN KIRIMI"* (1928)..... 40

V. BÖLÜM: *BLETCH SCHİRGUH* (Celadet Bedirhan) *"KÜRT SORUNUNUN KÖKENİ VE NEDENLERİ"* (1930)..... 57

VI. BÖLÜM: 150'LİKLERDEN *MESUD FANİZÂDE*'NİN *"KÜRT ULUSUNUN SOSYAL EVRİMİ"* KONULU DOKTORA ÇALIŞMASI (1933) VE BİR RAPOR..... 120

VII. BÖLÜM: ATEŞLİ KÜRT MİLLİYETÇİSİ *DR. ŞÜKRÜ MEHMED SEKBAN*'IN KEMALİST YÖNETİMİ YUMUŞATMA ÇABALARI YA DA *"KÜRT SORUNU/AZINLIKLARIN PROBLEMLERİ"* (1933)..... 129

VIII. BÖLÜM: KÜRT AYDINI *REFİK HİLMİ*'NİN *DR. ŞÜKRÜ MEHMED SEKBAN'A CEVABI* (1935)..... 144

IX. BÖLÜM: *DR. MEHMET NURİ DERSİMİ*'NİN BAZI DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ (1937).....177

II. KESİM
KÜRTLER'E VE ALEVİLER'E İLİŞKİN GİZLİ RAPORLAR

I. BÖLÜM: ARDAHAN MEBUSU *TAHSİN*'İN *(UZER)* 1926 TARİHLİ RAPORU: *KÜRDİSTAN'DA TEKKELERİN İŞLEVİ*..... 183

II. BÖLÜM: KEMALİST AYDIN *AVNİ ALİ CANDAR*'IN TÜRK TARİH TEZİ ADINA TRAJİKOMİK BİR AŞAŞTIRMASI: *"DOĞU ANADOLU'DA KÜRD SANILAN TÜRKLER"* (936).....194

III. BÖLÜM: RESMÎ İDEOLOG *HASAN REŞİT (TANKUT)* TARAFINDAN DİYARBAKIR'DA VERİLEN *KONFERANS* (1930)..... 197

IV.BÖLÜM: RESMİ İDEOLOG *HASAN REŞİT TANKUT*'UN YÖNETİME VERDİĞİ KÜRTLER'E İLİŞKİN MUHTIRA: *"KÜRTLER HAKKINDA ANDAÇ"* (1930).....208

V. BÖLÜM: *H.R.TANKUT*'UN ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA TÜRKİYE'YE ÖZGÜ BİR *"ETNO-POLİTİK"* ÇALIŞMASI (1938).....211

VI. BÖLÜM: GÜNEŞ-DİL KURAMCISI *TANKUT*'UN 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ SONRASINDA KÜRDİSTAN'A İLİŞKİN ETNO-POLİTİK İNCELEME RAPORU: *"DOĞU VE GÜNEYDOĞU BÖLGESİ ÜZERİNE ETNO-POLİTİK BİR İNCELEME"* (1961).....218

VII. BÖLÜM: ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ SAVCISI (1925) VE BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞ *AVNİ DOĞAN*'IN *"KÜRT RAPORU"* (1943)..... 233

VIII. BÖLÜM: BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK'İN İSTEĞİYLE HAZIRLANAN *"DERSİM YÖRESİ AŞİRET YERLEŞİM LİSTESİ"*.....271

IX. BÖLÜM: CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NE *"ALEVİLER"* KONUSUNDA VERİLEN RAPOR (1949)..... 295

X. BÖLÜM: İLÂHİYATÇI PROFESÖR *YUSUF ZİYA YÖRÜKAN*'IN ANLATIMIYLA GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE *"ALEVİLİK"*..... 300

XI. BÖLÜM: KÜÇÜK ASYA *YEZİDİLER*'İNİN ŞEYTAN'A TAPMALARI.....311

XII. BÖLÜM: *MEM Ü ZİN*'E KÜRT YURTSEVERİ *MUALLİM HAMZA* TARAFINDAN KÜRTÇE YAZILMIŞ *"ÖNSÖZ"*ÜN TERCÜMESİ.....325

XIII. BÖLÜM: *"KÜRT DEVLETİNİN HİKÂYESİ"*..... 329

XIV. BÖLÜM: *MUALLİM HASAN BAHRİ*'NİN ANLATIMIYLA *"KÜRT DÜĞÜNÜ"* (1916).....332

XV. BÖLÜM: *AVRİYANOF*'UN ANLATIMIYLA *BEDİRHANOĞLU* VE *UBEYDULLAH* İSYANLARI (1900).....341

XVI. BÖLÜM: *"BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ"*NDE KÜRTLER'E BAKIŞ.....352

XVII. BÖLÜM: *DR. ALİ NİHAD TARLAN*: *"ZERDÜŞT'ÜN GATALARI* (ZERDÜŞT'ÜN ÖZ ŞİİRLERİ).....357

XVIII. BÖLÜM: *PROF. H.R. TANKUT*'UN GİZLİ *"ZAZALAR"* ARAŞTIRMASI..... 409

XIX. BÖLÜM: KÜRT DİLCİSİ *HALİL HAYALİ* VE İLK KÜRTÇE ALFABE: *"ELİFBAYÊ KURMANCİ"* (1909)..... 491

III. KESİM
MEHMET BAYRAK: KÜRDOLOJİ YAZILARI

I. Alman Emperyalizminin Türkiye İle Kürdistan'a Girişi Ve Ziya Gökalp..... 509

II. Nazım Hikmet Ve Türk-Kürt Halklarının Kardeşliği.. 516

III. Kürtler, Azınlık Değil Eşit Haklara Sahip Ulus Olmak İstiyor..... 531

IV. Ezilen Ulus Milliyetçiliğine "Evet", Irkçılığa "Hayır"!..... 532

V. Kürtler Ve Sömürü..... 534

VI. Kürtler Ve Anadilde Eğitim..... 535

VII. Kürt Sorunu Üstüne Bir Konuşma..... 537

VIII. İlk Kürt Kültür Derneği'nin Proğramı Ve Tüzüğü: "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti Ve Nizamnâmesi"..... 544

IX. Batılı Gözüyle Osmanlı Toplumu Ve Yezidî Kürtler Üstüne Bir Tanıklık..... 549

X. Birinci Dünya Savaşı Koşullarında Kürdistan'a İlişkin Bir Gezi Notları Kitabı..... 553

XI. Anadolu Halklarının Toplumsal Muhalefeti ve "Babaîler İsyanı"nın Sunduğu Gerçekler..... 556

XII. Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği Dolayısıyla İlhan Selçuk'a Açık Mektup..... 563

XIII. Mehmet Bayrak'ın Yargılanan Eserleri Dolayısıyla Ankara DGM'de ve 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nde Yaptığı 2 Savunma..... 569

ÖNSÖZ

Türkiye'de sömürgeci anlayış, 1925 **Takrir-i Sükûn**'uyla Kürt kimlikli yayınları yasaklar ve bu konuyu tabulaştırırken; **Türk Tarih Tezi**'ne denk düşen bir Kürt politikasını da uygulamaya geçiriyordu. Tasfiye hareketlerinden geriye kalan Kürt aydınları büyük ölçüde ülkeyi terketmek zorunda kalmış, ülkede kalan sınırlı sayıda aydın ise susturulmuştu. Bunların yerine artık açık veya gizli resmi ideologlar konuşmaktaydı. Bunlar, ya **Prof. Hasan Reşit Tankut** gibi açık planda **Güneş-Dil Teorisi** doğrultusunda ipotekçi, red ve inkârcı, gizli planda kabulcü ve asimilasyoncu -sözde- bilimadamları; ya **Mehmet Şerif Fırat** gibi devlet güdümlü Kürt kökenliler; ya **Ali Avni Candar** gibi Kürtler'in yanısıra Araplar'ın Türklüğünü ispatlamaya çalışan traji-komik "bürokrat-yazar"lar ya da belli periyodlarla ortaya çıkan **Alb. Nazmi Sevgen** gibi "asker-yazar"lardır. Bunlara, **Hakkı Naşid Uluğ** ve **Niyazi Ahmed Banoğlu** gibi "muhbir gazeteci"leri de eklemek gerekiyor.

Sürgündeki Kürt aydınları ise seslerini yurtdışındaki çabalarıyla duyurmaya çalışmışlar, ancak çoğu kez Kürt halkına bile ulaştıramamışlardır. Resmi makamlara ulaşanlar ise, resmi Türk propagandası karşısında yeterince yankı bulamayıp boğulup kalmıştır. Bunlardan, **Dr. Şükrü Mehmed Sekban**'ın Kürtler'i kıyımdan kurtarmak amacıyla yazdığı **"Kürt Sorunu"** gibi sayılı broşür ise, burjuvazi tarafından kıyasıya kullanılmıştır...

İşte çalışmamızın birinci kesiminde **"Sürgündeki Kürt Aydınlarının Yarı-Diplomatik Girişimleri"**ne; ikinci kesiminde **"Kürtler'e ve Aleviler'e İlişkin Gizli Raporlar"**a, üçüncü kesimdeyse gazete ve dergilerde kalan kimi **"Kürdoloji Yazıları"**mıza yer vereceğiz.

Çalışmamızın omurgasını oluşturan araştırmaların büyük bölümü ilk kez yayımlanmaktadır. Diğer bölümüyse ülke dışında Arap harfleriyle basıldıklarından bugüne kadar okuyucunun eline ulaşmamıştır.

İnanıyoruz ki, okuyucu, bu çalışmayla **Kürt halkını daha iyi tanıyacak**, 20. yüzyıl Kürt gerçeğini daha iyi kavrayacak ve Kürt sorununun demokratik çözümünü daha bir bilinçle savunacaktır...

Mehmet BAYRAK

I. KESİM

SÜRGÜNDEKİ KÜRT AYDINLARININ YARI-DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİ

I. BÖLÜM

KÜRT AYDINI DOKTOR ABDULLAH CEVDET'İN HALKINA HİTABESİ (1909)

Tanınmış bir siyasal düşünür ve Kürt aydını olan ***Dr. Abdullah Cevdet****, Diyarbakırlı Dr. İshak Sükûti ile birlikte 1899'de* ***İttihad-ı Osmani Cemiyeti*** *ile* ***İttihad ve Terakki Cemiyet*** *ve* ***Fırkası****'nın temellerini atanlardan biridir. Osmanlılık temelinde birliği ve ilerlemeyi amaçlayan bir örgütlenme, daha sonra Türk milliyetçiliğine ve ırkçılığına dönüşünce bu örgütlenmeden uzaklaşarak Kürt milliyetçiliği temelinde örgütlenmeye ve Kürt halkını aydınlatmaya yönelmiştir. Osmanlı aydınlanma hareketinin öncülerinden de olan Dr. Abdullah Cevdet'in bu doğrultuda kimi yayınları bulunuyor.* ***İki Emel*** *(1906),* ***Uyanınız! Uyanınız!*** *(1907) bu türden yayınlarındandır.* ***Bir Hutbe/ Hemşehrilerime*** *(Mısır, 1909), Dr. Abdullah Cevdet'in doğrudan Kürt hemşehrilerine çağrı niteliğinde bir mektubu ya da muhtırasıdır. II. Meşrutiyet hareketinden sonra İstanbul'da yayımlanmaya başlayan* ***Roji Kurd*** *vb. dergilerden, sürekli olarak Türkler'le Kürdler'in kardeşçe yaşamalarının gerekliliğine değiniyordu.*

Ömrünün birçok devresini sürgünlerde geçirmek zorunda kalan ünlü Kürt aydını Dr. Abdullah Cevdet'in telif ve tercüme olarak çeşitli alanlarda 100'e yakın eseri bulunuyor. Tıp alanındakiler dışında bu eserlerin bir dökümü için bkz. Dr. M. Şükrü Hanioğlu: ***Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi****, İst. 1981 ve Malmîsanij:* ***Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet,*** *İsveç, 1984. (Ş. Hanioğlu, aynı zamanda şair de olan Dr. Abdullah Cevdet'in* ***"Gizli Figanlar"*** *adlı şiir kitabını kaynakçada vermemiş).*

(M. Bayrak)

(BİR HUTBE)
"HEMŞEHRİLERİME"

Kütübhane-i İctihad, Aded: 21, Mısır-Matbaa-i İctihad, 1909

Hemşehrilerime

Bundan ondört sene evvel, Sele tarikiyle Mamuretü'l-Aziz'e (Elazığ) geldiğim ve ahvâl ve müşvar-ı devlet hakkında mutadım vechile, elimden geldiği kadar efkârımızı tenvire çalıştığım vakit bana, **"zındık"** ve **"devlet hâini", "padişah düşmanı"** diyenleriniz eksik olmuyordu. Şimdi, vatana avdetimde yerini boş bulacağım ihtiyar pederim bir dereceye kadar müstesna, mesnece olan zevatın kâffesi hakkımda iğbirar (garez) gösteriyorlardı. Hatta (Diyarbekir) vilayetinin (Hani) nahiyesinde Sihhiye Tabibi sıfatıyla muvakkaten bulunduğum sırada, efkar-ı siyasiyemden dolayı, (Ata Efendi) isminde bir nedif yüzbaşısı, Diyarbekir'e avdetim esnasında, hasbetenlillah, ve padişaha sadakaten, yolda beni bir Kürt vasıtasıyla öldürtmek fikrinde bulunmuş olduğunu alenen söylemekten çekinmemişti. Seneler geçti, seneler size haberler getirdi, zulüm gittikçe çoğaldı; adalet, insaf gittikçe azaldı. Şimdi ondört sene evvel yanayakıla size anlatmak istediğim şeylerin mahz-ı hakikat olduğuna şüphe etmek vaziyetinde tereddüt göstermek imkânı kalmadı. Benim ve diğer ihvan-ı cemiyetin (örgüt yandaşlarının) onsekiz seneden beri maksadı say ve içtihadımız hep evvelki zulmü def ve bugünkü hürriyeti tesis etmek idi. Bu mukaddemattan muradım şudur: Şimdi söyleyeceğim sözler dahi ondört sene evvel vaki olduğu gibi gücünüze gitmesin; şimdi arzedeceğim hakikatların hakikat olduğuna, size muhabbet ve şefkatım saikasıyla söylenmiş olduğuna kanaat ettiğinizi görmek için bir ondört sene daha beklemeye takat yoktur.

Dinleyin benim bedbaht, masum, pak yürekli hemşehrilerim! Hürriyet ne demektir. Hürriyet, kavanîn ile tahdit ve te'min edilmiş (kanunlarla sınırlandırılmış ve güvence altına alınmış) olduğu halde kâffe-i âmâl ve ihtiyacât-ı meşruayi (insanların eylemlerini ve meşru ihtiyaçlarını) beşerin bilâmani ifa ve tasfiye olunmasıdır... Yemek, nefes almak, su içmek insan için nasıl bir hak ve ihtiyaç-ı tabiî ise, hürriyete malik olmak, hür yaşamak dahi öylece her insanın hakkıdır. Nefes almayan, yemek yemeyen, su içmeyen insan yaşamaz, ölür. Ey hemşehrilerim, ey millet! Siz de ölmeye mahkûm idiniz, hem nasıl ölmeye, vatan yolunda, bir maksad-ı mukaddes yolunda ölenlerin şanlı ölümüyle değil, bin hayatı değer öyle bir ölümle değil; muhakkar, sefil, murdar bir ölümle ölmeye, çürümeye sahife-i âlemden silinmeye mahkûm idiniz. Şimdi ölümden kurtuldunuz... Artık millet yaşayacak, hürriyeti yaşadıkça millet yaşayacak!

Dikkat ettiniz mi "hürriyeti yaşadıkça" diyorum. Hemşehrilerim! Gözünüzü dört açın. Hanginiz razı olursunuz ki bir herif gelsin de elindeki mülevves ve kanlı mendiliyle sizin ağzınızı, burnunuzu tıkasın, nefes almaktan sizi men etsin; içinizde mümkün müdür ki, böyle bir cinayete razı olan bir fert bulunsun. İşte bugün iktisap ettiğimiz hürriyetin elden çıkmasına razı olmak tıpkı öyle bir te'dile rıza vermektir. Hemşehriler! Hürriyet bize ihsan olunmadı. Yalvarmaktan, nasihattan, ağlamaktan zâlimler müteessir olmadılar. Hürriyet kuvvet sayesinde ve zorla alındı. Hürriyetin şânı da verilmek değil, alınmaktır. Hürriyet her önüne gelenin ağuşuna (kucağına) atılan bir aşufte değildir. Hürriyet bir nazeneyn-i cihan-âşûbdur (dünyayı karıştıran bir nazlıdır). Nazar-ı iltifatına nâil olmak için yolunda hayat-ı nakdineleri (peşinen yaşamlarını) sarf etmek, yolunda canlar, hatta cananeler feda etmek iktiza eder. Namaz, huzur-u İlâh'a çıkmaktır. Namazın makbuliyeti abdestli bulunmaya mevkuftur. Bu namazın abdesti su ile alınır. Huzur-u hürriyete çıkmak için de bir abdest lâzımdır; bunun abdesti kan ile alınır! Kan dökülmeksizin vukua gelen inkılâbların muammer ve feyzdâr olamaması abdestsiz namazın dergâh-ı Hak'ta adem-i makbuliyeti gibi bir hikmet-i sendaniye (örs gibi) ve sermediyedir. Türkiye ihrârının kanları mezarlara aktı, Türkiye ihrârının akciğerleri, kırmızı kanlara boyanmış olduğu halde, parça parça zindanlara döküldü.

Çehre-i zulüm veçhile, zindandan

Pâre pâre ciğer tükürmedeyim.

diyerek, pranga-bend Türkiye'nin hür evlatları zindanlarda canlarını verdiler, fakat Türkiye'ye can verdiler.

Mithat Paşa; Ali Suavi, Hüseyin Avni Paşa, Murad-ı Hamis (5. Murad) ey (**Konyalı Hikmet Emin**), (**Giritli Şefik Ali**), (**Diyarbekirli İshak Sükûti**), (**Rumelili İzzet**), (**Yenişehirli Ahmed Bahtiyar**), (**Ali Şefkati**), (**Beyrutlu Halil Ganim**), (**Mülazım Arap Sabri**), (**Avukat Acem İzzet**), Trablusgarp kavimlerine tevdi olunan (**Hacı Ahmet Efendi**), (**Vasfi**) ve rüfekası! Cenevre'de kalan (**Hayri**) ey ruhları arş-ı hürriyetimizde birer ahter-i giryan (ağlayan yıldız) diğer kardeşler! Böyle değil mi?

"Yatar dehşetli ağuşunda bin evlâd-ı hürriyet

Sanarsın mâder-i şebbân millettir mezaristan"

diyen şairin evlâdı bütün Türkiye'nin serâpâ böyle bir mezaristan halini aldığını gördü. Bunlar kâfi mi? Hürriyeti kedd-i yemiple (el emeğiyle) kazandık mı? Ey istikbal, bunun cevabını belki de bir lisan-ı bend ve rahmane ile sen vereceksin, yalnız sen... Evet, hürriyeti zorla fethettin. Yüzellibin Anadolu ve Rumeli evlad-ı hürriyetinin yüzellibin süngüsü yüzellibin martini, tüfengi hainler yatağı olmuş olan yıldıza evrildiği vakit ve ancak o vakit hürriyet alındı!

"Eruni ümmetten belagat menahâ

Bigayrül-ilmı o cidalü'l-hani"

bunun manası *"gösteriniz bana bir millet ki ilimsiz ve kılıçsız amaline, hürriyetine nail olmuş olsun"* demektir.(*) Dikkat ettiniz mi! Hürriyeti muhafaza etmek için de ilim ve kılıç lâzımdır! Kılıçlarımız var, Avrupa fabrikaları yapıyor, biz satın alıyoruz. Fakat ilim nerede? İlim para ile satın alınamıyor. İlmimiz olsa ne kılıcımızı ne mavzer tüfeklerini, ne Krupp toplarını Avrupa'dan almayız. Eğer ilmimiz olsaydı 33 sene mütemadiyyen bu tahkirata (bu aşağılanmaya), bu esarete hayvan gibi katlanmazdık. Hükümet-i sabıka, zâlim idi, hain idi; biz ne idik? - Umumiyet itibarıyla - bir sürü koyun, istenilen tarafa sevkolunur bir koyun sürüsü.

Hemşehriler! Bizler öyle miskin bir koyun sürüsü olduğumuz içindi ki (Yıldız) yırtıcı kurt, arslan içinde yaşayabilir mi? Hemşehriler! Artık koyun olmak yok! Artık sağılmak, koyun gibi sağılmak, derinizle beraber kırpılmak ve arzu olunduğu vakit boğazlanmak istemeyeceksiniz, bunu yapmayacaksınız. Yemin edin! Sizi koyunlar olmaya sevkedeni, arslanlar gibi pençeleyeceğinize yemin edin! Avrupa'nın büyüklüğü ilim sayesindedir. (Japon)lar, kısaboylu yüksek ahlâklı (Japon)lar ilim ve fazilet sayesindedir ki dev gibi Rusya'yı, bir çocuğu döver gibi çevire çevire dövdüler; Mançurya'dan kovdular; cibal-i endam harp sefinelerini (gemilerini) batırdılar; yarısından ziyadesini zaptettiler. (Japonya) bu büyüklüklere hep ilim, hürriyet, fazilet sayesinde nâil oldu.

Faziletli Japonlar; muharebe esnasında ölen Rus zabitlerinin ceplerinde buldukları saat, parayı ve zî kıymet eşyayı bunların yetimlerine, dul kalan zevcelerine teslim olunmak üzere, Japonlar, Rusya'ya gönderiyorlardı.

Ey Müslüman hemşehrilerim; siz muhaberede maktul düşen düşmanınızın emvalini ganimet diyerek cebinize sokmaz mısınız? Ne suretle olursa olsun ölen bir pederin malı, kanun-u veraset tarikiyle (yoluyla), evlatlarının ve dul kalan zevcesinin olur. Müslümanlık ise emval-ı eytama riayet etmek, dokunmamak emreder. Müslümanlar gücenmeyin! Her hak söz acıdır. Fakat "gel **muradev-i"** her acı da ilaçtır. Biz cahiliz; bizim ilmimiz, faziletimiz nakistir. Ve bunlarsız ve yalnız topla, tüfekle, süngüyle hürriyet muhafaza olunamaz. Bugün ihraın emir ve işaretini gözleyen cahil, saf dul asker, bir hîle bir hud'a ile ihrar üzerine ateş edebilir. Bizler "İstanbul"da, "Trablusgarp"da fikri hürriyetin nâşiri olmak töhmetiyle haps edildiğimiz vakit "Yıldız"lılar askerlere diyorlardı ki "bu doktorlar Yunan muhaberesinde Yunan'dan para almışlar da askere ağu vermişler, bunlar Padişahla hainidirler!" Neferler bu sözü maaz-ı hakikat addederek bize etmedikleri hakaret ve tazyik kalmazdı;

Şâir-i muazzam Arap metninin "esseyf es-sadak neba-i ene'l-keteb bî-hat el-hat beyn elced ve'l-la'ab" beyt-i gurrasındaki fikir müsib-i millet mülteda-yı efkârdır.

sonra alat'tecrit biz onları irşad ederdik... Derhal bizim için feda-yı can etmeğe hazır bulunurlardı; ilme olan ihtiyacı-ı kati bundan daha ziyade katiyetle gösterilemez.

Hemşehrilerim! Bugün hürriyet bayramıdır, haydi herkes barışın!

Umum vatandaşlar, Türk, Arap, Kürt, Arnavut, Ermeni, Rum, Bulgar, Yahudi hasılı Müslüm ve gayr-ı Müslim bütün vatandaşlar birbirinizi kucaklayın. İlim, hüner, sanat tahsiline, şirketler te'sisine elbirliği ile ve mütekabil muavenetle (karşılıklı yardımlaşma ile) çalışın. Birbirinizin lisanlarını öğrenin. Ecnebi lisanlarını, Fransız, Alman, İngiliz lisanlarından hiç olmazsa birini behamahal evladınıza öğretin. *"Kim ki okur Farisi, gider dininin yarısı"* diyen dangalaklar halt etmiş, Peygamberimiz (S.A.) Hazretleri *"men ilmi lisan kavm-i fe'men men mükerrehum"* buyurmuş.

Kız çocukların tahsil ve terbiyeleri de en ziyade ve her zaman düşünülecek, ihtimam olunacak bir meseledir.

"Talebu'l-ilm farize-i Ali kull-i Müslim ve'l-Müslümete" buyurulduğu meydanda iken kız çocukların tahsil ve terbiyelerini ihmal etmek haz-ı mu'siyet ve eser-i cehalettir.

Hemşehriler, ilk iş; **ittihat**, yani **Müslim ve gayr-ı Muslim bütün** vatandaşlar kardeş olmak; ikinci iş **terakki**; ilmen, fazilete, sanata, siyaseten terakki; üçüncü ve sonuncu ve en mühim iş muhafaza-i hürriyete devam etmek, uyanık bulunmak. *"Biz bir asırda biz ki bir saat uyumak ölmek demektir"* fakat ey Türkiyeli vatandaşlar, diri diri mezara sokulan Türkiye üzerine yatırılan cesim mermer taşları başıyla kırarak mezarından dışarı fırladı, Türkiye tekrar uyumak; ölmek için değil, uyanık kalmak yaşamak ve yaşatmak içindir ki kanlı mezarından fırladı ve zorla sarıldığı kefeni zalimlerin, hainlerin boynuna doladı!

11 Temmuz [24 Temmuz 1908] tarihine gelinceye kadar, bir zaptiye zorla hanenize girebilirdi. Sizi dövebilirdi. Sizin kolunuzu bağlayarak mahpusa götürebilirdi, sizi, topluyorum diyerek soyabilirdi. Böyle haksızlıklar, taarruzlar, hiç cezaya uğramaksızın, istibdadın hakkı idi. Sizden daha kuvvetli diğer biri sizi kendi menfaatına ve sizin ziyanınıza işlenebilirdi. Muhakkemede bir davanız olurdu, siz haklı ve mağdur olduğunuz halde hasmınız para, nüfûz veyahut gazapla, kuvvetiyle, davayı nahakkane (haksız yere) kazanabilirdi. Sen istediğin kadar fazilet, irfan, istikamet sahibi ol; sen hükümette bir hizmet, bir memuriyet bulamazdın. Çünkü menseblerini ekseriya birkaç bin lira rüşvet vermek veyahut birçok evlad-ı hürriyetin kanı ile mülemma etekler öpmek sayesinde vali olmuş, nazır olmuş hainlerin adamları bütün hidemat-ı devleti istila ederlerdi.

Şimdi hiç bir kimse ve hatta bizzat padişah, zorla eşiğinizi geçemeyecek, mükafaat-ı maknane-i devletin (devlet yakını) haricinde olarak hiç bir kimse vergi namıyla veya başka bir nam ile emvalınızı, paranızı zaptedemeyecek. Bunların hiçbiri olmayacak; bunların olmaması herkesin malından, canından emin olması, bihakk-ı layık olduğu makama oturtul-

ması, haklı davasını kazanabilmesi, mazhar-ı hürriyet olmak demektir. Hukukunuzu biliniz ki taarruza uğratıldığı vakit müdafaasına *müsaraat* edesiniz (hemen savunabilesiniz). Artık başınızı dik tutun, kavanîn-i meşruadan (meşru kanunlardan), Hak'dan başka hiç bir şeyin hiç bir kimsenin önünde başınız eğilmesin! Artık etek öpmek yok! Valilere, kaymakamlara, filanlara yalvarmak yok! Secde-i Rahmandan gayrı hiçbir şeyi, hiç bir hal bağınızı yere kadar indirmeyecek. "Mal canın yongasıdır" deriz. Ve mudafaası için canımızı tehlikeye koyarız. Hürriyet ise canımızın canıdır. Hürriyet, hayatın hayatıdır.

30 Temmuz 1908
Mısır-Kahire
Doktor Abdullah Cevdet

II. BÖLÜM

SEVR BARIŞ KONFERANSI'NIN KÜRT DELEGESİ ŞERİF PAŞA'NIN KONFERANSA SUNDUĞU *NOTA* (1919)

Osmanlı Devletinin Stockholm Elçisi ve Sevr Barış Konferansı'nda Kürt delegesi olan ***Şerif Paşa****, Türkçü İttihad ve Terakki hareketinin amansız muhaliflerinden biridir. Denebilir ki, sürgündeki yaşamı İttihad ve Terakki'ye muhalefet ve bu hareketin muhaliflerini korumakla geçmiştir. İttihad ve Terakki'yle hesaplaşmasını yansıtan birçok broşürü arasında* ***"Mücahede-i Vataniye/Muhalefet-i İttihad ve Terakki: Meşrutiyet'e Doğru Ben ve Hayatım"****(1911) ile* ***"İttihad ve Terakki'nin Sahtekârlıklarına, Danaetlerine Bülend Bir Sada-yı Lâ'netimiz"*** *(Paris, 1911) sayılmaya değer.*

Kuşkusuz bu arada İttihadçılar da boş durmamış ve onu karalamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu karşı propagandanın en ilginç örneklerinden biri, dinci bir Kürt olan ***Süleyman Nazif****'e yazdırıldığı bilinen ve* ***"Stockholm sefir-i sabıkı jurnalcı Şerif Paşa'nın eb ü ceddinin tercüme-i hâlini mutazammın risaledir"*** *biçiminde sunulan* ***"Boş Herif"*** *(İst.1910) adlı broşürdür.*

Birçok Fransızca broşürü de bulunan Şerif Paşa, ***Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası****'nın kurucusu olup, düşünce ve ideallerini Paris'te Fransızca ve Türkçe olarak çıkardığı* ***Meşrutiyet*** *gazetesinde dile getirmiştir. (Fazla bilgi için yazı ve eserleri dışında, Şerif Paşa:* ***Bir Muhalifin Hatıraları/İttihat ve Terakkiye Muhalefet****, İst. 1990 adlı esere bakılabilir).*

Bu bölümde, Kürt siyasal tarihinde önemli bir belge olarak, Şerif Paşa'nın 1919'da Sevr Barış Konferansı'na sunduğu ***"Kürt Halkının İstemleri Üzerine Nota"****ya (Mémorandum sur les Revendications du Peuple Kurde) yer vermek istiyoruz.*

(M.Bayrak)

KÜRT HALKININ İSTEMLERİ ÜZERİNE NOTA

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri bugün resmi olarak tanınırken, Kürt halkının haklı istemlerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi sanıyorum.

Etnografik açıdan Türkiye Kürdistanı'nın sınırları Kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batı'da Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik; Güneyde Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna; Doğuda Revanduz, Başkale, Vezir Kale yeni İran sınırından Ararat Dağı'na kadar devam ediyor.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri, Kürtler bu bölgeleri çeşitli isimler altında, 13. asırdan beri de Kürtler adıyla işgal etmişlerdir. I. Sultan Selim'e kendi istemleriyle bağlandıkları döneme kadar, Kürdistan, kırk altı bağımsız beylikten oluşuyordu. Diyarbakır, Denver, Şary Sul, Ler, Ardial, Hakkari Emadiye, Kürkel, Fink, Hassan Kef, Çemüs Gövzek, Mirdasi, Ekil, Sasur, Hezan, Kilis, Şeruan, Derzini, Erdikan, Hak, Terkel, Seydi, Süleymaniye, Sehran, Tekül, Kalay, Davud, Pelinkan, Bitlis, Garzan, Botan (vb.) bağımsız Kürt beyliklerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

Mommsen, Roma tarihinde Ermenistan'ı Fırat, Dicle ve Kur ırmakları kaynakları arasına yerleştirmektedir. İngiliz Ansiklopedisi Nuttals, daha açıklayıcıdır ve olduğu gibi kelimelere sahibiz: *"Ermenistan batı Asya içinde bir ülke, Hazar Denizi'nin batısında, Kürdistan dağlarının kuzeyinde, Türkiye, Rusya ve İran tarafından bölünmüş, Ararat Dağı'nın doruklarına ulaşan bereketli vadiler tarafından geçilen bir platoyu işgal eder."*

Bu açıkça, Ermeniler'e, Kürtler'in ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini, topraklarının elde tutanlar olarak kime başvuracaklarını göstermektedir.

Kürdistan'ın içinde bulunan Erzurum vilayeti ile ilgili olarak, büyük çalışması içinde Asya kıtasının sınırlarını yerleştiren, büyük coğrafyacı Elisee Reclui'nin otoritesine başvurabiliriz. Ona göre, Kürt çoğunluğunun sınırlarınca yassallaşan bir Kürdistan vardır. Dünya haritasının yakın değişimi içinde ulusal prensibi uygulayan, insanlık görevlerine kendini verenleri aydınlatmak için bu büyük coğrafyacının adını bir görev olarak anmadan edemeyiz.

"Yoğun aşiretlerin gruplandığı vadiler içinde, özellikle Zap havzası içinde Türk ve Persler karşısında farklı bir devlet kurma tutkuları olan yeterli güçte bir ulus oluşturmaktadırlar."

İşte büyük bir coğrafyacının 1884'te yazdıkları.

Doğal olarak başka istidatlar Konferans bünyesinde ortaya çıkabilir. Buna karşın, bize göstermektedir ki, kuruluş yolundaki Ermenistan'da merkez içinde çoğunluk olan Kürt halkı,

savaşçı ve ulusal bağımsızlıklarına düşkün olarak, şüphe olmayacak ki, kurulacak Ermenistan'da, Bağlaşıklar sürekli güçlü bir ordu tutmadıkça düzensizlik yaygın bir durumda hükmedecektir. Kaldı ki bu ordunun kendisi, bütün savaşlarda tehlikeye atılacak.

Ermeniler, büyük Ermenistan için hak ileri sürüyorlar; çünkü, İ.Ö.50 yıllarında Tigran zamanında bir Ermeni Krallığı mevcuttu. Fakat kasıtlı olarak Roma İmparatorluğu'na bağlı olan topraklarının Tigran'ın sağlığında Pompe tarafından tekrar işgal edildiğini eklemeyi unutuyorlar.

O halde bu gözlem etnik ve ırk kaynağı olarak Büyük Ermenistan'ı düşünmelerine izin verecek doğallıkta değildir.

Savunucuları gibi Ermeniler de, istemlerinin haklılığını Kürdistan'da oturan birkaç bin Ermeni üzerine basarak ispat etmeyi denemektedirler. Bu iddiaya yanıt olarak, sadece bir kez daha Nutalls'ın tanıklığına başvuracağız: *"Ermeniler tarihin eski dönemlerinden beri komşu ülkelere göç ettiler. Yahudiler gibi çoğunluğu bankacıdır ve sadece ticari işletmelerle ilgilenirler. Kürtler bu bölgelerde geniş kâr alanı bulan ve ticari yetenekleri tarafından yönlendirilen Kürdistan'da bugün oturan Ermeni azınlığı inkar etmeyi hiçbir zaman aramıyorlar. Sadece Kürtler'den yararlanma niyetleriyle, Kürdistan'a doğru göçü kendi istemleriyle tercih ettiler."*

Tamamen aynı niyetin etkisi altında tarihi ihmal ederken, şehirlerde yaşamayı tercih ettiler.

İlgili kanıt sıfatıyla Avrupa ve Türkiye'den çıkan resmi tanıkları aktarabiliriz. Berlin Antlaşması'nı takiben, İngiliz Baker Paşa, Osmanlı Meclis Başkanı Said Paşa ve ileri gelen Ermeniler'den Minas Efendi'den oluşan bir komisyon, halk sayımı yapmak amacıyla, Kürdistan'a gönderildi.

Diyarbakır ilinde gerçekleştirilen sayımı, sadece örnek olarak belirteceğiz:

Sonuç olarak verilen 840.000 kişi içinde 600.000 Müslüman ve 240.000 Hıristiyan ve Yahudi'dir.

Aynı dönemde, Fransa Millet Meclisi'nde 3 Kasım 1896'da yapılan bir tartışma sırasında (4 Kasım 1896 sayılı resmi gazete sayı: 1357 - 1358) Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yaptı: *"Bugün sorun olan, Türk illeri içinde, elimizdeki son istatistiklere göre Ermeniler, halkın %13'ünden fazlasını temsil etmiyorlar. Asya illeri içindeki dağılımları, kimi kez çok yoğun; kimi kez çok serpiştirilmiş, eşitsiz bir yapıdadır. Bir kelimeyle, bu iller içinde bu mutsuz halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve belirli bir otonomi kuruluşun gerçekleştirebilecek bir merkezi ayırt edemiyoruz."*

Bununla birlikte, pek haklı Kürt itirazlarını iyi göstermek için, Rus Genelkurmayı tarafından kaleme alınan ve sadece birkaç önemli kişiye gizli olarak dağıtılan bir broşür

metninden parçalar özetleyeceğiz. Sadece Rus Ordusu'nun ve politikasının çıkarları için yazılan bu broşürün gizliliği tartışma dışıdır. Broşür bu sıfatıyla Kürt ve Ermeni karşısında tamamen tarafsız bir niteliğe haklı olarak sahiptir. Bu yazının amacı sadece titizlikle gizli tutulacak olan bilgileri sağlamaktır. Van ve Bitlis illerinden söz edilirken, Ermeni iddialarına göre büyük ölçüde Ermeni olan bu iki bölgeyle iki ilinde Kürtler Ermeniler'den daha çoğunluktadır. Van'da %26 Ermeniye karşılık %46 Kürt ve Bitlis'te %39 Ermeniye karşılık %55 Kürt vardır. Bu iki ilde Kürtler'le aynı dinden olan Türkler sayılmamıştır. Sadece Van'ın ve Muş'un ilçelerinde Ermeniler ve Kürtler halk olarak hemen hemen eşittirler. Bitlis'in kazalarında %50 Kürt, %40 Ermeni vardır. Diğer kazalara gelince Kürtler Ermeniler'den birkaç kez daha fazla kalabalıktır. Kısaca hangi kaza olursa olsun Ermeniler halkın yarısını oluşturmuyorlar. Kürtler'in çoğunluğunun çok açık biçimde belli olduğu bu son bölgelerde oturan Ermeniler Kürtçe'den başka dil konuşmazlar. Aynı şekilde Van ve Bitlis illerinin bazı bölgelerinde Ermeni dili sadece papazlar tarafından bilinmektedir. Bu iki ildeki dinsel dağılıma gelince, dağılım şöyledir: Van kazalarında %54 Müslüman, %43 Hıristiyan, %3 diğer dinler vardır. Hakkari kazalarında %56 Müslüman, %43 Hıristiyan ve %1 diğer dinler vardır. Bitlis ilinde ve ilçelerinde %60 Müslüman, %40 Hıristiyan vardır. Muş'ta %51 Müslüman, %48 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden, Siirt'te %65 Müslüman, %34 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden, Genç'te %69 Müslüman, %20 Hıristiyan ve %1 diğer dinlerden vardır.

Sonuç olarak Van ve Bitlis illerinin toplam 32 kazası arasında ancak 8 kazasında Hıristiyanlar, diğerlerinde Müslümanlar çoğunluktadır.(*) Bütün Avrupa'da Ermeniler lehine sempatinin uyandığı, trajik olayların olduğu dönemde yapılan bütün bu resmi açıklamalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde en küçük bir çoğunluğun asla olmadığını uzun olarak göstermektedir. Ve bu nedenle, İmparatorluğu bütünleyen bir parça olan Kürdistan'da da çoğunluk olamazlar.

Diğer taraftan bu bölgede Kürtler'in açık çoğunluğunun son kanıtlarına ilişkin olarak sadece bu (son) iki ilde Hamidiye diye anılan süvari alaylarının var olduğunu söylemeliyim. (Bunlar) şu aşiretlerden oluşmuştur: Haydaranlı (aşiret) reisi (Mehmet Sadık Bey), Şavli (Cafer bey), Adamanlı (Ali Bey), Mocuri (İbrahim bey), Şemşiki (Sadık Bey), Sekiyah (Şeref Bey), Adamanlı (Uşan Bey), Peniyan (Lutfullah Bey), Seyidanlı (Ömer Bey), Allaş ve Haydaranlı (Hacı Demir Paşa).

Van'ın doğusu ve Aladağlar serisinin batısı arasında Haydaranlı Aşireti'nin altı atlı süvari alayı bulunmaktadır. Ahaza Haydaranlı adında Tutak, Malazgirt, Erciş'te oturan bir

(*) Van ve Bitlis istatistikleri Genel Kurmay İstihbarat Dairesi'ne bağlı Süvari Komutanı Mehmet Sadık tarafından Rusça'dan tercüme edilmiştir. İstanbul 1330 (1914).

başka Haydaranlı aşiret daha vardır. Buralarda ikinci olarak Hasenanlı Aşireti kalabalıktır. Malazgirt, Bulanık, Hınıs tarafında bu aşiretin oluşturduğu beş alayın üçü Bitlis ilinde bulunmaktadır. Üçüncü olarak Zeylan Çayı boyunca bulunan Hidmanlılar (aşireti)'dır. İki alay oluşturan Cibranlı Aşireti Varto kazasında oturmaktadır. Bunlara kıyasla daha az sayıda olan diğer aşiretlerin her biri bir alay oluşturmaktadır. Van Gölü'nün doğu kıyısında Şanlı aşireti, Saray'da İran sınırı üzerinde bulunan Mahmudiye'de de Takuri aşireti bulunmaktadır.

Milan Aşireti biraz batıda olmakla birlikte hala aynı sınır üzerindedir. Mocuri Aşireti de aynı bölgededir. Şemşiki Aşireti Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında Sekiyah Aşireti Zap Nehri'nin üst tarafında Alpak kazasında, Seyidanlı Aşireti Nursen ve Hamidiye kazalarında ve Allaş Aşireti Erciş ve Malazgirt kazalarında bulunmaktadır.

Bellibaşlı aşiretlerin dışında bu bölgede alay oluşturan ikinci derecede önemli başka aşiretler de vardır.

Bağımsızlıkları ve ulusal gelenekleri konusunda kırılmaz bir düşkünlükleri olan ve doğal yapılarında şiddet yanlarının üstün bulunduğu aşiretler ve şefleri kendilerine uygulanan (politikaya) karşı hükümetten bağımsızlıkları üzerine ödün istemeye karar verebilirler. Avrupalı bir gücün yardımı altında bile çoğunlukta olan bu savaşçı yapıya, azınlıkta olan Ermeniler tarafından hükmetmeyi ileri sürmek boş bir çaba olacaktır.

Dinsel etkilerden esinlenen misyonerler Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtler'i inandırmakla işe başlarlar. Bu çalışmanın çok zor olduğunu çabuk gördüklerinde, çabalarını Kürdistan'da, Hıristiyan mezheplerinin eğitimlerine yöneltirler. Bunlar arasında inandırılmaya en yakın olanlar Ortodoks (Ermeniler)dir. Ve kısa zaman sonra misyoner okullar Ermeni çocuklarıyla dolar. Misyonerler, onlarda büyük duygular uyandırma umuduyla eski krallıklarının yaptıkları fetihleri parlaklaştırırken, Tigran'ın tarihinden bahsederler. Ülke duygularını doyuran bu eğitimin ardından ilk defa Ermeniler'in kafalarına bağımsızlık düşünceleri sokuldu. Şüphesiz sonuçlar ön yargısız görülebileceği gibi birbirini takip etti.

Misyonerler konusunda bir kez daha satırlarını özetlediğim Rus Genel Kurmayı'nın broşürüne başvuruyorum:

"Otuz yıldan beri Katolik ve Protestan misyonerler önemli merkezlere, Van ve Bitlis illerine yerleştiler. Bunlar arasında özellikle, okulları daha iyi örgütleyen, yoksulların yardımına ırk ve din ayrımı yapmadan koşan, dinsel propaganda yapan Amerikalı misyonerleri görmekteyiz. Bitlis ve Van misyonerleri içinde farklı mesleklerin öğretildiği endüstri bölümleri vardır. İşin tuhaf tarafı Ermeni öğrencilerin devam ettiği Amerikan okullarını, çoğunluğu devrimciler olan dünyanın en çetin ve usta propagandacılarının doldurduğunun görülmesidir. Amerikalılar, Ermeniler karşısında bütün cömertliklerini esirgememelerine karşın onlarca sevilmiyorlar."

Doymaz bir ticaret yeteneği her zaman onu olduğundan fazla istemlere itmektedir. Ermeniler şimdi kendilerine daha fazlasının verilemeyeceği haklar istemektedirler. Eski Ermeni Krallığı onlara dar gelmektedir. Ulusal tarihlerinde ünlü Tigran'ın kaybettiği geçici fethin hatırasına sımsıkı sarılırken, Küçük Asya'ya bağlı Kürdistan'ın bir bölümünü de ele geçirmek istemektedirler.

Osmanlı Hükümeti, Avrupa kıtasının müdahalelerinin sonucu, Hamidiye yönetimi altında memnun olmayan Ermeniler'in ülkeyi ve Osmanlı milliyetini terk etmelerine gerekli yetkiyi vermeyi kararlaştırmıştır. Binlerce Ermeni Çar İmparatorluğu'nun da çağrıldığı Berlin Konferansı sırasında eski krallıklarının topraklarına doğru böyle göçtüler. Bu göçmenlerin çoğunun topraklarını Kürtler'e satması ve onlar arasında bir kısmının topraklarını terketmesi durumu bulunabilir. Osmanlı kanununa göre, üç yıl süreyle sahipleri tarafından işletilmeyen topraklar hükümet tarafından geri alınabilir ve satılabilir. Ermeniler'in topraklarını terketmesi ve Kürtler'e satması böyledir.

Anayasanın ilanından sonra, Rusya'ya giden göçmen Ermeniler Türkiye'dekinden daha ağır ve katı Çar rejimi altında bulunur. Hükümetten yeni sahiplerinin zararına topraklarını teslim etmeyi isterken, doğdukları ülkeye yeniden dönmekte acele etmek için genel aftan yararlanıyorlar.

Avrupa diplomasisinin abartmalı istemlerinin karşısında hükümet boyun eğmeye zorunluydu, fakat gün gibi ortada olan büyük haksızlıkla hoşnutsuz kılınan Kürtler bu tür davranışa bütün güçleriyle karşı koydular.

Dünya savaşı patladığı sırada bu anlaşmazlığı düzenlemek için Avrupalı özel denetleyiciler görevlendirilmişti.

Bütün bunlar göstermektedir ki Kürdistan'da oturan Ermeniler'den bir çoğu bu ülkeyi kendi istemleriyle terketmişlerdir. O halde yasal olarak bu topraklarda hak iddia etmeye hakları yoktur.

Eğer güçlü bir çoğunluk, memnun edilen bir azınlığı yönetmeye yetersiz bulunuyorsa, bağımsızlığına aynı şekilde düşkün Kürt ırkının azınlık Ermeniler'in koruyucu yönetimleri altına alınmasını ümit etmeye izin verilebilir mi?

Ayrıca, gerektiği biçimde onaylanmış Avrupalı bir karma komisyon, Kürt toprakları üzerinde oturan Ermeniler'in Ermenistan'da oturmayı istemeleri halinde, aynı şartların ve kolaylıkların, komisyonca Kürtler'e de uygulanması ve taşınmaz malların geri alınması sorununu araştırmalıdır.

Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un ondört prensibi Osmanlı Hükümeti'nce tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve göreneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını sanmaktadırlar.

Böylece, bundan önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişikte göstereceğimiz harita üzerinde Kürtler'e bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

Kürtler'de ulusal zenginlik hemen hemen yalnızca, iklim nedeniyle yazlık ve kışlık yaylacılığı gerektiren hayvan yetiştiriciliği olurken, bu halkı ekonomik yoksulluktan korumak için Kürdistan'da gösterilen sınırların dışında yaylacılığın olduğunu ısrarla belirtiyoruz.

Sonuç olarak bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadeleye, ülkemizin zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin verilmesini diliyoruz.

Barış Konferansı'nda, Kürdistan'da Kürtler'in nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun, ulusal prensiplere göre, sınırlarını belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'da verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.

Eğer onu özgürlüğe bırakırsak, kendisini gençleştirmekte kararlı çok eski bir halkın geleceğini ve yaşamını Kongre'nin adaletine tam bir umutla emanet ediyoruz.

Paris 22 Mart 1919
20 Avenue Messine

General Şerif Paşa
Barış Konf.Kürt Heyeti Bşk.

(Hasan Yıldız: Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Hêvîya Gel Yay.Köln-1990.)

III. BÖLÜM

DR. ŞÜKRÜ MEHMET SEKBAN'IN KÜRT SORUNUNA İLİŞKİN BİR *"MUHTIRA - MEKTUB"*U (1923)

"KÜRDLER TÜRKLER'DEN NE İSTİYORLAR"

Nafıa Vekili ve Diyarbekir Mebusu
Feyzi Beye
Doktor Şükrü Mehmed Beyin Bir Mektubu
Tâbi ve Nâşiri
M.A
Kahire - 1923

Dr. Şükrü Mehmed Sekban, *özellikle II. Meşrutiyet sonrası Kürt demokratik örgütlenmesinde aktif görev almış ateşli bir Kürt yurtseveridir. 1923'te Irak'ta kurulan yeni hükümette Sağlık Bakanı olarak görev alan Sekban, bu tarihte Türkiye'de kurulan yeni Cumhuriyet hükümetine henüz umutla bakmakta ve hükümette görev alan Diyarbakırlı hemşehrisi Nafıa Vekili ve Diyarbekir Mebusu* ***Feyzi Bey****'in (Pirinççizâde) şahsında genç Kemalist yönetime önerilerde ve uyarılarda bulunmaktadır. Bu yönüyle Sekban'ın mektubu,* bir *"muhtıra"* niteliğindedir.

(M. Bayrak)

Mektubun Muhteviyatı

- Yeni Meclisin küşadı münasebetiyle Kürdistan'a dair beyanata beyhude intizar.

- Kürd cemiyetlerinin verdikleri muhtıralarda takip ettikleri hedef.

- Türkler'in Kürdler'e karşı takip ettikleri siyasetin istinatgâhı (istiknâhı).

- Kürdler'in Türkleşmesi mümkün değildir - Cebren imha ve temsil politikası.

- Kürdler'i bir millet olarak tanımanın muhsenat ve fevaidi.

- Kürdler'i Türk câmia-i milliyesine idhal etmek gayr-ı tabiîdir.

- Kürd milletinin hukuk-u siyasiyesini tasdik etmenin dahili ve hârici menafii.

- Kürdistan'ın şekl-i idaresi ne olmalıdır?

- Kürd Misak-ı Millisi: Kürd lisanına hâkim, mahsul-u sa'yine mutasarrıf olmalı.

- Milletlerin mukadderatlarını bizzat idare etmeleri cihanşümûl bir akidedir.

- Elde mevcut Türkiye Cumhuriyeti kavaninine nazaran Kürdistan'ın idaresi nasıl olmalıdır?

- Kürd - Türk münâsebât-ı müstakbelesinin sağlam esasata istinad etmesi lüzûmu.

Beyrut, 14 Eylül 1923

Aziz ve muhterem hemşehrim Feyzi Bey,

Zülfü Bey biraderimize birkaç gün evvel yazdığım tebrik ve serzenişi havi mektubumda epey feveran etmiş ve bakiyé-i infilalimi de size saklamış idim. Anlaşılan, muhit ve mevsimin tesiratı altında intibah-ı gayr-ı tabiîye uğrayan asabım şimdi şükûna ermiş olacak ki şu satırları sağukkanlılık ile yazmağa muktedir oluyorum.

Sevgili şehrimizin size bu kerre de hak vekâletini tevdi ve teslim etmek suretiyle göstermiş olduğu itimaddan dolayı bütün müntehiblerinizi tebrik ve dehrin inkılâbât-ı günâgûnu arasında deruhde buyurmuş olduğunuz mukaddes vazifenizde muvaffak olmanız temenniyat-ı hâlisânesini tekrar etmekle mübahi olduğumu arz ederim. Bu kerre hükûmet-i icraiyedeki mevkiinizi muhafaza etmeniz dolayısıyla da fevkalhadden mahzûz ve müftehir olduğuma kani olmanızı rica eylerim.

Yalnız kalem-i mahsusada mâlik olması tabiî olan **Feyzi Bey** biraderimiz, Beyrut'tan gönderdiğim üç mektuba cevap vermeğe tenezzül etmezse bunu nasıl tahsir edeceğimi bilemiyorum, hasbezzaman mektuplarım vasıl olmamış farz edilse bile re'sen iki satırla istifsarı hâtır edilirdi.

Zülfü Bey biraderimize de yazmış idim, bu kadar ihmal edilişimden gücenmek istemiş idim, oldukça tecrübeli olduğumdan gücenmedim, gücenmek istedim. Bu defaki mektubu taahhüdlü gönderiyorum ki su-i tefehhüme meydan vermeyelim.

Size göndereceğim bu mektupta biraz siyasiyattan bahs edeceğim, müsaade buyurmanızı rica ederim. Herhalde bir Meb'ûs, hususuyla bir Nâzır, siyasetten hoşlanmam diyemez, bilhassa eski bir dostun, kendi hesabıma samimi bir arkadaşın, bu günün olmasa da yarının bir meselesine dâir mülâhazâtı bir öğle yemeğinden sonra, hâle göre bir koltuk yahut bir şezlongda içilen bir puronun dumanları arasında okunmağa değer. Eğer ki yazılarıma bukadar bir şeref bahs edecek olursanız, bunu da öğrenirsem, emin olunuz, eskisinden fazla takdir ile sizi sevmekde devam edeceğim. Tasmim ettiğim bazı mülahazatı arz etmezden evvel, yeni Meclis'in küşadı münasebetiyle cihât-ı muhtelifeden vâki olması derkâr olan beyânât meyânında mevzubahs edeceğim mevada dair bazı terşihata (özlü söz) dest-res olmak istiyordum. Aradığım meselenin meskûtuna (söylenmemiş) geçmesi, daha ziyade merakımı celbetmedi değil. Efkâr ve asabın uyuşturulduğu bu hengâmede efkâr-ı umumiyeden bir kısmı bu bâbda düşünülen şeyleri bihakkın öğrenmek isterdi. Pekâlâ biliyorum ki Anadolu'yu kadim paytahtından ayırarak orada bir idare-i müstemire ve müstakile te'sis etmek gibi fevkalâdelikleri ibdâ eden, bizim muhitlerde yaşayan her müdrik şahsın bir hârika mahiyetinde telakki ettiği bu kudret ve katıyeti ibraz eyledikten sonra, en gayr-ı müsait zaman ve şerâitte plânlarını bir isabet-i riyâziye ile tesbit ve peyderpey tatbik ederek bütün cihanın - kısmen husûmet-i zâhire ve bâtın elerine rağmen - alkışları arasında Afyonkarahisar melhame-i kübrâsıyla büyük (kanlı savaş) bida' eden muzafferiyat-ı mütevâliye ve müş'aşaa (sürekli ve parlak zaferler) ile onu takib etmesi zaruri olan müzakerât-ı siyasiye hengâmında hiç de me'mûl olmayan dirayet ve fetânet-i siyasiyeleri ile herkesi kendilerini alkışlamağa mecbur eden **Ankara Hükûmeti**, hakâyik-i eşyaya şüphesiz cepheden bakmağa alışık zevattan müteşekkil bir heyet-i güzide tarafından sevk ve idare olunmakdadır. Demek istiyorum ki **Kürdistan** meselesini de ihtiva eden ve cenîn-i sâkıt şeklinde doğarak bir dakikalık ömrü bile olmayan ***"Sevr Muahedenâmesi"*** ahkâmından sırasıyla bahs ederken bu Muahede ile Kürtler'e tanınan hakların isabet veya butlanından bahs edilmemesi zât-ı meselenin chemmiyetsizliğinden yahut tecâhülunden mutevellid olmasa gerek.

Bilhassa ki bu son rubb-u asr kadar hâdisat ve vekâyi-i mütenevvia ile memlû (dolu) bir devre-i tarihiyeyi yaşayan zevât-ı müşarüileyhim geçirilmiş olan müsâib ve hatâya-yı siyasiyeden lüzûmu derecesinde ibret almışlardır. Hükûmet ve **Fırka-i İttihadiye**'nin mühimsemek istemedikleri, hatta zâhiren mevcudiyetlerini bile inkâr etmek istedikleri **Arnavudluk** ve **Arablık** meselelerinin Hükûmet-i Osmaniye'ye ve ale'l-ıtlak bilcümle alâkadarlarına neye mal oldukları meydanda iken her hususda kemâl-i tecrübe ve tefekkürlerine kâni olduğum rüfekâ-yı muhteremelerinin, şerâit-i hâliyede ehemmiyeti mümâsillerinden hiç bir vakit dûn olmayan **Kürd** meselesini de devletin şan ve şerefini ve

Türk ve **Kürd** milletlerinin -en hurde noktasına kadar- etraflı bir surette menâfiini düşünerek hal ve **tesviye** etmemeleri için hiç bir sebep ve bahane göremiyorum. Bugün olmasa da yarın tedkik edilmesi zaruri olan bir mesele hakkında alâkadar olduğum için velev ki mevrane ve kâsırane (beceriksizce) de olsa, bir nâçiz **Kürd** ve müdrik, samimi ve vefâkâr bir **Türk** muhibbi olmak haysiyetiyle bazı mütelaât arz etmek istiyorum. İçinde faideden hâli olmayacak bir nesne bulursanız bendeniz de vazife-i milliye ve vataniyemi bu sırada ifa etmiş olmak bahtiyarlığına nâil olmuş olurum. Bugünkü kanâat-ı fikriyemi doğuran, onu tebellür ettirerek bir hayât-ı hâlideye isal eden vekâyi-i mâziyeden alâveche ü'l-icmâl biraz bahs etmek mecburiyetindeyim. Biraz, belki pek fazla sadayı mucib olacak olan bu mukaddimenin serdi maalesef zaruridir.

Mütareke-i umumiyeden sonra siyasete istemeyerek sürüklendim. Mebdei - Zât-ı âlinizin henüz İstanbul'a avdet etmiş olduğunuz günlerde Müdafaa-yı Milliye binasında, **İlyas Sami Efendi'nin** riyasetinde ictima eden Vilâyet-i Sitte Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti celsesidir. Hatırlarsanız, o günü şıkk-ı şufa(?) etmemiş ve celsenin nihayetinden evvel **Fâik Âli Bey**'le beraber çıkmış idim, çünkü siyaset ile tevağğul etmek (devamlı uğraşmak) niyetinde değildim. Bir hafta evvel **Kürdistan Cemiyeti**'nden de davetnâme almış idim, fakat davetlerine icabet etmemiş idim. Sonra berikilerin ilhah ve ısrarları üzerine **(Kürdistan Teâli Cemiyeti)** nâmını bilahare alan (**Kürdistan Muhtariyet Cemiyeti**)ne bir kere gittim. Aradan epey zaman geçti. Günün birinde (Yüksek Kaldırım)ın köhne kitapçılarında ve ötede beride, bir ucu **Kafkasya**'da, bir ucu İskenderun'da ***"Büyük Ermenistan"*** haritası hususi boyasıyla nazar-ı dikkatimi celbetti. O zamanın hâlet-i ruhiyesine nazaran olmuş bitmiş gibi telakki edilen bu musibet-i fecîa karşısında zamane hükümetlerinin müteredditi, mütevekkil oluşu bendenize vazife-i insaniyem olan tababet meyanında, yine insaniyete daha büyük mikyasda hizmete vesile olan vazife-i milliyemi ihtar etti. Bu itibarla herhangi bir gâye-i siyasiye ile uğraşmanın müşkilatını iktihama (göğüs germe) ve Kürt teşkilatına girmeğe karar verdim. Bu teşebbüsümde haklı olduğumu da o zamanki hükümetin (**Tevfik Paşa Hükümeti'nin**) **Kürdistan Teâli Cemiyeti** azasına **Kürdistan**'ı kendilerince kurtarmak mümkün olmadığını, şimdilik nakden yardım edilemezse de vesâit-i sâire ile muavenet mümkün olacağını söylediklerini işitmekle teyid ettim. Kabine azasından bir zat da **Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti** azasına aynı mealde beyanatta bulunmuş. O halde ana vatanı Ermenistan olmakdan kurtarmak icabediyordu. Ortada maddi bir kuvve-i müdafa henüz vücuda gelmemiş olduğundan vesâit-i iknâiyeye ehemmiyet verildi. Muhtelif meal ve ifade ile verilen ***"muhtıralar"***ın hedef ve gayesi mümkün olduğu kadar büyük bir **Kürdistan** hükümeti vücûda getirerek **Ermeniler**'in istilâsından **tahaffuz** etti (korudu). Kürdistan'da da şubeler açmağa muvaffak olan **Kürdistan Cemiyeti, Erzurum Kongresi** esnasında ve onu müteakip zamanlarda **Anadolu**'da uyanmağa başlayan intibah ve hareketin mânâ ve şümülünü derhal anlamış ve bugüne kadar **idea**

ve hareketin intac edebilmesi mütemenna (istenen) ve akab-ı mesudeyi biran için nazardan kaçırmamıştır. Bunun bir delilini Haziranın ilk iki haftası zarfında (**Kürdistan Teâli Cemiyeti**)'nin kendi şubelerine ve alelumum belediye reislerine hitaben neşr ve irsal etmiş olduğu umûmda harekât-ı milliyeye ve **Mustafa Kemal Paşa**'ya karşı **Kürdler**'ce takip edilmesini tavsiye ettiği hatt-ı harekette bulacaksınız. Makâmât-ı âidesindeki dosyalar da bittabi mevcuttur. Kendim ve müdrik bilcümle refika-i mesaim **Kürd** ve **Türk** arasında herhangi bir suret ile kan dökülmesine mâni olmağa ve harekât-ı milliyeyi her ne suretle olursa olsun rehine duçar etmekten tevakki etmeğe bezl-i mesai ettik. Daha fazlasını yapmak bizden istenilmemelidir. Bu vekâi henüz tarihe karışmamış olduğundan tafsilinden ictinab etmek mecburiyetindeyim.

Esasen bu kadar izahat bile fazla oldu. Şunu diyebilirim ki, Türkiye'nin şân ve şevketinin a'lâsını, istiklâl-i tam ile zî-terakki ve zî-nüfûz olmasını hâlisâne temenni edenlerdenim. **Türkler** ***"Sevr Muahedesi"*** ile esârete alındıkları vakit akvâm-ı sâire-i **İslâm** için fevz ve necât ne dereceye kadar **mevcud** olabilirdi? Belki yalnız bu kanaât-ı siyasiye, rehber-i emel ve harekâtımız olsa bizim hiç bir vakit **Türk** düşmanı ve ma'nâ-yı aslî ve hakikisi ile hâin-i millet ve vatan olmadığımızı isbata kifayet eder. Bu sözlerle bize hâin-i vatan nazarıyla bakılacağından tevehhim bile ettiğimize lütfen kani olmayınız.

Zülfü Bey'e yazdığım gibi ***"kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dırahşan"*** derlerse **Şükrü Mehmed**'in alnı gösterilebilir, demiştim. *"Bizim şeyhin kerâmeti kendinden menkul"* kabilinden olmamak için mâzi-i karibe bir nebze ircâ-ı nazar etmeme müsaade buyurunuz.

Kürd cemiyetleri, memleketlerinin komşuları bulunan **Ermeniler**'e peşkeş edildiği vakit ve ortada henüz şâyân-ı itimad bir kuvve-i mukaveme bulunmadığı esnada vesâit-i siyasiyeye müracaat ederek bir taraftan **Avrupalılar**'ın teveccühlerini kazanmağa gayret etmişler, diğer taraftan rakipleri ile anlaşarak **Kürdler**'in bir sürüden ibaret olmayıp bir idare-i muntazama tesisine, binâberin icrâ-yı hükümete muktedir bir millet olduklarını **Şerif Paşa - Nubar Paşa İtilâfnâmesi**'yle Ermeniler'e tasdik ettirmişler ve hudud ihtilâfını müttefikîn muhtelit komisyonun tedkikât-ı mahalliyeye müstenid takdirine ta'lik etmişlerdir.

Bu İtilafnâmenin **Kürtler**'e ne kadar müsait olduğu malûm-u âliyeniz olsa gerek. Mesâi-yi mütevâliye neticesinde en müfrit **Kürt** milliyetperverlerini bile tatmin edecek mevâdın ***"Sevr Muabedenâmesi"***nin **Kürdistan** faslına ithâline muvaffak olmuşlardır. Mesâimizin istikamet ve hedefi hakkında bir hükm-ü sâlim vermeniz için faaliyet-i siyasiyemizin nasıl bir zihniyet-i heva-yi nesîmisi dahilinde cereyan ettiğini bilmeniz lâzımdır. Yalnız **Kürtler**, **Türkler** değil, hatta **Avrupalılar**'dan birçokları bile **Avrupa** âmâl-i siyasiyesinin tahakkuku için saldırılan **Yunan** ordusunun bu fâciaya ergeç galebe-i kâmile

ile hitam vereceğine muhakkak bir kaziye nazarıyla bakıyorlardı. **Afyonkarahisarı zaferine** kadar devam edegelen, kanaat dairesinde, yapılan işlerin haklı olduğu ve ma'zur görüleceği derkav'dır. **Mösyö Loyd Corc** bile aşk-ı istiklâl ile göğüsleri kabaran **Anadolulular** karşısında ne kadar derin bir hüsran ile aldandığını anlamıştır. Daha ileri gidiyorum, **harekât-ı milliyeyi** sevk ve idare eden zevât-ı âliyenin bazıları sırası düştükçe, *"icabederse **Erzurum** dağlarına çekilir ve yine **Misak-ı Millî**'nin tahakkukuna kadar müdafaadan fâriğ olmayız"* diyorlardı. Demek oluyor ki, müdafaanın behemahal mümkün olacağından bahis yok. Maazallah, **Yunan** ordusu galip gelmiş olsaydı ve biz de Avrupa'nın nazar-ı teveccüh ve takdirini celbetmemiş bulunsaydık memleketimizin Ermenistan'a ilhakı işten bile değildi. İşte şu endişe ile çalışan bizler hakkında, **Kuva-yı Milliye**'nin ihraz-ı zafer etmesini diliyorduk.

İsbatı: Vakit oldu ki **Kürdistan**'da **Türk** hâkimiyetine nihayet vererek **Kürt** idaresi tesisi işden bile değildi. Fakat biz hiç bir vakit **Türk** ve **Kürt** arasında sefkdema' ile neticelenecek bu dramı oynamayı tecviz etmeden, esasen yekdiğeriyle ilelebed dost geçinmeğe husûsât-ı adide ile mecbur olan bu iki millet arasına yeniden tohum-u nifâk saçmak keyfiyetinin bütün vehametini idrâk ediyor idik.

Sâniyen: Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını, bu sırada ihzar etmek her iki millet için nâkâbil tahmin-i netâyic-i muzırrayı intac ederdi, çünkü bu tefrika ile **Türkler**'in müdafaasını za'fa ve belki de felce uğratarak bir esâret-i dâimaya sebep olmuş olacaktık. Bunu içimizde hiç bir müdrik şahıs kabul etmez ve bilakis takbih ederdi. Sonra ma'hud Muahedenin imzası günü, 10 Ağustos 1920'de **Kürt** hukuk-u siyasiyenin resmen tanındığı günü ilan-ı şâdımânî edeceğimize **Türkler**'le beraber elim bir ye's içinde kaldık. Meserretimizin izharını her iki milletin âmâl-i milliyesinin tahakkuku gününe ta'lik ettik. Elbette Türkler, **Kürtler**'le tarihde teşrik-i mesâi ettikleri günden bugüne kadar onlarla beraber vatan-ı müşterekin müdafaası için döktükleri kanı, bırakdıkları eytam ve erâmilin ıztırâbât-ı giryânını, şüphesiz, müsait bir günde nazar-ı dikkate alacaklardı, elbette büyük kardeşlerimizin bizlerin inkişâf-ı millimize yardım edeceklerdi, bundan ümitvar idik. Lüzumundan fazla tafsil ettiğim bu mesele tarihe ne vakit karışırsa ve bitaraf müverrihlerin âdde-i tedkikinden ne vakit geçer ise o vakit bilhassa bu bâbdaki hidemât-ı âcizânemin vus'at ve şümûlü anlaşılır. O vakit **Kürdler**'den ziyade Türkler'in bendenize ne derece medyun olacakları ta'yin eder, şimdilik fazlası muzırdır.

Kürt cemiyetleri, **Kuva-yı Milliye**'ye aleyhdar olan bütün Türk heyetlerine karşı lâkayd kalmışlardır. Hiç bir vakit **İtilâf - Hürriyet Fırkası**'na nazar-ı iltifat ile bakmamışlardır. Hatta İzmir'in işgalini müteakip reislerini tekrar kabineye girmekten men etmişlerdir. Filvaki reisleri de daima hem efkâr olarak **İtilâf ve Hürriyet Fırkası**'ndan çıkmıştır, herkesten ziyade onlara aleyhdarlık etmiştir.

Şahsi kanaatim, **Kuva-yı Milliye**'nin ilk müsait fırsatta İngilizler'le itilaf edip azami ne koparabilirlerse onu kurtarmaları zemininde idi. Bu kanaatimi her mahfelde izhar ve isbata çalışırdım, İngilizler'le akvâm-ı Asyaiye'nin anlaşmasında fevz ve felâh olduğu kanaatinde idim. Bu münasebetle **Gazi Paşa** hakkındaki efkârımı beyan etmeme müsaade buyurunuz. Daha **Anafarta** Muharebe-i meşhuresinden itibaren silah arkadaşlarından **Binbaşı Mustafa Celâleddin Bey** vasıtasıyla kendilerini tanımıştım. Bilâinkita bugüne kadar haklarında en samimi hürmet ve takdir hissiyle mütehassis bulundum. Kudret-i askeriyesi kadar kanaat ve fetanet-i siyasiyelerine itimad ettim. Şimdiye kadar da **menfaat-ı** şahsiyesini **muhil** yalnız bir hareketinden başka bilcümle icraatında isabet görüyorum. Kendileri için muzır olan bu hareketi de âlem-i İslâmda derin bir inkılâb uyandıracak mahiyeti hâizdir. Bütün bu zahmetleri ihtiyardaki maksadım, **Türk** ve **Kürt** münasebat-ı müstakbalesine dair ma'rûzât-ı âtiyemin derece-i sıdk u hulusu hakkında bir fikir verebilmektir.

Mektubumun baş tarafında diyordum ki Meclisin küşadı münasebetiyle vaki olan beyanatda **Kürdistan**'a mütealllik bir şeyler öğrenirim diye bu satırları yazmak için bekledim. Bir şey öğrenmedik, o halde istiknaha çalışalım:

Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?

Kürtler'in siyaseti ne olabilir? Onu istihraca çalıştıktan sonra **Kürtler** ne istemelidir? Bunu tasrihe gayret edelim.

Türkler, ya bugünkü **Türkiye** hududu dahilindeki **Kürtler**'i **Osmanlı** devleti idaresinde olduğu gibi **âlâhâla** terk ederler, yahut **Türkleştirmek** politikasını takip ederler, yahut **Panturanizm** gayesini takip ederek imha ve tehcir politikasını ittihaz ederler. Bir derd-i **tecebbüsi** de **Kürtler**'i bir millet olarak tanıyıp kendilerine müsait olmak esbabını ihzar ederler.

Kürtler, Osmanlı idaresinde olduğu gibi kalırlarsa ne kendilerine ne de başkalarına faydalı olmadıktan başka belki muzır olurlar, çünkü cahil, fakir ve bedevi kalacaklardır. Nimet-i marifden mahrum kalan milletdaşlarımız, her şeye, iyiye de, fenaya da âlet olabileceklerdir.

Türkleşmek meselesine gelince:

Eğer **Türkler**'in **Kürtler**'i temsil (asimile) edebileceklerine -muhterem **Ziya Gökalp Beyefendi** dostumuz gibi- kani olmuş olsa idim kendimi pek bahtiyar addedecektim. Üç - dört yüz sene evvel kılıç kuvvetiyle temsil (asimile) edilemeyen **Kürtler**'i, bundan sonra **Türk**'ün zayıf hars-ı medenisi hiç bir vakit maalesef temsil edemeyecektir. Eğer yabancı bir ırkı temsil etmek mümkün olsa idi, **Almanlar, Alman Lehistan**'ı dedikleri ***"Pozen"*** ve havalisindeki **Lehliler**'i temsil etmeğe muvaffak olurlardı. Bütün **(Leh)** köylerinde, tabir-i diğerler bütün **şarkî Almanya**'daki mekteplerde yalnız **Almanca** tedri-

sat yapılırken, **Lehce** konuşanlar her türlü işkence ve zulme maruz kalırken **Leh** çocuklarının bir kelime **Almanca** öğrenmedikleri ve daima **Leh** kaldıkları herkesin malûmudur. Almanya, o kudret-i ilmiyesi ve harsının yüksekliği ile, maarif bütçesine tahsis ettiği o ***"kolosal"*** meblağı ile **Lehliler**'i temsil edemezse asabiyet-i milliyesi her türlü münakaşanın fevkinde olan **Kürt** köylüsünü, bahusus bu milliyet asrında nasıl **Türkler** temsil edebileceklerdir? **Kürtler**'i tanımayan ve bugünkü cereyanlardan tegâfül eden bazı kafalar bunun mümkün olacağına kani olarak kıymetli vakitlerinin heder olmasına meydan verecek olurlar ise vebali onların boynuna!..

Türkler ile hoş geçinmekten başka bir siyaset takip etmemeğe mahkûm olan **Kürtler**'in **Türkleşmesi** ne kadar tatlı bir hülyâdır!.. Bu mümkün olsa idi, şimdiye kadar bir tahtakurusu kanını bile akıtmaktan çekinen **Şükrü Mehmed** bu tarz siyasetin tahakkuku için en Fervent, har ve samimi bir fedai olurdu! Heyhat bu bana pek **müstehil** görünüyor. Unutmayalım ki **Kürdistan** şimdiye kadar kendi ayarında akvâm (milletler) ile muhat ve mahsur iken şimdi -velevki bilvasıta olsun **Avrupalılar** ile temasda bulunuyor. Bu mücaveretin ilmî, ictimaî ve bahusus siyasi tesirleri Türk rical-i muhteremesine hafi değildir. **Kürtler** rahat ve cahil oturmak istemeseler bile haricin çok defa cazibedar ve iğfalkâr tesirat ve tahrikâttan masun kalamazlar. Bu hâdiselerde, **Türk** kardeşlerimizi arasıra iz'âcdan hâli kalamazlar.

Cebren Temsil ve İmha Politikası: Belki mümkündür diyorum. Çünkü toptüfenk ve vesâit-i cedide-i harbiyeye karşı Kürtler'in kendi kendilerini müdafaa edememeleri muhtemeldir. Hernekadar **Ermeni** tehciri kadar kolay olmasa da nihayet her türlü fedakârlığı göze aldıranlar için mümkündür. Fakat bundan ne fayda olur? Kilometre murabba (kilometrekare) başına üç - dört kişi isabet eden bir ülkede bütün halkı kılınçdan geçirdikten sonra örenleri kim imar edecek? Kim siyanet edecek?

Memleketin servet, herhalde tahte'l-arz (yeraltı) ve fevke'l-arz (yerüstü) mevcut servet-i câmide ve nebatiyesi değildir; insanlarıdır, kolları ve dimağlarıdır. Üç milyon zinde, tüvana (güçlü), her türlü terakkiye kabiliyetli bir halkı imha etmekle ne kazanılır? Hiç. Oraya hariçten muhacir getirerek iskân ederiz. Muhaceret ile tezyid-i nüfûs keyfiyetinin ne kadar güç olduğunu biz öğrenmedik ise kim bilir? Hangi servet ile, hangi bütçe ve hâhiş (istek) ile muhacir getirtip yalçın kayalar üzerinde iskân ve ibâte edeceğiz? Belki bazıları için bir ütopya olan bu iskân-ı cebrinin müsemmer olmayacağına kanaâtım berkemâldir.

Ancak milliyetlerinden, imha ve tehcir suretiyle, vazgeçmelerini belki mümkün gösteren bu usul **Kürtler**'in felâket-i uzmâsını ve **Türk**'ün hasâr-ı azîmini intac eder. **Gazi Mustafa Kemal Paşa** gibi cidden sahib-i insaf ve fetânet bir mürşid–i hârisleri olan **Türkler** kendileri için fedâ-yı nefs etmeğe her dem müheyya **Kürt** kardeşlerine bu muamele-i nârevâyi, hiç olmazsa milliyetperverlikleri hürmetine reva görmeyeceklerdir. Bazı

kasirü'l-beşer Kürt ve **Türk** ricalinin gözleri önünde bir kâbus-u **mahûf** tarzında yükselen bu hâilenin ümid ederim ki muhîl olmakdan başka bir kıymeti yoktur.

Dördüncü şık **Kürd**'ü bir millet olarak tanımak ve hukûk-u siyasiyesine hürmet etmek. Bendeniz bittecrübe kaniim ki -tecrüben *"Yemen"*deki hocalığımdandır- hiç bir millet ecnebi bir hars ile temdin edilemez. O halde milliyeti tanılan **Kürt** milleti mütemeddin ve müterakki olmak kabiliyetini iktisab ederse Kürd'ün bu inkişâf-ı mes'udundan evvelemirde müstefid olacak olan yine Türk milletidir. Harsen, medeniyeten **Kürd**'den daha müterakki olan **Türk**, **Kürd**'ün menâb-i servetinden istifade eder, **Türk**'e hücûm edecek harici düşman karşısında **Türk**'ün muntazam teşkilât-ı askeriye ve medeniyesine girmiş, öteden beriden toplanmış ve **Türk**'ün hesabına techiz edilmiş **Kürt** askeri yerine vazife-i askeriyelerini tamamıyla müdrik, zabt u rabt altına alınmış ve memleketleri hesabına techiz ve iaşe edilmiş, Türk gibi gaye ve mefkûre sahibi, izzet-i nefsine mâlik, muntazam **Kürt** kıtaatı bulacaklardır.

Türk'ün vahdet-i siyasiyesini ihmal etmeyecek olan **Kürt** milleti kendi an'anât-ı milliyesi arasında hatve-endâz olurken hiç bir vechile, hiç bir surette **Türk**'ün menafiini ihlâle müsta'id bir istikamet almamasına, her iki milletin de i'tina etmesi müşterek mefkûre ve müşterek vazifelerden olacaktır. **Türk, Kürd**'ün hukuk-u siyasiyesini kabul ederken **Kürd**'ün kendisine muzır olabilecek şekilde inkişafına mâni olmakla da muvazzaftır. **Kürt** kendi hakkını ararken ve hakkı kendisine verilirken ona, veli'ül -irfanına hürmet ve bütün hukûk ve menafiine riayet etmesi de öğretilecektir.

Türkler, Kürdler'in haklarına riayet etmekle evvelemirde umûr-u dahiliyelerini her türlü (teşvişden) siyanet etmiş olur. Bendeniz, bütün ilhamatımı tarihten almak istiyorum. Meşrutiyet devrimizde parlamentoda başlıca iki fırka vardı: **İttihad Terakki - Hürriyet ve İ'tilâf. İttihad ve Terakki**, Türk hâkimiyet-i milliyesini te'sise istihdaf ve **Türk** nüfûz ve harsının tefavvukunu umde ittihaz eden bir fırka idi. O vakit ki **Hürriyet ve İtilâf** ise **Türk** idaresinin zaafını ihzara sarf-ı mesai eden anâsır-ı Hırstiyaniyeye mensup mebuslarla fikr-i iftirak besleyen Arnavud, Arap mebuslarından müteşekkil idi. Arnavud ve Arap mebuslarının ekseriyeti anâsır-ı Hıristiyaniye ile belki gayr-ı **ma'teref** olarak, fakat **tacile** ve gayr-ı ihtiyari bir i'tilâf ile **Türk** hâkimiyet-i milliyesini yıkmağa çalışıyorlardı. Halbuki bunların meyanında tek bir **Kürt** mebusu bile yoktur. **Lûtfi Fikri Bey** ise müstakil idi. Bu dakikaya gerek vâkıf, gerek gayr-ı vâkıf hiç bir **Kürt** mebusu iftirakcûlar ile (ayrılıkçılarla) teşrik-i mesai etmemiş idi. **Buna** da hakikatde sebep yok gibi idi. Çünkü İttihadcılar o vakit Türkçülük siyasetini bu kadar alevlendirmemişlerdi. Zahiren **Türk** ve **Kürt** müsavi idi. Hâkimiyet-i İslâmiye derseniz **Kürt** de dahil, **Osmanlı** derseniz, hernekadar **Türk** hâkimiyeti maksûd bile olsa izzet-i nefsi cerihedâr etmiyor: Çünkü bu *"nâm-ı mülûkâne"* herkesin meclubu ve mahbubu idi.

Fakat bugün **Türkçülükle**, bütün teferruatıyla vaziyete hâkim olunca (**Kürd**)ü Türk câmiasına idhal etmek pek gayr-ı tabiî ve **Kürd**'den pek dûn milletler sahib-i istiklâl iken, **Kürtler**'in kemâl-i hevâhis ile **Türk** câmiasına girmeleri gayr-ı mümkündür. Harb-i Umumi'ye iştirak eden galip ve mağlup devletler arasında yalnız **Kürtler, İran, Türk** ve **Irak** devletleri arasında munkasim olarak kalıyorlar ve kendi mukadderat-ı milliyelerine sahip olamıyorlar. Bu bir hakikat iken **Kürt** mebuslarının ittihaz, edecekleri tarz-ı siyaset ve bütün hulûs-u kalblerine rağmen Parlamento'da âtiyen alacakları vaziyet, galib fırka-i hükûmeti sarsmağa sa'î olan muhalif **Türk** fırkasına müzaheret, yahut onunla teşrik-i mesai etmek olacaktır. Bu tarz-ı hareket, hiç bir vakit **Kürtler** için merğub bile olmasa hırsı celbetmekten hâli kalmayacaktır. Halbuki Kürd'e bir hakk-ı siyasi tanımakla bu mahzur bertaraf edildikten sonra **Meclis-i Millî**'de bulunacak **Kürt** mebusları, **Türk** idaresini daima takviye etmekle binaberin ihtirasat-ı şahsiyeye âlet olmaktan ziyade hükûmet fırkasına müzaheret ve muavenet göstermekle mükellef olacaklardır. Bunun dahili binbir faidesinden maada harici menafii hiç bir vakit istihfaf edilemez.

Lehistan gibi, üç devlet arasında munkasim bulunan **Kürdistan**'ın aksamından herhangi biri uzv-u siyasi *"organizma politik"* hale konulursa o kısımdaki Kürtler'i vâziü'l-yed kendisine bihak bendetmiş ve hariçte kalan iki kısmı az zamanda ve hiçbir zahmet çekmeksizin kendisine ilhak etmiş olur. Bir uzv-u siyasi gibi inkişaf eden **Kürdistan**'ın bu kısmında vâki olacak tahvilat-ı mes'ûda diğer kan kardeşlerinin gıbtasını davet edecek ve kendiliklerinden müterakki kısma iltihak etmiş olmakla o memleketin siyasi ve iktisadi kudret ve refahını tezyid etmiş olacaklardır. Bir tehlike ve bir menfaat teşkil eden bu iki şıkdan evvelkisi şüphesiz tercih olunmağa değer.

O halde hem **Kürd**'ün inkişâf-ı müstakbeline müsait olmak, hem de **Türk**'ün zararını **mü'eddi** (sebep) olmamak suretiyle **Kürdistan**'ın tasavvur edilen idaresi ne olabilir?

Bu şekl-i idare için muhtelif nümûneler bulunabilir. Avusturya - Macaristan, Prusya - Bavyera - Saksonya... ilh, bir hıdiviyet teşkili, bir Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı...tarzında türlü türlü şekl-i siyasiler bulmak mümkündür.

Türkler derlerse ki, biz istiklâlimizi kanımızı dökerek kazandık, hiç bir sebeb-i mücbir yok iken, bahusus siz **Kürtler** kuvvetinize istinad etmez iken nasıl bu kadar metâlibde (istekte) bulunuyorsunuz? Cevaben deriz ki istiklâl, esasen bir hakk-ı tabiîdir, o verilmez ki alınsın. Mahaza biz **Türkler**'den ayrı yaşamak istemiyoruz. Yalnız **Türk** câmia milliyesine hasbelkader ve hasbe'n-nesl girmek izzet-i nefs-i millimizi cerihadar ediyor. O anane dairesinde terakkimiz mümkün olmadığı için bir suret-i tesviye bulmak istiyoruz.

Türkler, ne derlerse desinler ve ne düşünürlerse düşünsünler biz Kürtler de ***"lisan-ı millimize hâkim ve mahsûl-u sa'yimize mutasarrıf olmak"*** istiyoruz. Bizim bugünkü ve yarınki ahd ve misak-ı millimiz de bu cümlede hülasa edilebilir. Bu mütevazi

ve her münessif (insaf sahibi) **Türk**'ün de kabul edeceği düstûr-u siyasiyi tatmin ve tahsil edecek şekl-i idare müteşekkiren makbulumuzdur. Biz Kürtler ne tac ve taht peşindeyiz, ne de milli ananemizden ayrılarak tecavüzkâr bir politika takip etmek fikrindeyiz. Alâyevmilkıyam bu gayemizin tahakkukuna kâdir kim ile olursa olsun uğraşacağız, bir ferd bile kalsak vazgeçmeyeceğiz. Hakk-ı hayatını isteyen milletler, zâhiren ne kadar zebûn ve nâtüvân görünürlerse görünsünler, iş başında herbiri bir kaya parçası kesilir. İşte bunun garrâ (açık) bir misâli **Türkler.** Topundan, tüfenginden mahrum, seneler değil, asırlarca kendilerine fâik düşmanlarla uğraşan **Türkler**, **Türk** heyecanı, **Türk** milliyeti bütün bir ..... kitle-i muhibbesini nasıl yere serdi?.. Hakk-ı hayatını, hakk-ı istiklâlini ne kadar parlak surette teslim ettirdi?.. **Türk** için doğru olan, **Türk** için celil ve kudsi olan bu varlığı **Kürt** için istemek cinayet mi olur, yoksa hâyâl mi?.. Hiç bir millet, adâletten ayrılmak için kuvvet ve satvetine güvenmemelidir. Fırkalar, hükûmetler, hatta memleketler kendilerini en çok kuvvetli zannettikleri vakit **sukût** etmişlerdir. İşte misal-i tarihî: **İttihad ve Terakki**, hiç ummadığı zamanda **31 Mart İhtilâli**'ni yaşamıştır. **Venizelos, Loyd Corc** kendilerini fermanferma zannettikleri vakit düşmüşlerdir. Koskoca **Sultan Abdülhamid** idare-i müstebidesi üç - dört **JönTürk**'ün teşkil etmiş oldukları cemiyet vasıtasıyla, neşretmiş oldukları envâr-ı hakikat ile bir günde yıkılmıştır. Azmak milletlerin, kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri beynelmilel bir akide, bir düstûr olmuştur. Hiç bir vakit, bunu menedemez. Fakat biz bunu, bugünü düşünerek istemiyoruz, biz **Türkler**'den suret-i katiyede ayrılmayı hiç bir vakit düşünmüyoruz. Mukadderatımızı onlarınkine rabtetmekten fâriğ değiliz. Çünkü **Türkler**'le **Kürtler**'in coğrafî, iktisadî, dinî revabıt-ı müstamereleri (yerleşim biçimleri) bu iki milleti daima i'tilâf ve itifak-ı tam hâlinde yaşamağa mecbur ediyor. Bizi kendi hâlimize terk etseler, bize boykot yapsalar biz onlardan daha çok mutazarrır oluruz. Bendeniz yazılarıma hissiyat kartmak (katmak) istemiyorum. Elimden geldiği kadar bu satırları yazarken heyecan duymamağa çalışıyorum. Ben hâdisât-ı maziye ve müstakbeleyi tahlil ile ondan çıkardığım neticeleri arzetmek istiyorum. İşte hüsn-ü niyetimin, hulûs-ü kalbimin bir nişanesini şimdi arzedeceğim suret-i tesviyede bulacaksınız. Benim gibi ömrünü **Türk** mekteplerinde, **Türk** muhitinde, **Türk** harsı içinde geçirmiş bir adam nasıl bir **Türk** kadar Türk muhibbi (dostu) olamaz? Fakat mensup olduğum milletin de bîkesliğini, onun da acz u fakrini, bilhassa cehlini gözümün önünden ayıramıyorum. Zâtı alînize, o bedbaht milletin âli mebusuna, necl-i necibine hitab ediyorum. Şu satırları lütfen dikkatle takip buyurunuz:

İşte herkesi memnun edecek ve tatbik ve icrasına **(Türkiye Büyük Millet Meclisi)** tarafından kabul edilen esâsât ve kavânîn dairesinde, hiç bir mâni tasavvur olunmayacak suret-i tesviye:

Misak-ı Millî'nin birinci maddesinden ***"..... bir takım revâbıt-ı diniye ve harsiye ile yekdiğerine merbut ve aynı mefkûre ile mütehassis anâsırdan***

müteşekkil ve hatt-ı işgalin ötesinde ve berisinde sâkin Osmanlı ve Müslüman ekseriyetini hâiz ahali hukûk-u ırkiye ve şerâit-i ictimaiyelerine mütekabilen hürmetkâr olmak şartiyle hiç bir bahane ile fiilen ve hukuken teczi kabul etmezler." Fransızcasından tercüme ettim. Görülüyor ki evvel ve âhir, **Misâk-ı Millî**'yi kabul ve tedkik edenler **Osmanlı ve Müslüman** ekseriyetinden bahsetmekle **Türk**'den gayrı **Müslüman** ahalinin, yani **gayr-ı Türk** bir ırkın mevcudiyetini kabul ediyolar. Bu ırk, **Kürt** ırkıdır. Hukûk-u ırkiye ve şerâit-i ictimaiyeye hürmeti mütekabilede bulunmak istemekle **Kürt** ırkının hukuk-u ırkiye ve şerâit-i ictimaiyesini kabul etmiş oluyorlar. Acaba bir milletin kendi lisanını ta'lim ve tedvin etmekten daha mukaddes ne hakkı olabilir? Gerek **Osmanlı** devletinde ve gerek yeni **Türkiye Hükûmeti** dahilinde bilcümle milletlerin mukaddesatına hürmet oluna giderken **Kürd**'ün lisanından aziz ne mukaddesatı olur? Lisanı olmazsa âdâb-ı diniyesini eda edebilir mi? **Misak-ı Millî gayr-ı Türk** bir câmianın vücûdundan bizi haberdar ediyor. Bu câmianın şerâit-i ictimaiyesi ayrı. O halde **Teşkilât-ı Esasiye Kanunnâmesi**'nin 22. maddesine müracaat ile *"aralarındaki münasebat-ı iktisadiye ve ictimaiye ve lisaniyeye nazaran vilayetleri birleştirerek **Müfettiş-i Umumilik** mıntıkaları ihdas"* edilir. Mesele, basit. Ekseriyetle Kürtler'in sâkin oldukları havaliyi 22. maddenin ta'rifatı vechile birleştirelim, **Müfettiş-i Umumilik** ihdas edelim. Bu Müfettiş-i Umumiliklere aynı kanunnâmenin 23. maddesini harfiyen tatbik edelim. Bugünkü **İdare-i Vilayet Kanunnâmesi** mevadı da maksadı temin eder. Yalnız bu Kanunnâmede zikredilmeyen bir maddeyi yazmadan ilave edelim: **Müfettiş-i Umumi Kürt olmalıdır.** Bu Kürt, ricâl-i devlet-i Osmaniyeden olabilir, mebusân-ı kiramdan olabilir. Müfettiş-i Umumi'nin intihabı **Millet Meclisi** tarafından icra edilir. Azli de bazı kuyûda tâbi olur, bu takdirde **Kürtler**'in inkişâf-ı medenisine hiç bir mâni kalmayacağı gibi ordu ve sıyaset-i hariciye ve ale'l - umum mesâil-i müşterekenin halli **Türkiye Büyük Millet Meclisi** hükûmetine ait olacağı için her türlü tohum-u iftirakın saçılmasına da müsait bulunmayacaktır. Esasen buna imkân ve lüzûm da kalmayacaktır. Yalnız Müfettiş-i Umumilik statüsünde göremediğim bir hususun arzını faydalı addediyorum: Müfettiş-i Umumilik mıntıkası dahilinde icra edilecek intihab-ı umumi ile müntehip mebuslar Müfettiş-i Umumilik makarr-ı idaresinde **Vilayet Meclis-i Umumi-i Kebiri** nâmıyla toplanarak kendi hudut ve selahiyetleri dahilinde kavânin ve nizâmâtı tesbit ve Müfettiş-i Umumiliğin bütçesini tanzim ve icraatının vechesini ta'yin edeceklerdir. Bu meclisin selahiyeti bir **Landtag** mahiyetinde olacaktır. Türkiye ve Kürdistan'a taalluk eden mevat için **Ankara**'da ictima eden Büyük Millet Meclisi'ne Kürt mebusları kemâkân devam edeceklerdir. Mevcut kavânîn-i devletin metin ve ruhuna muvafık ve **Misak-ı Millî** münderecâtına mutabık olan işbu maruzatım kabul buyurulursa bütün Kürt evlâd-i vatanı kemâl-i hevahiş ve sadakatle vatanı ve millî âmâl-i müşterekenin husûlüne bezl-i ihtimam ve vakf-ı nefs ederler. **Kürt Misak-ı Millîsi** de tabir edilen ve edilmeğe lâik olan metâlib -ki Kürt lisanına hâkim, ve mahsûl-ü sa'yine mutasarrıf olmalıdır, cümlesiyle telhis

olunabilir- bu suretle tahakkuk ederek iki kardeş millet arasındaki revâbıt-ı kadime-i muhadenet (dostluk) bir ahidnâme ile takvit bulmuş olur.

Ümit ederim ki en müfrit **Türk milliyetperverleri** de bu kadar mütevazi, fakat samimi ve gayr-ı kabil tebdil-i metâlib-i milliyemizi kemâl-i takdir ve istihsân ile kabul buyuracak ve her iki memleketi harâbezâra çeviren uzun ve çetin harbin açtığı yaraları kanatmaksızın saracaklardır. Aynı zamanda ümid etmem ki **Türk - Kürt** meselesi yoktur teranelerini onlar da tekrar etsinler, **Kürt, Türk** birdir ve **Kürt Türk** demektir tecâhül-i safiyanesinde bulunsunlar. Türk - Kürt meselesi daima mevcut olagelmiştir. İstanbul'da **Mütareke**'yi müteakip gelen bütün kabineler Kürt meselesini anladıkları vechile halletmek istemişler, buna daima her iki milletin menafiine uygun bir şekil aramışlardır. Fetanet ve dirayet-i siyasiyesiyle bütün seleflerine tefavvuk eden **Ankara Hükûmeti** kabineleri kendi nokta-i nazarlarından haklı olarak, harp devam ettiği müddetçe bu meseleden bahs etmemişlerdir, çünkü müdafa-i milliye zaafa uğrayabilirdi mütalaası vardır fakat şimdi bir mani kalmamıştır.

Feyzi Beyefendi kardeşim, size çok rica ederim, bu meseleyi ihmal buyurmayınız. **Kürt** mebuslarının en kıdemlisi, Doyen'i olmanız, kabine azâ-yı kiramından bulunmanız ve aramızdaki bu muhaleset-i kadimeden (eski dostluk) dolayı bendenizi iyi tanımanız itibarıyla ma'ruzât-ı acizanemin vesâtet-i âliyenizle icab edenlere tebliğine müsâraat(?) ediyorum. Elçiye zeval yoktur. **Türk** ve **Kürt** milletlerinin menafi-i müşterekelerine hâdim olduğunu zannettiğim mütâlaâtım mevkinizi sarsmaz ve Ankara mehâfil-i siyasiyesinin **Kürtler** için ne düşündüğünü bilmiyorum. Esasen muntazam gazete de okumuyorum. Muhit ve zamanı tedkike imkân bulmadan damdan düşer gibi ortaya attığım bu meselenin nâbemevsim (zamansız) olduğuna hükmedeceğinizi aklıma bile getirmem. **Kürt** meselesi ancak ve ancak **Mustafa Kemal Paşa**'nın zaman-ı riyasetlerinde halledilebilir. Müşarüaleyhin evsâf ve kemâlâtı hakkında kudret-i kalemiyemin müsaadesi nisbetinde elfâz-ı cemile ve senâiye sarf etmediğimin sebebi riyakârlığa hamledilmesi korkusudur. **Paşa**'nın zaman-ı iktidarlarında **Kürtler**'in de dirayet ve basiret-i siyasiyelerinden müstefid olmalarını temenni ediyorum. Allah muammer etsin, insan olmak haysiyetiyle fânidirler birçok âsâr ve delâiliyle **Paşa**'nın **Kürtler**'i sevdiğine hükmediyorum. Müşarüileyhin yerinde **Sakallı Paşa**(*) gibileri bulunsaydı kim bilir şimdiye kadar ne kanlı fâciaların şahidi olurduk.

Sonra, zât-ı âliniz bütün **Türkler**'in itimadını kazanmışsınız. Bu kadar mühim meselenin müzâkeresi ekseriya teştit-ârâyı (dağılma) mucib olur.

Paşa Hazretleri gibi azim ve irade sahibi, kanâat-ı fikriyelerini rüfekâ-yı siyasiyelerine telkin edebilir, andennâs popüler bir zâim-i zî-şerefden maada kimse bu meseleyi hal ve

(*) Sakallı Nurettin Paşa amaçlanıyor olmalı. Bkz. U. Mumcu, yazı dizisi.

hasım edip (kesip) atamaz. **Paşa**, en samimi milliyetperverlerin bir enmuzec-i bedîî olmak itibarıyla aşk-ı milliyi herkesten ziyade takdir ve tahsin ederler. Vücûda getirdikleri eser-i mazzamın önünde milliyetin mânâ-yı mübarekini ve kudsiyetini müdrik her medeni insan gibi hürmetle, eğilirken **Türk-Kürt** münasebât-ı müstakilesini sağlam ve gayr-ı kabil ender üss-i esasata müstenid olarak te'sise inayet buyurmalarını ba-hulûsü'lkalb istida ederim.

Yazılarımın dost hemşehrilerim ve Meclis'deki muhterem meslekdaşlarım tarafından okunmasını pek çok arzu ederim. Muhabbet ve teveccühlerine müftekır olduğum (muhtaç) dost ve meslekdaşlarım bununla siyasi mesleğime dair bir fikir edinmiş olacaklardır. Vâki olan temhîdâtın (anlatımlar) bütün mesuliyetini kabul ediyorum. Anlaşılmayan noktalar ve izahı lâzım gelen fikirler olduğu takdirde izahat-ı mufassala vermeğe -imkânı varise- hazırım.

Yeni Türkiye'nin bir köşesinde kör çıban şeklinde daima büyümek ve gangren olmak istidadını haiz bir maraz-ı ictimaiyenin tedavisi için bendeniz zât-ı âlilerine fırsat veriyorum. Civanmerd, fakat bîkes milletin vekil-i âliyesi bulunmak, sonra aileniz cihetinden **Kürdistan**'ın vâcibü'l-hürmet bir hânedânına mensup olmak itibarıyla sizin deruhte buyurduğunuz mesuliyet ile nihayet, nihayet **Kürd**'ü fakr cehaletinden kurtarmayı emel edinen hayr-hah bir insan ve bir **Kürt** olmakdan başka bir sıfatı olmayan **Şükrü Mehmed**'in mesuliyeti arasında kıyas kabul etmez farklar vardır. Bu cihetten huzur-u tarihde ma'ruz kalacağınız sual ve vebâlin azamet (büyüklük) ve dehşetini pîş-i tefekküre alarak işe lâyık olduğu ehemmiyeti alf etmenizi pek çok rica ederim.

İhtiramat-ı mahsusamı kabul buyurunuz efendim.

Emrâz-ı Cildiye ve Efrenciye Mütehassısı

Doktor **Şükrü Mehmed**

İlave:

Aradan üç ay geçtiği halde bu mektuba henüz bir cevap zuhur etmemesine nazaran verilecek hükmü -başka söz söylemeden- kâriîn-i kirâmın takdir ve vicdanlarına havale ediyorum.

Beyrut 18 (Ergani Madeni) Ahalisinden

Doktor **Şükrü Mehmed**

IV. BÖLÜM

KÜRT HOYBUN ÖRGÜTÜ'NÜN DÜNYAYA ÇAĞRISI: "Kürtler'in Kırımı"(1928) (*)

ÖNSÖZ:

Bu broşür, binlerce masum insanın öldürülmesi üzerine, Türkiye tarafından Kürdistan sorununa ilişkin olarak yayılan yalanların açığa çıkarılması amacıyla yayınlanmıştır. Kürdistan sorunu, Türkiye'deki günlük gazeteler, Türk hükümeti tarafından çok sıkı sansür edildiği için yazılamadığı gibi, uygar ülkelerce de her zaman ihmal edilmiştir. Uygar ülkeler derken, o ülkelerin hükümetlerini değil, fakat sadece onların halklarını kastediyoruz.

Şüphesiz ki, Kürdistan'ın parçalarındaki küçük ülkeleri yöneten Batılı güçler, sorunu tam olarak bilebilirler. Gün geçmiyor ki, bu ülkelerden bazılarında bunları görenler ve onların kişisel ve ulusal talihsizliklerini anlatanlar olmasın. Bir kere daha tekrarlayalım ki, uygar dünya kamuoyu için Kürdistan sorunu yoktur ve bu konuda bilgilendirilmemişlerdir. Ama, Kürdistan sorunu vardır ve dünyada tek evladı kalana dek de var olacaktır. Bu gerçek, ulusun özgürlüğünün ilan edildiği gün bitecektir. Kürdistan halkı özgür yaşamak istiyor.

Yeryüzündeki kardeşler!

Sizler talihsiz kardeşinizi kavgada yalnız mı bırakacaksınız? Hayır, asla! Sizler, özgür ve mutlusunuz, özgürlüğün ve mutluluğun ne olduğunu bilirsiniz. Büyük, acılı davamızda bize yardım edin, bu asil davranışınız bugünkü ve gelecekteki nesillerimizce anılacaktır.

Yaşasın özgürlük!

(*) HOYBUN (XWEBUN) Örgütü, 1927 yılında sürgündeki Kürt aydınları tarafından Suriye'de kuruldu. Burada ayınlayacağımız ve Şeyh Sait'in adı ile anılan 1925 direnmesini konu alan broşür, HOYBUN yayınları arasında İngilizce basılmış bir broşürdür (1928).
Broşür İngilizce'den Türkçe'ye Bave Berîvan tarafından çevrildi. (*Kurdistan Press'in açıklaması*).

ATEŞKES ÖNCESİ

1908'de Türk halkına Anayasa sunuldu. Bir süre sonra da *İttihat ve Terakki Cemiyeti,* Türk İmparatorluğu'nun iplerini eline almak için geldi. Bir an için, iç ve dış sorunların yeniden düzenleneceğine söz verdi ve Avrupa da bu tür söz vermelere güvendi ve destekledi.

İçerde, aynı siyasi eşitlik ve sosyal özgürlük sözleri partilerin anlaştıkları konu oldu. Dünya kamuoyu, *"Hasta adam"*ın bunu uygar ve modern bir hükümetle desteklcyeceğini sandı.

Ancak, Turancılar uygarlık kisvesine bürünerek, zulüm ve cinayet planları hazırlıyorlardı.

Genç Türkler, ülkeye yeni bir unsuru, milliyetçiliği soktular. Arzularının büyük Avrupa devrimcilerini kopya etmek olduğunu söyleyerek, yerini, kesinlikle ulusal Türk siyaseti ile doldurmak istedikleri siyasi imparatorluk rehberliği konusuna yanaşmak istemediler. Eski imparatorluğu restore edip yerine modern bir devlet koymayı ister göründüler. Bunu gerçekleştirmek için de Osmanlıcılığın ve Panislamizmin yerine milliyetçiliği geçirmeyi düşündüler. Şüphesiz ki, milliyetçiliği hiç bir zaman izleyicisi oldukları Avrupalılar gibi anlamadılar. Onlar, Türk olmayan unsurların yaşam haklarının olamayabileceği yeni bir Türkiye'yi yaratmak istediler.

Onlar, pratik araçları düşündüler ve hiçbir güçlüğe uğramadan bu araçları buldular. Türk olmayan ırklardan asimilasyonda zorluk çıkarmayanları buldular ve diğerlerini ise tamamen yok etmeye yöneldiler. İzlenen ulusal politik yönün uygulanması uzun zaman almadı. Bu azınlıklar; Araplar, Ermeniler, Rumlar, Çerkezler ve Kürtler'di. Bu ırkların asimilasyonu da, yok edemedikleri her birinin durumuna uygun biçimde gerçekleştirildi.

Türk olmayan Müslümanlar'ın asimilasyon kararı Türkler'le aralarındaki bağlara göre uygulandı. Her iki tarafın dini fanatizmi nedeniyle bunun dışında kalanlar hakkında böyle bir şey düşünülemezdi.

Genç Türkler'in yukarda sözü edilen tasarılarından kısaca söz edelim:

ARAPLAR: Müslüman olmalarına rağmen, asimilasyona karşı belki de Hıristiyanlar'dan daha fazla karşı koydular. Şark uygarlığının kurucuları olan Araplar, ırklarının, tarihlerinin ve dillerinin fanatik savunucularıydı. Onları yok etmek, katı yaşantılarına ve sayılarına bakılırsa oldukça zordu. Bu yüzden onları köleleştirmek, onlar üzerine pazarlık yapmak ve gerekirse Arap ülkelerini imparatorluktan uzak tutarak meydanı boş bırakmak kararlaştırıldı. Ancak, onlar hiç bir biçimde eşit olarak tanınmayacaklardı. Bu uygulamalar sonuna kadar gerçekleştirildi.

ERMENİLER: Bu yiğit, ama talihsiz ulus yokedilecek ulusların başında yer alıyordu.

Bu kararın uygulanması ile gerçekleşen vahşet çok iyi bilinir. Bu arada Ermeni yayınlarının, onların trajedilerini tam olarak yansıtmadıklarını da iddia edebiliriz. Biz bu görevi yerine getirmeye kalkışıyoruz, ama, bu zavallı ulusa en candan yakınlığımızı duyuyor ve her ikimizin ortak katiline karşı karşılıklı işbirliği içinde bulunma umudunu taşıyoruz.

ARNAVUTLAR: Dünya savaşının aniden patlaması, Türkiye'nin, esiri olan Arnavutlara karşı eyleme başlamalarına yol açtı.

RUMLAR: Sayıları az olmalarına rağmen, Rum halkı da yok edileceklerin içinde olduğu kara listeye dahildi. Ermeniler'in perişan edilmelerinin yarattığı hava içinde Türkiye Rumlar'a karşı daha ihtiyatlı davrandı. Rumlar, parça parça, onları tümden ve daha büyük sayıda yok edecek ana kadar perişan edildiler. Lozan Barış Antlaşması ile geri kalanlar dışarıya püskürtüldüler.

ÇERKEZLER: Bu ulus da asimilasyon listesinde idi. Türkiye'de yaşayan küçük bir bölümü Kafkaslar'dan gelen göçmenlerdi ve Türkiye toprağında dağınık biçimde yaşıyorlardı. Şu noktayı belirtelim ki, bunlar hiç bir zaman kendi istekleriyle göçmediler.

Dünya Savaşı sırasında Türkiye sınırlarını savunurlarken buna zorlandılar. Çerkezler, Türkiye'ye sadık olmanın kurbanları oldular ve bunun bedelini asimileye uğrayıp, ezilerek ödediler.

KÜRTLER: en çok asimilasyona uğratılmak istenen ulus Kürt ulusu idi. Türk egemenliği altında dörtyüzyıl cehalete terkedilen büyük bir Müslüman ulustu. Gönüllü olarak, ilk Türk Halifesi (Yavuz) Selim'in yönetimi altına girerlerken, kendi kurumlarını ve bağımsızlıklarını korumak arzusunda olduklarını ifade ettiler. O zamanlar Kürdistan topraklarında 11 başarılı ve mutlu bağımsız devlet vardı. Dini duygularına bağlı olarak bu devletler ortaya çıkarıldı.

Türkiye'nin Kürdistan topraklarına girmesiyle birlikte, Kürtler'in diline, milliyetine, kültürüne ve inançlarına karşı uğraşıya girdiler. Kürtler'i kendi düzeylerine indirmek için, Türkler ilerlemeye açılan bütün yolları kapattılar. Kürdistan devletleri birbiri ardından ortadan kayboldu. Türkiye'nin saldırılarıyla en son Kürt devleti olan Botan da 1864'te Türkiye'nin zalim yönetimi altına girdi. Bütün Kürdistan toprakları tamamen onların yönetimi altına geçti. Kürdistan'ı karanlığa boğan ve büyük şehirlere kendi dilini sokan Türkiye, Kürdistan halkını asimile etmeyi umuyordu. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla bekledikleri anı yakaladılar.

Kürtler'i yok etmeden ortadan kaldırmayı düşünerek, dört beş milyon insanı Türk ulusuyla kaynaştırdılar. Sıtmadan, tüberkülozdan v.s. kırılmalar oldu. Amaçlarına ulaşmak için Halife Sultan V. Mehmet Reşat'ı gerekli kararnameyi imzalamaya zorladılar. Bu kararnameye göre, Kürtler yurtlarından atılacak ve Türk illerine gönderilecekti. Türk köylerine, orada yaşayan nüfusun yüzde beşini oluşturacak bir oranda dağıtılacaklardı.

Değişik şehirlerde görevliler ve kayıtçılar bulundurulacak ve Kürtler'le Kürdistan halkı arasındaki ilişkiler kesinlikle yasaklanacaktı. Bu eylemlerle Türkler, bir nesil sonra anadillerini unutacak olan yeni doğan nesil sayesinde kesinlikle ortadan kalkacak olan Kürdistan ulusunu asimile etmeyi düşündüler ve umdular.

Bu kararname kısmen uygulanmaya konuldu. Konstantinopol Emigrasyon Kayıtları 700.000 Kürt'ün yurtlarından koparıldığını göstermektedir. Ancak, bu kayıtlar göçmenlerin akibetleri hakkında bir şey belirtmiyor.

Türkler, Kürtler'in yurtsuzlaştırılmasını Ermeniler'in kırımı ile paralel sürdürmek istediler. İçine düştükleri zorluklar ve savaşın yarattığı karışıklık bu isteklerini gerçekleştirmeye büyük bir engel teşkil etti. Böylece, planları tamamlanamadan yarım kalmış oldu. Yurtsuzlaştırılan Kürtler'in büyük bir kesimi açlık, soğuk ve hastalıktan öldüler. Önemli bir kesimi ise, Türk askerlerinin, polis ajanlarının ve Milli Komitelerin süngüleri altında can verdi.

Büyük savaş sırasında Toros dağlarından geçmiş olanlar, üst üste yığılmış insan yığınlarını görmüşlerdir. Bu insanlar, yurtlarından kovulan ve açlıktan, soğuktan, hastalıktan ölen Kürtler'di. Musul'dan geçenler, belediye araçlarının günde ortalama elli kadar Kürt'ün cesetlerini taşıdığını hatırlayacaklardır. Musul'a varabilen Kürt'ler ise, Ulusal Programı uygulamak isteyen Türk görevlileri tarafından yeniden yönetilenlerdir.

MÜTAREKE SONRASI

Şimdiye kadar, önce Türk bir Türkiye, sonra büyük Turan İmparatorluğu kurmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı, Türk olmayan ırkların yok edilme politikasını kısaca özetlemeye çalıştık. Olayları anlamak için mütareke sırasında olan hadiselere bakmak lazım.

Mütareke imzalandığında Ermeniler İttihat liderlerine gittiler. İkinci planın adamları saklandılar. Hükümetin emirleri tarafsız görünen ellerde kalmıştı.

İstanbul'un müttefikler tarafından işgal edilmesinden sonra, bütün Osmanlı halkları gibi Kürtler de Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un ilkelerine dayanarak bağımsızlıklarını ve haklarını talep ettiler. Kürtler'in siyasi örgütleri hem müttefiklerin elçiliklerine hem de özel komisyona, yurttaşlarının durumlarını anlatma imkanı buldular.

Kürdistan ülkesinin her kısmında benzer örgütler kurulup İstanbul'dakine bağlandı. Kürdistan'ın içinde, müttefiklerden uzak Kürt'ler ulusal taleplerini haykırmakta tereddüt etmediler. Son olarak Barış Konferansı'ndan önce bir Kürdistan delegesi resmi olarak Kürdistan'ın bağımsızlığını talep etti. Sevr Barış Antlaşması bu talepleri kabul edip küçük ve şartlı bir Kürdistan ülkesini yarattı. Ama, gerçekleştirilmedi ve Yunanlılar'ın yenilgisinden sonra yukarda geçen antlaşmadan vazgeçildi, bunun yerini Lozan Antlaşması aldı.

Mütareke'den 1922'ye kadar Türk milliyetçileri, yok etme planlarını askıya aldılar. Türk olmayan ırklardan yalnız Kürt'ler kaldı. Gerçekten Kürt ulusu için bir plan çıkarıldı. Ama, uygulanması imkansız olduğundan gözden geçiriliyordu. Bu karar, Kemalistler'e bırakıldı. Kürtler'in asimilasyonu hayal olduğu için bir düzeltme lazımdı. Kürdistan ulusal bilinci asırların uykusundan uyandı. Bu nedenle asimilasyon projesinden vazgeçildi.

Aynı feryadın Ankara'nın Milli Meclisi'nde yankısı duyulmuştur; *"Bu kürsüden, sadece Türkler'in haklarından oradaki Kürtler'in yardım etmesine izin verebilirdi."*

Zaferi sağlamak için Kürtler'i tecrit etmek, arkadaşsız, müttefiksiz ve yardımsız bırakmak lazımdı. Herhangi bir direnişi önceden kırmak gerekiyordu. Ankara, meseleye dikkatle bakıp karar verdi. Kürtler'i riske girmeden yok edebilmeleri için Musul üzerindeki iddiasından vazgeçmesi gerekiyordu.

Özellikle, o bölgenin nüfusunun büyük bir çoğunluğu Kürt olduğu için.

Böylece, daha az iş kaldı.

Gösteriş olarak hafif bir itiraz yaptıktan sonra Musul meselesi Ankara'nın planladığı şekilde halledildi. Bundan sonra tereddüte gerek yoktu. Artık silah, ateş, balta kullanma zamanı gelmişti.

Kürt dilinin yasaklanmasıyla işaret verildi. Kürt ağa, şeyh ve liderleri yakalanıp sürgüne gönderildi. Aydınların kaderi aynıydı. Hepsi Türk vilayetlerine doğru yollandı, ama çok azı ulaştı. Tarlalar ve dağlarda daha önce vahşi hayvanlar tarafından yenilen zavallı Ermeniler'in cesetlerinin yerlerini Kürtler'in şehitleri almaya başladı.

İSYANLAR

Bu bölümde Kürtler'in hayat şartlarına kısaca baktıktan sonra, asıl olaylara geçeceğiz.

Türkiye'ye karşı Kürt isyanları, Türk egemenliğinin var olduğu andan itibaren başlamıştır. Bu isyanların amacı hep bağımsızlık ve özgürlüktü.

Şüphesiz bu özgürlük mücadelesinin propagandası yapılabilseydi, bir vatanseverlik destanı olurdu. Ne var ki, Kürdistan'ın jeopolitik durumundan ötürü destani savaş dünya tarafından duyulmadı veya çok çarpık bir şekilde yansıdığı için, davanın kutsallığı kavranamadı. 400 yıl boyunca savaşmayı bırakmayan Dersim, Kürdistan yurtseverliğinin en parlak örneklerinden biridir. Botan Miri tarafından, Sultan Abdülmecid'e karşı sekiz ay başarı ile yürütülen mücadele ve ilk kez Kuvve-i Seferiye'nin yenilgisi henüz bilinmiyor. Oldukça uzun geçmişe sahip isyanları anlatmak bu kitabın sayfalarına sığmaz.

Türkler bu isyanları dünyaya, eşkiyalık olarak sundular. Daha da ileri giderek, kendi ordularınca gerçekleştirilen Ermeni Jenosidi'ni Kürtler'in üzerine yıkmaya çalıştılar. Unutul-

masın ki, modern Türkiye Cumhuriyeti de, eski Osmanlı İmparatorluğu gibi, Kürtler'e güneş altında yaşayabileceği özgür bir yer bırakmadığı için, medeniyet önünde her zaman sorumlu tutulacaktır.

Bütün bu 400 yıllık tecrübeler ve doğrularla, Kürtler kendi hükümeti altında yaşamak istiyor. Kürt halkı, Türk egemenliğini her zaman red edecektir.

1925 isyanı, Türkeye'de *"Şeyh Sait İsyanı"* olarak adlandırıldı. Fakat, Türkler'e İstiklal Mahkemeleri'nde verilen cezalar ve Türk basınının yazdıkları bu devrimin amacının ne olduğunu yeterince ispatlamaktadır.

KÜRDİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

Türkler, Avrupa'da Kürtler'in gıyabında, Kürtler hakkında yalan haberler yaydılar. Ülke içinde ise, ihtilalin gerçek sebeplerini sergilemeye karar verdiler. Kemalist politikanın ikiyüzlülüğü doğaldı. Türkler'e, ihtilalin gerçek nedenlerini açıklama politikası, hoşnutsuz yığınların Kürtler'le birliğini engelleyici bir nitelik taşıyordu. Kürt nefreti önünde duran diğer nefret edilecek sorunlar örtbas edilerek, bir Türk birliği tasarlanıyordu.

Bununla beraber, Avrupa için farklı bir yol izlendi. Kürtler'in yağmacı, fanatik, duygusuz; yalnızca Halifeye bağlı bir kitle olarak gösterilmesi, isyanların Halifelik kurumu için yapıldığı propagandası yapıldı.. Bunun amacı, uluslararası kamuoyunda Kürtler'in gerçek isteklerinin, özgürlük taleplerinin kavranmasını önlemekdi.

Esas olarak Kürt uygarlığa layıktır. Adetleri ile, sosyal kurumları ile Türkler'inki rakip değil. Kürdü özgürlükten yoksun bırakan, Türkiye'nin ölümcül hakimiyetidir. Türkiye'yi yalanlamak, onların kötü niyetlerini ispatlamak ve 1925 İhtilalinin gerçek nedenlerini (ayrıntılarını) vermek için, aşağıda Türkiye'de yayınlanan bir günlük gazete olan *"Vakit"*in Diyarbekir muhabirinin yazılarını yayınlamayı uygun görüyoruz.

"Diyarbekir'de Fesad"

İhtilalcilerin Diyarbekir'e saldırısı, Diyarbekir'in ele geçirilmesi için hem içerden ve hem de dışardan harcanan çaba, şehirde isyancıların varlığı kanısını yarattı.

Bilinmeyen sırlar keşfedildi.

Bunların en önemlisi isyanın gerçek amacıdır. Bağımsız bir Kürdistan kurulması için şark vilayetlerinin büyük bir kısmında büyük bir fesad kurulmuştu. Köylüler çok kötü tavırlar içindeydirler. Keşfe çıkan askerleri aldatıp, evlerinde saklanan isyancılara teslim ettiler. Bu olaylar isyanın ilk günlerinde oldu. Mart'ın 21. günü, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için asker toplama günü olarak tesbit edilmişti.

İsyan ise, iki hafta önce ve aniden patlak verdi. Bağımsız Kürdistan akınları, kalleş

ayrılıkçılardan beklenen yardım gelmeyince, Diyarbekir'in iyi organize edilmiş savunmasına çarptı. Ordu, bütün şüpheli şahısları şehrin içinde Zazalar'a yardımcı olurlar kaygısıyla tutuklamış, tedbirlerini almıştı.

Naşit Hakkı
Diyarbekir 23 Nisan 1925

Şeyh Eyyüp Davasının Son Aşaması

Savcının açıklaması: Burada Şeyh Eyyüp, -Siverek Karabahçe şeyhi, Siverek Cumhuriyet Halk Fırkasını istifa eden başkanı-isyan lideri Şeyh Said ile istihbarat ilişkisi içinde olmak suçu ile yargılanıyor. Ayrıca vatandaşlarının ikamet ettiği Türkiye vilayetlerine elçiler göndermek, isyan kuvvetleri ile ilişki içinde olmak ve bağımsız bir Kürdistan devleti kurma eylemi için devleti parçalamak amacı ile isyancıların müttefiki olmakla suçlanıyor.

Dolayısıyla, sanık Şeyh Eyyüp, Türkiye devletini içinden, bağımsız bir Kürt devleti kurarak bölmek faaliyetleri yapmaktan suçlu bulundu.

Mahkeme kararı: Savcı ve sanık dinlendikten ve belgelerin incelenmesinden sonra, bu mahkeme Şeyh Muhammed Halid Bin Eyyüb'ü ve Şeyh Said ile ilişkisi olan herkesi devlete karşı bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulmasını öngören fesada katıldıkları için suçlu buluyor.

Ayrıca mahkeme onu ihtilalin liderlerinden sayıyor.

Delileri gözönünde tutarak ve bu delilleri inandırıcı bularak mahkeme ceza yasasının özel maddesine göre Şeyh Eyyüb'ü idama mahkum ediyor.

Bu karar şeyh tarafından çok sakin bir şekilde ve dinleyicilerin alkışları ile karşılandı.

Dr. Fuad Bey'in Davası

Savcı: Fuad Bey, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmayı planlayıp, bu uğurda çalıştığı için mahkeme önündedir.

Başkan: Bağımsız bir Kürdistan devleti kurulması için çalışma ve vatana karşı hainlikle suçlanıyorsunuz. Bütün belgeler okunacak. Dikatlice dinleyin.

Savcı: İddianamede yazıldığı üzere, Dr. Fuad suçludur.

Başkan: Öyle görünüoyor ki, uzun bir süreden beri, bağımsız bir Kürdistan kurma çalışmaları içindesiniz. Bu yönde çaba harcamaktasınız. Bağımsız bir Kürdistan kurulması imkanları hakkındaki kanaatinizi öğrenmek istiyorum.

Fuad Bey: Tek başına mevcut olamaz.

Başkan: O zaman nasıl bir idare istiyorsunuz? İngiliz tarzında mı?

Fuad Bey: ...

Başkan: Mektubunuzda şöyle yazmışsınızı "Verimsiz günlerin ne gecelerinden ve ne de şafaklarından iyilik çıkmaz", ne demek istediğinizi açıklar mısınız?

Fuad Bey: Özel bir amaçla yazmadım.

Ali Saip Bey: Kürt müsünüz?

Fuad Bey: Babam Kürt, anam Diyarbekirli, Çermik'e yerleşmişler. Babam Zazadır.

Ali Saip Bey: Kürtçe mi, Türkçe mi, hangisini daha iyi biliyorsunuz? Hangisini konuşup geçiminizi sağlıyorsunuz. Emirlerinizi Kürt dili ile mi yazıyorsunuz?

Fuad Bey: Daha iyi bildiğim Türk dili ile yazıyorum.

Ali Saip Bey: Türkçe konuştuğunuz ve geçiminizi o dilden sağladığınız halde nasıl Kürt olduğunuzu iddia edebiliyorsunuz?

Fuad Bey: Aslıma önem vermiyorum. Kürtler'in çoğunlukta bulunduğu bir bölgede oturduğum için menfaatlerim Kürtler'in menfaatleri ile çakıştı.

Ali Şaip Bey: Diyarbekir Türktür. Sizin menfatlerinizin Kürtler'inki ile çakışması mümkün mü?

Fuad Bey: ...

Ali Saip Bey: Burada niçin bir Türk cemiyeti değil de, bir Kürt cemiyeti oluşturdunuz?

Fuad Bey: ...

Savcı: Mektubunuzdaki şu deyimleri nasıl açıklayacaksınız? "Bağdat ve Musul Kürt Bağımsız Komiteleri'nin emri ile aylarca süren ciddi çalışmaları" ve "Alay ettikleri Kürdistan meselesi"...

Fuad Bey: Orada bir Türk atasözüne cevap veriyordum. Şöyledir; "Türk süngüsünün göründüğü yerde, Kürt meselesi yoktur"

Mahkeme Kararı

Sanık Dr. Fuad, Hacı İbrahim oğlu, Kürdistan meselesini siyasi ilkeleri ile benimsediği ve Türkiye'nin bütünlüğüne karşı ihtilal vücuda getirmeye çalışanlarla işbirliği yaptığı için suçlu bulunmuştur. Bu suç nedeni ile mahkeme Dr. Fuad'ı idama mahkum ediyor.

Sanık, bu kararı duyunca sarsıldı.

Başkan: Bağımsız bir Kürdistan kurma faliyetine, hayatınızı, aklınızı adamışsınız. Siz

ve bu fikirleriniz bir çok masumun ölümüne neden oldunuz. Öyleyse akibetinize de katlanın.

15 Mayıs 1925

Kemal Fevzi Bey'in Davası

Suç iddiası: Bitlisli Kemal Fevzi, semti meçhul, şimdi tutukevinde, Kürt Bağımsızlık Komitesi üyesi, bazı şeyhlerle ilişkisi olup Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşmakla ve isyanı sürekli kışkırtmakla suçlanıyor.

Mareşal Fevzi Paşa'nın gönderdiği rapor okundu.

Şöyle ki: Cephedeki Büyük Askeri Mahkeme, şu anda Trabzon'da bulunan Bitlisli Kemal Fevzi'nin İstiklal Mahkemesi'ne tutuklu olarak gönderilmesini kararlaştırmıştır. Zaho Kürt Komitesi üyesi olup, Cizre Komutanı tarafından da suçluluğunu ispatlayan deliller bulunduktan sonra, Diyarbekir'e sevkedilmesi istendi.

Daha sonra Hudut Komiseri Süleyman Sabri'nin gönderdiği rapor okundu.

Ordu Komutanlığından Kemal Fevzi'nin Kaya (?) ile Malazgirt köylerinden geçeceği ve İstanbul'dan bağımsız bir Kürdistan Devleti kurulması için propaganda maksadı ile gönderildiği bildirildi.

Kemal Fevzi Bey: Abdurrahman Ağa'ya, Halife'nin esir düştüğünü, Hanedan-ı Şerif'in kirletildiğini ve herkesin yozlaştığını söyledim.

Başkan: Kürdistan vücuda getirilmesinin gerekli olduğunu da söylediniz..

Kemal Fevzi bey: ...

19 Mayıs 1925

Seyit Abdulkadir ve Arkadaşlarının Davası

Kürt Cemiyeti'nin listedeki üyelerinden hangileri bağımsızlık taraftarı, hangileri özerklik tarafları?

Seyit Mehmet (Abdülkadir'in oğlu): Emin Ali Bedirhan, Halil Rahmi Bedirhan, Komutan Bedirhan, Mevlanazade Rifat, Kemal Fevzi ve Şakir Mehmet bağımsızlık yanlısı, babam ve Said Şefik ise özerklik yanlısı...

Şark vilayetlerindeki Kürt Cemiyetleri için hazırlanan şifreleri kullanmadık. Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, 12 Aralık gecesi bize geldi ve geceyi bizde geçirdi.

Bayrağı yaratan Zein El Abidin Cemiyeti'nin sekreteri idi. Osmanlı bayrağını kaldırıp, Kürtler'inkini güneş kadar parlak yaptık deniyordu. Kehanet böyleydi.

Emin Ali Bedirhan, Ermenilerle beraber devlet kurulacak diye isyanı kışkırtıyordu.

25 Mayıs 1925

Urfa Mebusu Kürt Milliyetçiliği İle Suçlanıyor!

Urfa Belediye Reisi olan ilginç şahit:

Müfit Bey (Üye): Yukarıda adı geçen Mustafa Efendi ve Urfa ve Suruç'tan arkadaşları Halep'te bir toplantı yaptılar.

Bu toplantıda Kürtler'in ihtilal ve istilasından ve Zazalar'ın katılımından bahsettiler. Sizi, Urfa Belediye Reisi, iyi bir vatansever'sayarak bu konuda bildiklerinizi anlatmanızı rica ederim.

Mustafa Kemal Efendi: Kürtler'in hareketini engellemek için elimden geleni yaptım. Ankara'ya gönderdiğim raporlar Kürt meselesi hakkındaydı. Fakat bahsettiğiniz toplantıdan haberim yok.

Savcı: Kürt meselesi üzerine neler yazdınız, söyler misiniz?

Mustafa Kemal Efendi: Üzgünüm, fakat lider olarak verdiğim isnii söyleyemeyeceğim Lütfen Ankara'ya başvurun.

Ali Sait Bey: Niçin savcının sorusuna cevap vermekte tereddüt ediyorsunuz?

Mustafa Kemal Efendi: Korkuyorum.

Ali Said Bey: İstiklal Mahkemesi önünde gizlilik ve korku olmaz. Bu mahkeme kanuni, siyasi ve millidir. Sadece Allah ve vijdanınızdan korkmalısınız.

Mustafa Kemal Efendi: Uzun yıllardır Kürt milliyetçiliği uğruna çalışan Urfa Mebusu Siverekli Ali Efendi'dir. Kürt Milli Hareketini izlemekle ve liderleri hakkında Ankara'ya bilgi vermekle görevlendirilmiştim. Urfa'da Kemalist Komite'yi kurdum. Uzun bir takipten sonra, Urfa Kürt milliyetçilerinin liderinin Ali Efendi olduğunu öğrendik. Merkezi Komite üyeleri beninle birlikte raporu imzaladılar. Ahmet Tevfik Bey'i de ihbar etmiştik. İş, takip edilmedi. İki ay sonra açık Kürt propagandasına başlandı. Onun için, Zaza hükümeti kurmak istiyor diye memleketten kovulmasını talep ettik. Mebus olarak seçilmesinden sonra ise kendini ele verdi. Seçim sırasında elinde liste tutarak, yalnızca Kürtler'e oy verilmesini istiyordu. "Kürtler'e seçin ve bütün kudretinizle hükümeti elinizde tutun. Yakında Kürt devleti kurulacak. Türkler'e önem vermeyin" diyordu.

25 Mayıs 1925

Diyarbekir Muhabirimizden

Bugün uzun yıllardan beri ülkenin bölünmesi ve Kürdistan'ın kurulması için kalleşçe uğraşan bazı maceraperestlerin davası başladı. Bunlar, memlekette yüksek yerlere varmayı başarmışlardı.

Savcı: Burada bulunan sanıklar, Seyit Abdulkadir, oğlu Mehmet, Hoşneve aşireti liderlerinden Nafız, Abdullah Sadi Efendi ve Bitlisli Kemal Fevzi (Daha önce davası kısmen be-

lirtilmişti) ülkenin parçalanmasını amaçlamak ve Şark vilayetlerinin emniyetini bozan isyanın kışkırtıcıları olmakla suçlanıyorlar.

Seyit Abdulkadir'in son günlerde evinden pek çıkmadığı bir gerçektir. Fakat ihtilali sonuçlandırmak için oğlu ve Abdullah Sadi Efendi'yi kullanarak bir dış ülkenin himayesini elde etmeye çalışmıştır. Nafiz Efendi ihtilalden bir ay önce İstanbul'a gelmiş ve onlara katılmıştı.

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza da İstanbul'a gelişinde onlara katılmış ve ölüme sebebiyet verebilecek kararlar almışlardır.

31 Mayıs 1925

Seyit Abdulkadir ve Arkadaşlarının İdamları

Kemal Fevzi, Muhammed Tevfik (Takma adı Hacı Ahdi), Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, H. Sadi ve Hoca Askeri, sabahın erken saatlerinde asıldılar.

Sabaha karşı Hoca Askeri, yüksek sesle sabahı selamladı. Ötekiler geceyi dua ederek geçirdiler.

İdam infaz edilirken Hacı Ahdi ***"Yaşasın Kürdistan, Yaşasın Kürt Mefkuresi"*** *diye bağırdı.*

Halk, ***"Yaşasın Cumhuriyet"*** *diye karşılık verdi.*

Seyit Abdulkadir, anlaşılması zor kelimeler telaffuz etti. Şöyle ki: ***"Beni idam etmekle Kürtler'i kışkırtıyorsunuz."***

31 Mayıs 1925

Binbaşı Kasım Beyin İtirafı

Kasım Bey: Yakın geçmişte asılan mebus Yusuf Ziya ve Muşlu Reşid Beyzade Büyük Millet Meclisi'nin dağılmasından sonra seçim kampanyası için Varto'ya geldiler. Bir gün sonra Ziya bana dedi ki: "Kasım, yemin edin ki size bir şey söyleyeyim". Yemin ettim. Ondan sonra dedi ki: "Kürdistan'ın hürriyeti için bağımsızlık komitesi kuruluyor. Siz aydın bir insansınız, komiteye katılamazsınız." Ben gülerek karşılık verdim. Israr etti ve komitenin desteği olduğunu söyledi. Destek kimden diye sordum. "Bir hükümetten" dedi. Daha teferruatlı bilgi istedim ama komitenin sırrı diye isteğimi reddetti. Ondan sadece seçim kampanyasına bakmasını tavsiye ettim. Bitlis'e gidip Yusuf Ziya'nın tahrikleri konusunda bir rapor hazırladım. Ama celbedilen 13 kişi, Kürt milliyetçisi oldukları için gerçeği inkar ettiler.

Böylece kaçabildi. İsyan hazırdı. Dini vasıta olarak kullanmak istiyorlardı ama amaç "bağımsızlık" idi.

Şeyh Said'i işittim: "Bir Türk öldürmek 70 gavur öldürmekten iyidir."

Yusuf Ziya bana önemli şahısların komite üyesi olduğunu söyleyip 40 bin silahın alınması için 2 milyon sterline sahip olduklarını açıklamıştı. İhtilalin amacı "bağımsızlık"a ulaşabilmek için dini kullanmak lazımdı.

Şeyh İsmail ve kardeşi Abdül Latif, Şeyh Said'in bağımsız Kürt devletinin kurulması için İngilizler'le mektuplaştığını arkadaşlarından duyduklarını bana ilettiler.

3 Haziran 1925

İhtilalin Hazırlıkları

Diyarbekir, 2 Haziran-Tekrarlamakta fayda var, bundan sonra, Şeyh Said ve arkadaşlarının davasında tartışmaların sonucu şöyle: Geçen sene Şark vilayetlerimizde müstakil bir Kürt devletinin kurulması için gizli bir komite kuruldu. Komiteye üye olarak, Yusuf Ziya'nın önerisi üzerine Şeyh Said ve ailesini kabul etmişlerdi.

İspat edilmiştir ki, bu ihtilal, şark vilayetlerimizde bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için çalışan gizli komitelerin işiydi ve bu komiteler amaçları için dini kullandılar.

Fakat ihtilal tespit edilen tarihten önce patladı.

7 Haziran 1925

Şeyh Said Davası

Suçlama: 'Bunu Şeyh Said ve 37 arkadaşının silah kullanarak, görünüşe göre din için çalıştıklarına dair belgeleri mahkememize sunuyorum.

Savcı Süreyya Bey konuşmasını yaptı: Bütün dünya Türkiye'nin şark vilayetlerinde bir ihtilalin aniden patladığını biliyor. Şüphesizdir ki bu ihtilal yıllardır gösterilen gayretler ve suçlamada yazıldığı gibi, yurt içi ve yurt dışı propagandanın sonucudur. Bu ihtilal İslam dini arkasına sığındı ama gerçek amacı Türkiye'nin bir parçasını koparmak ve böylece vatanın ölmünü getirmekti.

Sanık Şeyh Said'in Şahitliği

Şeyh Said: Hiç kimse tarafından kışkırtılmadım. Kendim hazırlayıp gerçekleştirdim. Fikrim ve inancım, rehberimdi. Piran'daki nutkumdan sonra yerine getirmeye karar verdim.

Ali Saib Bey: -Lice müftüsüne yazdığınız mektupta intikam sevdasından bahsettiniz.

Şeyh Said: -Ben bu mektubu yazmadım.

Al Saib Bey: -Fakat sizin imzanız var?

Şeyh Said: -Benim hiç haberim yoktu.

Ali Saib Bey: -Daha önce asılan Bitlis mebusu Yusuf Ziya sizi ziyaret etti mi?

Şeyh Said: -Evet, bana gelip bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasına çalıştıklarını söyledi. Ondan cephane istedim. Bana bol cephanenin bulunduğu Bitlis'i ele geçireceklerini söyledi.

9 Haziran 1925

Binbaşı Kasım Bey'in İfşaatı

Lütfi Müfit Bey: -Kürt komitesinin iç teşekkülü hakkında bilginiz var mı? Dışarıyla yazışmalar hangi yollarla sağlandı?

Kasım Bey: -Komitenin sırlarını keşfedemedim, ama Halid'in bana söylediklerini size aktarabilirim.

Geçen sene Süleymaniyeli üç subay Tevfik, Salih ve İsmail Hakkı Erzurum'da toplanmışlar. İsmail Hakkı izin alıp Diyarbekir'e gelmiş iznini geçirmek vesilesiyle. Oradan Urfa'ya ve sonra Halep'e, Ordan Halid'in bana gösterdiği mektubu göstermiş. Şöyle yazıyor "Bazo Beyi Necmi Bey'le, tanıştırdım ve ticari şube için himayesini istedim." Ben Bazo'nun kim olduğunu sordum. Önce cevap vermek istemiyordu ama ısrarımın önünde Bozo Kürt anlamına, Necmi - Fransız, Nihad - Türk ve Suad - İngiliz anlamına geldiğini söyledi. Halid, Bağdatlı Haririzade İbrahim'den mektup almıştı. Şöyleydi: "Sizden Suad Bey'e bahsettim. Suad Bey Tahran Ticari Şubesi'ne yazdı. Sonra büyük bir ticari şirkete yazdılar. Tahran şubesi müdürü sizi tanıdığını söyledi. "Büyük ticari şirket Londra idi. Komite, Ziya'nın Bitlis'te bulunduğu zaman mutlaka mevcuttu.

Mazhar Müfit Bey: -O zaman ihtilal iki seneden beri hazırlanıyordu, amacının ne olduğunu söyleyebilir misiniz?

Kasım Bey: -Amacı bağımsızlıktı. Buna ulaşmak için, hem dini hem de diplomatik yolları kullandılar.

10 Haziran 1925

Mahkeme Önünde Perdesi Açılan Tarihi Hakikat

Ali Saib Bey: -Şeyh Said efendi, bazı arkadaşlarınız, uzun zamandır ihtilal hazırlamakta

olduğunuzu ve Diyarbekir'i ele geçirdikten sonra İngiliz himayesini isteyeceğinizi itiraf ettiler?

Şeyh Said: -Hayır, bundan hiç haberim yok.

Kasım Bey: -Başkanım, ihtilalin aslı konusunda bildiklerimi açıklamama izin verir misiniz?

Başkan: -Konuşabilirsiniz Kasım Bey.

Kasım Bey: -İstanbul'da kalmış olan Bedirhan ve Seyid Abdulkadir uzun yıllardır Kürt mefkuresini savunan propaganda yapıyorlardı. Abdurrezzak Bedirhan Rusya'ya gitti. Propagandaları neticesinde İstanbul'da "Kürt Teali Cemiyeti" adı altında bir Kürt komitesi vücuda getirildi. Seyid Abdulkadir başkan seçildi. Zannederim ki bu komitenin bütün vilayetlerde şubesi vardı. Büyük harp sırasında faaliyeti azaldı fakat barış anlaşmasından sonra Türkiye'nin yenilgisini fırsat bilerek faaliyetini artırıp her yerde cemiyet açtı.

Muhtemeldir ki Kürtler'in tümü bağımsızlığa hazırlandırıldı. Şerif Paşa denilen biri Paris'te Kürtler'in delegesi olduğu iddiasında bulundu. Avrupa hükümetleriyle temasa geçti. 1336 senesinde Büyük Millet Meclisi'nin açılışında selamlarımı göndermiştim. Bu olay onları üzdü ve bana "Siz Kürtsünüz niçin Türkler'i tutuyorsunuz" diye söylediler. Reşid Bey'den "Kürt Bağımsızlık ve Özgürlük Komitesi" diye bir komitenin varlığından haberim vardı. Birbirinden müstakil beşer kişilik gruplar halinde üye topluyorlardı. Beni de kaydetmek istediler fakat ant içmeyi reddettiğim için bertaraf edildim. Bu ihtilalciler İngiliz yardımına bel bağladılar. Yanlarında kamuoyunun yüzde sekseni vardı ve geri kalanı da kazanmaya çalışıyorlardı.

Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi'nde

Hanili Mustafa'nın torunu beyan etti ki: Onbir yaşındayım, silah tuttum, fakat eylemlere katılmadım.

Kasım'ın kardeşi Ali: İhtilalin amacı Kürt bağımsızlığıdır. Din arkasına sığındılar. Başka bir şey bilmiyorum.

28 Haziran 1925

Savcı'nın Talebi

Savcı 53 sanığın mahkum edilmesini talep ediyor.

Savcı konuşmasına başladı: Şark vilayetlerinde aniden patlak veren son ihtilalin sebepleri ve asılları, Bosna, Hersek vilayetlerinin aynısıdır. Büyük Harp esnasında her zaman

Türkiye'yi seven Arnavutluk'u, Türkiye'ye karşı savaşması için kışkırttılar. Kürtlerin ihtilaline sebep olan fikir ve amaç, Suriye ve Filistin'i bozanın aynısıdır. Yurt dışı ve yurt içi olaylara sebep olanlar aynı unsurlardır.

Ölüme mahkum edilen 53 kişiye Başkan'ın konuşmasından: *Bazılarınız egoizm tarafından yönetildiniz. Bazılarınız yabancı propaganda ve siyasi hırs tarafından.. Fakat hepiniz bağımsız bir Kürdistan'ın vücuda getirilmesi için birlik oldunuz. Şimdi söndürülmüş ocakların bedelini darağaçlarında ödeyeceksiniz.*

Lozan'da Barış Anlaşması görüşmeleri sırasında Türk delegasyonunun başkanı İsmet Paşa Kürt ile Türk arasında fazla bir fark olmadığını ve eşit hakları olduğnu söylediği zaman düpedüz yalan söylüyordu.

İsmet Paşa'nın yalancılığını kendi nutku ile ispatlayacağız. Vakit isimli günlük gazetede İsmet Paşa'nın Ankara'da Pantürk komitelerinin kongresinde yaptığı konuşmada şu cümleler yer alıyor. Gazetenin 27 Nisan tarihli nüshasından aktarıyoruz:

"Pantürk Komitelerine balğı olan vatandaşlar! Türk ulusuna ait olmaktan gurur duyun! Türk ulusu diğer uluslardan daha üstün bir ulustur. Bu üstünlüğü tanımayanlar bizimle kavga halindedirler!"

Türkc eşit olmak için Türk olmalıyız. Kürt olarak yaşamaya devam etmek istersek zulum çekmeli ve ölümü beklemeliyiz.

Nasıl Türk olmayı düşünebiliriz? Kürtler'den, Türkler'den aşağı olmaları nasıl istenebilir? (Üstelik) Türkler, Kürtler'in topraklarındayken. Böyle aşağılık bir şey imkansız. Bunu reddettiğimiz için Türkler 1925 yılından beri sistematik olarak bizi imha etmeye teşebbüs ediyorlar. Amaçlarını gerçekleştirmek için hala imha ve sürgün yöntemleri uyguluyorlar.

İmha, Askeri Mahkemeler, İstiklal Mahkemeleri ve öbür mahkemelerin kararlarıyla halkın direnişi bahane edilerek köylerin ve şehirlerin ateşe verilmesi, uçaklarla bombalama ve askeri operasyonlarla yok ederek gerçekleştiriliyor.

Sürgün, imhanın bir başka çeşidi.

Kürdistan Aralık, Ocak ve Şubat aylarında katı soğuğu ile meşhurdur. Bu aylarda binlerce insanın malına mülküne el konularak, evlerinden kopartılıp, Türkiye'nin öbür ucuna gönderilmelerine imhadan başka en isim verilebilir? Türk Hükümeti Kürtler'i sürgüne göndermek için bu ayları seçti. Doğubeyazid ve çevresinden alınan Küt aileleri İzmir'e gönderildi. Bu insanların %100'nün İzmire ulaşamadığı ise kesindir.

Bombalanan şehir ve köylerin harabeleri arasında kalan kadınlar ve genç kızlar alınıp Türkler'e dağıtılıyor. Beyazıt mıntıkasında 2000 cıvarında kadın ve çocuk ve ihtiyar ahırlara kapatılıp, diri diri gömüldüler. Van Gölü'nün kuzeyinde 27 ailenin erkekleri, Türkler'den

korkup kaçarken, kadınları ve çocukları öldürüldükten sonra koparılmış kafaları atlar üzerinde halkı korkutmak amacı ile Erciş, Adilcevaz ve diğer yerlerde günlerce teşhir edildi. Çabakçur'da (Bingöl), 18 genç kız, Türk subayları tarafından tecavüz edildikten sonra, hayvani isteklerini tatmin etmeleri için askerlere teslim edildi. Bu zavallı kızların bazıları vuruldu. Bazıları kendilerini nehirlere attılar. Bazıları da çaresizlikten öldüler. Kurtulan tek bir genç kız oldu. O da kaçıp sığındığı Suriye'de, bu trajedinin sakat bırakılmış şanssız bir tanığı olarak yaşıyor!!

Türkler, özellikle İhtilalde aktif bir rol alan Zazalar'dan hınçlarını aldılar. İhtilalden 3 yıl sonra Diyarbekir'de 250 Zaza'nın yaşadığını öğrendiler. Onları yakaladılar ve şehir dışına götürerek kurşuna dizdiler.

Türkler, savaş sırasında Ermeniler'e uyguladıkları zulmü, şimdi daha da vahşice Kürtler'e karşı uygulamaktadırlar.

Türkiye'nin çeşitli illerine dağıtılmış olan zavallı ulusumuzun acınacak halini görmek için Avrupa ve Amerika'dan heyetlerin gelmesini istiyoruz.

Orada karşılaştıkları durum hakkında tutukları raporları görmek istiyoruz.

Eğer Türkler'in vijdanları varsa, bu heyetlerin gelmelerine engel olmasınlar.

Leaque Of Natıons'a gönderilen çeşitli raporlara cevap verilmedi. Türk hükümeti bir ulusun katliamını örtbas etmeye çalışıyor. Ülkemiz bir harabeye dönüşecek! Ulusumuz, haklarına dayanarak büyük bir azimle direnmeye devam edecek. Bunu uygar dünyanın önüne getirmek istiyorsak, bunun gerekli olduğuna inandığımız içindir. Uygarlık kayıtsız kaldığı sürece, Türkiye'nin katliamlardan vazgeçmeyeceği kesindir.

Leaque of Nations var ise eğer, ulusumuzun imhası önünde kayıtsız kalmamalıdır!

Uygarlık 5 milyonluk bir ulusun imhasına, zalimce hesap sormadan izin verecek midir? Büyük devletler böyle suçlara nasıl müsamaha edebilir? Dört yıllık özgürlük savaşından sonra, nasıl kayıtsızca böyle katliamları kabul edebilir? Ah uygarlık! Ah dünya! Ah büyük cihanın kardeşliği! Bakınız, Kürt kardeşlerinize neler oluyor? Yüzlerce genç kız, önce tecavüz edilip, sonra öldürülüyor! Bazıları Ankara'daki milletvekilleri ve bürokratlara teslim ediliyor.

Dört yıldan beri bu olaylarla ilgili belgeleri topluyoruz. Bölüm bölüm yayınlayacağız.

5 Ekim 1927'de Kürt vatanseverleri zavallı uluslarının haline bakacak bir kongrede toplandılar. Bu kongrede Hoybun Komitesi'nin kurulmasına karar verdiler. Hoybun Komitesi Kürt ulusunun sadık bir temsilcisi olarak zorluklara karşı savaşmaya kararlıdır. Kongrede ulusal bir andlaşma yazıldı ve bunun gerçekleştirilmesi için and içildi.

Kürt ulusal andlaşması, Kürdistan'ın özgürlüğü için sonuna kadar savaşmaktan ibarettir.

Özgür ve bağımsız yaşamaya hakkımız yok mu?

Türk egemenliği altında kalan son ulusuz. Özgürlüğümüzden yoksun bırakılmamızın gerekçesi nedir? Türk müdahalesine karşı korunan bağımsız bir Kürdistan istiyoruz.

Zalim Türk idaresinden nefret ediyoruz.

Hayat ve özgürlük hakkımız için savaşacağiz.

Bu savaşın eşitsiz olacağı bir gerçektir, ama, savaş ancak son Kürt ölünceye kadar devam edecek

Yaşasın özgürlük!

Yaşasın Kürdistan!

(Kürdistan Press, Sayı: 34-38/1988)

V. BÖLÜM

DR. BLETCH SHİRGUH (CELADET BEDİRHAN): *"KÜRT SORUNUNUN KÖKENİ VE NEDENLERİ"* (1930)

ÖNSÖZ

Kürt ulusu, vatanı Kürdistan, bu ulusun özlemleri, Halifelere ve Padişahlara karşı direnişlerinin nedenleri, işbirlikçileri ve Kemalizme karşı başkaldırılması, dünya kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından bilinmeyen karanlık konulardır.

Bu yapıtın amacı uygar dünyaya Kürdistan'ı ve Kürt ulusunun kökenini, geçmişini ve geleceğini tanıtmaktır. Kürtler'in, kahraman Avrupa ve Türkler tarafından incelendiği gibi, bir incelemeye lâyık olup olmadıklarını göstermektir.

Kara çalmaları çürütmek ve Türkler'in gerçek yüzünü ortaya koymaktır.

Fakat, Kürtler'den bahsederken asla kendimizin propagandasını yapmak niyetinde değiliz, fakat bunu Kürdistan'ı ve Kürtler'i tanıyan ve bu konuda yetkin Avrupalı doğubilimci yazarların ileri gelenlerine bırakıyoruz.

Alexandre Yaba, 1860'ta yayımlanmış **"Kürt Öyküleri ve Kısa Notlar Derlemesi"**nde şöyle diyor:

"Eskiden, Kürdistan'da çok sayıda okul vardı ve bilime çok önem veriliyordu. Kürdistan'ın bütün köylerinde, kasabalarında, şehirlerinde ve taşrasında, bir-iki-üç okula, hatta bazan daha fazlasına rastlamak mümkündü.

Yöneticiler ve oranın halkı, okulları ve öğretmenleri birbirleriyle yarışırcasına korurlardı. Kürdistan'da büyük küçük herkes bilime ve sanata saygı duyuyordu. Cizre'de, İmadiye'de Sürt'de, Soran'da ve diğer yerlerde çok seçkin Hocalar vardı. Bu okullardan mezun olabilmek için on iki farklı dersi almak gerekiyordu. Okullar, öğretmenler ve okumuş insan-

lar (aydın insanlar) bugün hemen hemen kaybolmuş ya da en azından onlara çok seyrek rastlanmaktadır."

B. Nikitine **"Kürtler Üzerine Birkaç İnceleme"**sinde:

"Törelerin özelliklerini anlatmak için, belirtelim ki Kürtler yabancılaşmayı bilmiyorlar ve Türkçe kelimeleri kullanmak zorunda kalıyorlar.

Kürd'ün yerleşik hayatı var. Çoğunlukla tek eşlidirler ve kadınları aile içinde büyük otorite sahibidirler. Evi yöneten onlardır ve hizmetçiler onun emrindedir. Yemeği paylaştıran kadındır ve ondan izin alınmadan yemeğe başlanmaz. Kocası olmadığı zaman, misafirleri kabul eder, onları ağırlar ve onlarla rahatça sohbet eder. Diğer Müslüman kadınlar gibi peçe takmazlar. Aşk evliliği yaparlar ve nişanlılar düğünden önce görüşürler, tanışırlar. Diğer Müslümanların evliliklerine gelince onlar istekleri dışında evlendirilirler, nişanlılar üçüncü bir kişinin aracılığıyla birleştirilirler. Gündelik uğraşlara gelince, Kürt tarımla uğraşır (Kürt özenli bir çiftçidir.) Kürdistan'ın ücra köşelerinde gezerken, nankör dağın içinde bulunduruduğu zenginlikleri koparıp almak için Kürdün nasıl bir dirençle çalıştığını görmek şaşırtıcıdır.

Büyük Ansiklopedi'nin 21. cildinde:

"Aile duyguları çok gelişmiştir. Kürtler içten, dürüst ve konukseverdirler. Kürt kadınları, Türkler'den daha özgürdürler ve peçesiz gezerler. Çok eşlilik sadece zenginler arasında görülür. Türkler'den nefret ederler. Kürtler müziği ve dansı çok severler"

Henri Binder **"Kürdistan Üzerine Çalışma"**sında:

"Sonuç olarak Kürtler iyi insanlardır. Güçlü, zeki ve güleryüzlüdürler. Uygarlık onların hizmetine sunulduğunda, Türk komşularından daha üstün olacaklardır."

E.B. Soan **"Kürdistanda Üç Yıl"** adlı eserinde:

"Kürt ulusal bilincinin uyandığı gün Türk Devleti onların önünde eğilecektir".

Rahip Paul Beidar 1926 yılında yayımlanan **"Kürt Dilbilgisi"** adlı eserinde:

"Canlı, uyumlu, basit, çeşitli, çok zengin, öğrenilmesi kolay olan bu dil çekicidir ve kendine has bir büyüsü vardır. Atasözleri çok beğenilir ve kullanılır. Konuşmanın temelini oluştururlar atasözleri. Kürtçenin kendine özgülüğü bu atasözlerindendir. Her şey ve her nesne üzerine bir atasözleri vardır ve bunlar hayatın kural ve gerçeklerini gözler önüne sererler. İlk zamanlardan beri söylenen bu atasözleri Kürtler'in zekâsını gösterir ve bütün kişilik özellikleri bundan kaynaklanır. Kürtçe tamamen şiirsel bir dildir. Şiir bütün konuları kapsar ve bütün doğayı konu alır, akıcı bir dildir."

Bay Martin Hartman, **(Fünf vartröge überden Islam)** (Leipzig - 1912) adlı eserinde:

"Kürt ulusu evrensel kültürüne ve uygarlığına ortaklaşa hizmet edecek bir insana kavuştuğu gün, iradesi ve hakimiyeti tüm dünyada şaşkınlık yaratıp, saygı uyandıracak..."

Halen Saint Petersburg Asya Enstitüsü'nde profesör ve Petersburg Bilimler Yüksek Akademisi üyesi olan Bay F. Charmay 1868-1875 yılları arasında yayımlanmış **"Şerefname"** (Kürtlerin Tarihi) adlı eserinde:

"Onlar tarih sahnesinde birbiri ardına seyreden milletler arasında; görkemli eski çağlarını gözler önüne seren ve dikkat çekici yapıtları tarafından yeni kuşaklara aktarılan bir maziye sahiptirler. Vatanları aynı zamanda bir bilginler beşiği sayılan Mısırlılar'da böyledir. Roma ve Yunan uygarlıkları bilim ve sanattaki üstünlükleri, kanunlarının akla yatkınlığı siyasal yapılarıyla hayranlığımızı kazandılar. Bundan dolayıdır ki tarihin bize yiğitliklerini ve büyüklüklerini anlattığı herşeyle onların isimleri arasında sıkı bağ vardır. Kana susamış ordularıyla ülkelerin tamamını darma duman eden, yakıp yıkıcı yaradılışları ve yağmalarıyla kendilerini kanıtlayamamış uluslar da vardır. Atilla'nın yönetimindeki Hunluların yaptığı böyledir. Moğallar, ünlü fatihleri Cengiz Han'ın Komutasındaki Tatarlar ve Batu baştan başa ele geçirerek dolaştığı engin topraklarda kana bulanmış kalıntılarını bıraktılar. Sonrakilerse, kazanılan bu ünün acılığını bilmeden, büyük komutanlarından bir iki tanesinin yiğitliği ve savaşçı ruhuyla sivrildiler. Ki bu elebaşları Afrika ve Asya'nın değişik devletlerine Hükümdarlık etme onuruna lâyık bulunmuşlardı. Kürtler, haklı olarak Perslerin Herkül'ü olarak görülen hatırı sayılır kahraman Rüstem'le, kahramanlıkları daha yeni olan Selâhâddin ve saygıdeğer kardeşi El-Melik-el-Adil ile Hıristiyan âleminin adlarından övünçle bahsettiği, Lusignan, Aslan Yürekli Richard, Philippe-August ve ikinci Haçlı seferindeki Avrupalı kahramanların savaşçılıkları arasında çok eskiden bu yana bir ilişki kurarlar."

COĞRAFYA

GÖRÜNÜM: Engin ovaları olmasına rağmen, Kürdistan daha çok dağlık bir ülkedir. Loristan Iran ilinden Harput'a ve Fırat'ın iki kolunun kavuştuğu noktaya yayılmıştır. Kuzey-doğu'dan Güney Batıya uzunluğu 900 km'dir. Doğu boylamı 37°-46° ve enlemi 34°-39° olan Kürdistan'ın genişliği 100-200 km^2'dir. (Kürdistan'ın) belli başlı ovaları, Bitlis Irmağı (Batman Çayı), Şirvan ve Etem'in Zap Suları, Zagra ormanlığı ve Van Gölü bu kavgacı ve tarihi halkın kaleleri gibidir.

Nuthals, Kürdistan coğrafyasını inceleyen ansiklopedisinde şöyle diyor:

Fırat, Batman ve Zap Suyu gibi ırmakların geçtiği yüksek sıradağlardan ve yeşil ovalardan ibaret olan engin yaylalar, dağlar şimdilerde Türklerin, Rusların, İranlıların ve Kafkas ötesi ülkelerin topraklarında kalmıştır. Halep'e 194 mil uzaklıkta olan Diyarbakır, Kürdistan'ın en büyük şehridir. Türkiye'nin önemli bir nehri olan Kaplan, Kürdistan dağlarından çıkar, güneydoğuya doğru Diyarbakır'a kadar akar ve sonra doğuya döner.

Strabon'un, sınırlarını Isa'dan önce 60 yılında çizmiş olduğu Kürdistan (Coğrafya) haritası, Fransız Ansiklopedisinde belirtilen sınırlara az ya da çok (hemen hemen) benzemektedir.

TARIM:

Kürdistan'ın tarım ürünleri arasında; buğday, arpa, mısır, pirinç, keten, tütün, çavdar, susam, darı, keten tohumu, meyan kökü, mazı, soğan, baklagil, afyon, mercimek, havuç, nohut, badem, incir, ceviz, bakla, fındık, zeytin, elma, armut, kayısı, şeftali, erik, kiraz, kuş kirazı, nar, üzüm, dut, vişne her çeşit sebze ve bulgur yer alır.

MADEN (Yeraltı Kaynakları)

Kürdistan maden filizi bakımından oldukça zengin maden yataklarına sahiptir. Ne yazık ki, Türk Hükümeti işletme ve ilerleme insiyatifini (önceliğini) elinde tutmuş, hem de bu zenginliklerin işletmesini hep engellemiştir. Bundan dolayı işletilen maden ocaklarına çok seyrek rastlanır ve bütün bu zenginlikler toprağın altında gömülüdür.

Ergani'de Hükümet tarafından işletilen bakır madeni vardır. Palu'da tunç madeni filizi; Silvan'ın Kazası Hawo ve Cizre'nin bir kazasının Harput köyünde kömür yatağı; Diyarbakır'ın ilçelerinde altın ve gümüş madeni; Sert kazasında kükürt içeren ve yazları serin, kışları sıcak olan bir çeşit maden suyu vardır. Botan nehrinin kıyılarındaysa petrol bulunur. Ayrıca, maden yakınlarındaki sert Kazasında demir, berrak kurşun cevherine ve kömüre; Eruh ilçesindeyse altın madenine rastlanır.

Van ili çevresinde ve ilçelerindeki çok zengin maden yataklarında kömür, berrak ve eşsiz kurşun, bakır, kalay, boraks, kireçtaşı, alçı taşı ve petrol bulunur.

Erciş, Culamerik, ve Başkale dolaylarında, kükürtlü maden suyu kaynakları vardır. Zap suyunun vadilerinde karbonat içeren bu su daha soğuktur.

Kiği ilçesinde demir filizine; Kemah'ta kömür, berrak kurşun ve kurşun oksitine; Keskin İlçesinde çeliğe; Hınıs'ta nefte rastlanır. Pasinler, Kiği ve Keskin'in ovaları alçı, taş, kireç ve kireç taşı ocaklarıyla doludur.

Ağrı Dağı ve Erzincan dolaylarında, kükürtlü ve ortaya çıkarılmamış daha başka kimyasal maddeler içeren bir sürü kaynak suları vardır.

Kian'da kurşun cevheri; Çemiş-Kezek'te kömür madeni; Dersim sancağında tanımlanmamış doğal kaynak suları mevcuttur.

SANAYİ ve EKONOMİ

Türkler'in yok edici işgaline rağmen ülkenin sanayisi eski izlerini korur.

Birincil olarak yünden kilimler, perdeler için dokuma kumaşlar, giysilik için pamuklu

bez, keten, saten, kadife bezler, serpme benekli iplikten giysiler, halılar ipekten birçok çeşit kumaşlar, şavak, yünden paltolar, ketenden çamaşırlar, ipekten bezler üretilir.

Biblo, mücevher, hafif eşya ve Mobilya fabrikalarında, abanoz, fildişi, kehribar, deri ve gümüş kullanılar.

Araç-gereç yapımında, bakır, çelik ve demir işlenir.

Kürkçülük, eyercilik, marangozluk işleri gelişmiştir ve birçok tabak atelyesi, birkaç boya ve sabun fabrikası vardır.

Mardin'de, antep fıstığı yağından Blon adlı bir sabun üretilir.

Kürdistan, büyük ölçüde ihracata yönelmiştir. Başlıca ihraç ürünler: Yün, keçi kılı, mazı, işlenmiş ipek, tuzlanmış ve füme balık, peynir, süt ve süt ürünleri, terayağı, öküz keçi ve koyun derisidir.

Bunların yanında, Kürdistan her sene çok sayıda, hatta bazen birkaç milyon baş hayvan ihraç eder.

Satılan sürü ve Evcil Hayvanlar

Koyun..... 13.478.257

Keçi..... 8.185.899

At, Eşek ve Katır..... 2.821.148

İnek, Öküz..... 1.821.850

NÜFUS

Kürtlerin nüfusunu doğru olarak saptamak çok zor, neredeyse imkansız bir iştir. Bu bakımdan, elde ettiğimiz istatistikler, varsayımlara ve tahmini makamlara dayanıyor. Kesin rakamları verecek, geçerli, kurallara uygun bir nüfus sayımı hiç yapılamamıştır.

1892'de yayımlanmış Sarı Kitapta Fransız Hükümeti, Türkiye Kürtlerinin 3.012.879 kişi olduğunu saptar.

Osmanlı İmparatorluğunun nüfusu üzerine yayımlanan, bir istatistikte General Zelendci, Türkiye'deki Kürtleri 2.800.475 kişi olarak ele alır. 1919 yılında, Türk hükümetinin titizlikle hazırlayıp yayınladığı istatistik verilere göre 1. Mart 1914 itibariyle Türkiye sınırları içinde, sadece Van, Bitlis, Mamure-El-Aziz ve Diyarbakır vilayetlerinde oturan Kürt nüfusu 1.947.712'dir. Kürdistan'ın geri kalan bölgelerinde girişilen sayımların henüz bitmemesinden dolayı Türk Hükümeti Kürtlerin nüfus sayısı hakkında kesin bir rakam vermekten kaçınır.

Bay Vital-Cuinet, 1892'de yayınlanan "Türk Asya'si" adlı eserinde, Sivas, Mamure-El-Aziz, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis ve Van illerindeki Kürt sayısını 1.928.550 kişi olarak saptar. Köy ve şehirlerdeki ev sayısını ve aşiretlerin çadır sayısını ölçüt olarak, ortalama Kürt halkının nüfusunu saptamaya çalıştık.

1860 yılında Saint Petersburg'ta yayımlanan **"Kürt Yazıları ve Notları"** denemesinde Alexandre Yaba şunları yazmıştır: "Bu aşiretler hanelerden oluşur. -Hane çadır ve aile sayısını belirtir- ve her hanede kadın, çocuk ve erkek olmak üzere 5 ya da 20 kişi vardır.

— Türkler tarafından işgal edilen yerlerdeki Kürt nüfusu..... 3.987.960
— Suriye topraklarında kalan yerlerdeki Kürt nüfusu..... 289.940
— Mezapotomya (Irak)da kalan Kürt Nüfusu..... 749.380
— İran Kürdistan'ındaki nüfus..... 3.300.000
— Ermenistan'daki Kürt nüfusu..... 60.000

8.387.280

Amerika, Asya, Afrika, Avrupa'daki yabancı ülkelerde yerleşmiş olan Kürt sayısı hakkında yaklaşık bir tahmine bile sahip olamadığımızdan, buralardaki Kürt sayısını, nüfus tablosunda belirtemedik. 8.387.287 rakamına birkaç yüzbın daha ekleyerek, Kürdistan'ın gerçek ve doğru nüfusunu elde edeceğimizi tahmin ediyoruz. Macaristan Cumhurbaşkanı Kont Teleki'nin başını çektiği Birleşmiş Milletler Komisyonunun 16 Temmuz 1925'te, Musul Sorunu üzerine hazırladığı raporunda Kürt Nüfusu aşağıdaki gibidir:

Türkiye'de..... 1.500.000
İran'da..... 700.000
Irak'ta (Mezopotamya)..... 500.000
Suriye ve diğer ülkelerde..... 300.000

3.000.000

DİL VE EDEBİYATI

Kürtçe'nin kökü, Sanskritçe, Medçe ve Pehlevice'ye dayanır. Persçe ve Ermenice ile olan büyük benzerliği aynı köke bağlı olmalarından ileri gelir.

Kürtçe dört lehçeden oluşur: Kırmançi, Zaza, Baban ve Lur.

Kırmançi en yaygın lehçedir.

Kürtler müslümanlığa geçişlerine kadar kendi ulusal alfabelerini kullanıyorlardı. Bu alfabeler eski Ermeni ve Mezopotomya uygarlıklarının yazılarıyla büyük bir benzerlik gösteriyorlardı ve soldan sağa doğru yazılıyordu.

İslam dinine geçişten sonra, Kürtler alfabelerini bıraktılar, ve bütün kitapları yandı. Kürtçenin arap harfleriyle yazılmasının aşırı zorluğundan dolayı, Kürt aydınları kendi öz dillerini bir yana bırakıp, eserlerini Türkçe, Arapça ve Farsça gibi başka dilleri kullanarak yazdılar. Buna rağmen birkaç yazar Kürtçe yazmaya devam ettiler.

Bunlar; Ahmet Hani, Şerafettin Bitlisî, Mele Cıziri, Ali-Hariri, Faki Teyran, Mela-i Batê, Şerif-Han, Ali Teremüksi, Mela Yunus, Helgatini, İsmail ve hatırlayamadığımız diğer isimlerdir.

TARİH

KÜRTLERİN KÖKENİ

Önceleri Kürtlerin kökenini betimlemek için (dağların arasında) sadece10 bin sığınağı içinde barındıran Kardük dağlarından geldiği söylemek yeterli sayılırdı. Ama modern araştırmalar, Kürtlerin geçmişlerinin Yunanlılardan bile daha önceye dayandığını ve çok eski zamanlardan beri yerleşik yaşadıklarını gösterdi.

Çok önceleri, Suriye'ye doğru uzanan dağlarda Gütü adlı bir halk yaşıyordu. Gütü savaşçı anlamına geliyordu. Gardu ya da Kardu kelimelerinin eşanlamlısı olarak Mezopotamya dillerinden çevrilmiş ve iyice belirginliştirmek üzere Straban tarafından Kardakların ismini açıklamak için kullanılmıştır. Gürtüler; Babil'in Asekdianlarıyla yarışan; çivi yazısıyla yazılmış ilk yazıtlarını ortaya koyacak kadar güçlü bir ırktılar.

Mezopatomya İmparatorluğu zamanında, iyi kötü özgürlüklerini korudukları söylenebilir.

Niniv'in yönetimden düşüşünden sonra Med'lerle birleştiler.

Bu dönemde, birçok aşiret bu bölgelere yerleşti. Aşiretlerin nereden geldikleri kesin olarak belli olmasa da, şüphesiz Mezopotamya'nın soylu ailelerine mensuptular.

Son araştırmalar sayesinde, Mezopotamyalıların, İskandinavya'dan bu bölgeye göç ettikleri gerçeği ortaya çıktı.

Hiç şüphe yoktur ki, Kürtlerin soyu Gütü, ya da Kardu, ya da Mezopotamya'dan gelmektedir.

Antropometri (Kol, bacak, kafatası, kulak gibi vücut azalarını ölçerek kişinin karakterini anlama bilimi, antropometri) ve insan bilimi (antropoloji) onların başka yerden gelip buraya yerleştiklerini gösterdi.[1]

1. Britanika Ansiklopedisine bakınız. **"Kürt Emirliklerinin Tarihi"**, Şeyh Sultan Memduh tarafından yazılmıştır. Lexikum Mayer, **Büyük Fransız Ansiklopedisi**/Technische Studien expedition durchdie gebiete des Euphratund Tigri por Jos. Cernik 1876; Storiadi un popolo Ignarato, par Giamil 1900.

TÜRKLER'İN GELİŞİNE KADAR KÜRTLER

Kardular, silahlı bir yığın askeri besleyen Babil Fatihi Sirus'un egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu askeri birlik, Heredot tarafından korunan Xerce'nin orduları arasında Alaradiyen ya da Saopiriyen diye çağrılırdı.

Perslerden alınan bilgilere göre, Kurdrahas ismini kullandıkları da söylenir. Yunanlılar onları Kardük ve Gorden isimleriyle tanıdılar, Xénofon'un en tehlikeli düşmanı olarak gördüler. Bundan kısa bir süre sonra, birbiri ardına Makedonyalıların, Partların ve Sâsânilerin boyunduruğunda yaşadılar. Genelenekleri ve eserleri ülkede hâlâ yaşayan Kardular, muhtemelen aynı ırktan gelen Asaniyenlerin Monarşik yönetimi tarafından özellikle korundu ve desteklendiler. Kurt başkenti, Kirmanşah yakınlarındaki Behistan'da ortaya çıkarılan Yunan Yazıtlarında; Goran Aşiretinin kurucusu Gotanza'nın Kahramanlıkları hâlâ yer almaktadır.

Bağdat Halifesinin egemenliği zamanında, Kürtler oldukça çoğalmışlardı, 888 ve 905 yılları arasında Kuzey Kurdistan'da büyük direnişler (isyanlar) baş gösterdi. Yıkıntıları günümüze kadar ulaşan ünlü Sermag Kalesi yerle bir edildi.

Kürtlerin varlıklarını kabul ettirmeleri açısından oldukça verimli olan bu dönem onikinci yüzyılın sonuna kadar sürdü ve nihayetinde Hadabani Aşiretinin Ravendi koluna mensup olan; Aslan Yürekli Richard, ve onun haçlı ordularını yenen; Büyük Selahaddin; Eyübi Kürt İmparatorluğunu kurdu. Kürt önderleri sadece Kürdistan dağlarının Güneyinde ve doğusunda değil, İran Horasan'ında; diğer yanda Mısır'da, Suriye'de ve Yemen'de yerleşik hayata geçtiler.

Tatarların ve Moğolların egemenliği sırasında Kürt dağlıları (Dağda yaşayan kürtler) pasif kaldılar ve güçlerine rağmen saldırılara katlandılar. Daha sonra Persler Kirmanşah'a ve kürtlerin özgürlüklerine saldırıp, onları egemenlikleri altına aldılar.

Kürtler, bu devletlerin boyunduruğuna ve kendilerini yok etmeye çalışmalarına maruz kalarak, (yeni de) özgürlüklerini korudular. Ve ellerine geçen ilk fırsatta, her zaman bu boyunduruğu kurmayı (zayıflatmayı) başardılar. Onları bağlayan bu egemenliklere katlanmak zorunda kalsalarda; bu onların özgürlüklerinden bir an bile vazgeçtikleri anlamına gelmez.

Bu durum, Türklerin ilk Sultanı, Selim'in tarih sahnesinde görüneceği 1514 yılına kadar sürecektir.

İLK KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİ

Aynı soydan gelmelerine ve büyük Aryen ailesine mensup olmalarına rağmen;

yüzyıllarca aynı dine, Zerdüşt dinine inanan-tâ ki İslamlığı kabul edene kadar- Kürtlerle Perslerin (İranlıların) yıldızları bir türlü barışmadı. Kürtlerin büyük bir çoğunluğu sünniydi, Perslerse şii mezhebine mensuptular.

Aynı ırktan gelen ve aynı dine, zerdüştlüğe inanan, Kürtler ve Persler Müslümanlığın etkisinde yeni bir kimliğe bürünerek; mezhep farklılığından ikiye bölündüler.

Bu dönemde, bütün doğu ve batı halklarında, dini duygular diğer bütün değerlerin önüne geçti. Aynı tanrıya, aynı peygambere inanmalarına karşın, Kürtlerle Persler, bu mezhebî ayrılıktan dolayı birbirlerine derin bir nefret besleyerek, kendilerini ebedi düşman olarak gördüler.

Türklerin, sünni Sultanı, Sultan Selim; Perslerin şii Şahı, Şah İsmail El Safavi üzerine bir sefer yapmaya hazırlanıyordu. Kürt emirlikleriyse, Sunnilerle şiiler arasındaki bu savaşlara katılmadan yapamıyorlardı (bu savaşlara ister istemez katılıyorlardı).

Bu dönemde Kurdistan, aşağı yukarı 23 bağımsız prensliğe bölünmüştü. Bunlardan 7 tanesi özellikle, Kürdistan'ın ve diğer Emirliklerin toprakları üzerinde üstünlüğü olan; Bitlis, Muş, Van, Hakkari, Botan, Süleymaniye ve Beyazit Prenslikleriydi.

Kürtlerle Perslerin birbirlerine düşman olmasından dolayı büyük bir fırsat yakalayan Sultan Selim Kürtlerle birlik olup, Perslere karşı işbirliği yapmak için gerekli bütün yollara başvurdu.

Dönemin isim yapmış, ünlü edebiyatçılarından üç tanesini kendi ikametgahı olan Amasya'ya götürdü. Bu üç yazar arasında, bilim adamı ve edebiyatçı İdris-i Bitlisi'de bulunuyordu. İdris-i Btlisi Osmanlı İmparatorluğunun genel tarihini yazan ilk tarihçidir.

Sultan Selim, İdris'in gizli bir görevle, Amasya'daki ikametgâhından Kürt emirliklerine geri yolladı. Bir kürt olarak, geleneklerini, göreneklerini, dilini ve ülkesini tanıyan İdris bu yolculuğu birkaç defa yaptı. Bu yolculukların sonucu Sultan Selim yapmak istediğini başardı.

KÜRTLER ve TÜRKLER

Kürt Emirliklerinin büyük çoğunluğu, Sultan Selim'in yanında yer aldı ve büyük Çaldıran Zaferine katkıda bulundular. Farklı düşüncede olup, bu gruba katılmayan diğer Kürt Emirlikleriyse, bu zaferden sonra Sultan Selim'in yanında yer aldılar.

Kürt Emirlikleri; İdris'in çalışmaları sonucu Padişah egemenliğinin koşullarını kabul etti ve bu Sultan Selim tarafından onaylandı. Kürt emirlikleri, Türk Egemenliğini şu şartlar altında kabul ettiler:

— İçişlerinde bağımsız olmak,

— Kendi öz kültürlerini ve yönetim biçimlerini, sonraki kuşaklara aktarmak,

— Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı bütün savaşlara (savunma veya saldırı) katılmak. Kürt orduları kendi Emirlerinin kumandasında olacaklar ve Devlet hazinesinden onlara her yıl bir miktar para ödenecekti.

İdris-i'nin diplomatik zekâsı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu ülkesel ve önemli edinimler (kazanımlar) sağladı. İdris'in (kurnaz) usta konuşmaları sonucu, Kürt Emirlikleri, İmparatorluk otoritesine isteyerek boyun eğdiler, ve bu, Çaldıran Zaferi sonucu olarak iyice sağlamlaştı.

Türk Egemenliği'nin Kürtler tarafından tanınması, Türk üstünlüğünün Asya'nın bu bölümüne yayılmasına ve Perslerin açıkça Kürtlere akınlar düzenlemesine yol açtı.

Sultan Selim fermanlar yollayarak, 17 sancağa, gönderdiği gibi, Kürt Emirliklerine de Tuğralarla süslü çok sayıda armağanlar göndertti.

Sultan Selim, İdris'in üstün yardımlarına karşılık ona 12000 Venedik Eküsü (Ecu: Venedik eski para birimi); 8 tane tuğralanmış giysi verdi ve içinde tüm memnuniyetini dışa vuran bir ferman yollamayı da ihmâl etmedi.[1]

KÜRT-TÜRK İLİŞKİLERİNDE İLK ANLAŞMAZLIKLAR

Kürtler yapılan anlaşmalar gereği konulmuş kurallara uyarak, Türk Sultanlarının girdiği bütün savaşlara, kendi imkanlarıyla, kendi cephâne ve askerleriyle katıldılar. Türkiye'nin (Osm. İmp.) Asya ve Avrupa sınırlarına kadar genişlemesini ve büyümesini sağlamak için yüzbinlerce Kürt Viyana'nın savaş alanlarında öldü.

Kürtlerin bütün bu fedakarlıkları kurulu düzene sıkı bağlılıkları bile, Türklerin azgözlülüğünü ortadan kaldıramadı. Kürt Emirliklerine, yarı bağımsız bir uyruk gibi görüp; zor ve şiddet kullanmadıklarını söyleyen Türk Sultanları hiçbir zaman iyi niyetli olmadılar. Çok geçmeden, Türk Sultanları, Kürtlere tanınan imtiyazları ortadan kaldırmak ve topraklarını Osm. İmparatorluğuna katmak için bahaneler uydurup, fırsat yaratmaya başladılar. Böylece, hainlikle, kurnazlıkla, iki yüzlülükle, şiddetle, ve diğer yollarla yavaş yavaş amaçlarına uluştılar. 1847 yılında, bütün manevralara ve entrikalara rağmen ayakta kalan (direnen) son prenslik de yok edildi ve böylece, bütün Kürdistan Türk egemenliği altına girdi. Kürt-Türk uzlaşmazlığının başladığı bu dönem, Türk Sultanlarını verdikleri sözleri bozduğu

1. Hammer'ın yazdığı, **"Osmanlı İmparatorluğu Tarihi"**; Şerefeddin-i Bidlisî'nin yazdığı. **"Şerefnâme"**: Şeyh Sultan Memduh'un yazdığı **"Kürt Emirliklerinin Tarihi."**

dönemdir. Bu uzlaşmaz çelişkinin başlıca sebepleri, Türklerin kötü niyeti, (ve) baştaki yöneticilerin beceriksizliği ve açgözlülüğüydü. Türklerin yok edici baskılarına karşı heryerde isyanlar patlak verdi ve bu ülke asla güven ve huzur ortamını bulamadı. Nerede yıkıntı ve yas varsa, oradan Türkler geçmiş demekti.[1]

Bay B. Nikitin'in yorumuna göre; Kürt Halkının, Türklerin kıyımına karşı tüm başkaldırıları kanla bastırılacak ve uzun yıllar sürecekti.[2]

1806'dan Bu yana Kürt Devrimleri (Köklü Değişimleri)

Bu eserin konusu, Kürtlerin isyanlarının (devrimlerinin) tarihini yazmak değil; Avrupa ve Asya'dan pek farklı olmayan, hoşgörüden uzak bir gözetim altında, Türkiye Kürdistanı'nda meydana gelen kanlı olayların nedenlerini, sonuçlarını ve kökenlerini açıklamaktır. Türkler, Kürt toplumunun hoşnutsuzluğunun ve başkaldırılarının (sebebinin) fanatik ve cahil olmalarından kaynaklandığını ve bu yüzden de modernleşme çalışmalarını istemediklerini dünyaya kabul ettirmek için yıllarca uğraştılar.

Türkler'in bütün iddialarının tersine, gerçek şuydu: Aynı bayrak altında yaşamalarına rağmen Kürtler Türk yönetimini ve diktasını istemiyorlar; kendi kendini yönetmenin ve bunu gerçekleştirmenin mutluluğunu, huzurunu ve uygarlığını özlüyorlardı. 1806'dan beri, Kürtlerin Türklere karşı yaptığı isyanların ana sebeplerini bu paragraflarda belirteceğiz.

Hemen belirtmek gerekir ki; Kürtlerin Türklere karşı isyanlara giriştiği sıralarda; Türkler giydikleri fes ve çarşaftan şapkaya geçiyorlardı.

"Türkler, Kürdistan'ı uygarlaştırmaya çalışıyorlar ve Kürtler bunu istemiyordu" Kürtlerin isyanlarının sebebini buna bağlamak ve Türklerin bunu söylemeye cüret etmeleri son derece komiktir.

Hiç kuşkusuz; mücadeleler gerektiği gibi alenen yapılmış olsaydı, fedakarlık ve yurt sevgisiyle beslenen zafer sağlanmış olacaktı.

İşgal ettiği engin imparatorluk sınırları içinde bütün ilerleme çalışmalarının tek ve inatçı köstekleyicisi Türkler olduğu halde; Kürtlerin (Türkler tarafından) çağdaşlaşmaya karşı olmakla suçlanması büyük bir talihsizlikti.

Türklere göre; verilen vaatlerle oyalanan ve sonunda ele geçirilen, bu ülkede henüz bir devlet kurulamazdı. Avrupa ve Asya arasında köprü olan ve egemenliği altındaki ülkeler arasında yaptığı yıkımlarıyla anılan (bu Türkler; her an bir köye girmeye (işgal etmeye) hazır ve dünyanın en son barbarları olarak Avrupa'da ün saldılar.[3]

---

1. Doğulular (Victor Hugo)'dan
2. Bay. B. Nikitin'ın **"Kürtler Üzerine Birkaç İnceleme"**sinden alınmıştır.
3. Paris Üniversitesi Siyaset Tarihi Profesörü Emile Bourgeois tarafından yazılmış **"Yabancı Siyasetlerin Tarihçesi"** adlı el kitabından alınmıştır.

Ne bir okul, ne bir demir yolu, ne bir hastane, ne bir fabrika, ne bir işyeri ne de düzgün bir metrelik yol; ama ölümler, zindanlar, toplu kıyımlar, katliamlar, bağnazca yağmalamalar ve genç kızlara yapılan tecavüzler vardı.

İşte, Kürdistan'ı uygarlaştırmaya çalışan bugünün Cumhuriyeti'nin ve buna çalışmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek yüzü.

Hiçbir şeyden çekinmeksizin ve açık yüreklilikle söylemek gerekir ki; amacı asimilasyon ve ırklarını ortadan kaldırmaya yönelik olan, yöntemleri zalimliğin ve barbarlığın en üst sınırında olan bir çağdaşlaşmayı Kürtler asla istemediler ve istemiyorlar. Bu yüzden, bu kanlı uygarlaştırmaya ve Türklerin sürülerinden biri olmaya canla başla karşı koydular.

Kökeni, ırkı, gelenekleri, dili ve hatta dinsel inançlarına kadar Türklerden farklı olan Kürtler sabırsızlıkla bu boyunduruğa katlanıyorlar ve hiç umutsuzluğa kapılmadan özgürlüğün geleceği günü bekliyorlar.(1)

1806 yılında, Baban Abdurrahman Paşa Türklerle Süleymanşah dolaylarında karşılaştı. İki yıl süren kanlı çarpışmalardan sonra; bir çarpışmada öldürüldü, Türkler onun ölümünden sonra isyanları bastırabildi.

1812'de Zaza Kürtleri (Zazalar) Reşit Ağa kumandasında toplandılar ve Sivas üzerine yürüdüler, ama yeterince araç-gereçle donatılamadığından, iyi organize edilemedi, iyice yorul-

---

1. Kürtlerin öteden beri inandığı din Zerdüştlüktür. İslamlıktan önce, Kürt halkının tamamı Zerdüşttü. Az da olsa, sonradan katolik veya protestan olarak bölünen Hristiyanlığa inananlar vardı. İslamlıktan sonra, büyük bir bölümü müslüman olsa da, eski dinlerini bırakmayanlar oldukça fazlaydı. Yüzbinlerce Kürt tarafından inanılan Yezidi dini kuralları ve kökeniyle Zerdüştlüğe dayanır. Zerdüştlüğün değiştirilmiş bir kopyasıdır. Birbirinden farklı ilkelere inen bütün kutsal kitaplar, o ülkelerin diline göre inmişti. Yezidi dininin kutsal kitabı da Kürtçedir. Bütün Şeyh Adi (Yezidilerin kutsal yeri) dini törenleri de Kürtçe yapılıyordu, duaların tamamı kürtçeydi.
Yezidilerin kutsal kitabı, Tanrının "güzel Kürt diliyle" konuştuğunu söyleyerek milliyetçilikten de ileriye gidiyordu.
Bütün bunlar incelendiğinde, sadece Kürtlerin Zerdüştlüğe bağlı kaldıkları, diğerlerinin Pers ve Hindistan Farisilerinin bu inanca sadık kalmadıkları görülür. Yezidi dini, Kürtlerin dininin değişime uğramış biçimidir. Bazıları, Yezid bin Muaviye ile Yezidi dini arasında, isim benzerliğinden dolayı yanılgıya düşerek, bir bağıntı kurmaya çalıştılar. Aslında aralarında hiçbir bağıntı yoktu. Yezidi kelimesi "allah" anlamında kullanılan Yezit kelimesinden gelir ve "allahla ilgili" anlamı taşır. Bugün bile, Kürtler arasında, ister yezidi, ister müslüman veya hiristiyan olsun; eskiden Zerdüştlüğe inanmış olmalarından ileri gelen birçok geleneğe rastlanır. Yine günümüzde, Batan, müslüman veya yezidi kürtleri için en kutsal yemin, "Cizre'nin yıkıntıları içinde kaybolmuş kara kitap üzerine" anlamına gelen"Be Moushafe res gavile cezirede" dir. Hemen açıklamak gerekirki "Mushaferez" Yezidilerin kutsal kitabının adıdır, ve bir inanışa göre, İslamlıktan önce Cizre'nin yıkıntıları arasında yitmiş olan bu kitap, kürt uygarlığını aydınlatmak açısından önemli bir unsur teşkil eder. Bugün dinsel açıdan söylemek gerekirse; Kürtler Zerdüşt, Katolik, Protestant ve Müslüman olarak içlerinde 4 ayrı inanç barındırırlar.

muş ordu durmak ve geri çekilmek zorunda kaldı, nihayetinde Türkler tarafından acımasızca katledildiler.

1829'dan 1839'a kadar süren zaman diliminde; Abdin Kalesi, Hakkarı ve Revanduz bölgelerindeki isyanlar kanla bastırıldı. Yine bu dönemde, Kör Ahmet Paşa Baban yeniden Türkler üzerine yürüdü.

1830'da, Sincar dağlarında yaşayan kürtler ayaklandılar ve ancak üç sene sonra bastırılabildiler.

1834'te, bağımsız Bitlis'in Prens Şerif'i Türkler'e saldırı düzenledi, ne varki, yenildi ve tahtına kaybetti.

1836'da patlak verdi ve Van'a kadar yayıldı.

1846'da, bu zamana kadar yarı bağımsızlığını korumayı başarmış olan son Kürt prensliği" bağımsız Botan Emiri Bedir Han'lar Türkler arasında çarpışma başladı. Bedir-Han, büyük kürt ozanı Ahmed-i Hani tarafından takılan prens kelimesini tamamıyla kabul ediyordu (hak ediyordu).

Bedir-Han 1821'de tahta çıkışından sonra, Kürdistan'ın içler acısı durumunu gözönünde bulundurarak, bağımsızlığını son kalıntılarının da yitmekte olmasının sebeplerini düşündü, bu durumu düzeltecek çözümleri bulmak ve Kürdistan'ın birleşmesini, bağımsızlığını sağlamak için karar aldı.

İşe, prensliğin gücünü organize etmek ve aynı zamanda İran ve Türk egemenliği altında bulunan Kürt şeflerinin yardımını sağlamakla başladı.

Bu önderlerle görüşmelere girişti ve Ardelon prensliğini, diğerlerini ikna etti.

Bedir-Han'ın çabalarıyla büyük başarılar elde edildi. 1836'dan itibaren Türk kuvvetleri ve müttefiklerin, emirliklerin kuvvetleri arasında görüşmeler yapılmaya başlandı.

Bu mücadeleler, birçok sene sürdü ve 1839'daki Nizip çarpışmasından sonra, Türklerin zayıflığından yararlanmak isteyen Bedir-Han, hazırlıklarına hız verdi.

Karşı gelenlere birliklerini yolladı, sadece Kürtlerin değil, Ermenilerin de sempatisini toplayarak, etkisi altına aldığı bölgeleri; Van, Musul, Savucbulak, Urumya ve Diyarbakır'a kadar genişletti.

Teçhizat ve silah kullanmaya yabancı olan birliklerinin gereksinimini sağlamanın güçlüğünü gözönünde bulundurarak, başkent Cizre'de bir askeri donanım ünitesi kurmaya girişti ve askeri teçhizat üretiminde uzmanlaşmak için Avrupa'ya öğrenciler gönderdi.

Bedir-Han, Mustafa Bey, Van Beyi Mahmut (Mahmut Han), Hakkari Beyi Nurullah, Muş Beyi Şerif'le ittifak yaptı; Van'ın diğer büyük aşiretlerinin önderlerinden Derviş Bey,

Hizan Beyi Halid, Hakkari Beyleri Selim ve Fettah, Türkler tarafından beyliği elinden alınan ve Mısır'a sığınmak zorunda kalan Acara ve Kars'ın Kürt aşiretlerinin lideri Kör Hüseyin Bey ile birleşmeyi sağladı.

Bedir-Han doğru ve serbest askeri yönetim sayesinde, sadece kendi emirliğini değil, Kürdistan'ın tamamını da etkisi altına aldı. Kürdistan'ın oldukça güçlü iki şeyhi; Musul Şeyhi Muhammet ve Zaho Şeyhi Yusuf Bedir-Han tarafından kazanıldı. Kürtlerin tamamınca, evliyalar veya havariler gibi saygı gören bu iki şeyh, Kürdistan'ı baştan başa dolaşıyor ve Kürtleri eski uyuşmazlıklarını bırakıp Bedir-Han çevresinde birleşmeye çağırıyorlardı.

Bedir-Han, Kürdistan'da yaşayan ancak Kürt olmayan insanları birleştirmeye büyük önem veriyordu.[1]

1845'te, tam bu hazırlıkların ortasında; Çopi, Semjançi ve Çal bölgelerinin ileri gelenleri Emir'in otoritesine karşı baş kaldırdılar ve Bedir-Han otoritesini sağlamak için üzerlerine 10.000 kişilik bir ordu göndermek zorunda kaldı.

Olayları kendince yorumlayan, isteyerek çarpışan İngiltere ve sonra Fransa; Emir'in egemenliğinin bu kararını, müslümanların Hiristiyanlara bir saldırısı gibi yorumlayıp, Bedir-Han'ın yerinden edilmesi için Osmanlı Devletine yanaştılar ve eğer ihtiyaç duyulursa yardımlarını esirgemeyeceklerine söz verdiler.[2] Diyebiliriz ki bugünde himayelerine (Mandalarına) bel bağlayan ülkeler kürt yurtseverlerine karşı alınan önlemler neticesinde Türklerin Kürtleri yok etmesine yardım ediyorlar.

Emirliğin isteklerine uygun davranan Osmanlı Yönetimi, Bedir-Han'a saldırmaya cesa-

---

1. Güçlü Bedir-Han, düşüncelerini kitlelere yaymak için, Ermeni Prenslerinin siyasal eğilimlerinden faydalanıyordu. Nedenini bilmiyoruz, Ermeniler kendi rızalarıyla veya zorla Bedir-Han'la iyi geçiniyorlardı. Bu, olası fırsatlardan yararlanmak içindi belki de Bedir-Han'ın gayet açık ve belirgin bir siyasi tasarısı vardı. Toprakları Van, Bitlis, Muş, Diyarbakır'dan Urumya'ya kadar genişlemişti. Kürdistan'ı bağımsızlığına kavuşturmak için; Perslerin Rusların ve Gürcülerin desteğini sağlamaya çalışıyordu. Bedir-Han kendini Türk egemenliğinin özgürleşmiş bölgelerinin en büyük önderi gibi görüyordu. Irkların uyuşmazlığını yok etmek için, eritme (asimile) politikası izleyerek, Kürt-Ermeni karma evliliklerine, herkesin kendi özgürlüğünü koruması şarttıyla izin verdi. Agop Şahbaze'nin 1911'de İstanbul'da yayınlanan **Kürt-Ermeni Tarihi** adlı kitabından.
2. Nestoriyenlere (ayaklanma bölgesindeki halka) karşı yapılan bu seferin sebebi asla Hiristiyanlara veya Hiristiyanlığa duyulan kin, hınç değildir. Bedir-Han bütün zıtlıkları yoketmek zorundaydı ve Kürt Birliği'nin - Bağımsızlığının büyük mücadelesine girişmezden hemen önce, kendi devletinin halkı içinde birdenbire çıkan başkaldırılara ve direnen geçici hevesli Kürt Beylerine de ayrı sertliği gösterdi. Nestariyenlerin ayaklanmasını bastırdıktan sonra, Muk Şeyhi Emir Abdal üzerine ordu gönderdi ve Şeyh Bazan Emirliğine bağlanmak ve boyun eğmek zorunda kaldı.
   - Garo Sosuni, 1930 Ocak ayında Boton'da yayımlanan Mensuel Ermeni.

ret edemiyordu. Bakanlar kurulu toplandı; (Hicri Takvimin 17 Recep 1262 yılından 27 Zilkade 1263'e kadar) Osmanlı yönetimi; Erzurum, Diyarbekir ve Musul'un valileri ile Asya'nın bu ufak bölgesinin ordularının komutanı arasında oldukça kapsamlı mektuplaşmalar oldu. Bedir-Han'ın müttefikleri üzerindeki etkisini kırmayı ve onu yalnız bırakıp kurnazlıkla yok etmeyi istemiyorlardı.

Ancak Fransa'nın ve İngiltere'nin yardım vaatleri ve ugraşlarından cesaret alan Osmanlı yönetimi harekete geçme ve Bedir-Han üzerine bir ordu yollama kararı aldı.

Bedir-Han, üzerine gönderilen Türk ordusunu tamamıyla yenmekte pek güçlük çekmedi ve bu zaferinden sonra Türkiye ile son bağlarını da kopardı; bir yanı Van'a, kadar uzanan prensliğinin sınırlarını diğer yanda Savuçbulak, Musul ve Revaduz'a kadar genişledi; Sincar, Sart, Viran Şehir, Siverek'i, zaptetti, birlikleri Diyarbakır dolaylarına kadar ulaştı.

Üzerinde "Botan Emiri Bedir-Han" yazılı, kendi adıyla para bastırdı. Zaptettiği bölgelerin uzak olmasının sakıncalarını düşünerek, Nusaybin, Viran şehir, Siverek ve Diyarbakır hattını birlikleriyle doldurdu. Musul'da yerli halkı yarattığı ufak tefek olaylarla karışan düzeni sağlamak için ordusunun en büyüğünü buraya yerleştirdi. Musul'daki düzeni sağladıktan sonra; Bedir-Han, bağlaşıklarının daveti üzerine Cizre'ye gitti, birlikleriyle doğu'ya yürüdü ve Suvaçbulak'ı, Sine'yi ve Urumya bölgesini aldı.

Bu arada, Türk yönetimi, Anadolu'nun düzenli düzensiz bütün kuvvetlerini seferber ederek büyük bir ordu hazırlamıştı. Bedir-Han'ı ortadan kaldırmakla görevlendirilmiş bu ordu Mareşal Osman Paşa komutasındaydı. Ordunun sol kanadı Tugay Komutanı Sabrı Paşa, sağ kanadı ise Tümen Komutanı Ömer Paşa tarafından komuta ediliyordu.

Türk birlikleriyle, Bedir-Han'ın orduları arasındaki bu ilk büyük çarpışma Urumya ile dolaylarında oldu.

Türk birlikleri bozguna uğratıldı ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Bedir-Han Cizre'yi geri aldı; İzzettin Şir'i ve soluğu Güney'e kaçmakta bulan Türk bağlaşıklarını taşkentinden (Cizre'den) attı.

İran Kürdistan'ındaki ordu, kendini toparlamış olan Türk ordularının ezici çoğunluğu altında geri çekilmek zorunda kaldı, Bedir-Han Ervah'taki kaleye sığınmak durumundaydı.

Türk ordusu ve İzzettin Şir'in birliği kaleyi kuşattı, kuşatma 8 ay sürdü. Kaledeki savunma gittikçe daha zayıfladı. Kuşatmacılar son bir saldırıyla kaleyi ele geçirdiler. Bedir-Han yenilgiyi kabul etmek ve Kürt Birliği Bağımsızlığı davasından vazgeçmek zorunda kaldı.[1]

---

1. Ömer Paşa'dan yardım gören Osman Paşa tarafından hileyle yenilen ve 1847'de Türk birliklerince dağıtılan Cizre Kürtlerinin Prensi eşsiz Bedir-Han eski Azizan soyundan gelir. Bedir-Han hâlâ sürgündedir. (*"Kürt Yazıları ve Notlarından Derlemeler"*, Alexandre Yaba 1860).

Girit Adasında bulunan kendi bölgesinde uzun yıllar sürgün olarak yaşayan Bedir-Han, Şam'da 1868'de öldü.[1]

1879'da, oğullarından ikisi, babalarının hayatını adadığı davasını sürdürme kararı aldılar.

1877 Türk-Rus Savaşı sıralarında, direnişçi ve yılmayan kürtların büyük bir kısmı, Bedir-Han'ın bu iki oğlunun komutasında toparlandı.

Barışın sağlanmasından sonra, Kürtler kabul ettikleri Emirlerinin girişimleriyle, güzel vatanlarına tekrar döndüler. Bunların çoğunu ağalar oluşturuyordu. Bu ağalar Botan Bölgesinin organizasyonunu üstlendiler.

Böylece, 1879 ortalarına doğru, Bedir-Han'ın oğulları Hüseyin ve Osman Paşa Kürdistan'ı tekrar kazanmayı, kısa süredc yeterince kalabalık ve güçlü bir ordu kurmayı, Cizre'yi bu orduyla donatmayı başardılar; Botan Prensliğinin bağımsızlığını ilan ettiler. Yapılan çalışmalar, hazırlıklar ve propagandalar savaş esnasında meyvelerini verdi. Yurtseverler (gönüllüler) her köşeye yayıldılar, merkezi Cizre olmak üzere bölgelerini Amadi, Zaho, Çölemerik, Nusaybin, Mardin ve Midyat'a kadar genişletmeyi başardılar.

İki kardeşin büyüğü; Osman Paşa'nın Botan Emiri olduğu ilan edildi. Cuma Dualarında; (Osmanlı) Sultan'ın yerine, onun ismi geçiyordu. Emir Osman 8 ay Emirlik yaptı ve Kürt kuvvetlerini düzenledi.

Türkiye (Osmanlı) bu sırada boş durmuyordu, onların üzerine ordu göndermeye hazırlanıyordu.

Yapılan bütün çarpışmalarda, Türk kuvvetleri bozguna uğratıldı ve geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bedir-Han'ın oğullarının gerçekleştirdiği ilerlemelerden telaşa kapılan Sultan Hamid, onları hainlikle ve hileyle yenmeyi tercih edecekti, zaten Ruslarla yapılan son savaştan dolayı orduları zayıf düşmüştü. Emirler de zamanında babalarının düştüğü durum gibi, Anadolunun bütün askerlerini karşılarına almaktan çekiniyorlardı.

Sultan Hamit, İstanbul'da tutuklu bulunan Bedir-Han'ın diğer oğullarını (Osman Paşa'nın kardeşlerini) serbest bıraktı. Bir takım şartlara bağlı (bir) egemenliğin tanınması, koşullarının belirlenmesi amacıyla Emir Osman'la görüşmeler yaptı. Geçmişi unutmuş gibi görünüyordu.

---

1. **Türk Tarihi**, VIII. Cilt, sayfa 142,144,474,507, **Lütfi Tarihi**, İmparatorluğun yetkin tarihçesi / "Büyük Vezir" Reşit Paşa'nın bir diplomatla ilgili üst düzeyde (diplomatik) yazıları / Ninyet and Babylon 1853 Nirivet its Removins, 1650 par Sir Henry Layard / Lexikum Mayer / **"Kürt-Ermeni Tarihi"** Agop Şahbaz 1911 / **Britanika Ansiklopedisi** / **"Kürt Emirleri Tarihi"** Şeyh Sultan Memduh / **"Kürt - Ermeni Sorunu"**, G. Zarzeki, Paris gazetesi, (21. yıl ve sayı) II. Cilt.

Savaş durmuş, görüşmeler başlamıştı. Sultan, kendine tam güveni sağlamak için iki yüzlülüğün her çeşidini kullandı; görüşmeleri uzatmak amacıyla delegelerin (elçilerin) buluşma yerini ikidebir değiştirdi. Sultan, Emirlerin güvenini öylesine kazanmıştı ki; Kürtlerin üzerine bir hareket çökmüş, zayıf bir takım, birliğin yerine geçmişti; sonuçta, bir gece Türk elçilerinin konuğu oldukları sırada tutuklanıp hapse atıldılar.

Seyyid Abdullah, 1886'da, Türk Egemenliği altında olmak üzere, Kürdistan'a askeri bir bağımsızlık verilmesini isteyerek, Türklere karşı taarruza geçti. Birlikleri ilk zamanlarda üstün olsa da, (Perslerin) İranlıların Türklerle birleşmesiyle ancak on ay dayanabildiler. Birliklerin karşılaşması; Kürtlere karşı Türk-İran İttifakına yol açmıştı. (Kürt ve İran birliklerinin karşılaşması...)

Seyit Abdullah yenildi, tutsak edildi ve ömrünün sonuna dek Medine'de sürgün yaşadı.

1889'da Bedir-Han'ın öteki oğulları, Emin Ali ve Mithat Bey, Trabzon'a giden bir Rus gemisiyle İstanbul'dan kaçtılar.

Farkedilmeden "Cevizlik"e kadar ulaştılar ve davanın yeni önderleri olmak için Kürdistan'a doğru yöneldiler. Bir takım mektuplaşmalarla bu iki insanın kaçmasını sağlayan ve onların güvenini kazanmış olan Mustafa Nuri Efendi korkuya kapılıp bildiklerini saraya (Osmanlı yönetimine) anlatmıştı.

Bedir-Han'ın oğulları (Emin Ali ve Mithat Bey) böylesi bir ihaneti hiç akıllarına getirmeksizin, üzerinde durdukları düzenlemelere devam ediyorlardı.

Erzurum ve Erzincan'dan gönderilen Türk Birlikleri, Bayburt'un güneyinde onlara pusu kurmuşlardı.

Emir Amin Ali ve Mithat Bey bu pusuya düştüler ve kanlı bir çarpışma sonrasında, Maden Dağlarına sığınmayı başardılar.

Türk Kuvvetleri dağda onları kuşattı ve ele geçirdi.

1913'te, Molla Selim, Şahabettin ve Ali bir birlik oluşturup, Türkler'e savaş açtılar. Bitlis'e kadar geldiler ve çarpışmalar bu ilin dış kesimlerine doğru kaydı.

Heryerden bastıran Türk birlikleri Kürtleri bozguna uğrattı, Molla Selim Rus Konsolosluğuna sığınmak zorunda kaldı ve savaşın patlak vermesiyle Türkler Rus Konsolosluğunu ele geçirdiler ve onu yakalatıp, kurşuna dizdiler.

POLİTİK DÜZENLEMELER

Bu döneme kadar Türklere karşı mücadelede sadece askeri bir yardımlaşma yoluna giden Kürt yurtseverleri, siyasi alanda da güçlerini birleştirmeye karar verdiler ve Kürt devrimlerinin başarıya ulaşması için öncelikle bunu sağlamak gerektiğini ortaya koydular. Kürtler

1. **İslam Ansiklopedisi** ve A. Verianow Kourdie O Vainakh Rotiossi, Tiflis.

çarpışanlara yardım ulaştıramıyor ya da geç kalındığından bu yardım bir fayda sağlamıyordu, buna (düzenlemeye), çare bulmaya karar verdiler.

Böylece Emir Mithat, (Hicri takvime göre) 1315 yılında, Kahire'de, "Kürdistan" başlığıyla dili kürtçe ve türkçe olan bir gazete çıkarmaya başladı. Gazete, bilinen koşullar yüzünden devrimci veya siyasi bir kafa birliğini pek sağlayamadı, ama Kürt yurtseverleri Kürdistan'ın değişik merkezlerinde düzenli toplantılar yapmaya başladılar. Olayları tartışıyor, kararlar alıyor, (ortak) görüş birliğine varıyorlardı. Yurtseverler arasındaki görüşmeleri sağlayan merkez **Kürdistan** Gazetesiydi.

Gazetenin kurucusu Mithat Bey hastalandı; Emir Abdullah Bedir-Han onun yerini aldı ve Kahire'de, Cenevre'de, ardından Folkestori'da gazeteyi çıkarmaya devam etti.

Türkiye'de (Osm. Dev.) meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte, **"Kurdistan"** gazetesi Emir Sureya Bedir-Han tarafından İstanbul'da çıkarılmaya başlandı, büyük savaş (I. Dünya Sav.) sırasında, yayımına tekrar Kahire'de devam edildi.

Kürtlerin ilk siyasi organizasyonu 1908'de **"Kürt Teâli ve Terakki Cemiyeti"** adıyla İstanbul'da kuruldu. Kurucuları Bedir-Han oğlu Emir Emin Ali; komutan Şerif Paşa; 1925'te Diyarbakır'da Türkler tarafından kurşuna dizilen vekil Ahmet Zülküf Paşa ve ismi gözümüzden kaçan diğer Kürt yurtseverleriydi.

1908'de Kürtler arasında iletişimi yaymak, bilgilendirmek için "Kürt Neşri Maarif Cemiyeti" ve İstanbul Çemberli Taş'ta bir Kürt okulu kuruldu Bunlar "Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti"nin çabalarıyla gerçekleşti. Okulun yönetimini Emir Abdurrahman Bedir-Han üstlendi.

1909 Mart ayında, askeri bir ayaklanmanın ardından İstanbul'un yönetimini ele geçiren ve parlementer yönetim maskesi ardına gizlenen birlikçiler kanlı bir oligarşi inşa etiler, Kızıl Sultan (II. Abdulhamit) yönetime geldi despot yönetimi ve kan dökücülüğüyle okulu kapattırdı, her iki kürt cemiyetinin de yok edilmesini emretti. "Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti" faaliyetlerini (yasadışı) ve gizli biçimde sürdürdü.

Mutki'den Halil Hayali Efendi'nin; Halkalı Ziraat Okulu öğrencilerinden, Ömer Bey, Kadri Bey ve Cemil Paşazade'nin; Van Beyi Teoman'ın; Diyarbakırlı Zeki Efendi'nin çabalarıyla 1910'da **"Hivi"** adında kürt öğrencilerden oluşan bir dernek kuruldu.

"Hivi" Türk yönetiminin baskılarına rağmen, savaş çıkıncaya kadar varlığını sürdürmeyi başardı. 21. yıllarının tamamı savaşa (katılmak üzere) gittiğinden, ateşkese kadar bütün faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Ateşkesten sonra dönen üyeler tekrar göreve başladılar.

İkinci Kürt gazetesi; "Hivi" tarafından kendisinin yayın organı olarak **"Roji Kurd"** adıyla çıkarıldı.

Hamza Efendi, Memduh Selim ve Kemal Fevzi Bey -K. Fevzi Bey 1925'te Diyarbakır'da Türkler tarafından öldürüldü- **"Jîn"** adlı üçüncü Kürt gazetesini çıkardılar.

Ateşkes'ten sonra Emir Süreyya Bedir-Han, Kahire'de **"Kürt Bağımsızlığı Komitesi"**ni kurdu. Emir Emin Ali Bedir-Han; Murat, Halil Rami, Kamuran Bedir-Han, Badanzadeler, Hikmet, Hüseyin Şükrü, Fuat, Mahmut ve Ali Beyler; Seyit Abdulkadir Efendi, Harput Beyi Remzi Bey, Ekrem Bey Cemil Paşazâde; Necmettin Hüseyin, Memduh Selim, Hüsnü, Hamit, Ferit, Doktor Şükrü Mehmet ve Emin Zeki Beyler; eski Harput vekili Hüseyin Emin Bey; Malatya eski vekili Mehmet Bey, Dersim Beyi Albay Halil; Urfa Paşası Mahmut Nedim; Süleymaniye Paşası Mustafa, Tüme Komutanı Hamdi Paşa, İstanbul'da "Kürdistan Teali Cemiyeti"ni kurdular.

Birkaç ay sonra **"Kürt Millet Fırkası"** adı altında üçüncü Kürt Cemiyetini kurdular.

Bir yıl sonra da **"Kürt Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti"** dördüncü Kürt cemiyeti olarak, Emir Emin Ali, Celadet ve Kamuran Bedir-Han; Kemal Fevzi Bey; Cemil Paşazade Ekrem Bey; Doktor Şükrü Mehmet Bey, Memduh Selim Bey ve diğer Kürt yurtseverleri tarafından kuruldu.

Kürtlerin üstün yurtsever tutumuyla oluşturulan bu cemiyetler faaliyetlerini, İstanbul'da, Mustafa Kemal'ın birlikleri bu şehri ele geçirene kadar sürdürdüler. Bu ele geçirme sırasında, faaliyetlerine ara vermeksizin yabancı ülkelere dağıldılar.

Kürt Ulusal Cemiyetlerinden "Haybun"un oluşumunda, üyelere (Mebuslar) kendi derneklerini feshettiklerini duyurdular ve böylece kuvvetlerinin tamamını tek bir yönetimde toplayıp, kendi istekleriyle Hoybun'a katıldılar.

KÜRTLER VE I. DÜNYA SAVAŞI

Savaştan Önce Kürtler

Bundan önceki sayfalar, kürtleri egemenliğine almış Türk yönetimi hakkında bir fikir sahibi olmak açısından gayet -en azından buna inanalım- açıktır. Ezaların ve zalimce davranışların hepsi Kürtlere yönelikti.

Abdulhamit Ermenileri öldürtüyor ve bunu Kürtlerin üzerine atıyordu. Ne zaman Avrupa, Ermenilere yapılanlar hakkında İstanbul yönetimini uyarsa, yönetim suçu kürtlere atıyordu. Türklerin cinayetlerinin, kötü yönetiminin, savsaklamalarının sorumluluğu Kürtlere yıkılmak isteniyordu. Kürtler ulusal kimliklerini elde etmede çıkabilecek tehlikelerin henüz bilincinde değildiler. Sadece ve sadece Türk yönetiminin baskısından kurtulmak istiyor, bunu sağlamaya çalışıyorlardı.

İngiliz-Rus anlaşması, Reval Görüşmesi Türklerin politik tutumunu daha da katılaştırdı.

Tanzimat, Gülhane Hatt-ı Humayunu ve ilk yasal devletleriyle daha önce oynadıkları komediyi aynı biçimde tekrar oynayan Türkler 1908'de Meşrutiyetin kurulduğunu ilan ettiler.

Öylcki, sadece içeride değil dışarda bulunan herkes, birkaç istisna dışında, bu oyunu yutmuştu.

İmparatorluk sınırları içinde kalan bölgelere, siyasal ve ulusal eşitlik özgürlük vaatleri esirgenmedi. Yabancılara içten açıklamalar, inanç beyanları samimi bir görünümde sağlandı.

Buna kananlar, inananlar arasında Kürtler de vardı. Geçmişte kendilerine yapılan zalimliğin, ihmalkarlığın yerini sonunda, iş, adalet ve huzur alacağını sanmışlardı. Birkaç yıl içinde yanıldıklarını anladılar.

Jön Türkler 31 Mart'taki askeri ayaklanmalarından sonra Hükümet yönetimini ele geçirdiler; kendilerine eşitliğin, özgürlüğün ve kardeşliğin büyük savunucuları süsü verdiler. İmparatorluğun genel siyasetine yeni bir öğeyi ilave ettiler: Panturanizm (Turancılık). Batının büyük devrimcileri gibi, Jön Türkler de artık yüzyıllardır süren dine bağlı olan siyasetten vazgeçmiş, ne "Osmanlıcılık"ı ne de Abdülhamit'in empoze etmeye çalıştığı "İslamcılık"ı istiyorlardı. Onların istediği Türk Milliyetçiliğini yayacak, milliyetçi bir politikaydı.

İmparatorluğa bağlı herkesin, hangi dinden veya ırktan olduğuna bakılmaksızın, çıkarlarının korunacağını beyan eden tüm iddiaların ve açıklamaların amacı; imparatorluğun diğer uluslarına hazırlanan (felâketi) sonu örtbas etmekten başka birşey değildi.

Kürtler yukarıdaki amacı taşıyan ülkelerden biri olarak, Türklerin bitmek bilmeyen yeni siyasi direktiflerine katlandılar.

Jön Türkler; İran'a, Türkistan ve Azarbeycan'a kadar yayılacak turancı bir İmparatorluk oluşturmak istiyorlardı. Ne varki Ermeniler, İranlılar ve Kürtler onların yolunda engel teşkil ediyorlardı.

Türkler, Ermenileri öldürmeye, Kürtleriyse nüfusları içinde eritmeye (asimile etmeye); emperyalist planlarına engel olan bu iki ulustan kurtulunca, İranlılara karşı alınacak önlemleri araştırmaya koydular, karar verdiler.

İmparatorluğun Türk olmayan ulusları dağınıktı ve turanizm planı, yok edilebilir ya da asimile edilebilir olan bu ulusları içeriyordu.

Jön Türklerce inşa edilen bu siyasetin, zıt fikirliler olsa da, Türklerin tamamı tarafından kabul edilmesi ne fazla bir zaman aldı, ne de büyük bir güçlükle karşılaşıldı.

Türklerin ele geçirmek ve asimile etmek için can attığı ulus Kürtlerdi; Çoğunluğu müslüman olan bu büyük ulus, Türk egemenliği altına girdiğinden beri" çok yoğun bir bilgisizliğe, cahilliğe gömülmüştü.

Kürtlerin çoğunluğunun Türklerle aynı dine inanması ve Türkçenin Kürt şehirlerine çok önceden girmiş olması, turancılık planını, en ufak bir zorlukla karşılaşmadan başarmasında Türklere sonsuz umut veriyordu.

Kürtler, yürütülen bu politikalardan tamamen habersiz olmasa da daha önce de

Türklerin oynamak istediği trajı-komik oyunu bozmayı başarmışlardı ve şimdi onların üzerine ordu göndermeye hazırlanıyorlardı. 1913'teki birinci isyan bastırıldı. Bu başarısızlık Kürtlerin gözünü korkutmamıştı.

I. Dünya Savaşı'nın topları gürlemeye başladığı zaman, şanslarını yeniden deneyeceklerdi.

SAVAŞ SIRASINDA KÜRTLER

Savaş Kürtleri büyük bir ikirciliğe sokuyordu. Türkler savaşa katılırlarsa, onlara karşı mı yoksa onların yanında mı savaşmak gerekirdi?

Türkler; Kürtleri ve Ermenileri zayıflatmak, böylece onları ilk fırsatta birbiri ardına yok etmek niyetiyle, bir asırdan beri Kürtler arasında oldukça yoğun bir propaganda başlatmıştı.

Bu propaganda, Ermenilerin yenilmesi ve uzlaşılamaz bir düşman olduğunu Kürtlere benimsetmeyi amaçlıyordu ve yine Ermenilerin; Kürtlerin mallarını ve vatanını ellerinden almak istediğini söylüyordu. Ermenilere çok düşkün olan Rusya onların koruyucusu oldu.(1)

Ne yazık ki Rus Konsolosluğunun ajanları, yabancı yazarlar ve Avrupa gazeteleri, Türk propagandacılara inanarak politik rekabeti ve ekonomik çıkarları perçinleyen yazıları sürekli işlediler.(2) Entrika ve propaganda sanatında eşi benzeri bulunmayan Türkler, çıkarlarına ters düşse de kimi kitapların okunmasına karşı çıkmadı. Hepsi özenle çevrilmiş olan bu kitaplar Kürtler arasında yayılıyordu.

Kendilerine Kürt süsü vermiş, özel Türk görevlileri, bütün illeri, aşiretleri, köyleri baştan başa dolaşıp, Avrupa'nın en ünlü ve kolay sonuca ulaşan politikaları Kürtlere uyguladılar.

Bu yüzden, savaşın başlamasıyla, Kürtler yıllardır yoğun biçimde uygulanan propağandalarla Türklerin hesabına çalışmaya başlamışlardı bile.

Bu propagandaları etkisiz kılmaya çalışan Kürt yurtseverlerinin çabaları yeterli değildi. Türklerin Kürtlere uygulamak istediği zihniyete ilişkin önlemleri alma görevi de özellikle Ruslara düşüyordu. Üstlerine düşeni yerine getirmekle kalmayıp, Türk propagandalarının gerçekleşmesini şansa bırakmamak için yapılabilecek herşeyi yaptılar.

---

1. Reformlar yapılırken. Kürtleri ihmâl etmek, onları tanımamak, bu ülkeyi şimdikinden daha karanlık bir geleceğe hazırlayacak ve bu sıkıntıları Ermenilerin açtığını düşüneceklerdi / 64 Berlin Kitabı.
2. 1907'deki İngiliz-Rus antandının sağlandığı günden itibaren, Ruslara amaçlarını gerçekleştirmede istediği gibi davranma olanağı verildi. Rus Ajanları Asya'daki iki yönlü çalışmalarını yoğunlaştırdılar. Rus konsülleri 6 ilde devrimciler arasında silah ve cephane dağıtırken Kürtleri de ihmal etmediler / Edgord Gronville, **"Orta Asya'da Çarlık"**, Uluslararası siyasi dergi, no: 26.

İngilizlerde savaş başlar başlamaz araplarla ittifaka geçtiler. Ruslara gelince, -hiç aldırmadıkları- uyarılara rağmen Kürtlere yönelik politikayı kabul etmediler.(1)

Denilebilir ki, Ruslar Kürtlerin lehine bir politika izleselerdi, bu hem kendileri, hem Ermeniler, hem de Kürtler için daha iyi olacaktı.

Yüzyıllardır Ermenilerle içiçe yaşadıklarını, birbirlerine yaptıkları karşılıklı yardımları, gelenek-göreneklerinin benzeşmesini hep anımsayan Kürtler; Türklerin bütün propagandalarına rağmen, vicdansal olarak Ermenilere karşı sürekli iyi duygular beslediler, asla onlara karşı bir tavır ve karar almadılar, ancak Ruslardan hep kuşku duydular, onlara güvenmiyorlardı.

İlk yaptığı iş Kürdistan'a girmek olan Rus ordusunun, iskeletinin ermenilerden oluşması, Rus yanlısı siyasetçilerin ihtiyatsız açıklamaları, Türk propagandasıyla az çok benzerlik gösteriyormuş gibiydi.

Bu yapılanlar doğrultusunda, Rusların kendilerinden hayatını, evini, tarlalarını, sürülerini istediğine inanarak, bunun Türklerin oyunu olduğunu bile bile, onlardan nefret etmeyi sürdürdüler.

Türkler, savaştan önce ara verdikleri assimile planını tekrar uygulamaya koymak çin, içinde bulunulan durumu gözardı ederek, fırsat yaratmak istiyorlardı.

Halife Sultan Reşat'a onlarca maddelik bir kanun imzalatıldı. Bu kanun gereği; Kürtler yurtlarından sürülebilecek ve Türk taşralarında tutulacaklardı.

Bir köye dağıtılan Kürt sayısı, o köyde oturan Türk sayısının %5'i kadar olmalıydı önemli kişiler ve önderler şehirde oturmak zorundaydı, diğer Kürtlerle olan bütün ilişkileri tamamen yasaklanmalıydı.

Türklerin savaşı kaybetmesiyle, bu kanunun sadece bir kısmı uygulanabildi. İstanbul. Göç genel Müdürlüğü sicili 700.000 kürdün sürgün edildiğini gösterdi. Ama aynı sicil, bu sürgünlerin nerede tutulduğu konusuna gelince anlamlı bir sessizliğe bürünüyorlar. Bu insanlara hazırlanan ürküntü verici sonu ve perişanlığı ortaya koymakla müdürün sessizliğini gidereceğiz. Kürt sürgünlerin büyük bir bölümü yolda; açlıktan, soğuktan, salgından öldü. Bir kısmı, asker ve jandarmalardan oluşan Türk sürüsü tarafından öldürüldü. Pek azı, yaşayan ölü misali, dermansız, -insan paçavrası gibi- kendilerine gösterilen yere ulaştılar.

Savaştan Sonra Kürtler

Mondros Mütarekesi, birlikçileri yerinden edip, Türkleri sıkıntıya itti. Kürtleri sürgün etmeyi bıraktılar. Ezilen tüm halklar gibi Kürtler de ulusal bilinçlerini korudular, yaşama ve özgürlük hakkını elde etmek için seslerini hep yükselttiler.

1. Ne yazık ki, savaş sırasında, Kafkas ordusu kumandanı da Kürtlere karşı art niyetli bir politika izledi. Bu tutum Kürt-Türk ilişkilerinin belirgin niteliği olan diş bilemeden yararlanabilmek için olabilirdi. / B. Nikitin. **Kürtler Üstüne Birkaç Gözlem**, Modern Ocak Şubat Serisi 921/

Başkan Wilson açıklamalarında şöyle diyordu. "Hak ve hukuk barıştan daha önemlidir". 14 maddesi Kürdistan dağlarında yankılandı.

Fransa Cumhurbaşkanı, 19 Ocak 1919'da şu sözlerle başlattı, Versay Konferansının çalışmalarını: "Ezilen halkların tümü; uzun süre tarihin adaletsizliğine maruz kalmış boyun eğmiş, güçsüz halklar; tüm düşünce şehitleri; baskı altındaki tüm anlayışlar; coşan bütün özgürlükler silahlarımızın gürültüsüyle canlanıyordu ve doğal savunucuları biz olduğumuz içindir ki yine bize dönüyorlardı."

"O kadar ki savaş ilk anlamını yavaş yavaş yitirdi ve tüm gücüyle insanlığın adaleti sağlama savaşına dönüştü."

"O halde sadece ve sadece adaleti, hiç bir kayırması (iltimâsı) olmayan adaleti arayınız."

"İşgal etme hevesi ve emperyalist rüyalar, ulusal iradeyi küçümseme ve sanki bu halkların, oyunda bir piyon veya bir eşyaymış gibi, devletler arası ilişkilere konu olması adaleti engelleyen durumlardır."

"Zaman artık, diplomatların kimseye danışmaksızn bir köşede toplanıp imparatorluk haritası çıkardıkları zaman değil. Eğer dünya haritasını tekrar düzenleyeceksiniz, bunu halklar adına ve düşüncelerini doğru biçimde ortaya koymak şartıyla, büyük küçük tüm ulusların haklarına saygı duyarak yapmalısınız."

Bu yüce ifadeler, Özerk Kürt Ulusunu sevinçten, mutluluktan titretmişti.

Kürt siyasi yapılanmaları, Yüksek Komiserliğe ve Araştırma Komisyonu'na istek ve dileklerini belirtme fırsatını elde ettiler.

Kürdistan'ın her yerine, sınırlarına kadar ulaşan Kürt organizasyonları (Cemiyetleri) kuruldu, ve Kahire'de, İstanbul'da kurulan önceki cemiyetler de burada toplandı.

Kürt Ulusal Cemiyetlerinin yakında yapacağı Barış Konferansı için, bir kürt delegesi olan General Şerif Paşa görevlendirildi.

Paris'te, Ermeniler adına Boğaz Nubar Paşa ve Aharonion; Türkler adına Şerif Paşa bir Kürt-Ermeni anlaşması imzaladılar ve üzerinde tam uzlaşılamamış sorunların hepsi, iki ulus arasında yapılan bu anlaşmayla sonuca bağlandı.

Kaba kuvvetle ve diplomatik yollarla Kürtlerin ilerlemesini durduramayan Türkler, geçmişte pek iyi sonuçlar aldığı kurnazlık ve ikiyüzlülüğü tekrar denemek istediler.

Yüzyıllardan beri, kürtlerle kardeş olduklarından dem vurarak, onların fedakar ve cömert duygularını, geçmişte kürtlerin kendilerine yaptığı yardımları ve dinsel inançların aynı olmasını kullandılar, Kürtleri sıkıntıya boğdular. Birlikte, Kürt ulusunun refahını ve memnuniyetini sağlayıcı; uzlaşmaya dayalı, İmparatorluğun bütünlüğünü zedelemeyecek özel koşullar aramayı önerdiler. Bunun sonucunda, İstanbul Hükümeti, Bakanlar Kurulunda (Mebuslar Meclisinde) bir kurul oluşturdu (ve); kararlar almak ve sorunun çözümüne aktif katılmak için üç delege belirlemek üzere "Kürdistan Teali Cemiyeti"ni davet ettiler. Bu

kurul. Osmanlı delegelerinden Şeyh-Ül-İslam Haydarzade İbrahim Efendi, Halk işleri bakanı Abuk Paşa ve Donanma bakanı Avni Paşa'nın; "Kürdistan Teâli Cemiyeti"nden ise Emir Emin Asali, Emir Murat Bekir-Han ve Seyid Abdul Kadir Efendinin katılmasıyla oluşturuldu.

Kurul aşağıdaki maddeleri karara bağladı:

1. Kürdistan'a geniş bir özerklik tanınması.
2. Sonuç olarak yasaların dolaysız resmileştirilmesi.
3. Bu kanunların gerektirdiği şartların yerine getirilmesi.
4. Kürtlerin Halife Sultan'ın egemenliğini kabul etmesi ve Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olmaya devam edeceğine dair söz vermesi.

Aşağıda, bir kürt delegesinden aldığımız, konseyin birinci oturumuna davet mektubunu yayınlıyoruz.(1)

(Arapça Mektup)

Çok doğaldır ki, Türkler alınan bu kararlara uymadıar. Hatta, Kürt delegelerini davet ettikleri mektupları yazarken, bu yazılarda Kürdistan'ı çağrıştıran bütün imalardan kaçınmaya büyük özen göstermişlerdi.

Türklerin samimiyetine güvenmeyen Kürtler siyasi çalışmalarına ara vermediler. Dirençleri ve fedakârlıkları sayesinde, ulusal kimliklerini Türklere kabul ettirmeye çalıştıkları gibi Avrupa'ya da tanıtmak için var güçleriyle özgürlük ve bağımsızlık haklarını savundular.

Galip devletler ve Türkiye (Osmanlı Devleti) arasında imzalanan Sevr Anlaşması Kürdistan başlığı taşıyan 3 madde içeriyordu:

★ ★
★

10 AĞUSTOS 1920 SEVR ANLAŞMASI BELGELERİNDEN ALINTI

III. BÖLÜM
KÜRDİSTAN

"Madde-62: *İstanbul'da ikamet edecek ve İngiliz, Fransız ve İtalya Hükümetlerince*

Osmanlı Hükümet
Baş Veziri

1. **Emin Ali Bey Bedir-Han Paşazadelerine,**
Bu salı yapılacak olan Mebuslar Konseyine katılmanız büyük önem taşımaktadır, o gün öğleden sonra saat 2'de Hükümette olmanızı diliyoruz.

4. Haziran 335, Baş Vezir.

belirlenecek üç üyeden oluşacak bir komisyon, bu andlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içerisinde Kürt halkının hakim bulunduğu Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan'ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, andlaşmanın 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilen Türkiyi-Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde bulunan bölgelerin dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılamaması halinde komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Sözkonusu plan bu bölgeler dahilinde Asuri-Keldani ve diğer etnik dini cemaatlerin tüm azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acemi ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, doğrudan yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik sözkonusu olursa bu değişiklikleri Anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecektir.

Madde-63: *Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirdiği günden itibaren üç ay içinde yerine getireceğini taahhüt eder.*

Madde-64: *Andlaşma başkanlığının tesbit ettiği tarihten itibaren geçen bir yıl süre içerisinde, şayet 62. maddesinin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu ortaya koyar ve Milletler Cemiyeti'ne başvurursa ve şayet Cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğuna kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ile ünvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder.*

Bu vazgeçme işleminin detayları, başlıca Müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan Devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra, bu bağımsız Kürt Devletine, günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin de kendi arzuları ile birleşmeyi istemeleri halinde Müttefik güçler bu birleşmeye karşı bir itirazda bulunmayacaklardır.

★ ★
★

Kürt vatanı, anlaşmadaki bu bölümle zorba Türk yönetimi altına bırakılmıştır. Kürtler millî ve bağımsız (derebeylik) haklarının uygulamasına getirilen budama ve kısıtlamaların bilincinde olmalarına rağmen, keyfî Türk Hükümeti'ne tam anlamıyla bağlı olmamanın mutluluğuyla yapılan bu haksızlıklara karşı koymak için seslerini yükseltmediler ve bu maddeyi imzalandığı gibi kabul ederek, hakkın yerini bulmasını, gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamak için gerekli olan ilk fırsatı kaçırmış oldular.

Sevr Antlaşması'ndan Lozan'a

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Avrupa devletleri'nin arasında yüzyıllardan beri süregelen rekabet daha da arttı ve "Doğu işlerinde" üstünlüğü tekrar ele geçirdiler.

Bütün bu genel karışıklık boyunca başlayan ve yüzyıllardan beri devam eden gerçekleşmeyi bekleyen düşleri, açlıkları doyumsuz kalıyordu.

Herkesin uzlaştığı, hem fikir olduğu sanılan bir anda anlaşmazlıklar tekrar gün ışığına çıkmağa başlamıştı.

Bir gün Sultan tarafından, bir Türk generalin Anadolu Orduları Komutanı sıfatıyla görevlendirildiğini öğrendik.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bir kongre gerçekleştirmiş ve bu kongrede Sevr antlaşmasının kabul edilemez olduğunu, ordularının bu anlaşmayla alınan karara karşı geleceğini bildirmişti.

Sevr Antlaşması'na karşı savaş açan Mustafa Kemal ki bütün kusur ve eksikliklerine rağmen, Kürt milleti üzerine bir kabus gibi çöken Türk zorbalığı imajını uzaklaştırıyor, Kürt halkının varlığını ve yüceliğini kabul ediyordu; doğaldır ki Kürtler'i yolunun üzerine engel olarak buldu.

Bu zorunluluktan kaçmak için Kürtlerle görüştü. Mustafa Kemal, Sevr antlaşması'nın Kürtler'e tanıdığı aynı hakların tanınacağını, verilen anlaşmada sözü geçen koşulların gerçekleştirileceğini taahhüt ederek Kürtler'i yanına aldı. Yunan ordusu topraklardan atılır atılmaz barış gerçekleşmiş olacaktır.

Doğal olarak Türk-Kürt kardeşliği, dini birliktelik, Kürt milletinin kahramanlıklarla dolu geçmişi henüz unutulmamıştı. Bütün bu laf kalabalığı Kürtler'i etkiledi.

Ne yazık ki, kanlı aldatılmışlıklarla, ihanetlerle dolu geçmişe rağmen Mustafa Kemal'in meclisteki bu sözlerine, saatlerine inandılar.

Birinci Ankara Kongresi'nde, Erzurum milletvekili Meclis kürsüsünden yüksek sesle şöyle sesleniyordu:

"Türkler'e ve Kürtler'e ait olan bu ülkenin kürsüsünden sadece şu iki millet seslenme hakkına sahiptir: Türk ve Kürt halkı."

Onaylayıcı bir sessizlik Kürt milletvekilinin bu sözlerini tasdikliyordu.(1)

Türk delegasyonu başkanı Ferit Bey, "Tersané" Konferansında "bu yurt sadece Kürtlere ve Türklere aittir" diyordu. Türk vaatlerine, sözlerine hiç güveni olmayan, ağlayıp sızlanmalara hiç aldırış etmeyen Kürt yurtseverleri birşeyler yapmak, Türkler tarafından kandırılan Kürtler'i bu yanılgıdan kurtarmak istiyorlardı; ancak önlerinde hiç hesaba katmadıkları, onları etkisiz duruma getiren bir engel vardı: Müttefikler. İngiltere Güney Kürdistan'ın önemli bir kısmını, Fransızlar ise buraya ulaşan yolları işgal etmekteydiler. Kuzey, Türkler, Ruslar ve Persler tarafından yönetiliyordu.

---

1. Lozan Antlaşması'nı izleyen seçimlerde ne Avni Bey ne de başka bir Kürt milletvekili Meclis'e kabul edilmişti. Kürtler, Türkler tarafından Meclis'te temsil edildiler ve ediliyorlar.

Silahlarla harekete geçebilmek için Kürt yurtseverleri İngiltere ve Fransa'nın tarafsızlığını elde etmek ya da Mustafa Kemal'in ordularından başka bir de bu ülkeleri de hesım olarak önlerinde bulmaları kaçınılmazdı. Paris'te müttefikler, her gün Kürt delegeleri General Şerif Paşa'ya Kürtlerin her türlü silahlı hareketten uzak durmalarını ve Kürt davasının ancak ve ancak bütün Kürt halkı tarafından benimsenen büyük bir sükûnet içinde çözülebileceğini söylüyordu.

İstanbul'da müttefik güçlerin komiserleri Kürt yurtsever örgütleri temsilcilerine ve üyelerine aynı öğütleri tekrarlıyordu.

İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Tuğgeneral Mac Andreo, Kürtçe yayımlanan bir bildiride, Kürtler'e sükûnetlerini korumalarını ve Kürdistan'da süren barışı bozabilecek her türlü silahlı eylemden kaçınmalarını tavsiye ediyor ve Kürdistan'ın kaderinin Versay Konferansın'daki tek otorite tarafından çözümleneceğini vurguluyordu. Bu konferansın halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkını ilke olarak kabul ettiğini ve hükümetinin de buna şerefi üzerine söz verdiğini söyleyerek: "Büyük Britanya, Versay Konferansı'nda Kürt halkının haklarının göz önünde bulundurulmamasına izin vermeyeceğine dair Kürt halkına söz verir." der.

Halep'te bulunan, **"Kürt Bağımsızlık Komitesi"** Genel Sekreteri Emir Süreyya Bedir Han komitesi adına, Kürdistan'da dağıtılmak üzere bir bildiri yayınlamak istiyordu. Bu bildiride Kürtler'in Mustafa Kemal'e karşı ihtiyatlı davranmalarını ve tarafsız kalmalarını öneriyordu.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin üç delegesi; Emir Celâdet, Kamuran Ali Bedir Han Bey ve Malatya'da görevde bulunan Cemil Paşa-zade Ekrem Bey, Mustafa Kemal güçleri tarafından saldırıya uğradılar. Bu saldırılar karşısında M. Kemal'in üstlerine gönderdiği güçleri dağıtmak ve bir Kürt birliği oluşturmak amacıyla Kâhta dağlarına çekildiler.

Kolonel Bell İngiliz Hükümeti adına General Noel'ni bir mesajıyla Malatya'ya geldiğinde 3000 asker toplanmıştı bile. Mesajında General Noel bu kuvvetlerin hemen geri çekilmelerini rica ediyordu. Bu karara uymamak Türklerle birlikte İngilizler'i de karşılarına almak olacağından buna uydular.[1]

Müttefikleriyle kendi aralarında düşmanlık yaratabilecek bir aksiyon istenmiyordu. Uygar dünyanın temsilcileri Kürtler'e adaleti söz veriyor, müttefiklerin sözcüsü durumunda olan zamanın İngiltere Başbakanı, Mustafa Kemal'in ciddiye alınamayacak bir eşkiya, haydut olduğunu ve eğer Türkler, Sevres antlaşmasına uymazlarsa İstanbul'u ve bu antlaşmanın getirdiği bütün avantajları kaybedeceklerini söylüyordu.

Ancak sonuçta tarih bir defa daha tekerrür ediyor; aç gözlü, doyumsuz Avrupa bir defa daha yıkımdan kurtarıyordu.[1] Türkler'in zulmüne uğrayan Kürtler'e, Ermeniler'e ve Yunanlılar'a verilen sözler, taahhütler unutulmuştu.

1. Paris Üniversitesi Diploması Tarihi Profesörü Emile BOURGEOİS tarafından yazılan **"Yabancı Politika Tarihi Kılavuzu"**

Açgözlü ve çıkarcı Avrupa bu durumdan mümkün olduğunca yarar sağlamaktan başka bir şey düşünmüyordu.

Kendilerine güvenmiş, inanmış olan bu halkların tekrar haksızlıklara ve zulme uğraması bu milletleri kaygılandıran son şeydi. "Bu devletler, uğruna savaşıyormuş gibi gösterdikleri ulusal hakları ileri sürerek, ezilmiş halkların savunucusu gibi göründüler.

"Onlar Viyana'da sözlerin ve dostlukların değerini, ne demek olduğunu çok çabuk gösterdiler. Polonya'ya karşı Frederic II. 'nin oluşturduğu birlik, sadece vurgun, çıkar amacıyla oluşturulan bir birlikti. Sonradan kutsal birlikten yani "kutsallık"tan çok konuşuldu.

1815'de onları rahatsız eden kamu hukukuna kızıyorlar, onu zorla ortadan kaldırmaya hazırlanıyorlardı."(1)

Bir asır önce geçen olaylar *için* yazılan bu satırlar, bir hecesini bile değiştirmeksizin 1914'den Lozan Antlaşması'nın sonucuna kadar geçen olaylar için de söylenebilir. Böylelikle Milletler Cemiyeti ve Kellog-Briand Paktı'nın varlığına rağmen tarih bir defa daha tekerrür ediyordu. Britanya İmparatorluğu'nun ve müttefik güçlerin onca iddiacılarına rağmen M. Kemal'in delegeleri alelacele Lozan masasına kabul edildiler. Zaman değişmişti. Millî haklar ve istekler aşağılanıyor, iç sınırlar devletler arasında keyfî olarak sanki bu halklar satranç oyununda sadece birer piyonmuşlarcasına değiş-tokuş ediliyor, değiştiriliyordu.

Dünya haritası, halkların adına değil de İmparatorlukların haritalarının küçük bir köşesinde otoriteyi yeniden sağlamak amacıyla değiştiriliyordu.

1925 İSYANI

Yunan ordusu yurttan atılmış, Kürtler'in de desteğiyle Lozan'da son derece avantajlı bir barış elde edilmişti. Şimdi de sıra Mustafa Kemal'dan verdiği vaatleri ve sözleri yerine getirmesini istemeğe gelmişti.(2)

Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Reis-i Cumhur'una vermiş olduğu sözleri hatırlatarak bunları yerine getirmesini istediler. Ancak Mustafa Kemal ne verdiği sözlerden ne de bir Kürt sorununun varlığından sözetmek hatta ve hatta varlığından bile bahsetmek istemiyordu.

Yapılan bütün girişimler sonuçsuz kaldı ve Mustafa Kemal de Kürt sorununu Abdül Hamid'in Ermenilere yaptığı gibi bitirmek, katliam yoluyla ortadan kaldırmak istedi .(3)

---

1. **Yabancı Politika Tarihi Kılavuzu**, Emile Bourgeois, Politik Bilimler Okulu Profesörü, 2. cilt.
2. bkz. Mustafa Kemal'in Türk Ordularının İzmir'e girişinde yaptığı açıklama ve Lozan Antlaşmasının mzalanmasından sonra yaptığı ilk konuşmalar.
2. Vezirinin deyişiyle, Abdülhamit Ermenî sorununu, Ermeniler'i ortadan kaldırarak çözmeye çalıştı. (s. Zarzecki: **Ermeni-Kürt Sorunu**, 1914.

Daha savaş öncesinde birlik yanlılarınca Kürtler'in asimilasyon edilmesiyle ilgili hazırlanan planlar savaş boyunca az da olsa gerçekleşmeye başlamıştı.

Ancak bu planın tüm dünyayı sarsan bunca olaylardan sonra gerçekleşmesi, hele hele Kürtler'e uygulanabilmesi olanaksızdı; tam tersine Kürt milliyetçiliği şuurunu uyandırdı.

İstanbul'da "Boğaz Gazetesi"ne verdiği bir demeçte, Emir Ali Bedir Han Bey şu açıklamaları yapmıştı:

"Kürtler arasında iki akım, iki ayrı düşünce mevcuttur. Hepimiz Sultan'ın bütün müslümanların halifesi olduğunu kabul ediyoruz. Ancak bu akımlardan biri ve en güçlüsü politik alanda Türkiye'den tamamıyla ayrı olmak taraftarıdır. Diğerleri ki bunlar oportünistdirler ve Avrupa'nın kendilerini yüzüstü bırakmalarından korkarlar, şu an için Türkiye sınırları içerisinde bir otonomi taraftarıdırlar; ancak bunlar azınlıktadırlar. Madem ki herkes Wilson'un prensiplerini kabul ediyor ve istiyorlar, niçin bunu Kürdistan'da da uygulamayalım.

"Biz merkezi hükümetten ve özellikle milli güçlerden hoşnut değiliz. Ne yapabiliriz? Her gün bu Şef yüzünden binlerce sıkıntı çekiyoruz."(1) Bu azınlık doğru tahmin etmişti. Avrupa Kürtler'i yalnız bıraktı. Mustafa Kemal şimdi son derece özgürdü, Kürtler'in lehine olabilecek müdahalelerden, korkmasına gerek yoktu, istediğini yapabilirdi. Kürt sorununun tamamıyla ortadan kaldırılması ve kökünün kazılmasına Ankara yönetmi tarafından karar verilmişti.

Bu amaçla bir plan hazırlandı ve 1924 yılında ilkin Kürt dilinin kullanımının yasaklanmasıyla, liberal düşünceleriyle ve ulusal inançlarıyla tanınan entellektüellerin ve şeflerin sürgüne gönderilmeleriyle uygulanmaya başlandı.

Bu Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı'nın Kürt milliyetçilerinin girişimlerine verdiği cevaptı. Bu, Devlet Başkanı'nın temsil ettiği ırkın yüzyıllardan beri süregelen geleneğe sadık oluşunun ifadesiydi. Bütün bu olaylar karşısında Kürtler'a tek bir çıkış yolu kalıyordu; Avrupa'ya kaçmak, silahlarla varlıklarını ve şereflerini korumak; Büyük Selehaddin, Melik-El-Adil, Kerim Han ve Rüstem gibi şereflice ölmek.

İşte bu yüzdendir ki Türkler ve Kürtler arasında 1925'te başlayan ve bu satırları yazdığımız anda bile devam eden kanlı isyan başlamış oldu.

Türk basını ve Türk Hükümeti bu isyanı Kürtler'in yapılan modernleşme, dinçleşme hareketlerine tepkisiymiş gibi göstermek için büyük çaba harcadılar. Avrupa basınının bir kısmı da yeterince bilinçli olmadığı için bu tezin arkasına sığındılar.

Gerçekte hürkümetin yaptığı bu reformlar Kürtler'i çok az ilgilendiriyor, onların

1. Boğaz Gazetesi, no: 67, 9 Ocak 1920.

bağımsızlıklarını kazanma şartlarını, tamamen ortadan kaldırıyor ve mevcut durumun farklı bir görüş açısıyla görülmesini ortadan kaldırıyordu.

Kürtler'in korumaları gereken bir vatanları ve halkları vardı; Avrupalıların ve Türklerin sahte ve yapmacık uygarlık önlemleriyle kendileriyle daha fazla alay etmelerine izin veremezlerdi.

Kürt vatanseverleri içte ve dıştaki bütün iletişim imkânsızlıklarına rağmen harekete geçtiler. İsyan'a karar verildi, hazırlık ve yönetim Erzurum'da bulunan Cıbran aşiretinin şeflerinden olan Komutan Halid Bey'e verildi. Yusuf Ziya, Doktor Fuat, Hasan Hayri, Kemal Fevzi, Avukat Tevfik Beyler, Şeyh Seyit, Sait Abdül Kadir, Seyit Muhammet, Hoca Askeri; vekiller Tevfik, Salih, İsmail Hakkı, Halit ve Reşit Beyler Komutan Halit Bey'in baş vekilleri idiler.

Bütün bu Kürtyurtsever şehitleri yaşamlarını binlerce yurttaşlarıyla birlikte, vatanlarına ve halklarına olan bağlılıklarını dudaklarında "Yaşasın Kürdistan, yaşasın Kürtler'in bağımsızlığı" sözleriyle Türklerin idam sehpalarında ödediler.

Genel ayaklanma 21 Mart 1925 sabahı durduruldu. 7 Mart 1925 günü Şeyh Said'in köyünden geçmekte olan bir Türk askeri birliğiyle Şeyh Said'in adamları karşılaştılar. Beklenmedik bir anda Piran'dan kopan silah sesleri Kürt ayaklanmasının öngörülen tarihten 15 gün önce başlamasına yol açtı ve Kürt subaylarının görevlerinin ve birliklerinin başlarına geçmesini engelledi.(1)

Bu subaylar Türk Hükümeti'nin dikkatini çekmemek için Kürdistan'dan uzak kaldılar ve görevlerinin başına ancak 20 Mart 1925'de ulaşabildiler.

Birkaç ay içinde Türkler, Kürtyurtseverlerini yurtlarını bırakmak ve dağlara çekilmeye zorladılar. Fransa tarafından demir yoluyla Suriye'ye taşınan 25.000 kişilik ordu birliği de terazide büyük bir ağırlık teşkil ediyordu. Yüzlerce köy yakılıp yıkılmıştı. Kürtler'in kayıpları gözle görülür bir şekildeydi, ancak Türkler'in zaferi de onlara yeterince pahalıya mal olmuştu. Kürtler yaralı ve ölü olmak üzere 2400 kişi kaybettiler.

Türkler, bu Kürt direnişlerine karşı 1924'ten beri Kars'ta, Siirt'te, Mardin ve Midyat'ta oluşturdukları 6 piyade tümeninden başka, 9 piyade tümeni daha göndermek zorunda kalmışlardı.

Türkler'in kayıpları yaralı ve ölü 50.000 askere, ordunun harcamaları 60.000.000 Türk lirasına yükselmişti.(2)

Kürt vatanseverleri İran'a, Mezopotamya'ya, Suriye'ye sığındılar. Birkaç ay sonra bu ülkelere doğru bir göç seli başladı.

---

1. Türk Gazetesi, "Vakit", 20 Nisan 1340.
2. "Birkaç eşkiyanın hakkından gelebilmek için, beş yıl önce, uzun bir demiryolu inşa edebilmeye yetecek bir harcama yapmak zorunda kaldık.
Türk Gazetesi **"Milliyet"**, No: 1624, 19 Ağustos 1930.

TÜRKLER'İN ACIMASIZLIKLARI (1925-1928)

Kürt direnişini kıramayacaklarına inanarak hareket eden Türkler, Kürtlere karşı olan kinlerine yol verdiler. Kitle haline sürgünleri. idamları savaş boyunca uygulayarak, daha korkunç koşulları dayattılar. Bu defa aslolan Kürtleri asimile etmek değil, tamamen yok etmeye karar verilmişti.

Yarım milyondan fazla Kürt 25-26, 26-27, 27-28 kışları boyunca Cumhuriyet'in batı illerine sürüldü. Türk hükümeti, zor kış koşullarının tam anlamıyla etkisini Kürt sürgünler üzerinde hissettirmesi için ilk karın düşmesinden sonra yola çıkarıyordu. Yaz boyunca da bu insanlar Kürdistan'ın büyük vilayetlerinde açlığa, hastalığa, kötü hava koşullarına maruz kalarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bütün bu yıllar boyunca 8758 köy yıkıldı, 15206 kadın, çocuk ve silahsız erkekler yıkılan bu köylerde katledildi. 49. sayfada bu cinayet ve yıkımların bir istatistiğini verdik. Kötü koşullarda, açlığa, hastalığa maruz bırakılan ve yol boyunca süngülere hedef olan insan sayısı 200.000'i geçmişti. Kürtçe tek bir kelime edilmesi bile ölüme sebep olabiliyordu.

HOYBUN[1]

1925-26-27'li yıllar, Kürt yurtseverleri için de korkunç yıllardı. Soyları uygar dünyanın gözleri önünde yokediliyordu. Kürtler beyaz ırka, Avrupa ırkına mensup oldukları halde, ölümlerine sebep olanlar sarı Mongol ırkından geliyorlardı.

Çünkü Kürtler uygar Avrupa'nın tapındıkları şeylere tapınmıyorlardı ya da birtakım tavizler, imtiyazlar, Kürter'in hayatlarından daha değerli geliyordu, onlara. Bu yurtseverlerin çoğu sığındıkları ülkelerin polisleri ve gizli güçleri tarafından, sanki kamu hukukuna zarar veren bir suçluymuşcasına izleniyorlardı. Bütün bu güçlüklere rağmen, ülkeyle ilişkiye geçmeyi başardılar ve 1927 yılı baharında, bütün aşiretlerden dağlarda bulunan direnişçileri ve yurtsever örgütlerde çalışmaları içine alacak bir kongre yapılması kararlaştırıldı.

Bu kongre, kararlaştırılan bir tarihte Kürdistan'ın dağlarından birinde çalışmalarına başladı. Bütün delegeler kendilerini izleyen Türkleri ve sınır hükümetlerni atlatarak, kararlaştırılan yere geldiler. Bu kongrede son derece önemli kararlar alındı. Bu kararların başlıcaları şunlardır:

1- Sadece tek bir yurtsever örgüt kurmak için bu aşamada kurulu örgütlerin feshine,

2- Kürdistan sınırı dışına en son Türk atılıncaya kadar mücadeleye devam edilmesine,

---

1. **Hoybun**, Kürtçe bir kelimedir ve özgürlük, bağımsızlık anlamına gelir.

3- Genel bir ayaklanmaya başlamadan önce;

a- Bütün Kürt birliklerini yönetecek bir Genel Komutanlık oluşturulmasına,

b- Bu güçlerin organize edilmesi ve modern teçhizatla donatılmasına,

c- Türkler tarafından işgal edilen dağlardan birinde askeri üs oluşturularak, bu üssün depo olarak kullanılmasına,

4- Ermeniler'le olan bütün yanlış anlama ve anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasına[1] karar verilmiştir.

1 Milyon Ermeni'ye uygulanan katliam, Kürtler'e de uygulanmaya başlayınca, bu Kürtler ve Ermeniler arasında bir sempatiye neden oldu. Bu iki halk da anlamalıydı ki, eğer güçlerini ilk günden cellatlarına karşı birleştirmiş olsalar, bugün içinde bulundukları bu durumda olmayacaklardı. Kötü kader onlar arasında Türkler tarafından yaratılan bu uydurma asılsız düşmanlığı unutmayı, eski mutlu günlerin anısını hatırlatmalıydı.

Hoybun, ne bu iki halkın aralarındaki hataların, ne gelecekteki entrikaların dostluklarını, kardeşliklerini etkilemesine izin vermeyecekti. Aynı zamanda, aynı cellat tarafından akıtılan bu iki halkın şehitlerinin kanlarının anısı, bütün bu kötü anıları silecek kadar kalıcı olmalıydı.

Ermenistan ve Kürdistan, işgalcilerin pençesinden kurtarılırsa, sınırların düzenlenmesi de bu dostluk ve kardeşlik ilişkisi içerisinde çözümlenmeli, alınacak bir-iki il problem teşkil etmemeliydi. Bu tür sorunlar hiçbir zaman Ermeni-Kürt kardeşliği kadar önemli olamazdı.

5- Pers Hükümeti ve kardeş Pers halkıyla iyi dostluk ilişkileri geliştirmek,

6- Suriye ve Mezopotamya Kürtleri'ne manda koşullarıyla yetinmek ve onlar için hiçbir politik hak talebinde bulunmayıp, bu hükümetlerle iyi ilişkiler kurmak.

Milli Kürt Hoybun Derneği, bu kararların gerçekleştirilmesi kararıyla kuruldu.

Kürdistan Teali, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası, Kürt Bağımsızlık Komitesi bu kararlar ışığında kendilerini fesh ederek Hoybun'a katıldıklarını ilan ettiler.

Hoybun'un başlıca organizasyonları Türkler'in kontrolü altında bulunan bölgelerdeydi.

---

1. "Kürtler'in ve Ermeniler'in kökenleri, gelenekleri ve görenekleri tarihten de görüldüğü gibi aynıdır. Bu iki halk da, Türkler'in işin içine karışmasına kadar ilişkileri çok iyiydi. Abdül Hamid, döneminde görevlendirdiği hocalar aracılığıyla dini fanatizmi körükleyerek, Ermenileri, ülkeyi ele geçirmek isteyen, karışıklık çıkaran insanlar olarak lanse ettirdi. Sonunda yüzyıllardır süregelen Kürt-Ermeni dostluğunun yerini güvensizlik aldı ve Abdül-Hamid amacına ulaşmış oldu.
A. Zarzecki-**Ermeni-Kürt Sorunu**.

Aynı zamanda Ankara Hükümeti, Kürt hareketlerinin İngiliz Hükümeti'nce ya da hilafet yanlılarınca veyahut anti-Kemalistler tarafından teşvik edildiğini ve bunların parmağı olduğu şeklinde asılsız haberler yayıyordu. Bütün bu yalanlara karşı diyoruz ki, Kürt Hoybun Derneği, Kürt yurtseverleri tarafından kurulmuş, desteklenmiş ve sözü geçen hiçbir yerli veya yabancı güçle ilişkisi ve bağıntısı yoktur. Anti-Kemalistlikle ve halife yanlısı olmakla ilişkisi yoktur.

Bütün bu kişi ve kesimler Mstafa Kemal ve İsmet Paşa kadar yabancıdırlar. Bitlis kökenli Kürt Binbaşı İhsan Nuri Bey, ki- Türk ordusunda binbaşı rütbesi vardı-, Botan dağlarından Beyt-ül-Şebabâ kadar bir alanda ayaklanma başlatmış, 1925'den sonra birkaç yüz adamıyla Ağrı Dağı'na çekilmişti. Kongrelere Ağrı delegesi olarak katılıyordu. Hoybun, onu bir direniş merkezi kurmakla görevlendirmiş, ve Ağrı Dağı'nı en elverişli yer olarak seçmişti.

Bugün "Paşa" ünvanıyla tanınan, İhsan Nuri Bey işe koyuldu. 1927 yılında İhsan Nuri Paşa bütün Kürt yurtseverlerine, bir anlamda bütün gönüllülere çağrıda bulundu. Bütün bu dağınık güçler İhsan Nuri Paşa'nın komutası altında birleştiler.

1928 yılında İhsan Nuri Paşa, birkaç bin iyi eğitilmiş, disiplinli ve teçhiz edilmiş bir ordunun başındaydı.

İbrahim Paşa ve Haski Tello başkanlığında sivil bir yönetim bu dağ üzerine Kürt bayrağını dikti. 1928 Kongresi, İhsan Nuri Paşa'yı Kürt Direniş Güçlerinin Generali olarak adlandırdı.

1925 yılındaki sürdürülen bu çalışmalar, bu hazırlıklar karşısında telaşlanan Türkler, başlatmış oldukları zulüm ve işkenceyi frenlemek zorunda kaldılar. Hoybun, sadece Kürdistan'da değil, Kürtler'in yerleştiği diğer yabancı devletlerin kolonilerinde de etkili hale gelmişti. Bu başarıları Amerika'ya kadar uzanıyordu.

Hoybun'un etkisini ve propagandasını yoketmek için Ankara Hükümeti sürgün işlemini durdurarak genel bir af ilan etti. Bu afla; affın ilen edilmesinden sonraki üç ay içinde teslim olan sürgünlere ülkelerine geri dönme izni verilerek, hükümetin emirleriyle, İstiklâl Mahkemeleri tarafından cezaya çarptırılan Kürt yurtseverleri affedildi.

Ankara, bu ılımlı tedbirlerle, kontrol edemediği Kürt yurtseverlerini geri döndürmek, dağlarda bulunan Kürt güçlerini silahlarından arındırmak amacını güdüyordu. Geçmişte de son derece iyi başardığı iki yüzlülük ve hile ile Ankara Hükümeti, Beyazıt Valisi Süreyya Bey'i, Ağrı Dağı'nda bulunan şeflerle görüşmek üzere Beyazıt'a gönderdi. Vali, Beyazit'a gitti, ancak başarısız bir sonuçla geri döndü.[1]

1. Broşürde bununla ilgili birkaç mektubun çevirisini veriyoruz.

Bir çok Türk görevlisinin girişimleri de aynı şekilde sonuçlandı.

Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey tarafından yollanan bir mektupta da aynı başarısızıktan söz ediliyordu. 1928 Eylül ayı ortalarına doğru Ankara Meclisi Kara Kilise Valisi'nden, 29. Alay Komutanı, Jandarma Alay Komutanı, Diyadin ve Beyazıt Kaymakamı ve bir milletvekilinden oluşan bir heyeti Şıhlı- Köprü'ye[1] göndererek Kürt güçlerinin komutanıyla bir görüşme talep ettiler. İhsan Nuri Paşa 60 kişiden oluşan bir süvari takımıyla Şıhlı- Köprü'ye ulaştı.

Türk heyeti İhsan Nuri Paşa'ya, silah bırakması ve dağdan inmesi karşılığında, Avrupa'nın istediği herhangi bir şehrinde Türk Büyükelçiliğinde askeri ateşelik görevi ve askerlerine de genel af önerisinde bulunuyordu. İhsan Nuri Paşa, bu heyetin önerilerini reddederek; burada, HOYBUN'un emriyle bulunduğunu, görevini de ancak ve ancak Hoybun Türkler'le girişiği savaşa son verdiği, bağımsız Kürdistan'ın Türkiye tarafından resmen tanınması şartıyla bırakacağını söylcyerek, yapılan öneriyi reddetti. Heyet, beklemediği bu açık ve net cevap karşısında gerisingeri döndü.

18.9.1928 tarihli Hoybun Merkez Komitesi'ne sunduğu, Türk heyetiyle yaptığı görüşmeye ilişkin Raporunda İhsan Nuri Paşa şöyle demektedir:

"Binlerce kardeşimizi sürgünle katleden Hükümetin, ikiyüzlü önerileri karşısında öfkelenen adamlarımı ve halkı zorlukla kontrol edebildim.

Kötü soğuğa, gecenin bastırmış olmasına rağmen heyeti sabaha kadar bekietemedim, çünkü adamlarımın bu genel öfkesini daha fazla kontrol altında tutabileceğimi sanmıyordum."

Hoybun Cemiyeti'ni ve Kürt milli güçlerini bu yöntemlerle parçalayamayacaklarını anlayan Türkler, bir geri adım atarak toplu ve sistematik sürgünleri ve 1925'ten beri yağma ettikleri köyleri yağma etmeyi durdurdular. Tabii, bu herşeyin yoluna girdiği anlamına gelmiyordu; yağmalara, ferdi baskılara, tecavüzlere ve Kürt diline konulan baskılara hâlâ devam ediliyordu.

GÜNCEL DURUM

Hoybun'un ve Kürt askeri yetkililerinin gündengüne artan güçleri ve prestijleri karşısında alarmda olan Türkler, askeri güçerini geçmiştekinden çok daha yoğun biçimde Kürt yurtseverlerine karşı kullanmaya karar verdiler. 60.000 kişiden ouşan askeri bir güç ve komşusu İran ve yandaşları İngiltere ve Fransa'nın destekleriyle 15.000 Kürt yurtseverinin hakkından kolayca gelebileceklerini düşünüyorlardı.

---

1. Şıhlı- Köprüsü, Ağrı Dağı'nın doğu yamacında, Türk ve Kürt birlikleri arasında, Beyazıd'ın 30 km uzaklığındaki sınır karakolunun adıdır.

Mayıs ayı başlarında Türk askeri birlikleri Ağrı Dağı çevresinde toplandılar. Bu askeri birliklere yaklaşık 30 uçak destek veriyordu.

Kürtler genel bir saldırı başlatma amacı gütmemiş, uluslararası politik durumun da böylesi bir askeri operasyona elverişli olmaması dolayısıyla, böyle bir operasyona hazırlıklı değillerdi.

Milli Kürt kuvvetleri komutanı İhsan Nuri Paşa, Türk birliklerinin hazırlıkları konusunda daha önce bilgi almış olan kurmaylarıyla görüşmüş, bir savunma plânı hazırlayarak Hoybun Merkez Komitesinin onayına sunmuştu. Bu plân dahilinde İ.Nuri Paşa, güçleriyle harekete geçti.

11 Haziran 1930 sabahı Türk birlikleri Kürtler'in Ağrı Dağı eteklerindeki mevzilerine karşı saldırıya geçtiler.

Türk birlikleri ile Kürt güçleri arasındaki ilk karşılaşma 12 Haziran'da oldu. 15 Haziran'da Milli Kürt Birlikleri Tendürek, Iğdır, Erciş, Süphan Dağı, Kagsımat, Çatak, Van ve Bitlis'de saldırıya geçtiler.

16 Haziran'da Ağrı Dağı'na karşı yapılan ilk saldırı girişimi yarıda bırakıldı ve Türkler Ağrı Dağı'na karşı oluşturdukları bütün birlikleri dağıtmak zorunda kaldılar.

Kürt ve Türk birlikleri 17 Haziran'da tekrar çarpışmaya girdiler, kanlı çarpışmalar 12 Temmuza kadar sürdü. Kürt güçleri Türk Ordusunun öncü birliklerini dağıtmayı amaçlamışlardı.

18 Temmuz'da amaçlarına ulaşan Kürt güçleri, yanlarına 1700 esir, 60 makinalı tüfek 6000 fişek, 24 top, 180 çadır alıp, 12 uçak düşürdükten sonra mevzilerine geri çekildiler. Türk ordusunun kaybı 2800 ölü, 4000'den fazla yaralıydı.

Ayrıca Türk Ordusundaki kaçak asker sayısı 5000'i geçiyordu. Kürt Ulusal Güçleri 900 ölü, 2400 yaralı, 360'dan fazla da kayıp verdiler.

Türk Ordusu'nunun kayıpları arttığı için 1901, 1902, 1903, 1904, 1905 doğumluları bile silah altına almak zorunda kaldılar. Ağustos ayı başında Ağrı Dağı'ndan karşı sonradan girişilecek bir karşı saldırı için Türk birlikleri, diğer bölgelerden takviye aldılar.

Hakkari'de 7 Ağustos 1930'da Kürt birlikleri tarafından işgal edildi. 6 Ağustos'ta Mardin, Siirt ayaklanmıştı, 12 Ağustos'ta Urfa, 18 Ağustos'tan sonra Samsat, Siverek, Derik, Hasankale illeri Kürt birliklerince ele geçirildi.

27 Ağustos'tan 30 Ağustos 1930 tarihine kadar Kürt birlikleri Hazro, Lice, Sasun arasındaki bölgeyi katlettiler.

2 Eylül tarihinde Kürt güçleri Diyarbakır çevresindeki Türk birliklerine karşı saldırıya geçtiler.

YENİ VAHŞETLER

Henüz Türkler'in yeni vahşetlerinden bahsedecek, istatistikleri yayınlayacak zamanı bulamadık. Başarılı Kürt birliklerine yenilmenin intikamını, yollarının üzerindeki silahsız insanları, kadın-kız, çoluk-çocuk, yaşlı-genç demeden öldürmekle aldılar.

Bize ulaşan bilgilere göre Türkler 220 köyü yakıp yıkarak, Zilan bölgesinde 4500 kadını, kızı ve yaşlıyı katlettiler. 100'den fazla Kürt aydını, canlı canlı ağzı bağlı torbaların içinde Van gölüne atıldılar. Çölemerik'de 300 köy harap edildi, 500'den fazla kadın, çocuk, yaşlı katledildi. Ağrı, Tendürek bölgelerinde 400'den fazla Kürt köyü uçaklar tarafından atılan yangın bombalarıyla yakıldı.

General Cevat Paşa komutasındaki Tugay Beyt'ül-Şebap'tan Şemdinli'ye kadar olan bölgede 120'den fazla köyü yıktı, 500 kadın ve çocuğu katletti.

Zararsız Kürt halkına karşı Türkler'in yaptığı fenalıklardan etkilenen Uluslararası Kongre'nin Zürih toplantısı çok onurlu bir karar aldı. Burada alınan kararları vermekten büyük mutluluk duyuyor, bu kararlarla savunmak istedikleri zavallı kurbanlar adına şükranlarımızı iletiyoruz.

VII. Cilt, no: 40 — 30 Ağustos 1930

KÜRT SORUNU

Zürih Toplantısında alınan yürütme kararı (I.I.) I. D. S.'nin Yönetim Kurulu, dünyanın dikkatini, Kürtler'e boyun eğdirmek amacıyla sadece özgürlük için savaşan Kürtler'e değil ayaklanmaya katılmayan Kürtler'e de boyun eğdirmek ve Ermeniler'in kaderleri gibi sonuçlandırmak istemelerine çekti.

İran, topraklarına Türk birlikleri tarafından tecavüzle sonuçlanabilecek ciddi tehlikelere dikkati çekiyor.

Bu, Uluslararası Organizasyon'un yetersizliği ve zayıflığının en belirgin ispatıdır. Öyle ki, askeri birlikler insanî organizasyonların koruması olmayan, zayıf bir komşu ülkenin topraklarına girebilmektedirler.

Kürdistan'da doğabilecek olaylara karşı dikkati çeken Yürütme Kurulu, kamuoyunu ve duyarsız kapitalist güçleri, Türk oligarşisi tarafından Kürt halkına karşı yapılan kanlı şiddete karşı duyarlı olmaya çağrıyordu.

LOZAN ANTLAŞMASI

III. BÖLÜM

Azınlıkların Korunması

Madde 37— Türkiye, 38.den 48.e dek Maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar [Les Lois fondamentales] olarak tanınmasını ve hiç bir yasa, hiç bir yönetmelik ve hiç bir resmi işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiç bir yasanın, hiç bir yönetmeliğin ve hiçbir resmi işlemin sözkonusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38— Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırtetmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde, korumayı yükümlenir.

Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlâk ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel, gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye Hükümetince ulusal savunma ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tam Türk yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile, dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır.

Madde 39— Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurtdaşları Müslümanlarla özdeş medenî ve siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'nin tüm halkı, din ayırtedilmeksizin, yasa önünde eşit olacaktır.

Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk Yurtdaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk yurtdaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına kaşı hiçbir sınır konulmayacaktır.

Resmî dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.

Madde 40— Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları hukuk bakımından ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin tıpkısından yararlanacaklar ve özellikle, harcamaları kendilerine yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurum-

ları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.

44— Türkiye, işbu Kesimin yukardaki Maddelerinin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde, uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder. İşbu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisinde çoğunlukla alınan bir karar olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve japonya Milletler Cemiyeti Meclisinde işbu Maddeler konusunda, yöntemine uygun biçimde, çoğunlukla kabul edilecek olan herhangi bir değişikliği reddetmemeyi bu andlaşma ile yükümlenirler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlülüklerden herhangi birine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine, buna Meclisin dikkatini çekmeğe yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul eder.

Bundan başka, Türkiye, işbu Maddelere ilişkin hukuksal ya da edimsel sorunlarda, Türkiye Hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden herhangi bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkınca bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 14. Maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder.

Türkiye Hükümeti bu türden olan herhangi bir anlaşmazlığın, öteki taraf istemde bulunursa, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Daimi Divan kararı istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Andlaşmasının 13. Maddesi uyarınca verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır.

13. Sayfada da belirttiğimiz gibi Kürtleri Müslüman, Katolik, Zorosntrien ve Protestanlık gibi farklı dinlere sahiptirler ve hepsi de istisnasız Kürtçe konuşurlar. Bunlardan şehirlerde ya da şehirle yakın ilişkisi olan köylerde oturanların çok az bir kısmı Türkçe konuşurlar.

Kürtler Lozan Antlaşması'nın III. bölümünün 38, 39 ve 40. maddelerinden yararlanma hakkına sahiptirler. Çünkü etnik, dini ve dil temelinde 1.500.000 kişiden oluşan bir azınlığı oluştururlar.

Milletler Cemiyeti, bu maddelerle Avrupa'nın Kürtler'e karşı yapılan haksızlıkların bilincinde olduğunu belirtmiş, hiç olmazsa[1] en doğal, başlıca insanlık haklarını güvence altına almak istemişlerdi.

Türkler'i suçüstü yakalayarak, bu antlaşmada alınan kararların uygulandığını sayfa 45'de veriyoruz.

---

1. Bkz. sayfa 8, Macaristan Başbakanı Kont Teleli başkanlığındaki komisyonun 16 Temmuz 1925'de yayınladığı rapor.

Avrupa Diplomatları Birliği Sevr Antlaşmasının sahneye konduğu zamanlarda seyirci konumunda olan Kürt yurtseverleri, varlıklarını, yurtlarını dillerini korumak için silahlandılar. Türkler buna, ayaklanmada hiçbir rolü olmayan silahsız genç kızlara, kadınlara, çocuk ve yaşlılara saldırarak karşılık verdiler ve bunu yaparken de Müslüman, Hıristiyan, Asuri demediler. Kürt olan herkes ölmeye mahkumdu.

Sonuç olarak Kürt Ulusal Birliği Hoybun, Türk Hükümeti'ni;

1- 1.000.000'a yakın Kürdü sürgüne göndermekle,

2- Bu sürgüne gönderilenlerin yarısını katletmekle

3- 7-8 yaşlarındaki kızlara ve kadınlara tecavüz etmekle,

4- Binlerce köyü yakıp yıkmakla,

5- Bütün Kürt okullarını kapatarak Kürt dilinin öğrenimini yasaklamakla,

6- Dini ve sosyal, bütün kuruluşları kapatmakla,

7- Dini ibadeleri engellemekle,

8- Anadili olan Kürtçe'nin aile içinde dahi konuşulmasını yasaklamakla,

9- Türk Parlamentosu'na Kürtler'in temsilcilerini Kürt olmayanlardan seçmekle suçluyor.

1927'den beri Hoybun Ulusal Birliği Lozan Antlaşması'nın 44. maddesi uyarınca Türkiye'ye, bu antlaşmayı imzalayan ülkelere, Birleşmiş Milletler Konseyi'ne Kürdistan'a ve Kürtler'in sürgün edildiği diğer Türk köylerine araştırma ve anket yapmak üzere bir komisyon gönderilmesini istiyor.

Eğer Türk Hükümeti suçsuz ve elleri temiz olsaydı, kendisinin de böyle bir komisyonnu gönderilmesine karşı çıkmaması gerekmez miydi?

Bir gün Lozan'ı imzalayan devletler ve Cemiyet üyeleri olan güçler bir ırka karşı girişilen soykırımdan dolayı rahatsız olanlar ve bu devletlerin kendilerine ve gelecek nesile karşı yapılması gereken bir takım sorumlulukları olduğunu belirtelim. Ne yazık ki bu konuda güvenimiz hayli sarsılmıştır.

Kürt mücadelesi 1925'de başladı ve bugüne kadar bastırılamadı, 5 yıldan beri de devam ediyor.

Türkler 1925 yılında Kürt ayaklanmasının tamamen bastırıldığını ilan etmişlerdi. Ancak Başbakanları politikalarını savunmak amacıyla, gerçekte bu mücadelenin 1925'ten beri devam ettiğini bir konuşmasında ifade etti.[1] Parolaları şudur: "Her zaman zorluk içinde, ama hiçbir zaman umutsuzluk yok."

---

1. "Doğu illerimizde beş yıldan beri devam eden ve yabancı entrikalarla beslenen ayaklanma bugün etkisini yarı yarıya kaybediyor." Başbakan İsmet Paşa'nın Sivas demiryolunun açılışı dolayısıyla, 31 Ağustos 1930'da Milliyet Gazetesine verdiği demeç, no: 1636.

Bazı yerlerde Kürtler'in bağımsızlığını gerçekleşmesi olanaksız bir düş gibi görenler çıkabilir, ama unutulmamalıdır ki, Sırbistan'ın, Yunanistan'ın, Bulgaristan'ın bağımsızlık özlemini de gerçekleşmesi olanaksız bir düş gibi görenler oldu. Bu ülkelerin evlatları da şimdi Kürtler gibi bu yüce ideal için öldüler. Bu yüzdendir ki bu düşleri bugün gerçekleştirenler, Kürtler için de bugünün düşünün yarının gerçeği olduğunu bilirler.

Başbakan İsmet Paşa, hiç de alışık olmadığımız bir açıklıkla şunları söylemekten kaçınmıyor:

"Sadece Türk milleti bu ülkede etnik ya da ırkî bir takım haklar isteyebilir. Başka hiçbir kişinin buna hakkı yoktur. Demiryolunun sınıra ulaştığı gün bütün tereddütler bu gerçek karşısında sonuçsuz kalacaktır."(1)

Bu sözleri herhangi bir açıklamaya gerek duymayacak kadar açıktır. Ülkeyi modernleştirmek amacıyla aldığı önlemlerin aslında binlerce yıllık geçmişi olan bir halkı, Kürt halkını asimilasyona uğratmak amacını taşıdığı açıktır.

Burada da bir kez daha ifade ediyoruz; Türkler'in bu projelerini gerçekleştirmelerine asla izin vermeyeceğiz.

Kürtler'in varlığı ve bağımsızlığı için yapılan savaş, Kürt yurdunun bağımsızlığını kazanmasıyla ya da son Kürt askerinin ölümüne kadar devam edecektir.

Kürtlerin böyle bir sona lâyık olup olmadığını ve Avrupa'nın olaya seyirci tutumunu getirecek kuşaklar yargılarlar.

İşte, sözü edilen mektupların çevirileri:

Haski Tello Ağa'ya,

Batıya sürüldükleri halde kaçmayı başaranlar için çıkarılan genel af, senin gibi sürgüne gitmemek için Ağrı Dağı'na sığınanları da -üç ay içinde silah bırakmaları şartıyla- kapsıyacaktır.

Beyazıt Valisi olduğumdan beri Batı'ya sürgün edilen kişilerin durumlarını gözden geçirdim. Bundan elde ettiğim bilgilere göre bu kişilerden pekçoğu suçsuzdur ve kişisel bir takım öç alma duyguları yüzünden sürgünlerine karar verilmiştir.

Cumhuriyet Hükümeti de bu görüşte olduğu için bu affı çıkartmış ve büyük bir adalet duygusuna sahip olduğunu göstermiştir. Senin her zaman namuslu, sözünün eri ve asil bir insan ve suçsuz olduğunu biliyorum. Sana ve senin durumunda olan diğerlerine de bir an önce teslim olmaları ve bu aftan yararlanmalarını öneriyorum.

---

1. Sivas Demiryolu'nun açılışı dolayısıyla İsmet Paşa'nın Millet gazetesine yaptığı açıklama, 31 Ağustos. 1930, no: 1636.

Buraya gelmek için Merkezi Hükümetten herhangi bir talimat almadım. Hükümet yasayı ilan etti, süreyi 3 ayla sınırladı, gerekli emirleri verdi. Teslim olmak isteyenler gelirler, diğerleri de gitmek istedikleri yere giderler.

Ancak, öğrendiğime göre suçsuz kadınlar ve çocuklar dağlarda çok zor durumdaymış. Buna çok üzüldüm. Kalbim elemle doldu. Buraya Hükümetimin kararlarını açıklamaya, suçsuz olan hemşerilerimden bazılarını kurtarmaya karar verdim. Bu seyahatten hiçbir maddi kâr beklemiyorum. Eğer, suçsuz bir kaç insanı doğru yola getirebilirsem mutlu olacağım.

İbrahim Ağa'yla, bütün yaşamı boyunca şerefli bir memur olmaktan, hiç yalan söylemeyen bir insan olmasından dolayı gurur duydum. Neye karşı olursa olsun, ikiyüzlülükten nefret ederim. Yalan söylemiyorum, saygı duyduğum ve sevdiğim milletvekili Şefik Bey'in anne ve babasının bu yoksulluk ve mahrumiyet içinde dağları katetmelerini istemiyorum.

Öyleyse, hem Şefik Bey'in, hem de Hükümet adına son kez güvenmeni ve zaman geçirmeden teslim olmanı öneriyorum. Daha sonra pişman olabilirsin. Yabancıların süslü yalanlarına, bizim dinimizin düşmanlarına, yabancı devletlerin yalanlarına inanmayın.

Türk Hükümeti 600 yıllık bir hükümettir. Bu zamana kadar binlerce kişi Hükümete karşı ayaklandılar. Sonuç neydi? Hiçbir şeyi! Hükümet her zaman galip gelendi.

Bu kısa zamanda bir çok ayaklanma gördüm. Yüce Tanrı ayaklananların hepsine gereken cezayı verdi. Devlete karşı ayaklanmak saçmalıktır, deliliktir. Özellikle Numan Efe gibi, devletin memuru olup ta bu gerçekleri tanımak ve bunları bilmeyenlere açıklamak zorunda olanlara hayıflanıyorum. Aranızda bir de subay bulunduğunu öğrendim, suçunun ne olduğunu bilmiyorum, ama onun için çok üzülyorum. Sadece benim vilayetimin insanları için değil, bütün herkes için devreye girebilirim. Eğer bu bay, teslim olmayı ister ve bana yazarsa, kişisel birtakım girişimlerde bulunup sonuçlarından onu haberder edeceğim. Sözlerime güveniniz ve zaman kaybetmeden geliniz. Halen iki gün için buradayım.

28 Şubat 1928
Beyazıt Valisi
Süreyya

***Not:** Vilayet, af ve teslim olma koşullarında tam yetkiye sahiptir. Suçlar ve askeri cinayetler hakkında hiç bir kovuşturma yapılmamaktadır.*

Vali Süreyya

Beyazıt Valisi Süreyya Bey'e

C/D. Kara Köse Kaymakamı, No:1360

22.2.28 tarihli mektubunuza cevap veriyorum. Mektubunuzu zevkle okudum. Mektubunuz bizim teslimiyetimizi kabul ettiğinizi bildiriyor. Oysa ki biz hiçbir resmi makama teslim olmak istediğimizi ya da boyun eğdiğimizi söylemedik. Eğer gerçekten bir af varsa bu genel olmak ve uygar çağımızın yasaklarına da uygun olmak zorundadır. Eğer Hükümet afla, cahil insanları aldatmayı amaçlıyorsa bu başka bir sorundur.

Demek ki bizim gibi insanlara bu tür birşeyi istemeniz gerekmez, çünkü biz yeterince tecrübe sahibi, dünyayı gören, tanıyan insanlarız. Vahşi adama artık hiçbir yerde rastlanmıyor. Türk Hükümeti yöneticileri bu gerçeği kabul etmek zorundadırlar. Eğer, siz uygarlığa, çağımızın gereklerine, gelenek-göreneklerimize, yasaklarımıza, ırkımıza ve dinimize uygun bir "genel af" çıkartırsanız, onu zevkle kabul ederiz. Ama eğer bu önlemlerle, halen valişi gözüyle gördüğümüz insanları aldatmayı kastediyorsanız, aldatacak hiçbir kimseyi bulamazsınız. Eğer, gerçekten genel bir af varsa suçsuz olan ve yıllardır her türlü zor şartlarda sürgünde yaşayan, beylerimize, kadınlarımıza, çocuklarımıza yurtlarını, evlerini geri vermiyorsunuz.

Ancak, bütün sürgünler yurtlarına geri döndükten sonra bizim de dönüşümüz sözkonusu olabilir.

Haski-Zâde İbrahim

Numan Efendi'ye

Ağrı-Doğu Beyazıt.

Sayın Bay,

Üçüncü defadır size yazıyorum. Tanrı biliyor ki teslimiyetinizin kabulü için çok çaba harcadım.

Yüce Allah sayesinde çabalarımda başarılı oldum ve teslimiyet isteğinizin kabulü için telgraf emiri aldım.

S.E. Özellikle bu iş için gelen vali, bir haftadır benim evimde kalıyor. Son derece başarılı bir memur. Ben sizin cahil insanlar arasında yaşamanızı, acı çekmenizi anlamıyorum. Bu yüzdendir ki, en kısa zamanda buraya gelip, Valiyle S.E. görüşeceğinize, eski görevinize, sizin seçiminiz olan herhangi bir şekilde görevlendirileceğinize dair söz veriyorum. Eklemeliyim ki, Vali S.E.'yi Bakanlar Kurulu tam yetkiyle donatmıştır. Gazetelerde yazılanlara inanmayınız, korkacak hiçbir şey yoktur. Her halükârda bu günlerde Vali Bey

gitmeden, kaza'ya sizinle adamlarınızın birlikte gelmenizi rica ediyorum. Siz, öğüde ihtiyacı olacak bir insan değilsiniz.

Sizi selâmlıyor ve gelişinizi sabırsızlıkla bekliyorum.

21 Şubat 928

Lordzâde İbrahim Hakkı

Sevgili kardeşim Numan Bey,

Bizi birbirimize bağlayan gönülden kardeşliği gözönüne alarak bir an önce buraya gelmenizi rica ediyorum.

Af yasası senin ve İbrahim Ağa için kabul edildi. Sizin zekânızı ve engin anlayışınızı bildiğim için herhangi bir açıklamayı gerekli görmüyorum. Selamlar ve saygılar. Hepinizin gelişinizi bekliyorum.

Telgraf ve Telefon Müdürü

Halil

Lord İbrahim Efendi'ye

Beyazıt

Bayım,

21 Şubat tarihli, gönderdiğiniz "Gueller"li Memi aracılığıyla Mehmet Bey'e yazılan mektubun ve telgrafın kopyasını da gönderdim. Kendisi iki gün içinde burada olacak, eğer size yazarsa ben size cevabımı ileteceğim.

Bana, bağışlanmamın kabul edilmesi için büyük çaba gösterdiğinizi bildiriyorsunuz. Belki de sizin kendi karakteriniz bu tür girişimlere başvurmanıza neden oluyor, ayrıca ne sizden ne de başka birinden böyle bir yardım talebinde bulunduğumu ve bağışlanmayı istediğimi hatırlamıyorum. Çünkü sadece katiller teslim okurlar ve bağışlanmayı isterler. Suçsuzların bağışlanmaya ihtiyaçları yoktur. Siz benim hayatımın bütün aşamalarından haberdarsınız ve genç yaşamdan beri kimseye kötülük yapmadığım, hükümete namusluca hizmet ettiğime de şahitsinizdir. Yurdumu seviyorum, sadece bu yüzden dir ki hükümet herhangi bir araştırma yapmadan suçsuzluğuna rağmen benim durumumda olan pek çok kişi gibi, hepimize katilve eşkiya muamelesi yaparak beni yurdumdan uzaklaştırdı, Batı'ya sürdü.

Benim arkamdan çocuklarımı acımadan, ailemi de sürerek, evimi, toprağımı, sürümü dağıttılar. Sürgün edildiğimiz yerlerde her türlü acıya, yokluğa ve yoksulluğa maruz kaldık.

Buna bir de bizim için yapılan bütün ülkelerin, bütün çağların adli yönünü hiçe sayan yeni yasayı ekleyin.

Sanki bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bize zorla okutulan, içinde soyumuza, şerefimize, geçmişimize hareketler eden yazıları okumak zorunda bırakıldık.

İçinde yaşamaya zorlandığımız, tahammül edilmez bu şartlar karşısında sürgün yerinden kaçmayı başardım, 47 günlük bir yolculuktan sonra Allah'ın yardımıyla Kürdistan'ın dağlarını aşarak Ağrı Dağı'na ulaşmayı başardım. Şunu da eklemeliyim ki, zavallı sürgünler seyahat masraflarını kendileri karşılamak zorunda bırakıldılar.

Kalbim, hergün, açlıktan, hastalıktan, yokluk ve yoksulluktan ölen yüzlerce genç kız, kadın ve çocuğun durumlarını açıklamaya elvermiyor.

Hiçbir haklı dayanağı olmayan, sadece hükümetin keyfi yönetimi sonucu oluşan bütün bu durumları yaşayıp gördükten sonra gelip bağışlanmayı istemek akla ve sağduyuya aykırıdır.

Eğer, hükümet gerçekten yaptığı bu olumsuzluklardan pişman olduysa, sürgün edilen herkesin yurtlarına ocaklarına geri dönmelerini sağlamalı, hapishaneleri boşaltmalı, halkın maddi kayıplarını ödemeli ve bunları da hiçbir teslimiyet şartı koymaksızın yapmalıdır. Benim yurdumu yakılıp yıkıldıktan sonra, burada ya da başka yerde yaşamak arasında benim için hiçbir fark yoktur.

Bana, döndükten sonra istediğim herhangi bir yerde aynı göreve atanacağıma dair söz veriyorsunuz, ancak siz bütün Kürt görevlilerini süren, kapı dışarı eden yasanın varlığını unutuyorsunuz. Yani, bu tayin emri geçici bir emirdir ve inanıyorum ki, hemen ardından yeni bir sürgün kararı bunu takip edecektir. Hakikaten iyi niyetli, samimi olduğuna inanmıyorum ve hiç kimseye de gidip Hükümete teslim olmalarını öneremem. Geradi Lezki Ağa, yeğeni Halit Bey ve hizmetçileri ve yirmiye yakın kişi Hükümete güvenmiş ve teslim olmuşlardı. Bu insanlar şimdi neredeler? Hepsi vahşice katledilmediler mi? Böyle bir örnekten sonra nasıl kendim gelebilirim, ya da başkalarına gidip teslim olmalarını söylerim? Eğer bir defa idamımıza karar verilirse hiç kimse bizi Hükümetin ellerinden kurtaramaz. Vali Bey, belki de dünyanın en namuslu, en dürüst insanıdır, ama şeflerinin emirleri karşısında hiçbir şey söyleyemez ve yapamaz. Verilen bu emirleri yerine getirecek, sonra da elinden birşey gelmediğini söyleyecektir.

İran'a, Sureyi'ye, Mezopotamya'ya sürgün edilmiş milyonlarca Kürt, yurtlarına, ocaklarına, dönmediği, 20. yüzyılın uygarlığına yakışmayan bir cinayetlere son verilmediği sürece Beyazıt'a geri dönmeyeceğim.

İnanıyorum ki, biraz bilinçli, akıllı olan hiç kimse beni bu kararımdan dolayı suçlayamaz.

Posta ve telgraf Müdür Halil Bey'e teşekkür ediniz.

22 Şubat 1928

Dündar-Zâde Numan Hulusi

Bir Türk Bakan Tarafından, Türk Olmayanlara Tanınan Haklar

Cumhuriyet döneminin Adalet Bakanı, en yetkili kişilerden biri olan Mahmut Esat Bey, Ödemiş'te halka hitaben yaptığı, 19 Eylül 1930 (no: 1655) tarihli Milliyet Gazetesi'nde yayımlanan bir konuşmasında, azınlıklar hakkında şunları söylüyor:

"Biz dünyanın en özgür ülkesi olan Türkiye'de yaşıyoruz. Hiç bir Milletvekili bu denli açık düşüncelerini ifade edebilecek uygun bir yer bulamaz: Bu yüzdendir ki, düşüncelerimi gizlemeyeceğim. Türkler bu ülkenin tek ve yetki sahipleridirler. Saf Türk olmayan hiç kimsenin bu ülkede hiçbir hakkı yoktur; onlar sadece ve sadece hizmetçi ve köle olma hakkına sahiptirler. Bu gerçeği dost, düşman, herkes, dağlar bile bilmek zorundadır."

Bu ikiyüzlülük ve küstahlık karşısında söylenebilecek her şey hafif kalacaktır. Kürtler'in silahlı mücadelesine karşı çıkmak için, modern Türkiye bahanesiyle ortaya çıkan, insan hak ve hürriyetlerini, hizmetçi, esir düzeyine indirgeyen halklara, devletlere bu dünyada rastlanabilir mi?

Bütün herşeye rağmen iyimser olmak ve buna inanmak istemiyoruz. Bu Bakana ve Hükümetine gelince; onlara gereken cevabı savaş alanlarında vereceğiz.

1925'den 1928'e Kadar Olan Katliamların Köylere Göre Dağılımı
Lice Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Biştet	40	200	
Hêraq	40	250	
Fêra	30	150	
Bakin	150	748	12
Matmor	15	75	
Mêlikan	50	249	11
Cofhin	25	120	5
Barsam	13	64	12
Mazmaz	40	198	21
Sinni	60	229	14

Têpê Koy[1]	70	349	21
Cilkeni	40	200	
Serdi	50	249	18
Dirkan	30	150	
Cimalac	40	200	
Fiss	60	298	23
Ftêtir	52	260	
Şeklat[2]	80	398	25
Hori	30	150	
Rêza	60	292	8
Ayngol	15	75	
Dayla[3]	30	147	13
Marki	30	150	
Şelli[4]	120	585	15
Goulli	15	75	
Ferhat	18	90	
Dizdini	16	78	24
Ale'i	15	74	14
Bermal	10	49	1
Tauzlé[5]	30	148	2
	1284	6370	239

1. Bu köyün sakinleri birlirlerine sımsıkı bağlandıktan sonra makineli tüfeklerle tarandılar. Tahir Ağa bu vahşete tanık olduğu için süngü darbeleriyle paramparça edildi.
2. Bizzat infaz kumandanı Ankaralı Hasan Çavuş tarafından üç hamile kadının karnı süngülerle deşildi, iki bebek de beşiklerinde boğazlanarak öldürüldü.
3. Süvari birlikleri komutanı Hıfzı Bey, bu köyün en güzel 12 genç kızını seçerek, askerlerine tecavüz etmeleri için verdi; askerlerine örnek olsun diye, ilkin bu kızlardan ikisine de kendisi tecavüz etti. Bu kızarın hepsi, çektikleri acıya dayanamayarak öldüler.
4. Bu köyün sakinlerinden ve hayatta kalabilenlerden birisi olan Kasso, beş kişinin bulunarak ateşe verildiğine ve canlı-canlı yakıldıklarına tanık oldu.
5. Ayşe ve Gule adlarında 9 ve 10 yaşlarındaki iki kız çocuğun Türk askerleri tarafından sistematik tecavüze maruz kaldılar.

Darahini Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Meyer-Şohane	45	12	213
Ardişan	15	4	52
Quildan	10	8	40
Sakiq	12	12	38
Keç Kuvar	8	50	
Kerlênos	30	18	120
Şenisan	25	36	89
Mêzrêqor	8	12	37
Sifan	300	150	975
Trêrin	10	13	29
Karini	15	12	58
Mêradan	30	17	130
Kirpas	7	13	20
Timaq	15	13	38
Bou Xan	15	37	42
Monski	10	13	25
Kazana	80	13	387
Mezrê-Kêbir	33	22	143
Kanlen	15	21	44
Can-Sor	80	25	375
Hot	20	12	67
Valir	90	28	322
Sizahil	15	20	55
Tarbasor	200	85	869
Çin	32	21	110

Aşkêsar	18	2	86
Dêri-Kori	13	5	60
Bazarn	16	2	74
Araqil	18	3	87
Araqil-Sagir	30	20	125
Ali-Çapan	28	10	118
Araqil-Baseras	50	18	204
Quermiq	16	12	60
Duşmalan	21	14	83
Çirêq	25	3	112
Ziyaret	19	20	72
Modan	50	4	210
Rotça	100	75	340
Çêmêni	80	45	344
Kapart	150	12	732
Bormêq	18	11	76
Yehdêpir	19	22	69
Dilhêtan	16	15	58
Dêri-Nali[1]	28	25	96
Alian	160	89	622
Elfan	50	80	160
Gaydemor	16	33	47
Mela Abdullah	30	16	108
Halalan	19	17	75
Eski-keni	16	11	64
Harabê	26	9	120
Lituir	20	8	92
Kartag	5	12	13
	2197	1357	8694

1. Deri Nali köyünden Ahmo Ağa 14 adamıyla birlikte yaralı olarak yarım saat boyunca atlara bağlanarak yerde sürüklenmiştir.

Nusaybin Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Kerhiç	35	40	110
Kertoyen	100	58	480
Arbed	45	50	140
Nergizli	15	20	35
Tel Yaküp	10	62	
Tel Masar	20	19	68
Sivişek	50	72	118
Baksian	30	62	90
Gorin	35	19	140
Kala	100	35	400
	440	384	1518

Habab (Ekinözü/Palu) Katliamları:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Marin	50	50	200
Guiri-Mina	40	70	130
Merbab	40	12	180
Gundi Şukra	45	50	150
Kauter	35	28	120
Tel-Hassan	38	40	160
Tel-Cihan	102	50	440
Aznavor	30	28	118
Badib	50	15	220
Harbemichga	15	19	50
Sidri	20	15	80
Harbeali	120	150	400

Harbeqefi	35	86	60
Nefi Hababab	20	12	80
Ebeh	30	5	140
Baminem	40	80	124
Quelsora	60	19	280
Quenq	25	60	40
Koulbikan	20	28	70
Şoşanı	50	25	220
Qui Yoh	40	60	130
	905	902	3402

Ertuş Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Habmot	25	5	120
Koştir	10	9	36
Kof	30	163	
Sayer	15	75	
Broudj	25	4	120
Guilder	5	12	10
Saffan	15	27	45
	125	295	331

Çapakçur Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Aziza	65	5	150
Sahniz	45	22	106
Seydau	25	120	10
Sigui	40	15	170

Ifnoki jor	37	12	320
Infnoki jir	37	18	130
Dêq	50	29	213
Kass	25	13	98
Çani	47	95	97
Hizabau	10	9	41
Fahzan	25	12	102
	576	350	1337

Eylan Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Telifan	35	71	84
Sturan	40	80	125
Abdeqan	50	100	140
Delavi Kasri	60	107	190
Hadjiqesian	30	90	55
Haralmichqui	50	120	130
Serquani	30	70	83
Hasab Gayê	15	50	20
Harab Causnê	20	60	38
Dibêq	25	64	42
Diran Aga	100	190	280
Mimhan	25	50	20
Cheik Kidr	30	59	95
Baverd	25	60	10
Chabourk	20	65	5
Banh	30	45	15
Beruji	15	35	70
Ala Kamişe	170	315	280
	790	1706	1694

Midyat Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Badjin	80	40	300
Kefalâb	20	18	75
Barbaus	30	20	130
Dalin	150	220	260
Nebl	100	195	300
Moukri	70	120	160
	450	613	1225

Hasankeyf Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Dirhan	10	25	24
Hissan	12	18	35
Kasrşirin	15	28	42
	37	71	101

Diyarbakır Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Kogni	50	28	200
Bachmello	40	50	140
Karmichlo	35	40	120
Korkdji	13	58	10
	138	176	470

Türk Askerleri tarafından yakılıp yağma edilen Aktepe, Has, Güzelşeyh, Hacı-Kerb, Tel-Habuş köylerinde tek bir ev bile kalmadı. Görgü tanıklarının ifadelerine göre bütün bu köylerin halkı yangından kurtulamayarak öldü. Ancak bu konuda kesin rakamları veremeyeceğiz.

Genç Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Mêlêkan	80	122	360
Hézarçav	60	82	220
Brodi	25	68	30
Ifeq	28	40	95
Solahan	100	150	330
Harbêzan	30	84	68
Yekmai	18	56	30
Azade	32	64	86
Kassi	17	40	35
Bukla	100	45	420
Galbi	40	64	135
Mazquift	8	19	15
Terbas	10	48	5
Mêlatbirma	25	64	48
Serba	50	80	165
Juqok	20	64	32
	643	1094	2074

Diyarbakır Katliamı:

Köyün Adı	Yakılan Evler	Katledilen Nüfus	Kalan Nüfus
Ifnot	25	80	24
Kispazar	30	60	85
Karnikan	20	40	58
Kanira	30	50	95
Tohla	150	180	360
Cerk	60	28	240
Bora	30	48	98

Cêba	30	60	85
Şarikşima	10	28	19
Begçê	80	40	320
Siranê	5	15	5
Kara Balçık	60	88	195
Sagniss	60	92	210
	590	809	1794

KAYNAKÇA

Aniswort, William: **A personnel narrative of the Eufrates Expedition,** (Fırat Gezisi Üzerine Kişisel Bir Öykü) cilt 2. Londra-1888.

Ainsworth, William: **Travels and Researches in Asia Minor** (Küçük Asya'da Seyahatler ve Araştırmalar) Böl. XXXI. Londra-1898.

D.Allemagne H.R.: **Du Khorasan au pays der Bakhtiaris** (Horasan'dan Bahtiyarlar Ülkesine) 4. cilt, Paris-1911.

Ahmedi Hani: **Zin u Mem,** (Mem û Zin) İstanbul-1919.

Anastase, Marie P.: **La découverte récente des deux livures sacrés des Yézidis,** (Yezidilerin iki kutsal kitabından yeni bulgu) Anthropos'da international Zeitschaft Völker u Sprachen Kunde, II s. 1. Viyana.

Anastasius: **El yezidiye:** (Yezidilik) Arapça dergi El-Maşrik'te, Beyrut-1899.

L'Asie Française: **Les Kurdes racontés par eux-mêmes.** (Kürtler Kendilerini Anlatıyorlar).

Bachmann, Walter: **Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan** (Ermenistan ve Kürdistan'da Kiliseler ve Camiler) Leipzig-1913.

Bause, Ewald: **Durch norden Mésopotamiens,** Petermanns Milleilungen LVII. 1. 119 und 172 Gotha-1911.

Bause, Ewald: **Am Euphrat** (Fırat deutsche Rundschan für Geographie XXXV p. 466 et 529 Wien-1913.

Barb H.A.: **Geslichtliche Skizze der in der Chronik van Schref behandelten 33 verschiedenen,** Kurdischen Fürsten gestrichter Wien-1858/59.

Becker L.: **Reise von Basra durch Mesopotamien nach Mosul;** (Basra'dan Musul'a Mezopotamya Üzerinden Yolculuk) Globus'da, XVII, s. 121-126, Braunschweig-1870.

Becker L.: **Eine Karavanreise von Mosul nach Alepo,** (Musul'dan Halep'e Bir Kervan Yolculuğu) Globus'da XXIII, s. 172-184 Braunchweig-1873.

Behnsch, O.: **Rerum secula quinta decima in Mesopotamia gestarum bibrum,** (Onbeşinci Yüzyılda Mezopotamya'da Olan Bitenlerin Kitabı), Bratislavya-1838.

Beidar, Paul: **Grammaire Kurde,** (Kürt Grameri) Paris-1925.

Beleck, M.: **Untersuchungen und Reisen in Transkaukasien, Hoch Armenien und Kurdistan,** (Transkafkasya, Yukarı Ermenistan ve Kürdistan'da İncelemeler ve Geziler), Globus'da LXIII. ve LXIV, Braunshweiy-1893.

Benedictsen Age Meyer: **Les dialectes d'Amrossan et de Pawa,** (Pawa ve Aoraman Lehçeleri) Kapenhag-1921.

Beresine: **Recherches sur les dialectes Musulmans,** (Müslüman Lehçeleri Üzerine İncelemeler), Kazan-1853.

Berliner, Borchardt: **Silberschmiedarbeiten aus Kurdistan,** (Kürdistan'da Gümüş İşletmeciliği) Berlin-1922.

Bewsher I.R.: **On part of Mesopotomaien contained between Sheriat El-Beyhta, on the Tigris, and Tel İbrahim.** (Mezopotamya'nın Dicle Üzerindeki Şeriat el-Beyta İle Tel-İbrahim Arasında Kalan Kesiminde). Journal of R.G.S. XXXVII'de s. 160-182, Londra-1867.

Bishop. I.L. Bird: **Journeys in Persien and Kurdistan** (İran ve Kürdistan'da Seyahatler), Londra-1891.

Bittner Maximil: **Die heiligen bücher der yeziden** (Yezidilerin Kutsal Kitapları), Viyana-1913.

Bittner Maximil: **D. Kurdegan Uschnuye u.d. Stadt Urmiye,** Viyana-1892.

Blau, O.: **Die Stämme des nordöstlichen Kurdistan** (Kuzeydoğu Kürdistan Aşiretleri), Leipzig-1858-62.

Blu, Dr.: **Articles parus dan, Zeitschrift der Deutochen morgenlandischen Geselschaft,** 1858. T. XII. 1862 T. XVII.

Brant: **Notes of a Journey through a part of Kurdistan in the Summer of 1338,** (1838) Yazında Kürdistan'ın Bir Parçasına Yapılan Geziden İzlenimler), Londra.

Brugsh: **Gesandschaft in Persien.** (İran'da Elçilik) Leipzig-1862.

Bryce. I.: **Transkaukasia and Ararat** (Transkafkasya ve Ararat), 1877.

Butyka D.: **Das ehemalige Wilayet Dersim** (Eski Dersim Vilayeti), Viyana-1892.**Butyka** D.: **Les kurdes de l'ouest et leur pays dans les contrées situées au nord ouest de la Turquie asiatique,** (Batı'nın Kürtleri ve Asya Türkiyesi'nin Kuzey Batısında Kurulmuş Bölgelerdeki Memleketleri) Budapeşte-1892.

Cameron V.: **Our future highway. Travels in Syria an the Euphrate,** (Gelecekteki Yolumuz, Suriye ve Fırat Vadisinde Seyahatler), Cilt 2. Londra-1880.

Carra de Vaux, Baron: **Notice sur les Kurdes,** (Kürtler Üstüne Kısa Notlar) Revue de l'Orient Chrétien. T.I. 1896.

Cernik, Jos: **Technische Studien expedition durch die Gebiete des Euphrat und Tigris** (Fırat ve Dicle Bölgelerinden Geçiş Üzerine Teknik Çalışmalar) Gotha-1876.

Ceyp, A.J.: **Die Yezidis,** (Yezidiler) Allg. Zeitung beiloye.

Chabot, I.B.: **Notice sur les Yezidis** (Yezidiler Üstüne Kısa Bir Not), Iournal Asiatique 1896 (Süryanice Metin), Paris-1896.

Chantre, Ernest: **Exploration dans le Kurdistan et l'Armenie,** au Congrés de soc. franc. de géogr. "Kürdistan ve Ermenistan'da İnceleme"

Lyon-1881, s. 209-217. "Sosyoloji Kongresi, Lyon - 1881, s. 209-217.

Chadzke, A: **Etudes philologiques sur la langue Kurde** (Kürt Dili Üzerine Filolojik İncelemeler), Paris-1857.

Chahbaze, Agop: **Histoire Kurdo-Arménienne,** (Kürt-Ermeni Tarihi), İstanbul-1911.

Chantre, Ernest: **Les caractéres ethniques des Anhariés et des Kurdes** (Kürtler'le Ensarilerin Etnik Özellikleri), Dans bull. soc. athr. de Lyon-1882 A.I.

Chantre, Ernest: **Les Kurdes** (Kürtler), Lyon-1897.

Chantre, Ernest: **Receuil de notices et récits Kurdes** (Kürtçe Öyküler ve Kısa Notlardan Bir Derleme), Petersburg-1860.

Chanykow: **Vermittelungen in Sandg Bulak** (Sauc-Bulak'ta Arabuluculuk), Petersburg-1856.

Charmoy: **Cherefnamé, Histoire des Kurdes Par Mir Cheref de BİTLİS** (Bitlisli Şeref Han'ın Kürt Tarihi: Şerefname), Fransızca çeviri, Petersburg 1868-1875.

Cheref (Bitlis Prensi Şeref): **Şerefnâme** Farsça Metin (Kürt Tarihi), Kahire-1930.

Chodzko: **Etudes philologiques sur la langue Kurde** (Kürt Dili Üzerine Filolojik İncelemeler), Journa asiatique'de dizi, IX. sayı, s. 297, 1853.

Cholet (Comte de): **Arménie, Kurdistan et Mésopotamie** (Ermenistan, Kürdistan ve Mezopotamya), Paris-1892.

Choronensis Mosis: **Histoire Arménicae libri** (Ermenistan Tarihi), III. Londra-1736.

Clayton, L: **The Montains of Kurdistan** (Kürdistan Dağları), 1886-1888.

Clément, A: **Excursion dans le Kurdistan Ottoman, de Kerkuk'ä Revandouze** (Kerkük'ten Revanduz'a Kürdistan'da Osmanlı Akınları), Paris-1866.

Clément, A: **Excursion dans le Kurdistan** (Kürdistan'a Gezi), Globe'de, Cenevre-1860.

Coq, Aeb. v. de: **Kurdische Texte** (Kürtçe Metinler), Berlin-1903.

Dangin, Thureau: **Article dans la Revue d'Assirologie** (Asuroloji Dergisindeki Makale), V. 99, VI. 67.

Dixon. B: **Journey in Kurdistan** (Kürdistan'de Seyahat), Londra-1910.

Driver: **The name Kurde and its philological connexions** ("Kürt" İsmi ve Bunun Dilbilgisi İlişkileri), J.R.A.S'de, Ekim-1921, s. 563-72.

Egniazaroff: **Essai sur les Kurdes et les Yézidis du gouvernement D'Erivan** (Erivan Hükümetin Yezidileri ve Kürtleri Üstüne Bir Deneme), Kazan-1888.

Egniazaroff: **On a raft through the desert,** (Terkedilmiş Bir Salda), 2 cilt, Londra-1881.

Evliya Çelebi: **Seyahatnâme**, (Gezi Notları), İst.

Fawler, S: **Drei jahre in Persien und Reisenahenteuer in Kurdistan** (İran'da Üç Yıl ve Kürdistan'a Bir Macera Gezisi), 2 cilt, Achen-1842.

Fossum, L.O: **A Pratical Kurdisch Grammer** (Pratik Kürtçe Grameri), Minneapolis-1919.

Frank, Rudolf: **Sheich Adi, der grofse heilige der Yezidis** (Yezidiler'in Ulu Kişisi Şeyh Adi), Berlin-1911.

Fraser: **Travels in Kurdistan** (Kürdistan'da Seyahat), 2 Cilt, Londra-1840-1846.

Garzoni: **Grammatica e Vocabolario della lingua Kurda** (Kürt Dilinin Grameri ve Vokabüleri). Roma-1787.

Giamil: **Monte Singar. Storia di un popole ignoto** (Sincar Dağı: Bilinmiyen Bir Halkın Tarihi), Roma-1900.

Grandville: **Le tsarisme en Asie-Mineure,** (Küçük Asya'da Çarlık), Revue politique internationale'de. 1917.

Grothe. Hugo: **Vorderasien Expedition** (Önasya Sevkiyatları).

Guérinot: **Yézidi,** (Yezidi), dans la revue du Monde Musulman'da, Paris-1908. **Yezidî, Müslüman Dünyası Dergisi, Paris-1908.**

Hadank: **Die Munarter von Khunzar, Mehalatt, Nayin** (Kunzar, Mahalat ve Nayin Lehçeleri). Berlin-1926.

Hammer: **Histoire de l'Empire Ottoman** (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)

Hammer: **Uber die Kurdische sprache und ihre Mundarten aus dem III B. des Reise bescheibungen Avliyas** (Kürt Dili ve Lehçeleri Üzerine, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi), Viyana-1814.

Handee. Manzetti. H: **Kurdistan** (Kürdistan), Yena-1912.

Hartmann. Martin: **Botan,** 1892.

Hartmann, Martin: **Fünf Vorträge über den İslam** (İslamiyet Üzerine Beş Bildiri), Leipzig-1912.

Hartmann, Martin: **Der Kurdisce Divan des Scheich Ahmed von Geziret İbni Omar, Genanut Melai Giziri** (Mela-i Ciziri Olarak Bilinen Cizreli Şeyh Ahmed'in Kürtçe Divanı), Berlin-1904.

Hinricho, W: **Eine Karavanreise von Mosul nach Aleppo** (Musul'dan Halep'e Bir Kervan Yolculuğu), Gotha-1914.

Hoffmann: **Auszüge** (Hülasa), s. 207, not: 1639.

Hoybun (Kürt Ulusal Örgütü): **The Case of Kurdistan against Türkey, by prince Sureya Bedr- Khan** (Prens Süreyya Bedirhan, Türkiye'ye Karşı Kürtler'in Davası) New York-1928.

Hoybun (Kurdish national Lague) Kürt Ulusal Cemiyeti): **The massacres of Kurds in Turkey** (Türkiye'de Kürtler'in Katliamı), Kahire-1928.

Hoybun (Ligue nationale kurde / Kürt Ulusal Cemiyeti): **Les massacres des Kurdes en Turquie** (Türkiye'de Kürtler'in Katliamı), Kahire-1928.

Hoybun (Civata yalatii Kurda / Kürt Ulusal Topluluğu): **Kürtler'in Türkiye'de Katliamı,** Kahire-1928.

Hern: **Nen persische etimologie**

Houtum, Schindler: **Beiträge zum Kurdische Wortschatz** (Kürtçe Kelime Hazinesine Katkı), Leipzig-1884 ile 1888 arası.

Huntington, E: **The valley of the upper Euphrates river and its people** (Yukarı Fırat Nehri Vadisi Ve Buranın Halkı) New York-1902.

Hyvernat, H. et G. Müller-Simonis: **Du Caucase au Golfe Persique a'travers I'Arménie, le Kurdistan et la Mésopotamie** (Kafkasya'dan Ermenistan, Kürdistan ve Mezopotamya Arasında İran Körfezine Kadar), Paris-Washington-1982.

Joya, Joseph: **Yezidi text.** American Journal of Semitic longuages and Literatures. 1909. **(Yezidice Metin.** Amerikan Semitik Diller ve Edebiyatları Dergisi'nden).

Jamben, P. Amédeé: **Voyage en Arménie et en Perse, 1805.** (Ermenistan ve İran'a Gezi).

Jules Leclercq: **Voyage au Mont Ararat**, Paris, 1892. (Ağrı Dağı'nda Gezi).

Justi: **Kurdische grammatik**, Petersburg, 1880 (Kürtçe Gramer),

Jonquie're, De La: **Histoire de l'Empire Ottoman** (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi).

Kawalewski E. de: **Les Kurdes et les Yezidis,** Bruxelles, 1890 (Kürtler ve Yezidiler).

King. L.W.: **The sculptures..... of Behistan,** Londres, 1907 (Behistan Taş Oymaları).

Kinner, John Mac Donald: **Voyage dans l'Asie Mineure et le Kurdistan,** 2. cilt, 1813 (Kürdistan ve Küçük Asya'da Seyahat).

Klaproth: **Various Studies on Kurdish,** Wien, 1808 (Kürtçe Üzerine Çeşitli Çalışmalar).

Klaproth: **Kurdisches Wörter verzeichnis,** Wien, 1814 (Kürtçe Kelime Fihristi).

Klippel, Ernst: **Unter Druzen, Kurden und Teufels ambetern,** Berlin, 1926 (Kürtler, Dürzüler ve Şeytana Tapanlar Arasında).

Kotshy: **Reisen im Anatolien, Cypren, Taunıs, Syrien und Kurdistan 1840-62 Gotha,** Wien (1840-62 Yıllar Arasında Anadolu, Kıbrıs, Toroslar, Suriye ve Kürdistan'da Geziler).

Lammeus, Henri: **Le massif du Gabel Seman Les Yezidis de Syrie,** Beyrut, 1907 (Suriye Yezidileri ve Gebel Seman Toplumu).

Layard, Henri: **Ninveh and Babylon,** Londra, 1853 (Ninova ve Babil).

Layard, Henri: **Ninveh and it's remains,** Londra, 1850 (Ninova ve Kalıntıları).

Layard, A. H. : A **description of the province of Khuzistan,** Londra, 1846. (Kuzistan Bölgesinin Bir Tanımı).

Layard, H.: **Early adventures in Persia, Susiana and Babylon,** 2. cilt, Londra, 1888 (İran, Sus ve Babil'deki İlk Maceralar).

Lehmann, C.F. Haupt: **Armenian Einst und jetzt,** Berlin, 1910 (Ermenistan, Eski-Yeni).

Lehmann, Haupt: **Materielle Zum älter. Gesch Armeniens,** Göttingen, 1907, 123 Sayfa (Eski Ermeni Tarihi İli İlgili Belgeler).

Lerch, Peter: **Forshungen "über die Kurden und İranischen Nordchaldäer,** Petersburg, 1857-58 (Kürtler ve İran Kuzey Kaldeiler Üzerine Araştırmalar).

Lettres edifiantes et curnieuses, écrites de missions etrangéres, 15. cilt, II. kesim, III. bölüm, Lyon, 1819 (Yabancı Misyonerlerin Yazıları ve İlgililerin Aydınlatıcı Mektupları).

Livre jaune du gouvernement français, publié en 1892 (1892 Yılında Yayınlanan Fransız Hükümetinin Sarı Kitabı).

Lütfi: **Emir Bedirxan,** Kahire-1907.

Lütfi: Historiographe- **Tarih-i Lûtfî,** İstanbul.

Makas, Hugo: **Kurdische texte im Kurmandji - Dialect aus, der gegend von Mardin** (Kurmanci Lehçesiyle Kürtçe Metin, Mardin Yöresi Şivesiyle), **Leningrad,** 1926.

Mann, Oscar: **Die Mundartin der Lur Stämme in südvesti. Persien,** Berlin-1910.

Mann, Oscar- **Kurdisch-Persich Forchungen, Abteilung (IV. Kurdische Dialekt)**. (Kürtçe, Farsça Üzerine Araştırmalar, Çalışmalar IV. Kürtçe Diyalekti)

Maunsell, F.: **Kurdistan,** Londra, 1804.

Memduh- Cheik Sultan- **Histoire des Emirs Kurdes** (Kürt Emirleri Tarihi).

Menant Joachim- **Les Yezidis,** Paris, 1892.

Millingen, F.: **Wild Life among the Koords,** Londra, 1870 (Kürtler Arasında Vahşi Hayat).

Minorsky- **Tans l'encylopedie de l'İslam, artícles Kurdes, Kurdistan etc., etc.** (İslam Ansiklopedisi'ndeki Kürtler, Kürdistan vb. Maddeleri).

Molineux: **A journey in Dersim,** Londra, 1914 (Dersim'de Bir Seyahat).

Moltke- Graf Hellmuth von- Feld-Maréchal: **Oeuvres comlétes t. II et letters á sa mére at á sa fiancée** (Külliyatı - II, Annesine ve Nişanlısına Yazdığı Mektuplar).

Moltke, Hellmuth- **Das Land und Volk der Kurden, dans Vermishbe Schriften zur orientallische Frage,** 289 sayfa Berlin, 1892 (Kürt Halkı ve Ülkesi).

Morier - **Seccond Jouney,** 1812 (İkinci Seyahat).

Morgen, J. de - **Mission scientifique en Perse,** Paris ,1904 (İran'da Bilimsel Misyon).

Morgan, J. de - **Essai sur les nationalités,** Paris, 1917 (Ulusal Topluluklar Üzerine Bir Deneme).

Mustafa Nuri Paşa - **Abede-i- Iblis (Les adorateurs du diable),** İstanbul, 1915 400 sayfa (Şeytana Tapanlar).

Müller, Friedrich - **Kurmangi-dialect der Kurdesprache,** Viyana, 1894 (Kürt Dilinin Kurmancı Lehçesi).

Müller, Friedrich - **Kurdisches und syrisches Worter verzeichnip,** Viyana, 1863 (Kürtçe ve Suriyece Fihrist).

Newmann - **A thousand miles on horse-back trough the valley of the Euphrat.** New York, 1879 (At Sırtında Fırat Ovasında Bin Mil).

Nikitine - **Les Kurdes et le Christianisme,** Revue de l'Histoire des Religions'da, 1922 (Kürtler ve Hıristiyanlık).

Nikitine - **La féodalité Kurde dans la, revue du Monde Musulman,** cilt LX, 3. Üç Aylık, 1925 (Müslüman Dünyası Dergisi'nde Kürt Feodalitesi).

Nikitine - Quelques observations sur les Kurdes,

Mercure de France, cilt CLV, 1 Ocak-1 Şubat, 1921 (Mercure de France'da Kürtler Üzerine Birkaç Gözlem).

Nolde - **Reise nach Inneraralien, Kurdistan und Armenien**, Braunschwig, 1895 (Arabistan, Kürdistan ve Ermenistan'a Yolculuk).

Nöldeke - **Gramm. der neusyrichen Sprachen**, Leipzig, 1868 (Yeni Suriye Dilleri Gramatiği).

Nöldeke - **Kardu und Kurden dans le Festschrieft**, Berlin, 1898, s. 71-81 (Festschrieft'te Kardular ve Kürtler).

Perrot - **Les Kurdes de Haimaneh**, dans la revue des deux mondes, Şubat, 1865 (Revue des Deux Mondes'da Haymana Kürtleri).

Plutarque - **Vie de Lucullus** (Lucullus'un Hayatı).

Pott - **Some articles on Kurdish dans Zeitschrift für die Kurde des Morgenlandes**, Dermold (Kürtler Üzerine Birkaç Makale).

Pott - **Naturgeschichtliches aus den Kurdischen und anderen Sprachen Westasiens** (Kürtçe ve Diğer Batı Asya Dilleri'nin Tarihi Gelişimi).

Prym et Socin - **Kurdische Sammlungen**, 4 cilt, Saint - Petersburg, 1887 - 90 (Kürtçe Kolleksiyonu).

Puchotein - **Reise in Kurdistan**, Berlin, 1883, (Kürdistan'a Yolculuk).

Rawlinson: **Notes on a Journey from Tabriz trough Persian Kurdistan**, Journal of Royal Gcography Society, ciltI0, Londra (Tebriz'den İran Kürdistan'ına Bir Seyahatin Notları).

Rawlinson: **Notes on a march trough the prow. of Lauristan to Kermanchah**, Journal of Royal Geogr Society, Cilt 8, Londra (Loristan'dan Kermanşah'a Bir Yürüyüşün Notları).

Reclus, Elisée: **Nouvelle géographie universelle**, 342. sayfa.

Reinanch: **Les mercenaires de Pergame**, Revue Archéologiaue, 115 sayfa, 1909. Bergama'nın Paralı Askerleri).

Revue de l'histoire des religions, (Dinler Tarihi 43 yıl, T. 85, Paris, 1922.

Rich: **Notes on Kurdistan**, Londra, 1836. (Kürdistan Üzerine Notlar).

Rich: **Narrative of a residence in Kurdistan**, Londra, 1836-37 (Kürdistan'da Kaldığım Sürenin Hikâyesi).

Riley: **Cristians and Kurds in eastern Turkey**, Londra, 1889 (Doğu Türkiye'de Hıristiyanlar ve Kürtler).

Rivayre, D. de: **Les vrais Arabes et leur pays. Bagdad et les villes ignorées de l'Euphrate**, Paris, 1884 (Arap Gerçekleri Vadileri).

Roediger et Pott: **Kurdische Studien, dans la Zeitschrift für Kurde des Morgenlandes**, Bölüm III'ten VII'e kadar (Kürtçe Dersler).

Roediger et Pott: **Kurdische Studien**, 1940 (Kürtçe Dersler).

Rhea: **Grammar and Vocabulary of the Kurdish Language of the Hakkari Dialekt**, Journal of the American Society, Cilt, X, no. 1, 1872 (Hakkarí Şivesinin Grameri ve Kelimeleri).

Sachan, Eduard: **Die lage von Tigranokesta**, Berlin, 1881 (Tigranokesta'nın Durumu).

Sachan, Eduard: **Am Euphrat und Tigris**, Leipzig, 1900 (Fırat ve Dicle Üzerine).

Sachan, Eduard: **Uber die Reise von Herrn Burchardt nach Kurdistan**, Berlin, 1896 (Bay Burchard'ın Kürdistan Gezisi Üzerine).

Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, "Annuaire du Vilayet de Diar-Bekr", 1293, 1297, 1301. (Diyarbakır Vilayet Yıllığı) (Türkçe). **Salname-i Devlet-i Aliye Osmaniye** - (Osmanlı İmparatorluğu Yıllığı) Türkçe), İstanbul, 1312.

Sandreczki: **Reise nach Mosul und durch Kurdistan nach Urmai**, Stutgart, 1857 (Musul'a ve Kürdistan Üzerinden Urmiye'ye Yolculuk).

Sossouni, Garo (Garo Sasuni): **Anciennes Relations Kurdo-Armeniennes**, Hairenik'te, Mensuel Ermenileri, 8e année, 1930 (Eski Kürt-Ermeni İlişkileri).

Schläfli: **Beitrage zum etnographie Kurdistan**, Gotha, 1863 (Kürdistan'ın Etnografyası Üzerinc Makaleler).

Sekban, Dr. Şükrü: **Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?**, Kalrire, 1923 (Türkçe).

Simonis Müller: **Arménie, Kurdistan**, Mésopotamie, Paris, 1882.

Sufî: **Notice sur la secte des Yézidis**, Paris, 1882-85 (Yezidi Mezhebi Üzerine Kısa Bir Not).

Soane: **To Kurdistan and Mesopotamien in Disguise**, Londra, 1912 (Tebdili Kıyafet İle Mezopotamya ve Kürdistan'a).

Soane: **Grammar of the Kurmanji**, Londra, 1913 (Kurmanci Grameri).

Soanc: **Two years in Kurdistan**, Boston, 1908 (Kürdistan'da İki Yıl).

Socin, Albert: **Kurdishe Sammlungen, Erzahlungen, und Lieder im Dialekte von Botan**, (Kürtçe Denemeler, Botan Şivesiyle Hikâyeler ve Şarkılar).

Southgate: **Narrative of a tour trough Armenia, Kurdistan**, Londra, 1840 (Ermenistan ve Kürdistan'a Bir Gezinin Hikayesi).

Strabon: **Carte géographie** - 60 av. J. Ch, (Coğrafya Eseri - İ.Ö. 60).

Sykes: **Journeys of R. Anthropol**, İnst. XXXVIII, 1908e s. 470. (R. Antropol'ün Seyahatleri).

Sykes: **Journeys in north Mezopotamien**, Londra, 1907 (Kuzey Mezopotamya'da Seyahatler).

Sykes: **The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire**, Londra, 1908 (Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiretleri).

Toylor, John: **Trawels in Kurdistan**, Londra, 1865 (Kürdistan'da Seyahatler).

Taylor, John: **Journal of a tour in Armenia, Kurdistan** ....., Londra, 1868 (Ermenistan, Kürdistan ..... Bir Seyahatin Hikâyesi).

Tchêraz, Minass: **Les Yézidis, étudiés par un explorateur Américain**, Louvain, 1891 (Yezidiler. Bir Amerikalı Seyyahın İncelemeleri).

Tomaschek: **Sasun und das Quellengebien des Tigris**, Viyana, 1895 (Sason ve Dicle'nin Kaynak Bölgesi).

Vital Guinet: **La Turquie d'Asie**, Paris, 1892 (Asya Türkiye'si).

Xenophone: **Retraite des dix-milles**, (Onbinlerin Dönüşü).

Yaba, (Jaba) Alexandre: **Recueil de notices et récits Kurdes**, Petersburg, 1860 (Kürtçe Seçme Eserlerden Kısa Bir Derleme).

Yaba, alexandre: **Dictionnaire Kurdo-Français**, Petersburg, 1876 (Kürtçe-Fransızca Sözlük).

Yorke: **A journey in the valley of the Upper Euphrate**, Londra, 18, 96 (Yukarı Fırat Vadisine Bir Seyahat).

Zardine (Jardine): **Bahdinan Kurmanji**, Bağdat, 1922 (Bahdinan Kurmançası).

Zarzecki: **La question Kurdo-Arménienne**, la revue de Paris'te, 21. yıl, cilt II, Mart-Nisan, 1914 (Kürt-Ermeni Sorunu).

Zilinski, Stephan: **Les Kurdes**, Tiflis, (Kürtler).

Ziyaeddin Paşa: **El-Hediyett-el-Hamidiye fi Lugat-el-Kurdiye**, (Dictionnaire Kurdo-Arabe), İstanbul, 1802 **Kürtçe-arapça Sözlük.**

Wagner, Moritz: **Reise nach Persien und dem Lemde der Kurden**, Leipzig, 1852 (İran'a ve Kürt ülkesine Gezi).

Wilchelm Eug.: **La langue des Kurdes**, Paris, 1883 (Kürtler'in Dili).

Wunsch: **Reise in kurdistan**, Viyana, 1883, (Kürdistan'a Yolculuk).

Wunsch: **Meine Reise in Armenien und Kurdistan**, Viyana, 1884 (Ermenistan ve Kürdistan'a Seyahatim).

(Fransızca'dan Çevirenler: D. Bayrak, S. Canik)

VI. BÖLÜM

"150'LİKLER'DEN MESUD FANİZÂDE'NİN *"MUHTIRA"* NİTELİĞİNDEKİ DOKTORA ÇALIŞMASI (1933) VE BİR *RAPOR*

Lozan Anlaşması'nın imzalanması geçmiş Kürt hareketleri içerisindeki ya da muhalif konumdaki Kürt aydınları açısından olumsuz bir dönemeç oluşturmuş ve bunların bir çoğu ya ülke dışına çıkmış ya da sürülmüştür. Yurt dışına sürülen ***"150'likler"****den biri de Kürt aydınlarından* ***Dr.Mesud Fani Bey****'dir. Adana'da yayın yapan* ***Ferda*** *Gazetesi sahibi* ***Ali İlmî Fanizâde*** *de sürgüne yollanan Kürt aydınlarından biridir.*

Cumhuriyet'in 10. yılına rastlayan 1933 yılı, Kürt aydınlarının yarı-diplomatik girişimleri açısından bir dönemeçtir. Bilindiği gibi Cumhuriyet'in 10. yılında sürgünlerin bir bölümü af edilmiş, ancak Kürt aydınları bundan yararlandırılmamıştı. Kürtler hakkında önemli bir gizli rapor hazırlayan Mülkiye Müfettişi Ahmet Hasip Koylan, zorlama bir yorumla, ünlü Kürt aydını Celadet Ali Bedirhan'ın 1933'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği açık mektubu, af kapsamının dışında kalmasının yarattığı teessürle yazdığını öne sürer: "(Cumhuriyet'in 10.yılı dolayısıyla) yapılacak affın daha umumi olacağı mukarrer ve mutasavver iken (kararlaştırılmış ve tasarlanmış iken) bundan rücu ile (vazgeçilerek) kendisi gibi olan birçok eşhasın aftan istifade ettirilmemesinden müteessiren yazdığı Mektup'ta..." Daha önce birkaç kez yayımlandığı için bu Açık Mektup'a burada yer vermeyeceğiz. Ancak ***Mesud Fani (Bilgili)nin "Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi"*** *konulu doktorasının bir bölümü ile bu esere ilişkin bir "bilirkişi raporu"na bu bölümde yer vermek istiyoruz.* ***Mesud Fani Bey,*** *sürgünden önce Cebelibereket Mutasarrıfıydı.*

(M.Bayrak)

LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE'DEKİ KÜRTLER VE ERMENİLER

Anadolu'da Yunan ordusunu imha ettikten sonra yeni Türkiye, şerefli bir barış antlaşması imzalamak için Lozan'a heyet gönderdi. Türkiye muzaffer idi ve haklı olarak da tam bağımsızlık ve millî hâkimiyetinin teyid edilmesini istedi.

Kabul etmek gerekir ki, Gazi idealini iyi gerçekleştirdi. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı zaman, plânı, sadece kendi kafasında idi. Onun, ülkenin içinde olduğu kadar dışında da dört yıl boyunca savaşması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı üzerine modern bir Türkiye'nin meydana getirilebilmesi için olayların ağır darbeleri altından kalkması gerekecekti.

Yunan ordusundan geride kalanları takib edip ezen Mustafa Kemal Paşa İzmir'e geldi ve orada da, müttefiklerin konsoloslarının yeni bir barış teklifiyle karşılaştı.

Bu arada, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellè'nin ziyaretini kabul etti. O, Gazi'ye, Franklin-Bouillon'un kendisiyle görüşmek istediği bir telgrafı arzetti.

Birkaç gün sonra da, Franklin-Bouillon, bir Fransız zırhlısının üzerinde İzmir'e geldi ve Gazi'yle görüşmeleri sırasında Gazi, 23 Eylül 1922 tarihli ve özellikle düşmanlıkların son bulması ve barış için bir konferansın toplanması için müttefiklerin bir notasını aldı.

Bir sürü tartışma ve hazırlıktan sonra, Lozan'da toplanıldı ve konferansın ilk oturumu 21 Kasım 1922'de yapıldı. Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa idi: o, yeni Türk Devleti'nin bağımsızlık haklarından en ufak bir fedakârlık yapmak niyetinde olmadığını müttefiklere anlatabilmek ve özellikle kabul ettirebilmek için çok uğraştı. Gerçekte bu devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı idi. Ancak, varlığını koruyabilmek için yıllardan beri ağır bir savaş verdiğinden ve gayesine ulaşabilmek için de evlatlarının kanını oluk oluk akıttığından, Babâli'nin asırlık bütün taahhütlerinden kendisini muaf tutuyordu. Bu görüş ise, müttefikler tarafından kabul edilemez nitelikteydi. Yıllardan beri, Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaatlerden, Kapitülasyonlar'dan ve birçok ekonomik, adlî ve siyasî imtiyazdan istifade ediyorlardı. Ayrıca, İmparatorluktaki Hristiyan unsurlara da, özel sosyal bir hayatın bütün nimetlerini cömertçe temin etmişlerdi. Babıâli hemen hemen tamamen himayeleri altında bulunuyor ve İmparatorluğun kaderinde de onlar söz sahibi oluyordu.

Nasıl olur da bütün bu tarihî çıkarlardan vaz geçebilirlerdi? İsmet İnönü'nün istekleri karşısındaki tutumları ne olacaktı?

Mesele, gerçekten de çok dikenli idi. Sadece Türk-Yunan anlaşmazlıklarını halletmek veya yeni Türk Devleti'nin tam bağımsızlığını sağlamak yetmiyordu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlık hesapları da vardı. Bütün bu zor meseleleri halletmek gerekiyordu.

Gerçekten de görüşmeler uzun ve güç oldu. Sekiz ay devam etti. Sonunda müttefikler barışçı bir tutum içine girdiler ve yeni Türkiye'nin tam bağımsızlığını tanıdılar. Yeni bir antlaşmayla Türkiye'nin bağımsızlığına gölge düşürebilecek olan bütün imtiyazlar ve Kapitülasyonlar kaldırıldı veya değiştirildi. Aynı şekilde Sevr Antlaşması'nın önemli unsurları olan *"Ermenistan ve Kürdistan Meseleleri"*ne Lozan Antlaşması'nın bir tek cümlesinde bile yer verilmedi.

Zaten, Millî Türk Hükümeti, *"Ermeni Meselesi"*ni Kafkas Cumhuriyetiyle Gümrü Antlaşması (2 Aralık 1920)'nda önceden halletmiş ve daha sonra da, Rusya'yla bunu 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması(*) ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması'nda teyid etmişti. *"Kürdistan Meselesi"*ne gelince, İsmet Paşa bu konuda hiçbir münakaşayı kabul etmedi. Kürtler'in örfleri, adetleri, dinleriyle Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu sarahatle belirtti. Kaldı ki Türkiye, onları azınlık olarak bile nitelendirmemiştir.

Gerçekten de, Lozan Antlaşması'nda genel ve ayrıntılı olarak azınlıkların korunmasıyla ilgili bölümde daha ziyade Müslüman olmayan azınlıkların durumu ele alınmıştır. Ancak, adı geçen antlaşmanın imzalanmasından sonra ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırların görüşülmesi sırasında, dolayısıyla *"Kürt Meselesi"*nin önem kazandığı bir dizi mesele ortaya çıktı, bunlar Ankara'yla Londra arasında anlaşmazlık konusu oldu ve bir yıldan fazla bir süre çok ciddî olarak Birleşmiş Milletler Konseyi'ni meşgul ettiler.

Anlaşmazlığın aslı ise, Lozan Antlaşması görüşmeleri Irak sınırlarının tesbit edilmesi üzerinde cereyan ederken Türkiye ve Büyük Britanya'nın bir anlaşmaya varamamalarından ve meselenin çözümünün antlaşmanın imzalanmasından sonraya ertelenmesinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple de anlaşmanın 3. maddesine şu hüküm eklenmişti:

"Irak sınırı, Türkiye ile Büyük Bröntanya arasında dostlukla ve dokuz ay içinde halledilecektir. Her iki hükûmet arasında belirlenen süre içinde anlaşma sağlanamazsa(**),

---

(*) Yazar, yanlışlıkla, 16 Mart 1920 tarihini vermiş olup, Moskova Antlaşması, 1921'de yapılmıştır. (ç.n.)

(**) Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın Orta-Doğu meseleleri üzerindeki yayınından iktibas: İngiliz, Fransız ve İtalyan orduları tarafından işgal edilmiş olan Türk topraklarının tahliye edilmesiyle ilgili Protokol ve 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış olan Beyanât (VII. Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar İngiliz Hükümeti ve Türk Hükümeti karşılıklı olarak, antlaşmanın 3/2. maddesinin üçüncü paragrafı hükmüyle sınırın tesbitine kadar muhafaza edilecek olan statükoyu değiştirebilecek en küçük bir hareket yapmamayı taahhüt ederler.
Adı geçen hükûmetler, Türkiye ile Irak arasındaki sınırla ilgili olarak, barış Antlaşması'nın 3/2. maddesinin ilk paragrafında öngörülmüş olan görüşmelerin, tahliye işlemlerinin bitmesinden sonra başlaması ve adıgeçen paragrafta öngörülmüş olan dokuz aylık sürenin de, söz konusu görüşmelerin başlama tarihinden itibaren hesap edilmesi konularında anlaşmışlardır.

anlaşmazlık, Birleşmiş Milletler Konseyi'ne getirilecektir. Türk ve İngiliz Hükümetleri, sınır konusunda alınacak kararı beklerken, kesin şeklinin bu kararla belirleneceği toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapmaya yönelik askerî veya başka herhangi bir harekâta girişmeyeceklerini karşılıklı olarak taahhüt ederler."

Bu hüküm ve Türk topraklarının tahliye edilmesiyle ilgili protokolun 7. maddesine göre Türk-İngiliz delegeleri, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesini dostça çözümlemek için 19 Mayıs-9 Haziran 1924 tarihinde İstanbul'da toplandılar. Ancak, Büyük Brötanya'nın temsilcisi, söz konusu meseleyi ele alacak yerde, o zamana kadar her iki hükümetin hiç birinin düşünmediği yeni bir istek ortaya attı.

Kendileri için bir yurt meydana getirmek gayesiyle Nasturî halkın durumunu göz önünde bulunduran İngiliz temsilcisi, Musul vilâyetinin kuzeyindeki Türk topraklarındaki birkaç kasabayı da içine alacak olan yeni bir sınır teklif etti. Böyle bir iddia karşısında, iki hükûmet arasındaki dostluk antlaşması, kabul etmek gerekir ki, hiçbir gerçekleşme şansına sahip değildi. Bu sebeple de, İstanbul Konferansı, hiçbir sonuca varamadan dağıtıldı.

İngiliz Hükûmeti, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin Birleşmiş Milletler Konseyi'nin bir dahaki gündeminde yer alması amacıyla, önce 6 sonra da 14 Ağustos 1924 tarihli ve E 5331/7/65 sayılı mektupla Birleşmiş Milletler'e müracaat etti. Foreing Office, bu mektupla birlikte, görüşünü özetleyen ve Konsey üyelerine dağıtılmak üzere rapordan 15 nüsha gönderdi.

Diğer taraftan Türk Hükûmeti de, içinde Musul vilâyetinin Türkiye'ye verilmesinde ısrar etmesinin sebeplerini kısaca izah ettiği, 20 nüshalık bir raporu Konsey üyelerine dağıtılmak üzere Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne gönderdi.

(.....)

KÜRTLER'İN BUGÜNÜ VE YARINI

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Kürtler'in de bölünmesine yol açtı. Şimdi ise, birçok devletin hâkimiyeti altında yaşıyorlar. En büyük kısmı yine Türkiye içinde kalmış olup, Türkler'le birlikte, her iki halk arasında hiçbir ayırım yapmayan bir Cumhuriyet teşkil etmişlerdir. Bir Kürdün bu ülkede Cumhurbaşkanı bile olmak imkânı vardır.

Türkiye'den sonra Kürtler'in en büyük kısmı İran'da yaşamaktadır. Bu ülkede de, Kürtler için ne bir özel rejim ve ne de bir politik statü vardır. Bunlar bu bölgelerde göçebe hayatına devam etmektedirler.

Irak'ın kuzeyindeki Kürtler, önceki bölümde politik durumlarını yeterince gözden

geçirdiğimiz şekilde, yoğun bir çoğunluğa ve hemen hemen tamamen şehirli hayata sahiptirler.

Suriye'de de birkaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. Fakat tamamen azınlık muamelesine tâbidirler. Zaten Fransız politikası da onlara uygun gelmiştir.

Birkaç aşiret ile Kafkasya'nın güneyinde ve Rus sınırında yaşamaktadır; burada ayrıca yirmi bin civarında Yezidî bulunmaktadır. Bu bölgedeki sosyal durumları çok kötüdür.

Kürtler'in istikbâline gelince, bu Türkiye'nin istikbâline bağlıdır. Türkiye ayakta kaldığı müddetçe, Kürtler, şimdiye kadar olduğu gibi, onun kanatları altında rahatça yaşayacaklardır.

Türkiye'nin yok olması ise, Kürtler'i uşaklığa götürecektir. Bundan başka bir görüşte olanlara, önceki bölümlerimizi okumalarını tavsiye ederiz.

İngiltere'nin Kürtler'e karşı samimî olduğuna inanmıyoruz; bunu tahmin etmek için de kehanet gerekmez, İngiltere'nin bu himayesinin gerçek yüzünün ortaya çıkması için çok beklemiyeceğiz. Zaten, bir süre sonra yayınlayacağımız diğer bir eserde, Le Temps Gazetesi'nin de haklı olarak belirttiği gibi, *"ikiyüz yıldan beri Doğu'da fırtına ekip, felâket biçen İngiliz İmparatorluğu'nun"* bu zâlim siyasetini açıklamak niyetindeyiz.

Bağımsız bir Kürdistan kurulması fikrine gelince, bu da, inanmak için çok saf olunması gereken basit bir diplomatik fantaziden başka bir şey değildir. Türkiye'nin dışında, bu olaylar karşısında bağımsızlığını koruyabilmiş bir diğer İslâm ülkesi daha kalmış mıdır veya yeni bir Müslüman Devletin kurulmasını ümit etmeyi bize kim temin edebilecektir?

Tuna'dan Okyanus adalarına kadar her tarafta Kürtler'in dindaşlarının acıklı hallerini görüyoruz; bu durum karşısında bağımsız bir Kürdistan kurmak fikrine nasıl inanılabilir? Unutmamak gerekir ki, Kürtler'in geleceği konusu, Sevr Antlaşması projesinde, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yok edilmesine bağlanmıştı.

Bu projeye göre, Kürdistan, Ermenistan tarafından kuşatılmış ve Kürtlere sadece Diyarbakır'ın küçük bir köşesi verilmek istenmişti! Daha kötüsü, bu bölge dahi, Fransız nüfuz bölgesi içinde yer alıyordu! **ŞAYET KÜRTLER, TÜRKLER'DEN AYRILMIŞ OLSALARDI, BU, KENDİLERİ İÇİN GERÇEK BİR FELÂKET VE BİR İNTİHAR OLURDU.**

(Mesud Fani (Bilgili): Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, Yayına Hz: Prof. Dr. Azmi Süslü, Ank. 1993, s.77-80, 99-100)

YÜZELLİLİKLER'DEN MESUT FANİZÂDE'NİN "KÜRT ULUSU" KİTABI HAKKINDA BİR BİLİRKİŞİ RAPORU(1)

Türk Tarih Kurumu Yüce Başkanlığı'na

ANKARA

4.III.1939 tarihli yazının karşılığıdır.

Yüz Ellilikler'den **Mesut Fani** tarafından Paris'te çıkarılan *"La Nation Kurde"* adlı eseri okuyup *"bizim tarihi telakkimizle olan alâka ve münasebetleri hakkında malûmat vermem"* emir buyurulmuştu. Kitabı ehemmiyet ve dikkatle tetkik ettim. Maksada girişmeden önce kitaptan genel olarak edindiğim intibaı hulâseten arzetmeme müsaade buyurunuz:

Bay **Mesut Fani** tez olarak yazdığı bu kitapta üç noktaya ehemmiyet vermiştir.

1. Fransızlar'ı memnun etmek;
2. Türkler'i kuşkulandırmamak;
3. Passif bir Kürtçülük canlandırmak.

Bu bakımdan **La Nation Kurde'** ü bir propaganda kitabı telâkki edebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ittifakına ve cihan harbine katılış sebeplerini, Muştafa Kemal ve İsmet Paşa'ların Anadolu muharebe ve zaferlerini anlatırken, İsmet Paşa'nın Lozan'daki

---

(1) Yüzellilikler Listesindeki Kürt yurtseverlerinden olan Mesud Fanizâde'nin eserinin özgün adı şöyledir: *"Messoud Fani Bey: **La Notion Kurde et son èvolution sociale*** (Kürt Ulusu ve Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi), *Paris-1933""*

İlhami Soysal'ın ***"150'likler"*** kitabında Fanizâde Mesut hakkında şu kısa bilgi veriliyor: *"Ailesi sonradan Bilgili soyadını aldı. Cebelibereket eski Mutasarrıfı (Adana') Antakya 1980). Süleymaniye Kerküklü Fanizâdeler ailesinin yedi oğlundan biri. Hürriyet ve İtilaf yanlısı olarak ulusal direnişe karşı çıktı. Fransızlar tarafından Mutasarrıf atandı. 150'likler listesine alındı. Suriye'ye gitti. Orada yanlış yaptığını kabul ederek Cumhuriyet yönetimini savunmaya başladı. 1938 Affında yurda döndü. Antakya'da avukatlık yaptı."*

Kardeşi Adana'da **Ferda** gazetesi sahibi **Fanizâde Ali İlmî**'e 150'liklerdendi.

Dikkat edilirse İ.Soysal, Fanizâde Mesut'un 1933'te Paris'te yayımlanan ***"La Nation Kurde"*** kitabı konusunda bilgi sahibi değil. Sözkonusu kitabın künyesi konusunda ayrıca bkz. Bazil Nikitin: **Kürtler**, Özgürlük Yolu yay.2.bas.s.553. Cumhuriyet'in ilanından sonra yurtdışına sürülen Yüzellikler konusunda ise İ.Soysal'ın sözkonusu eseri dışında bkz. Alb.Tahsin Ünal: ***"Yüz Ellilikler"***, Hayat Tarih Mecmuası, Şubat-1969 ve resimleriyle birlikte yüzellikler dosyası için bkz. Tarih ve Toplum Dergisi,...

nutku ile Kürtlük meselesinin nasıl ortadan kalktığını izah ederken samimiye yakın bir taraf'sızlık gösteren müellif, son Kürt isyanlarının faktörünü, Ganj'dan Filistin'e kadar bütün Müslüman ülkelerini karıştıran ve genç Türkiye'den hoşlanmamış olan İngiliz politikasında arar. Kitapta buraya kadar kariin sinirini tırmalar mübalâgalı ve sıkıcı hiç bir şey yoktur. Fakat burada zemini müsait farzeden müellif derhal Kürtler'in intişar sahasını çizmeğe başlar.

Ona göre Suriye'deki Aleviler Kürt'tür. Lübnan'ın Maruniler'i (Deniker'e atfen) Nasturiler, Hermon ve Cebel Dürziler'i komşu kavimlerin Kürtler'le tesalübünden (bütünleşmesinden) olmuşlardır. İran'daki Kürtler hususiyet ve istiklâllerini muhafaza ediyorlar. **Zaru Ağa**'nın reisliğindeki İstanbul Kürtler'i ağır işleri inhisarlarına almışlardır. İbn'i Haldun, Afrika'da Louin ve Tabir adlı iki Kürt aşireti kaydediyor.

Kendi aralarında asla kavga etmiyen ve daima birleşerek başka ırktan olanları vuran Kürt aşiretleri Afganistan, Irak ve İran'ı doldurmaktadır.

Yezidî ve Zazalar da Kürttür.

Bu müthiş yayılma sahasını çizdikten sonra Türkler'i ürkütmemek için şu lisanı kullanır:

Kürtler'le Türkler birbiriyle kaynaşıp temessül etmektedirler. Aralarında hiç bir zıddiyet yoktur. Haymana'da bile Kürt bulunması bunun delilidir. Nüfus bahsinde çok insaflı ve mutedil görünür. Hoyboncı, Bleteh Chirkouh'un 8,300000 Kürdüne mukabil bütün dünyada Kürt mevcudunu yalnız 2,700000 olarak gösterir(2). Ve bunu müteakip derhal orijin bahsine girer. **Mesut Fani**'ye göre İran yaylasına geldiler. Sonra oradan, İran ile Anadolu'yu ayıran dağ silsilesine geçtiler. Orada Turanî veya Sâmî kavimleri vardı. Maamafih bu vadiler her ırktan kavimleri çekiyordu. Önce Namri devleti kuruldu (Zasros ve Zap'ta) Van Gölü sahilinde Vanna ve Noussassir vardı. Dicle ve Fırat üzerinde de Mitanni'ler ve tâbîleri Nouharro (Nuharru), Soubarroular (Subarru) yaşıyordu. Garin (Erzurum), Milidas dağlarında, Ararat yakınlarında Ourartou (Urantu) kabileleri yerleşmişti. Bu sonuncular ki esasta Khaldi (Kaldi) isimli idiler (onları Asurlar Urartu ve İbraniler Arara diye adlandırmışlardı). Milâttan önce dokuzuncu asırda, bu mıntıkada kuvvetli bir krallık kurmuşlardı. Bu Khaldi'ler sonra yedinci asırda Ermeniler'in gelmesi ile dağılarak dağlara çekildiler. Fakat adları Vangölü mıntıkasının adı olarak kaldı.

Müellif Khaldi ile Kardu adlarının Minski(3) tarafından ileri sürülen benzerliğine ve Kardu kelimesinin Akat-Asur dilindeki kuvvetli ve kahraman manalarına dayanarak bu

(2) Burada adı verilen **Bleç Şêrguh,** Celalet Bedirhan'ın takma adlarındandır. Amaçlanan eseri ise *"El-Kaziye El-Kurdiye (Kürt Sorunu)"*, Kahire-930 adlı eseridir. Eser Fransızca'da *"Bletch Chirguh: La. Question Kurde"* adıyla yayımlanmıştır. Aynı yazarın *"The Case of Kurdistan Against Turkey"* Newyork. 1928 adlı bir İngilizce eseri daha bulunuyor.

(3) Minski adında bir Kürdolog bilmiyoruz; bunun Minorsky olması gerek.

Kardu'ların Kürtler'in ceddi olduğunu sanıyor. Müellif, bu Kardu adını esas tutarak Vangölü ile Yukarı Dicle arasında bir kavim arıyor. Ksenofon'da ve yedi günlük geçitte bulduğu Karduklar'ın Acemler'i yendiğini ve sonra Cyrus'un hizmetine girdiklerini söyledikten sonra Arsacide'lerin Kralı Gotarzes'i Guran (bugünkü Kürtler'in bir kısmı) müessis şefi ilân ettikten sonra Gutu ve Karduklar'ın bir oldukları neticesine varıyor.

Mesut Fani, orijinden jeolojiye geçerken Kürtler'in Arap veya Ermeni asıllı oldukları hakkındaki hikâyeler üzerinde çok durmayarak **Şerefname**'de geçen Dahhak masalını kısaca anlattıktan sonra Dahhak zulmünden kurtuluşa (Ayd-i Kurdî) dediklerini kaydeder. Kürtler'in muhtelif yerlerde hükümranlık etmiş sülâlelerinden bahsederken gayet hassastır. Antropoloji bahsinde Kürtler'in Fort brakisefal olduklarını Nasturî, Arap ve İbranî tipleri arzettiklerini ve fakat meşhur antropologların birbirini tutmayan endişler koyduğunu hakikaten Kürt fertlerinin birbirine benzemediğini okuyoruz.

Kürt kelimesinin etimolojisine gelince; kelimenin başka başka dillerde söylenme ve yazma şekilleri gösterildikten sonra, **Şehname**'ye atfen Kürt kelimesinin *"yiğit"* manası verdiğini, çünkü dünya kahramanlarından çoğunun bu ırktan çıktığı ilâve ediliyor. **La Nation Kurde** müellifi bu bahiste sinsi sinsi bir frankofillik yapmıştır. Van civarında yaşıyan bazı Kürtler'le Lur'lar arasındaki blondları haçlılardan ve Selâhattin'in esirlerinden sayar. Ona göre Sumer Kalde - Âsur ve Ahamenitler'in amalgamasından bir Kürdo-Türkmen ve Med-Part devletleri çıkmıştır. Ve bugünkü Kürtler onlardan kalmadır. **P. Baidar**(4) adındaki bir papazın küçük ve kıymetsiz bir eserine dayanarak Fransızca ile Kürtçe arasında mukayese yapıldığını ileri sürmesini garip görmedim. Çünkü bu zat seçkin ve ileri seviyeli Kürtler'in dillerini bırakıpta Türkçe, Farsça veya Arapça öğrendiklerine fevkalâde sıkılmaktadır.

Kürt lehçelerini ve patvalarını şöyle böyle tarif ettikten sonra edebiyat bahsinde çok hararetli ve heyecanlı görünür. Onuncu asırdan itibaren **Harirî**'den Mevlut sahibi **Şeyh Ahmet**'ten **İdrisi Bitlisî**'den **Mîr Şeref**'ten bahseder. Bilhassa işaret ettiğine göre **19'ncu asır, Kürt edebiyatının en parlak devridir.** Çünkü bu devirde **Baba Tahir Üryan, Şeyh Maruf, Nudhi, Nali** güzel stilleri ve duygularıyla asaleti ile cedlerini unutturmuşlardır.(5)

Kürtler siyasî birlik yapacak miktar ve kıvamda değildirler. Onlar dağınık yaşarlar. Hususiyetlerini muhafaza etmek şartiyle serbest ve serâzât hayatlarından memnundurlar. Su

---

(4) Paul Beidar'ın ***"Grammaire Kurde*** (Kürtçe Dilbilgisi), *Paris-1925"* adlı eseri amaçlanıyor.

(5) Burada anılanlar, 19. Yüzyıl Kürt edebiyatçılarının yalnızca küçük bir bölümüdür. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Emin Zeki Bey'in ***"Meşahir-i Ekrâd*** (Kürt Meşhurları) *adlı ansiklopedik eseri ile, Prof.Dr.Qanatê Kurdo'nun* **"Tarixa Edebiyata Kurdi"** Öz-Ge yay. 1992 ve A.Sucadi'nin ***"Mêjûy Edebi Kurdi"*** (Kürt Edebiyatı Tarihi) adlı eserlerine bakılabilir.

çağıltısı, kuş cıvıltısı içinde saf hava koklıyarak yıldızlı göklerin altında yaşamaktan hoşlanırlar. Yiğit ve mert **Kürt milleti Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinde hatta son istiklâl muharebelerinde Türkler'in fedakâr müttefikleri idiler.**

Bu yumuşak fikirlerden ve batmaz sözlerden sonra **Salâhattin-i Eyyûbî**'yi yazarken ve Kürt İsyan Şeflerini zikrederken oldukça dokundurucudur. Millî âşiretlerinin reisi **İbrahim Paşa** ile Kürtler'in kıyam etmiş bir millî şef tanıdıklarını bu satırlar arasında okuyoruz.(6)

Müellifi en çok sinirlendiren cihet **Kürdistan** adı ile yalnız Türkiye'de bir toprak parçası kastedilmiş olmasıdır. O, Avrupa'nın dört tarafında birçok kolleksiyonlar ve haritalar karıştırarak **hakikî Kürdistan**'ın nereleri olduğunu öğrenmiş bulunuyor. Ona göre Türk'ten nefret meyli, Türkiye'de ikinci bir Balkan ve bir siyasi yangın çıkarmak isteyince Kürt ve Ermeni millî duygularını coşturmağa karar verdi ve Türkiye'ye münhasır Kürdistan bu suretle meydana çıktı. Bundan dolayıdır ki ilim ve tarih Türk aleyhtarlığına kurban edilerek tahrif edilmiş bulunuyor. Seyyahlar ve misyonerler bu iki eski milleti Ermeni ve Kürtler'i Türkler'in aleyhinde uyandırmak isteyince onların vatanını yalnız Türk hududu içinde gösterdiler.

Hulâsa:

Mesut Fani'nin bu son sözleri, kitabının bizim tarih telakkimizle olan alâka ve münasebetinin şekil ve derecesini göstermeğe kâfidir. O da Anadolu'da Türkler'i Alp Arslan'la beraber mütalâa eden bedbahtlar gibi düşünüyor. Zaten Mesut Fani ile beraber bizim bedbahtlara da bu fikri ilmî hakikat olarak öğretenler Türk'ten nefret meyline kapılmış garp âlimleri değil mi?

La Nation Kurde'e göre Yakın Asya'nın mühim bir kısmında Milâttan dokuz asır evvel bir Kürtlük vardı. Milâttan onbir asır sonra ise sırası ile Türkler, Moğollar ve Türkmenler geldi. O tarihten evvel Anadolu'da Türk yoktu. Bu kitabın Türkiye ve Türklük için hiç bir bakımdan faide vermiyeceğini arzeder, tükenmez saygılarımı bu vesile ile de tekrarlıyorum.(7)

25.IV.1939
Maraş Mebusu
H. Reşit Tankut

(6) Çeşitli yerli ve yabancı kaynakların, bu arada Kürt kökenli İttihadçı Ziya Gökalp'in Millî aşiretine bakışı konusunda bkz. Taki Sinemilli: ***"Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi ve Ziya Gökalp"*** Özgür Gelecek der.Aralık-1988.

(7) Resmî ideolojinin şartlandırmalarını aşan ve yıkan bir eser hakkında tabiatıyla *"olumlu görüş"* bildirilmesi beklenemez. Anlaşılan TTK yöneticileri bu eseri de Dr.M.Şükrü Sekban'ınki türünden bir eser olarak bekliyorlardı böyle olmayınca Kurum Kütüphanesine bile alınmadı.

VII. BÖLÜM

ATEŞLİ KÜRT MİLLİYETÇİSİ DR. ŞÜKRÜ MEHMED SEKBAN'IN KEMALİST YÖNETİMİ YUMUŞATMA ÇABALARI YA DA *"KÜRT SORUNU /AZINLIKLARIN PROBLEMLERİ"* (1933)

Bu bölümde, kendi tezlerine uygun geldiği gerekçesiyle TC Devletince çevirtilerek, notlanarak birçok kez yayımlanan, tanınmış Kürt aydınlarından Dr.Şükrü Mehmet Sekban'ın ***"La Question Kurde/Des Problémes des Minorités"*** *"Kürt Sorunu/Azınlıkların Problemleri) adlı broşürüne yer vermek istiyoruz.*

Burada yer vereceğimiz çeviri, şimdiye kadar yayımlananlardan daha objektif bir çeviridir. Hem sıkıntılı bir dönemdeki yarı-diplomatik Kürt girişimini yansıtması, hem aslına uygun bir çeviri olması, hem de bundan sonra gelen Refik Hilmi'nin cevabını tamamlaması açısından yeniden yayımlamakta yarar gördük.

Resmi görüş, Şükrü Melımet Sekban'ın bu girişimini şöyle değerlendiriyor: "Kürt Teali Cemiyeti'nin nâfiz âzasından ve en müfrit Kürtçüleri'nden tanılan ve milli ordunun İstanbul'a girmesi üzerine Suriye ve Irak'a kaçarak 10 seneden fazla oralarda diğer Kürtçüler'le faaliyette bulunan Dr. Şükrü Mehmet, senelerce devam eden tecrübeden sonra tuttuğu yolun Kürtler için hiç de faydalı olmadığını anlayarak eski fikir ve kanaatlerinden rücu ederek aslen turanî olan Kürtler'in, Türk kardeşleri ile samimi bir işbirliği yaparak mesut olabilecekleri kanaat ve neticesine varmış, bu kanaatını Fransızca olarak yazdığı ***La Question Kurde*** *adlı kitabında uzun uzun izah ve müdafaa eylediğimiz kitabın mühim kısımlarını buraya nakletmeyi faydalı*

gördüm. Çünkü Dr.Şükrü Mehmed'in bu ihtidası (görüşlerinden dönmesi) emsali Kürtçüler'e daha müessir bir cevap olması lâzım ve tabiîdir." (Bkz. A. Hasip Koylan : ***Kürtler ve Şark İsyanları - I/Şeyh Said İsyanı.*** *Önemli bölümlerini* ***Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*** *adlı eserimizde kullandığımız gizli Rapor).*

Oysa, Türkiye'ye döndükten sonra Dr.Şükrü Mehmet Sekban, bu kitapçığı yazış nedenlerini şöyle açıklıyor:

"1925'de Kürdistan sahipsiz kalmış; her türlü zulüm ve soykırıma tabi tutuluyordu. Ne Avrupa'dan ve ne de İslâm âleminden en ufak himaye ve protesto geliyordu. Tüm insiyatif Ankara'nın faşist hükümetine kalmıştı. Biz de dışarıda bir şey yapamıyorduk. Aslına bakarsan, Türkler'in isyan bildiği hareketler, Atatürk'le yapılan anlaşmaların yerine getirilmemesine bir reaksiyondu. Çünkü Kürtler gaddar İttihad ve Terakki Partisi ve padişahlardan kurtulup, Cumhuriyet kurulduğunda çok insani davranışlar bekliyordu. Fakat baktılar ki, Cumhuriyet idaresi Kürtler'e daha ağır baskılar getirdi. İşte ben, Nuri Sait Paşa'yı İstanbul'dan tanıdığım için, kendisinin Kral I. Faysal devrinde Irak'ta kurduğu kabinede Sağlık Bakanı oldum. Herhalde üzüntüden olacak ki, verem başlangıcı bir zaafiyet geldi. Almanya'ya tedaviye gittim. Bu üzüntüler içinde şöyle düşündüm: Yahu, Ankara'nın cahil ricali, bütün dünya 'Türk' diyorlar. Bari ben de, 'Kürtler Türktür' diyeyim de, belki Kürtler'in üzerindeki bu zulüm hafifler. Ve hastahanede, bana gelen kağıt peçeteler üzerine yazdım. Hastaneden çıktıktan sonra, Paris'te Sorbon Üniversitesi matbaasında bastırdım. Ama arkadaşlarım çok üzüldüler. Dönüşte, Şam'da Celadet Bedirxan'la yemek yiyorduk. Bize, tanımadığım bir Arap yemeği geldi. Celadet Bey'e 'Nedir?' diye sordum. Dedi ki, 'Doktor, patlıcandır ama sen kabak diyebilirsin!.. Anladık ki, Celadet Bey benim kitabımı kastediyor. Sonra daha basit tenkitler de ileri sürüldü. Gûya ben İstanbullu Çerkez karımın etkisinde kalmışım. Karımın İstanbul hasreti yüzünden kitabı yazmışım ve gayem Atatürk'ün affına uğramakmış... Halbuki yemin ediyorum böyle bir şey yoktu." (M. Anter: **Hatıralarım,** s.74-75)

Musa Anter, ***"Hatıralar"***ının 2. cildinde ise **Sekban**'ın şu sözlerini aktarır:

"Efendim 1930'lı yıllarda Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti, Kürtleri asimile peşine düşmüşlerdi. Tüm resmi trite ve basın, ağız birliğiyle gülünççe ***'Kürtler Türktür'*** *diyorlardı. Diğer yandan da aç bir kurt sürüsünün Şubat ayında bir koyun sürüsüne girmesi gibi, çobansız ve sahipsiz kalan kürtleri canavarca soykırıma tabi tutuyorlardı. Ben Atatürk'ün 'vatan* ***haini'*** *saydığı 150'liklerden biriydim. Kaçmış ve Galatasaray Lisesi'nde okumuş Irak Başbakan'ı Nuri Sait Paşa'ya sığınmıştım. Paşa beni, Irak Sağlık Bakanı yaptı. Fakat gerek bana, gerekse tüm Kürtlere Ankara Hükümeti'nin yanlış bakışı ve de Türkiye'de Kürtlere yapılan zulüm, soykırım ve sürgünler, beni 6 ayda verem etmeye yetti. Almanya'nın en âlâ bir sanatoryumunda yattım. Alman gazeteleri her gün Türkiye'deki vahşi olayları*

yazıyorlardı. Ben şöyle düşündüm: 'Kürtler Türktür' dersem belki bu işe meraklı gözüken Kemal Paşa, Kürtleri öldürmekten vazgeçer. İşte bu sahte ve uyduruk kitabımı, bu fikirle yazdım." (Hatıralarım, 2.cilt, s.24-25)

Dr. CHUKRU MEHMED SEKBAN
LA QUESTION KURDE
Des Problèmes
des Minoritès
Les presses universitaires de France
49 Bulevard Saint - Michel, 49
Paris
1933
Droits de traduction, de reproduction
et d'adaptation réservés
pour tous pays

Akalliyetler Meselesi

Büyük harbin hitamından beri tekmil cihanın geçirmekte olduğu umumi buhranın başlıca âmillerinden birisi, hiç şüphesiz, muhtelif memleketlerde tanınmış olan akalliyetlerin mucip oldukları endişe ve müşkilâttır. O halde ki, akalliyet meselesinin heyet-i umumiyesi veya bir kısmına râci olmak üzere verilecek herhangi mucib-i memnuniyet bir karar, (pek tabii olarak) beynelmilel münasebatta tesirlerini göstermekten geri kalmıyor, ve binnetice buhranla alâkadar olmaktadır. Ben de bu satırlarda hemen her cihetten vâkıf olduğum Kürt meselesinin en makul şekilde ne suretle halledilmesi lâzım geleceğini izah ve meydana çıkarmağa çalışacağım.

Evvelemirde doğru bir fikir edinmek ve sonra da aşağıda sayacağım hususat hakkında muvafık bir hüküm verebilmek için Kürt halkı tarihinin kısaca bahsini yapmak, muvafık olacağını zannediyorum.

Kürtler'in Kısaca Tarihi

Son zamanlardaki tetkikat vekablettarih (tarih öncesi) âsâr-ı atika, maziye ait keşfiyat, bize gösteriyor ki, Kürtler; beşbin seneden beri **Kürdistan** tesmiye etmek itiyadında bulunduğumuz mıntıkalarda sakin bulunmaktadırlar. Filvaki **Profesör Speiser**'e göre; Irak'ta Süleymaniye yakınında (Zehave)de keşfedilmiş olan ve Anno-Banini namındaki **Lullu**

kıralına ait olan kablettarih (tarih öncesi) bir kitabe, Milâttan evvel bin sekizyüz-bin dokuzyüz senelerinde bu mıntıkada **Gutti Kürtleri'nin** mevcudiyetini göstermektedir.

Milâttan yirmi asır evvel tarihi ihtiva eyliyen Sümmerler'in bidayet devirlerine ait iki kitabe; hâli hazır Kürdistan'ında (Thueau Dangin) **Kardak Kürtleri**'nin mevcudiyetini teyit etmektedirler.

Süleymaniye'de, Karadağ civarında (Derbendigaver) boğazında Major (Enb) **C.J. Edmonds** tarafından keşfedilen diğer bir âsâr-ı atika üzerinde; Kürdistan kırallığı (**Lullu**)ların; meşhur kıral (Sargon)nun halefi olan (Akkades) Akadlar kıralı (Naramsin)in zamanı idaresinde, Milâttan 2800 sene evvel Akadlar'la yaptığı harbin tafsilâtı münderic bulunmaktadır.

Major Edmonds'un (**Jeografi jurnal**) adlı (Kürdistan'da Âsâr-ı Atika) eserinden:

Kürtler'in hali hazır mıntıkalarında yerleşmelerini ve bunların sakin oldukları memleketlerin (Midyalılar) Medler tarafından istilâsını tafrik eden takriben ikibin senelik zaman zarfında Kürtler Asuriler'le çarpışmışlardır. Ari bir kavim olan Medler; Milâttan 9-10 asır evvel (S.IX-X Av. J.C) Hazar Denizi'nin cenubu şarkisinden muhaceretle buralara gelmişler ve Kürdistan'ı istilâ etmişlerdir.

Bu kavim, merkezi Kürdistan olan bir İmparatorluk vücuda getirmişlerdir. Nihayet Âsuristan'ı boyundurukları altına almağa muvaffak olmuşlar ve memleketlerini de Medya'ya ilhak eylemişlerdir.

Bundan sonra; Milâttan evvel 556'ncı senede Medya İran tarafından zabtolunmuştur. Kürtler, mahalli muhariyetlerini ve bazı imtiyazlarını muhafaza etmekle beraber, ücretli veya iştirak suretiyle asker olarak İran ordusuna dahil olmak suretiyle İran İmparatorluğu'nun azamet ve satvet iktisabetmesine hayli yardımlarda bulunmuşlardır.

Kürtler'in İranlılar'la teşriki mesai etmesi, İran İmparatorluğu'nun sukutu tarihi olan 652 senesine kadar devam etmiştir.

Yukarıda zikri geçen âsar-ı kadimenin şahadette bulunduğu veçhile Kürtler'in, Medler'in istilâsından evvel Kürdistan'da mevcudiyetleri; Kürt halkının aslı ve menşei hakkında bazı muzlim nukat-ı (karanlık notayı) tenvir etmektedir.

Filvaki tarihlerinin; Med kırallığından daha ötesine vakıf olmıyan Kürtler, kendilerinin Medler'in ahfadı olduğunu zannediyorlar ve Medler'in Ari bir kavim olmasından Kürtler de kendilerini Âri bir kavim addediyorlardı.

Umumiyetle Kürt halkının aslen Âri olduğuna dair beslediği kanaate, bu nokta-i nazardan Kürt tarihinin tetkikine alâka göstermiyen bazı Avrupa ve Amerika âlimleri de iştirak ediyorlardı. Fakat Kürtler'in hali hazır mıntıkalarına yerleşmelerinin Medler'in gelmesinden 2000 sene evvel vukua gelmiş olduğuna dair rivayet-i tarihiyeden sarfınazar, Kürtler'in besle-

dikleri yanlış kanaat hilâfına olarak bunların Med efradı olmayıp sadece teşkilâtlarındaki mükemmeliyet dolayısıyle Kürtler'i; kendi hâkimiyetleri altına aldıklarını ve bu suretle bizzat Kürtler tarafından himaye ve muhafaza edilen Med İmparatorluğu'nu vücude getirdiklerini, elde edilmiş olan âsar-ı kadimey-i tarihiye ıspat etmektedir. Şimdi ise Medler'in Kürt memleketlerine, bunların yerleşmelerinden tam 1800 sene sonra geldikleri bilinmektedir.

O halde tamamen ilmi olan bu hadisatın gösterdiği veçhile Kürtler, hiç bir suretle Âri olmadıkları gibi (Samî) de değillerdir, ancak bazı Alman âlimlerinin iddiaları veçhile Turaniyülasıl'dırlar. Filvaki Kürt halkının Asya'da inkısam tarzının kolaylıkla takibedilmesini mümkün kılan hali hazırdaki coğrafya haritası gözden geçirilirse Alman âlimlerinin nokta-i nazarlarının doğruluğu ve hakikate daha ziyade tevafuk ettiği hakkında kolaylıkla bir fikir edinmek mümkün olur.

Bu hususta en yeni ve en mevsuk harita; 1931 tarihinde birinci cildi intişar eden (Muhtasar Kürt ve Kürdistan Tarihi) müellifinin haritasıdır.

Bu haritaya nazaran; Kürtler'in Orta Asya'da Karakurum civarından iki istikamette hareket ettikleri görülmektedir. Bir taraftan cenuba inerek Afganistan'a gitmişler Herat civarında bir ada şeklinde bir yığın (Agglomeration) terkettikten sonra Belücistan'a girerek orada da Kelât civarında pek büyük bir kütle halinde toplanmışlardır.

Müteakiben bu kol garbe doğru Umman Denizi boyunca harekctine devam ederek Bender-Abbas'a gidip oralarda yerleşmişlerdir. Bunlardan ayrılan küçük bir grup da Kirman'da yerleşip kalmıştır.

Diğer taraftan; hali hazırdaki İran'ın şimalini (Meşhet civarında) Kürt kabileleri ile ihata etmek suretiyle azimet noktalarından garbe doğru yürüyüşe geçen kol ise; Hazer Denizi ile Tahran arasındaki dağlar üzerinden aşarak Kafkasya'nın cenubu garbî hudutlarına gelmişlerdir. Buradan da bir taraftan kesif bir kütle halinde tevassü etmişler ve İran'ın garbındaki dağlık araziye yerleşerek bu suretle Basra Körfezi'nde Benderbuşir'e dayanmışlardır. Diğer taraftan ise, Kürdistan eyaletlerini vücude getirmekle beraber, gidip Adana'nın dağlık mıntıkalarında ve Ankara civarındaki arazide suret-i daimede yerleşmişlerdir. Pek muhtemel olduğu veçhile Kürtler, Orta Asya iklim şartlarının pek fena olması dolayısiyle oralarda yaşıyamadıklarından, diğer akvamın tasallüt ve tecavüzlerinden kendilerini daha kolaylıkla korumak maksadiyle dağ silsilelerini takiben muhacerete başlamışlar ve bu suretle yukarıda taslağını çizdiğimiz mıntakaları intihab ederek oralarda yerleşmiş kalmışlardır. Şüphesiz muhtelif ve birçok istilâlar, Kürtler'in diğer akvam tarafından eritilmesi (temsil edilmesi) ve Kürtler tarafından da diğer akvamın temsil edilmesi, kıtlık, veba hastalıkları, bunların coğrafî teşekkülâtların asıl şekil ve manzarasını pek derin surette tadil etmekten geri kalmamıştır.

Bununla beraber, hiç bir istilânın Kürtler'i asıl yerlerinden ayrılmalarını, inhilâllerini, parçalanmalarını mucip olmadığı da bir hakikattir.

Aynı veçhile iki kavmin menşei olan Orta Asya'dan Türkler'in bir kısmının tarihin hangi devrinde Kürdistan'ın şarkından Lidya hududuna kadar olan sahaya muhaceret ettiğinin bilinmediğini de ilâve etmek lâzımdır.

Bugün merkezî Anadolu'da Türkler'in mevcudiyetinin tarihin pek eski devirlerine dayanması, Kürtler'in de Turaniyülasıl olmasını muhtemel kılmaktadır.

Belki de amcazade olan bu iki kavmin son sekenesine kadar muhacereteni aynı âmiller intacetmiştir.

Beşer tarihi nokta-i nazarından Türkmen denilen halis Türk'le Kürdü tefrik etmek pek kolay bir şey değildir. Ben Irak'ta on seneden beri bu meseleyi tetkik etmekle meşgulüm. Bu iki kavmi yekdiğerinden ayırabilecek hiç bir hikemi (phsique) âlâmete destres olamadığımı itiraf ederim. Dağlarda yaşıyan Kürtler'in hayat şeraiti, bunların tabiatlarını biraz sert yaptığı tabiidir.

Kürt Dili

Kürt lisanına gelince, bunun, Türkçe ile ne dereceye kadar müşterek olduğunu bilmiyorum. Fakat bunun Acemce ile olan karabeti pek âşikârdır. Mamafih Kürtçe ve Farsça bazı müşabehetler arzetseler de yekdiğerinden ayrı olduklarında herkes müttefiktir.

Kürt lisanının Hindu-Avrupai olduğu âşikârdır. Bu hususta şayan-ı itimat ve sahibi ihtisas müelliflere bakılırsa Âri bir kavim olan Midyalılar Kürdistan'ı hükümleri altına aldıkları zaman buralarda kendi lisanlarını Kürt kavminin lisan-ı aslîsine aşılamışlardır. İşte Kürt lisanının Farsça'ya olan yakınlığı bundan ileri gelmektedir.

Şu sıralarda Kürt, Türk ve İran âlimlerinin kendi tarihleri hakkında taharriyata başlamaları, ecnebi alimlerinin de Asya akvamının ettnografi tetkikatiyle daha fazla alâkalarını mucip olmaktadır. Diğer taraftan bu mıntıkalarda girişilmiş veya henüz hali tasavvurda bulunan araştırmalar, henüz karanlıkta olan birçok noktaları tenvir edecektir. Kim bilir ayaklarımız altında gömülü olan şu cihan beşiğinde bizi hayretlere düşürecek ne kadar tarihi eserler vardır.

Osmanlı Yönetimi ve Kürtler

İran İmparatorluğu'nun sukut tarihi olan 652 senesi ile 1514'te Âlim İdris-i Bitlisî'nin tavassutu ile Kürdistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na iltihakı arasında geçen devre ait Kürt halkının tarihinden nakil ve hikâyesi, burada arzetmek istediğim tezin anlaşılması nokta-i nazarından pek az ehemmiyeti haizdir.

Hikmet ve basireti itibariyle büyük bir âlim olan bu zat, Kürt devletlerinin inhilâli devlet rüesası arasında hüküm süren nifak ve anlaşamamazlık dolayısiyle çok müşkil ve muhataralı bir hal almış olan Kürtler'in vaziyetini kurtarmak istedi.

Bu zat, Safeviler'in nufuzunun artmasiyle daha ziyade vehamet kesbeden bütün bu fenalıklara karşı müessir bir deva olmak üzere, o zaman, dahilî teşkilâtının mükemmeliyet ve sağlamlığıyle ordularının daimî galebesi ve bunun fevkinde de pek yüksek olan medeniyeti ile cihanın gözlerini kamaştıran Osmanlı İmparatorluğu'na, bütün Kürdistan'ı ilhak etmeyi tercih etti. Yavuz Sultan Selim, dostu İdrisi Bitlisi'nin bu hediyesini kabul etti. İşte, bu suretle de Türkler'le birleşmiş ve yekvücut olmuş, Kürtler için bir sulh, âsâyiş ve sükûnet devresi başlamış oldu.

Bunu müteakip, bir asırdan daha az bir zaman zarfında, aynı kandan olan bu iki kavmin tabiî birleşmesi sayesinde Türkler, gerek şarkta ve gerekse garpta kemal-i ihtişamla zaferlerine devam ve cihanın en büyük imparatorluklarından birisini tesis ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu, şevket ve satvetinin en yüksek anlarında, şarkta Hazer Denizi ile Hint Denizi, garpte Cezair, Bahrimuhit sahilinden Adriyatik Denizi'ne, şimalde Karadeniz ile Viyana surlarına kadar olan civar araziyi, cenupla da bütün Arabistan Yarımadası'nı ve Sahra-yi Kebir'e kadar, Şimali Afrika'yı ihtiva etmek üzere cihanın üç büyük kıtası üzerinde hakimiyet ve nufuzunu tevsi etmişti. Bu suretle vücude getirdikleri ittihat, kendilerine en mestedici heyecan ve cihanın haset ettiği zafer ezvakını tattırmıştı.

Daha sonraları, bu iki kavim, kendileriyle daimi mücadele halinde bulunan devletlerin; hudutsuz bir surette kıymet verdikleri müktesibat-ı fenniye ve ilmiyeden istifadeyi ihmal etmeleri sebebiyle İmpartorluklarının şevket ve satvetinin inhitata uğradığın görmekle müteellim oldular.

I. Dünya Savaşı'ndan Sonra

Denilebilir ki hayat-ı siyasiyedeki bu vahdet Büyük Harbin mütarekesine kadar devam etti. İran'da yaşıyan Kürtler son on seneye kadar yarım göçebe ve derebeyliği hayatlarını muhafaza ettiler. Evinde oturmak zihniyeti (L'esprit Casanier), mıntakacılık fikri (regionalisme) İran'da vaziyete hakim bulunuyordu. Bundan başka bu evde oturmak fikri ve mıntakacılık tahassüsatı, Kürtler'in evsaf-ı mahsusasından değildir. Kürt, ancak kendi kazasını biliyordu. Bu kazadan çıktı mı kâinat onun için yabancı, meçhul bir şeydi. Kürt bunu bilmek, tanımak merakına düşmemişti.

Türkiye'nin yüksek mekteplerinde leyli olarak bulunanlar, bazı vilâyetler talebesinin vücude getirdikleri grupmanları hatırlarlar. Bu grupmanlar, milliyete göre değil, doğum yerine veya bazı vilâyetlerde tâli derecedeki tahsilin görülmüş olduğu yerlere göre vücude geliyordu. Bir Arnavut, bir halis Türk münferit yaşadıkları gibi mensup olduğu grubun Kürtler'iyle bağlı olarak da yaşıyorlardı.

Mütareke'den sonra İran'da cereyan eden en mühim hadisattan **Simko** ***"İsmail Ağa"*** **hareketini** zikretmek lâzımdır. Bu hareketin hiç bir millî gayesi yoktu. Bunun başlıca hedefi, hakimiyetine mümkün olduğu kadar fazla kabile almaktan ibaretti.

Şimdi; Kürt halkının temayülât ve ahval-i ruhiyesini hulâsa etmek lâzım gelirse, bunu; yukarıda zikrettiğim haritanın muhterem müellifinin eseri olan **"Kürt ve Kürdistan'ın Muhtasar Tarihi"**nden tercüme ettiğim iki çift kelimeden başka bir şey daha iyi bir surette ifade edemez:

"Haklarını müdafaa ve hürriyetlerini muhafaza için Kürtler öldürdüler, öldürüldüler, yağma ettiler, yağma edildiler" sahife: 138.

Burada hürriyet kelimesi *"İstiklâl"* ifham etmiyor. Bu daha ziyade Kürtler nezdinde pek münkeşif bulunan izzet-i nefis hissini işrabediyor. Kürt hayatı bahasına da olsa aher tarafından izzet-i nefsine tecavüz edilmesini müsamaha edemez. Hakarete katiyen tahammülü yoktur. Kürt, hemen hiç bir suretle millî istiklâl hissiyatı izhar etmemiştir.

Her ne kadar, şeflerinden bazıları nüfuzlarını daha geniş mıntıkalara teşmil etmek ihtirasına kapılmışlarsa da onlar bu hareketlerinde hiç bir zaman halkın hissiyat-ı milliyesine istinad etmemişlerdir. Meselâ: umumiyetle Müslümanlık ve suret-i hususiyede de Turanîlik için büyük bir şeref olan **Sultan Salâhattin**, yüksek fazail ve mezayası, şayan-ı takdir şecaati ile kuvvetli, kudretli bir imparatorluk tesis etmiştir. Fakat o, bunu bir Kürt imparatorluğuna tahvil etmeği katiyen düşünmemiştir. Bunun gibi bir asır evvel **"Kerim Han Zendi"** İran'ın sahib-i kudret bir Şahı olduğu zaman, İran'ı, Kürdistan haline sokmağı hatırından geçirmemiştir.

Fakat diğer akvam ile teşrik-i hayat eden ve bunlar tarafından idare olunan Kürtler, daima harikalar vücuda getirmişlerdir. İşte kırksekiz asır zarfında Kürt zihniyeti bundan ibarettir.

Hali hazır neslimizin şahit olduğu Kürtler'in tarihi üzerinde durmak istemem. Bununla beraber, şahsen yakından takibettiğim bazı nukatı (noktaları) tavzih edeceğim.

Kürt Örgütlerine İlişkin Gözlemlerim

37 seneden beri siyaset-i umumiye ile alâkadar oluyor ve şuur-u milliyeye malik bulunuyorum.

1908 Osmanlı Meşrutiyeti'nden sonra **"Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti"**nin teessüsü sıralarında bazı Kürt ileri gelenlerinin yaptığı ilk *"içtima"* davetlerine hemen şitaban oldum ve bu içtimaların en mühim hatiplerinden birisini teşkil ettim. İdare heyetinin intihabında **"Naim B.Baban"**dan sonra en çok rey kazanan ben idim. Halbuki ben ne eşraftan, ne de büyük bir aileye mensup idim. Şu kadar ki, ruhumun şiddeti hazırunun kalplerini yakıyordu. Bundan sonra herkesin itimadını kazandığımdan kimse benden kendi derunî düşüncesini saklamıyordu. Bunlardan hiç birinin Kürtler için ehemmiyetsiz ve en ufak bir imtiyaz bile düşünmediğini teyit ederim. Fakat Şarkın altı vilâyetinde ıslâhat yapılması lâzımgeldiğine dair heyet-i umumiye müttefikti. Talep olunan ıslahat şunlarda ibaretti:

"Mukdedir ve müstakim valiler tayin etmek, bazı esaslı ve mühim yolları inşa etmek ve buralarda iyi bir adalet tevzüni temin için mahkemeleri ıslah etmek."

Balkan Harbinden evvel teşkil edilmiş olan **Ümit = *"Hi-Vi"*** adlı **Kürt Talebeler Cemiyeti** azalarının hakikaten Kürdistan'ın ayrılmasını düşündüklerini zannetmiyorum. Çünkü, bunların hepsinin itimadını haiz bulunuyordum. Halbuki, bunlardan hiç birisi bana böyle bir imada bulunmadı. Fakat bununla bir Kürt devletinin vücude getirilmesini düşünen hiç bir Kürt yoktu; anlaşılmasın. Böyle düşünenler olsa bile ya bu fikirlerini itiraf etmiyorlar veyahut nefsî düşüncelerini serbestçe ifade etmiyorlardı.

Bir Kürt devletinin lüzumuna kail bulunan Kürt milliyetperverlerinden bir kısmı, bu hususiaki mücadeleleri sırasında mahvolmuşlardır. Prensip itibariyle her ferdin siyasî düşüncesine, kanaatine hürmetkâr bulunduğumdan şimdi burada bu imanın, Kürt milletinin hakiki ihtiyaçlarına vefa edip etmediğini münakaşa etmiyeceğim. Mamafih, vatanlarının selâmeti namına mücadeleleri esnasında iman ve kanaatlerine kurban gitmiş olan bu gibi Kürtler'in saf ve samimî ruhları önünde kemal-i tazim ile eğilirim.

Cihan Harbi'nin mütarekesi sıralarında siyasi teşekküllerin faaliyetine gelince:

Hiç bir Kürt siyasîsi, Kürdistan'ı Türkiye'den ayırmak lüzumuna samimiyetle kani değildi. Kürt milliyetperveri olmakla iftihar eden ben de, bütün hayatım müddetince Türkiye'den ayrılmağı katiyen düşünmedim. Bu hal benim, Kürdistan'ın istiklâlini arzu etmediğimden değil, böyle bir temenninin, muhal-ı talep kabilinden ve beyhude olmasından ileri geliyordu. Ben şuna tamamiyle kani idim ki; Türkiye'den ayrılan Kürdistan'ın, maddeten ve manen yaşamasına imkân yoktur. Bütün benimle çalışanlar da içlerinde bu kanaati taşıyorlardı.

Kürtler'e bir hareket plânı ihzar edebilmek için; evvelemirde bitaraf'ane surette Kürt kavminin tarihini tetkik ve tahlil etmek, onun derinliklerine nüfuz ederek tekâmülü esrarını kavramak ve bu suretle ameli bazı hakikatler istintaccetmek mecburiyeti vardı. Kürt milletinin an'anevî teşekkülât, zekâ ve ruhuna muhalif olarak bir siyasî faaliyet programı tanzim etmek, onu çok müellim ve feci bir adem-i muvaffakiyete mahkûm etmek olurdu. Bu hakikat o zaman halkımızın mukadderatına hakim ve riyaset etmekte olan zevatın daima gözü önünde bulunmakta idi. Türkiye'nin en buhranlı anlarında bile, bu zevattan hemen hiç birini hakikatte bir fikr-i iftirak beslemediklerine dair nezdimde vesaik mevcuttur.

Fakat, bu zamandaki ahval-i siyasiye, iftirakcuyane hareketi icabettiriyordu. Vaziyetten öyle anlaşılıyor ki; İstanbul'da bulunan Düvel-i Müttefika mümessilleri de bizim içimizde beslediğimiz düşüncelere vakıf bulunuyorlardı. Çünkü; Kürt kavminin, mürur-u zamana tabi olmıyan hukukunu, taleplerimize ve bu hususiaki ittihamımıza rağmen, onlar bizi daima şüphe ile karşılıyorlardı. Onların zannına göre, kendi tesir ve nüfuzları ortadan kalktıktan sonra Kürtler yine Türkler'le birleşeceklerdi. Hakikaten bugün bile bazı devletlerin, cihanın bu kısmındaki siyasetlerinin idaresinde, yine bu itimatsızlığın izlerine tesadüf olunmaktadır.

1920'ler Dünyası ve Milletler

Bilâhare vukua gelen hadisat ise, böyle müstakil bir Kürt devletinin teşekkülünün, Kürt kavminin hakiki menfaatleri nokta-i nazarından büyük bir felâket ve musibet demek olacağını tamamen ispat eylemiştir. Burada; böyle bir ağır hükmün icabettirdiği izahattan bililtizam içtinab edeceğim. İttihaz etmek itiyadında bulunduğum serbestçe hareket etmek vaziyetime rağmen, bazı su-i tefehhümlerden sakınmak için bu hususu sükûtla geçirmek mecburiyetindeyim.

Esasen, tekmil cihanın bugünkü iktisadî ve siyasî cereyanları, ayrılığa doğru olmayıp devletlerin konfederasyon teşkiline doğru gitmektedir.

Eğer, yekdiğerine taban tabana zıt olan iki medeniyet; sermaye medeniyeti ile kommünizm medeniyeti, birbirine karşı zafer-i nihaiyi kazanmak üzere hal-i mücadelede olmasalardı, **Mösyö Briyand**'ın **"Avrupa İttihadı"** Avrupa devletlerî konfederasyonu projesi muvaffakiyete ermiş, çoktan tahakkuk etmiş olacaktı.

Fiiliyatta da, başka bir İmparatorluğun inhilâlinden doğmuş olan devletler, eski Habısburg İmparatorluğu yerine kaim olmak ve kendi siyasî ve iktisadî menfaatlerini daha iyi bir surette koruyabilmek için *"Küçük İtilâf"* vücude getirmek mecburiyetinde kaldılar. O halde; Kürt siyaseti ile iştigal için kendi iş ve güçlerini terkeden kimseler bu hareketleriyle ne gibi maksatlar güdüyorlardı? Bunun esbab-ı hakikiyesi neden ibaretti?

Anadilde Eğitim ve Asimilasyon

Kürtler'in siyasî faaliyeti esbabını, 1923'te Kahire'de neşrettiğim **açık bir mektupta** tafsil etmiştim. Artık bir daha bu meseleye dönmek istemem. Fakat burada altı vilâyet müdafaa cemiyeti nezdindeki **"Kürt Taali Cemiyeti"** murahhası **Necmettin Hasan** Böyle Muş Mebusu **İlyas Sami Bey**'in riyasetinde aktedilen birinci celsede hazır bulunan Ertuğrul Mebusu **Şemsettin Bey** arasında cereyan eden münakaşatı hatırlatmak isterim. Reis, Necmettin Bey'e, Cemiyetin faaliyet programının neden ibaret olduğunu sordu. Mumaileyh de kendi faaliyetlerinin gayesini saymağa başladı ki, bu da fikrime nazaran, Kürdistan'da mektep tedrisatında Kürt lisanının kullanılması keyfiyeti hariç tutulursa, Kürt lisanında konuşan Turaniler için hiç bir hususiyet arzetmiyordu. Bu meyanda zikrettiği diğer mevat ise, aynı veçhile Türk lisanındaki Turaniler'e de taallûk etmekte bulunuyordu.

Şemsettin Bey derhal, **evvelemirde memleketin maruz kaldığı tehlikeden kurtulması için müştereken çalışılması lâzımgeldiği** ihtariyle bilâhare sizin lisanınızı tanıyacağız yolunda şiddetle cevapta bulundu. Necmettin Bey bu meselede bütün Kürtler'in hissiyatına tercüman oluyordu. Keza ben de, yukarıda zikrettiğim mektupta, metalibat ve âmâlimizi hülâsa ettiğim zaman, tedrisatta Kürt lisanının tanınması hususunda ısrar etmiştim. Bu keyfiyet son senelere kadar hepimizin *"ideal"*ini teşkil ediyordu.

Bu bir gelip geçici şey miydi? *"Caprice"* zanetmiyorum veya uzun ve derin bir mülâhazadan doğan bir iman mıydı? Buna da inanamıyorum. Benim gibi bazıları da tedrisatta kendi lisanlarını kullanmaksızın, Kürtler'in harsî seviyelerinin yükseltilmesine imkân olmadığını zannediyorlardı. Bazıları da, Kürtler kendi lisanlarını kullanmadıkları takdirde kolaylıkla temsil edileceklerini (asimile edileceklerini) tahmin ediyorlardı ve sonra serbest söylemek lâzımgelirse bu temsil edilmekten neden bu derece korkuluyordu?

Tarihin uzun edvarı esnasında kitlece olsun, kısmen olsun ne kadar akvam temsil olunmuştur (eriyip yok olmuştur.) Bunlardan bazıları mevcudiyetlerinden hiç bir eser bırakmadan ortadan kaybolmuşlardır. Ren *"Rhenan"* havzasındaki Almanlar'ın ekseriyeti, Almanlaşmış Seltlerdir *"celte"*. Bunlar kendi asıllarını bilmiyorlar. Acaba onlar Selt kalsalardı bugün vaziyetleri daha mı iyi olurdu? Diğer taraftan, zayıf bir kavmi temsil etmesini bilen kuvvetli bir kavim, tatlı ve mülâyim vasıtalar istimal eder. Bunun hakkında lûtufkârane hareket eder. Onu kendisinden tefrik etmez. Bu şerait altında camianın olduğu kadar fertlerin de menafii daha ziyade tasarruf edilmiş, korunmuş olur. Pek kuvvetli akvam tarafından massedilmiş zayıfların vaziyeti her zaman da iyi olmuştur. Yalnız cebir ve şiddet kullanılmaması kâfidir.

Bundan başka, muhtelif tarzlarda cereyan eden akvamın massedilmesi devri daimisi, bilâ fasıla devam eden içtimaî bir hadisedir. Fakat Türkiye'nin Kürtler'i için hal hiç de böyle değildir. Burada mevzuu bahs olan şey, mass veya temsil değildir. Bu sadece aynı ırktan olan iki kavmin birleşmesidir. Ve keza bir milletin teşekkülü, tealisi için yalnız lisanın kâfi gelebileceği zannolunuyordu.

Max Hildebert Boehm'in izah ettiği veçhile tam bir milliyet vücude getirmek için, bu hareketin; lisana, ırka, memlekete, an'aneye, muhit mukadderatına *"le sort et ambiance"*, aileye ve itikaata istinadetmesi lâzım geldiği keyfiyeti unutuluyordu. İşte bu muhtelif anasırın nüfuz ve tesirlerinin yekdiğeriyle âhenkdar bir şekilde tevazunu neticesindedir ki bir millet doğabilir, *"yetişebilir, tekâmül edebilir."*

"Deutschtum" müdürü **Mösyö M.H. Boehm**, lisanın en evvel ve en sonra bu meselede âmil olduğunu ilâve ediyor. Lisan, birçok imkânlar ihzar ettiği gibi o, birçok tehlikelere de maruzdur. Demin Kürt lisanı tedrisatının pek yakın bir zamana kadar bir ideal teşkil ettiğini söylemiştim. Mütarekeden beri Irak'ta Süleymaniye'de ve sekiz seneden beri de Kürt lisanında konuşan ahali ile meskûn bütün sancaklarda, lisan tedrisatı Kürtçe'dir.

Bu vasıta-i tedris ile elde edilen netayiç katiyen hiçten ibarettir. Kabul edelim ki, mektep muallimleri lüzumu kadar muktedir, mektep kitapları kusursuz, hükûmetin hüsnü niyeti şayan-ı tahsin, tedris heyetinin gayret ve haheşi fevkalâde yolunda olsun ve bütün bunlar mükemmel olsun. Fakat buradan çıkacak, tasdikname alacaklar, mektebi ikmalden sonra, ne okuyacaklar? Hiç bir şey.

Bugüne kadar mektep kitaplarının haricinde ancak oniki kadar mecmua ve kitap neşrolundu. İtiraf etmelidir ki; bunlar da hemen amelî bir fayda göstermemektedirler. Bu za-

vallı ilk mektepleri bitirenlerin, sonra okuyabilecek kitap bulmaları ümidi de yoktur. O halde harste bir terakki yoktur.

Şu halde *"medeniyet sahasında pek ziyade geri kalmış olan Kürt kavmi"* zamanın hayatî ve pek mühim ihtiyaçlarına bile vefa etmiyen bir lisân ve bir kütüphane ile, çocuklarının tahsilsiz kalmalarından mütevellit ziyanı ne suretle telâfi edebilir? Cihanın en müsait şeraiti altında işlense bile daha bir asra kadar Kürt lisanının *"Devletler harsi"* seviyesine yetişmesine imkân yoktur.

Bazı memleketlerde ihtisas mekteplerinde, mütehasısların fikirlerini mütemadiyen besliyebilmek için, tedrisatın, en ileri gitmiş yaşıyan bir dilde yapılması düşünülüyor. Milletler havaları yedi tashirlerine geçirdikleri ve General Balbo'nun Bahr-i muhit seyahatiyle elde ettiği gibi şan ve şeref ve takdirler kazandıkları bir sırada biz hâlâ, köklerimize bağlanmak ve karanlıkta yaşamağa uğraşıyoruz.

Kürt kavmi, iyi bir miras olarak kendilerine hiç bir şey terketmemiş olan ölmüş batınları tarafından idare edilmeği tercih etmişe benziyor. Bunun aksine olarak, gelecek nesiller tarafından berhayat kalmasını temin etmek gayesini takibeylemesi şüphesiz daha doğru olur.

Gövdesi topraktan biraz yukarıda kesilmiş olan ve bu halde ancak bir kıymeti haiz olmadan ötesinde berisinde çıkmış olan dalcıkları sayesinde esr-i hayat gösteren bir ağaç, kökünden çıkarılmağa ve tesviye edilmeğe liyakat kespeder.

Halbuki, üzerinde, bir seviyede yeşil yapraklarla muhat ve şurasında burasında mevsime göre güzel çiçek ve meyvalar taşıyan kuvvetli dallar ve dalcıklar bulunan bir gövde; gerek sahibinin ve gerekse yabancıların hususî itinasına hak kazanır.

Eğer, soğuk veya herhangi bir sebeple böyle bir ağaç kurursa, kendisiyle alâkadar olan herkes meyun ve mükedder olur ve en yakın alâkadarların göz yaşları sanki bu ağacın hayata rücuu için akmışa benzer. Buna mukabil, kök, ancak yakılmağa değer bir mahiyettedir.

Malûmdur ki; zahiren hoş bir manzara gösteren ve fakat nebatatın normal biyolojisine muhalif olarak, gündüz ve gece havanın müvellidülhumuzasını masseden ve bilâ fasıla hamız-ı karbon neşreden ve zehirli meyvalar veren bir ağacı tereddütsüz ve hemen kesmek lâzımdır. Bunun daha garip olan bir ciheti de; bu nevi ağaçla evvelce alâkadar bulunan kimselerin, zehirlenmekten sakınmak için yerde yatan gövdesine yaklaşmaktan çekinmeleri ve korkmalarıdır. Milletlerin hayatı da bazı nokta-i nazardan tıpkı böyle bir ağacın haline benzer.

Ayrıca: Lâtin alfabesi esası üzerine kabul edilmiş olan Türk harfleri, maarifin ve bunun bütün Türkiye'de intişarının en seri vasıtalarından birisini teşkil etmiştir. Müteakiben, gece derslerinin açılması suretiyle girişilmiş olan hayırlı mücadele, memlekette okumak yazmak bilmiyenlerin adedini hayliden hayliye azaltmıştır.

Bütün bu esaslı ıslahat vevasıl olunmak istenen hedef, bizi, tedrisatta Kürt lisanının kullanılmasını düşünmekten suret-i katiyede uzaklaştırmış bulunmaktadır. Netice, ümit ve tahmin olunduğu gibi çıkmıştır. Kürt milleti de okutuluyordu. Bütün mücadelelerimiz, bütün gayretlerimizin yegâne maksadı, Kürdü cehalet ve fakirliğinden kurtarmağa matuf bulunuyordu.

Böyle asrî usuller ve metodlarla terbiye ve tahsil gören halkın zenginleşeceğine şüphe yoktur. Artık namuskârane olarak itiraf etmelidir ki, Kürt milletini kendi lisanı ile tedris etmek lüzumu hakkındaki kanaatimizin, bu bedihî fiiliyat karşısında idamesine mahal ve imkân kalmamıştır. Binnetice bu mevzu hakkındaki halk akidesi *"Dogme populaire"* ilâs etmiş ve ihyasına lüzum yoktur.

Türkiye Kürtler'i

Evvelemirde Türkiye Kürtler'inin tâli ve mukadderatını gözden geçireceğim: Bunu da aşağıdaki iki sebebe müsteniden yapacağım.

Evvelâ; Türkiye Cumhuriyeti, şayan-ı takdir bir *"hikmet ve basiret"* siyaseti ile Yunan ekalliyetlerinin mukadderatını halletme yolunu bulan yegâne bir devlettir.

Yunanistan'daki Türkler'le Türkiye'deki Yunanlılar'ın mübadelesi keyfiyeti şüphesiz pek çetin bir iş olmuştur. Fakat bir kere bu işler olup bittikten, yerleşme ve iade hitam bulduktan sonra; kendi kendine kalmanın sayılamıyacak kadar çok fevaidi elde edilecektir. Daha şimdiden Türk ve Yunan hükûmetleri cüretkârane olan bu siyasetlerinin semerelerini iktitaf etmeğe başlamışlardır.

Saniyen Kürtler, Türkiye'de başka memleketlerden daha çokturlar. Fakat bize ***"Biz nezdimizde bir Kürt ekalliyeti tanımıyoruz, burada öyle bir mesele mevzuu bahs değildir"*** cevabı verilecektir.

Şurası bir hakikattir ki; Türk devlet ricali her fırsattan istifade ederek, açıkça ve yüksek sesle ***"Kürt unsuru, Türk ile birlikte Türkiye'yi idare etmektedir"*** diye beyanat ve ilânatta bulunuyorlar.

Fakat, bu, dört asırdan beri rol oynamaktan geri kalmıyan Türk-Kürt siyasî vahdetinin bir taraflı beyanatıdır.

Zannediyorum ki; Kürtler'in dahi bir şerik sıfatiyle aynı suretle ve kendi arzularıyle bu vahdet-i siyasiye ve milliyenin gayr-ı kabil-i itiraz olduğu lüzumunu ilân etmeleri lâzım gelir. Dört ay kadar evvel büyük milletlerden birinin yeniden teşkil ve tensikinden bahsettiği sırada, büyük bir devlet adamının söylediği gibi: *"Devletlerin temelini; ancak ırk birliği teşkil edebilir."*

O halde; Kürtler de Türkler gibi aynı ırktan olduklarından, bu iki kavim birleşmeleriyle, bundan sondra kalpleri tek bir gaye için çarpacak olan *"yeni Türk milletini"* vücude getireceklerdir. Hiç bir kuvvet amcazade olan bu iki kavmin ittihadını ve sonra da birbirine karışıp erimesini menedemez.

Bundan başka, din birliğinin yardımı ile ahlâklarının yekdiğerine tedahül etmesi; aralarında iktisadî tesanüdün sıkı olması; adlî ve idarî müessesatlarının müşabeheti; asırlardan beri bu iki kavmi o tarzda öğütmüş, ve tahaccür ettirmiştir ki, bazen bunları yekdiğerinden tefrik etmekte müşkilât çekilir. Osmanlı hânedanının taht-ı idaresine dahil olduktan sonra halkımız (Kürt halkı) batından batına, aynı an'anelerin tesirine tâbi kalmış ve münavebeten müşterek felâket ve sevinç hadiseleri geçirmiş ve bilhassa harsî birliği idame ve muhafaza eylemiştir. Bu ittifakta, silâh kardeşliği şüphesiz hâkim bir mevki ihraz etmiştir. Türk ve Kürtler'in bu mütemadî ihtilâtat ve kaynaşması onlara her birini kendisine ait evsaf-ı mahsusayı, milli ruhun müşterek hazinesine dökmelerine müsait zemin hazırladığı gibi bunu daha ziyade de hazırlıyacaktır.

Hakikatte, Türk, Kürt kelimeleri ancak birer isimden ibaretir. *"Turan"* ise bizim aile adımızdır. Irk hissiyatı ve Turanilik gururu; onları, inbisat ve inkişaflarında, mazide olduğundan daha ziyade parlak mukadderata sevk ve isal edecektir.

Bu iki kavmin; iktisadî tesanüt, ırk ve din birliği, hars iştiraki ... ilh. gibi muhtelif siyasî ve iktisadî vahdet âmilleri bir tarafa bırakılsa bile, ayrıca çok kuvvetli bir âmil daha vardır. O da: *"Gazinin yüksek şahsiyetidir."*

Hakikaten, **Gazi Mustafa Kemal** gibi yüksek bir liderin devletin başında bulunması *"Haute Magistrature"* keyfiyeti, bir millet için büyük bir saadet ve baht işidir.

Bunun Türkiye'de vücude getirdiği ıslahatın hayırlı neticelerinin vüs'atini, hudutsuzluğunu hiç bir kimse inkâr edemez. Bu hal onun için zamanla katiyen solmıyacak; yüksek ehemmiyetini hiç bir surette kaybetmiyecek bir şeref ve şandır.

Sadık, büyük bir hiss-i hürmet ve takdirle meşbu olan heres gibi ben de onun bu muazzam asarı ve bunların müstakbel nesillere vait ve temin ettiği namütenahi ümitleri önünde kemal-i tazim ile eğilirim.

Burada; pek yakın bir mazide en kanlı ve hicap-âver olan hadisatla müşterek tarihi kirleten acı hatıratı tekmil millete unutturmak vazifesini müdrik olan Büyük Türk'e hissiyat-ı tazimkâranemi iblâğ etmemi ve müşaranüleyhin, yüksek himaye ve sehabetleri altında Cumhuriyetlerinin *"Welfare"*ı olmak üzere, yeni Türk milletinin ateşin ruhundan ilham almak suretiyle memleketlerini yeni baştan teşkil ve tensik etmeleri temenniyatımı ilâve etmeği zait adderim.

Türkiye'nin mukadderat adamının *"Homme du restin"* açtığı çığırdan kelimesiyle şunu kastediyorum:

"Mazi ile sureti katiyede alâkayı kesmek, fikir ve zihniyetini değiştirerek onu ihya edecek surette tekmil milleti hars halinde tek bir ideal arkasında harekete geçirmek, memleketi yeni baştan teşkil ve tensik etmek, muasır fen ve ilimin yeni usullerinden vasi surette müstefit kılmak ve bu veçhile yeni Türkiye'yi (asrî devletler) sırasına ithal etmek."

Zannediyorum ki; şu muhtasar maruzatımla aynı zamanda Kürt milliyetperverliğinin heyecan ve galeyana getirilmesine iştirakten sonra, beni, Türkiye'yi terketmekle itham eden hemşehrilerime karşı da vazifemi ifa etmiş oluyorum.

Bu tezi okuyanlardan; hayat–ı milliyede daimî hakikatler mevcut olduğunu unutmaksızın, onun, her türlü düşüncelerden âzâde olduğunu nazar-ı dikkate almalarını dilerim. Bu şerait altında fikirlerinde pek ziyade musır olanların da, kendilerini daha müsamahkârane hareket için kâfi memnuniyetleri burada bulacalarından eminim.

Diğer Kürtler

Türkiye'nin haricinde kalan Kürtler'e gelince; mutat serbesti-i hareketimle diyeceğim ki; onların düşündükleri şey, tâbi oldukları devletleri teşkil eden anasırla iyi bir surette yaşamak, mütekabilen hükûmetlerine hiç bir suretle müşkilât çıkarmamak ve buna mukabil memleketlerinin iktisadî ve harsî inkişafını temin için lâzımgelen irade ve hüsn-ü muaveneti esirgememekten ibarettir.

İşte Kürt meselesinin hall ve tesviyesi için bulabildiğim en güzel ve devamlı tarz-ı hall budur. Zannediyorum ki; alâkadar memleketler bundan hemen istifade etmeğe başlıyacaklardır.

Bana gelince; hudutların ilerisinde, Türkiye'nin iktisadî, içtimaî ve siyasî sahalarda fa'alâne suudu dahilinde, eski vatandaşlarım için güzel ve daha iyi istikballer hazırlandığını seyir ve temaşa etmekle takibettiğim hayat-ı siyasiyeme *"Allaha ısmarladık"* diyorum.

VIII. BÖLÜM

KÜRT AYDINI REFİK HİLMİ'NİN, DR. ŞÜKRÜ MEHMED SEKBAN'A *CEVABI* (1935)

Dr. Şükrü Mehmed Sekban'ın Kürt kamuoyunca o zaman yazılış nedeni bilinmeyen bu broşürü büyük üzüntü yaratmış ve tepkiye yolaçmıştı. Güney Kürdistan'lı aydınlardan olan Refik Hilmi Bey, iki yıl sonra 1935'te bu broşürü yoğun biçimde eleştiriyor ve Kürt aydınlarına tercüman oluyordu. Refik Hilmi'nin Cevabında; Dr. Şükrü Mehmed'in geçmiş mücadelesi, 1923'teki ***"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"*** *konulu Mektubu ve nihayet 1933'teki* ***"Kürt Sorunu"*** *konulu broşürünü karşılaştırmakta ve Sekban'ın yeni zoraki tezlerini çürütmektedir.*

Kadri Cemilpaşa, Refik Helmi Bey'in kişiliği ve sözkonusu cevabı konusunda şunları söylüyor:

Kıymetli bir ilim adamı olan merhum Refik Hilmi Bey, Doktor Mehmet Şükrü Sekban'ın dış baskılarla yazdığı Kürtler'in eritilmesini isteyen küçük bir broşürün analizi ve eleştirisi yolunda uygun ve mantıki olarak verdiği cevapla kendini tanıtmış ve bütün Kürt milletinin saygısını kazanmıştı. Bu kitaptan başka bir de Arapça yazılmış ***Müzakerat****'ı vardır. Birinci bölümü yayınlanan tartışmalarında,* ***Şeyh Mahmut Berzenci****'nin krallığı esnasında kendisine tercümanlık ve müşavirlik yaptığı görülmektedir. Üçüncü eserinde Kürt şairleri ve yazarları hakkında oldukça büyük bir eser meydana getirmiş bir bilim adamı olarak, hayatını milletine yararlı işlere adamış merhumun siyasi sahada da değerli hizmeti vardır.*

Refik Hilmi *Türkçe'den başka Arapça ve Fransızca da biliyordu. Hayatının son döneminde, felsefe öğretmenliği, eğitim müfettişliği yapan merhum, kuvvetli bir mantığa, derin bir ilme sahipti. Kürt milletinin siyasi kaderine sıkı bir ilgi besleyen merhum, çeşitli bölgelerde bulunan Kürtler'le işbirliği yaparak. Kürt milletinin benliğini belirtecek bir milli*

varlığın elde edilmesine çalışıyordu. Yayınlanan mektubunda da bu hususa ne kadar derinden bağlılık gösterdiği görülmektedir. Saygı ile hatırasını anarak, fedakârlıkla milletine bağlı olan merhumun ruhunu ululamayı görev biliriz." (**Doza Kurdistan**, Öz-Ge yay. 1991, s. 160)

(M.Bayrak)

KÜRD MESELESİ

Safahatından Şükrü Mehmed Bey Sekban'ın 1933 Senesinde Paris'de Neşretmiş Olduğu ***"Le Quetion Kurde"*** Unvanlı Fransızca Risalesini Red Ve Tenkid

Muharriri Refik Hilmi

Basra Sanuyesinde Fransızca ve Riyaziyet Müderrisi

Vatan Matbaasında Tab'edilmişdir

1935

Mülahazat

1- Muhterem karileri tetebbu külfetinden kurtarmak fikriyle Doktor Beyin tenkid ettiğim ibarelerinin Fransızcalarını, adale veya şevahid kabilinden zikr etiğim bazı zevat-ı muhteremeye ait sözlerin de yine Fransızca veya İngilizce asıllarını hâşiye (açıklama) şeklinde risaleme aynen dercettim.

2- Fransızca ibareler İngilizce'ye mahsus harflerle tertib ve tab'edilmekle bi'l-umum (aksan)lı harfler aksansız olarak zuhur ettiğinden muhterem kârilere takdim-i mazereti zaruri gördüm.

3- Sahife 60'da dercolunan hâşiyede (moi qui me pique) kelimeleriyle başlayan ibare, bazı ahvâlde tercümemizin gayrı bir ma'naya gelebilirse de Doktor Beyin risalesinde takip ettiği üslup nazar-ı itibara alınırsa mezkur ibareden tercih ettiğimiz ma'nâyı kastettiklerine hüküm verilmesi zaruridir.

Doktor Şükrü Mehmed Sekban'ın evet o meşhur Kürt vatanperveri **Şükrü Mehmet Bey** ki-bizzat şu muharrir-i âcize yazmış olduğu bir mektubunda iddia ettiği vechile - Talebe Cemiyeti olan [Hevî]den maada- bilumum Kürt cemiyetlerine dahil olarak hepsiyle ayrı ayrı veya birden Kürdlük için bilmem ne gibi bir gaye (?) ile çalışmış çırpınmıştır; geçen 1933 senesinde Paris'te Fransızca olarak neşrettiği ***"La Question***

Kurde" nâm risalesinde neler söylediğini öğrenmenin; Şark-ı Karib (Yakın Doğu) devletlerini ve hatta işbu devletler ve milletler ile az veya çok alakadar olan müsta'mer (sömürgeci) garb hükümetlerini zaman zaman işgal eden (Büyük Kürt Meselesini) yakından veya uzaktan takip edenlerce matlub olacağı (isteneceği) tabiîdir.

Halbuki muhterem Doktor, böyle bir ihtimali nazar-ı mülahazaya almamış gibi davranarak kitabından -en yakın dostlarına bile olsun- tek bir nüsha göndermedikten maada, onu bariz bir mahalde, nazara çarpacak bir mahal veya kütüphanede müşterilerin enzârına da (bakışlarına da) vaz'etmedi (koymadı). Bu hareketini de tefsirde risaleyi ona yazdıran sâiki (etkeni) anlamakta çektiğim kadar müşkülata uğradım. Fakat te'min ederim ki yalnız ismini işittiğim risalesinin meydanda cismini göremeyişim beni büyük bir meraka düşürdü.

Bilhassa bir-iki senedenberi Kürt tarihinin ve Kürt meselesinin mücerred ilmî ve edebi sahalarında vukubulan tetebbuatım (eserlerim), bundan başka Kürt meselesi ile azçok alakadar olduğunu bildiğim Doktor'un bu bâbdaki (alandaki) salâhiyet-i ilmiyesi (bilimsel yetkinliği) merakımı şiddetlendiren âmillerden (etkenlerden) birini teşkil ediyordu. Binaenaleyh birçok intizârdan (beklemeden) sonra onun bir nüshasını en nihayet yine bizzat Doktor'un delâletiyle elde ettim. İlk işi -sırf istifade maksadıyla- kitabı baştanbaşa okumak oldu. Şu birinci mütalaadan bende hasıl olan intibaatın (izlenimlerin) ne derece müşevves (karmakarışık) olduğunu mümkün değil tarif edemem. Kulaklarım sanki çınlıyor, gözlerimin gördüğü kelimelerin hakiki mânâlarını aklım bir türlü kabul edemiyordu. Fakat risaleyi serâpâ (baştan sona) ve pek dikkatle mütâlaa ve uzun uzadıya teemmülden (etraflıca düşündükten) sonra hiç ümid etmediğim bir neticeye, evet kemâl-i esefle (üzülerek) derim ki Doktor'un -her ne gibi bir gaye tahtında olursa olsun- hakikatten müthiş surette inhiraf (saparak) ve tarihe bilerek iftira etmek istediği netice-i esef istimâline dest-res oldum (.....) Ve yüksek kabiliyetinden istifade emelinde iken kendilerini tarih ve hakikat namına red ve tenkide mecbur olduğumu hissetmekle müteellim olmaya (kederlenmeye) başladım.

Daha açıkçası, müstefid olmak (yararlanmak) fikrinden müfid olmak (yararlı olmak) fikrine düştüm. Mamafih Doktor'un gayesini tahlil ederek hakkında, kanaat-ı şahsiyeme müstenid bir hüküm vermektense; bu ciheti muhterem kârilerin reyine terketmek maksad-ı münasafanesile (yarıyarıya bölüşmek maksadıyla), her şeyden evvel risalenin mümkün olduğu kadar doğru bir tercümesini neşretmek istedim. Fakat onun daha evvel Suriye'de bir Kürt münevveri tarafından Türkçe'ye tercüme ve neşredildiğini işitince -bu babda ihtiyar etmiş olduğum zahmete rağmen- tercümesinin neşr ve tevziinde sarfınazar ederek; mücerred hakâik-i müsbite-i tarihiyeye, cereyân-ı ahvâl ve vekâiye ve hatta bizzat risalenin nâşiri olan Doktor Beğin eski fikir ve kanaatlerine, evet bizzat mumaileyhin kendi sarih neşriyatına da bande banazad (.....) olan noktaların enzâr-ı kâriine vaz' ve münakaşa etmekle iktifaya karar verdim.

II

Kürtler'e ve Kürtlüğe tevcih edilen silâm-ı intikadât (eleştiri okları) pek çoktur. Ancak mensup oldukları milletlerin menafi-i siyasiye (siyasi çıkarlar), edebiye vesairesi gibi sevâikle (etkenlerle) hareket eden Kürtlüğe yabancı kimseleri ma'zur görebilmek mümkün olsa da **Doktor Şükrü MEHMED Bey** gibi 35 senedenberi Kürt siyaseti ve mes'elesiyle iştigal etmiş bir Kürt münevverinden[1] sadır olan hitabın aks-i sadası pek azim olacağından; o hitabın mahiyet-i hakikiyesini tahlil -bîkes ve mazlum Kürtler'e ve kaziyelerine (sorunlarına) irâs-ı hasar etmek (zarar vermek) ihtimali de pîş-i nazara (gözönüne) alınırsa- her namuslu Kürt münevverinin bir vazife-i vicdaniyesi olduğundan (Kürt meselesini) kurcalamaktan nâmeşru birtakım te'vilâta mütemessika (sözü çevirmeye dayanmaktan) hoşlanmayanların afvine, ve şahsiyet-i siyasiyeleri mustesna tutulmak şartiyle dostluğuyla müftehir bulunduğum (övündüğüm) **Doktor Şükrü Mehmed Beyin** de müsaadelerine mağruren asıl mevzua dahil olmak suretiyle söze başlıyorum.

III

Risalede mücmel suretle (özetle) Kürt tarihinden bahs eden mukaddime-i vecizeden (özlü girişten) sonra müellifin nazar-ı dikkatine ilk çarpacak sözü; **Midyalılar**'dan evvelki devre müteallik (ilişkin) tarihlerinin Kürtler'ce meçhul olmaması iddiasıdır[2].

Çünkü müellif-i muhteremin bu babdaki kanaatine iştirak edebilmek için hiç bir sebep mevcut değildir. Hal-i hazırda her Kürt münevveri, milletinin tarihini mücmel veya mufassal surette (özetle ya da ayrıntılarıyla) tetkik ve bazılarınca kasden tasviye edilmek istenilen hakaik-i tarihiyeye dair onları saf ve temiz menbalarından almayı bilen Garp ulemasının, yani muhterem ve nezih müsteşriklerin (şarkıyatçıların) ıkvâl (sözünü çarpıtma) ve arasına azçok kesb-i ittila' etmiştir (bilgi katmıştır). Bu hakikat ise herkesten evvel muhterem **Doktor**'un ma'lumu iken bu yolda bir iddiada bulunması elbette hayreti mucip olur.

"Hakikatde, Kürtler kendi tarihlerinin Midya krallığından evvelki devirlerine vâkıf olmadıklarından dolayıdır ki Midyalılar'ın neslinden olduklarına zâhib olmuşlardır." [3] diyor. Bu nasıl hüküm ve neye istinaden verilmiş bir hükümdür? Doktor Beye bu hükmü verdiren delâil-i ilmîye ve tarihiye (bilimsel ve tarihsel kanıtlar) ortada mevcut mu değil mi? Mevcutsa, o gibi delâil-i ilmiye ve tarihiyeye Garb uleması (bilginleri), salahiyetdar müsteşrikler de vâkıf mıdır? İşte bu hususta hiç bir izahat beyan etmeden bâlâdaki (yukarıdaki) hükmü

---

(1) Genel politikayla ilgilenmeye başlayalı ve milli bilinç edineli 37 yıl oldu. **(La Question Kurde**, s.20)

(2) Nitekim tarihlerinin Med Krallığından öncelere dayandığından habersiz olan **Kürtler**, kendilerinin Medler'in soyundan geldiklerine inanıyorlardı. s. 10.

(3) **La Question Kurde**, s. 10

vermekle göstermiş olduğu istical (acelecilik) onu nâkâbil bir afva bir hataya düşürmüştür. Herhalde **Midyalılar**'ın **Kürtler**'den birkaç asır sonra **Kürdistan** havalisine gelmiş olmalarını zikr etmekle (4) mezkûr müddeasını (tezini) kimseye ve bilhassa tarihe az çok vâkıf olanlara kabul ettiremez. Bu hakikatı kendilerine teslim ettirmek için yine bizzat kendi kendilerinin en mevsuk (belgeli) bir me'hazı (kaynağı) olan muhterem **Mehmed Emin Zeki Bey**'in ***"Kürd ve Kürdistan"*** nâm mücmel (kısa) tarih kitabına tekrar müracaatlarını ve mezkur kitabın birinci cildinin ilk cüz'ünün 74'üncü sahifesini dikkatle okumalarını tavsiye ederiz. Kendileriyle beraber muhterem kârileri de (okurları da) o sahifeyi mütalaaya (incelemeye) davetime rıza gösterecekleri kanaatiyle bazı mühim ibarelerinin harfiyen tercümesini buraya derc ediyorum (alıyorum):

"Profesör Sayce (Says) diyor ki *Mada (Med, y.n.) aşâiri (aşiretleri) Kürd idiler ve şarki Asya'da yerleşmişlerdi, memleketleri Bahr-i Hazer'in (Hazar Denizi) cenubuna kadar imtidat ediyordu (uzanıyordu). Kısm-ı azamları (büyük bölümü) lisan cihetinden* ***Hindû - Avrupaî*** *ve ırk cihetinden Arî idiler"* (5).

Bunu mutcakiben gelen ilk ibarenin de tercümesi aynen şudur: *"Bazı mütehassıslar ve müsteşriklerin ekvâline (görüşlerine) nazaran* ***(Med)*** *kavminin lisanı bugünkü* ***Kürdler****'in lisanı veya onun esasıdır."* (6) Bundan maada Irak-ı mendup Sâmilik Dairesinde Umur-u Şarkiye Sekretiresi Âsâr-ı Kadime Müzesi'nin Fahri Müdiresi olan (**Miss Bell**) Hanım, 1925 senesinde münteşir (yayımlanmış) ***"Review of the Civil Administration of Mesopotamia"*** (Mezopotamya Sivil İdaresine Dair İnceleme) unvanlı **Takrir**inin (Rapor - Nota) 58'inci sahifesinde **Kürdler**'den bahsederken (Madîü'l-asıl) olduklarına işaret etmektedir. Britanya Hükümeti Daire-i Harbiye'sinin vaktiyle neşretmiş olduğu ***"A Handbook***

---

(4) Bakınız, s. *10*

(5) Müverrih'in Târih-i Umumisi, Cild-2

(6) **Mehmed Emin Zeki Bey** hazretlerinin işaret ettikleri **İran-ı Kadim** unvanlı kitaptan menkul ibarenin aslını, Kürd e'âzım vatanperverânından (büyük yurtseverlerinden/ **Emîr Celâdet Ali Bedirhan Beyefendi, Türkiye Reisicumhuru Mustafa Kemal Paşa**'ya hitaben neşrettikleri ***"Mektub"*** kitâb-ı kıymetdârının (değerli kitabının) 59. sahifesinde şu suretle zikr ediyor:
Kürdler'in **Medler**'in ahfadı olduğu. Kürtçe'nin **Med** lisanının temadisinden (devamından) ibaret olduğu nazariyesi gittikçe kuvvet bulmaktadır. **Med** ve **Farslar** ve bunların lisanları hakkındaki Avrupa ulemasının tedkikât ve nazariyâtını (**İran-ı Bâstânî**) unvanlı eserinde hülasa eylemiş olan **Hasan Parniyâ (Müşîrü'd - Devlet)** bu hususta aynen şu sözleri söylüyor: ***"Darmsİetter****. İran - şinâs-i mu'ruf akide dâşt ki zebân-ı* ***Avestaî*** *zebân-ı* ***Medha*** *bude... Herhâl bişekki nist ki zebân-i* ***Medha*** *bâ zebân - Parsî-i devre-i hehâ - münşî yani Pârsî-i kadîm takarribâyek zebân bûde vü tefâvet-i* ***cezveî ba ân dâşte. Bazı (müsteşriklerden bazıları*** *demek istiyor) zebân-ı Kurdî emrûze ra müştak-ı ez zebân-ı* ***Medha*** *midânend. "*(- Tanınmış İranî bilimler uzmanı Darmstetter, Avesta dilinin Medler'in dili olduğunu söyler. Kuşkusuz ki Med ile eski Fars dili arasında da bir yakınlık bulunuyordu. Doğubilimcilerden (şarkıyatçı, müsteşrik, oriyantalist) bazıları, bugünkü Kürt dilinin eski Med dilinden türediği görüşündedirler) (y.n.)

of Mesopotamia" (Vol. 1. Second edition) (Mezopotamya Elkitabı, 1 Cilt, 2. Baskı) nâm **Risale**'nin 109'uncu ve 110'uncu sahifelerinde de **Kürtler**'den bahsederken (İranîü'l-asıl) oldukları beyan edilmektedir ki buradaki (İranî) kelimesinin (Midyalı)lara işaret olduğu bittabiî izahtan müstağnidir (söylemeye gerek yoktur). Görülüyor ki Kürtler'in (Med) veya (Med)lerin Kürd neslinden olduğu meselesi birçok müsteşrik ve mütehassıslarca kabul edilmiş bir nazariye hükmündedir. Binaenaleyh, (Med)lerin şimalî (kuzey) İran ve Kürdistan havalisine mu'ahharen (sonradan) hicret etmiş olmaları gibi bir delil, iş bu nazariyeyi tezelzüle uğratacak (sarsacak) hiç bir kıymet ve ehemmiyet-i ilmiye ve tarihiyeyi haiz olamaz. Kürdler'in (Med)ler'den pek çok zaman evvel mezkur havalide yerleştiklerini ve onlardan daha kadim (eski) olduklarını tarih bize öğrettiği gibi bunu Doktor Bey'le beraber bizde iddia ederiz; fakat bu iddiamız asıl akidemize zerre kadar halel iras edemez (zarar vermez). Nitekim **Selçuklîler**'den ve daha birtakım kabâil-i Türkîye'den (Türk kökenli kabilelerden) pek çok zaman sonra Asya-yı Surgra'ya (Küçük Asya) hicret etmiş olan Osmanlı Türkler'ini o memleketi tutup da kendilerini sebkat eden (geçen) asıl **Türkler**'le hem-cins kabul etmekte tereddüt bile edilmez. Elhasıl, tarih sahifeleri biraz dikkatle tetebbu edilirse, Kürd kavminin muhtelifdevrelerde muhtelif isim ve şöhretlerle ve Asya'nın pek azîm bir bek'asında (pekçok yerinde ve dönemlerinde) ibrâz-ı mevcudiyet etmiş olduğu kolayca anlaşılır.

IV

Şimdi diğer bir noktaya Kürtler'in Turani al-asıl oldukları iddiasına geçelim. Muhterem Doktor kendi za'mınca ilmi addettiği hadisata istinaden Kürtler'in sözde ari al-asıl olmadıklarını isbat ettikten sonra şunu söylüyor: ***"Aynı zamanda Sami al-asıl dahi değillerdir. O halde Alman ulemasının iddiaları vechile Tûranî al-asıl olmaları iktiza eder."***(7) Hakikaten güzel mantık! Hem de Doktor Beyi bu (pek mantıkî?) muhakemeye sevkeden, daha doğrusu onu müfrit zekasına rağmen bu gülünç vaziyete düşüren delâil (istiğfarullah delil) nedir bilir misiniz? Demin zikrettiğimiz basit mesele, evet Medler'in Kürdistan havalisine muahharen hicret etmiş olmaları meselesi. Risalesini serâpâ tedkik ediniz, bundan başka tek bir delil bulursanız gösteriniz. Binaenaleyh, Alman uleması nâmını verdiği zevatın kimler olup nerede ve ne gibi hükümler verdiklerini sormak külfetini ihtiyara bence lüzûm bile yok...

V

Doktor Bey, Kürtler'in Ari al-asıl olmadıklarına o vahi mantıkla hüküm verdikten sonra; *"aynı zamanda Sami al-asıl dahi değillerdir"* gibi dörtbuçuk kelimeden ibaret bir cümle ile iktifa ediyor ki bununla da hedefine vusûl ne kadar süratle yürümek, daha açıkçası bu yolda önüne çıkacak müşkülattan ne derece mütevakki bulunmak (ummak) mecburiyetin-

(7) Şu halde yarı-bilimsel olguların ışığında Kürtler, hiçbir şekilde ne ari ırktan ne de bazı Alman bilginlerinin iddia ettikleri üzere, Turan kökenli Sami'lerden değillerdir. (s. 11)

de olduğunu gösteriyor. Yoksa hakikatde Kürtler'in Sami al-asıl oldukları da iddia edilmemiş değildir. Evet bazı meçhulü'l-heviye (?) Türk muharrirlerin son zamanlarda yaptıkları gibi zaman zaman diğer bazı Arap muharrirler de ilme ve tarihe bilerek veya bilmeyerek bu gibi şen'î iftiralarda bulunmuşlardır. Hatta **sît(ün)** ve şöhret-i ilmiyesi âfâk-ı Irak'ı dolduran asrın ulemâyı bî-neziri **Alûsîzâde** merhum **Mahmud Efendi**, Kürtler'in (nesl-i Kohtan)dan olduğuna kanaat bile getirmiştir.(8) Binaenaleyh, günün birinde herhangi bir Kürt yabancısı Kürtler'in Sami al-asıl olduklarını iddiaya kalkışırsa, kim bilir belki ikinci bir **Şükrü Mehmet** Bey zuhur eder de mumaileyhin zikri geçen delâil-i ilmiye kabilinden bir takım delâil-i vâhiyeye istinaden Kürtler'in (Med)ler'den olmadığını isbata yeltendikten sonra ***"Turani al-asıl olmadıkları da malûm!"*** O halde Mahmud Efendi veya bilmem kimin iddiası eya revabıtı vechile Sami al-asıl olmaları lâzım gelir kabilinden bir hüküm verir. Kürt kavminin savlet ve şiddetine âgâh olan Kürt toprağına müstevli diğer devletler gibi Iran hükümetinin ricâl-i siyasiyesi de -ki zannımca diğerlerine nisbetle daha haklı olmalıdırlar- bu gibi hazariyat-ı İran'dan elbette geri kalmamış ve kalmayacaklardır. Ancak hafriyâta (kazılara), vesâik ve mustedat-ı arkeolojiye ile müsbet kibar (büyük) müşteşrikîn (doğubilimcilerin) ve mütehassısînin (uzmanların) akval ve med'iyatına nisbetle ilmî hiç bir kıymet ve mahiyeti haiz olmayan bu gibi siyasi ve her dem methûl nazariyâta en ufak bir kıymet ve ehemmiyet verebilmek için -tabir mazur görülsün- pek cahil olmak veya gizli bir takım âmillerin taht-ı te'sirinde bulunmak lâzımgelir. Bu müddeâmızı teyid eden en zinde ve kuvvetli mesâlîde, vaktiyle Musul meselesi münasebetiyle bera-yı istiftâiraka gelmiş olan heyet tarafından 16 Temmuz 1925 tarihinde Meclis-i Akvâm'a (İsbate'l-emem) tevdi edilmiş olan takririn (Netayic-i Otonografya) unvanlı faslında bulursunuz.(9)

VI

Bütün şu yukarıdaki delillerle Kürtler'in Turanlı olduğu hakkındaki mugalatasını red ve cerh ettikten sonra şimdi de **Doktor Beyin** biraz kendilerini yani mazideki şahsiyetlerini intak edelim:

Herhalde hatırlarında kalmış olmalıdır ki şu son akidelerine bigâne bulundukları bir zamanda ve bundan takriben onbir sene evveline müsadif olan 18 Kânunevvel 1923 tarihinde

---

(8) Âlûszâde merhum Mahmud Efendi, **Ruhü'l Maâni** nâm eserin tefsirinde (Cüz-8, s. 149) Kürtler'in aslından bahs ederken, **Kâmûs**'a nazaran Kürt silsilesi: Kürt bin Ömer ve Mezikyâ bin Âmir Maassima veya Âmir bin Hârisa el-Gatrif bin Emiray el- Kays el-Batrîk bin Salibe bin Mazen bin el-ized bin el-Avs bin Nebt bin Mâlik bin Zeyd bin Kühlan bin Saba ibn Yeşceb bin Ya'reb bin Kohtan bin Âmir (veya Şâlih) bin Erfahşed bin Sâm bin Nûh *"suretinde gösterilmiştir diyor."* [Mehmed Emin Zeki Bey: **Mücmel-i Kurd Kurdistan**]

(9) *"Kürtler, ne Arap, ne Türk ne de İranlı'dırlar. Bu üçü arasından fazla İranlılar'a (Iranîler) yakındırlar. Türkler'den farklı ve uzaktırlar. Araplar'dan ise çok daha farklı ve çok daha uzaktırlar."* (**La Question Kurde**, s. 46)

Türkiye Cumhuriyeti Nafıa Vekili ve Diyarbekir Mebusu (Kürd Feyzi) Beye Hitaben Açık Bir Mektup neşretmişti. İşte o mektuptan, evet ***"Kürtler Türkler'den Ne istiyorlar?"*** unvanlı o matbu risalenin 20. sayfasından bir ibareyi; Doktor Bey'in o günkü kanaatini yani Kürtler'in *"Turani al-asıl"* olup olmadıkları hakkındaki kanaatini tayin etmek üzere buraya aynen naklediyoruz: *"Fakat bugün Türkcülük, bütün teferruatıyla vaziyete hâkim olunca (Kürdî) Türk camiasına idhal etmek pek gayr-ı tabiî ve Kürt'ten pek dûn milletler sahib-i istiklâl iken, Kürtler'in kemâl-ı hâhiş ile Türk camiasına girmeleri gayr-ı mümkündür."* İşte bizzat kendi kaleminden sadır olan şu ifade, **Doktor Beyin** bugünkü kanaât ve daha doğrusu temenniyatını red ve cerhe kâfi en belîğ bir cevap teşkil eder. Şimdi şu bahsi de **Doktor Bey**'in maziye müteallik akidelerine ıttılâ husûlünden sonra burada kapatıyorum. Zira Risalesinin bu mevzua müteallik olan ibârât-i tafsiliyesini birer birer red ve tenkid ederek faidesiz etnâba mecal vermektense hem red makamına kaim olmak ve hem de -tenezzül buyurdukları takdirde- Doktor Beyi; Kürtler'in menşe-i aslîsi hakkında lâyıkı vechile tenvir ve bu bâbdaki şüphelerini izale edebilmek üzere (El - Ekrâd) unvanlı Arapça risalemizin üçüncü sayfasından başlayan 1. faslını biraz itina ile mütâlaaya davet ederim.

VII

Kürdistan'ın, meşhur **İdrîs-ı Bidlisî** vesatetiyle tev'an **Yavuz Sultan Selîm**'in havza-i hükümrâniyesine duhûlünden sonraki hâl ve vaziyetine gelince, bu babda Doktor Beyin irad etmiş olduğu beyanâta iştirak benim değil münsef hiç bir kimsenin imkânı dahilinde değildir. Bu benim şahsi bir akidem olmayıp tarih ve müverrihlerin itiraf ettikleri öyle pek acı bir hakikattır ki inkârına kadir olmak için herşeyden evvel vicdana veda etmek lâzım gelir. İndî muhakemattan sarf-ı nazarla **Doktor Beyin** bu bâbdaki mülâhazatını başkalarının mutâlaât ve şahadetiyle karşılaştıralım. Doktor Bey diyor ki: *"Bu müdrik adam (yani İdris-i Bidlisî) Kürt hükümetlerinin tefessühu, hükûmet reisleri arasında hükümran olan nifâk ve ihtilâf ve Safeviler'in intişar eden nüfûz ve müdahelâtı yüzünden kesb u hâmet ve müdafaaya gayr-ı salih bir hâle gelen vaziyetten Kürtler'i kendi zekâ ve basireti ile kurtarmak istedi. Bütün bu ahvâle çâresâz olmak için o günkü Kürdistan'ın kâmilen Osmanlı hükümetine inzimamını tercih etti."* (10) Buna mukabil bir de Mosyö el-Kesender'in ***"Kürtler Hakkıda Mülahazalar ve Haberler Mecmuası"*** nâm Fransızca risalesinden muktebes bazı ibarelerin tercümesini de harfiyen zikredelim:

"Kürdistan'da o vakit (Yani Osmanlı hükümetine inzimamdan evvelki devrede) büyük mikdarda mektepler vardı. Orada insan ilme karşı fazla bir meyil görürdü. Kürdistan'ın her şehrinde, her vilayet veya kasaba veya köyünde ekallen bir veya iki veya üç ve bazen daha fazla mekteplere tesadüf edilirdi. Çünkü mektepler, Kürt hükümetlerinin ve ahalisinin hi-

(10) *"Kemâli ve öngörüsüyle o âlim kişi vb"* s. 16

mayesinde olup onlardan erbâb-ı ulûm her türlü teşvikat ve müsaadata nâil olmakta idi. Kürdistan'da büyük küçük her fert, ulûm ve sanayiin kadrini bilirdi. Cezîre'de İmadiye, Soran, Sard ve daha birçok yerlerde mümtaz medreseler bulunurdu. Şahâdetnâme almak için onlki muhtelif ulûmdan imtihan vermek lâzımgelirdi. Fakat şimdi (yani Osmanlılar devrinde) mektepler azaldı ve medreselerle talebe takriben tam bir zevâle uğradılar veya eklâm-ı vücûtları nâdir olmaya başladı."

İşte Kürdistan'ın Osmanlı devletine inzimamından evvelki hâline dair bir Kürt bir de ecnebi münevverin beyan ettikleri yekdiğerine taban tabana zıt iki muhtelif ifade! Zerre kadar insaf dairesinde konuşmak istediğimiz takdirde mekteplere, erbâb-ı ilim ve sanâiye bu derece rağbet göstermiş ve muavenetlerde bulunmuş Kürt hükümetlerinin tefessühe yüztutmuş olduklarına hukum verebilir miyiz? Elbette hayır! Maamafih farzımahal olarak bile bir hüküm doğru bile olsa yani bil-farz daha evvelleri medârisin kesreti, ulûm ve sanâyiin terakkisi ile müştehir olan işbu Kürt hükûmetlerinin Osmanlı devletine inzimamı sonrasında tefessühe yüztutmuş bir hâle geldikleri kabul ve tasdik dahi edilse; şu hal tefessühün inzimamdan sonra Kürdistan hükûmetlerinin ve ahalisinin uğramış oldukları hâl-i felâkete nisbetle bir saadet hem de pek büyük bir nimet ve saadet gibi telakki edilmesi lâzımgelir itikadındayım. Fi'l-hakika hernekadar **Doktor Beyle** biraberin de *"bir asırdan az bir müddet geçmeden ..... bu iki kavmin ittihad.....ı sayesinde Osmanlılar pek muhteşem savletleriyle garbın olduğu gibi şarkın da mutantan ilerlemelerine devam ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birisini tesis ettiler."* (11) desem de; asla ve asla *"böylece işbu ittihad onlara dünyanın en şâyân-ı gıbta ve en câzip şan ve şöhret, lezzet ve heyecanlarını tattırıyordu."* (12) diyemem. Bunda haklı olup olmadığımı anlamak için **Doktor Bey**'le birlikte, Kürd'ün evet mensubu olduğumuz bu kahraman milletin şanlı mazisine müteallik tarih **-i zerrînin** küçük bir yaprağını gözden geçirelim, Kürdistan ve Kürtler hakkında vasi miktardaki ittılâatına binaen salahiyetdar bir merci gibi söz söylemek hakkına malik olan müsteşriklerden meşhur **Sicersun,** Kürdistan-ı kadimden bahs ederken bakınız ne söylüyor: *"Asya-yı garbinin bu kısmına mütefekkirâne bir nazar atfedilse görülür ki birçok umumi inkılâbata masdar olan bu ülke, **Asuriler, Parslar, Yunanlılar, Romalılar** ve **Farslar**'la Hazret-i Muhammed devrindeki **Araplar** ve **Moğollar** gibi milletlerin Şark-ı kadîm tarihinde daima nâm ve şöhret kazanan şanlı orduların sahne-i fütûhat ve istilâsını teşkil etmiş ve bunlara karşı duran diğer bilimum kavimler arasında Kürd'ün kudret-i mukavemeti hepsine fâik gelmiştir. Evet, mezkûr arazide sâkin olan kavimlerden yalnız (Kürt)dür ki bütün bu kahhar ordulara mukavemetle lisan ve ırk hususundan kendi safvet-i asliyesini mu-*

---

(11) *"Çok yakında, yüzyıldan kısa bir süre içinde, aynı kandan bu iki halkın doğal birliği sayesinde..."* vs. **(La Question Kurde**, s. 16)

(12) *"Böylece bu birlik, onlara dünyanın en gıpta edilesi nâmının hazzını ve heyecanını tattırdı."* **(La Question Kurde**, s. 17)

hafaza ve hiç kimsenin takdirini dirîğ edemeyeceği bir gurur-u kavmî ile dağların bekçisi, lisanlarının sahibi halis Âri cinsinden olduklarını meydana koymuşlardır." (13) İşte tarih-i mazisinin her sahife-i gurrası buna mümasil (benzer) bir dâstân-ı zaferle müzeyyen olan Kürd'ün, Türkler'in zuhurundan asırlarca akdem tatmış olduğu şan ve şöhret-i lezzet ve heyecanları! Osmanlı devletine inzımamından sonra Kürtler şan ve şöhret-i lezzet ve heyecanlarını tatmak değil, bilakis zillet ve sefaletin öyle **elamnâk** acılarını emdiler, öyle zehirli tokatların haysiyet-şiken darbeleri altında ezildiler ki **Doktor Bey**'in dedikleri vechile *"aradan bir asırdan az bir müddet geçmeden Türkler pek muhteşem savletleriyle garbde olduğu gibi şarkda da mutantan ilerlemelerine devam ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birini tesis..."* ederken Kürtler damarlarından sızılan saf ve temiz Kürt kanının ziyaına karşı yavaş yavaş lâkayd olmaya; Türk çizmeleri altında ser-nigûn edilen Kürt hükümdârânı cfserlerinin hâyâl-i şa'şaa -perdâzını gözlerine çekilen kesif zülum ve hıyanet perdeleri arkasından görmemeğe ve belki de ebediyen unutmuya başlamışlardı.

Nasıl unutmasınlar ki Sultan Selim ile Kürt hükûmet evmaratları (emirlikleri) arasında Idris-i Bidlisî'nin tavassutuyla mün'akid muaheze-i malumenin daha yazısı kurumadan Kürdistan'a ümera ve beyleri arasına şeytanî desâisle fesad ve tefrika tohumları saçıldıktan sonra, tevcih edilen barbar orduların irtikâb ettiği fezâyi ve cinayetler tüyleri ürperiyor, şark ve garbın muzaffer ordularına, kahraman fatihlerine ser-fürû etmeyen Kürt kale ve istihkâmları Türk hâkimiyetinin iğfalkâr siyaseti neticesi olarak sîme-i asliyesini kaybeden Kürtler'in bizzat kendilerine tahrib ettiriliyordu. Kürtlük kanını filvaki henüz zayetmeyen ve mazideki kudret ve azmetinin temadisini yaşamakta olan (kılıçtan artakalan) bakiyetü'ssüyûf iki-üç emaretin Kürt hürriyet ve istiklâlini istirdad için -ölüm darbesiyle kafasından vurulmuş bir zîrûhun (?) son ihtilâcâtına mümâsil- bazı hareketleri vaki olmuş ve **Selim-i evvelin** kafasını uçurduğu Kürt gövdesi **Sultan Abdülmecid** devrine kadar zaman zaman işbu asabi hareketler ve ihtilâclarla bir eser-i zindegi ve istiklâl göstermekten fârig kalmamışsa da, **Bedirhan Paşa**'nın kıyâm-ı azimindeki son ihtilâcını müteakip hayat-ı siyasiye ve istiklâl-i milliyesine tamamen nihayet verilmiştir. İşte Osmanlılar'la ittihaddan Kürt ve Kürtlük nâmına husûle gelen netice! Şimdi şu halde dünyanın en cazip şan ve şöhret heyecanlarını Kürtler'e tattırmış olan esbab ne olabilir?!.. Miladdan takriben bin sene evvel dünyanın en muazzam imparatorluklarından birini teşkil etmiş, binlerce seneler hürriyet ve istiklâl ile yaşayarak en büyük milletlerin kahhar ordularına, cihangir kumandanlarına muka-

---

(13) *"Batı Asya'nın bu bölümünün en külliyetli devrime, Doğu dünyasının tarihinde nam ve şan kazanmış tüm ulusların -Asurlular, Parılılar, Grekler, Romalılar, Persler, Muhammed komutasındaki Araplar ve Moğollar- ordularının işgaline maruz kaldıkları hatırlandığında, bu ırkın sağlamlığı ve sebatı dikkati çekmektedir. Bu topraklardaki tüm halklar arasında yalnızca onlar, tüm ordulara karşı koymuşlar, dillerinin ve kanlarının saflığını korumuşlar ve takdiri hakeden bir ırkın gururuyla bunlar, (dilin sahipleri ve tepelerin hâkimleri) olan saf Ariler olduklarını iddia etmişlerdir."* **(Kılık Değiştirmiş Olarak Mezopotamya ve Kürdistan'a Seyahat**, E.B. Soane, s. 311)

vemet edebilmiş (Med)lerin, (Kürdun)ları şanlı ahfadı, 14 müstakil hükûmet halinde [14] Osmanlı padişahına tav'an veya muahede inzamam ettikten sonra olsa olsa aradan az birmüddet geçmeden millî hürriyet ve istiklâllerine, padişahın ve uhdesindeki haleflerinin kanlı orduları hâin top ve süngüleri önünde veda etmek mecburiyetinin yakıcı elemlerini duymuşlar; asırlardan beri dehrin musâib hâdisâtına göğüs geren heykel şan ve zaferlerinin -yabancılara istinad galletine kurban olarak- yere serildiğini görmüşlerdir. Binaenaleyh Kürt-Türk hayat-ı müştereke-i siyasiyesi **Doktor Beyin** dediği vechile *"Harb-i Umumi'ye kadar dünyanın en iyi denebilecek şerâiti tahtında..."* değil, bilakis dünyanın en nâmuvafık denebilecek şeraiti altında devam etti demek daha doğru olur...

Gelelim Kürtler'in milliyet ve istiklâl duyguları bahsine! **Doktor Bey** za'mınca Kürt kavminin **muyûl** (**eğilim**) ve ruhiyatı telhis edilirse, onun hiç bir vakit millî bir istiklâl duygusu beslemediğine hüküm verilmek lâzım gelirmiş. Bu müdeasını teyid için de yine müverrih **Mehmed Emin Zeki Beyin** ***"Mücmel Kürt ve Kürdistan"*** unvanlı tarihinden iktibas ettiği bir ibareyi istişhad ediyor; öyle bir ibare ki yine bizzat o ibarenin hakîki tercümesi müddeasının en kuvvetli bir reddini teşkîl eder. Çünkü Kürtçe'de istiklâl manasına gelen (**serbexoyi**) kelimesini hürriyet manasına aldıktan sonra ibareyi: *"kendi hukuk ve hürriyetlerini müdafaa ve muhafaza maksadıyla öldürdüler, öldürüldüler; yağma ettiler yağma edildiler"* şeklinde tercüme etmiş [15] ve böyle basit bir kelime hatasına istinaden *"buradaki hürriyet kelimesi istiklâl manasını müfid değildir"* [16] demekle Kürt istiklâl **severlerinin** (?) kanlı ve fakat pek şanlı safahâtını unutarak Kürt (iman-ı millîsi) ne büyük bir serbestiyetle pençe-i küfr ü zülâl uzatabilmiştir. İşte **Doktor** Beye -Kürd'ün eski ve yeni tarihini unutturarak- o büyük hatayı yaptıran yarım ibarenin hepsinin hakiki tercümesi: *"Filvaki Türk istifâsının musibeti Kürtler için pek şiddetli oldu. Fakat bununla da yılmadılar ve fıtrat-ı asliyeleri ye's ve teslimiyetlerine mani oldu. Hiç bir fırsatı kaçırmıyorlardı, kendi haklarını almak, istiklâllerini muhafaza etmek için daima uğraştılar; öldürdüler, öldürüldüler; yağma ettiler, yağma edildiler ve hiç bir zaman da hiç bir hüküm ve kuvvete tamamen serfürû etmediler."* [17] Mamafih **Doktor Bey**'le beraber muhterem kârileri de bu hususta her türlü şüpheden kurtarmak yani (**Serbexoyi**) kelimesinin istiklâl mânâsını müfid ve bilhassa **Mehmed Emin Zeki Bey** tarafından daima şu mânâda istimâl edilmiş olduğunu isbat için bir-iki misal arz edelim: Müşaruileyh kitabının 143.

---

(14) Paris'de mukim Kürd Cizrelilerinden meşhur Şerif Paşa'nın 1919'da Sulh Konferansı'na tevdi ettiği **Muhtıra**'da işbu hükûmet ve emaretlerin adedi 46 olarak gösterilmiştir.

(15) *"(Kürtler), haklarını savunmak, özgürlüklerini korumak için öldürdüler, öldürüldüler; yağma ettiler, yağmaya uğradılar"* **(La Question Kurde**, s. 19)

(16) *"Burada özgürlük, "bağımsızlık" anlamına gelmez. Daha ziyade Kürtler'de son derece gelişmiş olan bir öz-sevgi duygusunu ifade eder"* **(La Question Kurde**, s. 19)

(17) Vâkıa musibeti istilâyê Türk ba Kurd zor be şiddet bu be lam...
Mehmed Emin Zeki Bey: **Kurd û Kurdistan**, s. 138

sayfasında **Sultan Selahaddin-i Eyyubî**'nin tesis ettiği devletten bahsederken Arapça ifadeyle yaptığı tesbitin harfiyen tercümesi; *"Hükûmet-i Eyyubiye'nin ilk tesisi şu sırada başladı, 569 sene-i Hicriyesinde, Mısır'da tam bir istiklâl ile (bittabi hürriyetle denemez) teşkil ve çok tevsi etti"* demektir. Aynı kitabın 168. sayfasında dahi **(serbexoyî)** kelimesinin istiklâl mânâsına geldiğine dair bir misal daha mevcuttur. Şöyle ki Kürdistan'ın Osmanlı devletine iltihakından sonra orada yapılan teşkilattan bahsederken doğrudan doğruya Kürt ümerasının zirad arasında olmak vârisi yani evlada intikâl etmek üzeresiniz sancak (müstakil beylik) ve beş tâbi hükümet tesis edildiğini beyandan sonra, Türkçe tercümesiyle *"idare-i dahiliyelerinde tam bir istiklâle mâlik idiler"* demek istediği şüpheden vârestedir. Hülasa **Doktor Bey** iyice bilmelidir ki ben, (serbexoyî) kelimesinin Kürtler'ce (istiklâl) mânâsına istimâl edildiğini Kürtçe'ye kendilerinden daha ziyade vâkıf olmak gibi bir salahiyete müsteniden iddia etmiyor belki burada zikrine mahal olmayan Kürt dava-yı istiklâline müteallik bazı mesâil ve harekâtın cereyan esnasındaki ihtibaratıma binaen söylüyorum...

IX

Doktor Bey kelimelerle oynayıp Kürd'ün yalnız mazideki şan ve şeref-i millisini lekelemekle kalmıyor. Belki Kürtler'in hiç bir vakit milli bir duygu ile hareket etmediklerini göstermek için Kürt tarihinin ehemmiyetli ehemmiyetsiz her safhasını karıştırıyor ve fakat ondan ilim ve hakikat nâmına bir netice çıkaracak yerde zevkine, hâlihazır siyasetine uygun bir netice istihsaline çalışıyor, mesela diyor ki *"Türkiye mekâtîb-i âliyesine dahil olanlar bazı vilayetler talebesinin grup haline geçişlerini iyice derhatır ederler. Onları bir arada birleştiren saik milliyet rabıtaları değildi. Belki aynı memleketten neş'et veya bazı taşra vilayetleri idadilerinde hasıl olan ülfet ve muaşeret gibi revabıtdır ki onları aynı bir grupta birleştiriyordu."* (18) Filhakika şurada zikrettikleri avâmilin talebe ittihadı üzerindeki te'sirleri inkâr edilemezse de, **Kürt Talebe Cemiyet** olan (Hêvi = Emel) namındaki cemiyetn müessisleri öyle ibtidaî ve basit âmillerin tahtı te'sirinde değil; bilâkis Kürt cemiyât-ı siyasiyesi ile sıkı temas ve irtibatı olan Kürt vatanperverlerinden (**Halil Hayalî El-Mutkî**)nin *sırrı talimat ve teşvikatı üzerine* cemiyetlerini teşkil etmiş ve işbu cemiyete Kürt unsurundan gayrı hiçbir fert kabul etmedikleri gibi bilumum Kürt talebe arasında milli bir muhadenet tesisine çalışmak ve **cemiyetin lisan-ı hâli olan "Roji Kurd"** ismin-de bir ceride neşrederek Kürtlük mefkûresine yaptıkları büyük hizmetle zîşmûr bir cemiyet olduklarını isbat etmişlerdi. İstiklâl-i millîsine mâlik olmayan harhangi bir milletin talebesi bundan fazla bir hareketde bulanibilmiş ise gösteriniz! İşte Kürtler'de keyfiyet ve kemiyek itibarıyla daha kuvvetli olan Araplar(!) İstanbul'da ve hatta bütün memâlik-i Osmaniye'de bir tek talebe cemiyetine ve ceridesine malik değil idiler.

---

(18) *"Bu yatılı Türk liselerinde okuyanlar, kimi illerden gelen öğrencilerin gruplaştığını hatırlıyorlar. Gruplaşmada esas olan duygu, milli bağlar değildi. Grup üyelerini kimi illerde doğmuş ya da ortaokula devam etmiş olmak biraraya getiriyordu."* **(La Question Kurde**, s. 18)

Milli mefkûrenin her asırda Kürtler de mefkudiyetini anlatmak isteyen **Doktor**; bir de Selahaddin ile (Kerim Han Zend) den birinin Mısır'da, diğerinin İran'da te'sis ettikleri muazzam devletlerden bahs ediyor ve diyor ki: *"Sultan Selahaddin su'ret-i umumiyede Müslümanlar'ın ve hassaten Turaniler'in* ***mûcib*** *şan ve iftiharı olan ehliyeti, fezâil-i âliyesi ve mülüre'l-ukûl şecaatı ile kuvvetli bir devlet tesis etti. Fakat onu asla bir Kürt devletine tahvil etmek tasavvurunda bulunmadı. Hatta en son olarak takriben bir asır revvel vakta ki* ***Kerim Han Zend*** *İran'ın en kuvvetli şâhı oldu, İran'dan yine bir Kürdistan yapmayı düşünmedi".*(19) Şimdi burada biz **Doktor Beye** Selahaddin'in Mısır devletini neden bir Kürt devletine tahvil etmek tasavvurunda bulunmadığına, **Kerim Han Zend**'in İran'dan neden bir (Kürdistan) yapmayı düşünmediğine dair lâzım gelen cevaplarını vermezden evvel onun ibare-i sabıkasında nazarımıza çarpan bir kelimesi evet *"hâsseten Turanîler'in mucib-i şan ve iftiharı olan"* tabir-i garibi üzerinde biraz tevakkuf edecek ve bu münasebetle Kürtler'in Turanî al-asıl olup olmadıkları bahsinde tekrar kendileriyle münakaşaya gireceğiz. Suret-i umumiyede Müslümanlar'ın vehasseten Turanîler'in mucib-i şan ve iftiharı olan... ibaresinden bittabi (Salahaddin)in Turani al-asıl olduğunu kasd ve bunda da yine kendi za'mınca bir kere Kürtler'in Âri olmayıp Turanî al-asıl olduklarını isbat etmiş olduğu kanaatine istinad ediyor. O halde kendilerine işbu tenkidimizin 22. sayfasında münderiç İngilizce ibarenin son fıkrasını(20) tekrar gözden geçirmelerini tavsiye ettikten sonra bu hakikati asıl Kürtler'in Âri olduklarını isbata uğraştığımız mahalde etnâbdan ihtirazen dercetmediğimiz daha birtakım delillerle takviye edelim: (Yüzbaşı W.R. Hay) 1918-1925'de neşrettiği **"Kürdistan'da İki Yıl"** unvanlı eserinin 26'ncı sayfasında aynen şu sözleri söylüyor: *"Kürtler Âri ırktandır ve kadim Medler'le özdeş oldukları farzedilir."*

Yani Kürtler Âri bir ırkdırlar ve bunların kadim (Med)lérle aynı kavim olukları zan ve tahmin edilmektedir. Ve daha sonra sözüne devamla *"Ksenefon Kürtler'den Karduki olarak söz eder. Tarihteki en ünlü Kürt,* ***Saladin*** *veya* ***Silahu'd-dîn****'dir. Erbil'i başkent yapmıştı."*

"Ksenofon bunları (Karduxi) tesmiye etmektedir. Tarihte en meşhur Kürt Salahaddin'dir ki bir defa Erbil'i kendisine paytaht ittihaz etmiştir." diyerek bahs-ı mevzuumuza taalluku olan kısmına nihayet veriyor. Şimdi artık Kürtler'in hâlis (Âri) cinsinden olduklarında hiç bir şek ve şüphe olmadığını isbat için daha dün Avrupa mehafil-i ilmiyesinde irad edilmiş

---

(19)"Örneğin, yeteneği, yüce erdemleri takdire şâyân cesaretiyle genelde Müslümanlar'a, özel olarak da Turanlılar'a şan ve şeref kazandıran Sultan Selahaddin, güçlü bir imparatorluk kurdu. Ama bunu bir Kürt İmparatorluğuna dönüştürmeyi hayal dahi etmedi. Son olarak da Kerim Han Zendi, kudretli İran Şahı iken. İran'ı bir Kürdistan yapmayı düşünmedi." **(La Question Kurde**, s. 19-20)

(20)"... *Ve takdiri hakeden bir ırkın gururuyla, bunlar (dilin sahipleri ve tepelerin hâkimleri) olan saf Âri'ler olduklarını iddia etmişlerdir."* (E.B. Soane: **Kılık Değiştirmiş Olarak Mezopotamya ve Kürdistan'a Seyahat**.)

olan bir konferansı nazar-ı mütâlâaya alalım: 1933 senesi Nisanında Türkiye ile İran hududu arasındaki Kürt menatıkında seyahat eden **La Baronne Renee de Fanchonne**'ın Kürt milleti hakkında irad etmiş olduğu mezkur konferansdan mühim bir müsteşrik olan **Mösyö Bazil Nikitin** arkadaşlarından birine hitaben yazmış olduğu Fransızca bir mektubunda şu suretle bahs ediyor: *"Kürtler'in vahşet ve şekavetle **muttasıf (vasfolunan)** olduklarına dair intişar eden fikr-i umumi ne kadar yanlış imiş. Bilakis Kürtler halis Âri cinsinden ağırbaşlı, müstakil ve kahraman bir milletdirler."* (21)

Doktor Bey! Kürtler'in Âri al-asıl oldukları hakkındaki şüphelerinizi bütün bu delillerle izale edemedimse kabahati delâlimin za'fına değil zannımca sizin muahharen takip etmek istediğiniz gayenin ehemmiyet ve şiddetine affetmek lâzım gelir. Fakat her halde unutmamalısınız ki Kürtler farzımuhal olarak sizin bu iddianızı bir hakikat gibi kabul ve Turanî asıl olduklarına kanaat getirmiş olsalar bile; bizzat Türk hükümetinin kendi tahammülsüz siyaseti onları tabiatıyla Turanîlik câmiasının haricine atmaya mecbur etmiş ve etmektedir.

X

Şimdi (Salahaddin)in tesis ettiği devleti neden bir Kürt devletine tahvil etmediği bahsine gelelim: Herşeyden evvel zât-ı fâzılanelerine mahfi değildir ki (Salahaddin) Eyyubî'nin bulunduğu asır, milliyet asrı değil din asrıydı. Avrupa'yı alt-üst eden hurub-u Salibiye (Haçlı Savaşları) gibi beşeriyetin tarih-i ictimaiyesinde cehlin siyah ve karanlık eserlerini ebediyen yaşatan facialarn hükümran olduğu bir devirde, Şarkda da (din), mecra-yı hâdisâtın ta'yin ve tesbitindeki ehemmiyet ve kuvvetini tamamıyla muhafaza ediyordu. Binaenaleyh zâhirde (kudsî), istirdat ve hakikatde islâmiyeti yıkarak Şarkın zengin ve rengin buk'alarında (ülkelerinde) hükümetler ve mukâtaalar teşkil ederek Garbın bî-aman fakr u sefaletinden kurtulmak çarelerini aramak üzere Maşrık'a teveccüh eden ehl-i Salib orduları karşısında tabiatıyla İslâmiyeti kurtarmak gaye-i ulviyesi elkâra hâkim idi. Maamafih kimi âciz, bî-çare kimi mâil zevat ve sefahat veya esir-ı hırs ve şehvet olan asrın İslâm hükümdâran ve halifesi, cehil ve taassubun işbu seyl-i hurûşânına karşı kımıldanmak ve bizzat Kâbe-i muazzamanın tehlikeye maruz kaldığı bir devirde şân-ı İslâmiyete lâyık bir eser-i merdânegi göstermek kudretinden mahrum idiler. Fakat hulefâ-yı Fahmîyenin imdadına koşarak onun himâyeden mahrum zevcelerini kurtarmak için Mısır'a teveccüh eden Kürt nâmdaranı; evet Yunanlılar gibi asrın en büyük en kahraman milletlerinden birinc dâstân-ı zaferlerini

---

(21) *"Kehanetler altında geçen bir konferansta, Madam R.de Fanchonne, Kürdistan'ın kayıtsız kalamayacağı sözcüklerle, gururlu, bağımsız ve şövalye vasıflı Âri bir ırk olan Kürtler'i vahşi ve haydut olarak niteleyen yaygın fikrin ne denli haksız olduğunu ifade ediyordu. Madam Fanchonne'ın tanıklığı bizim açımızdan oldukça ilgi çekici. Zira 3 hafta boyunca Kürt göçerlerin ilkel hayatını paylaşmış, herhangi bir politik ard düşünce taşımadan, kendisini toprağından geçtiği kavmin korumasına emanet etmiş herhangi bir kadın olarak konuşuyordu."* (**La Question Kurde, Vue par un entranger** /Bir Yabancının Gözüyle Kürt Sorunu) s. 36

yazdırmış olan -Kurdven-lerin şanlı ahfadı **Şîrguh** ve **Salahaddin**, bu muazzam vecibenin ifasında bihakkın muvaffak oldular. Bütün Avrupa'ya karşı Şark medeniyetini, İslâmiyeti ve (Muhammed)in Kâbe'sini kahramanane müdafa ederek en büyük milletlerin hürmet ve takdirine lâyık temiz ve açık nâsiyeli bir milletin mert evlatları olduklarını isbat ettiler. "**Hurûb-u Salibiye**" (Haçlı Savaşları) unvanlı kitabın muhterem müellifi "Stevenson" şu hakikatı ciddenparlak bir şekilde ifade ediyor (22) ve diyor ki: *"Şîrkuh'un kaziye-i İslâmiyeye olan hizmeti tarih sahifelerinde altın harflerle yazılmaya şâyândır."* Bundan başka yine aynı müellif-i muhteremin âtideki ifadesi gösteriyor ki o asrın telakkisine göre câmia-i dîniyeye edilen hizmet her türlü hizmetlerin fevkinde ve hâdiminin mensup olduğu millet için en şâyân-ı gıbta bir vecibe hükmünde idi. İşte müddeamızı mueyyid ifade: *"Hüsn-ü tâli son zaferi Şirkuh'un akrabalarından birine evet mevkiini Eyyubi âilesinin bâni-i şân u şöhreti Kürt kâid-i azîmi Şîrku'ya medbun olan Salahaddin'e nasib etti."*(23) Hülasa Emeviye Devletinden maada hiç bir devlet-i İslâmiyenin millet esasına müsteniden tesis edemediği asırlarda Mısır'a nazaran İslâm olmakdan gayrı hiç bir unsur-u istihkaka mâlik olmayan Salahaddin'in ecnebi bir katarda bir Kürt devleti tesisine kalkışması elbette aklen tecviz edilemezdi. araplar'ın yegâne mâye-i iftiharı olan Abbasiye Hilâfeti bile bir Arap devleti olmaktan pek uzak ve ümmet esasına müstenit bir saltanat-ı İslâmiyeden ibaret idi. Medeniyeti Bizans ve Fars İmparatorluklarının (filitre) edilmiş medeniyetinden ibaret olduğu gibi bizzat hilâfet ve tabir-i sahihiyle devletin lisan-ı resmîsi dahi ümmetin din ve akide lisanı idi. Gayr-ı arap birçok akvâm-ı İslâmiye tarafından asâr-ı mezkûrede tesis edilen devlet ve hükûmetlerin aynı esasata ibtinâ etmesi, din ve medeniyet-i İslâmiyenin taht-ı tesirinde lisân-ı millisini ihmal ederek Arap lisânını kabul etmesi bu müddeayı isbat eder. Nitekim Avrupa'da muhtelif milletlerin teşkil ettikleri devletler de asırlarca Lâtin lisanını kullanmış ve Papa'nın nüfûz-u manevisi haricine çıkmak kudret ve cesaretini ibraz edememişti. Maamafih Hıristiyanlık Garbda yalnız bir din olarak intişar ettiği ve milliyetler üzerinde takriben mühim bir tesir yapmaktan uzak kaldığı halde; İslâmiyet Şarkda ve Garbda en eski ve en medeni kavimleri birer birer temsil ve bel' ediyor, maddeten feth ve teshir edemediği memleketleri manen taht-ı istilâsına alıyordu. Binaenaleyh sırf Kürdistan'da bile o asırda bütün mânâsıyla Kürtlüğü temsil eder bir devlet tesisi âdete muhal hükmünde idi. Salahaddin ise devletini Mısır gibi ecnebi bir katarda vücûda getirmişti. Öyle bir katar ki dahilî ve haricî gavâilin taht-ı tehdidinde **mütelâtım** (dalgalı) bir denizin azgın mevceleri arasına düşen kırık bir sefine gibi her an gark ve nabud olmaya mahkumdu. Maamafih bütün bunlara rağmen Salahaddin Kürtlük mefküresi taşıyan bir padişah olduğunu göstermekten geri kal-

---

(22)"Şirkuh'un Müslümanlık davasına hizmeti tarihin sayfalarına altın harflerle geçmeyi hakeder."

(23)"Nihai zafer, Şirkuh'un kanından gelen ve yükselişini, ailesinin bahtını oluşturan bu yiğit Kürt lidere borçlu olan kişiye mutlulukla ihsan edildi." (Stevenson: **The Crusades in the East**/Doğu'da Haçlı Seferleri) s. 194

mamıştı. Bütün fütûhat ve muharebatında Kürt unsuruna istinâd ve havza-i hükümrânisinde bulunan memleketlere Kürt ümera ve kumandanlar nasbettirdiği gibi hassa askerini süvari fırkalarını da hep Kürt cengâverlerinden vücûda getirmişti. Zamanında tesis ettiği bahriye teşkilâtından yetişen Kürt âmiralleri Akdeniz, Bahr-ı Ahmer (Kızıldeniz), Umman ve Hind Denizlerinde asırlarca cihan fâtihlerine meydan okudular. (24) Kerim Han Zend gelince Kürd'ün Salahaddin'den sonra bu en şânlı hükümdarı, Turanî al-asıl olan (Kacar) sülâle-i meşhuresini kuvvet ve şevketle târumâr ettikten sonra İran'da (Zend) saltanatı esaslarını kurmaya başladı; fakat evvela şarkdan Afganistan, garbden Osmanlı devletlerinin mütemadi tecavüzlerine maruz olan memleketini işbu düşmanlarına karşı müdafaaya, saniyen Kacar hükümdarân ve ümerasının desâis ve teşvikatıyla zaman zaman başgösteren dahilî kıyâm ve ihtilâllerin teskinine hasr-ı himmet mecburiyetinde olan bu şanlı Kürt öyle hatırnâk bir zamanda bir de tefrik-i anâsır siyaseti ile milletini ikiye ayırmak gafletini göstermezdi. Esasen buna lüzûm da yokdu. Çünkü her asırda olduğu gibi o asırda da iran Kürdistan'ında lisân-ı millî istimâl edilmekde idi. Devlet lisânına gelince; Kürtçe'ye pek yakın ve esasen kadim Kürtçe (Pehlevî) ve Farsî'den mürekkep olan yeni Farsî lisan şube-i müşterekini değiştirmeğe de hiç bir mühim sebep mevcut değildi. Nitekim kacarîler Türk oldukları ve Türkçe ile Farsîce arasında mühim bir fark ve ihltilâf mevcut bulunduğu halde kendi lisanları olan Türkçeyi lisan-ı resmî yapmak tasavvurunda bulunmamış ve Farsça'yı ibka etmişlerdi. Buradan anlaşılıyor ki o asırlarda millî mefkûre henüz lâyıkıyla tebellur ve tekâmül edememişti. Belki din, ümmet esasları dahilinde ferdî gaye veya bundan biraz vasi olan âilesi, aşiret duygusu **o zamanın** milliyet ve vatan mefkûresine mikyas teşkil ediyordu. Çünkü ümmet dâiresi tevsi ettikçe dâire-i milliyet küçüle küçüle aşiret veya aile dairesine inhisar mecburiyetinde idi.

XI

Şimdi de azıcık Doktor Beyin şahsından ve Kürt cemiyetlerine yaptığı hıdematdan (hizmetlerden) bahsedelim; eserinin (La Question Kurde) 20. sahifesinde *"bazı Kürt a'yânın ilk ittihadında 1 sene koştum ve ben bu ittihadın en iyi hatiplerinden birisi oldum."* (25) diyen Doktor, herhalde Kürtler'in bir ittihad ihtiyacını hissettiklerini itiraf ediyor. Acaba ittihad zaruretini Kürtler'e hissettiren sâik ne olabilirdi? Millî bir duygunun vücûdu ikâr edildikten sonra herhangi bir ittihadın ve böyle bir ittihadı vücuda getirmek için çalışmanın manası anlaşılabilir mi? İttihad demek zannımca o ittihada dahil olan fertlerin müşterek bir tehlike karşısında kaldıklarını hissederek tehlikenin men'i, menâfi-i müşterekelerinin muhafaza veya

---

(24) Derdest-i tab'olan **(Târih-i Sultan Salahaddin Eyyubî)** unvanlı Kürtçe eserimize müracaat buyurulsun.

(25) "..... a'yandan bazı Kürtler'in toplantı çağrısına derhal koştum. Bu toplantıların en iyi hatiplerinden biriydim." **(La Question Kurde,** s. 20).

istihsali maksadıyla kuvvetlerini birleştirmeleri demektir. O halde Kürtler, menfaat-ı müşterekelerini tehdid eden haricî bir tehlike karşısında kalmış olmalıdırlar ki öyle bir tevhid-i kuvvet zaruretini his ve onun temini için alenî faaliyetler ibrazına mecbur olsunlar. İşte böyle bir şuûr ve bu tarzda bir teşebbüs, Kürtler'de millî bir duygunun **büleganmabeliğ** mevcudiyetini, isbat eder. Çünkü eğer Kürt münevverleri millî bir duygunun taht-ı tesirinde hareket etmiyor idiyseler Kürdistan'ın hâl-i perişanına karşı lâkayd kalır ve hükûmetin hüsn-ü niyetine itimaden ihtiyar-ı sükût ederlerdi. Veya hut alelâde bir Osmanlı gibi hükûmetin lâlettayin herhangi bir vilayetteki ihmal ve adaletsizliğine karşı galeyana gelerek ıslahat ve tatbik-i adalet talebinde bulunurlardı. O da münferiden veya lâlettayin muhtelif Osmanlılar'dan mürekkep kitle veya cemiyetler halinde olmak şartıyla. Fakat denebilir ki esasen memâlik-i Osmaniye'nin en mühmel (ihmal edilmiş) ve tatbik-ı adaletten mahrum vilayetleri Kürdistan mıntıkası idi. Biz de cevaben deriz ki eğer Kürdistan, hükûmet tarafından **amden (kasten)** ihmal edilmiyor idiyse Kürtler'in bu telaşına lüzûm yoktur. Sırası gelince ıslah edilir ve **tezemmüre (?)** mahal bırakılmazdı. Bu, böyle olmasa bile yine Osmanlı memleketinin bir cüz-ü **mühimini** teşkil eden Kürdistan vilayetlerindeki ihmale nihayet verdirmek ve bu babda hükûmetin âtıfet ve şefkatini celp ve tesri etmek için çalışan kitle veya cemiyete neden yalnız Kürtler iştirak etsin veya ettirilsin de gayr-ı Kürt diğer anâsır-ı Osmaniye ona lâkayd kalsınlar; rahatı daha fazla olarak hükümet işbu cemiyetlere nazar-ı havf ve ihtiraz ile baksın? Hülasa bizzat **Doktor Bey** bu ittihadın en iyi hatiplerinden biri olmakla ne gibi bir gaye istihdaf ediyordu? Acaba millî bir şuûrla hareket etmedikten sonra onun vazifesi sırf Kürtler'i ittihada da'vet mi, yoksa hükûmete hitaben müdrik ve hayırhah bir Osmanlı sıfatıyla memleketin falan veya filan vilayetlerinde ıslahat talebinde bulunmak mı idi? Bittabi **Doktor Bey** şu son beyan ettiğimiz şekilde hareketle Kürtler'den gayrı kimseleri belki bizzat Türk ve Arap münevverlerini bile fikrine iştirak ve hüsn-ü muavenetlerini temin edebilirdi. Maamafih **Doktor**'un kendi itirafıyla sabittir ki o, ne bu ve ne de demin izah ettiğimiz şekilde yani ne Kürt olduğunu müdrik millî bir ferd, ve ne de memleketin bir köşesindeki hâl-i perişâna vâkıf zî-şuûr bir Osmanlı sıfatıyla çalışmak isteyenlerden değildi. Bu müthiş hakikatı mü'eyyid olan ifadelerini gözden geçirelim: *"Mütareke-i umumiyeden sonra siyasete istemeyerek sürüklendim -**mebdi** zât-ı âlinizin henüz İstanbul'a avdet etmiş olduğunuz günlerde- Müdafa-yı Milliye binasında **İlyas Sami Efendi**'nin riyasetinde içtima eden Vilâyât-ı Sitte Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti celsesidir. Hatırlarsanız, o günü **şakk-ı şefe (konuşma)** etmemiş ve celsenin nihayetinden evvel **Fâik Âli Bey**'le beraber çıkmış idim, çünkü siyaset ile **tevağgül** etmek uğraşmak niyetinde **değilim. Bir hafta evvel Kürdistan Cemiyeti'nden de davetnâme almış idim; fakat davetlerine icabet etmemiş idim. Sonra berikilerin **ilcâc (feryadetme)** ve ısrarları üzerine (Kürdistan Taâli Cemiyeti) nâmını bilâhare elân (Kürdistan Muhtariyet Cemiyeti'ne bir kere*

(26)Doktor Şükrü Mehmed Bey: **Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?**, s. 7

gittim." [26] İşte Doktor Beyin Kürt cemiyetlerine tarih ve keyfiyet duhûlünü mübeyyen ve Kürt ittihadının en iyi hatiblerinden biri olduğundaki iddiasının kıymet-i hakikiyesini tesbit eden itirafât-ı **müellime!** Şimdi mâziye karıştığını zannederek bizzat Doktor Beyin bile unutmak istedikleri işbu itirafta vâkıf olduktan onra (La Question Kurde) unvanlı risalesindeki müddeiyatını okumakta devam edelim: *"Meclis-i idare intihabâtı esnasında* ***Babanzâde Naim Beyden*** *sonra ben çok rey kazanan ben olmuştum. Halbuki eşrafdan veya büyük âilelerden değildim. Fakat ruhumdaki aşk beni tanımayan huzzârı (hazır bulunanları) galeyana getiriyordu. Daha sonra umumun itimadını iktisap ettim. Kimse benden mafi'z-zamir beni saklamıyordu. itiraf ederim ki onlardan hiç biri Kürdistan için edna bir imtiyaz düşünmüyordu."* [27] Biraz insaf edelim! Mütarekeden sonra siyasete istemeyerek sürüklenen, vukubulan davetlere vaktinden sonra ve başkalarının vukubulan elhâh ve ısrarı üzerine icabet eden bir şahsın ruhundaki aşk ile Cemiyet azasını galeyana getirmiş olması garip degil midir? Ruhundaki aşk ne demek? Bittabi milliyet veya vatan aşkı değil? O halde?!.. Sonra her ne neviden olursa olsun böyle bir aşk kendilerinde daha evvelden mi mevcuttu veya muahharen yani Cemiyete devamlarından sonra mı zuhûr etti? Herhalde Cemiyete devamlarından evvel ruhlarında öyle bir aşkın vücûdunu kabul edemeyiz. Çünkü böyle yapmasak siyasete istemeyerek sürüklenmesine, Cemiyetin ilk davetlerine icabet etmemesine ne gibi bir mânâ verelim?!.. Binaenaleyh onun ruhuna böyle bir aşkın Cemiyet tarafından ilkâ edilmiş olmasını kabul mecburiyetinde kalacağız ki, bu da Doktorun iddiasıyla tevafuk etmemek gibi bir netice vermez mi? Maamafih biz böyle bir kanaatte bile değiliz. Belki Doktorun ruhunda Cemiyete intisabından sonra da kalbleri ısındıracak bir aşkın husûlünü tasdik etmekte müteredddid kalmak mecburiyetindeyiz. Çünkü Doktur'un siyasete istemeyerek sürüklenmesinden pek çok zaman evvel teşekkül eden Kürt Cemiyetlerinin zahiren değilse bile bâtınen aşk-ı milliyet ve vatanla -daha açık söyleyelim: Kürdistan istiklâlinin ârâmsûz (rahatsızlık veren) aşkıyla meşbu oldukları işin mecrâ-yı hakikisine vâkıf olanlarca malûm ve bilhassa Mütareke'den sonra işbu Cemiyetlerin siyasi ve kat'i teşebbüsleriyle perdeleri yırtarak asıl gayelerini sûret-i aleniyede ızhar ve Kürdistan istiklâlini iddiaya kalkışmaları bütün üryanlığıyla meydanda iken onun *"daha sonra umumun itimadını iktisab ettim. Kimse mâfi'z-zamir beni benden ketın etmiyordu. İtiraf ederim ki onlardan hiç biri Kürdistan için edna bir imtiyaz düşünmüyordu."* [28] gibi bir iddiada bulunmaması elbette çocukça bir safderunluk veya unutkanlığına hamledilemez. Herhalde Doktor, Cemiyetin hiç bir zamanda

---

(27)"İdare meclisi seçimleri sırasında, Naim Baban'dan sonra en fazla oyu ben aldım. Ne eşraftandım ne de büyük ailelerden. Ancak ruhumdaki ateş, beni fazla tanımayan hazirinun (izleyicilerin) kalplerini ılıtmıştı. İnsanların güvenini kazandıktan sonra hiçkimse samimi fikrini benden gizlemedi. Diyebilirim ki, içlerinden hiçbirisi Kürtler'e bir imtiyaz tanınmasını düşünmüyordu." (Dr. Ş.M. Sekban: **La Question Kurde**, s. 21)

(28)"Güvenlerini kazandıktan sonra hiç kimse samimi fikrini benden gizlemedi. Diyebilirm ki hiçbiri de Kürtler'e bir imtiyaz tanınmasını düşünmüyordu." (Dr. Şükrü: **La Question Kurde**, s. 21)

hakiki itimadına mazhar olamadığını -maalesef pek ağır olmasına rağmen- itiraf mecburiyetindedir. Bir taraftan "itiraf ederim ki onlardan hiç biri Kürdistan için edna bir imtiyaz düşünmüyordu" diyen Doktor diğer bir taraftan da ***"Kürdistan Teâli Cemiyeti** nâmını bilahare alan **Kürdistan Muhtariyet Cemiyeti**'ne bir kere gittim."* demek suretiyle Kürtler'in, **Muhtariyet Cemiyeti** teşkil ettiklerini itiraf ediyor; yalnız şu farkla yani birinci ifadesini 1933 senesinde (Paris de neşrettiği **La Question Kurde)** unvanlı Fransızca risalesinde ve ikinci ifadesini de o tarihte 11 sene evvel yani 1923 senesinde münteşir **(Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar)** ünvanlı Türkçe risalesinde [29] zikr etmiş olmak farkıyla!!!...

XII

Doktor Beyin yekdiğeriyle tezat teşkil eden şu ifadeleri muhterem kârileri hayrete düşürmesin. O, onbir seneye karib bir müddet zarfında şahsiyetini maddeten değiştirmiş olması kanaât-ı fenniyesiyle manevi benliğini, eski mefkuresini de değiştirmenin bir emr-i tabiî olduğuna sâhib olmuş ise mazur görülebilir. Şu kadar var ki her muîn birkaç sene zarfında maddeten değişeceğini erbâb-ı fenden işitmiş ve öğrenmiş olan yetmişlik bir pîr-i sal-hurde bile yedi yaşındaki çocukluk resmini görür görmez 63 sene evvelki (ben) diye tabiatın tesir-i kahhârı altındaki **tahavvülât-ı** maddiyesini itiraf edeceği gibi muhterem Doktor da onbir sene evvelki manevi benliğini unutacağına, kan ve ateş içinde boğulmak derecesine geldiği halde Kürtlük mefkûresini yaşatmakta sebat eden Kürt milletinin avâtıfını (iyilik severliğini) cerihedar edeceğine insafa gelip de 11 sene evvelki manevi benliğinin herhangi bir tesir altında tahvile uğradığını ve bugünkü maddi **Şükrü** Mehmed'in onbir sene evvelki **Şükrü Mehmed**'le olan farkı gibi iki muhtelif zamandaki manevi **Şükrü Mehmed**'ler arasında da böyle bir fark ve tahvilin husûle geldiğini itiraf etmesi herhalde daha makûl ve daha **musîb** olur. Mamafih o böyle yapmasa bile biz, buradan itibaren artık **Şükrü Mehmed Beyi** iki nâmla yani iki manevi şahsiyetlerini yaşadığı muhtelif zamanlara delalet edecek birinci ve ikinci **Şükrü Mehmed** nâmlarıyla zikr ederek mumaileyhden nakledeceğimiz ifadelerin onun hangi şahsiyetine ait olduğunu anlamak hususunda muhterem kârilere oldukça teshilat göstereceğiz. Şimdi birinci **Şükrü Mehmed Bey**'in ne zaman ve ne suretle milli bir duyguya mâlik olmaya başladığını kendi ağızlarından dinleyelim: *"Aradan epey zaman geçti. Günün birinde yüksek kaldırımın köhne kitapçılarında ve ötede beride, bir ucu Kafkasya'da, bir ucu İskenderun'da (Büyük Ermenistan) haritası hususi boyasıyla nazar-ı dikkatimi celbetti. O zamanın hâlet-i ruhiyesine nazaran olmuş bitmiş gibi telakki edilen musibet-i fecia karşısında zamane hükûmetlerinin müstereddit, mutevekkil oluşu bendenize vazife-i insaniyem olan tababet meyanında, yine insaniyete daha büyük mi-*

---

(29)a. g. e., s. 7
(30)Doktor Şükrü Mehmed: **Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?**, s. 8

kyasda hizmete vesile olan vazife-i milliyemi (?) ihtar etti." (30) Güzel bir itiraf!.. değil mi?.. Kürt cemiyetlerinin davetlerine icabet etmeyen, siyasete sürüklenmekten ictinabeden Doktor, ancak Ermenistan haritasını gördüğü zamanda **insaniyete daha büyük mikyasda hizmete vesile olan vazife-i milliyesini** anlamak intibahını gösteriyor anladınız mı? Şayet şu dediklerini anlamakta biraz suûbet çekiyorsanız dinleyiniz: **Doktor** Beyin bu sözlerle ifade etmek istediği hakikat, onun bidayette Kürt teşkilatına yanaşmaktan ihtiraz ettiği, siyasetle iştiğalin müşkülatından avâkıb (sonuçlar)ve haymesinden (genişlemesinden) korktuğu ve fakat bir Ermenistan teşkilinin takriben tahakkukunu ve Mütareke'yi mütekib -Osmanlı Hükümeti'nin vehn (gevşeklik) ve zaafından bilistifade- Kürt cemiyetlerinin daha fazla faaliyete geçerek hemen hemen Kürdistan istiklâlini istihsal ümidine düştüklerini gördükten sonra onlara yanaşarak hararetli bir Kürt hatibi olmaya başladığı hakikatıdır!.. İşte Doktor Beyin iddia ettiği ruhundaki aşk ve hararete rağmen Kürt cemiyetlerinin hakiki itimadını iktisap edememesinin asıl sırrı! Şüphe ediyorsanız ifadelerinin bakiyesini dinlemek suretiyle mumaileyhin yine bizzat kendilerini intak edelim (konuşturalım): *"Bu itibarla herhangi bir gaye-i siyasiye ile uğraşmanın müşkülatını iktihama (göğüsleme) ve Kürt teşkilâtına girmeye karar verdim. Bu teşebbüsümde haklı olduğumu da o zamanki hükûmetin (Tevfik Paşa Hükûmeti'nin) **Kürdistan Taâli Cemiyeti** azasına Kürdistan'ı kendilerince kurtarmak mümkün olmadığını, şimdilik nakden yardım edilemezse de vesâit-i saire ile muavenet mümkün olacağını söylediklerini işitmekle te'yid ettim."* (30/a) Nasıl **Doktor** Beyin, o hararetli Kürt hatibinin neden sonra ve ne gibi bir maksatla Kürt teşkilatına girmeye karar verdiğini hem de bu teşebbüste haklı olduğunu göstermeye nefsinde bir mecburiyet hisseden (hatîb-i vatanperver!) bu teşkilata, Kürdistan'ın istihlâsı zımnında sarfedilen mesainin bizzat Osmanlı hükûmetinden, evet memleketin ve bir kısmını olsun kurtarmakta izhar-ı acz eden Tevfik Paşa Hükûmetinden teşci'ât ve te'yîdata mazhar olduğunu gördükten veya işittikten sonra dahil olmaysa cesaret ettiğini anladınız mı? İşte Kürtlüğe ruhen bigâna olan birinci **Şükrü Mehmed Bey**'in pek az bir zaman içinde her şeyi unutarak ikinci **Şükrü Mehmed Bey** suretinde tecelli edebilmesinin en muhim âmillerinden biri. Filhakika birinci Şükrü Mehmed Beyin kaleminden *"Muhtelif mâl (defa) ve ifadelerle verilen muhtıraların hedef ve gayesi mümkün olduğu kadar büyük bir Kürdistan hükûmeti vücûda getirerek... ilh."* (31) ibaresinin sudurunu gördükten sonra ikinci **Şükrü Mehmed Bey**'in kaleminden *"Türkiye'nin en buhranlı zamanlarında bile takriben onlardan hiç birinin hakikatte infisalcilik fikri beslemediklerine delillerim vardır."* (32) ibaresinin sudûriyeti görmek akıllara cidden hayret veren garâibdendir.

(30/a) a. g. e., s.8

(31)Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar, s.8

(32)*"Elimde. Türkiye'nin en kritik anında bile. içlerinden neredeyse hiçbirinin ayrılıkçı bir fikir beslemediğine dair kanıtlar var."* Dr. Şükrü: **La Question Kurde**, s.23)

Bundan garibi de mumaileyh Doktor'un bu müddeasını müteakiben hiç bir delil irad etmeden başka mevzulara dahil olmasıdır. Mamafih **Doktor Beyin** iki muhtelif devirlerine ait ifadelerini, evet iki manevi şahsiyetlerine müteallik efkâr ve tasavvuratını yanyana getirmekle sıraya bir eser-i garâbet vücûda getirmek -izahına lüzûm görmediğim bazı fevâidine binaen- benim en küçük bir vazife-i vicdaniyem olduğundan birinci ve ikinci **Şükrü Mehmed**'lerin daha bazı sözlerini buraya naklediyorum: Birinci **Şükrü Mehmed Bey** Türkçe risalesinin 10. sayfasında *"diğer taraftan rakipleri ile anlaşarak Kürtler'in bir sorudan ibaret olmayıp bir idare-i muntazame te'sisine, binaberin* ***icrâ-yı hükûmete muktedir bir millet olduklarını Şerif Paşa - Nubar Paşa*** *İtilâfnâmesiyle Ermeniler'e tasdik ettirmişler ve hudut ihtilâfını müttefikîn muhtelit komisyonunun tedkikat-ı mahalliyeye müstenid takdirine ta'lik etmişlerdir."* derken; ikinci **Şükrü Mehmed Bey, (La Question Kurde)** unvanını verdiği risalesinin 22'nci sayfasında *"ben ki bir Kürt milliyetperveri olmakla* ***(müteessirim)*** *bütün hayatımda Türkiye'den inkısâli asla hatırdan geçirmedim, bu, Kürdistan istiklâlini arzu etmediğim için değil, belki böyle bir arzunun müstehilâta veya gayr-ı müfid bir şeye talip olmakdan ibaret olduğunu bildiğim içindir."* (33) diyor. O halde bütün hayatında Türkiye'den infisâli hatırdan geçirmeyen **Doktor**, kendi kavlince hakikatde Kürdistan istiklâlini arzu edenlerden iken bir vakitler bu istiklâlin müstehil (imkânsız) olduğunu zannetmiş olmasındandır ki Kürt teşkilatına girmekte te'hir ve fakat Kürtler'in her türlü müşkülâtı iktiham (göğüslemek) ile Kürdistan istiklâlini tahakkuk ettirmeye hemen muvaffak olmaya başladıkları bir zamanda en müfrit bir Kürt vatanperveri gibi ortaya atılarak Türkler'e adeta siyaset dersinde hocalık yapmaya başlıyordu. İşte birinci **Şükrü Mehmed**'in Türkçe risalesinin 10'uncu sayfasından zikri geçen ibare-i sabıkanın mâbadı: *"Bu ittilâknâmenin (Şerif - Nubar İtilâfnâmesini kastediyor) Kürtler'e ne kadar müsait olduğu malûm-u âliniz olsa gerek.* ***Mesai-i mütevaliye neticesinde en müfrit Kürt milliyetperverlerini*** *bile tatmin edecek mevadın Sevr Muahedenâmesi'nin Kürdistan faslına idhâline muvaffak olmuşlardır.* ***Mesainümûn*** *istikâmet ve hedefi hakkında bir hükm-ü sâlim vermeniz için* ***faâliyet-i siyasiyemizin*** *nasıl bir zilniyet-i hava-yı nesîmîsi dahilinde cereyan ettiğini bilmeniz lâzımdır."* Şimdi kendilerinin bile iştirak ettikleri itiraf-ı şahsileriyle sabit olan mesâi-i mütevaliye neticesinde en müfrik Kürt milliyetperverlerini tatmine kâfi mevadın Sevr Muahedenâmesi'nin Kürdistan faslına idhali muvaffakiyet-i azimesinden bahseden **Doktor Bey**'in bir Kürt milliyetperveri bulunmuş olmakdan neden müteessir olduğunu münakaşa edelim: Evvela şüphe yoktur ki **Doktor**, kendi dedikleri gibi Kürdistan istiklâlini, mensup olduğu milletin hürriyet ve serbestiyesini arzu etmeyecek kadar bî-his ve bî-şuur değildi. Saniyen bu istiklâlin müstehil (imkânsız) olduğunu

(33) *"Bir Kürt milliyetçisi olarak ben, hayatımın hiçbir döneminde Kürdistan'ın Türkiye'den ayrılmasını düşünmedim. Bu, Kürdistan'ın bağımsızlığını istemediğimden değil; böyle bir dileğin imkânsızı ya da faydasızı talep etmek olacağındandı."* 's. 22-23).

zannettiği zamanlarda Kürt teşkilatına girmekten uzak kalarak hükûmet matbuasına karşı sadakat ve merbutiyetini isbat etmiş ve mezkur teşkilata ancak Mütarekeyi müteakip ve Osmanlı devletinin artık **Büyük Ermenistan** teşkilatına göz yumarak Kürdistan'ın da işbu teşkilata idhali tehlikesine karşı edna bir harekette bulunamayacak bir hâle geldiğini gördükten sonra dahil olmuştu. Buna ilaveten henüz Anadolu'da Kuva-yı Milliye zuhur etmediği gibi İstanbul Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından da Kürt cemiyetlerine karşı Kürdistan'ın istihlâsı uğrunda sarf edilecek mesaisinin meşruiyeti teyid edilmişti. Binaenaleyh **Doktor Şükrü Mehmed Bey**'in dahil olduğu Kürt cemiyeti, mesaisinin meşruiyeti bizzat Osmanlı hükûmetince te'yid edilen bir cemiyet olduğu ve mumaileyh Doktor'un iştirakiyle sarfedilen mesâi-i siyasiyenin bir (Kürdistan) halkına ma'tuf bulunduğu, ve bu hareketle de (Büyük Ermenistan)dan bir kıt'a-i İslâmiye ve daha doğrusu bir kıt'a-i Osmaniyenin **nez'i(?)** suretiyle zımnen Türklüğe ve doğrudan doğruya **Doktor Bey**'in mensup olduğu Kürt milletinin istiklâline namuskârane bir hizmet yapılmak istenildiği gün gibi aşikâr iken bugün ahval ve vaziyetin değişmesi, şan ve şevktinin temadisini maalesef Kürtlüğün mahvında gören **Mustafa Kemal Paşa** Cumhuriyetinin zuhuru, ve bilhassa Kürdistan'ı aralarında taksim eden düvel-i Şarkiye-i İslâmîye'den herbirinin Avrupa düvel-i müsta'meresinden gördükleri te'yidat-ı siyasiye ve hatta maddiyeye istinaden şu kahraman Kürt milletini mahu ve ifnada gösterdikleri mecnunane tehalük ve **teserru(çabuk davranma)**, evet iman-ı millîyesi zayıf olanları yıldırmaya kâfi bütün bir takım esbab ve avâmilin taht-ı tesirinde bir Kürt milliyetperveri olmakla müteessir olduğunu beyan etmek **Doktor Bey** için elbette bir liyakat-ı siyasiye addedilemez. Çünkü herkesin ra'nâ malûmudur ki şayet o zikrettikleri mesâi mütevâliye-i siyasiyenin semeresi tamamen iktitaf edilir ve (Kemâlist)lerin zuhurundan pek az bir müddet evvel Kürdistan teşkilatına başlanarak müstakil bir Kürt devleti vücuda getirilmiş olsaydı o zaman elbette **Şükrü Mehmed Bey** bir Kürt milliyetperveri olmakla müftehir ve (mesai-i mütevaliyesi!) neticesinde vücuda gelen Kürt devletinin en mühim bir nezâreti herkesten evvel işgal etmeye haklı olduğunu iddia ederdi. Mamafih Kürtler'in, icra-yı hükûmete muktedir bir millet olduklarını başkalarına tasdik ettirdiklerini sabıkan itiraf etmiş olan **Doktor**'un ruhu ikinci **Şükrü Mehmed Bey**'in cismine ba'de'l-hulûl bakınız ne söylüyor: *"Son hâdisat gösterdi ki müstakil bir Kürt devletinin inşasını Kürt milletinin menafi-i hakikiyesi için bir bela bir müsibet olmuştu"* (34) Ben, kendi hesabıma itiraf ederim ki, hiç bir şey anlayamadım. Nasıl anlayayım ki, son hadisatın delaletiyle Kürt kavminin menafi-i hakikiyesi için bir âfet veya müsibet teşkil eden herhangi müstakil bir Kürt hükûmeti tanımıyorum. Eğer **Doktor Bey** bu ifadesiyle (Şeyh Mahmud Hükûmetini) kastediyorsa, iyice bilmelidir ki Kürt kavminin menafiini ihlâl eden şey mezkur (Hükûmet)in teşkilinde değil, belki onun suret-i matlubede

(34)"Sonraki olaylar, bağımsız bir Kürt devleti kurulmasının bir felaket, Kürt halkının gerçek çıkarları açısından bir facia olacağını gösterdi." **(La Question Kurde**, s. 24)

teşkiline mani olan esbab ve avâmilde aranmak lâzım gelir. Bunu, mümaileyhin benden daha iyi bidiğine kani olduğum için şayet muğalata yapmak fikrinde değilse bu hususta bundan fazla izahat beklemeyeceğine kaniim. Mamafih farzedelim ki en iyi şerâit dahilinde teşkil ederek dahilî ve haricî tesanüdle de erkân-ı esasiyesi tesbit edilmiş bir hükûmet bile milletin menafi-i hakikiyesini temin edemesin. Bununla beraber millet yine bir millet olarak kalmak, hürriyetini hakk-ı hayatını muhafaza etmek, müsbet ve meşru prensipler dahilinde ilerleyerek er-geç mazhar-ı tekâmül olmak ister ve hiç bir vakit de istiklâlinin kendisi için bâdi-i felâket olduğunu itiraf ederek bilâkaydu şart başkalarının âğûş-u re'fetinde atılmaz, olsa olsa mübadele-i menâfi tarikiyle gayr-ı tabiî vahdetlerin dâire-i şümûlüne girmeyi kabul eder. Çünkü cezası arasında temâsük olmadan sırf kuvvetle te'min edilen bir vahdet, kuvvetin diğer herhangi bir cihete tevcihi zarureti hasıl olur olmaz kemâfi's-sâbık tecezze-i mahkûmdur. Türkiye Kürtlerini Türklük câmiasında ibkâ eden âmil ise kuvvetten başka bir şey değildir. Bu hakikati bizden evvel Türkiye Cumhuriyetinin erkân-ı muhteremesi itiraf eder i'tikadındayım. Mamafih yalnız Türkiye Cumhuriyeti değil, belki komşularını siyaset-i muvakkatalarına itimad ederek Kürtler'i sırf kuvvetle, şiddet ve hiddetle ağuşunda çevirmek isteyen hükûmetlerden herbiri ayrı ayrı bilmelidirler ki şu muvakkat ittifakların herhangi bir günde ihtilâf ve şikaka münecer olması nasıl **baîd (uzak)** değilse (35) Kürt milletinin de ırk, lisan ve ananât itibarıyla yabancı bulunduğu milletlerden günün birinde ayrılması ve âkibeti ne olursa olsun hiç bir mukabil hak ve menfaata müstenid olmadan gayr-ı tabiî bir surette idhal edilmiş olduğu ve hudutların haricine çıkması müsteb'id (uzak)değildir. Daha fazla saded haricine çıkmadan asıl mevzua dönelim: **Doktor Beyin** fikrince *"bütün cihanın temâyülât-ı iktisadiye ve siyasiyesi hükûmetlerin tecezzüne (bölünme) değil ittihadına doğru gidiyor."* (36) Pek güzel! Fakat unutuyorlar ki hükûmetlerin iktisadî ve siyasi ittifakları; milliyelerin mahkûmiyeti esasına mübteni değil bilakis onların en meşru ve en milli şerait dahilinde inkişâf ve neşv ü nemâları esası üzerine kaimdir. Ve böyle olduğu için de ceza-yı ferdiyesi gayr-ı mütemasık (sımsıkı tutan) ve a'zâsı mel'luç bir kavme veya millete istinad eden herhangi bir hükûmetin iktisad ve siyaset âlemindeki kıymeti solda sıfırdır. Çünkü siyasi ve iktisadi bir teşebbüs ve hasseten şu ikincisi herşeyden evvel emniyet ve asayiş ve dolayısıyla hükûmetin istikrarına müftekardır. Böyle bir istikrar ise ancak efradı menafi-i mütekabile hissiyle mütemasik, kalbleri tek bir gaye için vuran müdrik ve zîşuûr bir milleti temsil eden hükûmetler de bulunabilir. Binaenaleyh imparatorlukların teczisinden doğan müteaddit devletlerden herbirinin ayrı ayrı milli şerait dahilinde inkişaf ve neşv ü

(35)Bu Risalenin müsveddesini geçen yaz tatilinde kaleme alınış iken bazı hususi maniler dolayısıyla tab'ı biraz tehir etti. Binaenaleyh birtakım tadilat icrasına meydan müsait iken tek bir harfini bile değiştirmemeyi tensip ettim. **(Refik Hilmi)**

(36)*"Zaten, dünyadaki ekonomik ve politik eğilimlerin gidişatı, ayrılıktan değil, devletler konfederasyonundan yanadır."* **(La Quetion Kurde.** s. 25)

nemâsından sonra iktisat ve siyaset nokta-i nazarından tekrar birleşerek yeni tarzda ve hudutlar vücuda getirmek istemelerini misal gibi irad etmesi **Doktor** Beyin nazariyesini değil zannımca bizi teyid eder. Ve kendi dedikleri vechile (Mösyö Burbuyand)ın Pan - Avrupa Projesi muvaffakiyetle neticelenmediyse illetini (sebebini) muhasım iki medeniyetin medeniyet-i re'smaliye ve medeniyet-i iştirâkiyeden her birinin zafer-i nihaiyi isthsal etrafındaki mücadelelerine atfetmekten ziyade (37) milliyetlerin inkişafını çizerdi ki tariklere hasretmek suretiyle tahdit eden hükûmetler gibi, Pan-Avrupa Projesi âmillerinin de kendilerinden daha zayıf hükumetleri şu ittihadda öyle gayr-ı tabiî bir vaziyette bulundurmaya -fıtraten her kuvvetlinin mecbul olduğu (yaratıldığı) meyl-i tabiî-i tahakkümle- çalışmalarında aramak lâzımdır itikadındayım.

Doktor Bey'in en tuhaf ciheti de nazariyât-ı ilmiyeyi kendi akidesi gibi mütegayyir ve gayr-ı sâbit addetmesidir. Meselâ bilfarz Kürtler'i bir millet olarak tanımanın muhsinat (güzellik) ve fevâidinden, onları Türk câmia-i milliyesine ithal etmenin gayr-ı tabiîliğinden daha fazla olarak milletlerin, kendi mukadderatlarını bizzat idare etmelerinin cihân-şümûl bir akide olduğundan bilhassa Kürtler'in Türkleşmesi imkânsızlığından ve sâireden kuvvetli bir imanla bahseden **Doktor**, (38) bugün yine aynı kuvvet ve hareretle Kürtler'in bir millet olarak tebarüzü mazarratından, onların Türk câmia-i milliyesine ithali pek tabiî ve zaruri olduğundan elhasıl bazı milletlerin, kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri bir felâket olacağından ve hatta Kürtler'in Türkleşmekten neden çekinmek istediklerini anlayamadığından ve sairede gayet tabiî bir şekilde bahsediyor. Fakat iyice bilmelidir ki bugünkü müddeiyât, dünkü akidesini te'yid eden ilmin sarsılmaz kuvvetinden tamamen mahrumdur. Çünkü bu millet başkalarının an'anâtı dairesinde dün nasıl terakki edememişse bugün de, yarın da, öbürgün de edemez. Bunu bir hakikat-ı riyaziye gibi kabulde tereddüt gösterenler ilmin hududu haricine çıkarak gözboyacılığı ile te'min-i menfaat edenlerdir. Binlerce senelik ananâtı, lisan-ı millîsi, tarih ve edebiyatını unutarak başka bir milliyete temsil edebilmek (asimile olmak) bilhassa şu asrı idrak eden milletler için mukadder değildir. Binaenaleyh asrımızdaki milletlerden herhangi birinin temsiline (asimilasyonuna) yeltenmek tabiî bir hareket olamayacağından ekalliyetlere mâlik devletlerden herhangi birinin böyle bir ameliyeye teşebbüsü onu tatmin edecek bir netice vermekten pek uzaktır. Mensup olduğu devletin cisminde bir uzuv-u nâfi (yararlı uzuv) olması pek muhtemel olan bir milletin menfi prensipler dahilinde sevk ve idare edilmesi onu muzır ve kalemî (kalemle ilgili) zaruri bir uzv-u fâside tahvilden gayrı bir faide veremez. Türkiye'de Ermeniler hakkında tatbik edilen siyasetin tevlid ettiği netice bu müddeâmızın en güzel bir delilini teşkil eder. İttihadçılar'ın ve daha diğer

---

(37) *"M.A. Briand'ın Pan-Avrupa Projesi diğer bir deyişle Kıta devletlerinin konfederasyon çatısı altında toplanmaları, iki karşıt uygarlığın, yani kapitalizm ve sosyalizmin nihai zafere dair mücadeleleri olmasa, başarılabilirdi."* (s. 25)

(38) Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar, s. 10-20

Türk hükûmetlerinin temsil (asimilasyon), tehcir (zorla göçürtme) ve en son olarak tatbik ettikleri taktil ve ifnâ (katl ve yoketme) politikasına rağmen bugün Ermeniler en müdrik ve en zî-hayat bir millet olarak yaşamakta devam ediyorlar. Fakat kalplerinin iltiyam (onulma) kabul etmez yaralarıyla ve Türkiye haricinde! Acaba bu neticeden Türklük hesabına gösterilecek fayda nedir? Elbette hiç. Buna ilaveten sükûn ve asayiş içinde son nehze-i milliyesinin (milli davranışlığının) semerelerini iktitâf ihtiyacında olan yeni Türkiye için hudutları boyunda edna bir fırsat bekleyen bî-aman bir düşman kazandırmış olmak gibi en büyük bir zarar tevlid ettiği meydanda! Filhakika âsâr-ı mâziyede bazı milletlerin temsîl (asimile) edilmiş olduğuna tarih şahittir. Fakat unutulmamak lâzımgelir ki fi'l-i temsîlde dahl-i küllisi görülmüş olan mezkur asırlardaki şerait-i hayatiye bugün tamamen değişerek bir hatt-ı müstakim istikametinde eskisinin zıddını teşkil etmeye başlamıştır. Bundan sarf-ı nazarla, **Kürt** kavminin bazı havâs-ı mümtazesi onu bugüne kadar temsîl edilmekten muhafaza ettiği gibi ebediyen de edecektir. Onun için de lisân-ı millilerini istimal etmek **Kürtler**'in **Vehn-âriz** olmaz (gevşemez) bir (ideali)dir. Fakat dün *"Türkler ne derlerse desinler ve ne düşünürlerse düşünsünler* ***biz Kürtler de lisân-ı millîmize hâkim ve mahsûl-ü sa'yimize mutasarrıf olmak istiyoruz."*** (39) diyen **Doktor** bugün fikrini değiştirip de **Kürtler**'i millî lisânlarını terketmeye ve **Turanî** al-asıl olmak itibarıyla yine o câmiaya isteyerek dahil olmaya teşvik ederse bundan Kürtler'in akidelerine zerre kadar halel geleceği tasavvura bile şayân değildir. Çünkü Kürtler artık müşterek bir medeniyetin, müşterek bir din veya devletin taht-ı tesirinde kavmî şahsiyetlerini kaybetmek **"Denationalisation"** tehlikesinden kurtulmuş, ilaveten lisân-ı millîlerini ihyaya başlamak suretiyle (rönesans) devrine de dahil olmuşlardır. Aynı zamanda ırk, lisân ve an'anât itibarıyla **Farslar**'a pek karib bir millet iken binlerce sene İran devlet ve medeniyetinin taht-ı tesirinde Farslar'la bile kaynaşamayarak lisân-ı millîlerini tamamen muhafaza eden **Kürtler**; kendilerinden ırk, lisan ve an'anât nokta-i nazarından pek çok farklı olan milletlerle hasseten şu milliyet asrında **zeveban** ederek (eriyerek) yeni bir millet vücûda getirebilirler mi? Elbette hayır! Farzımahal olarak Kürdistan'ın bazı aksamında ve âlem-i medeniyetin nazar-ı rekabetinden uzak mahallerde top ve tayyare kuvvetiyle yapılacak temsil ameliyesinde (zoraki asimilasyonda) zahirî bir muvaffakiyet eseri görülse bile kuvvetin zevâliyle beraber, Kürdistan'ın aksâm-ı sâiresinde lisân-ı millîsini, edebiyatını ve tarihini ihya ederek kuvvetli bir intibah-ı millîye mazhar olmuş Kürtler'in onları dirilterek kendi câmialarına almaları vârid-i hâtır olmaz mı? Buna imkân mı yok denilecek? O halde **Doktor Bey**'in za'mınca Türkler'in Kürtler'i temsîl edebileceklerine kani olan **(Ziya Gökalp)** Beyin, evet Diyarbekirli ***"Kürt Ziya"***nın bu babdaki malumatlarına müracaat edelim: *"Bazı kavimler diğer halklar ile kat'î surette zeveban ettikleri için artık hiç bir surette ba's badelmevte (öldükten sonra yeniden dirilme) mazhar olamazlar. Mesela* ***Golvalar*** *Lâtinler'le ve Franklar'la tamamiyle*

(39) **Kürtler Türkler'den Ne istiyorlar**, s. 22

kaynaştıkları için artık Fransa'da Golva lisanının ve milliyetinin dirilmesine imkân yoktur. ***Fakat birçok kavimler şahsiyetlerini ve lisanlarını kaybettikten sonra tekrar dirilmişlerdir. Ve bu dirilmede ilk hareket lisânın tekrar canlanmasıyla başlamıştır.*** *Mesela Avusturya'daki Çehliler Almanlık içinde temsil ettikleri halde birdenbire millî bir cereyanın doğmasıyla bir Çeh intibahı başladı. Çeh lisanı ve edebiyatı yeniden doğarak Çeh milliyeti ba'sibadelmevte mazhar oldu. İngiltere'de İrlandalılar aynı intibahı gösterdiler. Rusya'da Ukranyalılar da bu hareketin bir misalidir. Türkiye'de Karaman Rumları ve birçok Ermeniler tamamıyla Türkleşmiş iken yeniden eski lisanlarını öğrenmeğe muvaffak oldular."* Şimdi **Doktor Bey**'e sorarız: Britanya gibi muazzam ve kuvvetli bir devletten, Anglosaksonlar gibi cihanın en hırandiş ve yüksek bir milletinden, İrlandalılar neden ayrılmak istiyorlar? Osmanlı İmparatorluğunu teşkil eden vâsi ülkenin ihtiva ettiği büyük veya küçük her gayr-ı Türk unsur ne diye o cezzâb Osmanlı unvan-ı müstereki altında yüzlerce seneler aynı mefkûre-i müştereke taşıdığı ve bu mefkure uğrunda güle güle kanını dökerek feda-yı can ettiği halde en nihayet ondan ayrılmayı tercih etti? Herhalde muhtelifü'l-cins birtakım anasırdan bir (meze) husule getirebilmek mezkur anasırı kalp dahiline vaz veya ifrağ etmekle bitecek bir mesele değildir. Anasır-ı muhtelifesi arasındaki maddi ve manevi revâbıtı gevşek olan hükûmetlerde de toprak veya memleket mezkûr anasırın imtizacı üzerindeki tesiri itibarıyla âdi bir kap hüküm ve mahiyetindedir. İmtizacı temin ettirebilecek yegâne hüküm ve kuvvet ise mahir bir kimyager gibi onları hüsn-ü isti'mâl edebilecek hey'et-i hâkimedir. Buradan da vazıhen anlaşılıyor ki mütenevvi cinsiyetlerin sevk ve idaresine **müekkil** olan (vekil tayin edilen) hükûmetlerin a'zâmi her şeyden evvel kendi unsurlarını unutarak milletin bütün efradını sayan bir nazarla görebilecek kabiliyette olmalıdırlar. Yoksa Kürd'e, Türk'e, Arab'a, Acem'e, Rum ve Ermeni'ye sâika-i kazâ' ve kaderle hüküm sürmek saadetine mazhar olmuş bir Türk veya bir Arap alâmelâi'l-emel Turanlılık veya Araplık mefkûresi taşır ve muhtelifü'l-cins efrâd-ı milleti böyle bir gaye etrafında tevhide kalkışırsa iyice bilmelidir ki kendi unsurunu memnun etmeye muvaffak olmazdan evvel diğer anâsırı şiddetle müteneffir edeceği itibarıyla bizzat kendisi nifak ve tefrikanın en birinci ve en mühim âmilini teşkil etmiş olur. İşte İttihadçıları'n Turanlılık siyasetinden husûle gelen âkibet! Filhakika Türkiye o meş'ûm siyasetin kâbusu altında mahv ve nâbedîd olmak derecesine geldikten sonra hârika kakilinden olarak tekrar dirildi. Fakat bu dirilmek her zaman ve her millet için böyle kolay olacak mı? Saded haricine bu kadar çıktıktan sonra asıl maksadımıza rücû edelim: Kürt kavmi ne şahsiyetini, nede lisân-ı millîsini unutmuş bir millettir. Belki kavmî şahsiyetini tamamen müdrik ve şiir ve edebiyat sahasında olduğu gibi ülûm ve günûn sahasında da kullanmasına başladığı zengin ve rengîn bir lisân-ı millîye mâliktir. Binaenaleyh bilfarz Türkiye veya diğer herhangi bir memlekettcki Kürtler'e zulm ve tazyik altında veya hîl ve desâis-i siyasiye ile şahsiyet-i kavmiyelerinin ve hatta millî lisanlarının muvakkaten unutturulmuş olması onların şu vaziyetten kurtulur kurtulmaz yeknesak ve mütecanis bir millet gibi tekevvünlerine ve daha sonra tedricen mazhar-ı tekâmül

olmalarına asla mani olamaz. Bunu izha için de yine Türkiye'nin en büyük ictimâ ulemasından merhûm **Ziya Gökalp Bey**'in mütalaatını dinleyelim: *"Kavim müşterek bir dine, müşterek bir devlete, müşterek bir medeniyete dahil olarak şahsiyetini kaybediyor, sonra da bu üç müşterek hayattan kendi şahsiyetini kurtararak (millet) nâmı ile meydana çıkıyor. Kavim bu müşterek hayatlar içinde yaşadığı uzun zamanlar zarfında büyük tahavvüllere uğramıştır. Binaenaleyh millet suretinde yeniden doğduğu zaman artık tamamıyla eski kavim değildir. Oldukça değişmiştir, binaenaleyh mutlak surete maziye rücû etmeyi gaye ittihaz edemez. Kavim bu müşterek hayatlar içinde, ister hâkim ister mahkûm mevkiinde bulunsun ekseriya tekâmüle mazhar olur. Çünkü, lisanî, dinî ve medenî bir istifadan geçmek, müteaddit nümûnelerden en güzellerini beğenmek imkânını bulur.* ***Bilhassa mahkûm kavimler, tazyikin te'siriyle zâdegânsız, demokrat yani mütecanis bir millet hâlini alırlar."***

Buradan anlaşılıyor ki kavim, temsîl edilmiş olmakla diğer bir kavme ebediyen karışmış, onunla kaynaşmış sayılmaz. Onu yeniden ihya için millî bir intibah kâfidir. Halbuki Kürt kavmi bilfiil millî intibah devrini yaşıyor. Bu intibahın âsâr, Irak'da, Suriye'de, İran'da hatta Kafkasya ve Amerika'da görülmekte ve millî lisanla yüzlerce eserler vücûda getirilmektedir. Yani bugün Türkiye'de temsîl edilmek istenilen Kürt kavminin edebiyatını, tarihini ihya için her tarafta sarf edilen Kürt münevverlerinin mesâisi - nâmeşrû birçok mânilere siyasi tazyiklere rağmen- pek mühim semereler intac etmektedir. Mamafih şu münasebetle burada Kürtler'in bir hakk-ı tabiîsi olan millî inkişâflarında Irak'ın nisbeten en bir hassa-i iftihara mâlik olduğunu kaydetmek mecburiyetindeyiz. Çünkü memleketin sülüs (üçte-bir) nüfusunu teşkil eden Irak Kürtleri, Kürt **nehze**-i kavmisinde pîşva olmak lâzım gelirken maalesef birçok cihetlerden harice **müftekir** (**muhtaç**) ve bulundukları memleketlerde daha az kesâfete ve zâhirde daha az hukûka mâlik olan Kürtler'in ikad ettikleri (yaktıkları) mesâil-i irfandan gıda-yı millî ve tarihilerini almak mecburiyetindedirler. Bu ise (Iraklılık) siyasetini iltizama meyyal görünen Irak hükûmât-ı mütevaliyesi için bittabi bir siyaset-i reşide itibar olunamaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin dostluğu Irak hükûmet-i fehimesi için kıymetdar ise, Irak'daki Kürtler'in de hükûmete gayet samimi bir surette ısınarak metîn bir vahdetin cüz-ü mütemmimi teşkil etmeleri ondan az ehemmiyetli olmasa gerektir. Bilhassa mütebadil (yerine geçen) hükûmetin dostluğunun Kürt kavmi hayırına sarfı mümkün ve bittabi bu tarzdaki hareket daha insanî ve daha mülîd ve mantıkî iken bunu aksi bir tarik-i tesviye takip edilmesi hall-i ma'kûsa rıza gösteren hükûmetin zaafını veyahut mevzubahs olan Kürt kavminin hükûmetince aynı bir nazar ile görülmekte olduğunu izhar eder. Irak haricindeki Kürtler'in mukadderatıyla alakadar olmayı bir tarafa atsak bile, Irak dahilindeki Kürtler'in -yabancı bir unsur telakki edilmiyorlarsa- mensup oldukları hükûmetin hudud-u hükümranîsi dahilinde ve kendi anavatanlarında arzu ettikleri inkişaftan her suretle menedîlmeleri siyasetine ne diyelim? Türkiye'nin en büyük ve en samimi bir dostu olan

Rusya Cumhuriyeti'nin teşkilât-ı ilmiyesi bile Kürtler'in milli bir esas üzerinde tekâmülleri uğrunda mühim mesai sarf ettiği ve geçen sene iptidasında; şimdiye kadar vukubulan mesaiyi tedkik eylemek üzere Tiflis'de bir Konferans-ı ictimaa davet edildiği hülasa Kafkasya'daki Kürt menatıkında edebi bir lisan vücuda getirmek üzere Kürt lisanının her türlü anâsırı toplandığı, seyyar Kürtler köylerde iskân ve bu köylerde açılan mekteplerde (Erivan)daki Darü'l-muallimîn'den mezun Kürt muallimler Kürt gençliğini kendi lisanlarıyla yetiştirdikleri halde; Irak'ın vahdet-i tabiîyesini teşkil etmekte olan Kürtler'in -ve hami mevânia ehemmiyet verilerek- muhtaç oldukları şekilde inkişaf ve takaddümlerine yol açılmaması zannımca hikmet-i hükûmete mugayir görünmelidir. Hüsn-ü zan ile telakki edileceğini ümit ettiğim şu beyanat-ı vecizeden sonra tekrar mevzua- **Doktor Şükrü Mehmed Bey**'e dönüyorum: Evvelce zikri geçmiş olan Türkçe risalesinin 22. sayfasında *"Lehistan gibi üç devlet arasında münkasım bulunan Kürdistan'ın aksamından herhangi biri uzv-u siyasi organisme politique (politik organizma) hâle konulur ise o kısımdaki Kürtler'i vâziu'l-yed (elkoyarak) kendisine bihak bend etmiş ve hariçte kalan iki kısmı az zamanda ve hiç bir zahmet çekmeksizin kendisine ilhak etmiş olur."* dedikleri zaman acaba bir gün gelip de Kürdistan'ı aralarında taksim eden devletlerden birinin böyle bir siyaset ta'kip edeceklerine kani mi idiler; kani idilerse o kanaatlerini izale eden âmil nedir? Herhalde ittihazı i'tiyadında bulunduğunu iddia ettiği meslek-i ihraranesine rağmen bu babda hiç bir izahat veremeyeceğini yakınen biliyorum. Binaenaleyh bende şimdiye kadar irad etmiş olduğum îma kabilinden sözlerle iktifa ve fakat maziye karışıp bitmiş zannedilen Kürdistan meselesi hakkında muhtasar birkaç kelime ile beyan-ı mütâlaa edeceğim: Şöyle ki Polonya'yı taksim eden devletler Kürdistan'ı taksim eden devletlerden pek çok kuvvetli oldukları gibi o devirdeki **uhud-u düveliyenin (devletlerarası anlaşmaların)** hükmü de birçok sebeplerden dolayı daha nafiz ve daha devamlı olurdu. Bununla beraber, (Napolyon Bonapart)ın bile tahlisinden aciz kaldığı zincirbend Polonya en nihayet kurtuldu. İşte her Kürt münevverinin bildiği ve öğrendiği hakikat! Fakat gönül isterdi ki Kürtler'e mücerred zulüm ve şiddet tarikinden hâkim olmakda devam etmek isteyenler de bu müthiş hakikatı itiraf edebilecek kalbe mâlik olsunlar ve bilsinler ki yüksek bir Kürt vatanperverinin pek beliğ bir surette ifade ettiği veçhile tefessüh eden her imparatorlukta görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan kıtaâtın her biri. Kürdistan meselesi safhasından geçmiştir. Veyahut yalnız te'hir etmek farkıyla bugün Kürdistan onların geçirmiş oldukları devri yaşamaktadır. Bu, böyle olduktan sonra dumanlı bulutlar arkasından dırahşan bir sitare-i ümidin her zaman zuhuru ihtimaline binaen Kürtler'in de her bir millet gibi yaşamaktan mahrum kardeşlerinin ferda-yı mes'udîne müterakkib olmaları pek tabiîdir...

XIII

Türkiye Cumhuriyet-i reşîdesi mutedil ve insanî bir üslûp-u siyasetle uzun bir zaman için böyle bir âkibetin önüne geçebilirken maalesef anûdane bir esrar ve hergün yeni bir

üslûb-u cedîd ile Kürtler'i temsile ve belki de mahv ve ifnaya gayret göstermektedir. Bu ise Cumhuriyetin servet ve kuvvetine ârız olacak zaafdan maada mahv edilecek Kürtler'in iki misline yakın bir miktarda hâlis Türk efradının da mahvını istilzam ve bu itibarla da memleketin nüfûs-u umumiyesinin tenkisini intaç etmekten gayrı bir fayda veremez. Taktilden kurtulan, harice firar eden Kürtler'in de Türk Cumhuriyeti düşmanlarına inzimam ve günden güne kuvvetli bir cephe teşkil etmeleri de ilave! **Doktor Bey** ise bir tarafdan temsil edilmiş olmaktan korkmanın lüzûmsuzluğundan, edvâr-ı tarihiyede birçok kavimlerin bilkülliye veya kısmen temsîl edilmiş olduğundan hâsılı daha kuvvetlileri tarafından **mess** edilmiş (temasedilmiş) olan zayıfların vaziyeti her zaman daha iyi olacağından ve sairesinden bahsetmek suretiyle Kürt Milliyetperverlerinin asabını gevşetmek ve onları kendi za'mınca ilmî ve tarihi bir (müverrifîn)le tahdir etmek istedikten sonra diğer taraftan da *"fakat Türkiye Kürtleri için mesele böyle değildir. Orada bir imtisas veya temsîl ameliyesi değil sadece aynı cinsden olan iki kavmin ittihadı kastedilmektedir."* (40) demek suretiyle Kürt kavminin enzârına vazettiği hakikat ve hîbenin(?) dehşetini tahfîfe çalışıyor. Cidden mâhirane bir üslûp! Yalnız şâyân-ı esef bir şey varsa o da **Doktor Bey**'in Türkler'e tevcih ettiği *"Elverir ki şiddet istimal edilmesin!"* (41) nidasına Kürt biçarelerini (bittabı silahşörlerini değil) hâlâ da yakıp kavurmakta devam eden Türk top ve tayyarelerinin verdiği cevap ibret-efzâdır. İki kavmi tevhid için kan ve barut zaruri midir bilmem?.. Bildiğim bir hakikat varsa oda şudur: Bütün bu kanlı ve tahammülfersa maceralara rağmen Kürt-Türk vahdeti gittikçe zaafa dûçar ve bu iki İslâm milletler arasındaki mesafe gösterilen zulum ve tazyik nisbetinde kesb-i **vüs'at** etmektedir. Eğer Türkiye hükûmetinin bu şiddetli tazyikden muradı iki kavmin tevhidi perdesi altında Kürtler'i temsîl ise burada ben hoşlarına gidemeyeceğini bilmekle beraber bizzat **Doktor Bey**'in ilk şahsiyetine ait bazı sözlerini cevap makamında zikr ile iktifa edeceğim; evet bizzat **Doktor Bey** bundan takriben oniki sene evvel yani **"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?** unvanlı risalesini neşr ettikleri 1923 tarihinde Türkler'in Kürtler'i temsîle kadir olup olamadıklarından bahsederken şu veçhile idare-i kelâm etmişlerdir: *"Dörtyüzsene evvel kılıç kuvvetiyle temsîl edilemeyen Kürtler'i, bundan sonra Türk'ün zayıf hars-ı medenisi hiç bir vakit maalesef temsîl edemeyecektir. Eğer yabancı bir ırkı temsîl etmek mümkün olsaydı, Almanlar Alman Lehistan'ı dedikleri Pozen ve havalisindeki Lehlileri temsîl etmeğe muvaffak olurlardı. Bütün Leh köylerinde tabii-i diğerle bütün Şarkî Almanya'daki mekteplerde yalnız Almanca tedrisat yapılırken, Lehce konuşanlar her türlü işkence ve zulme maruz kalırken Leh çocuklarının bir kelime Almanca öğrenmedikleri ve daima Leh kaldıkları herkesin malûmudur. Almanya, o kudret-i ilmiyesi ve harsının yüksekliğiyle, maârif bütçesine tahsis ettiği o (kevlûsal)(?) meblağı ile Lehliler'i temsîl edemezse asabiyet-*

(40) *"Ancak. Türkiye Kürtler'i için durum böyle değildir. Temelde bir asimilasyon ya da özümleme değil. aynı ırktan iki halkın birleşmesi operasyonu sözkonusudur."* **(La Question Kurde**. s. 28)

(41) *"Şiddet kullanılmaması yeter"* **(La Question Kurde**, s. 28)

i milliyesi her türlü münakaşanın fevkinde olan Kürt köylüsünü, bahusus bu milliyet asrında Türkler nasıl temsîl edebileceklerdir? Kürtler'i tanımayan ve bugünkü cereyanlardan tegafül eden bazı kafalar bunun mümkün olacağına kani olarak kıymetli vakitlerinin heder olmasına meydan verecek olurlarsa vebâli onların boynuna!.." (42) Nasıl pek belig degil mi?!.. Şimdi bilmem ki bizzat Doktor Beyin kendi ağzından bu müthiş hakikatleri dinlemiş olduktan sonra onun ikinci şahsiyetine ait olup **La Question Kurde**'da (43) neşretmiş olduğu âtideki ifadelerine bir cevap vermeye lüzûm kalır mı? İşte bir şahsın kendi kendini tekzip edebileceğinin gayet beliğ bir misalini teşkile layık ifadeler: *"Binaenaleyh Türkler'le aynı cinsden olan Kürtler, kendi ittihadlarıyla yeni bir Türk milleti teşkil edeceklerdir ki onun zinde ve kuvvetli ruhu fimâbad tek bir gaye için vuracak kalpleri yeniden harekete getirecektir. Hiç bir şey bu iki müteşabih kavmin ittihadını ve ba'da ihtilât ve imtizacını men'e kadir olamaz!!.."*

XIV

Biraz da **Doktor Bey**'in Kürdistan'ı ve bu lisanla yapılacak tedrisat hakkındaki mütalâatını tedkik edelim: **Doktor Bey** diyor ki: *"Mütareke'den beri Irak'ın Süleymaniye livasında ve sekiz seneden fazla bir zamandan beri memleketin (Irak'ın) Kürtçe konuşan bilumum nevâhisinde (nahiyelerinde) lisan-ı tedris Kürtçe'dir. İşbu vasıta-i tedrisiyeden iktisab olunan netayic suret-i kat'iyede hiçtir."* (44) İktisab olunan netayicin chemmiyetsizliğine **Doktor Bey**'le beraber ben de kaniim. Ve hatta böyle bir hüküm vermeleriyle Irak'ın Kürt inkişâf-ı millisinde en az bir hisse-i iftihara mâlik olduğu hakkında der-meyan etmiş bulunduğum deminki mülahazatımı te'yid ettikleri için kendilerine medyûn-u şükranım. Ancak mumaileyhin teyid edemeyeceğim bir nokta varsa o da Kürtçe'nin vasıta-i tedrisiye olmasında faide görülemediği hakkındaki kanaatleridir. Çünkü bir kere Mütareke'yi müteakip Süleymaniye livası nâmına küşad edilen mekâtip birkaç sene müddet sırf Süleymaniye kasabasına hasredilmiş bir İbtidaî ve bir de iki sınıflı Evvelî Mektebinden ibaret idi. Halepçe ve Çemşemal kaza merkezlerinde de muahharen birer Evvelî mektepleri küşad edilmiş ise de gerek şu ve gerekse Süleymaniye kasabasındaki mektepler 1919 senesi ile 1930 seneleri arasında üç defa zuhura gelen müsellah ihtilâller dolayısıyla alelekser muntazam tedrisattan, kitap ve diğer levâzım-ı tedriseden, matlub miktarda muallimlerden, murakabe ve teftişten hülasa Hükûmetin her türlü ihtimam ve muavenetinden ve saireden tamamen mahrum kalma itibarıyla mektep unvanına lâyık sıfatları hâiz değillerken yine fırsat bulunup da tedrisat yapıldığı müddetlerde ana lisanın, evet Kürtçe'nin lisân-ı tedris olarak istimâl edilmiş

---

(42) **Kürtler Türkler'den Ne istiyorlar?**, s. 16

(43) *"Şu halde Türkler'le aynı ırktan olan Kürtler'in birleşmesi, bundan böyle yalnızca tek bir ülkü için çarpacak, olan yürekleri ısıtan Türk ulusunu oluşturacaktır. Hiç bir şey, bu iki akraba halkın birleşmesini ve ardından da içiçe geçmesini önleyemez."* **(La Question Kurde**, s. 35-36)

(44) La Question Kurde, s. 29

olmasındandır ki bazan bir sene-i tedrisiyeye mahsus olan proğramlar birkaç ay zarfında okutturularak matluba azçok muvafık neticeler elde edilebilmiştir. Buna ilaveten 1922-1928 seneleri arasında ve tam beş sene devam eden **Şeyh Mahmud İhtilâli** zarfında işbu mekteplerin idaresi sırf Kürt gençlerinin uhde-i gayret ve hamiyyetlerinde kalmasına rağmen netice itibarıyla Bağdat mekâtib-i mezkûre talebesinin akranlarına fâik bir surette temin-i muvaffakiyet edebilmeleri lisân-ı millinin vâsıta-i tedris olmasındaki fâidenin **azametini** tesbit eder. 1927'den 1929 senesine kadar geçen bir-iki sene zarfında Hükûmet bir , iki Evvelî ve İbtidaî mekteplerin küşadı, Bağdat Darülmuallimîninde bazı genç Kürt muallimler yetiştirmek, Arapça'dan Kürtçe'ye tercüme edilecek mektep kitaplarını tedkik etmek üzere üç kişiden mürekkep bir **lecne** teşkili ve sâir suretlerle basit bir ıslahat yaparak diğer livalara nisbetle çok geri kalmış olan Kürt mıntıkasında lelâfi-i mâfât fikrinde olduğunu izhar etmiş ise de maalesef **Doktor Bey**'in dedikleri veçhile adedi bir düzineye zor bâliğ olabilen birtakım yanlış ve istimâle gayr-ı sâlih mektep kitaplarının bastırılmasını müteakip işbu mübarek denebilecek harekete de ansızın durgunluk ârız olduğu gibi lecne-i tedkikiye ve sâirenin de eserleri aradan zâil olmuştur. 1930 senesinden bu ana kadar Irak maarifinin Kürt mektepleri için tek bir kitap bile bastırmaması ve evvelce bastırılıp da birbirinden ancak ikşeryüz nüsha tevzi edilmiş olan kitaplardan da hâl-i hazırda hiç bir eser kalmamış bulunması, Kürtçenin türlü türlü vasıtalarla mükâfaha edilerek bizzat Süleymaniye kasabasındaki mekteplerden de refine tevessül edilmesi ve daha birçok mesâil nazar-ı itibara alındığı takdirde iktisap edilen neticenin hiç bir kıymeti haiz olamaması esbabı ve aynı zamanda işbu netice-i müessilenin lisanın vasıta-i tedrisiye olmasına atfedilmesindeki hata suhuletle (rahatlıkla) anlaşılır. Mamafih Kürt münevverleri nâ-mütenahi mevani (engelleri) ve muşkilâtı iktiham ve pek büyük fedakârlıklar ihtiyar ederek Kürt diliyle zaman zaman edebî, ilmî ve tarihî bazı âsâr-ı nefîse vücûda getirerek Kürtlük hazine-i irfanını tağdiyeden (beslemekten) fâriğ değillerdir. Irak zimamdaran-ı muhtereminin azıcık vüsat-ı sadırları Irak Kürtleri'nin pek az zaman zarfında tarik-i takaddümde (ilerleme yolunda) mühim hatveler (adımlar) atmalarına bâis olurken siyaset-i hariciyenin tesiriyle Kürt intibahını adem-i hoşnudî ile karşılamakta devam etmeleri iyi bir netice vermese gerektir. Şimdi bir de adedi yirmibeşbini çok tecavüz etmeyen (geçmeyen) Kafkasya Kürtleri'ni nazar-ı tedkikten geçirelim: **Pierre Rondotn**'un Paris'de neşretmiş olduğu **Extrait de Revue des Etudes Islamiques** (İslâm Araştırmaları Yayınları) unvanlı bir risaleye nazaran 1929-1933 seneleri arasında geçen pek az zaman zarfında **hükûmet matbaalarında** Lâtin harfleriyle muhtelif ulûm ve fünûna dair 55 adet Kürtçe mektep kitapları tab ve bunlardan şimdiye kadar yüzotuzbeşbin nüsha neşr ve tevzi edilmiştir. (45) Buna ilâveten esasen 1879 senesinde Petersburg'da tab ve

(45) *"Bu alfabeyi kullanan Kürt matbuatı, Erivan Hükümeti yayınlarından çıkmaktadır. Çoğunluğunu okul ya da Sovyetik Sosyalist eğitim kitapları oluşturmaktadır. Aralarında, 13.000 kelimelik bir* ***Ermenice - Kürtçe Sözlük*** de bulunmaktadır. Yeniyol'a göre (6 Kasım 1934, sayı: 137) 1929-1933 yılları arasında 55 eser yayımlanmıştır. 1934 yılı içinse toplam 134.000 tiraj öngörülmektedir."

tevzi edilmiş olan **Kürtçe** bir kâmûsun mevcudiyetine rağmen yine şu sıralarda takriben onüçbin kelimeyi hâvi diğer bir **Ermenice - Kürtçe Kâmûs** tertip ve tab ettirilmiştir ki bununla da - lisân âşina Kürt ulemasının tedkikatına nazaran pek az kelime ihtiva etmesine rağmen - Kürt maarifinde en büyük bir boşluk doldurulmuştur.

XV

Bütün bu izahata münsifane (insaflı) bir nazar atfedilse anlaşılır ki Kürd'ün kendi vatanı asliyeleri olan memleketlerde lâyıkı veçhile inkişaf edememeleri kabiliyetsiz ve müteraddi (soysuzlaşmış) bir unsur olmalarından değil belki menfaatleri bu unsurun mahvında olduğunu zanneden bazı devletlerin takip ettikleri tarik ve esâlib-i siyasiyenin (siyasi yollar) sakametinden (eksikliğinden) neş'et etmiştir. Mamafih vücûdları yalnız bir memleket ve hükûmetin arazisine inhisar etmeyen Kürtler bazı cihetlerde birtakım tazyikat-ı nâmeşrûa tesiriyle tarîk-i takaddümlerinde azçok tehire uğramış olsalar bile diğer bazı cihetlerde ihtimâl ki teşvik ve terğib görmüş olmakla her zaman telâfi-i mâfât edebilecekleri (kaybedilene karşı yeni birşey kazanabilecekleri) tezyifât-ı mezkûrenin maalesef Kürtler'i mensup oldukları hükûmetlerden müteneffir ve bulundukları memleketlerin mukadderat-ı siyasiyesine karşı bigâne kılmaktan gayrı bir faydası olamaz. Binaenaleyh hâl-i sulhda zekâ-yı fıtrîsi itibarıyla ifa edebileceği hıdemât-ı sâdıkane ve müfide ve hâl-i harbde de memleketin emr-i müdafaasına hasr etmesindeki ehemmiyeti müsellem olan kıymet-i harbiye nazar-ı itinaya almarak Kürtler'in kendi memleket ve hükûmetlerine merbutiyetlerini temine kâfil en iyi ve en insanî bir üslûbu siyasetle idare edilmeleri yine bizzat o hükûmet ve memleketlerin kendi maslahatları iktizasındandır. Zannımca şiddet siyasetinde ittifak hasıl olabildiği gibi mürüvvet siyasetinde de tefahüm husûlü en az bir fedakârlık ister... Kürtler'in en ibtidaî bir hakk-ı hayata mâlik olmak istemelerinin -kendi takaddüm ve inkişâfları nâmına- hüsn-ü kabul görememesi güneşin nûruna karşı göz yumarak etrafın karanlık olduğunu iddia etmek kabilindendir. Şark milletlerinden ekserisi kendi memleketlerinde ana lisanlarıyla tahsillerini bitirdikten sonra Avrupa veya Amerika mekâtib-i âliyesine girerek kesb-i ihtisas edebildikleri malûm iken tedrisat-ı ibtidaiye ve tâliyesini kendi şanıyla kemal edecek bir Kürd'ün müfrit zekasına rağmen diğer bir lisanla ve bilhassa mensup olduğu memleket ve hükûmetin lisân-ı resmîsi ile tahsile devam edemeyeceğini, terakki ve tekâmülden (ilerleme ve gelişmeden) mahrum kalacağını düşünmek hiç bir münsifin (insaf sahibinin) hüsn-ü telakkisine mazhar olamaz. Türkiye Cumhuriyeti Lâtin hurûfatını kabul ve tatbik etmekle memlekette ümmilerin adedini terkise maarif-i umumiyenin tevsi ve tamimine (eğitimin yaygınlaşmasına) muvaffak olmuş ise bununla ana lisanıyla tedrisatın kâidesi hakkındaki kanaati Kürtler'den nez'edemez. Çünkü Türkler'den evvel Lâtin hurufatını kabul ederek hiç zahmet çekmeksizin ve pek az zaman zarfında tedrisatta, mekâtibât-ı hususiyede tatbikine muvaffak olan Kürtler işbu yeni hurûfatla Türkler'den daha ziyade sürat ve muvaffakiyetle ilerlemek istidadında olduklarını isbat ettiler. Ulûm ve günûn-u müteneyyianın mukadde-

matını kendi lisanıyla okuyup iyice hazmedebildikten sonra esasen tahsili mecburiyette olduğu lisan-ı resmî ve daha bir veya iki ecnebi lugatlerinin yardımıyla tahsil-i âliyesini (yükseköğretimini) pek kolay bir surette ikmal edebilecek bir Kürd'ün bulunduğu müctemi (topluluk) dahilinde en mümtaz bir mevaki iktisabına muvaffak olacağı her türlü şüpheden vareste iken onu gayr-ı tabiî mazeretlerle tamamen aksi bir yoldan yürümeye icbar etmek mahzurdan hiç de sâlim değildir. Binaenaleyh **Doktor Bey**'in dedikleri vechile Türk milleti necîbesi "kendi ulvî vazifesinin bugünden itibaren pek kanlı ve mucib-i âr (utanmayı gerektirecek) hadiseleri müşterek tarihi telvis eden çok yakın bir mazinin hâtırat-ı elîmesini millete unutturmak ve **Cumhuriyet**'in refah ve saadeti için yeni Türk milletinin rûh-u âteşîni ile **Gazi Hazretleri**'nin zîr-i himayelerinde rahat bir nefes alarak memleketi tanzim ve tensik etmekten ibaret olduğunu müdrik..." [46] ise ve hasseten asrın büyük adamı **Mustafa Kemal Paşa Hazretleri** tarih hayatına hiç bir şaibe girmesine razı değilse; milliyet şuûrunun kudsiyetini siyasi vicdanından değil millî ve beşerî vicdanından mülhem olarak takdir ve alelakal **Türk İstihlâs Harbi**'ndeki (Türk Kurtuluş Savaşı) kıymetdar muavenet ve fedakârlığına mukabil Kürt milletinin hakk-ı hayatını itiraf ederek şu kanlı maceraya nihayet verir. Şayet böyle yapılmayıp da tehcir ve taktil ile Kürtlüğün imhası imkânı tasavvurunda iseler o zaman pekâlâ bilinmelidir ki meşhur müsteşriklerden **Bazile Nikitine**'in (Akademi Diplomatik'in Enternasyonali) tarafından 1933 senesinde tabedilen **Dictionnarie Diplomatique**'in birinci cildinin 1201 ve müteakibi sayfalarında neşredilen makalesinde dedikleri veçhile, [47] *"Kürt millî davasına mukadder olan tâli herne olursa olsun, bundan böyle vicdan-ı beynelmilel için bu davanın vasf-ı hakikisinden tecâhüle ahlaken cevaz olmadığı gibi hukûken, **Cemiyet-i Akvâm**'ın* yed-i muhafazasına mevdu ve beşeriyet-i hazıranın miras-ı müştereki olan telakkiyata muhalif olarak Kürt davasını mecra-yı hakikisinden çıkarıp seyrini tahrif etmeğe de imkân kalmamıştır."

Biti, 20 Eylül 1934

---

(46) Dr. Shukru (Şükrü): **La Question Kurde (Kürt Sorunu)**, s. 37-38

(47) **La Question Kurde vue par un etranger, (Bir Yabancının Gözüyle Kürt Sorunu)**, s. 34

IX. BÖLÜM

DR. M.NURİ DERSİMÎ'NIN

DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİNDEN BAZILARI

Nuri Dersimî'nin, Seyid Rıza adına dış devletlere yaptığı başvuruların bir bölümü ***Kürdistan Tarihinde Dersim****'de yayımlanmıştır. Bunlardan 20 Kasım 1937 tarihinde "Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine" gönderileni şudur:*

Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine

Türkiye hükümetinin onbeş yıldan beri bütün Kürdistan'da muhtelif şekillerde takip ettiği imha siyasetini, bilhassa iki yıldan beri Dersim adını taşıyan mıntıkamızda teksif ettiğini, şimdiye kadar muhtelif vasıtalarla medeneyit âleminin nazarına arz ettiği gibi bir kere daha insaniyet ve medeniyet dünyasının en yüksek mahkemesi olan Cemiyetinize bildirmek zorunda bulunuyoruz.

Irk, dil, tarih, kültür ve medeniyet gibi, en esaslı farklarla Türkler'den ayrı olan Kürtler'in asırlardan beri ve Türkler'den asırlarca evvel üzerinde yaşadıkları öz ve tarihi vatanları üzerindeki milli hayatlarına son vermek maksadıyla, Türkiye, tarihinin kaydetmediği mezâlimi irtikâp ederken; bu harekâtına bir temdin (uygarlaştırma y.n.) adını takmak suretiyle tarih ve dünya huzurunda en zâlim yalanı dahi irtikâp etmiş oluyor.

Kendi tarihi yurdu üzerinde, kendi dilini ve kültürünü inkişaf ettirerek, tarihin ve medeniyetin kendisine tevdi ettiği mukaddes vazifeyi yerine getirmekten başka bir gaye gözetmeyen Kürt milleti; gençleri, ihtiyarları, kadınları, kızları ve çocuklarıyla Türk hükümetinin muhtelif şekil ve sistemdeki imha siyasetine kurban olmaktadır. Bu hükümet,

Kürt milletinin mevcudiyetine son vermek için; aile-aile, grup-grup, köy-köy tehcir ameliyesinden başlıyarak, top, mitrolyaz ve uçak bombardımanları ve boğucu gaz hücumlarına varıncya kadar, hiç bir ölüm vasıtasını kullanmaktan çekinmemektedir. Türk hükümetinin ...lin hareketi adını verdiği bu toptan imha siyasetinin bazı şekilerini bilgilerinize arz ...ğiz:

— Bütün Kürt okullarını kapatmak, Kürt diliyle her türlü neşriyatı, okuyup yazmağı, ...atta Kürtçe konuşmağı en şiddetli tehditlerle menetmek,

— Kürt çocuklarının velev ki Türk dili ile ve Türk okullarında olsa bile orta ve yüksek tahsil görmemeleri için şiddetli terbirler almak,

— Türk ordusunda, Kürt subaylarının yetişmemesi için gizli kanunlar yapmak,

— Kürdistan mıntıkasında hiçbir Kürdün - sivil memuriyette bile olsa memur alınmasına müsaade etmemek (buna ait kanun ilan edilmiştir),

— **Kürt** ve **Kürdistan** gibi Kürtlüğe müteallik kelime ve tabirleri, tarih ve coğrafya gibi ilmi eserlerden ve matbuattan çıkarmak,

— Bir kısım Kürtler'i, kadınlarına ve genç kızlarına varıncaya kadar, Anadolu'da en zalim devirleri gölgede bırakacak bir merhametsizlikle kamçı altında askeri inşaatta hizmet ettirmek,

— Diğer bir kısım Kürtleri de, bütün mal ve eşyalarından mahrum ederek beşer, onar kişilik kafiller halinde Türk mıntıkalarına Türk ahalisinin yüzde beşini geçmemek üzere tehcir etmek ve diğer bir kısım Kürt kızlarını ve gneç kadınlarını da ailelerden cebren ayırarak Türk evlerine gayri resmi haremlerine kapatmak, velhasıl Kürt milletinin bir kısmını Türkleştirmek ve daha büyük bir kısmını da muhtelif suretlerle imha etmek. Türk iç siyasetinin en başta gelen icraat ve gayesidir.

Türkiye hükümeti işte bu görülmemiş zulumlara **Temdin** adını veriyor. Bu hükümet bu suretle hakikat ve adaletin ne kadar zıddını işliyorsa, Kürt milleti de, sesini medeni dünyaya işittirmemekle o kadar felakete uğruyor.

Beş milyonluk Türkiye Kürdistanı içerisinde beşyüzbin nüfusluk bir mıntıka olan **Dersim** için, bilhassa iki yıldan beri Türk hükümetinin ne kadar cehennemi bir hayat yarattığını bu hükümetin tatbik ettiği icraat iyiden iyiye göstermeğe kafidir. Mıntıkamızda en yükseğinden en aşağısına kadar, bütün idari ve adli hizmetler umumen askerler elindedir. En âdi hukuk işlerine kadar her mesele, subaylardan mürekkep askeri bir mahkeme tarafından istinaf ve temyiz gibi adalet derecelerine tabi olmaksızın görülüyor. Bu askeri mahkemenin sürü halinde celp ettiği Kürtler hakkında verdiği idam hükümleri bile, ne ikinci bir tetkike ve ne de daha üst bir tastike tabi değildir. Hatta hiçbir adalet teşkilatı ve hukuk mevzuatında

görülmemiş bir esas olarak, bu mahkemenin pek nadiren vermiş olduğu beraat kararları bile; aynı zamanda fevkalade *(olağanüstü y.n.)* kumandanlık vazifesini de gören Vali tarafından hemen cezaya ve çok kere idam cezasına tahvil olunuyor. Demek ki, bu mahkemeye sevk olunanlar için mukadder olan tek netice ölümdür. Bu netice, Kürt aydınları hakkında kayıtsız şartsız muhakkaktır. İşte bu sebepledir ki, son zamanlarda Türkiye hükümetinin parlak bir surette ilan ettiği af kararına itimat ederek, aylarca meşru bir müdafaadan sonra nefsini teslim eden elli beş Kürt'ten on biri hemen idam ve mütebakisi ağır hapis cezasına mahkum edilmişlerdir.

Mıntıkamızda bir kısım Kürtler de hiç mahkemeye sevk edilmeğe hacet görülmiyerek ya geceleri evlerinden alınıp götürülmek veyahut maaşlı caniler tarafında gafleten vurdurulmak suretiyle imha edilmektedirler. Bütün Kürdistan'a ve yalnız Kürdistan'a mahsus ve münhasır olmak üzere **Umum Müfettişlik** adı altında vücuda getirilen hususi teşkilat, Türk hükümetinin gizlice tanzim ettiği kanunların böyle ateş ve kanla tatbik ve icrasına memurdur.

Irki ve milli mevcudiyeti kaç defa siyasi konferanslar ve milletlerarası akitlerle (anlaşma ve sözleşme y.n.) tanınmış olan Kürt milletinin insani haklarına karşı Türk hükümetinin bu zulumları, en büyük ve biricik merci tanıdığımız müessesemizin yüksek ve kurtarıcı prensipleriyle taban tabana zıttır. Bu zülumlara, o müessesenin asla lakayt ve biğane kalamıyacağına büyük imanımız vardır.

Milletler Cemiyeti'nin bu zülumların devamına ve Kürt milletinin külliyen imhasına mani olacak tedbirleri alması için, bu facialarn sıhatine emniyet hasıl etmesi lazım ise, Milletlerarası bir tahkikat komisyonunu topraklarımıza gönderilmesi mümkündür. Biz, Dersim mıntıkası halkı, Milletler Cemiyeti müessesesinin üzerine almış bulunduğu büyük insanı davanın bir cüz'ü olan davamıza müstehak olduğu âcil alakayı göstererek böyle bir komisyon tayin etmesini ve milletimizin böyle toptan mahvedilmemesi için de müessir tedbirler alınmasını istiyoruz.

20 İkinci Teşrin 1937

DERSİM AŞİRETLERİ NAMINA

(İmzalar)

(Kürdistan Tarihinde Dersim, s.296-299)

Bu yazılardan bir tanesi de NOKTA Dergisi'nin ***"50. Yılında Dersim İsyanı"*** *konulu özel sayısında yayımlanmıştır. Bu sayıda (28 Haziran 1987) yer alan mektup şöyle:*

Dersim-Kürdistan

30 Temmuz 1937

İngiltere Dışişleri Bakanlığına

Sayın Bakan,

Yıllardan beri, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yanınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'ın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.

Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için, 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.

Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor. (...)

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

(...) üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetimizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali
Seyid Rıza

II. KESİM

KÜRTLER'E VE ALEVİLER'E İLİŞKİN GİZLİ RAPORLAR

I. BÖLÜM

KÜRDİSTAN'DA TEKKELERİN İŞLEVİ[1]

(Ardahan Mebusu Tahsin'in 1926 Tarihli Raporu)

1925'de Şeyh Said liderliğindeki Kürt hareketinin bastırılmasından sonra genç Türk burjuva yönetimi iktidarını perçinlemek için bir dizi uygulamaya girişti. Bu uygulamalardan biri, isyana kaynaklık ettikleri gerekçesiyle Kürdistan'daki tekke ve zaviyelerin kapatılmasıydı. Dinde reform adına yapılan bu uygulamanın gerçek nedeni, bir yandan burjuva demokratik reformları hayata geçirmek, bir yandan da dinsel kurum ve örgütlerle içiçe geçen Kürt ulusal hareketini etkisizleştirmekti (Kürt milliyetçiliğinin özgül konumu için Martin van Bruinessen'in incelemelerine bakılmalı).

Aslında 1925 Takrir-i Sükûn'u ile hayata geçirilen bu uygulamalar gerçek anlamda lâikliği gerçekleştirmiyor; diğer inanç muslukları kapatılırken, Hanefilik musluğunun kısılmasıyla; bir yandan kimi burjuva reformlar gerçekleştirilirken, tek ulus gibi tek inanç sistemi yaratılmaya çalışılıyordu. Toplumun inançsal ve kültürel dokusuna ters düşen bu uygulamalar, sonradan başka biçimlerde patlamalara yolaçıyordu.

İşte bu uygulamalara altyapı ve kılıf hazırlamak için Kemalist yönetim kendisine yakın idarecilere raporlar hazırlatıyordu. Burada verdiğimiz eksikli bir rapor, bu tutumun ilginç örneklerinden biridir. Osmanlı döneminde Kürdistan'da çeşitli illerde valilik yapmış olup, Mustafa Kemal tarafından Ardahan Mebusluğuna seçilen Tahsin (Uzer)'in 23 Şubat 1926 tarihli gizli Raporu, birçok açıdan ilginç bir belgedir. Yazık ki Raporun ilk 9 sayfası eksiktir. ancak eldeki bölümü, Raporun bütünlüğü ve amacı konusunda bilgi vermeye yetiyor. 1878

(1) Rapor Sahibi Ardahan Mebusu Tah. .'in (1926); daha önce Kürdistan'ın çeşitli vilayelerinde Valilik yaptığı anlaşılıyor. Bu Raporun, 1925'te tekkelerin kapatılmasından sonra Hükümet tarafından hazırlatıldığı anlaşılıyor. Raporun bizdeki nüshasında ilk (9) sayfası eksiktir. **(M.B.)**

Selanik doğumlu olup, 1935'den öldüğü 1939 yılına kadar Erzurum Ağrı, Kars, Çoruh, Rize, Trabzon, Gümüşhane illerini kapsayan Üçüncü Umumi Müfettişlik görevinde bulunan Hasan Tahsin Uzer'le ilgili fazla bilgi için bkz. Hayri Orhun-Celâl Kasaroğlu-Mehmet Belek-Kâzım Akatul: ***Meşhur Valiler****, İçişleri Bak. yay.*

(M.Bayrak)

(.....) Barzan Tekkesi Tekke müridanı çete teşkilâtına tabi idi. Her köy veya aşirette şekavette serfüraz müritler çetebaşı itibar olunur. Ona onbeşer kişilik üç çete Şeyhin bir mutemet ve mukarrebi kumandasında müstakil ve salâhiyettâr bir cüzü tam sayılır.

Dört beş cüz-ü tama şeyhin evlâdı veya kardeşi kumanda eder. Heyeti umumiyenin baş kumandanı bizzat Şeyh Abdüsselâm'dı. Şeyh yapacağı baskına, talana, gazaya, müsademeye, muharebeye göre kuvvet izhar ve tahşit ve işin dereceyi ehemmiyetine nazaran kumandayı ya bizzat deruhte veya cüz-ü tam ehline tevdi ederdi. Netice talanda mali ganimetten yüzde ellisi tekkenin yani şeyhin, diğer kısmı çete başılarla cüz-ü tam kumandanlarının idi. Müridan ise selâhat-i gazade geçen eyyam vesaatını mahz-ı ibadet ad ve netice-i muvaffakiyat ile şeyhin hayru duasını, memnuniyetini kazandığından günlerce, haftalarca nişat ve imbisat-ı ruh hisederdi.

Daha doğrusu müridanın hisse-i talanı yalnız gıda-yı ruhları idi. İşte **Barzan Tekkesi'**nin bu müthiş teşkilâtı karşısında hükümet daima âciz bir vaziyette kalmıştır.

Tekkenin şöhreti, Şeyhin keramet ve kehaneti hep bu teşkilâta bağlıdır. Abdüsselâm kendi eliyle adam öldürmekle de mütelezziz olurmuş. Hattâ (Oramar) aşireti reisi Hito'nun oğlu olan damadını karısiyle suret-i mahsusada Barzan'a davet etmiş ve bir gece ailesi yanında gülerek eğlenerek boğazını kesmiştir.

Barzan tekkesi, idare-i ruhaniyetine ve bu dairede mütemekkin halkın mal ve canına taarruz edecek herhangi bir şahıs ve kuvvetten mutlak ve mutlak intikam almak, tekkenin siyaset-i dahiliyesi muktezasıdır. Bu hususta şeyhin en ufak bir imhali görülmemiştir. Tekkenin ve şeyhin sırr-ı muvaffakiyeti bilhassa bu noktada tecelli eder.

Şeyh Abdüsselâm, Van'da hin-i isticvabında (bu kadar cinayeti, şekaveti, fezayıhı nasıl yaptın? istinad ettiğin kuvvet nedir?) sualine çok soğukkanlılıkla ve bilâ perva:

- Hükümetin hamakati, müridanımın cehaleti- dir; demişti.

İşte Barzan tekkesi ve o tekkenin kutsiyet ve ruhaniyetine istinaden şekavet ve cinayet ika eden şeyhi.

Tekkelerin kapanmasının alelade bir vaka telâkki edilmemesi bir fariza-i vicdaniyedir. Ben bu şekavet, cinayet, şenaat ocaklarına incir diken yed-i beyzayı istihlâsı eğilerek öperim.

Hizan Tekkesi'

Hizan Tekkesi, Hizan Şeyhi Seit Ali, Halife Selim, Şeyh Şahabettin, Hizan Vakası, Bitlis İsyanı, Şeyhlerin İdamı..

Vilâyât-ı Şarkiyede tekke denince onun medlulu şenaattır, fecaattır, şakavettir. Ve neticesi isyandır, ihtilâldir. Bu tekkelerde ceryan eden ahlâksızlıklar, az çok biribirine müşabihtir. Bazıları şekavette, bir takımları cinayet ve şenaatta bazıları da iğfal ve riyada, isyan ve ihtilâlde iktisab-ı şöhret etmişlerdir. Mevzuu bahis **Hizan tekkesi** ve şeyhi şu kısma dahildir.

Hizan Şeyhi Seyyit Ali, Seyyit Abdullah'ın çırağıdır. Müridanı ile hin-i sohbet ve temasında yüzüne yeşil peçe koyar ve elindeki tespihin tanelerini sayarken dudaklarının hareketiyle Kuran okuduğu fikir ve kanaatını telkin eden bir müraidir. Bu tekkenin müridanı âlemdar ve halife teşkilâtına tabidir. Her kaza veya nahiye, bir alemdarlıktır. Her alemdarlık, birkaç halifeliğe münkasımdır. Meselâ Van'ın Çatak kazası Hizan tekkesinin iki, Gevaş kazası dört alemdar teşkilâtını ve yirmi kadar halifeyi muhtevidir. Şeyh, mühim bir mesele hakkında müzakere etmek istediği zaman halifelerini alemdarlarını haberdar ve davetle kararını tebliğ eder. Şeyhin fikir ve kararına bunlar itiraz edemezler; bilâkaydışart kabul ve icraya mecburdurlar.

Tekke nezirleri, hemen her yerde birdir. Fakat Hizan menzuratı iki suretle tahsil olunur. Ya bizzat şeyh devre çıkar veyahut oğullarından ve mutemet alemdarlarından, halifelerinden istediklerini etrafa gönderir. Şeyh çıkmadan yevmi hareketini, güzergâhını, uğrak yerlerini daha evvel tesbit ve ilân eder. Şeyh vakti mukadderde beş on alemder ve halifesiyle yola çıkar. Erkek, kadın, çoluk, çocuk, nezirleriyle yollara düşerler. Evvelâ şeyhin geçtiği toprağa secde eder, ağlar; toprağı öper, yüzünü sürer; sonra rekâb-ı âlide yaya giden halifelerin iltimasına göre, at üzerinde bulunan şeyhin ayağını, eteğini veyahut hayvanının üzengisini, kuyruğunu öper. Kör, sakat, malûl ve meflûç olanlar, hastalar, ayakları, gözleri bağlı olduğu halde şeyhin güzergâhına bırakılır. Şeyh bunlara at üzerinden nefes eder, geçer. Bittesadüf bunlardan biri iyi olursa efendilerinin kerametine, bir tesiri görülmezse kendi günah ve masiyetlerine verilir. Şeyhin her menzili, bir hediye ve nezir anbarı şeklini alır. Nezirler toplanır, halkın vesait-i nakliyesiyle tekkeye yetiştirilir. Seyit Ali'nin bir *"devri tam"* kıymeti; birkaç yüz inek, öküz, ve birkaç bin koyun, binlerce okka muhtelif erzak ve zahire, toplarla kumaş ve binlerce liradır.

Şeyhin elini ayağını öpmekten mahrum olanlar, o şerefi kazananların elini ayağını öper, ve aynı gıda-yı ruhu alırlar.

Halife ve alemdarlık devirleri de az çok bu merasime tabidir; yalnız mahsul-ü mesaileri bittabi Allahları kadar değildir.

Seyit Ali'nin uğrak yerleri, oturduğu evler ziyaretgâh ittihaz olunur. Bunların ayrı ayrı yevm-i mahsusları vardır.

Şeyh, gezerken beğendiği kızlar, menzure addedilir ve şayan-ı tebrik görünür. Şeyh bir kariyede gecelerse ona bir *"menzure-i bikir"* takdim olunur. Şeyh, dolaşırken çok rüya görür ve bu rüyalar refakatindeki halifeler tarafından tabir ve işaa olunur. Âlemdarlar teşkilâtı hem ruhani hem cismanidir. Âlemdarlar bölük kumandanı vaziyetindedirler. Müsellâh müridanı vardır. Her alemdarlık başka başka bayraklara mâliktir.

Halife Selim Vakası - 1329 (1913) senesi nihayetinde Hizan halifelerinden **Selim**, Şeyhten aldığı emir ve talimat üzerine Hizan'da isyan bayrağını açtı. Seyit Ali, Bitlis, Van meşairini, derebeylerini isyana davet etti. Bir hafta zarfında 5-6 bin kişi Hizan'da toplanarak Bitlis'e doğru yürüdüler. Ve kartopu gibi yürüdükçe büyüdüler. Ve Bitlis'in mühim bir kısmını, karşı mahalleyi zapteddiler. Bitlis kuvveti çok azdı. Halife Selim'in maksadı etraftan kuvvet yetişinceye kadar Bitlis'i düşürmek, isyan sahasını büyütmek idi. Fakat karşısına **Abdülhalik Bey** gibi bir ateşpare-i celâdet çıktı. Şehid-i mahfur jandarma kumandanı Hacı Kâzım Bey, kendisinden elli misli bir kalabalıkla müsademeye, pençeleşmeye başladı. Filhakika vaziyet çok haternâk idi; Bitlis düştüğü gün, bütün tekkelerin ref-i liva-yi isyan eylemeleri mukadder ve müemmen idi. Pazartesi, salı, çarşamba günleri şehir dahilinde şiddetli ve kanlı müsademeler oldu. Mezarlıklarda tahassün eden bir halife kuvveti devair-i resmiyeye, bilhassa müdür-i harekât olan Abdülhalik'in bulunduğu telgrafhaneye yaklaşmıştı. **Hacı Kâzım**'ın burada hürmetle, tevkir ile yadedilecek bir hamaseti, Halife Selim'i sarstı. Perşembe sabahı Van kuvvetleri de yetişti, müsademat galibiyetle neticelenerek erbab-ı isyan darmadağın oldu. Halife Selim, başlıca alemdar ve müridleriyle Bitlis'deki Rus Konsoloshanesine iltica ettiler. Hariçte kalan meşayih ve âlemdarlar toplandı. Miralay İbrahim Bey'in riyasetinde teşekkül eden divanı harbe verildi. Başta **Seyit Ali** olduğu halde 27 şeyh, alemdar ve mürit asıldı. Hizan tekkesinde başlıyan ve bilahere **Bitlis Vakası** namını alan vaka-i isyaniye bitti. Bu vaka esnasında çok şayanı dikkat bir hadise çıktı:

Bitlis meselesinin en mühim mürettep ve âmillerinden **Şeyh Şahabettin** ortadan kayboldu. 140 kiloluk bu şişman şeyhin, hayvana binemiyeceğini ve binaenaleyh şehirde saklandığını tahmin ediyorduk. Meğer müridan, merhale merhale şeyhi uçurmuşlar. 4 gün 4 gece omuzlarında taşıyarak ta Kafkas hududuna Dudak kazasına geçirmişlerdi. Rus hududuna beş saatlik mesafede bir köyde yakalandı. Ve bittabi o da asıldı. Meşayihin müridan üzerindeki tesir-i füsünkârisine bundan büyük misal olamaz.

Bunca teşebbüsat-ı siyasiyeye rağmen, Halife Selim ve rüfekasını Rus Konsolosu teslim etmedi. 7-8 ay Konsolosun misafiri oldular, yediler, içtiler. Fakat Abdülhalik Bey, Konsoloshaneden çıkmalarına, kaçmalarına mani olmak için bütün tedabiri yaptı. Nihayet Harb-i Umumi başladı. Halife Selim haini ve arkadaşları Konsoloshaneden alındı ve asıldılar.

Lûtfen dikkat buyurulsun: Bir Hizan tekkesi, bir Seyit Ali ve Halifesi Selim, devletin başına koskoca bir gaile çıkarabilirdi. Şimdi rica ederim bunlar hatıra gelen mânâsiyle, bir tekke mi, bir ihtilâl, isyan, şekavet ve şenaat ocağı mıdır?

Ve bu denaat, rezalet, hiyanet, hebaset ocaklarını kapamak değil yakmak, yıkmak bir vecibe-i devlet midir, değil midir?

Şu halde şu meyhanelere, kerhanelere, fecaathanelere isyan ve akrep yuvalarına incir diken Cumhuriyet idaresini tebcil ile öpüp başımıza koymak bir farize-i vicdaniye ve medeniye olmaz mı?

Sultan Memduh Tekkesi

Siirt kurbunda Tilla karyesinde Sultan Memduh'un tekkesi; Vilâyet-i Şarkiye'de dalbudak sarmış pek mühim bir şebeke-i igfal ve idlaldır. Bu tekkenin diğerlerine nazaran çok şayan-ı nazar-ı dikkat bir vaziyet-i istisnaiyet-kârisi vardır. O da; kadın prestişkârlarının erkek müridanından çok fazla olmasıdır. Erkek müridanın da çok fazla olmasıdır. Binaenaleyh vicdaniyata, ahlâkiyata, içtimaiyata olan tesiri füsunkâresi de o nisbette tahripkârdır.

Memduh tekkesi, muhit-i iğfalini adeta bir örümcek şebekesi, bir balık ağı ile örmüş ve sarmıştır. Oraya düşen her şikâr-ı aşk ve muhabbet mutlak be mutlak arz-ı teslimiyete mecburdur. Şeyhin damen-i iğfaline gizlenen her esir-i vicdan ve iman bir fidye-yi ahlâk ve zekât mukabilinde sahib-i necat ve saadet olur. Ve anca o suretle tekkenin demirbaş eşhası meyanında görünür. Bu tekkenin; müridanı, muhiti, üzerindeki derece-i tesirini kuvvet ve kudretini bir derece izah edebilmek için (**Kâbe-i Memduh**) den bahsedeceğim:

Şeyh Memduh tekkesinin karşısında (Tavile) nam tepede haylı fedakârlıkla Kâbeyi takliden cesim dört duvar ve dört kapı ile muhat bir bina yaptırılmıştır. Memduh kâbesinin ortasına Hacerül-esvet gibi (Hacer-i mebruk) namiyle bir taş konmuştur. Her sene muharremin onuncu günü (yevm-i aşura) bu tekkenin yevm-i mahsusu ve en büyük bayramıdır. O gün binlerce müridan hediye ve bahaya ile tekkeye hacca gelir; bir cemaat-ı kübra ile bayram namazı kılınır. Hacer-i mebruk hürmetlerle tazimlerle öpülür. Farize-i haç eda edilmiş sayılır. Binaenaleyh **Kâbe-i Memduh**'da Hacı olanların artık ta Mekke'ye, Medine'ye kadar ihtiyar-ı küllet ve zahmet etmesine lüzum kalmaz. Mekke yolunda sarfedilecek para tekke-i Memduh'a terk ve teberru olunur.

Üç sene evvel bir şeyhin yed-i idlal ve iktidarında bulunan bu vicdan, iman, ahlâk idare-i inhisariyesinin ihlâl ettiği paranın bugünkü şeker, petrol inhisarımızda hasıl olacak hasılâttan noksan olacağını katiyyen iddia edemem. Belki; Vilâyet-i Şarkiye halkını devlet ve tekke tekâlifi karşısında tekkelerin bilâ kayduşart haraç-güzarı olduğunu söyliyebilirim.

Küfrevi tekkesi makalesinde mevzuu bahsettiğim Kısrak tekkesi Sultan Memduh'un

Halife Derbaz'e verdiği bir hayvanın mezarı üzerine kurulmuş bir ibadèthane idi. Şeyhlerle tekkelerin masum vicdanlara yaptığı tesirata bunlardan güzel misal olamaz.

Umum tekkelerde (Hatme-i Hacegân) namiyle bir düstur-u ibadet vardır. Vilâyat-ı Şarkiye tekâyasında bu ayın başlangıcı (Ouverture) bambaşka bir mahiyet ve fecaat arzeder.

(Hatme-i Hacegân) levha ve safhası şudur: Müridanın gözleri güzelce kapanır. Şeyh, gözleri kapalı müridana başiyle ayrı ayrı temas ve nefahat-i feyzile müridin kalbini imlâ ve irşat eder. İşte bu (hatme-i hacegân) bazan yalnız kadın müridanından terekküp eden ve şeyhin presitişkârları olan bir heyet-i nisvan muvacehesinde ceryan eder. Bazı meşum tekkelerde bu ayin bir tarikat dansına intikal eder. Zemzeme-i aşk ve muhabbette dalgalar başlar: tam o zaman şeyh lisan-ı hal ile bunu demek ister.

"Sevelim, her muhabbetin mutlak olmıyan bir hayatı vardır ki Mevecat-ı muhasın âlem ana gelıvare-i terennüm olur."

İşte vicdan ve kanaat gasibi olan bu hay huy; saatlerce sürer ve akıbet mumlar söner.

Pervari Tekkesinin İçyüzü

Hiç bir tekkede cari olmayan itiraf-ı zünup akidesi Pervari tekkesinin başlıca düstürlarından biridir.

Vilâyet-i Şarkiye tekkelerini evsaf-ı mümeyyizelerine ve şöhret-i müktesibelerine göre tasnif edince, **Şemdinan Tekkesi** (Haşmet ve saltanat), **Küfrevi Tekkesi** (Anava-i taabbüt, dava-i ulûhiyet), **Barzan Tekkesi** *"cinayet ve şekavet,* **Hizan Tekkesi** *"İsyan ve hiyanet",* **Barzan Tekkesi** *"talan ve sirkat"* suretinde tecelli eder.

Heyet-i umumiyesinin sıfat-ı mümtaziyesi ise riya, iğfal ve idlâldır.

Vilâyet-i Şarkiye tekkelerinin en mühim ve esaslı menabi-i varidatı teslimiyyet-i tammeden mümbeis tasarrufat-ı vicdaniyedir; yani yek kalem cehalettir. Çünkü şeyhler hattâ halifeler aleddereeat mutasarrıf-ı hakikidirler.

"Menzure-i bikir, kurban adağı" gibi şeyler hepsinde de caridir.

Bugün mevzuubahs edilen **Pervari tekkesi** diğerlerine nazaran bambaşka bir mahiyet-i hususiye arzeder. O havali lisanında (Medrese Tekkesi) diye iktisab-ı şöhret eden bu fecaat-hanenin bir ismi de Darüleman'dır. Tekkenin sahibi **Şeyb Abdullah,** Basret Şeyhi Hüseyin'in en şeytan, en dessas, en cüretkâr bir halifesidir. Tararrufat-ı vicdaniyede Şemdinan Şeyhi Sıddık ile Şeyh Abdullah birinci dereceyi ihraz ederler.

"Darüleman" Postnişini Abdullah kendisine mahsus prensipler, düsturlar vaz ve neşretmiş ve bunda şayan-ı hayret bir surette muvaffak olmuştur. Meselâ hiç bir tekkede cari

olmıyan *"İtiraf-ı zunup"* akidesi, Pervari tekkesinin başlıca düsturlarından biridir. Nail-i cennet olmak istiyen bir mürit işlediği büyük günahları da itirafa mecburdur. Başka bir mezhepde cari olan bu kaidenin *"Halvet-i vicdaniye"*nin Şeyh Abdullah tarafından ne için ve ne maksatla istiare edildiği şayan-ı tetkik bir mesele-i içtimaiyedir. Her günahkâr mürit, Abdullah'ın dergâh-ı mağfiretine gelecek ve huzur-u şefaatına diz çöküp itiraf-ı zünup edecek ve sonra şeyh hazretleri adese-i ruhiyle bunları bittahlil, hükm-ü mukadderi verecek. Tekkede inanına göre her derde çare ve deva vardır. Ve muskalar yazılmıştır. Muskaların fiyatı talibin haline, iktidarına tabidir. Sipariş vukuunda nushanın bedeli aynen veya nakden peşin verilmek icabeder. Bir çift öküze, 20 altına, 50 koyuna, bin kilo zahireye alınan nüshalar çokdu. **Haydaran Aşireti** Reisi Emin Başa, Şeyh Abdullah'tan getirttiği bir nüshanın tesir-i füsünkâresini gördüğünden dolayı merkuma güzel bir at göndermişti.

Pervari Tekkesi bilhassa müritlerinin mihrab-ı iktidası, kıble-i amalidir. Ve bu akide panayırının en çok ziyaretçileri kadınlardır. Zürriyet sahibi olamıyanlar Şeyhe arzuhal ederler. Abdullah'ın oğlu Şeyh Abdurrahman bu suretle müracaat eyliyenlerin göbeği etrafına *"Vessemai vettarık"* suresini yazar. Babası duasını yapar, üç ay zarfında bir işareti hamil görülmezse bir daha müracaatı istenir.

Kocasının muhabbetinden mehcur olanlar veyahut daha ziyade cazibedar görülmek istiyenlerin kollarına, göğüslerine ve bilhassa kalpleri üzerine Abdurrahman tarafından başka başka âyetler yazılır ve muhakkak tesiri görülür.

330 (1914) senesi ibtidasında Bitlis'te Halife Selim vakası ceryan ettiği günler Van'ın Erciş kazasından Bitlis'e giderken yolda şüphelenilerek tutulan bir kadın isticvabında sahib-i zürriyet olmadığından Şeyhe arzual etmeğe gittiğini söylemiştir. Erciş ile Pervari 300 kilometre oduğuna göre bu saik vicdanın kudret-i tesirine hayran olmamak ve salikine acımamak kabil değildir.

Darüleman, aynı zamanda bir melce-i şekavettir. Bir cani, bir şaki takipten mustar kalınca tekkeye iltica eder. Mücrim oradan alınamaz kanaatı vaktiyle o derece kök salmış ki; vazifedar olan bazı saf memurlar bile bu sahtekârlığa inanarak dönmüşlerdir.

İşte çok yaman bir Darüleman.

Küfrevi Tekkesi

Şeyh, Mutasarrıf-i Hakiki -Tekkede Şahlık- Ester Gübresi, Anber -Gübreden Cinayet- Avave -Rusya'nın Müdahalesi- Şeyhlerin Trablusgarb'e Teb'idi (Sürülmesi) ve Afları.

Seyyid Taha müridanından **Şeyh Muhammed**'in Bitlis'te tesis ettiği tekke, meskat-ı resine izafetle **Küfrevi** tesmiye edilmiş ve kalemruy-i ruhaniyeti Van, Bitlis, Muş, Bayezit vilâyetlerinde o zaman Rusya idaresinde bulunan Kars, Ardahan, Kâğızman ve civari

Kürt aşayirine kadar tevessü etmiş idi. Şeyh Muhammed'in vefatiyle posta geçen oğlu **Şeyh Bahaddin**, Şah namını alarak Bitlis'i tarikat payitahtı yapmıştı. **Şah**'tan maksat *"Mutasarrıf-ı hakiki"* demektir. Payıtahttan gaye Cenab-ı Hakkın, Hazret-i Peygamber'in Bitlis'te ihtiyar-ı tavattun eylemesiydi. **Küfrevi** müridanı buna böylece iman ve itikadeder. Aksi kanaat küfürdür, dalalettir. İşte şu fikir ve kanaat ilcasiyledir ki, Küfrevilere, bildiğimiz haç haramdır. Mekke'ye, Medine'ye gitmek Tekkeyi ve bilhassa Şeyhi, Şahı istihfaftır. Bitlis; Mekke'den de Medine'den de mukaddestir. Farize-i haç orada başlar, Şahı görmekle tamam olur. Mutasarrıf-ı hakiki ne emrederse hatta ne düşünürse mutadır. Suret-i telâkkide ufak bir tereddüt halka-i tarikatten tebaüdü, bu da neuzenbillah azab-ı elimi mucibolur. Böyle bir vaziyeti kimse düşünmez, çünkü düşünemez.

Küfrevi Tekkesinin de, şahın da emanet-i mubarekesi vardır. Tekkeye gelen müridan bunları ziyaret ettiği gibi hastalık, kahduvela ve sair afat zuhur eden yerlere bu emanetten bazıları gönderilerek öpülür, koklanır ve akıbet vaziyet kesb-i selâh eder. Erzurum vilâyetinin Eleşgirt kazasında Sovan kariyeli halife Rızko, Hazreti Şahın validesine ait olduğunu iddia ettiği tek bir pabucu ipek kumaşlar içine sararak köy köy gezdirmiş ve bu yüzden raşedan-ı aşk olan müridanını soyup sovana çevirmiş idi. Şah Bahaddin kardeşiyle Bayazit sancağını devir ve teftiş ettiği sırada Karakilise kasabasına geldiği gün şeyhlere karşı halkın cûş ve huruş ile ramını görenler; kendini, feci bir dram oynıyan tiyatro sahnesinde zannetmişlerdir. Şeyhlerin bindikleri tahtıravanlar beş altı kilo metre mesafede başlar üzerine alınarak şehre isal edilmişti. O gün Karakilise; her taraftan koşup gelen ziyaretçilerden mürekkep bir mahşer halini almıştı. Müridan panayırında şeyhler nam ve hesabına alış verişler yapılmış ve ianeler toplanmıştı. Ber-mucib-i tarikat-i Küfreviye, binlerce müridan avave kopararak bir de âyin icra edilmişti. Mihrab-i iktidalerini, maşuka-i imanlarını, Şeyhlerini uzaktan olsun peçesiz, nikapsız görmek tahassül ve iştiyakını gösteren müridan Şahın müsafir bulunduğu Karakiliscli Şeyh Abdürrezak'ın evini tavaf etti. Adürrezak'ın ahır damlarına üşüşen bir zümre-i dildade-i aşk, damın yıkılması üzerine yuvarlandı. Birkaç zavallı öldü ve yaralandı. Maahaza bu uğurda şehit olanlar mübeşşir-i cennet ve yaralananlar mergub-u ümmet olduklarından hâdise bilâ teessür geçti ve gitti. Şahı ve esterlerini misafir eden Abdürrezzak ertesi günü katır gübrelerini toplıyarak amber imiş gibi misakl müridana satti. Ne bahaya olursa olsun Şah katırının gübresinden bir miskalini elde edemiyen müridan arasında bu yüzden zuhur eden münazaa beş on kişinin ağır ve hafif mecruhiyetine sebebiyet vermiş ve cihet-i adliyenin müdahaliyesini mucip olmuştur. Küfrevi halifelerinden maslûp **Şeyh Abdülkadir**'i[2] ziyaret eden bir müridin aşka gelerek şeyhin pabucu altındaki çamuru *"nestle çukulatası"* gibi katra katra yediği ve bu suretle gıdayı hayatını almasından

(2) Şeyh Said İsyanı dolayısıyla idam edilen Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyit Abdülkadir amaçlanıyor. Tekke şeyhlerinin S. Abdülkadir'in Seyid Taha'nın müridleri olduğu anlaşılıyor(M.B.).

neşat ve imbisat-ı ruh hissettiğini bir Bitlis Mebusu hayretle anlatırken benim hatırıma Şahın "katır anberi" geldi.

Vilâyet-i Şarkiyede mühim bir kütleyi halken fakir, perişan cahil ve koskoca bir vatan parçasının mehcur ve metrûk ve harap kalmasında oralarda beş altı yüz sene icra-i hükümet eden Osmanlı devletinin pek büyük hisse-i mesuliyetini kabul etmekle beraber bu cinayet ve fecaatta dava-i ulûhiyete kadar giden mutasarrıf-ı hakikilerin, şahların, şeyhlerin en büyük âmil ve müessir olduklarını söylemek de bir farize-i vicdaniyedir. Mazlum, ve masum halkın vicdaniyatına, ahlâkıyatına mal ve melâline ve hattâ mukaddesatına bilâ kayduşart tasarruf iddiasında bulunan bu dilenci sahtekârlar, devlet saçağına konan bu baykuşlar, vakit vakit hadiseler, vakalar, iftiralar çıkararak kardeş kanı dökülmesine, ocaklar sönmesine sebebiyet vermiş katillerdir. Değil böyle mutasarrıf-ı hakikiyim diyen şehlere hattâ üçüncü derece halifelerinin ufak bir göz işareti, bir şahadet parmağının istikameti, bir cinayet mahkemesi hükmünden daha müessir ve daha müellimdi. Harb-ı Umumide erzak ve mühimmat nakliyle alâkadar olanlar pekalâ görmüşler ve takdir etmişlerdi ki; Şeyhlerin istiyerek veya istemiyerek bir kelime-i teşviki ufak bir işareti kocaman valilerin en ağır tazyik ve tehdidinden daha kuvvetliydi, daha müessirdi. Şimdi şu hal ve vaziyet karşısında idare düsturlarını gözönüne getirelim; hukuk-u idare kitaplarını açalım; bu kuyud ve şerait dahilinde hükûmet teessüs eder mi; halkın velâyet-i ammesi, valiye mi, şeyhe mi aittir. Bu maraz-ı içtimai ve idareyi kökünden ref ve kal' bir farize-i devlet midir, değil midir? Mutekidat-ı vicdaniyeden bilistifade mükaddesata intikal ve taarruz, Vilâyat-ı Şarkiye meşairinin oyuncak kadar ehemmiyet vermedikleri bir işti. Bu müddeiyat ve maruzatımı teyid için **Erzurum Valisi** iken muttali olduğum bir iki vakayı hikâye edeceğim:

Bayazid'in Diyadin kazasında **Eyüp** isminde bir halife, Hamidiye 12 nci Alay Binbaşılarından ve Başmanlı aşireti rüessasından Devedişi denilmekle maruf Mehmet Ağa'nın evine gider. Orada kendisini ziyaret ve istı'daf-ı şefkat eden kadınlar arasında Mehmet Ağa'nın kardeşi ve koyunlarının çobanı Silo'nun kızına göz koyar. Naili meram olmak için ikindi namazını müteakip *"cezbe"* gelir yani mana-i tarikatta aşka gelir, titrer. Cemaat esbabını sorunca secdede iken mutasarrıfı hakiki Şahabeddin'in dört atlı bir araba ile geçtiğini ve *"çoban Silo'ya"* hilafet tevcihini emrettiğini söyler ve heybesindeki bir serpoşu ve eski bir hırkayı çobana giydirir. Akşam namazından sonra ikinci *"cezbe"* sinde de Şahın huzurunda bulunduğunu ve yeni halife çoban Silo'nun kızını almasını ve hatta bu gece mutlak zifafa girmesi için mutasarrıf-ı hakikiden emir telakki ettiğini söyler ve cemaatın bu hususdaki rey ve fikrini istimzac eder. Şahın emri mutaah olduğundan müridanın muvafakati ve hatta ianatiyle düğün yapılır fakat Mehmet ağanın münevver ve asabi bir adam olduğunu bilen halife Eyüp *"Şebb-i vuslatın fecrinde"* yeni karıyı alıp tegayyüp eder. Üç gün sonra köyüne avdet eden Binbaşı Mehmet Ağa selâmlıkta kardeşi çoban Silo'nun halife postunda oturduğunu görünce gözel bir dayak atar ve Eyüb'ü takip ederse de payıtaht-ı irşade dahil

olduğunu anlayınca meyusen döner. Yine bu halife Eyüp, Diyadin kazasının *"Şekerek"* kariyesine gittiği vakit dest-i şifadarını öpmek için tahalluk gösteren kadınlar arasında *"sevdiği bir dula"* kâşifi kubur olduğundan arzu ederse müteveffa kocasiyle görüştüreceğini ve soyunup haremde gözleri bağlı intizar etmesini söyler. Bir saat sonra *"basıbadelmevt"* kabirden kocası gelir ve naili visal olur.

Küfrevi halifelerinden Karaköse nahiyesinin Navik kariyesinden Abdulkadir, Hamidiye Dördüncü Alay Kumandanı *"Zilan"* aşiret reisi Selim Paşa'nın nufuzundan istifade emeliyle oğlu Hasan Bey'i mürik alır ve Şahın mütasarrıf-ı hakiki olduğunu ve inkâr edenlerin katli caiz olduğunu telkin ve eshercehet irşat, hatta bir müddet sonra babası Selim Paşa'nın da mütasarrıf-ı hakikiyi inkâr eylediğini ihbar eder.

Zavallı Selim Paşa bir şeririn neticeyi telkinatına evlat kurşunu ile kurban olacağını anlayınca bir sene kadar emin ve mütemet muhafızlariyle korunmaya çalışır. Mahtum Bey hiç kabahati olmayan bu muhafızlardan birkaçını öldürür, Paşa kaçar, Hasan.Bey de bir akşam rüyasında Şahdan telakkî ettiği emir üzerine atına biner ve seyrü-filmenam halinde bir yardan yuvarlanarak yaranına kavuşur.

Küfrevî halife ve müridanı merkezden muhite doğru uzaklaştıkça dalalet ve cehaletleri de o nispette mütekâsiftir. Bayezit Sancağı'nın eski Kafkas hududunda Halife "Rızko"nun halka-i âyinine tesadüfen dahil olan Karaköse Jandarma süvarilerinden Paşa namında bir çavuş, müridanın sada-yı kelbine avavesine iştirak etmediğinden hücuma maruz kalır, vecde gelen müridanın dişleriyle yaralanır, elbesesi parça parça olur. Bu elim vaziyet karşısında ne yapacağını şaşıran Paşa Çavuş, Halife Rizko'nun işaretile âhenge uyar, avaveye başlar. Sözde cezbe gelir bir aralık kendisine en ziyade zarar veren bir müridin uzun sakalını yakalar. Demet demet koparır, hem Halifenin ve müridanın mezhar-ı iltifat ve tevecciihü olur ve hem de hayatını kurtarır...

Küfrevi âyinine dahil olan her fert avaveye mecburdur. Buna muhalefet mucib-i felâkettir. Diyadin kasabasından *"Cemikây"* karyesine giden "Haso" namında münevver bir genç icra-yı âyin eden Halife Ömer'in avave teklifini reddettiğinden müritleri tarafından parçalanmış ve tarikatı avaveye bu gibi vekayi ve tehdidat sevkiyle o havalide seri bir surette taammün ve hattâ Rusya dahilindeki Kürtler'e, uşaire sirayet etmiştir.

Kars, Kağızman ve havalisinde avavenin tevessüünü gören ve bunun Rusya'daki bütün İslâmlara sirayetini zanneden Kafkas Vali-i Umumisi (Veysürrevası) "Zradkof Daşkof" İmparatorun ehemmiyetle nazar-ı dikkatini celbetmiş ve Rusya Hariciye Nezaretinin, mâbeyin ve Babıâli nezdinde yaptığı şedit teşebbüs üzerine **Şah Bahaettin** ve kardeşi, Trablusgarb'e sürülmüşlerdi.

Bu tazyik-i harici sevkiyle o zaman avave halifelerinin de yer yer toplanıp tebidi hakkında emirler verilmişse de mahalli hükûmetleri jandarma kuvvetiyle buna muvaffak

olmıyacaklarını bildirdiklerinden cihet-i askeriyeden muavenet ve muzaheret istenmişti. Bayezit havalisindeki halifelerin derdestine memur edilen Veşkert'te bulunan Kumandan Erzurumlu Hazinedar Zade Mustafa Bey iki taburla hepsini yakalamış ve Amasya bamyası gibi yüzer, ikişer yüzer ipe dizip Erzurum'a ve oradan Trabzon'a isale muvaffak olmuştu. Fakat şahlarının, şeyhlerinin, halifelerinin nefi ve tağrip edildiğini gören avave müridanı, Hamidiye alaylarına mensup bazı zabitanın mürit bölünmesinden bilistifade bir hareket-i isyaniye tertibatına kalkışmaları üzerine vehme gelen **Abdülhamit,** aynı mevzuda Ebülhüda'nın gördüğü rüyadan büsbütün korkarak Şahı da, Şeyhi de, halifeleri de af ve aledderecat taltif etti. Bütün kabahati Babıâli'ye ve valilere atarak sözde dahilî bir siyaset kullandı ve İstanbul Rus Sefiri "Donildof"u para ile maksadına imâle ve avavenin Kafkas hududundan içeri girmiyeceğini temin ile işin içinden çıktı. İşte **Vilâyat-ı Şarkiye tekkelerinin mahiyeti ve safahat-ı siyasiyesi**. İşte bir melabe-i devlet!

Ankara, 23 Şubat 1926
Ardahan Mebusu
Tahsin

II. BÖLÜM

"TÜRK TARİH TEZİ" ADINA BİR "TRAJİ-KOMİK" BELGE

DOĞU ANADOLUDA:
KÜRD SANILAN TÜRKLER

Bir Kürd ırkı yoktur - Kürd ve Arab telakki edilen kabilelerin yüzde (95)'i öz Türktür.

Yazan: Avni CANDAR
1936
ANKARA

Türkiye'de, Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan (Sus Yasası) sonra Türkler dışındaki halkların ve etnik grupların ulusal kimliği red ve inkâr edildikten sonra, buna paralel olarak Türk Tarih Tezi'ne ve Güneş Dil Deorisi'ne dayalı propaganda yayınlarına ağırlık verildi. Bunların çoğu bilimadamları tarafından değil, sıradan Kemalist aydınlarca üretiliyordu.

İşte bunun tipik örneklerinden biri de, Avni Ali Candar'dı. Kürt kimliğinin reddi ve inkârı politikasına altyapı oluşturmak amacıyla hazırlanan, ancak gizli Rapor aşamasında kaldığı anlaşılan bu türden bir yayını ***"Doğu Anadolu'da Kürd Sanılan Türkler"*** *(1936) adını taşıyor. Yazar, çalışmasının altbaşlığında şöyle diyor:* ***"Bir Kürd ırkı yoktur-Kürd ve Arab telakki edilen kabilelerin yüzde 95'i öz Türktür."*** *Görüldüğü gibi, yeni tarih tezi, yalnızca Kürtler'i Türkleştirmekle kalmıyor, Araplar'ı da Türkleştiriyor!.. Geriye kalan yüzde 5'in ise hangi milliyete mensup olduğu ise meçhul!..*

"Türklüğün Kökleri ve Yayılışı" *gibi birçok küçük oylumlu çalışması bulunan yazarın* ***"Doğu Anadolu'da Kürd Sanılan Türkler*** *konulu Raporunun yazık ki tümü elimizde bulunmuyor. Ancak elimizdeki kesit bile, M. Fahreddin Kırzıoğlu, Mehmet Eröz gibi sözde bilimadamlarının nerden kaynaklandıklarını göstermeye yetiyor.*

(M. Bayrak)

DOĞU ANADOLUDA
KÜRD SANILAN TÜRKLER

İKİNCİ KISIM

Arab ve Kürd Sanılan Türkler

Arab kavmi ve Arablık hakkında şurada bizim söyleyeceğimiz söz pek azdır. Arablar her nedense Samî addedilen bir ırktır. Bir çok kabilelere ayrılmışlardır. Fakat yeni zamanları nazarı itibare alırsak, Irak ve Suriye'de Arablık pek azdır demek zorunda kalırız. Bu memleketlerde oturan veya konan göçen aşiret halinde yaşayan insanlar arasında saf kan Arab adeta hiç yok denecek derecede azdır. Yalınız Arablaşmış başka başka kabileler ve bilhassa bir çok Türk aşiretleri vardır, ki bugün bunların eski ve asıl kavmiyeti ve Türklüğü hemen tamamile kaybolmuş, Arab olduklarına kendileri de, bütün alem de inanmıştır. Bunlar arasına Arabistan'ın içlerine kadar gelmiş olan (Arabı Müsta'rebe)yi de ilave etmek lazımdır.

Türkler neden ve nasıl Arablaşmışlardır? Buna doğrudan doğruya cevab vermeden evvel başka ırklara mal edilmek istenen Türkler'den biraz bahsedeceğim.

Bugün, bütün ilim alemi, itiraf etmese de bilir ki, tanınmış ve medeniyet aleminin yüksek uzuvları olmuş bir sürü yeni milletlerin aslı Türktür ve bunların ecdadı, şimdi bulundukları yerlere hep Orta Asya'dan ve bir çok merhaleler kat'ederek gelmişlerdir.

Mesela, Germanlar, Tötonlar, Ambronlar, Gotlar ve bölükleri, Vandallar ve bölükleri, Macarlar, Finler, Laponlar, İberler (bugünkü İspanyalılar'ın mühim bir kısmı), hemen bütün Rus kütleleri, Afrika Berberileri, Tavarağlar, Libyalılar, Habeşler'in bir çok kabileleri bu zümredendirler.

Bunlar çok eski devirlerde Kimer, Skid, Hun, İber - Ipar - Yapar, Hazar (ihtimalki bu isim de bizim sonraları ve hala 24 Oğuz kabilelerinden olarak tanıdığımız Yazır - Yazğır kabilesinin aynıdır), Sarmat gibi aynı kandan binlerce kabilelerden terekkûb eden öz Türk ve Orta Asya'dan kademe kademe, adım adım garba akmış, yerleştiği yerlerden arkadan arkadan gelen yeni akınların tazyıkıyla daha garba çekilmiş insanlardı.

Bu insanların İran'a ve oradan geçerek Irak, Suriye ve Anadolu'ya yayılmış oldukları da artık münakaşa edilemeyecek bir katiyetle sabit olmuştur.

Bütün bu insanların geldikleri yerler, yani asıl vatanları hemen her zaman ve her devirde malum olduğu halde, Samî denen ırkın ve bölüklerinin ve diğer başka ırklara mal edilmek istenilenlerin asıl vatanları hakkında henüz hiç bir malumat yoktur. Bunlar gökden zembille inmemişlerdir.

Faraza Samî ırktan ve (Arebi Müste'rebe) ile (İbranî)lerin ceddi olan İbrahim (Erek)

şehrindendir. Bu şehrin bir Sumer beldesi olduğunu bugün bilmeyen hiç bir ilim adamı yoktur. Bu Sumerler'in de Kuşlu - Sungurlu Türk kabileleri olduğu hakkında ilmî hiç bir tereddüd kalmamıştır.

Karı koca Sumer Türkler'inden olan bir çiftin çocukları hangi hokkabazlıkla Türkten başka bir ırka mal edilebilir, anlayamayız.

Biz burada eski tarih üzerinde bir etüd yapmadığımız için bu bahsi uzatacak değiliz. Bunları (Eti Tarihine Medhal) adındaki eserimizde daha derin olarak tetkik ederek kökünden hal edeceğiz. Burada sadece pek çok Türkler'in, hattâ kabileleri, asılları malum olduğu halde bile başka ırklara mal edilmiş olduklarını anlatmak istedik.

Türk eski zamanların vakayiinde hemen daima başka kandan bir insan olarak telakki edilmiştir. Hele binnisbe yeni zamanlarda ve dinlerin ortada büyük roller oynadığı devirlerde, Türk baba dinini bırakarak başka bir dine girince, ırkı da girdiği yeni dinin hüviyeti altında kaybolmuş, Musevî, İsevî ve nihayet de hep aynı tesir altında, aynı yolu takib ederek İslam adını almıştır. Fakat din, hiç bir zaman, bir ırk, kan tahavvülünde amil olamaz. İslamı da, Hıristiyanı da, hepsi ırk itibarile Türk veya hangi ırktansa odur. Bu noktaları kısaca anlattıktan sonra Türkler'in nasıl, ve niçin, neden Arablaşmış olduklarını ele alabiliriz.

Türkler, bilhassa İslamlık, yani din tesiri altında Arablaşmışlardır.

III. BÖLÜM

RESMÎ İDEOLOG HASAN REŞİT (TANKUT) TARAFINDAN 4/12/1930 TAHİRİNDE DİYARBEKİR TÜRK OCAĞINDA VERİLEN KONFERANSTA GÜNEŞ-DİL TEORİSİNİN TEMELLERİ ATILIYOR...

Güneş - Dil Teorisi temelinde resmi Türk Tarih Tezinin şekillenmesinde önemli bir işlevi bulunan ***Prof. Hasan Reşit Tankut****, TC Devletinin Kürt politikasının oluşumunda da önemli bir yere sahiptir.*

1893 Maraş - Elbistan doğumlu ***Hasan Reşit Tankut****'un ilginç bir yaşam serüveni bulunuyor. Belirlemelerimize göre, bir süre Suriye'de eğitim görmüş, küçük yaşta öksüz kalınca birkaç yıl* ***Kalaycıklı Seydo Ağa*** *adında Alevi - Kürt bir ailenin yanında barınmış, daha sonra devletin sahiplenmesiyle siyasal bilimler eğitimi yapmış; İstanbul Emniyet Müdür Yardımcılığı, Türk Ocakları Genel Koordinatörlüğü, Valilik ve Milletvekilliği görevlerinde bulunmuş. Tesbitlerimize göre,* ***Tankut****'un Kürt Sorunu ve Alevilikle ilgisi Cumhuriyet'in başlangıç yıllarına kadar dayanıyor.* ***Tankut****'un, büyük bölümü Devletçe ya da bağlı kurumlarca basılan eserlerinden belirleyebildiklerimiz şunlardır:*

1- ***Alp Kelimesi ve Alpin Irkın Yurdu****, İst. 1938*

2- ***Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında****, İst. 1943*

3- ***Diyarbakır Adı Üzerinde Toponomik Bir Tetkik****, Ank. 1937*

4- ***Etude Linguistique****, İst. 1936*

5- ***L'Explication de La Theorie Güneş - Dil****, 1937*

6- ***Güneş - Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri*** *(Türk Dil Bilgisine Giriş), İst. 1936*

7- Güneş - Dil Teorisine Göre Pankronik Usulle ve Paleo - Sosyolojik Dil Tetkikleri, İst. 1936

8- Güneş - Dil Teorisine Göre Toponomik Tetkikler, İst. 1936

9- Maraş Yollarında, Ank. 1944

10- Prehistuvara Doğru Bir Dil İzlemesi, İst. 1937

11- Türk Dili Üzerine Söylevler, Demeçler ve Yazılar, Ank. 1949

12- Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar, 1938

13- Köylerimiz: Dün Nasıldı, Bugün Nasıldır, Yarın Nasıl Olmalıdır?, 1939

14- Nusayriler ve Nusayrilik, 1938

15- Köy ve Kalkınma, 1960

Başka kaynaklarda Tankut hakkında şu bilgiler veriliyor:

HASAN REŞİT TANKUT (1891-1980): *"Tarihçi, politikacı. Elbistan'da doğdu. Şam İdadisini ve Mülkiye Mektebi'ni bitirdi (1913). Maiyet memurluğu, kaymakamlık, mülkiye müfettişliği gibi görevlerde bulundu. Kurtuluş Savaşı'na katıldı. 1931'de Muş, 1935'te Maraş Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi('ne girdi. Türk Dil Kurumu'nun kurucuları arasında yer aldı ve 1935-1950 arasında kurumda ikinci başkanlık, etimolojik ve lengüistik filoloji kolları başkanı ve genel sekreter olarak çalıştı. 1936-1940 arasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak görev yaptı. Parlamento üyeliğini 1960'a değin sürdürdü."* (**Yurt Ansiklopedisi**, Kahramanmaraş Mad. Cilt: 8, s. 5740).

"Yazar, dilci (1891) Ebistan'da doğdu. Yükseköğrenimini Mülkiye Mektebi'nde tamamladı(1931). Kaymakamlık, Polis Müdürlüğü vekilliği, Mülkiye müfettişliği (1919-1928), uzun süre milletvekilliği yaptı (1931-1940), (1957-1960). Türk Dil Kurumunda, Etimolojik ve Lengüistik Kolları başkanlığı, genel yazmanlık, ikinci başkanlık görevlerinde bulundu (1934-1950). Dil ve tarih alanındaki çalışmalarıyla tanındı." (Şükran Kurdakul: **Şairler ve Yazarlar Sözlüğü,** 4. Bas. 1983, s. 457-458).

★ ★ ★

Çalışmada yer alan kimi araştırma raporlarının sahibi olan Prof. **Hasan Reşit Tankut**'un ilginç bir hayat serüveni var. Türk Devleti'nin Kürt resmi politikasının oluşumunda önemli bir katkısı olduğu anlaşılan Hasan Reşit Tankut'un elyazısıyla kaleme aldığı özgeçmişi ve anıları; kimliği ve kişiliği konusunda bilgi vereceği gibi çalışmalarının nite-

liği konusunda da bizleri aydınlatacak niteliktedir. Bu özgeçmiş ve anılar. Türk Tarih Tezi ile Kürt resmi politasının kimlerin elinde nasıl biçimlendirildiği konusunda da bizleri ipuçları verecektir.

"Nüfus kaydına göre 1307'de (1891) Maraş'ın Elbistan kazasında doğmuş. Babam Reşit Bey, Hassa Zabiti. Henüz teğmen iken çok genç yaşta Şam'a sürülmüş, orada kolera salgınından ölmüş. Annemin adı Fatma'dır.

Şam İdadisi'ni 1325'te bitirdikten sonra iki yıl hukuk okudum ve Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdim. O zamanlar doktora yoktu.

Gençliğimden itibaren çok gezerim. Bütün Anadolu4yu, Hazar Denizi'nedek Doğu4yu, tepesine dek Ağrı Dağı'nı gezdim.

Not: Bu dağda, bir mağaraya sığınmış, münzevi (inziva hayatı yaşayan) genç kadınlar gördüm. Bunlar talihsiz aşk kurbanları idiler. Orada, mağaranın ışıklı bir yerinde duvarda hançer ucuyla oyulmuş Kürtçe bir yazı okuttular. Bunu bir kadın oymuş imiş: Ben ne açlıktan öldüm ne susuzluktan! Beni öldüren ıssız dağların uğultusudur!..

Hakkari'de bazan katırla bazan da insan sırtında kayalıklar tırmandım. Bütün bunları kendi arzumla yapıyorum.

Çocukluğumdan Bir Hatıra:

Babam askerdi. İstanbul'da Hassa Alayında genç bir teğmen iken, siyasi sebeplerle Havran civarında Cebelu'd-Buruz (Dürziler Dağı) denilen bir dağını içine sürmüşler. Burası Haçlılar devrinden kalma ve burada çok büyük bir kale var. Bun orada altı yaşıma kadar, insan olarak yalnız asker, hayvan olarak da yalnız at ve eşek tanıdım.

Birgün beni kalenin bir mazgalına oturttular, onbeş santimlik bir yarıktan, çok aşağıda kıpırdayan ve yürüyen insan ve hayvan görüyordum. Kendi kendime mırıldanmışım: Nedenbunlar bize benzemiyorlar?..

*Şimdi emireri anlatıyor: Bunlar **Dürzî**'lerdir. Eşek ve öküzleri ile çift sürmeye gidiyorar... Evet amma, ben bu sözlerden birşey anlamıyor fakat yine de durmadan soruyordum: Bunlmar nedir?*

★ ★ ★

*Annem, -boş cephane sandıklarından çatılmış- odacığında en çok benden bıkkındı. Neferin sırtına çullar ve dışarıya savardı. Emireri de nihayet usanır, beni **Şeyh İsa** denilen sakallı bir erin önüne bırakırdı. Bu Şeyh İsa kırk yaşına dek askerlikten kaçmayı becermiş bir yobazdı. Top sakallı idi. O çağ töresine göre 40 yaşını geçmiş asker kaçaklarına silah verilmezmiş. Başka işe de yaramadıkları için, subay evlerine hademe, Kuran okuyabilenlerini de*

çocuklara Muallim yaparlarmış. Emireri beni kaptımı hemen götürür, Şeyh Isa'nın dizinin dibine bırakırdı. Bir müddet hep kucakta Şeyhe gittim geldim...

Vaktin geldiğine inandıkları için bir gün Şeyh İse, göze batar bir törenli beni Kuran'a başlattı. Yere yakın küçük ve alçak bir rahle/sıra üzerinde bir Kuran açtılar, (elhamdü)doen başladık. Adeta okuyordum. Birkaç ay sonra da önüme bir başka kitap daha dayadılar: ***Tarih-i Musa Aleyhisselim*** *(Musa Peygamberin Tarihi).*

Hocamız, yukarda da arzettiğim gibi askerlikten kaçmış; dağlarda, çölde serserilik, kaçakçılık yapmış, bazan da yolcu soymuş, sonra tevbe ederek ve sakal bırakarak Şubeye teslim olmuş kıdemli bir hayduttu.

Memleket Dışında:

Finlandiya ve İngiltere'nin Brutonya (Britanya) adasına dek gittim. Bu ada halkı, kökte Türk asıllı olduklarını söylediler. Beni on gün misafir ettiler ve şu hikayeyi anlattılar: Millattan ikibin yıl önce King Artur adlı kırallarının (Tafel Runde) adında yuvarlak bir masası varmış. Kıral, prenslerini ve şovelyelerini masa çevresinde toplar, halkın sorunlarını, Devlet işlerini, açıkta ve herkesin huzurunda konuşur, konuşturur ve sonra karara bağlarmış.

Ben bu hikayeyi ve başka müşahadelerimi Atatürk'ün akşam sofrasında anlattım. Rahmetli çok duygulandı, vakit vakit tekrarlattırdı.

★ ★ ★

Brütonyalılar, bana şöyle bir hikâye anlattılar: Türkler, çok eski çağlarda büyük bir Türkün (Oğuz Han demek istediler, beceremediler) kumandasında Fransa4yı geçip Manş kıyılarına geldikleri zaman bizim bu adaya da çıkmak istemişler. Dört sal yapmışlar, seksenerden 320 kişi olarak bu adaya çıkmışlar; salları yakıldığı için geri dönememişler. Ve sonra, kelimelerin üzerinde dura dura eklediler: İşte bizim dedelerimiz bu 320 Türk imiş.

Ben bu hikâyeyi ve bununla ilgili başka müşahedelerimi Atatürk'ün sofrasında anlatırken, büyük adam çok duygulanırdı, vakit vakit tekrarlattırdı.

Mısır, Suriye ve Irak'ı gezdim. Nil nehrinin dördüncü şelalelesinde daha Lisenin son sınıfına yeni geçmşitim. O günlerde Tunus'ta hemen herkesle Türkçe konuşabiliyordum. On yıl sonra bir daha gittim, Türkçe konuşana değil, anlayana bile rastlamadım. (O zaman ne haşmetli bir uykuda imişiz?)

★ ★ ★

Büyük Dünya Savaşı'nda:

Geçen Dünya Savaşı'nda (1914-1918) beni, bir Alman Kurmay subayının refakatına

verdiler. Bu zatla Fırat nehrinin kaynağı olan Cerablus'tan Bağdat'a çok yakın yerlere dek gittim. Bağdat o sırada düştü. Beraberimizde, ***Nöldekke*** *adında bir şarkiyatçı (orientalist) da vardı. Bu zat çok meşhurdu. Arapçayı da iyi biliyordu.*

Hititler, Fırat'ın kaynağını çok büyük ve haşmetli bir kapının ortasına almışlar, bu kapı bütün haşmetiyle hâlâ ayakta idi. Orada şafak bu kapının içinde kızarır ve güneş bütün oylumuyla içinden doğr. Bu, güneşe tapan eskilerin tutumunu da yansıtıyordu.

Almanlar'ın, Mezopotamya ve hele petrol bölgeleri ile nasıl ilgilendiklerini, Arap şeyhlerine (aşiret reisleri) para, üstbaş ve başka hediyeler ikram ettiklerini yakından görüyor ve bizimkilere yazıyordum. Bizimkiler memnun oluyorlar ve seyahat yevmiyemi durmadan artırıyorlardı, fakat kuruş kuruş. Kendilerine bir bilgi vermiyorlardı.

Galiçya'da:

Onuncu Kolordumuz Galiçya'"ya gittiği zaman, Kolordu Kumandanlığı bana şu görevi verdi: Bütün bölgeyi dolayacak ve yerli halk hakkında bizi ve görevimizi ilgilendirir bilgi toplayacaktım. (Ben Kolorduya bağlı 19. Tümenin Süvari Bölüğünde yedek Teğmendim).

Siyasal Bilgiler'de Bulgarca okumuş, epeyce de ilerletmiştim. Basit konular üzerinde meramımı anlatabiliyordum. Böylece Kolordumuza yararlı hizmetler gördüm.

Gagavuzlar:

Benden Türkçe öğrenmeye çalışan Yahudi asıllı ***Klein*** *adında bir yedek subay, bir gün bana geldi ve ırk bakımından kendisinin de Türk olduğunu söylemez mi? Bu kez şaşmaktan artık öfkelenmiştim.* ***Yahudi*** *ve* ***Türk*** *asıllı!.. Bu, nasıl olur? diyordum. Anlattılar: Romanya'nın Dobruca'sından, Beserebya ve Karpatlar'a dek Türk asıllı insanlar varmış. Bunların Yahudi dininden olanlarına* ***Gagavuz*** *derlermiş. Klein, bir gün beni bunlardan birinin evine götürdü. O evde, ocak başındaki kocakarıdan, kucaktaki yavruya dek herkes Türkçe konuşuyordu. Hem de ne Tatar ne Nogay ağzı, bizimki gibi bir Türkçe.*

Not: *Şimdi Filistin'de büyük şehir Zamarin'i dolduran Aşkımaz Yahudiler'i gibi. Bunları da tanıdım, hem de büyük ve mâmur bir Yahudi şehrinde. Üç Yahudi var: Sofrada. Aşkinaz, Karayım. Aşkınaz Yahudileri, esmer ve kıvırcık saçlı değil, aksine beyaz tenli kızıl yüzlüdürler. Yeni yurtlarına yani İsrail'e de gittim. Bunlarla, yeni yurtlarında uzun uzun görüştüm. Ve bu Aşkınazlar'dan çok hoşlaştım, onlar da beni sevdiler ve misafir ettiler. Bunar da Türk asıllıdırlar. Fakat Yahva dini kavim ve millet terimlerini men'ettiği için yalnız ümmet terimini kullanırlar. Müsümanlarda olduğu gibi...*

Selçuk Türkleri Avrupa'da:

Bu Galiçyalı Türk Yahudi'nin bana verdiği bilgiyi sonra genişlettim: (Selçuk Padişahı ölünce ***Keykubat*** *ve* ***Keykavus*** *adlı iki şehzade bırakmış. Bu iki kardeş birbirini çok sevmiş; ortaklaşa padişahlık yapmışlar. Fakat bu çok sürmemiş ve bozuşmuşlar. Taç ve taht kavgası uzun ve her ikisi için çok zararlı olarak sürünce Keykavus, kendine bağlı aşiretleri ve özel ordusuyla Sinop'ta toplanmış ve kiraladığı Ceneviz gemileriyle iki yılda Karadeniz'in kuzey-batısında Beserebya'ya çıkmış ve orada başına buyruk bir Türk devleti kurmuş. Keykavus'un kurduğu bu devlet, kendi başkanlığı altında, yalnız iki yıl sürmüş ve yıkılmış. Fakat Türklük o kısa sürede Beserebya ve Ukrayna'dan Lehistan'a dek yayılmış ve yerleşmişti. İşte bugünkü* ***Gagavuzlar****, o günkü Keykavus uyruklarının devamı imişler.)*

Not: Kervan yolları, İran Selçukluları, Mesnevi'nin Farsça yazılması, bu bakımdan önemli etüd ve inceleme konularıdır. Balkan Muharebesinde biz kendi aramızda bir Darülfünûn Gönüllü Taburu kurmuştuk. Bu Taburun ilk kışlası ayasofya Camii idi. Bir aralık aramızda üç yabancı genç peyda oldu. Bunlar Tarkçe konuşan Lehli (Ukraynalı) idiler. Böylece bir de ***Keykavus Türkü*** *bulunduğunu daha o zaman bu üç gönüllü ile öğrenmiş idik. Bu çocukların da bir Kızıl elması vardı. O da, Lehistan'ın birleşerek yeniden bağımsızlığa kavuşması idi. Ve onlara göre bu, ancak Türkler'in bu topraklara gelmesie ve Lehistan'a sahip çıkması ile gerçekleşecekti. Çünkü Lehliler'in Homer gibi aynı zamanda kor olan büyük Leh şairi -ki kendisine* ***kâhin*** *de derler-* ***Wermi Hora*** *böyle demişti: "Zavallı Lehistan! Sen ancak Türk süvarilerinin küçük atları Wistül'den suvarıldığı (sulandığı) gün bağımsızlığına kavuşacaksın. Lehliler! Sabırlı olun, o kutlu günler gecikmeyecektir!..*

Not: Lehistan, Türkiye'ye benzeyen tek Avrupa şehridir. Büyük şehirleri az, köyleri ufak ve çoktur. Otuzmilyon nüfuslu sessiz-sedasız bir millettir. Ben hemen her tarafını gezdim.

Prof. Hasan Reşit Tankut, çocukluğuyla ilgili başkaca bilgi vermiyor. Oysa, memleketi Elbistan'da yaptığımız araştırmada, kendisinin ilkokul çağlarında 4-5 yıl süreyle, bir alevi-Kürt köyü olan Kalaycık köyünde Seydo Ağa'nın yanında barındığını öğrendik. Daha sonra Suriye'de İdadiyi okuduğu ve İstanbul'da Mülkiye Mektebi'ni bitirdiği anlaşılıyor.

Elyazması dağınık özgeçmişinin bir bölümünde, Milli Mücadele yıllarındaki Erbaa ve Niksar Kaymakamlıklarına ilişkin bir anısını şöyle aktarıyor!".. O dönemde, bazı Halife taraftarları Mustafa Kemal'i yakalayıp Halifeye götürmek üzere Yozgat'a doğru yola çıkmışlardı. Niksar halkı köylü ve şehirli aydın ve temiz yürekli insanlardı. Genç kaymakamlarını sevmişlerdi. İleri gelen birkaç ile ***Çamiçi Bektaşileri'ne*** *çıktım. Orada, sık bir çamlık içinde bir kurultay kurduk. Yapılan konuşmalardan sonra Çamiçililer çok duygulandılar ve hep birden "hazırız" dediler. Tepeden tırnağa silahlı 40 atlı Niksar'a indik ve hanlara yerleştik. Niksarlılar bu gönüllüleri çok iyi karşıladılar, yedirdiler, içirdiler. Bu arada Sivas'ta hazırlanan Kongrenin gittikçe kuvvetlendiğini de öğreniyordum..."*

Özgeçmişinden bazı kesitler de başlıklar halinde şöyle:

-30 yaşımda evlendim, bir oğlum, iki kızım var. Üçü de yüksek tahsil yaptılar, mevki sahibidirler. Oğlum Almanya'da doktora verdi, Betonarme Mühendisidir; büyük kızım ODTÜ'de, küçük kızım Hewyork Üniversitesinde Sanat Tarihi Öğretim üyesidir.

- İstanbul'da Polis M.M. Muavini iken Reşit Saffet Beyle Turizm Teşkilatını kurduk.

*- **Köylerimiz, Maraş Yollarında, Köy ve Kalkınma** adındaki kitaplarım çok beğenildi.*

*- Hatay davamızı anlatmak amacıyla ve Atatürk'ün isteği üzerine **Nusayrîler ve Nusayrîlik** adında bir kitap neşrettim. Bu kitap hemen Arapça ve Fransızcaya çevrildi, çok tutuldu ve arandı.*

- Uzun müddet Ulus Gazetesinde imzalı makaleler yazdım.

- Ata binmeyi ve seyahati çok severim.

- Fransızca, Almanca ve Arapça bilirim.

- Türk Dil Kurumu, Anadolu Kulübü, Eski Muharipler Derneği üyesiyim.

- Atatürk'ün emriyle Dil-Tarih Fakültesi'nde Türkoloji Profesörlüğü yaptım.

- Kaymakamlık ettiğim Erbaa ve Niksar ilçelerinin fahri hemşehrisiyim.

Bazı Açıklamalar:

TBMM Albümünde, Hasan Reşit Tankut'un 1891 Elbistan doğumlu olduğu, Mülkiye Müfettişliği, Türk Ocakları Genel Enspektörlüğü ile IV. Dönem Muş, V, VI, VII, VIII. dönem Maraş, IX. dönem Hatay ve XI. dönem Mardin mebusluğu yaptığı belirtilmekte, ancak Emniyet Müdürlüğü ya da 1920'lerde yaptığı Kürdistan'daki Asayiş Müşavirliği görevine -kuşkusuz gizli olduğu için yer verilmemektedir.

Oysa çalışmanız için önemli olan görevi, 1920'lerde sürdürdüğü (1927'den başlayarak) Asayiş Müşavirliği ve Türk Ocakları Genel Enspektörlüğüdür.

*Zamanın Dahiliye Vekaletinin emriyle Diyarbekir Valiliğince kendisine verilen resimli bir belgede; kendisinin Örfî İdare ve Umumi Müfettişlik bölgesine giren "... **merkezi Diyarbekir olmak üzere Diyarbekir, Urfa, Mardin, Hakkari, Van, Bitlis, Siirt, Elaziz, Malatya Vilayetlerinin Asayiş Müşaviri**" olduğu, kendisi her yerde serbestçe dolaşacağı gibi, gerek resmi kişilerin gerekse aşiret reislerinin kendisine her türlü yardımı yapmakla yükümlü bulundukları bildirilmektedir. Belgenin bitiminde şöyle denmektedir: "İşbu vesika, Vekâlet-i Velilenin 12.2.1927 tarihli emri üzerine verilmiştir. 1.5.1927. Diyarbekir Vali Vekili, Mühür ve imza."*

Resmî ideolojinin kuramcıları, açık planda red ve inkârcı, gizli planda itirafçı ve kabulcudur. Bu özellik, ***Prof. Hasan Reşit Tankut****'un 1930, 1938 ve 1961 yıllarında Kürtler konusunda yönetime verdiği gizli raporlarda açıktır. Yayımlanmak üzere hazırlanan, ancak yine de resmî ideolojiye ters düştüğü için bir türlü yayımlanmayan "ZAZALAR" konusundaki sosyolojik inceleme de birçok gerçeği teslim eden ilginç bir çalışmadır. İnanıyoruz ki,* ***Hasan Reşit Tankut****'un gizli raporları ve yayımlanamayan araştırmaları, birçok konuyu aydınlığa çıkaracaktır. (****Türk Tarih Tezi, Güneş - Dil Teorisi ve Kürt Sorunu****konusunda,* ***İ. Beşikçi****'nin aynı adlı kitabına bakılabilir.*

(M. Bayrak)

KONFERANS METNİ

Şark ile garbın ve cenubun ihtilâtını tamamlayan Mogolların dünyayı istilâsı sıralarında meşhur bir tarihçi insanların siyasî varlıklarına ve zümrelerinin ana hatlarına göre şöylece tasnif eder:

Roma (yani Avrupa), Yahudi, Arap, İslâv, Hint, Çin ve Türk. Bu şöhretli tarihçinin nazarında başka milletler yoktu. Muhtelif hüviyetler arzeden sayısız zümrelerden hiç biri başlıbaşına bir varlık değildir. Onlar ya Romalı, ya Yahudi, ya Arap, ya İslâv, ya Hint, Ya Çin yahutta Türk'tü.

Filhakika o tarihte yekdiğerini tanımayan milletler ancak kutuplarda ve henüz keşf edilmemiş, deniz aşırı yerlerde bulunabilirler. Çünkü Avrupa; salip müdafii[1] zümreler Suriye, Filistin, Mısır ve Anadolu'yu almış bütün şarkla temasa gelmişti. Mongol - Türkler cihangir ordular halinde Avrupa'nın, Afrika'nın göbeğine kadar girmiş Asya'yı baştan başa zaptetmişti. İhtilât tam ve muhakkak idi. Binaanaleyh o devri yaşayan tarihçi, dünya milletlerini birden ve bir arada tetkik ve onları siyasî varlıklarına ve meziyetlerinin ana hatlarına göre tam bir isabetle tasnif edebiliyordu.

O devirde Roma son günlerini yaşıyordu. Araplar, Yahudiler rollerini oynamışlar ve sahneden çekilmişlerdi. Adriyatik'ten Beyaz Deniz'e kadar uzanan İslâv dünyasında uykunun ve uyuşukluğun buzları çatlamaya başlamıştı. Çin ve Hint bu dünyanın nirvanasına ermiş, Veda'nın sarhoş aşkını son damlasına kadar içmişti. Ve bütün başının üzerinde bir tek kudret dolaşıyordu ki o da ulu Türk ırkının çok genç çok iradeli ve çok neş'eli evlâdı Mongol Türk idi.[2]

---

(1) Salip müdafii: Hıristiyanlık savunucusu demektir.

(2) Eski metinlerde ve daha yakın döneme kadar Türkler *"Mongol ya da Mogol"* olarak adlandırılıyorlardı. Eski yazılı kaynaklarda olduğu gibi, **Şair Alişêr**'in şiirinde de Türkler *"Mogollar"* olarak nitelendirilir. (Aslında bu kavram, daha çok *"barbarlık"* la *"talan"* la özdeşleştirilir.)

O günkü Mongol - Türkünün hayatını kendi gözü ile gördüğü için **Ebülferec** çok iyi tasvir etmiştir.(3) (Dehasını muharebeler kazanmak ve memleketler zaptetmek için lâzım gelen vasıtaları hazırlamaya hasretmiş muazzam bir millet). İşte o tarihte Türk bu idi ve dünyadaki vaziyeti ise bütün dünyaya hakim olmaktı.

Acaba Türk'ün aslı nedir? Bunu anlamak için Mongol tarihinden harice ve çok dışarılara çıkmak iktiza eder. Çünkü Mongol orduları sağlam bir harsın perçinlediği muhtelif tipte hatta rengârenk insanlardan teşekkül ediyordu. O ordularda din ihtilâfı kadar renk ve tip ihtilâfı da vardı. Milletlerin birbirine girip boğuşması tarihî manasile siyasîmeddücezri muharebe ve istilâlar, bazen içerlere kadar muvakkaten girmeye fakat hudutlar üzerinde devamlı bir karışmaya sebep olur. O kadar ki bu karışmalardan doğan ufak zümrelerin birçoğunu kazandıkları hüviyetler dolayisile hakiki asıllarına irca etmek çok defa kabil olmaz.

Fransa ile Büyük Britanya'nın birer kısmında ve Irlanda'nın tamamında yaşayan Keltler gibi.

Bunlar merkezlerinden o kadar uzaklaşmış ve o kadar hüviyet değiştirmiş ki mukayese yolu ile asıllarına varmak için Orta Asya yaylalarından itibaren son garbe kadar bütün milletleri ve asırları tetkik etmek iktiza eder. Biz Türkler'in de tıpkı bunun gibi aslından çok uzaklaşmış zümrelerine tesadüf ederiz. Biz ilk şarktan son garbe kadar ve şimal kutbundan Hint Denizi'ne kadar hesapsız hamleler ile mütemadiyen gezdik dolaştık. Ve yerleşerek medeniyet kurduk. Binaanaleyh içine saplandığımız veyahut içimize alıp dört çevresini kuşattığımız başka urukların hüviyetine intibak edenlerimizin kökünü aramak oldukça zordu. Filhakika Hazar Denizi kıyılarındaki eski Türk vatanından dünyanın dört çevresine cephe alarak harekete geçen yuca Türk yurdunu ilk insanlar devrinden beri vakit vakit şimdi İran dediğimiz kıt'ayı aşarak Basra sahillerine inmiş Mezebotamya'yı Suriye; Filistin, Mısır'ı şenlendirmiş Kafkas eteklerinden Anadolu'yu doldurmuş ve Akdeniz kıyılarından adalara ve Avrupa'ya geçmiş Ural üzerinden İslâv âlemini dolaşmış Tuna boyunda yerleşmiş: Himalaya'yı aşarak Hind'e ve Gobi'yi geçerek Çin'e taşmış ve yerlerin hepsinde bir çok medeniyetler kurup hüviyetler sildiği gibi kendi de bir çok yerlerde başka medeniyetlerin tesiri altında kalmıştır. Şu halde Türk tarihi yani bütün dünyanın medeniyet ve inkılâp tarihi çok eski, çok muazzam, çok büyük olmak gayet tabiidir.

Bu muazzam hareketler, müthiş inkılâplar asrımızın medeniyetini çok yakından

---

Kürdistan'ın orduları
Kahrettiler barbarları
Vatan için öleceğiz
İstemeyiz Moğolları

(3) Süryani tarihçi Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus)'ın, Kürt tarihi açısından da çok önemli olan eseri ***"Abû'l Farac Tarihi"*** önce Süryanice'den, İngilizce'ye çevrilerek 1932'de İngiltere'de, İngilizce'den de **Ö.R. Doğrul** tarafından Türkçe'ye çevrilerek TDK'nca 1945'de Türkiye'de yayımlanmıştır.

alâkadar ettiği içindir ki garp ulamâsı Türk tarihini aşk ve alâka ile takip ve tetkik etmektedirler. Bu âlimlerin yılmaz tetebbuü ve araştırıcı iradesi çok defa hakikat ile burun buruna geldiği halde onlar bu en eski medeniyetin ismini bir türlü doğru olarak telaffuz edemiyorlar.

Fakat onlar bu inatlarında bir dereceye kadar haklıdırlar. Çünkü Olimpt'ten daha büyük hacımlar yapan kitaplarla Avrupa medeniyetini eski Yunan'ın küçük tepeler arasında gömülmüş ılık sahillerinde bulduklarını söylediler. Onlara göre mehtaplı bir gece çok renkli bulut parçaları Olimp'in çıplak tepesine yarı Allâh bir alay insan indirdi, onlar harikûlâde idi, medeniyeti onlar getirdi.

Bu cazip sözler esatirin tatlı âleminden doğan bu asla herkesi aşkla (...) bağladı.

Bütün Avrupa, bütün insaniyet uzun zemandan beri ona inanır.

Fakat bu yarı mabut insanlar kimlerdi, nereden gelmişlerdi! Getirdikleri medeniyeti nerede yaşamışlardı? Şüpheler taharryi arttırdı. Hafriyat başladı; neticeler maddî işaretler, deliller Yunan'dan daha eski medeniyetler bulunduğu kanaatını hasıl etti. Yalnız bu medeniyetin kimlere ait olduğu ikrar sırası gelince tereddüt baş gösterdi. Muhtelif fikir cereyanları başladı. Ceryanlar ana hattı bulana kadar çok zikzaktır; dağılır dağıtır durulur bulanır ve nihayet ana hattı bulunca asıl şeklini alır.

Ana hatlara gelince; onlar en çok kudretli ceryanın ve en kat'i hareketi yapan kudretindir. **Bizde ve bütün dünyada birinci derecede kudret olan Gazi Hz. işin başına geçeli ana hattı tayin etti.** Tali ceryanlar için artık hedef muayyen ve çok caziptir. Onun dehası araştırıcıların taharri sahasını temamile aydınlattı.(4) Bu ziya hakikate aşık olanların asla aldatmayan rehperidir. Şimdi biz de bu ışığın götürdüğü son noktaya kadar ilerleyerek insan hayatının başladığı devirden itibaren atalarımızı aramaya başlayalım.

Menbaını gökten alan kitaplar, bir Adem bir Nuh ve bir Tufan hikâye ve Adem'i toprak, su ve güneş yardımile halk ederler. İlhamını tabiat sahifelerinden alan kitaplarda ilk hayatı yaratanların Güneş, Su ve Toprak olduğunu okuyoruz. Ve insanda o meyanda yaratılıyor. Bu iki ayrı kitabın (ilk insanı), tabiat şartları altında ve aynı topraklar üzerinde yaşamıştır.

Müdakkikler bize çok kuvvetli toprak, çok bol su ve çok kavurucu Güneşi olan iki yer tanıtıyor: Birincisi Hazar (Ural) kıyılarında, ikincisi Basra körfezi sahillerindedir. Şu halde ilk insan ya Hazar Denizi ya Basra körfezi sahillerinde yaşamıştır.

Tarih ve yardımcıları olan diğer ilimler, Basra sahillerinden şarka doğru taşmış çok eski bir muhaceret göstermez. İlk muhaceretin Hazar sahillerinden ve Orta Asya yaylalarından kopup geldiğine şüphe yoktur. Bunlardan mühim bir kol şimdiki İran toprağını cenuba doğru kat ederek Basra sahillerine indi. Ve orada Sumer ve Babil medeniyetlerini tesis etti. Bu muhacirler Türkler'den başka kimse değildi. Acaba neden muhaceret etmişlerdi?

---

(4) Dünyada bilimin aydınlatamadığını bir "Gazi Hz." nasıl aydınlatıyorsa!..

Meşhur müverrih Vels bu muhaceretleri tabii hadiselere hamleder. Hayat şartlarının tedricen bozulması insanların dağılmasını mucip olur. Fekat sebep yalnız bu olamaz, içtimai bünyenin teessürü de muhacereti istilzam eder. İlk Türk vatanında da bu iki sebep vardı.

Hafriyat bize bu iddianın doğruluğunu ispat etti. Şimdi üzerlerinde yaşamak kabil olmayan isteplerde ve kum deryalarının altında çok eski medeniyet eserleri bulundu. Bu eserlerden üç şey istidlâl edilebiliyor. Evvelâ çok eski oldukları, saniyen büyük bir medeniyetin eseri oldukları, salisen Türkler'e ait oldukları.

Bu Türkler'in beyaz renkli iri vücutlu sarı saçlı ve mavi gözlü olduklarını öğreniyoruz. Tellülebyaz'da toprakların derin koynunda çıkarılan ve Sümer medeniyetine ait olan eserlerden de anlışılıyor ki bunları kuran Türkler'di. Onlar da Voley'in tarif ettiği gibi beyaz tenli iri vücutlu sarı saçlı mavi gözlü ve eski Turanca'ya benzer elsine-i iltisakiyeden[5] bir lisanla konuşurlardı. Bu suretle Türkler'in ilk insanlar oldukları neticesine varırız.

Filhakika eski Türkler Hazer kıyılarındaki vatanlarından çok eski zamanda dünyanın dört tarafına taştılar. Şarka gidenler sarı ırkla karıştı. Bu yeni varlığı bilâhare **Mongol** isimile tanıyacağız. Onlar da yeniden dünyayı istilâ eyleyecekler ve **Türk** ırkına hususî bir tip vereceklerdir. Buzlu yurtlarda (Ural - Altay) olarak adlandılar, İslâv dünyasını baştan başa doldurdular. Bunları da (Türk - Tatar) ismi altında ve hususî bir tipte bulacağız. Merkezi ve şimali Avrupa'ya gidenler (İskit) ismini aldılar.

Kafkas'tan itibaren Küçük Asya'da toplananlar (Eti) medeniyetini Akdeniz kıyılarından Adalar denizine geçenler (Eğe) medeniyetini kurdular. Bunlar eski vatanlarında iken henüz karışmamışlardı. **Gazi Hazretleri**'nin buyurdukları gibi **arı** yani temiz kalmışlardı. Acem ve Avrupa şivesile **Ari** dediğiniz bunlardır.[6] Şu halde ulu Türk ırkını tarihteki yürüyüşüne ve yaptığı role göre **Ari Türkler, Ural - Altay Türkleri** ve **Mongollar** diye üç varlık olarak tetkik edebiliriz. İptidadan intihaya kadar bu üç varlık daima yekdiğerile karışarak yekdiğerile kaynaşarak, kanbirliğini kaybetmemişse de dilbirliğini yitirmiştir.

Çok eski zamanlarda bile böyle oluyordu. Meselâ: Ari Türk olan Mediya'nın Elân'ın Omurun'un Efgan'ın Farsça, Sümer'in Kananı İbranice ve Arapça konuşmaları gibi. Mamafi gittikleri yerde insanlara insanlığı yaşamayı tanıttılar, onlara toprak işletmeği, dam altında yatmağı, yazı yazmağı öğrettiler. Muazzam medeniyetler kurdular.

Sümer bir ana medeniyetidir. Tarihlerimizin Hitit diye kaydettiği Etiler'in hayatı medeni bir destan teşkil eder.

Ege medeniyeti bugünkü Avrupa medeniyetinin güneşidir. Şarkta Çin ve Hint medeniyetinin vasileri Türkler'dir. 27 hatta otuz asır evvel medeniyetinin Çin'e şimali garbiden ve Türkler tarafından idhal edildiği Çin tarihlerinden iktibas edilmiştir. (...) [7]

(5) Birleşik dillerden oluşmuş

(6) Türk tarih tezi bu tür yakıştırmalar üzerine kuruluyor.

(7) Konuşmanın bundan sonrası yoktur.

IV. BÖLÜM

RESMÎ İDEOLOG H.R. TANKUT'UN 1930'DE YÖNETİME VERDİĞİ KÜRTLER'E İLİŞKİN "MUHTIRA"

KÜRTLER HAKKINDA ANDAÇ (MUHTIRA)

(Etnopolitique Bakımdan)

Yazan: H. Reşit (Tankut)

Yeni Türk etnisi dil, dilek ve kültür birliğine dayanır. Bu dayanaklar aynı kıymette, aynı oylumda ve aynı sağlamlıkta olunca üzerine kurulacak millet yapısı hiç bir saldırıdan sarsılmaz ve millet özlü, canlı ve yaratıcı olur. Bütün propağanda gayretimiz, böyle denkli hir birlik içindir.

Son yılların sosyal gelişimi öze dönme hareketini hızlandırdığı için Türk düşünce (tefekkür) si millî kültür yaratıcılığını belirgin hale getirdi. Artık görüş (müşahede)ler ulusal motifleri ve duyu (his)lar ulusal nağmeleri ve ruhumuzun hoşlaştığı renkleri seçer oldu. Şimdi gönüller o motiflere, o nağmelere ve örneklere doğru akıyor. Yurt içinde başkaca etkin ve eğemen yabancı bir kültür bulunmadığı için millî kültürün yolu ve ufku tamamiyle açıktır. İç çapımıza uygun ve ruhumuzun malı olan bu kültür ufkunun duru ve parlak yıldızları; **Halkevlerimiz** ve **Halkodalarımızdır.**

Dilek konusunda ise Türk milletinin başkalarına az kısmet olmuş bir özelliği var. Eğer kırıntı kertesindeki birkaç avuçluk azınlıkları bir yana çalarsak topumuzun içinde bir tek kötü dilekliye rastlanmaz. Her Türk; milletine vurgun ve yurduna tapkındır. Bu göksel duygunun kaynağını; mayada, tarihte ve gelenekte aramalıyız. Çok büyük ve çok eski bir ırkın

uzak ve yakın akrabalarından toplanmış; bağdaşık siyasal bir topluluktan, kahramanlık ve yiğitlik gelenekleriyle mayalanmış bir ahlâktan elbette bizim gibi bir millet doğar. Bunun içindir ki millet ve yurt güdün (dava) lerinde milletçe hepimiz bir tek anahatta toplanabiliyoruz.

Bugünkü Türkiye sınırları içinde Türk topluluğunun, Türk varlığının hayrına ve iyiliğine yıkıcı bir dilekle aykırı çalışmış, bile bile yurt hainliğine yardım etmiş olanlar henüz bir yekûn yapamadı. Kavimcilik sevgisinin çok azgın olduğu Meşrutiyet devrinde bile genel anlamda millet ve yurt düşmanı Müslüman tanımamıştık.

Kürtler

Her yerde azğın ve daima "dik baş" yaşamış **Kürtler**'e gelince: Genel **yurt ve millet güdün** (dava) **lerinde hele savaşlarda hep yiğit ve namuslu kalmışlar kan ve can pazarında Türk kadar koçak davranmışlardır.**

Bu bakımdan ferah gönüllü ve esen yürekli olabiliriz.

Dil birliğine gelince: Yeni Türkiye'de bir tek edebî dil vardır: Türkçe. Ve Türk halkı kendi arasında bir tek dille anlaşır: Yine Türkçe. Yeni hareketler Türk dilini halka doğru götürüyor. Yakın bir zamanda Türk dilinin halk diline göre karakterlendiğini, tiplendiğini göreceğiz. Dilin milliyet yapıcılığı işte o zaman tamamlanmış ve gerçeklenmiş olacaktır. Fakat bu genel ve yüzden görüyü (sathi müşahede) aşağıya doğru biraz eşelersek ufak tefek karanlık noktalarla karşılaşırız.

Yer yer bazı yabancı diller bütün dirilikleriyle hâlâ yaşamaktadırlar. Bunlar dil birliğini kemiren güvelerdir. **Şimdiye kadar yumuşak ve sert ne kadar karşı tedbir alındı ise hemen hiç biri istenen sonuca eremedi.**

Bu yabancı dilliler de Türktürler, hattâ etnik anlamda Türk olduklarından şüphe edilmemelidir. Eğer bunlar büyük Türk ırkının uzak ve yakın akraba kollarından olmasa idiler aynı kültür zevkine eremez ve dilekte bileşemezlerdi.

Bunlardan yurdumuza gelip de **şehirlerde yerleşenler ancak bir karın (batın) sürümü dayanabiliyorlar. Çocukları çoğunluğun içindeki yerini tam Türk dilli olarak alıyor ve bir yabancılık taşıyamıyorlar.** Fakat köylerde oturanlar çok inatçıdırlar. Kafkas'tan Balkan'dan gelenlerin torunları arasında bugün halâ Türkçe konuşamıyanlar bulunduğu gibi Türkçe'yi iyice konuşabilenler de bilingue (çift dilli) olmakta devam ediyorlar. Bunlar çarşı pazarda Türkçe konuşur fakat evlerinde ve kendi aralarında eski dillerini kullanırlar. Bu dayangıyı yapan köylülüktür. Köylü; köy yaşayışı içinde her haliyle inatçıdır. Artıklama (dahası) bu muhacirler; aralarında yerleştikleri yerli köylüleri kültür bakımından çok geri ve ilkel buldukları için kendi âdetlerine ve sosyal varlıklarına daha ziyade bağlandılar ve bir gurur edindiler.

Hangi kültür çevresinden gelmiş olursa olsun her köylü muhacir, daha uzun müddet böyle kalacaktır. Danzig ve Berlin başşehirlerinin yakın, bitişiğindeki köylerde hâlâ Slav

dili konuşulduğu gibi. Anadolu'lu Rumlar Hıristiyan dinli Türkler'di. Bunların şehirde oturanları Rumca öğrendiler; İstanbul ve İzmir'dekiler Türkçe'yi unuttular. Fakat kilisenin ve Yunan propagandasının bütün gayreti köylü Rumlar'a hattâ lithurgie de bile Rumca öğretemedi, onlar Pontüs boğuşmalarında bile Türk dilli idiler. Hâlâ şimdi Yunanistan'da dahi Türk dillidirler.

Romanya ve Basarabya'daki **Gagavuzlar** köylü olduğu için Türk dilli kaldı, Galiçya'da da.

Serpinti halindeki köylerin dil birliği dışında kalması ulusal bütünlük için başlıca bir tasa olmaktan uzaktır. Bu halin zararı Türk ferdinin gururunu fiskeleyen bir saygısızlıktan öteye varmaz.

Fakat bu soru Şark vilâyetlerimiz için hiç de böyle değildir. Bizdeki varları milyonu geçen bu yurttaşların beşde dördü Türkçe'ye henüz yabancıdır. **Kırmanç,Kürdî** ve **Zaza** denilen üç ayrı lehçe ile konuşurlar. Patuvalarının halk edebiyatı vardır. Bu halk edebiyatından bir de edebî dil doğmuştur. Ötedenberi şiirleri ve şairleri var. **İlkel yaşayışın ve göçebeliğin yarattığı zümrecilik gayreti bu unsuru bugüne kadar millet olmaktan uzak tuttu. Fakat bugün artık şartlar tamamen değişmiş bulunuyor.**

Kısalan yollar; yeni fikir akışlarını ve radyo vicdanlara seslenmeyi kolaylaştırdı. Hudut dışı Kürtler Musul'da, Şam'da, Erivan'da ve geçen senedenberi Rumiye'de kurdukları ulusçu merkezlerde durmadan çalışıyorlar, yabancı bilginler bunlara fikir aşılamakta ve metot öğretmekte adeta birbiriyle yarış ediyor.

Kültür Çevresi:

Schmitt'in "Kultur Kreis" nazariyesine göre muhitimizde teşekkül etmiş olan ikinci derecede kültür çevrelerinden Arap çevresi, İran çevresi ve Kafkas çevresi içindeki **Kürtler, o kültürlerin etkisi altında birer Arap - Kürt, Fars - Kürt, Kafkas - Kürt kırma kültürü doğurmakta olduklarından Şark vilâyetlerimizi üç cepheden saldırıya açık olarak kabul etmek zorundayız.**

Kültür; kesin etkili seromlar gibi muvafık kanı bulunca derhal dirilik ve gençlik yapar ve dil millî ruh yaratır. Ben çoktanberi bu mevzu üzerinde çalışırım. **Ethnopolitique** (Etno - politik) adını vermiş olduğum bu bilginin müfredat programı ve çalışma taslağını da bağlı olarak sunuyorum. **Ethnopolitique; halkın maşeri hayat içinde gelişimini engelleyen sebepleri araştırır. Ve millî varlığın gövdesinde istenilen şekillerin işlenme yollarını öğretir.** Bu bakımdan ethnopolitique; idarecilerimiz komutanlarımız için yardımcı bir bilgidir. Bunun Parti'ye veya Hükûmete bağlı gizli bir Enstitü olarak çalışması zarurî gibidir. (...)(*)

(*) Kürtler hakkında verilen *"Muhtıra"*nın bundan sonraki bölümü elimizde bulunmuyor.

V. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDEN SONRA TÜRKİYE'YE ÖZGÜ BİR ETNO - POLİTİK (DEMOGRAFİ) ÇALIŞMASI

Etno - Politik

Prof. Hasan Reşit Tankut

Milletler, çeşitli etnik ünitelerin (ırkî birim) büyük tarihî hadiseler tesiri altında kaynaşmasından şekil ve hüviyet almış sosyolojik varlıklardır. Kazanılan yeni şeklin kıvamı ünitelerin ırkî vasıflarındaki yakınlık derecesiyle ölçülür. Etno - politik, bu yakınlık derecesini tetkik ve ona göre politika çizen bir ilimdir. Meselâ:

1. Çekoslovakya; Cermen, İslav ve Fin - Ugur ırklarının ünitelerinden toplanmış siyasî bir varlık idi. Devlet olarak politikasını tayin ederken ünitelerin ırkî vasıflarını hesaba katmadığı için sosyal bir kaynaşma yapamadı. İnhilâlinin sebebini, daha ziyade üniteler arasındaki ırkî farkın çokluğunda aramalıdır.

2. Anadolu, üzerinde sayısız akın kolları geçmiş ve içinde nihayetsiz muhacir stokları konaklamış bir ülkedir. Yalnız Milâdın onuncu asrından on altıncı asrına kadar ardardına 10'dan fazla muhacir stoku almış olan bu kıtada aslî bir hüviyet ve mütecanis bir milliyet görülüyorsa bunun sebebi orada yerleşen ünitelerin aynî veya hiç olmazsa yakın ırkî evsafta olmalarıdır.

Etno - politik, dış politikayı bu ana esas üzerinde mütalâa ederken, iç politik için:

Ekalliyetlerin etnoloji bakımından hal ve mâzîleri, sosyal gövde içinde muhafaza ettikleri dil, din, âdet ve ahlak mevzularını, dokunulmamış ve kendi hallerinde kalabilmiş olmalarının sebeplerini araştırma mevzuu olarak kabul eder. Meselâ:

Ermeni ne için bilink, yani iki dillidir? **Karamanlı Rum** neden yalnız Türkçe

konuşurdu? İstanbul **Rum**'u, Asya'da **Sogd**'lar, **Tacik**'ler ve vaktiyle Yedisu'daki **Argolar** Türkçeyi konuşmuyorsa sebebi nedir?

Ve yine, meselâ: **Ermeni**, daima Türk düşmanları ile bir olduğu halde, tıpkı Ermeniler gibi Ortodoks mutezilesi olan **Süryani-i kadim** cemaatini öteden beri Türk safında bulunduran amiller hangileridir?

Rumeli ve **Kafkas muhacirlerinin** her cinsi aynı sür'atle Türkleşmezler. **Gürcü** ve **Bosna muhaciri** ikinci batında derhal Türkçe konuşur, bu kolaylığın âmili nedir?

Küçük İslâm zümrelerinin vicdanî temayülleri, zaafları ayrı ayrıdır. Bir **Arnavut** kolayca **Bektaşi** veya **Melâmî** olabildiği halde; **Nakşibendî** veya **Rufaî** olduğu az vâkidir. Sâmî ırktan bir **Arab**'ın Bektaşi olmadığı gibi. Öyle olduğu halde Çukurova ve Hatay sekenesinden olan **Arap dilli Nusayrîler** neden **Alevî** kalmakta inat ederler?

Etno - politiğin memleket içinde etüd ettiği bu mevzuun hususî adı (**Demografi**) dir.

Demografiyi biri muhafazakâr ve mürtecî, diğeri ileri ve modern olmak üzere iki istatistik matematik ekolüyle temsil ederler. Birincisi halkın ölüm ve doğum nisbetini ve birbiriyle imtizaç derecesini yalnız ırkî vasıf ve imtiyazlarda arar. İkincisi ise biyolojiyi bir tarafa atarak yalnız sosyolojiye dayanır.

Benim demografiden maksadım; halkın mâşerî hayat içindeki evolüsyonunun ırkî sebeplerin tesirinde arıyan bir etnografyadır. Onunla millî varlığın gövdesinde millî arzunun gayeleri işlenir.

İçten ve dıştan hareketlendirilmiş toplayıcı, dağıtıcı fakat daima yıkıcı propagandalar demografiye göre düzenlenirler. Bu propagandaları karşılayacak olan tedbirler ve mukabil propagandaların da demografiye vakıf olması şarttır. Meselâ:

Dersim ne için ayaktadır? Bugünkü Kürt sosyolojisini yapan etnik sebepler nasıl hususiyetler gösterir? Kabile disiplini ve millet karakteri aynı ırktan olan iki zümreyi ne dereceye kadar ayırabilir.

Bir casus, bir kundakçı, bir suikastçı etno - politik bakımından ve bir zümrenin hoşnutsuzluğu, mukavemeti, nümayişi, isyanı, ihtilâli; demografi gözüyle tetkik ve mütalâa edilebilmelidir. Ve ancak bu yolda bir mütalâa iledir ki sebep vazıh olarak teşhis edilir.

Etno - politiğin memleket dışı için olan kısmı daha ziyade politikacıları, diplomatları, gazetecileri, muharrirleri ilgilendirirse de, memleket içi için olan kısmı emniyet ve idareye bitişik tesisler ve fertler içindir.

Bu ilmin fasılları, maddeleri şunlardır:

1- Etno - politik ve demografinin tarifi ve maksadı.

2- Sosyal varlıklar:

A- Peuplade (budunsular)

B- Halk

C- Millet

D- Devlet

Kavim, kabile karakteri, aşiret karakteri, ferdiyetçilik, cemiyetçilik, sosyete.

E- Bir millet nasıl vücude gelir?

Büyük hadiseler, felâketler, dinler, istilâlar, dehâlar ve rejimler.

3- Substratum (mekşuftan aşağıdaki tabaka)nın tesiri.

F- Millet yapan elemanlar.

Kültür esasları. Irkî inatlar ve mukavemetler, veraset, millî karakteristikler. Kültür sebatı. dil. din.

4- Komşuluk tesirleri:

G- Komşu milletlerin durumları.

Yakın siyasî hadiselerin içeride yapacağı tesirler. Komşu kültürün tesiri, dinlerin rolü, komşu karakterin tesiri.

5- Anadolu halkının supstratumu ve kronolojik tablosu

H- Türk Milleti.

İ- Tarihte Türk, Ortaçağda Türk, modern Türk, yeryüzünde Türk.

J- Türk ruhu.

Cengiz Han devrinde Türk millî vicdanı, Osmanlı devrinde Türk millî vicdanı, Kemalist Türk vicdanı. Siyasî içtimaî Türk, ırkî Türk, ilmî Türk ve tarifleri.

6- Bizansın, Moğol devrinin, Arap devrinin etnopolitikleri.

7- Şarkî Avrupa ve Rumeli Türkleri.

Balkan İslâmları, Balkanlar'da Hıristiyan Türkler, bu bakımdan Türk dünyası tablosu. Balkan etnoğrafyası.

8- Umumi Kültür Tarihi.

9- Habitat - Yurt.

K- Bünyenin hoşlaştığı yurt. Dağlılar, ovalılar, denizciler, su boyu halkı.

L- Ötedenberi yerliler, yarı göçerler, tam göçerler. Yurdun hususiyetlerinin yaptığı karakter.

M- Çöl ağızı ve dağ eteği halkının çapulculuk meyli. Hudut halkının hususî vicdanı, hudut boyundaki ekalliyetlerin ve bilinklerin (iki dilliler) karakteri.

N- Aşiret teşkilâtı. Aşirette ağa, aşirette fert, aşirette ferdin hukuk ve vazifeleri.

10- Irk, kavim, kabile ve zümre isimlerinin oynadığı rol.

O- Irkların ve zümrelerin kendilerine ve birbirlerine verdikleri isimler, bunların hususî tarihleri, sosyolojileri, kültürleri.

P- Küçük zümrelerin hariçteki ırkdaşları, siyasi temayülleri, bu temayüllerin mümessili olan veya olmuş olan teşekküller.

11- Müslüman ekalliyetler.

R- Kürtler.

Zil, ve **Mil** boyları, **Kırmaçlar**, **Kirdaşklar**, **Kaka**, **Baba**, **Lolo Kürtleri**, **Lur Kürtleri**, **Hecebanlar.**

Kürt âşiretleri: Teşkilât, ahlâk, âdât, temayül, mâşeri karakter, içtimaî seviye, düşmanlıklar. Şafiî mezhebinin rolü, tarikatların rolü, siyasî temayülleri.

S- Şerefname'ye göre **Kürt beylikleri** ve şecereleri. **Ziya Gökalp**'in **Kürtler** hakkında sosyolojik tetkikleri.

T- Hakikatte Kürt, Kürt adı, Kürtlüğün zuhuru hakkında efsaneler ve hakikat, **Kürt dili.**

12- Zazalar.

Sünnî Zazalar, Alevî zazalar, Dersim Dümbülî ve **Dümmilli Zazalar,** ahlâk, karakter, din. Eski dinlerin ve kültürlerin bakiyesi. Dersim'de **Ermenilik** tesirleri.

Horasanlılar, Harzemler, Dacikler, Şaman akideleri, Monizm...

Dersim isyanları, siyasî ihtiraslar, **Zaza** yurduna Avrupaca verilen chemmiyetin manası. Ruslar'ın, İngilizler'in ve Almanlar'ın tetkikleri, **Oskar Mann**'ın notları ve **Zaza lehçeleri** hakkında tetkikler.

13- Nusayriler.

Antropoloji bakımından Nusayrî.

Tarih bakımından Nusayrî.

Etnografya bakımından Nusayrî.

Nusayrî adı nereden, ne zaman ve nasıl çıktı.

Nusayrîler ve Horasan.

Alpin Türk dininin esasları ve Nusayrîlik.

Nusayrilik, Şamanilik, Alevilik münasebetleri. Fellâh adı, Alevî adı nasıl çıktı.

Türkiye'de Nusayrî, Hatay'da Nusayrî, dışarıda Nusayrî. Nusayrîlik içinde siyasî propağandalar.

14- İsmailîler, Karamıta hakkında malûmat.

15- Kafkas kavimleri; ırkları, milliyetleri, sosyolojileri, mezhepleri, temayülleri, ahlâkları.

İsimlerinin manası, dillleri.

16- Balkan muhacirleri; ırkları, temayülleri, mezhepleri, ahlakları, lisansları.

İsmihasların birleştirdiği başka başka kavimler ve bu suretle husule gelmiş zümreler.

17- Araplar.

Mardin Arapları, Siirt ve Sason Arapları, Çöl Arapları. Irkları, ahlâkları, temayülleri. Bunların antropoloji bakımından hususiyetleri.

18- Gizli dinler;

Alevilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, İsmaililik, Dürzilik, Nusayrilik, Yezidi dini, Masonluk. Yahudi dönmeliği, Bâbiler (Bahailik).

20- Şiilik. Esası, maksadı, bulunduğu sahalar. İmamiler, Sebîler, İbahiyun, İsnaaşeriler (12 imamcılar) Yezidîler, İslâmî siyasî fırkalar, İslâm anarşistleri, Ümmetçilik.

21- Tarikatlar. Turuku aliye, Ayinli tarikatlar, Ayinsiz tarikatlar, Melâmilik, Nakşibendilik, Hamzevilik, intişar sahaları ahlâk, ve milliyet üzerindeki tesirleri.

22- Türk olmayan ekalliyetler.

Yahudi, İbranîlik, İsraili, Juifs (Çifit) terimleri, Irk bakımından Yahudi; Sâmî Yahudî, Hâmî Yahudi, Turanî Yahudi.

Turanî Yahudiler (Mogol, Hazar, Karayım) kanlıdırlar. Kafkasdağ Yahudileri.

Coğrafya ve kültür bakımından Yahudi; şimalde Aşkınazim, cenupta Sefardım Yahudileri.

Politika bakımdan Yahudi; Siyonizm, Beneberitler, Makabistler, Banc international, Alliance İsraélite merkezleri (kültür müessesesleri)

Yahudi ruhu, Yahudi'nin transcendantal milliyeti, Arsıulusallık, moral bozgunculuğu, kozmopolitleştirme, Görünmez Yahudi imparatorluğu (empire invizible). Sanatta klasisizm düşmanlığı.

Yahudi dini; İbrahim'in Yahudi Allahı ile yaptığı mukavelenin devamı, Yahudi Tanrısı Yahova'nın şiddeti, bu korkunç tesisin imanından doğmuş korkak, ürkek, uyanık, hilekâr karakter. Babil esareti ve yurtsuzlukta karar.

Bizde Yahudi, yeryüzünde Yahudi miktarı.

23- Çingeneler.

Asya, Avrupa Çingeneleri.

Çingeneler'in menşei, tarihi, dini, ahlâkı. Çingene, Zengene, Walachi, Saraceni, Agareni. Nubyani, Zingari, Atzingan, Rom, Romani gibi çingene adlarının menşeleri.

Çingene karakteri; cânî, cüretkâr, mütecaviz, hırsız, çapulcu çingene, aynı zamanda neşeli, feragat sahibi ve itaatkârdır. Eski klasik sanata meftundur.

Çingene sosyolojisi; sağlam,disiplinli hiyerarşik bir teşkilât, itaat istiyen, affetmez ve patriyarkal bir otorite. Çingene zümreleri dünyayı dolaştıkları halde daima bir yurdun hasretini çekerler. Buna rağmen daima yurtsuz kalmıya mahkûm edilen Çingene, serseri Yahudi'den bambaşkadır.

Henuz milliyet tesisinin bidayetini yaşıyan Çingene ile, milliyet devrini yaşayıp bitirmiş olan Yahudi Medyalı Syrus'ın Babil'i düşürdüğü zamandanberi birbirine düşman yaşamıştır.

Bu iki serseri milletin ananeleri, içinde yaşıyan eski doktirinler vakit vakit yüksek bir zekânın malı olarak parlayınca dünyada içtimaî sarsıntılar başgösterir. Bugünkü Komünizm ile Faşizm'in ruhunda bu doktirinleri aramak beyhude emek harcamak değildir.

Emblèmlerin manası: Yahudi pergeri, Çingene maşası, komünist yıldızı, faşist haçı, Müslüman zülfikarı.

24- Rumlar

Karamanlı, Istanbullu, Pontüslü. Patrikhane ve Türk Ortodoksluğu.

Siyasî temayülleri; Bizansçı, Partikçi (Pahanariotes), Etniki - Eteryalılar, Yunanistancılar. Bu sonuncular Yunan partilerine mensupturlar.

Rum olmayan Ortodokslar; Gürcü, Arnavut, Arap, Ermeni(Hay - Horum) Ortodoksları. Türklüğe ve Türk kültürüne ilgilerinin derecesi.

25- Ermeniler

İstanbullu, Şarklı. Kilikyalı, Orta Anadollu Ermeniler.

Ermeni lehçeleri; Türk dilli Ermeniler, Bilinkler.

Siyasî temayülleri; Taşnaklar, Hınçaklar, anarşistler, partisizler.

Kültür bakımından; Evrivan Ermenileri, Venedik Ruhanileri, Amerika Ermenileri. Ermeniler'in Koptlar, Habeşler ve Süryaniler'le münasebetleri.

Ermeni karakteri, Ermeni ruhu.

26- Süryâni-i kadim cemaatı

Süryani Patrikliği, Yâkubiler, Keldaniler bu milletin karakteri.

Süryaniler'in İslâm ve Türk dostluğunun menşei.

Irk bakımından Süryani; Suriye ve Hint Süryanileri. Bunların Türk dostluğundan istifade yolları.

(Ankara, 30.XI.1938)

VI. BÖLÜM

"GÜNEŞ - DİL" KURAMCISI TANKUT'UN, 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ SONRASINDA KÜRDİSTAN'A İLİŞKİN ETNO - POLİTİK İNCELEME RAPORU

Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Üzerine Etno - Politik Bir İnceleme

ÖNSÖZ:

Üzerinde durduğumuz mesele, en önde görüşülmesi ve her şeye tercihen müsbet bir sonuca vardırılması gerekli **hayati bir meseledir. Doğu ve Güneydoğu meselesi bugün 1913-14 yıllarında olduğu kadar naziktir.** O tarihte bu vatan parçasının adı (Vilâyât-ı Şarkiye) idi. Batılı devletlerin sözbirliği ile orada bir plebisit yapılacak ve oranın yerlisi olan **Ermeni** azınlığına **muhtariyet** verilecekti.

Aleviler'le Ermeniler

Siyasal Bilgileri henüz bitirmiş ve Sivas Vilâyeti maiyetine verilmiştim. Hafik ilçesinin bir Alevi köyünde geceledim. Ev sahibi bu plebisit meselesi dolayısiyle bana şunları söyledi:

"Aleviler'le Ermeniler arasındaki fark; soğan zarı kadardır. Ermeniler; Tanrıyı baba, oğul ve ruh olarak anar; biz bu üçlemeyi Allah, Muhammed, Ali biçiminde söyleriz.

Onların 12 havarisi vardır. Bizim 12 imamımız.

Namaz ve oruçların vakit ve şekli ve bayramlar her iki millette de aşağı yukarı aynıdır.

Onlar tek kadınla evlenir ve kadın boşamazlar, biz de öyle.

Onlar sakal bıyık kestirmez, kıl düşürmezler, biz de öyle.

Onlar gusul etmezler, biz de öyle.

Onlar göğüslerinde haç çıkarmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avucumuzu bağrımıza basmak suretiyle.

Biz sonradan Hazreti Ali Efendimize uyduğumuz için adımız Alevî oldu. Yoksa aramızda bir fark yoktur.

Bu mukayese; herhalde ev sahibinin kafasında işlenmiş değildi. Bunu ve kimbilir daha kaç çeşidini Avrupalı üstadların talimi ile Ermeni ve Alevî politikacıları ve kim bilir ne kadar zamanda formülleşmişlerdir. **Bereket versin Birinci Cihan Savaşı patladı da bu uğursuz projenin uygulanması o zaman için mümkün olmadı. Yoksa o illerde Alevîler'in hiç olmazsa önemli bir kısmı Ermenilikten yana oy verecekti.**

O tarihte idareciler; memleketin bu kısmını hiç bir bakımdan incelemiş değillerdi. Galiba şimdi de tam ve mükemmel bir bilgiye henüz kavuşabilmiş değiliz. **Dünkü Ermeni meselesi bugün bir Kürt meselesi olarak hortlamak üzeredir.**

Bugünkü Kürt topluluğuna -Türkiye topraklarında- birbirine ayrı iki unsur vardır: **1- Kırmanç. 2- Zaza**..... Zazalar'ın bir kısmı da her ikisine zıt olan **Dersim'li Alevîler**'dir. **30 yıl önce bu üç unsur birbirini yadırgardı. Son üç yıl içinde her üçünün de bir ırktan olduklarını ileri sürenler çoğaldı. Bunun başlıca sebebi devamlı tenkillerdi. Ve tenkil sırasında Kırmanç, Zaza ve Dersimli Alevî ayırmasını bilmemektir. Bugün bir plebisit yapılsa Kırmanç olmayanların içinde Kürtlük lehine oy verenlerin sayısı çoğalabilir.**

Mahallilikten Milletlerarasına Kürtlük Meselesi

Vaktiyle Kürtlük problemi tamamiyle siyasî idi. 1919'da Malatya Mutasarrıfı **Bedirhanlı Halil Rami**'yi bir Kürt krallığı kurmak üzere destekleyen İngiliz Mr. Novil belki Kürtlük edebiyatından haberli bile değildi. Fakat bugün öyle değildir. Fransa ve İsviçre'de ve son zamanda Almanya'da bu fikrin hayırhah amatörleri çoğaldı. Bunlar sırf ilim namına hüner göstermektedirler. Kırmanç adının Cermen adı ile eşit olduğunu, Kürtler'in, Arî ırkın Şarkta kalmış en temiz evlatları olduğunu söylerler. Dil benzerliklerinden çok çekerli misaller de verirler. Bunlar bilhassa İsviçre'deki **gazeteler ve dergilerde vakit vakit yayınlanan bilimsel incelemeler Kürt aydınlarının beyinlerinde şimşekler parlatmaktadırlar.**

Davayı bu alanda ve bu ölçüde bir karşıt propaganda ile karşılamanın zamanı geçmiştir. Çünkü Kürt meselesi Irak ve Suriye'de artık sokaklara dökülmüş bulunuyor. Kasım İhtilâli Irak Anayasası'na koyduğu bir madde ile Kürt unsurunu Irak devletine ortak kıldı Mısır ve Şam'da Kürt meselesi. Türk düşmanlığının bir silahı olarak kullanılıyor.

Şurasını cesaretle arz ederim ki Kürt; Türk'ün bugün için hâlâ düşmanı değildir. Kürt unsuru ayrılsa da Türk toplumuna düşman olmaz.

Kırmançlık'la Zazalığın Arasında Türklük Barajı

Bu çok ilerlemiş, gövdelenmiş, dal-budak salmış tehlikeyi önlemenin çeşitli yolları vardır. Fakat çok gecikmiş olduğumuz için **şimdi tek bir yol üzerinde yürümeğe mecburuz. Bu yol şudur:**

Kırmançlık'la Zazalığın arasında bir Türklük barajı kurmak.

Bu yazıda; bu barajı kurarken nelere dikkat etmek gerektiğini ve yerleştirme çeşitlerini açıklamağa çalışacağım.

Bir yerde sağlamca ve bir daha göçmemek üzere yerleşebilmek için toprağın tabiatını, iklim şartlarını öğrenmek ne kadar önemli ise içlerine veya yan ve yörelerinde yerleşeceğimiz yerli halkın özelliklerini inceden inceye tanımak o kadar, hatta daha çok önemlidir.

Kırmanç dili kullanan Kürt; Türkçeyi, - dilinin özel gövdelenmesi bakımından- kolay öğrenemez ve konuşamaz. Bunun içindir ki içlerine düşen Türk; bir kuşak sonra Kürtleşir.

Şafiî mezhepli **Zaza**; 9 yaşındaki kızı kadın sayarak, elinin hatta eteğinin dokunduğu adamın abdesti bozulur, erkekle konuşamaz ve o yaşta nikâhla kocaya verilir. İçlerine düşen Türk çocuklarının hâlini düşününüz.

Alevî Zaza; evindeki misafir; kazara gusul abdesti alırsa: suyu kaynatan kazanı kalaylatır, ve ıslanan toprağı kazıyıp attırır.

Yezidî: karaköpeğe hürmet ister. Şeytan kelimesini ağza aldırmaz. Lânet kelimesi onu çıldırtır. Onunla devamlı komşuluk hem kendisi için ve hem de yerleştireceğimiz Türk için cehennem azabıdır. Bunlar askerden ve askerlikten nefret ederler. Bunun içindir ki iskân bölgesini ayırırken bütün bunları inceden inceye gözden geçirmek, **iskânı; tekli değil, toplu olarak plânlamak ve aralıksız uygulamak birinci şarttır.**

Kavimleri: ırk, dil, din, mezhep, gelenek ve sosyal yaşayış bakımından inceleme bilgisine ben **"Etno - politik"** derim. İskân bölgesini tesbit edebilmek için önce Doğu ve Güneydoğu'yu Etno - Politik bakımından inceleyelim.

IRK BAKIMINDAN KÜRT

Tanınmış Antropolog İsviçreli **Eugene Pittarde**, birçok bilginin etüdlerinden top-

layarak **"Les Races et L'Histoire"** adlı kitabında Kürt ırkı için bir fasıl ayırmıştır. Buna göre: *"Kürtler politik bakımdan iki devlete bağlıdırlar.*

1- Türkiye (İmparatorluk Türkiye'si)

2- İran.

Fakat Kürdistan'ın büyük parçası Türkiye'dedir. Bunlar; Orta Dicle'nin doğu ve kuzey bölgesindeki dağlık topraklarda yaşarlar. Bölgenin çetinliği içinde kapanık olarak yaşamış olmaları, onları ırk bakımından bozulmaktan korumuştur".

"Kürdistan; eski Medya'nın en çetin parçasına ve Asur ilinin büyük bölümüne düşer. Ermeni topraklarını da gasp yoluyla içine almıştır. Böyle olmakla beraber Kürtler; bugün kendi adlarını taşıyan yerlerin hepsine taşınmışlardır. Bugün olduğu gibi eski zamanlarda da bazı dar ve çetin yerlerde tek başlarına yaylacı çobanlarını bırakmışlardı"

"1887'de ***Nouveau Dictionnair de Georrafhie****, Kürtler'in toptan varlığını bir milyon sekizyüz yirmi sekiz bin olarak kaydetmiştir. O tarihte bunların bir milyon üç yüz bini Türkiye'de yaşıyordu."* Bu rakamlar Osmanlı Türkiye'si devrine aittir. Bir İngiliz istatistiğine göre de iki milyon iki yüz elli bin Kürdün bir buçuk milyonu Türkiye'de idi. *"Eski yazarlardan Rich; Kürtler arasında iki fizik tip tanır. Biri ilkel çoban ve savaşçı* ***Assireta*** *(aşiret) biri de yerleşik ve çiftçi* ***Gûran****"*. Bunların bir kısmı hâlâ bizde yaşarlar.

"Son zaman seyyahları bunların içinde beyaz derili, açık renk gözlü insanlar da kaydettiler". Bugün de görülürler.

"1863 de ***Colonel Dulıausset****; Kürtler'in kafatasını tam yuvarlak (fortement brachy) bulmuştur. Ona göre Kürtler; bodur, kara saçlı, kalın kaşlı, büyük ve kartal burunlu, köşeli çeneli, elmacık kemikleri çıkıktır. Tipleri (Sassanide) Sasanilerin parasındaki resime benzer."* Bu tip mongoloittir.

*"****Khanikoff*** *ise dış görünüşlerini daha çok Afganlar'a benzetir. Solak ve başka Alman bilginleri politik amaçlarla Kürtler'i; Nordik ırkın Cermanik şubesine bağlamak gayretini güderler".* Kitabın müellifi bu son iddiayı şiddetle reddederek Kürtler'i Ermeniler'le birlikte İran ırkına bağlar.

Bu tafsilâtı vermekten maksadım: bugünkü Kürt aydınlarının bütün bunları ezberlemiş gibi bildiklerini ve konuştuklarını açıklamaktır. İlmin bu kolunda; baştan çıkaran ve insanı sarhoş eden bir sihir vardır. Böyle olmakla beraber **Kürt unsurunun yarıdan fazlası bugün dahi bizimledir. Ve kürt unsuru güzide, temiz bir insan cinsidir. Böyle olmakla beraber tedbirlerde gecikmek; felaketi tezleştirebilir.**

DİL

Doğu ve Güneydoğu halkı **Kırmanç, Zaza, Türk, Arap** ve **Süryani** dilleriyle konuşur. İnceleme konumuz olan **Kırmanç** ve **Zaza** dilleri; lenguistik bakımından **İndo-aryen Pehlevî** sayarlar. **Bunun** bir şubesi olan **Kırmanç lehçesi** ise aslından tümü

tümüne ayrılmış bulunuyor. Zamanla; Arapça, Türkçe, Ermenice, Süryanice karışığı bir dil halini almış olmakla beraber fonetik ve gramer özelliklerini yitirmemiştir. Bu dille yazılmış edebî, dinî eserler ve söylenmiş vasıflı destanlar vardır. Hicretin 1005 yılında meşhur Kürt tarihi **Şerefname** yazılmıştır. Bu kitap 1922 de bir ideoloji kitabı haline sokularak yeniden bastırıldı. 1343 tarihinde Kürtçe **Mevlût** basıldı.

Şimdi Erivan'da bir Kürdoloji Enstitüsü; bu dilin gelişme ve yayılması ile uğraşmaktadır. Yakın vakte kadar Slâv ve Ermeni harflarından yardımlanıyorlardı.

Irak'da ve Suriye'de Arap harflarını uyguladılar. Fakat ancak son yıllarda Lâtin harflarını tecrübeye başladılar. Bu dil hakkında İngilizce kitaplar vardır.

ZAZA DİLİ

Lenguistler; bu dili **Neopers** (Yeni Farsça) zümresinden sayarlar. Vaktiyle Deylem ve Harzemşah Türkler'i bu dille konuşmuşlardı. Fakat bugün bu dili ancak, Dersim bölgesinde yaşayan Alevî Zazalar muhafaza etmektedirler. O da sadece âyinlerde liturjik dil olarak. Edebi dilleri de Türkmen lehçesi ile Türkçe'dir.(1)

TÜRKÇE'DEN SOĞUMA

Şeyh Said İsyanı'nda ayaklanmayı yapanlar **Şafiî Zazalar**'dı. Sonra Cibranlılar'ın katılması ile **Kırmançlar** da işin içine girmiş oldular. **Te'dipler Kırmanç, Zaza,**

(1) Bu yaklaşım kuşkusuz, "Kırmançlıkla Zazalık arasına Türklük barajı kurma" politikasının doğal bir gereğidir. Yoksa Deylem ve Harzemşahlar Zazaca'dan etkilenmiş olabilecekleri gibi, Dersimli Aleviler'in kullandığı dil de Zazaca'dır ve Şafiî Kürtler'in Zazaca'sından bir farkı yoktur. Edebiyat dilleri de, bazı Türkçe Alevi deyişleri dışında Kürtçe'dir.

(2) Oscar Mann'ın dil çalışmaları konusunda Bazil Nikitin'in *"Kürtler"* adlı önemli eserinde şu bilgiler veriliyor:

MANN, Oscar, Kürtçe - Farsça Araştırmaları. İran'da ve Asya Türkiye'sinde 1901 - 1903 ve 1906 - 1907 yılları arasında yer alan araştırma gezisi sonuçları I- Bölüm - Fars eyaletinin sözügeçen Tacik Lehçesi (Zomgûnî, Mâsermi, Bârıngûni ve Deşt'in diğer şivelerinden örnekler. Lârî). Bir ekle birlikte: Kâlûn - Abdû (Kürtçe) dil-adası.

II- Bölüm *"Merkez"* Lehçesi (Khansârî, Sa-Kohrûdî) Semmanî, Şiwandi. Nâyini, Mahallatî; Guran şiveleri: Kandulaî, Ricabî, Seyidî, Beceläni; Zaza şiveleri; ek olarak Gurani edebiyatından bir hayli örnek.

III- Bölüm - Lur aşireti şiveleri (Mamasenî ve Kohgelûî; Bahtiyarî; Feili).

IV- Bölüm - Kürtçe Lehçesi. I. Cilt - Güney Kürdistan şiveleri (Kırmanşah Bölgesi'nden): Kirmanşahi ve Kelhurî. Lekkî; Pehrawendi, Nenakeli Kulliahi. II. Cilt - Kürdistan eyaleti şivesi. Bir ekle birlikte: Gerûsî ve Kirindî. III. Cilt - Mukri Kürtleri şivesi.

I. Bölüm - Gramer taslağı, bu metinler transkripsiyonunla ve Farsça yazılmıştır.

II. Bölüm - Metnin Almanca çevirisi. (doğu Kürt destanının içeriği ve biçimiyle ilgili bir başlangıçla birlikte). III. Bölüm - Doğu Kirmanşah lehçesinden edebi - şiir örnekleri; metinler ve çevirileri bir arada.

IV. Bölüm - Batı Kirmanşah lehçesi; destanlar ve edebi şiirden örnekler. Georg Reimer Yayınevi, Berlin W. 35.

Sünnî, Alevî ayırmadığı için her iki tarafta da Türkçe'den soğuma başladı. 20-30 yıl içinde Kırmanç dili Zazalığa doğru -bilhassa yazı dilinde- bir gelişme kaydedilmiştir. Almanlar, bu dili incelemek için 1914 - 18 yıllarında[2] tabiî daha fazla politik maksatlarla- Dersim'e **Oskar Mann** isminde bir zatın başkanlığında bir heyet göndermişlerdi. Bu heyetin notlarını bilahare **Karl Hadank**, Ermeni Doktor **Levon**'un yardımıyla Zahle'de kitap haline getirdi. Bu kitabın adı **"Mundarten der Zaza"** 1992'dir.[3]

DİN

Doğu ve Güneydoğu Bölgemizin halkı; genel olarak Müslümandır. Mardin ve Diyarbakır illerinde şehirli ve köylü olarak yaşayan ve hepsinin bir arada nüfusu ancak 30.000'i bulan **Hıristiyan Süryaniler** sadık ve Türk toplumuna bağlı insanlardır. Ortodoks Mûtezilesidirler. Şimdilik; bunları konunun dışında bırakıyorum. Fakat kesin olarak inanmak gerekir ki bunlar; Türk kalmak için fedakârlığa katlanırlar.

Doğu ve Güneydoğu Müslümanları - mezhep ve tarikatlarında- çok mutaassıplardır. Birkaç büyük şehrin bir kısım halkı çıkarılırsa hemen her fert; en büyük günahı pervasızca işlediği gibi en güç din emirlerini de sabır, sevgi ve dikkatle yerine getirir. Efsanelere, duaya, ülürüğe, keramete, yatırlara dolayısiyle şeyhlere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Sünnilerin mezhebi Şafiî'dir.

MEZHEP

Güney ve Güneydoğu halkımızın Kırmançca konuşanların hemen hepsi ve Zaza dilli olanlarının yarıdan fazlası Şafiî'dirler. Mezheplerin günlük hayat üzerindeki etkisi çok hem pek çok büyüktür. Çünkü mezhep; genel ve özel yaşayış çemberi içinde kanunla başabaş çalışan etkili bir şeriat evidir. Hele müminleri; aşiret ve kabile töresine bağlı ve ilkel insanlar ise. Ya hele bu emri verenler cahil ve görgüsüz mollalar ise...

Çünkü kutlu kitap; Kuranı - Kerim bir anayasadır. Âyetler; olay üzerine ve sade o olaya mahsus vahiy olarak inerdi. Hazreti Muhammed'in ölümünden sonra vahiy kesildi. Fakat; memleket büyüdü, çeşit çeşit, yüksek ve ince medeniyetlerin çöl ve bedevî hayatında hiç bilinmeyen ve görülmemiş binlerce yeni olaylar genel hayatın içini birden bire doldurdu. O zaman hâkim durumunda olanlar hadis aradılar. Hadis daralınca (rey) yani görüş kullanmağa başladılar. Fakihler bu yüzden (din bilginleri) başka başka yol tuttular. O devrin dört imamından; doktirini hâlâ yurdumuzda geçerli olanı ikidir: 1- Hanefi. 2- Şafî.

---

(3) Hadank'ın *"Die Mundarten von Khunzar, Mahalatt, Nayin"* (Kunzar. Mahalat ve Nayin Lehçeleri), Berlin - 1926 adlı bir eseri daha bulunuyor.

Bir Türk veya bir Fars olduğu söylenen İmamı Azam Ebu Hanife; hadise itibar etmedi. Çünkü belgeli, doğru hadis 8-10 tane idi. Halbuki sosyal hayat olayları bin bir çeşitti.

İmamî Şafiî Arap asıllı idi. Ve Araplar içinde yaşıyordu. Ona hâdis olsun da isterse bir Rum, bir Acem veya bir Yahudi dönmesinin rivayeti olsun hüküm temeli olabilirdi.

İki imam; içinde yaşadığı halkın ırk ve medeniyet bakımından sosyal hayatına göre kaideler koydular. Ebu Hanife'ye göre meselâ:

İnsan (kadın, erkek) iradesine sahiptir. İbadette olduğu gibi, dini emir olan sadakaları (zekat, fitre,vasiyet) kendi eliyle verir ve yapardı.

Şafi'ye göre bunların hepsi için her ocağın bir mullası olmak şarttır. Ve bütün bunlar; mullanın reyine göre ve onun eliyle yapılır.

Hanefi; çocukluktan çıkmış her kız ve kadını evlenmekte, mirasını kullanmakta serbest tutar. Onun bir velî veya vâsiye ihtiyacı yoktur.

Şafî'ye göre bunlar için velînin izni ve mullanın muvafakatı şarttır. (Bunlar için **Mehmet Avni**'nin **Fecrûl-İslâm**'ına müracaat).

İşte Doğu'da ve Güneydoğu'da şeyhlerin ve ağaların nüfuzu bu mezhep kayıtlarından doğar.

Bu kayıtları kırmak için medeniyetin kesin olarak ve bağdaş kurarak yerleşmesi lâzımdır. Bunun da kolay olmadığını hepimiz biliriz. Meselâ: Bitlis yüzyıllardan beri şehirdir ve ötedenberi Türk dillidir. Fakat Şafiî mezhebinin hükümlerinden zerre kadarını yumuşatamamıştır.

Şafiî mezhebi; sıkı disiplinli ve anarşist tarikatları teşvik etmiştir.

TARİKATLAR

13. üncü yüzyılda; Orta ve Yakın Asya'da Türk ve Türkmen yayılımı tamamlanmış ve Irak'taki Arap halifenin nüfuzu iki maddeye daraltılmıştı. 1- Hutbelerde ismini okutmak. 2- Türk hükümdarlara şatafatlı unvanlar vermek.

Fakat **Halife Nasır**; yaradılışta zâlim olduğu kadar kurnaz ve haris idi. Zamanının dört tarikat pirine başvurdu. Bu pirler şunlardı:

1- İmam-ı Şahabettin Suhreverdi: Bu zat Türk asıllıdır. Irak'tan Türkistan'a kadar her yerde sevilirdi. O geniş alan içinde yaşayanların iç ve dış yapısında etkili bir tarikatı ve bu tarikatın vicdan doyuran bir nüfuzu vardı. Şeriatçı idi.

2- Şeyh Abdülkadir-î Geylâni: Bu zat **Kürt asıllı**dır. Irakta ve Kürtler üzerinde nüfuzu vardı. Tarikatın adı Geylâni ve Kadirî'dir. Son savaşta Bağdat'ta İngiltere aleyhine ayaklanma yapan ve sonra Almanya'ya kaçan Geylâni bu sülaledendir ve bu tarikata dayanır.

3- Şeyh Ahmedî Rüfadî: Araptır. Arap illerinde ve Mısır'da müritleri vardır. Hintvarî pasifist bir tarikattır.

4- Şeyh Adî Binil Misafir: Bu zat **Yezidîliğin kurucusu ve pîri**dir. O tarihte Irak'ta, Suriye'de ve Doğu Anadolu'da kesif dindarları vardı.

Halife Nasır; bu dört pirle aşağı yukarı şu maddeler üzerinde anlaştı ve antlaştı.

1- İslâm dinini eski sadeliğine kavuşturmak.

2- Tekkeleri genişletmek; yaymak ve çekerli (çekici) kılmak.

3- Müritleri ordu halinde örgütlemek.

4- İcabında ve zamanı geldiğinde bu orduyu Hilafetin haklarını geri almak için harekete geçirmek.

5- Tekkelerin ve müritlerin hilafet haznesinden ödenekleri olmak.

Halife Nasır; 40 küsûr yıl süren halifeliği zamanında Sezar gibi debdebeli, Neron gibi gaddar yaşadı. Ve ona o hayatı tekkelerin dünyadan el etek çekmiş dervişleri sağladı.

Bizi ve memleketimizi ilgilendiren **Nakşibendilik** bu dört tarikattan biri olan **Sühreverdilikten doğdu ve Yesevîlikte gelişti.**

O sırada Avrupa'da da din kavgaları ve mezhep mücadeleleri vardı. Lübnan'ın Zahle kasabasında bir manastıra kapanmış **Hanna** adında dünyadan çekilmiş bir rahip vardı. Bu Süryani idi. Bir tarikat disiplini düzenlemişti. Bu disiplinde din motifi azdır. Kendisi Arapça da konuşabildiği için Müslümanlar'a da seslenebiliyordu. Avrupa'da **Sen Fransuva** bizzat kendisi ve Asya'da **Suhreverdî** ve **Yesevi** müritleri kendisine geldiler.

Disiplin basitti: Dünya geçimi için kaygulanmamak, küçük el sanatları ile geçinmek, bu doyurmazsa dilenmek, toprak üstünde yatmak ve yüzü yerlek (mütevazi) olmak.

İzbelere ve karanlığa gömülüp kendinden geçene kadar evrad çekmek, yalnız yaşamak, pirin emrinde mânen erimek yoluyla Allah'a ermek.

Tarikat; hücrelerden teşekkül eder. Her hücre üç kişiliktir. Her Nakşi yalnız hücre arkadaşları ile görüşür.

Sen Fransuva Avrupa'da San Fransisken tarikatını bu disipline göre kurdu. Ve bu teşkilâtla İtalya ve Fransa'da çok tahtlar devirdi, çok manastırlar dağıttı.

İç Asya'da çok kuvvetlenen Batıniliğe karşı Yeseviler aynı displine göre Nakşibendiliği kurdular (H. 7. nci asır). Ve Nakşibendiler muzaffer ordular halinde batıya doğru yürüdüler.Irak ile Doğu Anadolu'yu işgal ettiler. Timur'un muntazam orduları Nakşibendi dervişlerindendi. Ve bu orduların kumandanı Bahaeddin Nakşibendi idi. Tarikat adını bu zattan aldı.

NAKŞİBENDİLİK'TE DOKTRİN

Doktrin; kaynağını şu Hadis'ten alır: Allah dedi ki; *"Ben nurumdan bir sıkım avuçladım ve o nura, Muhammet Aleyhisselâm Ol! dedim"*. Ve bunun tefsiri şöyle yapılır: Muhammed Tanrı'nın nurundan olmadır. Halbuki insan olarak fâni idi. Nitekim öldü. Öldü amına; nuru İlâhi olarak Muhammed gerçeği (Hakikatı-Muhammediye) bakidir. Ve bu nur tarikatın pirine geçer. Bu mantık zincirine göre; günün Nakşibendi pîri olan zat Muhammet gerçeğinin varisi olarak Allah'ın nurudur. Bu zat bu gün Irak'tadır. Türkiye'deki pîrler için de iddia budur. Çünkü her pîr; bu nûrun kendisinde tecelli ettiğini veya babasında, dedesinde tecelli etmiş olduğunu iddia eder. Benliğini kaybederek Nakşibendi müritliğine eren her derviş daima kendisi gibi bir insan olan pîrle yüz yüzedir. Fakat kutlu söz pîrin dudaklarından dökülendir. Ve onun buyruğu kelâmullahtır.

Çetin bir riyazat devresinde sinirleri bozulan dervişin şuuru, âlemi tek ve dar zaviyeden müşahade eder. Menemen'i zapt etmek ve orada bir Şeriat devleti kurmak azmi ile yola çıkan 5 derviş önce; karanlık bir mağarada Eshabûl kehif (yedi uyurlar) gibi karanlığın özüne ve göbeğine gömüldüler. Masivayı unuttular. Artık ayakları yere basmıyordu. Melekler gibi kanatlanmışlardı. Pîrin nuru ile dolmuş, Allah yoluna girmişlerdi. Menemen'e indiler Kubilây'ı musalla taşında boğazladılar. Bunu yaparken dünyada kendilerinden başkası yoktu. Şeyh Said'in dervişleri de öyle idi. Ve bunların sayısı bugün de pek çoktur.

ŞİÎLİK - ALEVÎLİK

Bu konu üzerinde de durmak faydalı, olacaktır. Çünkü Zazalar'ın büyük bir kısmı Şîi ve Alevî'dir. İslâm güneşi çöllerde doğdu. Bu çöller uçsuz bucaksızdı. Bu çöllerin çevresinde ve bazı iç bölgelerinde Hıristiyanlar, Yahudiler ve Mecusiler toplum ve devlet olarak yaşarlardı. Bunların sistemli ve kitaplı dinleri, kaidelenmiş ahlâkları, sosyal hayatlarına uygun kanun tomarları vardı. Seviyeleri yüksekti. Hazreti Muhammed; bu çöl bedevilerinden 23 yıl içinde derlitoplu bir millet teşkilâtlandırdı. Arab'ın toplum anlamından yana bomboş olan; ve buna karşı her köşesine kadar füskû fücur dolu gönlünde bir Allah ve Muhammed aşkı ateşledi. Bu Bedeviler ilk kumanda üzerine çölden taşarak Arabistan çevresindeki medeniyet merkezlerini zapt ettiler. Aştıkları memleketlerin serveti yük yük ve en seçkin insanları katar katar çölün vahalarına taşınıyordu. Birinci Halife: Hattab'ın oğlu Ömer İran'ı çok iyi bilirdi. Oraya (Esbi Tazi) yani Arap atı götürür ticaret yapardı. Celula zaferinin dişili erkekli tutsak kafilesini görünce ellerini göğe çevirerek *"Yarabbi! İslâmı bunların döllerinden koru..."*. diye yalvardı. Yalvardı amma kafilenin başında huri gibi üç kız vardı. Bunlar üçüncü Yezd-i Cerd'in kızları idi. Ali'nin teklifi üzerine hemen o gün birini

kendi oğluna birini Ebu Bekir'in oğluna üçüncüsünü de Ali'nin oğlu Hüseyin'e nikâhladılar. İranlılar İmamı Ali'nin bu kibarlığını unutmadılar. Ve Ali'nin sülâlesini kendilerinden saydılar. Ali'nin torunu İmamı Zeyd ve Zeynel Abidin bu prensesin oğullarıdır.

Bu esirler fatihlerin köleleri idi. Birçokları da artırma ile satıldılar. Fakat bu kölelerin çoğu tahsil görmüş, sanat öğrenmiş, seçkin kimselerdi. Hele bazıları din bilgileri idiler. Aralarında ilâhiyat doktorları da vardı. Buna karşı o zamanki Arap; sade çoban, nakliyeci ve askerdi. Ve hepsi ümmî idi. Hazreti Muhammed'in Peygamberlik zamanında okur yazarın sayısı onu geçmiyordu. Bizzat Peygamber kendisi de ümmî idi. Kendisinin vahiy kâtibi Zeyd, Suriyeli bir köle idi ve Süryani dininde bir Hıristiyandı. Bu köleler Arab'ın evine girince her şey oluyorlardı. Şimdi ev halkı kâmilen bunlara kul köle idi. Onlara abid değil mevlâ diyorlardı. Nihayet bu dönmeler İslâm dininin âlimleri yani fakihler olunca İslâm esası sarsıldı. Ve Şiî doktrin bu şekilde meydana çıktı.

Ernest Renan, Fridrich Delitzehe, Kont de Gobineau bu kafa tutma hareketine ve İslâm doktirinine karşı mukavemetine; *"Arî ruhun Sami İslâmizme karşı isyanı"* adını verirler. Kont de Gobineau'nun ***"Troisamen Asie"*** adlı kitabında bu anlayış önemli bir konudur. Şiîlik işte böyle doğdu.

İslâm dinin böylece aslından ayrılmasını görenler de kımıldandılar. Onlar da şu düsturu koydular: Dini eski safiığına kavuşturmak lâzımdır. Bunlar Şiîlerin dine kattıklarını hürafe ve esatir diye adlandırıyor ve Hazreti Muhammed devrine dönelim diyorlardı.

Türk dünyasında bu iki akışın her ikisi de çok sert ve kıyıcı oldu. Harzemşahlar'dan Muhammet ve oğlu Celâleddin Şeriatçılara karşı korkunç bir kasırga gibi esti, **Batını** fedailer bunların ordularıydı. Hepsi Türk asıllı idi. İnceleme konumuz olan Alevi Zazalar yani Dersimliler onların biraz yumuşamış gevşemiş devamıdır. Safeviler'in Kızılbaşlığı fikir ve uygulama olarak onların aynı idi. Buna karşı Orta Asya'da ve bütün Türk dünyasında **Suhreverdi** ve **Yesevi** gibi tarikatçılarla Osmanlı padişahlarının bazıları şeriat adına kan döküyorlardı. Bizde son zamanların şeriatçı yazarları **Şair Akif, Şehbender Zade Hilmi** idi. Şimdikiler de malûmdur.

Şimdi artık Alevi Zazalar'dan yâni Dersim'den söz açabiliriz.

Dersim Çemişkezek'ten başlıyarak; Munzur kaynağına kadar Koçuşakları ile şenlenir. Bunlar Türkmen şivesi ile Türkçe konuşurlar, kasabaları Ovacık'tır.(4)

Munzur Dağı ve Munzur suyu iki kutsaldır. Dağın dibindeki kayalardan zorlana zorlana

---

(4) Dersim Kürtleri'nin kökeni başlıbaşına bir inceleme konusudur. (Bakınız Ağa, Şeyh ve Devlet S. 213 - 216)

fışkıran su; bir müddet yeni sağılan süt gibi ak ve köpüklüdür. Tıpkı Vedaların sütten yaptıkları *"homa"* içkisi gibi. Vedalar'da Tanrı'nın adı da *"Homa"* idi (Bu konu için **Huber**'in ***"Das trank Apfer"*** adlı kitabına müraçaat).

Alevi ve Sünnî hatta Nakşi Zazalar'ın hepsi bugün Tanrı'ya (Homay) derler. 1929'da Ovacık'ta bir **Baba**'ya bu Homa'nın eski Türk Tanrısı olduğunu söylediğim zaman o bana: *"evet öyledir ve Homa'nın dili ezelden beri Türkçe'dir"* dedi, ve Âdem'in cennetten çıkarılması hakkındaki Tanrı buyruğunu okumaya başladı. Bu buyruktan zabt edebildiklerimi aşağıya alıyorum buyruğu:

Türk dili ile Tanrı buyurdu Cebrail!
Türk dilince söyle gil, duru git dikil!
Türk dilince Cebrail hey! dur dedi
Dur gel! uçmağın terkim ur dedi.
Tuttu kolundan ileri yörüdü
Kapıya yakın varınca sürüdü,
Türk dilince dedi bu kez, yürü git!
Yüzü berk olma, adem söz işit!
Sakalı dahi yok idi hiç anın
Sakalın var ayağın aksak senin
Allah'ın buyruğu ile Cebrail
Adem'in yüzünü sığadı ey cahil,
Adem saf oldu gitti sakalı
Cennetteki gibi oldu her hali
O zaman uçmakta idi ol adem
Güslü Cenabet yoktu anda hem

Bu da, kelâmullahın Arapça olduğu iddiasına karşı isyâni bildiren bir belgedir. Ve işte daima âsi olan Dersim'in vicdanî cebhesi budur.

ZAZA ALEVİLİĞİ

Genel olarak bu Aleviliğe Dersim Aleviliği denilir. Diğer Aleviler'den farklıdır. Bunlar inanç bakımından Batınî ve ulusal teşkilât bakımından Zeydî'dirler.

ZEYDİLİK:

İmam Zeyd İmam Hüseyin'in oğludur. Ebu Bekir ve Ömer'in anılarına saygısızlık etmediği için müfrit Aleviler kendisini reddettiler. Emeviler de kovaladı. Kendisi öldü. İki oğlundan biri Afrika'ya kaçtı bugünkü Zengubar ve Yemen Zeydiliğini kurdu. İkinci oğlu Dersim dağlarına sığındı. Oradaki halka; doktirinini aşıladı. Bu doktrine göre; padişahlık, halifelik ve her çeşidi ile klasik hükûmet teşkilâtı bidattır. Her zaman kovalanmalıdır. Çünkü dünyayı imam ve ilâhi akılla idare eder. İmam; Zeyd sülalesindendir, ve ilâhi hüviyeti vardır.

Dersim'in seyyitleri Kureyşan aşiretindendir. İlk imamla beraber gelen kimselerin devamı itibar edilirler.

Her imamın bir sözcüsü bir de babı vardır. Sosyal yönetim *"Commaat"* denilen bir meclisin elindedir.(5)

Dersim'de Zoraki İskân İmkansız

Bütün bu geniş açıklamayı şunun için yaptım. Dersim'de düşündüğümüz maksatla ve tasarladığımız biçimde bir iskân hiç bir zaman kâbil olmayacaktır. Bir defa Dersim muhacir yerleştirmeye elverişli bir yer değildir. Sonra oraya yerleştirilecek her Sünnî Türk; bir Dersimli'yi kaçırır ve bu hal sade gerginlikle kalmaz, kanlı kavgalara kadar götürür.

En uygun çare, **Dersim'de Dersimliler'i yerleştirmektir. Yani Dersimliler'i dağlardan ve perakende köycüklerden ovaya indirmektir.**

Bunun ameli çaresi; ovalarda himayeli el sanayii merkezleri kurmaktır. Dersim'de keçi ve meşelik var. Meşelikler iyi bir amenajman ile geniş ölçüde fakat küçük çapta; devamlı bir doğramacılık besleyebilir. Keçi ürününden süt, dericilik, kıl dokumacılığı sanayii kurulabilir. Başka imkânlar da aramalıdır. Fakat birinci şart bu sanayi idarecilerinin kendilerinden olmasıdır. Okul tamamiyle lâyık olmalıdır. **Dersimli** çabuk uygarlaşır, tab'an medenidir, **çabuk Türkleşir çünkü dili Türk fonetiğine uyar.** Büyük fabrika ve sanayi maksada hizmet edemez.

Özet: Alevi Zazalar'ı Munzur babanın, Tojik babanın, Sultan babanın yattığı dağlardan aşağı indirmek yolunu açmalıyız, burada iskân bu şartlara göre düzenlenmelidir.

DERSİM DIŞINDA ALEVİ ZAZALAR

Bunlar Varto'nun üstünde ve Bingöl dağının Muş ovasına bakan yüksek yamaçlarında yaşarlar. Başlıca köyleri şunlardır: **Avdelan, Lolan, Üstükran, Canasaran** ve birkaç

(5) Dersim'de *"Alevi - Kürt"* dinsel yapılanması için bkz. Peter Bumke: **Dersim'de Kızılbaş Kürler,Öz-ge Yayı.,**

daha... Bunlar da Alevidirler ve **Hınıs** üzerinden kuzeydoğu boyunca hududa kadar uzanan bir koridor yaparlar. Bu bakımdan **Hınıs** çok yerinde bir kültür merkezidir.

SONUÇ:

Şimdiye kadar, Doğu ve Güneydoğu illerimizde yaşayan etnik grupları dil, din, mezhep ve tarikat bakımından bir dereceye kadar tanımış oluyoruz. Madde madde sıralarsak şu tabloyu görebiliriz:

1. Bu bölgede yaşıyanlar; Kırmanç ve Zaza'dır.

2. Sünnî Müslümanlar'ın çoğu; mezhepte Şafiî, tarikatta Nakşi'dir.

3. Sünni Müslümanlar'ın bir kısmı Kırmanç bir kısmı Zaza'dır.

4. Alevile'rin hepsi Zaza'dır.

5. Süryaniler'den ayrıca konuşacağız.

6. Bu bölgede Van'dan başlayarak Elazığ'a kadar, Türkçe konuşan şehirler, kasabalar ve köyler vardır.

Bunlar; doğudan batıya doğru Van, Edremit, Erciş (burada Türk dilli köyler gördüm), Ahlat, Adilcevaz, Bulanik (Ahil kelekli eski göçmen), Muş, Bitlis, Pertek, Elazığ ve biraz güneye doğru Maden, Ergani, Çermik, Diyarbakır.

7. Bu Türk dilli kasabalar, Kırmanç ve Zaza dilli stokların arasındadır. Bu özellik gözönünde tutularak:

Bölgeyi İkiye Bölen Türk Barajı

Erciyes'ten Tunceli yakınlarına kadar uzanan bir hattın güneye doğru elli kilometre derinliğinde bir yerleştirme bölgesi saptamak; (amaca çabuk ve kolay varmak bakımından gerekli görünür. Bu yerleştirme, *"bölgeyi ikiye bölen Türk barajı"* olacaktır.

Nasıl ve Nereden Göçmen?

Nasıl ve nerelerden göçmen getirmeli? Ve yerleştirme şartları ne olmalı?

Anadolu'da; artan nüfusunu başka yerlere gönderen bölgeler vardır. Meselâ bunlardan: 1. Rus hududundan Ordu'ya kadar olan; Karadeniz kıyıları ve arka bölgeleri. Bunlardan Rize bölümündeki halk çok hareketli, çok çalışkan ve çok beceriklidir. Vaktiyle Rusya'ya gider

orada para kazanır dönerlerdi. Şimdi de büyük şehir ve kasabalarımızda; fırın, lokanta, pastahane ve otel işletirler. Bunların toplu olarak tarımcı köy kuracakları tahmin edilmez. Böyle olmakla beraber; dağ içi perakende köylerinden mühimce bir kısım halk alınabilir. 2. Ordu iline kadar olan sahada ova çiftçiliğine kolayca alışacak nüfus vardır. 3. İç Anadolu'nun Çankırı, Çubuk, Arapkir, Eğin, Darende, Divriği halkı içinde gurbetçiler varsa da bunların atadan kalma işleri, ve gedikleri vardır. Bunlar tekrar memleketlerine dönerler. Orakçılar da öyle. Maksadımıza yarayacak nüfus; küçük ve parekende köylerde ve toprağı dar yerlerdedir. Bunları toptan veya tek tek kaldırıp bol imkânlı, geniş topraklara yerleştirmek elbetteki kendilerinden yana da bir nimet olacaktır.

Önemli soru, şudur:

Bunları nasıl iskân edelim? Bu problem çok eskidir. **Leon Cahun**; ***"Introduction â l'histoire de l'Asie"*** adlı eserinde; bizim de düşündüğümüz tarzda bir iskânın şartlarını yazar.(6) Ben de ***"Köylerimiz"*** adlı kitabımda bundan bahsettim, bu metodla Romalılar, Hicaz'a kadar olan çölde göçebeleri yerleştirdiler. Ruslar; Türkistan'ı Ruslaştırdılar. En modern yerleştirmeyi İsrail uyguladı. 1941'de Filistin'de bu yeni köylerden ikisini ziyaret ettim. Bu köyler; büyük bir sermayenin; derhal faaliyete geçmek üzere kurduğu bir fabrika gibi kuruluyorlar. Bizim buna ne tekniğimiz, ne paramız yeterlidir. Yalnız köy işletmeleri dikkatimi çekmişti. Bu işletmeyi bana şöyle anlattılar:

1. Bazı köyler; tıpkı şimdi bizde olduğu gibi çalışırmış. Yani her toprak sahibi müstakil bir bütçe ile, yalnız kendi emeği ile ve yalnız kendisi için çalışırmış.

2. Bazı köylerde toprak sahipleri, aralarında bir işletme ortaklığı kurarak köy tarlalarını tek bir çiftlik halinde işliyor, ürünü ortakların; toprak ve emek hissesine göre bölüşüyorlarmış.

3. Rusya'daki *"kolhos"* gibi. Bana bilgi verenler; ikinci tipin kabul edileceğini söylemişlerdi.

Mecburi İskânı Uygulama Yöntemi

Üzerine eğildiğimiz durum ince, mazide olduğu kadar da kıvrandırıcıdır. Çünkü geceler gebedir, yarının ne olacağı kestirilemez. İskân metodu, iskân yeri en kısa zamanda tesbit edilmeli. Devamlı para ve sağlam imkân kaynağı bulunmalıdır. İskân yerinde sarsılmaz devamlı bir güven kurulmalıdır. Zemine uymayan köy ve kasaba tipleri hem gelişemez hem sıkıntı verir. Bunun için bölgenin topografyasına uygun plânlar önceden hazırlanmalıdır.

---

(6) H.R. Tankut, bu eseri ayrı bir yazı konusu etmiş, ancak bu yazı eksikli olarak elimizdedir.

Yer tesbit edilir, iskân noktaları belirtilince oralara göçmen getirmek için önemli bir kaynağımız da ordumuzdur. Bunun için şu pratik tedbir düşünülebilir:

İskân bölgesinde bir veya birkaç garnizon kurulur. Bu garnizonların istihkam taburları bulunur. Küçük köylü veya dar topraklı kur'a erleri bu garnizonlara, ve bu istihkam kıtalarına verilir, eğitimlerinin altıncı ayından sonra kendi köylerini kendi elleriyle yaparlar. Askerlik hizmeti bitmeden erin eski köyündeki ailesi yeni köyüne nakledilir.

Ne şekilde olursa olsun iskân toplu ve aralıksız olmalıdır. Her hangi bir ihmal felaket getirir. Bütün bunların başında gelen müeyyide ikidir.

1. Devamlı para

2. Davanın ulusallığını hükümetlerin anlaması ve benimsemesidir.

Leon Cahun der ki: *"Çin'de bu iskân bir asır devam etti. Bu müddet içinde sürüp giden hanedanlar muhabereleri ve partiler mücadelesi bu devamı aksatmadı."*

Devamlı para için, bir İskân Bankası kurulmalıdır. Bu bankanın sermayesi millî bankaların ortaklaşması ve hükûmetin belirli ve devamlı yardımı ile toplanır. Banka (başına buyruktur). İdare meclisi daha fazla bir mütevelli heyetidir. Nizamnamesi özel kanun ile te'yit edilir ve dokunulmazlığı kanunla kabul edilir.

H. Reşit Tankut; Ank. 24.3.1961

VII. BÖLÜM

ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ SAVCISI (1925) VE BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞ (1943) AVNİ DOĞAN'IN *"KÜRT RAPORU"*

1892 Yozgat doğumlu Avni Doğan; Kaymakamlık, Valilik, 1923'ten başlayarak çeşitli dönemlerde Milletvekilliği, 1961'den sonra Kurucu Meclis üyeliği yapmış ilginç bir kişiliktir. Konumuz açısından en önemli görevleri 1925'te Şark İstiklâl Mahkemesi Yedek Üyeliği, Savcı Yardımcılığı ve 1943-1946 döneminde Milletvekilliği sırasındaki I. Umumi Müfettişlik görevidir.

*Avni Doğan da, TC Devletinin Kürtler'e yönelik politikalarında önemli roller yüklenmiş yöneticilerden biridir. 1923-1927, 1943-1946, 1950-1954, 1957-1960, 1961-1965 dönemlerinde Milletvekilliği, 1961-1962 yıllarında Devlet Bakanlığı yapan Avni Doğan'ın bilinen tek yayını "**Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**"dır (1965).*

*Ancak öyle görünüyor ki, "yazar" olarak da tanıtılan **Avni Doğan**'ın asıl işi Kürtler'e ilişkin "gizli rapor" düzenlemektir. Bu bölümde, 1943-1947 yılları arasında, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Van ve Hakkari illerini kapsayan Birinci Umumi Müfettişlik döneminde **Avni Doğan**'ın 1943'de hazırladığı "**Kürt Raporu**"nu bulacaksınız. Rapor, hernekadar Türk Tarih Tezine uyarlanmaya çalışılsa da birçok anlamlı gerçeği de yalın biçimde gözler önüne sermektedir. Bu nedenle, Raporun ilgiyle izleneceğine inanıyoruz.* (İdareciliğiyle ilgili olarak bkz. **Meşhur Valiler**.)

(M.Bayrak)

BU RAPORUN YAZILIŞINDAKİ MAKSAT
ve
TAKİP EDİLEN USUL

Gerek vekâlet dosyalarında ve gerek alâkalı vilâyetlerde, Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi hakkında esaslı bazı bilgilerin bulunduğunu tahmin etmek mümkündür. Ancak, bu müteferrik malûmatın - bir bakışta - umumî ve toplu bir bilgi edinmeğe elverişli olmadığını kabul etmek yerinde olur.

Parça, parça ve birisi bir dosyada gizli kalan bu malûmatı, maksada uygun bir sıra ve intizam içinde toplamak; Bölgenin coğrafyasını, içinde yaşayan Halkın tarihî devrelerden itibaren geçirdiği siyasî değişiklikleri kısaca kaydetmek; bugünkü durumu belirtmek; **Umumî Müfettişlik mıntıkasını zaman zaman kasıp kavuran isyan hadiselerinin sebepleriyle sirayet mıntıkalarını göstermek; dili ve dileği bizimkinden başka olan büyük bir insan kitlesinin** içtimaî hayatını ve siyasî temayüllerini göstermek; şimdiye kadar Devletçe tertip olunup ta kısmen tatbik edilen ve kısmen kuvvete kalan ***"Islahat Projeleri"*** ile bunlardan alınan neticeleri tahlil eylemek; idare bakımından faydaları inkâr edilemeyecek bir zarurettir.

İşte, arzettiğim bu ihtiyaçları karşılamak maksadiyledir ki **Raporu**mu, yüksek huzurunuza takdim ediyorum.

Rapor'u yazarken, istifade edilen kaynakların sağlam olmasına, her türlü hissî düşüncelerden uzaklaşarak realitelere dayanılmasına itina edilmiştir. İlmî ve tarihî malûmat, en itimada değer menbalardan alınmış ve faydalanılan Devlet istatistikleriyle dosyalardaki malûmat değerlendirilmiş, tetkik ve müşahedelere istinat eden kısmında ise -imkân nisbetinde- tevil ve tefsirlerden kaçınılarak hadiseler (olduğu gibi) aksettirilmiştir.

Verilen malûmatı kolayca anlaşılır bir hale sokmak maksadıyla **Raporu**, üç kısma ayırmayı faydalı buldum:

BİRİNCİ KISIM:

1. Bölgenin coğrafî durumu
2. Tarihî devre içinde bölgenin geçirdiği siyasî değişiklikler.

İKİNCİ KISIM:

1. Acele olarak yapılması gereken işler
2. Uzun yıllara sari bir temsil (asimilasyon) ve ıslahat programı nasıl hazırlanabilir?

ÜÇÜNCÜ KISIM

Hülâsa ve mülâhazalar

Bu raporun ihtiva ettiği hususları ileride daha genişletmek, toplu ve kısa bir halc sokulan maddelerin herbirini, **her vilâyet ve her kaza için** daha tafsilâtlı bir şekle koyarak mıntıkada vazife yapacak idare âmirlerine (hizmete mahsus) bir rehber haline getirmek için esaslı bir program dahilinde çalışmaktayım. Ayrıca, ve Bölgede yaşayan halkı sevk ve idareye kabiliyetli insanların mazileriyle bugünkü temayüllerini tesbit etmek ve her idare âmirinin bu malûmatı kendi memuriyet devreleri içinde de işleyerek kendisinden sonra gelecek vazife sahiplerine hakikî bir kaynak olarak hazırlamaları yolları üzerinde de lüzumlu tertibat alınmıştır.

BİRİNCİ KISIM:

1. Bölgenin Coğrafi Durumu,
2. Tarihi Devre İçinde Bölgenin Geçirdiği Siyasî Değişiklikler,

COĞRAFİ DURUM

TOPLU BİR BAKIŞ

Sekiz Vilâyetten teşekkül eden **Birinci Umumî Müfettişlik** bölgesi, yüksek dağ silsileleri ile yine yüksek ve münbit yaylaları, sert ve yalçın yamaçlarla çerçeveleyen dar ve derin vadileri, geniş ve bereketli ovaları sinesinde toplayan bir mıntıkadır.

Şark bölümleri, birbirine yakın ve sıkışık yüksek dağlarla kapalıdır. Bu dağların irtifaları bazan 4.000 metreyi geçer. Yaylalar ortalama bir hesapla 2.000 - 3.000 metreye kadar yükselir. Fırat ve Dicle kenarları ile Cenup sınırlarındaki ovalarda rakım 600-650 metreye kadar alçalır.

İklim serttir. Yüksek dağ mıntıkaları, senenin yedi sekiz ayında daima karlarla örtülüdür. Dörtbin metreden itibaren daimî (Cumudiye)ler yer yer kendini gösterir. Ova ve steplerde mevsimler, yine çok sert bir tahavvül içinde geçer. Yazın 30-40 dereceyi bulan sıcaklarla kavrulan ovalarda, kışın soğukları sıfırın altında (24)e kadar düşer. Bölgenin şimal ve şark sahalarına yağan karlar 2-3 metreyi aşar. Yaz aylarında rutubetsizlik içinde kavrulan vadiler, sonbaharla, kış ve ilkbahar aylarında ağır bir rutubet tabakası ile örtülü kalır.

Ormanlar gayet az, dağlar çok yerde çıplaktır. Van Gölü'nün cenup kısmı ile cenup-batı sahalarında küçük ormanlar ve seyrek fundalıklar görülür. Mardin'in Mazı Dağı sırtları ile

Sason Dağları'nın garp kısımlarında parça parça meşeliklere rastlanır. Ovalarda bahar çabuk geçer; yaz sıcakları birden basarak yeşillikleri sarartır, sarı ve yanık bir manzara her tarafı kaplar. Buralarda toprak çok bereketli, çok verimlidir. İyi işlenmediği halde bile arpada bire yirmi, buğdayda bire onsekiz normal bir verim sayılır. Pirinç, bire yüz verir.

Yüksek yaylalarla dar ve küçük vadilerde bol ot ve su bulunur. Büyük koyun ve keçi sürüleri bu otlaklardan faydalanır. Güzel katırlar, yüke dayanıklı merkepler yetişir. İyi sığır ve ineklere rastlanır.

Buğday, arpa, her nev'i darı, pirinç başlıca gıda maddeleri olarak ekilir. Bol yağ, peynir istihsal olunur. Yün, keçi kılı her türlü hayvan derisi başlıca ihraç metaıdır. Siirt, Mardin, Beytüşşebap mıntıkalarında güzel bağlar ve her türlü üzüm bulunur. Cenuba yakın mıntıkalarında nar, incir, zeytin yetişir.

Muş, Bismil, Haran Ovalarıyla tek tek dağlarından (Nusaybin)e kadar devam eden Resülayın ve Kızıltepe düzlükleri bütün tarih boyunca bereketiyle tanınmış olan **"Mezopotamya"** nın kökünü teşkil eder.

Sanayi ve el işi pek mahduttur. Siirt ile Van'ın bazı kazalarında (Şal, Şapik) denilen yerli kumaşlar yapılır. Siirt'in güzel battaniyeleri revaç bulmuş bir sanattır. Midyat ile Mardin ve Urfa'da gümüş ve altından ince kuyumculuk işleri yapılır.

Halkın ekseriyeti ziraat ve bilhassa hayvan yetiştirmekle geçinirler. Hayvancılığın zaruri icaplarından olarak nüfusun mühim bir kısmı yaylalara çıkar. Kışın köy ve kasabalara dönerler.

Çadırdan başka evleri bulunmayan ve yalnız hayvan sürüleri beslemekle meşgul olan (Göçer)ler yazın şimale, kışın cenuba tek tek dağları ile Urfa, Haran, Resulayın ve Bismil mıntıkalarına inerler.

NÜFUS, IRK ve DİL

Bölge, Türkiye'nin nüfusu en az olan bir sahasıdır. Büyük ve bereketli ovalar boş denecek kadar tenhadır. Bazı sahalarda 40-50 kilometre ancak küçük bir köye rastlanır. Dağlık mıntıkalarda beş on evli köycükler vardır. Kaza merkezlerinin birçoğu büyükçe bir köy kadar bile kalabalık değildir.

1935 yılı sayımına göre Umumî Müfettişlikte nüfus miktarı 1,222,113'tür. **Kütüğe kaydolmıyanların miktarı yapılan tetkikata göre yüzde onbeşten aşağı değildir.** Bu nüfusun anasıra taksimi yolunda İstatistik Umum Müdürlüğü'nce hazırlanan cedvele göre bölgede:

Türk	322.267	
Zaza	47.880	(Bizde Kürt adı verilmektedir.)
Kırmanç	700.303	(Bizde Kürt adı verilmektedir.)
Arap	107.628	
Ermeni	4.966	
Süryani	23.143	
Musevi	4.117	
Yezidi	2.241	
Çerkes	2.816	

Bu taksimin nasıl bir hesaba istinat ettirildiği pek belli değildir. Bu sebeple hakiki bir anasır ve ırk cetveli olarak kabulü hatalı olacağına kaniiim. Çünkü basit ve cahil tahrir memurlarının bilgileri bu işi tam bir doğrulukla yapmaktan çok uzak olduğu gibi İstatistik Umum Müdürlüğü'nün tahrire mahsus bültenlerindeki kısa ve kifayetsiz izahatla bile karışık ve mühim bir tefrikin isabetli olarak yapılmasına imkân yoktur. Bu kadar mühim bir mes'eleyi yalnız konuşma dili ile halletmeğe kalkmak kuru bir iddiadan ileri bir değer ifade edemez.

İlmî görüşlerin münakaşa ve isbatı, mevzuumuz dışında bir saha olmakla beraher şurasını kaydetmek isterim ki en müfrit ırk nazariyeleri bile bugün (Kürt) adıyla andığımız insanları, müstakil ve başlıbaşına (Irk) olarak kabule müsait değildir. Bunların kullandıkları (dil)de, tıpkı kendileri gibi bir halita ve tesalup mahsulüdür.

(Zaza) denilen büyük kitlenin (Hazar) Denizi kıyılarından inen ve (Zazik) denilen Türk boyundan başka bir şey olmadığı yakın tarih tetkikatıyla zaten ısbat edilmiş bulunuyor.

Bilindiği gibi Orta Asya'dan kopan büyük göç dalgaları (nan-lu=cenup yolu) ve (pe-lu=şimal yolu) adı verilen iki koldan garba doğru akıp yayılmıştır. Her iki koldan ilerleyen bu göç dalgaları daima Van Gölü ve Mezopotamya sahalarını yalayıp geçmiş ve buralarda geniş Türk birikintileri bırakmıştır.

Yakın devrelere ait olan Cengiz ve Timur'un sürüklediği göçleri buna ekler, son defa yapılan arkeolojik hafriyatın meydana çıkardığı hakikatleri de[1] ilâve edersek bölgede

(1) Orta Asya ile Şimali İran ve Van'da Şamramaltı'da yapılan hafriyat ile Girit ve (Trova) da yapılan kazılarda çıkan çömleklerde teknik beraberliği vardır. Hepsinde çömlek satıhları cilâlı bir tabaka ile parlatılmıştır. (Trova) ve (Girit) de bulunan emzikli ibriklerle yassıtaş tabakalarına Mezopotamya ile Umumî Müfettişlik bölgesinin çok yerlerinde rastlanmaktadır. Orta Asya'ya doğru ilerledikçe teknik beraberliği baki kalmak şartiyle iptidaileşen bu eserler, buralara giren ilk medeniyetin Orta Asya'dan geldiğini ve Türk göçlerinin buralara yerleştiğini gösterir. (Avni Doğan)

yaşayan insan halitasının içinde en bol unsurun (Türk) olduğunu kabul etmek zaruri bir şey olur. Hele (Zaza)lar için bu hükmü vermekle hiç te hata etmiş olmayız. (Türkmen) karakterini hâlâ muhafaza eden bu insanların kullandıkları dilin bünyesinde Türk kökleri ihmal edilmeyecek kadar mebzuldür. Şiî (Zaza)lar ise Türk dilini tamamen muhafaza etmişlerdir.

Bu sebeple İstatistik Umum Müdürlüğü'nün anasır ve ırk cedvelini kifayetsiz ve hatalı bir vesika addetmek yerinde olur. Elli altmış sene önce Türkçe konuşan ve hâlâ babalarının Türk olduğunu inkâr edemeyen (Badilli=Beydilli) ve (Karakeçili) aşiretlerinin bugün Türkçe'den başka bir dil konuştuğu için bölgede bir Kürt ırkının varlığını kabul etmek doğru olamaz.[2]

Ancak, şurasını ehemmiyetle belirtmek lâzımdır ki asılları ister Türk olsun, isterse olmasın **bugün Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında (Türkçe'den başka bir dil) ve (Türk'ün dileğine aykırı bir dilek) hâkim bulunmaktadır.**

BÖLGENİN DAĞLARI

Bölgenin Dağları (6180) rakımlı (Ararat) düğüm noktasından ayrılarak Cenuba doğru sıralanır. Cenuba inen bu silsilelerden garba doğru büyük kollar ayrılır. Cenuba inen sıradağlar, birbirine oldukça yakın üç dizi set teşkil eder:

Birinci sıra İran'la hududumuzu ayırır. Ararat'tan başlayarak (Sarı Uçan, Sarı Çimen, Eşgül 2500, Hızırbaba 3000, Beriban 2910, Surava 3100, Haravil 3670, Mordağ 3810, Kutludağ 3210).

Bu sıradağların mühim geçitleri şimalden başlıyarak sırasıyle: (Doğan Gediği), (Şehsulu Gediği), (Çilli Gediği), (Karadere Gediği), (Hacıbey Gediği), (Kotan Gediği) ve (Kinasor Geçidi)dir.

İkinci sıra - Birinci sıra dağların garbından cenuba doğru inen sıradağlar şunlardır: (Kavak Dağı 3700), (Barkiri Dağı 3100), (Küh Dağı 2850), (İsabey Dağı 3310), (Ahta Dağı 2800), (Irgat Dağı 3750), (Kara Dağ 3700), (Ciro Dağı 4200).

Bu iki büyük Seddin arasında Zap Vadisi ile Hoşap Vadisi, Çölçemen ve Saray düzlükleri ve Çaldıran Ovası vardır.

---

(2) Dil, tarih ve sosyolojiyle daha doğrusu bilimle hiç bir ilgisi bulunmayan Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı (1925) ve Kürdistan Genel Valisi (Birinci Umumi Müfettiş) konumundaki (1943) Avni Doğan'ın Kürt tarihsel ve toplumsal gerçekliğiyle ilgili savlarını ciddiye almak kuşkusuz mümkün değildir. Bu nedenle raporunu bir "ibret belgesi" olarak veriyoruz. Öyle anlaşılıyor ki TC Devleti de, 1943 tarihli bu Raporu bir başlangıç olarak hazırlatmış ve 1945-46'da eski Vali ve Mülkiye Başmüfettişi Ahmet Hasip Koylan'a Kürt isyanları üzerinde yoğunlaşan daha boyutlu bir araştırma raporu hazırlatmıştır. (M. Bayrak)

Birinci ve ikinci sıradağların arasında, Zap ve Hoşap sularının yukarı mecraları yakınında irtifaları yüksek fakat imtidadı az bir silsile daha vardır: (Harabeyit Dağı 3550), (Mengen Dağı 3610), (İspiriz Dağı 3580).

Üçüncü sıra - Üçüncü sıradağlar, Van Gölü'nün hemen şimalinden başlıyarak Cenuba doğru iner: (Şuli Dağı 2600), (Çomaklıbaba Dağı 2650), (Ererek Dağı 3250), (Vaviran Dağı 3050), (Gemetala Dağı 3500), (Mamemusa Dağı 3220).

İkinci ve üçüncü sıradağların arasında Beytüşşebab, Sovasor, Ercik ve Barkiri Ovaları vardır.

Bu sıra dağlardan garba uzananlar

1. Cilo dağı'ndan başlıyarak garba doğru uzanan dağlar: (Cilo Dağı 4200), (Sümbül Dağı 3800), (Altın Dağları 3350), (Tanin Dağları 3000), (Gelamemi Dağı 3220). Bu silsile meşhur (Cudi 2100) Dağı'na ulaşır.

2. Bu silsilenin hemen şimalinden garba uzanan ikinci sıra dağlar, Mamemusa Dağı'ndan başlar, 2500-3000 rakımları arasında tahavvül ederek çıplak ve sulak bir yaylalar silsilesi vücuda getirir. (Botan)'ın cenubundan geçerek (Pervari) ile (Eruh) arasında ormanlık bir manzara peyda eder. Bir taraftan Sason dağlarının cenuba inen kolları ile birleşir, bir taraftan da cenuba dönerek yayvan tepeler halinde Diyarbakır'ın güneyinde (Karacadağ) ile nihayetlenir.

3. Garba uzanan üçüncü silsile Sason dağlarıdır. Sert ve yalçın kayalıklar ve dik yamaçlar halinde yükselir. En yüksek noktası 3100 rakımında bulunan (Malato) tepesidir. Garba doğru ilerledikçe küçük ormancıklar vücuda getirir. Yüksek tepeleri şunlardır: (Gotelâ 2950), (Mirismail 2300), (Gorik dağı 2320), (Akadağ 2550).

4. Garba uzanan dördüncü kol Van Gölü ile (Murat) havzasını birbirinden ayıran münferit ve çıplak dağlardır: (Süphan Dağı 4450), (Yakup dağı 3500), (Nemrut Dağı 2900).

Son iki silsile ile Sason dağları arasında (Murat) ile onun ayağı olan (Karasu) çayının suladığı meşhur (Muş Ovası) vardır.

MINTIKANIN EHEMMİYETLİ SULARI

1. Büyük Zap Suyu, İran hududuna yakın (Havari) dağından çıkar, Başkale civarını sulayan Başkale Suyunu alır. Biraz daha cenupta Yüksekova Kazasını sulayan (Nehil) Çayını alır. Kayalık, dik yamaçlarla örtülü yatağının içinde sel gibi şiddetle akar. Çölemerik yakınlarından geçer, burada (Zap) ın etrafı korkunç, dar ve çok derin bir vadi halini alır. (Levin) nahiyesinin cenubundan Irak topraklarına geçer.

2. Dicle Nehri, Osmaniye'nin şimalinden çıkar, şarka doğru gelir, Sason sıradağlarından çıkan (Ambar), (Batman), (Garzan) sularını alır. Siirt'in cenubundan (Botam) Çayını alarak cenuba dönelim. Mecrası geniş, akışı oldukça süratlidir. Sağdan soldan küçük sularla beslenerek Cizre cenubunda Irak'a girer.

3. Fırat nehri ve ayakları

Fırat Nehri bölgenin garbı ile şimalinden bir kısmını sular. Şimalinde (Tercan), şarkında (Tuzla) Suyunu ve garbında (Karasu)yu alarak garbe dönerek (Çaltı) suyunu alır. Keban şimalinde (Murat Suyu) ile birleşir.

Bu nehrin en büyük ayağı olan (Murat) Suyu, Van Gölü'nün şimalinde (Muratbaşı) denilen (3250) rakımlı dağdan çıkarak Bayazit'ten cenuba döner. Bulanık şimalinde (Hınıs) Suyunu alır. Birçok ufak sularla beslenerek Muş Ovasına iner. Bu ovanın mühim bir kısmını sulayan (Karasu) ile birleşir. Daha garpta bazı (Munzur) ve (Piri) Sularını da aldıktan sonra Keban yakınlarında Fırat'a karışır.

4. Van gölüne dökülen küçük çaylar

Bu çayların en mühimi Çaldıran ve Muradiye Ovalarını sulayan (Bend-i Mahi) Suyudur. Şimali şarki köşesinden göle dökülür. Bu çayın cenubunda Van Gölünün şimaline dökülen Karasu vardır. Daha cenupta Hoşap Ovasını sulayan (Micinger) Suyu Gevaş'ın şimalinden geçerek göle karışır. Gölün şimaline dökülen suların en büyüğü (Ziylan) Deresidir. Gölün cenup kısmına dökülen sular hafîf ve küçük dereler halindedir.

Göller

Van Gölü tarihî devrelerden beri göl halinde malûm olan ve takriben 2800 kilometrelik bir sahayı kaplayan Van Gölü, deniz sathından 1700 metre yüksektedir. Sularında bol miktarda karbonat mevcuttur. Şimali şarki kıyılarında petrol emarelerine tesadüf edilmiştir. Birinci Cihan Harbinde Ruslar'ın bu mıntıkayı istilâ sırasında, bu petrol menbalarından istifade edilerek Göldeki Motorlara yetecek kadar yani (günde 1,5 Ton) mazot istihsal edildiği gibi büyük mikyasta (karbonat) da çıkarılmıştır.

Gölün cenup sahili arızalı ve bereket bakımından zayıftır. Şimal ve şark kısımları zengin ve bereketli topraklardır. Van Gölünde mazotla müteharrik küçük gemiler ve sallarla münakalât yapılır. Van, Gevaş, Erciş, Ahlat, Tatvan belli başlı iskeleleridir. Ruslar (Ermis) köyünde bir tersane kurmuşlar ve burada tamire muhtaç motorları havuzlamışlardır. Bugün Tatvan'da küçük bir tamir atölyesi ile deniz yolları idaresinin bir oteli vardır.

Suların taşıdığı mürekkebat-ı medeniye balık yaşamasına imkân vermez. Bu sebeple göle dökülen suların menbalarına yakın sahalarda bulunabilir.

Van Gölü'nün yakınlarında (Ercik), (Nazlı), (Akgöl), (Hacılıgöl) adlarında küçük birkaç göl daha vardır. Bu küçük göllerin deniz seviyesinden irtifaı Van'a nisbetle 20-25 metre daha yüksek olup 1720-1725 rakımındadır. Nemrut Dağı'nın kraterinde oldukça büyük hilâl şeklinde bir göl daha vardır.

Bölgenin Yolları

A. Eski tarihî yollar. Büyük ordu ve akınların geçişine müsait olan tarihî yoların chemmiyetlileri bölgenin cenup kısmından geçer:

1. Garbî Anadolu'dan gelerek Adana'dan geçen ve Urfa üzerinden Erbil'e ve oradan da İran ve Hind'e giden yol,

2. Yine Garbî Anadolu'dan gelerek Malatya-Diyarbakır-Nusaybin'den geçerek Erbil üzerinden İran ve Hind'e giden yol,

Bu iki yoldan başka ikinci derecede bir yol da (Diyarbakır-Garzan-Bitlis-Erciş-Muradiye-Kutur Boğazı) istikameti ile İran'a gider.

Bu yollar, bütün tarih boyunca büyük akın ve istilâ ordularının geçişine yaramıştır. Süveyş Kanalı açılmadan önce İran ve Hind ticaretinin kara yolu olarak da zaman zaman istifade edilmiştir.

Bugün Yollar

A. Demiryolu

1. Malatya-Diyarbakır-Irak demiryolu, Batman istasyonuna kadar işlemeye açılmış ve bu demiryolunun şimdilik müntehası bulunan Kurtalan kazasına kadar bütün toprak tesviyesi ve sınai imalât işleri ile binalar ikmal edilmiş yalnız ray malzemesi henüz tamamlanamamış olduğundan Batman-Kurtalan arasında büz ferşiyatı yapılmamıştır.

2. Elâzığ-Van demiryolu hali inşada olup üzerinde çalışılmaktadır.

B. Şoseler

1. Her iki demiryolunu birleştirmek üzere 9.00 metre genişliğinde Kurtalan-Bitlis-Van şosesi üzerinde çalışılmaktadır. Bu iki demiryolunu birleştirecek şosenin Siirt'te de bir iltisak kolu mevcuttur.

Bu yolun Kurtalan-Haydar köprü kısmı ile Siirt iltisak kısmını teşkil eden 56 km.lik

kısmı ikmal edilmiş ve işlemeğe açılmış bulunmaktadır. Bu yolun Bitlis'e ulaştırılmış olması Siirt-Bitlis-Van-Muş-Hakkâri vilâyetlerini kış aylarında mahsur kalmak vaziyetinden kurtaracaktır.

2. Diyarbakır-Bismil-Sinan-Beşiri-Garzan-Baykan-Bitlis arasında 224 km. uzunluğunda ancak yaz aylarında motörlü vesaitin işleyebileceği az bir kısmı eski şose ve mühim bir kısmı yaz yolu olmak üzere bir yol varsa da kışın tekerlekli vesait işleyemez.

Demiryolunun Kurtalan'a ulaşması ve Kurtalan-Bitlis-Van şosesinin ikmâli mıntıkanın ana kan damarı rolünü oynıyacak ve bütün diğer yollar bu yola birleşecektir.

3. Diyarbakır-Mardin yolu

Bu yolun uzunluğu 92 km. olup eski bir şosedir. Yaz, kış motörlü vesaite geçit verir.

Bu yolun Diyarbakır-Mardin kısmı cenup demiryollarımızı Diyarbakır'a başlıyacağı gibi Mardin,Nusaybin kısmı da Suriye'yi Diyarbakır'a bağlıyacaktır.

4. Bitlis-Van arasında bir deniz yolu ile iki kara yolu vardır. Kara yolları ancak yaz aylarında motorlu vesaite geçit verir. Bunlardan birisi Van gölünün cenubundan dolaşan Bitlis-Tatvan-Reşadiye-Gevaş-Van olup uzunluğu 166 km. ve toprak tesviyesi halindedir.

İkincisi Bitlis-Tatvan-Ahlat-Malazgirt-Patnos-Erciş-Muradiye-Van kısmıdır. 325 km. ve toprak tesviyesi halinde olup Van Gölünün şimalini dolaşır.

5. Bitlis-Çukur-Azakpur-Muş yolu toprak tesviyesi halinde olup 82 kilometredir. Yaz aylarında motorlu vesaite geçit verir.

6. Van-Gürpınar-Hakkâri 165 km. olup toprak tesviyesi halinde yaz aylarında ve kamyon gibi karoserli yüksek vesaite geçit verir.

7. Diyarbakır-Siverek-Hilvan-Urfa 193 km. olup kısmen bozuk şose ve kısmen araba yolu halindedir. Yaz aylarında motörlü vesaite geçip verir.

8. Urfa-Akçakale 53 km. olup muntazam şosedir.

9. Urfa-Suruç-Mürşitpınar 58 km. olup muntazam şose halindedir.

BÖLGENİN TARİHİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Bugün Birinci Umumî Müfettişlik mıntakasını teşkil eden sekiz vilâyet Milâttan 300-350 yıl öncesinden başlıyarak zamanımıza kadar geçen (tarihî devre) içinde pek çok siyasî değişmeler ve istilâya uğramış bir mıntıkadır. Orta Asya'dan garba doğru ilerleyen güç dalgalarından bu mıntıkaya ilk yerleşenlerin (Subari) olduğunu Sümerler'in bıraktığı eserlerden

anlıyoruz. Sümer'lerin (Subari) dedikleri bu insanların (Suar) adlı bir Türk kabilesi olduğunu ifade etmek mümkündür.(?) Çünkü Türkçede (Su) kelimesi (Suv) ve (Sup) şeklinde de söylenir. Bu itibarla (Suar) ve (Subar) aynı Türk kelimeleridir. Ön Sümerler Etiler'le beraber gelen Subarlar'dan bugün bölgede kalan izler Dicle boyunca devam eden höyüklerdir. Henüz karanlık ve tafsilâtı tam olarak tayin edilemeyen bu devirlere ait esaslı malûmatı son zamanlarda İran ve Mezopotamya'da yaptığı hafriyat ile şöhret bulan **Profesör (Hezfeld)**"'ten öğrenmekteyiz. Bu arkeoloğun anlattığına göre Milattan 4000 yıl öncesi Garbi Anadolu'dan ta Hindistan ve Orta Asya'ya kadar uzanan tek ve müttahit bir medeniyet sahası görülmekte olup (Elâm), (Urarto), (Kilikya) dilleri aynı ırk mensupları tarafından kullanılmıştır. Bu izaha göre bölgenin en kadim sekenesinin Orta Asya'dan gelen Türk kabileleri olduğunu iddia etmek mümkündür(?)

Bölgenin tamamını veya bir kısmını zaman zaman işgal eden kavım ve hükûmetleri şöyle sıralayabiliriz:

(Subar)lar, (Sümer)ler, (Hurri-Mitani)ler, (Eti)ler, (Asur)lular, (Urarto)lular, (Mert)ler, İskender ve generallerinden (Selefküs)ün istilâ devresi, (Part)lar, (Sasaniler), (Ernmeni)ler, Müslüman Araplar (Bu devre Halife Ömer zamanından başlıyarak Emevî ve Abbasî devrelerini ihtiva eder.) Selçukiler, Ahlat, İlhaniler, Karakoyunlu'lar, İran Safavileri ve son olarak Osmanlı Türkleri.

Osmanlı Döneminde Kürtler

Mıntıkanın Osmanlı Türkleri'nin eline geçmesi **Yavuz Sultan Selim** zamanındadır. (1514) Çaldıran Meydan Muharebesi'nde Sefavi Hükümdarları Şah İsmail'e ağır bir darbe indiren Yavuz, Bitlis'li (**Molla İdris**'in) delâletiyle iki sene gibi kısa bir zaman içinde Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Kerkük, Urfa, Ergani ve Mardin'i Osmanlı ülkesine ilhaka muvaffak oldu. Ancak yeni ilhak olunan bu bölgelerde yarı müstakil birçok (Kürt) Beylikleri, olduğu gibi bırakıldı.

Orduyu Hümayun, sefere çıktığı veya serhadlerde Eyâlet Beyleri ile bir hareket yaptığı zaman bu beyler, maiyetlerindeki askerle birlikte sefere iştirâk ve muayyen bazı rüsumun dışında, bulundukları mıntıkaya hükmederler. Ve beylikleri babadan evlâda intikal eylerdi. Yazılan fermanlarda kendilerine (Cenab) ünvanı ile hitap olunurdu.

Bitlis Hanlarından **Şeref Han**'ın Üçüncü Mehmet zamanında yazdığı **Şerefname**'ye [3] bakılırsa bu (Kürt) prenslerinin miktarı bir hayli yekûn tutar.

(3) Şeref Han, kitabının telif sebeplerini anlatırken (O vakte kadar yazılmış olan tarihlerde ve bilhassa (905) Hicri yılında **Mevlâna Mirhunt** tarafından yazılan (**Ravzatüs Safa**) adlı eserde (Kürt)ler'in tarihine dair bir malûmat verilmediğinden şikâyet eder ve sırf bu işi başarmak için Şerefname'yi yazdığını söyler. (Avni Doğan)

(Şerefname), Kürrler'in mezhebini şöyle bir efsaneye istinat ettirmektedir: (Acem hükümdarlarından (Piştat)lıların beşincisi olan (Zahkak), seratan illetine tutulmuştu. Buna ilâç almak üzere her gün iki insan beynini ezerek vücuduna sürerlerdi. Bu hale acıyan bir memur, koyun beyninin insan beynine benzediğini düşünerek her gün kurban edilen iki kişiden birisini azat ediyor, yerine bir koyun kestirerek onun beyni öldürülen insan beyni ile karıştırılıyordu. İşte böylece her gün azat edilen bu adamlar muhtelif dağlarda gizli bölgelere çekildiler. Dilleri az çok birbirinden farklar arzetmeğe başladı. İşte bunlar (Kürt)lerin ilk cedleridir.

Şeref Han, (Kürt)leri dil ve adet aykırılığı bakımından dörde ayırır: 1. **Kurmanç,** 2. **Lur,** 3. **Kelhur**, 4. **Güran**'lar.

Saltanat Bayrağı taşıyan ve tarihçilerce (Sultan)lar sırasına dahil edilen Kürt Beyliklerini beş fasıla ayırır:

Fasıl: 1. Diyarbakır ve Cizre Hakimleri,

Fasıl: 2. Şehrizol Hakimleri (Hesoeviye),

Fasıl: 3. Büyük (Lur) diye şöhret alan (Fazleviye) Hakimleri,

Fasıl: 4. Küçük (Lur) Hakimleri,

Fasıl: 5. (Al-i Eyyup) diye meşhur olan (Makarr-u-şam) Hakimleri.

Şerefname, isiklâl iddia etmekle beraber tam bir hükûmet kuramayan ve zaman zaman namlarına hutba okunan hâkimleri de beş fasla ayırır:

Fasıl: 1. Erdelan Hakimleri.

Fasıl: 2. Sitiv namı ile anılan Hakkâri Hakimleri,

Fasıl: 3. Bahaddin denilen Umadiye Hakimleri,

Fasıl: 4. Cezire Hakimleri (Bunlar üç şubeye ayrılmış olarak gösterilmektedir.)

Fasıl: 5. Melek Han namiyle anılan (Hasankeyf) Hakimleri.

Kürdistan'ın ikinci derecedeki diğer Hakimlerini üç fırkaya ayırır. Bu fırkaları teşkil eden hakimliklerin adedi otuzbeşi bulur. Ancak **Şeref Han**'ın saydıkları bütün bu hanedanların anlattıkları ananelere, verdiği tafsilâta bakılınca yüzde altmışının Türk Beyleri olduğu kendiliğinden belirmektedir. Meselâ, Eğil Beylerinden (Bulduk) Hanedanı için şöyle bir menkibe nakletmektedir: Eğil Hakimlerinden Piri Bey'in karısı hamile olduğundan halk gece gündüz doğacak çocuğu beklemeye başladılar. Nihayet vakti gelince bir oğul doğurarak bu eski hanedanı yeni baştan ihya etmiş oldu. Dostları kapıya gelerek sormuşlar ve kadın *"Çok şükür istediğimizi bulduk"* diye cevap vermişti. İşte bu mesut çocuğun adı böylece "Bulduk" kaldı, der.)

Palo Hakimlerinin cedleri olarak yine bu emir (Bulduk) u gösterir.

Cizre Hakimlerinin (Saruhan Bey Bin-i Mehmet Bey)den Zerki ümerasının (Duman) Bey'den türediğini bildirir. Böylece Şerefname'nin kaydettiği beylerden birçoğu Türk ümerasından başka bir şey değildir.

(Kürt)ler'in mezhebini Pîştatlar'a bağlayan menkıbe- o devrede İran'ı idare edenlerin Türkler olduğu malûm bir şey olduğuna göre - iddiamızın yeni bir delili olarak zikredilebilir.

Bütün bu tafsilâttan anlaşıldığı veçhile, Osmanlı Padişahları bu mıntıkanın idaresini tam bir hakimiyet altına almış değildi. Gülhane Hattı'ndan sonra kurulan mülki teşkilât, bölgede daha sıkı, daha inzibatlı bir otorite tesis edemedi. Millî bir siyaset ve temsil (asimilasyon) politikası ise esasen mevzuu bahis olamazdı. Bir imparatorluk olan Osmanlı idaresi, milliyet fikrinden mülhem bir siyaset takibinden çok uzaktı. (Osmanlılık) denilen mücerret mefhum ile Hanedan-ı Saltanat etrafında toplamak istenilen düşünceleri, dilleri, istekleri, bir birine aykırı kitlelerin kendi kültürlerini muhafaza etmeleri tabii telâkki edilmekte idi. Hakim unsur olan (Türkler) devletçe istenilen mükellefiyeti kan ve mal vergisi ile öder, dururdu. Arap, Arnavut ve Kürt'e, Saray ve Bab-ı Ali diliyle hitap edildiği zaman (Kavm-i Necip) sıfatı kullanmak mutat olmuştu. İmparatorluk sınırları içinde yaşayan Hıristiyan ekalliyetlerin Ecnebi devletlerde hamileri vardı. Osmanlı İmparatorluk idaresinin ve hilhassa **Abdülhamid'in en büyük hatalarından biri tarihini anlattığımız bölgenin Kürtler'inden (Hamidiye Alayları) teşkili oldu.** Üniforma taşıyan, her türlü devlet mükellefiyetinden kurtulan, yaptıkları gasp ve yağmalara kimsenin müdahalesi bulunmayan bu **Aşiret Alayları, emsalsiz bir imtiyaz ve nüfuz âmili olarak (Kürt) lüğün ve (Kürtçe)nin intişar ve taammümüne büyük bir yardımcı oldu.** O vakte kadar Türklüğünü muhafaza eden birçok köyler ve göçebe aşiretler kısa bir zaman içinde Kürtlüğün bu parlak imtiyazından müstefit olmak veya tecavüzünden kurtulmak için Kürtçe'yi konuşmağa ve Aşiret Alaylarının saflarına girmeğe başladılar.

Meşrutiyet devri, imparatorluk bünyesinin, dahilî ve harici tazyikler altında çatırdadığı buhranlı devredir. Yer yer isyanlar ve ekalliyetlerin iftirakçı hareketiyle devletin bünyesi tamamen sarsılmıştı. Tam bu sırada (Rusya) Şark vilâyetlerimizde ıslâhat icrası talebile ortaya atıldı (1913). Milletimizin (I) numaralı düşmanı olan Rus Çarlığı büyük ve tarihî emelinin tatbik sahasına konulması için zamanın muvafık şartlar taşıdığına hükmetmişti. **(Sazanof)** tarafından Çar'a verilen ve Sovyet Rus idaresinin ilk devresinde neşredilen gizli vesikalara göre Rusya, İstanbul ve Boğazlar'a, Şark vilâyetlerinin istilâsına karar vermişti. Ve Şark vilâyetlerindeki ıslâhat talebini bu arzusunun tatbikine bir vesile olarak ileriye sürmüştü. Vaktinden önce patlayan Birinci Cihan Harbi, bu teşebbüsün mihrakını değiştiren bir âmil oldu. Almanya'ya karşı Rusya ile birlikte harbe giren İngiltere ve Fransa Devletleri,

Rusya'nın Türkiye ve İstanbul üzerindeki emelini bir muahede ile teyit ettiler. Harbin talihi Rus Çarlığı'nı yere sermiş ve Rusya dahilî harpler ve içtimaî inkilâplar içinde buhranlı bir devreye girmiş olmakla beraber mensup olduğumuz muharrik zümrenin mağlup oluşu, zaten çürümüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu da darmadağın etti. **Sevr Muahedesi'yle** memlekete tahmil edilen ağır ve öldürücü şartlar arasında Şark vilâyetlerimizde **müstakil bir Ermenistan** teşkili de kararlaştırılmıştı.

"Müstakil Ermenistan" Karşısında Kürtler

(Müstakil bir Ermenistan) teşkili hakkındaki bu kararın, Şark Vilâyetlerimizde yaşayan Kürtler üzerinde bıraktığı tesir, lehimize olmuş ve Millî Mücadelenin ilk günlerinde bundan istifade edilmiştir. Fakat Şark Vilâyetlerimizdeki bu iyi hava uzun süremezdi. Dinî ve siyasî tahriklerin baş göstermesi için çok beklemeğe lüzum kalmadı. Cumhuriyetin ilânı ve içtimaî inkilâbın bütün hızıyla başlaması Şark Vilâyetlerimizde fırsat bekleyen muarız kuvvetlerin sahneye çıkmasını kolaylaştırdı.

İKİNCİ KISIM

1. Bölgenin Bugünkü İçtimaî, İdarî Durumu,

2. Son Yirmi Yıl içinde Hükûmetçe Tasarlanan Islâhat Projeleri ile Alınan Neticeler.

BÖLGEDE BUGÜNKÜ İÇTİMAÎ VE İDARİ DURUM

TOPLU BİR BAKIŞ

İnsan, doğduğu günden başlıyarak içinde yaşadığı Cemiyetin tesirlerini, istese de istemese de duymağa ve onlara uymağa mecburdur. Fertler, içinde yaşadığı cemiyetin (iyi, fena, güzel) diye tanıdığı şeyleri aynı manzara altında görmekten kendini kurtaramaz. Bu hal, sosyolojinin en basit bir mütearifesidir.

Şu halde bölgemizde yaşayan ve (**Kürt**) adı verilen kalabalık cemaatın neye inandığını, ne suretle yaşadığını, nasıl bir kıymet taşıdığını bilmek yolumuzun aydınlanmasına yarayan en emin bir vasıta olacaktır.

Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasında yaşayan **Kürtler** şehir ve kasabalardan ziyade köylerde oturur. Bir kısmı toprağa bağlı değildir. Ziraatle uğraşmaksızın yalnız hayvan bes-

lemekle geçinir. Çoban hayatının icabı olarak yazın yaylalara çıkar, kışın cenuba doğru inerek ovalarda barınır. Evi çadırından ibarettir. Bunlara, (Göçer) ler adı verilir. (Göçer)lerde aşiret ruhu, aşiret kanunları bütün kuvvetiyle yaşar. Her kabile bir reise bağlıdır. Aşiret reisine karşı itaatli ve mes'uldur. Evlenme işi, alım, satımdan doğan ihtilâflar örf ve töreye göre Reis tarafından verilen kararlarla halledilir. Reisin emrinde müsellâh adamları vardır. Uzak dağ başlarında, geniş ovalarda ömür sürdükleri için ihtiyaçları basittir.

İkinci bir kısım, hayvan beslemekle beraber bir köye bağlıdır. Ziraatle uğraşır. Yazın yaylalara çıksa bile ailenin bir kısmı köylerinde kalarak ekinleri ile meşgul olur. Bunlarda aşiret töreleri, aşiret bağları gevşektir. Daha ziyade dinî hislerin ve tarikat temayüllerinin tesiri altındadır. Aşiret ağası ismen mevcut olsa bile ağanın nüfuzu kifayetsizdir. **Bunlar daha ziyade Şeyhlerin ve bilhassa Nakşibendi Şeyhlerinin nüfuzuna bağlıdır.** Köyde oturmaları ve araziye bağlı olmaları kendilerini hükûmet idareleri ile temasa mecbur kılmakla beraber imkân nisbetinde bundan kaçınırlar. Şeyhler aralarındaki ihtilâfların hallinde büyük bir rol oynar.

(Göçer)ler, köylerde oturan Kürtler'den daha zengindir. Hayvan sürülerini yaz ve kış masrafsız olarak beslediği için kendilerine geniş kazançlar temin eder. Siyasî cereyanlarla fazla meşgul olmazlar. Bütün tahriklere rağmen son yirmi sene içinde Göçerlerin isyan hareketlerine iştirâkleri görülmemiştir.

Bunların dışında şehir ve kasabalardaki eşrafın mutadarrıf bulundukları köylerde (Ortakçı) olarak yaşayan üçüncü bir sınıf daha vardır. Bunlar kazanç ve maişet itibariyle daha dar bir zümredir. Toprakları yoktur. Emeklerinin büyük bir kısmı, ağa ve beylerin kesesine girer; maişet ve hayatlarına hakim olan efendilerini sevmemekle beraber menfaatleri icabı olarak itaatlı yaşarlar.

Fert olarak (Kürt) çalışkan, meşakkate ve mahrumiyeti tahammülü, bağlandığı yere sadık ve itaatlidir. Şimendöfer ve şose inşaatında kullanılanları doğru ve emeğini esirgemeden çalışmışlar, muhafazası kendilerine tevdi edilen eşya ve ambarları sıtkıle beklemişlerdir. Askerlik yapmaktan imkân buldukça kaçınırlar.

Kadınları, tıpkı Türk köylüsü gibi erkeğin hakiki bir yardımcısıdır. Çok çocuk doğurur. Sıtma ve çocuk ishalleri, çiçek gibi hastalıklara rağmen, nüfus mütemadi bir artış göstermektedir. Muayyen birkaç köyde yapılan tecrübe tahrirleri bu hakikati meydana çıkarmıştır.

Kalabalık (Kürt) kitlelerinin sevk ve idaresine hakim olduklarını arzettiğim şey, ağa ve şehir eşrafı hakkında biraz tafsilât verelim:

ŞEYHLİK ve NAKŞİBENDİ TESİRLERİ

Bütün tarikatler (tasavvuf) esaslarına dayanır. Şeriatlerin (nas)larla tahdit ettiği (evamir) ve (nevahi) nin dar çerçevesinden kurtulmak, siyasî veya içtimaî gizli akidelerine tevaç vermek isteyenler daima (tarikat) yollarından istifade etmişlerdir. Mevcut (tarikat)ların hepsinde gizli bir emel saklıdır. Meselâ Bektaşilik'le Alvilik, mensuplarını İslâm dinini dar ve sıkıntılı addettikleri sahasından uzaklaştırarak maziye ait ananevi ve millî dinin müsamahalarından faydalandırmak ister.

Bütün tarikatlerin zahiri esası olan (tasavvuf) kaideleri hemen daima müşterek vasıflar taşır. Şöyle ki:

Tasavvuf erbabına göre uhrevi saadet ve hikmet-i ilâhiyeye vusul için bir (delil)e ihtiyaç vardır. Bu delil (tarikatin şeyhi)dir. Şeyhe inanmak ve kayıtsız, şartsız bağlanmak, (vusul ilâllah) için ilk şarttır. Bütün ibadetler (zahiri) ve (arızî)dir. Dilerse şeyh bunları kaldırır. Yegâne varlık (vücudu mutlak)tır. Mevcudat diye saydığımız eşya ve ecsam birer hayaldir. (Vücudu mutlak) aynı zamanda (cemali mutlak) olup (aşkı zati) sebebiyle (tecelli) eder. İnsan-ı kâmil kendisinin de asıl ve menbaı olan (vücud-u mutlak) a vusul ile mükelleftir. Bunu elde etmek için bir (delil)e ihtiyaç vardır. Bu (delil) mürşidi olan (Şeyh)tir. Onun delâletiyle vücud-u mutlak ve aşk–ı mutlak'ta (fena)ya varılır ki asıl baka-yı hakiki budur.

(Tasavvuf) ilminde bir de (devir) nazariyesi vardır:

Allah'ın bir tecellisi olan insan, (tedrici bir tekâmül) ile âlem-i gayıptan âlem-i şuhude geçer. Yani (cemat), (debat), (hayvan), (insan) devrini geçer. İnsan olduktan sonra aslı olan menbaa yani Allah'a (vusul) ihtiyacını duyar. Derece derece yükselerek (insan-ı kâmil) olunca da meramına erer. Bunların birincisine (Seyr-i nuzul), ikincisine (Seyr-i uruç) derler.

Bütün bu mistik telâkkilerin tarikatlerin âyin ve erkânının tek bir gayesi vardır. O da; (insanı, bir şeyhe bağlamak ve onun delâletiyle) harekete sevkeylemektir.

Nakşibendilik'in Özgül Konumu

Nakşibendilik müsellâh bir teşkilât olması ve bölgemizde vukua gelen isyanlardan birçoğunun âmili bulunması bakımından dikkate değer bir tarikattir. Bilindiği gibi bu tahrikatin ilk müessisi Buhara'nın (Nakşibend) köyünden (Mehmet Bahattin-il-üveya-il-Nakşibendi) adında bir Türktür. Nakşibendiliğin Kürtler arasında yayılan kolu (Halidî) koludur.

(Mevlâna Halit) aslen Süleymaniye'nin (Karadağ) köyünde doğmuştur (1190) Hicri, kendisi Kürttür. Fakat anane Halit'in nesebini Dördüncü Halife Osman'a götürür.

(Halit)in piri, Hindistan'ın (Dehlevî) kasabasından (Abdullah Şah Devlevî) adındaki bir zattır. Bu tarikatın (Muhammet)e kadar takip ettiği silsilenin son halkası (Selman-ı Farisi) adındaki sahabeye dayanır. Selman-ı Farisi'nin hünerli, fikir ve bilgi sahibi İran'dan gelme bir zat olduğunu (Hendek) Muharebesinde Medine'nin etrafına geniş Hendekler açtırmasından anlıyoruz.Tarikatın (Muhammet)ten (Selman-ı Farisi)ye isnadı bu tarikatın İran kültürü ile beslendiğine delâlet eder.

(Halit), Hindistan'dan avdetinde (Bağdat)a yerleşmiş ve orada şöhret kazanmıştı. Bu sebeple kendisine (Halid-i Bağdadî) adı verilmiştir.

İkinci Sultan Mahmut birgün bu zatın şöhretinden korkarak kendisini İstanbul'a getirtmişti. (Halit) kısa bir zamanda İstanbul'un ileri gelenlerini kendi tarikatına sokmuş ve İstanbul'da geniş bir nüfuz sahibi olmuştur.(4) İkinci Mahmut, İstanbul'da yeni bir tehlike teşkil eden (Halit)i, ahalisi tarikatlere karşı bir muhabbet duymayan (Şam)a gönderdi.

İşte, aslen Kürt olan (Halit)in, Kürtler'le temas ve iştigali (Şam)da başlamıştır. Şam'ın (Salihiye) Mahallesinde oturan birçok Kürdü, tarikatine alan (Halit), bununla iktifa etmeyerek Şark vilâyetlerine birçok (Sai)ler yollamış ve Kürt hocalarından maruf bazı zevatı Şam'a davetle (inabe) vermiş ve herbirini doğdukları kasabadan başka bir mahalle (halife) göndermiştir.

Bu Kürt Nakşi halifelerinin her fırsatta devlete karşı isyanlar çıkardıklarını ve Kürt milliyet hissini uyandırmağa çalıştıklarını görmekteyiz. Meşhur (**Şeyh Sait**), bu halifelerden birinin hafiidir. **Nakşi Şeyhlerinin (Ahmedî Hanî) namındaki maruf Kürt milliyetçi edibinin yazdığı (Mem ve Zin) adlı eseri, ayinlerden sonra okutarak Kürtler'de (millî duygu) cereyanlarını uyandırmağa çalıştıkları Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından tesbit edilmişti.**(5) (Mem ve Zin hakkında ileride tafsilât verilecektir.)

(Halit) in bölgemizde yaşamış olan en maruf halifeleri ile bunların nüfuz mıntıkaları şöyledir:

1. Seyit Taha Ahfadı

Hakkâri'nin Şemdinli ve kısmen Çölemerik merkez kazası ile İran hududundaki nahiyelerde ve Ravandiz mıntıkasında.

---

(4) Bilindiği gibi, II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocaklarının kaldırılmasından sonra Bektaşilik yerine Nakşibendilik ikame edilmeye çalışılmıştır. Hatta Bektaşi dergâhlarına Nakşibendî şeyhleri atanmıştır. (M. Bayrak)

(5) Nakşi Şeyhlerinin, birçok milliyetçi mesajlar içeren Mem û Zîn'i âyinlerden sonra okutarak milliyetçilik bilinci aşımaları, Şeyh Said İsyanı'nın bir başka boyutudur. (M. Bayrak)

2. Seyit Abdulkerim ve biraderleri

Gervar (Yüksekova), Başkale, Hoşap.

3. Şeyh masum ve biraderleri

Van'ın gevaş, Çatak kazaları ile Van'ın bazı köyleri, Erciş ve Adilcevaz mıntıkaları.

4. Hizan şeyhleri

Bitlis'in Hizan ve Siirt'in Pervarî kazaları.

5. Ayınkaf şeyhleri

Midyat, Savur, Nusaybin

6. Küfreviler

Bitlis, Şirvan, Muradiye, Eleşkirt, Karaköse, Bulanık, Malazgirt.

7. Şeyh Ali ve Ahafıd

Hınıs, Varto, Çapakçur, Kığı, Palu, Kulp, Lice.

Bunların bir kısmı Şark İstiklâl Mahkemesi'nce idam edilmişlerdir. (Nakşibendi Şeyhleri ile vukua getirdikleri isyanlara ait tafsilâtlı bir dosya ayrıca hazırlanmaktadır.)

Yukarıdan beri izah ettiğimiz bu Şeyhlerin (Kürt) tabakaları içinde fedakâr birçok müritleri vardır. Bu müritler dört tabakaya ayrılır:

1. Mensup: sadakatlerine tamamiyle güvenilmeyen zümre;
2. Mürit: İrşat halkasına girmiş bulunanlar;
3. Divanî: Şeyhe ve tarikate sonsuz bir imanla bağlı fedailer;
4. Zatê nehor (Yani yemez-içmezler): Tarikatin en olgun idarecileri.

Nakşibendi şeyhleri ihtiramlı ve âteşin insanlardır. (Kürt)ler arasında çok yayılmış olan bir menkıbeye göre (Şeyh) kelimesinin (S) harfi ile (Şah) ve (Şeytan) kelimelerinin (Ş) harfi arasında sıkı bir münasebet vardır. Şeyhler (Şah) ve (Şeytan) olabilirler. (Şahlık) ve istiklal fikirlerinin en çok kendini gösterdiği yerler ve buna en fazla özenen Nakşibendi Halifeleri (**Seyit Taha**) ile **Barzan Şeyhleri**dir. **Her iki ailenin Şahlık ve İstiklâl hevesiyle yapılmış çok kıyamları vardır.**

Bu aileden **Şeyb (Übeydullab)** (1297) yılında, İran'da harp ilân ederek Tebriz'e kadar ilerlemiş ve İranlılar'ı mağlup ederek Şahlığını ilân etmişti. Abdülhamid'in müdahalesiyle geri çekilen **Şeyh Übeydullah ve oğlu Abdülkadir, Medine'ye teb'it edildi** (sürüldü). Meşrutiyetin ilânında Medine'den İstanbul'a avdet eden (Seyit Abdülkadir) mağdurin-i siyasiyeden addolunarak Ayân Azalığına kadar yükselmiş, Mütarekede (**Kürt**

Teavün) Cemiyeti'nin temsilciliğini deruhte eylemişti. Şeyh Sait İsyanı'nda, Şark İstiklâl Mahkemesince idam olunmuştur.

Yukarıda arzettiğim gibi **(Kürt)lerin devlete karşı aldıkları tavır ve hareketleri tanzim eden âmillerin başında Nakşibendi Şeyhleri gelir.**

Müfettişlik mıntıkasında büyük şehir ve kasabaların bir kısmı hariç olmak şartiyle geriye kalan bütün halk bir aşiretin adını taşır. Son zamanlarda dikkatle toplanan ve alfabe sırasıyla yapılan tasnife göre **(312) aşiret ve bu aşiretlerden ayrılmış küçük birçok kabileler vardır.**

Aşiret reislerinin nüfuzları, aşiretin geçirdiği hayat tarzı ile mütenasip olarak bazen çok ileri bir hadde varır, bazan da bu nüfuz biraz gevşer, azalır.

Aşiret reislerinin hemen hepsi zeki, sokulgan ve becerikli insanlardır. Halk üzerindeki nüfuzlarını idame için hükûmet memurlarını gayri meşru istifade yollarına sevkederler. Kazalarda kaymakam, müddeiumumi, hakim, jandarma komutanlarıyla münasebet tesis etmek, bunlardan hiç olmazsa bir veya ikisini elde etmek için her çareye başvururlar. Muvaffak olamazlarsa bir tezvir ve şikâyet kapısı açarlar.

Aşiret reisleri, normal zamanlarda hükûmete sadık görünür. Fakat büyük bir kısmı Şarkta vukua gelen isyanların hemen hepsine iştirâk etmişlerdir. Haricî propagandalarla tahriklerden haberdar olup daima Suriye, Irak ve İran'la münasebeti muhafaza ederler.

Şehir ve kasabalarda oturan eşraf ve mütegallibeden birçoğunun geniş arazileri, müteadit köyleri vardır. Bu araziyi (ortakçı)larla ektirir. Köyle toprağa sahip değildir. Para, tohum, çift hayvanı, yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçlarının hepsini köye sahip olan efendisi vasıtasıyla temin eder. Bu sebeple ona balğı ve muti bir âlet halindedir. Mütegallibenin köylerindende halka karşı tahakkümleri sonsuz bir hududa kadar ulaşır.

Arzettiğim bu tesirlere Irak, Suriye ve İran'da bulunan tahrikçileri de ilâve etmek lâzımdır. Yurt dışında yaşayan bu zümreyi şöyle bir kategoriye ayırabiliriz:

1. Kürt istiklâli için uğraşan münevver zümreler. (Alişan Beyzadeler, Cemil Paşa Zadeler, Bedirhaniler'den Celâdet Ali ... ve diğerler)

2. Mubtelif sebeplerle hükûmete karşı menfi bir tavır alarak yurt dışına kaçan aşiret reisleri.

3. Reislerini takibederek birlikte giden kabile ve aşiretler.

4. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde bir suç işliyerek takibattan kurtulmak veya askerlikden kaçmak için firar edenler.

İkinci, üçüncü ve dördüncü kategorilere mensup olanlar, müsait mevsimlerde hudutlarımızdan içeriye dalarak gasp ve soygunculuk yaparlar. Mardin, Nusaybin, Midyat, Cizre,

Şirnak, Eruh ve Diyarbakır'ın Çınar kazası, Van vilâyetinin Muradiye, Özalp, Başkale bölgesi, Hakkâri vilâyetinin Şemdinli, Yüksekova, Beytüşşebap mıntıkaları bu soyguncuların sık sık ziyaret ettikleri yerlerdir. Bunlar bir taraftan çapul yapmakla beraber bir taraftan da devlet aleyhine tertip edilmiş propaganda haberlerini -gezdikleri mıntıkalarda-ya ağızdan nakil suretiyle yahut yazılı vesikalar halinde neşrederler.

Cenup sınırlarımıza çok yakın mesafelerde kurulmuş ve mandater devletler tarafından bize muhalif unsurlarla takviye edilmiş bulunan büyük kasabalar, köyler bu çapulcuların bir yatağı, bir yuvası halini almıştır. Bu kasabaların içinde-kısa bir zamanda-nüfusu otuz bini bulan (Kamışlı) başta gelir. Garbından başlamak suretiyle bu yuvaların adları şunlardır:

Akçakale, Ayniaruz, Arappınar, Carablus, Kamışlı, Amude, Derbesiye, Resülayın, Andiver, Türbesipi.

Bu köy ve kasabalar aynı zamanda gümrük kaçakçılarının depo merkezleridir.

Birinci kategoriye dahil olan münevverlere gelince, bunlar bir taraftan çıkardıkları risale ve beyannamelerle bölgemizde yaşayan halkı tahrik ederlerken bir taraftan da dünya efkârı umumiyesini lehlerine celp için siyasî teşebbüslerle uğraşırlar.

İdari durum

Birinci Umumî Müfettişlik bölgesinde yaşayan vatandaşlardan (Kürt) adı verilen büyük kitlenin gerek kendi bünyesi içinde yaşayan menfi âmiller ve gerek dışarıdan sokulmak istenen siyasî tahrikler durumumuzla anlayış ve icra kudretimiz (ümit verici) değildir.

İdare mekanizmasının büyük elemanları olan vali ve kaymakamlardan bir kısmı, bu geniş halk tabakasına tatbik edilecek tedbirler hakkında açık ve muayyen bir fikre malik değildir. Esasen bu nokta bizzat hükûmetçe de tayin ve tesbit edilerek bir sisteme bağlanmamıştır. Bu sebeple birçok idare âmirleri tereddütler içindedir. Zatî içtihatlara müstenit indî bir usul takip edilmektedir. İdare amirleri değiştikçe takibedilen bu şahsi anlayış ve tatbik sistemi de birlikte değişiyor.

Orta ve küçük memurlar, kalite bakımından çok düşüktür. Bunlar memur edildikleri hizmetlerin hudut ve mahiyetini idraktan uzaktırlar. Memuriyeti bir geçim vasıtası telâkki eden bu insanların aldıkları maaş bu günkü hayat pahalılığı karşısında kendilerini yaşatacak kifayette değildir. Yol ve mesafe zorlukları, gıda ve giyim maddeleri üzerine çok ağır nakil masrafları bindirdiğinden Garp ve Merkezî Anadolu'daki memurlara nazaran maruz kaldıkları darlık daha büyüktür. Bu sebeple vatandaşların işlerini bir ücret mukabilinde yapmağa ve istismar fırsatlarını kaçırmamağa düşkündürler.

Vatandaşların mal, can emniyetlerini ve asayişi sağlamağa memur zabıta kuvvetlerimi-

ze gelince-polise nisbetle-jandarmalarımızdan iftiharla bahsedecek bir vaziyette değiliz. Jandarmaların talim ve terbiyeleri ve vazife hakkındaki bilgileri çok noksandır. Mekteplerde talim ve terbiye müddeti -bütçe zarureti dolayısıyla olacak- çok kısadır. Bütün bunların üstünde olarak jandarmalar muvakkat askerlik müddetini ikmalden ve mesleklerinden bir istikbal beklemeyen erlerden ibarettir. Karakollar zayıf ve birbirinden çok uzaktır.

Nahiye müdürleri, ayrıca bir derttir. Aklı başında, meslekî bilgisi ve karakteri yerinde nahiye müdürü bulmak çok güç ve adeta muhal olmuştur.

Kaymakamlar, dilini bilmediği halkı ve onun dertlerini, anlıyacak vesaitten mahrumdur. Askerlik daireleri, birinci sınıf yedek zabitlerin ellerine bırakıldığı için çok geniş suistimallerle kaymakamlar arasında teşriki mesai ve anlayış birliği mevcut olmadıktan başka birçok hususta daimî bir tearruz halindedir.

Dil ve kültürümüzü aşılayacak esaslı hiç bir şey yapılmamaktadır. Devlet teşkilâtı günlük işleri kâğıt üzerinde halletmekle iktifa ediyor. Hudutlar, kaçakçılığa ve propagandalara açıktır. Gümrük muhafaza teşkilâtı hudut boylarında aslî vazifeleri dışında olmak üzere - on kilometrelik bir derinlik için deruhte eyledikleri emniyet ve asayiş işlerini başaramıyorlar. Kaymakam, polis, komiser ve jandarma subay kadrolarından birçoğu münhaldir.

İşte yukarıdan beri sayılan sebepler yüzünden -çok gayrı müsait tesirlere maruz kalan- halkı, bize cezbedecek vaitten mahrum bulunmaktayız. Şarktaki idari durum ümit verici değildir.

Son yirmi yıl içinde tasarlanan ıslahat projeleriyle alınan neticeler

Şark Vilâyetlerimizde *"Islahat"* lüzumu, 1925'de başlıyan ve sürüatle 14 vilâyete yayılan Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra ciddi bir ihtiyaç olarak Cumhuriyet Hükûmetini harekete geçirmiştir.

O zaman Başvekil olan Millî şefimizin tensibiyle **Çankırı Mebusu** Sayın **Abdülhalik Renda** (Büyük Millet Meclisi Reisi) bir tetkik seyahatine çıkarak **Gazi Ayıntap, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elâziz, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya** ve **Maraş** vilâyetlerini ve **(Dersim)in bütün kazaları** ile **isyanın ilk zuhur ettiği mıntıkaları** dolaşmıştır. Esasen Şark vilâyetlerimize idare âmiri olarak vazife görmüş ve muhiti yakından tanımış olan Sayın **(Renda)** bazen at sırtında ve bazen de yaya olarak yaptığı bu seyahatten evdetinde Başvekâlete 14.Eylül.1341 tarihini taşıyan mufassal Raporu vermiştir.

Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın Raporu

Ciddî bir tetkik ve müşahede mahsulü olan bu Raporda bölgenin nüfus ve anasır va-

ziyeti, dil meselesi, mıntıkada yaşayan halkın ruhî haletleri, idarî teşkilâtın sakat ve aksak tarafları incelenmiş ve vazın ıslâhat teklifleri kaydedilmiştir.

1. Fırat'ın garbında Malatya Vilâyeti de dahil olduğu halde Fırat'ın şarkındaki vilâyetlerimizde Kürt nüfus-u mukayyidesi bir milyon yüzbini mütecavizdir. Gayri muharrer ve mektum olan miktar bundan hariçtir.

2. Türk nüfusu, Kürt nüfusunun dörtte birinden daha azdır. Mektum Kürt nüfusu ithal edilirse beşte birinden bile aşağı düşer.

3. Kürtler lisanlarını hakim kılmışlar ve Türkçe öğrenmeye muhtaç olmadan bütün işlerini görebilecek hale gelmişler ve Türk erkeklerinin yüzde seksenini Kürtçe'yi öğrenmeye mecbur kılmışlardır.

4. ***İsyan, din perdesi altında millî bir harekettir.***

5. İsyan mıntıkasındaki memurin-i devlet vazifelerini ifa etmemişlerdir.

6. Bütün memurin-i devlet garpta ve merkezdeki memurlarımızdan daha aşağı seviye ve iktidardadır.

7. Jandarma keyfiyetçe pek dûndur.

8. Kasaba ve köylerde pislik devam ediyor, memurin-i sıhhiye yoktur.

9. Nafıa işleri pek geridir.

10. Maarif, mefkûresiz muallimler yedinde nâkıs ve geridir.

11. Mahakim-i Adliye, icra-yı adaletten ziyade tezvirata, haksızlığa âlet oluyor. Binlerce ahali maznun ve müttehim olarak fırardadır.

12. Tedibat ibret-i müessire teşkil edecek bir halde yapılmamış, isyan eden köylülerin kısm-ı azami manen ve bedenen zarar görmemiş ve isyan elebaşılarının birçoğu hâlâ derbest olunamamıştır.

13. Emval-i metrukeden olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmektedir.

14. Kürt nüfusu mütemadiyen tezayüt ediyor.

15. Muhaceretten avdet eden halkın vaziyet-i iktisadiyesi iyidir.

16. Ekser yerlerde Hükûmet ve karakol binaları hiçbir tesir yapmıyacak derecede pek adî ve haraptır.

17. Arazinin ekserisi gayri mukayyettir. Arazi vergisinin mahalli istifası yoktur. Tahrir yapılmamıştır.

18. Aşarın ilgası, ağa ve bey köylerinde henüz tesirat-ı hasene gösterememiştir. Aşiret reisleriyle ağaların nüfuzu bakidir.

*19. **Dersim, daha çabuk temsil (asimile) edilebilir.***

20. Âtide millî bir isyan için propagandalar devam ediyor. İntikam fikrinin iyiden iyiye yerleşmesi için her vasıta ile çalışılıyor.

21. Kürtlüğe temayül etmeyen Türk ahali ile isyan sahasında hükûmete taraftarlık etmiş olanlar âtiden ve hayatından emin görülmüyorlar. Oralarını terketmek istiyorlar,

22. Silâhlar yalnız isyan mıntıkasında toplanmıştır, diğer bütün mahallerde silâh mevcuttur..."

Raporda bu müşahedeler kaydolunduktan sonra şu hükme varılmaktadır:

"... Türk nüfus ve nüfuzunu hakim kılmak zamanının henüz geçmediğine kaniim. *Tedabir-i lâzime ittihaz edilmezse pek az zaman sonra Fırat'ın şarkındaki vilâyetlerimizden sarfınazar etmek mecburiyetinde kalacağız. Kürtler Ankara'ya kadar yayıldıkları cihetle iş Fırat'ın yalnız şarkını-ki pek ziyade mühim bir keyfiyettir-kaybetmek ile kalmıyacak Fırat'ın garbında da Malatya Vilâyeti gibi birçok yerler de tehlikeye girecektir.*

Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret ve selâhiyetle hakim bulunması imkânını kat'iyet görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nüfus ve nüfuzunu hakim kılmağa farz ve zaruri görüyorum..."

Sayın Abdülhalik Renda'nın hükûmetçe yapılmasını istediği ıslahat teklifinin hülâsasını aynen kaydedelim:

"1. En mühim menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek,

2. Türk olup Kürtlüğe mağlup olmağa başlayan vilâyet ve kaza merkezlerinde maarife ehemmiyet vererek vesait-i aide ile Türkler'e Türklüklerini iyi tanıtmak, Türkçe'yi hakim kılmak,

3. Kürt mıntıkası içinde Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe de bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi mahallerde mekteplere ve hassaten kız mekteplerine ehemmiyet vermek ve kızların mektebe rağbet etmesini suver-i adide ile temin eylemek,

4. İki kazası, merkez vilâyeti ve Ovacık kazasının merkezi ile civarı Türk olan ve taşıdıkları aşiret isimlerinden de neslen ahalisi Türk olduğu anlaşılan Dersim Vilâyetinde leylî iptidailere ehemmiyet vermek, Türkçe'yi sür'atle tamim etmek,

*5. Fırat'ın garbındaki vilâyetlerimizin bir kısmında **dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'i Türk yapmak.***

6. "Şark şimendöferlerimizin Erzincan'a ve Elâzığ tariki ile Muş'a ve Van Gölü sahiline ve Diyarbakır'a mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak,

7. On sene müddetle oralarda İdare-i Örfiye'yi idame umur-u cezaiyeyi Divan-ı Harb-i Örfilere tevdi ve mehakim-i Adliyeyi umur-u hukukiyeye hasreylemek,

8. Tağallüp, teferruat daiyesinde bulunanları, isyanı teşvik ve idare etmiş olanlarla bunların akraba ve taallukatını idare-i örfiye mıntıkası haricine nakletmek,

9. Aşiret hayatını kaldırmak için evvel emirde hükûmeti kavi yapmak,

10. Hükûmet binaları ile Jandarma Karakollarını iane ile evvel inşa etmek,

11. Araziyi tahrip eylemek,

12. Nüfusu tahrir eylemek,

13. Ma'arif-i isyaniyeyi isyana iştirak edenlere tahmil etmek,

14. Silahlar derc edilmekle beraber silâh taşınması da men'edilmek ve ancak vazife ile silâh taşınmasına müsaade eylemek,

15. İdareleri için bütün memurlara şamil olmak üzere hizmet-i mecburiyeyi tesis etmek, gidecek memurlara biraz mükâfat ve tazminat vermek,

16. Jandarmayı keyfiyetten islâh etmek ve behemehal meslek haline koymak,

17. Küçülmüş olan vilâyetleri büyütmek ve bütün mıntıkanın âmir-i mülkisi, aynı zamanda idare-i örfiye reisi ve amiri olan ordu müfettişi olmak ve ordu müfettişi nezdine idarî, adlî, malî müşavir vermek,

18. Haklarına celp ve ihzar sadır olan adamlardan isyana iştirâk etmeyenler için af veya tecil...."

O sırada **Dahiliye Vekili** olan Bay **(Cemil Uybadın) Diyarbakır**'a gelerek **(Mardin, Siirt, Urfa, Elâziz, Ergani, Dersim, Diyarbakır)** valileri ile bir toplantı yapmış ve üçüncü Ordu Müfettişi **Orgeneral İzzettin Çalışlar** ve **Şark İstiklâl Mahkemesi Hey'eti** ile müzakerelerde bulunduktan sonra Dahiliye Vekâleti'nin ***"Şark Islâhatı"*** hakkındaki noktayı nazarını bir Raporla Başvekâlete arzeylemiştir. **Cemil Uybadın'ın Rapor**'unda yapılması istenilen islâlat şöylece hülâsa olunabilir:

Dahiliye Vekili Cemil Uybadin'in Raporu

A. Silâhların toplanması,

B. Mütegallibe ve eşref denilen muzır şahıslarla Kürtlük cereyanlarını tahrike müsait elemanların garp vilâyetlerine nakilleri,

C. Türk nüfus kesafetini artırmak için muhacir celp ve iskânı,

D. Nakil ve teb'itlerin icrasından sonra idare-i örfiyenin kaldırılması,

E. Şarkta bir Müfettiş-i Umumilik teşkili,

F. Nahiyelerin artırılması, nüfus ve arazi tahriri, kırtasiyeciliğin tamamiyle kaldırılması, adlî muhakeme usullerinin basitleştirilmesi,

G. Merkezden mensup memurların Şark ahalisinden olmaması,

H. Posta ve Telgraf, Polis, Jandarma Zabitleri, asayiş ve emniyetle alâkalı tali memurların yerli halktan tayin olunmaması,

K. Jandarmanın mutlaka islâhı,

L. İdare Amirlerinin selâhiyetlerinin tevsii,

M. Şarkta vazife gören memur çocuklarına tahsil kolaylığı gösterilmesi,

N. Geniş telefon şebekeleri tesisi,

S. Şarkta yapılacak islahata muktazi paranın Şark ahalisinden tahsili ve bu hususta lüzumlu kanunların hazırlanması,..."

Genelkurmay Başkanlığı'nın Şark Islahatı'na İlişkin Önerileri

Cemil Uybadın'ın tekliflerinden başka aynı tarihte **Genel Kurmay Başkanlığı** da Şark vilâyetlerinde yapılması iktiza eden **Islâhatı** şu suretle tesbit ve hükûmetten talep eylemiştir:

Genel Kurmay teklifleri:

1. Vandet-i Milliyenin tesisi için, ***beş senede Türk muhacirleri yerleştirerek Kürt ekseriyetinin ekaliliyete tenzili,*** *Sarp Kürt köylerinin ovalara nakli ve ahalisinin Türk köylerine taksimi, muzır ve Kürtçü eşhasın nakli,* ***Van, Midyat hattının şark ve cenubunda basit bir idare-i umumiye tesisi,*** *şarkta kalmış (Ermeni), (Suryani) ve (Keldani)lerin bu mıntıkadan çıkarılması.*

2. Hükûmetin tesis ve asayişin temini için, idare-i örfiyenin beş sene daha devamı, Müfettiş-i umumilik teşkili, istihbarat ve propaganda merkezleri kurulması, silâhların toplattırılması, nüfus ve arazi tahriri, Keller, Ergani-Diyarbakır demiryolunun sür'atle inşası ve Sivas-Erzurum hattına raptı, Harput-Dersim-Erzincan ile Mardin-Hasankeyf-Garzan-Bitlis yollarının yapılması-Van Gölü'nde gemi işlettirilmesi ve bir tersane kurulması,

3. Bu programın beş senede tatbiki ve merkezin malûmatı olmaksızın programın hutut-u esasiyesinde tadilât yapılmaması,..."

Başvekâlet, her üç rapor ve teklifi tetkik ve müzakere ederek bir esasa varılmasını sağlamak için, **Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat, Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik Bey**lerle **Genel Kurmay İkinci Reisi Orgeneral Kâzım Orbay**'ın iştirakiyle bir Encümen teşkilini uygun görmüş ve bu hey'et 8.Eylül.1341 (1925) tarih ve 2536 sayılı mahrem İcra Vekilleri kararnamesiyle Dahiliye Vekâletinde içtima ederek ittifakla aşağıda gösterilen hususların Vekiller Heyetine arzını kararlaştırmıştır:

Şark Islahat Encümeni'nin Plânı:

"1. Şark vilâyetinde mevcut idare-i örfiye berveçhi ati programın hitam tatbikine kadar idame olunacaktır.

2. Türkiye, Beş Müfettiş-i Umumilik mıntıkasına tefrik edilmiştir. Beşinci Müfettişlik mıntıkası berveçhi ati Vilâyetten terekküp eder:(6)

(Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elâzığ, Dersim, Malatya, Ergani) Beyazit Vilâyeti ile Pülümür, Kığı ve Hınıs kazaları programın hitamı tatbikine kadar muvakkaten Beşinci Müfettişlik emrinde bulunacaktır.

Müfettiş-i Umumi, Islâhat programının aleddevam tatbikine memur olup maiyetinde her Vekâletten bir müfettiş ile bir de Askerî Müşavir ve ayrıca maiyet hey'eti vardır. Mıntıkasındaki Seyyar Jandarma alayları emri altındadır. İdare-i Örfiye mıntıkasının Amir-i Askerisi Yedinci Kolordu Kumandanı olup İdare-i Örfiye Reisi sıfatıyle Müfettişe merbuttur. Müfettişi Umumilik ihdas olununcaya kadar Üçüncü Ordu Müfettişi bu vazifeyi ifaya devam edecektir. İdare-i Örfiyenin, Bayazit Vilâyeti ile Pülümer kazasına teşmili ve islâhatın hitamı tatbikine kadar temdidi hakkında Meclis-i âliye teklifatta bulunmak icap eder.

3. Mahakim-i nizamiye ve Divan-ı Örfilerde Asker ve Sivil yerli hakim bulunmayacaktır. Divan-ı Harp Kararlarının bugünkü şekilde tatbikine devam olunacaktır.

4. 12.Şubat.1341 tarihine kadar haklarında takibat-ı Adliye yapılıp ta işleri intaç edilemeyen maznun ve müttehimlerin, hukuk-u şahsiye baki kalmak şartiyle, davaları tecil olunacaktır. (Tecil-i takibat-ı kanunî kabahat, cünha ve cinayetlere şamil olacaktır. Ancak Mürür-ü zamana uğramamış katli müntec cinayetlerle isyanı ahirden mukaddem isyan mahiyetindeki cinayetler tecil edilmez.) Buna nazaran, Meclisi âliye teklifi kanunu yapılacaktır.

(6) Bu Umumi Müfettişliklerden diğer dördü işlevsiz kalıp sonradan kaldırılmış, Kürdistan Genel Valiliği niteliğindeki **"Birinci Umumi Müfettişlik"** adıyla 1947 yılına kadar devam etmiştir. (M. Bayrak)

5. Van Şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermeniler'den metrûk araziye Türk muhaciri yerleştirilecektir. Bunun için İdare-i Örfiye mıntıkasındaki vilâyette bulunan Ermeni emvali maliyece satılmıyacak ve hatta Kürtler'e icar dahi edilmiyecektir.

Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar'la İran ve Kafkasya'dan gelecek Türkler'in teşkil edeceği muhacirin, Elâziz-Ergani-Diyarbakır, Elâziz-Palu-Kiği, Palu-Muş arasındaki Murat vadisi, Bingöl dağının şark ve cenubu (Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası) Van Gölü havzası, Diyarbakır-Garzan-Bitlis hatlarında iskân edilecek ve bunlardan başka Rize, Trabzon vilâyetleri ile Erzurum Vilâyetinin şimal-i şarkî kazalarında mütekâsif olan halktan bir kısmı inzimam-ı muvafaakatları ile ve muhacirlerin iskânı için müttahaz şeraitten istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Ovasına ve Van Gölünün Şimal mıntıkasına naklonulacaktır. Şarka yerleştirilecek muhacirin ve yerli Türkler'in iskân edilecekleri mıntıkalara kadar Hükûmet vesait-i seriasiyle nakilleri ve esna-yı nakilde iaşeleri ve evlerinin taraf-ı hükûmetten inşası bir senelik iaşelerinin temin ve hayvanat-ı ve alât-ı ziraiyelerinin de kezalik taraf-ı hükûmetten itası lâzımdır.

Türk muhacirinin yerleştirileceği Ermeni emvalini vesaik-i tasarrufiye ibraz edemiyerek. ne sebeple olursa olsun işgal etmiş olan Kürtler çıkarılarak geldikleri eski yerlerine iade veya arzu ettikleri takdirde garpta hükûmetin irae edeceği mahallere naklonulacaklardır. Yerleştirilecek Türkler'in, Kürtler'in taarruzundan muhafazaları için tedabiri mahsusa alınacaktır.

342 (926) senesinde azamî elli bin nüfus sevk ve iskân edilebileceğine nazaran:

1 000 000 nakil masarifi (Otomobil, iaşe ve sair beş nüfusa yirmi lira hesabiyle)

2 500 000 on bin hane inşası (beheri 250 lira)

1 000 000 bir senelik mevadi iaşe, tohumluk, alâtı ziraiye (beher haneye 100 lira)

2 000 000 yirmi bin çift hayvanı

500 000 iskân masrafı

7000 000 ki cem'an yedi milyon liranın 342 iskân bütçesine ilâvesi iktiza eder. Bu masraftan bina, mevadi iaşe, tohumluk hayvanat-ı ve alât-ı ziraiye esmanı yirmi senede ödenmek üzere muhacirine tayin ettirilecektir. Aynı veçhile on senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Erzincan'dan beşyüz bin nüfusun celp ve bâlâda arzedilen mıntıkaya yerleştirilmesi için 343 'den itibaren her sene bütçeye ekallî beş milyon liralık tahsisat konması lâzımdır.

6. Bu mıntıkada arazi tahririne Maliye Vekâletince tercihan ve müstacelen başlanacaktır.

7. Dahiliye Vekâleti, 342 bütçesine mevzu tahsisatla evvelemirde beşinci müfettişlik mıntıkasında tahrir-i nüfus yapacaktır.

8. İsyana iştirak eden mıntakalardaki halka isyandan mütevellit masrafın tahmili muvafıktır. Bunun temini için Maliye Vekâletince Meclis-i Âli'ye kanun teklif edilecektir. (Bu mıntıkada bulunup ta isyana iştirak etmeyen köyler bu vergi ile mükellef tutulmayacaktır.) Bu köyler Erkân-ı Harbiyece tesbit edilmiş olanlardır.

9. İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlarla bunların akraba ve atallukatı ve rüessadan hükûmetin Şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas aile ve taallukatiyle beraber garpta Hükûmetin göstereceği mahallere nakledilecektir. Terkedecekleri emlâk ve arazi Hükûmetçe satın alınarak bedeli nakten ita veya nakledilecekleri mahallerde aynı kıymette emlâk ve arazi tefviz olunacaktır. (İsyan harekatı esnasında Hükûmete arz-ı hizmet ve sadakat edenlerle) Hükûmetle beraber bizzat isyan aleyhinde hareket etmiş olan rüessanın nakilleri tehir olunacaktır.

10. Aşiret sisteminin on sene zarfında ilgası ve halkın doğrudan doğruya hükûmetle temas ve hukukunun bilâ vasıta hükûmetçe muhafaza ve temini hususu peyderpey mevki-i fiile konacakıtr. Bunun için Şarkta hükûmet kuvvet ve nüfuzunun bir şube-i idareden mefkûreli ve muktedir memur gönderilmek suretiyle takviyesi lâzımdır.

11. İdare-i Örfiye mıntıkasında merkezden mensup bil'umum memurinin (Jandarma dahil) yerli olmaması lâzımdır. Aynı zamanda bu mıntıkadaki tali memuriyetlere dahi Kürt memur tayin olunmamalıdır.

Merkezden mensup memurin (Jandarma dahil) için berveçh-i atî teklif-i kanuniyeye lüzum vardır:

A. İdare-i Örfiye mıntıkasında merkezden mensup bilûmum memurin (Jandarma dahil) orada bulundukları müddetçe tahsisat-ı fevkaladelerinin yüzde yetmişbeşi nisbetinde zam alırlar.

B. Bu mıntıkada memurin lâakal üç sene hizmet ederler. Üç seneden sonra bu mıntıka haricinde sanatiyle mütenasip diğer bir hizmete nakledilirler. Üç seneden fazla kalmak isteyenler yerlerinde ipka edilir.

C. Bu mıntıkadaki ordu mensubuna da aile nüfus miktarına nazaran yüzde beş nefer tayini nisbetinde zam verilir.

12. Hakkâri, Van vilâyetlerinde bulunan dört hudut taburlarile Van'da teşekkülü Erkân-ı Harbiyece arzu edilen iki taburdan bir avcı livası teşkili ve altı taburla mücavir olan

diğer üç hudut taburu mevcutlarının sekiz yüzere iblâğı için bütçeye tahsisat ilâve edilmelidir.

13. Silâhlar toplanacak ve silâh taşınması menedilerek ancak vesika tahtında taşınmasına müsaade edilecektir. Vesikasız silâhlar, evlerde dahi olsa müsadere edilecek ve sahipleri Divan-ı Harb-i Örfilere tevdi olunacaklardır.

14. Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmağa başlayan berveçh-i atî Malatya, Elâziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Elcivaz, Ahlat, Palo, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Ergani, Hekimhan, Birecik, Çermik ***vilâyet ve kaza merkezlerinde hükûmet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilâtta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den maada lisan kullananlar, evamiri hükûmet ve belediyeye muhalefet ve mukavemet cürmü ile tecziye edilirler.***

15. Aslen Türk olan ve fakat Kürtlüğe tenessül etmek üzere bulunan mevakide ve Siirt, Mardin ve Savur gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde Türk Ocakları ve Mektepler açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham mükemmel kız mektepleri tesis ve kızların mekteplere rağbetlerinin suver-i âdedi ile temini lâzımdır. ***Hasseten Dersim, tercihan ve müstecelan leylî iptidailer açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.***

16. Dersimliler'in Dersim'den çıkmak isteyen kısımları, Sivas garbında gösterilecek mıntıkalara nakledilebilirler. Müfettişlik mıntıkasından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin Hükûmetçe irae olunacak yerlere nakilleri de mümkündür.

17. Fırat garbındaki vilâyetlerimizin bazı aksamında ***dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmaları behemehal men edilmesi*** *ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır.*

18. Hükûmet binalarile jandarma karakolları ve mebani-i askeriye ve hudut karakolları Canî İanat Kanununa tevfikan sür'atle inşa edilecektir.

Yalnız Hükûmet konaklarına Hükûmet'de muvazene-yi umumiyeden yardım eder. Bu mebani meyanında memurin ve zabitan ikâmetgâhları da imkân nisbetinde nazar-ı dikkate alınmalıdır.

19. Bu mıntıkadaki bilûmum yolların inşaat programı Müfettişi Umumilik tarafından tanzim olunur. Evvelemirde idare-i umumiye veya hususiyeden olsun mühim sevkülceyş yolları inşa edilmelidir.

20. Şark şimendöferlerinin Erzincan'a, Sivas-Elâziz-Diyarbakır, Elâziz-Çapakçur-Muş-Van Gölü'ne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak lâzımdır.

21. Bilûmum karakollar, müdafaaya müsait inşa edilmekle beraber telefon ve helyosta ile mücehhez olmalıdır. Bu mıntıkada behemahal birkaç telsiz istasyonu bulunmalıdır.

22. Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve emniyet nokta-i nazarından hudut komiserleri esaslı vaz'ülceyş tebeddülâtından maada hussat için Müfettişi Umumi'den evamiri müveccehe alabilirler.

23. Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Vekâleti'nde alınacak otomobillerden birkaçının zırhlı otomobil olması ve bu otomobillerden indellüzum hudut kıt'asının dahi istifadesi muvafıktır.

24. Şehir, kasaba ve nahiyelerde vazifeli zabitanın kâmilen polise tevdii ve jandarmanın kıta halinde asayiş ve takibatla vezaifi muvafık olur.

Bu bapta Dahiliye Vekâleti tarafından bir kanun tanzimi ve bütçelerde buna nazaran nakliyat ve zamniyat icrası lâzımdır.

25. Bu mıntıkaya ecnebi hiç bir şahıs ve müessesenin hükûmetin müsaadesi olmaksızın duhul ve teessüsüne müsaade edilmiyecektir.

26. Tahrir-i nüfus yapılan mıntıkalarda derhal ahz-ı asker teşkilâtı yapılacaktır. Dahili esnan olanlar bu mıntıka haricinde hizmet-i askeriyelerini ifa edeceklerdir.

Bunların bir müddet için gayr-i müsellah hidematda istihdamları muvafık olur.

27. Bu mıntıkada hükûmet, bütün süebat-ı idarede halkın işini bilâ vasıta ve bizzat görmeli ve mütevassıtları şiddetle red eylemelidir.

28. Müfettişlik mıntıkasındaki vilâyet taksimatının tadil ve islâhı umumî teşkilâtın kabul ve icrasına kadar tehir olunabilir."

Bundan biraz sonra yani 927 ikinci teşrin (Kasım) ayında Şark vilâyetlerindeki Örfi İdare kaldırılmış ve 9.Mayıs.928 tarihinde bir (**Tecil**) **Kanunu** çıkarılarak Şeyh Sait İsyanı'nda doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla methaldar olan eşhas hakkındaki mahkûmiyet kararlarıyla her türlü takibatın tecili kabul olunmuştur.

Şark Vilâyetlerini yakından ve esaslı bir şekilde alâkadar eden ikinci Kanun da 14.6.1934 tarihinde kabul olunan **2510 sayılı** (**İskân Kanunu**)dur. Bu kanuna göre Türkiye toprakları iskân bakımından üç mıntıkaya ayrılmaktadır.

1. Numaralı mıntıkalar: Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2. Numaralı mıntıkalar: Türk Kültürüne temessülü (asimilasyonu) istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3. Numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen, iskân ve ikâmet yasak edilen yerlerdir.

İskân Kanunu, mevzu'u itibariyle, doğrudan doğruya mıntıkanızı alâkadar eden bir kanundur. Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü ve Türk kültürüne temsili (asimilasyonu) istenilen nüfusun bulunduğu bölge birinci derecede bizim bölgemizdir. Yine kanunda üç numaralı mıntıka olarak gösterilen yerler arasında Umumî Müfettişlik sahasında bulunan Sason memnu mıntıkası vardır. (Zeylân memnu mıntıkası, idarî bir kararla yasak bölge sayılmıştır. Vekiller heyetince henüz bir hükme bağlanmamıştır.)

Şark Vilâyetlerinde yapılması icap eden ıslâhat teşebbüs ve projeleri arasında, bir de **1936** yılında Ankara'da **Dahiliye Vekâleti'**nin riyaseti altında yapılan (**Müfettiş-i Umumiler Toplantısı**) vardır. Bu toplantıya Dahiliye Vekâleti'nin merkez teşkilâtındaki şefler iştirak eylemiş ve Genel Kurmay Başkanlığı müşahit olarak bir subay göndermiştir.

Toplantıda görüşülen çeşitli meseleler içinde **şark vilâyetlerinde ıslâhat yapılması, ırk ve din meselelerinin halli, Türk kültürünün tamimi ve anasırın temsili** bellibaşlı bir mevki tutmuştur. Dahiliye Vekâleti bu içtimaın zabıtlarıyla alınan tedbirler ve kararları (287) sayfalık bir kitap halinde bastırmış olduğu için bu hususta uzun tafsilâta girişmeyi faydasız buluyorum.

Ancak bu toplantı neticesinde alınan kararlar bir temenni mahiyetini geçmemiş ve Dahiliye Vekâleti, bu kararları Vekiller Heyetine sevkederek bir hükme raptettirmemiştir.

Bölgede iktisadî vaziyetin ıslâhı için 1936'da İktisat Vekili olan **Celâl Bayar** tarafından yapılan Şark seyahatını müteakip büyük bir Rapor daha hazırlanarak Başvekâlete sunulmuştur.

Bu Raporun mevzuu daha ziyade Kars, Trabzon, Erzurum, Malatya sahalarına ait iktisadî işleri ele almaktadır. Bölgemizi alâkalandıran cihetler hayvancılık ve hayvan mahsullerinin kıymetlendirilmesi noktalarıdır.

Vekâletçe bu meselenin beş yıllık iktisadî plâna idhal edildiği bildirilmektedir.

"Islahat Planı" Uygulaması

Bütün bu proje ve kanunların tatbik safhasına ve tatbiklerinden alınan neticelere kısaca göz gezdirmek faideli olacaktır:

A. Sayın **Abdülhalik Renda**, Dahiliye Vekili **Cemil Uybadın,** Adliye Vekili **Mahmut Esat Bozkurt** ve Genel Kurmay İkinci Başkanı **Kâzım Orbay** tarafından hazırlanıp Heyet-i Vekiliyeye arzolunan **Islâhat Tedbirleri** meyanında ilk tatbik safhasına giren maddesi (**Muzır ve Mülteci Kürt**)ler'in Garba nakilleri keyfiyeti olmuştur.

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nce yapılan talep üzerine ilk önce nakil işlerinin Erzurum, Ergani Vilâyetlerinde yapılmasına muvafakat edilmiş ve bu muamele biraz sonra Elâziz Vilâyetine de teşmil olunmuştur.

Aynı zamanda Şark Vilâyetlerinin hepsinde muzır eşhas ile mütegallibenin esaslı bir defteri hazırlanmakta idi. Ordu Müfettişliği mütegallibenin bir tarifini yapmış ve Vilâyetlere tebliğ etmişti. Ciddi ve esaslı tetkikler neticesinde hazırlanacak olan defterlere dahil insanların nakilleri Hükûmetçe münasip ve uygun görülecek bir zamanda tatbik edilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Diyarbakır Vilâyetinin emri yanlış anlıyarak 3.3.926 tarihinde hemen tatbikine geçmesi, diğer vilâyetlerin de hemen işe başlamalarını zaruri kıldı. Süratle ve iyice tetkik edilmeksizin hazırlanan defterlere bir sürü masum insanların girmesi ve asıl suçlu ve şüpheli olanlardan mühim bir kısmının nakil ve tebdil dışında kalması yanlış anlamanın zaruri bir neticesi olmuştur. Bazı Vilâyetlerde bu nakillerin bir takım suistimale yol açtığı daima tekrarlanmakta olan bir keyfiyettir.

B. **Tecil Kanunu**'nun tatbiki, yalnız firarilerle hal-i şekâvette olanları değil aynı zamanda mahkûmlarla garba haklonunanları da şümulü dairesine aldığı için garba naklonunan muzır şahıslarla mütegallibeler tekrar yerlerine döndüler. Bu avdetin tesirleri müsbet olacak yerde bilâkis menfi olmuştur. Çünkü yerlerine dönenler bozulan düzenlerinden ve uğradıkları muameleden dolayı içleri hükûmete karşı kinle dolu olduğu gibi bu mütegallibenin uzaklaşmasından cesaret alarak topraklarını ekip biçen ve hükûmetçe ittihaz edilen kararı menfaatlarına uygun gören köylü, tekrar avdet eden mütegallibenin intikam ve şiddetine yeniden maruz olmağa başlamıştır. Bu suretle ne avdet eden mütegallibede bir şükran duygusu uyanmış ne de köylü bir istifade temin edebilmiştir.Müteakip mevzii isyanların birçoğunda cezaları tecil olunarak yerlerine dönen eşhasm mühim rolleri olmuştur.

C. Islahat Programına giren işler arasında şark vilâyetlerine muhacir iskânı, ehemmiyet itibariyle başta gelen tedbirlerden biri bulunuyordu. Bu mühim meselenin gerek tatbik şekli gerek elde edilen neticesi - ilerde yapılacak işlerde dikkat edeceğimiz noktaları acı bir şekilde meydana koyan bir hadise olarak - cidden tetkike değer:

İskân Kanunu'nun ahkâmı dairesinde bir numaralı iskân mıntıkası sırasına giren Diyarbakır'a Dicle ve Ambar çaylarının bereketli toprakları üzerinde onyedi göçmen köyü kuruluyor. **Bulgaristan, Romanya** ve **Yugoslavya**'dan gelen gürbüz, anavatana dönmekten memnun (Sekizbin yirmi) Türk nüfusu bu köylere yerleştirilerek İskân Kanunu mucibince kendilerine ev, toprak, çift hayvanı, pulluk, tohum ve iaşe veriliyor. Şarktaki nüfus kesafetini lehimize değiştirecek olan esaslı politikanın ilk adımı böylece atılmış ve Cumhuriyet Hükûmeti esirgemeden üç milyon lira sarfetmiş bulunuyordu.

Aradan dört beş sene gibi kısa bir müddet geçtikten sonra **görülen manzara ve alınan netice insanı ağlatacak kadar feci bir şeydir:** Göçmenlerin yüzde yirmibeşi ölmüş, çiçek gibi güzel köylerin birçoğu boşalmış, yüz haneli bir köyde üç ev, dört evden başka insan kalmamış. Boş evler insafsız ellerin tahribi altında birer viraneye dönmüş, (Sekizbin yirmi) göçmenden yerlerinde kalabilenlerin sayısı (3560) a inmiştir.

— Sebep?

— Sebep gayet basit: Göçmenlerin yerleşmelerini takibeden birinci yıl içinde Diyarbakır, son derece kurak bir devre geçirmiş, muhacirler gibi henüz müstahsil hale gelmemiş olanları bir tarafa bırakalım, yıllardanberi müesses köylerinde hal ve vakitleri yerinde olan kadim köylüler bile bu amansız kuraklıkdan ağır zararlar görmüştür. İşte bu iki yıl içinde muhacirler ektiklerinden bir dirhem mahsul alamamışlar, aç kalmamak için ellerindeki öküzleri, çift âletlerini ve hatta yatak ve yorganlarını bile satmışlar, köylerini terkederek şuraya buraya dağılmışlardır. Fizyolojik sefalet içinde kalan muhacirleri, sıtma ve çocuk ishalleri ile diğer hastalıklar kırıp geçirmiştir.

Fevkalâde vaziyetin karşısında mahalli hükûmet memurlarının aldıkları tedbirler, resmî tahriratların (lisan-ı ihtiyatı) içinde hadiseyi küçülterek hükûmet merkezine arasıra yazmak ve (İskân Kanunu mucibince) devletçe yapılması gereken ve bir defa inhisar eden yardımların yapılmış bulunduğunu ileri sürmekten ibaret kalmıştı.

Üç milyon lirayı esirgemeyen Cumhuriyet Hükûmeti'nin, bu Türk çocuklarını kurtarmak için - kurak geçen iki yıl içinde -birkaç yüz bin liralık bir yardımı esirgeyeceğinden kim şüphe edebilir?

Sıtma, çocuk ishali sırf, köylere tahsis edilecek sıhhî ekiplerle önlenebilirdi. Afrika'nın, Diyarbakır'a nisbetle birkaç misli daha ağır olan hava şartlarını yenerek oralarda yerleşen medenî milletlerden, bizim bir eksiğimiz olduğunu iddia etmeğe kimin hakkı vardır?

Vekâletlere karşı iş çıkarmamak, kâğıt üstünde hak kazanacak kadar zevahhiri kurtarmak, idare hayatımızın en sakat bir cephesidir. Birçok idare âmirleri, acı hakikatları, olduğu gibi, hükûmete aksettirmekten kaçınıyor., bunu (bir maharet ve idare-i umurda tecrübekârlığın bir neticesi) telâkki ediyorlar.

Bu maruzatımla hiçbir zatı, hiçbir makamı kusurlu göstermek niyetini gütmediğime ve sadece idarî ve ahlâkî bir kifayetsizliğe işaretten başka bir maksat takip etmediğime itimat buyurulmasını bilhassa rica ederim.

★ ★ ★

İslâhat projeleri ile bunlardan alınan neticeleri, kısa bir cümle halinde şöyle hülâsa edebilirim:

Bu tedbirlerin bir kısmı tatbik safhasına ya hiç girmemiş, yahut tatbik edilenlerin de devamlı birbirini tamamlayıcı bir mesai sarf olunmamıştır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

1. Acele Olarak Yapılması Gereken İşler.
2. Uzun Yıllara Sarî Bir Temsil (Asimilasyon) Ve İslâhat Programı
3. Hülâsa Ve Mülâhazalar.

BÖLGEDE ACELE YAPILMASI GEREKEN İŞLER:

Şarkta yapılacak işleri iki kategoriye ayırmak yerinde olur:

1. Acele olarak yapılması gereken işler;
2. Uzun yıllara sarf esaslı bir temsil (asimilasyon) programı.

Birinci kategoriye dahil olan (Acele işler)in hemen yapılması ikinci kısma dahil olan esaslı ve devamlı islâhatın hazırlanıp muvaffakiyetle tatbikine müsait bir vasat doğmasına yarayacaktır. Müfettişlik bölgesinde yapılacak ilk acele iş, memurların kendilerine mevdu vazifeleri tamamiyle yapmalarına yarayacak vasıta ve imkânların hazırlanması olmalıdır. Bu cihet elde edilmedikçe şarkta devletçe yapılacak islâhata, kolaylıkla intibak için zaruri olan bir (atmosfer)in vücut bulması imkânsızdır. Memur çalar, iş sahiplerine müşkilât çıkarır, haksızlığa vasıta olursa; Jandarma, emniyetsizlik telkin eder, vatandaşların mal ve canını koruyamazsa; idare ve çerçevesindeki halkı tanıyacak vasıta ve imkânlardan mahrum bulunursa; adlî teşkilât, tezvir ve kinlerin tatmin âleti olmaktan kurtulamazsa; verdiğimiz maaşlar, memurlarımızı doğru yoldan sapmağa icbar eder, şereflerini muhafaza imkânından mahrum kılarsa; halk işlerinin doğrulukla görüleceğine ve bir emniyet ve itimat havasının yaratılacağına inanılabilir mi?

Ahlâk ve seciyesini her şeye rağmen muhafaza eden birçok değerli ve genç idare âmirleri ile yakından temas ettim. Çocuklarını okutamamaktan, hastalıklarını tedavi edecek bir doktor, başlarını sokacak mütevazi bir ev bulamamaktan muzdariptiler. Mecburi olan Şark hizmetlerini bitirdikleri zaman daha iyi bir kazaya gideceklerine emin değildiler. Bazan telgrafhanesi bile bulunmayan yirmi otuz evli bir kaza merkezinde yaşayan ve bir tek kinin tableti, bir aspirin kompiremesi bulamayan bu memurların, yalnız (feragat ve meslekî ahlâk tahammülü icabeder) vecizesiyle tutulması imkân haricindedir.

Bu sebeple:

A. Şarktaki memurlara haysiyetini muhafaza edecek ve ailesini geçindirecek kadar bir para verilmesi,

B. Çocuklarını orta tahsilden mahrum bırakmamak için bölgenin merkezinde sırf memur çocuklarına mahsus pansiyonlar açılması (masrafı devletçe temin edilmek şartiyle),

C. (Şark hizmeti) müddetinin katiyetle tasrih ve tahdidi ve bu müddetin hitamında yurdun orta ve garp mıntıkasına behemahal nakillerinin yapılması,

D. Başlarını sokup barınabilecekleri evler inşası,

E. Şarkta münhal memuriyet bırakılmaması,

F. Temiz, tecrübeli ve muktedir memurların tercihan Şarka gönderilmesi,

G. Mıntıkalarındaki köylerde geniş bir şekilde teftiş ve murakabe imkânlarını temin için kaymakamlara da hayvan bedeli ve yem parası verilmesi,

H. Jandarmalığın meslek haline konması,

I. Doğudaki jandarma karakol mevcutlarının onbeşe iblâğı,

K. Gümrük muhafaza kıtaatının idare âmirleri tarafından kontrol ve murakebelerine müsait kanunî hükümlerin vaz'ı,

L. Teftiş ve murakebenin sıkılaştırılması için tertibat alınması,

M. Nahiye Müdürü yetiştirmek için bir meslek mektebi tesisi ve kifayetli müdürlerin yetişmesini müteakip nahiye adedinin tezyidi,

N. İlk mekteplerde öğretmenlerin mühim bir kısmı vekil muallimlerdir. Esasen kendileri Türk dilini eksik bilen yerli halktandır. Mekteplerde hakiki randıman alınması için garp ve Orta Anadolu kısımlarından muallim temini;

Şarkta yapılacak ilk işler meyanında: Bunlar temin edilmedikçe emniyet ve itimat telkinine imkân tasavvur edilemez.

Memurlar hakkında alınacak bu tedbirlerle müterafık olarak Diyarbakır-Silvan-Malabadi-Bitlis yolunun süratle ikmali ve Van-Gürpınar-Şeyhmanes-Çölemerik yolunun dört tekerlekli vesait için müsait bir hale konması, yapılması gereken acele ve mühim işlerin başında gelir.

Ziraat Vekâleti'nin (Resülayn)'de kurduğu kombinenin muvaffakiyeti çok ümit ve iftihar verici müsbet bir iştir. İki yüz yetmiş dekarlık bir saha sürülmüş ve bunun mühim bir kısmı ekilerek şimdiden zümrüt gibi yemyeşil bir saha vücuda getirilmiştir. Bu tesisatın Şark için büyük ehemmiyeti yalnız bir istihsal merkezi vücuda getirilmiş olmasıyla ölçülmelidir. Bu tesisler şimdiden Muş ve Bismil Ovası'na da teşmil edilebilirse ileride **ırk kesafetini lehimize hal** için alacağımız esaslı tedbirlerin bir mesnedi olacak ve bu kombinelerin etrafında kurulacak Türk köylerini bu mesai ve istihsale iştirâk ettirmek suretiyle geniş ve ümitli neticeler elde edilecektir. Bu sebeple (Resülayn)'dekine müşabih ve aynı zamanda hayvancılık ve meyvacılıkla da uğraşacak ziraî bir tesisin Muş Ovası'nda şimdiden kurulması ehemmiyetle tavsiyeye değer.

Van'daki Semiramiz Kanalı'nın islâh ve ikmâlinden sonra Van mıntıkasında buna benzer daha küçük bir tesise yer vermek çok faideli olacaktır.

UZUN YILLARA SARİ BİR TEMSİL VE İSLÂHAT PROGRAMI NASIL HAZIRLANABİLİR?

Bir cemaatin ruhunu değiştirmek ve o cemaatı istenilen kültürün nüfuzuna intibak ettirmek için, tatbik edilecek islâhat, devamlı ve birbirini tamamlayıcı bir islâhat olmalıdır. **Bu islâhatta, (şiddet) in hiçbir rolü olamaz.** Millî vahdeti vücuda getiren en büyük âmil, duygu ve düşünce birliğidir. Bu da telkin, terbiye ve sirayet yolu ile elde edilebilir. Büyük bir muvaffakiyet için uzun bir emeğe ve sonsuz bir sabra ihtiyaç vardır. Beş on sene gibi kısa bir zaman içinde ciddi bir netice elde edileceğine inanmamak ve esaslı bir başarı için bazen altmış yetmiş ve daha uzun seneleri göze almak gerektir. Bir milletin hayatında altmış yetmiş senenin büyük bir kıymeti yoktur.

(Dili, dileği bize uymayan ve bizi yetiştiren içtimaî şeraite aykırı bir sürü âmillerin tesiri altında yaşayan (Kürt)leri Millî kültürümüze intibak ettirmek için uzun yıllara sarî esaslı bir program nasıl hazırlanabilir? sualine bence verilecek en doğru cevap şudur:

Böyle bir islâhat programını -değer ve bilgisi ne olursa olsun- tek bir insanın hazırlamasına imkân yoktur. Bilgi ve tecrübe sahibi birçok heyetler temsil etmek (asimile etmek) istediğimiz kitlenin içine girerek onların hayat şartlarını, telâkkilerini, kıymet verdikleri mefhumları, iktisadî âmilleri ve içinde yaşadıkları içtimaî muhiti inceden inceye tetkik etmeli ve salim bir hükme yarayacak lüzumlu malzemeyi toplamalıdır. Bugün elimizde böyle bir malzeme yoktur. Bu iş eksiksiz olarak başarıldıktan sonradır ki, temsil için yapılması icap eden tedbirler, hükûmetin elindeki imkân ve kudrete göre bir sıraya konabilir. Yoksa herhangi bir idare âmirinin kendi zaviye-i rüyetinin imkân verdiği dar bir rüyete istinat ederek bu kadar büyük bir davanın halledileceğine inanmak doğru olamaz. Hatta (Kürt kesefetini azaltmak için Türk göçmenlerinin iskânı) gibi herkesçe üzerinde ittifak edilen tedbirlerin bile -icra ve tatbik safhasından önce- ilmî heyetlerce çok esaslı tetkiklere tabi tutulması kat'i bir zarurettir. Nerelere, nasıl ve ne yolda iskân yapılmalıdır?

İskân sahasının iklim şartlarına, hangi mıntıkadan gelecek göçmenler daha iyi intibak edebilir? Yerleştirilecek göçmenlerin iklim ve muhite uymaları için ne gibi koruma tedbirleri alınmalıdır. Bütün bunlar Vilâyetlerdeki kifayetsiz bir kadronun halledeceği işler değildir.

Bu sebeple sıhhî, iktisadî, terbiyevî, içtimaî ve idarî tetkiklerde bulunmak, doğru ve esaslı bir program hazırlanmasına kifayet edecek malûmatı hazırlamak için şimdiden alâkalı

Vekâletlerce değerli ve ciddî zavatın seçilerek mıntıkaya gönderilmesi yerinde olur. Umumî Müfettişlik, elindeki bütün vesaiki ile böyle bir heyetin mesaisine iştirak etmeğe hazırdır.

Raporumda bazı tedbirler bulup göstermek benim için de mümkündü. Fakat **bu kadar büyük bir davanın hallini, basit ve indî bir kaç mülâhazaya bağlamayı hafiflik saydım.**

Yukarıda teşkilini arzettiğim tetkik heyetlerinin mesaisi, belki bir iki sene ve daha fazla sürebilir ve devlete bazı masraflar yükleyebilir... Ancak elde edecekleri malûmat bizi doğru yolda bir karar almaya sevk edeceği gibi icraat yapacağımız saha ve halkını da daha iyi tanıtmış olacaktır. Ne vekâletlerde ne de bölgemizdeki vilâyetlerde bu hususa ait derli toplu bir malûmat olmadığını katiyetle arzedebilirim. Şimdiye kadar toplanmış olması gereken zarurî malûmatı bile bütün taharrilerime rağmen bulamadığımı itiraf etmek mecburiyetindeyim. Meselâ (Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasında kaç aşiret vardır? Bu aşiretlerin seyir ve hareket hudutları nerelerdir? Aşiret reisleri kimlerdir? Aşiret isyanlara iştirâk etmiş midir? Kaç silâhlı çıkarır? Bugün hayatta bulunan Nakşi şeyhleri kimlerdir? Ne ile iştigal ediyorlar? Halk hangi mezheplere saliktir? Bölgeden nakledilen eşhas kaç kişidir? Nerelere teb'it edilmişlerdir? Teb'it msıntıkalarından firar edenler var mıdır?) gibi sarih rakamlar ve vazıh bilgiler halinde toplanmış olması gereken malûmatı bile yeni baştan toplamağa mecbur olduk. Bazı vilâyetler hudutları dahilinde vukua gelen **son isyanların kısa bir tarihçesini** bile bulup veremedi. Elde mevcut harsî ve iktisadî istatistiklerin eksik ve tahmini olduğunu şahsî tetkiklerimle bizzat müşahade ettim.

Bu sebeple üzerinde çalışacağımız sahayı bütün tafsilâtıyla tam ve kâmil olarak tanımak mecburiyetindeyiz. Böyle bir mesaiyi -yukarıda da arzettiğim gibi- Vilâyetlerin kifayetsiz kadrosundan beklemek doğru olamaz.

HÜLÂSA:

1. Birinci Umumî Müfettişlik bölgesi, Türkiye'nin en münbit, en verimli yeridir. Üç yabancı ülkenin sınırındadır.

2. Bu kıymetli bölgede hâkim (dil), Türkçeden başka bir dildir. 1 222 000 nüfusun ancak beşte biri Türkçe konuşur.

3. 750 000 kişi Türk camiasına aykırı içtimaî ve siyasî şartlar içinde gelişmektedir.

4. Millî birliğimize ve millî menfaatımıza muhalif olan bu büyük kitleyi çekecek müsbet ve esaslı bir mesaimiz yoktur.

5. Haricî bir ihtilât vukuunda, Şark bölgesi hakiki bir tehlike kaynağı olarak kendisini gösterecektir.

MÜLÂHAZALAR VE NETİCE

Cumhuriyet hükûmetinin el koyup ta halledemediği bir dava yoktur. İmkânsız zannedilen birçok işler -çok kısa bir zaman içinde- başarılmıştır.

Şark Vilâyetlerimizin de tıpkı Eskişehir, Bursa ve Konya gibi yurdun hakiki bir parçası haline getirilmesi için ilk ve esaslı şart, hükûmetin bu işe azimle el koymasından ibarettir. Büyük İnönü devrinde **Saraçoğlu Hükûmeti**, bu millî davayı halledecek kudrete sahiptir. Yapılacak iş, az şekerli bir iş olmıyacaktır. Yeter ki zaman kaybetmiyelim. Çünkü (zaman) öyle zalim ve erişilmez bir âmildir ki onun elden kaçırılmasını önleyecek bir tedbir henüz bulunamamıştır.

Her türlü mübalâga ve vehimlerden uzak olarak hazırlandığına inandığım bu raporumun iyi karşılanacağına itimat edecek Yüksek huzurunuza sunulduğunu hürmetle arzederim.

1/İlk Kânun (Aralık) 1943
Birinci Umumî Müfettiş
Avni Doğan

VIII. BÖLÜM

BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİN İSTEĞİYLE HAZIRLANAN *DERSİM YÖRESİ AŞİRET YERLEŞİM LİSTESİ*

Türk Ocakları Genel Koordinatörü ve Güneş - Dil Teorisyeni Prof. Hasan Reşit Tankut ile Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı ve I. Umumi Müfettiş (Kürdistan Genel Valisi) Avni Doğan'ın gizli raporlarından da anlaşılacağı üzere; resmi Kürt politikasında amaca ulaşabilmek için Kürdistan'a özgü aşiret çizelgelerinin hazırlanması ve buna göre politikalar üretilmesi öngörülüyordu. Bu anlayış çerçevesinde hazırlanan ve Hasan Reşit Tankut'un arşivinde yeralan ***Dersim yöresi aşiret durumu****'na ilişkin bu çizelge, Kürtler'in asimilasyonunda altyapı çalışmalarının ilginç bir örneğini oluşturuyor. Aşiretlerin etnik kökenine ilişkin zorlama tesbitler ve saptırmalar andığımız çerçevede ele alınmalıdır.Yine Devletçe hazırlanmış bu konudaki bir çizelgeye, görsel ürünler bölümünde yer verilmektedir.*

(M.Bayrak)

İlçe	Bucak	Köy Adı	Bağlı Olduğu Aşiret
Hozat	Merkez	**Hozat kasabası**	Türk ve Kürt karışık
Hozat	Merkez	İnciğa köyü	Ferhat uşağı
Hozat	Merkez	Balzağaç	Ferhat uşağı
Hozat	Merkez	İnzağaç	Karaballı
Hozat	Merkez	Lolantaner	Karaballı
Hozat	Merkez	İbrahimtaner	Karaballı
Hozat	Merkez	Türktaner	Karaballı

Hozat	Merkez	Ağvis	Karaballı
Hozat	Merkez	Tavvuk	Karaballı
Hozat	Merkez	Tarnoti	Karaballı
Hozat	Merkez	PoXami	Karaballı
Hozat	Merkez	Haçular	Karaballı
Hozat	Merkez	Karaca	Karaballı
Hozat	Merkez	Ağviran	Karaballı
Hozat	Merkez	Taçekrek	Karaballı
Hozat	Merkez	Künciler	Karaballı
Hozat	Merkez	Zanekrek	Karaballı
Hozat	Merkez	İrkân	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Cemal	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Havikpah	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Aşağı Derviş	Hopik	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Hoşan	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Mistigan	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Aşağı Derviş	Derik	Bahtiyar Aşireti
Hozat	Direh	Ulupkâr	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Şüşenk	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Melvenk	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Çarhik	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Pohateris	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Karavelo	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Xaçeli	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Karakollar	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Gülbari	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	İrendik	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Soli Mezrea	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Rumkiğ	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Vaskovan	Pilvenk Aşireti
Hozat	Direh	Sağman dersimi	Ferhat Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Torut	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Kızılmezrea	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Çölekrek	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Bruçler	Baxtiyar Aşireti

Hozat	Sin bucağı	Şevaliler	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Surke	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Teştek	Ferhat Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Burmak (Buzmak)	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Şekak	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Askisor	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Ardebit	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Şeyh Ömer	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Ben	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Renguler	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Muşkirek	Firxan Aşireti
Hozat	Sin bucağı	Zemin (Zemik)	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Kalonun gerniği	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Sin bucağı	Zinonin gerniği	Aşağı Abbas Uşağı
Hozat	Balikan	Elkazi	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Karaağilan	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Hamzapikar	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Kızıtaş	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Halitpekâr	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Eğtaş	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Bişpekâr	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Balık uşağı	Baxtiyar Aşireti
Hozat	Balikan	Xarip uşağı	Firxan Aşireti
Hozat	Balikan	Muğsor	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Balikan	Berdo	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Balikan	Mezxir	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Balikan	Mamlis	Laçin Uşağı Aşireti
Hozat	Kermil (Kernil)	Tilk	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Şebart	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Xaçlı	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Zımaik	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Remik Uşağı	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Losik	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Saruxan	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Xaçekrek	Yukarı Abbas Uşağı

Hozat	Kermil	İksor	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Haloridengi	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Bali Mezrası	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Halori	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Pıter	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Yedizdan	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Qefat	Yukarı Abbas Uşağı
Hozat	Kermil	Koçoğlu Büzengi	Koçoğlu Aşireti
Hozat	Kermil	Ortenik	Laçin Uşağı
Hozat	Kermil	Karaballi Kermasi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Malmekrek	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Kandalli dengi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Kandalli büzüngi	Karaballi Aşireti
Hozat	Kermil	Zağke	Firğan Aşireti
Hozat	Kermil	Ferğanli kermil	Firğan Aşireti
Hozat	Kermil	Eğdad	Firğan Aşireti
Hozat	Emukte nahiyesi	Xadişan	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Ekrek	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Şamuşi	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Dehke	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Sekedik	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Pik	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Norşin	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Keleke	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Orziğ	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Poti	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Surpan	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Kelba	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Klanğoz	Ferhat Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Tağar	Koç uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Fuzlice	Koç Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Amutka	Koç Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Direköy	Şam Uşağı
Hozat	Emukte nahiyesi	Kori	Laçin
Hozat	Emukte nahiyesi	Keçori	Karaballi

Hozat	Emukte nahiyesi	Bezvart	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Karsil	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Keğnin vartuğa	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Gedikler	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Eknek	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Bekalikler	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Karaballiağzunik	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Şeyhbab	Karaballi
Hozat	Emukte nahiyesi	Axduk	Ermeni
Ovacık	Merkez	Plur beyi köyü	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kedlek	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Şavuler	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kozluca(Kuzulca)	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Met uşağı	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Kerdiz	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Erximak	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Dedik uşağı	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Çolaklar usik	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Çetmeri	Arslan uşağı
Ovacık	Merkez	Aşağı Danzi	Velit uşağı
Ovacık	Merkez	Çakmaklı	Velit uşağı
Ovacık	Merkez	Fodi	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Hobik	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Kehinkâr Beriki	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	Erzila	Nit uşağı
Ovacık	Merkez	DeşKân	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Eril	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Elmacık	Koçoğlu
Ovacık	Merkez	Kavrik (ğarik)	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Bornak	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Xenmaçur	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Hanife	Koçoğlu
Ovacık	Çerpazın	Degirmendere	Şam uşğı
Ovacık	Çerpazın	Ali boğazı	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Kızılviran	Koç uşağı

Ovacık	Çerpazın	Kelikuşağı	Koç uşağı
Ovacık	Çerpazın	Karataş	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Pilkiç	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Şam uşağı veriki	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Kalikuşağı	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Titenik	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Yukarıdanzi	Şam uşağı
Ovacık	Çerpazın	Zernik	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Çirpazin	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Ziyaret	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Kızlık	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Ada	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	İstme	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Holikuşağı	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Büyük köy	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Bozik uşağı	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Tat	Maksut uşağı
Ovacık	Çerpazın	Topuzlu merxo	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Xanuşağı	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Sögütlü	Bezkâr uşağı
Ovacık	Çerpazın	Topuzlu	Bezkâr uşağı
Ovacık	Kalan	Zaruk	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mercanxan uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hezikuşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hasan Ali uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kelxan mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kavak mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mortu	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalande merxo	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Hormik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalik uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mansur uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Harsi	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Eğtaş	Kalan aşireti

Ovacık	Kalan	Dirik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kolikuşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Budikanlı uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kerğad uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Budik uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kızılçayır	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Berim uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Vehake	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Külabi mezrası	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Qizarik	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kalanın büyük köy	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Erk	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Nazik uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Temnak	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Keçel uşağı	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Varuç	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Dilkeni	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Maraş	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Extanus	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Kötek	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Mercan uşağı komu	Kalan aşireti
Ovacık	Kalan	Veluler uşağı komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Qelaaliler komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Mercan mir beyi komu	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Ahmet uşağı	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Şahverdi	Tit uşağı
Ovacık	Kalan	Qasım uşağı	Tit uşağı
Mazgirt	Merkez	Mazgirt kasabası	Türk
Mazgirt	Merkez	Lazvaq köyü	Muhtelif aşiret
Mazgirt	Merkez	Yukarı Çanakçı	Muhtelif aşiret
Mazgirt	Merkez	Hasorik	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Aşağı Çanakçı	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Harabe	Sur uşağı
Mazgirt	Merkez	Yuqarı Herzik	Cisanli aşireti

Mazgirt	Merkez	Aşağı Herzik	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Çantur	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Dilanoğlu	Cisanli aşireti
Mazgirt	Merkez	Kalaycı	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Beydami	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Taht	Kureyşan
Mazgirt	Merkez	Temurtaht	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Beyler mezrası	Türk
Mazgirt	Merkez	Hasan ağa	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Koca Ohanis	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Yılanlı	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Danaburan	Türk
Mazgirt	Merkez	Tarbasur	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Köseoğlu	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Aşağı Sindam	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Merkez	Yukarı Sindam	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Xuzunkiğ	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qalavizi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Keştun	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Femqabey	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Keban	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qarabarni	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Germisi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qurçik	Hezak aşreti
Mazgirt	Merkez	İkiz	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Reşo mezrası	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Buztepe (Boztepe)	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qızıl mezra	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Qomiperi	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Yuqarı Quşxane	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Aşağı Quşxane	Hezak aşireti
Mazgirt	Merkez	Şorda	Muhtelif
Mazgirt	Merkez	Gerzi	Şadilli
Mazgirt	Merkez	Kavak tepe	Şadilli
Mazgirt	Merkez	Qaşu	Şadilli

Mazgirt	Muxendi	Muxendi	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Şelk	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qızılqale	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Lemik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Davalı	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Çat (Çap)	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Bilan	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Lodek (Lödek)	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qupik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Qurqurik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Şubabeg	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Canik	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Xudan	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	İsnis	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Aqkilise	Şadilli
Mazgirt	Muxendi	Haci yusuf	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Gömük	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qalemezin	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Mestan	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Kardere	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Hülüman (Helman)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Mankerek (Mangerek)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qoman	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Çoşik (Çuşik)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Ricik	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qultan (Qoltan)	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qolan	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Qarasaqal	İzoli
Mazgirt	Muxendi	Çalaqas	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Muxendi	Liçe	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Muxendi	Bağin	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qolik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Deştil	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Zerikan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Dervişan	Hezan aşireti

Mazgirt	Muxendi	Miralidervişan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Şeyxik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Feraç	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Nunyankorqale	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Deştberi	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qamçili	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Velyan	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Berberik ve Şam uşağı	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Qulnik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	İbi Mahmut	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Fusqerac	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Elxandalik	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Xarabebulaq	Hezan aşireti
Mazgirt	Muxendi	Çivr	Hezan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Zenmek	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Sen'enk	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Ruşan (Revşan)	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Dinyar	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Tar	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Meheldi	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xozan (Xuzan)	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Hösnek	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Velikan	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xiç	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Mecaran	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Xelilpekari	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Tapdik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Rebaik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Rebat	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Çixik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Kânoğlu	Ferişan aşireti
Mazgirt	Terşimek	Herk	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Qarniqan	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Qara Yusuf	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Marxo	Sur uşağı

Mazgirt	Terşimek	Tomayik	Sur uşağı
Mazgirt	Terşimek	Kebkan	Yukarı pilyenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Mamik	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Havikpaxi	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Pilkiç	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Sa'sik	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Deşt	Pivenk aşireti
Mazgirt	Şimek	Pilvenk	Pilvenk aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Seydik mezrası	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Bozan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Senan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Teşnek	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qerabin	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Ali Qahraman	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qala	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Huroğlu	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	İsin mezrası	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Mirzeali	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Kelbavkizke	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Qarataş	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Aşağı anbar	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Nelgil	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Çequr	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Yuzkiğulan Ali baba	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Pirkâni ve Laçin	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Y. Karsan ve A. Karsan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Alanlı Haviki	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	A ve Y. Venguk	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Xaçri	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Sevnik ve Uskuk	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Marik ve Kurnasur	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Derkarsini ve Kurtan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Goristan	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Gömemiş	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	A. ve Y. Kevrik	Alanlı aşireti

Mazgirt	Pax Bucağı	Dıremeliçenik	Alanlı aşireti
Mazgirt	Pax Bucağı	Şukakik	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Pax Bucağı	Sadqan	Çeşitli aşiretler
Mazgirt	Pax bucağı	Şaqlan dipkan	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Şakirman	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Birman	Sur uşağı
Mazgirt	Pax bucağı	Hesur	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Körkeshopik	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Milli	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Gurikan ve çevri	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Çerkis	Ferişan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Velikşan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Eğdad	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Sendam	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pax bucağı	Kolik	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Pilvenk	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Kemer	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Vanariç	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Deşt	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Aliran	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Oxundi (Uxundi)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Keşişan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Sağsik (Sağik)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Derexan	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qazmut (Qaxmut)	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Veliker	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Milli	Yusufan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Xozmerek	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qornik	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Pazapun	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Marçik	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Uzun tarla	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Seyitxan çayi	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Qurvarik	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Xaraba harsi	Demenan aşireti

Mazgirt	Pilvenk	Bor (Bur)	Demenan aşireti
Mazgirt	Pilvenk	Kini	Demenan aşireti
Nazmiye	Merkez	Nazmiye qasabası	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qart mezrası	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Neclixan	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qatme	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Pami	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Xaldan	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Qoxare	Eril aşireti
Nazmiye	Merkez	Sap mezrası	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Gül mezrası	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Erçik	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Dağiyan	Lolan aşireti
Nazmiye	Merkez	Ezgilar	Karsan aşireti
Nazmiye	Merkez	Poğosi	Qurcyşan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kemsor	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Payizke	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Keşiş	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Senikan	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Çetan	Şadilli aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xevarik	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kemyek	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Balıq	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Silkeş	Xormek aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Teminar	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Çendu	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Femkesan	Maşqan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Keşkivar	Karisan aşireti (Garisan)
Nazmiye	Haksi Bucağı	Feraçlar	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Rutan	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Dilav	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Qalo (Falo) mezrası	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Hakis	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xormek komu	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Malkoç	Karisan aşireti

Nazmiye	Haksi Bucağı	Mori (suri) dere	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Hemoyi mirat	Karisan aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Remsan	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Begi mezrası	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Qal hasah	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Balikan	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Deşt	Eril aşiret
Nazmiye	Haksi Bucağı	Rebat	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kom ortası	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Varuç	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kos komu	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Uzun tarla	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Sival	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xak	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Dikilitaş	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Marxasor	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Denrik	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Şirin	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Hebab	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Xelul	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Kerik	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Keriş	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Botan	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Boti ağacı	Eril aşireti
Nazmiye	Haksi Bucağı	Qalqarad	Eril aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Sabrik (Sayrik)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ker (Ger)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qor mezrası	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ziveh	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xay	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Dreh ceferan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qolik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xodik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Senabut	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Gıresor	Qureyşan aşireti

Nazmiye	İrisk(Erisk)	Virterk	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Temet	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hesyanhabeg	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xanikan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Balluce	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hop	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Keban	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Drelay	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Varduç	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bibek	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Zence	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Holik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bumak (Buman)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şuqan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Dipdere	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Fetan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Ahmethafsori	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şabulan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Henanker	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Bulkur	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	İrlik	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Çaverk	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Zarfadut	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Aşağı ker (Ger)	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Vebaler	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Tepan	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Semik mezrası	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Elbasun	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Enakomi	Qureyşan aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Qalman	Elanli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Aşağı Xarbek	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Kelabiyan	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Heqayir	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Hesikan	Şeyh Mehmedli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Şerikan	Şeyh Mehmetli aşireti
Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xusum	Karsan aşireti

Nazmiye	İrisk(Erisk)	Xormek	Karsan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Hayderan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Günik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Ciyan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Medderman	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Hindek	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Komsi (Kumsi)	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Barik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Haydaran ruşenk	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Keklek	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Varnenk	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu deresi (Hayderan)	Cidik	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Zilifke	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Hesan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Qebnas	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Qor (For)	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Davut komu	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Qablasun	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Koxlikan	Hayderan aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Kervan	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Keşiş	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Medrek	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Naxiyan	Eril aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Kuhsar	Ferişan (Qureyşan) aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Balq	Ferişan (Qureyşan) aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Zaran	Ferişan (Qureyşan) aşireti
Nazmiye	Qutu Deresi (Hayderan)	Qabl	Elanlı aşireti
Çemişkezek	Merkez	Çemişkezek merkez	Türk
Çemişkezek	Merkez	Oskiğ (Osgiğ)	Qoç uşağı oturur
Çemişkezek	Merkez	Pırınci	Türk
Çemişkezek	Merkez	Sekrek	Xali (Yani boş)
Çemişkezek	Merkez	Mernahi	Xali (Yani boş)
Çemişkezek	Merkez	Ezdike	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Hezarî	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Qoçoli	Türk
Çemişkezek	Merkez	Pazi mezrası	Xali (boş)

Çemişkezek	Merkez	Qızılevler	Qoç uşağı
Çemişkezek	Merkez	Oğuzar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Xaşton	Ferhad uşağı
Çemişkezek	Merkez	Bulur (Polor)	Türk
Çemişkezek	Merkez	Hacibey	Türk
Çemişkezek	Merkez	Xıdroz Kürtleri	Türk
Çemişkezek	Merkez	Xefroz	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Ehme	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Süderek	Türk
Çemişkezek	Merkez	Bağçeciq	Türk
Çemişkezek	Merkez	Toma mezrası	Türk
Çemişkezek	Merkez	Bedretil	Türk
Çemişkezek	Merkez	Kürt Qaravenk	Türk
Çemişkezek	Merkez	Türk Qaravenk	Türk
Çemişkezek	Merkez	Lal uşağı	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Merkez	Esnekui Esfine	Türk
Çemişkezek	Merkez	Keremkar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Qarahisar	Türk
Çemişkezek	Merkez	Mexxut	Türk
Çemişkezek	Merkez	Erğiyeker	Türk
Çemişkezek	Merkez	Küçük Lorxiye	Türk
Çemişkezek	Merkez	Suuq	Türk
Çemişkezk	Merkez	Kermik (Germik)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Vasqovan köyü	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Hasdik	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Ağluz	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Mengucek	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Ağki	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Eşkuizemiyan	Türkv ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Paşa mezrası	Türk ve Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Derderi	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Küçek	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Mensur	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Kumraş	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Naxsi	Kürt
Çemişkezek	Vasqovan	Uluqale	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	İkiğan (İbkiğan)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Pidère	Qoç uşağı aşireti

Çemişkezek	Vasqovan	Kömür (Kümer)	Türk
Çemişkezek	Vasqovan	Nurtik	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Kermiyas	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Seğnik	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sekağ	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Gemici	Xali (Boş)
Çemişkezek	Kermiyas	Ark (Örk)	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Venk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Demili	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Hasnilli	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sizke	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Mase	Rum
Çemişkezek	Kermiyas	Xenduk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Sisne	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Türkvartenk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Mezuke	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Aşağı Vartenk	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Urzux	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Piliç	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Gevhere	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Muqadem	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	ğerirlu	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Pazapuq	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Morçiğ	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Meşdek	Türk
Çemişkezek	Kermiyas	Beravi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Başvartenk	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Hemişe	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Qiji	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Aşağı Barasur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Yuqarı Barasur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Diralur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mensavuz	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Ehnesur	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Teranik	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Gökçe	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Kerzi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mexbekiğ	Türk

Çemişkezek	Başvartenk	Mersor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Xensor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Başekrek	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Şencisor	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Cağik	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Mernekuk	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Helma	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Huvi	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Halmuke	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Hasedis	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Sitrusi Kürtleri	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Rebat	Türk
Çemişkezek	Başvartenk	Xuzafpur	Türk
Çarsancak	Merkez	Piri qasabası	Türk
Çarsancak	Merkez	Ziri köyü	Türk
Çarsancak	Merkez	Çat	Türk
Çarsancak	Merkez	İsmailli	Türk
Çarsancak	Merkez	Qoçan	Türk
Çarsancak	Merkez	Göktepe	Türk
Çarsancak	Merkez	Yılanlı	Kürt
Çarsancak	Merkez	Velişeyh	Türk
Çarsancak	Merkez	Şomi	Türk
Çarsancak	Merkez	Örs	Türk
Çarsancak	Merkez	Kevderiç	Türk
Çarsancak	Merkez	Sörek	Türk
Çarsancak	Merkez	Qayaci	Türk
Çarsancak	Merkez	Eyvanlı	Türk
Çarsancak	Merkez	Kürekan	İzoli aşireti
Çarsancak	Merkez	Seyitli	İzoli ve Türk
Çarsancak	Merkez	Çeko mezrası	İzoli aşireti
Çarsancak	Merkez	Yuqarı Til	Türk
Çarsancak	Merkez	Qızılcıq	Türk
Çarsancak	Merkez	Pağnik	Türk
Çarsancak	Merkez	Basu	Türk
Çarsancak	Merkez	Haniqli (Canikli)	Türk
Çarsancak	Merkez	Kunxis	Türk
Çarsancak	Merkez	Teştiş	Kürt
Çarsancak	Merkez	Merid	Kürt

Çarsancak	Merkez	Karsan	Kürt
Çarsancak	Merkez	Maderenexişi	Kürt ve Türk
Çarsancak	Merkez	Denk	Kürt
Çarsancak	Merkez	Çalqadan	Kürt
Çarsancak	Merkez	Demirci	Kürt
Çarsancak	Merkez	Qarayusuf	Kürt
Çarsancak	Merkez	Bimir köyü	Türk ve Kürt
Çarsancak	Merkez	Haşi	Ermeni
Çarsancak	Vaskert	Vaskert köyü	Türk
Çarsancak	Vaskert	Diraxun	Türk
Çarsancak	Vaskert	Solaq	Türk
Çarsancak	Vaskert	Fuçbekar	Kürt
Çarsancak	Vaskert	Mercimek	Türk
Çarsancak	Vaskert	Xezer mezrası	Türk
Çarsancak	Vaskert	Paşavenk	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Kavil	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Urbeg	Türk
Çarsancak	Vaskert	Tanz	Türk
Çarsancak	Vaskert	Çevirme	Türk
Çarsancak	Vaskert	Markik	Türk ve Kürt
Çarsancak	Vaskert	Begiköy	Türk
Çarsancak	Vaskert	Şextu	Türk
Çarsancak	Vaskert	Çuqulbağ	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Havsik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Kalukar	Türk
Çarsancak	Vaskert	Aşağı Havsik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Zerink	Türk ve Kürt
Çarsancak	Vaskert	Qaduse	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qalender	Türk
Çarsancak	Vaskert	ğenikös	Türk
Çarsancak	Vaskert	Ağ mezra	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qarasebik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Sumaq	Türk
Çarsancak	Vaskert	Dalik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yerinci	Türk
Çarsancak	Vaskert	Mesaderğ	Türk
Çarsancak	Vaskert	Yuqarı Fecr	Türk
Çarsancak	Vaskert	Şorik	Türk

Çarsancak	Vaskert	Balşir	Türk
Çarsancak	Vaskert	Surpeyan	Türk
Çarsancak	Vaskert	Dolamaç	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qarapeykâr	Türk
Çarsancak	Vaskert	Xaxi	Türk
Çarsancak	Vaskert	Tezlikan	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qaraman	Türk
Çarsancak	Vaskert	Beleknebu	Türk
Çarsancak	Vaskert	Köçek (Kuçek)	Türk
Çarsancak	Vaskert	Bapir	Türk
Çarsancak	Vaskert	Zazalar	Türk
Çarsancak	Vaskert	Aşağı Orik	Türk
Çarsancak	Vaskert	Qabasaqal	Türk
Çarsancak	Vaskert	Bıruç maa Xeçak	Türk
Çarsancak	Pertek	Pertek merkezi	Türk
Çarsancak	Pertek	Huravan	Kürt
Çarsancak	Pertek	Aşağı Til	Türk
Çarsancak	Pertek	Vahne	Türk
Çarsancak	Pertek	Balaq	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Cucke	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Xesir	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Sukar	Kürt ve Türk
Çarsancak	Pertek	Dereli	Türk
Çarsancak	Pertek	Kerek	Kürt
Çarsancak	Pertek	Sekman	Türk
Çarsancak	Pertek	Zive	Kürt
Çarsancak	Pertek	Ziverek	Kürt
Çarsancak	Pertek	Direk	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Fesertu	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Abşeker	Ermeni ve Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Halidar	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Doğan	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Sürgün	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Şiban	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Micevir	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Netbenk	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Mehirav	Kürt
Çarsancak	Pişvaq	Koxtik	Kürt

UMUMİ MÜFETTİŞLİKÇE HAZIRLANAN DERSİM AŞİRET ÇİZELGESİNDE VERİLEN BİLGİLER DÖKÜMÜ

Kürdistan'ın diğer kesimlerindeki hak arayışları ve isyanlar kanla bastırıldıktan sonra, Türk devleti bütün gücüyle Dersim'e yöneliyor ve yükleniyor. Jandarma umum Kumandanlığı'nın 1930'lu yıllarda hazırlayıp 100 adet bastırdığı gizli **"Dersini"** raporunda yeralan yazı ve raporlarda bu husus açık açık vurgulanır. 1920'li yıllarda Dersim'de Valilik yapmış yöneticilerin raporlarından başlayarak, bu konuda çeşitli raporlar verilir. Bunların en tanınmış olanları; Umumi Müfettiş **İbrahim Tali**'nin, **Hasan Reşit (Tankut)**un, **İsmit Paşa (İnönü)**nün ve **Celal Bayar**'ın raporlarıdır. Elazığ Halkevi aracılığıyla sürdürülen çalışmalarla. "Dersim kasabı" olarak nitelendirilen Dersim Vali ve Kumandanı General **Abdullah Alpdoğan**'ın raporlarını da bunlara eklemek gerekiyor. Tunceli Vali ve Kumandanı sıfatıyla A.Alpdoğan'ın **"Tunceli Bölgesinde Yapılan Eşkiya Takibi Hareketleri / Köy Arama ve Silah Toplama İşleri Hakında Kılavuz"** (Elazığ-1938) adıyla bir yayın yapıldığı da biliniyor.

Bu raporlarda öngörülen hususlardan biri de, bir **"çıban"** olarak görülen Dersim'in "te'dip ve tenkil"i için ön çalışmalar yapılmasıdır. Bu çalışmalardan biri de, askeri harikata geçmeden aşiretlerin sayı ve silah durumları ile malvarlıklarının belirlenmesidir. İşte, burada verilen dökümün bu amaçla hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Aşiret çizelgesi ve dökümünün, herşeyden önce bir resmi belge olduğu unutulmamalıdır. Benzeri bir döküme, 1930'lu yıllarda erzincan Valiliğinde bulunan Ali Kemali'nin **"Erzincan Tarihi"**nde de rastlanmaktadır. (1932) Dikkat edilecek hususlardan biri, aşiret isimlerinin Türkçeleştirilerek verilmiş olmasıdır. Resmi belge olduğu için, bu isimlerin Kürtçedeki özgün biçimlerini vermeye gerek grömedik.

(M. Bayrak)

UMUMİ MÜFETTİŞLİKÇE HAZIRLANAN DERSİM AŞİRET ÇİZELGESİNDE VERİLEN BİLGİLER DÖKÜMÜ

DERSİM

GARBİ DERSİM — **ŞARKİ DERSİM**

GARBÎ DERSİM (AŞİRETLERİ)

Kırgan Aşireti
Aşiret Reisi: Şatoğlu Selman Ağa

1- Satoğulları	2700 nüfus 1200 silah	2- Garipoğulları	4000 koyun-keçi 1200 sığır
		3- Mirveyisler	50 katır

Baht Uşağı
Aşiret Reisleri: Veli Ağazade Süleyman ve Yusuf Ağalardır

	2000	nüfus
1- Rotmari	900	silah
	1200	sığır
2- Bahtiyarı	2000	koyun-keçi
	70	at ve katır

Karaballı Uşağı
Aşağı Karaballı: Aşiret Reisleri, Gengozade Mehmet Ali ve Koç Ağadır

1- Lolanlı	4000	nüfus
2- Ateş Uşağı	1300	silah
	5000	koyun-keçi
3- Gengolar	1500	sığır
4- Ali Kefolar	700	at-katır
5- Tavuklu Kefolar		
6- Gedikler Uşağı		

Yukarı Karaballı: Aşiret Reisi: Hüseyin Ağazade Mahmut (Seyid Rıza'nın adamıdır)

	1500	nüfus
1- Kardanlı	700	silah
	1000	sığır
2- Karaballı	3000	koyun-keçi
	20	at-katır

Sam Uşağı: Aşiret Reisi: Lillo Ağa

	500	nüfus
1- Küçükler	160	silah
	500	koyun-keçi
2- Zekeriyalar	400	sığır

Abbas Uşağı
Aşağı Abbas: Aşiret Reisi, Miço Mustafa Ağa

	1500	nüfus
1- İbrahimler	400	silah
	2000	koyun-keçi
2- Zeyno	500	sığır
	10	at-katır

Yukarı Abbas: Aşiret Reisleri, Seyid Rıza ve kardeşi Seyid Ağadır.

	4000	nüfus
1- İkisor	1400	silah
2- Mori Mustafa	3000	sığır
	5500	koyun-keçi
3- Seyit İbrahim	120	at-katır

Pilvank Uşağı
Aşiret Reisleri: Seyit İbrahim ve oğlu Süleyman Ağadır.

	4000	nüfus
1- Haktanlı	200	silah
	8000	koyun-keçi
2- Ziyanlı	85	at-katır

Koç Uşağı
Aşiret Reisleri: Seyithan ve Lillo Yusuf'dur.

1- Koçlar	4000	nüfus
	700	silah
2- Seyithanlar	1000	koyun-keçi
	2000	sığır
3- Resik Uşağı	220	at-katır
4- Gedikler		
5- İsmailler		

Beyt Uşağı
Aşiret Reisi: Zeynel Ağa

	1200	nüfus
1- Süleyman	250	silah
	3000	koyun-keçi
2- Molla Mehmet	250	sığır
3- Solhasanlı	50	at-katır

Ferhnad Uşağı
Aşiret Reisleri: Diyap Ağa, Cemşid ve Ani Hatun.

	3200	nüfus
1- Alişêroğulları	150	silah
2- Zangolar	5000	koyun-keçi
3- Küçük Aileler	100	sığır
4- Sorpiyanlı Diyap	100	at-katır
5- Kahraman		

Bezger Uşağı
Aşiret Reisi: İbrahim Ağa

	1200	nüfus
1- Han	2000	koyun-keçi
2- Söğütlü	310	sığır
3- Topuzlar		

Maksut Uşağı
Aşiret Reisi: Kasımoğlu Munzur

1- Aşiretler		
2- Ferhat	4000	nüfus
	550	silah
3- Halik	6000	koyun-keçi
4- Taş	500	sığır
5- Yuzbek	10	at-katır
6- Laçin		
7- Söylemezler		
8- Hanoğulları		

Kalan Uşağı
Aşiret Reisi: Munzurzade Ali Ağa

1- Keçeli	5000	nüfus
2- Bal Uşağı	1500	silah
3- Pirim	6000	koyun-keçi
4- Abbas	1500	sığır
5- Kır Uşağı	600	at-katır

Aslan Uşağı
Aşiret Reisi: Pulurlu Mahmut Ağa

1- Çolaklar	3400	nüfus
2- Kozlıcalar	200	silah
3- Pulurlu Seyit Aliler	2500	koyun-keçi
4- Gedikli Hüseyinler	500	sığır
	20	at-katır

Laçin Uşağı
Aşiret Reisi: Kakgerli Yusuf

1- Laçin	1000	nüfus
	120	silah
	1500	koyun-keçi
	200	sığır
	40	at-katır

Gango Uşağı
Aşiret Reisi: Kasım Ağa

1- Gango Uşağı	1600	nüfus
	150	silah
	2000	koyun-keçi
	250	sığır
	30	at-katır

ŞARKİ DERSİM (AŞİRETLERİ)

Demenan Aşireti
Aşiret Reisi: Cebrail

	200	nüfus
	100	silah
	150	sığır
	1500	koyun-keçi

Alan Aşireti
Aşiret Reisi: Çukurköylü Hasan

	500	nüfus
	200	silah
	200	sığır
	100	koyun-keçi

Sadıllı Aşireti
Aşiret Reisi: Mehmet Efendi

	650	nüfus
	20	silah
	400	koyun-keçi

Kureyşan Aşireti
Aşiret Reisi: Zeynel Çavuş

	1000	nüfus
	500	silah
	4000	koyun-keçi
	800	sığır
	100	katır

Arelli Aşireti
Aşiret Reisi: Yusuf Ağa

1- Mahmutlar	2500	nüfus
2- Abbaslar	1000	silah
	1000	sığır
3- Ferhatlar	4000	koyun-keçi
	100	katır

IX. BÖLÜM

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NE *"ALEVİLER"* KONUSUNDA VERİLEN RAPOR(1949)

(19.III.1949)

Sayın Hilmi Uran
C.H. Partisi Genel Başkan Vekili
ANKARA

Zata özgüdür

Prof. Hasan Reşit Tankut'un, Kürtler'in yanısıra Aleviler konusunda da ilgili makamlara raporlar verdiği anlaşılıyor. İçişleri Bakanlığı döneminde (1943 - 1946) Kürt sorunuyla yakından ilgilenen Hilmi Uran'a, CHP Genel Vekilliği sırasında 1949 yılında bir gizli raporu aşağıda veriyoruz.

Öncelleri olan İttihad-Terakkiciler gibi CHP'nin de temel politikası Alevileri kulanmaya dayanıyor. Bilindiği gibi, Milli Mücadele yılarında birçok İttihadçı İstanbul'daki Bektaşi tekkeleri aracılığıyla korunmuş ve Anadolu'ya gönderilmişti. Aynı irade, daha sonra bu tekkeleri kapatacaktı.

(M.Bayrak)

★ ★ ★

Alevîler arasında müspet bir şekilde çalışabilmek için, din olarak Alevilik hakında kısa bilgi özetlemek zarurîdir.

Alevîlik bir imama inanmak dinidir. Bu dine göre yer yüzünde daima yaşayan diri bir imam vardır. Bazen kendini gösterir, bazen gizli kalır. O da bir insandır. Fakat beşerin dışında ve üstünde bir insan. İlâhî ilim ondadır. Tertemiz ve masumdur. Her sözü gökseldir. Bazı Alevîler'e göre imam hatta; cesetlenmiş tanrıdır.

Müslümanlıkta birinci imam Ali'dir. Ali vakit vakit çeşitli isimler altında Mehdî olarak meydana çıktı. İsa da odur. Sülâlesinden doğanların hepsi de o idiler ve bir gün yeniden meydana çıkacak olam Mehdi de odur.

Bugün Alevîler, Ali imamlığının süresi ve süre şekli üzerinde ihtilâf halindedirler. Aralarındaki fark bu ihtilâftan doğmuştur. Tarihte İslâm fırkaları ismi altında tanıdığımız dağılmanın sebebi bu olduğu için burada imamlık sülâlesi ve süresi hakkında da birkaç söze ihtiyaç vardır.

Birinci imam **Ali**'dir. Ondan sonra imamlık **Hasan**'a, daha sonra **Hüseyin**'e ve dördüncü olarak da **Zeynelâbidin**'e geçti. Zeynelâbidin'in iki oğlu imamlık vasıflarını haizdi: **Zeyd, Bâkır.**

Büyük olan Bâkır, zamınında mu'tezilesine[1] uyduğu için ümmeti kendisini kovaladı. Çocukları Afrika'ya ve **Kürdistan** dağlarına kaçtı. Oralarda **Zeydiye İmamiyeliğini** kurdular. Bu imamlık Yemen'de devam etmektedir. Kürdistan'da dikiş tutunamadı. Dersim'deki Alevîlik mahiyet değiştirmiş olarak bir Zeydiye İmamlığı'nın devamıdır. Asılan **Seyit Rıza**'nın yerine aynı sülâleden birinin seçilmiş olması gerekir. İmam Zeyd'in bu şekilde ayrılması ilk ve büyük imamiye kolunu ayırmış oldu.

Zeynelâbidin'e beşinci imam olarak imam **Bâkır** halef olmuştur. Bâkır'dan sonra altıncı olarak **Cafer Sadık** imam oldu.

Ali'den sonra en büyük imam budur. Aleviye fıkhını kuran bu zattır. İmamıazam'ın muasırı ve dostu idi. Hangi koldan olursa olsun her Alevî seyidi, daraldığı zaman İmam Cafer fıkhına baş vurur. Anadolu Alevîler'inin çoğunun özel mezhebi Caferîlik'tir. İmam Cafer'in yetiştirdiği **Hüsniye** isminde bir cariye, zamanındaki dinî bir vuruşmada ehli sünnet müçtehitlerini yenmişti. Bu cariyenin tezi, bugünkü Anadolu Alevîler'inin âmentüsüdür. Ve kitap olarak adı **Hüsniye**'dir, Türk dili ile yazılmıştır.

İmam Cafer Sadık'ın altı oğlundan en büyüğü daha babası sağken **İsmailiye** mezhebini kurdu. Bu mezhebe göre ibadet ve tâat yoktur. Kuran'da nehyedilmiş her şey mübahtır. Tarihte **İbahıyyûn, Karâmita, Batıniye, Haşşaşîn** ve **İsmailiye** diye tanıdığımız tayfaların hepsi bu koldandır. Hulagu Han bunların yuvalarını dağıttı. Şimdi bunlardan bizde serpinti halinde Sıvas, Tokat ve Amasya illerinde bir miktar vardır. Suriye'nin Selimiye

(1) Mu'tezile: Kaderi reddedip, *"kul ettiklerinin yaratıcısıdır"* diyerek ehl-i sünnetten ayrılan kişi ya da

kazasında otuz bin kadar İsmailî, Hindistan'daki Ağahan kolları bunlardandır. Bizde kötü anlamdaki Kızılbaşlık bunlara atfedilir. Bunların da Zeydîler gibi sürüp gelen imamlar vardır.

Yedinci imam **Musa Kâzım**'dır. Bunun kardeşi **İbrahimel-Mücap** Türkistan'da hükümdar oldu. **Bu zatın torunu Hacı Bektaş Veli'dir.**(2) Böylece üçüncü büyük imamiye kolu meydana çıkmış oldu. Hacı Bektaş sülâlesi imamlığın devamıdır. Bu kol dahi Cafer Sadık fıkhı ile âmildir. Ve Hüsniye'ye inanır. Fakat imamın -mantıksız da olsa- her sözü, dinî ve kesin bir hükümdür.

Musâ Kâzım'dan sonra sekizinci imam **Ali Rıza**, dokuzuncusu **Muhammet Takî**, onuncusu **Ali Hadi**, on birincisi **Hasan Askerî**, on ikincisi **Muhammet Mehdi**'dir.

Bazı Alevîler'in inancına göre **Muhammet Mehdî**, yedi yaşında bir çocuk iken, ileride yeniden meydana çıkmak üzere ortadan çekilmiş, gizlenmiştir. Bazılarına göre de imamlık yukarda gördüğümüz sülâlelerle devam etmektedir.

Alevîlikte her imamın bir babı yardır. İmam hakikatine ve ilmine ancak bu baplar vasıtasiyle erebiliriz.

Muhammet Mehdî gizlenince Hasan Askerî'nin babı Ebu Şuayp Muhammet bin Nusayyır meydana çıkarak "imam gizlendi ise imamlık ilmi bâkidir ve bapları vasıtasiyle devam edecektir" dedi. Bu suretle de **Nusayrîlik** kolu meydana çıktı. Lâzkıye'de, Hatay'da, Seyhan ve İçel'de yaşıyan Arap dilli Alevîler bu kolun mensuplarıdır.

Böylece Alevî kolları belirtilmiş oldu. Bunlar uzun müddet birbiriyle boğuştu. İmamın şahsında ayrı fakat imamlık fikrinde birliktirler.

Bap fikri: Şimdi devamlı imamı olmıyan kollarda da baplık yerleşmiş bulunuyor. Ocak denilen ailelerden türeyen seyyitler bu rolü yapmaktadır. Alevî kolları üzerindeki nüfuzları katîdir.

Bizde Alevîlerin yayıldığı alanlar:

Kesafet Orta Anadolu'dadır. Muş ilinin **Varto** ilçesinden sonra Ceyş üzerinden **Erzurum** ve **Kars** içinde ince bir koridor halinde **Ermenistan**'a kadar uzanır. **Malatya** ve **Elazığ**'dan başlayarak **Maraş** ve **Antep** üzerinden **Suriye** hududuna kesif olarak dayanır. **Bunlar Kürtçe konuşan, aşiret hayatına bağlı on iki imamcılardır.**

Mersin'den başlıyarak **Ege**'ye kadar bir tahtacı şeridi vardır. **Trakya**'da Alevîlik **Ge-**

---

(2) Hacı Bektaş'ın Arap kökenli olduğunu, bilindiği gibi Nuri Dersimî de ***"Kürdistan Tarihinde Dersim"*** de belirtir. Zaten birkaç *"Türkçe şiirinden dolayı Türkçülüğün kuramcısı" gibi sunulan Hacı Bektaş'ın eserleri çoğunlukla Arapça'dır. Zaten o dönemin bilim ve felsefe dili de genelde Arapça'ydı.*

libolu yarımadasının içinden başlayarak **Karadeniz** kıyılarından **Bulgaristan**'a ve **Romanya**'ya kadar girer.

Alevilerin konuştuğu diller:

Bizde Alevîler'in dört ana dili vardır: **Türkçe**, Dersim'de **Zazaca**, Malatya, Maraş'ta **Kırmançça**, Hatay ve Çukurova'da **Arapça**. Böyle olmakla beraber Arap dilli olanları hariç bütün Alevîler'in din dili Türkçe'dir. Niyazlarını Türkçe söyler; nefeslerini, naatlarını Türkçe yazarlar. Âyinleri baştan başa Türkçe'dir. Yalnız **son zamanlarda Dersim imamı Seyit Rıza -asılan-nın bâbı Alişêr bize inat olmak üzere Türkçe'yi bırakmış nefeslerini Zazaca yazmağa başlamıştı** (Bu da son hadisede asılmıştı).(3)

Alevîler'le temas şartları: En kestirmesi Alevîler'e Alevîler'le temas etmektir. Alevî olmıyan teşkilâtçılar doğru, açık ve çok terbiyeli olmalı. Birkaç kitap okumak, birkaç nefes ezberleme veya birkaç işaret öğrenmekle iş bitmez. Alevîyi en çok çileden çıkaran şey Alevî görünmek gayretidir. Dersim'de bir valimizin bu gayreti - Alevîliği Alevî kadar bildiği halde menfî sonuçlar vermişti.

Alevîler ve Cumhuriyet Halk Partisi: **Alevîler, Cumhuriyet Halk Partisi'ni, Bektaşi tekkelerini kapattığından, âyinleri kovaladığından, seyyitlerin nüfuzunu kırma gayretinden dolayı müahaze ederlerse de hilâfeti ilga ettiğinden, ehli sünnet fıkhını, meşihatı ve medreseleri kaldırdığından ve lâyiklikten dolayı severler.** Alevîler'in hepsi İbahıyyun'dan olmamakla beraber şeriat emirlerine karşı mukavemetleri umumîdir. Orucu serbest yemek, rakıyı istedikleri gibi içmek hoşlarına gider. Binaenaleyh **bugünkü idare sistemi ve bu sistemin sahibi olan parti ile bir gönül bağları tabiîdir.**

Umdelerimizden, Cumhuriyetçilik onlara aykırı gelmez. Milliyetçilik anlayışları henüz olgun değildir. Fakat anlatmak müşkül olmaz. Devletçilik kendilerinde insiyak olarak mevcuttur. Fakat onların devletçiliği bir nevi tekke sosyalizmidir. (Komönistlik bu zümreye bu yolla girebilir). Halkçılık seyyitlerin işine gelmezse de intıbakları da gecikmez. Lâyiklik ve inkılapçılığı devlet çapında doktrinler olarak hoş telâkki ederler. Gizli zümrecilikleri bakımından şimdilik kuşkulanmaları tabiîdir.

Kültürlü şehir Bektaşileri de içinde olmak üzere kütle halinde bütün Alevîler şeyhlere hatta seyyitlere, dede ve babalara yani bilimsel deyimle **baplar** bağlıdırlar. Binaenaleyh, **Alevîleri safımızda tutmak için bunları kazanmak en kestirme yodur. Bu baplar Malatya, Elâzığ, Tokat, Dersim, Merzifon ve Suriye'de Lâzkiye gibi beş on yerdeki ocaklardan çıkar, sayıları elliyi geçmez. Her babın ufak bölgelerde beş yüze yakın vekilleri vardır.**

(3) Alevi Kürtler'in töre ve törenlerini yalnızca Türkçe'yle icra etmedikleri bilindiği gibi, Alişer'in şiirleri de Zazaca değil Kırmançca'dır.

İdare sistemi: Ankara'da üç kişilik bir idare merkezi kurulmalıdır. Bu merkez evvelemirde Alevîlik kollarına göre bir yayılım haritası yapar. Seyyit yetiştiren ocakları ve bu ocak başlarını tespit eder. Teşkilât, oniki gezici üyesi ile temasa girişir.

Faaliyet son derecede gizli tutulmalıdır. Sarhoş, keyfine düşkün, geveze ve cakacı insanların vereceği zarar -seyyitleri gocundurmak bakımıdan da- onmaz ve onarılmaz bir dereceye çıkar.

İyi idare edildiği takdirde, partimiz için sağlıyacağı fayda büyüktür.(4)

Üstün saygılarla arzederim.

Maraş Milletvekili
Hasan Reşit Tankut

(4) İttihad ve Terakkiciler dahil, Türkçü hareketler baştanberi Alevîleri kullanma yolunu izlemişlerdir. Özellikle 20. yüzyılda bunun çok ilginç örneklerine tanık oluyoruz.

X. BÖLÜM

BİR İLAHİYATÇI PROFESÖRÜN ANLATIMIYLA, GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE "ALEVİLİK"

***Prof. Yusuf Ziya Yörükân**, Türkiye'de resmi ideolojinin din politikasına yakın düşen, bu nedenle de başta Atatürk olmak üzere yöneticilerden kabul gören bir bilim adamıdır. Asıl branşı İslâm Mezhepleri Tarihi olan Prof. Yörükân, Atatürk'ün isteği üzerine, henüz yayımlanmamış "Türk Dinleri ve Mezhepleri Tarihi"ni hazırlamış, Anadolu Alevi Köylüleri ve Tahtacılar üzerine, çoğunluğu saha araştırmasına dayalı birçok makale yayımlamıştır. Bu konudaki çalışmalarını 1927-1931 yılları arasında Hayat mecmuası ile Darülfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlamıştır.*

*Örgün eğitime yönelik din dersi ve yardımcı din dersi kitapları da hazırlayan Prof. Yörükân'ın, yakın arkadaşı **Prof. Hilmi Ziya Ülken**'in tanıtım yazısıyla yayımlanan son eseri* **Müslümanlık ve Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları (İslâm İlm-i Hâli),** *Ank. 1993 adını taşıyor.*

Saha araştırmalarına dayalı Alevilik incelemelerinde, töre ve törenlerin otantik özelliklerini korumaya özen gösterdiği görülür. Sözgelimi Tahtacılar arasında derlediği bir türkü/deyişin giriş dörtlükleri şöyle:

—İstanbul'dan çıktım derya yüzüne,

Rast geldim bir Kürt Kızına.

Al Yaşmağa bak yavurunun yüzüne

Kürt kızı gelmez misin yanıma?

—Hacılar Hacca gider hacı olur,

Demirciler demir döğer tunç olur,

Kürt'ten İslâm olmak güç olur,

Vargit oğlan vargit gelmem yanına.

(D.İ.F.M, sayı: 17/1930)

Aşağıda vereceğimiz Alevilik incelemesinin, bir ansiklopedi maddesi olarak hazırlandığını, ancak bugüne kadar tümüyle yayımlanmadığını sanıyoruz. Prof. Yörükân'ın, başta Türk Ansiklopedisi olmak üzere bazı ansiklopedilere çeşitli maddeler yazdığı biliniyor, ancak Türk Ansiklopedisinde yeralan Alevilik maddesi son derece sınırlı. Bu nedenle, çeşitli açılardan ilginç bulduğumuz incelemenin tamamını yayımlamayı uygun bulduk. İncelemenin, İstanbul İlâhiyat Fakültesinin 1933'de lağvedildiği ve Yörükân'ın Vefa Lisesinde öğretmenlik yaptığı 1935'den sonraki yıllara ait olduğunu sanıyoruz.

Alevilik:

Alevi ve Şia'yi Aleviye; Ali'ye mensup ve ona taraftar olanlardır. Hazreti Ali'nin, peygamberin kızı Fatma'dan başka zevcelerinden dünyaya gelen Muhammed İbni'l-Hanefiyye vesaire gibi peygambere bağlı olmayan ve yalnız Ali'nin sulbünden gelmiş olan çocuklara ve bunlardan gelenlere de Alevî denilir ki bunlar sulbî Aleviler'dir. Bunlardan başka Ali'ye intisabın mânâsı zamanla derece derece değişmiş ve Alevi tabiri muhtelif terihlerde şu mânâlarda kullanılmıştır:

1) Hilâfet meselesinde Osman taraftarlarına Osmaniyye denildiği gibi *"Aleviyye"* dahi önceleri bütün Ali'ye tabi olanlara denilmişdi. Bu mânâda Ali'nin **subaşıları** olan Abbas oğlu Abdullah, Yasir oğlu Ammar gibi ehli sünnetin ileri gelenleri de Alevi'dir. Bunlara sonradan tarihçiler iltibas olmamak için (Şia-i ûlâ) dediler. Bunlar, Eseriyye (selef) ve ehli sünnet (Sünni) camiasındandırlar.

2) Abbasoğulları zamanında, Abbas oğullarına Abbasî, Talip oğullarına Talibî, denildiği gibi Ali'nin neslinden gelenlere ve Ali oğullarının taraftarlarına Alevi denildi.

3) Daha Ali'nin hayatında, Ali'nin bütün eshaptan efdal ve halifeliğe en çok haklı olduğunu kabul edenlerdir ki, Ali'nin meşhur **subaşılarından** Kûfeli Maliki Eşter ve Sa'sa'nın içinde bulunduğu Alevi şianın ilk safını teşkil eden zümer budur. Sonradan birçok fırkalara ayrılmış; Mufaddıla şiası ve bugün Yemen'deki Zeydiye mezhebi ile Suriye'de bulunan Mütevelliler (yani Ali taraftarlığını yapmakla beraber ona karşı gelenlere muhalefet etmiyenler) bunlardır.

4) Şia-i Aleviyye'dir ki bunlar Ali İbni Ebi Talib'in İmamlığı hakkında nass (= âyet veya hadis) bulunduğunu iddia ederler. Bunlar, Ali'nin, peygamberin vasisi olduğunu ve onun günahlardan pâkliğini ve ona karşı gelenlerin kâfir olduklarını ve mezheplerini saklamayı ileri sürmüşlerdir. Bu hareket Ali zamanında İbni Sebein gizli talimatiyle başlamış ve zamanla tasfiye edilerek hâlâ yaşamakta olan İmamiyye-İsna- Aşeriyye, mezhebi doğmuştur.

5) Hazreti Ali'yi fazla sevmek yüzünden ifrata varan ve sonradan doğrudan doğruya Alevi tabiriyle anılan zümrelerdir, ki bunlar Ali'nin hakikî şahsiyeti üstünde ona ilâhî ve efsanevî bir mahiyet vermişlerdir. Bu akide İbni Sebe'in hususi adamlarına yaptığı telkinle başlar. Hazreti Ali'nin hayatında kendisine: (Sen, O'sun!) dedikleri için Ali tarafından ateşte yakılan Aleviler bu telkinlere kapılanlardır. Bunlara Galeyye (Bak.) ve Müellihe (Bak.) denilirdi ki gittikçe bunlar **hulul** (Allahın, beşeri şahısta görünmesi), **tenasuh** (ruhların hayvan, ot vesaire gibi cesedlerde dolaşması), **ibaha** (şeriat hükümlerinin ortadan kaldırılması) gibi akidelere saplanmışlar ve **muhtelif adlar altında birçok kollara ayrılmışlardır. İslâm tarihinde derin akisler bırakan büyük hamleler, isyanlar, ihtilâller vücuda getirmişlerdir, ki Fatımîler vesaire de bunlardandır.**

Aleviler: (Geniş mânâda)

Akdeniz'den Çin'e, Yemen'den Endülüs'e kadar yayıyan Aleviler'in tarihte görünüşleri safha safhadır:

1) **İlk Aleviler**, Hazreti Ali'nin bir taraftan **İlâh** olduğuna diğer taraftan **Mehdi** olduğuna (Onun ölmediğine ve kıyamet gününden önce çıkarak yeryüzünü adaletle dolduracağına) inanan **Sebeiyye** fırkasıdır, ki bu fırka daha Hazreti Ali'nin hayatında Sana'lı bir Yahudi Olan Abdullah ibni Sebe'in telkiniyle başlamıştır. Bundan sonra Muhtarı Sakafî'nin başlarına geçtiği Tevabin arasında çıkan **Keysaniyye** (Bak.) fırkasından ayrılan **Kürcybiyye** (Bak.) ve **Harbiyye** (Bak.) zümreleri, sonra ibahaya ve tenasüha kail olanlardan **Beyaniyye** (Bak.), **Harisiyye** (Bak.) **Mugayriyye** (Bak.), **Mansuriyye** (Bak.) **Cenahiyye** (Bak.), **Şeriyye** (Bak.) ve birçok kollara ayrılan **Hattabiyye** (Bak.) ve **Ravediyye** (Bak.) fırkaları ayrı ayrı **Ali**'yi, **Ali evlâdını** ve hatta **Sem'anı Mansuri İcli**'yi, **Ebülhattab**'ı (öl. 763) ve **Ebu Müslimi Horasanî**'yi Tanrı diye tanımışlardı. İmamların ülûhiyyetine, tenasüha, ibahaya, farzları terke ve iymanın imamı bilmekten ibaret olduğuna kail olan bütün **Hurremdiniyye** (Bak.) fırkaları bunlardan ayrılmışlardır.

2) Bu dağınık Alevi hareketlerini, gizil bir teşkilâtın başına geçerek yenileyen Ebülhattab'ın çıraklarından Ebuşakir Meymun ile onun oğlu Abdullahı Kaddah (öl. 825) Alevilik tarihinde en önemli rolü oynayan **İsmaililik** veya **Seb'iye** mezhebini ileri sürmüşlerdir.

Umumiyetle Batınîlik diye anılan bu hareket, Ehvaz'da başladı, Yemen'de köklendi,

Irak ve Fas'ta dallandı, Horasan, ve Maveraünnehr'e kol attı, şarkta Türkistan'a, garpta Endülüs'e girdi. Bahreyn'e ve Ahsa'da **Karmatiyye** (Bak) mezhep ve hükümetini, Kûfe'de ve Basra'da ihtilâlleri, mağripta önce hükûmet-i Aleviye'yi sonra Mısır'da Fatımî halifeliğini vücuda getirdi. Hâkim bi Emrillah'in adamları tarafından Cebel-i Duruz'da bugün de yaşamakta olan **Dürzilik** (Bak.) mezhebi, batınî propagandacılarından mülhem olan **Cavidaniyye** (Bak.) fırkası, Deylem'de **Babekiyye** (Bak.) **Hurremiyye** (Bak.) ve **Muhammire** (Bak.) adlariyle anılan **aynı esaslar dairesinde bir Komünistlik mezhebi ve bir Alevi gailesi çıkardı**. Aynı suretle Muhammed İbni Nusayri Abdi de bugün, Lübnan, Şam ve Adana civarlarında salikleri bulunan **Nusayriliği** (Bak.) yerleştirdi.

3) Davet-i cedide denilen yeni Alevilik hareketi, Mustahsır-ı Alevi'nin cerbezeli propagandacılarından Nasır-ı Hüsrev'i Mavera'yı Nehr'e, Hasan Sabbah'ı İran'a göndermesiyle başlar. Birincisi Aleviliği Orta Asya'ya ve Hindistan'a götürdü. İkincisi Yakın Şarkı sarstı ve İran'ın göbeğinde Şark İsmailileri hükûmetini kurdu. Tarihte **Talimiyye** (Bak.), **Haşşaşiyye** (Bak.), **Melahide** (Bak.), **Sabbahiye** (Bak.) adlariyle anılan ve bugün **İsmailî** ve **Alevî** adlariyle yaşamakta olan **Batinîlik** (Bak.) budur.

Fatımî devletinin yıkılmasından Hülagû tarafından İsmailî hükümetinin kaldırılmasından sonra bunlar dağılmışlar ve içlerinden bazı propagandacılar halkı Seyyid veya Emir olduğunu söyledikleri **Pir**'lere, **gizli imamlara** davet etmişlerdir. Bunlar çevresinde; Orta Asya'da, Pamir'de ve Hindistan'da ve bugün Suriye İsmailileri ile muhiti Hindî sahillerine ve Haten'deki İsmaililer, Bombay'da Fatımîler neslinden olduğunu iddia eden Seyyid Ahmed Şah (Ağahan)ı imam tanırlar, tenasüh suretiyle uluhiyetin intikal ettiği Ağahan imamların ve Ali'nin ruhudur.

Muhtelif kollara ayrılan ve merkezî Kirmanşah'da bulunan ve tenasüh suretiyle ruhanin cismanide zuhuruna inanan Ali Allahîler'le bunların bir kolu olan ve Ali'nin güneş olduğuna inanan Aleviler bunlardandır.

Anadolu'da muhtelif ünvanlar altında yaşayan Alevi zümreleri doğrudan doğruya (Alevî) diye anılırlar ve diğer ülkelerdekinden ayrı bir takım hususiyetleri haizdirler.

Aleviler: (Anadolu'da)

Anadolu Aleviliği bir nevi Türk Aleviliği'dir[1] Zira o, yalnız İsmaililiğin ve Batinîliğin devamı değil, **Yesevi** (Bak.) **Kalenderî** (Bak.), **Haydarî** (Bak.) gibi tarikat-

(1) Bilinerek ya da bilinmeyerek üstünde durulmayan eski Kürt inanç ve töreleriyle Alevilik arasındaki bezerlikler, başlıbaşına bir inceleme konusudur.

ların, **Hurufîliğin** (Bak.), **Vücudiyye** (Bak.) ve **Dehriyye** (Bak.) nazariyelerinin karıştığı ve bazı Türk âdet ve geleneğinin ve halk şiirinin yaşadığı bir âlemdir. Onda tenasüh, hulul, ibaha ve bir nevi komünistlik, şeriatın hükümlerini tatil esaslarıyle beraber Türk şölenlerine benziyen bir âyin, bir takım erkân ve merasim ve reform payı var.

Hacı Bektaş ve yarânı, âyinlere raks ile sazdan başka içki ile kadını ve Türk şiirini koyuyorlar.

Siyasî ve iktisadî sebeplerle Anardolu'ya gelen göçlerin karışık unsurları ve Herzemler, köylere varıncaya kadar Anadolu dinî havasının değişmesine yolaçmışlardı.

Bu durumdan faydalanan ve İsmaili bir çevrede yaşamış olan Kefersutlu **Baba İshak**, Amasya'da bir mağaraya girdi ve Baba İlyas'ın nüfuzundan istifade ederek kısa bir zamanda **Horasan Erleri, Türkmen Babaları, Rum Abdalları** deniler sofularla bütün **Türkmen oymaklarını** elde etti. Ve **Babâ Resulullâh** sıfatiyle ortaya çıkıp tarihte **Babailer** denilen Alevi hereketini (M. 1241) vücuda getirdi.(2)

Bu hareketi, Türkmen oymaklarının dinî yaşayış şartlarına uyarak organize eden ve dağıtılan Babalı Türkmenliğini, ruhî ihtiyaçlarını ve duygularını tatmin edecek bir düzenle Karahüyük ocağı etrafında toplayan; Baba İshak'ın çıraklarından Hacı Bektaş'tır.

Babailik, önce Sarı Saltık, sonra Otman Baba ile Rumeliye, Balkanlar'a doğru kol atarken Timur'lardan kaçıp Anadolu'ya gelen Hurufiler bunların arasına karıştı. **Cavidan, Ferişteoğlu**'nun kitapları ve **Noktatülbeyan** rağbet buldu.

Erdebilli Şeyh Safi'nin torunları yeni bir hamle ile sonradan Kızılbaşlık adı verilen Aleviliğe hız verdiler. **Şah İsmail**'in **Hatayî** ve **Şah Hatayî** mahlasiyle yazdığı nefesler ve Anadolu'ya gönderdiği adamlariyle yaptığı gizli propagandalar Anadolu Alevileri'ni sardı, bir kısım Türkmen oymakları Şah tarafına geçti; bir kısım Alevî Türkmenleri de Anadolu'ya geldi. Yavuz Selim'in cezri tedbirlerinden ve Zülkadiroğulları'nın ortadan kalkmasından sonra Adana, Harput, Islâhiye çevresinde oturan Aleviler Akdeniz boyunca Çanakkale'ye kadar uzanan dağlara geldiler ve burada odun ve tahta ile meşgul olduklarından (Tahtacı) unvanını aldılar. Beri taraftan **Hacı Bektaş Ocağı** ikiye ayrıldı. Aleviler'in (İmam-Pir) tanıdıkları **Çelebiler** yanında bir de **Babalar** dergâhı kuruldu.

Şah İsmail, hükümet başına geçip sır ve mahremi bir yol olması bünyesi iktizasından bulunan Aleviliği resmiyete (Şiiliğe) çevirince Anadolu'da kalan Şah taraftarı Türkmenler, Erdebil ocağının erkânını efsaneleştirdiler. Bu suretle Anadolu'da muhtelif zümreler ve müteaddit pir ocakları husule geldi.

---

(2) Bu hareketin gerçek boyutlarıyla ilgili olarak, *"Babaîler İsyanı'nın Sunduğu Gerçekler"* konulu yazımıza bkz.

Alevi Zümreleri:

1) Alevi adını taşıyan zümre Hacı Bektaş neslinden geldiklerini söyleyen ve öteden beri Aleviler'in hünkârı, piri olan **Çelebilere tabi köy Alevileri**'dir. Bunlara **Çelebi kolu Aleviliği** de denir. Bugün Alevi denilince bunlar anlaşılır. Çelebiler iki ailedir:

Mürselli Ailesi; pir postuna oturanlardır. Evladın büyüğü Çelebi olur, Anadolu Alevileri'nin çoğu bunlara bağlıdır.

Hüdadatlı Ailesi; Aydın'ın birkaç köyü ile Beyobası halkı tarafından pir olarak tanınırlar.

2) **Çepniler ve Abdallar**: Hacıbektaş'ın ilk faaliyeti Türkmen boylarından Çepni beyleri üzerindedir. Bugün bunlardan Alevi olanlar Çelebilere bağlıdırlar. Karadeniz'e muvazi Canik dağları etrafından Kars'a kadar geniş bir saha üzerinde yaşarlar. Aralarında çoğu Aleviliği unutmuştur. Kars'ta ikinci derecede merkezleri vardır. Netekim Tokat, Zile taraflarındaki Sir'aç oymağının Hopyarda; Çorum, Tokat çevresindeki Câvili oymağının, Mecitözü'nde; Cembeyli oymağının, Sultanköyü'nde; Bayat oymağının, Keskin'de; Karkın oymağının, Çubuk'a tabi Karkın'da; Gegel oymağının, Eskişehir'e tabi Sarıkavak'ta olduğu gibi. Bunlar hep Çelebilere bağlıdırlar. Bala ve Keskin, Fenike ve Antalya taraflarında az miktarda ve dağınık bulunan Abdallar ise doğrudan Çelebilere tabidirler. Bunların hiç birinin sürek ve yol itibariyle diğerinden farkı yoktur.

3) **Babailer:** Önce Sarı Saltık ile, sonra Timur hareketi üzerine Otman Baba ile (yani Bektaşilik ve Kızılbaşlık ve Bedrettin'den evvel) Dobruca'ya, Deliorman'a ve diğer Balkan köylerine geçmiş ve bugüne kadar Babi adiyle tanınmış Aleviler'dir. Merkezleri Bulgar Türk hududuna yakın Hasköy'de (Otman Baba) ocağıdır. Otman Baba menakıbında çok önem verilen Baba Şüca'ın ocağı Seyitgazi'ye bir saat mesafede Şeyh Şüca köyündedir. Deliorman'da bir kısım Babailer bu ocağa tabidirler. Niyaz akçelerini bunlara getirirler. Mürşitlik menşurunu buradan alırlar. **Şeyh Şüca' Velâyetnamesi, Otman Baba Menakibi** ve **İmamı Cafer Menakibi** bunların yol ve sürek kitaplarıdır.

4) **Kızılbaşlar:** Kızılbaşlık; Şah İsmail'in vücude getirdiği siyasi harekete Anadolu'dan iştirak eden Alevi Türkmenler'le sonradan Şeyh Safiy ailesini pir ocağı olarak tanıyanlara verilen ünvandır. Bunlar, âyinlerde Şah Hatayi nefeslerini okurlar. Kitapları **Şeyh Safiy Menakibi**'dir. Bütün anane ve efsaneleri Şah İsmail etrafındadır. Onu Hazreti Ali'nin torunu ve İmamı Cafer'in oğlu bilirler. Yol ve erkân diğer Aleviler'dekinin aynıdır.

5) **Tahtacılar:** Çanakkale'den Hatay'a kadar uzanan dağlarda oturan Alevi Türkmen oymaklarına verilen isimdir. Bunların iki pir ocağı vardır.

Yanın Yatır Ocağı; Adana, Misis, Durhasan köyündeki Durhasandede neslinden geldiklerini söyliyen ve ellerinde ensap şecereleri (Etnografya cetvelleri) bulunan ocaklılardır ki bunların bugün merkezleri İzmir'de Narlıdere köyündedir.

Çaylak, Nacarlı, Tırazlı ve diğer birçok oymaklar bunları pir tanırlar.

Emirli Ocağı: Islahiye'de Çerçili köyünde gömülü İbrahim Baba neslinden geldiklerine dair şecereleri bulunan ve oranın türbedarı olduklarına berat gösteren ocaklılardır. Bunlar son zamanlarda Aydın Reşadiye'sinde (Ortaklar-Knidos) otururlar. Şehepli oymağı, Seyfullahlı ve diğer birkaç oymak bunlara bağlıdırlar.

Tahtacılar, Hacıbektaş Ocağını ve yaranının efsanelerini ve nefeslerini bilmezler. Şah İsmail efsanelerini ve Şah Hatayî nefeslerini kullanırlar. Kendi halk şairleri tarafından söylenmiş güzel nefesleri, âyinde okunacak hayırlıları, hususiyeti haiz âdet ve gelenekleri ve pir ocağında mahrem bir **Menakip** ile **Salnamei Sadrettin** adlı bir kitapları vardır. **Şeyh Safiy Menakibi** *"Büyruk"* diye nefeslerinde geçer.

Şecerelerinde (Hatem-i Enbiyâ Şah Ali Abbas) mührü vardır. Kendilerini İran'dan gelmiş sayarlar.

Bektaşilik; Yavuz zamanında Balım Sultan tarafından şehir Aleviliği organize edilerek Karahüyük'te Bektaşi dergâhının kurulmasiyle başlar. Buna Babağân kolu, Mücerret kolu, şehirlerde ise Nazenin tarikatı derler. Yeniçerilerin tarikatı budur. Birçok şehirlerde tekkeleri vardı. Türkiye haricinde Mısır'da, Ruscuk'ta diğer yerlerde ve bilhassa Arnavutluğun Toskalar kısmında tekkeleri mevcut olup bugün resmi bir mezhep olarak yaşamaktadır.

Bektaşi babalariyle Çelebiler arasında post davası yüzünden aşağıda görüleceği üzre bazı merasim ayrılığı vardır.

Alevi, Abdal, Babai, Kızılbaş ve Tahtacı zümrelerinin ise mensup oldukları Pir ocaklarının ayrılığından başka gerek itikat, gerek erkân ve merasim itibariyle biri birinden farkları yoktur.

Aleviler'de İnanlar ve Âyin:

Aleviler'in inanları tasnif ve bir sistem halinde tasvir edilemez. Bunlar, hayatı neşe ve zevkten ibaret telâkki eden ve her şeyi hoş gören ameli bir felsefeden başlar, dini inanışlarla alay eden müfrit dehriliğe kadar varırlar. Akidelerinde Sebeiler'le başlayıp Batinîler'le inkişaf eden hulul, tenasüh telâkkileri, ibaha, tatili şerayi ve Hürremdiniyye tesirleri, vahdeti vücut ve hurufi nazariyeleri vardır.

Yalnız temel; Ali'nin üluhiyeti ve imamların, pirlerin ve pir postuna oturanların ilâhî varlıklarıdır. Bunun dışındaki inanların seyrini, tahavvüllerini ve karışıklığını onların kendi dillerinden dinlemek ve kendi nefeslerinde görmek zaruridir. Ali'nin üluhiyetini hulul ve tenasühü terannüm eden nefeslerden Kul Himmet'in ve Şah Hatayi'nin iki parçası:

Gafil kaldır şu gümanı,
Bu mülkün sahibi Ali değil mi?
Hak yaratmış on sekiz bin âlemi,
Rızkını veren Ali değil mi?
Gâhi Nebi, gâh-i Veli göründüm,
Gâhi uslu, gâhi deli göründüm,
Gâhi Ahmet, gâhi Ali göründüm
Kimse bilmez sırrım Hallac idim ben

Vahdeti vücut ve hurufilik tesirlerini göstenen Nesîmi'nin ve Sefildede'nin iki beyti:

Mansur ile varıp dara çekildim,
Hakk ile hak olan sırdan gelirim.
Bayı bismillâha noktadır kadim,
Hasan: Errahman, Hüseyin: Errahim.

Şerayiin tatilini, pirlerin üluhiyetini, namazın, orucun imamı bilmekten ibaret olduğunu gösteren Abdal Musa Sultan'dan bir parça:

Pirim Hünkâr Hacıbektaş Velisin
Cümlenin muradını verici sensin;
Gümanım yok şek götürmen Ali'sin,
Müminin namazı, orucu sensin.
Sıratta, mizanda, mahşer gününde,
Aleme süali sorucu sensin.

Müstehzi dehriliği gösteren Kaygusuz'dan iki nümune:

Kıldan köprü yaratmışsın
Mümin kulum geçsin diye,
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı.

Yarab senin mekânın yok

Yatağın yok, yorganın yok,

Hem dinin hem imanın yok,

Her bir şeyden münezzehsin.

Bu parçalar Alevi inanlarını ve bu inanların birbirine zıt unsurlarla sınırsız taşkınlıklardan mürekkep bir halita olduğunu gösterir.

Ayin ve merasime gelince: Bektaşîler hariçten muhip almak ve mücerret süregi yürütmek itibariyle diğerlerinden ayrılırlar. Nasip almak için talip; hizmet, teslimiyet, ikrar gibi bir takım dereceler kat eder; onun evli ve bacağı açık olması şart değildir. Diğer Aleviler'de ise zaten Alevi aileden olmıyanlar yola ve içeriye alınmazlar. İçeriye alınmak için muhasip tutunması, görünmesi, evli olması ve karısı ile birlikte gelmesi şarttır. Cem (rakı) âyininde gözcü, pervane, kapucu, aşçı, süpürgeci (ferraş), sâki ve zâkirler yerlerini alırlar; çerağlar uyanır, içeri girince dare durulur, niyaz edilir. Bir erkek bir kadın otururlar. Gülbanklar hayırlılar başlar, zâkirlerle bir ağızdan ve deruni bir vecd ile nefesler okunur. Saz çalınır, meydan açılır, çiftler birer ikişer semaa kalkarlar; önce gençler düzlemece, sonra ortalar cklemece oynarlar, sakiler nasip dağıtır, arada muhabbet dolusu bölüşürler ve sohbet yaparlar. Sonra hep erenler kırklar semahına kalkar, görünme varsa görülür, arada erkân yürütülür. Aleviler sekiz, Tahtacılar on iki erkânlıdır (yani on iki eğlenceli oyun, komedi veya monoloğ yapılır.) yemekler yenir, gülbenkler çekilir ve sabaha karşı dağılırlar.

Bektaşîlerde erkân yürütme yerine sohbet ve fıkralara devam edilir. Sema çiftler arasında şart değildir. Görünme ve dolu bölüşme de yoktur. Bu fark Bektaşiliğin mücerretliği kabul etmesinden ileri gelir. Bektaşiler, Hacıbektaş'ın evlenmediğini kabul ederler. Çelebiler isc onun evlâdı olduklarını söylerler ki, ellerinde evlada meşrut Hacıbektaş vakıfları mütevelliliği beratleriyle bunların Hacıbektaş evlatları olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Aralarında son günlere kadar husumetin sırrı budur. Yolun güzel âdâbı ve sıkı âdaletleri, sâliklerinde derece ve ünvanları vardır. Bunlar şehir Alevlerinde daha ince, Tahtacılar'da daha hususi, fakat hepsinde biribirinin aynı gibidir.

Aleviler'in Gizli Kitapları:

1) Aleviler'in kendilerine göre bir **Hacıbektaş Velâyetnamesi** vardır. Bunda Hacıbektaş'ın bir güvercin olup Horasan'dan Karahüyük'e geldiği tarzında, Lokmanı Perrende, Kutbiddin Haydar, Sarısaltık, Karaca Ahmet, Nurettin, Kadıncık Ana gibi birçoklarının efsanevî velâyetlerinden bahsolunur.

2) **İmamı Cafer Menakıbı** diye ellerindeki kitap on iki babtır. Bab musahip kavlin beyan eder, bap evliya tarikatını bildirir tarzında yolun usulünü ve düşkününü anlatır. 50'nci sahifeden: *"pes bir musahip tutup onunla yola gedüp mal ve can bir birine teslim edüp yolda bir kerre peygamber vekili, Tanrı vekili pirin yamacına geçüp kabirde mahşerde olacak sualleri pir ona sual eder ol her fili pire iylan eder..."*

Peygamberin Ali'ye vasiyetleri babında rehber peygamber vekili, pir tanrı vekili denilmektedir.

Bu kitap 83 yapraktır. Ankara Maarif U. Kütüphanesi Tasavvuf 86'da kayıtlıdır.

3) **Şeyh Safiy Menakibi:** Bu kitap 12 fasıldır. Birinci fasıl Şeyh Safiy vasiyetleri, Şeyh Sadrettin eyder, Şeyh Safiy eyder, tarzında devam eden bu kitapta: *"bir talip kaçan Yezidin yüzüne baksa yetmiş menzilet geri kalır, evin ugurun meydana vere... Ali buyurmuştur ki belden gelen oğlum değildir, yolumdan gelen oğlumdur... İmamı Cafer buyurur ki: "ceht ede ki mürebbinin gönlüne gire ve cümle varın mürebbiye teslim ede ve şöyle ki can-ü-gönülden vere, ol cemde muhebbete mümin müslümden fark etmeye..."*

İkinci fasıl sır beyan eder. Kitabın en mühim bahsi ve bütün cehdi sır saklamak üzerindedir: *"imdi evliyanın sırrını nadanlıkla meydana çıkarsa katli helaldır. Eğer müslim, münafıka lokma yedirirse on iki imamın etini yedirmiş olur."*

Diğer fasıllar Tahname, Taçname, On İki İmam Menakibi, On Dört Masumu pâk, Erkân, Muhasip, der beyanı musahipler birbirinin aynıdır, sünnetten düşenlerin tercümanı...

4) **Cebbar Kolu:** Aleviler arasında gizli bir propaganda kitabıdır. İnsanın vücudundan, benlik ahvalinden, halvetten, halvetin şartından, Selmanı Farisi, Kuşun ahvali, derviş hırkası, şeytan hilesi hikâyelerinden bahs ederken çok muvaffakiyetli ve inandırıcı tesirler bırakır. Bir nüshası Ankara Maarif U. Kütüphanesi'nde vardır.

5) **Otman Baba Velâyetnamesi:** Bu kitap baş tarafında: *"833 yılından sonra Rum vilâyetinde bir Kutbulaktap zahir oldu ve davası bu idi kim: Muhammed, İsa, Musa ve Adem ben'im der idi ve evliyaullah içinde ona (Hüsam Şah) derler idi. İsmi zahiri, avam içinde Otman baba derler idi ve kendisi oğuz dilin söyler idi ve cisim ve heyeti yassı yağrınlı ela gözlü, kızıl benüzlü, mücessem heybetlü, nazarda ibretlü ve zahirde kuvvetlü ve batında bi nihayet kimse sırrına eremezdi ve kendinin nutku dahi adballarına öyle idi ki benim sırrıma sultanlar dahi ermez, siz kaçar erersiz? der idi..."* Ankara Maarif U. Kütüphanesi'nde iki nüsha vardır.

6) **Tahtacılar'da Menükip:** Pek mahrem olan bu kitaba **İmamı Cafer Buyruğu** da derler. Aslında Şeyh Safiy Menakibi olup Tahtacıların pirlerine göre ilâveler yapılmıştır. Pir ocağına mahsustur.

7) **Salname-i Sadrettin:** Tahtacılarda ikinci derece mürşitlerin elinde bulunan bir kitaptır. *"Yol kadimdir, evliyanın enbiyanın yolu Allahındır. Allah yolu bir keskin kılıçtır, doğru yolu bırakıp eğri yola gitme, yetmiş iki milletten güruhu naci geldi: Aliyyibni ebi taliptir, mazharullacaiptir. Hazreti Ali nişteri kendi koluna çaldı, bir damla kan aktı, aktığı vakit kırk kişiden birer damla kan aktı, bir özümü niyaz edüp kanın içine attı şarap oldu içip hoş oldu..."*

8) **Şeyh Şüca Velâyetnamesi:** Velâyetnamelerin en hayrete şayan olanıdır. Velâyetnamede Şeyh Şuca ki buna Sultan Varlığı da denildiği görülmektedir. Bazan kaz olur suya dalar, karaca olur dağa kaçar, hadım olur kadınlar arasına girer, geleneğe göre Timurleng'i Anadolu'dan kovup çıkaran budur. Yegâne Velâyetnâme nüshası bir nüsha Ankara Maarif U. Kütüphanesi mütenevvia 2/73 de kayıtlıdır.

9) Anadolu Alevilerinde **Hüsniye, Noktatülbeyan, Hutbetülbeyan, Cavidan, Kumru** ve **Faziletname** gibi kitâplar vardır. Bazı köylerde **Kumru** diye manzum ve büyük matbu bir kitap vardır. **Sakinameler** ve **Miraçnameler** müşterektir. Yazma, **Nesimi** ve **Türabi** divanları da bulunur. Her köyde ve dedelerde birer **nefes mecmuası** şarttır.

Tahtacıların pir ocaklarındaki şecerelerde hangi oymakların kendilerine tabi oldukları yazılıdır.

Yusuf Ziya Yörügân
Eski, İlâhiyat Fakültesi Türk Dinleri ve
Mezhepleri Profesörü
Şimdi, Vefa Lisesi Tarih Öğretmeni

Bibliyoğrafya:

Tarihi Kâmil, Murucuzzehep, Milelünihal, Şehristanî, Makalâtülislâmiyyin, Firakuşşia Nevbahti, Usulüddin Abdulkahir, Fisallibnihazm, Dibistan-i, Mezahip, İlâhiyat Fakültesi Mecmuasında; Hasan Sabbah, Nasıri Hüsrev, Batınîlik Tarihi *Ord. Prof. M. Şerefettin Yaltkaya; aynı mecmuada* ***Pamir İsmailileri,*** *Prof. A. Simenof;* ***Nusayriye*** *ve* ***İsmailiyye, Zeydiyye, İmamiyye,*** *Y. Ziya;* ***Dürzi Mezhebi,*** *İzmirli İ. Hakkı;* ***Beyrut Salnamesinde İsmaililer ve Nusayriler, Mahalli müşahedeler.***

Anadolu Alevileri için: İlâhiyat Fakültesi Mecmuasında ***Anadolu'da Aleviler, Tahtacılar,*** *mahalli müşahede, Y. Ziya;* ***Anadolu İslâmiyet,*** *F. Köprülü;* ***Bektaşilik,*** *Besim Atalay;* ***Alevilerden Derlenmiş Nefes Mecmuaları ve Alevilerin adları geçen gizli kitapları..***

XI. BÖLÜM

KÜÇÜK ASYA YEZİDÎLER'İNİN ŞEYTAN'A TAPMALARI

(İ. Joseph'in "**Devil Worship: The sacred books tradtions of the Yezidis**") Boston, 1919, 222s. adlı eseri üstüne bir inceleme

Yazan Prof. A. A. Semenow

Ünlü Sovyet bilimadamı Prof. A. A. Semenow'un, bir kitap tanıtımı dolayısıyla ***Yezidîler*** *üzerine yazdığı bir incelemenin, notlamalı çevirisini veriyoruz. Eski Kürt inançları ve günümüzde Yezidîlik konusunda önemli bilgiler içeren çeviri-yazı, Türkiye'de pek bilinmeyen* ***Yezedîler*** *ve* ***Yezidîlik*** *konusuna önemli aydınlık serpiyor.*

Erol Sever, ***"Yezidilik ve Yezidiler'in Kökeni"*** *(İst. 1993) adlı kitabında,* ***Kitabü'l-Cilve, Mushafê Reş ve Şeyh Adi'nin İlâhisi****'nin ilk kez kendisi tarafından Türkçede yayımlandığını söylüyor. Oysa, bu metinler özgün biçimleri ve Türkçe çevirileriyle birlikte 1926 yılında* ***Müderris Şerefeddin (Yaltkaya)*** *tarafından yayımlanmıştı.*

(M. Bayrak)

* * *

Rusya hududunda mavera'-yi Kafkasya'da, Türkiye, İran ve Şimali Elcezire'de menfi ideale, İblis'e tapan bir mezhep yaşamaktadır. Galiba bu mezhep dünyada şeytana tapan yegâne mezhep olsa gerektir. Bunlar *"Yezidî"* tesmiye edilen ve Kürtçe'nin Kurmançi lehçesinde konuşan bir Kürt kabilesidir. Bu mezhep, Avrupa edebiyatında kâfi derecede mev-

zubahs edilmiş ise de Rus matbuatında bunlara dair malûmat pek azdır. Bu Yezidîler'e ve onların kaidelerine ait calibi dikkat ilk malûmatı Rus edebiyatında bir **'Baron Agust von Haksthausen**'in eserinde (Zakavkaskiy Kray, II, SPB. 1854, sah. 214-227) buluyoruz; bu eserde mevzua dair o zamanki Avrupa edebiyatının bazıları da gösterilmiştir. Yezidîler'e dair daha sonraki tetkiklerden **S. A. Egiazare**'in **"Erivan Vilâyetindeki Kürt Yezidîlerin Hukuk ve Etnografyalarına Dair Muhtasar Taslak"** namındaki eseri (Zap. Kavkaz. Otd. İ. R. Geografiç. Ob. XIII, 1891) ve **Profesör Marr**'ın lisaniyata ait *"Yine Çelebi Kelimesi Hakkında"* unvanlı makalesi (Zap. Wost. Otd. XX, 99-151) şayanı zikirdir. **Marr,** bu makalesinde **Yezidîliğin** menşei meselesine temas etmiştir. Bütün bunlara rağmen Rus müdekkikleri Yezidîlerin akideleri sahasında en calibi dikkat olan ve yabancılardan kıskançlıkla saklanan **mukaddes kitapların metinlerini** ihmal etmişlerdir. İşte bu boşluk, Avrupa ve son zamanlarda ise Amerika âlimleri tarafından dolduruldu. Yezidîler'in akidelerini ve dinî felsefelerini tetkik eden eserden biri burada mevzuubahs edilen **Joseph**'in **Wold Worships Serus** külliyatında neşredilen eserdir. (Richard G. Badger neşriyatından).

Müellif, Musul'da bulunduğu zaman **Yezidîler**'in akaid-i diniyelerinden bahseden yazma bir kitap ele geçirmiştir. "Joseph"e bu nushayı veren zat onun dostu, münevver ve garp cereyanlarına hüsnü teveccüh gösteren **Daud-as-Saig** namında biridir. Bu zat, Yezidîler'in edebiyatına aşina olmuş ve onların çoğuyla, bilhassa **Molla Haydar**'ın ailesiyle münasebette bulunmuştur. Bu **Molla Haydar** bütün Yezidîler içinde okuma bilen yegâne zat olup, mezhebin mukaddes an'anelerinin hâfızıdır.

Bu **"Yezedî kitabı"**, kısa bir mukaddeme, mukaddes metin ve ilaveyi ihtiva ediyor. Mukaddeme müellif eserin telifi için istifade ettiği mehazları gösteriyor ve Yezedîler'in en büyük azizleri olan *"Şeyh Adî"*nin tercüme-i halini beyan ediyor. Mukaddes metin de *"Kitabülcilve-)* ve **"Mushafê Rêş- "** (Siyah Kitap) ten ibarettir. Bunun **Siyah-Kitap** tesmiye edilmesine sebep, burada Tanrı'nın Kara-Dağ'a nüzulü zikredilmiş olmasındandır).

"Kitabülcilve", **Şeyh Adî"**nin kendisine isnat olunur. Buna nazaran eser XII'nci Milâdi asra ait addedilebilir. **"Kitabülcilve"** bir mukaddeme ve beş kısa baptan ibarettir. Her bapta hatip, daha doğrusu peygamber sıfatiyle, Şeyh Adî meydana çıkmaktadır. **Şeyh Adî** mukaddemede diyor ki: Âlem yaradılmadan evvel o **"Meleki Tavus"** la beraber mevcuttu. O mâliki olduğu ilâh **Meleki Tavus** tarafından hakikat nûruyla **Yezidîler'**i tenvir için gönderilmiştir. Kitabın fasıllarında ise mezhebin talimatı (doktrini) yazılmıştır.

Mushafê-Reş'i menşe itibariyle XIII'üncü asra ait addetmek mümkündür. Bu kitap *"Kitabülcilve"*den hacim itibariyle büyük olup fasıllara ayrılmamıştır. Bu kitap Yezedîler'in

kozmoğonileri, tufan, Muaviye'nin oğlu Yezîd'in mucizevî bir surette doğumu (gûya Yezidîler isimlerini bundan almışlar) hakkında şayani dikkat malûmat veriyor ve taam yemek, yeni sene ve nikâh meselelerine dair bazı kaideler gösteriyor.

İlave ise: 1) Yezidîler'in akide ve âyinlerine dair mevat mecmuası (blief and practice); Şeyh Adî'nin methiyesi; 3) Yezidîler'in Kürtçe başlıca duaları; 4) Yezidîler'de ruhaniyet sisteminin tavsifi; 5) Yezidîler'in askerlekten affedilmeleri hakkında 1872 senesinde Türk Sultanına verdikleri istidalarını havidir.

"Joseph"in sözüne göre, metnin tahlili gösteriyor ki bunlar için maddeler muhtelif membalardan alınmıştır; bir kısmı şüphesiz Yezidîler'in dinî kitaplarından, diğer bir kısmı mezhebe mensup birinin sözlerine göre yabancı biri tarafından Yezidîler'in akide ve âdetlerini tavsiften alınmıştır, üçünkü kısmı da Yezidî olmıyan birinin Yezidîler'i tetkik ve tetebbülerinden ve kısmen Yezidîler hakkında Hristiyan olan komşuları arasında rivayet edilen hikâyelerden ibarettir.

Şayani teessüftür ki, mültekit (derleyici), bu yazılarının nereden alındığını göstermiyor. Fakat şüphe yoktur ki bu maddelerden bir kısmı Suriye lisanından tercüme edilmiştir. Yezidîler'in akide ve âdetlerine ait malûmatı ihtiva eden manüskriler (el yazısı kitaplar) son senelerde garbî Avrupa'ya malûm oldu. Yezidîler'in akidelerini ihtiva eden bu nevi eserlerden iki Arapça nusha Paris Millî Kütüphanesinde mahfuzdur. (Fond Syriaque no. 306 ve 325). Bu eserlerin metinleri **Prof. Broun** tarafından tercüme edilerek **O. H. Parryn**'in **"Six Months in a Sirian Monastery"** (1895) nam eserine ilâve olarak neşredilmiştir. Aynı vakit Broun bunun Arapça metinlerini de neşredeceğini vaadetmişti (bakınız: İ. Chabot, Jour. Asiat. 1896 IX serie, T. 7 p. 100), fakat vaadini ifa etmedi.

Broun'un tercüme ettiği eserin de, **Joseph**'inki gibi, menşei Musul'dur. **Kitabülcilve** ve yine iki hikâyeyi ihtiva eder. Bu hikâyelerin münderecatının büyük kısmı Joseph'in neşrettiği (**Siyah-Kitap**)da ve kalan kısmı da *"ilâve"*sinde mevcuttur. şeyh Adî'nin methiyesi ve **Yezidîler'in başlıca duaları olan Kürtçe metin** ise Broun nushasında yoktur. Türk hükûmetine verilen istida da **"Joseph"**teki metne nazaran pek muhtasar bir surette noklolunmuştur. Bu istidanın **Şammas İeremi Şamir** tarafından verilen Berlin nushasından **"Lidzbarski"**nin yaptığı tercüme Z. D. M. G. mecmuasında da neşredilmiştir, cilt II, sah. 592).

Suriye'ye ait iki Yezidî metni Fransızca ve İtalyanca tercümeleriyle beraber neşredilmişlerdir: Fransızca olarak Paris nushası üzerinden **İ. J. B. Chabot** tarafından "Journal Asiatique" de 1896 da 9 uncu serinin 7 nci cildinde; İtalyanca olarak **"Rabban Hor-**

mizd"(1) manastırında mahfuz nusha üzerinden **Samuel Giamil** tarafından **"Stoia di un Popolo ignoto"** (Roma 1900) da çıkmıştır. Bu eserin müellifi Suriye papazlarından **İsak** namında bir papazdır. Bu zat uzun müddet Yezidîler arasında yaşamış ve onlar tarafından büyük emniyet ve ihtiramlara mazhar olmuştur. Papas İsak'ın eseri ilmihal tarzında telif edilmiştir. Genç Yezidî muallimine kendi halkının akide, an'ane ve âdetlerine dair sualler soruyor ve muallimin de cevapları bu meselelere ait bütün malûmatı ihtiva ediyor. Papaz İsak'ın eseri, galiba, bize malûm olan bütün Suriye ve Arap yazılarına (eserlerine) Yezidîler'in **Kitabülcilve**'sinden maada bir mehaz teşkil etmiş olsa gerektir. Bu yazılarda mulûmatın kısmı azami bundan alınmıştır. (Bu sahada Joseph tarafından kaydedilmiyen eserlerden **F. Nau'n recueil de textes et de decuments sur les yaz.** (Paris 1918) nam eserini gösterebiliriz. Bu eserde Yezidîler'in âyinlerine dair vesikalarla beraber **"Kitap al-Cilvah"** ve **"Kitap al-Asvad"** tercümeleri verilmiştir. Yine Mis. E. S. Stevens bu kitapları **"By Tygris and Euphratcs"** nam eserinde (Londra 1923) tercüme etmiştir. **O Anastase Marie Siyah-Kitab**'ın metin ve tercümesini *"Anthropos"* mecmuasında (Vol. VI, 1911) neşretmiştir.(2).

"Joseph"in elinde, **"Daud as-Sa'i"**ın Arapça nushasından maada, Elcezire'deki en ihtiyar Amerikan misyonerlerinden **"A. N. Andos"**tan aldığı iki nusha bulunmuştur. Bunlardan biri yukarda mezkûr **Şammas İyerem Şamir** tarafından yazılmıştır. (Bu nusha **Prof. Boun**'un istifade ettiği nushanın eşi olsa gerektir).

Şimdi gelelim **Josep** tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek neşredilen **Yezidî mukaddes metinler**'inin münderecatına:

Müellif eserin mukaddemesinde (sah. 29) diyor ki "Allah Taalânın yardımı ve onun rehberliğiyle biz; Yezidîler'in tarihini, felsefe (doktrin)lerini ve dinî âyinlerini, onların kitaplarında yazıldığı gibi, beyan edeceğiz. Bu kitaplar onların mulûmat ve müsaadeleriyle bizim elimize geçmiştir. 295 Hicrîde **al-Muktedir Billâh**'ın hakimiyeti zamanında **Mansur Hallaç** ve **Şeyh Abdulkadir Geylâni** yaşadılar. O zamanda **Şeyh Adî** namında biri zuhur etti. Bu zat **Hakkâri dağlarından** gelmişti. Menşei Halep yahut Baalbek idi. Buraya geldikten sonra Musul civarında ve şehirden 9 saatlik mesafede bulunan **"Lâliş"**

---

(1) Geldâni Monofizit manastırı Musul'un şimalinde, tahminen 20 mil mesafede bulunan Al-Qosh köyündedir. Bütün Elcezire'de takdis edilen Nauma Peygamberi türbesi de oradadır. (Bu manastır hakkında en son malûmat Luce'ün **"Mosul and it's Minorities"** nam eserindendir. Londra, 1925, Sah. 104 ve müteakip bumeşhur manastırın birçok resmi de oradadır).

(2) Banlardan maada müellif Yezidîler'e ait bibliyoğrafî malûmatı verirken bazı mesaileri göstermemiştir, mesela **D. Pfannımüllor'in Handbucb der İslam-Literatur,** Ber-Leip 1923 nam eserinin 318, 322-323 üncü sahifelerinde gösterilen eserler.

dağında yerleşti.(3) Bazıları diyorlar ki **Şeyh Adî** "....." nin talebesinden olup **"Mervan bin Hakem"** ile münasebeti vardı. Tam ismi **Şerefettin Ebül-Fazail Adî bin Muafir bin İsmail bin Musa bin Mervan bin Al-Hasan bin Mervan** idi. 0,558 senesinde vefat etti. Türbesi Musul mülhakatından ve Musul'dan II saatlik mesafede vaki **Baadırı** köyü civarında olup bugüne kadar ziyaretgâhtır. Yezidîler, Şeyh Adi'nin yahut talebe ve müritlerinin ahfadıdır; bazı Yezidîler menşelerini **Yezid**'e(4) de diğerleri ve **Hasan Basri**'ye irca ederler.

Böyle bir kısa mukaddemeden sonra *"Kitap al-Cilve"* dercolunuyor, ki bunun da bir satırdan ibaret mukaddemesi vardır. Burada müellif **(Şeyh Adî)** diyor ki: *"Bütün kâinat halkedilmeden evvel o kendi maliki Melek Tavus ile beraber mevcuttu. Onu Melek Tavus kendi hâss kavmine hakikatı haber vermek için bu âleme gönderdi. Hakikat evvelce şifahî olarak nakledilirdi; sonra işbu "al-Cilve" kitabıyla oldu ki, bu kitabı dinden hariç olanların okumaları ve görmeleri caiz değildir."*

Birinci Fasıl(5): *"Ben vardım, şimdi de varım ve ilânihaye kalacağım. Benim taht-ı idare ve saltanatımda bulunan bütün mahlûkata ve onların cümle işlerine benim hükmüm caridir. Hin-i hacette bana itimat edip beni çağıranların yanında serian hazır olurum. Mekânlardan bir mekân benden hali değildir. Hariçlerin maksat ve meramlarına mutabık olmamasından dolayı şer dedikleri bütün vakayide benim iştirakim vardır. Her asrın kendine mahsus bir rehberi vardır. Bunların her biri benim emirlerime muvafık bir surette işlerini görürler. Her batında bunların vazifeleri değişir. Ta ki bu âlemin hâkimi ve onun rehberleri kendi nöbetlerinde vazifelerini ikmal imkânını bulsunlar. Ben her insana tabiatının arzusuna göre hareket etmeğe müsaade ederim, fakat bana muhalefet eden nâdim olur. Diğer İlâhlar benim işime karışamazlar ve ben kat'î kaide olarak vazettim ki her insan o veya bu tanrılara tapmaktan içtinap etsin. Hariçlerin ellerinde bulunan kitaplar onlar tarafından tahrif edilmişlerdir; gerçi bu kitaplar mürseller tarafından yazılmış ise de onlar (hariçler) bu kitaplardan inhiraf etmişlerdir; bu kitaplarda kasten yapılan tebdil ve tahrif mevcut olduğunu onların her biri diğerinin batıl olduğunu ispata ve birinin diğerinin kitabını tahkire çalışmalarından görüyoruz. Hak ve batıl bana malûmdur. Vesvese geldiği zaman ben ve bana itimadı olanlarla müttefik olurum. Bundan maada ben mahir hakimlere nasihat (meşveret) veririm; çünki*

(3) Yakut, Musul civarında şarkında bir köyü tesmiye ediyor. **Şeyh Adî bin Musafar aş-Şafiî** bu köyden Kürtler'in şeyhi ve imamı diye zikrolunur (Yakut Wüstenfeld neşri, 1924, cilt IV, sah. 374).

4) Galiba Yezid bin Muaviye'dir.

(5) [Kitabülcilve ve Mushafê Rêş metinleri ve Türkçe üstat Müderris Şerif Beyefendi tarafından İlâhiyat Mecmuasında (cilt III, "Yezidîler" makalesi) neşredilmiştir. Prof. Semenof "Yezidîler" e ait en son mühim tetkik olan bu makaleyi görmemiştir. Metinlerin münderecatını tercümemizde Semenof'tan ziyade Müderris Şerafettin Bey'in tercümesini naklettim.] (Çevirmenin notu)

bana malum olan muayyen bir zaman için onları ben tayin etmiştim. Lâzım olan işleri ben hatırımda tutar ve zamanında icra ederim. Benim talimatıma ittiba edenleri öğretir irşat ederim. Kim bana ittiba ve emirlerime itaat ederse o adam lezzet ve diğer hayırlardan behrement olacaktır.

II'nci Fasıl: *Adam evlâdına lâzım gelen ve yalnız bana malûm olan mücazatı ve nice envâ ile mükâfat ederim. Yer yüzünde ve yerin üstünde ve altında olan her şeye tasallut benim elimdedir. Bana yabancı olanlarla dostane münasebatı kabul etmem; bununla beraber tahtı itaatımda olan ve hususiyle haslarımdan bulunanları hayırlarından menetmem. Tecrübekerden olanların ellerine işlerimi teslim ederim ve onlar da benim meramımca hareket ederler. Bana sadık olanlara ve benim emirlerime itaat edenlere her türlü surette görünürüm. Ben verir ve geri alırım; fakir ve zengin ederim; bahtiyar ve bedbaht kılarım. Ben bunu her zamanın hususiyetine göre yaparım. Tasarruf ve idareme kimsenin karışmağa hakkı yoktur. Bana ziddiyette bulunanların üzerine hastalıklar ve ağrılar celbederim. Bana yakın bulunanlar ise sair benî âdem gibi özlemezler. Bu dünyada tarafımdan tahdit olunan müddetten ziyade kimsenin yaşamasına müsaade yoktur. Eğer istersem onu ikinci ve üçüncü defa olarak tekraren bu veya diğer bir âleme tenasühi ervah tarikiyle gönderirim.*

III'üncü Fasıl: *Ben kitapsız irşat ederim. Göze görünmiyen türlü türlü sebeplerle beni sevenleri ve havassımı doğru yola sevkederim. Talim külfetsizdir; her zamana ve muhtelif vaziyete uygundur. Benim emirlerime muhalefet edenleri diğer âlemde tecziye ederim. Bu âdem oğulları vaziyeti kavrayamazlar, bunun içindir ki çok zamanlar galata düşerler. Bütün kara hayvanları, gök kuşları ve deniz balıkları elimde ve taht-ı zaptımdadır. Yerin altında saklı ve gömülü olan define ve hazineler malûmdur. İstersem birinden alırım ve diğerine veririm. Mucizat acayibatımı benden kabul ve zamanında benden talep edenlere izhar ederim; ecnebilerin bana ve benim ittibaıma muhalefet ve ziddiyetleri kendilerine zarar verir. Çünki onlar benim olan azamet ve servetimi bilmezler. Ben nesl-i âdemden lâyık olanları ihtiyar, ederim. Kaidemdenberi âlimlerin tedbirleri ve bütün müdebbirlerin tağyiri benim tarafımdan tanzim olunmuştur.*

IV'üncü Fasıl: *Hukukumu benden başka diğer ilâhlara vermem. Dört anasır ve dört zaman ve dört erkanı mahlûkatın zaruriyatı için lutfettim. Yahudi, Hristiyan, Müslüman ve sair ecnebilerin kitaplarından benim vazettiğim kaidelere mutabık ve muvafık olanları makbuldür. Muhalif olanları ise onlar tarafından tağyir edilmiş olup makbul değildir. Üç şey benim ziddımdır; ve üç şey benim mebguzumdur. Fakat esrarımı hıfzedenler mevaidime nail olurlar. Bana hüsnü teveccühlerinden dolayı mesaibe maruz bulunanların cümlesini âlemlerin birinde her halde mükâfatlandıracağım. Benim arzum budur ki benim bütün etbaım*

ecnebilere karşı bir ittifak teşkil etsin ve müttehit bulunsunlar. Çünki dağınık halde bulunurlarsa ecnebilerin galebesinden korku vardır. Ey benim vasiyetlerime ittiba edenler.. İndimden olmayan akval ve talimleri kabul etmiyerek din ve ismimi ve sıfatlarımı zikretmeyin ki günaha girmeyesiniz. Çünki siz ecnebilerin ne yapacaklarını bilmezsiniz.

V'inci Fasıl: *Ey bana iman edenler, şahsımı ve suretimi tekrim edin. Çünki senelerden beri ihmal ettiğiniz işi derhatır ettirir. Şeriatime itaat ediniz. Hâdımlarımın indimden olan ilm-i gayptan size vuku bulan telkinlerine kulak veriniz. Talimatımı saklayınız, Yahudi, Hıristiyan, İslâm ve saireler gibi hariç olanlara söylemeyiniz. Çünki onlar benim talimatımın hususiyetlerinden bihaberdirler. Kitabınızı vermeyiniz. Çünki sizin haberiniz yoken onlar kitabınızı tahrif ederler. Bu kitapları ezberleyiniz ta ki tahrif edilmemesi temin edilsin".*

Siyah-Kitap (Mushafê Rêş): *Bidayette sırrı azizinden Allah beyaz bir inci halkayı halketti; yine angar nâmında bir kuş halkederek bu inciyi onun sırtına koydu. İnci kırk bin sene bu kuşun sırtına sakin oldu. İlk gün, pazar günü Allah Azazil namındaki bir melek yarattı ki bu, cümlenin reisi olan* **Tavus Melek***'tir.*

Pazartesi günü ***Melek Derdail****'i yarattı ki, bu* ***Şeyh Hasan****'dır. Salı günü* ***Melek İsrafil****'i yarattı ki bu,* ***Şeyh Şems*** *(eddin) dir. çarşamba günü* ***Melek Mikâil****'i yarattı ki bu* ***Şeyh Ebu Bekir****'dir. Perşembe günü* ***Melek Cebrail****'i yarattı ki bu,* ***Şecaddittin****'dir. Cuma günü* ***Melek Şemnail****'i yarattı ki, bu,* ***Nasraddin****'dir. Cumartesi günü* ***Melek Nurail****'i yarattı ki bu,* ***Yadin*** *(****Fahreddin****)dir.* ***Melek Tavus****'u bunların üzerine reis yaptı. Sonra yedi kat gökü, yeri ve ayı yarattı.* ***Fahreddin*** *insan ve hayvan, tuyur ve vahuşu yarattı. Bunları keten torbaların içine koydu; işte o vakit beraberinde melekler olduğu halde inci zuhur etti. (****Fahreddin****) öyle bir bağırışla bağırdı ki, inci ayrılıp dört parça oldu. Ve içinden su çıktı ve deniz oldu. Dünya deliksiz ve deşiksiz yuvarlak oldu. Ve Allah Cebrail'i bir kuş suretinde yarattı ve onu âlemin dört köşesini yapmak için kendi eliyle salıverdi. Sonra bir gemi yarattı ve otuz bin sene bu gemiye nazil oldu. Sonra geldi ve "****Lâleş****" dağında sakin oldu.*

Sonra dünyaya sayha etti ve deniz tahaccür ederek toprak zâhir oldu ve titremeğe başladı. Allah'ın emrile Cebrail'e beyaz incinin iki parçasını getirdi; bir parçasını yerin altına ve diğer parçasını da semanın kapısına, sonra semaya güneş ve ayı yerleştirdi; beyaz incinin kırıntılarından yıldızları yarattı ve süs olmak üzere onları göğe talik etti. Ve ziynet olsun diye meyveli ağaçları, nebatları yarattı. Sonra ferş üzerinde arşı(6) halketti. o vakit

---

(6) I. Joseph'in izahatına göre, burada "arş"tan Allah'ın tahtı ve "ferş" ten de yer murattır. Joseph, Kuran'da mevcut olmıyan 60 ıncı surenin 131 inci âyetine isnat ediyor (mukayese ediniz: 11 inci sure 20 inci âyet, L 1 inci sure 48 inci âyet).

Allah "Ey melekler, ben Adem ve Havva'yı yaratacağım ve Adem'in vücudundan Şahar bir Cebr'i vücuda getireceğim. Ondan yeryüzünde bir millet olur, o millet te Melek Azazil yani Melek Tavus'a hürmet edecektir. Ve milleti Yezidîye tesmiye edilecektir." dedi. Sonra Suriye'den ***Şeyh Abidin Müsafir****'i gönderdi, o da* ***"Lâleş****"e geldi; sonra Allah* ***Kara Dağ****'a indi, ve haykırdı ve otuz bin melek yarattı. Bu melekler kırk bin sene kendisine ibadet ettiler. Sonra onları* ***Melek Tavus****'a teslim etti. Ve onları çıkardı. Sonra Allah Kudüs diyarına indi. Cebrail'e dünyanın dört köşesinden toprak celbetmesini emretti. Cebrail de (toprak, hava, ateş ve su) getirdi. Bunlarım cemlesinden ilk âdemi yarattı, ve* ***kudretiyle ona ruh verdi.*** *Ve Cebrail'e Âdem'i Firdevs'e idhal etmesini ve buğdaydan başka her ağacın meyvesinden yemesini emretti. Burada Adem yüz sene kaldı. Melek Tavus, Allah'a "Eğer Âdem bu meyveden yemezse onun nesli nasıl çoğalır?" diye sordu. Allah ona; "Bütün emir ve tedbiri senin eline teslim ettim" dedi. Bunu müteakip Melek Tavus Âdem'e gelip "Bu buğdayı yedin mi?" diye sordu. Adem; "Hayır, Allah beni nehyetti" dedi. Melek Tavus: "Ye, senin için iyi olur" dedi. Âdem bu meyveden yedi ve derhal karnı şişti. Melek Tavus onu Cennet'ten çıkardı, bıraktı ve kendisi göğe çıktı. Âdem karnının şiştiğinden muztarip oldu. Allah bir kuş gönderdi. Bu kuş gelip gagaladı ve Âdem'e mahreç açtı ve Adem de istirahat etti.*

Cebrail Adem'den yüz sene tagayyüp etti. Âdem yüz sene mahzun kaldı ve ağladı; o zaman Allah Cebrail'e, Havva'yı halketmesini emretti. Ve o da Adem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı. Bütün hayvanlar yaratıldıktan sonra Adem'le Havva arasında evlât babadan mı, yahut anneden mi hâdis olur diye bir mübahase oldu. Çünki bunların her biri nesl-i âtinin yegâne menşei olmak istiyorlardı. Bu mübahasenin zuhuruna, Âdem ve Havva'nın hayvanların, kendilerine benziyen evlât vücuda getirmeleri için, çiftleşmelerini ve müşterek faaliyetlerini müşahedeleri sebep oldu. Uzun münakaşadan sonra bunlardan her biri tohumları bir desti içine akıtıp ağzını kapayarak kendi mühürleriyle mühürlediler ve dokuz ay neticeyi belkediler.

Bu müddet bittikten sonra testiyi açtılar. Âdem'in testisinde bir kız ve bir oğlan vardı, işte Yezidîler bunların sülâlesinden zuhûr etmişlerdir. Havva'nın testisinde bir takım çürük haşeret olup etrafa pis koku neşrediyorlardı. Cenabı Hak bu çocukları beslemesi için Âdem'e iki meme halketti. Erkeklerin göğsünde meme bulunmasının sebebi budur.

Bundan sonra Âdem ve Havva münasebet-i cinsiyede bulundular. Havva bir oğul ve bir kız doğurdu. Yahudiler, Hristiyanlar, İslâmlar ve sair millet ve mezhepler hep bunların sülâlesindendir. ***Bizim ceddi âlâlarımız Şit, Nuh ve Ahnuh olup hakikî ceddi âlâlardır, ki yalnız Âdem'den neş'et etmişlerdir.***

Böyle bir hâdise oldu: bir erkek ile karısı arasında kavga oldu. Kadın bu erkeğin zevcesi olduğunu inkâr ediyordu. Erkek ise bunun zevcesi olduğundan israr ediyordu. Bunların arasındaki kavga bizim taifemize mensup bir müdebbir adam tarafından halledildi. Bu adam böyle bir hüküm vazetti, ki her nikah vaktinde davil ve nay çalarak filân adamla filân kadın şer'î surette evlenmişlerdir diye ilan edilsin.

O zaman ***Melek Tavus*** *bizim taifemiz için yer yüzüne indi. Bizim taifemizi teşkil etti ve bir hükümdar nasbetti. Bunlar eski Asur Hükümdarları da idiler:* ***Nesruh****, ki* ***Naşirettin'dir; Kâmuş****, ki* ***Melek Fahrettin****'dir;* ***Artamis****, ki* ***Melek Şalkittin****'dir. Bundan sonra* ***Birinci Şapur ve İkinci Şapur*** *bize 150 sene saltanat ettiler. Emirlerimiz bunların neslinden olmaz üzere berdevamdır. Fakat biz dört hükümdarı sevmiyoruz.* ***İsâ Mesih****'in bu âleme gelmesinden evvel bizim dinimiz* ***Mecusiyet*** *idi.* ***Melik Ahap*** *mülûkümüzden idi. Onun ilâhi Bilzebup tesmiye olunurdu. Biz onu bugün Pir-Bop tesmiye ediyoruz; Bizim Babil'de bir hükümdarımız vardı.* ***Bahtnasar*** *tesmiye edilirdi. Acem'de* ***Ahşoraş*** *ve İstanbul'da Agrikalos vardı. Yahudiler, Hristiyanlar ve İslâmlar hatta Acemler bile bizimle muharebe ederlerdi; onlar bizi mağlup edemediler. Allah'ın yardımıyla biz onlara karşı muzaffer olduk. O bize evvel âhir ilmini öğretiyor. Nasihatlarından biri budur:*

Yer ve gök yaratılmazdan evvel, size evvelce yazdığımız gibi, Allah denizler üzerinde mevcuttu. Ve zatiyle tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bir kayık ile denizlerin arasında[7] geziyordu. O vakit bir beyaz inci halketti ve ona kırk sene hükmetti. Bu inciye gazap ederek ayağıyla tepti. Ne şaşılacak şeydir ki onun ağlamasından (uğultusunda) dağlar, hayretinden tepeler ve dumanından gökler oldu. Sonra Allah göklere çıkıp onları dondurdu ve dirseksiz tesbit etti. Sonra yere tükürdü, eline kalem alarak bütün kâinatın yaradılışına dair bütün haberleri yazdı. Sonra zatından, nurundan altı ilâh yarattı. Bunların yaratılması bir insanın bir kandilden diğer bir kandili yakması gibi oldu. Allah dedi ki: "İşte ben gökleri yarattım, sizden bazıları çıksın da bir şey halketsin". O anda ikinci ilâh göğe çıktı. Ve ayı yarattı, üçüncüsü güneşi, dördüncüsü sema kubbesini, beşincisi yıldızı, altıncısı cenneti, yedincisi cehennemi yarattı. Biz size yurkarda beyan ettiğimiz veçhile bundan sonra bunlar Âdem ve Havva'yı halkettiler.

Malûmdur ki Nuh'un tufanından başka bu âlemde yine bir tufan olmuştur. Bizim Yezidî taifesi sükûnet hükümdarı ve necip olan **"NÂ'UMİ"** sülâlesindendir. Biz onu **"Me-**

---

(7) [A. A. Semenof'un notuna göre, Joseph'in "kayıkla denizin Kuniniyat'ında geziyordu" denilmişti, ve mütercim bu kelimenin meçhul olduğunu kaydetmiştir. Biz ise bu cümlenin tercümesini aynen Şerefettin Bey'den aldık.] (Çevirmenin notu)

(8) Ayni Sifhi mevkii Ba'rie'den beş mil mesafede vakidir.

liki Miran" tesmiye ederiz. Başka dinlere mensup olanlar **"NAMA"** dan neş'et etmişlerdir. Bundan babası nefret ederdi. Gemi Musul'dan beş fersah mesafede bulunan **Ayni Sefni**'de durdu(8). "İlk tufan sebebi- Adem ve Havva ehfadı olan yukarıda söylediğmiz veçhile; yalnız **Âdemin ahfadıyız.** İkinci tufan bizim Yezidî taifesini ani olarak bastı. Tufan zuhûr ettiği zaman gemi hareket ederek **Sencer Dağında** oturdu. Burada kayaya çarparak gemide bir rahne açıldı. Yılan yusyuvarlak çöreklenerek bu rahneyi tıkadı. Ondan sonra gemi tekrar hareket ederek **Cudi Dağına** gelip tevakkuf etti. Bundan sonra yılanın zürriyeti çoğalıp insan ve hayvanları ısırmağa ve izaç etmeğe başladı. Nihayet,bunu yakaladılar. Ve ateşte yaktılar. Bunun külünden pireler halkolundu.

Tufan'dan bugüne kadar yedi bin sene geçti. Her bin sene müddetinde ilahlardan biri yere inip düstur ve kanunlar vazeder ve tekrar kendi yerine gider. Her geldiği zaman o bizimle bulunur, çünki bizim türlü türlü mukaddes yerlerimiz çoktur. Son zamanda gelen ülûhiyet, eski zamanlarda gelen ülûhiyetlere nispeten, bizde uzun kaldı. O velileri tasdik etti. O, **Kürtçe konuşuyordu**. İsmailîler'in peygamberi olan Muhammed'i de o talim etti. Bu Muhammed'in Muaviye namında bir hademesi vardı. Allah Muhammed'in kendine itaatsizliğini bildikten sonra ona baş ağrısı verdi. O zaman peygamber hademesine saçını taraş etmesini söyledi. Muaviye bu işi iyi bilirdi. Muaviye efendisinin saçlarını acele acele traş ederken kesti ve kan akmasına sebep oldu. Kanın yere akmasından korkan Muaviye bunu diliyle yaladı. Peygamberi "ne yapıyorsun, Muaviye?" diye sordu. Muaviye "kanın yere damlamasından korktum da yaladım" diye cevap verdi. O vakit Peygamber **"sen günahlı oldun; sen kendine adamlar toplayacaksın ve benimle müsabaka edeceksin"** dedi. Muaviye "öyle ise ben evlenmem; dünya ile alakamı keserim" dedi.

Allah Muaviye'ye akrep gönderdi. Bunlar Muaveyi'yi ısırdılar. Akrebin zehri Muaviye'nin yüzüne çıktı. Tabipler evlenmesini tavsiye etiler. Muaviye Razı oldu. Evlâdı olmaması için seksenlik bir kocakarıyla evlendi. Ertesi sabah gördü ki, Allah'ın kudretile, bu kadın yirmi beşlik bir kız olmuş. İşte bu kadın hâmile oldu ve **"İlâh Yezid"**i doğurdu. Halbuki bu meseleden bihaber olan yabancı mezhepler bizim ilâhımızın büyük Allah tarafından koğulup gökten yere indiğini söylerler. Böyle düşünerek Allah'a karşı küfredenler dalâlette bulunuyorlar. Biz Yezidî taifesi inanıyoruz, çünki biliyoruz ki Yezid yukarda mezkûr yedi ilâhın biri idi. Biz onun şeklini ve suretini biliriz. **O horoz suretindendir. Biz bu surette mâlikiz. Onun ismini, yahut onun ismine benziyen sözü zikretmek bizden hiç kimseye müsaade olunmamıştır.** Meselâ **şeytan, kaytan, şerre, şatt** ve buna benzer kelimeleri ve ayni suretle **mel'un, lâ'net, na'l** ve saire kelimelerini telâffuz caiz değildir. Bunların hepsi bize onun hürmetine menedilmiştir. Bizim peygamberimizden **Hassiah**'ın ismine benzediğinden has (marul) yemek memnundur. Yunus peygambere ihtiramen balık ve Peygamberimizden birinin koyunu olan geyik te bize haramdır Melek Tavus'a ihtiramen horoz da bizim şeyhlerimize ve müritlere haram edil-

miştir. Bütün ham şeyler bize menedilmiştir. Duran suyu geçmek[9], otururak elbise giymek, diğer kavimler gibi helâya girip yıkanmak bize haramdır. Bunların hilâfını yapanlar kâfirlerdir. Bugün Yahudiler, Hristiyanlar, İslâmlar ve saire bu şeyleri bilmezler. Çünki onlar Melek Tavus'a karşı nefret beslerler. O da bu kavimlere öğretmez ve onları ziyaret etmez. O bizim aramızda bulunmuştur. O bize ilim (doktrin), an'ane ve kaideler öğretmiştir. Bu talimat ta bizde irsî olup babadan oğula intikal eder. Bundan sonra Melek Tavus semaya avdet etmiştir.

Yedi ilâhtan biri "sancak"lar yapmış ve Süleyman Hakîm'e teslim etmiştir. Onun ölümünden sonra bunları bizim hükümdarlarımız almıştır. Bizim ilâllarımız, Barbar Yezit doğduğu zaman bu sancakları hürmetle kabul ederek bizim taifemize bağışlamıştır. Bundan başka bu sancakların önünde okumak için **en eski ve şirin bir lisan olan Kürt**

---

(9) Şerefettin Beyin tetkiknâmesinde bu cümle yerine" ayakta tebevvül haramdır" yazılıdır. Her halde gerek "Jozef" ve gerek "Semenof"lar bu cümleyi anlıyamamış olsalar gerek.] (Çevirmenin notu)

(10) Bu İlahilerin Türkçe çevirileri Türkiye'de ilk defa Müderris Şerafeddin (Yaltkaya) tarafından Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın 3. sayısında (Ağustos-1926) yayımlanmıştır. Müderris Şerafeddin (Yaltkaya), Yezidîliğin kurucusu **Adi bin Misafir**'in bugün elde bulunan iki dinî kasidesinden (İlâhi) ilkinin birkaç beytini şu çeviriyle veriyor:

Sevdiğimin aşkında tefrid etdim
Ve ona mülâki olmağa kalbimde pâyânsız bir iştiyâk var.
İçdiğim kadeh beni ser-mest etdi
Fakat o kadehin nereden alındığını kimse bilmedi
Nedimim peygamberlerin eşrafı olan Ahmed idi
Ki harâmı tatlıdır. Ve gözlerinin gözlüğü gazelleri habil eder.

Adi bin Misafir'e isnad edilen **"Kitabü'l-Cilve"**nin Mukaddime"sini ise şu çeviriyle veriyor:

1- Bütün mahlukatdan evvel mevcud olan Melek-i Tavus'dur.
2- Onu Ab-Tavus: kendi has milletini temyiz ve tefhim etmek ve vehm ve zülâlden kurtarmak için bu âleme gönderdi.
3- Ve bu işin ibtidâsı şifahen kelâmı teslim ile olup sonra **Cilve** nâmıyla müsemma olan bu kitap vasıtasıyla oldu ki bunu dinden hariç olanların okumaları câiz değildir.

Birinci Fasıl

1- Ben var oldum ve şimdi de mevcudum. Ve mahlukat üzerinde saltanat ve taht-ı idaremde olanların cümlesinin mesalih ve umûrunu tedbîr suretiyle de ilânihâya kalacağım.
2- Hîn-i hacetde bana itimad edip beni çağıranların yanında serian hazır olurum.
3- Mekânlardan bir mekân benden hâli değildir. Hâriclerin maksad ve muradlarına mutabık olmamasından dolayı şer dedikleri bütün vekâyide benim iştirâkim vardır.
4- Her zamanın şûra tarikiyle bir müdiri vardır. Her asırda bu âlemin re'isi ve re'isleri değişir. Bunlaın her biri kendi devrinde ve nöbetinde vazifesini ikmâl eder.
5- Hak mucibince tabiat mahlûkaya ihlâkına göre ruhsat verir.
6- Bana mukavemet eden mahzûn ve nâdim olur.
7- Diğer İlâhlar benim işime karışamazlar. Ve herne olursa olsun benim maksadımdan beni men'edemezler.
8- Hâriclerin ellerinde bulunan kitaplar hakiki değildir ve bizim mürsellerimiz tarafından yazılmış da değildir. Lâkin onlar yoldan çıkmış ve azmış ve tebdil ve tahrif etmişlerdir. Her biri diğerini ibtal ve fesh eder.

9- Hak ve bâtıl ma'lûmdur ve ihtibâr ve tecrübe ile vâki olmalarından bellidirler.
10- Vaîdim (?) misakımın aleyhinde söz söyleyenlerdir ve ona reyime göre muhalefet ederim.
Hâzık olan müdebbirlere; mu'în ve malûm vakitler için tarafımdan tevkil ettiğim hâzıklara lâzım olan işleri zikr eder ve zamanında lâzım olan umûru tahrîm ederim.
11- Tâlimatıma itba' ile bana muvafakattan lezzet ve ferah duyanları irşâd ederim.

İkinci Fasıl

1- Bu âdeme; bildiğim nice envâ' ile mükâfât ve mücâzât ederim.
2- Yeryüzünde ve yerin üstünde ve altında olan her şeye tasallut elimdedir.
3- Âlemlerin müsademesini kabul etmem.
4- Taht-ı itâatımda olan ve husûsuyle hâslarımdan bulunanları hayırlarından men etmem.
5- Tecrübe kerdem olanların ellerine işlerimi teslim ederim ve onlar benim meramımca hareket ederler.
6- Taht-ı Şûra'da bulunan ve emin olanlara her türlü şekil ve nev'ide görünürüm.
7- Zurûf ve evkâta göre alır verir, fakir ve zengin eder, bahtiyar ve bedbaht kılarım.
8- Tasarruflarımdan bir şeyi men etmeğe müdahaleye kıyam etmeğe kimsenin hakkı yoktur.
9- Bana zıddiyette bulunanların üzerine hastalıklar ve ağrılar celbederim.
10- Bana kâfi gelen; sâir beni Âdem gibi ölmez.
11- Bu âlem-i ednâda tarafımdan tahdid olunan zamandan ziyade kimsenin sâkin olmasına müsaade yoktur.
12- Eğer istersem onu ikinci ve üçüncü defa olarak tekraren bu veya diğer bir âleme tenâsüh-ü ervâh tarikiyle gönderirim.

Üçüncü Fasıl

1- Kitabsız irşâd ederim. Sevdiklerimi ve havâsımı gay gabi de olsa ihda eylerim. Ona ta'lîmim bilâkülfettir.
2- Şerîatlarıma muhalefetde bulunanlara hâl ve zamana göre diğer âlemlerde kısâs ederim.
3- Bu âdem oğulları korkunç ahvali bilmezler. Bunun için çok zamanlar galata düşerler.
4- Çünkü kara hayvanları ve gün kuşları ve denizin balıkları elimde ve taht-ı zaptımdadır.
5- Kalb-ı arzın tahtında medfûn defâin ve hazâin ma'lûmdur. Onları bir kimseden diğer kimseye geri bırakırım.
6- Mu'cizat ve acâibatımı benden kabul ve zamanında talep edenlere izhar ederim.
7- Ecnebilerin bana ve benim etbâıma muhalefet ve zıddiyetleri kendilerine zarar verir. Çünkü onlar benim elimde olan azamet ve serveti bilmezler. Ben nesl-i âdemden lâyık olanları ihtiyar ederim.
8- Kadimdenberi âlemlerin tedbirleri ve asırların inkılâbı ve bütün müdebbirlerin tağyiri benim tarafımdan tanzim olunmuştur.

Dördüncü Fasıl

1- Hukûkumu benden başka diğer İlâheye vermem.
2- Dört anâsır ve dört zaman ve dört erkânı mahlukatın zor ve riyatı için lutf ettim.
3- Ecnebilerin kitabından sünnetlerime mutabık ve muvafık olanlmarı makbuldur. Muhalif olanları onlar tarafından tağyire uğratılmıştır.
4- Üç şey benim zıddımdır ve üç isim benim mebzumdur(?).
5- Esrarımı hıfz edenlere mevâidime nâil olurlar.
6- Benim sebebimle mesâibe tahammül edenlerin cümlesini âlemlerin birinde her halde mükâfatlandıracağım.
7- Oğullarımın ve bütün etbâımın kendilerine ecnebi olanlara zıddiyetde bulunmak için bir rebâtda ittihad etmelerini arzu ederim.
8- Ey vasiyetlerime ittiba edenler!
İndimden olmayan akvâl ve taâlimi kabul etmeyerek inkâr eden! Ve ismimi ve sıfatlarımı zikret-

meyin ki günaha girmeyesiniz çünkü siz ecânibin ne yapacaklarını bilmezsiniz.

Beşinci Fasıl

1- Şahsımı ve suretimi tekrim edin çünkü senelerden beri ihmal ettiğiniz işi derhatır ettirir.
2- Şerâime itaat edin ve hâdimlerimin indimden olan ilm-i gaybden size vukubulan telkinlerine kulak verin.

— Cilve Kitabı tamam oldu —

MUSHAFÊ REŞ

"(Şeyh Adi bin Misafir)den İkiyüz Sene Sonra Yazıldığı Rivayet Olunan"

1- Bidayette sırr-ı azizinden Allah Beyaz İnci'yi halk etti ve [Enfer] namındaki kuşu yarattı. Ve inciyi onun sırtına koydu ve kırk bin sene onun üzerinde sâkin oldu.
2- Allah'ın yarattığı ilk gün Pazar günüdür. Ve bugünde Azrail nâmında bir Melek yarattı ki bu; cümlenin re'isi olan **Tavus-u Melek**'tir.
3- Pazartesi günü Melek-i Derdâil'i yarattı ki bu **Şeyh Hasan**'dır.
4- Salı günü **Melek-i İsrafil**'i yarattı ki bu; **Şeyh Şems**'dir.
5- Çarşamba günü **Melek-i Mikâil**'i yarattı ki bu, **Şeyh Ebubekir**'dir.
6- Perşembe günü **Melek-i Cebrâil**'i yarattı ki bu; **Sücâeddin**'dir.
7- Cuma günü **Melek-i Şemnâil**'i yarattı ki bu; **Nasıreddin**'dir.
8- Cumartesi günü Melek-ı Nurâil'i yarattı ki bu; **Fahreddin**'dir.
9- **Melek-i Tavus**'u bunların üzerine reis yaptı.
10- Sonra yedi kat göğü ve yeri ve güneşi ve ayı yarattı.
11- **Fahreddin** insan ve hayvan, tuyûr ve vuhûsu yarattı ve onları hırkanın yakasına vaz'etti ve beraberinde Melekler olduğu halde İnciden çıktı ve İnciye öyle bir bağırışla bağırdı ki İnci ayrılıp dört parça oldu ve karnından su çıktı ve deniz oldu. Ve dünya deliksiz ve deşiksiz müdevver oldu.
12- Ve Allah Cebrâil'i bir kuş suretinde yarattı ve onu kendi eliyle salıverdi ve yeryüzünün dört köşesini yaptı.
Sonra bir sefine yarattı ve otuzbin sene bu sefineye nâzil oldu. Sonra geldi ve [Lâilş]de sakin oldu. Sonra dünyaya sayha etti. Taş dondu ve dünya arz oldu. Ve titremeğe başladı. Sükûnet bulsun diye **Cebrail** Beyaz İncinin iki kıtasına emr ertti bir kıtasını arzın altına ve bir kıtasını göğün kapısına vaz eyledi ve sonra onlar da güneşi ve ayı kıldı. Ve Beyaz İncinin kırıntılarından yıldızları yarattı. Ve süs olmak için onları göğe ta'lîk etti.
13- Ve ziynet olsun diye meyveli ağaçları ve nebatatı ve dağları yarattı sonra ferş üzerinde arşı yarattı.
14- Rabb-ı azîm "Ey Melekler ben Âdem ve Havva'yı yaratacağım ve onları beşer yapacağım" dedi. Ve onlardan Âdem'in serinden (Şehrin sefer) olur. Ve ondan yeryüzünde bir millet olur. Ve sonra millet-i Azrailî yani **Tavus-u Melek**'in milleeti olur ki o millet; **millet-i Yezidîye**'dir.
15- Sonra Şeyh Âdi (Adi) bin Misâfir'i Şam diyarından gönderdi ve (Lâliş)e geldi.
16- Sonra Rab Karadağ'a indi ve haykırdı ve otuzbin Melek yarattı ve bunları üç fırkaya ayırdı. Ve bunlar kırkbin sene kendisine ibadet ettiler. Sonra onları **Tavus-u Melek**'e tesim etti ve onları göklere çıkardı.
17- Sonra Rabb, Kudüs diyarına indi. Cebrail'e; dünyanın dört köşesinden toprak celbetmesini emretti. Cebrail de; torak, haya, ateş ve su getirdi. Bunların cümlesinden birinci **Âdem'i** yarattı ve kudretiyle ona ruh verdi. Ve Cebrail'e Âdem'i firdevse idhal etmesini ve her ağacın meyvesinden yemesini emretti. Amma buğdaydan yiyemesin.
18- Ve yüz seneden sonra **Tuvus-u Melek** Allah'a; Adem nasıl çoğalacak, nesli nerede? dedi. Allah ona **"Emir ve tedbiri senin eline teslim ettim"** dedi.
Tavus-u Melek gelip Âdeme **"buğdayı yedin mi"** dedi hayır... Zira Allah beni nehy etti.

Tavus-u Melek ona, "**Ye senin için iyi olur**" dedi. Yedikten sonra derhal karnı şişti. Cennetten Tavus-u Melek onu çıkardı ve bıraktı ve kendi göğe çıktı.

19- Âdem karnının şişliğinden sıkıştı çünkü muhrec yok idi. Allah bir kuş gönderdi. Bu kuş gelip gagaladı ve Âdem'e muhrec açtı ve Âdem istirahat etti.

20- Ve Cebrail Âdem'den yüz sene tagayyüb etti. Âdem yüz sene mahzun kaldı ve ağladı.

21- O zaman Allah Cebrail'e Havva'yı halk etmesini emr etti ve Cebrail Âdem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı.

22- Sonra bizim tâife-i mahlukamız için Melek-i Tavus yeryüzüne indi eski Asur hükümdarlarından başka bize hükümdarlar nasbetti:
Nasruh ki Nasreddin'dir. **Kamuş** ki Melek-i Fahreddin'dir. **Artimus** ki Melek-i Şemseddin'dir. Bundan sonra **Şabur-u Evvel** ve **Şabur-u Sâni** bize hükümdar olup saltanatları yüz sene devam etti ve şimdiye kadar ümerâmız bunların neslinden olmak üzere ber-devamdır.

23- Sevmeyip (?) bazı ettiğimiz (ayıttığımız) dört padişahdır.

24- Bize (has-marul)u haram kılmıştır. Çünkü bünyemiz (hâsiye)nin ismine müşabihdir bu görülecyi (?) ve mavi rengi de haram kılmıştır. Yunus Nebi'ye hürmetimizden balık dahi yiyemeyiz. geyik eti de yiyemiyiz. Çünkü geyim peygamberlerimizden birinin koyunu idi. Şeyh ve talebesi Tavus-u Melik'e hürmeten horoz eti yemezler. Tavus-u Melek zikr olunan yeri İlah'dan biridir ki bunun sureti horozdur. Şeyh ve talebesi kabak dahi yemezler. Ayakda durarak tebevvül ve otururak elbisze giymek ve ayak yoluna girmek ve hamamda yıkanmak bize haramdar. Ve Şeytan kelimesini telaffuz bize câiz değildir. Çünkü İlâhımızın ismidir ve buna müşabih olan kaytan ve şat ve şer gibi isimleri de telaffuz câiz değildir. Ne mel'ûn la'net na' ve sâireyi telaffuz câiz değildir.

25- İsa Mesih'in bu âleme gelmesnden evvel diyanetimizin adı(Vesniye) idi. Yahudi, Hıristiyan.İslâmlar bizim diyanetimize ziddiyette bulundular. Acemlerde böyle...

26- Ahâb mülûkümüzdenr idi. bizdenr herbirimize kendisine bir ism-i mahsus vermemizi emretti. (İlâh Ahab) ve (Ba'l-zubûd) tesmiye edenler oldu. Şimdi ise bizde ona (Pîrbub) diyorlar.

27- Bizim (Bahtnars) namında (Babil)de bir meliğimiz var idi. Acem'de(Ahşupurş) ve İstanbul'da (Ağrıkalus) var idi.

28- Yer ve gök var olmazdan evvel Allah denizler üzerinde mevcut idi. Ve zâtıyla tenezzüh etmek üzere yapmış olduğu bur kayık ile denizlerin arasında geziyor idi.

29- Kendisinden bir İnci yarattı ve kırk sene ona hükmetti ve sonra İnciyi kırdı ve ayağıyla tepti.

30- Ne şaşılacak şeydir ki onun uğultusundan dağlar, gürültüsünden tepeler ve dumanından gökler oldu. Sonra Allah gökleri çıkıp onları dondurdu. Ve direksiz tesbît etti.

31- Sonra arzı kilitledi. Sonra eline kalemi aldı bütün halkı yazdı.

32- Sonra zâtından, **nûrundan** altı İlâhe yarattı. Ve bunların yaratılmaları bir insanın bir kandilden diğer kandili yakması gibi oldu.

33- **Birinci İlâh ikinciye:"Ben yalnız göğü yarattım, sen göğe çık başka şey yarat" dedi. Bu da çıktı ve güneş oldu, diğerlerine de böyle dedi. O da çıktı ay oldu. Dördüncü feleği yarattı. Beşinci sabah yıldızı oldu, altıncı ferağı yani Cilve'yi yarattı.**

(Müderris Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya):
Yezidîler; Darülfunûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası,
3. Sayı, Ağustos-1926)

*[Osmanlıca'dan Çeviriyazı: **M. Bayrak**]*

XII. BÖLÜM

MEM Û ZÎN'E KÜRT YURTSEVERİ MUALLİM HAMZA TARAFINDAN KÜRTÇE YAZILMIŞ OLAN "*ÖNSÖZ*"ÜN TERCÜMESİ

Saygın Kürt yazarı ve aydını Mehmet Emin Bozarslan, Jîn Dergisi'nin yeniden yayınında düştüğü bir dipnotta şöyle diyor: *"Biz Mem Û Zîn'i Arap harflerinden Lâtin harflerine çevirip 1968 yılında İstanbul'da yayınladığımız zaman, Hamza'nın önsözü Türkiye kanunlarına göre çok sert geleceği için onu da kitapla birlikte basmamız mümkün değildi. Umarız ki Avrupa'da Mem û Zîn'i yeniden basmaya olanak buluruz. O zaman Hamza'nın önsözünü de kitapla birlikte basarız."* (Bkz. JÎN, Cilt-I, İsveç, 1985, s. 158)

Bozarslan, bu nottan önce **Mem û Zîn**'in, Müküslü Hamza tarafından yazılan önsözünü şöyle özetliyor:

"Mem û Zîn" Müküslü Hamza'nın önsözü ile çıkmıştır. Hamza, *"Dibace"* başlığı altındaki bu önsözünün başında demiştir ki:

> *"Yüksek saraylar için sağlam temeller ne ise, her ulus ve her halk için edebiyat ve edebî eserler de öyledir. Edebiyat sahibi bir ulus, ne kadar düşse ve maddî iktidarının sarayı yıkılsa da, yine bir himmetle tamir edilebilir".*
>
> *Yazar daha sonra Yunan, Fars ve Arap uluslarını birer örnek olarak göstermiş ve onların nasıl bir zamanlar tutsak düştüklerini, ancak edebiyatları ve edebî eserleri sayesinde nasıl dünyaya seslerini duyurduklarını, sonunda da nasıl kendilerini kurtardıklarını anlatmış; sonra da şöyle demiştir:*
>
> *"Bu gerçeğe göre, var olmak ve ulusal egemenliğini elde etmek isteyen her ulus ve halkın, ilk iş olarak edebiyatına ve edebî eserlerine büyük önem vermeleri gereklidir. Ahmed-i Hanî hazretleri bu gerçeği dört yüzyıl önce anlamış ve onun doğrultusunda mücadele etmiştir. O, Kürd dilini düzene koyduğunu söyleyip şöyle diyor:*

Ki el demesin Kürdler
Irfansız, asılsız temelsizdirler
Özellikle bu çağda uygarlık dünyasında, ulusların kanıt ve beratları, onların dil ve edebiyatlarıdır. Kanıtsız ve beratsız olan ulusun davası dinlenilmez, ona kimse kulak vermez."
Yazar daha sonra Hanî'yi ve O'nun büyüklüğünü, Kürd halkının özgürlüğü için yaptığı mücadeleyi anlatmış; O'nun da Fars şairi Fidevsî gibi kendi ulusu için ve ulusunun özgürlüğü için çalışmış olduğunu belirtmiştir.
Hamza önsözünde "Mem û Zîn"in bazı dizelerine de yer vermiş; sonunda da Tanrı'dan Kürd gençlerini korumasını ve başarılı kılmasını dilemiştir.

Yazar Mehmed Emin Bozarslan'ın, yasal kaygularla 1968 yılında yayımlayamadığı bu önsözü, Kürt sorunuyla ilgilenen Kemalist ideolog ve politikacıların çok önceden bilgilenmek üzere Kürtçe'den Türkçe'ye çevirttikleri anlaşılıyor. H. R. Tankut'un Arap harfli elyazısıyla, belgeleri arasında bulunan bu çeviriyi yeni harflere aktararak yayımlıyoruz. Eski bir çeviri olduğu için dili de epeyce eski, ancak olduğu gibi korumayı uygun bulduk. Bu Kürt araştırmacıların kaderidir, kendileri yasal nedenlerle yayın yapmaktan korkarken, karşıpolitika üretenler bu melzemeyi istedikleri gibi kullanırlar... (Bu konuda bkz. M. Bayrak: **Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği Dolayısıyla İlhan Selçuk'a Açık Mektup**, (Azadî Gaz. 14-20 Kasım 1993).

(M. Bayrak)

★ ★ ★

Edebiyat ve Edebi Eserler

Ulviyyet, edebiyatı ve edebi eserlerinin temeli kuvvetli bulunan milletlere ve kavimlere sirayet eder. Edebiyatı benimseyen bir millet, söz sarayında saltanat sürmeye hak kazanır.

Marifet, himmetleri esirgememek ve tamiri yapmaktar.

Nüfusu az olan Yunan milleti kaç asırdan beridir ayakta durmakta ve çok kuvvetli bulunmaktadır. Vaktiyle bir Osmanlı vilayeti halinde bulunan bu memleketin edebiyat ve edebi eserleri, Avrupa'da ve her tarafta aranmak ve okunmak suretiyle Yunan Milletine hesapsız taraftarlar kazandırdı. Ve nihayet bu milleti Osmanlılar'ın elinden kurtarmaya yaradı.

İran maddeten mahvoldu; evvela Araplar'ın esiri oldu. Sonra da Türkler'in esaretine düştü. Fakat Farisî lisan-ı edebiyatı yine ortada mevcut kalarak, muasır edebiyatla boy ölçüşmekte ve onlarla her alanda kıyas edilebilir bir duruma sahip bulunmakta, dini ve varlığını her sahada hissettirmektedir.

Sekiz-dokuz asır süren Arap saltanatı devirlerinde Arapça her tarafta haykırıyordu. Arap dil ve edebiyatı, şark ve garp âleminde mutlak bir hâkimiyet te'sisine muvaffak oldu. Taraftarlarının isteklerinden ve gözlerinden uzak kalmadı.

Kendi mevcudiyetine güvenerek saltanat kurmak isteyen her millet, evvel ve ahir edebiyatını takviyeye himmet göstermeğe mecburdur. Edebiyat ve âsâr-i edebinin okunması ve onlara gereken önemin verilmesi hakikatı bundan dört asır önce idrak etmiş bulunan ve Kürtçe diline edebi bir nizam ve intizam verilmesini isteyen Hazret-i Ahmedê Xanî, bu hususta diyor ki:

Taki halk söylemesin ki, Kürtler *"Marifetsiz, asılsız ve temelsizdirler."*

Onların on asırlık düşmanları dahi âlem-i medeniyette Kürt milletine yer verebilir. Yeter ki, bu milletin lisan ve edibayatı himayesiz bulunduğu durumdan kurtulsun... Bu davanın icraatı henüz hazırlanmamıştır. Kimse bunun münderecatına vakıf değildir. Fakat malum olduğu vakit ortaya çıkacak kardeşlik, her türlü noksanı halledecek bir mahiyet alacaktır. Küçük görünen bu milletin nasıl bir hayata layık olduğu görülecektir. Ancak, bunların gerçekleşmesi, onun yazı dilinin hayata doğmasına ve kadim eserlerin taze bir dille neşrine bağlıdır. Mem û Zîn, onlardan biridir.

Kürtler'in baştacı ve iptidahı olan Ahmedê Xani 1105 tarihinde bu eserini yazmaya koyuldu. Kendisi şahsen mutezi, müzeyyen ve zâtı yüksek olup ulûm-u diniyye, hükmiyye ve edebiyede tam surette sahip kuvvetli aynı zamanda Firdevsî gibi riyasız bir milliyetperverdi. 1061'de dünyaya gelmiştir.

"Ey bizim Kürtler, ayıbınız fekkedildi binaltmışbir tarihinde.."

Üstadın, Mem û Zîn'i yazmağa başladığı tarih 1105'tir. Mem û Zîn'i bitirdikten sonra da mağfiret-i Rahmana kavuştu. Mem û Zîn'de başlangiç tarihinde ve 44 yaşında yazmağa giriştiğini şöyle kaydetmiştir:

"Bu yıl ulaşınca kırkdört önünden günahkârlar geçti.."

Yüz esef olsun ki, tarih-i vefatı malum değildir. Medfeni ise Bayezid'dedir ve Kürtler'in ziyaretgâhıdır. Yazdığı müteaddit eserler arasında "Nubuhara Bîçûkan". (Gözlenen Yeni Bahar) adlı eseri son derece nefis olup 1094 yılında yazılmıştır. Bu eserin yazılış sebebi de eserde şöyle izah olunmaktadır:

"Bu eser bir şöhret için değil, belki Kürtler'in nazar-ı dikkatlerini çekmesi için yazılmıştır."

Ahmedê Xani'nin hayat tarihi her ne kadar mulam değilse de onun sözleri herkesçe malumdur. Ahmedê Xanî, Firdevsî'yle kıyas edilebilir evsaftadır. Milletini çok seven, bütün mevcudiyetini onun yoluna bağlayan ve onun için gözyaşı döken Ahmedê Xani, Kürdistan'da son derce itibarda ve herkesin ihtiramına mazhar olmuş, adı her yerde anılır bir şahsiyettir. *"Amma"* Firdevsî ile ikisinin tesirleri birbirleriyle makuyese edilemez; Firdevsi ilmiyle İran'ın manevi bir isteğini tahakkuk ettirdi. Ahmedê Xani'nin istediği Kürdistan'ın tamamiyeti idi, bu olamadı. Ve onun ebedi bir halasa (kurtuluşa) ulaştığını görmek ona nasip olmadı. Çünkü Firdevsî'nin zamanında, onun fikirleri müsait bir zemin bulmuştu.

Ahmedê Xanî'nin zamanında, sevakan çok berbat durumda bulunuyordu; Osmanlı devleti İran hükümetiyle müttefik bulunuyordu. Bu iki devlet Kürdistan'ın aralarında taksim etmişlerdi ve Kürtler'in ellerini, ayaklarını, boyunlarını ve dillerini bağlamışlardı. Halkın iş ve güçlerini, kâr ve kisbleri yasak olmuştu. Ve çünkü bunların üstlerine gönderilen askerler, envai hile ve desiselerle bunların birbirlerinin aralarını açmakta, yine aralarına ihtilaf sokarak Kürd'ün adını şakî tanıtmakta idiler.

Hazretê Ahmedê Xanî, bu durum karşısında son derece müteessir oluyordu. Onun için galeyana gelerek ferd-i hamiyetten kalbi yanmış, gözü yaşlı olarak şu tarzda haykırmıştı:

"Allah'ın hikmetine hayretteyim,

Kürt bir devlete sahip değildir.

Ve bu cemiyet gözden mahrumdur

Ve bundan ötürü hepsi mahkumdur."

Ahmedê Xani, Kürtleri ve Kürdistan'ı temaşa ederek onların şecaat, gayret ve hamiyet sahibi bulunduklarını görmüş, bu milletin elinin, ayağının bağlı bulunduğunu görerek onların bu hallerine şöyle ağlamıştır:

"O erkek ki Hatem gibi eli açıkdır,

O erkek ki Rüstem gibi dövüşür.

Araplar gibi düşünür ve fedakârdır,

O, cana yakın olan Kürt'tür."

Kürdistan'ın felaketini doğuran sebeplerin başında, onların şeci ve son derece sahi (bonkör) olup uygunsuzluklara tenezzül etmemeleri ve bu yüzden de aralarında daimi nifakın bulunmasıdır. Kürtçe dilinin de hiç bir suretle ve hiç bir yerde resmi dille bir seviyede tutulmamış olması, bu dilin gelişmesine mani teşkil etmiş ve bu yüzden de Kürtler'in kalpleri kırılmıştır.

"Halbuki Kürtse, âli ve latif olan

Kerim-i ilâhinin bir eseridir."

"Ben ilim adamlarına birkaç mevzun sözle söylerim / Bu sözlerdeki mealiyatı tefsir etsinler."

"Ne yapayım ki, benim bu kuvvetli sandığım yazar, kesada uğramış bu pazarda şer ve fenalıklar yer almıştır..."

Gerçekten bizim insanlarımızın bugünkü bazarı, Ahmedê Xani'nin düşündüğü ve üzüldüğü bir kesadlık içindedir. O, ne kadar hüccet izhar etse, ve kendi varlığını ne kadar harcayıp telef etse, hadiseler onun gözünü karartmağa çalışıyorlar, kurtuluş görünmüyor.

Ey Allah'ım, Kürt illerini selamete eriştir ve sen onları koruyarak muvaffakiyete ulaştır.

3 Mayıs 1335 (1919) Hamza

XIII. BÖLÜM

KÜRT DEVLETİNİN HİKÂYESİ

Suriye'de eğitimi sonrası emniyet müdürlüğü ve idarecilik yapan "Kürt uzmanı" H. R. Tankut'un, zaman zaman Ortadoğu ülke yayınları izlediği ve gelişmeler hakkında raporlar hazırladığı anlaşılıyor. Bu ilginin boyutunu gösteren bir yazısını veriyoruz.

(M. Bayrak)

Birinci Cihan Savaşı'nın bittiği sıralarda idi. Türkler Musul vilayeti üzerinde hak iddia ettiler. Bunun üzerine İngilizler de Kürtler'i kışkırttı. Kürtler de topraklarında yaşadıkları ve ötedenberi kendi vatanları olduğunu sandıkları 23 vilayet üzerinde başı bozuk bir Kürt devleti istediler. 1925'de Kürtler, Nakşhi şeyhi Şeyh Said'in kumandasında olarak Diyarbakır'a yürüdüler. Diyarbakır'ı ve mülhakatını zabt ettiler. Fakat Türk hükümetleri bu ayaklanmayı bastırdı. Ve Şeyh Said'i birçok Kürt ileri gelenleri ile idam etti. Mahkeme ve ayaklanmayı ve ayaklananları körükleyenleri sağlam vesikalarla belgelemişti.

1937'de Kürtler Dersim dağlarında ayaklandılar. Bu seferki başları Şeyh Rıza (Seyid Rıza'yı kasdediyorlar) idi.

Bunun da sonu Türk kuvvetlerinin tam bir başarısı oldu. Yabancı devletin anlaşılan (.....) Şeyh Rıza idam edildi. Dışarda Kürtler, bir cemiyet kurdular ve adına (**Hoybun**) dediler. Bu derebeylik merkezi evvelce Paris'te idi, sonra Kahire'ye ve Şam'a taşındı. Bu Cemiyetin Irak ve Suriye'de birçok dal ve kolları vardır.

Kürtler'in Amacı

Kürtler'in bu derneği kurmaktan maksatları; siyasetleri işlemek, hedeflerini, uzak ümitlerini belirtmek ve büyük Kürt devleti kurmaktı. Bu devlet Türkiye'nin şimalini; Su-

riye'nin şimalini (İskenderun da içinde), Halep muhafızlık bölgesini, Irak'ın ve İran'ın şimali garbisini içine alıyor.

Irak ve İran Kürtleri bu maksatla birkaç defa ayaklandılar. Fakat her iki memleketin azim ve kuvveti yüzünden bu hareketler iflas ile neticelendi.

Şüyuîler, Kürdler, Ermeniler

Not: (Arapça'da Şiyuî daha fazla radikal sosyalisttir. Komünizm el-iştirakiye derler. Gerçek komünistler de kendini "şiyuî" adıyla maskelerler. Vakta ki milletler arası Şüyuîlik Orta Asya'ya doğru gelişti, o zaman Ermeniler ile Kürtler'e yaklaştılar. Her iki unsuru milletlerarası Şüyuîlikle de birleştirdiler. Bu arada Rusya'yı Kürtler'in bir Kürt Devleti kurmasının gerçekleşmesine çalıştı. Tabii kendi hanfesindeki Ermeni Cumhuriyeti gibi. Hoyistan kendisinden kurtarılmış olan parçaları tekrar eklemek gayesi ile.

Kürtler'in Irak, Türkiye ve Suriye'deki varlıkları az görülmemektedir. Bunlara, Şuyuîlerle Şruceni ve Asurileri de katarsa bu şark illerinde pusulanmış olarak tehlikenin büyüklüğü kendiliğinden açığa çıkar. Ve bunları büyük bir kolaylıkla Sovyet peykleri tesmiye edebiliriz.

Bir bütün bu yılın aşikâr şekilleri Orta Şark devletlerinin ve bunların içinde bilhassa Arap milletinin gözü önüne koyarak kendilerinin memleketlerinde pusu kurmuş ve memleketlerini kovulmuş muhatarenin büyüklüğünü anlamış bulunur.

Durum bildirdiğimiz şekli kazanmış olduğu için tehlike çanını çalmak istedik. Ta ki ibret gözleri açılsın ve böylece kalpler birleşerek düşmanlıkları tarihin Arap alemine (.....) kaçsalar beni tekrarlaması için unutulsun. Zaten Irak olayları bizden uzakta değildir. Ve ben işte bize yaklaşmakta olan iç düşmanın adımlarını duymaktayım. Önerim, işimizi de tamamlamak ve yurtlarımızı ucuz bir hediye olarak Sovyetler'e sunmak yolundadır. İşte bu zehirli gaye ile Rusya, Kürtler, Şiyuîler (burada biraz da Şiî Araplar kastediliyor). Ve Ermeni Hınçaklardan bir üçlü anlaşma meydana getirdi. Böylece, bu üç unsur Orta Şark hükümetlerinin ve onları bulmalarının ertesinde tehdit eden bir baş belası oldu.

Irak Ordusu ve Kürtler

Bugünkü Irak'ın durumuna dikkatlice göz atılabilinir. Bu memleket ordusundaki subayların çoğunun Kürt asıllı olduğunu, daha açık bir ifadeyle subaylar ya doğrudan doğruya şüyû veya şüyuîliği tutan şahsiyetlerdir ki bu **sade** bu Irak'ın varlığını tehdit etmek ve onu (.....) Şüyûliğin çukuruna **turalamak** ve onun içine atmak için yeterlidir. Ermeniler'le Kürtler'in **Kasım**'ı (?) tutmaları bu iddiamazın en kuvvetli belgesidir. (Bkz. Barzani'nin Beyrut'ta çıkan haftalık Müstakil El-Nuhsiye Gazetesi'nin 25 Ocak 1950 Tarihli Nüshasındaki "KÜRT DEVLETİNİN HİKÂYESİ" yazısındaki ifadeleri)

Not: Bu yazıda;

1) Şüyûiyye

2) Hınçak terimleri mühimdir. Araplar komünizmi "iştirakiye" diye tercüme eylediler. Son zamanlarda bir de Şüyuiyye terimi çıktı. Bu terim bugün, komünizmi maskelemek için kullanılıyor. Bilim bakımından radikal sosyalizmin karşılığıdır. Kelimenin lügat bakımından genişliği içinde bir de Şiîlik manası çıkarmak istiyorlar. Çünkü Şiîlikte zekât beşte birdir. İmam Ali'nin oğluna göre ve ondan beri de şahsiyetçilik idi. Ağa Han'a; cemaatın cömertliği bu din buyruğu sebebiyledir.

Hınçak teşkilatı: Ermeniler ötedenberi biri Taşnak diğeri Hınçak olmak üzere iki partiye bağlıdır. Taşnak milliyetçidir, vaktiyle Ruslar'la ve Türkler'le mücadele ederlerdi. Hınçaklar'la ötedenberi pasif oldukları için kuyruksuz diye alay ederler. Şimdi komünistlerle işbirliği yapan Ermeni Partisi bu Hınçak'larladır.

XIV. BÖLÜM

MUALLİM HASAN BAHRİ'NİN ANLATIMIYLA "KÜRT DÜĞÜNÜ"

*Tanzimat'tan sonra ve özellikle II. Meşrutiyet sonrası Anadolu halklarının kültürlerine bir ilgi başlamıştı. Kuşkusuz bunda, o dönem kurulan milliyetçi derneklerin rolü büyüktü. Bu arada, Kürt halkı ve kültürü de kimi Türkçe eserlere konu oluyordu. Abdülahad Nuri'nin "Kürd Düğünü" (İst. 1306/1889) ile Muallim Hasan Bahri'nin "Anadolu Köy Düğünleri" (İst. 1916) adlı kitabı bunlara örnek olarak gösterilebilir. (Türkçe edebiyatın sonraki aşamalarında yansıtılan Kürt gerçeği için bkz. Rohat: **Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler**. İsveç-1989 ve Yaşar Kemal'in Yapıtlarında **Kürt Gerçeği,** İst. 1992*

*Bu bölümde Hasan Bahri'nin kitabındaki "**Kürt Düğünü**" bölümünü veriyoruz.*

(M. Bayrak)

Kız alacak çağa erişen oğlanın amca ya da dayısı özledikleri kızın babasına doğrudan doğruya baş vurup kızı isterler. Kız babası bu öneriyi kabul ederse *"başlık"* olarak elli lira tutarında para ister. Çekişerek pazarlığa başlarlar. Kızın babası direnirse oğlan tarafı da *"biz bu elli lirayı vereceğiz fakat bizimle gelecek olan atlı ya da yayalara dayan"* derler.

Bu durum kararlaştırıldıktan sonra o akşam orada konuk olurlar. Kızın babası, kızı konukların önüne en yakın akrabalarının birinin eşliğinde çıkararak, *"seni filânca ağanın oğluna istiyorlar; nitekileri, işi kazancı şudur; ne dersin,"* sorusunu sorar. Kız razı olursa iş tümüyle kabul edilmiş olur. Konuklar sabah kahvaltısından sonra kızın babasına *"bir hafta sonra atına binersin, ardına altı katır katarsın, bizim köye gelirsin"* derler.

Bir hafta sonra kız babası, altı katır ile oğlanın köyüne gelir. Damadını yanına aldıktan sonra akrabalarıyla birlikte doğruca ilçe merkezine giderler. Oğlan tarafından kızın başındaki fesc, *"fesin çevresini kaplamak ve ortasında yüzlük Mahmudiye altını olmak üzere"* ger-

danlığa özgü altınlar satın alırlar. Yine geline oğlanın parasal gücü oranında ipekli *"kutni"* denilen üç peşli[1] entari, bir güllü kundura, beline bir Horasan şalı, bir fildişi tarak ve ipekli püskül de alınır. Oğlan bunlardan başka, on lira değerinde kamçılı sırma işlemeli saltayı da sağlar. Kız babası kendi tarafından gerek gördüğü bazı eşya alış verişinde bulunurken, oğlan da kendisiyle ilgili alış veriş yapar.

Her iki taraf, bu gereksinmeleri ve hazırlıkları tamamladıktan sonra hayvanları yüklerler. Herkes köyüne döner. Düğünden beş on gün önce nikâh olur. Zifaftan bir gün önce de damadın giydirilmesi töreni yapılır.

Damadın giyimi: Çarşamba günü delikanlılar toplanırlar. Çalgı çalar, eğlenir, halay çekerler. Sarhoş olurlar, kavga ederler. Akşam üzeri hocanın gelmesi ile çalgılar kalkar. Her yer sessiz olur. Oğlanın yakın arkadaşlarından bir *"sağdıç"* seçilir. Sağdıç oğlanın giysilerini bir bohça içinde getirir. Giysilerin arasında bir çevre içinde hocanın bahşişi vardır. İmam tarafından okunan duadan sonra sağdıç damadın ayağına basarak besmele ile giysileri giydirir.

Düğünün yapılacağı gün, oğlan tarafından iki çift davul ve zurna ile çalgı takımı getirilir. Yedi gün yedi gece oğlan tarafı delikanlıları çalar oynarlar. Zevku safa ederler.

Köydeki gelinler ve genç kızlar erkeklerin bakışlarından gizli olarak ellerinde tef, altı gelin bir tarafta, altısı diğer tarafta kızlar da orta yerde bulundukları halde şarkı söyleyerek oynarlar. Genç delikanlılar nişanlılarını görmek ve onların oyunlarını izlemek isterlerse mutlaka oradaki gelinlerden birisi kendi akrabasından olmalıdır ki, onun aracılığı ile bu işi başarabilsin.

Delikanlıların eğlentisi sırasında oğlan tarafı çevre köylerin ileri gelen hatırı sayılır kişilerine çağrıda bulunurlar, pusulalar gönderilir.

Damat çarşamba günü akşam üzeri silâhlı delikanlılara sekiz kilo barut dağıtır.

Ertesi sabah kararlaştırılan saatte ata binen harman yerinde toplanır. Oğlan, sağladığı sekiz at ile davul zurnaları önüne katarak köy içindeki evleri dolaşır. Her evin kapısı önünde durarak o evde gelin varsa gelini, yoksa kızı ata bindirir, doğru kendi evine getirir. Böylece köyün tüm gelin ve kızlarını evine toplar.

Düğün topluluğu tam olarak bir araya geldikten sonra gelin ve kızlar atlara binerler. Kız getirmek üzere hazır bulunan erkeklerin akrabalarından birer çocuk, kız ve gelin atlarının gemlerini çeker. Kafile hareket ederken davul ve zurna sesleri göğü inletir. Atlılar cirit oynamağa başlar. Bir yandan da silâhlarını boşaltırlar. Yolda çevre köylerden tüfek atarak işaret verirler. Bu işaret *"dönüşte gelini götürürken para verin"* demektir. Kafilenin delikanlıları da tüfekle işaret verirler.

(1) Peş: Entarilerin etek kısımlarının genişletilmesi için yanlarına eklenen parça.

Kızın köyü görünür görünmez bir kat daha hızla tüfek atılmaya başlanır. Kız köyünden de karşılık verilir. Kafilenin köye girişiyle yapılan görkemli karşılamadan sonra erkekler genellikle kızın babasının hazırladığı yere kabul edilir. Gelin ve kızlar da düğün evine inerler. Hayvanlar köy ahırlarına bölüştürülür.

O gece gelinin ellerine kına yakarlar. Gelini oynatırlar. Kendileri de oynarlar. Sabah ederler. Sabahleyin hayvanlar hazırlanır. Atlara binerler, gelini de aygır bir kır ata bindirirler. Gelini örtmek için atın dört tarafı ipekli çarşafla örtülür. Kızın dayı ya da amcası uçlarında tutar. Oğlanın kardeşi ya da yakın akrabası atın gemini çeker. Bir katırın üzerine de gelinin yatağı, sandığı ve özel eşyası yüklenir.

Böylece oluşan kafile, yol sırasında hangi köyden geçerse oranın ileri gelen delikanlıları düğün heyetine kahve sunar, "şişlik" yani para isterler. Çoğu kez aşırı miktarda para isteğinde bulunulur. *"İsteğimizi kabul etmiyecek olursanız zorla alırız"* derler. Oğlan tarafı da kötü bir olaya neden olmamak için çaresiz vermek zorunda kalır. Her köyden geçtikçe bu yıkıcı gelenek yinelenir.

Topluluk oğlanın evine girdiğinde oğlanı yüksek bir damın üzerine çıkarırlar. Bir yanında babası bir yanında da amcası durur. Oğlanın belinde bir hançer, başında abani sarık ya da *"koloz"* dedikleri külâh üzerine boyalı bir yemeni, arkasında üç peşli ipekli bir entari, çuha şalvar, sol elinde de içinde üzüm, leblebi ve bir miktar bozuk para bulunan bir mendil olduğu halde kafileyi selamlar. Gelin getirenler de silah atarak selam verirler. Oğlan elindeki üzüm, leblebi ve parayı gelinin başına saçar. Oğlan evinin kapısı önünde gelinin kardeşi varsa at oynatır bahşiş alır.

Akşam ellerinde mumlar olduğu halde sokaklarda ilahi okuyarak oğlanı gerdeğe korlar. Ertesi gün kızın babası ailesiyle birlikte kızlarını görmeye gelirler. Öbür gün kız ve oğlan birlikte babasının yanına giderler. Orada bir hafta kalırlar. Onlara geri dönüşlerinde armağan olarak bir at, bir tüfek v.b. şeyler verirler.

Kürtler'de kız kaçırma: Bir köyün delikanlısı diğer köyde bulunan bir kızı severse, kız da bu durumu uygun görür onu severse oğlan kızı kaçırır. Kız hazırlanacağı zamanı oğlana söyler. Oğlan da akraba ve yakın arkadaşlarından atlı atlı ile kızın olduğu köye gider, açığında dururlar. Oğlan köye giderek kıza kavuşur. Onu atının terkisine bindirerek bir el tabanca atar. Beride bekleyen arkadaşları da karşılık olarak işaret verirler. Oğlan kızı kendi köylerine getirir. O geceyi güvenilir bir akrabasının evinde geçirir. Ertesi sabah imam ve muhtara bilgi verirler. Bunlar kızın babasına pusula yazarlar. Onu çağırırlar. Kendisine *"kızını falancanın oğlu kaçırmış, nikâhını kıyacağız, birleşmelerine engel olmayasın"* derler. Kızın babası da *"namus dairesinde kaçırmışsa razıyım"* der. Kız tarafından hiç kimse gelmemek koşuluyla oğlan tarafından görkemli bir düğün yapılır. Yirmi gün sonra oğlan tarafı ileride herhangi bir soğukluğa neden olunmaması için kızın babasının köyüne giderek gönül alırlar. Burada kız evinde ağırlanırlar.

Urfa Ağzı:

Urfa bir yana düşer,
Zülüf gerdana düşer,
O ne yaman baş bağlamak
Her gün bir yana düşer.

Baba der ki Kerküklüyem,
Barhanam gam yüklüyem,
Felek vurdu barhanam,
Sandı ki ben devletliyem.

Baba der ki kaş kara kirpik kara,
Sineme vurdun yara,
Ben bu dertten sağ olmam,
Var bana Lokman ara.

Baba der ki Urfa'nın altı bağlar,
Durmaz suları çağlar.
Gel yetiş imdadıma,
Yaralarım sızılar.

Baba der ki Urfa'nın düzlerine,
Mailem saçlarına,
Ne kalem kaşın vardır,
Kurbanam gözlerine(2)

Van

Aman Refik can cana,
Doldur rakıyı fincana.

(2) Türkü metinleri, özgün baskıdaki biçimleriyle alınmıştır. Bu nedenle metinlerde görülen kimi uyak tutmazlığı, hece eksikliği gibi yanlışlıklar özellikle düzeltilmemiştir.

Karşıki dağın odunu,
Yakan bilir tadını.
Eğer oğlan doğarsa,
Şefik koyalım adını.

Aman Refik can cana,
Rakıyı doldur fincana

Bitlis

İki turna gördüm yolda yorulmuş,
Avcı vurmuş kanatları kırılmış,
O da benim gibi yardan ayrılmış,
Hey turnalar turnalar telli turnalar

Garibin meskeni kahveler hanlar
Daim ah edip ağlar.

Eğin havası

Gemirgap karşısı Kerişle düzü,
Bana dokanıyor ellerin sözü,
Düşmanlar istiyor ayırsın bizi,
Gül hardan ayrılmaz ben de o yardan.

Merdivenden çıktım budur kapısı,
Malım canım nazlı yarin hepisi,
Kilitlidir can evimin kapısı,
Anahtarı yar eline teslimdir.

Karadır kaşların mil ince ince,
Akıttın göz yaşını sel ince ince,
Azrail gelince can istemeğe
Nice canım vermem yar gelmeyince

Maya

Ağam ağam bugün aldım nazlı yarın selamı
Gelsin diye ısmarlamış yar bana.
Terk ederim vatanımı ilimi,
Bir tüyünden vazgeçmem balamın.

Kırmızı güllerden açtım ben seni,
Yiğitler içinden seçtim ben seni.
Kağıt arasında sırma tel gibi,
Sinemi sinene sardım ben senin.

Eğin

Pencereden ufak ufak taş gelir,
Ah çektikçe ala gözden yaş gelir.
İki gönül birbirini severse,
Mevlanın gönlüne bile hoş gelir.

Derya kenarında kum ile toprak,
Yar bana yollamış bir yeşil yaprak,
Düşer mi şanına yalınız yatmak.

Tez gel ağam tez gel yine git,
Akıttım gözyaşım sil de yine git.

Yine bahar geldi açıldı dağlar,
Yeşil ipek ile döşendi yerler.
Bey ağam sılaya geldiği zaman,
Bir canım var feda olsun paşama.

Yüce dağ başında bir ince tütün,
Aradım cihanı ağanı bütün.
Bir yiğide iki civan çok mudur,
Biri kahve verir biri de tütün.

Maya

Ben giden de senin halin nic'olur,
Altun yüzlük parmağında tunç olur.
Sarıp sarıp ayrılması güç olur,
O da düşmez her yiğidin şanına.

Eğin:

Sabahtan kalktım şafak atıyor,
Cümle kuşlar bülbül olmuş ötüyor.
Eller nazlı yarin sarmış yatıyor,
Bizim yatak diken olmuş batıyor.

Maya

Züğürtlük de her yiğindin şanıdır,
Bir ah çeksem karlı dağlar eridir.
Çeşmim yaşı çift değirmen çevirir,
Ben ağlarım nazlı yardan ayrıldım.

Eğin

Mevlam sana vermiş bir ulu bostan,
İçine doldurmuş gülü gülüstan.
Dudak dükan açmış gerdan bedestan,
Baş vermiş gerdana gül memelerin.

Maya

Sadık sandım destin aldım destime,
Çok düşmanlar el uzatmış nazlı yarin üstüne.
Ne düşmüşsün sen de benim kastıma,
Malım yarin, canım yarin, ben yarin.

Eğin dağlarının meşesi yerde,
Ağam zülfün taramış gerdana perde.
Elime geçirsem bir tenha yerde,
Koyuvermem seni bir daha.

İpiçka dağından kar ister gönlüm,
Kardan usandım yar ister gönlüm.
Yardan ağlamayan kimler ağlasın.
Ayrılık çevresin kimler bağlasın.
Eğin yazmasının dört yanı oya,
Hiç umımam ki bu dert beni sağ koya.
Hay nazlı yar bu derdi ben senden buldum,
Merhemi getir yaralarını sağ ola.

Güzel ince yola bükülür gider,
Sırma saç topuğa dökülür gider.
Bir yiğidin yari güzel olursa,
Ardı sıra önrü dökülür gider.

Erzurum

Yüksek odaların havası serin,
İçinde geziyor bir nazlı gelin.
Nazlı gelin, sen ömürlü olasın,
Hasretlik çektim öyle bilesin.

Kanatlı kapının nazlı kızıyım,
Anasız babasız körpe kuzuyum.
Dediler ki nazlı yarin ölmüştür,
Mevladan gelene ben de razıyım.

Van

Diyarı gurbette ahüzarıyım,
Eller bayram eder, ben ah eyliyem.
Taramış zülfünü dökmüş gerdana,
Teller bayram etsin ben ah eyliyem.

Kırmızı güllerin yanıp tüttüğü,
Şaklayıp dalında bülbül öttüğü,
Salına salına dosta gittiği,
Yıllar bayram etsin, ben ah iyliyem.

Kırmızı güllerin yaprağı taze
Kadir Mevlam uğratmasın kimseyi bu derde,
Boz bulanık akar ezel baharın,
Seller bayram etsin, ben ah eyliyem.

Hatıra gelin de sorar mı halimden,
Kirpikleri siyah kaşlı yar.
Fikrin zikrin çıkmaz oldu hayalimden,
Anadan gülmedik garip başlı yar.

(Muallim Hasan Bahri, Haz: Güner Sernikli): **Anadolu Köy Düğünleri,** I. bas. İst. 1916; 2. bas. Ank 1979)

XV. BÖLÜM

RUS KURMAY YÜZBAŞISI P. AVRİYANOF'UN ANLATIMIYLA *1878 BEDİRHANOĞLU* VE 1880 *ŞEYH UBEYDULLAH* İSYANLARI

Rus Kurmay Yüzbaşısı P. I. Avriyanof, özellikle 19. yüzyıl Kürt tarihi açısından önemli tanıklıkları olan bir yazardır. 1900 yılında Tiflis'te basılan ***"XIX. Yüzyılda Rusya'nın İran ve Türkiye İle Savaşlarında Kürtler/Türkiye, İsan ve Rusya Kürtleri'nin Günümüz Politik Durumu"*** *konulu rapor-kitabı, Rusça'dan çevrilerek 1926'da Ankara'da da yayımlanmıştır. Bu bölümde, sözkonusu kitabın çevirisinden alarak sadeleştirdiğimiz bir bölümünü yayımlıyoruz. Bölüm, 1880'deki Ubeydullah İsyanı konusunda önemli bilgiler verdiği gibi Hamidiye Süvari Alayları uygulamasının değişik inançtaki Kürtler açısından bir irdelemesini de içeriyor. (Bilindiği gibi, Dr. Celile Celîl'in Ubeydullah Ayaklanması'na ilişkin bağımsız bir çalışması bulunuyor)*

(M. Bayrak)

1877-1878 senelerinde Türkiye'nin Küçük Asya'da birçok vilayetleri kaybetmesi üzerine **Hadit İsmail Hakkı Paşa- Demir**'in dağlarda yaptığı birçok hareket dolayısıyla **Yezdanşîr**'in isyanından sonra, Kürdistan'daki Türk hakimiyeti sarsılmıştır. Hemen muharebe son bulur bulmaz isyan eden Kürtler'i itaate getirmek üzere yeniden Türkler silaha sarılmışlardır. 1878 senesinin Ekim ayında Mutki, Reşkotan, Garzan kabileleri arasında hareket başlamıştır. Bu hareket pek az zamanda Van, Muş, Bitlis kasabalarından güneye doğru Hakkari, Bohtan, Bahtinan, İmadiye dahil olmak üzere Irak hudutlarına kadar bütün sahadaki Kürt kabilelerine sirayet etmiştir. Türkiye'ye karşı isyan eden Kürtler'in başkumandanlığını meşhur **Bedirhan**'ın **Hüseyin** ve **Osman** ismindeki iki oğlu ellerine almışlardı. Hüseyin Bey o zamanlarda Türkiye ordusunda Erkânıharp Miralayı idi. 1878 senesinin eylül ayında

Hüseyin Bey, İstanbul'dan Haleb'e izinli olarak gittiğinde, buradan Murat nehri üzerindeki Cizre'ye firar etmiştir. Burada kardeşi Osman Bey'e katılarak isyancı Kürtler'in kumandanlığını yürüterek bizzat 6 bin mevcutlu bir müfrezeyi Siirt şehrinden 4 saatlik mesafede bulunan Eruh kasabasına harekete geçirmiştir. Bu kasabada malsandığını ve silah ambarını, zabit ve yerli Kaymakamı da esir alarak müfrezesiyle birlikte Cizre'ye dönmüştür. Türkiye hükümeti Siirt, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum şehirlerinden Ferik Şaban Paşa kumandasında acele olarak isyancılara karış 17 tabur göndermişti. İlk olarak Eruh kasabasına Siirt şehrinden gönderilen 3 tabur ve 3 top gelmişti. Bu müfreze, kasabayı işgal ve talan ettikten sonra esir edilen 25 Kürdü idam etmiştir. Fakat aynı zamanda Hüseyin Bey, 1200 mevcutlu bir Kürt müfrezesi ile yardımda bulunmak üzere Cizre'den hareket etmiştir.

Hüseyin Bey, Siirt Türk müfrezesini kuşaratak teslim olmaya mecbur etmiştir. Türk düzenli kıtalarını kısa zamanda yenerek böyle büyük bir zafere ulaşan Kürtler, bu zaferi şenliklerle kutlamışlardır. Hüseyin Bey'in müfrezesine **Yezidîler** katıldıkları gibi, Hakkari Kürtler'inin bütün kabileleri de büyük milis kuvvetleriyle katılmak için hazır bulunuyorlardı. Fakat Küçük Asya'nın her tarafından toplanan Türk kıtaları birleşerek isyancıları dağıtmışlardı. Miralay Hüseyin Bey ise af isteğinde bulunmak üzere İstanbul'a gitti.

Erzurum Konsolosumuz General Obermüller'in ifadesine göre, "Kürtler'in bu isyana başvurmasının nedeni, Sultan Mahmut döneminde Bedirhan zamanındaki istiklâllerini yeniden elde etmekti. O tarihten sonraki savaşlar Türkler'in hakimiyetini oldukça sarsmıştır. "Bu isyan esnasında Dersim Kütrler'inin reisi **Şêx Hüseyin,** Türkler tarafından parayla elde edildiğinden sükunetini muhafaza etmiştir.

Bedirhanzâdeler'in isyanından birbuçuk sene sonra Kürtler, Kürdistan'da başlarında **Şeyh Ubeydullah** olmak üzere yeniden Türkiye hükümetine karşı isyan ettiler.

1877-1878 senelerinde Şeyh Ubeydullah'ın Türkiye hükümetinin Kürt milis kıtaları teşkili sırasında az hizmette bulunduğu görülmüştü. Yalnızca, Türkiye'ye bağlılığı olmayan Hakkari ve Bohtan Kürtler'inden bir bölümü, sırf Ubeydullah'ın nüfuzu dolayısıyla Van müfrezesine katılmıştı. İran'da Samuva sancağında 4 büyük köye sahip olan Şeyh Ubeydullah (bu köyler İran Şahı tarafından babadan oğula geçecek biçimde kendisine verilmişti), Türkiye'nin savunması için sonradan İran Kürtler'inden de birkaç bölük sağlamıştı. Kürtler arasında İsmail Hakkı Paşa'nın nüfuz ve önemini bütünüyle yokeden Rusya Muharebesi, Ubeydullah'ın nüfuzunu hiç azaltmamıştı. Çünkü General Tergukasof'un müfrezesiyle karşılaşmaktan uzak duran Ubeydullah, bundan dolayı Ruslar tarafından herhangi bir yenilgiye uğratılmamıştı. Bütün Kürdistan, eskisi gibi onun kudsiyetine inanıyordu. Üstteki muharebeden sonra Ubeydullah, Kürdistan'daki anarşiden yararlanarak hükümete karşı isyan bayrağını kaldırmaya karar vermişti. Ubeydullah'ın amacını anlayan Türkiye hükümeti, adı geçeni kendi tarafına çekmek üzere bütün tedbirlere başvurmuştu. Fakat kendisine verilen tekaüdiyenin (emekli aylığı) yerine getirilmesi, kıymetli hediyeler ve nişanlar gönderilmesi,

onun amacını değiştirmemiştir. Hakkari'de ortaya çıkacak karışıklığı durduramayacağını vaktiyle gören Bâb-ı Âli, Kürtler arasındaki harekete kendisine faydalı olacak bir yön vermeye çalışıyordu.

1880 senesi Temmuz sonunda Şeyh Ubeydullah, Şemdinan'da (Şemdinli) şeyh ve halifeleri toplantıya çağırmıştı. Şeyh ve halifeler bütün Kürdistan'dan ve hatta Sivas ve Amasya'dan bile gelmişlerdi. Bu toplantıda, bütün Kürt kabilelerinin işbirliğinin, dayanışmasının sözleşmesi (Kürt birliği) için birtakım esaslar belirleniyordu. Türkiye hükümeti tarafından para ile elde edilen birkaç şeyh, bu toplantıda her taraftan Türkiye Ermeniler'iyle diğer Hristiyanlar'ın kesilmesini teklif etmişlerdi. Fakat Şeyh Ubeydullah, bu teklife karşı bütün varlığıyla isyan etmiş ve pek haklı olarak şunları söylemişti: *"Bâb-ı Âli'nin şimdiye kadar Kürtler'i her hususta himaye etmesi sırf Anadolu'daki Hristiyan unsurlara karşı kullanmak istemesindendir. Eğer burada Ermeniler yokedilirse biz Kürtler, Türkiye hükümeti nazarındaki önemimizi kaybederiz."*

Şeyh Ubeydullah, şeyhler arasındaki fikir ayrılıklarından ve eski isyanların sonuçlarından dolayı Türkler'le çarpışmak iktidarında olmadığını anlamıştı.

Bununla birlikte Kürtler arasındaki galeyandan yararlanma fikrini terk etmeyen Ubeydullah, İran topraklarında **"müstakil bir hükümet"** vücuda getirmeye karar vermişti. Bu mesele hakkında Nehri köyünde 5 şeyh, 21 haife, 42 prens, 68 beyin takılımıyla bir toplantı yapılmış ve Şeyh Ubeydullah toplantıda çok önemli bir konuşma (nutuk) yapmıştır. Bu nutuk, Kürtler'in Türkiye hükümetine karşı gerçek duygularını ortaya koyuyor. Bundan dolayı sözkonusu Nutuk aynen aşağıda verilmiştir:

Şeyh Ubeydullah (Nehrî)nin Nutku

"Osmanlı İmparatorluğu bundan 550 sene evvel teessüs etmiştir. Osmanlılar buna gayr-i kanuni surette isyan vasıtasile nail olmuşlardır. Şeriat, Padişahın Muhammet neslinden olmasını talep ediyor. Binaenaleyh Osmanlılar'ın âlem-i İslâm üzerindeki riyaseti gayri kanunidir. Bu hususu Halife Osman iyi idrak ediyordu. Gösterilen bu sebeb ile istikbalde, yeniden teşkil edilen bu devletin dağılması ihtimalini gören Osman, saltanatı zamanında ve bir kaç sene sonra Resulullah'ın emanetlerini almak üzere Mekke'ye gitmiştir. Emanet Hazret-i Peygamberin sancağı, Sakal-ı Şerif, Hırka-yı Şerif ve sairedir. Osman külliyetli asker ve büyük hükümet memurları ile Mekke'ye geldiğinde mukaddes emanetleri tekbil etmek için mukaddes ecdadımdan rica etmiştir. Bu emanetleri kendisine verirken ecdadım "Al Osman demiştir", yani doğrudan doğruya "Al Osman demiş ve Sultan ismini vermemişlerdir." Gösterilen bu mukaddesat elden ele geçerek Türkler tarafından saklanmış ve "Al Osman" sözüne Türkler ayrı mana vermişlerdir. Yani "Büyük Osman." Osmanlı hükümeti

400, 500 sene sonra şeriatı terk ile gâvurların kanunlarını kabul ettikten sonra tedricen zayıflayarak dağılmağa yüz tutuyor. Bu dağılma keyfiyeti o kadar seri bir suretle oluyor ki bu devletin pek yakında inkıraz bulacağına hiç şüphe yoktur. Bu suretle benim sevgili evlâtlarım, peder ve dedemin emirleri mucibince dinden çıkan Türkler'in tabiiyetinde bulunmak ve onların kahrını çekmek artık kâfidir. Kurtulmak lâzımdır. Yalnız Osmanlılar değil, şeriat mucibinde İranlılar da gâvurdur. Çünkü İran hükümeti Sünniler'e minareden ezan okumağı menetmişler ve bizim mukaddes acdedamızın merkadlerine hürmet etmiyorlar. Bu iki hükümet sülüklerdir. Bunlar bizim terakkiyatımıza mani oluyorlar. Bunun için ecdadım, her kim Kuran'a hürmet ediyorsa kendi kanını din ve vatının hürriyetine feda etmesini emir etmişlerdir. Fırsattan istifade etmek kâr-ı akıldır. İranlılar şimdi Türkmenler'le muharebe yapıyorlar ve bütün kuvvetlerini oraya sevk etmişlerdir. Demek ki halihazırdaki vaziyet İran üzerine taarruz etmekliğimiz için pek müsaittir. Eğer İranlılar'ın nazarı Türkmenler üzerinde olmamış olsa bile biz bunlardan korkmamalıyız. Çünkü İran ancak yüzbin mevcutlu bir ordu çıkarabilir ve bu ordunun yarısı bu hükûmetçe taht-ı temyikte bulundurulan vatandaşlarımızdandır. Kürdistan'ın bir kısmı İran'a aittir. Diğer düşmanlarımızdan daha hafif olan İran ile muharebe eder ve kardeşlerimizi kurtararak Azerbaycan gibi zengin bir memlekete malik olursak diğer düşmanımız olan Osmanlılar'la muharebe temek kolaylaşır. Dağlarımıza gelince, bunlar bizim maişetimizi temin edemez. Hulâsa ne duyorsunuz, benimle baraber harekete müheyya mısınız (hazır mısınız) eğer bir diyeceğiniz varsa söyleyiniz" demesi üzerine;

Hazır olanların hepsi bir ağızdan Şeyh Ubeydullah ile beraber harekete müheyya olduklarını bildirmişlerdir.

Şeyh Ubeydullah'ın konuşmasını tamamlamasından sonra, *"Ne diyorsunuz, benimle beraber hareket etmeye hazırmısınız? Eğer bir diyeceğiniz varsa söyleyiniz"* demesi üzerine toplantıya katılanların tümü bir ağızdan Ubeydullah'la beraber hareket hazır olduklarını bildirmişlerdir.

O gün tecrübeli adamlar silah, fişek, barut vesaire tedariki için Hoy, Rumye, Selmas kasabalarına gönderilmişti. İran'a taarruzdan maksat, İran'dan bütün Azerbaycan'ı zabtetmekti. Bu huduttan ileriye geçemeyeceklerine karar vermişlerdi. Fakat bu garip emelden sonra Türkiye ile çarpışma başlayacaktı. Ubeydullah'ın maksadı bu idi, fakat hiç birisine muvaffak olamamıştır.

İran'a taarruz etmek için 3 müfrezenin teşkiline başlamıştı. Bu müfrezelerden en önemlisinin kumandanları olarak Ubeydullah'ın sevgili oğlu **Şeyh Abdülkadir** ile İran Kürtler'inden Mukri aşiretinin reisi **Hamza Ağa** tayin edilmişlerdi. Bu müfrese Tebriz üzerine yürüyecekti. Diğer iki müfreze İran arazisinde teşkil edilerek Rumiye, Selmas, Hoy, Maku hanlıklarının zabtiyle görevlendirilmişti. Müfrezenin birisi, Ubeydullah'ın pek sevme-

diği oğlu Mehmed Sadık Mirkor, diğer müfrese ise halife **Muhammed Seyit** (Bradost) kumandasında olacaktı. Ubeydullah, Rumiye'ye taarruz eden müfrezede bulunacaktı. Eylül ayında Hakkari Kürtler'inden 1000 kişilik bir müfreze, Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağa'nın kumandasında olmak üzere Erdelân'a girmiş ve tedricen her taraftan Savuçbulak'ı işgal etmişlerdi. Bu esnada müfrezenin mevcudu 7 bini aşmıştı. Bundan sonra Acem Şirve şehri zabtedilerek bütün Şii ahalisi öldürülmekle beraber mirî zahire ambarları imha edilmişti. Bundan sanra Aştaruğ şehri ile Mezabat şehri müstesna olmak üzere bütün Mezabat sancağı işgal edilmiş ve daha sonra Zavare şehrini işgal eden İran birlikleri ile 2 gün süren savaştan sonra adı geçen şehir elegeçirilmişti. Zavara şehrini (bu şehrin ahalisinden bir bölümü İran birliklerine katıldığından ve yardım etiğinden dolayı) kılıçtan geçirmişlerdi. Kürtler, büyük hasara uğrayan ve İran birliklerinin işgalinde bulunan Mezabat şehrine doğru yürmüş, adı geçen şehir elegeçirilmiş ve bütün ahalisi vahdedilmişti. Sonra Mağara şehri elegeçirilmiş ve Abdülkadir ile Hamza Ağa'nın müfrezesi Tebriz'den 25-30 kilometre mesafede bir yer tutarak sözkonusu şehre iyice yaklaşmışlardı. Burada Hamza Ağa müfrezesinin büyük bölümü her tarafa dağılarak talana dalmış, diğer kısmı ise seferde talan ettikleri eşyayı evlerine götürmek üzere firar etmişti. Tebriz'e yaklaştığını ve Hamza Ağa'nın müfrezesinin talana daldığını haber alan Şeyh Ubeydullah, takviye kuvvet sağlamak ve Tebriz'e gidip nüfuzu ile Hamza Ağa'nın Kürtler'ini birleştirmek ve çalışmak ve ikinci derecede önemli olan Rumiye'nin kuşatmasıyla meşgul olarak büyük bir hata yapmıştır.

Rumiye yolunda İkbal-i Devlet'in kumandasındaki İran birliklerinin baskınını püsükürten Halife Muhammed Seyit'in müfrezesinin başarılı saldırısını haber alan Ubeydullah, bizzat kendisi Muhammed bayrağı (liva-i Muhammedî) ile ilerleyerek Nehri köyünden Rumiye'ye hareket etmişti. İkbal-i Devlet'in yenilgisini haber alan Ubeydullah'ın Rumiye'ye baskına hazırlandığını gören sözkonusu şehrin halkı, şehri savaşsız teslim etmek üzere Şeyh Ubeydullah'a üç ahund (şiî âlimleri), 1 katolik piskoposu, 2 Ermeni misyoneri ile 1 Ermeni'den oluşan bir heyet göndermişlerdi. Ubeydullah, ertesi gün Rumiye'ye girmeye karar vermiş fakat Muhammed Sadık'ın Kürt müfrezesi İkbal-i Devlet'in yolunu kesme girişiminde bulunmuşsa da İran müfrezesi şehre girmeyi başarmışdı. Bundan sonra Ubeydullah 3 gün içinde şehre yaptığı başarısız saldırılardan sonra kuşatmaya karar vermişti. Kuşatma sırasında Selmas tarafından Bako Hanı Temirhan'ın büyük kuvvetlerle saldırıya geçtiği yolunda haber almıştı. (Eski Bako hanlarından Temirhan bütün Kürdistan'da cesur ve akıllı asker şöhretine maliktir. Bununla beraber Celalî Kürtler'inden beş ile altı bin Kürt gelmiştir). Ubedullah, Temirhan'a karşı seri olarak ikibin mevcutlu Muhammed Sadık'ın müfrezesini göndermişti. Fakat bu müfreze yürüyüş esnasında talana ve eşkiyalığa başlıyarak Bako Han'ın saldırı yönünden sapmıştı. Bundan dolayı Temirhan hiç bir engelle karşılaşmayarak saldırısını devamle Rumiye'den dört saatlik mesafede beklemişti. Bu esnada Temirhan'a karşı bizzat Ubeydullah harekete geçmiş ve Bilava köyü yakınında sözkonusu

Hanla çarpışarak 350 adam kaybetmiştir. Bu esnada Türkiye Hükümeti'nin emriyle Van'dan Hasan Ağa isminde bir zatla Kaymakam Reşit Bey Ubedyullah'ın yanına gelmişlerdi. Bunların gelmekten maksatları, şeyhi kendisine eşit olmayan İranlılar ile çarpışmaktan vazgeçirmekti. Bilave köyünde verilen zayiattan sonra Ubeydullah müfrezesinin büyük bölümü firar etmişti. Bunu gören Ubeydullah, emrindeki bu vahşi ve daima talanla meşgul bir halkla, İranlılar'la çarpışma imkânı olmadığını anlamıştı. Temirhan tarafından takip edilerek büyük kayıplara uğrayan Ubeydullah, geriye kalan kuvvetleriyle Hınıs Kalesi'nden Türkiye Bradostu'na gelmişti. Burada kendisinden daha evvel Türkiye arazisine geçen Muhammed Sadık ile birleşti. Tebriz yakınında bulunan Hamza Ağa'nın müfrezesi, Ubeydullah'ın geri çekildiğini haber aldığından Erdelan'a, Hakkari'ye çekilmişti. Ubeydullah'ın İran'a saldırısı ise böylece sonuçlanmıştı. Bu esnada altıyüz köyü talan ve mahvetmekle bareber birçok İranlı Kürdü de öldürtmüştü. Kürter'in İran'a saldırı sırasındaki mevcutları konusunda kesin birşey söylemek zordur. Fakat söylendiğine göre bir zaman Ubeydullah'ın kumandasında 40 bin kadar adam toplanmıştır. Fakat Van Konsolosumuzun verdiği bilgiye göre, Türkiye ve İran Kürtler'inden toplan 10 bin kadar adam toplanmıştır. Kürtler'in 6 bin kadar tüfekleri vardı. Bu silahların bir bölümü 1877-1878 savaşında Kürtler'de kalmıştı.

Bu tüfekler martini sisteminde olup Türkiye Hükümeti tarafından verilmiş, ancak daha sonra geri verilmemişti. Başlangıçta, Türkiye Hükümeti Kürtler'in isyanının İranlılar'a karşı olmasından herhalde memnundu ve hatta Ubeydullah'ı teşvik ediyorlardı. Fakat milletlerarası bir gerginlik çıkacağından korktukları için açıktan destekte bulunmuyorlardı. Kürtler'in İran arazisine yapmış oldukları bu saldırı dolayısıyla Van'a İran Miralaylarından Mirza Rızahan gönderilmişti. Bu Han, aynı zamanda istasyondaki İran Sefiri, bütün mevcudiyetleriyle Ubeydullah'ın kanunen cezalandırılmasını talep etmişlerse de Türkiye Hükümeti birçok gerekçe göstererek uzun süre bundan çekinmişti. Ancak Avrupa hükümetleri bu işe müdahale ettikten sonra Ubeydullah tevkif edilerek İstanbul'a getirilmişti.

Kürdistan'da bir karışıklık çıkmasından korkan Türkiye Hükümeti, 1880 senesinin Ekim ayı sonlarında Hakkari'de kalmak üzere Van vilayetinden 12 tabur piyade, bir sahra bataryası, 20 cebel topu, 100 süvariden oluşan bir müfreze göndermiştir. Aynı yılın Aralık ayı sonunda bu birlik tarhis edilmişti.

Ubeydullah'ın başarısızlığının en önemli sebebi, Kütler'in ciddi askeri harekatlarda hiç bir suretle iktidarlarının olmamasıdır. Savaşı Kürtler, sırf vahşiyane bir talan olarak tanıyorlar. Yalnız bu hususta iktidarları vardır. Bunlar kendilerine karşı hiç bir engel, yasaklama görmedikleri ve cezasız bir talan yapacaklarını anladıkları zaman kendi reislerine itaat ediyorlardı. Fakat bunlara küçük bir engel çıkarıldığı ve özellikle biraz zayiat verdirildiğinde, bunlar kısa zamanda reislerini terk ederek firar ediyorlardı. Kürtler'in bu isyandaki tutumları, Kürtler'i biraz yakından tanıyanlar ve onlarla ilişkide bulunanlar, onlar hakkındaki bu görüşü doğruluyor.

1- Bizim bildiğimiz tarzda bir vatanperverlik, Kürt vatanperverliği bunların çoğunluğunda yoktu. Ubeydullah'ın büyük vatanperverane emelleri yani *"müstakil bir Kürdistan"* devleti vücuda getirmesi emelleri bile onları disiplinsizliklerinden alıkoymamıştı. Kürdistan kabileleri birbirinden tamamiyle ayrı bulunuyor. Celali kabilesinin Sünni Kürtleri aşık-ı tatar Temirhan'a itaat ederek kendileriyle dindar ve kabileden olan ve başlarında hayatlarının kutsiyeti tanınan birinci tabakaların sülaleleri bulunan kıtaları teşkil eden Kürtler'le çarpışınışlardır. Hatta Kürtler'in dinî emellerle Peygamberin mukaddes bayrağı arkasında bile büyük bir işe sevkedilemeyeceğini bu olay gösteriyor. Yalnızca talan düşüncesi bunları reislerinin arkasından sevk ediyor.

2- Türkiye ve İran Hükümetlerine karşı Kürtler'de hiç bir fedakârlık hissi yoktur. Hem Türk hem de İran Kürtleri, Türkler'i ve İranlılar'ı aynı derecede sevmiyorlar ve herhangi bir fırsatta bunları kesmeye ve talan etmeye hazırdırlar.

3- Bunların bütün harekâtı cesur ve metin bir millet olduğunu göstermiyor. Bunları, vahşi, eşkıya ve talancılardı. Bunlar yalnız silahsız ahali ile zayıf düşmana karşı cesurdurlar. Bunlar kendilerine büyük yaylalar vaad edenlerle talana davet edenlerin etrafında toplanıyorlar, fakat başarısızlık karşısında reislerini terkederek evlerine dağılıyorlar.

Türkiye, İran, Rusya Kütrleri'nin Hâlihazırdaki Siyasi Durumları

Türkiye, İran ve Rusya'da Kürtler'in siyasi durumları pek muhteliftir. Bu sebepten bu meseleyi her devlet için ayrı ayrı incelemek gerekiyor. Halihazırda Kürtler'in tamamını belirli bir surette göstermek zordur. Bu üç devletten yalnız Rusya'da bunların nüfus yazımı düzenli olarak uygulunmaktadır. Türkiye ve özellikle İran'da ise yerleşik Kürtler'in bile sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Rawlinson adında bir İngiliz misyonerin verdiği eski bilgiye göre, Türkiye'de 1,5 milyon ve İran'da 3-4 milyon Kürt vardır. Rusya'da ise Kafkasya İstatistik Komitesi'nin verdiği bilgiye göre 205 bin Kürt vardır. Türkiye ve İran Kürtler'inin toplamını gösteren rakamlar yanlış olup, gerçekte Kürt nüfusu bu sayılardan daha fazladır. Bu rakamlar gerçek Kürt nüfusunun en alt sınırı sayılabilir. Bütün Kürt halkı arasında en önemli yeri işgal eden halihazırda şüphesiz Türkiye Kürtler'idir.

1- Çoğunluğu teşkil ederler,

2- 19. asrın sonunda Türkiye'nin Küçükasya vilayetlerinde ortaya çıkan olağanüstü siyasi durumda etkili olmuşlardır.

A- Kürtler'in Türkiye'de Halihazırdaki Durumu

Kürtler'in Türkiye'de halihazırdaki durumlarından, başka bir söyleyişle bunların Türkiye hükümetiyle halihazırdaki ilişkilerinden, gelecekte vukubulacak Rusya-Türkiye muharebesindeki hareketlerinden bahsetmek için Kürtler'i 3 gruba ayırmak gerekiyor:

1- Hamidiye Alayları'nın teşkilatına dahil olan Sünni Aşiret Kürtler'inin halihazırda Türkiye'deki durumları ve Türkiye Hükümetiyle ilişkileri salt Hamidiye Süvari Teşkilatıyla ilgilidir.

2- İkincisi, Hamidiye Süvari Teşkilatına katılmayan **Sünni ve Şiî Aşiret** Kürtler'idir. (Dersim ve Kuzuçam ve Yezidî Kürtleri bu gruba dahil ediliyor.)

3- **Reaya Kürtleri** adıyla bilinen ve genel nizama tabi ve askeri yükümlülükle görevlendirilen ve aşiret olmayan takımdır. (Kabileye mensup olmayan Sünni ve Kızılbaş Kürtler).

Birinci grupta gösterilen Kürtler, Beyazıt Sancağı'nın Hınıs kazası ile Erzurum Sancağı'nın Pasinler ve Kiği kazalarının ve Van, Bitlis vilayetlerinin kuzey kısımları ahalisinin çoğunluğunu teşkil ederler. Bu grubun Kürtler'ine Van, Diyarbakır vilayetlerinin doğu kısımlarının bazı yerlerinde küçük çapta rastlanıyor. İkinci grup Kürtleri (Musul, Halep, Harput, Diyarkabır, Bitlis, Muş, Genç vilayetlerinin büyük bölümleri, Van vilayetinin güneyi ile güneydoğu kısmında Dersim ve Kuzuçan) mıntıkasında bulunuyorlar. Reaya Kürtleri Kürdistan'ın geniş sahasına dağılmışlardır. Birinci grubun Kürtleri, Güney Kafkasya vilayetlerine mücavir olduklarından bizim için büyük önemi haizdirler.

Hamidiye Süvari Teşkilatına Katılmayan Aşiret Kürtler'inin Durumu

a- Kuzuça ve Dersim Kızılbaş Aşiret Kürtleri

Memleketin tabii yapısı ve aşılması güç dağlarla çevrili olmasından dolayı Dersim ve Kuzuçan'ın Kürtleri şimdiye kadar kendi kabile idarelerini korumakla Türk egemenlerinin zulümlerine maruz kalmıyorlar. Bu egemenlere halihazırda dahi Dersim yolları kapalıdır. Bundan başka bazı dini sebepler dolayısıyla bu Kürtler, Türkler'e ve Muhammed'in dinine karşı büyük husumet gösteriyorlar. Kızılbaş Kürtleri'nin reisi olarak tanınan **Şêx Hüseyin**'in vefatından sonra Dersim ve Kuzuçan'da dahi karışıklık başlamıştır. Bu fırsattan istifade ederek Dersim Kürtleri'ni Türkiye hâkimiyetine tabi kılmak üzere 1893 ve 1896 senelerinde Türkler Dersim'e bir askeri harekât yapmak düşüncesindeydiler. Dersim Beyleri, Harput Valisine rüşvet vermek suretiyle birinci sevkiyatı erteletmişlerdir. Dersim ve Kuzuçan'a yapılacak ikinci harekât ise, 4. Ordu Müşiri **Zeki Paşa** mani olduğundan yapılamamıştır.

Zeki Paşa, Dersim ve Kuzuçan Kürtler'inden Hamidiye Piyade Taburlarını çıkarmak emelinde olduğu için yeniden kan dökerek Türkler'le Kızılbaşlar arasındaki husumeti artırınak istemiyordu. Zeki Paşa, aşiret Kürtler'inin Hamidiye süvarisine celplerinde takip ettiği usulü burada da takip ediyordu. Zeki Paşa'nın daveti üzerine Dersim ve Kuzuçan

Kürtleri görüşmek üzere önce Erzincan'a, daha sonra Hozat'a gelmişlerdir. Burada aşiret beyleri Hamidiye Süvarisine katılacaklarını ve Padişah'a bağlılıklarını beyan etmişlerdir. Bu husus bütün Türk gazetelerinde de yeralmıştır. Fakat bu görüşmeden 3 sene sonra bile Hamidiye piyade teşkilatı küçük çapta da olsa ileri gitmemiştir. Bu teşkilatın ileri gitmemesinin en önemli nedeni, siyasi bağlılıkları şüpheli olan Kızılbaşlar gibi bir unsura askeri teşkilatı sokmakta Türkiye hükümetinin ısrar etmesidir. Kızılbaş Kürtler, hiç bir askeri teşkilat olmadığı halde pek fazla zorlukla karşılaşmadan 15 bin silahlı savaşçı çıkarabilirler. Dersim beylerinin Hamidiye teşkilatına katılmalarındaki başarıları, Dersim Kürtler'inin Türkiye'ye karşı olan hasmane ilişkilerini değiştirecekleri anlamına gelmiyordu. Bu başarıyla Dersim beyleri kendi fikirlerince Dersim'in yarı-müstakil durumunun Türkiye Hükümeti'nce de teyid edilmiş olacağını düşünüyorlardı. Hiç bir suretle zayiat vermeden yarı-istiklâl elde etmekle beraber rütbe ve nişan vesaire almak suretiyle Beyler hırslarını tatmin etmiş bulunuyorlardı. Bundan başka yalnız Beylerin başarıları Dersim ve Kuzuçan ahalisinin başarısı demek değildir. Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen Beyler ve Şeyhler birçok defalar Kızılbaşlar arasında kendi nüfuz ve önemlerini kaybetmişler ve hatta öldürüldükleri bile görülmüştür.

b- Sünni Kürt Aşiretleri

Kürdistan'da Türkiye hâkimiyetinin sınır coğrafyasını bir dereceye kadar aşiretlerin Hamidiye teşkilatına katılmaları gösteriyor. Yukarda görüldüğü gibi, Hamidiye süvarisinin kurulmasına bütün Sünni Kürt aşiretleri öteden beri katılıyorlar, diğer kesimler yani Musul, Halep, Harput, Van, Diyarbakır vilayetlerinin güney ve güneydoğu kasımlarıyla Bitlis vilayetinin güney kasmı Hamidiye teşkilatına katılmıyor. Halihazırda bu aşiretlerin Türkiye'ye karşı durumu Dersim ve Kuzuçan ahalisinin durumuna benzer. Bu Kürtleri Hamidiye teşkilatına celbetmek hususunda Türkiye'nin bütün teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Türkler, halihazırdaki Küçükasya'da durumlarının yeni meselelerle büsbütün kötüleşmesini önlemek için bu aşiretleri kendi hallerine bırakmışlardır. Fakat bu aşiretlerden bazıları ve özellikle Muş ve Genç sancaklarıyla Bitlis vilayeti aşiretleri gelecekte Hamidiye'ye piyade kıtaları celbetmek emelinden vazgeçmemişlerdir. Türk hâkimiyetinin coğrafi sahasında Kürtler'le meskun arazide Türk kaymakamlarının bulunması bunu gösteriyor. Güney Kürdistan'da (Musul vilayeti ile Diyarbakır vilayetinin büyük bölümü), kaymakamlar yalnız büyük şehirlerde mevcut olup, bu şehirlerin dışındaki bölgelerde Türk yönetiminin hiç bir etkisi yoktur. Van ve Bitlis vilayetlerinin büyük mıntıkalarında bile Türkler şimdiye kadar kaymakam, müdür ve diğer idare memurluklarını kurmayı başaramıyorlar. Mesela Çölemerik'de Erde, Hoşhir, Bervari, Cezire, Zaho, İmadiye, Baban, Süleymaniye'de hiçbir kaymakam yoktur. Son zamanlarda tayin edilen kayakamlar Van vilayetinin garbinde Hoşgir ve Deyr'de bulunurlar. Hakkari vilayetinin Oramar kasabası gibi birçok kazaları kaymakamsız kalıyor. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Muhammed Sadık'ın ikamet ettiği Şemdinan kazasına pek yakınlarda bir kaymakam tayin edilmişti. Bu Sünni aşiret Kürtler'ine karşı Türkiye hükümeti mevhum bir

hâkimiyet takip ediyor. Vaktiyle silahlı kuvvetleriyle birçok başarısızlıklara uğrayan Türkler, bu kere bunlara karşı pek tereddütlü hareket ediyor. Türkiye Hükümeti daima silahlı kuvvetlere başvurmaksazın işi barış yoluyla çözmek istiyor. Bu aşiretlerin çoğunluğu hiç bir vergi vermiyorlar.

Yezidî Kürtler

Yezidî Kürtler'in çoğunluğu halihazırda Kürdistan'ın güneyi ile Irak Ovası'nın kuzey kısımlarında ikamet ediyorlar. 19. yüzyılın başlarına kadar bunlar kendi varis şeyhleri tarafından idare edilerek kuvvetli ve zengin bir cemiyeti temsil ediyorlardı. 1832 senesinde bunların mutlu durumları son bulmuştur. Çünkü Revanduz varis paşası kumandasında Sünni Kürtler, Yezidî kabilelerinin hemen tamamını mahvetmişlerdir. Halihazırda bunların Sincar Dağları'nda yaşayan kabileleri bir dereceye kadar servete sahip olmakla Türk hâkimiyeti ile Sünni Kürtler'den zahmet görmüyorlar. Türkler ve Sünni Kürtler, Yezidiler'i kendilerinin daimi bir düşmanı olarak tanıyorlar, bunlara her vakit bir zarar vermekten çekinmiyorlar. (Şeytana tapan birisini öldürmekle Sünniler mukaddes bir şey yaptıklarına inanıyorlar). Yezidiler de bunlara karşı aynı hisleri besleyip Türkiye hakimiyetinden nefret ediyorlarsa da azlık olduklarından ciddi bir harekette bulunamıyorlar.

Aşiret ve Kabile Kürtler'ine Dahil Olmayan Sünni Reaya Kürtler'i ve Kızılbaş Kürtler'i

Bunlar Bayburt kazasının güneybatı kısmına ve Erzincan sancağına bağlı Tercan kazasının çoğunluğunu teşkil eden ve kabileye mensup bulunmayan Kızılbaş Kürtler'i olup, Türkiye Hükümet'ine tamamıyla itaatte bulunup bütün yükümlülükleri yerine getirdikleri gibi genel nizama bağlı, düzenli askeri birliklerde askerlik hizmetlerini yerine getiriyorlar. Bir taraftan Türkler, diğer taraftan Sünni Kürtler tarafından baskı gören bu Kürtler, Türkiye Hükümet'ine karşı gayet büyük ve gizli bir husumet besliyorlar.

Kabileye mensup olmayan Sünnî Kürtler yahut Reaya Kürtler'i, Kürdistan sahasının hemen her tarafında dağınık bir halde bulunmakla Aşiret Kürtler'i, Ermeniler, Nasturiler ve kuzeyde Türkler'in aralarına karışmışlardır. Kuzey Kürdistan'da Diyadin, Eleşkirt, Karakilise, Hınıs, Kiği, Varto kazaları ile Van vilayetinin orta kısmı İslâm ahalisinin ekseriyetini bunlar teşkil ederler. Kürdistan'ın diğer kasımlarında, mesela Tercan, Erzurum, Pasinler kazalarında bunlar azınlığı teşkil ediyorlar. Hınıs, Kiği kazalarının kuzey kısımlarında bunlar Türkleşmeye başlamışlardır. Siyasi hususlarda Asya Türkiye'sinin kuzeydoğu bölümleri ahalisinin Türler'den sonra bunlar yani kabileye mensup olmayan Sünni Kürtler güvenilebilecek bir unsurdur.

Bunlar sulh ve sükunet üzerine yaşayıp rençberlikle meşguldürler. Hükümete karşı bütün yükümlülükleri yerine getirmekle birlikte askerlik hizmetlerini de yapıyorlar. Bunlar güneyde Anti-Toros ile güneyde Toros Dağları arasındaki arazide bulunan Türk kıtalarının

büyük bölümünü teşkil ediyorlar. Pek az kısmı askerlik hizmetinden ve vergi yükümlülüğünden hariç kalıyorlar. Bu hariç kalan kısmı da Aşiret Kürtler'iyle temasta bulunanlar olup, bunların reisleri ve muhtarları, bu reaya Kürtler'in kazandığı parayı hükümet hazinesine vermeyip kendileri elde etmek isterler. Bu Kürtler arasında Türk hâkimiyetinin nüfuzu geçerlidir. Türkler'in memurları bunlara karşı müdahanakârane haraket etmiyorlar. Fakat son zamanlarda Hamidiye Süvarisinin teşkili ile özellikle Ermeni karışıklığı zuhur ettikten sonra Türkler bunlara karşı da itinakârane hareket etmeğe başlamışlardır. Bu husus bilhassa Van vilayetinde daha ziyade kendini gösteriyor, buranın Reaya Kürtler'i Aşiret Kürtler'inin nüfuzu altında bulunduklarından, diğer mıntıkalarda olduğu gibi pek aciz değildirler. Burada bunlara hiç bir surette baskı uygulanmıyor. Vergi ve asker alımı sırasında Türk egemenleri zorlukla karşılaşmamak için pek itinalı hareket ediyorlar. Silahlı kuvvet kullanılması gerektiği takdirde, buna meydan vermemek için ılımlı hareket ediyorlar. Memurlarla birlikte giden askeri kıtalar salt bir gösteriş içindir.

P. I. Avriyanov: **XIX. Yüzyılda Rusya'nın İran ve Türkiye İle Savaşlarında Kürtler/Türkiye, İran ve Rusya Kürtleri'nin Günümüz Politik Durumu;** Tiflis-1900

XVI. BÖLÜM

*"BÜYÜK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ"*NDE KÜRTLER'E BAKIŞ

Komünist Parti yönetimindeki Sovyetler Birliğinin Kürt Politikası, birçok açıdan ilginç özellikler gösterir. Kürt sorununun altında ***"emperyalist amaç"*** *arama ve Kemalizmin bu sorundaki rolünü esgeçme, bu politikaya eşlik eden yayınların ayırıcı özelliğidir. Aşağıda, Sovyetler Birliği'nin temel yayınlarından olan* ***Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin "Kürtler"*** *maddesini veriyoruz.*

(M. Bayrak)

Kürtler, Ağrı Dağı ve Van Gölü'nden başlıyarak İran-Türk ve İran-Irak hududu boyunca Zağros dağlarının güney yamaçlarına kadar uzanan dağlık bir memlekette yaşıyan milletir. Bundan başka Kürt kabilelerinin birçoğu, Türkiye, Suriye, İran, Irak ve SSCB'ne dahil olan geniş arazide oturmaktadır.

Bütün Kürtler'in miktarı 3.5 ilâ 4 milyondur. 3.5 milyonu esas tutarak, ayrı memleketlere göre takriben şöyle tayin edebiliriz:

Türkiye'de	:	1700 bin
İran'da	:	1200 bin (buraya 300 bin Horasan Kürtleri de dahil)
Irak'ta	:	500 bin
SSCB'de	:	80 bin
Suriye'de	:	20 bin

(1) **Yâfes:** Hz. **Nûh'un 3. oğlu. Tûfan'dan sonra Hazar Denizi kuzeyinde yerleşmiştir. Burada, halklarla karışmış katışmış, bütünleşmiş toplam Kürt ulusu amaçlanıyor.**

Kürtler, Kafkasya'nın en eski ahalisine mensûptur. Kürt milletinin Yafesî[1] esasına, tarih boyunca bir takım ırk ve etnik tabakalar da katılmıştır (Türkler, İranlılar v.s.) Kürtler'in başlıca meşguliyetleri, göçebeliğe dayanan hayvan beslemeden, kısmen de iptidaî ziraattan ibarettir. Kürtler'in içtimaî kuruluşları derebeylik rejimine ve kabile hayatının kalıntılarına dayanmaktadır. Bütün Kürdistan'da, aile, boy v.s. gibi birçok "sihrî" (yani kız tarafından akraba olan) şubeleri saymazsak, yüzden fazla aşiret vardır. Kabile teşkîlatı göçebelerde pek kuvvetlidir, fakat yerleşik (mütemekkin) Kürtler'de kabile teşkilâtının dağılmakta olduğunu görüyoruz, ma'mafih Kürdistan'ın her tarafında hâlâ kan gütme âdeti muhafaza olunmaktadır. Kabile reislerinin hakimiyeti, çoban ve köylü Kürtler'e karşı zulüm ve istismar vasıtası olmaktadır.

Kürt feodalı (derebeyi), hem şeyh, hem aynı zamanda kabile reisi olmakla, Kürt köylüsünün en gaddar istismarcısıdır.

Kürtler çoğunlukla Sünnîler (İmam Şafi mezhebinden)dir; Şiileri pek azdır. İslâm dininc dayanan ve İslâmiyet'ten bazıları az, bazıları da fazla uzaklaşan birçok mezhepler vardır. Bilhassa Musul'un batısında, Sincar dağları mıntıkasında. Kürtler arasında Yezidî mezhebinin büyük nüfuzu vardır. **Emperyalistler gibi İran ve Türkiye'nin hâkim sınıfları, Kürt milliyetiyle mücadelesinde, yalnız kabileler arasındaki değil, mezhepler arasındaki ihtilâflardan da istifade ediyorlardı.**[2]

Emperyalist müverrihler tarafından tahrip edilmiş Kürt tarihi pek az tetkik edilmiştir. Malûmat ancak 16 ncı asırdan itibaren vardır. **Sultan Selim**'in zaferleri neticesinde Batı Kürdistan'ın hepsi Türkler'e geçti (1514), ve Kürt fodalları ile kabile reisleri, Türk Sultanı'nın vassalları[3] oldular.

Meşhur Kürt müverrihi **Şerefettin'in**[4] (16 as. sonu) beyanatına göre, Türk fâtihleri Kürdistan'a **"Kürt zadegânının tefevvukunu temin eden feodalite nizamını vermek için çalışıyorlardı". Türkler, feodal olan beylerin oba ("dere") ahalisi üzerindeki hâkimiyetini, yani "derebeylik" denilen Kürt feodalitesini takviye ediyorlardı, ve aynı zamanda Kürtler"in feodalite ve kabile teşkilâtını kendi askeri ve siyasî gayelerine uydurarak Kürt göçebe aşiretlerini hafif suvari kıtalar haline getiriyorlardı. Keza İran Şahları da Kürtler'i hudut muhafızları ve yardımcı sınıf olarak kullanıyorlardı.**

---

(2) Bu, gerçekten de Kürt ulusunun mücadele tarihinde en önemli hendikaplardandır.

(3) **Vassâl:** *"Ortaçağ'da derebeylerine bağlı olan halk ya da kendisinden daha büyük bir Derebeyine bağlı olan Derebeyi"* anlamındadır. Burada Osmanlı büyük Derebeyi, Kürt beylikleri ise ona bağlı küçük Derebeylikler olarak nitelendiriliyor.

(4) Bitlis Emiri Şeref Han ve eseri **Şerefnâme** amaçlanıyor.

Artık 19'uncu asırla 20'nci asrın başında, Kürt derebeyleriyle Türkiye ve İran hükümetleri arasındaki kavgalara Rusya ve İngiltere müdahale etmeye başlıyor.

Bu devir, Türkiye ve İran hükümetlerinin, Kürt feodal başıbozukluğuna ve Kürt separatizmine karşı mücadeleleriyle doludur. Bu separatizmi başta Kürtler'i elde etmeye çalışan Çarlık Rusya'sı olmak üzere, alâkadar emperyalist devletler mahsus körüklüyorlardı.

Bu isyanların umumî sebepleri; **milliyete karşı zulüm, mecburi assimilâsyon, vergi ve angarya vasıtasiyle istismar, Türkiye ve İran hükümetleri tarafından yerli ahaliye yükletilen askerlik, ve nihayet Kürt derebeylerinin, reaya ve göçebelerden feodalite usulleriyle toplanan hasılatı, bu hükûmetlerle paylaşmak istememesidir.** İran ve Türkiye hükûmetleriyle Kürtler arasında bu zıddiyet oldukça, emperyalist memleketlerin ajanlarınca, -kendi siyasetinin gayeleri için,- isyanlar çıkarmak zor olmuyordu. 1834'te Kürdistan'da Türkiye Kürtler'inin isyanı olmuştu.(5) Türk hükûmeti, bunu bastırmak ve Kürt derebeylerinin dağlarda kurulan kalelerini yıkmak için büyük bir ordu toplamaya mecbur olmuştu. **1853-55**'te Kırım seferi esnasında, evvelâ **Şederhan**,(6) sonra **Yezdanaşîr**'in(7) idaresi altında Rus ajanlarının iştirakiyle Türk Kürdistan'ında isyan çıkıyor. Bu isyanın bastırılması için Türk hükûmeti büyük bir gayret sarfetti ve İngilizler'den yardım gördü.

Geçen asrın 80'inci senelerinde Kürdistan, Şeyh Ubeydullah'ın isyaniyle çalkalanıyordu, ki bu Şeyh 20 bin kişilik bir müfreze ile, Urmiye ve Tebrizi kuşatmış ve Mak'a yanaşmıştı.(8)

Bu isyan, Türk ve İran hükûmetlerinin müşterek gayretleri ve Çar (Rus) askerlerinin yardımıyle bastırılmıştı. Rusya ile Türkiye arasındaki harblerde, Çar generalları altın ve muhtelif vaadler sarfederek Kürt elebaşlarının sempatilerini kazanmak istiyorlar ve çok zaman buna muvaffak da oluyarlardı.

İlk Dünya Harbinde ister Rusya, ister Türkiye, Kürtler'i kendi taraflarına çekmek için az şantaj yapmamışlardı. İlk Dünya Harbi, Türkiye'nin hezimeti ve Ön Asya'nın taksimatı ile nihayetlenmişti. Kürtler beş müsavi olmıyan kısımlara ayrılmıştı. Bu vaziyet, Kürt göçebelerinin asırlardan beri tayin ve tesbit olunmuş göçetme yollarını bozmuştu. İngiliz emperyalistleri Türkiye'yi imha etmeye cehdederek Kürtler arasında büyük faaliyete geçtiler. Onlar birkaç defa, İngiltere'nin himayesi altında bir Kürt Krallığının kurulması hususundaki

---

(5) 1834'te Bitlis Emiri Şerif Han'ın emirliğinin imtiyazlarını sağlamak için yaptığı isyan amaçlanıyor.

(6) Bunun, Şerif Han olması gerek

(7) Yezdanşîr İsyanı için bkz. Dr. Celile Celîl: *"Kırım Savaşı ve Yezdanşîr'in İsyanı"* (Osm. İmp.'da Kürtler içinde) Öz-Ge Yay. 1992, s. 154-167.

(8) Bilindiği gibi, Ubeydullah Nehri Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyid Abdulkadir'in babasıdır. Dr. Celile Celil'in bu harekete ilişkin müstakil bir Rusça eseri bulunuyor.

meseleyi ileri sürmüşlerdi. İngiltere'nin Kürdistan'daki emperyalist siyaseti, Sovyetler'e karşı bir hareket sahası yaratmayı hedef tutmuştu. Musul için çıkan İngiliz-Türk ihtilâfı, Kemalist hükûmetinin antiklerikal ve merkezleştirme siyasetinden dolayı Kürt şeflerinde büyüyen memnuniyetsizliğe İngiliz ajanlarının karışmasını çabuklaştırmıştı.(9)

1925'in Şubat'ında Şeyh Said'in idaresi altında Kürt isyanı çıkmıştı, ki birbuçuk ay zarfında Türk Kürdistan'ını ayaklandırmıştı ve Türkiye'nin 1/3'ine yayılmıştı.

Türkiye hükûmeti, bu isyanı büyük gayretler sarfederek hezimete uğrattırmaya muvaffak oldu.(10) Müteakip seneler zarfında Kürdistan'ın muhtelif mıntıkalarında yeni isyanlar çıkmaktaydı: 1927'de Dersimde, 1930-31 de Ağrı Dağı mıntıkasında. Ermeni aks-i inkılâpçı. Taşnaklar'ın da faal bir surette iştirak ettikleri son isyan, SSCB'e karşı tevcih edilmişti. Bu isyan da Türkiye Hükumeti tarafından bastırılmıştı. Emperyalist devletlerin ajanları tarafından idare edilen bütün bu isyanlar, yalnız Türkiye'ye değil, SSCB'e de karşı tevcih edilmiş bulunuyorlardı ve aksi inkilâpçı bir mahiyette idiler.

SSCB'de 80 bin kadar Kürt vardır. Başlıca kütlesi Azerbaycan S. S. Cumhuriyet'inde (Sovyet Kürtleri'nin yarısından fazlası) ve Ermeni S. S. Cumhuriyet'inde bulunmaktadır.

Lenin-Stalin'in milli siyasetinin sayesinde Sovyet Birliği'ndeki Kürtler kültür, iktisadi ve siyasî cihetten sür'atle gelişmektedir. Sovyet Kürtleri'nin kendi okulları, pedagojik teknikomları, gazeteleri, mecmuaları ve milli askerî kıtaları vardır.

(Büyük Sovyet Ansiklopedisi

Moskova, 1937, N 35, s. 532)

---

(9) Sovyet yayınlarının, tüm olguların altında *"Batılı emperyalistler"*i arayan ve Kemalist ideolojiden kaynaklanan bir tutumu vardır. Bu tutumda, TKP'nin enformasyon ve yönlendirmesinin de büyük rolü vardır.

(10)TKP'nin Sovyet yönetimi nezdinde özellikle bu hareketle ilgili büyük enformasyon hataları vardır.

XVII. BÖLÜM

Dr. Ali Nihad Tarlan
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi Doçenti

ZERDÜŞT'ÜN GATALARI

Zerdüşt'ün Öz Şiirleri, Avesta'nın Manzum Lirik Parçaları

(Avesta ve Zerdüşt'e Aid Asığlı Bir Önsözle)

Eski Kürt inançları ve inanç metinleri, ülkemizde henüz yeterince işlenmemiş ve gün yüzüne çıkmamıştır. Oysa, geçmişte özellikle akademik çevrelerde az da olsa bu tür yayınlar yapılmış ve metinler yayımlanmıştır. Çok az sayıdaki bu tür yayınlardan biri de, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Metinler Şerhi ve Edebiyat Tarihi öğretim üyelerinden ***Prof. Dr. Nihad Tarlan*** *tarafından yapılmıştır.*

"Zerdüşt'ün Gataları / Zerdüşt'ün Öz Şiirleri, Avesta'nın Manzum Lirik Parçaları" *adıyla Farsça'dan çevrilerek yayımlanan bu yazıya, Kürdoloji çalışmalarına katkı sağlayacağı düşüncesiyle yer veriyoruz.*

(M.Bayrak)

Gatalar, **Avesta**'nın en eski kısımlarıdır. İran bilginlerinden Muhterem **Akayi Pur Davud** tarafından, **Avesta** ile uğraşan bellibaşlı müsteşriklerin eserlerine müracaat edilerek bugünkü İran diline çevrilmiş ve **Dinşah CİCİ Baha**'nın yazdığı İngilizce tercümesi ile beraber **Bombay** ve **İran Zerdüştîleri Encümeni** tarafından 1927 senesinde basılmıştır. Büyük destan şairi **Firdevsî**'nin bininci yıldönümü dolayısiyle yapılan şenliklere Türkiye Cumhuriyeti namına iştirak için üstadım **Bay Fuad Köprülü** ile İran'a gittiğimiz zaman bu eseri görmüş ve satın almışdım.

Dinî mukaddes kitab olan **Avesta**'nın manzum, lirik parçaları olduğu ve Zerdüşt'ün kendi sözleri sayıldığı için edebiyat ve din tarihleri bakımından pek değerli olan **Gatalar**'ı gücüm yettiği kadar kuru bir dil ile Türkçe'ye çevirdim. İran seyahatinin mahsulü olan bu tercümeyi, o şenliklerde bulunmak için beni de memur eden **Kültür Bakanlığı**'nın mânevî şahsiyetine armağan ediyorum. Yine bu seyahatde yüksek himâyesini benden esirgemeyen çok sevgili hocam **Bay Fuad Köprülü**'ye bu vesile ile sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir vicdan borcu sayarım.

Dr. ALİ NİHAD TARLAN

ÖNSÖZ

AVESTA

Avesta'nın İran Edebiyatı tarihindeki yerini anlamak için, bu edebiyat tarihinin devrelerini bilmek icab eder.

İran edebiyatı tarihi evvelâ iki büyük kısma ayrılır:

1- İslâm'dan evvel İran edebiyatı

2- İslâm'dan sonra İran edebiyatı

İslâm'dan evvelki devreye aid olan edebiyat da üç kısma ayrılır:

1- En eski zamanlardan Milâddan evvel 331 senesine kadar,

2- Edebiyatın aşağılama devresi: Milâ. Evv. 331-224 Milâ. son.

3- Milâddan sonra 226-650.

İran'ın fütuhat devri olan birinci devreye aid elimizde eser yoktur.

Bu zamanlarda İran'ın dili (Parsî-i Kadîm) eski Farsça adı ile tanınmışdır. Bu dil, Sanskrit yani Hindliler'in mukaddes kitabının yazıldığı dil ve **Avesta** dili ile bir kökden budaklanmışdır. Dil bilginleri arasında **"İlk Aryan Dili"** adiyle anılan bu dilden bugün eser kalmamışdır.

Aryanîler, bu dili Milâddan üç-dört bin yıl evvel konuşurlardı.

Brahmanlar'ın mukaddes kitabı **"Veda"**nın dört kısmından biri olan **"Rig Veda"** Sanskrit dili ile yazılmıştır. Bu dil, Avesta dili (**Zend**)e çok yakındır. **"Rig Veda"**nın Milâddan evvel 14 ile 8'inci asır arasında yazıldığı tahmin olunuyor.

Avesta'nın yazıldığı tarih meçhuldur. **"Hahamenşî"** zamanından kalan bu eser, İskender istilâsı ve onu takib eden hükûmetlerin bu dille yazılmış olan eserleri ihmal etmeleri neticesi olarak hemen hemen mahvolmuşdur.

Parsî-i Kadim veya **Parsî-i Bâstan** ismi verilen eski Farsca'dan ise birkaç kitabe ve bazı zarflar ve âletler üzerine yazılmış yazılar kalmışdır. Bu kitabelerin en mühimmi **"Daryuş-u Kebir"**e aid olandır. Bütün bu eserlerden dil bilginleri dörtyüz kadar lûgat çıkarmışlardır. Kitâbelerin yazısı 42 alâmetden ibaret bir çivi yazısıdır (**Hatt-ı mihî**). İran'ın cenubu garbî dili ile yazılan **Daryuş Kitabesi** İsa'dan 520 sene evvel **"Bistûn"** dağının üzerine kazılmışdır; bu hükümdarın fütuhatını bildirir. Diğer kitâbeler o derece mühim değildir.

Şimali garbî dili ile yazılan **Avesta,** (Mazda Yasna) âyinine sülûk edenlerin hâfızalarından, deriler üzerinden çabucak siliniverdi. Bugünkü **Avesta**'ya eski kitabdan ancak seksen üç bin kelime yâdigâr kaldı. Eğer Zerdüştîler'in itikadına bakılırsa **Avesta "Rig Veda"** ve **"Tevrat"** dan sonra en eski kitabdır.

Avesta'da ne Medler'den ne de Perslar'dan bahis vardır. İranîler'in ismi orada **"Arya"**dır. İran'a **"Hâk-i Arya"** (Arya toprağı) ismi verilmişdir. Bu Aryalar'ın arasında para bilinmediği için eşya aynen mübadele ediliyordu. O zamanda harb âletleri bilc demirden değildir. *Avesta*'da dünyanın çok eski şehirlerinden ve Milâddan evvel yedinci asırda İran'ın payıtahtı olan Hemedan **"Ekbatana"** şehrinden bahis geçmez. Hafızadan hafızaya intikal eden bu **mukaddes din kitabı**nın İsa'dan 5 asır evvel tedvin edildiği sanılmaktadır. **"Avesta"** birçok şekillerde telâffuz edilir [1]; fakat en ziyade kullanılanı **Avesta**, **Avista**'dır ki Dehlevî **"Avestak** veya **Avistak"**dan alınmışdır. Bu kelime; esas, temel, aslî metin manasına gelen **"Upesta"** kelimesinden müştakdır. Diğer bazı müsteşrikler de buna **"sığınacak yer"** ve **"yardım"** manasını verirler. Avesta'nın Dehlevî tefsirinde bu kelime **"Apestan"** olmuşdur. **"Zend"**, Avesta'nın Sasanîler zamanında yazılan tefsiridir. [2] **"Pazend"** ise **"Zend"**in tefsiridir. Avesta'nın yazısına **"Zend"** alfabesi denirse de bu doğru değildir. İranîler **"Zend"** yazısına **"Dîn-i debîre"** diyorlar. **İbnolmukaffa'** [3] ve ondan naklen **Mes'udî**, Avesta yazısına bu ismi vermişlerdi. Sasanî devresinin başlangıcında İran'da Samî kökünden gelme iki alfabe kullanılıyordu:

1- Pehlevî i Şimalî

2- Pehlevî-i Sasanî

Birincisinden bu devrin birkaç kitabesi bize kadar intikal etmişdir. İhtimal Eşgâniyan zamanında **Avesta** bu alfabe ile yazılıyordu.

Pehlevî-i Sasanî gitgide Şimalî Pehlevî'nin yerine geçmişdir.

Pehlevî-i Sasanî Milâdın 14 üncü asrına kadar devam etmişdir. Bu alfabede **irab** (= kelimelerin son sesli harfi) kelimeye dahil olmadığı için okunması güçdü ve bir alâmet bazan 3,4 türlü okunuyordu. Böyle devam ederse **"Avesta"** yı doğru okumak kabul olmayacakdı. Çünkü bu dil epey zaman evvel terkedilmişdi. Mukaddes kelimeleri doğru telâffuz edebilmek

---

(1) Upesta, Abista, Esta, Vesta, Efesta, Epesta.

(2) *"Zend"* kelimesi (Azenti) kelimesinden gelir; şerh ve beyan manasınadır.

(3) İran milliyetperverlerinden olub İslâm'dan evvelki devre ait Farsca eserleri Arabca'ya çevirerek onları mahvolmakdan kurtarmışdır. Yalnız Arab dilinde eser yazan İranlı ediblerin değil, Arab ediblerinin arasında da çok büyük yeri vardır. Hicretin 142 nci senesinde öldürülmüşdür.

için bir çare düşündüler. Kullanılan alfabe üzerinde biraz değişiklikler yapdılar. Yunan alfabesi gibi sessiz harfleri daima sesli harflerle beraber yazdılar. **Din-i debîre** ismini alan bu yazı, Milâdın altıncı asrında yani Arab istilâsından az evvel ortaya çıkdı. Bu suretle **Avesta**'yı doğru okumak mümkündür. Bu mukaddes kitabın en eski nüshası **Kopenhag**'dadır.

1325 senesinde yazılmış olan bu nüshayı Danimarkalı meşhur müsteşrik **Westergard** İran'dan Danimarka'ya götürmüşdür.

Avesta dili, İran'ın mukaddes dilidir.

Avesta'dan başka bu dille yazılmış eser yokdur. Herkes tarafından kullanılmadığı için Arab hücumundan çok evvel ortadan kalkmasına ve hattâ Hahamenşî padişahlarına aid kitâbelerin Fürs, Şüşterî (Elâm) ve Babilî gibi üç dil ile yazıldığına bakılırsa bu silsile zamanında bile terkedilmiş olmasına rağmen Arab istilâsından birkaç asır sonraya kadar *"mubed"* ler arasında ölü bir dil halinde yaşamışdır.

Eğer hakikaten **Avesta** dili İran'ın garbinde revac bulsaydı hiç olmazsa (Bîstun) kitâbesi ora halkının kullandıkları dil ile yazılmış olurdu.

Zerdüşt,(1) ismine izafe edilen dinin müessisi ve o dinin mukaddes kitabı olan **Avesta**'nın sahibidir. Bu peygamberin ne zaman ve nasıl yaşadığı hakkında esaslı malûmat vermek kabil değildir. Her din müessisinin hayatı etrafında muhakkak bir efsane bulutu vardır. Pek eski zamanlarda yaşadığı zannedilen bu peygamberin de hayatı efsaneden kurtulamamışdır. Zerdüşt'ün hayatı hakkında üç esaslı menba vardır:

1- **Yunan menbaları**

2- **Zerdüştî inançları**

3- Vesikadan ziyade **nazariye ve muhakemeye dayanan düşünceler.**

Yunan Menbaları

Yunan müverrihlerinden **Herodot**, **Kteziyas** ve **Ksenofon;** Hahamenşî padişahları ile bir asırda yaşamışlar ve o zamanki İran ictimaî yaşayışına dair muhtasar malûmat vermişlerse de bu malûmat kâfi değildir. Ve sonra bu tarihçiler İran dini ve mabudları hakkında da yanlış malûmat vermişlerdir.

Bundan başka bu tarihçilerden bazılarının eserleri ortadan kaybolmuş ve o eserlerdeki malûmat ona atfen diğer müelliflerin eserlerinde yer almışdır. **Diyodor**, **Plotark**, **Fasyüs** gibi onlardan çok sonra yaşayan bu müelliflerin bildirdikleri şeyler de birbirine uymuyor. Milâd'dan evvel beşinci asırda yaşayan (Ksantus)un (muğ) lara dair yazdığı şeyleri biz (Diyojen Laers) in eserinden öğreniyoruz. Bu müverrihe göre **Zerdüşt**, Hahamenşî padişahlarından Hşayarşa (Milâddan evvel 485-465) nın Yunanistan'a hücumundan 600 sene evvel yaşamışdır.

Aristo ve **Ödoksüs**, Zerdüşt'ün Eflâtun'dan altıbin sene evvel yaşadığını söylerler ki bu hesaba göre Milâddan (6100) sene evvel yaşamış oluyor.

Milâddan evvel 3'üncü asırda yaşayan Keldanî müverrih **Brosüs**; Zerdüşt'ü Milâddan evvel 2200-2000 senelerinde Keldanistan'da saltanat süren "Med" padişahlarının ilki olarak gösterir.

---

(1) **Zerdüşt** veyahut Gatalar'da olduğu gibi (Zeretuştere) kelimesine herkes bir türlü mânâ vermişdir: Yunanlı Deinon **"yıldızı öğren"** manasına geldiğini söyler. Bu isim **"zeret"** ve **"uştra"** kelimelerinden mürekkebdir. Vindischmann ve Fr. Müller bu kelimeyi **"cesur deve sahibi"**; Kasel **"yıldızın oğlu"**; Harlez **"altın gibi parlak"** diye tercüme etmişlerdir. Darmsteter, kelimenin birinci cüz'ünü **"zeratu, zert"** yani **sarı**, Bardolome **"zerent"** yani ihtiyar diye tefsir etmişlerdir.
Zerd kelimesi Avesta'da (Zairiti) dir. **"Zerent"** ihtiyar manasına gelirse de **"uştra"** ile birleşince nasıl (Zeret) olmuşdur?
Kelimenin ikinci cüz'ü şüphesiz (deve) manasınadır. Çünkü o zaman İranîler at, deve ve öküz manalarına gelen, *"gaz, eşfer, esb"* kelimeleriyle mürekkeb hususî isimler alırlardı.

Milâdın (304) senesinde ölen **Porfiryüs**, Zerdüş'tün, meşhur filozof Pisagor'un hocası olduğunu beyan ederek onun Milâd'dan evvel 6'ncı asrın yarısında yaşadığını söyler. Yunanlı müverrih ve şair **Agasiyas** der ki: *"İranlılar Zerdüşt'ün (Güştasb) zamanında yaşadığını söylerler. Fakat bu Güştasb aceba (Darius) un babası olan Güştasb mıdır yoksa başka birisi mi?"*

Bütün bu ihtimallerden çıkan netice Zerdüşt'ün çok eski, "Med" saltanatının teşekkülünden yani Milâd'dan sekiz dokuz asır evvel olduğu ve bundan 2 bin sene evvel de hayatı hakkında mevsuk birşey bilinmediğidir.

Zerdüştî İnançları

Zerdüştîler'in inançlarına göre Zerdüşt, İskender'den 300 senc evvel zuhur etmişdir. Bundehiş, Hahamenşî saltanatının yıkılmasından 258 sene evvel olduğunu yazar. Bu suretle Zerdüşt, Dara'nın babası (Güştasb) zamanına tesadüf eder [2]. Zerdüştî dini, peygamberinin İsa"dan 618 sene evvel doğduğuna inanır. Zerdüşt'ün efsanedeki hayatı şöyledir:

Zerdüşt (Sepitemeh) [3] ailesindendir. Babasının ismi **Puruşesb** (iki renkli, siyahlı beyazlı yahut ihtiyar at sahibi) anası (Fraşustur) un kızı **Doğduye**'dir.

İran'ın garbinde Azerbaycan'da doğmuştur [4]. İran ve Arab tarihçileri de bu fikirdedirler. Yalnız **Taberî**, **İbni Esir**, **Mirhond Filistinli**, eski müsteşriklerde **Belhli**'dir derler.

30 yaşında peygamber oldu. Adamlarından bir kısmını yanına alarak Belh'e gitti. Bu seferinde **"Vaitya"** nehrini yürüyerek geçdi ve o nehrin bir ayağı olan **"Avitak"** suyu kenarında halvete çekilip ibadetle meşgul oldu. İbadetinin 45'inci günü (Ordibehişt) ayında (Güştasb'ın saltanatının 31'inci senesinde) bir gece sabaha karşı miraca çıkdı ve ruhanî yükselmenin sonuna erişdi. Yine bu suyun kenarında (Vohumena = Behmen) nazil oldu (indi) ve dünyaya aid her şeyden el çekmesini Zerdüşt'e tenbih etdi ve onu cennete götürdü.

---

2. Bu isim üçbin yıl evvelinden itibaren İran'da kullanılır. Asuri hükümdarı (Tiglat Pilesar) a aid olup Milâd'dan 854 sene evvel yazılmış olan bir kitâbede İran büyüklerinin ismi geçer. Bunların arasında (Kuştaspi) vardır ki bu (Güştasb) dan başka bir kimse değildir. *"Şahnâme"* nin bize getirdiği millî destanlardan sarf-ı-nazar Gatalar'da dahi (Viştasp) isminde birinin o taraflarda hüküm sürdüğü yazılıdır. Daryuş'un Bistun'daki kitâbesinde kendi babalarının İran'ın cenubunda saltanat sürdükleri yazılıdır. Bunların hükûmetleri *"Med"* lerden evvel ihtimal tavaif-i mülûk vaziyetinde idi.
3. Sonradan bu kelime (Spentiman) olmuşdur. *"Beyaz asıldan, hanedandan"* demekdir.
4. Zerdüşt'e aid olduğu muhakkak sayılan **Gatalar**'da (Yasna: 46 birinci ve ikinci fıkra) kendisinin İran'ın şarkından garbına iltica etdiğini açıkca söyler.

Diğer (firişteh = melek) ler Zerdüşt'ün yanına geldiler, ona hürmet etdiler. Sonra Zerdüşt, **Ahura Mazda**'nın huzurûna çıkdı ve *"hayır dini"*nin hükümlerini öğrendi. Ahura, onu yıldızların ve feleklerin seyrinden haberdar etdi. Cennet ve cehennemi gösterdi, evvelîn ve âhırîn ilmini ona öğretdi. Firiştehler Zerdüşt'ün göğsüne erimiş tunç dökdüler, karnını yardılar, içindekileri çıkarıb temizlediler yine yerli yerine koydulor.

Ahura, Zerdüşt'e halkı *"hayır dini*ne davet etmesini emretdi.

Ahura'nın yanından döndüğü zaman onu (Vohumanak = Behmen) (5) karşıladı ve koyun, keçi, öküz gibi faydalı hayvanlara (zend-bar) müvekkel olan bu melek Zerdüşt'e, getirdiği dini kabul edenlere (zendbar) hayvanları hakkında sevgi ve koruma tavsiye etmesini rica etdi.

Ondan sonra Aşa Vahişta (6) (**Ortibehişt**), Zerdüşt'ün huzuruna gelerek, hayır dinini kabul edenlere ilâhî nur olan ve her türlü pisliği temizleyen **ateşi** muhterem tutmalarını emretmesini diledi. "Ordibehişt"i **Kşatra** (7) (Şehriver) takib etdi. O da peygambere dedi ki *"Sana ve senin getirdiğin dine inananlara emret, silâhlarını iyi saklasınlar, kahramanca savaşsınlar, yenilmek ve esir olmak alçaklığını kabul etmesinler."* Dördüncü firişteh (**Spenta Armaiti** (8) = İsfendarmüz): *"İnsanlara emret, yeri temiz tutsunlar."* dedi. Beşinci ve altıncı firiştehler (**Harvatat** (9) = Hordad ve **Amretat** (10) = Merdad) Zertüşt'e suyun temiz tutulması ve nebatların korunması hakkında tavsiyede bulundular.

Zerdüşt maddî âleme döndü. Artık elinde **Avesta** vardı. Buna rağmen onu sihirbazlar ve şeytanlar sardılar, eziyet etmek istediler. Zerdüşt yüksek sesle Avesta'dan birkaç parça okudu. Şeytanların bir kısmı öldü, bir kısmı amana düştü. Yeni peygamber iki sene getir-

---

(5) **Vohu** güzel. **Marah** (huy, tinet) manasınadır; ikisi biden (güzel yaradılışlı) demekdir. Ahura Mazda'nın mukaddes düşünce akıl ve ilim sıfatlarına mazhardır.

(6) **Aşa**; doğruluk, Tanrı yasası, temizlik manalarına gelir, **Aşavahişta** en iyi doğruluk demekdir. (Aşa) ve (Ürd) ikisi aynı manadadır. Yaratanın dürüstlüğünü temsil eder. Cismanî âlemde ateşin koruyucusudur.

(7) **Memleket**; Saltanat ve kudret manalarına gelir. Mazda'nın saltanat ve kudretini temsil eder. Madenlerin müvekkelidir.

8. **Spenta** mukaddes demekdir. **Spenta Armaiti** mukaddes sevgi, ihlâs, tevazu manalarına gelir. Ahura'nın sevgi sıfatına mazhardır. Yeryüzünün müvekkelidir.

9. **Selâmet, âfiyet** demekdir. Mabudun koruyucu ve kifayet sıfatını temsil eder. Suyun muhafızıdır.

10. **Ölmezlik (ebedîlik)** manasınadır. Ahura'nın eavidanîliğini temsil eder. Nebatata müvekkeldir. Bu kelimeler bugün olduğu gibi eskiden de senenin altı ayma verilen isimlerdir. Aynı zamanda her ayın içinde de altı gün bu isimleri taşır. Bunlara Emşaspend derler. Empaşspend (mukaddes ölmez) manasına gelir. Hakikî padişah **Ahura Mazda**'nın vezirleri yerindedirler. Ruhanî Âlemde **Ahura Mazda** da dahil olduğu halde yed Emşaspend vardır.

diği dini tebliğ ile uğraşdı. Muhitindeki ruhanîlerin muhalefetleri onun işini güçleştirdi. Turan'a geçdi. Turan padişahı (Erdai Tavang) **Zerdüştîliği** kabul etmedi ise de peygamberi himaye etdi. Burada muvaffakiyetsizlikle karşılaşan Zerdüşt, Seyistan'a, Kâbil'e gitdi. Kâbil padişahlarına da dinini kabul ettiremedi. Orada **Aryalar**'ın yaşadıkları yerleri gezdikten sonra nihayet "Belh" de saltanat süren "Güştasb"ın yanına gitdi. Onu dininc davet etdi. Padişahın yanında yetmiş kadar hakîm vardı. Onlarla mübahase etdi ve bütün bilgilerde hakîmleri yendi. Padişah Zerdüşt'e hürmet ederek sarayının yanında ona bir yer verdi ve Avesta'yı okuduktan sonra kendisine cevap vereceğini söyledi. Padişahın etrafındaki bilginler Zerdüşt'ü mübahase yoluyla yenemeyeccklerini anlayarak hileye sapdılar. Peygamberin yatağına kan, saç, köpek kemiği, kedi başı koydular ve Zerdüşt'ün bir sihirbaz olduğunu Padişah'a haber verdiler. "Güştasb" ansızın Zerdüşt'ün odasına girdi; o pis şeyleri görüncc kızdı ve peygamberi zindana atdırdı. Birkaç gün Zerdüşt orada kaldı. Bu esnada Güştasb'ın sevgili atlarından biri bir kazaya uğradı ve hayvanın dört ayağı karnına girdi. Hekimler, baytarlar ne kadar çalışdılarsa da atı kurtaramadılar. Zerdüşt bunu duyunca Güştasb'a atı iyi edeceğini bildirdi. Padişahın emriyle onu zindandan çıkardılar, huzura getirdiler. Zerdüşt, dört teklifi olduğunu eğer bunları kabul ederse atı iyi edeceğini söyledi. Teklifleri şunlardı:

Padişah, oğlu İsfendiyar, karısı Melike Zerdüşt'ün getirdiği dini kabul edecekler ve bu pis şeyleri Zerdüşt'ün yatağına koyanlar meydana çıkarılacak.

Güştasb teklifleri kabul edince Zerdüşt dua etdi at iyileşdi. Peygamberin yatağına pis şeyleri koyub onu sihirbazlıkla kötüleyenler idam edildiler.

Bu sırada padişahın babası ve kardeşi büyük bir hastalığa tutuldular. Hekimler tedavi edemediler. Zerdüşt dua ederek onları hastalıkdan kurtardı. Zerdüşt'ün dört teklifine karşı Güstasb ondan dört şey istedi:

1- Cennetdeki yerini görmek.

2- Yaşadığı müddetçe hiçbir felâkete uğramamak.

3- Cihanın sırlarına vakıf olmak.

4- Sonsuz yaşamak.

Zerdüşt bunları, dört isteğin birini Güştasb'a öteki üçünü de yakınlarına vermek üzere kabul etdi. Biraz süt ve nar getirdi. Avesta'dan bir parça okuyub bunların üzerine üfledi. Sütü Güştasb'a içirdi. Güştasb maddî âlemden çıkıp cennete yükseldi ve orada yerini gördü. Bir kadeh süt de Güştasb'ın veziri Camasb'a verdi (Bu Camasb sonradan Zerdüşt'ün damadı olmuşdur). Camasb bu sütü içer içmez bütün bilgilere (ulûmu evvelîn ve ahırîn) sahib oldu.

Nar danelerinden bir mikdar Isfendiyar'a verdi. Isfendiyar (rûyin-ten = tunç vücudlu) oldu. Bir kadeh süt de Isfendiyar'ın kardeşi Peşuten'e verdi. Bu da sonsuz yaşayışa nail oldu.

Güştasb üç gün süren bu düş âleminden uyanınca Zerdüşt'e inandı. Uyanıklık âleminde de yeşiller giymiş melekler gördü.

Bu meleklerin biri (Vahumenah = **Behmen**) ikincisi (Aşa Vahişta = **Ordibehişt**) üçüncüsü (**Azer Hordad**) dördüncüsü (**Azer**) ismini taşıyordu. Bunlar padişahın tahtına yaklaşdılar ve ona Zerdüşt'ün Tanrı peygamberi olduğunu bildirdiler.

Güştasb melekleri görünce kendini kaybetdi. Ayılır ayılmaz memleketin her tarafında (Ateşkede) ler yapılmasını buyurdu. Bu hâdiseler Güştasb'ın saltanatının otuzuncu senesinde oluyordu. Turan padişahı (Ercasb) Güştasb'ın Zerdüşt'e iman etmesini hoş görmedi. Çünkü Güştasb Ercasb'a haraç veriyordu. Zerdüşt buna mani oldu. Ercasb evvelâ eski haracgüzarına babalarının, dedelerinin dininden ayrılmamasını bildirdi. Güştasb hükûmet erkâniyle meşveret etdi. Zerir, İsfendiyar, Camasb gibi yeni dini kabul eden büyükler sözlerinde sebat etdiler. Neticede din kavgası başladı ve İsfendiyar Ercasb'ı yendi. Ordusu darmadağın olan Turan padişahı yurduna Güştasb da payıtahtı olan Belh'e döndüler. İsfendiyar'ı Zerdüşt dinini yaymağa memur eden Güştasb, saltanatı oğluna bırakdı.Yeni Padişah zaferler kazanıyor, Zerdüşt'ün dinini her tarafa yayıyordu. Güştasb Avesta'ya nazaran İsfendiyar'ın kardeşi olan Gerezm'in tevzirine kapılarak İsfendiyar'ı Günbedan kalesine hapsetdi.

Kendi de Seyistan'a gidib iki sene orada kaldı. Ercasb İsfendiyar'ın mahbus, Güştasb'ın da payıtahtdan uzakta bulunduğunu duyunca oğlunun kumandası altında Belh'e bir ordu gönderdi.Türkler ansızın şehre hücum edib zabtetdiler. **Zerdüşt**, bu savaşta /Turberatur) adlı bir Türk tarafından yaralandı ve öldü. **Zerdüşt** o zaman yetmiş yaşında idi. Güştasb bunu duyunca acele Belh'e döndü, Ercasb'ın ordusunu bozdu ve bir dağa çekilerek Camasb'ı İsfendiyar'a gönderdi. İsfendiyar Ercasb'ı ikinci defa hezimete uğratdı ve arkasını bırakmadı; Türkistan payitahtında onu ele geçirib öldürdü.

NAZARİYELER

Avesta ve eski İran hakkında (**İrannâme**) (1) isimli çok değerli bir eser yazan **Mirza Abbas**, Zerdüşt ile Musa'yı hazırlayan medeniyet ve cemiyetleri tedkik ederek diyor ki: (2)

Zerdüşt'ün zuhuru zamanında Belh bilgi ve medeniyet merkezi idi. O zaman Arya kavmi yurdundan yeni göçüb; bazısı şimal ve şark, belki bir fırka da şimali garbî yani Kafkas tarafından İran hududuna girmiş, orada fütuhat yapdıktan sonra muhtelif beylikler teşkil eylemişlerdi. İçlerinden derin düşünen insanlar zuhur ve yaradılışın insanı şaşırtan şeylerini takdis eylemişler onları vezinli sözlerle öğmüşlerdir.

---

(1) 1925 senesinde Haydarabad (Deken) de basılmışdır.

(2) S: 60, 61.

Bu devrenin en yükseldiği bir zamanda İran'ın büyük ahlâk düzelticisi **Zerdüşt** meydana çıkmışdır. Bu hakîm, nur ve zulmet, kuvvet ve maddeyi bildirdi. Ondan sonra gelen ahlâkçılar temelde beraber olup bazı ikinci derecede kalan (furu') da ayrılırlar.

Zerdüşt'ün zuhuru zamanını iyice anlamak için onun eserine bakmamız gerekdir:

"Zedüşt dininin temeli, Ahura Mazda'nın tarafını tutub Ahriman'la savaş yapmakdır. O zamanın cemiyeti savaş halinde idi. Zerdüşt dinini himaye eden Güstasb, baba ve dedelerinin dinini bırakmıyan Ercasb ile harbediyordu. Böyle kavgalar milletlerin çocukluk devresini geçirib gençlik çağına erişdikleri zamanlarda vukua gelir. Reisler birbirlerine üstün olmak isterler. Böyle rekabetler uzun ve korkunç bir savaşla sona erer. Meselâ ***Tevrat, Kur'an, Rig Veda*** *genç ve ateşli bir cemiyetin ifadesidir. İçinde cür'et, doğruluk, iş, savaş, himmetlik ve korku ile yalvarma (havf ve rica) vardır; okuyana yeni bir can verir, insanı dünya işlerinde ileri götürür. Bununla beraber ahlâkı da güzelleşdirir. Bir de* ***Buda, İsa*** *ve* ***Mani****'nin eserlerine bakalım: Bunlar da ihtiyarlamış bir cemiyeti gösterir. Okuyana sabır, yavaş huyluluk, bağışlama, barış, kimseyi incitmemek, dünyayı terketmek, kanaat, bir köşeye çekilmek öğütleri verir; hareketsiz, cansız bir ahlâka sürükler. Eğer Zerdüşt'ün Büyük Daryuş zamanında veya ondan evvel (yani İsa'dan 5, 6 asır evvel) yaşadığını söylersek yanılırız. Çünkü o asrın ruhî haleti Zerdüşt'ün fikirlerine uygun değildir. O asırda* ***Buda*** *ve* ***Konfüçyüs*** *gibi sükûn ve huzur tavsiye eden ahlâklar zuhur etmişdir. İran o zaman ilerlemesinin son derecesine erişmişdi. Halbuki, Zerdüşt bu ilerlemenin ilk çağlarında meydana çıkmışdır:* ***Musa*** *ile* ***Zerdüşt****'ün yaşayışları ve eserleri arasında, birbirlerinden çok uzakda yaşamalarına rağmen çok benzeyiş vardır. Bu benzeyiş, aynı veya birbirlerine çok yakın asırlarda yaşamalarındandır. Musa'nın düşmanı* ***Firavun****, Zerdüşt'ün düşmanı* ***Ercasb*** *idi. Musa Nil nehrinden, Zerdüşt "Daitya" ırmağından geçmişdi. İkisi de sihirbazlarla uğraşdılar. Musa, Tur dağında* ***Tanrı*** *ile konuşdu, ona yalvardı. Zerdüşt "Sevlen, Seblan" dağında* ***Ahura Mazda*** *ile görüşdü.*

Musa Tur'dan ***Tevrat*** *getirdi; Zerdüşt Sevlen'den* ***Avesta*** *ile döndü. Musa'nın mucizesi olan* ***"Yed-i beyza"****ya mukabil Zerdüşt'ün elinde alev saçan bir* ***ateş*** *vardı.* ***Bu*** *iki peygamberden biri Aryanî öteki Samî olduğu halde getirdileri ahkâm arasında o derece benzeyiş vardı ki müsteşrikler Babil esareti ve Hahamenşî sülâlesi zamanında Beni İsrail'in Zerdüştî akidelerini kendi inançlarına katışdırdıklarına hükmetmişlerdir. Bu muhakemeye göre Zerdüşt'ün zuhurunu Musa'nın yaşadığı asra (İsa'dan 12, 15 asır evvel) yakın bir zamana çıkararak yanlış yapmış olmayız.* ***Rig Veda*** *da Avesta'dan az evvel yazılmışdır."...*

Aynı müellif, Avesta'nın bir elden ve bir zamanda çıkmayıp birçok Zerdüştler'in eseri olduğuna hükmediyor. Ve Zerdüşt'ün ilk yetişen bir hakîm adı olup bu adı sonradan onun aşiretinden olan ve ruhanî reisliği elinde tutan başka şahısların bir lâkab olarak kullandıklarını söylüyor.

Peygamberin doğduğu yer hakkındaki ihtilâflar da bu suretle halledilmiş oluyor. **İrannâme** sahibi *"İhtimal (Belh) de bir Zerdüşt yetiştirmişdir; çinki bu vilâyetlerin herbiri bir zamcın ruhanî reislerin merkezi olmuşdur ve Sasanîler zamanında ruhanî reise Zerdüşt, Rey şehrinde oturan en büyük ruhanîye de Büyük Zerdüşt ünvanını verirlerdi."* diyor.

AVESTA NASIL TOPLANMIŞDIR VE KAÇ PARÇADIR?

Halife Memun zamanında büyük Zerdüştî ruhanîsi (Ater Feren Baga [3] püseri Ferruh Zad) tarafından yazılan ve Zerdüştîliğin tarih, edebiyat ve âyinini ihtiva eden **(Dingerd)** adlı esere bakılırsa [4] Avesta 21 nüsükdür ve Zerdüşt tarafından Güştasb'a veya Dara'nın oğlu Dra'ya verilmiştir. Avesta bin fasıllık bir kitabmış. Bu mukaddes kitabın iki nüshasından biri "Şapigân" hazinesinde, diğeri de Dejnüpişte (Evrak Hazinesi, Defterhane) de saklanıyormuş. İskender istilâsında bir nüshası yanmış. Ötekini Yunanlılar (Şapigân) dan alıp kendi dillerine tercüme etmişler. Avesta dağılmışdı. Bunu önce Eşgâniyan sülâlesinden **Belâş** toplamışdır. Bu hükümdar, (Darmsteter)e göre Milâdın 51-78 seneleri arasında yaşayan Birinci Belâş'dır [5]. Eşgâniyan'ın son zamanlarında İran üzerinden Yunan nüfuzu yavaş yavaş kalkıyordu. Sasanî devleti ise İran milliyetine dayanan bir devletdi.

Bu saltanatı kuran Erdişir'in (227-241 Milâdî) dedesi, (İstahr) daki (Anahît = Nahid) mabedinin mütevellisi idi. Erdişir saltanata geçer geçmez en büyük gayretini Zerdüştîliği diriltmeğe sarfetdi.

Paralarının üzerindeki (**Ateşkede**) resmi millî bir alâmetdi. Kitabelerinde kendine (Mazda yasna = Mazdayı öğen) sıfatını vermişdi.

Bunun oğlu Birinci Şapur (241 - 272) ve ondan sonra gelen Sasanî hükümdarları Avesta'ya çok ehemmiyet verdiler ve onu şerh ve tefsir ettirdiler. Üçüncü Şapur (309 - 370) zamanında tekrar gözden geçirilib ihtilâflı noktaları halledildikten sonra resmî bir şekil aldı. Avesta'nın Pehlevî tefsiri, (Horde Avesta) yı yazan (Azerbod Mehrispend) elinde son ve katî şeklini aldıktan sonra da ona ilâveler ve şerhler yapıldı. Meselâ (Vendidad) ın Pehlevî tefsiri Milâdın 528 senesinde bugünkü şeklini almışdır.

(Dingerd) in verdiği malûmata göre, **Avesta** (21) nüsük (defter) dür. (Nâter) adlı beşinci nüskün yalnız Avesta metni elde olub Pehlevî tefsiri kaybolmuşdur. X' uncu nüsük olan Vaştag (Veşteg) ın ise ne metni ne de tefsiri mevcuddur. (Dingerd) e göre, Sasaniyan

---

(3) Hudavend, Efendi manasına.

(4) Fasıl. 8, 9.

(5) Gataları Farsca'ya çeviren (Pur Davud), Milâdın 148-191 seneleri arasında yaşayan Üçüncü Belâş olduğuna ihtimal vermektedir.

Avesta'sının 19' uncu nüskü (Vendidad) bugün tamamen eldedir. (Dingerd) in yazıldığı zaman olan 9' uncu asırda (Veşteg) ve (Nâter) den başka Sasaniyan Avestasının tamamı elde imiş.

(Dingerd) 21 nüskü üçe ayırır:

1- Gasanik (Gatalar)

2- Hâta Manserik

3- Datik

Gasanik yani **Gatalar** yüksek ahlâkî umdeleri, **Hâta Manşerik** ahlâkî bahislerle din kanunlarını, **Datik** yalnız kanunları havidir. Bu üç kısımdan her birinde yedişer nüsük vardır. Birinci nüsük olan (Gasanik) in başında (Stot Yeşt) gelir. Gatalar, Sasaniyan zamanındaki şekliyle bize kadar gelmişdir. Umumiyetle denebilir ki, Avesta'nın dua ve ibadet için gerek (mobed) lere ve gerek halka lâzım olan kısmı saklanmış; az ihtiyaç duyulan kısımları zayi edilmişdir. **Bugünkü Avesta** beş cüz'den mürekkebdir.

1- Yesna

2- Vispered

3- Vendidad

4- Yeşt

5- Horde Avesta

YESNA

Avesta'nın en mühim kısmıdır; tapmak, öğmek, niyaz, yalvarmak, bayram manalarına gelir (6). Yesna dinî merasim esnasında okunur. Topu (72) fasıldır. Her fasla (Haiti, bugün Hâ) diyorlar. Parsîler Yesna'yi iki büyük kısma ayırırlar:

1- 1-27

2- 28-72

Bu 72 fasıldan 17 Haiti Gatalar'a aid olup Avesta'nın en eski kısmı sayılır.

VİSPERED

Bu kelime (Visperetu) dur ve bütün büyükler (heme serveran) manasına gelir. Pehlevîce Vesp, Pazend dilinde Hervesp hep, bütün demekdir. Red (Avesta dilinde Redu) cesur, bilgili, uslu manasına gelir.

Vispered başlıbaşına bir kitab değildir. Yesna'nın parçalarındandır ve dinî merasim esnasında Yesna'sız okunmaz. *"Vispered"* in fasıllarına Girde derler. Fasıllarının sayısı kati olarak belli değildir; 23 ile 27 fasıl arasındadır.

---

(6) Bu kelime Sanskritcede (yecene), Pehlevîde (yezişn) dir.

VENDİDAD

Üç kelimeden mürekkeb olub *"Şeytana zıt kanun"* demekdir. *"Vendidad"* dinî merasimde okunmaz. Mevzuları muhtelifdir. *"Vendidad"*ın fasıllarına Fergerd ismi verilir. 22 fasıldır:

1 inci *"fergerd"* : yeryüzünün ve memleketlerin yaradılışı hakkındadır.

2 nci *"fergerd"* : Cem - yem destanıdır.

3 üncü *"fergerd"* : dünyanın iyiliği ve kötülüğü hakkındadır.

4 - 21 inci *"fergerd"* : yemin etmek, vadini tutmak, ahdini bozmak, temizlik, yıkanmak, suyu temiz tutmak, ölüye aid merasim, leş ve pislikten kaçınmak, tövbe, inabe, keffare, hekim ücreti, doğru ve yalancı yol gösterenler (pişva), tırnak ve saç temizliği, sabah ötüp insanları ibadete çağıran horozla köpeğin meziyetleri gibi dinî hükümler ve kanunlardan bahseder.

YEŞT

Avesta'nın dördüncü cüz'üdür. Yeşt, Yesna kelimesinin ailesindendir; öğmek, yalvarmak manasına gelir. Yesna, umumî manasiyle *"öğmek"* dir; *"Yeşt"* Tanrıyı öğme, Emşaspend, Firişteh ve İzidler'e yakarışdır.

Bu gün "Yeşt"ler şiir halinde değilse de ölçülü, şairane ve yüksek hayalleri havidir. Aslen *"Yeşt"*ler *"Gata"* lar gibi sekiz, bazan on, on iki kıtalara ayrılmışdı. Sonradan üzerinde değişiklikler yapıldı; bazan tefsir metin yerine geçti ve tâbiî ölçülü şekli kayboldu. Bununla beraber onların vezinleri bugün iyice biliniyor. Bugün elimizde (21) Yeşt vardır. Bazıları kısa bazıları çok uzundur:

1- Ormuzd yeşt,(7) 2- Heft Emşaspend yeşt, 3- Ordibehişt yeşt, 4- Hordad yeşt, 5- Aban yeşt, 6- Horşid yeşt, 7- Mah yeşt, 8- Tir yeşt, 9- Guş yeşt, 10- Mihr yeşt, 11- Suruş yeşt, 12- Reşen yeşt, 13 Ferverdin yeşt, 14- Behram yeşt, 15- Ram yeşt, 16- Din yeşt, 17- Erd yeşt, 18- Eştad yeşt, 19- Zamiyad yeşt, 20- Hôm yeşt, 21- Venand yeşt.

Bunların içinde 5, 8, 10, 13, 14, 17, 19 uncu *"Yeşt"*ler çok eskidir.

HORDE AVESTA

Küçük Avesta demekdir.

Pehlevîce (Hortek Apestak) denir. Bunu yukarıda söylediğimiz gibi (Azerbod Mihr Spend) İkinci Şapur (310-379) Milâ. Son) zamanında yazmışdır. Niyaz, dualar, günün vakitleri, ayın mübarek günleri, senelik, dinî bayramlar gibi bahisleri havidir. Bunlar ufak tefek

(7) Ahurai Mazdao, (2) Büyük Melekler, (3) Aşahih Vahiştaini, (4) Haurvetâto, (5) Apaın, (6) Hvare Hşaetehi, (7) Maogo, (8) Tiştriyehi, (9) Geuş, (10) Mithrohi, (11) Sraoşahi, (12) Raşnaoş, (13) Fravaşinam, (14) Varetra ganahi, (15) Ramano, (16) Daeneyao. (17) Aşoiş, (18) Arştato, (19) Zemo, (20) Havanim, (21) Venent.

farklarla büyük Evesta'dan çıkarılmıştır. Horde Avesta'nın büyük bir kısmı Pazend diliyle yazılmışdır. Bu eserin birinci kısmı (niyayiş - yakarış) lardır. İkinci kısmı (Siruze)dir. (Siruze) ikiye ayrılır: Büyük ve küçük. Siruze'den her kısım ayın otuz gününden birine müvekkel olan firişteh için olub o gün okunur. Siruze'nin tamamı bir ölüm vak'asının otuzuncu günü okunur.

Üçüncü kısım (Gâhan) dır ki günde beş vakit namazı bildirir.

Dördüncü kısım (Âfringân) dir. Birinci Afringân ölmüş dindarların ruhlarının bağışlanması için okunur. İkincisi (Afringân Gatha) dır. Eski İran'da şemsî senenin tam 365 gün olması için her senenin sonuna beş gün katarlar. Bu suretle senenin 12 ayını tamamen otuzar gün sayarlar. Bu beş güne (Behizek) derler. İkinci Âfringân bu beş güne mahsusdur.

Üçüncü (Afringânı Reptun[8] dur ki yazın başında ve sonunda okunur.

Dördüncüsü (Afringânı Gâhenbar[9] dır ki senenin altı dinî bayramında okunur.

GATALAR

Avesta'nın en eski ve en mukaddes kısmı "Gatalar"dır. *"Gatalar" "Yesna"*nın cüz'lerindendir. Avesta'da bu kelime *"Gaha"*, Pehlevî'de *"Gas"* cem'i *"Gasan"*dır. Sonundaki (ik) sıfat ekidir. Pehlevî'de de ve Budist kitablarında nesir arasına sokulan manzum parçaların adıdır. Avesta'nın Gatası da böyle idi. **Ölçülü olduğu için (Gata = nazım, şiir, ır) denmişdir.** Fakat ölçüsü bugün İran'da kullanılan (Aruz ölçüsü) ne benzemez. Öteki Hindu Avrupaî kavimlerin şiir ölçülerine yakındır. Brahmanların *"Rig Veda"* sında birkaç mısradan bir kıta yapmışlardır. Beyitlerin sayısı, hecelerin ahengi, her mısraın muayyen yerindeki kesim (takti) bakımından *"Gatalar" "Rig Veda"* yı hatırlatır. İkisi de aynı menbadan gelmişdir. **Çok eskiden beri Gatalar Zerdüşt'ün sözleri sayılır ve hususî bir saygı ile karşılanırdı.** Sasaniyan Avesta'sında, (Stot yeşt) ismindeki birinci Gasanik nüsükün başında gelir. 57' nci Yesna'nın sekizinci fıkrasında şöyle yazar:

"Biz, Zerdüşt Spetmanın beş Gatasını ilk önce okuyan kutlu meleği öğüyoruz."

Vendidad'ın 19' uncu fergerd 38' inci fıkrasında beş Gata'dan yardım isteniyor. *"Vispered"* in birinci girdesinde de beş Gata'nın adı anılıb her birine (durud = hamdü sena) gönderilir.

Gatalar uğur ve kut vermek için Avesta'nın diğer cüzleri arasına sokulmuşdur. Eski İranlılar'ın hususî isimlerinin arasında birçok *"Pencboht"* a rastlanır.

(8) Rapitvina.

(9) Senenin altı faslından her birine Gâhenbar derler. Bu taksim sonraki zamanlara aiddir. Avesta seneyi yaz ve kış diye ikiye ayırır.

(Bohten) Pehlevî dilinde kurtulmak demekdir. (Penc = beş) den ise beş Gata maksuddur. Yani Gatalar tarafından kurtarılmış manasınadır. Gata'ların tamamı 17 Haiti (fasıl) 238 kıta, 896 mısra, 5560 kelimedir. **Bu şiirler bugün İran edebî âlemine en eski zamanlardan armağan kalan en eski eserlerdir.**

Gatalar sarf ve nahiv, dil, tabir, fikir itibariyle Avesta'nın öteki kısımlarından farklıdır. Onda kullanılan birçok lûgatler Avesta'da yokdur. Bu lûgatlerin benzerlerini Brahmanlar'ın en eski dinî kitablarında aramak lâzımdır. Brahman ve Budist kitaplarında Gata kelimesinin manasına bakılırsa Avesta Gatasına bugün elde olmayan mensur bahislerin bir cüz'ü demek kabildir. **Bu bahisleri belki iyice ezberlensin diye ölçülü bir halę koymuşlardır.**

Bu biçimde yazmak Hindu-Avrupaî kavimlere mahsusdur. Gatalar'ın bugünkü hali de, eskiden mensur bahisler arasına katılmış ölçülü parçalar olduğunu isbat eder. Çünkü birçoklarının başı ve sonu yokdur; birçok yerlerde de birden kesilmiş ve tamamlanmamışdır. Bu onun manasını tamamlayan ve aydınlatan nesir kısmının ortadan kalkdığını, **şiir kısmının ise hafızalarda yaşadığını gösterir.** Bazı yerlerde birkaç kıt'anın birbirine bağlı olması ise ya aradaki mensur aralığın çok az olmasından veya hiç olmamasından ileri gelmişdir. Mamafi Gatalar'ın böyle dağınık olması onların vuzuhunu bozmaz. Bilâkis **beş Gata fikir ve hayal bakımından başdan başa birbirine bağlıdır. Denilebilir ki Sasanî zamanının Gataları bugün hemen hemen tamamen eldedir. Gatalar, Zerdüşt'ün kendi sözleridir.** Avesta'daki beş Gata Tevrat'daki beş (sefer)e benzer.

1'İNCİ GATA

EHNUD GAT

Birinci Gata'nın ismi (Ehune veiti) yani (Ehune veiti) ile başlayan Gata demekdir.

Bu Gata'nın ismi bugün mevcud olmayan bir kıt'anın ilk iki kelimesinden alınmışdır. Bu kelimenin manası (**Büyük, baş, sahib**) dir. Birinci *"Gata"* nın ismi Pehlevî'de (Ehnud Gat) dır. Ehnud Gat yedi (Hâ) yı ihtiva eder. 1, 2, 3 üncü (Hâ) lar on birer kıt'a, 4 üncü 22; 5 inci 16; 6 ncı 14; 7 nci ise 15 kıt'alıdır. (Ehnud) un her kıt'ası 3 mısra, her mısra 16 hecelidir. Kesim yeri 7 nci heceden sonradır. 7+9.

Mensur 7 Hâ - Birinci Gata'dan sonra (Heptin Haiti = yedi parça) başlar. Bu, nesir olduğu için Gata'ya dahil değildir. Fakat eskiden beri bu parçayı birinci Gata ile ikinci Gata arasına koymuşlardır. Bunlar Gata'ya benzerler, aralarındaki fark birinin manzum diğerinin mensur olmasıdır. Bir de bu yedi (Hâ) Gatalar kadar eski değildir. 35 inci Yesna'dan 42 nci Yesna'ya kadar devam eder.

2'İNCİ GATA

UŞTUD (UŞTEVEİTİ) GAT

"Uşte" yani **selâmet** ve **afiyet** ile başlayan Gata demekdir. 43 üncü Yesna'dan 46 ncı Yesna'ya kadar devam eder. 4 (Hâ) dan ibaretdir. 1 inci (Hâ) da 16, ikincide 20, 3 üncüde 11, 4 üncüde 19 kıt'a vardır. Her kıt'a beş mısralı, her mısra 11 hecelidir. Kesim yeri dördüncü hecededir. 4 + 7.

3'ÜNCÜ GATA

SPENTMED (SPENTAMAİNYU) GAT

Bu Gata'nın ismi (**mukaddes akıl**) manasınadır. Dört (Hâ) yı havidir. 47 nci Yesna'dan 50 nci Yesna'ya kadar devam eder. 1 inci (Hâ) da 6,2 ve 3 üncülerde 12; 4 üncüde 11 kıt'a vardır. Her kıt'a 4 mısra ve 11 hecelidir. Kesim yeri 4 üncü hecededir: 4 + 7.

4'ÜNCÜ GATA

VOHU HIŞTER (VOHU HOŞATRA) GAT

Bu Gata'nın ismi (**İyi güç, güzel memleket**) manasına gelir. 1 (Hâ) yı havidir. 22 kıt'adan ibaret olan bu (Hâ) 51 inci Yesna'dır. Her kıt'a 3 mısra, her mısra 14 hecedir. Kesim yeri ortadadır. 7 + 7.

Bu Gata'dan sonra mensur bir (Hâ) başlar. 52 nci Yesna bu kısa (Hâ) dır.

5'İNCİ GATA

VEHİŞTVEŞT (VOHİŞTAİŞTAY) GAT

Bu Gata'nın ismi (**en iyi dilek, en iyi zenginlik**) manasına gelir. Dokuz kıt'adan mürekkebdir. Her kıt'anın iki kısa iki uzun mısraı vardır. Kısa mısraların herbiri 12 şer hecedir. Kesim yeri yedinci hecededir: 7 + 5.

Büyük mısralar (19) hecelidir. Kesim yerleri yedinci ve on dördüncü hecelerdedir. 7 + 7 + 5.

YESNA : 28

Zerdüşt'ün düşüncesi, sözü ve işi başdan başa ilham eseridir. Ey Emşaspendler, bu (dua) (1) Gata'yı kabul ediniz. Mukaddes Gata size hamdü sena olsun.

—1—

Mazda'nın mukaddes aklını sena için ellerimi yardım isteyerek kaldırır ve ey doğruluk, her şeyden evvel dilerim ki (Vohu menah = temiz tıynet) yı ve yaradılışın ruhunu hoşnud edeyim.

—2—

Ey Mazda Ahura ve ey Vohu enah, ben size hizmet edecek adamım. Doğruluk vasıtasiyle iki cihanın zaferini bana ihsan ediniz.

O zafer ki dindarlara saadet ve neş'e verir.

—3—

Ey Mazda Ahura ve ey Aşa ve ey Vohu enah ben sizin ve Arımaiti tarafından kendilerine ebedî diyar hazırlananlar için terennüm ediyorum (Gata'yı okuyorum). Şimdiye kadar kimse tarafından terennüm edilmeyen bu duaları sizden yardım istediğim zaman imdadıma koşasınız diye okuyorum.

—4—

Ben temiz tıynet ile beraber dindarların ruhlarını korumak vazifesiyle mükellef olan insanım. Çünkü iyi işi Ahura Mazda'nın nasıl mükâfatlandırdığını biliyorum. Vücudumda kudret ve kuvvet oldukça insanlara doğruluk yolunu öğreteceğim.

—5—

Ey doğruluk ne zaman sana erişeceğim? Ne zaman bir bilgiç gibi temiz tıyneti görecek, büyük Ahura'nın barigâhı ile Mazda'nın celâlini temaşa ederek sevineceğim. Umuyorum ki dil ve belâgatimle ve bu ayinin feyzi ile yol kesenleri her şeyden büyük olan (Tanrı)ın yoluna götüreyim.

—6—

Ey Mazda, vadettiğin gibi Vohumen ve Aşa ile Zerdüşt'e gelip bana sebat ve kuvvetli bir istinadgâh ihsan et. Ta ki onun yardımı ile düşmanlarımı yenip muzaffer olayım.

---

(1) Bundan evvel Gata'ya dahil olmayan bir dua okunur.

—7—

Ey doğruluk, temiz tıynetin azametini bana yardımcı et. Ey Armaiti, Güştasb ile benim dileklerimizi bağışla. Ey Mazda, ey benim padişahım, öyle yap ki senin peygamberin kendini dinleyenler (kendine itaat edenler) edinsin.

—8—

Ey her şeyden iyi olan ve en iyi doğruluğu irade eden, ünlü kahraman Fraşaoştra (2) ile kendim için ve sana inanan seni isteyen insan için, ebedî temiz tıynetliliğin niymeti olan en iyi şeyi dilerim.

—9—

Senin ihsanlarına şükrane olarak Ey Ahura Mazda, ey doğruluk ve ey temiz tıynet, daima gazabına uğramamak için çalışıyorum. Ey sen ki bizim istediğimiz senden zuhur etmişdir ve cennet umudumuz senden yanadır, senden kendi hamdü senana dair terennümler dilerim.

—10—

İşlerinin doğruluğu ve fikirlerinin temizliği dolayısiyle ihsana lâyık gördüğün insanların dileklerini yerine getir. Zira iyi biliyorum ki sana tapşırılan bu yakarışlar ve terennümler dergâhında kabule mazhar olub iyi neticeler doğurur.

—11—

Mademki doğru iş ve iyi düşünceyi halka kendilerini korumak için tavsiye ve tevdi edeceğim; öyle ise Ey Mazda bana kendi dil ve aklınla öğret ki ölümden sonraki yaşayış nasıl olacakdır?

YESNA : 29

—1—

Ey Ahura Mazda, (Yaradılışın ruhu) senin dergâhına şikâyet ediyor ve diyor ki: Beni kimin için vücuda getirdin, kim beni yaratdı? Zulüm, kavga, gazab, beni âciz, zayıf bir hale sokdu. Benim senden başka koruyucum yokdur. Bana ebedî bir yaşayış ve bahtiyarlık ihsan et.

—2—

O zaman Yaratılışın ruhunu yaratan, Aşa (doğruluk) dan sordu:

— Sen (Yaratılışın ruhu) için ona huzur verecek, onun yarı ve teselli vericisi olacak bir âdil hâkim (daver) tanıyor musun? Kimdir o kimse ki böyle bir hüküm vermeğe lâyık olsun, o kimse ki gazabı ve (yalan) ın dostlarını yensin, mahvetsin?

(2) Camasb'ın kardeşi, Zerdüşt'ün kaynatası ve hamisi.

—3—

Aşa, yaratana cevab verdi:

— Yaradılışın ruhu için kuvvetli bir yardımcı yokdur. İnsanlar arasında maiyetlerine nasıl muamele edileceğini bilen kimse yokdur. (Ahura söyler:)

Faniler arasında en kuvvetli odur ki ben onun istimdadını kabul eder ve yardımına koşarım.

—4—

"Aşa söyler:) Herkesden iyi olan Mazda, şeytan ve insanın geçmiş zamanda yaptıklarını ve bundan sonra yapacaklarını bilir. Hüküm Ahura'nındır. O ne irade ederse biz ona razıyız.

—5—

Ben ve (Yaratılışın ruhu) ikimiz ellerimizi Ahura'ya kaldırıb ona hamdü sena ediyoruz ve diliyoruz ki iyi iş yapanların zeval bulmalarını, (yalan)a dost olanların (doğru) yolunda çalışanlara galib gelmelerini reva görmesin.

—6—

O zaman Mazda Ahura, bilen (âlim) ve din-ü mezheb yollarını tanıyan Tanrı kendi söyler:

— Senin için mukaddes ayine göre hareket eden âdil bir hâkim yokdur. Huda hayvan besleyen köylüyü sana tesliyetkâr olarak verdi.

—7—

Bu hamdü sena terennümleri iradesi doğrulukla müsavi olan bir Ahura Mazda'dandır ve cihanın ve cihandaki doğru işli insanların kurtuluşu ve saadeti için nazil olmuşdur.

(Yarıdılışın ruhu sorar:) Ey Vohumen insanlar arasında kim beni korumak için seçilmişdir.

—8—

(Vohumen cevab verir:) İhâhî ayîni kabul eden biricik şahıs (Zerdüşt İspentman) dır. Ey Mazda doğruluk fikrini yayan odur. Bu sebebden ona güzel söz (belâğat) verilmişdir.

—9—

O zaman (Yarıdılışın ruhu) coşdu; (söyler:) âciz bir adamın avazı kulağıma geldi. Ben yürekli ve güçlü bir er istiyordum. Ne zaman böyle yüksek bir kahraman feryadıma koşacak?

—10—

(Zerdüşt söyler:) Ey Ahura, Yaradılışın ruhuna kudret kuvvet ihsan et ve (doğruluk),

(temiz tıynet) ile gücünü artır ki onun kuvvetiyle sulh ve rahatlık kararlaşsın. Evet ey Mazda ben anladım ki sen onu artırabilirsin.

—11—

— Adalet, temiz düşünce ve şehriyarlık nerede? O halde ey insanlar beni kabul ediniz, ta ki bütün benim yolumda gidenler anlasın. (Yaradılışın ruhu söyler:) Ey Ahura, işte bizim sığınacağımız, dayanacağımız geldi. Bunun şükranesi olarak sana hamdü sena sunuyoruz.

YESNA : 30

—1—

İşte dinlemek isteyenler için sözüm var: Her şeyden evvel bilen adam, Ahura'ya hamdü sena ve Vohumen'e yakarmak için olan bu terennümleri ve bunu dinleyib (itaat edib) doğrudan doğruya parlak saraya (cennete) giden insanın saadeti aklına yerleşdirmelidir.

—2—

Bu en büyük sözlere kulak veriniz. Onları aydın bir düşünce ile mutalâa ediniz. Bu iki ayîn (yalan ve doğruluk) arasındaki farkı düşününüz. Ondan evvelki son gün erişir ve herkes kendi kendine dinini ihtiyar eder. Ola ki sonunda muradımıza ereriz.

—3—

İlk önce tasavvur âleminde zuhur eden o ikiz iki cevherden (3) birisi düşüncede, sözde ve işde iyilikdir; öteki de kötülükdür (düşüncede, sözde, işde). Bilgili adam bu ikisinden kötülüğü değil iyiliği seçmelidir.

—4—

Bu iki cevher buluşdukları zaman yaşayış ve ölümü vücuda getirdiler. Bu yüzdendir ki akıbet yalana tapanlar en kötü yere (cehennem) doğruluk arkasından gidenler en iyi yere (cennet) gideceklerdir.

—5—

Yalana tapan bu iki cevherden en kötü işi seçmişdir. Doğruluk arkasından giden daima işi ile Mazda Ahura'nın hoşnudluğunu kazanmış ve ilâhî bir bezekle bezenmiş olanı (hurdeynuy) ihtiyar etmişdir.

—6—

"*Div*" ler de bu iki cevher arasında iyiyi kötüden ayırmadılar. Zira birbirleriyle

(3) Aslî ve kadimî yerinde kullanılmışdır.

danışdıkları zaman aldatma (divi) gelip yetişdi; onlar da naçar en kötü düşünceyi seçdiler. O zaman gazaba yönelib onun vasıtasiyle insan yaşayışını mahvederler.

—7—

İlâhî kudret (Hşatra), temiz tıynet (Vohu mena), doğruluk (Aşa) da insanın yardımına koşdular. Sevgi meleği (Armaiti) insan kalıbına son imtihan gününde mükâfat görebilsin diye payidarlık ve sebat bağışladı.

—8—

Ey Ahura Mazda günahkârlar için senin cezan erişdiği zaman Vohumen de yalanı kıskıvrak bağlayıb doğrunun eline teslim edenler için senin emrinle ebedî diyarı hazırlar.

—9—

Biz insanlara doğru yol gösterenler gibi yaşamak istiyoruz. Ola ki Mazda ve melekleri bizim tarafımıza gelirler ve bize doğruluk ve yardım bağışlarlar; ta ki düşüncemiz bilginin menbaına yol bulsun.

—10—

Ondan sonra cihanın rahatlığına yalan felâketi erişir. Mazda, Vohumen ve Asa'nın kutlu sarayında vadedilen mükâfat hayırlı işler görüb iyi ad bırakanlara verilir.

—11—

Ey insanlar, eğer Mazda'nın ezelî hükmünden nasib aldınızsa ve bu dünya ile ahiretin saadetinden, yalana tapanın ebedî ziyan ve azabından, iyilik isteyenlerin menfaat ve hazzından haberdar oldunuzsa o zaman sizin için güzel bir istikbal vardır

../..

YESNA : 31

—1—

Buyurduğum vechile işte bir söz söyleyeceğim ki onu işitmek, yalanın hükmüne kulak verib doğruluğa aid olan her şeyi mahvedenler için acıdır; fakat yürekden Mazda'ya inananlar için güzel ve tatlıdır.

—2—

Seçilecek en iyi yol size gösterilmediyse ben âdil bir hâkim sıfatiyle size koşuyorum. Öyle âdil hâkim ki Ahura Mazda dahi onun doğruluğuna ve iffetine şahiddir. Ta ki hepimiz mukaddes ayinin gösterdiği yolda yaşayalım.

—3—

Bu iki güruh için (Senta mainyu) ve (Azer) in eliyle ne mükâfat ve ne mücazat vereceksin? Din yolunda çalışan insanın akıbeti ne olacakdır?

Ey Mazda, beni kendi dil ve sözünle bunlardan haberdar buyur ki ben onları insanlara tebliğ edeyim.

—4—

Doğrulukdan istimdad edib Mazda ve melekleri çağırıldıkları zaman, (Aşa) ve (Armaiti) den (yardım dilersiniz) o zaman ey Vohumen, ebedî âlemi umabilir ve onun kuvvetiyle yalana karşı zafer kazanabiliriz.

—5—

Ey Aşa beni en iyi hazzımdan haberdar et; ta ki ey Vohumen onu birbirinden ayırd edib bana niçin hased etdiklerini anlayayım ve ezberliyeyim. Ey Mazda Ahura bana vücuda gelecek şeylerle varlık şeklini kabul etmeyecek şeyleri öğret.

—6—

Temiz tıynetliliğin bereketiyle mevcud ve payidar olan İlâhî diyarın en iyi hazzından yani Mazda'nın cenneti âleminden o kimse nasib alsın ki beni tekâmülün kutlu terennümünden ve doğruluğun ebedîliğinden haberdâr eder.

—7—

Yaradılışın ilk gününde bu güzel barigâhın aydın olmasını düşünen, kendi aklının kudretiyle doğruluğu yaratandır. Ey Mazda Ahura, o barigâh daima senin yülseltdiğin iyi tıynetlilerin makamıdır.

—8—

Ey Mazda sana gönül gözü ile bakdığım zaman düşüncemin kuvvetiyle anladım ki evvel sensin, ahır sensin, temiz tıynetin babası sensin, doğruluğu yaratan sensin, cihan eşlerinin âdil hâkimi sensin.

—9—

Armaiti senindir, hayvanları yaratan kudret ve çiftçilerle çifçi olmayanlardan herhangi birine sığınmak hususunda onları serbest bırakan parlak akıl sendendir.

—10—

Beygir bu ikisinden temiz tıynetin dostu olan çalışkan çiftçiyi tercih etdi. Çiftçi olmayan (çadırnişin = çadırda oturan) onu bulmak için ne kadar kendini azaba soksa senin beğenilen, öğülen haberin sayesinde muvaffak olmaz.

—11—

Ey Mazda, sen yaradılışın ilk gününde kendi aklından beşer, din ve düşünce kuvveti yaratdığın ve hayatı madde kalıbına sokduğun ve iş ve irade yaratdığın zaman istedin ki her bir kimse kendi iradesiyle içinden inandığı yolda yürüsün.

—12—

O ilk günde birisi ölçülü, tartılı sözlerle sesini yükseltmiş; bir başkası yalan sözle kavga koparmış; bilen bilmeyen herkes duygu ve düşüncesine yakışanı yapıyor; Armaiti birini bırakıb birine koşuyar ve hâlâ tereddüd içinde olanlara öğüd veriyor.

—13—

Aşikâr olsun gizli olsan cezaya lâyık olan her işi, hatta en büyük tövbeye lâyık olan en küçük kötü bir işi sen (Aşa)nın yardımiyle bilirsin ve parlak gözlerinle her şeyi görürsün.

—14—

Ey Ahura, senden soruyorum: Hesab günü gelib geçdiği zaman defteri amellerine göre doğruluğun dostları sırasına girenlerin âkıbetleri ve yalana yar olanların cezaları nasıl olacakdır?

—15—

Senden soruyorum ey Ahura, fenalığın ve yalana tapınmanın hüküm sürmesi için çalışanın cezası nedir?

O fena adamın ki köylüden kendine hiç bir zarar (incitme) gelmediği halde işi gücü hayvanları ve çalışan köylüleri incitmekdir.

—16—

Senden soruyorum, eğer bir bilen (4) doğruluk sayesinde hanümanı, şehri, köyü yücceltmek, sana benzemek isterse, ey Ahura Mazda ne zaman istediğine erişir ve nasıl davranmalıdır?

—17—

Doğruluk peşinde koşanla yalana inanandan hangisi daha büyükdür? Gerekdir ki bir bilen başka bir bileni bundan haberdar etsin. Bilmeyenin bundan fazla şaşırmış bir halde kalması yakışık almaz. Sen ey Mazda Ahura temiz tıynetlilikde bizim öğreticimiz ol.

—18—

İçinizden hiçbiri yalana tapanın sözlerine ve hükmüne kulak vermemelidir. Zira o evi barkı, şehri, köyü bozgunluğa (karışıklığa) ve fakirliğe düşürür. Öyle ise onu silâhla defediniz, (kendinizden) uzaklaştırınız.

—19—

Doğrulukdan nasibedar olanı dinleyiniz; o bileni dinleyiniz ki o, yaşayışa derman verir. O kimseyi dinleyiniz ki o, sözünü isbat için ey Ahura, senin davacılara hüküm vermek için alevlendirilen kızıl ateşinin karşısında berk durabilir.

---

(4) Bilen (dânâ)dan maksad Zerdüşt'ün kendisidir.

—20—

Doğruluk dostuna inanan ileriki yaşayışda, uzun süren bir alçaklık, karanlık, kötü yemek, ağlamak inlemek nedir bilmez. Fakat siz ey yalana tapanlar, eğer işleriniz vicdanlarınıza yol gösterirse hayatınız böyle geçecektir.

—21—

Mazda Ahura, kendi bütün gücünü, ululuk kudretini kemal (Haurvetâto) ebedîlik (Amretat), doğruluk (Aşa) hükümdarlık (Hşatra) ve temiz tıynetlilik (Vohumena) le beraber, o kimseye verir ki o, düşüncede ve işde kendisine dotdur.

—22—

Bilene ve anlayana aşikârdır ki ey Mazda Ahura, senin değerli yardımcın sözü ve işi ile doğruluğa ve iyiliğin ebedî diyarına arka (zahîr) olandır.

EHNUD GAT

YESNA : 32

—1—

(Zerdüşt söyler) Mazda Ahura'nın affına nail olmak için ileri gelenler (şürefa), çiftçiler (berazigran)(1) ve hatta siz ey divler benim öğrettiğim gibi çalışınız biz senin kölelerin gibi sana düşman olanları senden uzaklaşdırmak istiyoruz.

—2—

Onlara (2) temiz tıynet ve aydınlık (nur) ile birleşmiş olan yaratan; Mazda Ahura (Hştra) vasıtasiyle cevap verir: Sizin içinizde dindar (zahid) ve mukaddes olanların yürekden gelen ibadetleri dolayısiyle biz sizi kendimizden sayıyoruz.

—3—

(Zerdüşt söyler) Fakat söz ey şeytanlar ve sizi öğen kimse, kötü tıynetlilerin soyundansınız. Sizin yapdığınız yalan, kendini beğenmek ve bir zamandan beri yedi iklime şöhreti yayılan bu neviden işlerdir.

—4—

İnsanlara en kötü darbeyi vurana inandığınızdan beri size iyi düşünceden uzak, Ahura Mazda'nın emirlerinden kaçan, mukaddes ayinden yüz çeviren şeytanların dostu adını vermek gerek.

(1) Bu kıt'ada Zerdüşt insanlardan üç tabakaya ve divlere hitab ediyor; fakat yalnız bu üç tabaka (sınıf) cevab veriyor.

(2) (Onlar) dan maksad olan yukarıda söylediğimiz üç sınıfdır.

—5—

Siz ey şeytanlar, onun[3] (Grihma) ve mayub tıynetin kendi kötü düşünce ve sözile size öğretdiği işi yaparak insanları iyi ve sonsuz yaşayışdan mahrum ediyorsunuz. Hem yalana tapana insan yaşayışını mahvetmeyi o (Grihma) öğretmişdir.

—6—

O, günahının çokluğundan istediği gibi bir şöhret bırakmağa muvaffak oldu. Ey Ahura, sen herkesi hizmetini bilir ve hatırında tutarsın. Sen kendi bütün aklınla ondan haberdarsın. Ey Mazda ve ey Aşa, onun muhakemesi senin ebedî diyarında yapılacakdır.

—7—

Bu günahlardan hiçbiri bilen bir adamdan zuhur etmemelidir. Zira bilindiği gibi erimiş madenle yapılması kararlaşdırılmış olan bir imtihandan sonra netice ve menfaate erişecekler. Günahın akıbetini, ey Mazda Ahura, sen herkesden iyi bilirsin.

—8—

(Vivehvent) in [4] oğlu (Cem)in [5] günahkârlardan olduğu aşikârdır. O kimse ki insanların hoşuna gitmek için onlara et yemesini öğretmişdir. Ey Mazda ileride ikimizin arasındaki davayı sen halledeceksin.

—9—

İnsanı yoldan azdıran öğretici bütün yaşayışı ve dini lekeler ve insanların, temiz tıynetlilerin değerini tanımalarına mani olur, Ey Mazda ve ey Aşa ruhumdan gelen ve şikâyetlerle senin dergâhına şekvaciyim.

—10—

Bu o kimsedir ki mukaddes sözü lekeleyib hayvanları ve güneşi çirkinlikle yadediyor. Bu öyle bir çirkinlikdir ki gözlerle görülebilir. Akıllıları yalana tapanlardan sayıyor. Otlakları viran ediyor, doğruluğun arkasında koşanlara karşı silâh kullanıyor.

---

(3) Divyesna'nın pişvarlarından ve peygamberlerinden biridir. Zerdüşt dinine muhalifdir.

(4) Vivehvent (Vivengehan Arablaşdırılmış şekli Vivencehan) Cemşid'in babasıdır.

(5) Avesta da ismi geçer. Vendidad 2 nci fergerdde şöyle yazar: Ahura evvelâ Cem'e peygamberlik teklif etti. Cem kendinde peygamberlik kudreti göremedi. Âciz olduğunu söyledi. Sonra saltanat verildi. Bin senelik saltanat esnasında çoğalan mahlûkatın sığışabilmesi için yeryüzünü üç misli genişletdi. Sonradan kendini büyük görmesi üzerine saltanat nuru ondan silindi. Bunun asıl ismi Yima'dır. Sonundaki (Şid) ise (Haşaeta) dır. Avesta'nın başka yerlerinde yema ekiz manasına gelir. Brehmenler'in mukaddes kitabında yema ve kızkardeşi yemi Adem ve Havva gibi bir insan soyunun ilk erkek ve dişisidir.

—11—

Onlar yaşayışı mahvetmeğe çalışan kimselerdir. Ey Mazda bu yalana tapanlar daima bu doğruluk peşinde koşanların kadınlarını erkeklerini ha ve menfaat umuduyla en iyi tıynetden uzaklaşdırmağı düşünürler.

—12—

Ey Mazda senin nefretin, öğütleriyle insanları iyi işden döndürenlerin ve sevinçden bağıra çağıra öküz kurban edenlerin üzerine olsun. Grehma ve onun yolunda gidenler ve yalana mail olan (Karpan)lar (6) ve hükûmetler onlardandır.

—13—

Grehma ve dünyada yaşayışı mahvedenler öteki dünyada çirkin tıynetliliğin sarayına girdikleri zaman her ne kadar senin peygamberinin haber irişince ağlayıb inlerlerse de yine doğruluğun yüzünü görmekden mahrum kalırlar.

—14—

Çok zamandan beri Grehma ve öküzü kurban edenler kendi bütün düşünce ve kuvvetlerini zulme hasretmişlerdir.

Zira bu suretle yalana tapanlara yardım etdiklerini sanıyorlar ve diyorlar ki (Ölümü uzaklaşdıran) (7) bizim yardımımıza koşsun diye öküz kurban edilmesi lâzımdır.

Bu sebeble Karpanlar ve öküz kurban edenlerin hanedanı zulümleri altında kaldıkları halde onlara itaat etmeyenler tarafından, mahvedilirler. Bu iki melek (Hordad, Merdad) onların şahidleridir ve onları temiz tıynet sarayına sokarlar.

—15—

Bu sebeple Karpanlar ve öküz kurban edenlerin hanedanı zulümleri altında kaldıkları halde onlara itaat etmeyenler tarafından, mahvedilirler. Bu iki melek (Hordad, Merdad) onların şahidleridir ve onları temiz tıynet sarayına sokarlar.

—16—

Her şeyden iyi, her şeyden makbul budur, ey Mazda Ahura, ki sen her şeye bilhassa yalana tapanın zulmüne mani olan beni mahvetmek isteyene galibsin.

EHNUD GAT

YESNA : 33

—1—

İlk günün ayininde emir buyurulduğu üzere adalet sahibi yaradan, yalana tapan ile

(6) Kurban ve fidye adabını güden manasınadır. Brehmenler indinde diğer ululardan sayılan Karpan Zerdüşt ayininde dine muhalifler arasındadır.

(7) Zerdüşt ayinine muhalif olan Divyesna merasiminde kullanılan esridic bir şerbetdir.

doğruluğun arkasında koşanların ceza ve mükâfatını verdiği zaman yapdığı işler arasında iyi ve kötü karışık olanların da hesabını görecek (yani ne kadar iyi ve ne kadar kötü iş yapdıklarını hesablayacak).

—2—

Yalana tapana karşı diliyle, düşüncesiyle, elleriyle savaşan veya yalan peşinde koşanlardan birini hayır dinine sokan, Mazda Ahura'nın rızasını kazanır ve kurtulur.

—3—

Doğruluğu sevenin bahtiyar olmasını isteyen, -ister din ulularından ister şürefadan, ister çiftçilerden olsun- hayvanlara hizmet eden bir kimse bir gün (Aşa) ve (Vokumen)'in bostanında (cennet) ömür sürer.

—4—

Ey Mazda ben o kimseyim ki dua ve niyazımla asi ve kötü tıynetlinin senden uzaklaşmasını isterim. Yine isterim ki şürefadan gurur, çiftçilerden komşularının yalanı, din ulularından alçak yaradılışlı olanlar, hayvanların otlağından en kötü korucu uzak olsun.

—5—

Ben yaşayış sona erdikten sonra temiz tıynetlilik ülkesinde, insanı doğruluğa ileten doğru yolda yani Mazda Ahura'nın barigâhında ey en büyük melek, seni yardıma çağıracak olan kimseyim.

—6—

Ben o önderim ki doğruluğun şaşmaz yolunu öğretdim. İşte temiz tıynetden birşey öğrenmek istiyorum ki onunla ekinciliği yoluna koyayım ve bu umudla bu ikisini (doğruluk meleği Aşa ile temiz tıynetlilik meleği Vohumen) görmek ve onlara danışmak istiyorum.

—7—

Ey her şeyden iyi, bana gel ve bana bir bak. Ey Mazda, ey doğruluk ve temiz tıynet, kendinizi bana gösteriniz; ta ki beni bana inananlardan başkaları da dinleyebilsinler. Aramızda hamdü sena ve farzları yerine getirme yolu bilinsin.

—8—

Ey Vohumen ve ey Aşa benden sadır olan her şeyi, benim gibi bir kimseden sizin gibilere sunulan namazı, size yakarmak için terennüm etdiğim sözleri doğru ve dürüst sayınız! Ey Hordad ve ey Emerdad bana kendinize mahsus olan sıfatları (selâmet ve ebedîlik) ihsan ediniz.

—9—

Ey Mazda aklını o iki güzellik yaradımcısına bağışla ki onların ışığıyle doğruluk ülkesi feyiz bulur ve öğülür. En iyi tıyneti o, benim doğru yola getirdiğim kimseye vermelidir. Muhakkak ki bu ikisinin (Hordad, Emerdad) yardımı bizim üzerimizdedir. Zira onların ruhu birbirine çok uygundur adeta bir gibidirler.

—10—

Ey Mazda mazi, hal ve istikbale aid bütün yaşayış güzelliklerini bize ihsan et. Vohumen, Hşatra ve Aşa'nın yardımlariyle cismanî yaşayışı güzel ve bahtiyar bir hale koy.

—11—

Ey her şeyden güçlü, ey Mazda, ey Armaiti, ey Aşa, ey Vohumen, ey Hşatra ey siz ki insanlara cenneti bağışlamak elinizdedir, beni dinleyiniz, hesab ve ceza gününde bana acıyınız.

—12—

Ey Ahura, kendini bana göster ve Armaiti vasıtasiyle bana güç ver. Ey Mazda kendi mukaddes aklının yardımiyle bize güç ve kuvvet ver. Yapdığımız işlere karşılık Aşa'nın nurundan mükâfat ihsan et; Vohumen vasıtasiyle bizi kuvvvetli eyle.[1]

—13—

Beni korumak için ey Ahura, ey uzağı gören; ruhanî ülkenin benzersiz lütfunu bana, inananlara vadetmelisin. Ey Armaiti mukaddes ruha doğruluğu öğret.

—14—

Zerdüşt kendi, canını, düşünce, söz ve işinin en seçilmişini bütün tevazuu ve bütün yüksekliğiyle Mazda ve doğruluğun eşiğine şükrane olarak sunuyoruz.

EHNUD GAT

YESNA : 34

Ey Mazda, biz işleri, sözleri, hamdü senaları yüzünden kendilerine sonsuzluk, doğruluk ve selâmet ölkesini ihsan etdiğin kimselerden olmak istiyoruz. Ta ki ey Ahura senin lütfundan pay alalım.

---

1. Bu altı Emsaşpend (Vohuman, Aşa .....) Gatalarda melek şeklinde göründükleri zaman Ahura ile kulları arasında feyz vasıtalarıdır. Hakikatde bunlar hakiki padişah, Ahura Mazda'nın vezirleridir ki, onun takdir ve iradesini tahakkuk etdirirler.

—2—

Ruhu doğrulukla ekiz olan temiz insan, (saklaman için), iyi tıynetlilerin iyi düşünce ve işlerini öğme terennümleriyle senin yakarış tapına (1) getiriyor Ey Mazda.

—3—

Ey Ahura ve ey Aşa, bu fidyeyi tazim ve tekrim ile size sunuyoruz; ta ki temiz tıynetin feyzi (nur) ile hepimizi cennete erişdiresiniz. Evet akıllılar sizin gibi kimselerden daima fayda ve menfaat geleceğine emindirler, Ey Mazda.

—4—

Ey Ahura, senin atcşinin alevinden -ki Aşa'nın feyzi ile kudretlidir- istiyoruz ki senin ahdine sadık kalan ve kuvvetli olan kuluna iyilik ve bahtiyarlık, düşmana da bir işaretiyle zahmet ve işkence versin.

—5—

Saltanaz sizindir, kudret sizindir ey Mazda, ey Vohumen ve ey Aşa. Sizden dileğim şudur ki âciz ve biçarelerin ellerinden tutunuz. Biz kendimizi yol kesen şeytanların ve insanların sürüsünden ayırdık.

—6—

Madem ki siz hakikatde böylesiniz (yani saltanat, kudret sahibi) ey Mazda, ey Aşa ve ey Vohumen, bu benim için bu cihandaki tekâmül ve murada ermenin bir müjdesidir; ta ki, size hamdü sena ve terennüm ile daima daha inanlı (emin), daha sevinçli olarak güveneyim.

—7—

Ey Mazda, öğretdikleri şeylerle kendilerine uyanlara meşekkat ve zahmet karşılığı olarak bir parça fayda verebilenler senin katında değerli midirler?

Ey Aşa, ben sizden başka bir sığınacak yer ve arka (Zahir) tanımıyorum. Bizi koruyunuz, bize arka olunuz!

—8—

Onlar bizi, senin iradene muhalif olarak, birçok kimseler tehlikeye düşer diye korkutuyorlar. Zira benden daha güçsüz (2) olan o doğruluğu bilmeyenlerden daha kuvvetlidir ve cennet nimetinden uzak kalacakdır.

—9—

Seni tanıyanlar katında değerli olan (Spenta Armaiti) ye haraket gözüyle bakanlar bu hareketlerinden dolayı iyi tıynetden uzak kalacaklar ve işleri başdan başa menfur ve çirkin olacakdır.

---

(1) Burada iyi tıynetliler (Mazda Yesna) dinine tâbi olanlar, temiz insan Zerdüşt, yakarış tapusu (bârgâh-ı niyâyiş) iyi ve kötü işlerin saklandığı (gencîne-i a'mâl) yerdir.

(2) Bu kıt'anın birinci kısmında Zerdüşt (Divyesna)yi öğretenler ve bunlara uyanlara kendi ve kendine uyanlardan bahsetdiği halde ikinci kısmında yalnız kendisi ile Divyesna'yi öğreteni zikrediyor.

Vahşi hayvanlar, yırtıcı canavarlar bizden nasıl kaçıyorlarsa doğruluk da onlardan öyle kaçar.

—10—

Bilen, akıllı adamı temiz tıynetin icabetdirdiği işe ve doğruluk artıran ve seven mukaddes (Armaiti) ye sevk etdi ve bilhassa ey Mazda Ahura, onu senin ruhanî ölkene umudlandırdı.

—11—

Aşa ve Armaiti'nin feyzi (pertev, nur) ile daima öğünç ve feyiz veren temiz tıynetlilik ölkesinde senin iki nimetinden pay alırlar; selâmet şarabı içer, sonsuzluk yemeği yerler. İşte sen ey Mazda, düşmanlarına düşman olanları böyle yargılarsın.

—12—

Ey Mazda, ey Aşa senin ayinin nedir; nasıl hamdü sena, nasıl yakarış istersin bize bildir; ta ki herkes Aşa vasıtasiyle nasıl mükâfat ve ceza verileceğini işitsin. Yine Aşa'nın yardımı ile temiz tıynetliliğin iyi yolunu bize göster.

—13—

Ey Mazda, akıllı ve firasetli olanların (Zerdüşt dinini himaye edenler) ruhları, kararlaşdırdığın mükâfatı almak için bana bildirdiğin ve doğruluğun feyzi ile güzelleşen yoldan, temiz tıynetlilik yolundan geçeceklerdir.

—14—

Evet ey Mazda, bu değeri yüksek mükâfatı, Vohumen'in yardımı ile bu fâni cihanda çalışana verirsin. Nasıl ki senin çalışanları akıl ve tedbire sevkeden ayininde böyle vadedilmişdir.

—15—

Ey Mazda, en güzel bilgiyi ve en güzel işi bana öğret. Ey Vohumen ve Aşa yapmağa borçlu olduğumuz hamdü senaları bize öğretiniz. Ey Ahura kendi kudretinle öyle yap ki insan senin istediğine mahrem olsun.

UŞTUD GAT

YESNA : 43

—1—

Herkesin isteği üzerine, dilekleri veren Ahura'dan istiyorum ki herkesin dileklerini yeri-

ne getirerek onlara kudret, payidarlık ve doğruluk kuvveti versin. Ey Armaiti, temiz tıynetlilik yaşayışının zenginliğinden ve menfaatinden bana bir pay ver.

—2—

En iyi şey onun nasibi olsun (yukarıki kıt'ada hacet dileyenler) Cenneti istiyene kendi mukaddes ve sevgili aklının vasıtasiyle cenneti ihsan et. Doğruluk bereketiyle bağışladığın temiz tıynetlilik rahmetini her gün yüksek yaşayışın sevinci ile ona inayet et.

—3—

O (Zerdüşt) en iyi paya nail olsun. Fani cihan saadeti için bize doğru yolu göster, manevî cihan içinde hakikî yaradılmışları Ahura'nın mukaddes barigâhına delâlet eden velâkâr insan senin gibi bilici ve mukaddesdir ey Mazda!

—4—

İstiyorum ki ey Mazda, seni kadır ve mukaddes tanıyayım. Herkesin kısmetini elinde tutub yalana tapanlara ceza ve doğruluğu sevenlere mükâfat verdiğin zaman Aşa'nın vasıtasiyle kuvvet bulan ateşinin alevi bana temiz tıynetlilik kudreti verecekdir.

—5—

Ey Mazda Ahura, seni ilk defa ezelî yaşayışı yaratdığın sırada gördüm ve mukaddes tanıdım. Seni öyle bir zamanda gördüm ki sen son gün için çirkin iş ve söze çirkin saray (cehennem) iyi iş ve söze de iyi mükâfat kararlaşdırıyordun.

—6—

O son günde ki ey Mazda sen mukaddes aklınla, Vohumen'le ve doğruluk sarayını bina için çalışmış olan Hşatra ile oraya geleceksin. O zaman Aronuiti, senin hikmetini kimse aldatamaz.

—7—

Bir zamandı ki Vohumen bana koşdu ve sordu : Sen kimsin, hangi hanedana mensubsun, eğer senden ve sana bel bağlayanlardan sual ederlerse nasıl ve hangi alâmetle kendini tanıtacaksın? İşte o zaman ben seni mukaddes tanıdım.

—8—

Ben ona dedim :

Evvelâ Zerdüşt benim gücüm yetdiği kadar yalana tapanın hakikî düşmanı, doğruluğu sevenlerin güçlü bir koruyucusu olacağım. Ta ki bu yüzden sonsuzluğun sınırları gözükmeyen ölkesine erişebileyim. Ey Mazda, seni daima böylece öğecek ve senin için terennüm edeceğim.

—9—

O zaman seni mukaddes tanıdım, ey Mazda Ahura, o zaman ki Vohumen bana koşdu ve sordu:

Kendini ne ile tanıtabilirsin?

(Zerdüşt söyler) Senin ateşin alevlendikçe ve ben onun karşısında seni öğerek fidye sundukça doğruluk arkasından ayrılmayacağım.

—10—

Bırak daima gönlümün dilediği olan Aşa'ya bakayım.

(Mazda söyler) İşte ben Armaiti ve Aşa ile sana geldim. Şimdi bize istediğini sor. Evet senin sorgun küçüğün büyüğe yöneltdiği sorguya benzer. Zira o senin en büyük hacetini ihsan edebilir.

—11—

O zaman seni mukaddes tanıdım ey Mazda Ahura, o zaman ki Vohuman bana geldi ve bana ilk defa senin ayinini öğretdi. Her ne kadar insanlar arasında bu yalvaclık benim için üzücü ve zahmetli ise de vazifemi yerine getiririm. Çünkü sen onu en iyi (bir vazife) bildin.

—12—

Sen bana, Aşa'ya gidip ayin öğretmen gerekdir dediğin zaman senin buyruğuna baş eğdim. (O zaman ki sen söyledin:) kalk, koş; ondan evvel ki benim meleğim, yoldaşı Aşa ile beraber yanlarında mal ve hazine olduğu halde iki cemaatin ücredi olan fayda ve ziyanı taksim ederler.

—13—

O zaman seni mukaddes tanıdım, ey Mazda Ahura ki Vohumen dileğimi anlamak için bana geldi. Kimsenin seni bir şeye icbar edemeyeceğini bilmekle beraber istiyorum ki bana yüksek ve güzel bir yaşayış ve bu hayat sona erdikden sonra bahsetdiğin ölkenin niymetlerini ihsan etmeği vadedesin.

—14—

Bir bilenin bir dosta ihsan edeceği şekilde senden sığınacak yer ve yardım isterim. Aşa vasıtasiyle senin kudret ve saltanatından pay aldığım gibi senin sözünü dinleyenlerle beraber kıyam edip ayinini lekeleyenlerle savaşmak istiyorum.

—15—

O zaman seni mukaddes tanıdım Ey Mazda Ahura, bir zamanda ki Vohumen bana geldi ve her şeyden iyi olan (Tuşnamaiti) [1] bana bildirdi ki:

Yalana tapanları sevindirecek hiçbir şey yapmamalıdır. Zira bu hareket bütün doğruluk yolunda gidenlerin düşmanlığını celbeder.

---

(1) Sevgi, alçak gönüllülük ve tahammül meleğidir.

—16—

Ey Ahura, o Zerdüşt senin ruhlarının en mukaddesini kendisi için seçdi.

Ey Mazda doğruluk kalıb (kâlbed) gibi (metin) olsun. Sevgi meleği (Armaiti) güneşe benzeyen ölkesinde yaşayış ve kuvvetle dolu olsun. Vohumen de herkesi yapdığı işlere göre iyi mükâfatla okşasın.

UŞTUD GAT

YESNA : 44

—1—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir: Sizin gibilere yalvarmak için edilecek hamdü sena nasıl olmalıdır?

Ey Mazda, senin gibi bir kimse gerekdir ki, benim gibi bir sevene onu öğretsin.

Ve dostum Aşa'nın yardımı ile bizi korumalısın; ta ki temiz tıynet bize yönelsin.

—2—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir: Cihanın yaradıldığı zamandan beri faydalı ve iyi iş gören öteki insanlar mükâfat görecekler midir?

— Evet o (Zerdüşt), yaşayışı seven ve ona yardım eden kimseler.

Ey Mazda, Aşa insanların yapdıkları şeyleri iyi hatırında tutar.

—3—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir: Yaradılışın ilk gününde doğruluğun babası olan kimdir?

Kimdir o kimse ki güneşi ve yıldızı gezmişdir? Kimdir o kimse ki ay bazan onunla dolu bazan da ondan mahrumdur?

Ey Mazda bunu ve daha birçok şeyleri bilmek isterim.

—4—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Bu yeri altdan ve gökyüzü aşağı düşmediğine göre onu üstden tutan kimdir? Suyu, otu yaradan; rüzgâra ve buluta sert yüz veren kimdir?

Ey Mazda, temiz tıyneti kim yaratdı?

—5—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir: Faydalı aydınlık ile karanlığı yaradan kimdir?

İnsana zevk veren uyku ile uyanıklığı yaradan kimdir? İnsanı namaz (dua) a çağıran sabahı, öğleyi, geceyi kim yaratdı.

—6—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Benim insanlara bildirdiğim şeyler hakikatde dediğim gibi midir? Yani bir gün Aşa ve Armaiti bize yardıma gelecekler mi?

Vohumen senin buyruğunla sonsuzluk ölkesini bize verecek mi?

Saadet ve bahtiyarlığı kimin için yaratdın?

—7—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Hşatra ve değerli Armaiti'yi kim yaratdı?

Kimdir o ki çok iyi düşünerek evlâd yüreğine baba saygısını yerleştirdi.

Ey Mazda, ben çalışıyorum ki mukaddes akıl vasıtasiyle seni her şeyin yaradıcısı tanıyayım.

—8—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Ey Mazda, istiyorum ki senin iradeni iyice aklıma yerleşdireyim; Vohumen ve Aşa'dan sorduğum yaşayış dinini iyi anlayayım ve bileyim ki ruhum senin bahtiyar edici mükâfatlarından nasıl pay alacakdır?

—9—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Dindarların kemal haline getirdiğim ruhlarına, Vohumen'le beraber ikamet etdiğin ölkenin, yani senin gibi bir kimsenin sonsuzluk ölkesinin sevincini vadedecek misin?

—10—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

İnsanlar için kimin dini iyidir? Doğrulukla bir olan benim dinim mi? Dindarcasına söz söyleyen ve iş yapan, iyilik yolunda giden umutlar, Ey Mazda, senin lûtfuna erişecekler mi?

—11—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Senin dinini insanlara ulaşdiran kimsenin katında temiz hayalın de yeri olacak mıdır? Sen beni daha başlangıçda seçdin. Bütün ötekileri (yalana tapanlar) düşman sanıyorum.

—12—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Bu konuşduklarım arasında hangisi doğruluğun arkasında koşar, hangisi yalana tapar? Düşman hangi tarafdadır? Yalnız yalana tarafdar olan değil, (münafık olanları söylemek istiyor) ona nasıl muamele etmeli? Böyle kimseyi senin düşmanlarından bilmek gerekli değil midir?

—13—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Yalan ardında koşanları kendimizden uzaklaşdırıb, doğruluk için kendilerine zahmet vermeyenler ve temiz tıynetle danışmaya çalışmayan âsîler tarafına süremez miyiz?

—14—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Yalanı doğruluğun eline teslim edebilir miyim? Ta ki onu ayininde müjdelendiği gibi yere vurub işkence içinde bıraksın ve büyük bozgunluk yalana tapanlara müessir olsun.

—15—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Birbirine diş bileyen iki kuvvet (doğru ve yalan) karşılaşdıkları zaman yaradılışın ilk gününde alnımıza yazıldığı üzere naçar tarafdarı olduğumuz doğruluğun yardımı ile düşmanı benden uzaklaştırabilecek misin?

Bu iki savaşçı kuvvetden hangisine zafer vereceksin ey Mazda?

—16—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Senin gösterdiğin yolda giderek insanları himayesi altına alacak olan kahraman kimdir? Bana bir ilham ile bildir.

Bu cihana kurtuluş, saadet vermek işine memur etdiğin âdil hâkim (Zerdüştün kendisi) kimdir?

Öyle âdil hâkim ki buyruğa baş eğmek ve temiz tıynetlilik ondadır ve sen kendin onu istiyorsun.

—17—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Ey Mazda, sizin teveccühünüzle muradıma erebilir miyim, kendimi size yaklaşdırabilir miyim? Sözlerim dokunaklı olacak mı?

Müjdelediğin gibi tekâmül ve sonsuzluk daima doğruyu izleyenlere nasib olacak mı?

—18—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Ey Aşa, acaba bana vadolunan on kısrak, bir deve ve bir at gelecek mi? (1) Ey Mazda, böylece vadetdiğin sonsuzluğun saadet niymetine nail olur muyuz?

—19—

Sana soruyorum ey Ahura, bana doğruca bildir:

Bu cihanda sözünde durmayan, iş ve hizmet karşılığı olan ücreti ödemeyen kimsenin cezası nedir?

Böyle bir adamın öteki âlemde duçar olacağı cezayı biliyorum.

—20—

Sana şunu sormak istiyorum: Acaba divler güzel padişahlar mı inişler?

Onlar kendilerini hoşnud etmek için (Kerpan) ve (Usic) (2) in öküze nasıl zulmetdiklerini görmüyorlar mı? Ve görmüyorlar mı ki Gâvîler (öküz kurban edenler) onu besliyecek ve Aşa'nın klavuzluğu ile ekinde kullanacaklarına öküzleri nasıl daima inletiyorlar?

---

(1) Gata'ların eskiliğine dair getirilen delillerden biri de bu kıt'adır. Anlıyoruz ki Zerdüşt zamanında henüz İran'da para kullanılmıyor. Eşya aynen mübadele ediliyordu. Hekim veya ruhanîlerin ücreti daha ziyade öküz, koyun, katır gibi şeylerdi.

(2) Kerpan, Usic, Gâviler Zerdüşt ayinine muhalif olan (Divyesna) ulularından ve öküz kurban edenlerdendir.

UŞTUD GAT

YESNA : 45

—1—

Ey yakından ve uzakdan anlamak ve öğrenmek için gelenler, söz söylemek istiyorum; kulak veriniz ve hepiniz onu hatırınızda tutunuz: Zira Mazda tecelli etmektedir. Olmaya ki kötülük isteyen öğretici ve yalan tarafını tutan, kendi dili ile yalan din yayıb da öteki cihan yaşayışını mahvetsin.

—2—

Yaşayışın başlangıcında var olan iki cevherden bahsetmek ve onlardan mukaddes olanının habis olanına: "Bizim düşünce, öğretme, akıl, istek, söz, iş ve ruhumuz birbirinden ayrıdır." dediğini söylemek istiyorum.

—3—

Bu cihanın başlangıcında bilgin olan Mazda Ahura'nın bana bildirdiğini söylemek istiyorum. İçinizde onun ayininc benim düşündüğüm ve söylediğim gibi gönülle bağlanmayanlar sonunda pişman olacaklar ve hayıflanacaklardır.

—4—

Ben bu cihan için en iyi olan bir şeyden bahsetmek istiyorum:

Aşa bana öğretdi ki bu cihanı iyi huylu çiftçilerin ve iyi iş yapan yeryüzü kızının babası Mazda yaratdı. Ve yine öğretdi ki her şeyden haberdar olan Ahura'yı aldatmak kabil değildir.

—5—

Her şeyden mukaddes olan Mazda'nın bana söylediği şeyden bahsetmek isterim. O öyle bir sözdür ki insanlar için onu işitmekden daha iyi bir şey olamaz:

O kimseler ki beni razı etmek için ona (peygambere) itaat ederler; böyle kimseler temiz niyet yolunda çalışdıkları için tekâmüle ve sonsuzluğa erişirler (böyle söyledi) Ahura Mazda.

—6—

Ber herkesden büyük olan kimseden bahsetmek istiyorum: Yaradılmışların iyiliğini isteyen Mazda Ahura, kendi mukaddes aklı vasıtasiyle onu öğenlerin hamdü senasını işidiyor. Ona kulluğu ben Vohumen'den öğrendim. O bana kendi bilgisinden en iyi şeyi öğretdi.

—7—

Menfaat ve zarar onun elindedir. Onu şimdiki zaman ile geçmiş ve gelecek zamanlarda yaşamış olan, yaşayan ve yaşayacak olanlar bileceklerdir. Doğruluğa tapanların ruhu daima bahtiyar olacak, yalana tapanlar meşekkat ve işkenceye uğrayacaklardır. Bunları Mazda Ahura kendi kudreti ile yaratdı.

—8—

Gerekdir ki sen öğme (sitayiş) ve yüceltme (ta'zim) terennümleriyle onun teveccühünü bize celbedesin.

Evet şimdi ben istiyorum ki doğruluk vasıtasiyle Mazda Ahura'yı tanıdıkdan sonra iyi düşünce, iyi söz ve iyi işin makamı olan o ölkeyi gözlerimle temaşa edeyim ve Arşda hamdü senamı ona sunayım.

—9—

Gerekdir ki sen bizim için onun ve Vohumen'in rızasını tahsil edesin. Zira bizim saadet ve felâketimiz onun takdiri ile vücuda gelir. Ola ki Mazda Ahura kudreti ile bize ekib biçme işinde yardım eder. Bu sayede biz de Aşa'nın yardımı ile temiz tıynetin niymetini elde etmek için hayvanlara ve çiftçilere feyiz vermiş ve onları ilerletmiş oluruz.

—10—

Sen sonsuz (cavidanî) Mazda adını taşıyanı zahidane yakarışınla öğmelisin. Zira o kendi Vohumen ve Aşa'sı vasitasiyle, bize kendi ölkesinde âfiyet ve sonsuzluk ve kendi sarayında kudret ve payidarlık ihsan edeceğini vadetdi.

—11—

Bu sebebden ey Mazda Ahura ilerde divleri ve onun (Zerdüşt'ün) hakir olmasını isteyenleri alçak sayan, onun yolunda yürekden çalışanların gayrısına hakaretle bakan kimse için kurtarıcı hâkimin (Zerdüşt) mukaddes dini dost, kardeş, baba olacakdır.

UŞTUD GAT

YESNA : 46

—1—

Hangi diyara (toprağa) yöneleyim, nereye gidib bir sığınacak yer arayayım? Büyükler (şürefa) ve önderler benden kaçıyorlar. Ne köylülerden ne de yalana bel bağlayanlardan -ki şehre hâkimdirler- hoşnudum. Seni nasıl razı edebilirim ey Mazda.

—2—

Ben işi niçin ileri götüremediğimi biliyorum. Şunun için ki hayvan sürülerim ve amelem azdır. Ey Ahura, tapuna şikâyetim var. Bir dost, ihtiyacı olan ahbabına nasıl yardım ederse sen de bana bak ve bir sığınacak yer ver. Ve iyi tıynetlilerin mükâfatı nedir, bana bildir.

—3—

Ey Mazda, ne zaman tan yeri ağarır ve insanlar doğruluğa yönelir. Ne zaman büyük kurtarıcılar hikmet dolu sözleriyle dileklerine kavuşurlar? Vohumen'in yardımına nail olanlar kimlerdir? Çok umuyorum ki ey Ahura, onu bana nasib edersin.

—4—

Yalana tapan istemez ki doğruluk yolunda gidenler şehirde ve köyde hayvanlarını çoğaltıb yetişdirsinler. O yalana tapan ki kötülükle ün almışdır ve bütün işleri çirkindir.

Ey Mazda onu saltanatından veya hayatından mahrum eden kimse, önayak olub dinin doğru yolunu açmalıdır. (Yoldaki engelleri kaldırmalıdır).

—5—

Eğer doğruluk yolunda giden ve ayinin buyruğuna başeğen bir kimse; bir yalana tapanı eski dini ile alâkasını kesdirib doğru yola getirmeğe muvaffak olursa böyle bir kimse onun doğru yola girdiğine emin oldukdan sonra büyüklerden birine haber vermelidir ki o, yeni dine gireni başkalarının düşmanlığından korusun ey Mazda Ahura!

—6—

Kendisinden sığınacak yer istendiği halde yardım etmeyen kimse yalana tapanlarla haşrolunacakdır. Zira kendisi yalana dost ve onun hayrını isteyicidir. Senin yaşayış başlangıcında kararlaşdırdığın gibi ey Ahura, doğruluk yolunda yürüyeni kıymetli tutan doğruluk yoluna gidendir.

—7—

Ey Mazda, doğruluk cihanını kurtaracak olan Azer ve temiz tıyneti bir yana bırakalım; yalana tapan beni incitmek için hazırlandığı zaman onlardan başka kimi benim gibi bir adamı korumaya memur edeceksin?

Vicdanıma bunu öğret.

—8—

Benim ocağımı mahvetmek istiyen bana bir zarar erişdiremez; düşmanlıkla vuracağı darbe kendine döner. Çünkü yaşayış güzeli değil çirkini kendinden uzaklaşdırır ey Mazda.

—9—

Bize ilk defa seni daha iyi anlamamızı ve hak iş görenlerin işleri için âdil hâkim bilmemizi öğreten kimdir? Biz hayvanlarını yaratanın Aşa'ya haber verdiğini senin Vohumen'in vasıtasiyle dinlemek istiyoruz. (1)

—10—

Erkek olsun kadın olsun kim benim için, yaşayış devresinde en iyi saydığın şeyi yerine getirirse onun doğruluğuna mükâfat olarak kendisine temiz tıynetlilik ölkesini ihsan et. Sırat köprüsünü (2) sana ibadete memur etdiğim bütün insanlarla beraber geçeceğim.

—11—

Kerpanlar ve Gâvîler ahiretdeki sonsuz yaşayışdan mahrum etmek için insanları çirkin işlere sevkederler. Sırat köprüsüne yaklaşdıkları zaman onların ruh ve vicdanları korku içinde kalacakdır. Onlar yalanın evinde (cehennem) ebedî olarak kalırlar.

—12—

. Doğruluk, kendi ışığı ile cenneti süsleyen (Armaiti)nin gayreti neticesinde Turanî (Fryane) (3) nin torunlarına hulûl etdikten sonra Vohumen onları sonsuzluk ölkesine sokar ve son günde Ahura Mazda onları kendi koruması altına alır.

—13—

İnsanlar arasında kim itaati ile Zerdüşt İspentimanı hoşnud ederse iyi ün almağa lâyık olur. Bu kimseye Mazda Ahura sonsuz yaşayış bağışlar. Vohumen ona yüce cennetde yer verir. Biz böyle bir kimseyi doğruluğun iyi dostu sayarız.

—14—

Ey Zerdüşt, inananlardan hangisi inanç birliğinde senin dostundur; iyi üne erişecek kimdir?

Key Guştasb dinin yardımcısıdır. Ey Mazda temiz tıynetlilik terennümleriyle öğdüğüm kimse cennetde senin yanında yaşayacakdır.

—15—

Size (Heçetespe) (4) ve (İspentiman) dan haber vermek istiyorum; ta ki akıllıları akılsızlardan ayırd edesiniz... (5)

Ahura'nın birinci ayinine göre bu işler doğruluğa ilhak edilir.

---

(1) 29 uncu yesnanın 2-4 kıt'alarına bakınız.

(2) Avesta'da Çinvent peretev hüküm köprüsü manasınadır. İyi işler görenler için çok genişleyen bu köprü, kötü iş yapanlar geçerken kılıç ağzı kadar ince ve keskin olurmuş.

(3) Fryane ailesi Turan emirlerindendir ve henüz Zerdüşt'e inanmamışdır. Fakat Zerdüşt onun (Mazda yesna) ayinine gireceğini umuyor.

(4) (Heçetespe) ve (İspentiman) Zerdüşt'ün dördüncü dedesidir.

(5) Bu kıt'adan bir satır yazı zayi olmuşdur.

—16—

Ey Freşeoştre, (6) Hvoğve (7), bu dindarlarla o tarafa koş. İkimiz de umuyoruz ki Aşa'nın Armaiti ile beraber bulunduğu yerde, temiz tıynetlilerin öz malı olan sonsuzluk ölkesinde, Mazda Ahura'nın ferahlanmak için seçdiği makamda dilediğinize erersiniz.

—17—

Ey Camasb Hvoğve orada (Ahura'nın katında) sizin ziyanınızdan bahsederim faydanızdan değil. Akıllıyı akılsızdan ayırd eden, herşeyi bilen doğrulukla danışan Ahura Mazda'nın katında sizin itaatinizi ve hamdü senanızı söylerim.

—18—

Bana inanan kimseye ben temiz tıynetlilik vasıtasiyle malik olduğum en iyi şeyi vadederim. Bize kin tutan, düşmanlık eden hakkında da ey Mazda ey Aşa sizin iradenizi yerine getiririm. Ben akıl ve firasetimle buna karar veririm.

—19—

Ben Zerdüşt'ün ihtiyacını mukaddes ayine göre yerine getiren kimse, gelecek yaşayışda sonsuzluk dünyasının bol niymetine nail olur.

SPENTMED GAT

YESNA : 47

—1—

Mukaddes akıl ve ilâhî ayine göre iyi düşünmek, iyi söylemek ve iyilik etmek; Ahura'nın Hşatra ve Armaiti vasıtasiyle bize âfiyet ve sonsuzluk ihsan etmesine sebeb olur.

—2—

Doğruluğun babası olan Mazda'yı hakkiyle tanımak için mukaddes akla göre -ister temiz tasavvurdan doğan sözlerle ister kol kuvveti ve dindarane çalışmakla- en iyi işleri yerine getirmek gerekdir.

—3—

Ey sevinç veren cihanı yaratan ve yaratdıktan sonra temiz tıynet ile meşveret ederek Armaiti vasıtasiyle ona barışıklık ve müsalemet veren Mazda, bu aklın mukaddes babası sensin!

---

(6) Freşeoştre Zerdüşt'ün kaynatası ve Camasb'ın kardeşidir.
(7) Hvoğve Camasb'ın soy adıdır.

—4—

Ey Mazda, bu mukaddes akıldan yalana tapanlar zarar gördü, doğruluk ardında koşanlar değil.

İnsan; -malı çok olsun az olsun- doğruluk yolunda gidenlere dost, yalana tapanlara düşman olmalıdır.

—5—

Ey Mazda Ahura, mukaddes akıl vasıtasiyle doğruluk yolunda gidenlere vadetdiğin niymetlerden, yapdığı işlerden dolayı kötü tıynet ardında koşan -senin iradene aykırı olarak- hisse alabilecek mi?

—6—

Ey Mazda Ahura, sen bu mukaddes aklın gösterdiği şekilde Azer ve Armaiti vasıtasiyle her iki tarafa mükâfat veya ceza vereceksin. Birçok kimseler bunu işidib iman getirmek istiyorlar.

SPENTMED GAT

YESNA : 48

—1—

Bundan çok evvel haber verildiği gibi doğruluk yalanı yendiği ve divlerle insanlara sonsuz ceza ve mükâfat verildiği zaman, ey Ahura seni öğenleri Aşa senin inayetinle yükseltir.

—2—

Ey Ahura, sen biliyorsun; bana bildir:

Kararlaşdırdığın ceza erişmeden evvel doğruluk yolunda giden, yalanı yenecek mi?

Evet bu yeniş cihan için bir dindarlık haberi olacakdır.

—3—

Ey Mazda temiz düşünen aklının kuvvetiyle gizli hikmete aşinasın.

Ey Ahura bilen bir adam için senin gibi bir kimsenin mukaddes Aşa vasıtasiyle öğretdiği, öğretilen şeylerin en iyisidir.

—4—

Bazan iyi bazan kötü düşünen, vicdanını işi ve sözü vasıtasiyle hava ve hevesine tâbi kılan senin ezelî hükmüne göre son gün ötekilerden ayrı kalacakdır. (1)

---

(1) İmanında tereddüd olanlar son gün cennet ve cehennemliklerden ayrılıb berzah(hemestgân) da kalırlar.

—5—

İyi padişahlar iyi iş yapmalı ve iyi talime göre saltanat sürmelidirler. Eğer yapmazlarsa kötü padişahlar başımızda buyruk yürütüb dururlar. Ey Armaiti, ey her şeyden daha öğülmüş olan; ahiret cihanının yaşayışını güzelleşdir, hayvanlar için ekin hazırla, onları bizi beslemeleri için yetişdir.

—6—

Temiz tıynetle süslenen Armaiti bizim için iyi konaklar hazırladı, bize payıdarlık ve kuvvet ihsan etdi.

Mazda bu cihanın yaradılışı esnasında Aşa'nın yardımı ile ot yetişdirdi.

—7—

İnsan hiddetini yenmelidir. Buna mukabil zulme karşı kendinizi müdafaa ediniz. Ey mukaddes insanın (2) dostu olan doğruluk vasıtasiyle temiz tıynetlilerin mükâfatını isteyenler, Ey Ahura, onun (mukaddes insanın) dinlen[illegible]gi yer (aramgâh) senin sarayın olacakdır.

—8—

Acaba benim için sonsuzluğun iyi ülkesini ve kendi mükâfatını kararlaştırdın mı ey Mazda!

Ey Aşa acaba işlerin tartıldığı vakit son günün hesab defteri Vohumen'in yardımı ile benim isteğime uygun olarak vefaşinas olacak mı?

—9—

Ey Mazda ve Aşa sizin beni mahvetmek isteyene üstün olduğunuzu ne zaman bileceğim?

İyi huyun mükâfatı nedir, iyi öğrenmeliyim. Kurtarıcı kendi kısmetini bilmek istiyor.

—10—

Ey Mazda, ne zaman şürefa peygamberlik alâmetini bulacaklar? Ne zaman kötü işli kerpanların ve fena yolan giden padişahların kasden memleketleri aldatdıkları bu sarhoş eden pis içkiyi ortadan kaldıracaksın.

—11—

Ey Mazda ne zaman Armaiti; Aşa ve Hşatra ile beraber sayısız otlaklar ve güzel menzillere malik oldukları halde görünecekler. Kimlerdir? Onlar ki kan içen yalan tapıcılarının dilekleri hilâfına barışıklığı kararlaşdırırlar? Temiz tıyneti tanıyacak olanlar kimlerdir?

—12—

Ey Vohumen ve ey Aşa, Mazda'nın hükmüne karşı hareket eden bazı kimseler memle-

(2) Mukaddes insan Zerdüşt'dür.

ketler koruyucularından sayılırlar ve yapdıkları işlerle kendi tekliflerini yerine getirirler. Onlar gazabı hezimete uğratmak için yükseltilmiş kimselerdir.

SPENTMED GAT

YESNA : 49

—1—

Ey Mazda ve ey Aşa, doğru yoldan gafil olanları razı edib yola getireceğim zaman daima bana engel olur. Ey doğruluk bana yardım et. Benim dayanıklı bir sığınağım (penah) ol. Ey Vohumen şu (Bindve) (1) yi yok et.

—2—

Uzun zamandanberi yolumun dikeni olan bu yol azdırıcı (Bindve) Aşa'nın nefret etdiği bir kimsedir.

Bu sebebdendir ki ne mukaddes Armaiti'yi celbetmeğe uğraşır ne de temiz tıynete taraf-dar olur Ey Mazda!

—3—

Ey Mazda bizim ayinimiz doğruluk üzerine kurulmuşdur; bu yüzden faydalıdır. Batıl mezhebinin temeli yalan üzerinedir; bu yüzden zarar vericidir.

Bunun için istiyorum ki insanlar temiz tıynete katılsınlar (mülhak) ve yalana tapanlarla bütün alâkalarını kessinler.

—4—

Bazı kimseler vardır ki dillerile dostları arasına hışım ve zulüm dağıtırlar, hayvanları besleyip yetiştirmeğe muhalefet ederler; bunların katında iyi iş değil belki kötü iş galibdir ve böyle yalan inançları yüzünden div sarayına (cehheneme) girerler.

—5—

Ey Mazda kendi şahsiyeti temiz tıynet ile el ele vermiş olan kimse kutluluğa (saadet) ve bolluğa kavuşur ve doğruluk vasıtasile dindarlığa alışır ve bunlarla (bu vasıflarla) senin ruhanî ölkene lâyık olur.

—6—

Ey Mazda ve ey Aşa, size sığınırım isteğinizi (meşiyyet) bana söyleyiniz; ta ki senin ayinini nasıl yayacağımızı iyice anlayabileyim.

Ey Ahura!

---

(1) Zerdüşt ayinine muhalif olan emirlerden biridir.

—7—

Vohumen bunu işitir, Aşa da ona kulak verir: Sen ey Ahura, bana anlat; önder ve şürefa (muharibler)den hangileri dine inanıb köylüler arasında ün salar.

Ey Mazda Ahura, senden şunu işitiyorum ki Fraşaoştre'yi doğrulukla en iyi şekilde kaynaşmağa muvafak edesin. Bana da kendi sonsuz ölkeni veresin. Daima seni izlemek senin peykin olmak istiyoruz.

—9—

İyiliği yerine getirmek için yaradılan o fayda verici (2) kimse, Tanrı'nın bu buyruğuna kulak vermelidir: Hak ayinine tarafdar olan kimse yalana tapanlarla görüşüp konuşanlara chemmiyet vermemelidir. Kendi şahsiyetini doğrulukla bağlı tutan kimse son günde en iyi mükâfata erer ey Camasb!

—10—

Ey Mazda, bu temiz düşünce ile bu doğruluk peşinde koşan ruhu senin tapuna ibadet, niyet temizliği ve inanç gayreti ile getiriyorum. Ta ki sen ey en büyük güclü, kendi sonsuz gücünle onu koruyasın.

—11—

Amma kötü işli hükümdarların buyruğunu dinliyenler işlerini, düşüncelerini ve inançlarını karartmış, mahvetmişlerdir. Ruhlar cehennemî gıdalarla yalana tapanı karşılarlar. Onlar yalan sarayının baş köşesinde otururlar.

—12—

Ey Aşa ve ey Vohumen, yardımınızı dileyen, size sığınan ben Zerdüş'tün feryadına ne zaman yetişeceksiniz.

Ey Mazda Ahura, ben senin ihsanına nail olmak için, katında en iyi olan şeyi bana bağışlaman için seni yakarış terennümleriyle öğüyorum.

SPENTMED GAT

YESNA : 50

—1—

(Zerdüşt söyler) Acaba öldükten sonra ruhum bir kimseden Sığınak (penah) umabilir

(2) Kıt'anın sonunda adını andığı Camasb olacakdır.

mi? Ey Mazda, iyice biliyorum ki o, doğrulukdan, temiz tıynetden ve bu cihanda benim dehaletimi kabul edib bana ve hayvanlarıma yardım eden senden başka bir kimse değildir.

—2—

Ey Mazda, kutluluk veren hayvanlar, otlaklar isteyen kimseye bu dilekleri ihsan edilir mi?

(Mazda söyler) Güneş ışığının altında mukaddes ayine uygun olarak yaşayan insanları son hisab gününde akılların sarayına alırım.(1)

—3—

(Zerdüşt söyler) yalana tapan komşu toprakların halkını doğruluk gücü sayesinde dine sokan kimse Hşatra ve Vohumen'in yardımı ile vadolunan şeye Aşa vasıtasiyle nail olacak mı!(2)

—4—

Terennümlerimle seni öğüyorum ey Mazda, ta ki Vahişta Menah (Vohumen), Hşatra, Sırat köprüsünde bütün dindarların istedikleri mükâfat evi (Cennet) yolunda Tanrı buyruğuna baş eğenleri beklesinler.(3)

—5—

Evet ey Mazda Ahura ve ey Aşa sizin aşikâr ve sarih bir işaretiniz bizi cennete erişdirir. Zira peygamberlerinize karşı sevgi beslediğiniz muhakkakdır.

—6—

Peygamber hamdü sena ederek sesini yükseltir: Ey Mazda sen o doğruluğu seven Zerdüştün dilini doğru yola kılavuz kıldıkça, ey akıl gücünü yaradan, temiz tıynet vasıtasiyle bana ayinini öğret.

—7—

Ey atlıların en hızlı gidenleri, ey Aşa ve ey Vohumen, ey güçlüler, ey şimşek gibi çakanlar, hamdü sena heyecanı içinde istiyorum ki benim tarafıma koşub bana yardım ediniz!

—8—

Ey Mazda, daima istiyorum ki dindarlık gayreti ile gelen terennümlerle size yöneleyim ve böylece ey Aşa ellerimi gök yüzüne kaldırıb insanların hamdü senası ile ve temiz tıynete lâyık bir huşu ile karşınızda durayım.

(1) Bu cihanda isteklerini elde edemeyen insanlara öteki dünyada bu dilekleri verilir demek istiyor.
(2) Kendisine ihsan vadedilen ve komşu memleketleri Mazda dinine sokan (Key Güştasb) dır.
(3) Sırat köprüsünde Behmen ve Şehriver iyilik yapan ruhları bekleyecekler ve onlara cennet yolunu göstereceklerdir.

—9—

İşte bir kere daha hamdü sena ederek karşınızda durmuşum. İstediğim gibi hizmetimin mükâfatını görünce çalışacağım ki dine girenler de ondan pay alsınlar.

—10—

Bundan evvel yapdığım ve bundan sonra yapacağım işler, ve ey Vohumen güneşin nuru, parlak sabahın beyazlığı gibi gözlere sevinç veren şeyler hepsi, ey doğruluk, ey Mazda seni tenzih ve takdis içindir.

—11—

Kudretim oldukca hamdü sena etmek isterim ey Mazda, ey doğruluk! İnsanları yaratan, temiz tıynet vasıtası ile istiyor ki o (beşer) Tanrı'nın iradesine en iyi uyan şeyi yapsın.

VOHU HŞTER GAT

YESNA : 51

—1—

Ey Mazda, değeri yüksek iyi ölke doğruluk dinine uyana nasip olduğu gibi çalışarak işlerin en iyisini vücuda getiren kimseye de verilir. İşte böyle bir kısmete nail olmak istiyoruz.

—2—

Her şeyden evvel ey Mazda, beni inandır ki kendi sonsuz ölken, doğruluğun ve Armait'nin ölkeleri gibi menfaat dolu diyarları temiz tıynet vasıtasiyle edenlere vereceksiniz.

—3—

Ey Ahura ve ey Aşa, işlerinde, sözlerinde sizin sözlerinize uyan, temiz tıynete istinad eden insanları, o insanları ki ilk öğreticileri sensin ey Mazda, onları dinleyiniz.

—4—

Zorluk çekenlerin mükâfatı nerededir, yazık işleyenleri bağışlamak nerede, nerede doğruluğa ererler, nerede mukaddes Armat'iyi görürler?

Ey Mazda, senin sonsuzluk ölkende!

—5—

Bunlardan sonra soruyorum: doğru iş yapan ve akıllı olan çiftçi eğer o doğru, akıllı, âdil hâkimin (Zerdüşt) kendine bahis ve mükâfat ve cezasından haber verdiği kimseye taparsa doğruluğundan ötürü sonsuzluk nimetine erişecek mi?

—6—

Mazda, yaşayış bitdikden sonra son günde kendi sonsuzluk ölkesindeki en iyi şeyi rızasını kazanan kimseye verir. Yine aynı günde buyruğuna boyun eğmeyib kötü iş yapanı cezalandırır.

—7—

Ey mukaddes aklından hayvanları suyu, otu, sonsuzluğu ve âfiyeti yaratan, son adalet gününde Vohumen'in yardımı ile bana güc ve payidarlık bağışla.

—8—

Şimdi, ey Mazda, yalana tapan yüzünden felâkete uğrayan kimsenin felâketinden, doğruluğa yönelen kimsenin saadetinden bahsetmek istiyorum. Evet bilen dahi bundan haberdar olmalıdır. Bunu bir bilene bildirenden peygamber hoşnud olur.

—9—

Ey Mazda, her iki fırkanın tarafdarları için kızı eteş alevi ve erimiş maden vasıtasiyle ne ücret hazırlayacaksın? Gönül sahibleri bunu bilirler (yani) yalana tapanlar için ziyan, doğruluk yolunda koşanlar için menfaat.

—10—

Yalan yaradılışın oğlundan başka kim beni mahvetmeğe kalkmışdır. Bundan ötürüdür ki o var olan şeylerin hılâfına kötü niyetle doludur. Ben kendime dost olarak bütün meziyetleriyle doğruluğu istiyorum.

—11—

İspentiman Zerdüşt'e dost olan kimdir? Ey Mazda, kimdir o ki doğrulukla danışmak ister?

Sevgi meleği Armaiti'nin teveccühü kimedir? Kimdir o doğru işli ki temiz tıynet yolunda gidenlere büyük bir şefkatle bağlıdır?

—12—

Kışın Zerdüşt atı ile tir tir titreyerek kendisine sığındığı zaman onu kabul etmiyen alçak (Gâvî) Zerdüşt İspentiman'ı hoşnud etmedi.

—13—

Böylece bu yalana tapıcılık nefesi yola girenlere muhakkak vadedilmiş olan mükâfatı ondan uzaklaşdırdı. İşi ve sözü ile doğru yoldan uzak düşdüğü için ruhu son hisab zamanında sırat köprüsünde korkuya düşecekdir.

—14—

Kerpanlar ekin yasasına boyun eğmek istemiyorlar. Hayvanlara zulüm etdiklerinden

dolayı sen onları muhakeme edip hükmünü ver: Onlar kıyamet gününde işlerinden ve sözlerinden ötürü yalan evine girecekler mi yoksa girmeyecekler mi?

—15—

Zerdüşt'ün dostları için düşündüğü mükâfat şudur ki: O evvelâ Mazda Ahura'nın mükâfat sarayına girdiği zaman oraya erişir erişmez gözü sizin iyiliğinizdedir.

—16—

Key Güstasb; saltanat sahibi olduğu halde kendi dini arkasında koşanlara Mukaddes Ahura ve Aşa'nın gösterdiği temiz tıynetlilik yolunu seçdi. Böylece umuyorum ki iş istediğim gibi neticelenir.

—17—

Fraşaoştre Hvoğve değeri yüksek ve aziz kızını bana zevce olarak verdi. Kudretli padişah Mazda Ahura onu temiz imanı yüzünden doğruluk devletine erişdirsin.

—18—

Camasbe Hvoğve, büyük devletli de bu ayine ve doğruluğa iman getirdi. İyi tıynet sahibi olandır ki bu sonsuz ölkeye inanır. Ey Ahura Mazda senden onların dayanıklı sığınağı olmanı dilerim.

—19—

Spentiman ailesinden Maidyoimangha (Maidyomah) günah işledikden ve öteki dünya için çalışan kimseyi tanıdıktan sonra başkalarına da Mazda ayininin yaşayış için en iyi yol olduğunu anlatmağa çalışdı.

—20—

Ey iradelerini doğruluğa bağlayan kimseler, Ey Vohumen, ey Armaiti huşu ile sizi öğdüğüm zaman bana acıyınız ediniz ve vadolunduğu üzere benden himayenizi esirgemeyiniz.

—21—

İyi düşüncesi iyi sözü, iyi işi ve inancı ile doğruluğa katılan, dindarlığı ile mukaddeslik makamına erişir. Mazda Ahura Vohumen'in yardımı ile böyle kimseye sonsuzluk ölkesini verir. Ben de böyle bir iyilik böyle bir mükâfat istiyorum.

—22—

O kimseyi tanıyorum ki ona hamdü sena -doğruluk yüzünden- benim için en iyi şeydir. O kimse Mazda Ahura'dır.

İstiyorum ki daima var olan meleklerini anarak öğeyim ve yakarış terennümü ile onlara yakın olayım.

VEHİŞTVAŞT GAT

YESNA : 53

—1—

En büyük armağan Mazda Ahura'nın Aşa vasıtasiyle Zerdüşt İspentiman'a inananlara ve iş ve sözleriyle iyi din yolunda gidenlere vereceği yükseklik, kutlu ve sonsuz yaşayışdır.

—2—

Mazda'yı hoşnud etmek için düşünce söz ve işde isteyerek ona hamdü sena etmeğe çalışmalıdır. Key Güştasb ve Zerdüşt İspentiman'ın oğlu (1) hak dini yolunu ve Ahura'nın yalvacını aydınlatıyor ve sevindiriyor.

—3—

İşte sen ey Heçetespe (2) nin neslinden ve İspentiman ailesinden Pouruçiste, (3) ey zerdüşt'ün en genç kızı, o (Zerdüşt) temiz tıynet, doğruluk ve Mazda ile, senin zevcin olmak üzere dindarlara yardım eden Camasb'ı seçdi. Şimdi git, aklınla danış, temiz düşünce ile en mukaddes ibadetini yerine getir.

—4—

(Camasb söyler) Buna (Pouruçiste'ye) iman yolunu göstermeğe gayret edeceğim; ta ki temizlerin temizi (Mukaddesi mukaddesat) gibi babası, kocası, çiftçiler ve savaşçılar (şurefa) hakkında kendine düşen hizmeti yerine getirsin. Mazda Ahura, daima onun iyi inancına temiz tıynetin yüce mükâfatını nasib etsin.

—5—

Ey gelinler ve ey güveyler işte size öğretiyorum, sizi haberdar ediyorum; nasihatımı iyice hatırınızda tutunuz, gönüllerinize yazınız, temiz tıynetlilikle yaşamağa çalışınız. Her biriniz iyi iş yapmakda öteki ile yarış etmeli ve bu suretle kutlu, güzel bir ömür sürmelidir.

—6—

Evet hakikaten iş böyledir ey erkekler ve ey kadınlar! Yalana tapanın katında gördüğünüz kutluluk ondan geri alınır. O inleyen bedbahtlar önüne cehennem yemeği getirirler. Dini alçak görenden cennet niymeti esirgenir. Bu gibi işlerle siz de öteki dünyadaki yaşayışınızı mahvedeceksiniz.

—7—

Et ve kanınızın içinde inanç gayreti bulundukça çevrenizde yalana tapanların ruhları

---

(1) Zerdüşt'ün büyük oğlu Istradır ki dinin ilk yardımcılarından sayılır.
(2) Zerdüşt'ün dördüncü dedesi.
(3) Zerdüşt'ün en genç kızı, Camasb'ın karısı.

alçak ve zebun, mahvolmak tehlikesine düştüğü zaman siz doğru yolda gidenlere vadedilen mükâfatdan pay alacaksınız. Eğer dindarların toplandığı yerden kaçarsanız kıyamet gününde sözleriniz ağlama ve inleme olacakdır.

—8—

O kötü iş yapanlar naçar aldanıyorlar ve şüphesiz zevale mahkûmdurlar; hepsi feryad ederler. İyilik padişahı onları tutub toprak ve kan içinde sürükler. Böylece kutlu memleketde barış hüküm sürer.

O en büyük (Tanrı) onları işkenceye sokar ve derhal onları ölüm zincirine vurur.

—9—

Bozgunluk ve zeval sebebi yalan dine inanandır. Mukaddes ayini hor görenler; dindarları alçaltmak isterler. Onların bedeni günahla bulaşmışdır. O âdil ulunun ayinini koruyan nerededir? Ta ki onları yaşayışdan ve serbestlikten mahrum etsin. Ey Mazda, kudret senindir, kudretinle doğru iş gören mahrumları en iyi mükâfatla okşayabilirsin.

XVIII. BÖLÜM

ZAZALAR HAKKINDA SOSYOLOJİK TETKİKLER

Prof.Hasan Reşit Tankut

Hasan Reşit Tankut *hakkında yukarda yeri geldikçe gerekli bilgiyi vermiştik. Gerek Türk Ocakları Genel Koordinatörü ve gerekse Şark Vilayetleri Asayiş Müşaviri gibi görevleri dolasısıyla, Cumhuriyet'in başlangıç yıllarından başlayarak Kürtler'le ve Kürt sorunuyla yakından ilgilenmiş, Kürtler'i ve Kürt kültürünü yeni oluşturdukları Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi çerçevesinde "Türklük" potasına oturtmaya çalışmış, ancak bunu yapmaya çalışırken o, bazı tarihsel ve toplumsal gerçekleri de sunmaktan kaçınamamıştır.*

Bu nedenle, onun "Türk" terimini koyduğu yere "Kürt" kelimesini kullanırsanız, herşey çok daha yerine iyi oturuyor.

Prof.Hasan Reşit Tankut'un ***"Zazalar"*** *çalışmasının adına ilk kez Devlet güdümlü Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının birinde rastlamıştım ve günün birinde yayımlanmasını bekliyordum. Ancak bu bir türlü gerçekleşmedi. Oysa çalışma, anlayışlarına tümüyle uysa* ***"Zaza Türkleri"*** *adıyla yayınlamaktan geri durmazlardı. Sonradan çalışmayı edinince, neden yayımlamadıklarını daha iyi anladım.*

Tankut'un ***"Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler"*** *çalışması, bazı açılardan ilginç ipuçları da veriyor. Okuyucu bu çalışmayı okuyunca, Zazalar'ın Kürtler'den ayrı bir halk olduğu yolundaki resmi iddianın temellerini de bulacaktır. Aynı zamanda bir rapor niteliğinde de olan araştırmada; Kürtler önce* ***Zaza*** *ve* ***Kürt****, sonra da* ***Alevi Zazalar*** *ve* ***Şafiî Zazalar*** *olarak ayrılmaya bölünmeye çalışılmaktadır. Araştırma raporu sahibinin bu konuda önerdiği temel politika* ***"Kürtler'le Zazalar arasında bir Türklük barajı koymak"*** *tır.*

Çeşitli Kürt boyları ve Kürt lehçeleri arasında bazı nüansların bulunması ve bunların incelenmesi son derece doğaldır. Ancak bilerek ya da bilmeyerek, ***Zazalar****'ı ayrı bir halk,* ***Zazaca****'yı ayrı bir dil gibi sunmaya çalışanların bu araştırma raporundan alacakları önemli dersler olsa gerek..*

Prof.Hasan Reşit Tankut'un "ZAZALAR" çalışmasının ve buna benzer resmi kimlikli Kürdoloji yayınlarının tek parti döneminde nasıl üretildiğini göstermek üzere bazı belgelere aşağıda yer vereceğiz.

Devamı da olduğu anlaşılan, ancak tamamı elimizde bulunmayan bu belgelerden de açıkça anlaşılacaktır ki, bilimadamı geçinen profesörler, Kürtlere ilişkin bir çalışma hazırlarken, bir yandan o halkı kimliksizleştirmeye çalışan bir yöneticiye (burada Başbakan İsmet İnönü), bir yandan da bizzat o halkın katlini yöneten ve Dersim kasabı olarak da anılan bir Generale (burada General Abdullah Alpdoğan) başvurmakta ve onların önerileri doğrultusunda çalışmasını kotarmaktadır.

Şark Vilayetleri asayiş Müşaviri sıfatıyla ***"dört yıl kasaba kasaba, köy köy dolaşarak gözleme dayalı olarak çalışmasını hazırladığını"*** *bir elyazması mektubunda belirten Tankut, kitabını yayımlayabilmek için sözkonusu asker ve sivil yöneticilerden icazet istemektedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, yöneticiler Dersim sorununu çözdükleri varsayımıyla bu çalışmanın yayınına hiç bir zaman izin vermemişlerdir...*

Bunlardan, İsmet İnönü'ye yazılan 10,10.1935 tarihli mektup ile, 4. Umumi Müfettiş H.Abdullah Alpdoğan'ın cevap olarak yazdığı 7.7.1936 tarihli mektup ve Hasan Reşit Tankut'un kendisine gönderdiği 17.5.1937 tarihli yeni bir mektuba burada yer veriyoruz. ZAZALAR çalışmasının, birkaç yıl süreyle bunlar arasında mekik dokuduğu, ancak sonradan yayımlanmasından vazgeçildiği anlaşılıyor. İnönü'ye yazdığı mektupta yeralan, ***"ilim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmî kıymet vermek gerekti"*** *şeklindeki ibare ise birçok açıdan ilginçtir...*

Ankara: 10.10.1935

Sayın İsmet İnönü

Parti ve Hükûmet Başkanım

Kitap olarak bastırmak üzere bundan üç yıl önce kaleme almış olduğum bu eserde Zazalar ve Dersimliler hakkında sosyolojik bir tetkik yapmak istedim. İlim adamlarından ziyade idare meslektaşlarıma yazdığım bu kitaba ne de olsa biraz ilmî kıymet vermek gerekti. Bu istekle aradığım ve ısmarladığım kitapların bazılarını elime geçirdiğim için bu kış son şeklini verecek ve bastıracaktım.

Ancak sayın Başbakanımızın son günlerde Zaza ve Dersimlilere yakından ilgilendiğini öğrendiğimden kitabı bu hali ile sunmayı borç bildim. Esasen sahifaları arasında iç siyasamızla ilgili bir çok satırlar bulunduğu için bastırmadan önce ne yolda olursa olsun bir kerre Partiye ve Hükûmete gösterecek idim.

Çalışma dakikalarının teker teker her birine karşı ayrı ayrı saygı ve kaygı duyduğum Başbakan bu hareketimi yurt severliğime verirse çok sevineceğim.

Zaza dediğimiz küçük cemaati tanımak yolunda başka ulusların harcamış olduğu ilmî kıymet ve önem karşısında hürmet etmek biraz da utanmak bir ödev oluyor.

İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve Ermeniler o dağlık ve kısır yerlerin darlığı içinde; üşenmeden bunalmadan neler incelememişler ki?

Yalnız Siverek ve Kor Zaza lehçeleri üzerine Karl Hadak'ın yazdığı kitap 398 sahife tutuyor; Parti ve Hükümet Başkanım bu eserim için şayet birkaç saat ayırabilirse okumaya kolaylık olsun diye tezelden bir fihrist ve bir de paragraf yaptım.

Tükenmez saygılar ve çözülmez bağlılık sunar ellerinizden öperim.

H.Reşit Tankut
Maraş Saylavı

Dördüncü Umumi Müfettişlik
Hususi

Elaziz, 7 Tem. 1936

Bay Reşit Tankut,
Türk Dil Kurumu Asbaşkanı
Ankara

Sayın Okutanım,

Bana gönderdiğiniz kitabı sevinçle aldım. Okumasını bitirdikten sonra duygularımı arzedeceğim.

Şimdi teşekkürlerimle, sevgi ve saygılarımı sunarım.

4. Umumi Müfettiş
H.A.Alpdoğan

17/5/1937

TÜRK DİL KURULU
Özel

Sayın Generalim (x)

Zazalar ve Dersim üzerine vaktiyle hazırlanış olduğum kitap taslağını posta ile adınıza çıkardım. Bunu vaktiyle yapmış olsa idim eseri kitap şekline sokmak için bana yardım etmeniz imkânını da kazanmış olurdum.

Mamaafi lûtfen okumanızı ve mutalâanızı bildirmenizi ehemmiyetle rica ederim.

Sizin kudretli el ve idarenizle Dersim hadiseleri ve meselesi artık tarihe karışmış olacaktır buna inanıyoruz.

Raporlarınızı muntazaman okuyoruz. Sıhhat, selâmet, muvaffakiyet diler, saygılar sunarım.

Kitap, ayrıca ve taahhütlü olarak Sayın adınıza postaya verilmiştir.

Maraş Saylavı
H.Reşit Tankut

(x) İspekter: Bilindiği gibi bu tarihlerde H. abdullah Alpdoğan; Elazığ, Bingöl Dersim (Tunceli) ve Erzincan illerini kapsayan Dördüncü Umumi Müfettişi Vali ve Komutan konumundadır.

(M. Bayrak)

FİHRİST

Yurt Bingöl.....
Coğrafya ve Sosyoloji.....
Yaşayış.....
Geçim.....
Teogoni ve Felsefe.....
Dil ve Din Değişmesi.....
Bütün Zazaları Birden Türkleştirmek.....
Kabil Değilmidir?.....
Ortaçağda Orta Asya.....
Dil ve Din Ayrılığı Nasıl Başgösterdi?.....
Bugünkü Kürtler.....
Zaza adı Nereden Gelmiştir?.....
Zazalar Nereden Geldiler?.....
Zaza Tanrısı Homay.....
İlk Zazalarda Mezhep Farkı.....
Türkler; Müslümanlaştıktan Sonra.....
Yurtseverlik.....
Yurtseverliğin Hududu.....
İstihbarat İşleri ve Teşkilâtı.....
İlâhi Unsurlar.....
Dersim Edebiyatı.....
Afşin ile İslâm'ın Duruşması.....
Zazalar ve Ermenilik.....
Kutlu Kitap "Hüsniye".....
Kaza ve Kader.....
Gizli iman.....
Türk Dili Tanrı Dili.....
Cavidanı Sağir.....
Dünya İşlerine Dair.....
Cemaat.....
Ruhanî Dereceler.....
Cem'ler.....

YURT: "BİNGÖL"

Eskiler Fırat'ın Cennet'ten kaynadığına inanırlardı. Gerçek, Fırat'ın kaynadığı yerleri, hele Bingöl'ü gören bugünün insanları da o efsane ellerine Cennet ismini vermekte hiç duraklamaz. Çünkü yumuşak meyillerle sezdirmeden yücelen Bingöl 3500 rakımı bulunca *"Cyclops"* ile *Vulcan"*ın Tanrılar için yarattığı yeşil âlemlere mahsus bir haşmet kazanır. O kertede beş hissin her biri ayrı ayrı ve bütün manasile memnundur. Uzak ufukların titrek mailliklerinde; seve seve kanmışların mutlu bakışları kıvılcımlanır ve meltem beşereyi, güçlüğü yenme zevkinin parmaklar ile okşar.

Fırat'ın iki kolunu da besleyen Bingöller.., dokuz mabud *"Müses"*lerin müzik denilen şarkılarını okuyarak halay çektikleri ilâhi yerler gibi Apollo'yu kalbinden bağlayan bir güzellik ve şiir âlemidir. Oralarda bunaltan uğultunun ve heybetli sükunun nağmelerinden karışarak işlenmiş ahenkler okunur ve Bingöller'den her birinin bir damla suyunda, sonuna kadar yaşamanın zevki ve her mini mini dalgasında yaradılışın sırrı gizlenir. Tevrat ta bu cenneti göklerin dil ile methetmiştir:

"Ve Allah şark canibinde Aden'de bir bahçe tertibile teşkil eylediği Âdem'i oraya koydu ve Rabüllah zeminden güneşi, güzel ve yemek için iyi her bir ağacı ve bahçesinin ortasında hayat ağaciyle hayrüşşerri bilmeklik ağacını bitirdi ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir nehir çıktı ve oradan dört kola taksim olup, birincinin adı Feşun'dur ki kendisinde altın bulunan bütün Hüveyre diyarını dolaşır ve ol diyarın altını âlâdır. Orada ak künlük ile akik taşı vardır ve ikinci nehirin adı Ceyhun'dur ki bütün kuş diyarını dolaşır ve üçüncü nehrin ismi Dicle'dir ki aşurun şark canibinde caridir ve dördüncüsü Fırat'tır."

Âdem'in değilse de ilk insanların yaşamak için buraları tercih ettiği şüphesizdir. *"Ve Rabbullah Aden bahçesini timar ve muhafaza etmek üzere Âdem'i alarak oraya koydu. Tevrat Tekvin"*

Sular her tarafta berrak, tatlı ve gümüş köpüklü sular ... hiç solmayan baharın sinesini yer yer yakut ve sedef gibi renklerile, pırlanta kolyeler ile süsleyerek aşağılara doğru köpüre köpüre iner ve orada kutlu ırmakları vücuda getirir. Bu yerler altında nehirler akan cennetlerdir.

"Cennetün terci min tahtihelenhar. Kur'an"

İster çoban olsun ister çiftçi batıya yönelmiş Türk ulusları Bingöl'ün bu feyzinden faydalanmayı unutmadı. Uzak Doğu'da Isığ gölü ne idiyse Yakın Şarkta da Bingöl o idi. Türk dünyasının şiirle neş'e ile dolu hayat safhalarını bu iki göllü yüceliğin ılık ve soğuk sularında barelenmiş buluruz.

İşte Fırat ve Murat eski Urarto'nun bu mübarek yerlerinde köpüre köpüre inen sularla beslenerek ovalara doğru akar. Her iki kol biraz sonra vahşi ve kısır bir dağ kümesine dalar.

O zaman yatakları çokluk kara ve korkunç olur. Çünkü Erzincan, Muş, Diyarbekir ve Urfa ovalarının arasını dolduran bu dağ kümesi bazı yerlerde çok güzel bir çehre göstermekle beraber çok yerlerinde dermansız ve çirkindir. Boğazları, dağ sırtları çok az geçit verir. Ruzigârın hızı vahşi derelerin içinde sinirleri dişleyen bir dev uğultusu yapar. Sanki yaradılış iklimin sertliğine tabiatın sakarlıklarını ekliyerek her hususta aykırı bambaşka bir yer karalaması işlemiştir.

Keskin kayaları, yalçın yamaçları, yıldırım gibi sularile gölgesiz bodur ağaçları ve silip süpüren boğucu sellerile bu çok yüksek çok dalgalı ve aşılması zor dağ kümesi ataların ilk barındığı ve sonra Dünyanın dört tarafına akın edip dağıldığı yüce Asya yaylalarının küçük nümunesi ve Elâm elinden garba, cenuba taşan göç sellerinin kaynağı Zarkurus dağlarının yavrusu gibidir.

4000 metreye yakın yükseklikler ve yüzlerce ılık ve durgun öz bir arada Fırat ve Murad'ı Keban madenine kadar şımarık bir çocuk oynatır gibi sektire sektire yürütür. Oradan sonra yığın yığın efsane bulutlarıile dumanlanmış Nemrut tepesi, kartallar yuvasına benzeyen Gerger kalesi tâ Samsat'a hatta aşağı Hat'ilerin merkezi Karğamış'ın görüldüğü düzlüklere kadar tabiat aynı karışık ahengi muhafaza eder.

Şiirin, güzelliğin çirkin bir yabanlıkla örselendiği bu garip tabiat karalaması çaprazlama arızaları, üst üste terslikleriyle hakikaten eşi az görülür bir yer parçasıdır. Ve işte yekdiğerine bitişen bu Cennet ve Cehennem içlerinde Zaza olarak adlanan insanlar yaşar.

Coğrafya ve Sosyoloji

Zazalar'ın memleketimizin içinde en sık oturduğu yerler Murat ile Fırat'ın arasıdır. Fırat adeta keskin bir sınır teşkil eder. Onun poyraz ve batı kıyılarında Zaza'ya az tesadüf edilir. Fakat Murat öyle değildir. O Muş ovasını geçip dağlık mıntıkaya girince bütünüyle Zaza olan bir kesafetin ortasından geçer. **Genç, Çapakçur ve Palo** halkı kâmilen Zaza'dırlar.

Cenupta **Kulp** ve **Lice** kazalarıyle Diyarbekir'e doğru Dicle suyu boyunca Zaza obaları ve köyleri görülür. Fırat ve Murad'ın birbirine çok yaklaştığı yerlerden Keban'a ve Samsat'a doğru sıklık seyrelir. Ve toprak açılmağa başlayınca bir tek bile Zaza kalmaz.

Toprağın tabiatına göre bölündüğü zaman Zazalar üç bölük gösterirler.

1. Munzur Suyu ve dağı uzunluğunca yaşıyan **Dersim Zazaları** ki bunlar daha fazla Fırat boyuna ve Erzincan ovasına bakarlar. Kendilerine **Dersimliler** ismi verilir.

2. Murat boyunca yücelen dağların kuytu yerlerinde yaşıyanlardır ki kendilerine sadece **Zaza** denilir. **Genç, Çapakçur, Palo, Lice** Zazaları bunlardır.

3. Biraz daha alçak evlerde yarı-göçebe bir hayat süren kısım da **Dimili** ismile anılır. Bunlar Diyarbekir surları ile **Karacadağ** ve **Derik** arasında yaşarlar.

Bingöl'ün dört çevresinde Hınıs, Mutki, Çemişkezek, Pötürge, kazalarında merkezden ayrılmış küçük Zaza kümelerine tesadüf edilirse de bunların başlıbaşına bir vasıfları yoktur. **Siverek** Zazaları bu kümelerin biraz daha büyükçesidir.

Zara ve **Koçgiri**'deki Kürtler de bu bütünden sayılmaz, onlarda Zazalar'dır. Bugünkü mülkî taksimlere göre halkı kâmilen Zaza olan kazalar şunlardır.

Palo, Çapakçur, Genç, Nazımiye, Mutki, Mazkirt, Siverek,

Muş'un **Valir**, Lice'nin **Hani,** Pütürge'nin **Gerger** Nahiyeleri.

Zazası çok kazaların, başında Varto *"**Gümgüm**"*yu buluruz. Mamafih bu Varto ile Mutki, barındırdıkları insanların gerek etnoğrafyası gerek tarihi yanında başlı başına bir âlem oldukları için ayrıca tetkike değer.

Ötedenberi Diyarbekir şehrinde çalışan Zazalar'dan bazıları yerleşerek Diyarbekirli olmuştur. Bunların 300 haneden fazla bir varlık sahibi olduğunu söylerler.

Diyarbekir'de **Karacadağ, Siverek** ve **Derik** arasındaki köylerin hemen umumî Zaza'dır. Mutki, Varto, Lice, Kulp, nefsi Diyarbekir'deki kazaları kasaba ve köylerindeki çokluk Kırmanç gibi bir dil konuşurlarsa da ilcride dil bahsinde yazılacağı gibi bunlar dilini unutmuş ve Kırmançca konuşmağa başlamış Zazalar'dan başka olmamak gerektir.

Diyarbekir surlarına kadar genişleyen Dımili *"Dumbili"* aşiretiyle Mahal ve Mathinan'da Zazadır. Bu itibarla Zazalık hududunu Diyarbekir şehrinin cenubundan tutmak doğru bir hareket olur.

Sosyolojik görüşten Zazalar üçe ayrılır.

1. Göçer Zazalar *"Göçebeler"*

2. Yarı Göçer Zazalar.

3. Yerli Zazalar.

Bu üç kısmın bellibaşlı yerlerini işaret etmek güççedir. Zaza yaşıyan mıntıkanın hemen hemen her yerinde göçer, yarı göçer ve yerli Zaza'ya rast geliriz. Toprak, yukarıda izah edildiği gibi dalgalı çok karışık olduğundan muayyen içtimaî şartların genişçe bir sahada yerleşip hâkim olmasına imkân yoktur. Bununla beraber çöle ve dağ başına yakın olan Zazalar göçerlikten temamile vazgeçmişlerdir. Palo'da Bertiler, Lice'de Diçarlar, Dersim'in Ağdat yaylalarına ve Munzur'a yakın oturan obaların çöl ağzında yaşayan Dımili Mahal ve Methinan aşiretleri bugün de tam göçerdirler ve çadır hayatını dam altına tercih ederler.

Kasabalarda yaşayanlardan başka bütün Zazalar kışı dam altında geçirdikleri halde yaz mevsimini yaylalarda, muvakkat barakalar ve yahut kıl çadırlar altında geçirirler. Hayatları bütün manasile yarı göçer hayatıdır.

Zaza Kasabaları: Siverek, Hani, Palu ve sade bu üçü, hatta Hani, nahiye merkezidir. Bunlardan başka medenî hayata geçmiş ve Zaza kasabası yoktur.

Zaza yaşayan sahanın içinde Siverek, Hani ve Palu'dan başka kasabaların bir kısmında Türkçe, bir kısmında Kırmançca konuşulur. Çarsancak, Pertek, bir vakitler Dersim Vilâyetine merkez olan Hozat, Çemişkezek, Osmaniye, Çermik Türkçe; Lice, Kulp, Varto Kırmançca konuşur.

Nazimiye, Mazgirt, esasen kasaba değildirler. Tam Dersim'in göbeğinde ve Munzur çayının üzerindeki Ovacık kazasında sade ve tatlı bir Türkçe ile beraber Zazaca da konuşulduğunu gördüm. Dil bahsinde bu kısım tafsil edileceğinden bu birkaç satır coğrafi bilgiyi tamamlamak için ilâve edilmiştir.

Yaşayış

Zaza'ları bir de **mezheplerine göre** ayırmak zarureti vardır. Çünkü mezhep burada her iptidaî yerde olduğu gibi bütün sertliği ve keskinliğiyle hüküm sürer. İleride Kızılbaşların hususiyetlerini araştırırken bu görüşten bir bölme bize farkları daha iyi ayırtedebilmek kolaylığını verecektir. Mezhep, Zaza'lığı gerçekten parçalamış ve karanlık bir kin vicdanının kölesi kılmıştır.

Mezheplerine göre de Zazalar üçe ayrılır:

1. Şafiî Zaza,
2. Alevî Zaza,
3. Ne olduğunu bilmeyen Zaza.

Şafiî Zazalar Murat suyu boyunca yurt tutmuşlardır. Muş ovasından Elâziz ovasına kadar ve cenupta Dicle boyunca Diyarbekir'e kadar uzanırlar. Bir yanları Karacadağ üzerinden çöle iner.

Alevî Zazalar Bingöl'den başlayarak Fırat'ın sağ sahilini takiben Malatya toprağına kadar genişler ve Sivas ilçelerine kadar dayanırlar.

Ne oldukları bilinmeyen Zaza'lara gelince. Onları Mutki'de Sasun ve Şırnak'ın medeni insanlara kapalı ve vahşi kısır kayalıklarında buluruz. Ne olduklarını neye inandıklarını kendileri de bilmezler. Bu taksimlerden sonra Zaza'ları fert ve cemaat olarak ayrı ayrı tetkike

çalışacağız. Mutalea ve mukayeseyi kolaylaştırmak için Zaza mıntıkasını gösterir bir Harita ile Zaza yaşıyan köy ve kasabaların isimlerini gösterir cedvel ilavesi faydalı görülmüştür.

Bu günkü Zazalar; tamamiyle dağ insanı, ekseriyetle çobandırlar. Çetin ve kısır dağ başlarında dağınık bir halde yaşadıklarından iptidaîliğin hemen bütün hususiyetlerini muhafaza ederler. Dam altına girmiş olmalarına rağmen gözleri geçit vermez, korkunç dağ başlarındaki kayalıklardan ve vahşi meşeliklerden ayrılmaz. Onları oraya bağlayan iplerin ucu hâlâ kalplerine takılıdır. Zaza, göçebe, binaenaleyh derbeder olmağı sever. Fakat bu muhabbette Kırmanç gibi muannit değildir. Her ne şekilde olursa olsun şehir ve köy hayatına derhal intibak etmiş Zazalar da görülür. Dağlarına ve derbederliğine dönmiyen Zaza'nın şehirde bir şehirli gibi yaşadığına hatta biraz da ileri gittiğine şahit oluyoruz.

Küçük san'atkâr ve işçi olanların maharetinden şikâyet edilmez fakat işte sebat edeceklerinde, doğru olacaklarına muhitin şüphesi hem kat'i hem umumîdir.

Altı ay zarfında kibarca bir evin işlerini kavrayan Zaza kadını bir evde ancak altı ay sebat edebilir. Bu kararsızlığı dağ hayatının kalbinde ve vicdanında bıraktığı tesirden başka bir şeye hamletmek doğru olmaz. Zaza'yı tabiat dağ mahlûku olarak yaratmıştır. O zeki, müstait, uysal cemaatına karşı samimi, sıcak ve sokulgandır.

Ziya Gökalp, ***"Kürt Âşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler"*** ismini verdiği bir eserinde (bu eser matbu değildir) Zaza'ların bu halini aşağıdaki satırlarla tasvir etmiştir: ***"Zazalar şehirlerde yerleşince şehirlere mahsus teknikleri öğrenmekte büyük bir istidat gösterirler. Mesela Diyarbekir'e gelen Zazalar furunculuk, kadayıfcılık gibi hirfetleri öğrenebilirler. Bahçevanlıkta da büyük bir maharet gösterirler. Mühendisler taş kırdırmak için, bahçe sahipleri balıçe kazdırmak için Zaza amelelerin gelmesini beklerler. Çünkü bu gibi işlerde çok maharetleri vardır. Fakat manevî işlerde Kırmançlar daha çok kabiliyet gösterirler."***

Zaza çok yalan söyler, çok aldatır. Mamafih bu kusuru ancak bir maharet telâkki ettiği içindir ki yapar ve neticesine sıkılmaz. Duyulmıyan mahirane hırsızlıklariyle öğünür. İptidaî dağ insanları gibi bunlar da mübalağayı bediiyyettan sayar. Yalan ve dolanı zekâ çapkınlığı, hırsızlığı da çevikliğin ve cesaretin hakkı telâkki eder.

Bununla beraber Zaza hem korkak hem mütecaviz olmak gibi iki zıt kusuru birarada cemedebilmiştir. Korkak aynı zamanda mütecaviz kimse eğer Dersim gibi Çapakçur gibi kervan konmaz yol uğramaz yerlerin adamı ise pek yaman bir şeydir. Ve Zazalar bunun içindir ki her zaman zararlı ve tehlikeli olmuşlardır. Çünkü bunlar yurtların gizlendiği dağ kümesi gibi muhtelif tabiatları bir arada gösterebilen kimselerdir.

Şayanı hayret bir zekâ asarı gösterdiği halde Zaza çok zaman bir çocuk kadar kolay iğfal

edilir ve fevkalâde tehevvür eden Zaza'yı bir kuzu yumuşaklığına düşürmek için asgarî derecede metanet kâfi gelir.

Dağ başında kahramanlardan mürekkep bölükler nümayişile gezen Zazalar hareketlerini iyice takdir etmiş iradeli bir karakol kumandanının korkusunu üç konak ötede duyarlar. Buna rağmen Zaza daima şımarık, daima itaatsızdır. Çünkü onun için bir günde otuz defa kafa tutmak ve otuz defa boyun kırarak özür dilemek işlerin en kolayıdır.

Çok merhamet dilendiği halde hiç merhamet hissi duymaz. Ha tüfengini bir insana ha tahrasını bir meşeye havale etmiş, onca aralarındaki fark hesaba bile değmez.

Zaza para canlıdır da. Bunu kazanmak için hem çok çalışır, hem çok asılır. Kırk para için kırk türlü dolap kurar çirkin bir kısmıklık ve keskin bir tama gösterdiğine herkes kanî ve şahittir. Böyle olduğu halde derbederliğine uc bucak bulunmaz ve iki yakasının bir araya geldiği görülmez.

Zazalar, gerek Dersim'de gerek Çapakçur'da olsun uzunca boylu mütenasip azalı, kumral saçlı ve beyaz tenlidirler. Erkekleri Ermeniler derecesinde olmamakla beraber yine kıllı sayılabilir. Çokluğunun kafatası yuvarlağa yakın söbedir (Mezosefal). İçlerinde (Mongoloit)lere de tesadüf edilir.

Kadınlar umumiyetle güzeldir. Erkek ve kadın Zaza hemen her zaman için güler yüzlü ve şen görülür. Sohbetlerinde sıcaklık ve dostluk vardır. Samiler gibi gürültüyü ancak paralı mevzularda yaparlar, yoksa umumî hayatta asıl bir Turanlı durgunluğu ve sessizliği gösterirler.

Tütüne fazla düşkündürler. Eline geçiren küçük yaştan itibaren içmeğe başlar. Otuz beşini hele kırkını geçen her Zaza kadınının ağzında bir çubuk görürsünüz. Tütün içebilenler artık tamamiyle erkekleşmiş sayıldığı için erkek toplanmalarında ve onların günlük sohbetlerinde yer ve hisse sahibidirler. Zaten Zazalar'da kadınlar erkekten kaçmaz, fazla olarak genç Zaza kadınının bütün cemaat hesabına bir borcu vardır ki o da umum için süslenmek ve şen olmaktır. Bir Zaza kızı evlenene kadar bütün Zazalar'ın çocuğudur. Herkes onun her hali ile alakadar olur. Bu derbeder insanların gençliğe ve güzelliğe karşı hissedilir derecede muntazam bir incizapları vardır. Erkek çocukların da delikanlı olana kadar çocukluklarına hatta şımarıklıklarına bilerek ve zevk duyarak katlanırlar.

Geçim

Zazalar levent ve düzgün vucutludur. Rielerini (ciğerlerini) şişiren hava, kanında dolaşan su, tabiat nimetlerinin en temizlerinden olduğu için sıhhatları da iyidir. Halbuki bu insanların çoğu pek az gıda alır. Ekseriyetin serveti iki keçi ve bir merkepten yukarı çıkmaz.

Günlerce ekmek ve sıcak yemek yüzü görmedikleri vardır. Herhangi bir ova köyünden sürülen bir koyun veya keçi sürüsü Zaza dağlarına girdiğinin haftasında birdenbire ortadan kalkar. Aç mideler onları derhal haklamıştır. Bir koyun veya keçi çalan Zaza geyik parçalayan arslan gibi onu derisine ve tırnaklarına kadar yer yutar. Bir oturuşta bir kuzu yuttukları gibi haftalarca, aylarca sade bir ayranla da geçindikleri vardır.

Hırsızlığa çıkan Zaza'nın *"Bilhassa Dersimli"* belinde bir tahrası, sırtında bomboş bir dağarcığı bulunur. Canı kadar aziz tuttuğu kıymetli bir şey daha var ki onu görmek kabil olmaz. O şalvar uçkuruna bağlanmış bir parça ***"Kurut"***tur. Kurut çok tuzlu bir ayranın suyu tehir edilerek komprime haline getirilmiş hulasasıdır. Zaza acıkınca bir pınar başına çöker **tahrasile** bu taş gibi sert maddeden bir miktar koparır, dağarcığına atar. Ve üzerine de su doldurarak **ufacık** dağarcığı bir müddet çalkalar ve sonra ağzını kendi ağzına yerleştirerek içindekileri mideye boşaltır. İçtiği şey tuzlu, köpüklü buz gibi ayrandır.

Ancak bu şekil ve kuvvette gıdalanan bacaklarında kendini üç gün ötedeki ova köylerine götürüp getirecek saldırmak için, kaçmak için koşturacak ve çaldığı malı sırtlayıp taşıyacak kadar derman da vardır.

Bu aç insanların bazen birleşerek çete teşkil ettikleri de görülür. Diyarbekir, Muş ve Elaziz ovalarına Erzincan düzlüklerine bakan dağlardan Sünni ve Alevî Zazalar küçük çeteler halinde aşağılara inip ova köylerine dehşet salarlar. O zaman arsız inatçı ve yapışkandırlar. Muharrikleri daha fazla açlık olduğu için yalınız midelerinin emrine uyarlar.

Nadiren mukabele görürler ve tenkil ekseriya Zazalar hesabına mühim bir zarar kaydetmez. Binaenaleyh **umumî ve siyasi kıyamlara da cür'et ettikleri vakidir. Şeyh Sait kıyamı sünni Zaza'ların Koçgiri İsyanı Alevi Zaza'ların bu neviden iki hareketidir.** Tedipleri kadar ayaklanmaları da kolay olan bu insanlar epeyce zamandan beri böyledirler. Ve galiba epeyce zaman da böyle kalacaklardır. Filhakika eğer içtimaî şartların mülahazasız ve hesapsız pençesi bunların da yakasına yapışmaz ve asrî iktisaadın cazibesi merkeze doğru kuvvetile bunları da dağlardan aşağı çekmezse şüphe yok ki bugünkü hayatlarından ayrılmazlar. Çünkü kısır dağların perakende sekenesinde mide boş, kafa boş ve günün saatları bomboştur. Midelere açlığın, kafalara hürafatın zehiri ve saatlara işsizliğin mel'un ve fasit kuruntusu aktıkça onların iyi olması hakk-ı hayat tanıması düşünülmez.

Teogoni ve Felsefe

Bir an karnı doyan Zaza yalçın kayaları tırmalayarak uçan rüzgarın çelik kanadında kendini göklere çok yakın bir kartal kadar hakim ve bağsız görünce ancak mutlak hürriyetle duyulan mukaddes bir gurur hisseder. Mahiyeti itibarile hakikatan mukaddes olan o hürriyet dağlıya dimağının teşekkülü nisbetinde basit ilhamlar verir. O basit ilhamların nağme halin-

de uçuşu ovalının tatmadığı zevkin musikisini teşkil eder. O zaman dağlı; tamamiyle ayrılmış bambaşka âlemlerin tafdil edilerek yaradılmış mümtaz bir mahluk'tur. Mücerredat ile alakası hiç şüphe yok ki bambaşkadır. O ezeli kudretin tecellisine şahittir. Ve zaten tecelli onu memnun etmek için vukua geliyor. İşte her şeyin haliki olan tabiat mukaddes kitabın sahifeleri gibi esrar ve ilham dolu hatlarile ufuklara doğru serilmiş duruyor. İşte erilmeyen noktadan kainatı oynatan kudret ufuktaki sisli ve silik varlıklar gibi bu esrarlı ilhamı perdeliyor. *İfadesi muğlak, mütaleası müşkil bu kâinatın içinde işte ben yani insan, hakikat, ayan zahir ve calî olarak bulunuyorum. Binaenaleyh her şeyin üstünde ben varım. Hürmete, ibadete, ancak ben lâyıkım. Ve hiç şüphe yok ki Hak münhasıran benim varlığımdır. Buradan itibaren insana tapmak başlar. Bilinmeyen noktalara bağlı akıl ipleri baltalanmıştır. Şeriat ve Allah kanunları yoktur. Bir hazret var ki adı dün de insandı bugün de insan.*

Bugünkü Zazalar'ın hemen hepsi mahiyeti bundan ibaret olan bir din taşımaktadır. Filhakika yekdiğerinin düşmanı olan **Alevilik**'le **Nakşilik** arasında korkunç farklar görülürse de her ikisinin menba-ı maksadı tamamen yekdiğerinin aynıdır. Her ikisi de binnetice adama tapar. Yalınız biri *"patriarchal"*dır diğeri ise nesep ve sülale güder.

Riyazattan zikir mümaresesi ve esrar istiğrakından Allah'lık meziyyeti kazanmış bir Nakşibendi şeyhiyle haddizatında Allah olan Ali'nin sulbünden türemiş bir Alevî seyyidin tapılmak nokta-i nazarından hiç bir farkı yoktur. Her ikisi de mabuttur, her ikiside gök ve Allah ile temas halindedir. Zaten mazide Zazalar'ın hemen hepsi toptan insana tapardı. Ve insan, Melamiler'in de dediği gibi *"miclayi ilâhi"* yani Allah'ın ayinesi idi. (**Fususülhikem**)

Dil ve Din Değişmesi

"Zaza'nın dili Fars kırmasıdır. İpi-sapı olmayan uydurma bir lisandır" diye tarif edenler belki aldanmıyorlar. Kırmaçca'dan başkadır. Onlar konuşurken çok uzak diyarların evladını işitir gibi olursunuz. Filhakika Zaza dili ne Kırmançca, ne Farsça ne Hintçe ne Kürtçe'dir. Gürcü diline asla benzemez. Çerkez'lerin muhtelif şive ve lehçeleriyle ölçülmesine imkân yoktur. Avar dili ile fonetik bir akrabalığı var gibidir. Zaza çokluk Türkçe Kırmançca yırlar (yırlamak lağenni etmek -şarkı söylemek- demektir). Alevî Zaza'ların ilâhileri, naitleri, methiyeleri hep Türkçe'dir. Hele Ovacık'ta Koçuşağı içinde o kadar fasih ve düzgün Türkçe konuşulur ki şaşmamak elden gelmez. 928 senesinde Ovacık'ta Munzur suyunun kenarındaki kampımızda görüştüklerimin hemen hepsi açık ve pürüzsüz Türkçe konuşuyordu. Saz şairi bize başka hiç bir maksadı olmayan Türkçe sevgi şarkıları okudu.

Vardım odasına kahve pişirir

Kınalı parmakla fincan döşürür.

Gel beri gel beri gül yüzlü dostum
Uydun el sözüne selamı kesdin.

Beyitleri ne kadar berraktır. Sonra Gazi ve Gazi inkılâbını metheden bir manzume okudular ki o ıssız dağların bu perakende cemaatına bu kadar ince fikrin ve hissin nasıl ve nereden geldiğini uzun uzun düşünmek lâzım geliyor. Manzumeyi bizzat nazmeden şair sazla ve âşık makamiyle okudu:

1

Bir Harp sardı dünyayı
Bütün arz u semayı
Türkiye Halaskârı
Yad et Gazi Paşayı
Alkışla Türkiye'yi
Muhakkak kurtaracak
Bütün bu Asya'yı
NAKARAT

2

Açtı İstiklâl Harbi
Düşmana urdu darbı
Hak müyesser eyledi
Kurtardı Şarkı Garbı
Ne zannettin Türkiye'yi
Titretti Avrupa'yı
Muhakkak kurtaracak
Bütün bu Asya'yı
NAKARAT

3

Cumhuriyet Kurdular
Tekemmülât gördüler
Kudretini görünce
Düşmanlar hep durdular.
NAKARAT

4

Kahramanlık halimiz
Medeniyet yolumuz
Birlikten feyz alırız
Türkçe söyler dilimiz
NAKARAT

5

Kurdular yeni Devlet
Mezhepler idi illet
Taassubu attılar
Vahdet buldu bu Millet
NAKARAT

6

Bu Naki'nin duası
Buydu asl-ü esası
Affu adalet oldu
Sildi gönüller pası
NAKARAT

Şairin Türkçe'yi ne kadar kat'i bir surette tasarruf ettiğini, fikirlerini ifade için ne kadar kolay kelime ve cümle bulduğunu bu methiyesinden anlayabiliriz. Beş on kelime ile neler ifade etmemiş ki. İleride gene bu dağların içinde Türkçe söylenmiş Vatan-İstiklal marşları da okuyacağız. Bunları Dersimliler anlar ve anlatırlar. Fakat sizinle sizin dilimizle ve sizin gibi konuşurken bir bardak su isterseniz, ayaklarının başparmaklarını bir birinin üstüne koyarak diindik ve emre âmâde duran delikanlıya onun vereceği emrin lisanı Zazaca'dır. Ve onu ihtiyarsız, hâkim bir adetin tesiri altında olarak kullanır. Delikanlıya gelince; O Türkçe anlar fakat meramını ifade edemez. Bu suretle Zazalar'ın Türklükle ve Türkçe ile alakadar kısmını ancak Çarsancak, Ovacık ve Çemişgezek'te bulabiliyoruz.

Evvelce bütün bu sahada yani Bingöl'den ta Koçkiri'ye ve Fırat boyu sırasında ta Çöle kadar Türkmen şivesile Türk dili konuşulurdu. Bunun çok eski bir maziye ait olmadığını anlayabilmek için şu kıt'ayı okumak kâfidir.

Şahin yüksek yere yapar yuvasın
Türkmen kızı yedeklemiş mayasın
Hanım nerden gider yolu yaylanın?
Canım nerden gider yolu Bingöl'ün?

(x) (Maye; genç deveye denilir)

Mayasını yedekleyerek şahinler gibi Bingöl'ün en yüksek tepesine çadır kurmak için yeşil yamaçları tırmanan suna boylu gül yüzlü Türkmen kızları bugün de yaşıyorlar. Bun-

ların ince örülmüş melikler (Türkmen şivesinde saç örgülerine melik denilir) le taçlanmış yuvarlak küçük kafaları gene çok zarif ve vakurdur. Bunlardan hırızmaları (hırızma burun küpesine derler) ve ince bellerinden topuklarına doğru sarkan perişan ve serhoş şalları vardır. Neş'e eski neş'e, aşk yine eski aşktır. Fakat ne yazık ki analarının dillerini artık kullanmıyorlar. Kınalı parmaklarının arasında tuttuğu kahve fincanını sunarken Güllü kız artık buyurun demeyi beceremiyor.

Bu acıklı erimenin sebebini aramayan aklı başında Türkler acaba kendi kendilerinden iğrenmezler mi? Hatta bu tatlaşmanın dilini bırakıp başka dil konuşmaya derler. Çok iğrenç ikinci bir tarafı var ki tüyleri ürpertir. O da yavaş yavaş Kürtçe dediğimiz Kırmançca'nın hâkim olması ve Türkçe gibi Zazaca'nın da bu tahakküm karşısında meydanı bırakıp konuşmaya başlamasıdır. İster Sünni ister Alevî olsun Zaza, artık Kırmançcaya ısınmağa başlamıştır. Her ikisi de öz Türk yaylası olan Bingöl Dağını tarif ederken *"Bingöli Miriçina"* tarifini hem kolaylıkla hem de seve seve yapıyorlar. Mamafih Alevî Zaza, Kürtçe yani Kırmançca'dan uzak kalmayı hâlâ tercih etmektedir. Fakat Sünni Zaza öyle değildir. Kahramanların destanını o dille nazmeder ve o dille okurlar. Alevî Zaza'ların ilahileri, naatleri, methiyeleri, Türkçe'dir. Zaten Zaza, bugünkü Türk gibi başka dilleri suhuletle öğrenir. Diyarbekir muhitinde enkazı hâlâ mevcut olan Türkmen şivesi nasıl erimiş ve kaybolmuşsa Zaza dili de bu gidişle yerini bir gün Kürtçe'ye terkedecek gibi görünüyor. Çünkü Zaza başka lisanı çabukça öğrenir. Kırmançlar'sa başka lisanı geç ve güç öğrenirler. Zazalar'ın halk edebiyatı fakirdir. Kırmançlar'ın halk edebiyatı ise çok zengindir. İhtimal ki Zazalar'ın yabancı lisanları kolay öğrenmesi milli harsın zaif olmasındandır. Kırmançlar'ın kolay öğrenmesi de milli harsın çok kuvvetli bulunmasındandır. (Ziya Gökalp: **Kürtler Hakkında Sosyolojik Tetkikat**)

Ziya Gökalp bütün Kürt lisanlarını tasnif ederken dört müstekil esasa vasıl olur: **Kırmanç, Zaza, Suran veya Kürân, Lur.** Mamafih bu âlime göre bu dört lisan birbirine tamamiyle yabancı değildir. **Hepsi Kürdî kadim namı verilen eski Kürtçe'nin müştaklarıdır.** Neolatin lisanlariyle Lâtince'nin ne gibi rabıtları varsa Kürdiî kadimle bu yeni Kürt dili arasında o rabıtalar vardır.

Bana kalırsa Küranca ile Zazaca, kökte birleşen iki Zaza lehçesinden başka şeyler değildir. Ve Diyarbekir havalisinde konuşulan Küran lehçesi Kırmançca'ya intibak etmiş Zazaca olmak gerektir. Noktai nazarımı ileride Kürt dili hakkında tafsilat verirken izah etmeye çalışacağım. Bu itibarla Sünni ve Alevî Zaza'nın Türklüğe intibakı Kırmanç'ınki gibi zor olmadığı hakikatına varırız. Fakat her ikisi de tekke ve tarikata son derecede bağlı ve bütün manasile köylü çoban ve iptidai olduğundan asri hayatımızın tesiri altına girerek Türkçe'yi öğrenmeleri güç olacaktır. Bunların tekke ve tarikata son derece bağlı olduğunu söylemiştim. İddia edebilir ki Zaza, fısk ile taassubu kolayca ve hoşça birleştirebilen Müslümanlar'ın başında gelir. Şafiisi Kur'andan yalnız içkiyi meneden âyeti okumuş ve

Müslümanlık işareti olarak da sakal ve bıyık şeklini öğrenmiştir. Alevi'ye gelince; o da kendini imam İsmail sünnetlerinden birine yani sızana kadar içmek ve uyuşana kadar esrar çekmek sünnetine vermiş ve Alevilik işareti olarakta sakal ve bıyık uzatmağı tanımıştır. Her iki kısım bunların haricinde buyruk tanımaz.

Zazalar Alevilik'te Sivas içerilerine, Şafiilik'te Lice, Kulp ve Karacadağ hattına dayanırlar. Şimal hudutları Artvin, Erzincan ovalarıdır.

Bütün Zazalar'ı Birden Türkleştirmek Kabil Değil Midir?

Bugünkü şartlar dahilinde nikbin olmak faide vermez. Ben ileride Zaza'nın Türk olduğunu iddia edeceğim, fakat bu iddiadan elime ne geçer- Farzı mahal olarak onlara bu hakikatı ayrı ayrı anlatmağa muvaffak olsam gene hiç bir şey kazanmış olmayacağım. Çünkü benden sonra Zaza gene Zazaca konuşacak, gene Zazaca yaşayacaktır. Muvakkat telkin ve propagandanın bu işte kâfi gelmeyeceğine inanmalıdır. Çünkü Zaza'ya *"sen Türksün"* dediğin zaman o size Kırmanç gibi *"hayır ben Türk değilim"* demez, hatta sizden atik davranarak *"benim atalarım Horasan erlerindendir, ben tabii Türküm"* cevabını verir, sevinirsiniz. Önünüzde nümayış yapan köy çocukları bir ağızdan Türkçe şarkılar da okurlar. Bu Karadeniz havalarının hangi poyraz kanadında uçup geldiğine şaşarsınız. Kürtlüğü asla kabul etmezler. Menfi tesir altında kalmış Zaza kızı aşkını inlerken...

Ben o Kürde varamam
ayağı çarıklıdır.

diye feryat eder.

Şeyh Sait bir Zaza İsyanı yaptığı için Zazalar bir müddet biz Kürdüz demeğe başlamışlar ve bu suretle Zaza'lığı maskelemek istemişlerdir. Fakat hakiki Kürt isyanı olan Ağrı hadisesinden sonra gene Zaza'lığa döndüler.

Ne olursa olsun **bunların hiç biri bugün için Türk değildir** ve kalben Türklüğe yabancı sinsi sinsi düşman ve Türklükten uzaktırlar. Aksini söyleyenlerin hakikata yaklaştıklarını kabul edemiyorum. Her iptidai cemaat gibi cesur, cömert ve bilhassa kuvvetli ve âdil kimselerin yani bu sıfattaki hükûmet mensuplarının dostu hatta fedakâr dostu olurlar, fakat bu onların Türk ve Türklüğe sadakatı ve bağlılığı demek değildir.

Bununla beraber Zazalar bile bile Kürt'te olmak istemezler. Palu'da Zazalıkla iftihar edenlere rast geldim. Dersimliler *"biz Kert'iz"* dedikleri zaman Kırmanç yani Kürt olduklarını hatırlamış değildirler. Bu kelime ile Aleviler Türk yani Sünni olmadıklarını ve dağ adamlıklarını anlatmak isterler. Mezhebine göre değişmek şartıile Zazaca, Türkün sıfatları şunlardır;

Efendi — Memur
Şeriatçı — Müslüman
yarı dinsiz
insafsız tahsildar.

Binaenaleyh tarikatçı Şafii ve Alevî Zaza için hiç sevilmeyen bir bir insandır. Şu halde onlar için *"biz de Türküz"* demek Türk hayatına intibak etmedikçe kabil olmayacaktır.

Fakat her şeye rağmen onlar ırkan Türk ve ismen de Türkçe manasile *"Kert"*diler. İddia ettikleri gibi Ortaçağ'da (kurunuvusta) kökleri Horasan'a ve daha evvelleri de klasik Arya vatanına dayanır.

Orta Çağda Orta Asya

Onüçüncü asırda Türk dünyasını şu şekilde mütalea edebiliriz. Federatif Çağatay İmparatorluğu belli dünyanın çok büyük bir bölüğüne hâkimdir. Türkler, muntazam teşkilata tabi satvetli bir askerlik, sağlam esaslara dayanmış çok parlak bir medeniyetin sahibidirler. Şehirler gittikçe büyüyor ve büyük şehirler çoğalıyor. İlim genişlemek, şubelerini arttırtmak suretile hemen her tarafa, her cemaata, her zümreye şamil oluyor. Devlet milli iradenin verdiği imkân ile Asya'daki bütün milletlerin Türk harsına intibakını temin ediyor. Hars çok kuvvetli, idare çok nafiz ve caziptir. Medeniyet merkezden hudut eyaletlerine ve oralardan da denizlere doğru yabancı illere taşıp gidiyor. Hudut eyaletleri bu sayede zengin olmuş, nüfus artmış ve kuvvet kazanmıştır..Zaten onlar da bütün manasile hemşehridirler. Kurultaya ve yasaya tabi Federasyonu her hususta Türk hukukunu haiz vassal hükümetleridirler. Bu hudut eyaletlerinden şarktakilere *"çat"* veya *"çit"* garptekilere *"kert"* veya *"kirt"* ismi verilir.(1)

Fakat ondördüncü asrın ortalarına doğru federasyonun bağları gevşemiştir. Yeni din ve mezhep bilhassa tarikatlar yasayı ve kurultayı zayıf düşünüyor. Tamamiyle Türkleşmiyen veyahut Türklüklerini mühim mikyasta kaybeden hudut eyaletlerinde aykırı ve hâin emeller türemiştir. Merkezin günden güne artan zaafı hudut eyaletlerinin hiyanet kabiliyetini artırıp duruyor. Çeteler gibi *"kertler"*de ağıza almadıkları şeylere meyledivorlar. Kurultayı saymamak yasaya uymamak arzuları uyanmıştır. Onlar yabancı olduklarını iddia edemiyorlarsa da ayrılmağa çok fazla hevesleri vardır. Çünkü memurlar ve mütesellimler suistimale başlamıştı. Ahlak gevşediğinden vergiler pek zalimce toplanıyordu. Sertlik ve kötü idare, başka dil konuşan ve başka dine uyanları birleştirmeğe yetiyordu. Bu vaziyetten en çok faydalanan Herat *"kerd"*i oldu.

Bu Dil ve Din Ayrılığı Nasıl Başgöstermiştir?

Trans oksiyanın bilhassa bu Herat ve Horasan cihetleri Orta Asya yaylalarından başka bir tabiat arzeder. Düz ve sıcak ovalariyle Farslar'ın, Beluclar'ın, Hindler'in ve Araplar'ın çok

(1) Tarihin birinci cildinde ve sekizinci haritada "çit"ler vardır. O harita Sumer ve Elam devrini gösterdiğine göre Milâttan binlerce sene evvel Kafkasya'da da "Çit"ler bulunduğunu öğreniyoruz.

hoşuna giden bir memleketti. Bunun içindir ki bu kavimler oraya girince bir türlü çıkmak istemediler. Orta Asya'ya Fars ve Arap misyonerlerinin Fars ve Arap lisan ve harsını sokabilmeleri işte bu Horasan üssülharekesinden olmuştur. Oraya yalınız hacılar-hocalar değil, tezgâhından ötesini görmeyen hasisi ve tamamile kadınlaşmış yabancı burjuvalar da sokuldu. Çünkü düzgün kılıkları ve güzel dillerile sahte ve durumlarile *"saf ve çok açık"* yayla halkını aldatmak o yapma kibarlar için en kolay işlerdendi. Bu suretle hacıların hocaların yanısıra mürailik ve antrikacılık yerleşmiş oldu.

Otoktonları, bu yeni müstevliler, bu zahiren değersiz yumuşak ve kadınlaşmış nazikler kısa bir zamanda kendilerine benzetebildiler.

O çevrelerde tanıdığımız şartlar, Lurlar, Harzemler ve Tacikler, işte bu suretle hüviyeti kaybederek Türklük'ten uzaklaştı.

Bunlar Farsça konuştular. Acem'in milli mezhebi olan Şiiliğe döndüler ve bilahare Nakşi oldular. Büyük bir kısımlarını da ileride Kızılbaş göstereceğiz (Alevî Zazalar'ın bir ismi de Taciktir. Türki Tacik dağ Türkler'ine verilen isimdir).

Bununla beraber yasaya bağlı olan *"Kertler"* yani hakim sülâle ve onların yakınları (Memur ve asker sınıfı) Türklüklerini muhafaza ediyor ve Türkçe konuşuyorlar. Vakta ki Selçıklar'dan Sultan Sencer'in (eski soma mabudu Sin ismi Anadolu'nun her köşesinde hâlâ yaşayan bir isimdir. Ankara yakınındaki Sincan köyü gibi) bir şehzadesi Horasan kertliğini elde etti. O zaman mesele birden bire değişti. Çünkü bu yeni Kert, İran Selçukiler'den ve Fars dili idi. Padişahlıktan Kertliğe düştüğü için Türk an'anesine karşı kini vardı.

Harikulade Timur'un da yasaya kini bu yüzdendir. O hakanlığa yükselten herhangi bir hanedana mensup değildi. Halbuki Dünyanın en büyük kumandanı hadisatı kendi hesabına göre en iyi kombine edebilen en büyük adamdı. Kuvvetleri toplayıp elinde tutmak ve insanlara baş olmak istiyordu. Onun içindir ki milli İslâm fırkasını tuttu ve Sofizm'in piri Zeynettin Ebubekir ve Nakşibendi şeyhi Bahattin hoca ile ittifak etti.

Sincar sülalesinin *"kertler"*i başımıza bir Kürtlük çıkardılar. Fakat Timur'un şeriatçılığı bütün Orta Asya'yı dejenere etti.

Sincar sülalesinin bu kini kuvvetli bir düşmanlık uyandırdı. Zamanla düşmanlık arttı. Nihayet bir topluluğun vicdani mahiyetini aldı. O tarihte *"kertler"* mutaassıp bir burjuvanın başında bulunuyordu, şehirli idiler. Şehir hayatının tesiri altında hassas, endişeli, malumatlı, tanperver ve binaenaleyh dessas olmuşlardı.

Merkezi Asya Türkleri'nin arasında tefrika devam ettikçe Horasan, Herat kertlerinin Trans oksiyandaki nufusu artıyordu. Tekkeler din müesseseleri Hakiki Acem ve Araplar gizli gizli Türk husumeti besleyen fırkalar bu nüfuzu genişlettiler, kökleştirdiler. Ve nihayet bu kertlerden biri uykudaki köhne İran'ı uyandırmak cüretini gösterdi ve kendini Hüseyin Kert ünvanile Horasan kralı ilân etti. (**Leon Cahun, İntroduction a L'histoire de L.Asie**)

Hüseyin'in bu hareketi tam vaktinde idi, çünkü artık bir kertlik vardı. Ve bu kertlik Türk milli birliğine muarız, Farsça konuşur yabancılaşmış bir zümrenin ismi olmuştu. Bazı yerlerde *"kert"* bazı taraflarda *"kirt"* ve *"kürt"* şeklinde talaffuz ediliyordu. İsim cazip ve umumi idi.

Fahrettin Kerdi'yi öven *"Kertname"* milli bir destan meziyetini kazanmıştı. Mir Şeref'in bu kitabı hususî bir milliyet epopesi oluyordu. O bu Şehname naziresinde Fahrettin'i methederken *"Sen Sincar familiyasının mesnedi ve İskender tacının pırlantasısın. Sincar familiyası seninle tekrar yaşayacak ve İskender tacı seninle onacaktır."* diyordu.

Bitlis'te bugüne kadar haritası çok canlı olarak yaşıyan bu Mir Şeref *"Kertnâmesi"* ile denilebilir ki bir Kürtlük yaratmıştır. Halbuki methedilen gibi metheden de Türktür.

Bu destan zenginler ve ayan için bir milliyet idi. Avam için ise şeyhler, mollalar, dervişler, Nakşibendiler, çalışıyordu. Onlar Türk töresine sadık kaldığı için İslâm gözile dinsiz görülen yayla Türkleri'ne candan düşman idiler. Türkler'e karşı bu yıpranmış karakterlerden kendi şeriatçı veya tarikatçı zihniyetlerine göre bir varlık dokumak ve bu suretle Türk'e karşı koyabilmek dileğinde idiler.

Sünnîlikle Şiilik arasında Acem kılıcı gibi iki tarafa çalar bir tekke telkini uyuşuk korkak fakat miskinliğinin zıddına olan her hareketin mülahazası ve gaddar hasmı olan bir kesafet ortaya getirmişti. Din mefhumu herşeye şâmil ve hakim olmuştu.

"Bizzat dinin ortada olmadığı zaman en çok dinden bahsedilen zamandır." O zaman da din ve şeriat namına her müesseseye, her fikre, her hususî hayata müdahale ediliyordu.

Bütün Tarans Oksiyanda hal bu merkezde idi.

Buzan'ın baş olduğu İslâm aleyhtarlarile Ebusait ve Bigo Arpahan'ın şeriatçıları arasında bitmez tükenmez kavgalar oluyordu.

Hüseyin Kert bu vaziyetten istifadeyi ihmal etmedi. Ve *"Şeriat tehlikede"* diye haykırdı. Artık kandökülmüş, ayrılık derinleşmiş ve düşmanlık kökleşmişti. Uğraş, büyük Timur'un cengizliği tahakkuk edene kadar sürdü."

Buzan ismi bugünkü Kürtler'in yani Kırmanç'ların en çok sevdiği isimlerden biridir. Daha ziyade asiller taşırlar. Aslı Bozan'dır. Eski Türkler bozan, basan gibi ismi fail halinde kullandılar. Danişmend diye sülalesinden ilm ü irfaniyle tanınmış (yağı basan) gibi işte yakın tarihte Kertliğin yani bugünkü Zazalığın çıkışı bu şekilde olmuştur.

Daha eski maziye gelince; orada Kert ismi çok derinlere kadar gider. Bazen Valilik bazen Hidivlik ifade eden ünvandır. Lugat manası ile Arapça had, Acemce, kenar mukabili olan *"Kert"* bir toprağı diğerinden ayıran fasıla sınır demektir. Kert, *"kertmek"* masdarının kökü olup bugün dahi bütün iştikaklariyle ve tasrifleriyle Türkçe'mizde kullanılmaktadır.

Türk İmparatorluklarının hemen hepsinde sarp serhatları kertliklerle idare edilirdi. Milat'tan ikibin sene evvel Suriye ve Filistini Kuturnahunte metbuu leamar bir kert olmak gerektir. Her ne kadar Avrupalılar bunun ismini *"Kutur Leamar"* diye kaydediyorlarsa da Geldani Rahip Addai Scher *"Kert Leamar"* şeklinde kaydetmiştir. Bu Kert dediğim gibi bir san'at veyahut bir rütbe ve makam olmak gerektir. Medya'da da Kertler'e tesadüf ediyoruz. Araplar bu kelimeyi dillerine uydurarak Cert şeklinde kullanmışlardır. İlk İslâmlarla çarpışan Yezd Cert gibi.

İran ve Turan muharebeleri, isyan eden Kertler'le ana vatan yani Türk vatanı arasındaki kavgalardan başka şey değildir. Müstekil İran zamanında da Kertler vardı. *"Hristiyan dinini kabul ve Hristiyanlar'ı himaye ettiklerinden dolayı Vali Azer Berz Kert ve Tahmasp Kert hükümdar tarafından idam edilmişlerdi."*(1)

Bugünkü Kertler

Zazalar'ın Alevî kısmı kendilerine *"Kert"* der. Ziya Gökalp bu kelimeyi *"Kirt"* şeklinde zabtetmişti. Merhum der ki:

"Zazalar'a gelince bunlar kendilerine Arabî kâfin kesriyle Kirt derler. Kırmaçlar da Kirdaş adını verirler. Türkler ise Kirt namını Kırmançlara tahsis etmişlerdir. Falan adam Kürt müdür, yoksa Zaza mıdır? denildiği zaman Kürt'ten maksat Kırmançtır. Dumbilelere Zaza adını veren yine Türkler'dir. Zaza kelimesini ne bizzat Zazalar ne de Kırmançlar kullanmaz." Dumbililer'e Zaza adı verildiğini söylediğine göre Gökalp'ın bu tetkiki Diyarbekir civarında yaptığı anlaşılıyor. Gerçek millilere zeil manasına gelen bu Dumbililer yukarıda arzettiğim gibi Kırmançlığa dönmüş ve o harsa uymuş Zazalar'dandır. Bu kelimeyi Kirt şeklinde kullanırlar.

Halbuki Dersimliler kelimenin ortasındaki hece harfini hem *"e"* hem *"i"* anlaşılacak bir çalımda söylerler. Dersim ve etrafında *"kirt"* ile sonlanan şehir adlarını kimisi kirtli kimisi kertli okumaz mı? Malazgirt, Mazgirt gibidir.

Leon Cahun'a göre en doğru talaffuz kerttir. Ve kitabında şöyle demiştir: *"Ben kert yazıyorum, çünkü yerliler öyle söylerler. Ancak imlaya uygun düşen Kürt şekli ise daha çok kullanılıyor."*

Tetkikini Herat ve Horasan'da yapan **Leon Cahun**'un sözü hepsinden üstün ve doğru olmak gerektir.

Hal böyle olduğu halde biz onlara Zaza diyoruz.

Zaza Adı Nereden Gelmiştir?

---

(1) Arapça, ***"Kelt ve Asuri Tarihi"***. Addai Scher.

Türkler kendilerinden olan veya kendilerine sıkı veya yakından bir bağlılığı bulunan kavimlere yurtlarının veya yaşayışlarının hususiyetine göre ad takarlardı. Daha eski zamanlarda zümre isimleri o zümrenin tümen ve ketişinden anılırdı.

Uğuz boylarının sayılmıyacak kadar çok adları vardır. Büyük ve tanınmış olanları şunlardır.

Karlı, Kanklı, Kalaç, Baydilli, Oklular vb.

Tütem adlarından mesela; Sungurlu, Koyunlu, Atmacalı, Parslı, Yorsuklu ve sonuna kadar misal getirebiliriz.

Şimdiki Zazalar çok eski çağlarda olduğu gibi bugün de yüksek kayalara ulu ağaçlara ve büyük sulara hürmet ederler. Allah'larının yüksek kayalar üzerinde durduklarına inanırlar. Ve sivri ucuna güneşin ışığı ilk defa çavan yüksek kaya onların mihrabı ve niyazlarının uçuşup toplandığı kutlu bir yerdir. Böyle olunca onlara da kayalıklar demek doğru olur. Eski Türkçe'de kayaya ve taşa *"sak"* derlerdi. Sak aslı ile kayalı sıfatı *"sasak"* olacağına göre Zazalar'ın asıl ismini *"sasak"* olarak kabul etmek kabildir. *"K"* harfleri ekseriya düşer ve o zaman sasak kelimesi sasa kalır.

Sakarat Dersim'in bu cinsden mukaddes bir kayasıdır. En yüksek kaya olmak dolayısile Güneş Tanrı'nın ilk ışığı onun sivri tepesinde canlanır tıpkı Sümer'deki sitelerin şimdi *"sigurat"* ismi altında tanıdığımız kuleleri ve ihramları gibi.

Memleketin her tarafında *"sakar"* kaya ve *"sakart"* ismini taşıyan birçok ulu kayalar vardır. Palu civarındaki sakarat da bunlardan biridir.

"Sak" belki Araplar'ın, Samiler'in ağzında sakar ve sahr olmuştur. Onlar da Müslümanlıktan önceden beri kayaya taparlar. Kâbedeki Karakaya, Kudüs'teki Asmakaya ve Yahudiler'in ağlama kayası gibi onların hepsinin ismi de sahardır. Mezopotamya çölüne Sahr ismini taşıyan âşirette taş ve kayanın hususî bir yeri vardır. Sümerliler'in evladı olan Şamar âşiretinin hâlâ Sümer ağacına hürmet ettiği gibi.

Evet Zaza isminin aslı hiç şüphe yok ki *"Sasak"* idi. Çünkü sasaklar bugün de *"sak"* ve *"sakarat"* a karşı dua ederler. Homa mabudun ismini taşıyan ve içini bin bir dertten kurtaran süt asıllı su mukaddes Munzur kaynaklarından fışkırır. Bunlara baş kaldıran Munzur dağı tek bir parça kayadır.

Türkler bu kaideye uydurarak birçok adlar daha vermişlerdir.

Kır adamı manasına gelmek üzere *"kırman"*, kırmızı adam demiş olmak için *"Alaman"* dedikleri gibi, *"Ermen"* veya *"Armen"*de Türkçe olmak gerektir. Türk'ün koman, kırgız ve asker adam manalarına kullanılmak üzere Çerkesler'e *"kerker"* ve *"çerikes"* dedikleri gibi.

Zazalar Nereden Geldiler?

Ben onların Sümerliler'le çok yakından alakadar olduklarını tanıyorum. Zaten Akdeniz

ve Karadeniz'e kadar bütün Anadolu'da bugün de çok koyu çok canlı Sümer izleri vardır. Hiç tereddüde mahal bırakmıyan kat'i ve çok açık işaret ve âlâmetlerle bunları hemen herkesin gözüönüne açıp sermek zor olmayacak. Dersim'e ve bütün Sünni ve Alevî Zazalığın tümüne gelince orada Sümer izleri daha çok keskin daha çok delacandır.(1)

Sümer'de güneşe taparlardı. Dersim'de de ona taparlar. İlk güneş ışığının çarptığı siguratlar birer mihrap idi, Dersim'de de Sakarat tepesi mihraptır. Sümer'de *"sin"* ve *"in"* hem mabut idiler, hem mabetleri vardı. Dersim'de de *"sin"* ve *"in"* köylerinde ruhani sülaleler ve mukaddes yerler vardır. Sümer'in mukaddes saydığı ağacın aynı, indeki ruhani sülalede emanettir. Ve ne çalgın olduğu bilinmez, bir kütük halinde saklanır.

"Hom" Sümer mabuddur. *"Homa"* da Sünni, Alevi bütün Zazalar'ın bugünkü ilâbıdır.

Sümer'de Adad tıbkı Orkan(2) gibi fırtınaya ve korkunç hamlelere müekkil idi. Bugünkü Dersim'in korkunç fırtınaları da Ağdat tepesinden patlar. Üzerinde yaşadıkları Murat ve Fırat kulları da Sümer budunu hatırlatmağa yeter.

"Dersimliler mi Sümer'den, Sümer mi Dersim'den kaynamıştır" gibi bir sual sormak biraz mülahazasızlık olacağı için bu sorguyu yapmıyacağız. Yalınız inandığım bir gerçek var ki o da ne Dersim'in, ne Sümer'in Anadolu'dan ayrı olmadığıdır. Ve tarihin hiç bir devrinde ayrı olmamışlardır. Harslarının vakit vakit görünüşe ayrıldığı Eti gibi, Soma gibi, Lohorda gibi, Urarto gibi, başka başka siyasî halinde müstekil yaşadıkları vardır. Fakat esas olarak daima bir tek **harsın** ana hatlarına sadık kalmışlar. Ve onu asla unutmamışlardır. Kürtler kısmında enine boyuna anlattığım gibi onların topunun gönlü her devirde her türlü şartlar altında daima bir tek duyguya bağlı kalmışlardı: Türklük duygusu.

Zaza Tanrısı *"Homay"*

Türkler'in Tanrı, Araplar'ın Allah, Çerkeslerin Tha, Arnavutlar'ın Zoti dedikleri bugünkü yaratıcıya Zazalar *"Homay"* derler. Bu Homay Allah'ın şöyle ikinci üçüncü derecede kullanılır bir adı değildir. Zaza *"Tanrı canın alsın"* gibi küfürleri, *"Allah şükür"* gibi teşekkürleri ve bütün dua ve niyazları Homay ismiyle yapar. Ve Zaza, ister Alevi ister Sünni olsun, mecbur kalmadıkça Allah, Rap, Hüda gibi Allah'ın birçok isimlerinden hiçbiri kullanılmaz. Nitekim Kırmanç'ın da Allahı Chede'dur. O Arapça (h) ile (Hade) şeklinde telaffuz eder. Ve başka Allah ismini ancak Kur'an, Hadis veya naat okurken atar. O da bu (Hade) ismine çok sadıktır.

Homa nasıl bir Elâm ve Sümer mabudu idi ise, bu (Chede)de bir Sümer Allahı idi. (Gudea) ve (Chede) şeklinde söylenirdi.

---

(1) Delecan. Bariz yerinde kulanılmıştır.

(2) Bizim Okan şeklinde kulandığımız isimdir.

Zaten bizim Tanrımız da bir Sümer Allahının adı değil midir? Sümerliler Tanrıyı o zaman (Dingir) biçiminde kullanırlardı.

Fakat bu (Homay) Allah bizi daha birçok hakikatlara vardıracağı için onunla biraz fazla uğraşabiliriz.

Alman âlimlerinden Dr. Huber ***"Das trank Opfer"*** adlı kitabında der ki *"Ariler klasik vatanlarından kopup üç zümre olarak ayrıldıkları zaman Büluca Afgan memleketleriyle Be Basra salıillerine giden kısımları Fars Arileri ismini aldılar. Ana vatandan çok uzaklaşmayanları da Madyalılar ismiyle anıldı. Dr. Huber'e göre, bu şubelerin üçü de Asya Arileridir. Ayrıldıkları yerlerin harsini gittikleri yerlere götürdüler. Fakat onu geniş ve kuvvetli olarak ancak Medya'da esirgeyebilirdiler. Hint'te ve Fars'da bugüne kadar eski Arya vatanının harsından izlere tesadüf edilirse de bunlar o kadar kuvvetli değildir."*

Madya'da muhafaza edilen eski harsın en sağlam kalan unsuru dini olanlardı. Dinî âyinlerin içinde çok karakteristik olanlarına tesadüf edilir. Öyle âyinler var ki hususî renkleri ve heyecanlarıyle başkasına ilişik ve ortaklık etmeleri kabil olamaz.

Bunlardan biri Homa ayinidir. Homa hem bir Allah'tır. Hem bir içkidir. Bu Allah ile içkiye mahsus muazzam âyinler vardır. Sırasıyle Medya'da, Elam'da, Sümer'de yüzlerce asır bu âyine ve bu ayinden hoşlanan Allah ve içkiye sadık kalınmıştır. Bu sağlam bağlılıktan anlaşıldığına göre klasik Arya'da yani anavatanda da ona hürmet edilmişti. Nitekim Hint ve Fars Arileri de onu daima hoş görürler.

Anadolu'da da Homa bir mabuddu, biz ona (Oma) yahut (Uma) deriz. Sümer'deki Erek sitesinin kahramanı Kılgamış, Elam hükümdarı Hum Baba'yı mağlup etmişti.(1)

Bu Hum Baba'yı *"Chumbaba"* gibi yazıyorlar. Geldanî Rahibi Addai Scher ise (Hombaha) olarak kaydetmiştir.

Omay ebedi hayatı veren bir Ana Allah yani çocukların ve neşvünümanın Allah'ıdır. Onun içindir ki ebediyat remzeden azmi herkefeye Türkler Oma kemiği demişlerdir. Eski ve yeni Türk itikadlarına göre kıyamet günü İsrafil borusunu öttürdüğü zaman, İnsan vücudundan yalınız oma kemikleri kalmış olacak ve vücudun yeni teşekkülünde bu Oma kemiği esas olacaktır. İslâm dininde bu itikad var ise de Kur'an oma kemiğine (remim) demiştir.

Omacı veya Umacı mana itibarile çelebi, ilahi, Rabbi demektir. Fakat o kelime ile biz çocuklarımızı korkuturken mehabetli ve korkunç bir şahsiyet tanımak isteriz.

(1) Arapça, Kelt ve Asur Tarihi.

Dersim'deki Omacı ve Homacı da bundan başka bir şey değildir. O da tam lugat manasile bir Allahlık bir Allah'a mensuptur. Bir ruhanidir. Allah nâmına telkinde bulunur ve Allah'a nezredilen, adanan malları toplar, dergâha doldurur. Görünüş itibarile ise tıpkı bizim çocuklarımıza tanıtmak istediğimiz şahsiyetin ta kendisidir. İri bir vücut yüz oylumunun beşte dördünü örten karmakarışık ve çok bol bıyık sakal ve beşdebiri dolduran korkunç iki göz. İşte Dersimli her Umacının şekli budur.

Bu Umacılar Dersimli Alevîler'in sadaka ve adaklarını toplayan ruhanilerdir. Bir nevi tekke tahsildarlarıdır. Allah yolunda adandığı için artı Allah evinin olan mal, para ve eşyayı bu omacılar toplarlar. Varisler Seyidin doğru-yalan verdiği hükümle babalarından kalanı bu umacılara vermeğe mecburdurlar. Tekkenin aile hukukuna ve diğer tasarruf ..... şekillerinin hepsine şamil olabilen dilekleri de bu umacılar marifetiyle infaz edilir. O itibarla Alevî olanlar için de korkunçturlar.

(Om) kelimesi Suriye Arapça'sına da geçmiştir. Türkçe'de de Hom dini nakaratiyle biten bir şarkı okunduğunu hatırlıyorum.

Yaylası, yüksek dağlara ve sulariyle Zakrus kıt'asına ve yüksek Medya yaylalalarına benziyen Elbistan'da Hom kelimesi bilinmiyerek Allah makamında kullanılır. Orada arsız çocuğundan usanmış biçare anneler afacanlarına zalim ve Allahsız makamında olarak Omaysız derlerdi. Fakat bu kelimeyi şimdi kimse bilmiyor.

Geçmişte bu Homa aynı zamanda ilahi bir içki idi. Sütten yapılırdı veyahut içinde süt zerreleri bulunurdu. Şimali Kafkaslılar'ın kısrak sütünden kımızın tahammüründe bu Homanın rolü büyüktür. Oraları tanıyan ve şimali Kafkaslar'ın arasında bulunmuş olan bir zatın anlattığına göre kımızların ekşiine devirlerinden birine Homa derler. Ve kımız tadını ancak bu Homa ile bulur.

Homa'da asıl olan süttür ve neşvünümaya yarar. Gövdenin büyümesi anın genişlenmesi (An kelimesini idrak yerine kullandım.) ve düşüncenin kurulmasına yarar. İnsan gövdesinin ve melakâtının güçlenmesi hep Homadandır. **Zend-Avesta** mukaddes kitabında **Allahları mesteden içkiye Homa deniyor. Sarı altın rengindedir.** Bir de beyaz Homa var ki insanlar onu içmekle ayağa kalktıkları günden başlayarak ölmezliği kazanırlar. Beyaz homa şifalı on bin nebatın kralıdır. Allah **Ahura Mazda** onu gökden getirerek Vaora Rascha adasına **ebedi hayat ağacı olmak üzere** dikti.

"Ey Sara Tustr Homa bir şeydir ki mümin onu içtiği ve kurban ettiği müddetçe iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş sahibi olur kötü düşünceleri kötü sözleri ve kötü işleri kendiliğinden öğrenir farkeder."

Temizlik ruhun istirahatı, iyi düşünceler, kinin uzaklaştırılması, kötülüğe galebe hep Homa'dan istenilir.

Ahur Mazda'nın dediği ve Saratustra'nın saygıyle dinlediği bu sözler ve fikirler bugün de Pülümür'de, Piçar'da ve Munzur'un dağ ve derelerinde Zazalar tarafından Zaza ilahi Homa'ya aynen tekrarlanmaktadır.

Homa namına dünyadan el çeken dervişlerin dergâhı senenin birkaç ayı sade süt fışkıran Munzur kaynağının başındadır. Ve Munzur süt fışkırırken Zend-Avesta'nın mukaddes kitabında dendiği gibi insanlara ayağa kalktıkları günden başlıyarak ölmezlik verir. Ve Munzur'un o sütten suyunu içenlerde düşünce iyileşir. Söz mânâ kazanır ve iş yoluna girer.

Ey Ali kulu eğer yüreğinde temizlik, vicdanında ferahlık istiyorsan, eğer kininden usandı isen ve kötülükleri yenmene istekli isen Munzur'un süt olarak kaynadığı zamanda çoluk çocuğunla gel ve o ilâhi sudan önce üç defa, sonra on iki defa ve ayrılacağın gün kırk defa iç.

Bu Oma'nın klasik Arya'dan kopup yayılan bütün Türk zümrelerinde vicdan olarak nasıl yaşamakta olduğunu bu kadarı isbata yeter, sanırım.

Bakınız Homa gazap ettiği insanlara nasıl ileniyor (ilenmek beddua etmektir)

Çocuksuz kalasın

adın kötüye çıka

tıpkı habis bir haydut gibi

ey benim suyuma hor bakan(1)

27 senesinin yazında Munzur yaylasına geldiğim vakit not defterime şunları yazmışım. *"Dersim Zazaları içinde Türklüğü koruyabilmiş bir aşiret içindeyim. Çok cesur ve biraz da haydut tanınan bu âşirete Koçuşağı derler. İçlerinde yabancı olmadığımı seziyorum. Çok güzel ve tatlı bir Türkçe konuşuyorlar.* ***Dersim.***"

Aleviliğin kuvvetli dergâhlarından biri onlarındır. Şimdi o dergâhın eşiğinde bulunuyorum. Önümüzdeki mukaddes kayanın dibinde ve köpük halinde fışkıran Munzur suyu da mukaddestir. Munzur, Puzur gibi Sümerce olmak gerektir. Puzur'un Sümerci *"sır"* demek olduğunu Filip Selk yazıyor. O kaynakta Homa Allah'ın sırrı vardır. Tıpkı süt gibi beyaz ve koyu olarak kaynıyor, böyle Homa içkisi gibi kaynadığı müddetçe Munzur suyu bin bir derde davadır, onu içenler muratlarına ererler.

Dergâhın küçük ve örümcekli pencereleri bu kaynağa ve o mukaddes kayaya bakar sesizliğin heybetli bir heykeli gibi duran dergâh... kapısından başlayarak ta ilk insana kadar götüren karanlık dehlizi ile hâyâl kadar yavaş ve mânâsız dervişlerile hissi iptal eden ve

---

(1) Das Trank Opfer.

insan beynini uyuşturan bir rüya yığını gibi duruyor: İçinde istiğraki inliyen bir sükût haykırıyor.

Esrar dumanı ve mukaddes Homa'nın çok kutlu yoldaşı Soma dağları, Soma bizim rakımızdır. O da'mazide Homa ayarında mukaddes bir içki ve mabud idi, içinde canların Allah'a erdiği bu mabed Munzur'un kaynağında bulunmakla öğünür. Çünkü o kaynakta Homa'nın sütü vardır.

Ham taş devrindenberi tapılan Allah ve yapılan ayını aynen burada görüyor gibiyim. İşte kirden yüz kılları keçeleşmiş ve çapaklı gözlerinde sinekler yuva yapmış şu ihtiyar, Sümer ve Elam mabetlerinden uyuşturucu maddelerin yardımıyle Allahlik kudreti kazanan sihirbazın da kendisi değil midir?

Kapının içinden beni gözetleyen Hoca'nın koca bıyıkları kıpırdadı ve maksatsız bir eda ile seslendi.

Oğlum mübarek sudan içtin mi? Ve Cevap beklemeden ilave etti; ona hor bakmağa gelmez **çoluğuna** zarar gelir. Tekkenin içinde yöneldikten sonra da kendi kendine *"Ne mutlu içenlere, ne devlet erenlere"* dedi ve yürüdü. Gölgesi tamamiyle eriyene kadar dehlizin kenarlığı içinde takibettim.

Acaba bu pîr bir Sümer i *"sangu"*su değil miydi? Onun *"sip"* olması da kabildir. Fakat Dersim'de yüksek rubani sülaleler bulunduğunu öğrenmiştim. *"İn"*a ve *"sin"*e kökleri çok eskiye varan aileler vardır. *"İn"*de mukaddes ağacı muhafaza eden Ali Ağa, Ağdad tepesinde Hızır Sultanı bekleyen **Seyit Rıza** onlardandır. Sango ve Saip, Soma dilince Rahip demektir. Aralarındaki fark Sangular'ın hükümdar sülaleye mensup olmasıdır.

İhtiyarın sözlerinden de anlaşılacağı gibi Homa mabut yontulmamış taş devirlerinden beri huyunu değiştirmemiştir. Gazap edince insanın çocuğunu alıyor ve neslini kurutuyor.

Müslümanlar bilhassa ümmiye uyduktan sonra korkunç bir şekil ve heyet almış olan bizim umacımız da şüphe yok ki bu eski ve yeni Homa'ya mensuptu. Belki bizzat kendisi idi.

Homa'nın nerelerde ne zaman ve ne biçimde tanınmış olduğunu bir dereceye kadar öğrenmiş bulunuyorum. İleride eski ve yeni âyinleri ölçüleştirirken bu Homa'yı tekrar tanıyacağım.

Zazalarda Mezhep Farkı

İlk tanıdığım zaman Zazalar için şu satırları kaydetmiştim. Zazalar Türk ırkından olmak gerektir. Ve hiç şüphe yok ki uzun müddet Türkçe konuşmuşlardır. Çapakçur'da, Hozat'ta, Ovacık'ta, Çimişgezeg'in de hatta Palu'da karşımıza çıkan Şafii veya Alevhi her

fert yüz çizgileri ve gövde kurumuyla sizlere sizden olduğunu ilk bakışta anlatır. Hele Zaza kadını çadırının direği dibinde yayık döğen Türkmen kadınından hiç ayırt edilmez. Zaza kadını Kırmanç kadını gibi erkekleşmemiştir. Kaşları sahte bir vakar ile çatılmaz. Tıpkı gezici Türkler'de olduğu gibi süslenmeyi seven neş'eli ve güler yüzlü bir kadındır. Evine bakar ve çok çocuk yapar. Ancak bunların da Sünni olanı Alevî olanından hazı cihetlerden farklıdır. İşte bu farkı iyice mütâlea edebilmek için Zaza'yı Sünni ve Alevi olarak ikiye ayırmak gerektir. Sünni Zazalar yukarıda da söylendiği gibi mıntakanın şark ve cenup versanını işgal ederler.

Bingöl'den hatta Pasinler'den başlayarak Sivas içlerine kadar uzanan Zazalık tamamiyle Aevi'dir. Dersimliler bunlardandır.

Her iki kısım kaba bir taassup ve murar bir cehaletin kölesidir. İnsani ahlak kavaidine karşı kayıtsız fakat ameli dine zorlu ve inatçıdırlar. Şafiiler bir gusül ve abdest ile iyice korkunç günahlardan kurtulduklarını sandıkları halde, mazeretsiz üç vakit namazını artardına kazaya bırakanları kâfir sayarlar. Bu itibarla ameli dinde mübalatsız olan Hanefi, nazarlarında dinsizdir.

Alevî Zazalara gelince; bunun için yazıyı biraz daha geniş tutmak lazım geliyor.

Görünürde Türkiye'de yalnız Müslümanlık var sayılır. Halbuki işin içyüzü hiç te öyle değildir. Aleviliği İslâm'ın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sayanlar, tamamiyle aldanmışlardır. Rabbülâlemin olan İlahi Resulullalı olan Muhammed'i, kelamullah olan Kur'anı ve hadisleri bulunmasına rağmen Alevilik Müslümanlık değildir. Onu Şii'likle karıştırmak ta hata olur.

Açıkta fark, ancak koyu günah işlemek ve dini bir istilah ile *"zındıklık"*tan ibaret görünür. Madem ki bu zındık Sünni Müslümanlar'dan da çıkıyor. Ve hürmetli bir tövbe ve istiğfar mukabili bağışlanacaklarını günahkârlara şefaat etmek şanından olan Muhammet vaat buyurmuştur.

O halde Alevi nihayet rakı içen, oruç yiyen, zina yapan, ve din buyruklarına uymıyan bir günahkârdan başkası olmamak gerektir.

Fakat işin kapalı kalan yanı acaba böyle midir?

Türkler'in din telakkisi yurtlarına göre değişir. Arabistan'dan yukarı şimale ve şarka doğru çıkanlar toprağın rakımı artıkça Müslümanlık degresinin azaldığını sezerler. Bu fark ölçülecek bir mahiyettedir. Yaylalara çıkınca ölçü de böyür.

Sâmi dünya ile Türk bünyesi arasında ne kadar mesafe varsa Arap Müslümanlığı ile Türk Müslümanlığı arasında o kadar mesafe vardır. İlk defa Türkler'in Müslümanlığı ne şartlar altında kabul ettiğini tetkik etmek çok enteresan olacaktı, ne çare ki mevzuumuz buna müsait değildir.

Fakat şurası muhakkak ki ilk defa Müslüman olan Türkler kendilerini Müslüman edenler gibi olmalıdır. Uzun müddet milli ananelerini ve milli dinlerinin esaslarını muhafaza ettiler. İlk Müslümanlıkları siyasî bir muvâzaa idi. Vaziyetin icbarı muvazaayı asırlarca uzattı ve yaşattı. Onun içindir ki Türk dünyasında bir irtidat ve bir cebrî Müslümanlaştırma cereyanının mütemadiyen çarpıştığını görürüz.

Bizde **Yavuz Sultan Selim**'in İslâm ittihadı fikrinden sonra **İkinci Selim** devrinde dönmelerin resikârı tamamen ele alması Türkiye'de cebrî bir Müslümanlaştırma hareketi doğurdu. İstibdat ve merkeziyet hükûmet otoritesinin hâkim bulunduğu yerlerde bütün manasıla Sami bir Müslümanlık işliyordu. Bu öyle içtimai bir dokuma idi ki iptidai maddesinin aynı zamanda bünyesini de bozuyordu.

O tarihten az evvel büyük Timur'la bu ameliyeyi Türkistan'da yapmış ve işte ondanberi cebri Müslümanlaştırma Türk dünyasının büyük bir kısmını irki meziyetlerinden mahrum etmiş ve onu Arap ve Acem ahlaklı kılmıştı. Aynı zamanda çok hassas bir şair olan **Neyzen Tevfik** bu hakikatı inliyen bir manzumesinde şöyle söyliyor.

Ulu Tanrı bu Arap açmazı Türk'ü yendi

Bin kadar sene biçareye müsellem dindi.

Bin kusur yıl bu meval gezdi ağızdan ağıza

Kapılan yandı bu iman denilen mihlatıza.

Kapılanlar hakikaten Sami Müslüman oldular. Kapılmıyanlar da fırtınaya tutulmuş gemiler gibi uzun müddet bocaladıktan sonra sersem ve argın olarak bir fikir limanına sığınmıya mecbur oldular. Bunların hangisi kazandı, hangisi kaybetti bilmeyiz. Bu, tetkike değer mühim bir mevzudur. İçtimai ve teşrihi bünyesinin çok hoşlandığı Şamanizm'in zıddına İslâmizm ile karşılaşan Türkler, kısmen mücadeleyi kesmen muvazaayı tercih etmişlerdir. Mücadeleyi tercih edip yenilenler ya öldü ya zorla Müslüman olarak benliğini öldürdü. Muvazaayı tercih edenler ya Müslümanlığı kendi bünyelerine muvafık gelen şekle sokarak milli dinlerinin yerine koyabilirler, yahut İslamiyet'i bir siper gibi kullanarak Şamanizm'i muhafaza ettiler. İslamiyetizm'i milli dinlerine nakledebilenler, Sünnî Türkmenlerle Kafkas ve şimal Türkleri'nin bir kısmıdır. İslam maskesi altında Şamanizm'i muhafaza edenler arasında şimdi dinlerini tetkik etmek istediğimiz Alevî Zazalar vardır.

Bu hale göre Alevî Zazalar'ı Müslüman tanımak iktiza eder. Gerçek bu Zazalar Dürzi dağındaki Dürzîler **(Dürzüler terzi isminde bir Türkün insana tapan mürit ve mensuplarından türemiştirler.)** ırkın hemen hepsi Türktür. İskenderun Körfezi etrafındaki Nuseyrîler ve Orta Anadolu'daki, Azerbaycan'daki Kızılbaşlar gibi İslâmiyet'ten evvelki dinlerini muhafaza etmektedirler. Bunlar, ya Budist ya Şamanîdirler. Sonraları İsmailler, Hurufîlik gibi yeni kisvelere bürünmüş iseler de esasattan ayrılmamışlardır.

Alevî ve Kızılbaş ismi altında yaşayan ve hakikatta yekdiğerine zıt itikatlara uymuş bulunan gizli dinlilerin içinde Venüs ve koman âyini yapanlara, cenazelerini yakanlara, hatta İsmaililer'in imamı Ağahan'a sadaka ve nezir gönderenlere bile tesadüf edilir.

Tokat civarında Yeşilırmak üzerindeki Kümenek köprüsünün yakınında büyükçe bir harabe vardır. O harabe etrafındaki Alevî köylerin din ve âyini, Hafik kazasındakilere benzemez. Onlar köprünün isminden de anlaşılacağı gibi Komana mabudesinin tapanlarıdır.

Gümenek Harabesinin efsanesini bana şu tarzda anlatmışlardı: *"Bu harabenin yerinde büyük bir manastır varmış, kendisini Allah'a adayan kızlarla dolarmış, bu kızların her senenin ilkbaharında kurdukları panayıra dünyanın dört tarafından zahit erkekler gelirmiş ve orada cima âyini yaparlarmış; bu âyinin açıkta mermer taşlar üzerinde yapıldığını söylediler."* Halbuki bu köyler de Dersimliler gibi Alevî tanınmaktadırlar.

İşte bu biribirinden ayrı birbirine düşman zümrelerin birden yaklaştığı ve kaynaştığı cephe Müslümanlık cephesidir. Karşılarındaki Müslümanın kendileri gibi Türk olması ehemmiyete alınmaz. O ne olursa olsun, değil mi ki Müslümandır, kendilerinden değildir. Ve Müslümanlık karşısında cephe tutmaları hem dinlerinin emri hem menfaatlarının icabıdır. Böyle bir hal belirince Dersimli Alevî ile Komanlı Kızılbaş, Adanalı Nuseyri, Ege mıntıkasındaki Tahtacı, Hafik'teki Hopyarlı derhal birleşebilir. Çünkü düşman birdir ve Müslümanlıktır. Zorla Müslüman edilmiş Ermeniler'in bu işte mühim rolü ve tesiri olduğunu unutmamak lazımdır. Onlar bu Kızılbaşlar'ın içinde kin ve fesada dayanır bir yol açmağa muvaffak olmuşlardır. Ayırt edebilenler için bunun farkına varmak güç olmaz. İleride din bahsinde bundan da bahsedilecektir.

Bütün bu köhne dinlerin sarık ve cübbesi de vardır. Onlar da Sünnilikte olduğu gibi Allaha ve kitaba ve peygambere inanırlar. Fakat benim tanıdığım Ege Kızılbaşlarının Allahı, tabiatın timsali olan insandır. Peygamber ise o hiç durmadan dinlenmeden sürüp çoğalan bir sülaledir, ki Dersim'de adına Seyyit denilir.

Dersim ve Şamanizm - Emir Kutayba'nın girdiği tarihlerde Horasan'da ve civar alçak ve sıcak arazide **Zaratustra** dinine uyanlarla yayladan inme Şamaniler ve Azarperestler vardı. Yani ne yüksek ne alçak Turan'da tek bir tapuk tanıyan *"muvahhid"* cemaatlar yoktu. Hıristiyanlık ta ehemmiyetli değildi.

Araplar'ın uzun mızrakları kısa Türk kılıçları tarafından doğranmış ise de kelime-i vahide etrafında toplanan genç Müslümanlık bağları; gevşemiş Türk varlığını siyasi yollardan yürüyerek hükmü altına almakta gecikmedi.

Onbeşinci asırda M.Luter'in ıslahatına kılıç ve kan vakfeden asılzadeler gibi bu Türk diyarında da Müslüman istiklal kumandanının emrine giren nüfuz sahipleri bulundu. Bunlar da Avrupa'dakiler gibi, fakat yalnız dille din değiştirdiler.

Türkler, Türkmenler henüz Milli hüviyetlerini yitirmemiş olan Sartlar, Tacikler, Harzamlar, inanmadıkları halde kendilerini Müslüm defterine kaydettirdiler. Bu hal bu şekilde devam edip duruyordu.

Sefih ve Ayyaş olan Kutaybe ile birlikte durmadan içiyorlardı. O haldeki Müslümanlık vicdanlarında en azdan bile olsun bir değişiklik yapmamıştı. Müslüman olmaları siyasî maksada dayanıyordu.

Türk'ün teşrihi bünyesi esasen tabiat-severlikten başka bir dini müşkülata kabul eder bir gövde idi. Türk riyakârlığa mecbur olmadıkça sofu ve dindar görünmemiştir. Bunun içindir ki Müslümanlığın merkezi Asya'da eski ve Milli bir din olduğu tarihlerde bile; Arap ve Acemler Türkler'e ***"Türkmai Zaifülıman"*** derlerdi.(1)

Bu zaifimanlı Türkler'in **Leon Cahun**'un anlattığına göre teşrihi bir aşkla bağlandıkları din milli dinleri olan Şaman veya Kaman dini idi. Onlar gecenin özünden ve gök kubbenin içinden haber verenlere, tabiat ve insanı tanıtanlara inanırlardı. İtikatlarında esas, aşk ve sevdiklerine mutlak bir bağlılık idi. Pazarlıklı ve ivaz mukabili ibaret ruhlarına ne kadar aykırı idi. Onun içindir ki **aşk ve şafkat esasına dayandığını söyliyen Ali Şiası'na katılmakta duraklamadılar.** Mezhep olarak ayrılan bu kol Şamanist babaların yardımı ile kısa bir müddet zarfında geniş bir din yolu oldu. Filozoflar bu yolu entellektüeller için bir hikmet ve felsefe yolu yaptılar. İlm–i Vahdet-i Vücud kavrayabilenler orada yürüdü, kavrayamayanlar Alevi yani Müslüman perdesi altında gene Şamani kaldılar.

Dersim Zazaları işte bu sonunculardandır. Eğer mevzu müsait olsa İbahiller'in, Hurufiller'in, Dürzîler'in, Komana perestişkârlarının yavaş ve tedrici bir tesir ile bugünkü dinlerine dönmüş Şamaniler'den başka kimseler olmadığını tetkik etmek çok zevkli olacak idi. Mamafih mevzu müsait olsa da işin altından kalkmak kolay olmaz.

Dersim Zazalar'ının Şamani olduklarını bize anlatacak birçok delillerden en kuvvetlisi Şam ve Kam ismine hürmetleridir. Dersim'de hemen her erkeğin ismi *"Kamo"*dur. Kamo'ya Dersim'in her yerinde her köyünde tesadüf edersiniz. Bu yalnız Dersim'e mahsus değildir, bütün Zazalar Kamo ismini severler.

Bingöl Alevîleri'nin hürmetli köylerinden birinin ismi Şaman'dır. Aleviliğin birkaç menzilini ifade eden Avdalan (Abdallar), Sekeran (Kayalılar), Geneseran (Canlar), Ustukran (Köşklüler) arasında bir de Şaman yani Şamlar vardır. Şaman köyünde ruhanilik sezersiniz. O köylü her Alevî Zaza tavrını hususileştirir. Orada kazan kaynadığını söylemişlerdi.

Dersim'in içindeki Şam uşakları bütün Alevi Zazaları arasında bir yükseklik ve üstünlük sahibidirler. Her Şamuşaklı başka aşiretlerde ve obalarda hürmet görür Şamuşağı'ndan kız almak hem zordur hem şeref teşkil eder.

---

(1) Leon Cahun; **İntroduction a L.Histoire de L.Asie.**

Bunlara ne için Şamuşağı denildiğini sorduğum zaman Şam'dan gelmişler de onun için, demişlerdi. O cevabı işiten bir Alevî derhal doğruldu ve *"hayır"* dedi, *"onlar Horasan erlerindendir, dediğiniz yerden gelmediler."* Alevî, Şam memleketinin talaffuzundan iğrenmişti, çünkü Şam her Alevî'nin nefret ettiği Yezitler'in vatanıdır.

Onlara göre, oradan temiz insan çıkmaz. Şam veya Kam şimdi de yaşayan mabutların *"Dieu Vivant"* ismidir. Mongollar'ın yaşayan mabudu Vatikan'daki Papa'dan, Fener'deki Patrikten, Aka'daki Bahaî şeyhinden ve Ağahan'dan farksızdır. Belki daha çok ilahi insandan daha çok farklıdır.

Şamaniliğin esaslarından biri olan *"Ateşe tapma"*; bugün Dersim'de bütün adabiyle mevcuttur. Ve onlar ateşe bütün Türkler'in bir zaman dediği gibi Azer derler. *"Bıo Azer bo"* (bu ateş hakkı için) yeminlerinin en çok kullanılanıdır.

Mukaddes kayaların başında ve kutlu ormanların bekalanlarında alan ormanlarının ağaçsız yerine denir. Uyandırılan mukaddes ateşler, Dersim Alevileri'nin en çok istekle canlandırdığı ibadetlerin esasıdır. Kış günleri bilhassa görülmüş çok geniş ocakların içinde çam kütükleriyle uyandırılan ateşler de mukaddestir. Cemaat iki metre bazen üç metre ve daha fazla genişlikte yarılmış olan bu dev ocaklarının karşısına sıra sıra otururlar. Şimdi Seyit veya Dede dedikleri Şam ruhanisi aralarındadır. Rakısı şişesi yanında ve sazı kucağında bulunur, en genç ve zarif kadın ayağa kalkarak ruhaniden bir kadeh içki ister. Bu kadeh havalandığı zaman ruhani ile birlikte bütün cemaat bir ilahî okurlar. Merasim yapılır ve kadeh dolusu rakı ateşe atılır. Ondan sonra raks başlar, içki başlar ve yemek başlar. Şaminilerin hatta Çin Hindin'deki ateşe tapanların aşağı yukarı aynı âyini yaptıklarını öğreniyoruz. Çin Hindin'de Ankkor ateşgedesinde de âyinin esası bundan başka bir şey olmamak gerektir. Yalnız Dersim'den farkı onun bir medeniyet içinde ve medeni hayat şartlarının tesiri altında yapılmasıdır. Dersim'de ise iptidai kabileler ve iptidai yaşayışlara göre yapılmasıdır.

Mazide Elam'da Bekalanlar da aynı âyini yaparlardı. Tuhaf şeydir, bu Bekalam kelimesi şimdi de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde köy ve yer ismi olarak mevcuttur. Denizli'de Beklam nahiyesi aynen Elamdam gibi telaffüz ediliyor. Erbaa denilen Erok kazasındaki Beklam halkı Şamanilik'ten henüz tamamiyle ayrılmış değildir. Ve hakikaten diğer Elamlara bakarak bir bey Alamıdır. Çok eski devirlerin insanları suyu ve çayırı bulunan alanları Allah durağı sanırlar ve Tanrı adına içkili yemekli ve çalgılı ziyafetler verirlerdi. O anlarda ayin sürümü kutlu ateşler uyandırılırdı.

Şam bir kâhindir ki atalarının Allahlaşmış ruhlarıyla görüşür ve sadık kullara iyilik ve kötülüğü önceden bildirir, gök ve tabiat işaretlerini sezer, onlardan manalar çıkarır.

Dersim'de Seyyid'in rolü de aynen odur. Onun istigrak demelerinde atalarının ruhlarından öğrendiği doğrunun kendisidir. Ne derse mutlak olacak ve yapacaktır.

Meteorolojik hadiselerin mânâsını verir, hayvanların hareketinde gizlenen sırları okur. Şam aynı zamanda bir sihirbazdır.

Fena Allahların millete musallat edeceği kötülükleri büyü ile karşılar, haber getirmek için sihirler düzer, Seyit te sihir yapar düşmanlıkları bağlar, kötülükleri çürütür.

Bütün bunlar Dersim Alevileri'nin Şamani olduğuna inandıran deliller değil midir? Şaman dininin milli Türk dini olduğunu yukarıda izah etmiştim.

Müslümanlıktan Sonra Türkler

Abbasiler din hususunda çok kayıtsız davrandılar. Türkler zaten din ile dünya işini hiç bir zaman birleştirmek istemezlerdi. Sonraları Cengiz yasası ile güçlenen ve kökleşen layık idare din babalarını din yollarını açmakta tamamiyle serbest bıraktı.

Bazı filozoflar bu umumî Müslümanlaşma işinde Şamanizm'i bütün renkleri ve çizgilerile esirgemenin kabil olmadığını anlamıştı. Halbuki o ruhu sonuna kadar yaşatmak lâzım geliyordu. Fakat Şamanizm'i sade ruh olarak yaşatmak kâfi gelecek miydi? Onu herhangi içtimaî bir kımıldaşmanın sarsıntıları boğmaz mıydı?

Düşündüler danıştılar, Şamanizm'i İslâmizm'e nakletmeğe karar verdiler. Eserleri muvaffakiyetle ilerliyor, yeni Müslüman olmuş Türkler'in vicdanındaki eski yerini derhal tutabiliyordu.

Bu muvaffakiyet İslam ölülerini telaşa düşürünce takip başladı bu takibin vahşi ve çok zâlim olduğunu biliriz. Asırlarca süren hatta bugün bile dinmemiş olan Sünni ve Rafizî boğuşması Türkler'i esaslı olarak ikiye böldü. Sünnîler'in galebesi tahakkuk edince Şamaniler'in dillerini değiştirdiler. Artık istedikleri büyük Şaman'ın hakkı ve kanı değildi. Onlar Hüseyin'in kanını ve Ali'nin de hakkını Java ediyorlardı. Fakat Kerbelâ'da dökülen kan ödenmeli ve Siffiye'de gasbedilen hak geri verilmelidir, dedikleri zamanda kalplerindeki ikrar ne Ali'ye ne Hüseyin'e idi. O ikrar canlarının ve gövdelerinin müştereken sevdiği bir ruhiye bir aşka idi.

Kirmut'un ihtilali o maksatla patladı. Alamutu o inancın aşkı ile yaptılar. Fazlullah-ı hurufi o kararı deşifre etmek istedi.

Bayizid-i Bestami'nin Ankaralı Evren Baba'nın, Hacı Bektaş'ın Şah İsmail'i Safevi'nin dilekleri o aşktan başkası değildir.

Hepsi Ali veya Ali kulundan birinin adıyla huruç ediyorlardı. Hepsinin dileği tabiata ve insana taptırmak, Şaman Türklüğüne döndürmekti.

Dil Nasıl Yitti?

Dilleri başka olsa bile dilekleri ve hele aşkları birdi. Onlar Sami Müslümanlığın baskısından bunalmış gönüllerine genişliyecek sahalar arıyorlardı. Ve kara bulutların koynu-

nu dolduran yıldırımlar gibi koyu karanlık ağır ve sakin ruhlarında ihtilâl volkanları taşıyorlardı.

Bizde bu ihtilâl ruhu en çok Türkmenler'i alevlendirdi ve Şeriatçı idareler o güzide Türkler'i hemen her devirde insafsızca kırdılar. **Gedik Ahmet Paşa**'dan başlayarak **Kuyucu Murat Paşa**'ya kadar islahatla şöhret kazanmış kumandanlarımızın hemen hepsi münhasıran Şamani Türkmen kırdılar.

Bu izansız hareketlerin neticesi şu oldu. Türkmenler dağılarak sarp yerlere çekildiler. Bohanan'ın daima mücerret, daima zaptedilmez dağlıklarına dolarak Mutki ve Sasun âşiretlerini kuvvetlendirdiler. Bazıları Dersim'deki Şamaniler'e katıldılar. Ermeniler'e karışanları da oldu. Ben bunlardan birçoklarını gördüm. Muş ve Diyarbekir Vilâyetlerinin Elaziz'in çetin ve sarp yerlerinde dili hâlâ yarı yarıya Türkçe, aile ismi bütün manasile Türk kimselerle tanıştım. Yüz işaretleri ve gövde kurumları benden farksız idi.

Bazıları çöllere çekilerek yarı Türk yarı Arap fakat yarı Müslüman aşiretleri teşkil ettiler. Bugünkü Malatya Vilâyetimizin Fırat boyunda bir zamanlar çok sık bir Türklük varken, bugün Pütürge'de, Kâhta'da Türkçe konuşur bir tek canlıya kavşumazsınız. Halbuki orada evvelce Türklük ne kadar sık ve canlı idi. **Gerigoryus Ebülfereç**, bakınız ne diyor:

"Hicri 638'de Amasya'da bir Türkmen töreyerek peygamberlik iddia ve kendisni ***Baba*** *tesmiye etti. Hile ve desiselerle birçok halk iğfal etti. Şeyh kıyafetinde gezen müridi İshak'ı Türkmenler'i yakına davet etmek üzere gönderdi. İshak bunu Samsat'da yaptı. Türkmenler'den birçokları biat ettiler. Etba çoğaldı piyadeden gayrı altı bin atlısı oldu. Kendilerine uymayanlar ve (****Lai-Lahe illallah Baba Resulullah****) demeyenlerle muharebe ettiler. Ve Hüsnümansur, Kâhta, Gerger kalelerinde Samsat'ta birçok Müslüman ve Hıristiyan öldürdüler."*(1)

Georgiyos'un kitabı tarih kaynaklarının en dürüstüdür. Sözüne inanmak lazımgelir. Binaenaleyh o tarihte Hısnımansur'da, Kâhta ve Gerger'de piyadeden başka altı bin atlı çıkaracak kadar Türkmen yaşadığına inanmalıyız.

Bunlar şimdi nerededirler? Bu Türklük yerin dibine mi geçmiştir? Bilmenin ve öğrenmenin verdiği acıya ölçü olmaz. 28 senesinin Eylülün'de Kâhta'nın Kölik Köyünde 18 yaşında bir gençle görüştüm. Bu köylü delikanlı Baba Resulullah'ın torunu idi. Halbuki o bana Kürtlükten ve Kürt edebiyatından bahsetti. Kırmanç diliyle ve *"siz bizim yakamızı ne vakite kadar pençenizde tutacaksınız?"* diyordu. İşte Dersim Zazaları da ardı arkası gelmiyen bu kovalama ve baskın yüzünden dinlerine ve kinlerine sımsıkı bağlanmış ve bu suretle Türklükden tamamiyle ayrılmışlardır. İçlerinde ana dili olarak Türkçe konuşanlar bulunduğunu ve Zazaca konuşanların da Türkçe anladığını yukarıda anlatmıştım. Böyle olmakla

(1) Arapça Mutazari'ldüvel.

beraber onlar Türklüğü kabul etmezler. Dini âyinlerin hepsi dualar, niyazlar, münhasıran Türkçe hem de çok temiz Türkçe olduğu halde onlar o din dillerine bile Türk dili demezler.

Şamânilik, Şiîlik ve Türk düşmanlığı ile yuğrulmuş bir din öyle bir din ki Ermeni'de, Rum'da ve Yahudi'de olduğu gibi ananeyi doldurmuş masalları işlemiş âdetleri yapmış zevklerini renklendirmiş ve nihayet kan ve kemiğe sinmiş bir kuvvet ve hüküm.

Alevî Zaza dini milliyet ifade eder. Bunun içindir ki Dersimli hem kendini hem kendi varlığını koruyan dağları çok aziz ve mukaddes tutmaktadır.

Yurt Severlik

Dersimliler tıpkı Şamanlılar gibi din köküne dayanır. Bir vatana severlik sahibidirler. Onlar vatanlarını tabiat harikalarını göstermekteki müstesnalığı ve ulusiyeti memnun eden mazhariyetlerile kaynaştırarak ilahi bir tesis halinde düşündüler. Onun içindir ki ancak vicdanlarını duyurabilir. O zâlim Dersim'in kısır toprakları uğrunda çok şeye katlanırlar. Ölürler, öldürürler, fakat Dersim'i bırakmazlar. Çünkü bu açılmaz dağ kümesinin sakar tepelerinde ve çetin derelerinde tabiatın harikalarını ve esrarın hayallarını tıpkı eski Allahlar kadar serbest ve korku duymadan sakınmadan seyredebiliyorlar.

Çünkü onlar yalçın kayalar Allahların durağı meşelikler mukaddes seslerin kaynağıdır. Kam, Şam ve Seyitlerin dolaştığı dereleri coşkun seller ve Allahların durağı sakaratları fırtına topu bekler.

Bu itibarla Dersim, ebedi hâmileri ve daima muzaffer ruhanileri olan mübarek bir yurttur. Âşık onu öğerken bakınız ne demiştir:

Aşiretler cömert hakkın raluna

Munzur baba durmuş kablegâluna

Sultan baba derler bunun şâluna

Seslenir topları, yeli Dersim'in[1]

Munzur baba Munzur suyunun süt fışkırdığı zannedilen kaynağındaki yatırdır. Munzur Baba'yı Dersimliler yaşamış Allahların birinci safında tutarlar. Sultan Baba'ya gelince, onun Celalettin Havarizm (Harzem) Şah olduğunu iddia ederler. Bahtiyar uşağının içinde Ağdad tepesinde gömülür. Cengiz ordusundan son defa yakayı kurtarınca birkaç kölesiyle Kürdistan'a

(1) Ünlü Kürt yurtsever şairi Alişêr'e ait ***"Dersim Türküsü"***nde dörtlüğün esası şöyledir:
Aşîyiri cömert hakkın raluna
Munzur Dağı durmuş kıblegâluna
Tujik Dağı derer onun şaluna
Atılır topları belli Dersim'in (M.B'ın notu)

kaçtığını ve orada elbisesine tama ederek öldürüldüğünü hem ***"Şecere-i Türki"*** sahibi hem **İbnülibrî** kaydediyorlar. Sultan baba Bahtıyar uşağının içindedir. İran'daki Bahtiyarî aşiretinin Havarizimli olduğunu ve Türkçe konuştuğunu hatırlayınca bu rivayetin doğruluğu meydana çıkar.

Tenhalıkların şenliği evliyalar, ruhlar Dersim'de pek kalabalıktır. Alevî nerede olursa olsun mutlaka bir ruh ile omuz yürüdüğünü sanır. O da her âşık gibi cemadata bir ruhun sindiğine inanır. Bu ruhlar bütünüyle linç edilmiş veya eziyetle öldürülmüş kimselerin olduğundan cümlesini kahraman ve ihtilâlcı sanırlar.

İtikatlarına göre hiç biri rahat döşeğinde can vermemiş olan bu Ali sülalesi ve onların akibetine uğramış binlerce onbinlerce Alevî büyüğü, hep Alevîlik uğrunda şehit olduğu için şimdi tepeden tırnağa kadar silahlı olarak dolaşırlar. Alevilik düşmanlarını yani havarici daha açıkça Türkler'i tenkil etmekle meşguldürler. Bu suretle hür ve müstakil olan Dersim bütün Alevilik için bir siyanet ve himaye ocağıdır.

Çünkü:

Evliyaları çok kılınç takınır.

Hep İslamlara yardımı dokunur[1]

Havarici[2] *yedi Devlet sakınır*

Allahtandır kavi beli Dersim'in[3]

İşte Dersim'in böyle nefse güvenici ve gururu da vardır. Şamaniler gibi kâhinlere inanırlar. Gaipten haber verecler vatan kuvvetlerinin mühimlerindendir. Bazen bu evliya yatağı kudurunca esrar ve rakı istiğraklarında ervah ile görüşen dedeler, seyitler, rehberler, düşkün kaldıranlar, gördüklerini konuştuklarını Boy Beyine göklerin ifadesiyle anlatırlar. Göçenin Timuçin'e anlattığı gibi.

Boy beyleri entrika çevirmek zamanını kollarlar. Geldi çattımı, cahil fesat ve ihtiyaç bir arasa tahammüre düşmanlık kokuları dereleri doldurmağa yaylalara yükselmeğe başlar, cemaatlar hükümlerini verir ve nihayet Allahların durağı yüce kayaların başında dernekler kurulur ve şair ilâhi sazını eline alarak Dersim'i methe başlar.

---

(1) İslamdan Maksat Aleviliktir.

(2) Havariç bizim ismimizledir.

(3) ***"Kürdistan Tarihi'nde Dersim"***de Alişêr'e ait bu dörtlüğün aslı şöyledir:
Kahramanı çoktur kılınç takınır
Bütün Kürdistan'a yardım dokunur
Hayariçler yedi devlet sakınır
Allahtandır kavi beli Dersim'in
N. Dersimî, bu türkünün aslının Kürtçe olduğu Kürtçe'yi unutmuş olanların anlayabilmesi için Türkçe'ye çevrildiğini de söyler. **(M.B.)**

Gönül gel gezelim Munzur dağını

Ne hoş memlekettir êli Dersim'in

Seyran eyleyelim Sultan bağını

Ne hoş çiçekleri, gülü Dersim'in

...

Nice padişahlar geldi cihana

Onu almak için düştü gümana

Her biri bir çeşitten birer yana(1)

Kesilmemiş kılükalı Dersim'in

...

Arslanlar yurdudur tilkiler girmez

Gerçekler sırrıdır akıllar ermez

Evliya gülüdür kâfirler dermez(2)

Onlara bağlıdır yolu Dersim'in

Dersim'in bu bağlı yolu her zaman çekilmiş ve tenkil kuvvetleri her defasında onun kalbgânına girmiş ise de Dersim'in sarsıntısı bir kış ve bir yaz geçince hemen zail olduğundan evliyaların kuvvetine asla halel gelmemiştir. Kinini asırlarca yenmeğe ve daima sabretmeğe alışık Alevilik cezasının şiddeti karşısında derhal eğildiğinden tenkil kuvvetleri Dersim'i dolaştıktan sonra dağları, evliyaları, seyitleri ve ağalarıyle bilhassa cahil taassup ve zarurctiyle başbaşa bırakarak çıkar gider. Binaenaleyh Dersim gene tuğyan eder durur.

Mamafih Dersim'in isyânı korkunç ve devamlı olmaz. Dersim ancak kendi oylumu kadar yakabilen bir ateş ve Dersimli sanki bağlarının dışında nefes almıyan bir mahluktur.

Sünni Zazalar da aşağı yukarı aynı haldedir. Onların tuğyanı kişneyen ve saran bir tuğyan şeklini almaz. **Şeyh Said**'in hareketi bir şerait ve bir gayrımemnunlar harcketi olmasına rağmen Çapakçur'la Piran arasındaki Sünni Zazalık hududunu aşmamıştı. Fakat Dersimli hududu haricine taşamaz amma Dersim'in daha uzaklarda duyulabilen bir sesi vardır. O vakit, Sivas Alevîler'ini kımıldatmış ve onlara emir ve işaret verebilmiştir.

Bunun için tekke nüfuzuna dayanan teşkilâtları ve tertipleri vardır. Dersim'de dini bir vatanseverlik hüküm sürdüğünü yukarıda okumuş öğrenmiştik. Vatanseverliğin hududu bütün Aleviliği kucaklamak ve sarmak ister, fakat ancak ve yalınız Sivas içlerinde kabul ve

(1) Doğrusu ***"Her birin bir çeşit attı bir yana"*** olacaktır. **(M.B.)**

(2) Doğrusu *"Kürdistan gülüdür zâlimler dermez"* olacaktır. **(M.B.)**

hürmet görebiliyor. Başka yerlerde Dersim'in Alevi milliyeti his ve hareket uyandırmaz. Sünni ve Alevi Zazalar arasında din ayrılığı kökleşeli hiç bir gün bir fikir ve maksat üzerinde birleştikleri görülmedi. Onlar epeyce zamandır ve oldukça uzun bir istikbal için birbirlerinden tamamiyle ayrı, birbirine bütün manasiyle zıt ve düşman iki millet halini almışlardır.

Aralarına giren bu din zıddiyeti kendilerinden başka saydıkları her dine her millete ve zümreye karşı asla yenilmeyen bir nefret duygusu uyandırmıştır. Onlar kendilerinden olmayan kimseleri ve zümreleri Zaza da olsalar sevmezler, sever gibi görünüyorlarsa işin içinde mutlak bir çıkar meselesi vardır.

Bu yandan Sünni Zazayı daha çok hesapçı buluruz. O kendine tarikat bağlariyle bile bağlı olsa başkasına zor meyleder.

Hani'deki Şafii Zaza, Lice'deki Şafii Kırmanç, aynı şeyhin müridi ve aynı tekkenin dervişi olmalarına rağmen tek bir fikir üzerinde birleşip anlaşamazlar. **Şeyh Sait** hadisesi bunu delecen (gösteren) bir misaldir.

Şeyh Sait Zaza'dır. Hani'de doğmuştur. Hınıs'ta tekke ve mürit sahibi idi. **O zamanın gazeteleri kötü görgülere kuvvet verecek çalımda bir ağız kullanıyorlardı. Umumî fikir dehşetli bir surette kamçılanıyordu.** Kürtçüler ümide düşmüşlerdi hudut dışından düşmanların yaptığı propaganda şeriatçılara, hilafetçilere, halkçılık düşmanı mütegallibeye gün doğmuştu. Hepsinin elbirliğiyle çalışacağı eşref saat çalmıştı.

Öyle olduğu halde **Şeyh Sait** Kırmanç cinsinden olmak üzere nihayet kırk elli şehirli politikacıdan başka taraftar bulamamıştı. Bellibaşlı hiç bir Kırmanç aşireti bu Zaza isyanına katılmamıştı.

Şeyh Sait İsyanı tıpkı bir çığ gibi her adımda hacmini bir misli büyütürken yolu üzerinde Kırmanç olarak ancak **Cibrani** aşiretini sürükleyebilmişti. Kırmançlar'ın milli kavline bağlı olan bu Cibranlı aşireti esasen kadın-erkek bir zümre politkacının elinde idi. Politikacılar, Aşiret Mektebi'nden mezun rütbeli beylerdi ve Şeyh Sait'e Nakşibendilik aşkıyle değil aşiret kumandanlığının damaklarında kalan tadına tekrar kavuşmak hissile katılmışlardı. Nitekim Şeyh Sait'ten ilk ayrılanlar da onlar olmuştu. Hani'ye kadar Zaza sahasında bütün Zazalar Şeyh Sait'ten yana oldular ve çığ artık büyümeden orada kalarak birdenbire küçüldü ve sonunda darmadağın oldu. Diyarbekir'in içinde o isyana fiilen ortaklaşmak isteyenler yalnız Zazalar'dı. **Hakiki bir Kürt ayaklanması olan Ağrı ve Zeylan vak'alarında** tek bir Zaza'nın iştirakı yoktur. Hülasa edersek şu çıkar.

Sünni Zaza, Sünni Zaza'dan başkasını sevmez.

Alevî Zaza, Alevî olmak şartıyla herkesi sever.

Evet Dersimli Alevî, nerede bulunursa bulunsun Alevi'nin gönüldaşıdır. Onu seven onu kendisinden sayan aşkında samimidir. Vaktiyle Cebeldürüz yani Dürziler dağında askerlik ederken Dürzi âsilerine yardımdan kendilerini alıkoymazlardı. Tanıdığım Dersimliler vak'a gösteremediler amma böyle bir yardımı da inkâr etmediler. Ve *"Nidersin âşiret hali, elden gelince yardım gerek"* dediler.

Zaza-Koçkiri İsyanı'nın kahramanlarını Dersim'deki seyitler koltukluyordu ve oralarda olan bitenlerin akisleri Munzur dağında büyüyor dalgalanıyor ve gönül duygusu yürek çarpıntısı halinde çalkalanıp duruyordu.

İSTİHBARAT İŞLERİ VE TEŞKİLÂT

Dersim vatanseverliği Dersim dışındaki Aleviler'le bağlılığı korumak için bir istihbar teşkilâtı yapmıştır. Din ve dünya in başılarını bütün kavilleriyle sıkı bir bağlılık muhafaza eder.

Teşkilat kademeleri vazife ve mes'uliyet yönünden bir derece yukarıya bakar, oradan aldığı buyruğu yerine getirir ve bildirir. Sazcı âşıklar ve umacılar aradaki bağı devamlandırırlar. Yukarıdan gelen aşağılara kadar ulaştırır ve olanı biteni hemen yukarıya kadar yetiştirirler. Bu vazife yalnız âşıkların ve umacıların değildir, Devlet hizmetindeki memurdan tutarak satıcıya, nakliyeciye ve dağbaşındaki çobanlara kadar şamildir. Herkes Cemaatın hayır ve şerrine ne duyarsa muhakkak bildirecektir. Bütün Alevilik ve Aleviliğe mensup bütün ruhlar bu işe nezaret ederler. Hainlerin cezaya çarpılması muhakkaktır.

Hain hakikaten ceza görür. Esasen bu basit insanlarda din yirmi asır evvelki nüfuzunu hâlâ muhafaza ettiği için buyruklarına aykırı duran ve ne derse ona boyun eğmiyen kimseler pek azdır.

Ben itikadlarından zerre kadar kaybetmemiş rütbeli Alevîler tanıdım. Onların bazıları hatta bütün manasiyle münevver idiler. Dağ başlarını izleyerek ve ağızdan ağıza aktararak haber taşımak ve götürmek işi Dersim'de çok ileri gitmiştir. Asırlar uzun süregelen bu tabii bağlılık düzgün haberleşmek şüphe yok ki çok kuvvetli bir alakanın mahsulüdür. Yoksa herhangi resmi bir iş gibi gevşediği ve kuvvetini bitirdiği zamanlar da olabilirdi. Filhakika Dersim'de yazılmamış kanunların ananeye dayanan bir teşkilâtı teyit ettiği şüphesizdir. Çünkü Dersimliler vakit vakit isyan edince görünmez bir Erkânı Harbiyenin sevk ve idaresi ve bir reisin kumandasiyle hareket ederler, o zaman çok belli ve çok açık olarak bir teşkilat ve bir kadro görülür. Cemaatları bu teşkilâtın kuvvet ve idare kaynağıdır.

Dürziler dağında da hal bu merkezdedir. Araplaşmış Şamaniler'den başka kimseler olmıyan Dürziler yakalandıkları zaman şu manada bir ihtilal marşı okurlardı:

Arabistan'a saldırmak için

O emri yerine getirmek için

Divandan bize emir geldi

İşte uzun mızraklarımız var.

Dürzî'nin Divanı Dersimli'nin Cemaatıdır. Bu Cemaat ne derse o olacaktır. Ruhani, ismani, her fert milli meselelerde ancak Cemaatın buyruğunu tanır ve onu yerine getirmek için nesi varsa feda eder.

Cemaat seyitlerden, dedelerden ve yüksek dereceli bütün ruhanilerden teşekkül eder; bazı beyler ve ağalar da iştirak ederek isyan ve itaat kararları ittihaz ederler.

Bu ötedenberi Türk cemaatlarının tabi olduğu kurultayın aynıdır. Cengiz zamanına kadar kâhinler kamlardan teşekkül ederdi. Cengiz'le beraber yalnız asker ve idare âmirlerinden toplanmağa başladı.

Dersim'deki cemaat basit teşekküllerile sulh zamanının esaslı işlerine hükmeder. İhtilaflarının hallinde menfaatlarının yakınında dini merasim de müessirdir. Fakat seferdeki büyük toplanışında aynı zamanda milli erkânı harbiye sıfatını da kazanır.

Kararlarını o zaman için selahiyetlendirilen Boy Beyine bildirir ve yaptırır. 1920'deki Koçkir İsyanı'nı hikâye eden bir destanda bunlardan bahis vardır. O destanı parça parça yazmağı ve biraz da tafsilat vermeği faideli buldum. Çünkü onun içinde aynı zamanda derin bir Türk düşmanlığı okuyacağız.

Boy Beyinden geldi haber

Tarih üçyüz otuz yedi

Koçgir'de oldu sefer

Aşirette oldu neler.

Dulo, Dulo yaman yaman

Bizim dağlar berf ve duman

Cephane tüne hal yaman[1]

---

(1) Bu nakarat dörtlüğü Alişêr'in
"Dilo yaman yaman yaman
Mera bışin Şalı-ı Merdan
Ew dermanê hemü derdan
Çiyan gırto berf û duman"
nakaratlı ünlü "Koçgiri Türküsü'nü hatırlatıyorsa'da, bir türkünün Koçgiri İsyanı içinde söylenmiş anonim bir türkü olduğu anlaşılıyor. Başka varyanları için bkz. ***Dersim Türküleri***, Berhem yay. 1993. **(M.B.)**

O tarihte Boybeyi **Azamat Bey**'idir. Sivas çevresinde aynı zamanda Kürtçe de konuşan Aleviler o zata kıymet verirlerdi. Bilmem şimdi sağ mıdır?

Kendisinin ve kardeşlerinin milliyetperverliğinden (Alevî milliyetperverliği) anlayış ve sezişlerinden emindirler. (Bu tetkikim yalnız işitmekle yapılmış değildir. Sivas taraflarında da bulundum ve bu işle uğraşttım.) **Azamet Bey**'in akrabasıyle tanıştım ve görüştüm

Bu sevgili Boy Beyinde, destanda ayrılan metin kıt'ası hakikaten yerindedir:

Azamet Bey bilir efendi
Kızıldağdan yürüyerek

Cihanda bulunmaz dengi
Arslan gibi etti cengi

Dulo, Dulo yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne[1] hal yaman

Şehir hayatına uymuş inceleşmiş ve belki Türklüğü de anlamış olan **Azamet Bey Koçkirli İsyanı'na** kumanda ederken pek hain ve kindar idi. Şairin dediği gibi aynı zamanda çileci bir adamdı. O tarihte bir ***"Alevîye muhtariyet"*** sözü dolaşıyordu. Biz onun mehtaplı gece gölgeleri gibi titrek ve ölgün akislerini Tokat havalisinde de duyuyorduk. Dedeler gene her vakit olduğu gibi ezeli kinleri dizginli ve gözleri çok uzak ufukların ardındaki istikbale dikili manasız ve dalgın olarak geziyorlardı. Fakat daha çok ve daha sık dolaşıyorlardı. Bunlardan biriyle Niksar'ın Çamiçi nahiyesinde görüşmüş idim. Aleviye ulularından ve kendilerinin dediği gibi Horasan erlerinden İnegazi (İn azi)nin yattığı yerde idik. İn Dersim'de ve Sümer'de mabut ve mukaddestir.

Ümitlerinin nereye bağlı olduğunu sordum.

Dersim'e kadar yolu var demişti. Bereket versin ki öbür dünyaya çabuk göçtü de o dağları ifsada muvaffak olamadı.

Galiba isyan esnasında eğer cephaneleri tükenmeseydi veyahut dışardan maddi yardım görebilselerdi tecavüzleri durmayacak, hareketleri dinmiyecekti. Boy Beyi harekâtı bizzat idare ediyordu.

Yaslanmıştı Kızıl dağ'a
Meryemde erdi merdana

(2) (Tüne) Kırmanç lisanınca (yok) demektir.

Ordusu döndü Tercan'a
Ağlamasın hanım ana

Delû delû yaman yaman
.....

"Cemaatın kararları Boy Beyinin emirleri her Alevi için uyulması lazım buyruklardandır" demiştim. Alevî uymağa ve uysal olmağa mecburdu. Zaten dinin esası aşk ve teslimiyettir. Binaenaleyh büyük tanıdığı, o da uyar bütün Aleviyi oynatan, korkudan sevindiren mukaddes kitabın adı ***"Buyruk"*** değil mi ki? Cemaattan çok defa yanlış, hayata aykırı buyruklar da çıkar. Ve yanlışlığın verdiği zarar Dersimli'nin yüreğini sızlatıp ocağını söndürünce kalben ve ruhen isyan eder. Mırıldanır kırılır fakat kımıldanmaz. Nitekim **Koçkiri İsyanı** zorlu bir sille yiyince obalı dağılmış, ocaklar sönmeğe başlamıştı. Derelerde ateşe verilen köylerin dumanı yaylaların zâlim kışırlığı içinde çırpınan âsilere kadar yükseliyor, cesaret ve ümitlerini açlığın zehirli dişleri kemiriyordu. O zaman infial galebe çalmış ve bakınız şaire neler söylemişti.

Gözün kör olsun Boy Beyi
Nasıl şeytana uydun da

Gene sürdün âşireti
Harap ettin memleketi

Delû, delû yaman yaman
Bizim dağlar berf ve duman
Cephane tüne hal yaman

Ümraniye başladı Harbe
Aşiretin yüzü döndü[1]
Sesi gitti şarka garbe
Boy Beyi cephane nerde

Delû, delû yaman yaman
.....

(1) Bilindiği gibi bu dörtlük Alişêr'in ***"Koçgiri Türküsü"***nde söyledir:
Koçgiri başladı harba
Sesi gitti şarka garba
Bir ordu asker geldiler
Dayanamadı b darba **(M.B.)**

Her şeye rağmen fiili itaatsizlik yoktur. Hatalı fakat mutlak itaat edilmesi lazım gelen kararlar ve emirler feci akibetler hazırlamıştır. Artık muharebe kaybedilmiş ve maksadın yıldızı ümitsizliğin soğuk karanlığında eriyip gitmiştir. Bahtıkara şair, yesin kinin dilini kullanmağa mecbur oluyor. Suçlar kabahatlar onun hem yüzünü, hem gözünü, hem gönlünü tırmalıyor ve inliyor:

Karataş'da yol kesdiler
***Türk'ten** kurtuluş olmadı*

Beyleri onlar basdılar
Dünyasından vaz geçtiler

Delû, delû yaman yaman
...

"Türk'ten kurtuluş olmadı" diyen bu Türk şairinin kendisini ve milletini ne kadar Türk saydığı bu mısradan anlaşılıyor:

***Hozat** çekmez âşireti*
Geriden imdat gelmiyor
Delû, delû, yaman yaman[1]
...
Gelin beyler görüşelim
Gidip teslim olanların
Delû, delû, yaman yaman
...
Ovacık bilmez işareti
*Bire verdik **Azameti***

***Haydar**[2] Beye kavuşalım*
Dertli günü ağlaşalım

Teslimiyet ve itaat an'anası kine dizgin vurmakta gecikmez nedamet hükmetmeğe başlayınca hisler incelir. Boynu bükük kimsesizlerin göz yaşını, tüten viranların sefil çehresini silmek için çareler aranır. Ve şair bakın ne der.

---

(1) Bu dörtlük Alişêr'de şöledir:
***Ovacığın**'ın aşireti*
Zepteyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
***Hozat** çekmedi gayreti* **(M.B.)**

(2) Bu Haydar Bey, Azamet Beyin kardeşidir.

Beyini gözlerin süzülsün
İbrişim kuşak çözülsün
Delû, delû, yaman yaman

...

Ağam dersin paşam dersin
Kongre'ye[1] *zulum dersin*
Delî, Delû, yaman yaman

...

Lebbinden şeker süzülsün
Elinden haberin var mı

Her güzele yârim dersin
Ölünden haberin var mı?

Cemaatların kararı ve beylerinin nüfuzu hakkında fikir edinmek için bu destanı okumak kâfi gelir sanırım. Şair Ovacığ'ın işaret bilmediğini ve Hozat'ın aşireti çekmediğini söylüyor. Bunlardan istidlal edeceğimiz şeyler yukarıda izah ettiklerimin aynıdır.

Cemeat hangi dil konuşursa konuşsun kendi tabii lisanlarının umumuna hâkimdir. Bununla beraber bu hükmün dehşetli ve korkunç zamanlarda biraz daralıp kısaldığı da olur. Mesela bütün Dersim Koçkiri İsyanı'na yardım ettiği halde, Ovacık ile Hozat'ın bitaraf kaldığını bu destandan da anlıyoruz. Bunun sebebi şu olmak iktiza eder.

Hozat kasabası hem Türkçe konuşur hem Sünni'dir. Alevî mahallesinin bütün mevcudu yüz haneyi geçmez. Daima kuvvetli bir hükûmet merkezi olmuştur. Binaenaleyh halk, kadınlarına kadar Türk dili ve hükûmetçidir. Kasabanın bu hali merkeze bağlı köyleri de bir dereceye kadar yayılmış olduğundan her zaman Dersim âşireti ile beraber olmaması tabiidir.

Ovacığa gelince, Munzur kaynaklarında ve kısmende Çemişkezek'te oturan Koçuşakları'nın bu oymağında ne kasaba ne de büyük köy vardır. Tam bir aşiret hayatı yaşarlar. Elam ve Sümer arasında bir müddet yaşamış olan Kassit'lere benzerler. Kavgacılık, yağmacılık ve el sırtından geçinmek onların hayat ve âdetlerinde esastır. Dersim'in Allahlarına ve âdetlerine bütün manasiyle sadık oldukları halde Zazaca konuşanlarla aralarında sıkı bir dostluk teessüs edememiştir. Şairin de anlattığı gibi sıkı zamanlarda işareti bilmemezlikten geldikleri olur. Bu afacan aşiret tertemiz bir Türkçe konuşur ve Türkçe'den başka bir dil bilmez.

(1) Bu Kongre ile Sivas Kongresi kasdediliyor.

İşte Dersimliler'in hudutları dışına taşmak isteyen fakat Sivas Alevîliği'nden ileri gidemeyen vatanseverliklerinin derecesi ve şekli yukarıda izah ettiğim derece ve şekildedir.(*)

İlâhî Unsurlar

İnsan: İnsan mukaddestir, fakat insan-ı kâmil olan Ali, Allah'ın kendisidir. Hepimiz yaşadığımız müddetçe kemal derecesini bulmağa çalışmalıyız. O derece hiç birimizden uzak değildir. Hiç olmazsa yaklaşmak yolunda bulunmuş ve bu suretle *"kemal"*in kendisini memnun etmiş oluruz derler. *"Kemal"* derecesine varmanın veya varma yolunu tutmanın ne olduğunu beyhude aramayınız. Çünkü biz o yolu asla tanımadık. O yol bir ibadet midir? Bir riyazet midir? tarif edemem. Fakat şurası muhakkaktır ki *"kemal"* yolunda ilerleyen her Alevî ruhunu ve vicdanını çok iyi tatmin edebilmiş bir bahtiyardır. Nasiyesine hürmet bulutundan bir parça belirir, yanaklar penpeleşir, bakışlarda doymuş bir sevgi yanar.

Her şeyden vazgeçmiş gibidir. Hırsı ölmüş ve dünyalık meyilleri üzülmüştür. Acaba Sokrat gibi dünyayı satmış veya kendisine köle mi etmiştir? Hayır, çünkü onu bazen ilm-i sina (simya?) gibi zevkin ve huzuzatın tam koynunda ve yalnız dünya için yaşar görürsünüz.

Ben serhoşlukta maskaralık derecesini geçmiş dindar Aleviler gördüm ki, onlar o günkü hallerini *"kemale erene kadar içmiştik"* diye tarif etmişlerdir. Her şeyin kemâlini bu gördüğüm serhoşluk derecesiyle ölçüyorlarsa iyi cihetlerinde elbette ki kemâlin gayesine varabiliyorlar, demektir.

Cemaatın içinde bir yaşayan mabut vardır. Bu bazı zümrelerde intihapla- meydana çıkar ve bellenir, bazı zümrelerde tanınmaz ve gizli kalır. İkinci şekle göre yaşayan babut cemaatın içinde daima mevcuttur. O da bir insandır. Cemaatın içinde yaşar fakat kendisini tanıtmaz. Belki şu değirmenci veya bu soydan demirci; yaşayan mabudun kendisidir. Dürzîler bu zata **İmamı Mahfi** derler ve şahsını öğrenmekten memnundurlar. Zaten öğrenemezler ki.

Bu itikat bütün Alevî kolları arasından yekdiğerine hürmet ve muhabbet göstermeyi bir birine canla başla yardım etmeği doğurmuştur.

(*) Güneş-Dil Teorisinin kuramcısı ve atamalı profesör Hasan Reşit Tankut'un bilgi yanlışlarını ve yazım yanlışlarını düzeltmek neredeyse olanaksız gibi. Şeyh Said İsyanı sonrasında Dersim'de yaptığı gezi izlenimlerine ve tarihsel zorlamalara dayanan ***"Zazalar"*** araştırması, birçok yönüyle ilginç özellikler gösteriyor. Araştırma terminolojisinde yeralan ***"Türk"*** kavramının yerine *"Kürt"* kavramını koyduğunuzda, birçok şey yerine oturuyor ve düşünce temelleniyor. Bu niteliğiyle Kürdoloji bilimi adına yararlanılacak bir nitelik taşıyor.
Öte yandan, bugün artık iyiden iyiye aydınlanmış kimi edebi ürünerin değiştirilerek ya da tümüyle özüne aykırı biçimde yorumlanması, araştırmada nasıl bir zorlamaya başvurulduğunu gösteriyor. Sözgelimi Koçgiri ve Dersim ayaklanmalarının ideolog ve önderlerinden alişêr'in şiirlerinin nasıl yorumlandığını üstteki örnekler açıkça gösteriyor. **(M.B.)**

Dersim'de adiyle saniyle tanınmış bir yaşayan Allah bulunduğunu tesbit edemedim. Belki ileride kendisinden bahsedeceğim, düşkün kaldıran bu kırattan bir Allahtır. Filhakika en büyük günahları bağışlayan, düşkün kaldıran nadiren kullandığı nüfuzunu azameti ile kat'i iradesile bir **Hacı Bektaş** halifesinden ve bir **İsmaili** reisinden farklı değildir. Yalnız Hacı Bektaş halifesiyle İsmailliler'in reisi Ağahan tıpkı Mongol (Yaşayan Allah) gibi insanca yaşayıp eğlendiği halde, Dersim düşkün kaldıranı ispirto, esrar, afyon ve arsenik (?) gibi uyuşturucu maddelerin hemen hepisini yutarak dünyadan alakasını kesmeği ve ervah ile temasa gelmeği tercih eder. O daima hücresinde bed mest bir haldedir. Uzun senelerin mümaresesi onda zehirli maddelere karşı bir mukavemet hasıl etmiştir. Ve tecrübesi artıkça tahayyül etmenin yollarını da öğrenmiş olduğundan, bütün Allahları Evliya ruhlarını toptan celbederek onlarla haşır-neşir olmayı bilir. Bunun içindir ki ona Allah gibi taparlar. İşte Dersim'de insana tapmanın da başlıca şekli şudur.

Alevîler insanla beraber, eşyaya, söze, saza ve içkiye taparlar. Bu onların bir noktada yani *"genie"* de birleştikleri beş unsurdur. Gerçi kitaplarında nakillerinde böyle bir tasnife rastlanmazsa da itikatlarını ve yollarını gözlerken sizde doğacak inan bütüniyle budur.

Beş unsur ayrı ayrı kutlu olmakla beraber hepsinin gayesi ve hepsinden maksat insana tapmaktır. İnsan kendisinde Allahlık damla damla artmak şartiyle nihayet bütünüyle Allah olabilen varlık! Ey ululuğun, kutluluğun ta kendisi, her şey senin için oldu ve yalnız sen her şeysin.

Animismede de bu itikat vardı. Tabiat kuvvetlerine olduğu gibi tabiat kuvvetlerini tanzir eden insanlarla da iyiliğe ve kötülüğe olan faik kudretleri bakımından Allah payesi verebilirdi.

Kendisine göre bir nevi Animisme olan Dersim itikadında da öyledir. Kendi görümlerinden fazla ve kemal sahibi olanlarına derece derece Allahlık verirler. Sazda, sözde, içki içmekte, kemal gösterenlerin Allahlık'tan olan nasibi tabii fazladır. İnsanlarına göre mutlak vucudu arızını teşkil eden ruh benimsediği cinslerde daha fazla ve devamlı olarak tecelli eder. **Muhittin Arabi** meşhur **Fusuhülhakimet**'te aynı şeyi iddia eder. Onun içindir ki bu Arap filozofu yalnız Türkler sevmiştir. Türk Melamiler'inin peygamberidir. En çok tecelli levhası olan vech-i Ali, en çok Allahlık gösterilen idi. Binaenaleyh Ali'nin, Sülâlesinden olan Seyitler Allahtır'lar veya hiç olmazsa bir derece nasiplidirler.

Madem ki Allah az çok ve devamlı olarak bir insan kalıbında misafir kalabiliyor, o halde doğru olan hareket insana tapmak değil midir?

Zaten Allah insanı ona olan aşkından ve onun kalıbında tecelli etmek için yaratmadı mı? Öyle ise insan kendisini tezkiyeye mecburdur. İnsan kendisinde olan kemali kendinde

olan ezeli kudreti tanımalı, hayat denilen varlıkta parlayıp sönme arasındaki mesafeyi Allah'ın rızası ve arzusu ne ise onunla doldurmalıdır.

Allah nedir? Bu yolda felsefî bir tahlil yapmak bizi mevzuun dışına fırlatır. Yalınız Allah ile eşyayı mezcetmek hususunda iddialı bir dil kullanan **Faziletname**'nin aşağıya çıkardığım bir kıt'ası bize Dersim Alevisinin Allahı hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilir. **Faziletname** der ki:

Huda'nın emridir eşya Huda'nın
Huda'nın ismidir Esma Huda'nın
Huda'dan gayrının olaydı vucudu
Olaydı her birinin ayrık vucudu
Varırdı canı eşyanın efsada
Bu zanın eyleyen kaldı hatada

Söz:

Beş unsurdan biri de söz idi. Söz mukaddestir ve her şeydir. Güzel söz yapan ağız Allah bikesine açılır bir kapıdır. Onun içindir ki oradan kötü hiç bir şey çıkmaz. Kabalık ifade eden çirkin sözler esasen hiç ağıza alınmaz. Vücudun aşağılık azaları ve murdar şeyler için Alevîlikte isim yoktur. Ayı kabalık ifade ettiği için dağların tüylü ve büyük hayvanına *"koca oğlan"* ismini vermişlerdir. Gene o maksatladır ki ağızdan içeriye ancak iyi ve mütemadiyen iyi şeyler aktırılır. Bu iyi şeyler iyi söz söleten içki esrar ve afyondur. Mazide ağızdan çıkana ve ağızdan içeri girene çok dikkat edilirdi.

Taş devrinden evvel yaşayan Arî zümrelerinde aynı şeye dikkat ve hürmet ettiklerini öğreniyoruz. Bugünkü Zazalar'ın Allahı olan Homa onların da ilahı idi. Ve onu içki olarak içdikleri zaman *"Homa"* aynı zamanda ilahi bir içki idi. İyi söz söyleyebiliyorlardı. **Zend-avesta**, Allahların mestedici içkisine *"Homa"* diyor.

"Ey Zaratustra, o Homa öyle bir şeydir ki mümin onu içtiği ve kurban ettiği müddetçe iyi düşünce, iyi söz, iyi iş sahibi olur."

Soma bizim rakının ruhudur. O da hem Allah, hem içki idi. İyi içenlerde Homa'yı **Vadalar** gibi coşgun hallerinde Allahların kendileriyle bile görürler. Ve derler ki Allah bize şairin kudretiyle söz söyletir.

Hulasa söz mübarektir onu yapabilen kutludur.

Söz oldu kamu eşyanın vucudu

Söz idi kılan insan sucudu

Söz oldu çünkü icadı müzahir

Kamu eşya ile söz oldu zahir

"Faziletname"

Söze nefes ve nefha dahi derler. Bu, ihtimal ki beliğ söz söyleyine kutluları korumak için düşünülmüştür. Homa ve Soma'nın parlattığı söz gibi bir aşık damlası halinde çıkardığı nefes ve nefha da aziz ve mübarektir.

Dersim'de düşkün kaldırandan sonra en ulu can (Ankara'nın Ulucanlar mahallesinin ismine dikkat edile) sayılan kekê rehber hiç söz söylemiyen sade nefes için çalışan bir candır. O mütemadiyen içer ve çeker, zaten söz söylemez olduğunu ruhani rütbesinin isminden de anlamak kabildir. Onun ismi kekê rehberdir. Yani bizim kekeme dediğimizdir. Fakat bu nefes Allah'ın sözü olduğu için maddi değildir. O kutlu canların tilkine dolar boşalır. O zaman bu canlar sessiz ve tamamiyle istiğrak içinde masivayı ve onun dışını bülbül gibi şakırlar. Konuşmada gökten sağılan şahapların fırtınası vardır. Görenlere ve hele ona erenlere ne mutlu.

İşte Dersim Alevisi rakı ve esrar serhoşluğundan ayılmıyan dedelerinde bu mertebede bir fazilet görür ve ona hayran olur.

Bu mazhariyeti **Zaratustra (Zerdüştlük), Gathas**'ının (Gata) 28 inci Yasht'ında (Yaş) ne güzel izah ediyor.

*"Ey kutlu nefes seninle yüzyüze geldiğim zaman sen şaşmaz aklın basireti ile mukaddes bir kral ve bir kalvuz oluyorsun ve dilimi kötü sözlerin şerrinden koruyorsun. (*İngilizce Gathas'dan)[1]

Saz:

Saz sözün omuzdaşıdır. İnsanın yüzünde ve gövdesindeki çizgiler sanki bir oran birliğidir.

Oran Türkçe'de bilhassa Aleviler arasında remiz manasına kullanılır. Aleviler'in Oran-namesi *"Kitabülrumuz"* demektir. Ankaralı Ahi Oran (Evran) Baba'nın ve Gazi Oranus'un isimleri bu asıldandır. Sözde ne zaman toplu bir ahenk arzedebilirse ilahi olur. İşte söze onu veren sazdır.

İleride içki bahsinde görüleceği gibi eşya, söz ve sazdan maksat insandır ve bütün-bunlar insanı kasdederken kemalin zatına işaret ederler.

(1) Das Trank Opter.

Kemalin insanın bilen adem

Hemişe vahi mutlaktan uru dem

Bu insan hayranlığı üç bin dört bin yedi bin sene evvel ne idi ise bugün de Dersim'de odur.

O mazi ile bugün mukayese etmek çok tatlı olacağından Saratustra ile **Seyit Nizamoğlu**'ndan birer parçayı okuyalım.

Havani saatinde (yani 6 ile 12 arasında bizim şimdi kuşluk dediğimiz saatta) Homa Saratustra'ya O ateşi yakan ve Alevî'yi mukaddes kılana yüksek sesle Gathos ilahisi okuyarak geldi:

Ve Saratustra Homa'ya sordu

Ey adam (Homa'ya hitaptır)! sen önce ne idin

Kâinat yapılırken nerede bulunmuştun

Ey seni içinde gördüğüm varlığın en güzeli.

Ve Saratustra ilave etti:

Bütün övgüler[1] *Homa'ya olsun*

Homa güzel ve mükemmeldir.

Işık ve yücelik onun tabiatındandır.

İçi temizdir kendisi yargılayandır.[2]

En iyi yapıcı odur[3].

Doktor Huber'in **Saratustra**'ya atfettiği bu ilahideki Homa, bizim Türk Allahı Oma ve Zaza'ların Allahı Homay'dır. Fakat **Saratustra** ona insan diye hitab ediyor. Muhakkak ki bu bütün medeni dünyanın insana verdiği Homme isminin ta kendisidir. Arapça Amin ve Frankçe Ammin kelimeleri de bunlardır.

Gat kelimesine gelince bunun da Allah olmak olduğunu sanıyorum. Çünkü Etiler'in yurdunda bu kelimeye bugün de tasadüf ederiz. Yozgat, Mucurgat, Manavgat ve Ankara civarındaki Balgat gibi. Daha ileri vararak Almanlar'ın İngilizler'in Allahını da bu göktè aramak doğru olur.

İngilizce *"Webster's nev İnternat Dictionary"* Gıt kelimesi için şunları yazmıştır: Kelimenin aslı Sankirtçe (yalvarış istimdat) manalarını ifade eden (hu, huta) veya yine Sanskritçe (kurban etmek) manasına gelen (hu) ve kurban âyini demek olan (huta) kelimelerinden çıkmış olması çok muhtemeldir.

Müminleri tarafından mabut sayılan yüksek derecelerdeki bütün Allahlara bu sıfat (Got)

(1) Övgü, medih makamında kullanılmıştır.

(2) Münci yerine kullanılmıştır.

(3) Das Trank Opfer.

verilmemiştir. Fakat putperestlerle vahşiler taptıkları yüksek rütbeli Allahlara (God) adını vermişlerdir. İkinci derecedeki mabutları ise (demigot) yarı ilah ifrit demon demişlerdir. İngilizler (god) kelimesini (Gad) şeklinde söylerler.

Hu ve Hü - Din yolu demek olan Şeriat'tan ayrılıp da Tarikat adı verilmiş hususi yollarda yürüyenlerin hemen hepsini bu (Hu) veya (Hü)ye fazlaca bağlı görürüz.

Şükür, teslimiyet, kanaat ve itimat gibi içinde zevkle bağlanmanın ve minnettarlığın sinip toplandığı her sözü bir (hu) tamamlar. Hu eyvallah, cümlesi erenleri hiç silinmemek üzere mühürlemiş gibidir.

Maneviyatın feyzi ile hem gönlü hem gözü doymuş Dersimli zahit bir seyide sordum:

— Hu mukaddes bir kelime midir?

Cevap verdi.

— Hu, eyvallah ...

— Bütün tarikatlarda bu (Hu) kelimesini hürmetle muhabbetle anıyorlar. Hepimizin bu kelime üzerinde birleştiğini görüyoruz.

Cevap verdi:

— Hu, eyvallah ...

Sonra uzun bir muhavereye giriştik, muhaverenin bu bahsile alakadar cümlelerini yazıyorum:

Ben —Dede senin ki herkese nasip olmaz mazhariyetti.

O —Hu, eyvallah ..

Ben —Doğruluktan gelen zarara razıyım.

O —Hu, eyvallah .

Ben —Boynumuz kıldan incedir.

O —Hu, eyvallah

Bu muhaverede en çok tekrarlanan cümle görülüyor ki (Hu, eyvallah) dır. Ve hakikaten şükür, teslimiyet, kanaat ve itaat gibi muhtelif manaları ayrı ayrı ifade edebiliyordu. Vahdet-i cücut felsefesinin kudretli filozofu **Arabî** de (Hu) kelimesini (ena) kelimesi gibi çok kullanır. Ve onun ağzından (Hu) kelimesin gaip zamir gibi dinlemek bence hiç te doğru olmaz. O da Sanskrit dili kullanan eski ataların Allahından başkasını anmış değildir (Lailaha illa hu) dediği zaman büyük filosof da bizzat (Hu allah) kasdediyordu.

Tarikat mensupları zikir esnasında (Hu, Hu, Hu) virtlerini tekrarlarken nasıl bir Allahın adını andıklarını belki bilmezler. Fakat aşklarının uçup gittiği noktada yaşayan Allah (Hu)dan başkası değildir. İslamiyet'e karşı pusu kurmuş eski dinlere mensup Allahlardan birini bu (Hu)da keşfediyoruz. Bu (Hu) ve (Huta) yukarıda tanıdığımız Sümer ve Elam Allahı (Hede) ve (Chude) den başkası olmamak gerek. Çünkü kendisine biraz daha şarkta (Huda), daha şimalde (Kut) veya (Kuta), biraz daha garpte (Gat) olarak tesadüf ediyoruz.

Dersim Alevileri bu (Hu)yu daha ifratla kullanırlar. Hatta o kadar mubalağaya varır ki çok defa bu (Hu) ile neye karşılık verdiklerini kesdirmek bir Kızılbaş için bile kabil olmaz.

Bu (Hu) bugünkü Türkçe'mizde sağlam bir yer tutmuştur. Onu kadınla (Hu komşu hanım), erkekler (yahu birader) gibi söz arası kullanırlar. Hele şehir Bektaşiliğinin lisan ve edebiyatında (Hu) sık sık tesadüf edilir. Zaten onların hepsi (Hu erenler) değil mi ki?

Bektaşi olmayanların da *"Hu Hu"* su vardır. Şair **Cèlal B.**

Hu luları pek derunî
Âşık begenir bu ergununu

dememişmidir?

Buna karşılık Zaza Alevisi insan sıfatiyle kendini öğerken der ki:

Cümle cihan men olmuşam
Bilen bilir ki men neyem
Cümle cihana dolmuşam
Bilen bilir ki men neyem
Şahid u meşhut menem
Âbid-i mabut menem
Cümledeki Cut menem
Bilen bilir ki men neyem
Cevher—i lâ mekân menem
Matlab-ı insican menem
Kevneyndeki var menem.
Bilen bilir ki men neyem
Hüseyin ile Hasan menem
Arşa kadem basan menem
Havarici kasan menem
Bilen bilir ki men neyem
Bermenem bahar menem
Kandu nebat Zelır menem
Lutf u kerem kahr menem
Bilen bilir ki men neyem
Seyit ***Nizanoğlu*** *menem*
Şol yüreği dağlı menem
Bilen bilir ki men neyem

Bektaşi de âdeme tapar, onun bu ibadeti ile Alevi'nin âdeme tapışı kökte bir ayrılık göstermez. Bektaşi felsefede daha çok yükselmiş, duyguda biraz daha incelmiştir. Kasabalarda ve büyük şehirlerde dergâh kurduğu için dinin sırlarını Alevi kadar gizleyemezdi, başka yollarla çatışması tabii olduğundan şiir ve felsefe kuvvetiyle gönül çalan müdafaa silahları hazırlamağa mecbur olurdu. Bektaşi olsun olmasın herkesin vereceği hiç olmazsa hayretle merakla mütalea edeceği fikirler halk etti.

Doğrudan doğruya Âdem'e taparım demedi amma namaza karşı isteksizliğini mazur ve haklı gösterirken Âdem'e tapmanın da bir fazilet olduğunu anlattı ve:

Duvara karşı secde etmek bize ne hacet

Bizim namazımızda Allah imamımızdır.

diyerek inanının kime ve ne suretle bağlı olduğunu anlatmak istedi. Bu suretle Alevî itikatta ne olduğunu tamamiyle tarif etmiş oluyor. Ali, Hasan, Hüseyin korkusu disiplinin temini için halkedilmiş umacılardır. Ve onların aşkı ancak önceleri iptidaileri bağlar derece kazanmış gizli esasları sezmiş erenlerce dini tesis yoktur. Onlar **İbnisina** gibi istikraki zevki fazla bir felsefe dalgaları içinde kendilerini görürler. Ve gene **Seyit Nizamoğlu** ağzı ile müşahedeye şu şekilde nazım ile itiraf ederler:

Kâh görürem Âdem Havva menem
Kâh görürem anlara igva menem
Kâh görürem kendimi oldum Halil
Kâh görürem Nemrut gibi hain zelil
Kâh görürem Haydariyem Haydarî
Kâh görürem Hayberiyem Hayberî
Kâh görürem Lâl ü Bedihşan menem
Kâh görürem sarı-i biyaban menem
Kâh görürem kendimi nûr olmuşam
Kâh görürem zulmet ile dolmuşam
Kâh görürem cümle menem cümle men
Kâh görürem ne men varam ne hut sen

Şiirini, Dersim'de okuduğu gibi geçirdiğim **Nizamoğlu**, Allahlık payesine yücelmiş azizlerle hain ve alçak olmuş bedbahtları insanlığa irca edecek bir derecede buluyor. Faillerini her insan yapabileceği için faikiyet esas olamaz onun nazarında bir tek varlık vardır. O da kendisidir. Fakat önü ve sonu karanlıklara dayanan bu varlığa güvenebilir miyiz? Bakışlarımızı gerçekler âleminin içine dikebilirsek varacağımız netice şudur.

Ne ben varam ne hut sen

Bu itibarla **Nizamoğlu** nihilistdir. Ve bütün Aleviye erenleri hakikaten adam

olduğuna inanan filozoflardır. Bununla beraber akılları başlarında ve insanlıklariyle başbaşa bulundukları zaman bu hakikat nihilinde tıpkı kâhin ve kamlar gibi tıpkı Nakşi ve Melami ulular gibi halkın beynini iplikliyecek yolda sofuluk ve müminlik göstermekte kusur etmezler. Öyle methiyeler yazarlar ki Ali'nin sarsılmaz aşkına en büyük bürhan sayılır ve gerekçe o kudrette yazı yazar ve şiir koşarlar. **Nigâhî** bu riyakârlardan biridir. Hiç inanmadığı bir inana halkı kandırmak için bakınız neler uydurmuş:

Uyurken bu gece nagâh

Görüktü çeşmime bir er

Sualim ettim nedir ismi

Şerifin söyledi Haydar

Men Ali-yi namıdaram

Men Seyfullah-ı kahharem

Men Cibril-i eminim

Mürşid-i saki-i kevser

Kiraman kâtibinim men

Ulûmin babıyım tahkik

Men ol yari vefadar

Menem damadı peygamber

Nigâhî rüyasında Ali ile konuşuyor ve Ali Nigâhî'ye kim olduğunu anlatıyor, fakat bu öğünme Ali kadar Nigâhî'yi de yükseltiyor. Zaten onun maksadı o değil midir?

Bu methiyelerin haddi hesabı yoktur. Hemen her Baba hatta her âşık klasik methiyeler kalîlesine bir de kendisini katar. Bu suretle methiyelerin sayısı arttıkça artar. Bu demeler çokluk sazla söylenir. Sazın bulunduğu yerde bir türbe kudsiyeti duyarsınız. Evinde bir saz bulundurmak küçük büyük hatta çocuk her Alevi'nin en aziz dileklerindendir. Her Alevi sözden sazdan anlamalıdır. Ağzı güzel söz yapmayan, eli saza uymayan Alevi çok eksik sayılır.

Fakat saz, derece sahibi Seyitler tarafından coşturulduğu zaman Allah'ın sesidir, hepsi de insanı kasdettiği için. Birbirine karıştırarak anlatmağa çalıştığım bu ilahî unsurlar arasında ateşe de hatırlıca bir yer vermeyi unutmamalıyız. Âyinler esnasında ister yazın

açıklarda olsun ister kışın dam altında olsun ocaklara tercihan çok alev veren kütükler çatılır. Ve insan niyazını yaparken söze cila veren içkiye, ahenk veren saza, aydınlatan ısıtan ateşe muhtaçtır. Bunların hepsi bir araya getirilmelidir.(1)

Kışın dam altlarında yazın yücelerde mukaddes ağaçlıkların balkanlarında yapılan bu âyinlerin tıpkısını yontulmamış taş devrinden evvelkiler de yaparlardı. Zaza'nın Homa'sına o tarihte de gene bu şekilde yalvarılırdı. *"Ey Homa;*

Şimdi süt gibi beyaz şimdi altın sarısı gibi parlarsın

ve senin şifa verici suyun dindarları vecde getirir.

...

Böylece ölümü buradan defet

Buradan uzağa at düşünceleri

ki onlar beni fenalığa yollamak ister

...

Seni sütle karışık içen adamı

büyük kısmetlerle mükafatlandırırsın

onu muvaffak kılar ve aklını tamamlarsın

yağmura sınmış gibi benden gizlenme ey Homa(2)

Munzur'un kaynağında süt gibi fışkıran kutlu suya karşı uçsuz bucaksız bir teslimiyet ve büyük bir hayretle nefeslerini okuyan bugünkü Alevî derviş de *"Koca Munzur der, sen sütünü sağmağa başladın, bin bir dert seni içenlerden uzaktır. Ve onları sen muratlarına erdirirsin."*

Gene **Doktor Huber**, çok eski insanların bir âyinini şu şekilde tarif eder: *"Bir dağın en yüksek tepesinde mukaddes mezbahalar kurulur. Taşsız ve çemenden yapılmış mustatil şekilde bir minber yaparlar. Bu kabildir ki* ***Zend - Avesta*** *zamanlarında yontulmamış taşların kullanıldığı zamanlardan daha eski devirlere ait olsun, mihrabın tarafında dört çevre kutlu ateşler uyandırırlar. Ve Bayram biçimindeki kurban âyini için günlerce hazırlık yapılır.*

(1) Hafikli Balı Baba'dan
(2) Das Trank Opfer

Sabahın seher vaktinde erken kalkan Allahların şerefine şarkılar, sonra ilahiler ve tılsımlı demeler okunur. Nezir çörekler pişirilir ve sütler aktarılır. Sonra başlıca kurban hayvanı olan keçiler kesilir. Keçinin yağı ve Allahların hoşlandığı semiz parçaları mihraptaki mukaddes ateşe atılır. O arada Soma da hazırlanmağa başlar.

Soma'nın hazırlanması gariptir.

Onu öncül dört köşeli bir havana korlar, Rahip bir köşesine vurarak der ki (bu vuruş mel'un Angra içindir, bir darbe de ölüm silahlı esmaye olsun, bu üçüncü vuruş mazananın ifritleri ve bu dördüncü de Varena'nın kötü düşmanları ve onların ifritleri içindir.)

Bu merasimden sonra şarkı içki ve çalgı ile ibadet hararetlendirilir."

Doktor Huber'in çok eski insanların âyininden alıp bize göçürdüğü bu kısım içinde bizim Aleviler'in mukaddes saydığı unsurların hemen hepsini görürüz. Dağın en yüksek tepesi, mihrap, mukaddes ateşler, kötü ruhları koğmak merasimi, keçi kurban ve bu kurbandan Allaha ayrılan kısmının ateşe atılması, sonra söz saz ve içki.

Ve bu etüdü baştan aşağıya kadar okuyanlar bazen tek tek bazen bir arada bu unsurların hepsini görürler.

Angra ve Esma kelimelerine dikkat celbederim. Evet Dersim Zazalar'ı bugünde de bunun aynını yaparlar. Kayalara ve ulu ağaçlara ibadet şeklini anlatırken bu yolda tafsilat verilecektir.

Malatya'nın Adıyaman tarafından Kâvlar, nefsi bütün manasiyle doyuran bu âyini, fakat biraz kısaltarak bugün de yaparlar. Onların da mukaddes tepelerinde kutlu ağaçları ve kayaları ve ilahların çok sevdiği keçileri vardır. Asıl adı **Cündep** olan **Ebuzeri Ğafferi**'nin türbesi etrafında kurulmuş bir bayram ayinlerinde bulundum. İleride bahsedeceğim bu âyin bu cinsden zengin bir âyindi. 1921 senesinde Artava'nın Poyrazlan (Alan kelimesine dikkat) köyünde erken kalkan mabutlar şerefine yapılmış bir ibadete rast gelmiştim. O da tıpkı **Doktor Huber**'in naklettiği taş devrinden evvelki insanların ibadetine benziyordu. Sözü ve sazın nazım ahengi içinde oranlar, remizler duyulur ve sezilir. Alevîler'in bu aşkı sayısız manzum ve mansur eserler vücuda getirmiştir.

Dersim Edebiyatı

Dersim'i görenler için Dersim'le kitabı bir arada düşünmek kabil olmaz. Cehlin, görgüsüzlüğün kaynaştığı o dağlıkta bir okumuşa rastlamak hiç hatırınıza gelir mi? Halbuki

o ellerde **Seyit Nızamoğlu**'nun, Türabî'nin, Hâkî'nin şiirlerini okurlar. Büyük hâkim **Fuzulî** ağızdan ağıza dolaşır. Vahdet-i vücut filozoflarından **Niyazi-i Mısrî, Nesimî** Dersim Alevîleri'nin gönüllerinde konakladığı gibi, dillerinde de bir Allah gibi daima anılan hazretlerdir. **Nigâhî, Viranî** her dem tekrarlanırlar.

Bu güzide insanların güzide eserleriyle birlikte gene kıymat ifade eden birçok kasideler, methiyeler, hicviyeler, aç ve çıplak dağ adamlarının her toplanışında hararetle ve heyecanla söylenir ve okunur. Sanki Dersim'in kısırlığını gideren nimet, bu felsefe bolluğu ve boş mideleri doyuran bu şiir bereketidir.

Cemaat derme-çatma ve varlık çerden-çöpten olduğu halde, ayinlerde şiirin en beliğ parçasını dinler, felsefesinin en kandırıcısına çatarsınız. Ayin gerek niyaz, gerek matem, gerek aşk için olsun, çalınan, çağrılanlar hep ciddi eserlerin ciddi ve samimi parçalarından seçilir. Böyle olmakla beraber yüksek dağların karanlık derelerini dolduran herhangi bir cemde (cemidir), neş'e şetaretle beraber sinsi bir kin ve kanıksamış bir infialin hatları gizlidir. Kelimelerde o imayı, cümlelerde o mânâyı ararlar, yoksa bile bulur veya uydururlar.

Kayguşuz Abdal nedense en çok sevilen bir candır. O adeta aile ocaklarının mahremidir. Onu ürkütmiyen mülayim ruhlardan sayar ve sözlerine bu itibarla fazla düşkünlük gösterirler.

Bu saydığım eserlerin çoğu basılmıştır. Ve hepsinin Türkçe olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. Alevî Zaza, Türkçe bilsin bilmesin bunları okur, tabii ezbere söyler. Ve onlara Alevîler'in bunları okuması bizim Kur'anı okumamız gibi değildir. Biz hiç bir kelime anlamadan okuruz, o mutlaka kitaplarındaki sözlerin hiç olmazsa özünü anlayacak kadar Türkçe öğrenmiye mecburdu. Yoksa Alevîlik tarikatında ilerliyemez ve hem ervah arasında kalmağa mahkum olur.

Çünkü bu isimlerini saydığım kitapların hepsi din kitabıdır. Hatta Tokat taraflarında Âşık Kerem'in bile mukades din kitapları arasında sayıldığını görmüştüm. Artova köylerinden birinde Bade Hatun ismindeki bir azize yukarıda tarif ettiğim ocaklardan birinin başında bize Âşık Kerem'den bir pasaj okumuş ve hepimizi hüngür hüngür ağlatmıştı. Bade Hatun sandığından kitabı çıkarırken tıpkı üç ayları tutan bir zâhidenin Kur'an-ı Kerim'e karşı gösterdiği hürmeti gösteriyordu. Kerem'in kitabı bohçeye ve tülbende sarılmıştı.

1928 Ağustos'unda Bingöl'ün bir Alevî köyünde bir Cem âyini yaptırmak istedim. Beni kırmadılar fakat kuyruğunu kulağını kırparak muhtasarca bir âyin yaptılar. Ayine kadın iştirak etmemiş idi. Dikkat ettim bu âyin de diğer Alevîler'in yaptığından farksızdı. Dil Türkçe, saz Türkçe ve her şey Türkçe idi. Halbuki bu Bingöl Aleviler'i her hususta Dersimliler'e bağlı idi. Ve kendileri de Zazaca konuşuyordu.

Din ve Şeriat kitapları arasında rükün ve kök sayılanları şunlardır:

Hüsniye,

Oranname,

Cavidan,

Buyruk,

Faziletname.

Afşin ile İslâm'ın Duruşması

Abbasiye halifesi **Mutasım** zamanında geçmiş çok enteresan bir duruşmayı **İbni'l Esir**'den alarak aynen nakledeceğim. Fakat daha evvel biraz da Afşin'in yaşadığı o heyecan dolu senelerden bahsetmek lüzumunu duyuyorum. **Harunureşid**'in Türk cariyeden doğan oğlu **Mutasım** anasının akrabalarına çok teveccüh gösteriyordu. Arap ve Acemler'den ziyade Türkler'i seviyor, Türkler'i tutuyor ve sade onlara güveniyordu.

Din bakımından da Mutasım tüm manasiyle Sünni değildi. Bağdat'ta Kâbe'nin minyatürünü yaratmış ve sofu Müslümanlar'ı o taklit Kâbe'yi tavafa davet etmişti. Türkler'in çoğu eski dinlerine karşı için için duydukları hasreti onun devrinde bir dereceye kadar izhar etmeğe başlamışlardı.

Afşin gizli din taşıyan bu gösterişte Müslüman Türkler'in kumandanı, başbuğu ve gözdesi idi. Halife Devletine katılmış, Arap hizmetini kabul etmiş asker Türkler uzaklarda kalan yüce yurtlarının aşkını bu Afşin'de seziyorlardı. Ve onu ana yurt kadar seviyorlardı. Onun için Afşin çok kuvvetli idi. Ve Halife onu hem seviyor, hem korkusunu duyuyordu. Aynı zamanda Afşin dini bütün Müslüman olarak tanınıyordu. Afşin Yukarı Dicle havzasında **Ermeniye** denilen memlekete karşı cihat ilan etmişti. Halife namına ve Müslümanlık uğrunda harbediyor, dindaşı **Babek**'i vuruyordu. Çarpıştığı insanlar kendisinden ve kendi dinindendi. Onlar tıpkı kendisi gibi ak dine yani Türk milli dinine inanıyorlardı.

Fakat bir an geldi ki Afşin'de milliyet duygusu ve hırsı vazife hissine galebe çaldı. Artık ak dine, Türklüğe hizmet edebileceğine inanmıştı. Ve Afşin kendi benliği ile başbaşa kaldıkça bu inanını güçlendirir ve onu kurtarmağa ant içerdi.

Afşin andının hükümlerini yapmağa başladı. Bu sene içinde Afşin'e Mutasım gazap ederek onu hapseyledi. Buna sebep şu oldu. Babek muharebesi esnasında **Ermeniye** ve **Azerbaycan**'dan gelen hediyeler **Eşrusene**'ye gönderiliyordu. Eşrusene Afşin'in ana yurdudur. Bu hediyeler Abdullah bini Tahir'e uğramıyordu. **Abdullah bini Tahir** o havalinin valisidir. Abdullah keyfiyeti Mutasım'a bildirir. Mutasım Afşin'e neler geldiğini Abdul-

lah'tan sordu. Afşin toplanan paralarını adamlarının kemerlerine doldurarak Eşrusene'ye gönderiyordu. Bir defa da gene külliyetli para göndermişti. Adamları Nişaelure'e gelince **Abdullah bini Tahir** üzerlerini yoklattırdı, paraları bellerinde buldu. Ve sordu *"bu mal size neredeu geliyor"* diye. Onlar, Afşin'in dediler, *"Yalan söylüyorsunuz eğer benim kardeşim Afşin bu hediyeleri ve malları göndermek istemiş olsaydı evvela bana emir verirdi ve ben de güzelce taşıtır ve yerlerine ulaştırırdım, siz hırsızsınız"* dedi ve paraları üzerlerinden alarak askerlere dağıttı. Ve Afşin'e şunları yazdı:

"Adamlarınız, üzerinde bulduğum parayı sizin gönderdiğinizi söylediler. Malları sizin gönderdiğinizi sanmadığım için hepsini aldım askerlere dağıttım ve bu parayı temamen Emirelmüminin asker için göndereceği meblağa karşılık olarak kullandım. Eğer mal dedikleri gibi gerçekten sizin ise Emirelmümininden para gelince aynen size gönderirim. Eğer sizin değilse onlar en çok Emirelmüminine yakışır. Ben onları askerlere verdim, çünkü kendilerini Türkistan'a yürütmek istiyorum."

Afşin cevap verdi ve dedi ki: *"Emirelmüminin malı ve benim malım hepsi bir şeydir. Adamlarımı başıboş bırak."*

O da adamlarını bıraktı, fakat bu, aralarındaki soğukluğun başlıca sebebi oldu.(1)

Afşin artık esaslı tedbirler almağa mecburdu. Halife kendisinden şüphelenmiş, Valiler arasında kendisine kafa tutacaklar türemişti. Kuvvetli serveti de yeniyordu. Ana yurt milli dinc kavuşmak için tutuşup duruyordu. O esnada bir de Menkur'un isyanı Sünni müslümanlık büyüklerini telaşa düşürmüştü. Fitnenin başını ezmek lüzumuna Halifeyi inandırmak lazımdı.

Menkur'ün isyanı, Mutasım nezdinde Afşin'in vaziyetini artık tesbit etmişti. Ona karşı duygusu değişti. Afşin bunu işitince ne yapacağını şaşırdı. Köşkünde kelekler hazırlamağa başladı.

Mutasım'ın meşguliyetinden istifade ederek Zap suyunu bu keleklerle geçmek **Ermeniye**'ye girmek istiyordu. Ermeniye kendisinin idi. Oradan Hazer'e gidecek sonra da Türk diyarında dolaşarak Eşrusene'ye dönecek yahut Hazer'i Müslümanlar üzerine sevketmeğe çalışacaktı, mümkün olmadı(2).

Afşin planlarını yerine getirememiş idi, yakalandı kendisini Bağdat'ta hapsettiler. Mutasım, ordularının çok kıymatlı kumandanını fedaya karar vermişti. Fakat Afşin herhangi bir dinsiz gibi mahkeme edilmezdi. Türk olduğu halde Araplar'ın çoğundan belagatli söz söyler ve Şamani olduğu halde Şeriatçı Müslüman ululari kadar fıkıh, kelâm ve hadis bilirdi. Bütün Abbasiye Devletini Şamil bir nüfus ve hududu geniş bir şöhrete sahip idi.

(1) İbnülesir.
(2) İbnilesir.

Mahkemesini önce münazara şeklinde yapacaklardı. Esasen vücudunu ortadan kaldırmak istediklerini evvela umumî fikir karşısında çürütmek yolu **Harunureşit** devrinde çok revaç bulmuştu. Dermekoğlulları için de bu yolda hareket etmişlerdi.

Afşin'i hapisten aldılar, ardında söylenenleri yüzüne vuracaklardı. Bu, Mutasım'ın veziri Muhammet Elzeyyat bini Abdullah huzurunda yapılacaktı. Vezirin yanında bu Davut ve İshak bini İbrahim gibi devlet âyânınından bir kaç kimse de vardı. Münazarayı İbnizzeyat idare edecekti. Duruşmaya Mazbar, Mubez ve Marzaban bin Derkeş adında üç kimse de getirdiler. Bu Marzaban Suğd beylerinden biri idi. İçeriye Suğdlu iki kişi getirdiler. Bunların üstü başı yırtık pırtıktı. Vezir bu iki adamı çağırdı ve sordu:

— *Ne istiyorsunuz, dileğiniz nedir?*

Suğd'lular sırtlarını açtılar. Arkalarının eti çürümüş ve dökülmüştü.

Vezir, Afşin'e sordu:

— *Bunları tanır mısınız?*

Afşin cevap verdi:

— *Evet tanırım, biri müezzin biri imamdır. Eşrusene'de mescit açtılar, ben de her birisine biner kamçı vurdurdum. Bu cezanın sebebi şudur. Ben Suğd meliki ile muahede yaptım. Her kavmi kendi dininde bırakmayı kararlaştırmıştık. Bu iki adamı muahedenin zıddına olarak koştular. Eşrusene halkının bir puthanesini boşaltarak mescide çevirdiler, işte bunun için onları dövdürdüm.*

Sonra İbnizzeyat tekrar sordu:

- *Yanınızda bulundurduğunuz kitap nedir? Onu altınla cevahirle süslemişsiniz. O kitabın içinde Allaha karşı irtikâp edilmiş küfürler vardır.*

Afşin cevap verdi.

— *O bana babamdan kaldı. İçinde hikmet ve adap ile beraber küfür de var. Ancak bu hikmet ve adabı alıp küfür kısmını bırakıyorum. Ben esasen bu kitabı böyle süslü bulmuştum. Süsünü bozmağa lüzum görmedim. Bu halin bir insanı İslamlık'tan çıkaracağını sanıyorum.*

(Kitabın **Zend-Avesta** olduğu söylenir). Sonra Mubez Şamani rahiplerinin puthanelere bakanları ilerledi ve dedi ki: *Bu Afşin boğulmuş hayvan eti yani İslam usuliyle kesilmemiş et yer, bizi de yemeğe çağırdı. Hatta boğulmak yolile etin daha fazla lezzetli ve güzel olacağını sanırdı. Bir gün bana demişti ki: Şu aralarına girdiğim milletten tiksiniyorum. Baksana Zeytin yağı yiyorum, deveye katıra biniyorum, bununla beraber hiç bir kılıma dokunmadım (yani kasıklarındaki kılları traş etmeniş). Sünnet de olmadım.*

Mubez'in ifadesi üzerine Afşin vezirden sordu.

"Bu adam dininde (Müslümanlık'ta) sağlam bir adam mıdır?

Evvelce Mecusi idi, Mütevekkil zamanında Müslüman oldu."

— *Hayır* dediler, *dinine sağlam değildir.*

— *Öyle ise neden tanık tutuyorsunuz?*

Afşin sonra Mubez'e dönüp bir sual sordu.

— *Ben seni kendime sır ortağı edinmiş mi idim?*

Mubez, *"evet"* deyince, *"sen dininde sağlam, sözünde er olmayan bir kimsesin. Sana uğrun diye verdiklerimi hemen ortaya attın."*

Mubez'in ardısıra Marzaban söz aldı.

Marzaban (eyalet valisi) demekti.

Ve dedi ki:

- Sana şehriniz halkı mektuplarında nasıl hitap ederler...

Afşin, söylemem dedi.

Marzaban ilave etti:

Sana şöyle ve böyle demezler mi, ki bunların manası;

"Ey Allahlar allahı, falan oğlu falan" demek değil midir?

Afşin duraklamadan,

— *Evet,* dedi.

Bunun üzerine Vezir, *"buna İslam dayanamaz, Firavun'a yer bırakılmıyor"* diye bağırdı.

Bununla beraber Afşin, yumuşak ve durgun sözlerine devam etti. Babalarımızın, atalarımızın zamanlarında böyle geçiyordu. İslâmiyet'i kabulden sonra da kendimi atalarımdan aşağı koymak istemedim. Koysa idim belki bana olan itaat duyguları dağılabilirdi. Sonra Mazbar denilen adam ilerledi, Vezir Mazbar'ı göstererek Afşin'e sordu:

— Bununla mektuplaştınız mı?

Afşin, hayır deyince Mazbar'a sordu.

Mazbar:

— Afşin'in kardeşi benim kardeşim Kuhyar'a yazdı ki bu ak dine (**Ak din** ile Türk Milli dinini kasdederler ve Müslümanlar **Karadin** derlerdi) Benden başka yardım eden yoktur. Belek ahmaklığından kendini öldürttü. Ben onu ölümden kurtarmağı çok istedim, fakat

o ölümünü kendi hazırladı. Ben bu heriflere (Müslümanlar'a) karşı dursaydım bana kim ne yapabilecek idi. Atlılarım kahramanlarım yanımda idi. Eğer üstünüze yürüseydim bana üç taife ile karşı gelecektiniz: Araplar, Mağripliler, Türkler. Araplar köpek menzilesinde bir kavimdir, bir parça kemik atarsınız işi biter ve kafasını kesersiniz. Mağripliler baş yiyenlerdir. Türkler'e gelince, bunların da tîrkeşlerindeki okların bitmesi için bir saat beklemek yetişir. Ondan sonra bir hücum edersin işini bitirirsin. (Müslüman olmuş Türkler'i kasdediyor) Din o zaman eski parlaklığıyla geri döner.

Mazhar'ın sözü bitince Afşin cevap verdi:

— *Bu adam beni kardeşimin bitiği (mektup) ile ittiham eylemek istiyor. Eğer benden böyle bir mektup alınış olsaydı Abdullah Bini Tahir'in yaptığı gibi o mektubu hemen Halife'ye yetiştirirdi.*

İbni Ebidarend sözc karışarak Afşin'i susturdu. Bunun üzerine Afşin, İbni Ebidarend'e dönerek: Sen eyles sanını kaldırırsın bir sürü insan ölmedikçe onu yerine koymazsın, dedi. Ebidarend Afşin'e bağırdı:

— *Sen sünnetli misin?*

Afşin cevap verdi.

— *Hayır* ... ve sorgu devam etti.

— *Seni bundan meneden ne idi? İslam'ın tamamı necasetten taharet değil midir?*

— *Müslümanlık'ta nefsini tehlikeden sakınmak lâzım değil midir?*

— *Evet.*

— *Öyle ise ben de göğdemin bir parçasının kesilmesi ile ölümden korktum ve yapmadım.*

— *Sen süngülenirsin, kılıçlanırsın, bunlar seni vuruşmaktan alıkoymaz da bir küçük et parçası olan gulfenin kesilmesinden mi korkarsın?*

— *Döğüş benim için bir zarurettir. Ona katlanırım. Sünneti ise kendi isteğinle yapmam lazım. Onun için yapmadın.*

Bunun üzerine Ebidarend:

— *Her şey anlaşıldı,* dedi ve büyük boğaya dönerek ilave etti:

— *Götür yapılması lazım geleni yap.*

Büyük Boğa Afşin'i, (bu zoraki Müslüman'ı) ağzına vurarak ve yakasından çekerek götürdü.(1)

...

(1) İbnilesir.

Afşin'in bu mahkemesinde bizi alakadar eden en ehemmiyetli cihet Türkler'in Müslümanlığı gönül rızasile kabul etmemeleridir. Görünüşte Müslüman oldukları halde içyüzleri daima Şamani kaldı.

Büyük Timur'un zâlim Şeriatçılığı galebe çalana kadar Horasan'da, Ferğana'da ve Yukarı Türkistan'da mücadele devam etti. Sünni Zazalar ve Kürtler onlardandır. Müslümanlığa kalplerini kaptıranlar dillerini de değiştirdiler. Sünni Zazalar ve Kürtler onlardandır. Kaptırmayanlar Türkçe'yi yitirmediler. Alevî Zazalar gibi.

Genc bu mahkemede Aleviliği alakalandıran ehemmiyetli noktalar vardır. Afşin Müslümanlık bakımından küfür dolu bir kitap saklar ve onu çok aziz tutardı. Alevî Zaza'nın da küfür dolu kitapları vardır. Onlar da o kitabı çok aziz tutarlar. Ona sadece sahip olmak evinde bulundurmak bile bir fazilettir. **Hüsniye** adı verilen bu Türkçe kitap Afşin'in kitabı gibi altının suyu ile veya lâal ile yazılır, kabı çok süslüdür. Müta nikâhını kaldıran Halife Ömer'in Peygamber'den sonra İslam'ın başına geçen Ebubekir'in isimleri hizasına bu kitapta *"kalp"* veya *"mel'un"* kelimeleri yazılıdır. Kur'an'ın bir çok hükmünü, gene Kur'an'dan yardımlanarak cerhederler. **Hüsnüye**'yi ele geçirmek müşküldür. Ben üç sene uğraştıktan sonra ancak bir defa gözden geçirebilmiştim.

Afşin, İslam usuliyle kesilmeyen et yiyormuş.

Dersimli Alevî, etini yiyecekleri hayvanı çokluk bıçakla keser ve kanını akıtırlar. Fakat Sünni ulema onların Müslüman usuliyle kestiklerine inanmaz. Bunun içindir ki hiç bir Sünnî Dersim'de et yemez. Dersimliler itibar ettikleri kimseye et yedirmek isteyince koyun veya keçiyi, o damın yanına getirirler. Bir de bıçak uzatarak kesmesini rica ederler. Ben Aleviler'in hayvanı isteyerek kestiklerini hiç bir yerde görmedim. Canım ben razıyım siz kesiniz dersiniz fakat onlar o işi bir türlü beceremez köylü oldukları halde telaşa düşdüklerini görürsünüz.

Afşin Mubez'e sır vermişti. Mubez saklamadığı için Afşin ona "sen doğru açık ve er değilsin" dedi. **Dersimli Alevî de sır verir ve sır saklar doğru açık ve erdir. Asla yalan söylemez, fiillerinde tertemizdir. Fakat Hükûmete ve Sünnî Türk'e karşı tıpkı Afşin gibidir.** O zaman hile yapmak ve pusu kurmak ayıp sayılmaz, çünkü Afşin'e hizmet şarttır. Afşin Allahlar Allah'ıdır. Dersimli Aleviler'in büyükleri de Allah oğlu Allahtır.

Afşin'in kardeşi Babek'i dindaş olduğu için esirgiyordu. Dersimli'nin de dindaşlar'a ne kadar yakından alakadar olduğunu öğrendik. Afşin'in kardeşine göre Araplar *"köpek"* menzilesinde bir kavimdir. Dersimli de Arap'ı köpekten aşığı tutar.

Afşin sünnet olmamıştı, kıl düşürmüyordu. Dersimli'nin de bu yandan nelere riayet ettiğini Ermeniler ve Aleviler bahsinde okuyacağız.

Zazalar ve Ermenilik

Türklüğü parçalamak için alınan düşmanca tedbirler arasında bir mühimi de şudur: Zazalar'ı Türklük'ten ayırmak Zaza'nın ırkça Ermeni olduğunu ileri sürmek?

Türk düşmanları bunu eskiden beri yaparlar. Sinsi bir propaganda her Zaza'nin kulağına mütemadiyen *"sen Türk değilsin"* demektedir. Bu inatçı propagandacılar *"sen Türk değilsin, Ermenisin"* dedikleri zaman dince olan taassubunu hesaba kattıkları için sözlerine şunu da ehemmiyetle eklerler.

Allah'ın hidayeti sana nasip olmuş Ermeni iken hak dinine kavuşmuşsun ve sonra Zaza'nın âdetleri içinde Ermeni âdetlerine uygun ve benzer olanları sıralayıp sayarak davaları isbate çalışırlar.

Bu propagandacılar hele Alevi Zazalar'ın bu yönden inançlarını güçlendirmişler ve kendilerinin Ermeni'den dönme olduklarına inandırmışlardır. Fikir uygunlaştıkça Ermeni dostlarının gayreti artmıştı. Büyük Savaş'tan biraz evvel bu propaganda Avrupa fikirlerine tesir yapmağa başlayınca tanınmış yazıcılara kitaplar makaleler yazdılar.

Marcel Leart'ın 1913'de Paris'de bastırdığı ***"La Question Armenienne, lu lumière des documents"*** adlı kitabında şu satırları okuyoruz:

"Bize kalırsa Zazaları haksız yere Kürt ırkına nisbet ederler, Zazalar Müslüman olmuş Ermeni'lerdir. Dillerinde büyük bir yığın Ermeni kelimeleri vardır. Kurşun demek olan (ardicic) ve kunduracı demek olan (gaşgar) onlardandır. Âdetleri de bunu isbat eder. Kalpaklarının üstünde haç işareti taşırlar. Bayramları ailece evde yapılan ekmeklerin üzerine aynı işaretle çizgiler çizerler. Biz bu delilleri artırabiliriz." Marcel Leart, Zazaları değil hatta belki Türkiye'yi bile görmüş değildir. Fakat Ermeniler'in ona, buna benzer bir alay masal okuduğu muhakkaktır.

Zaza'ların Ermeni'den birçok kelime aldığını iddia etmek çok hatalı olur. Çünkü Ermenice de Zazaca gibi karmakarışık bir dildir. Ve her ikisinin bünyesi Türkçe ile gıdalanmıştır.

Tarihin doğru dili bize Zazalar'ın ırkça hangi milletten olduğunu yüksek sesle söyledi. **Ağdat** tepesinde oturup **Sakarat**'a yönelen **Sin** mabedinde niyazını yapan ve **in** ocağındaki kutlu ağaca tapan bir cemaat Sümerli olmaz da Ermeni mi olur?

Bu zavallı Ermeniler, kendilerini felaketten felakete sürükleyen uydurma milliyetlerini biraz akılla basiretle tetkik etseler zaten ne kadar uygunsuz ve uğursuz bir akıntıya kapıldıklarını anlarlar. Böyle olmakla beraber Ermeniler'den buna benzer akıllıca bir hareket beklenmez. Onlar için Türk yurdunda kan dökülsün de ne olursa olsun düşünmeğe değmez. İşte onun içindir ki hâlâ bu şekilde kanlı maceralar peşindedirler. Türklüğü parçalamakla uğraşan yabancı kuvvetlerin önüne düşerek Zazalığın göbeğine ve Dersim dağlarının karanlık derelerine sokulmaktan çekinmezler. Çünkü onlar iyice işledikleri bu propagandanın

bugün bile hoş görüleceğini bilirler, çünkü onlar vaktiyle Zazalar'ın Dersim kısmına Ermeni'den dönme olduklarını söylerlermiş, onları buna inandırmışlardı.

Propagandalarının esasını şu teşkil ediyordu. Siz Türkler'den başkasınız. Hiç bir zaman Türk olmadığınız, diliniz dininiz başkadır. Türkçe konuşanlarınız ana dillerinizi zorla bırakmış ve ölüm korkusiyle Türkçe'ye alışmıştır.

Bakınız âdetleriniz bir birine uyar mı?

Ermeniliğe gelince ne kadar Ermeni âdeti var ise hepisi sizin âdetlerinizdir. Fazla olarak din akrabalığınız da var.

Mesela: 1- Bizde Allah'ın üç hali var: Baba, oğul, ruhülkudüs. Bunların üçü bir, biri üçtür.

Sizde de Allahın üç hali vardır: Allah, Muhammet, Ali sizde de bunların üçü bir ve biri üçtür. Bunlar bir elemanın üç şakı değil midir?

2. Biz oniki Havariye inanırız. Bunlar, İsa Peygamber'in imamlarıdırlar. Siz de oniki İmama inanırsınız. Oniki sayısı bizce kutludur, sizce de.

3. Biz bu oniki Havariden başka halife tanımayız. Siz de oniki imamdan başka bir Halife tanımazsanız. Türkler'in Halifesi münafık ve mel'unların yani Ebubekir, Ömer ve Osman Halifeleridir. Siz hak dinde olduğunuz için Yezitler'in yoluna gidemezsiniz. Zaten Ermeni dininde olduğunuz zamanda oniki Havariden başkasına inanmazdınız.

4. Biz imanın göğüste olduğuna inanırız. İstavrozumuzun dört ucu göksümüzdedir. Siz de imanınızı, pençenizi göksünüze koymak yolile gösterirsiniz. Bilekler ile orta parmağınızın ve baş parmağınız ile serçe parmağınızın dört ucu bizim yaptığımız haçın dört ucudur. Hazreti Ali eski dininizden sizde bu gibi bir çok işaretler bırakmıştır. Yezit Türkler, bunu hiç bir zaman bilmediler, çünkü onlar, ne sizdendir ne bizden.

5. Biz sabah namazı kılarız gün doğmadan kiliseye geliriz, siz de gün doğmadan ibadete başlarsınız.

6. Bizde gusul yoktur. Sizin imamlarınız tahir ve masum olduğu için gusülü lüzum görmediler. Tahir ve masum olmayan Türkler gusül yapar, bizden ve sizden olmadıklarına bu en kuvvetli delildir.

7. Biz ve siz abdest almayız. Çünkü bizim ve sizin iç ve dışımız temizdir. Türkler gibi kendimizden şüpheli değiliz.

8. Oruç tutmayınız, sizin de bizim de peygamberimiz vardır.

9. Akıl düşürmeyiz.

10. Kadın boşamayız.

11. Kadınlarımızı kaçırmak yoktur. Onlar erkeklerle beraber, yaşar, yüzleri sesleri gizlenmez ve dans ederler.

12. Şarap ve rakı içeriz. Sizde de bizde de içki aklı açar söze parlaklık ve düzgünlük verir. İnsanın doğruya olan yolunu kısaltır. Türkler'in bizden olmadığına en büyük delil içki içmedikleridir. Çünkü içtikleri zaman bizim kazandığımız meziyetlerin yerine kötülük meyli ve gazap kazanırlar.

13. Hatta daha ileriye vararak diyebiliriz ki, yüzümüzdeki kıl-bolluğu bir kökten geldiğimizin en açık bürhanıdır. Ve kim ne derse desin biz Ermeniler'le Alevîler, kan ve gövde aynı insanlarız.

Marcel Leart'ın kitabı ortaya çıktığı tarihte yani Büyük Muharebe'den bir sene evvel Şark Vilâyetlerimizin Aleviler'le şenlenmiş yerlerinde yukarıya geçirdiğim benzetiş üzerine konuşmalar görüşmeler oluyordu. Babıâli, bitaraf devletlerin göndereceği ecnebi komiserleri bekliyordu. Bu komiserler Şark Vilâyetlerimizin idaresinde müessir olacaklar ve Ermeni müsteşarlarının yardımiyle oralarda bir Ermenilik yaratacak ve yaşatacaklardı. Ermeniler Şark Vilâyetlerinde çokluk iddia ediyorlardı. Şayet umumî fikirlere muracaat edilir ise Aleviler'in de Ermenilik lehine rey vermesi lazım idi ve işte o sırada bu propaganda birden bire canlanmış alevlenmişti. Din ve adetçe Dersim'e bağlı olan Koçkiri dedelerinden biri bu Ermeni ve Alevî birliğine beni de kandırmak ve inandırmak maksadiyle hareretli hararetli anlatmış ve ilave etmişti:

— Ermeniler'le kan ve gövde biriz, aramızda din farkı soğan zarı kadar incedir. Aliyullah bizi hak dine çevirmi şte onun için Ermenilik'ten ayrılmışız.

Dersim'in göbeğinde bir Hıristiyanlaşma hareketi tesbit edebiliyoruz. Ermeni Protestan misyonerleri Dersim Aleviler'inden bazılarını Protestanlığa çevirmeğe muvaffak olmuştu. Bu dönme hareketi, bazen Cemaat ve Hükûmet müdahalesini celbederdi.

Alevî Dersimliler'in çalışmak için Amerika'ya kadar gidebilmesi dikkat görüşünüzü bu işin üzerine çekebilir.

Elaziz'de Amerikan ve Alman mektepleri Dersim'e yönelmiş ümitli birer propaganda devrinden başka bir şeyler değildi.

Dersim Aleviler'i Ermeniler'i çok severler. Vatana hiyanet etmiş Türk kanunlarına topluca karşı koymuş asî Ermeniler Dersim'de bir ana kucağı bulmuştu. Bu Ermeniler, Rus ordusu Dersim dağlarına dayandığı zamana kadar eşirgediler ve sonra Rus ordusuna katıldılar ve gittiler. Bugün bile Dersim'de bir Dersimli kadar serbest ve mutlu yaşayan Ermeniler vardır. Bunların akılları hele ağzı söz yapanları Dersim'de Türk düşmanlığını güçlendirmektedir. Alevî âşıkları arasında **Serkis Zeki** kudretli bir Ozan'dı O tıpkı **Viranî** gibi **Turabî** gibi demeler söylemiş **Ehlibeyt** methiyeleri yazmıştı.

Alevi her yerde Hıristiyan dostudur. Ocak başlarında muhabbet eden insanların arasındaki Hıristiyan hiç te yabancı sayılmaz. Belki bir çeşit itizal yolu olan Garigoryanlık başka Hıristiyan mezheplerine göre Aleviliği daha ziyade okşayabildiği için üstün tutulmaktadır. Şurası gerçek ki Ermeni, Alevi'nin en yakın bir dostudur. Antakya'da, Lübnan'daki Aliyyullablar'ın bu meylinden istifade edildiğini öğreniyoruz. Onlara Fransızlar demişler ki:

"- Siz ne Türksünüz ne Arapsınız, siz tertemiz Fransız vatandaşlarısınız. Haçlılar ordusu ile buraya geldiniz, hükümet kurdunuz, sonra Türkler gelince gösterişte Müslümanlık tasarlardınız, fakat içyüzünüz Hıristiyan kaldı."

Dersim Aleviler'ine yapılan benzetiş onlara da yapılarak gönüllerine girip yerleşmeğe çalıştılar. Fransızlar'ın bu davayı kazandıklarını görüyoruz. Türkçe veya Arapça konuşan bu Kızılbaşlar'ın günün birinde kıpkızıl Fransız kesilmiyeceğini kimse iddia edemez.

Kutlu Kitap *"Hüsniye"*

Müslümanlığın ilk ikiyüz senesi içinde Müslüman olmak istemeyen Türkler fırsat buldukça ayaklanıyor ve memleketlerini Arap istilasından kurtarmağa çalışıyordu. Ayaklanmadıkları zamanlarda ise kitapla, neşriyatla, propaganda ile İslam düşmanlığını körüklemekten ve İslam dinine karşı halkın duyduğu hıncı güçlendirmekten geri kalmadılar. Eski kitaplardan şerhler yazıyorlar, Şamanlar'ın sözlerini sihirli, kapalı, fakat canlı yakın ifade tarzlariyle bezeyerek durmadan yayıyorlardı. Fakat zaman amansızdı. Akdin ulularına yardım etmiyordu. Hatta daha sonra bile Kurmut'un kanlı ihtilalî, Hasan Sabbah'inin fedaileri İslam dininin bu hızını durduramadı. Afşin gibi Tahiroğlu gibi kuvvet ve hükümet sahipleri *"Akdin"*e zafer kazandıramadılar. Mısır'da şevketli bir devlet kuran Fatimiler de nihayet dağılıp eridi.

Fakat *"Akdin"* ortadan kalkmalı idi. Millete hükmedemezse bile gönlüne ve vicdanına dolup kalmalı idi. Bunun için bir çare buldular, Akdini Müslümanlığa göçürmek ve Şamani oğanlar, ozanlar Kur'an âyetlerinin içinde ve hadisler arasında kendilerini kandırabilen manalar bulmağa koyuldular. Müslümanlığı gene Müslümanlıkla çürütmek ve yıkmak istiyorlardı.

Ali'nin İranlı bir prensesden doğan oğlu namına *"Ali şiası"*na geçen Acem ve Arap dilini İranlılar esasen böyle bir ayrımla yaşatmış olduğundan Türk ellerine işin alfabesinden başlanacak değildi. Onun içindir ki çok kısa bir zamanda üstat kesildiler. Onlar, Harunureşit devrinde Müslüman mezhep sahipleri ve imamlarıyle duruşacak, görüşecek ve fikir karıştıracak kadar Arap ve Müslüman ağzı kullanır görüyoruz.

İşte **Hüsniye** bu duruşmalardan birini anlattığı için Alevilerce çok kutlu ve güvençlidir. **Hüsniye**'nin görüşmesini, kendi ismini taşıyan kitaptan cümleler naklederek

anlatmağa çalışacağım: Güya Hüsniye bir cariyedir. Harunureşit huzurunda zamanın mezhep imamları ile esaslı bir münazaraya girişmiş, akıl ve mantık âyet ve hadis kuvetiyle hepsini yenmiş ve susturmuştur.

"Hüsniye, Hulafa-yı Abbasiye'den Harunurreşit zamanında Bağdat tüccarından gani bir tacir, muhabbetlıaneden nübüvvet ve Ehlibeyt risaletiyle meşhur olup daima İmamı Cafer bini Mehmed'in hizmetinde şerait-i ubudiyet ve hidematı ifa eden ve ol hazretin şehadetinden sonra âda-yı din elinde zulme duçar olarak avza ve mülkü elinden giden bir zatın cariyesi idi. Tacir kendisini beş yaşında alıp bir müddet mektepde ders okutup sonra İmamı Caferi Sadık hazretlerinin hanesine gönderip ol hazretin hanesinde ulum-u diniye ve maarif-i yakıniyeyi tahsil birle yirmi yaşında ulumdan kâmil etmişti. Ve kendisi dahi hüsnü cemalde bî-nazır olduğu gibi isim dahi Hüsniye tesmiye olunmuştu."

Yağma gören tacir naçar kalıp Hüsniye'yi satmağa mecbur olunca Hüsniye efendisine bir teklifte bulunddu. Beni satmak zamanında Halifeye götürüp satılmamı arz ile (bu Cariyenin pahası nedir) diyu sorarsa (üç bin Halifenin altın pahasıdır) söyle; (bu Cariye'nin hüner ve marifeti nedir) deyu sorarsa (ey Halife eğerçe asrın uleması cem ulup bu Cariye ile ulumda bahsetseler cümlesine faik geleceği hüner ve marifetindendir) arzeyle dedi.

Ve nihayet Halifenin huzuruna çıkarıldı Halife ona (Resulullah'ın Halife ve vasisi kimdir) dedi. Hüsniye (Ey Halife, ulemayı izhar buyurun ulamanın benim din ve mezhebimde bir diyecekleri olur ise mücadele ederim) dedi.

Esasen Hüsniye gibi Müslümanlığa yeni dönmüş Türkler'den olan Vezir Bermeki, Hüsniye'nin ulema ile munazarasına Halife'yi kandırdı. O sırada İmamı Şafii Bağdat'ta idi. İmamı Yusuf Bağdat kadısı idi. Bunlar başta olmak üzere Bağdat âlimleri çağrıldı. Münazara başladı. Fakat Hüsniye'nin iddialarını yırtmak parçalamak kabil olmuyordu. Âyet-i Kur'ani'ye ve hadis-i Nebeviyeli bir vechile takrire getirdiği tamam huzuru meclisi hayrette kaldılar. Harunureşit, gazeba gelip evvel eyyamda Basra'da meşhur İbrahim Halit namında bir alim verdi, Basra'nın dörtyüz âlimine müdderis idi. Halife Basra hakimine ferman yazıp İbrahim Halid'i istedi. Ve münazara yeniden başladı. Hüsniye'nin kat'i galebesiyle neticelenen bu duruşmada başlıca şu esaslar düşünülmüş idi:

A. Hayır ve şer, kaza ve kader,

B. Kur'an'ın bazı hayetlerinde gizli manalar,

C. Hilafet Ehli Tarikatı,

D. Kur'an'ın kadim veya mahluk olması,

E. İmamlar Tahir ve Masmu'dur ve ancak onların rivayetleri doğrudur. İlm, olanlara mahsustur.

F. Âlemde daima bir imam bulunmak zaruridir.

G. Allah görülür mü?

M. Muta nikâhı

Hüsniye, bu ana meseleler üzerinde bildiğini anlatırken, İmam İbrahimi Halid'i, Bağdat Kadısı İmamı Yusuf'u ve İmam Şafi'yi ağızları birer karış açık ve şaşkın görüyoruz.

"Hüsniye" kitabı Aleviye görünümünden gerçek çok mükemmel yazılmıştır. Dindar her Alevi için *"Hüsniye"*yi okurken vecde gelmemek kabil olmaz. Akdinin bütün ana çizgileri bir Müslüman ağziyle uydurularak öyle çekici ve alıcı bir biçiinde yazılmış ki dinleyenlerin inanması, severek sevinerek inanması muhakkaktır. Bütün Dersim *"Hüsniye"*yi okur, *"Hüsniye"*ye inanır, *"Hüsniye"*ye amel eder. Hüsniye'de Allah ağzı ve Allah aşkının dili kullanılmıştır.

Övücü övdü ise Desimli onu sever över, önce lânet etti ise Dersimli ona lânet eder. Fakat Hüsniye'nin hüsnünü Dersim'e tıkılı sanmak doğru olmaz. Hüsniye akdinin milli bir din olduğunu unutan ve unutmayan bütün Kızılbaşlar'ın hepsinc hâkimdir. Bu görümden onun ana hatlarını tekrar tekrar fakat kısaca gözden geçirmek faydalı olur.

Kaza ve Kader

Ehli Sünnet kaza ve kadere inanır. Hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman eder. Halbuki Alevîler hiç te fatalist değildir. Onlar Allah'ın yalnız hayır yarattığına inanır. Bunun içindir ki Allab'ı korku ile değil aşk ile severler. Onlara göre kul kendi fiilinin hâlikidir. Bu yüzdendir ki Alevî elini dilini fenadan ve fenalıktan çeker. Hüsniye, duruşmasında bunu şu sözlerle izah etmiştir:

— Ey İbrahim, Allah'tan haya etmeyüp bu misullu küfür ve zandekayı kendine ve cümle Müslümanlar hakkında reva görerek İblis için hüccet ve delil gösteriyorsun. Sana güzelce malum olsun ki gerek seni ve senden mukaddem bu itikadı zahip olanları iltizam etmek esheli vechüzere bana müyesserdir.

Evvela şer ve isyan ve küfür ve fekulullahın kaza ve kaderi iledir, rızası ile değil dediğin kelâm da muhal lazım gelir; şöyle ki bir hakim hükmedip hükmünde rızası olmıya, bu surette Allah'a aciz ve riya ve müdahene lazım gelir. Halbuki zatı mukaddes taala bu sıfattan münezzahtır. Bunu sen muhakkak bil ol ki mesneler ki senden mukaddem bu itikat ve bu kelamı vaz ve icad eylediler. Kendileri küfüre zahip olmak hasebile küfürü, kâfiri, hayrı, şer-i, kaza ve kadere bağlayıp uyup ve kabahatlarını setretmek için bu guna itikadı vesile ittihaz kıldılar.

Gene bu maksatla Hüsniye der ki:

Kul kendi fiilinin fâili olmadığı halde andan sadır olan efali ihtiyariye mesel kast ve daiye ile gitmek ve gelmek ve oturmak yemek ve içmek ve ahzu ita eylemekle elin ve nabzın harekâtı misillu şeylerde asla bir fark olmamak iktiza eder. Halbuki harekâtı ihtiyariye ile izdirariye beyinlerinde fark olduğu emri bedihidir.

Ve biraz da dokunmuş olmak için der ki:

— Bir gün şeyh Bahlul (Harunureşid'in kardeşi) dedi, ey Ebu Hanife sen bendenin sülübiliihtiyar olduğunu itikat ve izhar edip duruyorsun, ben sana delil ile isbat ederim ki hımar nev'i çok hımar kısmı bir küçük ırmağa eriştikte anı urmaksızın elbette ol ırmağı kendi ihtiyarile geçip gider ve eğer uburu mümkün olmıyan büyük bir ırmağı geçmeğe götürülürse ırmak şöyle dursun, helak olmak derecesine gelirse bile ol ırmağı geçmez. Hımar ise kadir olup olmadığı şeyin mabeynini farkediyor. Ey Ebu Hanife sen bu fazıl ve kemaline göre pes ne acep kadir olup olmadığın şeyi fark ve temiz edemiyorsun.

Aleviler, kaza ve kader keyfiyetinin uydurma olduğunu peygamber evladını öldürenlerin mahza kendi kendilerini müdafaa maksadiyle böyle bir şeyi icad ettiklerini söylerler.

Eski Türk dinlerinde de kul kendi fiilinin halikidir. Allah fenalıkları asla mukadder kılmadı, onun yaptıkları yalnız iyi ve hayırlı olanlardır. Cehennemleriyle zebanileriyle uzun süren azaplariyle insanların sinirlerini bozan korkunç bir Allah'a asla inanmamışlardı. Görülüyor ki eski itikat yeni Müslüman kitap ve sünnetiyle anlaşarak aynen yaşamaktadır.

Hilafet ve Ehlibeyt Yolu:

Peygamber Halifelerinin haksız ve liyakatsız olduklarına inanırlar. Hüsniye İmam İbrahim Halid'e demiştir ki. Emmiye ve ittibaları ve anlardan mukaddem emri imamete müteaddi olanlar bigayrı hakkın zulmen Hilafete geçmişlerdir. Ve bence Emmiye gürulu ise aslı hilafete müstehak değillerdi. Ekser evkat onlardan güne güne zulum ve fiski fcur zuhura gelmiştir. Mesaili diniye ve ahâmı şeriyeden ve âyâtı Kur'aniyeden aciz kalmışlardır. Bazı evkat cünüp iken halka imamet edip namazdan sonra izharı cenabet etmişlerdir. İhyanen imamete geçip serhoş bulunarak sabah namazını dört rikat kılmışlardır.

Bunların Halife ve imam olamıyacaklarına kaildirler. Alevî imamı pak ve masumdur. Ondan günah, hata ve mazeret sadır olmaz, kemalât cümleten onların şeklini almıştır. Ve insanların içinde insan olarak yaşayanlar ancak oniki idi. Oniki İmam Ali'nin sulbünden gelmiştir. Ali ise zât-ı haktır. Peygamber onun bu vasfını şöylece itiraf etmişti: (Elhak maa Ali ve Ali maalhak). Onun içindir ki Oniki İmam masumdur. Ve cümlesi mutahhar ve masum ve mucize ve vilâyet sahipleridirler. Ve cami-i ulum-u cami ve sahib-i ilm-i ledun onlardır. Muhip ve gayrı muhip onların ismet ve taharetlerine ve ilmi ve saha ve şecaetlerine ve gerek keramet ve zahadet ve karabetlerine yani zilkurba olduklarına şahadet ve

itiraf edip inkâr edemezler. Onların meşhatleri ehli nacinin hacet kıblesidir. Allah ve Resül'ün hükmü ve emri üzere onlara muti olanlar ehli hacet ve felahtır. Ve münakirleri mel'un ve merdut bel eşeddü minelküfrandırlar.

Dersim Aleviler'i bütün Aleviler gibi Oniki İmam'dan başka insanların içinde gizli bir İmamın yaşadığına inanırlar. Asya'daki Şaman ile bu imamı tanır. O da insanların içinde tıpkı biz insan gibi, fakat yaşayan Tanrı olarak yaşar. Ağahan'ın da bir yaşayan tanrı olduğunu evvelce yazmıştım. Aleviler'in yaşayan Allahı gizlenmeğe mecbur olmuştu. Çünkü meydana çıkan hiç bir imam müslümanlığın intikamından kurtulamadı. Hüseyin'den başlayarak Muhammed-i Mehdi'ye kadar on ikisi de en korkunç bir şekilde idam edildiği için olmalı ki artık İmamlar meydana çıkmaz oldular. Hatta İmamlar değil, Allahlıktan bir dereceye kadar nasibi olmuş bir çok zavallılar ya derileri yüzülmek ya kalpleri sökülmek, ya vücutları dağlanmak suretile öldürüldüler. Bu itibarla imamlar gizlenmekte haklıdır.

Hüsniye bu gizli İmamların varlığını şu gözlerle teyit eder: *Ve âlem-i kâinat hiç bir vakitte lütf-ii ilahî'den hali olmayup her zamanda bir İmamı ve umumun vucudu elzemdir.*

Buna inanmayanlara, en kaba küfürleri savururlar. Eğer bir Dersimli ile bu yolda anlaşırsanız neler neler, duyarsınız. Onlarca On İki İmam masumdur. Emr-i İlahi ve hadis-i Resul üzere kendi muhiplerine şefaat edip onların muhaliflerini helâk edeceklerdir. Muhaliflerine gelince hiç olmazsa zâlim ve merdut mel'un ve kâfirdirler.

Gizli İmamın Allah sülalesinden geldiğine inanırlar. Bunun içindir ki Seyitler, soylarını Ali'ye kadar çıkarırlar. Halbuki hakikatta maksat Ali değildir. Onlar da Alişin gibi Allah'ın sülbünden olmuş "Allah oğlu Allah" olduklarına inanırlar. Halk ta bu inandadır.

Babası belli olmayan çocuklar ya ortadan kaldırılır yahut Allah'tan olduğu kanatı hasıl olur. Allah'tan olan çocuklar mukaddestir. Bir seyit, babası belli olmayan bir çocuk için soy aranmasını tevsiye eder ise o zaman o çocuğun bir Allah sülalesinden geldiği muhakkak olur. Büyünce o da seyitler kafilesine katılır. Bunun içindir ki Dersim'de seyitlerin sayısı belli olmaz. Fakat en büyük seyit, Adad'da oturan sülale ile İn'de oturan sülaleden doğar.

Amasya ve Tokat taraflarında bilhassa Sivas'ın Hafik kazasında yaşıyan keçeli Hupyar'la Allah'ın hususî bir lütfü olarak dünyaya gelen babasız bir "ilmullah"a taparlar. Bu adamın adı İncir Ağa idi. İncir Ağa'nın annesi Ali'den gebe kaldığını ilan edince o muhitin dedesi tanık çıktı ve sözünü sağladı. Yirmi sene evveline kadar İncir Ağa sağdı.

Cengiz Han'ın büyük analarından biri de böyle bir iddiada bulunmamış mı idi? Çadırların direğinden sağılıp beyaz tenli sarı saçlı mavi gözlü bir insan halinde gelen erkekten gebe kaldığını söylediği zaman obalar Allah'ın kendilerine lütfettiğine inandılar. Onun içindir ki Cengiz'in soyuna göksoy denildi.

Kelâm Kadim Değildir, Kur'an Mahluktur.

Ehli sünnet kelâmın kadim olduğuna ve Kur'an'ın kelimullah olduğuna inanır. Halbuki Aleviler'in inanı bunun tersinedir. Onlar size hürmet etmekle beraber hiç bir sözde kıdem görmezler. Söz çıktığı ağza göre derece sahibidir ve ağızdan çıkınca mutebertir. Bunun içindir ki **Kur'an ancak Peygamber'in sözüdür.** Ve Peygamber'in ağzından çıktığı için kutludur. Hüsniye, İmamı İbrahim Halid'i bu vadide de elzam ederken der ki:

"Ey İbrahim haşa kelamullah kadim olsun. Zira ki Ehlibeyt'in katında ve kâffei ukala nezdinde Kur'an şu huruf-u suturedir ki mushafta yazılmıştır. Ve itikadımızca şöyledir ki, Allahü teâlâ ecsamdan bir cisimde icadı hurufa ve esvatı manzumaya kadir bir Zatullah'a mütekellim denilmesi dahi bu mülahazaya mebnidir. Ve kelâmı hurufattan mürekkep olduğundan bazı mukdim bazı müeahhir olur ve takdim ve tehir olunan şey hadis olacaktır."

Sonuna kadar Dersim Alevileri Kur'ana hürmet etmezler. Hatta daha ileri vararak hürmetsizlik de ederler. Ben tesadüf etmedim, fakat Kur'anı tepelediklerini ve altlarına alarak oturduklarını çok defa işittim. Kendi içlerine almak istedikleri kimseye yaptırdıkları küfürler meyanında Kur'an'ı tepelemekde varmış, derler. Bu hareket kara görgüsüzlüğün çirkin bir görünüşü olmakla beraber bize şimdiye kadar iddia ettiğimiz bir hakikatı aydınlatmağa yarayacağı için ehemmiyetle kaydedildi.

Akdin salikleri dinlerini görünüşte bıraksalar bile dinlerini bırakmamak için savaşmağa karar vermişlerdir. Onun için Müslüman perdesine bürünen Şamanizm'i Türk dilli bırakmağa çalıştılar. Fakat Arap Müslümanlığın içinde Türk dilli bir Müslümanlık nasıl yaşayabilecek idi. Onu yaşatmak için Kur'an'ı öldürmek gerektir. Kur'an'ı öldürmek için de onun *"kelâmullah"* olmadığını, *"kadim"* olmadığını ileri sürmek ve Müslüman vicdanlılara varana kadar bütün Türkler'i buna inandırmak lazımdı. Araplar, (Allah Arapça konuştu, onun dili Arapça'dır) demiyorlar mı idi. Onlar da buna karşı (Allah Türkçe konuştu, onun dili Türkçedir) diyeceklerdi, dediler.

Ve dinledikleri yerlerde Türk dili Allah dili olmağa başlamıştı. Şimdi yavaş yavaş tatlaşmakta olan Dersim'de bile Türk dili Tanrı dilidir.

Türk Dili Tanrı Dili
Türk dilin Tanrı buyurdu Cebrail
Türk dilince söyle gil'dur git'değil

Türk dilince Cebrail hey dur dedi
Durugel uçmağın terkin ur dedi.

Tuttu kolundan ileri yürüdü
Kapuya yakın varınca sürüdü

Türk dilince dedi bu kez yürü git
Yüzü berk olma gil'adem söz eşit

Sakalı dahi yok idi hiç anın
Sakalın var ayağın aksak senin

Allah'ın buyruğu ile Cebrail
Âdem'in yüzün sığadı ey akil
Ademin saf oldu gitti sakalı
Cemaattaki gibi oldu her hali.
O zaman uçmakta idi ol adam
Guslu cenabet yok idi anda hem(1)

Kaygusuz Abdal'ın yukarıya geçirdiğim beyitlerinde Türk diline verilen kıymet ve chemmiyet apaçıktır. Her Alevî şairin demelerinde buna benzer beyitler bulabiliriz. Ankaralı **Ahi Evran Baba**, Kırşehirli **Bektaş**, aynı endişe ile Türkçe yazdılar. Ve Türkçe aşkını ince ve özlü yazılariyle alevlendirdiler ve Allah dili tanıdılar.(2)

Cavidan-ı Sağir

"Küçük Cavidan" Feriştah oğlunundur. Türkçe yazılmıştır. Hurufiliğin bir nevi logaritnamesidir. Cavidan'ın büyüğünü Fazlullah-ı Hurûfî yazmıştı. Fazlulläh (ben Allah'ım) diyen canlardır. O derisinin yüzüleceğinden, toprağa gömüleceğinden, azaları ayrılacağından korkmadı, kitabında Kur'an âyetlerinin harflerinden terkipler yaparak Müslümanlık aleyhinde ve kendi "Akdini"ni saklamayan formüller çıkardı. Bu formüllerin hepsi maksadını hal ve izah eder..

Mesela şu âyetin harfleri ebcet hesabıan göre şöyle bir yekun yapar: üçe çıkarılır, beş artılırsa veya on iki adedi ile zarp edilirse şu yekuna varırız. Bu yekun harflere taksim edilirse, Fazıl Allahtan çıkar. Cavidan hep buna benzer hesap oyunlarıyle doludur. Manası açık olan âyetler böyle dolambaçlı bir hal yoluna tabi tutulmamıştır. Mesela, *"Zalike Fazullahi yu'tihi"* ayetini tercüme ederken (ben vaktile Mehmet olarak aranıza karıştığım zaman kendimi size tanıtmıştım ve Kur'an'da işte Fazıl Allah'tır ona tapınız buyurmamış mı idim) der.

---

(1) **Dilküşanâme,** Sa. 48.

(2) Kimi dillerin ve kültürlerin küçümsendiği ortamlarda (Türk dilinde olduğu gibi), halktan bazı sanatçılar da o dili, daha doğrusu kendi halklarının ve kültürlerinin dilini savunmak durumunda kalmışlardır. Kaygusuz Abdal'ın sözleri gibi Âşık Paşa'nın,
"Türk diline kimsene bakmaz idi
Türkler'e hergiz gönül akmaz idi"
sözleri de bu dürtünün ürünüdür. Hacı Bektaş'ın ise şiirleri Türkçe, mensur eserleri Arapça'dır. Başta Kürt şairleri olmak üzere diğer halkların şairleri de dillerine övgüler dizerler. **(M.B.)**

Bu Cavidan'-ı Ferişlahoğlu ***"Cavidanı Sagir"*** ismi verildiği bir şerhle Türkçe'ye göçürülmüştür.

Gerek *"Küçük Cavidan"* gerek ***"Büyük Cavidan"*** herkes tarafından anlaşılmaz. Dersim'de bunları okuyanların sayısı çoğa varmaz. Hurufiliğin bütün Müslüman tarikatları üzerinde bariz bir tesiri vardır. ***"Orannâme"*** adlı mühim kitap da, beliğ remizlerle beraber seçme ve yavan tekerlemeleri toplamıştır. Eden ve erkân namına ne varsa hepsi ayrı ayrı Orannâme'de tılsımlanmış gibidir.

Dersim'in ağzı söz yapan edep ve erkândan anlayan her Alevîsi Oranname'den tekerlemeler söylemeğe mecburdur. Bu, vaktiyle bizim âyet, hadis veya kelâm-ı kibar diye kullandığımız müeyyideler gibi olmakla kalmaz, biraz da imtihan medardır. Kendisinden şüphe edilen veya kendini Alevî satmak isteyen mevki sahibi kimselere karşı bu Oranname'den bazı cümleler sarfedilir. Eğer o da o cümlelerin Oranname'de yazılmış karşılığını bulup derhal söylemezse yalancılığı sabit olur. Mesela söz arası (yerin dibinde bir yer var) cümlesi sarfedilir, muhatap Oranname'yi okumuş ise, (-O yerin dibinde bir cami var imamı kimdir?) sualini sormalıdır. Sormazsa veya anladığını isbat edemezse nasip olmadığı veyahut millet hazinesinden hırsızlığa yani sır kapmaya yeltendiği anlaşılır.

Yalancılar büyük bir düşmanlık kazanır, vaktiyle onların ateşe yakıldığı veya boğulduğu vaki imiş. Yavuz Selim'e Şah İsmail'in birbirine karşı güttüğü düşmanlığın derecesini ve kanlı şeklini hatırlarsak bir Alevi'nin bir Sünni'ye neler yapabileceğini kasdedebiliriz.

Dünya İşlerine Dair

Evlenme: Nikâh vardır ve ona hürmet ederler. Bizim eski kafada nikâh, kadının kadınlık menfaatlarından istifadeyi erkeğe helâl kılan bir akit idi. Dersim Alevîler'inde bu akit, kadın üzerinde hem tasarruf hem mülkiyet bahşıdır. Binaenaleyh Sünniler'deki nukâh telakkisinden bambaşkadır. Ayrılıklardan birincisi zaten Akdin ancak seyitler tarafından bağlanıp çözülebilmesidir. Çok kadın almak âdeti de vardır. Kadın ve erkek poligamiyi, poliandri'yi hem sever hem ister. Bazen bu mekruh âdette ileriye giderek kadın değiştirmeyi yaptıkları da görülür. Hernekadar bu mübadele şimdi nadir ise de Dersim haricinde Sasan'da, Mutki'de gene bereketine tesadüf edilebiliyor. Dersim'de Seyidin arzusu bazen bir kadını kocasından ayırarak başkasının koynuna sokabilir. Ancak Seyyitçe bilinen bir icab üzerine bazen bir kız kendi hemşerisinin nikâhlı kuması halinde kocasına ve evine ortak olur. Bu sebep ve icabın ne olduğunu kimse sormaz. Bu itibarla seyyitler, mutlak bir nüfuz sahibidirler. Filhakika seyitler, bu nüfuzlarını her zaman kullanacak kadar budala olmadığından ancak fevkalade bir ilhama veya nadiren çıkan bir gök buyruğunu gözetlerler. Dersim'de İn köyünden bir ağa gökten buyruk almış bir seyidin yardımıyle iki kız kardeşi aynı zamanda nikâh altına

almıştır. Gene Seyid'in rızasile kadın mubadelesi de yapılabilir. Bu mübadelenin sebebi daha fazla mektuin kalmış gayrı meşru maceralardır. Karısının başkasiyle münasebetini hisseden erkek eğer cürmü kanlı cezalandırmayacak vaziyette ise macerayı seyide anlatır. Kocasını sevmiyen kadın için hakiki itirafla ciddi bir tehlike bulunmadığından kabahatlı olarak çağrılarak kadınla evlenmesi fakat karısız kalacak olan zata da bir kadın temini teklif edilir. Bu nevi davaların alelekser bu şekilde müslihane halledildiği vakidir. **Doktor La Turneat** Tibet kavimleri arasında bu neviden mübadeleler olduğunu yazar. Bu genişliğe rağmen gayrı meşru münasebetler çokça ölümle cezalandırılır. Piç çocuklarının analariyle birlikte öldürüldüğü hak görülen vakalardandır. Hele zina bir Yezit'le vaki ise ölümün önüne geçilmez.

Aile Teşkilâtı ve İç yüzü

Ali'nin başı babadır. Ananın, ilk kadının evdeki nüfuzu babanınkiyle aşağı yukarı denktir. Kadın eve erkek misafir kabul edebilir. Bunun için kocasının hazır bulunması veyahut izin vermiş olması gerekmez. O kadın bıyıklı ve sakallı olmak şartiyle misafirlerin omuzunu ve dizini öper ve onlara hizmet eder. Ben, böylesi misafirlerin huzurunda galiba gönül hoş tutmak için olacak ve kadının hatta çok neş'e ve şetaret izhar ettiğini de gördüm.

Çocuk ne kadar çok olur ise aile reisi o kadar memnundur. Fakat erkek çocuğu kıza tercih ederler, kız ekseriya mirasdan ve yardımdan mahrumdur. Erkek ve hele yaşlısı her şeye sahip olur.

Aile birliklerinin başında ağayı görürüz. Bu birliklere **Ziya Gökalp** *"ocak"* ismini verirdi. On aileden yüzelli aileye kadar genişliyenleri vardır. Dersim'de altmış yetmiş evden, yukarıya çıkan ocak bulunmaz. Ocaklar soylara, soylar aşirete, aşiretler de boylara esas teşkil eder.

Aşiret iskânında muvaffak olmak için aşiret hayatını ciddi ve devamlı bir surette etüt etmek lâzımdır. Ben bu işlere hazırlanmış olmadığımızı kaniiın ve tahmin edildiği gibi memleketin aşiretleri kâmilen birleşmiş ve aşiret adetleri ortadan kalkmış değildir. Ağaların ocaklar üzerindeki hüküm ve nufuzu hükûmet nezdindeki itibarlariyle ölçülür. Muteber oldukları adı ve müsellah itilafları hırsızlık vukuatını tetkik ve hükme raptederler. Ağa o zaman dinlenir ve sayılır. Kız kaçırmak, karı koca münazaaları, miras davaları gibi meseleler nihayet ağanın tasvip ve hükmettiği şekilde neticelere varır.

Ağalar, Nahiye Müdürü, Kaymakam, Jandarma Kumandanı veya Müddeiumumi gibi rüesadan biriyle arasıra ahbapça konuşabildiler mi bu kudret ve nüfuza derhal sahip olmuşlardır. Hele Vilâyet erkânından birinin selâmını alabilen bir ağa müthiş bir firavundur. İşte Çark vilâyetlerimizde köy mütegallibesi ismini verdiğimiz hakiki şer ve fesat âmilleri ağalar bunlardır. Ve nufuzlarını bu suretle kazanırlar. Ağaların hükmüne razı olmıyan kimselerin veyahut ağaların halledemiyeceği davaların mercii Cemaattır.

Cemaat: Ruhaniler tarafından seçilerek arasıra toplanmağa çağrılan bir jüri heyetidir. Fakat bu heyet yalnız fiil hakkında rey vermekle kalmaz, aynı zamanda hüküm verir ve mahkûm eder. Bazen daha çok ileriye vararak hükmü infaz da eder. Cemaata daima seyit riyaset eder.

Alelade hallerde cemaat kararını ağaya bildirir. Ağalar zayıf oldukları zaman bu karara kayıtsız şartsız itaat ederler. Fakat kuvvetli oldukları zamanlarda biraz kafa tutmak yoluna saptıkları görülür.

Çünkü ağaların çoğu cahildir. Hemen hepsinin kendileri kadar nüfuzlu ve kendileri kadar cahil birer kâtibi vardır. Bu kâtipler biraz okur-yazar oldukları için muhitin tâbi olduğu siyasi havaya nazaran vaziyet ve istikbal çizerler. Mesela Karagöz'de veyahut Köroğlu'nda oldukları herhangi nüktcli bir cümleden veya gazete sütunları arasında anlayabildikleri üç dört satırdan ahkâm çıkararak ağaya ortalığın karışacağı, Hükümetin buna karşı duramayacak kadar zayif olduğu kanaatını telkin ederler.

Bu kâtiplik çok tehlikelidir. Hükûmet idaresinin başında bulunanlar bunlarla katiyyen temas etmemelidir. Bu kâtipleri elde edersem ağalar üzerinde nufuz sahibi olurum, zannında bulunan bazı saf memurlarımız daima aldanmış ve gaip etmişlerdir.

Ne de olsa hüküm ve nüfuz daima Seyitlerindir. Çünkü seyitler ve alelıtlak ruhaniler ağalardan yüksek sayılır. Çünkü nesebi İmamı Hüseyin'e Munzur Baba, Ağuiçen, Sarı Saltık, Sultan Hızır gibi ilahlık etmiş kimselerin sülalesine dayanan bu insanlar biraz da mukaddestirler.

Onun içindir ki arzularını isafdan dini ve vicdani bir haz duyulur. Cemaat seyidin riyasetinde toplandığı için ağaların da ona itaatı zaruridir.

Cemaatın Faaliyet Şekli:

Oniki İmamın methi yapılmak suretiyle celse açılır. İlk söz müddeinindir. O söyler söyler ve mütemadiyen söyler. Sözünü kimse kesemez nihayet yorulup durduğu bir zaman vardır. İşte o zaman Seyit müddcialeyhe dönerek sorar bütün bunlara ne dersin. (Dersim Alevîler'inde isbat müddeiye ve yemin münkire düşer) kaidesine dindarana riayet edilir. Mahkeme esnasında bilhassa yapılacak jestler ve vakfeler ile bu riayet tebarüz ettirilir. Çünkü Allah böyle emrettiği halde Alevîliğin en büyük düşmanı Ebubekir, Fedik hurmalığı davasında bunun aksini iltizam etmiş ve müddei olan Fatma'ya isbatı diniye yerine yemin teklif etmiştir.(1)

(1) Aleviler'in gizli kitabı mukaddes **Hüsniye'den**

Müddeialeyh inkâr ederse kendisine yemin teklif edilir. Çeşit çeşit yeminleri vardır. Fakat derman ve mecal bırakmıyan yemin *"değnek"* üzerine edilenidir. Yalan yere *"değnek"* yemini yapıldığını hiç eşitmedim.

Değnek yemini hemen bütün Mezopotamya'da hâlâ muhafaza edilir. Şamar âşiretinden bilhassa bunların keşişi[2] fahdinde en büyük yemin çöp üzerinedir. Orada yerden hir çöp alınarak *"Bihakkilot ve Rabbil mabut"* diye yemin teklif edildi mi, derhal idam edilecek katil itirafa mecbur olur. Bu çöp, değnekten başkası değildir. Çünkü çölde ağaç namına ancak çöp bulunur. Bizdeki meşhur *"çöp atlamaz"* sözü de bu değneğe ve çöp iti kadına hürmetten başka bir şey olmasa gerek. Çünkü Yezidiler arasında ve diğer bazı Aliyullahlar'da, bu değnek yemini değneğin üzerinden atlamak suretiyle yaptırılır.

İstanbul'da zümre halinde çalışan esnafın itaat edilen başına bugün de değnekçi denilmez mi?

Bu değnek veya çöpe hürmet ağaca tapmaktan doğar. İleride tafsil edilecektir. Dersim de değnek yemini şu şekilde yapılır:

Seyit, değneği cemaatın ortasına atarak (Bu Ali'nin değneğidir, and iç) diye emreder. Müddeialeyh kabahatlı ise vaziyeti korkunçtur, yalan yere yemin edemez ve itirafa mecbur olur. Masum ise değneği yerden kaparak öper. Ve elini ensesinden dolaştırmak şartiyle değneği boynunun üzerine kor.

Hiç bir Alevî'nin bu yemine hiyaneti tasavvur edilmez. Zaten seyit, her türlü itiraf imkânları münselip olmadan bu yemine müracaat etmez.

Değnek ortaya atılınca yeminden istinkâf eden suçu kabul etmiş demektir. O zaman ona (duruşmadan vaz geçtim cezaya razıyım) demek düşer. Ve deyince mesele kalmaz. Fakat duruşmadan vazgeçmekle beraber hükme kerhen razı olduğunu iddia ve (davam hak davası olsun) sözünü sarfederse korkunç ve tüyler ürpertici bir vaziyet tahaddüs eder. O dakikada müddeialeyh müthiş bir heyecanın, müddei mehabetli bir korkunun ve bütün Cemaat uğursuz bir endişenin zebunudur. Her üç taraf da bu akibeti asla istemez ve dinlemezler. Müddei bu şekilde bir itirafını temin edeceği menfaattan ve tazminattan ürker, haklı da olsa onlara el sürmekten korkar. Çünkü hak davasında taraf teşkil etmek Alevî için hayat boyunca süren bir azaptır. Müddeialeyh hak davasında israr ederse müddei davasını geri almasını rica eder. Bu ricayı dinleyenler tekrar eder, Jüri heyeti tekrar eder. Bizzat seyit yalvarır ve bütün oba yalvarır. Duruşmanın hak davasına kalması yani dünyada görülmemesi bütün boyu kötü ve korkunç bir sıkıntı içinde bırakır ve nihayet sulh çaresi bulunur. Davaların hak davası haline geçtiği pek nadirdir. Görülüyor ki Seyidin riyaset ettiği ruhani cemaatlar ağaları korkutacak kadar kuvvetli ve nafizdir. Çünkü onlar ruhani, ağalar cismanidir.

(2) Korğamış ve Kılğamışa ne kadar benzer.

Göklere Allahlık etmiş kimselere bağlı sürü sürü insanlar aldıkları vazifeye ve kazandıkları ruhani dereceye göre mevki ve paye sahibidirler. Vazife ve selahiyetlerinde bariz farklar görülür. Mutattan biraz başka her toplanışta bu üniformasız teşkilâtın disiplinini kadrosunu sezmek için çok dikkata lüzum yoktur.

Ruhanhî Dereceler

Dersim'de bunlar başlıca üç devreye ayrılır:

1. Seyit
2. Kekê Rehber
3. Düşkün kaldıran

itibarlariyle de bu tasnife tabidir. Derece ile evvela *"Seyit"*, sonra *"Kekê Rehber"* ve itibari gayesinde de *"Düşkan kaldıran"* gelir.

Seyitlik her yerde aynı derecede sayılmaz. Seyidin saz ve sözdeki kudreti gökünün vardığı ilk Allahın Allahlar arasındaki mevkii onun itibarı üzerine müessirdir. Zaten bir defa Seyit olmak en büyük mazhariyettir. Çünkü yüksek derecelere çıkmak için Seyit olmak şartır. Seyitler, atalara hürmeten azaptan, cezadan ve her türlü tekalüf ve vacipten muaftırlar. Allah onlardan bu dünyada bir şey sormaz. Binaenaleyh Allah'ın teveccühünü kazanmak için yapılması lâzım merasim ve hizmeti isterlerse yaparlar. Çünkü bu hizmetleri vaktiyle ataları tamamiyle yapmış idi. Gene bu yüzdendir ki başkalarına şefaat ta edebilirler. Eğer cetleri vasıtasiyle Allah nezdinde teşebbüste bulunurlarsa bir adamın bütün maneviyatını alt üst, azap öbür dünyalarda değil hatta bu dünyada da çektirilebilir. Hulasa Seyit hele Kekê Rehber veya Düşkün kaldıran derecesine yükseldi mi yaman bir şeydir. Seyit Kekc Rehber ve Düşkünkaldıran birbirine tabi ve merbut olmakla beraber vazifeleri bariz bir şekilde ayrıdır.

Mesela alalade bir Seyyidin vazifesi aile ocaklarını dolaşarak âyin yaptırmak, niyaz ettirmek, hususî ve umumî hal ve vaziyetleri tetkik ederek yoldan çıkmışları tekrar tarikata sokmak, tarikatın zevahirine göre va'z ve nasihatlar vererek itikatlarını kuvvetlenmesine çalışmıştır. O, Oniki İmamın ismini sırasiyle ve düzgün saymayanlara tekrar ettirir. Havariç ve yezitler hakkında rumuzu *"Oranname"*den basit tekerlemeler öğretir.

Aile hukuku evlenme, boşanma, miras, ahret kardeşliği, köy ve oba menfaatları okşayan müsbet veya menfi kararlar ve onların yapılma şekileri hep onun malumat ve nezareti altında olur. Aynı zamanda Seyit, mıntıkasının nüfus memurudur da. Doğanı, öleni, evleneni de bilmelidir. Aile ocaklarından ve obalardan dışarı taşmıyan münazaaları, geçimsizlikleri, aşk ve ihtiras maceraları ve bunların hakiki sebepleri Seyitten gizlenmez. O onları mahiyetleri ile bilir, öğrenir, hıfzeder, halleder veya cazalandırır.

Fakat obada katil gibi memnu olan, zina gibi cemaata ihanet ve tarikatın sırrını faşetmek gibi mühim hadiseler vukuunda, Seyit kendiliğinden hiç bir şey yapmaz. Bu vaziyette onun vazifesi derhal Kekê Rehber'e hadiseyi haber vermektir. Allahların dileklerini söyleyen ilham en ziyade bu Kekêlerin diliyle söze gelir.

Yukarıda yazılan katil gibi, menedilmiş zina gibi, Cemaata ihanet gibi, tarikatın sırrını açığa vermek gibi, kekê Rehberin iş başına geçmesi için böyle hadiselerin meydana gelmesi gerektir.

Bununla beraber Kekê Rehber gene çok söyleyecek değildir. Suçlunun evinin önüne geldiği zaman heyetine bir heybet verir. Kaşları çatılır gözlerinden birer siyah ok uzamış gibidir. Gövdesi dimdik ve yüzünün kılları bütünüyle ayaktadır. Her haliyle ateşli bir öfke ve ezici bir tiksinme anlatır. Büyük felaketler karşısında kılların içine düşcceği sinir gerginliğini o gün Kekê Rehberin duruşunda okursunuz. Bir çeşit *"afaroz"* olan bu lanetleme çokluk şu biçimde yapılır. Keke Rehber üç parmağı açık olan yumruğunu havaya kaldırarak üç defa haykırır:

"Tarikattan birinin ırzına geçen,
Harici ile zina yapan,
Kan döken,
Sır saklamayan,
Veya şunu şunu yapan
Falan oğlu falana lânet olsun..."

O sırada köylüler Kekê Rehberin çevre yanını almıştır. Ağır bir sessizlik ve sıkıcı bir yes duygusu gönülleri ezer. Kekê Rehber üçüncü defa (lânet olsun) deyince, çehreler ölü benzine döner.O dakikaya kadar bir mezar durgunluğu gösteren evden acıklı bir feryat kopar. Evin içindekiler inleyerek dam altlarının en karanlık köşelerine ve dışardakiler o evden kabil olduğu kadar uzaklara çekilirler. Artık köy ve obada çocuktan ölüsek kocaya kadar herkes matem içindedir.

Lânetlenmiş evin önünden kimse geçmez. İçinden çıkan çocuk kedi tavuk bile şondur, mel'undur. Evin içindekilere, ev eşyasına kimse el sürmez. Ne keçelerine oturulur, ne suları içilir. Lanetleme hükmü bir baba bir ana aleyhinde de olsa çocukları yanlarına sokulmaz.

Kazara o sıra ev içinde bulunmuş olan yabancılar da cezadan yakayı kurtaramazlar. Bu suretle suçlu kendininkileriyle birlikte yavaş yavaş eriyip ölecektir.

Bununla beraber bu ölüm cezası her zaman sonuna kadar sürmez, bu yolda ortadan kaldırılmış vücutlar, söndürülmüş ocaklar çok değildir. Umumî fikir, suçları bağışlamak isteyince afarozu kaldırmak hakkına sahip olan kimse fazla dayatamaz ve kaldırır. Ceza müddeti en azdan oniki, en çoktan 73 rakamına uydurulur. Oniki rakımı Oniki İmam'ın, 73

rakımı Kerbela'da şahit olmuş peygamber oğullarının sayılarına uygun düştüğü için belirlenmiş ve zaman ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Lânetlemenin cezasını bağışlamak ancak Düşkünkaldıran'ın -hakkıdır. *"Düşkünkaldıran"* Allahlık derecesine yükselmiş ulu candır. İnsanlar gibi niyazla mükellef değildir. Günah onun yanına yaklaşmaz, dediğini yapar. Ona karşı hiç bir kimsenin hiç bir gizlisi yoktur. Aile kucakları onun her arzusuna açık durur. İstediklerini yerine getirmek en zevkli sevapların başında gelir. Onunla konuşabilmek, onun gönlünü hoş tutmak saadetin ta kendisidir. Ehli Sünnetin *"Gaffaruzünüb"* dediği sevimli Allah, Aleviler'ce bu *"düşkünkaldıran"*dan başkası değildir. Çünkü o suçları bağışlar ve lanetlenenleri yeniden hak ve hayata kavuşturur. Aleviler ahirete ve ahiret azabına inanmadıklarından kendi iradelerini kullanarak yaptıkları günahların cezasını dünyada çekerken çok ızdırap duyarlar. Ve Fatalist olmayan Alevi ahirete tesellisinden mahrum olduğu için ceza müddetini yaşarken bitkin ve umursuzdur. Bunun içindir ki Düşkünkaldıran onun nazarında Tanrıların en azizidir.

Suç bağışlamak için ortaya girmek hakkı Kekê Rehber'indir. Bu müddet zarfında suçlunun ona sığınması ve cemaatında yargılanması şarttır. Kekê Rehber halkın arzusunu münasip ve mücrimin ceza müddetini kifayet edercesine görür ise Düşkünkaldıran'a arzeder. Düşkünkaldıran, lütfen köye gelir fakat lânetlemenin evinden uzakta konaklar. Mıntıkadaki seyitleri ve Kekê Rehber'i davet eder. Kendi riyasetinde aktettiği ulu meclise lânetlemeyi çağırtır. Bu çığırtma işi çok tuhaftır ve çok yabancı bir gösterişi vardır. Hiç kimse tebliğ vazifesini kabul etmez. O işten o meclisten herkes kaçar. Celp kararı verilir verilmez meclisin civarında canlı mahluk yoktur.

Bu vaziyeti evdekiler esasen bekledikleri için lânetleme kendiliğinden meclise doğru yola çıkar. O esnada kazara ona rast gelenler yıldırım çarpmış gibi hemen yere kapanır ve sürünerek kaçar, lanetleme meclisine girince tamamiyle sessizleşir. Kıllı çehrelerinde nefret dalgaları vardır. Başlar göğüsleri üzerine düşüktür. Düşkünkaldıran af kararını gene iki tek kelime ile Kekê Rehbere yaptırır. Suçun bağışlandığı mücrime ne şikâyet ne şükür. Hiç bir kelime söyletmezler, meclis dağılır. Her şey olup bittikten sonra artık insan içine girmek hakkını kazanan suçluya vereceği diyet ve ayrıca çekeceği ceza bildirilir. Bu ceza hayattan alınmış şeylerdendir. Mesela:

1. Suçlu bir ağaca bağlanarak yüzüne pekmez sürmek, bu suretle sineklerin, arıların iğneleriyle işkencelendirmek.
2. Suçlunun boynuna ağır bir taş bağlamak.
3. Bütün köy halkanın teker teker dizini öpüp af dilemek.
4. Eğer zengin ise aynı zamanda davar kırımı yaparak obaya ziyafet vermek.

Bazen cezaların hem cismani hem nakdi olanları bir arada hükmolunur. Bu son cezanın, lanetlemeyi halk içinde çıkarmak oba halkını temasa getirmek gibi bir gaye güttüğü açıktır.

Burada göze çarpan hukukî bir cihet vardır. O da cezanın ancak cemaatça af edilebilmesidir. Eğer obada suçlu lehine bir meyil hasıl olmazsa Kekê Rehber'in tavassutuna düşkün kaldıran yarlığı para etmez. Suçtan müteessir olanlar manevi zararlarını vakit geçtikçe yavaş yavaş unutacaklarından lânetlenenin çektiği azaptan incinmeğe başlarlar. Maddi zarar gören ferdin hakkına gelince onu da maddi tazminatla ödemek kabil olur.

Cemaatın suçlu hakkında beliren merhametini Kekê Rehber vasıtasiyle Düşkünkaldıran'a arzetmek ibadet çeşidinden bir merasimdir. Bu merasimle umumî hukukun tatmini için gene umumun dileğini belirmek ve iradesini almak gerektiğini gösterir. Eğer lânetleme ammenin silinmez bir nefretini kazanmışsa veyahut herkesin şiddetle müteesir olduğu affedilemez bir suç yapmış ise mutlaka ölmelidir.

Bu suretle bu iptidai insanların ceza-ı âmmenin intikamı esasını irca ettiklerini öğreniyoruz.

Afaroz kaldırılır ve sonraki ceza da tetbik edilir biter ise, ortaya yeni bir vazife çıkar ki o da cezadan kurtulan aileyi yeniden Cemaatın içine almaktır. Onlar gövdece çok üzüldü gönülleri karanlıklara gömüldü. Gövdelerine sıcaklık gönüllerine ışık akıtmak gerektir. Bu istekle lânetlenenin evinde bir çırağ uyandırılır ve bir ocak tütütülür. Düşkünkaldıran başta olmak üzere bütün köy o eve, evin ön yanlarına dolar. Zaten ev toplantıya hazırlanmıştır. Sonsuz içki ve yiyecek vardır. Bunca zamandır çekilen kayguların dağılması ve ruhlardan pasların silinmesi hak değil midir? Kurbanlar kesilir aşırı derecede içmek ve yemek suretiyle coşkun saz ve söz sohbetleriyle kurtuluş kutlanır.

Cem'ler

Hususî günlere mahsus basit âyinlerin topuna birden *"cem"* derler. Bu cem bizim dediğimiz gibi Cemşid'in isminden veya meşrebinden gelme değildir; lugat manasiyle *"Cemi"*den (toplantı) manasına gelir. Zatan bu cemler için toplantı kelimesini de kullanırlar. Cem, obanın her ferdini toplayabilir, merasimi çok basittir. Merasim esnasında libation içki, esrar kurban etmek yoktur; saz ve dans vardır. Başka toplantılardan farkı hususî bir günde ve bir programa göre yapılmasıdır. Seyit her köye geldikçe bir toplantı yapılması şarttır. Bu toplantıların programı olmak tabiidir.

Cemlere seyitler riyaset eder. Oniki İmamın methiyesinden sonra hususî günün pîri kimse, onun demeleri söylenir, hatırası canlandırılır. Niyazlar zikirler yapılır. Dersim'de en çok söylenen zikir kelimesi *"hako"* yani haktır.

Hak Arapça varlık, yani mevcuttur. Eşyaya da hak denilir. **Muhuttin Arabi** dehşetli hadiselerinden birinde; *"Benim tanıdığım hakka gelince, o kâinatı doğurandır ve benim varlığım da onun yavrusudur"* diyor.

Bu suretle o da Dersim Aleviler'inin taptığı hakka tapıyor, demektir. Cemde toplanan insanların hepsi çocuktan kocasına kadar bir ağızdan *"Hako"* diye bağırırken Müslümanlar'ın hakkını anıyor değildirler. Onların andığı tabiat ve eşyadır, fakat Hako'nun hakiki manasını ancak dereceleri yükseldikçe anlarlar.

İkinci derecenin toplantısına gelince onun adı ***"âyin-i cem"***dir.

"Âyin-i Cem": Bu âyin tarikatın esaslarına dayanan bazı tesslerin yapılmasına mahsustur. Ona herkes karışmaz, nasibi artanlar yani bir derece daha yükselenler artık öğrenmeğe başladıkları felsefenin bazı sütunlarını bu âyinde ışıldatır ve güçlendirir.

Âyini bütüniyle kökleşmek için idrak yerine kullandım. Ancak âyin-i cem'i içki ile yaparlar. O halde elden geldiğince içmelidir. Bu âyinde libationun mühim bir yeri vardır. İçkiyi Ehlisünnetin Bayram namazı kılması gibi tekbirler, tahliler arasında ve çok dikkatli bir merasimle içerler.

Eğer âyin-i cem dam altında yapılıyorsa ocağın karşısına düşen köşelerden birinde döşek ve yastık yığınından yapılmış bir taht kurulur. Bu taht Seyide mahsustur. Etrafta sırasiyle canlar birleşir. Nasib almış genç kadın ve erkekler ortaya getirilir. Dam, oda veya salon demektir. Bazen meclis de derler. Orta yerinde birkaç şişe rakı veya şarap vardır. Kadeh sayısı nihayet üçe varılır. Kalabalık çok ise yedi nihayet onikiye kadar çıkabilir. Zaten o zaman rakı içenler de birkaç köşeye dağıtılır. Sazcılar, sâkiler ve mukaddes dans yapacak gençler kendilerine ayrılmış yerlerde otururlar. Seyit; (-Anadolu'da buna Dede ve Arnavutluk'ta Baba derler.) bir niyaz ile cem âyinini açar, tanrıların ervahını kandırmak için ocağın gür ateşine bir kadeh rakı atılır.

Saz çalan âşıkın bir işaretiyle gençler birdenbire ilahi okumağa başlar. O esnada avuçlar birbirinin altına gelmek üzere göksün ve göbeğin üstüne yerleştirilmiş ve gövde dizlere doğru eğilmiştir. Gözler öne ve yere dikilir. Bu duruşta ve inler gibi niyaz edişte gerçekten hüzünlü mânâlar vardır.

Ondan sonra bir müddet içki içilir. Sakilerin kadehi doldurup uzatmasında alıp içenlerin duruş ve kımıldayışlarında göze batar bir birlik vardır; hiç bir kimse kadehi tek eliyle almaz ve boşalan kadeh yere konmaz. Takdim ve teşekkürün yüzyıllar sürümü uzanıp gelen bir yayılışı, bir örneği vardır. Bir tek kadeh otuz kırk ağzı dolaşır; yıkamak çalkalamak değiştirmek olmaz. Danslar teker teker, çifter çifter yapıldığı gibi bizim halay dediğimiz şekilde de el ele kol kola tutularak çevrelenerek yapılır. Hareketler bazen yavaş bazen çeviktir. Diz ve kol kırma harcketleriyle beraber dönmek ve dönerek daire üzerinde yürümek figürleri de vardır. Sıra olur ki hepsi bir araya sıralanarak kadril gibi topluca danslar yapılır. O zaman Dedelerden biri kumanda ederek yapılacak hareketleri söyler. Bu görünüşten Alevi cem danslariyle kadrilin(x) hiç bir farkı yoktur.

Ayin-i cemde yaşayış sürümünde göze batan bütün rıslar(?) için merasim vardır. Yani Aleviler'in nikâh bağı bu âyinde kutlulanır. Aile haklarına dokunur her şey için âyin-i cemde bir takıntı buluruz. Kardeşlik bu âyinde berkiştirilir.

Kardeşlik tesisi Dersim Aleviliğinin kuvvetli bir hizmidir. (Temelin Türkçesi himdir) Kardeş olmak isteyenler her şeyden evvel tarikatta yükselmiş sonra evlenmiş olmalıdır. Bunlar Seyidin önünde dikildiklerinde Seyit onlara ne istediklerini sorar. Onlar:

"Dünyanın eni boyu uzundur, ne olur ne olmaz evimize elimize destek olmak istiyoruz" derler. Kadınları da yanıbaşlarındadır. Seyit bunların her dördünü bir yorgan altına kapatır ve elindeki mukaddes değnekle dürtükleyerek herdördünü bir vucut yapana kadar birbirine yaklaştırır. O sımsıkı vaziyette iken kendilerine bir çok şeyler sorar, onlar karşılık

(x) Kadril'le neyin amaçlandığı tam anlaşılamıyor. Acaba *"Kadirîlik"*mi denmek isteniyor?

verirler. Mukaddes değnek artık onları tatlı tatlı okşamaktadır. Ve hayata iki kuvvetli aile çıkardığı için mutlulanan Seyidin sesi ve sözü tatlanır. Bunların hepsi neticenin zevkini ruhen tattıklarını gösterirler. Cem sonunda Seyit sağ elindeki mukaddes değneği (Dersimliler buna Dahanek derler) havaya kaldırarak ilan eder.

"Falanlar ve filanlar kardaş olmuşlardır; birinin helâli diğerine helal, birinin günahı diğerine günahtır." Bu kardeşlik çok heybetli netice verir. Artık bu iki aile birleşmiştir. Birbirlerinin hem ortağı hem hâkimidir. Zararda, kârda, sevgide ve düşmanlıkta, dünya malına elkoymakta birbirini düşünür ve esirgerler. Oba onları bu yolda tanıdığından her ikisini aynı gözle görürler.

Bu kardeşlerin karılarına karşı nasıl olduklarını bilmiyorum. Fakat tarikatın öz dileğinde kötülük bulunduğunu sanmam. Tarikat bu tesisi kardeşlik kurmak, zayif aileleri güçlendirmek için düşünmüştür.

Ayin-i cemde yukarıki toplantıya ***"cemü'l-cemi"*** derler.

Cemü'l-Cemi: Bu âyin ancak senede bir defa yapılır. Gene Seyit riyaset eder. Fakat bu ayine ancak çok eski ve derecesi yücelmiş *"canlar"* girebilir, hele bekârlara yaklaşmazlar. Bu toplantı çok gizli tutulduğundan içini görmeyenler için esrar doludur. Hele Alevî olmayanlar *"Cemi'l-Cem"*e türlü türlü şekil ve mana verirler. İşittiklerimize inanmak doğru olmamakla beraber, o toplantıda kadın erkek bütün erenlerin sabaha kadar yiyip içtikleri dans ettikleri ve fena halde serhoş olarak aşk ile haykırdıkları söylenir. İkinci güne bitkin, ölgün ve betmest olarak çıkarlar. Altına sığındıkları damın etrafı eyice korunduğundan kıyısına kimse sokulmaz. Zaten bu toplantı kışın en azgın ve kış gecesinin en uzun olduğu sıralarda yapılır. Bunun içindir ki dedikoduların gerçeğe ne denli yaklaştığını kestirip atmak doğru değildir.

O gece mum söndürüldüğü, Venüs ve Komana âyini yapıldığı hikâyeleri de bu dedikodulardandır.

Venüs ve Komana âyin ve ibadetleri bugüne kadar sürüp gelmiş midir? Sivas civarındaki Alevî köylerinden birinde bir Dede kulağıma eğilerek bir hadis okudu: (Nısful ilmi ilmül fahiz). Bunun mânâsı şu demektir: Bilginin yarısı bacak bilgisidir.

Ve anlaşılan bu baldır ve bacak bilgisi yüzündendir ki Dedelerin dizlerini öpmek bir çeşit ibadet oluyor. Acaba baldırdan ve bacaktan yukarıya çıktıkları da var mıdır?

Onlar oralara kadar çıksınlar çıkmasınlar, Alevinin yaşadığı yerlerde köy ve yer adı olarak *"Ferç"* ve *"Zekere"* rast geliyoruz. Mazgirt kazasının **Muhendi** nahiyesinde bir ***"Fer"*** köyü vardır. Malatya'nın Akçadağ köyleri arasında ***"Hacı Zeker"*** köy tanıyoruz. Tokad'ın **Ohtap** köyünde bir pınarın adı *"Zeker"* pınarıdır. Bu üç ismin her üçü için yerlerinde sorgular açtım. Akçadağ'da *"Ne bilek efendi ebayi ecdattan beri böyle gelmiş"* dediler. Fakat çok iyi insanlar olan Ohtaplılar söz oyunu yapmak istemişlerdi. *"Rumca Şeker manasına gelmek üzere* ***zahar*** *olmak gerektir"* dediler. Fakat ısrar etmediler, ısrar etseler de söylemeyecekti. Çünkü Yeşilırmağın zümrüt yamacında ve titrek sislerin altında uyuklayan harabede bir vakitler **zeker** ve **ferc**'e taparlardı. O harabe izbelerinde Komana tanrının kızoğlan saklıyan bir Tanrı evi (Meytullah) idi. Kız oğlan kızlar Tamuz (Dumuzi Adonis) tanrının tabiatı uyandırdığı ve canların damarlarında kızgın suyu yayıp köpürttüğü günlerde yani Mayıs ayında Tanrıevinin avlusunda bir panayır kurarlardı. Dünyanın dört tarafından kopup gelen zahitler bu panayırda toplanınca **âdem oğullarının dünyaya çıkışında sebep olan azaya tapmak yolu olan Komana âyini yaparlardı.** Bugün de o harabenin adı Kümenek'tir. Yeşilırmağın o civarındaki köprüsüne de Kümenek Köprüsü derler.

Bir vakitler bütün Kabadokya'da bir Komanya toplanırdı. Urfa'nın Bilecik yolu üzerindeki kaya oyuklarından birinde şehvet veren çıplak bir kadın kabartması vardır. Ve o kadının önünde diz çökmüş dindarların ibadetini kolaylaştıracak bir poz vermektedir. Bu isimlerin bulunduğu yerlerde yaşıyan Aleviler'in başkalarına nazaran daha ketum olması sır saklamak hussuundaki inatları dikkat çeken hallerdedir.

Yukarıda bir hayli anlattığım gibi Anadolu'daki gizli mezheplerin sayısı düzinelere çıkar. Bunları saymak biribirinden ayırt etmek için ayrı ayrı ayinlerini öğrenmek ihadetlerinin esaslarını tanımak gerektir. Halbuki işin içyüzünü öğrenmek kolay olmuyor. Onun içindir ki biz bu gizli din taşıyanların topuna birden **Kızılbaş** demişiz. Her gizli âyinin yenilmez bir çekişi var. Bir zamanlar hele Ortaçağda Aleviliğin öz çehresini tanıyabilmek merakı birçoklarını yakıp kavurdu. Halbüki Alevîler daima uyanıktır; neye uğrasalar, nasıl bir cezaya çarpılsalar, ne halde olsalar sırlarını açığa vermezler. Bu gizli dinin esrar ve rümuz dolu yolunda yürüyenler iradelerini kaybedecek kadar içki ve esrar içtikleri halde sakladıkları sırrın kutluluğunu unutmazlar. Anlayışla ölçüş ve benzetişle Alevîlik uranlarından bazılarını bellemek kabil olmuş ise de bu denizde damla gibi bir şeydir. Bunun içindir ki bir iki işaret birkaç remiz ve hareket öğrenerek kendini Alevî satmağa kalkışanların hali gerçekten gülünç oluyor. Alevilikte sır saklamak dinden inandan daha yüksek, daha hakim, daha müessir bir şeydir.

Anlattıklarına göre padişahın biri tarikatın sırrını merak etmiş, aynı zamanda dostu ve kardeşi olan vezirini tarikata sokmuştur. Vezir öğrendiklerini anlatmayınca tabii gazaba uğramış ve boynu vurulmuş. Ondan sonra kendine güvenen birçok kahramanlar öğrendikten sonra söylcyeceklerine inanarak güvenerek tarikata girmişler, fakat hiçbiri bir sır ifşa edemediği için hep kellelerinden olmuşlar.

Halbuki padişah merakından ölecektir, çıldırmış gibidir. Sevgili oğlu haline acıyor ve babasına diyor ki:

"Sana benden yakın kimse olmaz ben öğrenir sana da öğretirim." Halbuki biçare padişah yavrusu Alevî olduktan sonra birdenbire değişmiştir. Sır vermek şöyle dursun Aleviliğin ismini bile anmıyor. Fakat padişahın da hali acınacak bir şekil almıştır. Hem babasını kurtarmak hem kendi babasından kurtulmak için şöyle bir çare buluyor:

"Babacığım diyor, *bu sırrı ben ölmeden söyleyemem. Halbuki sen nerede ise öleceksin; senin ölümüne sebep olmakta bana ölmeden çok ağır gelir. İşi az zararla düzeltmek için ben ölmeliyim. Tarikatın sırrını bir kâğıda yazar ağzıma alırım. Sen başımı vurduktan sonra ağzımdan kâğıdı alır okursun, sırrı kafam kesildikten sonra öğrenmiş olacağın için ne beni yeminime hiyanet etmiş olurum ne de sen merak içinde kıvranır kalırsın."*

Şehzadenin kafası kesilir. Fakat evlât katili baba kanlı ağzından çıkardığı kâğıtta ancak şu öldürücü beyitleri okuyabilir:

Müşkül gam imiş aşkı nihân eylemek olmaz
Müşkül bu ki her yerde beyân eylemek olmaz
Ağzımı ne ararsın beni bigâne mi sandın
Sır vermek olur sırrı ayân eylemek olmaz.
Bir âh ile kûyinde (köyünde) rakibi tepelerdim.
Amma n'edeyim Kâbe'de kan eylemek olmaz.

XIX. BÖLÜM

KÜRT DİLCİSİ MUTKİ'Lİ HALİL HAYALİ VE HAZIRLADIĞI İLK KÜRTÇE ALFABE (1909)

Osmanlı dönemi Kürt aydınları arasında kültürel çalışmalarıyla saygın bir yere kavuşan ***Mutki'li Halil Hayali*** *(Halil Hayali-i Mutkî)'nin, aralarında Ziya Gökalp'ın da bulunduğu kimi Kürt aydınlarıyla ve bağımsız olarak Kürt diliyle ilgili önemli çalışmalar yaptığı biliniyor. Kürtçe'nin Zazaki ve Kurmanci lehçelerinden başka Türkçe, Farsça, Arapça ve Fransızca bilen Halil Hayali'nin Kürt dilinin bilinen ilk* ***Alfabe****'sinin (Elifbayê Kurmanci) yanısıra Kürtçe'nin* ***Saff û Nahv****'ini (Kürtçe Dilbilgisi) ve* ***Kamus****'unu (Sözlük) hazırladığı biliniyor. Bunların yanısıra Halil Hayali'nin, zamanının Kürt kimlikli yayın organlarında çıkan Kürtçe yazıları, Kurmanci lehçesinin ilk düzyazı örnekleri arasında sayılmaktadır. O, Türkçe'den Kürtçe'ye çeviri yapan ilk kişilerden biri olarak da kabul ediliyor.*

Halil Hayali'nin bu çalışmalardan bazılarının, zamanında yayın duyurusu da yapıldığı halde ne yazık ki bugün elimizde bulunmuyor. Dönemin ***Rojî Kurd, Yekbûn*** *ve* ***Jîn*** *gibi yayın organlarında yayımlanmış yazıları dışında bugün elde ettiğimiz başlıca eseri "Elifbayê Kurmancî"sidir. Diğer çalışmalarının da günün birinde bulunmasını dileyerek, Türkiye'de yayımlanan ilk Kürtçe alfabe olan* ***"Elifbayê Kurmancî"****nin tıpkı basımını araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.*

Halil Hayali *konusunda fazla bilgi için şu eserlere bakılabilir:*

Said-i Kürdî: ***İki Mekteb-i Musibet'in Şehadetnâmesi Yahut Divan-ı Harb-i Örfî Ve Said-i Kürdî****, İst. 1328/1912, 2. bas. s. 59-60.*

Kadri Cemilpaşa: ***Muhtasar Hayatım****, 2. bas. Brüksel, 1991, s. 18-20.*

Musa Anter: ***Hatıralarım****, İst. 1990, s. 67.*

Malmîsanij: ***Said-i Nursî ve Kürt Sorunu****, İst. 1991, 2. bas. s. 97-131.*

(M.Bayrak)

الفبای

کرمانجی

محرر

خلیل خیالی

موطکی

طابع

کردی زاده

احمد زامن

سالک

۱۳۲۵

T.C. MAARİF VEKÂLETİ NUMUNE KİTAPLIĞI
Tasnif No. 494.35-1 | Yenivoas No. 201357

يَا اَللّٰهُ

يَا فَتَّاحُ يَا رَزَّاقُ

ا ب پ ت ث ج چ ح
خ د ذ ر ز ژ س ش
ص ض ط ظ ع غ ف ق
ق ك گ ل م ن و ه
لا ي

وَضْعِيَّاتُ حَرْفِ هِجَا

اِسْمًا	وَآخِرًا	وَاوْرَتَهْ تَا	وَاوَّلًا	مُسَمَّاءْ
الیف	ـا	ـ	ـ	ا
بِ	ـب	ـبـ	ـبـ	ب
پِ	ـپ	ـپـ	ـپـ	پ
تِ	ـت	ـتـ	ـتـ	ت
جِيم	ـج	ـجـ	ـجـ	ج
چِيم	ـچ	ـچـ	ـچـ	چ
حِي	ـح	ـحـ	ـحـ	ح
خِي	ـخ	ـخـ	ـخـ	خ
دال	ـد	ـ	ـ	د
ذال	ـذ	ـ	ـ	ذ
رِي	ـر	ـ	ـ	ر
زِي	ـز	ـ	ـ	ز

مُسَمَّاهُ	دِاَوَّلِدَا	دِاَوْرَتَهْدَا	دِاَخِرِدَا	اَسْمَاءُ
ژ	ـ	ـ	ژ	ژَيْن
س	سـ	سـ	س	سِين
ش	شـ	شـ	ش	شِين
ص	صـ	صـ	ص	صَادْ
ض	ضـ	ضـ	ض	ضَادْ
ط	طـ	طـ	ط	طِى
ظ	ظـ	ظـ	ظ	ظِى
ع	عـ	عـ	ع	عَيْنْ
غ	غـ	غـ	غ	غَيْنْ
ف	فـ	فـ	ف	فى
ق	قـ	قـ	ق	قَافْ
ك	كـ	كـ	ك	كَافْ

مُسَمَّاهُ	دِاَوَّلِدَا	دِاَوْرَتَهْدَا	دِاَخِرِدَا	اَسْمَاءُ
ك	گـ	گـ	گ	گَاف
ل	لـ	لـ	ل	لَامْ
م	مـ	مـ	م	مِيمْ
ن	نـ	نـ	ن	نُونْ
و	ـ	ـ	و	وَاوْ
ه	هـ	هـ	ه	هِى
ي	يـ	يـ	ي	يَا

حَرْفِ تَقْلِى

ت	ع	ق	ش	ي
د	ف	س	ل	ك
و	ج	ز	ه	ص
ص	گ	ر	ع	ن
ف	ظ	ر	چ	ذ

ح ث خ پ ا م ط ژ ی

حَرَكَه

ـَ زَبَر ـِ زِير ـُ پِيش

ـْ جَزِمْ ـّ شَدَّ ـ مَدَّهْ

نُقْطَه

حَرْفِ مَدّ

ا : زَبَرِي دَرِيژْ دِده خُونْدَنْ

ى : زِيرِي " " "

و : پِيشِي " " "

حَرْفِ بِي نُقْطَه

ا ج ل ر س ص ط ع ك ل

م و ه

حَرْفِ يَكْ نُقْطَه

ب ج خ ذ ض ظ غ ز ف ن

حَرْفِ بِدُو نُقْطَه

ت ق ى ب

حَرْفِ سِه نُقْطَه

پ ث چ ش ڤ

(ى و) حَرْفَان اُورِيَه وَكِرَان دِدِنَه خُونْدَن وَبَاشَارَتَكِ ٨) وَهَا ژِهِف بِنِيَه فَرْق كِرِن

لَا	لِ	لُ		مَا	مِ	مُ	
نَا	نِ	نُ		هَا	هِ	هُ	
وَا	وِ	وُ		يَا	يِ	يُ	

اِخطَان

تَنوِين دِيزمَان كُرمَا جِيدَاتنَه وَعَرَبِيدَاهِيَه

مِثَال

قَلبًا قلبٍ قَلبٌ

عَلِيمًا عَلِيمٌ عَلِيمٍ

بَك حَرف وَبَك هَجَا بَحَرف مَدّ

زبر	سقيك	كران	زبر سقيك	پيش كران
اَ	اِىَ	اِى	اَو	اُو
بَا	بِىْ	بِى	بَو	بُو
پَا	پِىْ	پِى	پَو	پُو

تَا	تِىْ	تِى	تَوْ	تُو
جَا	جِىْ	جِى	جَوْ	جُو
چَا	چِىْ	چِى	چَوْ	چُو
حَا	حِىْ	حِى	حَوْ	حُو
خَا	خِىْ	خِى	خَوْ	خُو
دَا	دِىْ	دِى	دَوْ	دُو
رَا	رِىْ	رِى	رَوْ	رُو
زَا	زِىْ	زِى	زَوْ	زُو
ذَا	ذِىْ	ذِى	ذَوْ	ذُو
ژَا	ژِىْ	ژِى	ژَوْ	ژُو
سَا	سِىْ	سِى	سَوْ	سُو
شَا	شِىْ	شِى	شَوْ	شُو
صَا	صِىْ	صِى	صَوْ	صُو
طَا	طِىْ	طِى	طَوْ	طُو

عا	عِی	عِی	عُو	عُو
غا	غِی	غِی	غُو	غُو
فا	فِی	فِی	فُو	فُو
قا	قِی	قِی	قُو	قُو
کا	کِی	کِی	کُو	کُو
گا	گِی	گِی	گُو	گُو
لا	لِی	لِی	لُو	لُو
ما	مِی	مِی	مُو	مُو
نا	نِی	نِی	نُو	نُو
ها	هِی	هِی	هُو	هُو
وا	وِی	وِی	وُو	وُو
یا	یِی	یِی	یُو	یُو

به	په	ته	ثه	جه
چه	حه	خه	ده	ذه
ره	ژه	سه	شه	صه
ضه	طه	عه	غه	فه
قه	قه	که	گه	له
مه	نه	هه	وه	یه

ه علامتِ زیره نایی خوندن

دو حرف و یک هجاء

زبر		زبر	
سفیک	کران	سفیک	کران
آفْ	آفْ	برْ	بارْ
پرْ	پارْ	تبْ	تابْ
جم	جامْ	چکْ	چاکْ

حَلْ	حال
دَفْ	داف
زَرْ	زار
سَمْ	سام
صَدْ	صات
عَنْ	عار
فَلْ	فال
قَزْ	قاز
گَفْ	گاف
نَفْ	ناف
وَهْ	واه

خَفْ	خاف
رَزْ	راز
ژَرْ	ژار
شَشْ	شاش
طَقْ	طاق
عَبْ	عاب
غَرْ	غار
گَلْ	گال
مَرْ	مار
هَدْ	هات
يَلْ	ياك

زير		
سفيك	اورته	كران
اِنْ	اِيْنْ	اِيْنْ
بِسْ	بِيسْ	بِيسْ
بِرْ	بِيرْ	بِيرْ
جِرْ	جِيرْ	جِيرْ
دِرْ	دِيرْ	دِيرْ
چِتْ	چِيتْ	چِيتْ
چِكْ	چِيكْ	چِيكْ
حِكْ	حِيكْ	حِيكْ
خِرْ	خِيرْ	خِيرْ
دِزْ	دِيزْ	دِيزْ
رِزْ	رِيزْ	رِيزْ
زِيقْ	زِيقْ	زِيقْ
ژِنْ	ژِينْ	ژِينْ

پيش		
سفيك	اورته	كران
اُنْ	اُونْ	اُونْ
بُزْ	بُوزْ	بُوزْ
پُرْ	پُوزْ	پُوزْ
جُنْ	جُونْ	جُونْ
تُبْ	تُوبْ	تُوبْ
چُكْ	چُوكْ	چُوكْ
حُتْ	حُوتْ	حُوتْ
حُبْ	حُوبْ	حُوبْ
خُنْ	خُونْ	خُونْ
دُزْ	دُوزْ	دُوزْ
رُزْ	رُوزْ	رُوزْ
زُرْ	زُوزْ	زُوزْ
ژُرْ	ژُوزْ	ژُوزْ

499

سِلْ سِيلْ سيل	سُكْ سُوكْ سُوكْ
شِرْ شِيرْ شِير	شُور شُوزْ شُورْ
طِرْ طِيرْ طِير	طُق طُوقْ طُوقْ
عِلْ عِيلْ عِيل	عِزْ عُوزْ عُوزْ
غِكْ غِيكْ غِيك	غُلْ غُولْ غُولْ
فِلْ فِيلْ فِيلْ	فُلْ فُولْ فُولْ
قِرْ قِيرْ قِيرْ	قُلْ قُولْ قُولْ
كِرْ كِيرْ كِيرْ	كُرْ كُورْ كُورْ
گِرْ گِيرْ گِيرْ	گُرْ گُورْ گُورْ
لِكْ لِيكْ لِيكْ	لُرْ لُورْ لُورْ
مِرْ مِيرْ مِيرْ	مُرْ مُورْ مُورْ
نِرْ نِيرْ نِيرْ	نُرْ نُورْ نُورْ
نِفْ نِيفْ نِيفْ	نِكْ نُوكْ نُوكْ
هِنْ هِينْ هِينْ	هُرْ هُوزْ هُوزْ

وِلْ	وِيلْ	وِيلْ	وُلْ وُولْ وُولْ
يِكْ	يِيكْ	يِيكْ	يُنْ يُونْ يُونْ

سه حرف ويك هجاء

اَهْد	بَخْتْ	چَرْخْ	حَشْتْ	خَرْجْ
خَرْجْ	جَرْد	زَخْف	مَشْكْ	پَشْكْ

هَپ

بِرْكْ	نِرْپْ	چِلْمْ	دِرْپ	زِرْق
دِنْدْ	كِرْم	سِشْكْ	لَحْدْ	هِرْچْ

وِرْد

بُرْجْ	حُكْمْ	فُكْر	كُرْتْ	خُرْتْ
مُشْتْ	كُلْ	خُرْج	كُنْجْ	قُرْچْ

كُنْكْ

500

آسك باسك پارس راست ماست
بيست سيرت شيرت چيرت ميرك
سيك بوست پوست دوست خورت
گورت گوشت
خون دور شوق فوت حيف گور
عور حوش كوش
حيف دين زيت عيب
غيب قيد ميل

لفظ شد

رب خط بر قد سد شد
عد

لفظ همزه اليف

أدب إذن سؤال قرأن مؤمن
رؤيت

« اوى » علامت حركه نه
لفظ دوهجائى

باران پالان تالان رازان شادان
كالان قالان كاغان
كاران

بران براز تباه دلاور صراف
دمان قدار كمال
طلاق

تفاق خراب زراق
سلاق فراق كراس
مراز

قلات كلاف كلان
خناق

بدن دبر خنك كلك كلم

تِفِكْ سِقِيكْ شِمِكْ
قِرِكْ كِجِكْ سِرِكْ

چِچِكْ زِنِكْ

سَرِكْ طَرِكْ كَرِكْ سَلِكْ
قَتِكْ شَكَرْ سَرِكْ مَمِكْ

پِيكْ

پَالَه تَاوَهْ خَاشَه مَاشَه
سَادَه كَاوَه پَاچَه مَالَه

پَرَه مَنَه دَقَه شَپَه
چِرَه شَلَه قِرَه كَرَه

كَلَه

اَتِى بَرِى دَقِى كَفِى گِيَ
تِلِى كِرِى مِرِى شِلِى تِرِى

پِيزْ تَلِيسْ حَقِيقْ غَرِيبْ حَكِيمْ
بِرِين جِرِيتْ فِرِينْ كِرِينْ شِرِيكْ

خُلِيكْ كِرِيكْ

آقِسْ پَاخِرْ قَالِكْ كَالِيكْ بَاوَرْ
بَاجِيكْ تَاجِيكْ پَاخِيلْ پَاشِيقْ اَشِيقْ

كَادِينْ

طَنُورْ قَبُولْ كَفُوكْ هَقُورْ مَلُوكْ
بِلُورْ پِجُوكْ دِرُوفْ كِلُورْ كِرُوفْ

طُلُوعْ غُرُوبْ

پُوخِكْ شُونِكْ طُولِكْ كُوخِكْ گُومِكْ

پُوخِينْ دُوخِينْ

بِيرُوفْ پِجُوكْ چِيرُوكْ
تِيرِكْ تِيزِكْ كِيرِكْ مِيرِكْ

شِيرِزْ شِيرِينْ

آرقاسن برواز كردان مرغان
شرموك آچيلك

پيره زن نيره موك شيره ميز
لآرپيكان كورنكان بيرازا
برابر قطره

كرنك كيفزآل كيقوشدك
دندك چلتوك پتتوك چاقنوك

"لفظة عجائبي"

سرميه كرميان مسلمان بتتوته
جندره عربيه تخترمه
كلبتان غربانه شيطاندن

عبارة

خدي عليمه — پرپيزمبه هندك بزه
ثواب بكه — زحف كودارى بكه
كنه مكه — مبروق كامل وعاقل به
هيچ مه بز — رحت دونه
ليبز بكه — درس بخونه
روزى بكز — زمان كرمانجى هوبه
خير بكه — دى واب خوحظ بكه
دل كسك مهله — زى خبر وان درمكفه
كارى مكه — بختيار يادوعالم دخوندن
زمزنا نوا حرمت بكه — ونقيسا ند بنايه
دست وان وا موسه — بى قان تشتك نابه
ادب هين به — دياخوزى اقه به جين لورا
حسودى مكه — محتاولات زايمانيه

عِبَارَه

دِرُوْمَه بِيْزْ نَزَانِى كَلَكْ عَارَه
خَرَابِ مَكَّه بِه جَنَّتِ خُوْرِى خَلَاصْ كَدْ

اَبْجَدْ هَوَزْ حُطِّى كَلَمَنْ سَعَفَصْ
قَرَشَتْ ثَخَذْ ضَظَغِلًا فَتَبَارَكَ اللّٰهُ
اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ
رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ
بِالْخَيْرِ
رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا وَفَهْمًا وَلَا تَزِدْنِى ظُلْمًا
وَجَهْلًا
اَلتَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ الصَّلَوٰتُ الطَّيِّبَاتُ
لِلّٰهِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِىُّ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ
وَبَرَكَاتُهُ اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ

الصَّالِحِيْنَ اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ
اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ
اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ
كَمَا صَلَّيْتَ وَسَلَّمْتَ وَبَارَكْتَ
وَرَحِمْتَ وَتَرَحَّمْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيْمَ وَعَلٰى
اٰلِ اِبْرَاهِيْمَ فِى الْعَالَمِيْنَ رَبَّنَا اِنَّكَ
حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ
اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَ
رُسُلِهٖ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبِالْقَدْرِ خَيْرِهٖ
وَشَرِّهٖ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى
وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ حَقٌّ اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰهَ
اِلَّا اللّٰهُ وَاَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهٗ وَرَسُوْلُهٗ

اِنِّى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذِى فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ

حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُلْ إِنَّ صَلَاتِي
وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا
أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ

" قُنُوت "

اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ وَعَافِنِي فِيمَنْ
عَافَيْتَ وَتَوَلَّنِي فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ وَبَارِكْ لِي فِيمَا
أَعْطَيْتَ وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ إِنَّكَ تَقْضِي
وَلَا يُقْضَى عَلَيْكَ وَإِنَّهُ لَا يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ

وَلَا يَعِزُّ مَنْ عَادَيْتَ تَبَارَكْتَ رَبَّنَا
وَتَعَالَيْتَ نَسْتَغْفِرُكَ وَنَتُوبُ إِلَيْكَ
وَصَلَّى اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ

" رجا "

بهايي ڤي ڤربوطبع كرنا كتب كرماجانه

لپي ڤي قرائت وصرف ونحو زمان كرمانجي
ڤي دي طبع ببه . فقط

ام محتاج آري كرينه يي آري كرن
تشتك نابه . هيڤيامه غيرت وجوامريا
كرماجانه
مقصد امه ڤ زاروك كرماجانزا نشانا ئاريا
علم وهنريه

كتبه موسى عزمي الكردي

تمت
١٣٢٥
م

505

III. KESİM

Mehmet Bayrak

KÜRDOLOJİ YAZILARI

I

ALMAN EMPERYALİZMİNİN TÜRKİYE İLE KÜRDİSTAN'A GİRİŞİ VE ZİYA GÖKALP

Ortadoğu'da Alman Koridoru

Alman emperyalizmi, tıpkı güçlü ve genç bir etobur hayvan gibi, sömürgelerin paylaşılmasından kendini atlatılmış, yoksun bırakılmış hisssediyordu. (...) Alman emperyalizmi yitirdiği zamanı kazanmak çabasına girişti. İlk kurbanlarından biri Osmanlı İmparatorluğu oldu.

Osmanlı Devleti, Alman kapitalistlerinin önemli bir demiryolu yapmalarına izin vermişti. Daha sonra Bağdat Demiryolu adını alan bu hat, Küçük Asya ve Bağdat'tan geçerek İstanbul Boğazı'nı Basra Körfezi'ne bağlıyordu.

Berlin'i Basra Körfezi'ne bağlayan Bağdat Demiryolunun ekonomik ve politik bakımdan çok özel bir önemi vardı. Demiryolunun yapımı, büyük miktarda lokomotif, vagon ve ray siparişleri alan Alman sanayicilerine önemli kârlar sağlıyordu. Yapım girişimine yatırım yapmış olan Alman bankacılarına da büyük çıkarlar vaadediyordu. Bağdat Demiryolu, Alman emperyalistlerinin Doğu'da yapmayı düşündüklerini kolaylaştırıyordu. Osmanlı Devleti, bir süre sonra tamamen Alman etkisi altına girdi. (...) Alman sermayesinin Osmanlı topraklarına girmesi, Alman etkisinin Basra Körfezi'ne kadar uzanmasının Hindistan'daki İngiliz egemenliğini doğrudan tehdit ettiğini gören İngiltere'yi çok endişelendiriyordu".(1)

1. N.Y. Yeliseyeva: **Yakın Çağlar Tarihi**; Konuk yay. İst. 1975. s. 285.

Yelisevcya'nın 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Almanya'nın dış politikasını yansıtan bu sözleri, Almanya'nın değil, öteki kapitalist-emperyalist Avrupa ülkelerinin Ortadoğu politikasını, başka bir deyişle *Asya üzerindeki mücadelesini* de son derece özlü biçimde veriyor.

Aslında, gerek konuya ilişkin resmi belgeler gerekse bu alandaki yarı-resmi yayınlar, söz konusu ülkelerin emperyalist amaçlarını yoruma yer vermeyecek ölçüde açıklıkla ortaya koyuyor.

Sözgelimi, Alman Büyükelçisi *Marschalla von Bieberstein, Başbakan Hohenlohe Schillingsfürst'e* gönderdiği 3. 1. 1899 tarihli raporda şunları söylüyor: *"Ticaretimize yönelik yeni bir tehlike söz konusudur. Şimdiye kadar bizim ürünlerimizi satın alan çeşitli ülkeler, ekonomik yönden gelişmeler sonucu bu ürünleri kendileri üretmeye başlamışlardır. Bu tehlikeye karşı alınacak bir önlem vardır, o da yeni pazar olanakları sağlayacak bölgelerin oluşturulmasıdır. (...) İşte bu amaç için demiryolu yapımı sadece en etkili değil, aynı zamanda en kazançlı araçtır. Demiryolu yapımıyla demiryolu inşaatında kullanılacak malzemenin Alman endüstrisinden sağlanması bir yana, demiryolunun geçtiği bölgelerin pazara bağlanması, önceliğin Alman ticaretine geçmesini sağlayacaktır."*(2)

Aynı konuyu içeren ve bu mücadelede taraf olan -Rosa Luxemburg'un deyimiyle- "Alman emperyalizminin resmi sözcüsü Paul Rohrbach'ın "Hatt-ı Saltanat"ı da, hem doğrudan gözlemlere dayanması hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda bir 'Alman Koridoru' açan Anadolu-Bağdat Demiryolu çevresinde sürdürülen emperyalist mücadeleyi önemli ölçüde açımlaması bakımından büyük önem taşıyor.(3)

Hatt-ı Saltanat, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ilişkilerinin doruk noktasına vardığı bir dönemde önce Almanya'da, ardından da İstanbul'da yayımlanıyor (1915). Aslında Ebubekir Hazım Tepeyran'dan öğrendiğimize göre, bilinçli olarak çevirtiliyor ve yayımlatılıyor. Buna şaşmamak da gerekiyor, çünkü Rohrbach, aynı zamanda Osmanlı'yı, Alman militarizminin kucağında savaşa sokan diplomasinin de öncülüğünü yapıyor. Aynı kişi, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında 1914'te yayımlanan "Savaş ve Alman Politikası" adlı kitabında da, Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun ekonomik ve askeri açıdan yükleneceği rolü açıkça ortaya koyar. Bakın ne diyor Rohrbach:

"Her yandan haris komşularla çevrili olan Türkiye'nin, kendine dayanak olarak, Doğu'da toprak çıkarları olmayan bir devleti araması, eşyanın tabiatı gereğidir. Bu ülke Almanya'dır.

---

2. Dr. Murat Özyüksel: **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**; İst. 1988 (kapak yazısı).
3. Paul Rohrbach: **Hatt-ı Saltanat: Bağdat Demiryolu**; İst. İfham Matb. 1331 (M. 1915).

Bize gelince, Türkiye'nin ortadan kalkmasından büyük zarar göreceğiz. Eğer Türkiye'nin mirasçıları İngiltere ve Rusya olursa, bu yolla her iki devletin gücünün önemli ölçüde genişlemesi kaçınılmazdır. Eğer Türkiye, bize önemli bir parça düşecek biçimde paylaşılsa bile, bu bizim açımızdan güçlüklerin sona ermesi anlamına gelmeyecektir. Çünkü Rusya, İngiltere ve bir anlamda Fransa ile İtalya bugünkü Türk topraklarına komşudurlar. Karadan ya da denizden veya her iki yoldan birden kendi paylarına düşen toprakları işgal edebilirler ve savunabilirler. Buna karşılık biz, Doğu ile doğrudan her türlü ilişkiden yoksunuz. Bir Alman Anadolusu'nun ya da bir Alman Mezopotamyası'nın gerçekleşmesi, ancak en azından Rusya, dolayısıyla Fransa bugünkü siyasal amaç ve düşüncelerinden vazgeçerse mümkün olacaktır, yani bu, önce Dünya Savaşı'nın sonucu Alman çıkarlarına uygun bir biçimde belirlenirse gerçekleşebilecektir."(4)

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısı ile 20. yüzyıl başları, Batılı emperyalist ülkelerin üleşim-paylaşım kavgaları, silahlı bir kapışmanın titreşimlerini taşıyan bir dönemdir. Bu üleşim-paylaşım mücadelesinin yoğunlaştığı yerlerden biri de, genelde tarihi İpek Yolu'nun toprakları üstünde bulunduğu Osmanlı Devleti, özelde, zengin petrol yataklarına ve verimli Mezopotamya topraklarına sahip Kürdistan'dır.

Bu aşamada tarihi deve kervanları yerini modern ulaşım araçlarına, trenlere bırakmaktadır. İngiltere ve Fransa ulaştırma ve madencilikte, daha önce önemli kazanımlar sağlamışlardır. Almanya, bu konuda kendisini geç kalmış saymakta ve öteki sömürgecilerin henüz ulaşamadıkları alanlarda Osmanlı ülkelerinin zenginliklerinden yararlanmak için yoğun bir kampanya başlatmaktadır. *"Anadolu'nun ve özellikle Mezopotamya'nın zenginlikleri Alman yatırımcıların ilgisini çekmekteydi. Ancak buralara kadar uzanabilmek için temel bir yatırımın yapılması gerekiyordu. Ve Bağdat-Basra'ya kadar uzanacak demiryolu projesi böylece tarih sahnesine çıktı.*

İmparatorluk Almanyası sıcak denizlere, etkisi altına aldığı Osmanlı ülkelerinden geçireceği demiryoluyla inmeyi planlıyordu. Politikacılar, kitle kuruluşları, tabii bu kârlı işin hesabını tutmuş olan işadamları ve ordu, yüzyılın teknik harikası saydıkları bu demir yolunun Almanya'nın candamarı olacağı düşüncesinde birleşiyorlardı". (5)

İşte, Alman emperyalizminin resmi sözcüsü konumundaki Rohrbach, bu mücadeleye düşünsel ve eylemsel planda doğrudan katılanlardan biridir. Yazar bu doğrultudaki Alman

---

4. Paul Rohrbach'ın *"Der Krieg und die deutsche Politik"* (Savaş ve Alman Politikası), Dresden-1914 adlı kitabından aktarılarak Rosa Luxemburg: *"Alman Emperyalizminin Harekât Alanı: Türkiye"* adlı yazısı. Bkz. Lothar Rathmann: **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**; Gözlem yay. İst. 1976.
5. İlber Ortaylı: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**; Kaynak yay. s. 151-152, İst. 1983, s. 87.

girişimlerine haklılık kazandırmak için, yeni yazıya henüz kazandırılmayan **Hatt-ı Saltanat** kitabının daha girişinde şöyle diyor: *"Her ne sebepten olursa olsun Bağdat teşebbüsü aleyhinde bulunup da bunu çürütmeye azmetmiş olanlar ile teşebbüs-i mezkûr hakkında Osmanlılar nezdinde inşası ile Anadolu ve Irak kıtaatına Alman ehl-i müstamere (göçmenler) sevki meselesi arasında şiddetli iritbat mevcut olduğu yolundaki iddia gariptir"*(6)

Bilindiği gibi Almanlar'ın yol güzergâhına Alman göçmenler -bir söylentiye göre de Yahudiler- yerleştirme önerisi, II. Abdülhamit tarafından kabul edilmez.(7)

Rohrbach, Anadolu-Bağdat Demiryolu düşüncesinin ilk kez nasıl oluştuğunuysa şöyle açıklıyor: *"Anadolu'nun, Alman kavminin faaliyet-i isti'mâriye (imar etme, modernleştirme) ve temayulat-ı ittisa- cuyanesine (genişleme) arayış ve eğilimlerine vâsi ve müsait (geniş ve uygun) bir zemin teşkil edebileceği fikri ilk defa olarak bundan yarım asır evvel Hale Darülfünûnu muallimlerinden (Ludvig Ravs) nam zat tarafından Asya-yı Osmânî'ye icra ettiği bir seyahat-ı tetebbüye akabinde meydana konmuştur."*(8)

Burada dikkati çeken iki nokta var. Birincisi, Almanya'nın bu alandaki yayılma tasarısının 19. yüzyılın ortalarına dayandığı; ikincisiyse yayılma amacını onarım ve modernleştirme sloganlarıyla perdeleme... Oysa, Rosa Luxemburg'un deyişiyle "Almanya'nın üstlendiği Osmanlı devletini 'yeniden canlandırma' işlevinin, bir cesedi ince bir işçilikle mumyalamaya çalışmaktan başka bir şey olmadığı" ve "Küçük Asya köylülüğünün 'barışçı' yoldan tümüyle harap edilmesini" getirdiği ortadadır (aynı yazı, s. 148, 152).

Alman yetkili, öteki ülkelerin Anadolu ve Yakın Doğu'dan çoktan beri yararlandıklarını, oysa Almanya'nın "Şark'da menafi-i ciddiye (ciddi yararlar) temin ve peyda edeli" ancak birkaç senc olduğunu, adeta hayıflanarak vurguladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor: "Şark ahvali hakkında her ne vakit bir mübahese açılsa mecra-yı kelâmı derhal *müstemlekât* (sömürgecilik) meselesini intikal ettirmekten kendilerini alamıyorlar." Rohrbach, kendilerinin Osmanlı Devleti üzerinde büyük bir nüfuz kurdukları ve *"tesis-i müstemlekât nazariyesi"* izledikleri yolundaki görüşlere de karşı çıkmaya çalışıyor ve "Hükümet-i Osmaniye ile münasebat-ı dostane tesis etmekten başka emelleri bulunmadığını" öne sürüyor.

İngiltere'nin dış politikasında Şark-ı Karib'in (Yakın Doğu) en önemli yeri tuttuğunu belirten yazar, Almanya'nın ekonomik yaşamının kesintisiz ve zorunlu olarak giderek gelişip genişlemekte olduğunu açıklıkla vurguladıktan sonra, "bu hareketi durdurmak, hiç kimsenin yed-i iktidarında (elinde) değildir" diyor.

---

6. P. Rohrbach: Hatt-ı Saltanat.
7. Tahsin Paşa: Abdülhamit-Yıldız Hatıraları, İst: 1931, s. 80, 86.
8. Hatt-ı Saltanat, s. 8.

Güzergâh Halklarındaki Yansıması

Alman emperyalizminin resmi sözcüsü Rohrbach Ortadoğu üzerindeki emperyalist mücadeleyi birçok yönüyle -elinde olmadan- aydınlatırken; bu yöredeki halkların sosyal yaşayışları ve demiryolu yapımı sırasında karşılaşılan kimi olaylar konusunda da ilginç bilgiler veriyor. Aslında Alman-Osmanlı işbirliğinin, Osmanlı'nın bütün ülkelerinde aynı ölçüde kabul görmeyeceğini her iki devletin yöneticileri de biliyor önceden. Nitekim Bismark, Abdülhamid'den demiryolu imtiyazını alınca işi sürdürecek Alman yatırımcıları şöyle uyarıyor: "Yatırım yapabilirsiniz, ama kanunun olmadığı Doğu ülkelerinde hiçbir güvenceniz yoktur. Bu güvenceyi de bizden beklemeyin, riski kendiniz göze alın."

Gerçi Alman İmparatorluğu'nun, temsilcilerini riske atması düşünülemezdi, nitekim kısa bir zaman sonra bütün gücüyle onlara destek oldu ve Birinci Dünya Savaşı'na girmekten de çekinmedi.

Almanlar'ın demiryolu aracılığıyla Doğu'ya açılma mücadelesi verdiği sırada en çekindiği gücün Kürtler olduğu anlaşılıyor. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1898 yılındaki Doğu yolculuğu sırasında Kürtler'e hoşgörünmek için Şam'da *Selahaddin Eyyubî*'nin mezarını ziyaret etmesi ve burada Osmanlı padişahının ve tüm Müslümanlar'ın koruyucusu olacağına gösterişli bir biçimde yemin etmesi bu açıdan ilginçtir.(9)

Bilindiği gibi, Osmanlılar'ın Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve bu savaşın *"Harb-ı Mukaddes:* Kutsal Savaş" ilan edilmesi, birçok aydın gibi -örneğin Tevfik Fikret- yol güzergâhındaki birçok halk tarafından da hoş karşılanmamıştı. Nitekim *Liman von Sanders, Bronzart ve Toveney* gibi Alman yetkililerin "Cihad, Osmanlı memleketinde ve hariçte ne gibi tesirler yapabilir?" sorusuna, Osmanlı yetkililerce şu cevap veriliyor: "Osmanlı *Türkleri* Cihad (kutsal din savaşı) ilan edilmiş veya edilmemiş hiçbir fedakârlıktan çekinmezler. Fakat henüz askeri inzibata alınmamış olan yerlerimizdeki *Kürtler ve Araplar*'a gelince, onlar da Cihad ilan edilmiş veya edilmemiş hiçbir fekakârlığa yanaşmazlar! Memleket haricine gelince, ya duymazlar ya anlamazlar veya harekete gelmezler!".(10)

Rohrbach'ın "Hatt-ı Saltanat"ı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu-Bağdat Demiryolu güzergâhında yaşayan halklar ve *Aşiret* (Hamidiye) *Süvari Alayları*'nın Almanlar'a karşı tutumları konusunda da -bilinen yaklaşımıyla- ilginç bilgiler sunuyor. Örneğin Aşiret Süvari Alayları'nın kuruluş nedenlerini şöyle açıklıyor: *"Kürtler'in askeri kabiliyetlerinden ve cengâverliklerinden istifade etmek hevesine düşen Abdülhamit, Rusya'da mevcut Kazak*

9. Bu konuda bkz. Luxemburg, aynı yazı ve Cemal Kutay: **Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi.**
10. C. Kutay: aynı eser, cilt: 18, s. 10239.

alaylarını andıran ve Hamidiye Alayları diye anılan Kürt efradından mürekkep birtakım askeri kıtalar vücuda getirmiştir"[11]

Alman resmi politikasının tipik bir temsilcisi olan Rohrbach'ın güzergâhtaki Kürtler'le ve Araplar'la başı hoş değildir. O, hat güzergâhındaki Aşiret Reisi ve Süvari Alayı Komutanlarından *Viranşehirli İbrahim Paşa* (Millî aşiret reisi) ve *Cizreli Mustafa Paşa*'yı özellikle eleştirerek, bunların bölgedeki geri kalmışlığın başlıca nedeni olduğunu savunuyor. 1903'te Bağdat projesinin ilk bölümü sayılan ve yapımına başlanan Konya-Ereğli hattı için, Konya, Halep ve Urfa âşârına el konduğunu ve bu vergilerin tahsili için bölge halkına büyük eziyetler verildiğini unutur görünen Alman yazar, kendileriyle zaman zaman çelişen aşiret ileri gelenlerini şiddetle suçluyor ve bu bölgeyi uygarlık çerçevesine almanın ancak bu gibi "haydutların *sanat-ı mel'unesine"* son vermekle mümkün olabileceğini söylüyor (s. 63). (Ebubekir Hazım Tepeyran anılarında, Rohrbahch'ın bu konudaki görüşlerini aktarırken, ondan da ileri giderek 'sanat' sözünü 'saltanat'a dönüştürüyor).[12]

Ziya Gökalp'in Tutumu

Alman emperyalizminin yedeğinde *"Turan"* yaratma çabasına giren İttihat ve Terakki Fırkası'nın Diyarbakır'daki temsilcilerinden biri olan *Ziya Gökalp*'in da Rohrbach'la aynı görüşü paylaştığı anlaşılıyor. Ziya Gökalp, daha 1908 yılında Millî Aşireti Reisi İbrahim Paşa'yı "şakî" olarak nitelendirir ve Diyarbakır'da kendisinin de içinde bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti adına şiddetli biçimde yerer. İlk kitabı *Şakî İbrahim Destanı"* söz konusu Cemiyet tarafından yayımlanır.[13] Estetik açıdan zayıf olan bu destanda, Aşiret Süvari Alayı Komutanlarından Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa özne alınarak; birinci bölümde bu alayların kuruluşu, ikinci bölümde İbrahim Paşa'nın Alay Komutanlığından önceki ve sonraki durumu, üçüncü bölümde kendisinin başlarında bulunduğu Diyarbakır eşrafının İbrahim Paşa'yı protesto etmek için Telgrafhaneyi basması (1907).[14], dördüncü bölümdeyse İbrahim Paşa'nın mücadelesi ve İttihat ve Terakkiciler'ce tasfiye edilmesi anlatılır.

Destanın tümünü aktarmaya yerimiz elvermediği için, İttihat ve Terakki örgütü ile

---

11. Aşiret Süvari Alayları için ayrıca bkz.
    a) Bayram Kodaman: *"Hamidiye Hafif Süvari Alayları - II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri"*. İst. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı: XXXII, Mart 1976.
    b) Bayram Kodaman: **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**; İst. 1983.
12. Ebubekir Hazım Teperyan: **Canlı Tarihler - Hatıralar I**; İst. 1944, s. 320.
13. Ziya Gökalp: **Şâki İbrahim Destanı: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Diyârbekir Merkezi Menfaatiine Tabedilmiştir**, Diyarbekir, 1324 (1908).
14. Hz. Zafer Kars: Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinede Anadolu; İst. 1984.

kimi eşraf'ın bu olguya yaklaşımını yansıtması amacıyla birinci bölümden bir kesit vermekte yetiniyoruz:[15]

Şâkir Paşa Rusiya'da kalmıştı.
Kazaklar'ı görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürd-alayı fikrine

Kürd kavmini benzeterek Kırgaz'a
Bu hulyâyı beğendirdi Yıldız'a
Buldu bir er, işi verdi erine

Zekî Paşa dört el ile sarıldı
Recep Paşa olmaz dedi darıldı
Yazmam dedi ben Kürtler'den bir atlı

Aşiretler Erzincan'a gittiler
Üçer-dörder alay teşkil ettiler
Haydudların oldu eli berât'lı

Berho Ağa iki alay yazarak
Padişah'tan aldı ferman ve bayrak
Hâin Kanco oldu ana sancakdâr

Azimet Bey olup akıl-hocası
İlerledi bu aşiret kocası
Yavaş yavaş oldu büyük bir serdar

Bu ülkeden emniyyeti kaldırdı
Bir nâhiye bırakmadı saldırdı
Diyârbekir'in geri döndü tâli'i

Koydu Dirik, Siverek'de Çovan'da
Üç Osman'ın her üçünü husranda
Ancak biraz karşıdurdu Diri'î

Berazî'yi, Aneze'yi dağıttı
Seller gibi Şamnıar (Şemir) kanı akıttı
Mızrak dikti Karakeçi yurduna
.....

Aşiret Süvari Alayları, Millî Aşireti Reisi İbrahim Paşa olayı ile Gökalp'ın Destanı başlıbaşına bir inceleme konusudur.

Sonuç

Özetle diyebiliriz ki, bilinenlerin ötesinde, Rohrbach'ın Hatı-ı Saltanat'ı, Alman çıkarlarını savunan bir bakış açısıyla da yazılmış olsa, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında emperyalist devletlerin *'Asya üzerindeki mücadelesi'* ve Türkçüler'in bunlara *çanak tutması* konusunda bize ilginç bilgiler sunuyor. Özellikle İslâmcıların ve Türkçülerin, Alman emperyalizminin yedeğinde başka halkların ulusal-demokratik haklarını hiçe sayarak nasıl büyüme çabasına girdiklerini ibretle görüyor insan. Hele Mehmet Âkif gibi İslâmcı bir şairin, Almanya gezisi sonrasında bir 'Alman propagandisti' olarak ortaya çıktığını gördükten sonra... Öte yandan 'Asya üzerindeki mücadele'nin özünü, sonradan başka halklar arasında paylaştırılan petrol kaynaklarının oluşturduğunu da açık-seçik gözlemliyoruz... Yani bu anlamda değişen fazla bir şey yok...[16]

(*Özgür Gelecek*, Aralık, 1933)

---

15. Fevziye Abdulah Tansel: **Ziya Gökalp Külliyat-ı, Şiirler ve Halk Masalları**, TTK yayını, 2. bas. 1977 s. 299-311 (metin) ve 370-375 (notlar).

16. Bu konunun ilginç yayınlarından biri de Hans Rohde: Asya İçin Mücadele/Şark Meselesi, ask. Matb. Yay. 1932. (Özgür Gelecek, Aralık-1988).

II

NAZIM HİKMET VE TÜRK-KÜRT HALKLARININ KARDEŞLİĞİ(*)

"Dünyanın öteki ucundaki halkların ulusal kurtuluş mücadelelerine şiiriyle katkıda bulunan Nazım Hikmet'in, burnunun dibindeki Kürt halkının ulusal demokratik hakları için verdiği mücadeleyi görmemesi büyük bir çelişki ve onun en kadük yanıdır. Bu durum, onun toplumcu mücadelesine ve şiirine gölge düşürmektedir..."

İşte, özellikle Kürt aydınlarının büyük şair Nazım Hikmet'e yöneltikleri başlıca eleştiri... Evet, gerçekten bu eleştirinin birçok haklı yönleri vardı. Çünkü o, birkaç küçük değinmeden öte bu halka ilişkin doğrudan birşey yazmamıştı. Ancak, dünyanın öte ucundaki halklara bile uzanan Nazım, gerçekten Kürt halkını görmezlikten mi gelmişti?...

Büyüklüğü Tartışılmayan Şair ve Ulusal Kurtuluş Savaşları

Büyüklüğü hemen hiç kimse tarafından tartışılmayan şairlerden biri Nazım Hikmet. En güzel kavga ve aşk şiirlerini yazan O; *Şeyh Bedreddin Destanı* ile Osmanlı dönemindeki halk hareketlerini şiirleştiren O; *Kuvâyı Milliye* destanıyla Anadolu'daki milli mücadeleyi, *Memleketimden İnsan Manzaraları* ile Anadolu halkının ilginç yaşam serüvenini en güzel şiirleştiren yine O'ydu... Nazım Hikmet, bunlarla da yetinmemiş *Afrika'dan Uzak Asya'ya* dek çeşitli halkların ulusal kurtuluş mücadelelerini de özlü ve çarpıcı biçimde şiirine yansıtmıştı.

"Jokondi İle Si-Ya-U" Ya da Çin Kurtuluş Savaşı'nın Destanı

Sözgelimi 1929'da yayımlanan "Jokondi ile Si-Ya-U"da Çin kurtuluş savaşını işlemişti. Si-Ya-U, Nazım'ın Moskova'dan Çinli yurtsever arkadaşı, Jokond ise onun sevgilisidir:

(.....)

Bugün Çinlim

*. Bu yazının bir özeti "2000'e Doğru" dergisinin 31 Temmuz1988 tarihli 32. sayısında yayımlandı.

gözbebeklerimin

içinde durdu;

ve sordu:

"Tanklarının kırk ayaklı tekerlekleriyle,

pirinç tarlalarımızı ezenler

şehirlerimizde

cehennem imparatorları gibi gezenler:

SENİN

seni YARATANIN nesli mi?"

(.....)

Jokond'u

düşman elinde

bir şehrin kapısından

gece-gizlice çıkarken gördüm:

onu, süngülerin çalıştığı bir kapışmada bir Britanya zabitinin

gırtlağını sıkarken gördüm.

Nazım'ın yurtsever arkadaşı Si-Ya-U, kurtuluş savaşı içinde işbirlikçi Çan Kay Şek döneminde başı vurularak öldürülür.

Jokond'un kollarına üç adım kala

yetişti Çan-Kay-Si'nin cellâdı.

Parladı

pala...

Kesilen bir et kırılan bir kemik sesi.

Yuvarlandı ayağının dibine

kana bulanmış sarı bir güneş gibi

Sİ-YA-U'nun kellesi...

"Benerci Kendini Niçin Öldürdü"
Ya da Hindistan Kurtuluş Savaşı'nın Destanı

Nazım, 1932'de yayımladığı "Benerci Kendini Niçin Öldürdü" adlı manzum-hikâyesinde de, İngiliz emperyalizmine karşı ulusal bağımsızlık için savaşan Hintliler'in serüvenini anlatır. Benerci de, Sİ-Ya-U gibi, Nazım'ın Kutv Üniversitesi'nden tanıdığı bir arkadaşıydı. Yirminci yüzyıl, halkların ulusal kurtuluş savaşlarıyla açıldığı için de ülkesine koşar.

(.....)

Mevzubahs gencin

isimi: BENERCİ

Kendisi aslen Hintli olup

maskatı resi DELHİ'dir...

Dostlarının nazarında tam

adam,

düşmanlarının indinde azgın bir delidir,

ve Britanya polisinde künyesi şüphelidir

Halkının haklı mücadelesinde *"adı bir bayrak gibi dalgalanan"* Benerci, günün birinde mücadeleye zarar vermemek için kendini feda edip intihar eder.

Öte yandan Nazım, *"Bir Hintlinin Ağzından"* başlıklı şiirinde de, sömürgeci güçlerin Asya'nın bu parçasındaki baskı, yağma ve zulümlerini yansıtır ve insanları sömürgeciliğe karşı mücadeleye çağırır:

(.....)

Ben,

24 saatte 24 saat çalışan,

sarı kemikli sırtında

kırbaç izleri nasırlaşan

milyonların

evlâdıyım...

Ben onların

doludizgin feryadıyım...

(.....)

Şimale akan rüzgârlarla aştım

Asya'nın yollarını,

ulaştım

sana.

Haydi, tezol durmasana!..

Gözlerime nur ver...

Kafama şuur ver...

Ordakiler

bekliyor beni....

"Taranta Babu'ya Mektuplar"

Ya da Afrika Ulusal Kurtuluş Savaşları

Nazım, 1935'de yayımladığı *"Taranta Babu'ya Mektuplar"da da,* Habeşistan'dan giderek Afrika'nın siyah halklarının anti-sömürgeci mücadelesini gündeme getirir.

Şair, Afrika halklarını sömüren İtalyan sömürgeciliğini ve faşizmini şöyle sergiler:

(.....)

Bir öyle şaşılası

dünya ki burası

bollukla ölüyor,

kıtlıkla yaşıyor.

Varoşlarda hasta, aç kurtlar gibi

insanlar dolaşıyor.

Ambarlar kilitli,

ambarlar buğdayla dolu...

(.....)

Habeşistanlı zenci yurtseverin karısına yazdığı mektup-şiirler biçiminde oluşturulan kitapta, faşist İtalyan kuvvetlerinin Habeşistan'a çıkarmağa hazırlanmaları şöyle anlatılır:

Ne tuhaf şey TARANTA-BABU!
Belki bu yıl Afrika'da
yağmurların dinişi,
renklerin, kokuların
gökten yere bir şarkı gibi inişi
ve güneşin altında ıslah toprağımızın
derisi tunç yaldızlı Gallalı bir kadın gibi gerinişi,
bize senin
memelerin
gibi tatlı yemişlerle beraber
ölümü getirecek.
Ne tuhaf şey TARANTA-BABU!
seni öldürmeğe geliyorlar.
Karnını deşip
barsaklarının
kumun üstünde aç yılanlar gibi kıvrandıklarını
görmeğe geliyorlar.
Seni öldürmeğe geliyorlar TARANTA-BABU,
seni
ve keçilerini.
Oysa ki, ne onlar seni tanır
ne onları sen...
Ve ne keçilerin atlanuştır
onların çitlerinden.

Kürt Aydınlarının Eleştirisi

İşte Nazım Hikmet'ten bu destanları okuyan aydınların, özellikle de Kürt aydınlarının

takıldıkları bir nokta var: Dünyanın öte ucundaki ulusal kurtuluş mücadelelerini şiirleştiren N. Hikmet, neden burnunun dibindeki halkların ulusal-demokratik mücadelelerini görmezlikten gelir ve şiirine yansıtmaz.

Bu, genelde iki nedene bağlanıyordu: 1- Türkiye Komünist Partisi'nin legal çalışma koşullarına kavuşmak amacıyla halkların ulusal-demokratik hakları konusunda Kemalist rejime yakın tutum takınması; 2- Nazım'ın bu konuda yeterince bilgilenmemiş olması...

TKP'nin Soruna Yaklaşımı

TKP'nin, 1920'de Baku'da yapılan *"Birinci Doğu Halkları Kurultayı"*'ndan sonra Komünist Enternasyonal'da Kürt hareketlerine karşı Kemalist rejime yakın bir tutum takındığı, çok zaman tartışılmış ve eleştirilmiştir. (Bu konularda *"Birinci Doğu halkları Kurultayı"* ve *"Komünist Enternasyonal Belgelerinde Kürt Milli Meselesi"* adlı kitaplarda ilginç yazılar bulunmaktadır).

TKP'nin bu tutumunda ise Sovyetler'in etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Sovyetler'in de önemli katkısıyla başarıya ulaşan Anadolu'daki milli mücadelenin birinci evresinde sosyalist güçlerin önemli işlevleri vardır. Sözgelimi bu evrede resmî ve gizli Komünist Partiler, Türkiye Halk İstirakıyûn Fırkası, Halk Zümresi, Yeşil Ordu, Bolşevik Taburu, Çerkez Ethem öncülüğündeki Kuva-yı Seyyare gibi siyasi ve askeri güçler bu mücadelede etkin görev alırken, Anadolu'da oluşan hareketi de lehlerine geliştirmeye çalışırlar. Başlangıçta bu güçlerin ve Sovyetler'in desteğine ihtiyaç duyan M. Kemal yönetimi, çelişki yaratmamaya özen gösterir. Hatta M. Kemal bu alanda Komüntern'in Türkiye temsilciliğini kurmak gibi bazı girişimlere de önayak olur. Ancak, özellikle milli mücadelenin başarı şansının kesinlik kazanmasından sonra M. Kemal yönetiminin tutumu değişir ve sırayla bu güçlerin tasfiyesine girişilir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'de boğdurulması, Çerkez Ethem'in Yunanlılar'a sığınmaya zorlanarak etkisizleştirilmesi, Türkiye Halk İstirakiyûn Fırkası'nın ve Türkiye Komünist Partisi'nin kapatılarak yöneticilerinin tutuklanması gibi gelişmeler birbirini izler.

Sol güçlerin belli bir plan dahilinde etkisizleştirilmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin, bazı başka etkenlerin yanı sıra TKP'nin yeniden legalleşmesini sağlamak amacıyla Kemalist rejimle çelişmemeye çalıştığı, bu tutumun TKP'ye de yansıdığı ve bu uğurda Kürt halkının istemlerinin gözardı edildiği, hatta zaman zaman karşı durulduğu söylenebilir.

İşte, temel etken olmamakla birlikte, bunun, Nazım'da belli bir etkisi olabileceği bir varsayım olarak kabul edilebilir.

Kıvılcımlı'nın Çıkışı

Dr. Hikmet Kıvılcımlı gibi kimi Partili aydınlar, daha 1930'larda Merkez Komitesi'ne bu konuda rapor sunma gereği duyuyorlar. Nitekim, Kıvılcımlı'nın bu konuda sunduğu "YOL" adlı raporların 6. bölümünü Şark Sorunu oluşturuyor: *"İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark).*

Dr. Kıvılcımlı, raporunda, Parti'nin bu konudaki zaafını şöyle dile getiriyordu: *"Köylü meselesini milletler meselesi ve Şark meselesi ile bağlayamamak: Takip edilecek tüm mazlum kitlelerin keşif kolluğunu tüm memleket çapında kuracak, kuvvetlendirecek ve yayacak yerde, burjuvazinin çizdiği hudutlar içinde, adeta burjuvaziden ilham alıyormuşcasına hapsetmek."*

Kıvılcımlı, işte *"Partinin bu konudaki ciddi zaafı üzerine, bu konudaki oportünizmi yoketmek ve bu meseleyi çözümlemek"* amacıyla bu raporu hazırlar.

Kıvılcımlı, özetle, Doğu'daki isyanları TKP gibi *"Kemalist reformlara karşı gerici ayaklanmalar"* olarak netilemiyor ve *"Bu meseleyi olduğu gibi görmeye ve adı ile sanı ile çağırmaya mecburuz: Türkiye'deki (Şark) meselesi ve (Şark vilayetleri) nesnesi bir milliyet davasıdır!"* diyordu (a.g.e., s. 17).

Nazım Hikmet'e Gelince...

Yukarıda da vurgulandığı gibi, TKP'nin tutumu Nazım'da belli bir etki yaratmış olabilir. Çünkü onun özellikle destan yazdığı dönem Türkiye'deki dönemleridir. Nazım'ın Kürt hareketleri konusunda yeterince bilgilenmemesine ilişkin ikinci olasılık daha zayıftır. Nazım'ın tutumunu TKP'nin yaklaşımı ile birlikte Türkiye'deki yönetimlerin uyguladığı ambargoya bağlamak belki daha uygundur.

Nitekim Nazım'ın bu konudaki kimi çalışmalarının TKP Arşivinde bulunduğu söylenmektedir. Hele yakın dostu, Kürt hareketinin öncülerinden ünlü Kürdolog Kâmuran Ali Bedirhan'a (Sorbon Üniversitesi Kürt Dili Profesörü) yazdığı, yan sütunlarımızdaki mektup, onun bu konuda hiç de duyarsız ve ilgisiz olmadığını açıkça gösteriyor. Üstelik sorunu *"Kürt ve Türk halklarının kardeşliği"* çerçevesinde ele alarak önemli bir adım atıyor.

Mektup, Kâmuran Bedirhan'ın, Yılmaz Güney'in de katkılarıyla kurulan *Paris Kürt Enstitüsü'ne* bağışlanan kitaplığındaki belgeler arasından çıkmış ve bu Enstitü'nün bilimsel dergisi *Hevi* (= Umut) nin 1. sayısında yayımlanmış. Nazım Hikmet'in Kürt sorununa bakışına önemli aydınlık getiren bir mektup. Günün birinde Nazım'a ait başka ürünlerin de ortaya çıkması olasılığı her zaman mevcuttur.

Nazım Hikmet'in Şiirinde Kürtler

Nazım, *"Memleketimizden İnsan Manzaraları"*nda, Anadolu'nun çeşitli yörelerinden

değişik insanları çizerken, az da olsa Kürtlere de değinir. Nazım, "kimileri tüm dünyaca tanınan, kimilerini ise komşularından başka kimsenin tanımadığı insanların yaşam öyküleri'nden oluşan eserinde, Aydınlı Jandarma Başçavuşu Hüsnü'nün karısı Emine'yi konuşturuken şöyle yansıtır Kürtleri:

(.....)

Hüsnü Çavuş'la on beş yıl, bayan hemşire,

kalmadı gezmediğimiz yer.

Karadeniz'de içinde Lazların,

şarkta Kürtlerin arasında.

Kürtlere kuyruklu derler

yalan

Kuyrukları yok.

Yalnız çok âsi, çok fakir insanlar.

Zenginleri de var

ama az,

beyleri... (Bilgi bs. s. 86)

Hayatı hapishanelerde geçen halk devrimcisi Halil'in Diyarbakır Cezaevi'ndeki macerasını anlatan şair, Kürt beylerini eleştirir:

(.....)

Ve şarkta

akrepleri, toprak koğuşları, karpuzlarıyla ünlü hapishanede

Halil'in üstüne uşaklarını saldırdı ***Kürt beyleri***

ve beline inen odunla devrilmeden önce Halil

aynı rahatlıkla yardı üçünün kafasını (s. 259).

Halil'in yaşam öyküsünün başka bir hapishanede geçen kesitinde de, yine bir geriye dönüşle Halil'in, Kürt beylerinin uşaklarından yediği dayak olayı vurgulanır:

(.....)

Burda bazan kendine kızacak ve utanacak kadar

rahattı Halil.

Şimdi galiba tekrarlanmayacak:

açlık grevleri

ve şarkta Kürt beylerinin uşaklarından yediği ***dayak*** (s. 274).

Milli Mücadele'de Kürtler

Nazım Hikmet, "Memleketimden İnsan Manzaraları" ile "Kuvâyı Milliye Destanı"nda Kürt halkına en geniş yeri Anadolu'daki Milli Mücadele çerçevesinde (Gazi)Antep, (Şanlı)Urfa, (Kahraman)Maraş savunmaları dolayısıyla verir. Nazım, Kürt halkının mücadelesini, adına türküler yakılan, destanlar düzülen ünlü çetebaşı Karayılan'ın kişiliğinde verir. Sözkonusu savunmalar ve Karayılan'ın ilginç yaşam öyküsü iki kitapta da ufak ayrımlarla ortak dizelerle işlenir. (Kürtlerin bu mücadeledeki işlevi başlıbaşına bir çalışma konusudur. O zamanki yönetimin Milli Mücadeleyi sunuç biçimi, Kürtleri ve Türkleri mücadeleye ortaklaşa sokma çabaları ve vaadleri konusunda konuyu dolaylı biçimde işleyen kitaplardan başka şu yazı dizisinde ilginç tesbitler vardır: Aydoğan Büyüközden: **Kurtuluş Savaşı'nda Kürtler**; Aydınlık gaz. 28 Mayıs 1979'dan başlayarak 17 sayı).

"Yıl 1918-1919 ve Karayılan Hikayesi"

(.....)
Ateşi ve ihaneti gördük.
Dayandık,
dayandık her yanda,
dayandık İzmir'de, Aydın'da,
Adana'da dayandık,
dayandık, Urfa'da, Maraş'ta, Antep'te,
Antepliler silahşor olur,
uçan turnayı gözünden
kaçan tavşanı ard ayağından vururlar
ve arap kısrağının üstünde
taze yeşil selvi gibi ince uzun dururlar

Antep sıcak,
Antep çetin yerdir
Antepliler silahşor olur,
Antepliler yiğit kişilerdir.

Karayılan
Karayılan olmazdan önce
Antep köylüklerinde ırgattı.

Belki rahatsızdı, belki rahattı,
bunu düşünmeğe vakit bırakmıyordular,
yaşıyordu bir tarla sıçanı gibi
ve korkaktı bir tarla sıçanı kadar.
Yiğit atla, silahla olur,
onun atı, silâhı, toprağı yoktu.
Boynu yine böyle çöp gibi ince
ve böyle kocaman kafalıydı
Karayılan
Karayılan olmazdan önce.

Düşman Antep'e girince
Antepliler onu
korkusunu saklayan
bir fıstık ağacından
alıp indirdiler.

Altına bir at çekip
eline bir mavzer
verdiler.

Antep çetin yerdir.
Kırmızı kayalarda
yeşil kertenkeleler.
Sıcak bulutlar dolaşır havada
ileri geri
Düşman tutmuştu tepeleri,
düşmanın topu vardı.
Antepliler düz ovada
sıkışmışlardı.

Düşman şarapnel döküyordu,
toprağı kökünden söküyordu.
Düşman tutmuştu tepeleri.
Akan: Antep'in kanıydı.

Düz ovada bir gül fidanıydı
Karayılan'ın
Karayılan olmazdan önceki siperi.
Bu fidan öyle küçük,
korkusu ve kafası öyle büyüktü ki onun,
namluya tek fişek sürmeden
yatıyordu yüzükoyun.

Antep sıcak,
Antep çetin yerdir.
Antepliler silâhşor olur.
Antepliler yiğit kişilerdir.
Fakat düşmanın topu vardı.
Ve ne çare, kader,
düz ovayı Antepliler
düşmana bırakacaklardı.
"Karayılan" olmazdan önce
umurunda değildi Karayılan'ın
kıyamete dek düşmana verslere Antep'i.
Çünkü onu düşünmeğe alıştırmadılar.
Yaşadı toprakta bir tarla sıçanı gibi,
korkaktı da bir tarla sıçanı kadar.

Siperi bir gül fidanıydı onun,
gül fidanı dibinde yatıyordu ki yüzükoyun

ak bir taşın ardından
kara bir yılan
çıkardı kafasını.
Derisi ışıl ışıl,
gözleri ateşten al,
dili çatallı.
Birden bir kurşun gelip
kafasını aldı.
Hayvan devrildi kaldı.

Karayılan
Karayılan olmazdan önce
kara yılanın encâmını görünce
haykırda avaz avaz
ömrünün ilk düşüncesini:
"İbret al, deli gönlüm,
demir sandıkta saklansan bulur seni,
ak taş ardında kara yılanı bulan ölüm."

Ve bir tarla sıçanı gibi yaşayıp bir tarla sıçanı kadar korkak olan,
fırlayıp atlayınca ileri
bir dehşet aldı Anteplileri,
seğirttiler peşince.
Düşmanı tepelerde yediler.
Ve bir tarla sıçanı gibi yaşayıp
bir tarla sıçanı kadar korkak olana:
KARAYILAN dediler.

"Karayılan der ki: Harbe oturak,
Kilis yollarından kelle getirek,
nerde düşman varsa orda bitirek,
vurun ha yiğitler namus günüdür..."

Nazım'ın sonradan "Türk İdarecileri"nce yasaklandığını bildirdiği ünlü **"Vurun Kürt uşağı namus günüdür!"** nakaratlı türküyü bile kendi Destanına **"Vurun ha yiğitler namus günüdür"** biçiminde alması, bir acı gerçeği yansıtmıyor mu?..

Milli Mücadele İçinde Söylenmiş Türküler'den

Karayılan Türküsü

Atına binmiş de elinde dizgin
Vardığı cephede hiç olmaz bozgun
Çeteler içinde **Yılan**'ım azgın
Vurun **Kürt** uşağı namus günüdür.

Sürerim sürerim gitmez kadana
Fransız kurşunu değmez adama
Benden selam söylen nazlı anama
Vurun **Kürt** uşağı namus günüdür

Karayılan der ki harbe oturak
Kilis yollarından kelle getirek
Nerde düşman varsa orda bitirek
Vurun **Kürt** uşağı namus günüdür

İLHAN BEY TÜRKÜSÜ

İhsan Bey dedikleri de oldu bir paşa
Nüfuzu geçiyor dağlara taşa
Ben de imdat gidiyom koca **Maraş**'a
Yetiş **Kürt** uşağı **Antep** yanıyor
Dağların aslına **İlhan Bey** gelsin
Anneler de böyle yavru doğursun

Mulla'nın(*) altında doru kadana
Fransız kurşunu geçmez adama
Yetiş **Kürt** uşağı **Antep** yanıyor

Bağlantı

N'etmeli de benim ağam n'etmeli
Tomatiğe(**) fişekleri itmeli
Almalı cephcyi hücum etmeli'
Yetiş **Kürt** uşağı **Antep** yanıyor.

Bağlantı

Bizde de soydular çulu çuvalı
Böyle dc oldu mu dünya duralı
Soramadım çete **Mulla**'m nereli
Yetiş **Kürt** uşağı **Antep** yanıyor

Bağlantı

(*) **Mulla:** Karayılan
(**)**Tomatiğe:** Otomatik tüfeğe
Kaynak: Bayrak: **Eşkiyalık ve Eşkiya Türküleri, Ank. 1985, s. 183-87.**

NAZIM'IN MEKTUBU

".... Kökleri yüzyılların derinliklerine dalan tarihiyle, kültürüyle Kürt milletinin önemli bir çoğunluğu Anadolu'nun bir parçasında yaşar. Anadolu'nun öbür parçalarında yaşayan Türk milletini Kürt milleti kardeşi sayar. Her iki milet, bütün imparatorluklar gibi, halklarını zindanı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk ve Kürt derebeylerinin, Osmanlı İmparatorluk idaresinin ağır zincirlerine vurulmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra ise her iki millet emperyalizme karşı tek bir cephe kurup çarpışmışlardır. Anadolu milli kurtuluş hareketi yalnız Türkler için değil, Kürtler için de tarihlerinin en şerefli sayfalarından biridir. O dövüş yıllarının, sonradan Türk idarecilerince yasak edilen en unutulmaz türkülerinden biri **"Vurun Kürt uşağı namus günüdür!"** *diye başlar.*

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, Türk idarecileri ve egemen çevreleri, Kürt hareketinin tanımağı vadettikleri millet ve insan haklarını tanımadı, hatta işi Kürt milletinin millet olarak varlığını bile inkâra kadar götürdü. Bu devir, Türk idarecilerinin ve egemen sınıflarının emperyalizmle uzlaşmaya başlaması devridir. Bu inkârla bu uzlaşmanın aynı devirde başgöstermesi sadece bir rastlama değildir. Bugün Türkiye Cumhuriyetini Orta ve Yakın Doğuda emperyalizmin kalelerinden biri haline getiren Türk politikacıları Kürt milletinin milli varlığını inkârda ısrar ediyor ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde öteki azınlıklara tanıdığı hakları bile Kürt milletine tanımıyor.

Türk ve Kürt halklarının Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde dış ve iç politikada aynı emellere hasret çekmeleri bugünkü Türk idarecilerini korkutuyor. Her iki millet kardeş milli kültürlerini, milli ekonomilerini geliştirmek, toprağa, tarım araçlarına, hürriyete, demokratik haklara kavuşmak istiyor. Türk ve Kürt halkları Türkiye Cumhuriyeti'nin tarafsız bir dış politika gütmesini, emperyalizmin üssü olmaktan kurtulmasını özlüyor. Gerçek Türk yurtseverleri Kürt kardeşlerinin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde milli haklarına kavuşmak için yaptığı kavgayı can ve gönülden nasıl destekliyorsa, gerçek Kürt yurtseverleri de Türk halkının demokrasi ve milli bağımsızlık için yaptığı kaygayı öylece destekliyor.

Anadolu'da yaşayan Türkler'le Kürtler'in arasına nifak sokmak isteyen gerici, sömürücü, karanlık kuvvetler, emperyalizmle elele vererek halklarımızı daha kolayca ezmek istiyorlar. Kürt ve Türk halklarının bahtiyarlığa, insanca yaşamaya varmak için derebeylerine, kara kuvvetlere, şehir ve köy ağalarına, gericilere, ırkçılara, milletlerin varlıklarını ve milli haklarını inkâr edenlere, halkları birbirine düşürüp sırtlarından rahatça geçinenlere, emperyalizmin uşaklarına karşı yürüttükleri yeni milli kurtuluş savaşının zaferi Kürt ve Türk halklarının elbirliğiyle kazanılır.

Ancak böyle bir elbirliğiyle kardeş iki millet hürriyete, milli ve insan haklarına kavuşabilir."

Nazım Hikmet

(Özgür Gelecek, Ocak-1989)

III

KÜRTLER, AZINLIK DEĞİL EŞİT HAKLARA SAHİP ULUS OLMAK İSTİYOR...

Kürt sorununun adeta bir dönemeçten geçtiği bir aşamada çıkıyor AZADİ... Hiç bir zaferin hasarsız olmayacağı bilinen bir gerçek olmakla birlikte, Kürt sorununun çözümü yolunda gerektiğinden çok hasar verildiği inancı ve gazetenin bu sorunun demokratik, adil ve barışçı çözümüne katkıda bulunması dileğiyle tüm okurlara merhaba diyoruz!..

Son zamanlarda, başta Cumhurbaşkanı Turgut Özal olmak üzere Türk yöneticilerin dillerine doladıkları ve Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand'ın Türkiye ziyareti dolayısıyla yeniden gündeme getirdikleri bir husus var. Deniyor ki, "azınlık statüsü Kürtler'in zararınadır". Bu, bir yönüyle doğru ancak başka yönleriyle yanlış bir saptamadır.

Herşeyden önce Kürtler, kendilerini bir "azınlık" olarak değil, Türkiye'de Türkler'den sonra ikinci büyük halk ve ülkenin asli unsuru olarak görüyorlar ve tarihsel-toplumsal gerçeklik de böyledir. Bu nedenle de azınlık olarak değil, eşit haklara sahip bir kardeş ulus olarak yaşamak istiyorlar. Ancak Kürtler'in bu haklı talebini görmek istemeyen yöneticiler, sorunu ustaca saptırmaya çalışıyorlar...

Peki bu yöneticilere ve ideologlara sormak gerekmez mi; Kürtler nasıl bir asli unsur ve birinci sınıf vatandaştır ki, yetmiş yıldır ulusal kimliği bile red ve inkâr ediliyor?.. 70 yıllık aradan sonra sözlü olarak kabul edilen kimliğinin ise resmi düzlemde ve uygulamalarda hiç bir geçerliliği yok... Olsa olsa **toplumsal gelişme yasalarının; çağdışı, ırkçı ve anti-demokratik yasaları bellli ölçüde zayıflatması, kadükleştirmesi ve etkisizleştirmesi sözkonusu. Yoksa hiç bir yasal iyileştirmeden, demokratikleştirmeden söz edilemez...**

İşin ilginç yan, bir **"Zaptiye nizamnâmesi"**nden başka bir şey olmayan 12 Eylül Anayasası'nın 90. maddesine göre de bağlayıcı nitelikte olan tüm uluslararası anlaşma ve sözleşmelere rağmen Türk yönetimi, bu hukuk dışı yasal düzenlemeleri yürürlükte tutmaya çalışıyor... Bir yandan Bulgaristan'daki, Batı Trakya'daki ya da Kıbrıs'taki Türkler için uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunup, bu anlaşma ve sözleşmeleri gerekçe olarak gösteren Türkiye; bir azınlık da değil, bir ulus olan Kürtler'e aynı uygulamaları kendisi yapıyor... Yer ve kişi adlarına konan ipotek ve kültürel asimilasyondan tutun da, gündelik hayatta uygulanan devlet baskısına kadar bunun sayısız örnekleri verilebilir. Her şey bir yana, **"Faşist İtalya'dan alınma 141, 142. maddeleri kaldırarak düşünce ve örgütlenme özgürlüğü sağladık"** diyen irade; ünlü Anti-Terör Yasası'yla bir 8. madde getirdi ki, eski maddelere rahmet okuttu... Bu Yasa, bir **"utanç belgesi"** olarak hâlâ Türk Devleti'nin ve dolayısıyla Türkiye toplumunun tepesinde sallanıyor!... Ve işin ilginç yanı,

demokrasi havarisi geçinen SHP de Anayasa Mahkemesi'ne başvururken, bu maddenin esas fıkrasının iptalini istemiyor!.. Sevsinler böyle demokratlığı, hele sosyal demokratlığı!...

Oysa, bu sorunun çözümünün alfabesi, sorunun serbeste tartışılabileceği demokratik ortamın yaratılmasıdır. Bu gerçekleşmediği takdirde neyi, nasıl çözeceksiniz? Yani sorunun konuşulması, tartışılması yasak olacak; siz bu soruna çözüm bulacaksınız... Buna kargalar bile güler...

Öyleyse yapılacak ilk iş, hiç zaman yitirmeden Türkiye'nin, Ortadoğu'nun ve giderek Dünya'nın en önemli gündem maddesi olan Kürt sorununun demokratik ve barışçı çözümüne gidecek yolu açacak olan özgürce tartışma ortamını tıkayan tüm yasaları ortadan kaldırmaktır. Yoksa yarın geç kalınmış ve bir dizi olumsuzluklara çanak tutulmuş olur.

Unutulmamalı ki, Kürtler gerçekten "azınlık" olarak değil, ancak 20. yüzyılın sonuna yaklaşılırken artık eşit haklara sahip bir halk olarak yaşamak istiyor. Kürtler'le Türkler'in gerçek "kardeş"liğinin reçetesi de burada yatıyor... Bu, böyle bilinmeli!..

IV
*"EZİLEN ULUS MİLLİYETÇİLİĞİ"*NE EVET, IRKÇILIĞA HAYIR!..

Tüm olgulara bugüne kadar Türk şovenizmi penceresinden bakan kimi resmi ideoloji bağımlısı yazarlar, son zamanlarda dillerine **"Kürt ırkçılığı"** gibi bir kavram dolamaya başladılar... Üstelik Kürtler'in dünyanın en mağdur ve en mazlum halkı olduğu biline biline...

Bu sözde aydınlar, ya *"ırkçılık"*ın ne olduğunu bilmiyorlar ya da bilerek büyük bir çarpıtmaya başvuruyorlar. Hangi durumda olursa olsun, büyük bir hata içinde oldukları açıktır. Ne yazık ki bu tür aydın ve yazarlar, çoğu zaman DGM Savcılarıyla aynı çizgiye düşmektedirler... Oysa bunların bir bölümü geçmişte aynı savcılarca başka noktalarda suçlanan kişilerdir. İşin üzücü yanı da bence burasıdır...

Nedir "ırkçılık" denen şey?.. Bilimsel ansiklopediler **"ırkçılık"**ı şöyle tanımlıyor: *"Sosyal eşitsizliği, bütün halkların baskı altında tutulmasını ve sömürülmesini, ırk ayrımına dayandırarak yasallaştırmaya kalkışan gerici teori. Irkçılık, aslında emperyalizmin ideolojik bir ürünüdür. Tekelci sermayenin en gerici çevrelerine, sahte-bilimsel olgulara dayanarak diğer halkların yağma edilmesini, baskı altına alınmasını ve hatta maddeten yok edilmesini haklı çıkarma görevini yüklenmiştir. "Üstün" ve "aşağı" ırklar olduğu*

biçimindeki keyfi iddia, bütün halkların köleleştirilmesinde ve köklerinin kazınmasında faşizme bir paravan olarak hizmet etmiştir. Günümüzde ırkçılık, özellikle ABD'de zencilerin ezilmesinde, Güney Afrika'daki ırk-renk ayrımında ve anti-semitizm (yahudi düşmanlığı)nda dile gelmekte ve sık-sık anti-komünizm ile birleşmektedir. Irkçılığın bütün görünüm biçimleri, tamamen bilimdışı, mistik, gerici ve insan düşmanı bir ideolojidir. Bir doğa bilimi olan antropoloji, ırkçılığı her yönüyle yenmiş ve onun mistik maskesini düşürmüştür." (Manfred Bur-Alfred Kosing: **Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü,** Konuk yay. İst. 1976, s. 133).

Aynı ansiklopedide; milliyetçiliğin geçirdiği aşamalar, burjuva milliyetçiliğinin feodalizm karşısındaki *"ilericilik"*i ve burjuva demokratik devrim aşamasından sonra nasıl tümüyle gerici bir ideolojiye dönüştüğü; ulusal kurtuluş devrimlerinin her yanı sardığı çağımızda, gerici burjuva milliyetçiliğinden ayrılan ve özü gereği anti-emperyalist olan **ezilen ulus milliyetçiliğ**inin özgürlük ve bağımsızlık istekleri doğrultusunda nasıl demokratik bir hedefe ulaştığı, bu nitelikleriyle ezilen ulus milliyetçiliğinin bu ilerici ve demokratik kimliğiyle *"ezen ulus milliyetçiliği"* olan *"ırkçılık"*la nasıl amansız bir mücadeleye girdiği özellikle vurgulanmaktadır.

Şimdi bu bilimsel saptamalar karşısında hangi mantık ve iz'an sahibi kalkıp **"Kürt ırkçılığı"**ndan söz edebilir?.. Bu, aynen neye benziyor biliyor musunuz: Kürt halkının en temel ulusal-demokratik haklarını savunan Kürt aydınlarının, *"Anayasa'nın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla ortadan kaldırmaya ya da milli duyguları zayıflatmaya ya da ortadan kaldırmaya matuf propaganda yapmak"*la suçlanmasına... Hani şu insanlık tarihinde ırkçılığın ve faşizmin simgesi haline gelmiş Mussolini İtalya'sından alınma ünlü 141 ve 142. maddelerde öngörülen suçlama... Şimdilerdeyse ünlü Anti-Terör Yasası'nda daha kötü biçimdi ifadesini bulan talihsiz suçlama...

Şimdi herkes elini beynine ve yüreğine koyup kendi kendisine sorsun! Dünyanın en mağdur ve mazlum halklarından biri olan Kürtler ve onun yurtsever aydınları, böyle bir suçlandırmaya ve nitelendirmeye layık görülebilir mi?.. Onlar, Kürt soyunun üstünlüğünü mü savunuyorlar?.. Onlar, başka halkların haklarını mı gasbetmek istiyorlar?.. Onlar, Kürt dilini ve kültürünü tüm insanlık kültürlerinin kaynağı olarak mı sunuyolar?.. Onlar, ellerinde kafatası ölçüm âletleriyle insanların kafataslarını mı ölçüyorlar?.. Onlar, başka ülkelerin zenginliklerine mi gözkoyup sömürüyor?.. Onlar, başka halkların kimliklerini mi red ve inkâr edip, bunu ifade edenleri cezalandırıyor?.. Bu haksız nitelemeye ve suçlamaya yüzlerce, binlerce örnek verilebilir...

Şimdi yeniden soruyorum bu sözde aydınlara: Kürt halkı ve aydınları bu tür suçlamalarınıza lâyık mı?..

V

KÜRTLER VE SÖMÜRÜ

Nokta Dergisinin 2 Şubat 1992 sayısıyle başlattığı bir tartışmayı Ekonomik Panorama Dergisi 26 Nisan 1992 sayısıyla sürdürüyor.

Nokta, konuya ilişkin yazısında **"Artık Türkiye'nin her yerinde Kürt meselesinin nasıl çözüleceği tartışılıyor... Nokta, daha huzurlu ve daha zengin bir Türkiye için Güneydoğu'yu terketmek dahil, (ne yapmalı) sorusuna yanıt aradı"** deniliyordu. Ekonomik Panorama Dergisi ise **"Kürden Raus Mu?"** kapak konulu sayısında, **"Küçük Türkiye tezi tartışılıyor"** başlığıyla özetle şu görüşlere yer veriyor: **"Güneydoğu sorunu yeni boyut kazanıyor: 'Giderlerse gitsinler... Gitmeleri, Türkiye'nin çıkarınadır. Küçük Türkiye, çok daha zengin, çok daha güçlü olur... 'Türkiye'nin batısında giderek yaygınlaşan bu eğilim, kimilerine göre ayrılıkçı Kürtler'e bir uyarı, kimilerine göre, yeni bir tür milliyetçilik..."**

Ahmet Altan, Oktay Ekşi ve Taha Akyol'un, bu sayılarda yer alan **"örtülü blöf"**lerinin çarpıklığı bir yana, Kürdistan'ın sosyo-ekonomik durumunun tartışma gündemine getirilmiş olması başlıbaşına önemli bir olaydır. Çünkü Mirzali Çimen'in **"Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu"** adlı konuya ilişkin çalışması, daha önce Özgür Gelecek Dergisi'nde yayımlandığında büyük yankı uyandırmış; 1991 yılında kitap olarak yayımlandığında ise Ankara DGM tarafından toplatılmış ve halen yargılanmaktadır. Araştırma, bütünüyle devletin resmi verilerine dayandırıldığı halde toplatılmaktan kurtulamamıştır. Oysa kitap dünden bugüne Türkiye Kürdistan'ının sosyo-ekonomik gelişimini ve özellikle bugünkü durumunu, doğrudan devletin resmi verileriyle ortaya koymaktaydı. Öyleyken, bu kitaptan dolayı yayıncı olarak yargılanmam devam ediyor...

Bu nedenle, konu benim açımdan daha bir önem kazanıyor ve sorunun tartışılması beni sevindiriyor. Ancak açıktır ki, aslolan, düşünceyi temellendirmek ve kimilerinin yaptığı gibi "örtülü blöf"lere başvurmadan, gerçekçi çözümler önermektir... Yoksa Kürt halkının, bu blöfleri boşa çıkaracak aydın ve önderleri bulunduğundan kimse kuşku duymamalıdır.

Şimdi biraz geriye giderek düşüncelerimizi temellendirmeye çalışalım.

Herşeyden önce Kürt aydınları, **"Kürt halkının yalnız Kürdistan'da değil, bütün Türkiye'de hakkı vardır..."** derken, bunu boş bir lâf olarak söylemiyorlar. Bu görüşün temellerini ta Kürtler'le Türkler'in birlikte yaşamaya başladıkları 11. yüzyıla dayandırıyorlar... Biraz araştırma özelliği olan bütün aydınlar bilirler ki, Türkler'in 11. yüzyılda Bizanslıları yenip Anadolu'ya yerleşmeleri, o tarihten binlerce yıl önce bu toprak-

larda yaşayan Kürt halkının yardımıyla gerçekleşmiştir. Başta Ahmed bin Mahmud'un **Selçuknâme**'si olmak üzere (bkz. Tercümen, 1001 Temel Eser, İst. 1977) eski kaynaklar, bu gerçeği şu sözlerle ortaya koyarlar:

"Sultan'ın (Alparslan) **yanında Kürtler'den onbin seçkin asker ve reisler de toplandı. Ancak Sultan'ın daha çok itimadı yanında olan dörtbin kula idi. Sultan, o ondörtbin seçkin asker ve reisleri ile Efrenc, Rus ve İmparator Romanos'la** (Romen Diyojen) **savaşmak için ilerledi."**

Gelelim Milli Mücadele yıllarına... Kürtler'in bu aşamadaki katkılarını ise, İsmet İnönü şöyle anlatır:

"Sevr Muahedesi ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Muhedesi hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber, bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadelenin devamınca canla başla beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik." (**Hatıralar**, 2. Cilt, Ank. 1987, s. 202).

Bu tarihsel gerçekliklere rağmen; 1920'lerin gerikalmış bir kasabası olan **Ankara** bugün Türkiye'nin 2 numaralı bir metropol-şehri haline gelmiş, geçmiş yüzyılların birçok seçkin Kürt şehri bugün birer kasaba durumuna düşmüşse, bunun temellerini 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'yla ikame edilen ve TC Devletinin Kürt politikasının esaslarını belirleyen **"Şark Islahat Planı"**nda aramak gerekiyor...

Bu konuyu irdelemeye, gelecek yazımızda kaldığımız yerden devam edeceğiz.

VI

KÜRTLER VE ANADİLDE EĞİTİM

Toplumsal gelişme yasalarının resmi ideolojiye dayalı gerici yasaları bir kez daha alt-etmesi sonucu, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından GAP Televizyonu'ndan Kürtçe yayından sonra bu defa da **"Kürtçe eğitim"** gündeme getirildi.

Özal, TRT'nin Washington'daki muhabiri Ali Kırca'nın sorularını cevaplandırırken; TBMM'nin kuruluşuna ilişkin belgeleri incelediğini belirterek, Mustafa Kemal'in o *dönemde Irak'tan gelen Kürtler'e "Biz önce kendi devletimizi kuralım, siz de kendi devletinizi kurun, ileride konfederasyon kurarız* dediğini hatırlatıyor. (Cum. 29. 4. 1992).

Yaptığı son açıklamalarla, sözde AGİK ve Paris Şartı savunuculuğu yapan koalisyon ortaklarını köşeye sıkıştıran Cumhurbaşkanı Özal, açıklamalarında, "Kürtçe eğitime ilgi gösterilmeyeceğini" de öne sürüyor.

Bilindiği gibi, Kürt ulusal-demokratik hakları çerçevesinde bu talepler daha Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt aydınlanma hareketlerinden başlayarak sürekli gündeme getirilmiş, II. Meşrutiyet'ten sonra Kürtçe yayın ve eğitim konusunda önemli adımlar atılmaya başlandığı halde, Cumhuriyet'ten sonra ikame edilen red ve inkâr politikaları yüzünden hayata geçirilememiştir. Bir Kürt kültür ve eğitim örgütlenmesi olan **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** 1910 yılında kurulmuş, ancak demokratik örgütlenme kanallarının kapanmasından sonra bu ve benzeri örgütlenmeler işlevlerini sürdürememişlerdir. İşte bu doğal ve demokratik akışın önlenmesinden dolayıdır ki, Kürt sorunu acılı ve süreğen bir sorun olarak toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir...

Kürtler, Türkiye'de 15 milyonu aşan, genelde 30 milyona ulaşan nüfusuyla Ortadoğu'nun Araplar'dan ve Türkler'den sonra gelen en büyük 3'üncü halkıdır. Tarihsel ve toplumsal gerçeklik buyken, Kürtler'in anadilde eğitiminin hâlâ tartışılan bir "sorun" olması, demokrasi ve insanlık adına utanç verici bir olay ve büyük bir talihsizliktir.

Bu kısa belirlemeden sonra kısaca **"anadilde eğitim"in önemi ve gerekliliği** üzerinde durabiliriz.

Bu konunun Cumhuriyet döneminde gündeme getirildiği en önemli iç platform, 1979 yılında TÖB-DER'in öncülüğünde gerçekleştirilen **Demokratik Eğitim Kurultayı** (DEK) dır. Bu kurultay, devrimcilik adına Kemalizm çizgisinden ileri gidemeyen **Devrimci Eğitim Şurası**'ndan (DES) çok daha ileri ve tutarlı bir dönemeç oluşturmuştur eğitimde.

Son zamanlarda, bir utançtan kurtulmak değil de bir "lütuf"muş gibi "Kürtçe'nin serbest bırakılması" tartışılmakta, ancak bu defa da kimi çevrelerce, serbestliğin gündelik konuşma ve türkü söylemeyle sınırlandırılması istenmektedir... Evet, yanlış duymadınız; böyle bir istek ileri sürülebilmek, hatta buna bile karşı olanlar çıkabilmektedir... Acaba böylesi zât-ı muhteremlerin kendi anadilleriyle konuşmalarını bir günlüğüne yasaklasak ne olur ki!.. Ya da dışardaki soydaşlarının anadilleri olan Türkçe'yi yasaklasak...

Bunun hüznünü içinde duyumsayan, 40 Kürtçe kaseti polis tarafından götürülmüş olup müzik dinleme özgürlüğü elinden alınmış ve son olarak Kürtçe türküler kitabı DGM tarafından Türkçe'ye çevirtilmiş bir aydın olarak insanlığa karşı utanıyor ve isyan ediyorum...

Şu ilke hiç bir zaman unutulmamalı. Bir iletişim aracı olan dilin konuşma, yazma, dinleme ve okuma gibi dört ana boyutu vardır ve kişi ancak bu kanalları kullanarak iletişim kurabilir.

Öte yandan, anadilde eğitimi içermeyen bir kültürel haktan sözedilemez. Bir dil, ancak eğitim yoluyla yenilenebilir ve gelişme olanağına

kavuşabilir. Gerisi, bir dili ve kültürü yokolmaya mahkûm etmektir. Bu nedenle, yazıya dönüşmeyen bir dilin özgürlüğünden sözetmek abestir.

Bu arada şunu da vurgulamak gerekir ki, en doğal hakkı olmasının yanısıra, **bir çocuğun ancak anadilinde eğitim yoluyla gerçek başarıya ulaşabileceği bilimsel-pedagojik bir gerçektir.** Bu hakkı çocuğun elinden almak, onu ta baştan başarısızlığa mahkûm etmek demektir. Sözgelimi 7 yaşına kadar Türkçe'nin neredeyse "T"sini bilmeyen bir Kürt çocuğu olarak ben, Türkçe eğitime intibak edebilmek ve başarılı olabilmek için neler çektiğimi yakından biliyorum.

Bakınız, bir Kürt olan **Ziya Gökalp**'le birlikte "Türkçülük" hareketine öncülük eden Musevi kökenli **Tekin Alp** (M. Kohen), **"TÜRKLEŞTİRME"** (İst. 1928) adlı kitabında anadilin önemini nasıl anlatıyor: **"Türkleştirme gayesine doğen birinci merhale şüphesiz ki dilin, Türkçe'nin umumileştirilmesidir. Onun içindir ki Türklüğün başlıca bekçileri olan Türk Ocaklılar en evvel bu mesele ile uğraşmaya başlamışlardır. Burada dilden maksat şüphesiz ki anadilîdir. Çünkü anadili eğitimin esasü'l-esasıdır (temelidir). İhsan en samimi, en içten duygularını ilk eğitimi zamanında anasının kucağında anasının dili ile alır; daha beşikteyken işittiği ninnilerle ananın veya büyükananın kucağından dinlediği bütün ahlaksal ve güzelliklere dayalı duygularımızı anadili vasıtasiyle almışız."** (a.g.e., s. 53).

Burada açıkça görüldüğü gibi "Türkleştirme" adına asimilasyon öneren Türkçülük hareketinin öncüleri de pekâlâ anadilin önemini biliyor ve işe ta buradan başlıyorlar. Bugün yaşanmakta olan trajedinin temelleri de esasen ta o günlerden atılıyor.

Sözlerimi şöylece noktalamak istiyorum: **Bir Türk çocuğunun-** son derece ilkel ve eksikli araç/gereçlerle- **Kürtçe eğitimde başarılı olması ne ölçüde mümkünse, bir Kürt çocuğunun aynı koşullarla Türkçe eğitimde başarılı olması da o ölçüde mümkündür.** Kısaca, Kürt çocukları birer figüran olarak ta baştan eşitsiz ve haksız bir yarışa sokulmakta ve başarısızlığa mahkûm edilmektedir. Yoksa, ilkokuldan üniversiteye, en sonlarda seyreden Kürt çocuklarının ve gençlerinin tümü mü "geri zekâlı"?!..

VII

MEHMET BAYRAK'IN 13 MAYIS 1992 GÜNÜ SBF KONFERANS SALONU'NDA *"KÜRT SORUNU"* ÜSTÜNE YAPTIĞI KONUŞMA:

Değerli arkadaşlar,

Öncelikle bugün, yalnız Türkiye'nin değil, Ortadoğu'nun ve giderek dünyanın en

önemli sorunlarından birini oluşturan Kürt sorunu konusunda böyle bir toplantı düzenlediği için Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği'ni kutlamak gerekiyor. Sanırım burada Kürt sorunu ilk defa kitlenin tartışma gündemine getiriliyor. Bu, sorunun artık çözümünün yaklaştığını da gösteriyor. Kürt sorunu hala bütünüyle tabu olmaktan çıkarılmamış bir sorun, ama bütün bunlara rağmen bu sorun, bütün kamuoyunca tartışılıyor, konuşuluyorsa; bu sorunun demokratik çözümü artık yaklaşmış demektir. Bu da, ayrıca sevindiricidir. Bugünkü toplantıda Kürt sorununun yalnızca dünü bugünü değil; bugün aldığı boyutlar üzerinde de durulur ve eğer bu konuda derli-toplu bilgi verilebilirse, ana çizgileriyle bir bilgi verilebilirse, sanıyorum bu toplantı da amacına ulaşmış olur.

Ben bu noktada sorunu bir bütün olarak değerlendiren **Nazım Hikmet**'in bir mektubunu aktarmak istiyorum. Biliyorsunuz Nazım Hikmet çok büyük bir şair, öte yandan ulusal kurtuluş hareketlerine çok duyarlı bir şair. Fakat resmi ideolojinin baskısıyla, biraz da kendisinin mensubu bulunduğu örgütlenme ve yapı dolayısıyla Kürt sorunu konusunda gerekli duyarlılığı ne yazık ki gösterememiş; bu yönüyle de genellikle Kürt aydınları tarafından eleştirilen bir şair olmuştur. N. Hikmet'in yurtdışında bulunduğu sırada 1961 yılında ünlü Kürdolog Kamuran Bedirhan'a gönderdiği bu mektup Paris Kürt enstitüsü yayın organı Hevi (Umut) de yayınlandığı zaman ben gerçekten Nazım Hikmet adına çok sevindim. Ayrıca bir Kürt aydını olarak çok sevindim. Çünkü toplum olaylarına duyarlı Nazım Hikmet, Kürt sorununa bu kadar duyarsız olamazdı diye düşündüm. Hep bunun beklentisi içindeydim. Yayınlanan bu mektup, bir noktada Nazım Hikmet'i akladı; en azından benim gözümde.

Bu mektubu irdeleyici bir yazıyla birlikte, önce 2000'e Doğru Dergisi'nde imzasız olarak yayınladım. Dava konusu oldu. Yazı beraat etti. Ancak daha sonra, bütün olarak sahibi ve genel yayın yönetmeni olduğum dergide, Özgür Gelecek Dergisi'nde yayınladığımda maalesef yeniden Ankara DGM'de dava konusu edildi, bu yazıdan dolayı tutuklandım. Konuyu çok genel çerçevede alan, ama birçok önemli doğruları vurgulayan Mektup birçok ilginç mesajlar veriyor.

Değerli arkadaşlar,

Kürt halkı en azından yazılı kaynaklara geçen kadarıyla 4 bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Öte yandan bin yıldır Türk halkıyla yana yana yaşıyor. Türkler 11. y.y.'dan itibaren Anadolu'ya göçebe unsurlar halinde gelmeye başladıktan sonra ve Malazgirt Savaşı'nda Anadolu'ya daha geniş ölçüde yerleşmeye başladıkları aşamada kendilerine, açıkça söylemek gerekirse en büyük desteği Kürt halkı, daha önce bu toprakların sâkini olan, bu topraklarda yaşamakta olan Kürt halkı gösterdi. Eski kaynaklar, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait kaynaklar, Alparslan'ın ordusunda onbini aşkın savaşçı cengaver Kürt'ün yer aldığını ve bu Kürtler'in, onbini aşkın cengâver Kürt'ün katkısıyla Alparslan ordularının Bizans'ı yendiğini

ve Anadolu'ya yerleştiğini ifade ederler. Demek ki daha Türkler'in Anadolu'ya gelmesinden itibaren Kürtler'le Türkler arasında bir dayanışma söz konusudur, başka bir deyişle bir dayanışma başlar. Bu daha sonraki dönemlerde, değişik süreçler yaşanarak devam ediyor. Selçuklular döneminde feodal ilişkilerin temeli önemli ölçüde atılıyor. Bu, Osmanlı döneminde daha da perçinleniyor ve yasallaşıyor. Herkesin bildiği gibi Kürdistan, yani Kürtler'in yaşadığı ülke bir yandan Osmanlı toplumunun, bir yandan Safevi toplumunun kesiştiği noktada yer alıyor. Bu nedenle gerek **Osmanlı** yönetimleri, gerekse **Safeyi** yönetimleri sürekli olarak Kürdistan üzerinde ve Kürt halkı üzerinde belli hesaplara girişiyorlar. Özellikle, 16. y.y.'da Hilafeti almasından sonra **Yavuz Sultan Selim,** Kürt önderlerini, Kürt aydınlarını -ki bunların başında İdris-i Bitlis'i geliyor- öne alarak hununla dayanışmaya girerek adeta **İdris-i Bitlisi**'yi bir misyoner olarak Kürdistan'a gönderiyor. O tarihten sonra Yavuz Sultan Selim'in yandaşlarıyla, Safevi Hanlarının, Şahlarının yandaşları arasında yoğun bir mücadele başlıyor. Zaman içerisinde Osmanlı yönetiminin bu politikada, bu diplomaside daha baskın, daha etkin çıktığını görüyoruz. Belki bunda Yavuz'la Şah İsmail arasında Çaldıran'da verilen mücadele, yapılan savaşta Şah İsmail'in yenilmesi de önemli bir rol oynar. Çünkü son tahlilde kazanan taraf Osmanlı Devleti, kaybeden taraf Safevi Devleti olmuştur. Bu nedenle, İdris-i Bitlisi ve diğer kimi Kürt aydınlarının, misyoner, elçi niteliğindeki Kürt aydınlarının öncülüğünde Kürt topraklarının ve Kürt toplumunun önemli bir kesimi Osmanlı yönetimiyle ittifaka giriyor. Bunda demin söylediğim gibi, hem Osmanlı'nın giderek büyüme istidadı göstermesi, misyonerlerinin etkin ve baskın olması; belki bunlardan daha önemlisi Osmanlı yönetiminin özellikle Yavuz Selim'in ince diplomasisinin büyük bir rolü olduğuna inanıyorum.

Şimdi kiminizin okuduğunu tahmin ettiğim ünlü bir buyruk var. Bu doğrudan Yavuz, arkasından da **Kanuni** tarafından tekrarlanıyor. Bu buyrukla Çaldıran Savaşı'nda ve daha sonraki döneminde Osmanlı yönetiminin yanında yer alan Kızılbaşlara karşı savaşan Kürt beylerine önemli imtiyazlar veriliyor. O zaman Safevi Devleti'nin resmi ideolojisi Şii'lik dolayısıyla Kızılbaşlık olduğu için, Kızılbaşlara karşı Osmanlı yönetimi yanında yer alan Kürt beyliklerine çok büyük imtiyazlar tanınıyor. Bu ünlü hükümle o tarihten sonra Kürtler'in derebeyliği biçiminde, emirlik biçiminde yaşaması yasallaştırılıyor. O tarihten sonra tamamen içlerinde bağımsızlaşıyorlar. Bu hükümden sonra Osmanlı'ya asker veren Kürt Beylikleri dönemi başlıyor. Yasallaşınca bu yapılanma giderek perçinleşiyor. Bu hükümle Kürt Derebeyliklerine bir dizi imtiyazlar tanınıyor. Bunların bağımsız özerk birimler şeklinde yaşamaları yasallaştırılıyor. Bunlar sadece savaşlarda Osmanlı ordusuna asker verecekler, çok sınırlı sayıda Kasr-ı Şirin Anlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'yla İran Devleti arasında, yani Safevi Devleti arasındaki sınır çiziliyor. Böylece 17. y.y. ortalarındaki bu anlaşmayla Kürdistan resmen iki parçaya ayrılmış oluyor. O tarihten sonra bu yaşama biçimi devam ediyor. Ancak Osmanlı, 16. y.y.'dan itibaren yükseliş devrinden yavaş yavaş duraklama ve gerileme dönemine giriyor. Batı'nın Rönesansları, Reformları karşısında tutunamayan Osmanlı bu gerileme süreci içerisine giriyor. Zaman içerisinde halklara ve

inançlara karşı politikasını değiştiriyor. Bunun için de sözgelimi o tarihte Bektaşi tekkeleri ve Kürt Beyliklerine karşı politikaları da değişiyor.

Hazinesi giderek boşalan, giderek kötü duruma düşen Osmanlı ki 16. y.y.'in ikinci yarısında o süreç başlıyor, Osmanlı hazinesini canlandırmak, güçlendirmek için daha önce imtiyazlar verdiği güçlerden o imtiyazları yavaş yavaş geriye çekmeye çalışıyor.

Ama Kürtler'in, üzerine de pek gidemiyor. Çünkü, Kürtler o kadar da yoğun bir bağımlılık içerisinde değil. Yani Osmanlı'ya ne zaman başkaldıracakları belli değil. Bu nedenle öncelikle Bektaşi ve Mevlevi Tekkelerinin ellerindeki gelir kaynaklarına el atılıyor.

Bununla birlikte o kesimlerle ve zümrelerle çelişkiler başlıyor. Daha önce Osmanlı'nın yanında yer alan Bektaşi, Mevlevi tekkeleri, söylediğim nedenlerle Osmanlı'dan uzaklaşıyorlar. Bektaşi babalarının 1789 Fransız Burjuva Devrimi öncesinde başladıklarını görüyoruz. Özellikle Batılı güçlerin zorlaması, ekonomik siyasal saldırısı sonucu Osmanlı, tutunabilmek için her anlamda kendisini Batı'ya uyarlamaya çalışıyor. Bunun için öncelikle ekonomik güçlendirme ihtiyacı duyuyordu. O güne kadar kendisine vergi vermeyenleri zaptu rapt altına alacaktı. 19. y.y. başından itibaren, özellikle de 2. Mahmut döneminden itibaren yoğun bir saldırı başlıyor. O zamana kadar Osmanlı ordusunun, muvazzaf ordusunun belkemiğini oluşturan Yeniçeri Ocakları bir yandan kapatılıyor, öte yandan Kürt Beyliklerini kendisine doğrudan bağlama çabasına giriyor. Kürdistan'a, Arabistan'a dönük akınlar başlıyor. İşte bu akınlar, Kürt Beyliklerini doğrudan merkezi hükümetin emrine bağlama doğrultusundandır. Bu çabadan sonra bu tutum, çelişkiler yaratıyor. Kürt Beylikleriyle Osmanlı arasında çok yoğun bir mücadele başlıyor. 1806'dan itibaren bir dizi ayaklanmalar baş gösteriyor. Yani Kürt Beyliklerinin bağımsız yaşama, otonom yaşamalarını sürdürme mücadelesi başlıyor. Bu arada o dönem Babaniler, Bedirhani'ler, Bahdinanlar gibi çok önemli Kürt Beylikleri var. Ayaklanmalarda doğal olarak o zamanki Beyliklerin önderleri büyük önem taşıyor. Bu ayaklanmalar 19. yüzyılda başlayıp günümüze kadar devam ediyor.

Bu isyanlar şunu gösteriyor: Bir yandan Kürt Beylikler'i, öte yandan bunları kendine doğrudan bağlamak isteyen merkezi hükümet: Osmanlı İdaresi. Bu mücadele sonucunda burada saydığım yaklaşık on küsûr ayaklanma gerçekleşiyor.

Bu beyliklerin tek isteği başlangıçta, eskiden olduğu gibi özerk yaşama... Osmanlı ya da herhangi başka bir devlete tabi olmadan yaşama eğiliminden kaynaklanıyor ayaklanmalar. Fakat giderek 19. Yüzyıl ortalarına doğru, özellikle Osmanlı'ya bağlı Avrupaî halkların milleyetçi karakterdeki ayaklanmalarının etkisiyle de giderek Kürt ayaklanmalarının rengi değişiyor. Ve 19. yy. ortalarına doğru daha milliyetçi bir karaktere bürünüyor. 1880'deki **Şeyh Ubeydullah İsyan**'ı (Şeyh Ubeydullah, daha sonra **Kürdistan Teali Cemiyeti**'nin başkanlığını yapan **Seyit Abdülkadir**'in babasıdır) doğrudan milliyetçi bir karakterdedir ve diğer parçaları da birleştirecek bağımsız bir Kürdistan amacına yöneliktir. Yine egemen Kürt ailelerinin çocukları ayaklanmalara öncülük, önderlik ediyorlar.

Yine Batının etkisiyle özellikle Avrupa yakasında kalan Osmanlı Milletinin, halklarının etkisiyle, Kürtler arasında da ve Rumlar arasında da milliyetçilik hareketleri yaygınlaşmaya başlıyor. Ermeniler arasında ise, belki Kürtler'le Türkler'den daha fazla milliyetçilik karekteri var. Çünkü o zaman ticaretin önemli bir bölümü Ermeniler'in elinde ve Ermeniler Batı ile özellikle ticari bakımdan çok yakın bir ilişki içerisindeler. Dikkat edilirse 19. yy'da bütün kültürel oluşum ve kurumların öncülüğünü yapanlar gayri-müslim ve gayri-Türk unsurlar olmuştur genelde.

Aşağı yukarı Kürt, Ermeni ve Türkler arasında milliyetçilik hareketinin boy vermesi aynı döneme rastlar. Bu halkların milliyetçi aydınları o dönemde Osmanlı ile ters düşünüyorlar ve bundan dolayı da genellikle milliyetçilik çalışmalarını Osmanlı topraklarını dışında, yurt dışında sürdürüyorlar. Nitekim ilk Kürtçe gazete olan **Kurdistan** Gazetesi önce Kahire'de yayına başlıyor. Bu gazete 1898'de yayına başlıyor. O tarihle Jön Türkler ile Abdülhamit arasında da yoğun bir çelişki var. Ve bunların milliyetçi karekterdeki yayın organları hep Osmanlı toprakları dışında çıkıyor. O dönemde Osmanlı yönetimine karşı bu milliyetçi unsurlar arasında bir ittifak vardır. Sözgelimi 'Kürdistan Gazetesi'ni çıkaran Mithat Bedirhan Bey aynı zamanda İttihat ve Terakkicilerle de işbirliği içerisindedir.

II. Meşrutiyet'ten sonra diğer Türk aydınları gibi Kürt aydınlar da gazetelerini İstanbul'a getiriyorlar. Ve bu tarihten itibaren çok yoğun bir demokratik örgütlenme çabası görülüyor.

Sayın arkadaşlar, şunu hep görüyoruz: Kürt Halkı da diğer halklar gibi her zaman meşru demokratik mücadeleden yana olmuş, ne zaman demokratik ifade ve örgütlenme kanallarının önü tıkanmışsa o zaman illegalitiye, diğer silahlı mücadele biçimlerine yönelmiştir. Özellikle I. Meşrutiyet'ten sonraki örgütlenmeler, bunun çok çarpıcı örnekleridir. 1908'den 1923'e kadar o tarihte 20 dolayında **demokratik Kürt örgütü** kurulmuştur. Bunlar Kültür, gençlik ve siyasi örgütlenmelerdir. Ekonomik güçlenmeyi de öngören örgütlerdir kimi. O güne kadar Kürt milliyetçilik hareketiyle yakın bir ilişki içinde olan İttihat ve Terakki, yönetimi ele aldıktan ve İttihat Terakki'nin ırkçı kanadı işbaşına geldikten sonra yoğun bir çelişki doğuyor. Onlar Türkçülük'ü topluma temel baz olarak yerleştirmek istiyorlardı. Oysa bunların ortak bileşkesi "Osmanlılık" ideolojisiydi. Böylece Türkler ve Kürtler arasında bir çelişki başlıyor. Türkler ile Kürt aydınları arasında demek belki daha doğru. Giderek bir kırgınlık bir uzaklaşma baş gösteriyor. I. Dünya Savaşı yıllarında (O zamanki temel slogan; "gavur'a karşı, emperyalizm'e karşı mücadele") biçiminde ortaya çıkıyor. Şunu da vurgulamak gerekir ki; I. Dünya Savaşı İttihat ve Terakki ile Alman militarizminin Ortadoğu'ya, giderek uzak Asya'ya açılma çabalarının yarattığı bir savaştır. O zaman Alman Emperyalizmi'nin yanında yer alan, o zamanki İttihat ve Terakki yönetimidir. Ancak I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ister istemez tekrar Türk halkıyla Kürt halkının arasında bir yakınlaşmaya neden olmuştur. Bu yakınlaşma üzerine, özellikle savaş anti-emperyalist bir yönelime girdikten sonra özellikle Kürdistan'ın belli şehirlerinde

mücadelenin çete savaşları biçiminde başladığını görüyoruz. Bence M. Kemal'in burada yaptığı en önemli şey, başlıyan çete savaşlarını daha sonra organize etmek, biçimlendirmek oluyor. Nazım Hikmet'in sıkça vurguladığı olay, o dönemdeki yakınlaşmadır. O zamanlar M. Kemal, İttihat-Terakki'nin mirasını da reddederek, Kürtler'le Türkler'in gerçek eşitliğini ifade eder. O zamanki Milli Mücadele liderliği Kürtler'i çok kolay kazanıyor ve mücadele bu halkların ortak mücadelesi biçiminde seyrediyor. Bazı Kürt aydınları ve politik unsurlar, sürekli temkinli davranmayı salık veriyorlar. Fakat genelde Kürt halkının eğilimi, Türk halkıyla birlikte bu mücadeleden başarıyla çıkmak oluyor. İlk yıllarda kesinlikle Türk milliyetçiliği temel olarak getirilmez. Ancak **Kadri Cemil Paşa**'nın gözlemlerinde gördüğümüz gibi, M. Kemal daha İkinci Ordu Komutanı iken (I. Dünya Savaşı yıllarında) Kürtler'le yakın bir diyaloga giriyor. **Kadri Cemil Paşa**'nın **Hatıralar**'ının bir bölümünde şunlar anlatılıyor: **"... Bir türlü geçinemediği İtihat Cemiyeti önde gelenleri, özellikle Enver Paşa ve Cemal Paşa savaştan sonra işbaşında kalmış olsalardı öyle zannediyorum M. Kemal Paşa Kürtler'den gördüğü derin muhabbet ve dostluktan yararlanarak kendisi için bir Kürdistan teşkilini hile aklından geçiriyordu."** Ve o dönemde yine bu hatıralarda **Hasan Hayri** öncülüğünde M. Kemal bir **Kürt Taburu** oluşturuyor ve bunu kendisini korumakla görevlendiriyor. Bir Kürt milisi bu tabur.

Özetlersek, dönemin bütün sloganları Kürtler ve Türkler'in eşitliği, kardeşliği temeline dayanıyor. Hata Lozan görüşmelerinde İsmet İnönü, Ankara'daki Meclisin Kürtler'in ve Türkler'in ortak meclisi olduğunu ifade ediyor. Hükümetin ortak bir hükümet olduğu açık açık vurgulanıyor. M. Kemal'in de bu doğrultuda görüşleri vardır. Ancak 1923 **Lozan Antlaşması**'nın imzalanmasından sonra tutum değişiyor. Bu arada şunu söyleyelim: Bugün **Misak-ı Millî** denilen sınırlar, temelde Ankara'daki Meclisin belirlediği sınırlar değil, son, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın belirlediği sınırlardır. Bu sınır Türkler'le Kürtler'in yaşadığı toprakları kapsıyor. Dikkat edilirse Lozan görüşmelerinin en çetin mücadelesi, Musul Kerkük bölgesi, yani bugün Irak Kürdistan'ı olarak bilinen bölge üzerinde yoğunlaşıyor. İsmet İnönü başkanlığındaki Delegasyon, sürekli buranın Kürt ve Türk topraklarına girdiğini savunuyor, bundan vazgeçilemeyeceğini söylüyor.

Bazı aydınlar, Kürt sorununun Cumhuriyetle yaşıt olduğunu söylerler. Gerçi Kürt milliyetçilik hareketlerinin geçmişi 19. yy'ın neredeyse başlarına uzanıyor. Ancak bunun bir sorun olarak Türkiye kamuoyunun gündemine gelmesi, özellikle Cumhuriyetten sonra oluyor. Bunda, elbette ki daha önceki ahde ve sözlere uymayan Türk yönetiminin bütünüyle kendi iktidarlarını perçinlemelerinin payı vardır. 1908-1981 dönemi Kürt gazeteciliğini anlatan bir yayın var elimde: **"Lı Kurdistana Bakûr û lı Tırkiye Rojmane geriya Kurdi".** Burada 1908'den itibaren çıkan gazeteler, hem doğrudan Kürt kimlikli, Kürt adlı **Kürt teavün ve Teraki Gazetesi, Kürdistan, Peyman, Roja Kurd, Yekbûn, Netewa Kurd, Jin** dergi ve gazeteleri sıralanıyor. 1923'le birlikte Kürt yayıncılığında ani

bir kesinti oluyor, açıkçası yasaklanıyor. 1925 **Şeyh Sait İsyanı**'ndan sonra, 1925 **Takrir-i Sükûn**'u geliyor. Bu dönemde asıl **"Kürt Sorununun"** başka bir deyişle bir sancının temelleri atılıyor. Kimileri **Takrir-i Sükûn** hareketini bir ilericileşme hareketi olarak görüyorlar. Bence tam bir **gericileşme** hareketidir. Çünkü, Takrir-i Sükûn, Türkiye toplumunun tarihsel ve toplumsal gelişimini sekteye uğratan, doğun demokratik akışının önünc set çeken, böylece bir çok soruna çanak tutan bir gerileşme hareketidir. Şimdi M. Kemal hareketinin toplumcu ve ilerici", "demokrat" yönlerini vurgulayıp, geri yönlerini gözardı etmek tutarsızlıktır. Bilindiği gibi, Osmanlı'dan geriye kalan toplum, çok sınıflı, çok uluslu ve çok inançlı bir toplumdur. Yani her bakımdan çok renklidir. Bu, reddedilerek o tarihte ortaya atılan bir slogan var: **"İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz."** Bunu söylemekle ne sınıflar ortadan kalkmış, ne de ulusal gerçekler ortadan kalkmıştır. Bu dönemin ırkçı uygulamalarını gösteren, 1928'de yayınlanan **"Türkleştirme"** adlı bir kitap var. Burada, o dönemdeki Türk ırkçılığının mimarlarının genelde gayri-Türk unsurlar olduğunu görüyoruz. Bunlar içinde **Ziya Gökalp** gibi Kürtler de var. Daha önce Kürt kimliği üzerinde çalışan **Ziya Gökalp** kendi ulusal kimliğini reddedip Türk Hareketine önayak oldu. Kendisi bir Yahudi olan Mois Kohen'e (Tekin Alp) ait **Türkleştirme** adlı kitapta, gayri-Türk unsurların nasıl Türkleştirileceği anlatılıyor. Yine Kürt kökenli **İsmet Paşa** şunu söylüyor: **"Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemehal Türk yapmaktır."** Demek ki yine bir tarihsel ve toplumsal gerçeklik reddediliyor. 1925 Takrir-i Sükûn'unun gericiliğini gösteren bir başka örnek: Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinde 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlanıyordu ve işçi sınıfının çeşitli örgütleri vardı. Bunlar yine 1925 Takrir-i Sükûnuyla yasaklanmıştır. Yine orada TKP'nin kapatılmasıyla, işçi sınıfının örgütlenmesini engellemiştir. Öte yandan, bu düzenleme çok partili sisteme son vererek tek parti diktası kurulmuştur. Bu yasanın temel karakteristiği Kürt halkının ulusal ve demokratik haklarının red ve inkârıdır. Bu çerçevede bilindiği gibi **Şark Islahat Planı** çıkarılmıştır. Bu arada, dinsel örgütlenme konusunda da yasaklamalar getirilerek **tekkeler** ve **zaviyeler** kapatılmıştır. Böylece dinsel-inançlarında doğal akışında önü tıkandı. **Şark Islahat Planı**'nın birinci maddesinde şöyle deniyor: **Doğu illerinde yürürlüğe konan sıkıyönetim aşağıdaki programın uygulanması son buluncaya kadar devam edecektir."** Ardından sözü geçen yasaklar sıralanıyor. Örneğin, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani vb. yerlerde Kürtçe'den başka dil kullananların cezalandırılması öngörülmektedir. Ancak bu program hiç bir zaman hayata geçirilememiştir. Çünkü, baskı sürekli şiddeti doğurmuş, şiddet kanı getirmiştir. Böylece şiddet politikaları dolayısıyla Türkiye'nin ayrılmaz bir gerçeği haline gelmiştir.

Kürt bölgelerinde neredeyse Cumhuriyet tarihi ile yaşıt olmak üzere **sıkıyönetim, Örfî idare, olağanüstü hal** yaşanıyor. Bu politikanın başlangıcında temelleri yanlış atılmış, bu sorun bu nedenle dallanıp budaklanarak Cumhuriyet dönemince süregelmiştir. 1925'den 1938'e kadar yirmi dolayında Kürt ayaklanması, tedip hareketi ve katliam vardır.

Kürtler; ulusal demokratik haklarını almak için, demokratik yollar tıkalı olduğundan şiddete başvurmuşlardır. Bu ise devletin demokratik olarak yapılanmamasından kaynaklanmıştır. Demokratik yollar tıkalı olunca sürekli şiddete başvurulmuş, şiddet karşı şiddeti getirmiştir. Kürt ayaklanmalarında askeri edeplendirme, yani tehdil hareketlerinde ölen insanların sayısı Milli Mücadele'de ölen insanların sayısından kat kat fazladır. Bu şunu gösteriyor: Şiddete ve askeri yöntemlere dayanan bir çözüm çıkmazdır. Oysa Kürt Halkı'nın bugüne kadar ödediği bedel, bu sorunun demokratik çözümüne yeterlidir!... Kürt Halkı eşit haklara ve gönüllü birlikteliğe dayalı bir çözümü hak etmiştir. Ödediği bedelle bunu hak etmiştir. Böylesi bir çözümün de artık yaklaştığına inanıyor ve sözlerimi uğruna mücadele ettiğimiz **"Özgürlük"**ü işleyen bir şiir kesitiyle noktalamak istiyorum:

Seni kanat seslerinden tanırım özgürlük
gül kokundan
mavi renginden
Sen gökyüzü
duru akan su
nar gibi kızarmış ekmek
ve kırık zinciri ***spartaküs'***ün
ve dağ yeli
dere seli
çıra türküsü
-dilimin şakıdığı-
elimin dokuduğu
en güzel nakış
özgürlük...

VIII

İLK KÜRT KÜLTÜR DERNEĞİ VE TÜZÜĞÜ:
"KÜRT NEŞR-İ MAARİF CEMİYETİ VE NİZAMNAMESİ"

Türkiye'de Kürt halkının ulusal-demokratik haklarının red ve inkârı politikasının ikame edildiği 1925 tarihli **"Şark Islahat Planı"**nın uygulanmasına kadar bir çok Kürt siyasal,

sosyal ve kültürel örgütü kurulmuş ve serbestçe faaliyet göstermiştir. Özellikle II. Meşrutiyet hareketinin getirdiği özgürlükçü ortamda bu örgütlenmelerde bir yoğunlaşma olduğunu görüyoruz. Bunları doğrudan ve dolaylı örgütler olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Doğrudan Kürt örgütlerinin ilk akla gelenlerini şöyle sıralayabiliriz: Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti (1910), Heviya Kurd (Kürt Ümidi) Cemiyeti (1910), Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910), Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1912), Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti (1912), Kürt İrşat ve İrtika (Aydınlanma ve Yükselme) Cemiyeti (1912), Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat (Kürt Bilimleri ve Yayınları Yaygınlaştırma) Cemiyeti (1918), Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti (1919), Kürt Milli (Millet) Fırkası (1919), Kürdistan Cemiyeti (1918), Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Istihlâs-ı Kürdistan Cemiyeti...

Bunlar dışında bir de Osmanlı Demokrat Fırkası (1909), Hürriyet ve İtilaf Fırkası (1911), Selamet-i Osmaniye Fırkası (1918), Osmanlı Iyla-yı Vatan Cemiyeti (1920), Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Müsalemet İttifakı (Barışıklık Birliği) (1920) gibi Kürtler'in yoğun biçimde katıldıkları örgütler bulunuyor.

Belirlemelerimize göre Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti ilk Kürt kadın örgütü, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti ise ilk Kürt kültür örgütü oluyor.

Tüzüğünden de anlaşıldığına göre derneğin amacı, eğitim-öğretim nimetlerinden yoksun Kürtler arasında eğitim-öğretim, sanat ve kültürü yaymak ve yaygınlaştırmaktır.

İlk Kürt kültür örgütü olması bakımından Kürt tarihi açısından büyük önem taşıyan Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'nin *"Nizamnâme"*ni (Tüzük) aşağıda veriyoruz.

Ziya Gökalp'in, bir yıl önce 1909'da Diyarbakır'da çıkan Peyam Gazetesi'nde yer alan şu sözleri hatırlanırsa, Derneğin amacı daha iyi anlaşılır: *"...Kürtler'in yalnız bir derdi vardır, o da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak, yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitaplar yazılacak, Kürtçe gazeteler neşrolunacak. Mekteplerde Kürt lisanıyla ilim ve maarif öğrenilecek. O zaman Kürtler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar. İyi yaşamak usulüne agâh olacaklardır."* (Bkz. Mehmet Malmisanlı: ***"Osmanlı Döneminde Yazılan ve Basılan Kürtçe Eserler Üzerine"*** Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 54-55/ 1986)

Dernek Tüzüğünün künye bölümü şöyle:

KÜRT NEŞR-İ MAARİF CEMİYETİ NİZAMNAMESİ

Matbaa-i Âmedi

Düyûn-u Umumiye Civarında

Sultan Mektebi Sokağında

Numara 23-1326 (Rumi) 1910 (Miladi)

"KÜRT NEŞR-İ MAARİF CEMİYETİ NİZAMNÂMESİ"

Madde-1) Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti namıyla münhasıran ilmi ve edebî ve sanaî İstanbul'da müskatil bir cemiyet-i merkeziye teşekkül etmiştir.

"Cemiyetin Maksadı"

Madde-2) Cemiyetin maksadı ve âmâl-ı mukaddesesi evlâd-ı vatan içinde en ziyade nimet-i maarifden mahrum olan (eğitim-öğretim nimetlerinden yoksun olan) Kürtler arasında maarif ve sanayii neşr ve tamim etmektir.

Madde-3) Cemiyet şimdilik İstanbul'da Kürt çocuklarına mahsus mekteb-i ibtidai (ilk öğretim okulları) tesis ve ihyasıyla meşgul olacak ve ahval-i maliyesi erbab-ı hamiyyet ve gayretin muavenet-i insaniyet kâranesiyle müsait bir hale geldikçe ekseriyet sekenesi (oturanlarının çoğunluğu) Kürt olan kasaba ve karyelere ve bi'l-tercih muzlum bir halde kalan aşâir ve kabâil arasında mektepler te'sis ve teksiriyle izale-i cehaletlerine çalışacaktır (öncelikle mazlum bir halde kalan aşiret ve kabileler arasında okullar açılıp yoğunlaştırılarak, geri kalmışlıklarının giderilmesine çalışılacaktır).

"Cemiyet Müessisleri"

Madde-4) Cemiyete müessis olabilmek için bidayetü'l-ekali (başlangıçta en az) iki lira ve şehriye (aylık bir mecidiyeden dûn (aşağı) olmamak üzere muntazaman vermek şartıyla bilâtefrik-i cins ve mezhep (cins ve mezhep ayırt etmeksizin) her münevverü'l-fikr olan (her aydın düşünceye sahip kişi) müessis olabilir.

Madde-5) Bir kimse her ne vakit isterse müessih meyanına (kurucular arasına) dahil olabilir. Fakat geçmiş zamana ait iâneyi (yardımı, bağışı) def'aten veyahut taksiten vermek mecburiyetindedir.

"Cemiyete Duhûl Şeraiti"

Madde-6) Mektep için bidayetenü'l-ekali (başlangıçta en az) bir mecidiye iâne verip ayda on kuruş iânede bulunmayı deruhte ederek ifa-yı taahhüd eden bilâtefrik-i cins ve mezhep her muhibb-i marif (her eğitim, kültür ve aydınlanma yasası) bu cemiyet-i ilmiyenin âzâ-yı müşaveresinden (danışma üyesi) olabilir.

Madde-7) Âzâ-yı muaveneden olmak için duhûliye on kuruş ve şehriye beş kuruştan dûn olmamak üzere bir meblağ vermek icabeder.

Madde-8) Âzâ-yı tabiîyeden (doğal üye) olmak için ibtida-yı duhûlda (il girişte) beş kuruş ve şehrî yüz paradan dûn olmamak üzere bir meblâğ vermek icabeder.

Madde-9) Cemiyet efradından addedilebilmek için ibtidâ duhûlda lâ-ekalî üç kuruş ve şehri bir kuruştan dün olmamak üzere bir meblağ tediyesi lâzımdır.

Madde-10) Bâlâlda (yurıda) beyan olunan miktardan fazla eshab-i hamiyyet (yardımseyreleri) tarafından verilecek lânât (bağışlar) ma'âliftihar kabul olunur.

"Heyet-i İdare"

Madde-11) Müessisîn ve âzâ-yı müşavere otuz üç zattan müteşekkil bir heyet, ekseriyet-i ârâ-yı hafiye üzerine (gizli oy çokluğuyla) içlerinden bir reis ile iki reis-i sâni (ikinci başkan) tayin ve intihap edecektir.

Madde-12) Cemiyete bir reis-i evvel (birinci başkan), iki reis-i sâni ve tedvir-i mesalih ve umûr için (işlerin yürütülmesi için) bir kâtib-i umûmi (genel sekreter, yazman) nâmıyla hizmet-i tahririyesine mukabil (yazışma hizmetlerine karşılık) bir maaş-ı şehri (aylık ücret) tayin ve tahsis edilecektir.

Madde-13) Cemiyetin merkez-i umumisi şimdilik İstanbul'da olup, vilayetlerde ve livalarda ve kazalarda da birer kulüp ve nahiye ve karyelerde de (köylerde) birer şubesi bulunacaktır.

Madde-14) Şubeler kazalar ile, kazalar livalar ile, livalar vilayetler ile doğrudan doğruya merkez-i umumiye (ile) muhabere etmeye mecburdur. Ande'l-icap (gerektiğinde) şube ve kulüpler doğrudan doğruya muhavere edebilirler.

Madde-15) Her şube ve kulüp altı ayda bir vâridat ve masârifatın merbut oldukları mahalle müteselsilen ve vilayet dahi merkeze bildirecek ve fazla vâridat olursa merkezin kararına göre sarf veya nema edilecektir (harcanacak ya da biriktirilecektir).

Madde-16) Âzâ-yı müessese ve müşavere ve muavene ve tabiîyede herhangisi bilâözr-ü şer'î üç aylık iyâne terakümde kalırsa (üç aylık bağış üzerinde kalırsa), Cemiyet kendisine müstafi nazarıyla bakacaktır.

Madde-17) Kulüplerde her türlü menhiyyat (dinin yasakladığı şeyler) ve kumar ve işret kat'iyyen memnûdur.

Madde-18) Âzâ-yı müessese ve müşavere ve tabiîyeden oldukları mektepte bir hikmet-i muvazafa ile mükellef bulunanlar (bir görevle yükümlü bulunanlar) eshab-ı reyden olmayıp (oy verme hakkına sahip olmayıp) yalnız memnuniyetlerine dair izahat kendilerinden talep edilebilir.

Madde-19) Mektebe ve Cemiyete müstahdeminin dahi dahil olmaları şarttır. Cemiyete dahil olmadıkları taktirde maâşatın yüzde-üçü nispetinde bir meblağı Sandığa terk etmeye mecburdurlar.

Madde-20) Köy ve kasabalarda masârif-i zaideden tevakki (sakınmak) maksadıyla reis ve âzâdan birinin hanesinde veya münasip ve ehven bir mahalde içtima etmek mecaz ise de (çıkar yolsa da) sancak ve merkezlerinde behemahal bir kulüp isticarı (kiralanması) zaruri olduğundan, kulübün bedel-i icaresi masarif-i zaruriye ve hademe aylığı verilecektir.

Madde-21) Sanaî ve ticari her türlü fabrika ve ticarethaneler zaman-ı vüs'at-ı maliyede (ekonomik durumun zaman içinde iyileşmesiyle?) te'sis edilmek Cemiyetin mecburdur. (?)

Madde-22) Merâkiz-i vilâyette te'sis edilecek kulüplerin meclis-i idareleri bir reis ile iki reis-i sâniden ve yirmi âzâdan müteşekkil olup kâtiplerle kasadâr işbu âzâdan merâkiz-i livadaki meclis idareleri bir reis ile iki reis-i sâni ve on âzâdan ibaret olup veznedar ve kâtipler bu âzâ meyanından ve kaza kulüpleri meclis idaresinin mevcudu beş âzâ ile bir reis-i sâniden ve nahiyeler ile kariyerlerdeki âzâ ve bir reis vekilinden mürekkip olacaktır.

"Mesarif-i Te'sîse-i Mekâtib"

(Okul Yapım Giderleri)

Madde-23) Açılacak mekâtibin mesarif-i tesisiye ve sairesi, müessislerin, Kürtler'in ve diğer maarif-perver vatandaşların iâneleriyle te'min olunur.

"Suret-i İdare-i Mekteb"

(Okulları Yönetme Biçimi)

Madde-24) Mekteb-i müesseslerden (kurulan okullardan) salâhiyet-i mahsusayı hâiz beş zâtın nezâreti altında bulunacak ve verilecek iânât usulü dâiresinde bir makbuz mukabilinde mü'essisince (metinde yanlış yazılmış) ittifak veya ekseriyet-i ârâ ile (oybirliği ya da oyçokluğuyla) şimdilik fahrî olarak ta'yin kılınacak sandık emini tarafından ahz ve kabz olunacaktır (koruma altına alınacaktır). Tesavi-i ârâ zuhurunda (oy eşitliği durumunda) reisin re'yi re'ye-i muzâaf (iki oy) addolunur. Riyaset her in'ikâdde kur'a ile ta'yin olunur.

Madde-25) Mektep sandığında elli liradan fazla bulunmayacak ve ziyade oldukça bankaya tevdi edilecektir.

Madde-26) Mektebe kabul olunacak talebenin hüsn-ü hâl eshabinden (iyi huylu, iyi durumlu) olması şarttır.

Madde-27) Bilâtefrik-i cins ü mezhep her talîb-i ilm (bilim, öğrenme isteklisi) mektebe kabul olunur.

Madde-28) Kürdistan'ın ihtiyac-ı fevkaladesine binaen her sene iki talebenin ziraat tahsiline sevk edilmesi ve bunun lâzım gelen mesarifin cemiyet sandığında tesfiye edilmesi.

"Mektep Müdürü

Madde-29) Âzâ-yı müessese tarafından intihab ve ta'yin olunacak Mektebin müdürü mektebe nezaretle mükellef olup leddü'l-icap tebeddül edecek olan beş âzâ-yı müessesenin umumu tarafından ittifak-ı ârâ veya ekseriyetle iki sene için intihap olunur. Ve bu beş âzâ-yı müessesenin umumu tarafından intihap edilir.

"Sândık Emini"

Madde-30) Sandık Emini yirmi üçüncü maddede beyan kılındığı vech ile ta'yin ve müessisler meyanında veya müessisler tarafından intihap olunacak ve muntazam defâtir (defterler) tutulacaktır.

Madde-31) Hey'et-i Müessise haftada bir gün muntazaman içtima eder ve mukarrerat ekseriyet-i arâ ile ittihaz olunur. Âzâ-yı müesseseden selesanın vücuduyla da mukarrerat ittihaz olunabilir.

Madde-32) Cemiyet-i Maarif-i Umumiye Nizamnâmesine tabi olup, başka hiç bir nüfûs ve tesir altında değildir. Mektepte okunacak derslerin proğramları hey'et-i müessesenin tensîbiyle ta'yin olunur.

Madde-33) Mektepte okunacak derslerin proğramları ve Cemiyetin muamelât-ı umumiyesinin her sene bir tezkeresi tertip ve tab'olunup âzâ-yı müşavereni kaffesine (tümüne) veya âzâdan talep edenlere birer nüsha gönderilir. Bu hususta mütalaarı nazara alınır.

Madde-34) Âzâ-yı müessesenin ittifak veya ekseriyet-i arâ ile işbu nizamnâmenin tevsii ve ta'dili câizdir.

(Not: Parantez içindeki Türkçeleştirmeler, tarafımızdan yapılmıştır. Bu Cemiyet'in (Dernek) adı ve tüzüğü, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın **"Türkiye'de Siyasal Partiler"** adlı kitabında bulunmamaktadır.)

IX

BATILI GÖZÜYLE OSMANLI TOPLUMU VE YEZİDÎ KÜRTLER ÜSTÜNE BİR TANIKLIK

Kimi zaman çeşitli toplum olayları konusunda Osmanlı tarihlerinde bilgi bulunmazken, Batı kökenli kaynaklarda son derece ayrıntılı ve çarpıcı bilgiler bulmak mümkündür. Sözgelimi, 1828-1830 yılları arasında Aydın yöresinde bir ihtilâle liderlik eden Atçalı Kel Mehmet ve eylemi konusunda Osmanlı kaynaklarında doğru dürüst bilgi bulunmazken, İngiliz gezgin Major Keppel'in **Narrative of a Journey across the Balkans in the years 1829-30** kitabında ayrıntılı bilgi verilmekte, Paujoulat'nın **Voyage dans L'Asie Mineure...** adlı kitabında, *"1828'de Güzelhisar'da Müslüman Devrimi"* olarak nitelendiri-

len eylem konusunda epeyce bilgi bulunmaktadır. Poujoulat, Atçalı'nın öldürülmesini ve Aydın'daki yönetim ortamını şöyle anlatır: *"... Anadolu Paşaları (Mütesellimler) güçlerini toplayarak, o sırada çetesiyle İzmir'e gitmeye hazırlanan âsi şefin (Atçalı) üzerine yürüdüler. Kel Mehmet, Aydın'ı yeniden almak üzere bir girişimde daha bulundu. Bir gece boyunca paşaların askerleriyle âsiler arasında Güzelhisar (Aydın) kapılarında korkunç çarpışmalar oldu. Paşaların taburu, kargaşa içinde yalnızca Kel Mehmet'i arıyordu. Sonuçta gözüpek isyancı boyun eğdi ve yaralı olarak ele geçti. Ertesi gün kafası gümüş tabak içine konularak Güzelhisar çarşısında dolaştırıldı. Katliamdan kaçabilen âsiler Babadağ vadilerine sığındılar. (...) Türkiye'de, hiçbir memleket yoktur ki Sultan'ın (II. Mahmud) yönetiminden Aydın kadar nefret etsin. Şehirde Kel Mehmed gibilerine rastlanırsa, sıksık ayaklanmalar olur. Karaosmanoğulları, Aydınlıları bir demir elle yönetiyor. En küçük bir itaatsizlik ölümle cezalandırılır. Kuvvetli bir garnizon şehri hiç terketmez ve bir isyana karşı daima hazırdır."* (a.g.e., s.80-83)

Burada dikkati çeken noktalardan biri, eylemden altı yıl sonra Aydın'a uğrayan Poujoulat'nın, egemenliği yeniden ele geçiren Karaosmanoğullarının ve öteki ileri gelenlerin anlatmalarına dayanarak, olayı bir *"Müslüman Devrimi"* olarak yansıtmasıdır. Osmanlı tarihlerinde ve resmî belgelerinde de, olay II. Mahmud'un reformlarına karşı bir ayaklanma olarak gösterilir. Harekette bazı din adamlarının da yer aldıkları ve Atçalı'nın kendisini *"Seyyid"* olarak gösterip, dindar kesimleri etkilediği doğrudur. Ancak eyleme katılanların çoğunluğunu, işleri ellerinden alınmış zeybeklerle yoksul köylülerin ve kentin yoksul halkının oluşturduğu gözönüne alınırsa, olayın niteliği değişir. Nitekim Atçalı'nın Osmanlı resmî kayıtlarına da geçen birkaç mektubu, eylemin özünde sınıfsal bir çatışmanın yattığını kesinlikle ortaya koymaktadır. (Bu konuda Çağatay Uluçay'ın **Atçalı Kel Mehmet** adlı araştırmasında birçok resmî belge bulunmaktadır.)

İlginç bularak vurgulamak istediğim bir başka nokta da şudur. Kendi mektupları, Poujoulat'nınkilerle birlikte ortaklaşa bir eser olarak yayımlanan (Correspondance d'Orien 1830-31, M. Michaud, 1830'da bu yörelerden geçtiği ve olaydan hemen sonra doğrudan ihtilâl merkezi Güzelhisar'a (Aydın) uğradığı halde mektuplarında olaya hiç yer vermezken; altı yıl sonra (1836) bölgeye gelen Poujoulat, arkadaşını da (M. Michaud) eleştirerek, kısa bir kesitini alıntıladığım bu ilginç bilgileri veriyor. (Olay daha çok yeniyken, bölgenin egemenleri, olayı özellikle gizlemiş olabilirler.)

M. Baptistin Poujoulat'nın **"Voyage dans l'Asie Mineure en Mesopotamie, a Palmyre en Syrie et en Palestine et en Eygpte 1836-1837"** (Paris, 1840-41) adlı iki ciltlik gezi kitablarından da anlaşılacağı gibi, İstanbul'dan Mısır'a kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla gezi alanındaki tüm halklar konusunda da ilginç izlenimler ve bilgiler sunuyor bize.

Fransız gezgin, Padişah II. Mahmud'un özel izniyle gezdiği için kimi zaman askerî ka-

rargâhlara, kimi zaman da en ücra köşelere kadar sokuluyor. Kendisinden önce İran bölge valilerinden Arsliar Han'ın izniyle başka bir nüfuz bölgesine giren Alman bilginin acılı serüvenini yine Poujoulat'dan dinleyelim:

"Fransız Hükûmeti hesabına bilimsel araştırma yapmak için Asya'ya gönderilen Alman bilgini bahtsız Schultz'un Kürt eşkıyalar tarafından katledilmesinden sonra, Kürtler'in sözde konukseverliğine ilişkin övgülere Avrupalı gözlemciler pek katılmıyorlar. Schultz, İran'ı gördükten sonra Kürdistan'a gitmek üzere 1829 sonbaharında yola koyulur. Yanında, o tarihte bir taşra valisi olan Arsliar Han'ın kendisine eşlik etmek üzere verdiği bir hizmetçi ve altı asker vardır. Alman gezginci ve maiyeti, onları korur gibi görünen Kürtler tarafından acımasızca öldürülürler. Zavallıların cesetlerini gömmeye zorlanan Ermeni köylüleri, bu korkunç haberi Arsliar Han'a bildirdiler. Schultz'un İran Prensi'nin sarayında kalan notları ve eşyaları İstanbul'daki Fransız Elçiliği'ne gönderildi fakat Kürdistan yolculuğu sırasında yanında bulunan eşyalar haydutların eline geçti." (a.g.e., s.354)

Schultz'un girmediği bölgeye girmeyi başaran Poujoulat'nın, bölge halkının yaşama biçimine ilişkin son derece çarpıcı gözlemleri bulunuyor. İşte bu ilginç saptamalardan biri: *"Kürt kadınları gerçek amazonlar; mükemmel ata biniyorlar ve kocaları gibi silâhlılar. Zarif vücutlular, ama güneşten yanmış yüzleri hiç de sevimli değil. Kesinlikle peçe takmıyorlar; giysileri deri kemerle sıkılan, göğsü açık gri kumaştan oluşuyor. Küçük paralar bağladıkları uzun siyah saçları omuzlarında dalgalanıyor. Başlarına, geriye sarkıttıkları sarı veya mavi ince bir örtü takıyorlar, çıplak ayakla geziyorlar."* (s.354-355)

19. yüzyılda peçesiz, yalınayak ve silâhla at sırtında koşturan bir kadın tipi gerçekten ilginç değil mi?..

Son Lübnan İç Savaşı'yla kendilerinden sıkça söz ettiren Yezidîler konusunda da çok ilginç bilgiler veriyor Poujoulat. Mardin'in Cizre bölgesindeki Yezidîler arasında dolaştıktan sonra daha doğuya açılan Poujoulat, Yezidîler'in kökeni, yaşama biçimi ve inançları konusunda şu bilgileri veriyor:

"Yezidîler öğretilerini çok gizli tutuyorlar. Bu konuda açık ve kesin bilgi alamamış olmam büyük kayıp. Bununla birlikte Yezidîler'in dini uygulamalarının pek çoğu komşu halklarca biliniyor. Ben olabildiğince bilgili kişilerle konuşmaya, görüşmeye çalıştım. Yezidîler'in kökeni ve dini konusunda öğrenebildiklerimi anlatacağım.

Bu halkın, İran Kralı V. Arsace'ın Mezopotamya'dan sürdüğü eski Mard'ların kalıntısı olduğu sanılıyor. Bu halk, bugün Mardin diye anılan kente adını verdi. Strabon, Arien, Pline, Arimane dinine veya kötülük prensibine kendini adamış, bir İran mezhebine bağlı başeğmez, yenilmez insan ırkı olarak Mard'ları temsil ederler. Bazı bilginle, Zoroastre'ı bu öğretinin kurucusu olarak görürler. Fakat bu inancın kökeni zamanın karanlıklarına dek uzanıyor.

Aşağıda anlatacağımız Yezidîler'in dini, kaynağını hiç kuşkusuz eski Mard'ların inançlarından almaktadır.

Yezidîler adlarını, Ali'nin ailesine işkence eden, Muhammed'in torunu Hüseyin'i öldüren Arap komutanı Yezid'den aldılar. Müslamanlar'la Yezidîler arasındaki derin kin buradan gelir. Hüseyin'in kâtili, Yezidîler'ce, mezheplerinin kurucusu olarak kabul edilir.

Yezidîler, Tanrı'nın bağışlayıcılığının, bilgeliği kadar sonsuz olduğunu gördükten sonra Şeytan'a tapmakta tereddüt etmediler. Çünkü Şeytan'ın, itaatsizliğinden ötürü kaybettiği onurunu, Tanrı'nın bağışlayıcılığı sayesinde yeniden kazanacağına kesinlikle inanıyor. Yezidîler, Şeytan'dan niçin sövgüyle sözedildiğini soruyorlar. Gözden düşmüş bir melekle yüce varlığın arasına neden girilsin?.. Tanrı, kendisinin cezalandırdığı bir yaratığın bizim tarafımızdan lânetlenmesine ihtiyaç duyar mı?.. Ayrıca cezalandırdığını bir gün bağışlayamaz mı?..

Mezopotamya Türkler'i, Mard'ların torunlarının inançlarının kökeninde yatanları daha farklı açıklıyorlar.

Yezidîler, eşkıyalıklarından ötürü haklı olarak suçluluk duygusu taşıyorlar. Bu yüzden, Cehennem uçurumuna atıldıklarında Şeytan'ın kendilerine iyi davranması için, hayattayken Şeytan'a kendilerini sevdirmek amacıyla ellerinden geleni yapıyorlar, ona tapıyorlar.

Yezidîler'in karanlıklar prensini yüceltmeleri son kertede. Diğer insanların Şeytan aleyhine sarfettikleri sözleri söylemekten olabildiğince kaçınıyorlar. Bu mezheptekiler, yalnızca Şeytan'ın adını anmaktan kaçınmıyorlar. Sözgelişi günlük dilde 'ırmak' sözcüğü 'schat' (şat) diye adlandırıldığı halde, bu sözcüğün 'Şeytan' sözcüğüyle hafif bir benzerlik göstermesi yüzünden, Yezidîler'ce 'büyük ırmak' anlamına gelen 'ave mezın' söyleyişi tercih ediliyor.

Osmanlılar Şeytan'ı sık sık lanetliyorlar; bunun için de uğursuzluk anlamına gelen 'nal' sözcüğünü kullanıyorlar. Yezidîler, büyük bir titizlikle, buna benzer sözcükleri kullanmaktan kaçınıyorlar Hattâ 'nal' yerine, at ayakkabısı anlamına gelen 'sol' sözcüğünü kullanıyorlar. Ayakkabı tamircisi anlamına gelen 'solker' sözcüğü yerine, 'nalband' sözcüğünü kullanıyorlar. Yezidîlerin dilinde 'Şeytan' adı yok. Onu ifade edebilmek için yalnızca 'büyük şef' anlamına gelen 'Şeyh mezın' sözcüğünü kullanıyorlar.

Yezidîler'in ülkesinde Şeytan'a küfredenin vay haline!.. Birinin küfrettiği duyulursa, o kişi derhal taş yağmuruna tutulur. Türk kentlerine geldiklerinde, onlar kentte bulundukları sürece, onlara hakaretten çok Şeytan'a küfretmemeye dikkat edilir. Eğer biri bu ihtiyatsızlığı gösterir de yolda bir Yezidî'ye rastlarsa, yok olur. Şeytan'a sövdürmektense ölümü yeğleyen bu mezhebin üyesi pek çok kişi, Türk yasalarına göre cinayet gerekçesiyle ölüme mahkûm edildi.

Şeytan'a tapanlarla Muhammed'in mezhebinden olanlar arasındaki kökleşmiş kin, her iki halk tarafından da aşırı fanatizme vardırılmış. Hattâ bir Yezidî için, bir Müslüman'ı öldürmekten daha değerli bir eylem olamaz. Müslümanlar da, Yezidîler tarafından öldürülmekle şehitlik mertebesine erişeceklerine inanıyorlar. **Hattâ çok eskiden Diyarbakır, Musul ve Mardin valileri, idam mahkûmlarına şehit olma umudu (duygusu) vermek için cellâtları Yezidîler'den seçerlerdi.**

Yezidîler'in Şefi katı bir yönetim uygulamasaydı, tüm Yezidî halkı da cellâtlık yapmak isterdi. Her altı ayda bir yeni bir cellât seçilir. Kutsal ve şerefli sayılan bu görevin bitiminde evine dönen Yezidî, halkın hayranlığı, kutlaması, yüceltmesiyle karşılanır. Herkes onu görmek, ona dokunmak ister. Eğer cellâtlık görevi sırasında, birkaç damla Müslüman kanı elbisesine damlamışsa, elbise küçük parçalara ayrılarak, değerli kutsal kalıntı sıfatıyla halka dağıtılır. (a.g.e., s.356-365).

Tarih ve Toplum, Mayıs-1985

X

I. DÜNYA SAVAŞI KOŞULLARINDA KÜRDİSTAN'A İLİŞKİN BİR GEZİ NOTLARI KİTABI

Musa Kâzım Paşozâde, —Kafkas Yolu Hatırası— ELHÂN Âdât-ı Ekrâd, Hayat-ı Memleket ve Bazı Malûmât-ı Müstahsale (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1921), 29 sayfa.

I. Dünya Savaşı yıllarında resmi bir görevle Doğu Anadolu'da bulunan Musa Kâzım Paşozâde, görevi gereği Kafkasya'ya kadar bir gezi yapıyor ve bu yöre halkının gelenekleri-görenekleri, toplumsal yaşamı ve bölgede edindiği izlenimleri adeta bir rapor haline getirerek yayımlıyor. Bu nedenle sözkonusu kitap, bazı yönleriyle bir gezi notları ve anılar kitabından çok, Doğu Anadolu konusunda bir 'muhtıra' niteliği taşıyor.

Kitabın arka kapağında, yazarın ayrıca şu eserleri sıralanıyor:

— *Nidâ-yı Mensur (Muhadderât-ı İslâmiye [İslâm Kadınları] Hakkında)*

— *Nev-nihâl (Nevzemin serbest şiirler)*

— *Gülnihâl (Nevzemin serbest şiirler) basılacak*

— *Kânun-u Vefâ—basılacak*

— *Muhavere-i İhvan (Arkadaş Konuşmaları)*

Musa Kâzım Paşozâde'nin "ELHAN: Nağmeler" dışındaki manzum ve mensur kitap-

larından hiçbirini görmemiz mümkün olmadı. Bu nedenle sanatsal ya da bilimsel değerleri konusunda bir şey söyleyemiyoruz.

Hemen belirtelim ki, Musa Kâzım'ın elimizdeki kitabı, genelde Türkiye, özelde Kürdistan için büyük önem taşıyan bir döneme, I. Dünya Savaşı'na rastlıyor. Yazar, daha girişte kitabının kaynağını şöyle anlatıyor: *"Harb-i Umumi'nin yurdumuza dahi sirayet etmesi üzerine uhdeme terettüb eden vazife-i vataniyeyi ifa için birçümle vatan kardaşlarım gibi Kafkas cephe-i harbine sevk edilmiş ve bu vesile ile Kürdistan iklimini mümkün mertebe nazar-ı temâşâdan, hadde-i tedkikden geçirmeye muvaffak olmuştum."* (s.4)

Yazar, bundan sonra sözkonusu bölgenin toplumsal yaşamı, doğal ve özgül koşulları konusunda kamuoyunu aydınlatmak amacıyla kitabını kaleme aldığını vurguluyor.

Paşozâde, bu girişten sonra, İttihat ve Terakkiciler'inkine benzer bir yaklaşımla, bölge halkının kökenini irdelemeye çalışıyor. Yazar, konuştukları dille, gelenek ve göreneklerinin Acemler'inkine benzerliğine bakılarak, bölge halkının Acemler'le aynı soydan geldiğine inanıldığını, oysa bu tezin yanlış olduğunu savunuyor. Gerek dış görünüşleri, gerekse Yavuz Sultan Selim'den başlayarak tarihte Osmanlılar'la birliktelikleri nedeniyle bu halkı Türkler'e daha yakın saymak gerektiğini ekliyor. (Paşozâde'nin kitabını, buradaki tezler bakımından Süleyman Sabri Paşa'nın **Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuât—1928** adlı kitabına benzetebiliriz.)

Kitapta, bugün bir bölümü hiç ciddiye alınamayacak, bir bölümü çürütülmüş başka görüşler de ileri sürülüyor. Sözgelimi Macarlar'ın ve Japonlar'ın da "Milad-ı İsî'den altı-yedi asır evvel olan Türk kaynağının peyda ettiği ırmaklardan ikisi" olduğu öne sürülüyor.

Anadolu Hıristiyanları konusundaysa şöyle deniliyor: *"Anadolu-yu Şarkî'de yaşayan Hıristiyanlar'ın sülüsanı [üçte ikisi] Bizans İmparatorluğu zamanında nisbeten tanassur [Hıristiyan olma ve Nâsıralı'ya (Haz. İsa'ya) dönme] ve ekseriyet itibariyle Ermeni mezhebini kabul eylemiş Kürdler'den ve Garbî Anadolu Hıristiyanları da doğrudan doğruya Türkler'den mütenassır [Hıristiyanlığı kabul eden] efraddan ibaret bulunmuştur."* (s.9)

Yöne halkının kökeniyle ilgili bu tür değerlendirmelerden sonra Doğu'nun doğal yapısı, halkın doğayla cebelleşmesi ve kış mevsiminde verdiği mücadele, —Karabibik'te (1890) Nabizâde Nazım'ın, Küçükpaşa'da (1910) Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın yaptığı gibi— Anadolu'ya yeni açılan İstanbullu aydının şaşkınlık dolu anlatımıyla yansıtılır. Sözgelimi dam kürüme ve loğlama işi şöyle anlatılır: *"Kürd ahalisi, kadın ve erkek olarak karların nüzûla başladığı zamanlarda üzerleri dam unvanlı zaviyeleri üstünde biriken serâperde-i sefîdi yerlere düşürmek için bütün gün ellerinde ağaçtan ma'mûl —memleketkâri ve beş-altı sıkletinde tahmin olunabilen— birer kürekle sarf-ı mesai ve gayret eyliyorlar ve damları üzerinde bulundurdukları (loğ) tabir edilen 300 ilâ 400 kilo sıkletindeki taşı ileriye geriye*

yuvarlayarak damların toprağını sıkıştırmakta ve aksi takdirde kardan, yağmurdan evlerinin derûnu bir göl hali almaktadır." (s.10)

Kitapçığın bundan sonraki bölümünde yöre halkının giyim-kuşamı ve yaşama biçimi Evliya Çelebivârî bir anlatımla yansıtılır. Kızlardan ve kadınlardan şöyle söz edilir: *"Kızcağız ve kadıncağızların, —ağniya (zenginler) aileleri müstesna olmak üzere— ekseriyesinde ayakkabı olmayıp hususiyle zemheride (kışın) o nuranî kitle berfin (karın) ağuş-u sefîdini (beyaz koynunu) çiğneyerek daima çıplak ayak gezmeleri bir âdet hükmüne girmiş olduğunu zikr ve ityân (söyleme) etmemek de elden gelmiyor."* (s.13)

Daha sonra evlenme konusundaki gelenek-görenekler ve düğün törenleri anlatılır. (Bu konu üzerinde yoğunlaşan ilginç kitaplardan biri de Muallim Hasan Bahri'nin **Anadolu Köy Düğünleri**'dir. (Birinci bas. 1916; ikinci bas. 1979).

Kitaptan, bölge halkından bir bölümünün o tarihlerde çalışmak amacıyla İstanbul'a ve Kuzey Amerika'nın çeşitli şehirlerine gittiğini de öğreniyoruz. Gidenlerin orada *"demir tel, bor, kurşun, şimendüfer ve otomobil fabrikalarında"* işçilik yaptıkları belirtiliyor. İstanbul'a gidenlerin bile ancak beş yılda bir memleketlerine dönebildikleri anlatılıyor.

Paşozâde, işçilerin Amerika'daki yaşamlarını aktarırken, Ahmet Mithatvârî bir yaklaşımla bir cenaze olayını uzun uzun anlatır.

Kitabın bundan sonraki bölümü Paşozâde'nin izlenimlerinden kaynaklanan bir rapor niteliğindedir. Doğu halkının kazanılması ve bölgenin doğal kaynaklarından yararlanılması konusundaki önerilerine dayanarak yaptığı halk-hükümet görevlisi ilişkilerini şöyle yansıtıyor: *"Kürdler'in evine zâbitandan veyahut memurîn-i hükümetten bir zat misafir olduğu takdirde, —ve eğer böyle bir zâtın misafiriyetiyle müşerref olacaklarını biraz evvel istihbar ederlerse hemen beş-altı kişiden mürekkep bir heyet-i istikbaliye (karşılama heyeti), onbeş yirmi dakikalık mesafeye çıkarlar— o zâta karşı aldıkları ihtirâmkâr vaziyetleri şöyle dursun 'padişahımız efendimiz babamızın gölgesi, köyümüzü teşrif eyledi (şereflendirdi)' diyerek köy halkında bir sürûr ve heyecan uyanır ve her-mutad damlar üzerinde dolaşan inâs ve sıbyan (kadınlar ve çocuklar), derhal aşağı inerek evlerine girerler ve o an ortalığı amîk (derin) bir sükûn istilâ eyler. Misafir, köyden müfarakat ederken (ayrılırken) —o zatın şahsına bir hürmet-i mahsusa olmak üzere— köyde mevcut bulunanlar, karyeleri haricine koşarlar ve orada bir dizi teşkil ederek misafiri dakikalarca nazar-ı ihtiramdan geçirdikten sonra ise dönerler.*

Şurasını da zikredeyim ki, Kürd ağniyasının (zenginlerinin) sine-i ubûdiyetlerini (bağlılık duygularını) tezyin edecek, ilelebed heyulâ-yı iftiharlarını (övünme görüntüsünü) yaşatacak devletin bir nişanına olan heves ve meftuniyetleri, bir kısım mala yahut birçok paraya malik ve sahip kalmak arzularının fevkinde bulunmuştur.

Binaenaleyh işbu fetretde yaratılan ahali ile meskûn bulunan iklim-i mezkûrun kabiliyet-i imarı hakkındaki nazariye de aynı vechile şâyân-ı tedkik ve mütalâadır." (s.20)

Yazar, yukarıda anlattığı gerekçeyle, halkı ve doğal kaynaklarıyla Doğu'dan yararlanılabileceğini, bunun için öncelikle birçok ili kapsayacak bir demiryolu ağı kurulması gerektiğini vurgular. Bölge topraklarının madencilik için büyük olanaklar sunduğunu kaydeden Paşozâde devlet bütçesinin ancak bu yolla kurtarılabileceğini ekliyor. Dersaadet'ten ancak iki üç ayda ulaşılabilen bu bölgelere bir hafta zarfında ulaşabilecek ulaşım araçlarının sağlanmasıyla sorunun büyük ölçüde çözüleceğini belirten yazar, görüşlerini şöyle bağlıyor: *"...Memleketimizin vasi ve iktidarı dahilinde, evvelemirde muhtaç olduğu hayatı mesabesindeki demiryolu, oldukça maarif, mümkün olduğu kadar da malzeme-i elektrikiye —şoselerin ehemmiyeti dahi buna müteradiftir— müteakiben o ziraate, ma'denıyata (madenciliğe) müteallik esbab u vesait-i muktezıyenin vücuduyla açılacak olan şu memleketin feyz ve refah çiçeklerini koklamak, saha-i terakkide kat'î hatveler atmak ve hayat-ı iktisad ve ticariyesinin günden güne yükselmeye başladığını görebilmek arzusuyla ruhları çırpınan, kalblerinde vatan muhabbeti taşıyan bilumum alâkadarân-memleketin efkâr u hissiyatına tercüman kabilinden yazılan şu fıkraların, beyan olunan mütalâaların bir hüsn-i kabul ve şükrânla istikbal olunmaları kuvveyen me'mûldur."* (s.26)

Paşozâde, kitapçığının sonunda, Konya yöresinde kurulacak şeker, Adana yöresinde kurulacak pamuk fabrikalarının da katılmasıyla memlekette, *"hayat-ı iktisadiye, hayat-ı içtimaiye ve hayat-ı siyasiyede de mühim inkılâblar husule"* geleceğini ekliyor.. [Daha önce bu bölgeyi değerlendiren bir başka eser de şudur: Tahir Paşa, **Hudud-u İraniyye Dair Malûmat,** Erzurum— 1327 (1911]

(Tarih ve Toplum, Aralık-984)

XI

ANADOLU HALKLARININ TOPLUMSAL MUHALEFETİ VE *"BABAÎLER İSYANI"*NIN SUNDUĞU GERÇEKLER

Ahmet Yaşar OCAK, **Babaîler İsyanı** (İst.: Dergâh Yay., 1980)

Babaîler İsyanı günümüzde, birçok incelemeye konu olan halk hareketlerinden biridir. Yaklaşık 700 yıl önce gerçekleştirilen Babaîler eylemi, Anadolu tarihinin bilinen en eski ve en büyük halk hareketlerinden biridir. Önemi, yalnızca eskiliğinden ve büyüklüğünden de gelmez. Bu hareket, aynı zamanda Anadolu'da bildiğimiz ilk örgütlü, plânlı ve bilinçli halk

hareketi niteliğindedir. Bu hareketin bir başka önemli yanı da, maddi ve kültürel kalıntılarıyla, sonraki halk hareketlerine bir temel oluşturmasıdır.

Babaîler İsyanı, çağdaşı (13. yüzyıl) Selçuklu resmi tarih yazıcılarından başlayarak, sonradan gelen birçok siyasal tarihlere, yabancı günlüklere, menkıbelere ve destan türü bazı şiirsel ürünlere yansımıştır.

Babaîler eylemi, bugünkü kaynaklara daha çok Babaîler, Baba İshak ve II. Giyaseddin Keyhusrev dolayısıyla yansımaktadır. Günümüzde Babaîler eylemini doğrudan işleyen iki kitap bulunuyor. Bunlardan biri Abdullah Tekin'in **"Babalılar Ayaklanması** *(1978)"* kitabı, ötekiyse Ahmet Yaşar Ocak'ın **"Babaîler İsyanı"** (1980) adlı araştırmasıdır.

Ahmet Yaşar Ocak'ın eseri Babaî hareketini bütün yönleriyle sergilemeye çalışmaktadır. Babaî hareketinin ortaya çıktığı çevrenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel koşulları ile ayaklanmanın gelişim aşamaları ve sonuçları, ilk kez bu ölçüde derinliğine irdelenmektedir.

Hemen belirtelim ki, Ahmet Yaşar Ocak, kitabında birçok yeni tez ve bilgiyle çıkıyor ortaya. Ocak'ın görüşleri, bazı yönlerden bugüne kadar bilinenlerle çelişiyor. Herşeyden önce Ocak, Babaî hareketini yönlendiren gerçek liderin, şimdiye kadar bilindiği gibi Baba İshak değil, *"Baba Resûl"* lâkabıyla anılan Baba İlyas Horasanî olduğu görüşündedir. Baba İshak ise Baba İlyas'ın halifelerinden biri olarak yansıtılmaktadır.

Ocak'ın özellikle vurguladığı temel konulardan biri ise, Babaî hareketinin gayrı Sünni (heterodoks), hatta Şiî bir yapıya sahip oluşudur. Bu saptama, Bektaşiliğin Şia kaynaklı oluşunu da kendiliğinden getirmektedir.

Ocak, hareketin gerçek lideri konusundaki tezini olayın çağdaşı Hıristiyan (Süryanî) kaynaklarından Ebu'l-Ferec Tarihi'ne (Ebu'l-Ferec Gregorius, öl. 1286) ve Baba İlyas'ın torunlarından Elvan Çelebi'nin **"Menâkıbu'l-Kudsîye fî Menâsıbil-Ünsîye"** adlı menkıbe eserine dayandırmaktadır. Zaman zaman kimi başka eserlere de göndermeler yapan Ocak, sözünü ettiğimiz iki eseri temel almaktadır. Yazarın görüşlerini dayandırdığı bu iki eserden Ebu'l-Ferec Tarihi'nin yazarı (öl. 1286) ayaklanmanın gerçekleştiği dönemde yaşamış, ancak Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi olaydan ikiyüz yıl sonra (15. yüzyıl) yaşamış ve eserini söylencelere dayandırmıştır.

Babaîler eylemine yakın zamanlarda kaleme alınmış tarihler, kim adına yazılmış olurlarsa olsunlar konumuz açısından büyük önem taşımaktadırlar. Ebu'l-Ferec Tarihi'nin yanısıra Selçuklu resmi yazıcısı İbn Bîbî'nin (öl. 1272) **"El-Evâmiru'l-Alâiyye fî'l-Umûrü'l-Alâiyye"** adlı tarihi de bu türden olayın çağdaşı bir temel eserdir. Kuşkusuz olaya geniş yer veren Elvan Çelebi'nin 'menkıbe' niteliğindeki manzum eseri de, konumuz açısından önemlidir. Ancak eylemin liderlerinden Baba İlyas'a yakınlığı ve bir menkıbe eseri olması bakımından, sağlıklı bir ayıklama yapmak zorunludur.

A.Y. Ocak'ın eserinin, bu konuda şimdiye kadar yazılanların en yetkini olduğunu söyleyebiliriz. Ocak, Baba İlyas'ın ayaklanmadaki rolü, Baba İlyas'la Baba İshak'ın öldürülme zamanları dahil, eylemin çeşitli aşamaları konusunda bazı yeni ve doğru saptamalarda bulunmuştur.

Ocak, Elvan Çelebi'ye dayanarak, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkma iftirasına Kefersud'lu bir Türkmen şeyhi olan Baba İshak'ın değil, Baba İlyas'ın uğradığını belirtiyor. Ocak'ın gösterdiği tanıklardan Ebu'l-Ferec'de; Amasya yakınlarında oturan bir Türkmen şeyhinin kendisini 'Peygamber' (Resûlullah) ilan ettiğini, adı Baba olan bu kişinin, müridi Şeyh İshak'ı Türkmenler arasında kendi fikirlerini yaymak üzere Hısn-ı Mansur'a (Adıyaman) gönderdiğini bildiriyor.

Ocak, böylece Ebu'l-Ferec'in, 'Baba Resûl'le Şeyh İshak'ı açıkça birbirinden ayırdığını vurguluyor.

Baba İlyas adının İbn Bîbî'de hiç geçmemesine ve yalnızca Baba İshak'ın *"Baba Besûl"* olarak nitelendirildiğine, ayrıca Baba İlyas'ın Amasya'da, Baba İshak'ın Kefersud'da faaliyet gösterdiğine dikkat çeken yazar; adı geçen Selçuklu tarihçisinin iki adı karıştırmış olabileceği sonucuna varıyor. Yazar, böylece Baba İlyas'ın isyanın ideoloğu, plânlayıcısı ve yürütücüsü olarak birinci lideri; Baba İshak'ınsa ikinci lideri olduğunu görüşüne varıyor. (Bkz. a.g.e., *Ayaklanmanın Şefi, Baba Resûl'ün Kimliği Meselesi,* s. 83-39).

Ahmet Yaşar Ocak'ın, Baba İlyas'ı her anlamda birinci lider olarak yansıtması, bazı yönleriyle yanlış geliyor bize. İbn Bîbî dışındaki eylemin çağdaşı ve sonraki kaynakların hemen tümünde, Baba İlyas ve Baba İshak adları yanyana geçiyor. Ocak'ın, eylemin aşamaları konusunda yaptığı tüm alıntılarda ve değerlendirmelerde de; *Baba İlyas'ın bir ideolojik-öncü ve plânlayıcı olarak görev yaptığı, -öldürülme olayı dışında- hiçbir somut eyleme katılmadığı; Baba İshak'ınsa eylemin her aşamasında hem bir ideolog, hem bir propagandist, hem bir yönetici, hem de bir savaşçı olarak aktif görev yaptığı görülüyor.*

Baba İlyas, nasıl kendinden önce gelenlerin düşünsel temsilcisi ve Babâiliğin kuramlaştırıcısı ise, Baba İshak da onun en yakın adamı ve düşüncelerini hayata geçirmeyi amaçlayan bir eylem lideridir.

Ocak'ın hareket noktalarından biri de, Ebu'l-Ferec'de İlyas'ın *"Baba"* ya da *"Resul"* adıyla anılmasıdır. *"Mehdî"* ve benzeri imajların Asya halklarındaki yaygınlığına bakarak, bu noktayı şöyle açıklayabiliriz. Halkın, bir lideri *"Mehdi"* ya da *"Resulullah"* olarak nitelendirmesi için, onun mutlaka bir tarikat kurucusu olması gerekmiyor. Sonraki halk hareketlerinde de görüldüğü gibi, halk *"kurtarıcı"* olarak gördüğü eylem liderlerine bu sıfatı hemen yakıştırmıştır. Bu nedenle halk, Baba İlyas hayattayken yalnız ona ya da ayrı yörelerde ayrı ayrı ikisine; Baba İlyas öldürüldükten sonra yalnız Baba İshak'a bu sıfatı yakıştırmış olabilir. Bu da, heterodoks ve gayr-ı Müslim inançtaki halk tabakalarının, o

güne kadar kendilerini kurtaramayan İslâm Peygamberinin yerine kendi "peygamberlerini" ikame etmek istemeleriyle açıklanabilir.

Bunlardan sonra liderlik konusunda şu sonuca varmamız yanlış olmaz: *Babaî düşüncesinin kuramcısı Baba İlyas, eylemi Baba İshak'la birlikte plânlanmış ve kotarmıştır. Ancak eylemin büyük bölümünde ön plânda olan Baba İshak'tır. Baba İlyas, öldürülünceye kadar ona geriden destek sağlamıştır.*

Ocak'ın aydınlığa çıkardığı önemli noktalardan biri, Baba İlyas'la Baba İshak'ın öldürülme zaman ve biçimleridir. Ocak, Amasya'da öldürülerek kale burcuna asılanın Baba İshak değil Baba İlyas olduğunu kanıtlıyor. Baba İshak, sanıldığı gibi Amasya'ya yürürken, değil, ayaklanmanın noktalandığı Malya Ovası savaşında öldürülmüştür.

Elvan Çelebi, Baba İshak'ın Malya Savaşı'nda öldüğünü şu dizelerle anlatıyor:

Ok dokunmaz kılıç kesmez anı
Oldu çün muhibb-i sultânî
Eserin bulmadılar İshak'un
Bu inayet kamûsu Hallak'un

Araştırmasını *"XIII. Yüzyılda Anadolu'da Baba Resûl (Babaîler) İsyanı ve Anadolu'nun İslamlaşması Tarihindeki Yeri"* üzerinde yoğunlaştıran yazar; düşüncelerini temellendirebilmek için haklı olarak o dönem Selçuklu toplumunun bir çözümlemesini yapıyor; Babaîler ayaklanmasının ekonomik, sosyal, psikolojik, dinsel ve siyasal nedenlerini sergilemeye çalışıyor.

Babaî eylemini irdeleyen hemen bütün araştırmacılar, hareketin heterodoks bir yapıya sahip olduğu noktasında birleşiyorlar. Yalnızca Babaî tarikatının kaynakları konusunda, aralarında bazı görüş ayrılıkları bulunuyor. Babaî eylemi şimdiye dek genellikle etnik ve dinsel bir çerçeveye oturtulmuş, olayın sınıfsal özü gözardı edilmiştir.

Araştırmacılar Babaî ayaklanmasındaki dinsel-kültürel etkenleri gereğinden çok abartmaktadırlar. Anadolu'daki öteki halklar kendi dillerini konuşurken, Türkmenler'in de kendi dillerini konuştukları, Saraydaysa Farsça konuşulduğu ve buradakilerin Acem kültürünün etkisinde oldukları doğrudur. Bunun yanında Saray çevresinde Sünni inanç egemenken, başka halkların İslamlığın başka inanç kollarına bağlı oldukları; Hıristiyan halklar olduğu gibi, Türkmenler'in genellikle *"batınî"* inançlara mensup oldukları da bir gerçektir. Ancak ayaklanmanın yalnıca Babaî düşüncesine mensup Türkmenler'ce gerçekleştirildiği yolundaki görüş yanlıştır. Omurgasını Türkmenler oluşturmakla birlikte Babaî ayaklanmasına her ulustan, her dinden katılanlar olduğunu görüyoruz. Baba İlyas ve Baba İshak'ın çağrıları da

doğrudan bu yöndedir. Eylemin liderleri, halkın inançlarına ya da milliyetlerine değil, doğrudan toplumsal yaşamına sesleniyorlardı. Babaîler, öğretilerini siyasal ve sosyal yaklaşımlarla genişleterek sınıfsal duygu, dilek ve düşüncelerini yansıtmaktaydılar.

Ayaklanmaya katılan kitlelerle yönetimin ilişkilerini belirleyen, doğrudan sınıfsal konumları ve çıkarlarıdır. Yoksa, bütün inanç mensuplarına çağrıda bulunup Farça, Arapça, Türkçe ve Rumca şiirler yazan Mevlâna'nın, Babaîlere karşı tavır alması nasıl açıklanabilir. Müslümanlığı elden bırakmayan ve karşıdakileri *"İslâma aykırı ve sapık"* davranmakla suçlayan II. Keyhüsrev'in, Babalı hareketinin büyümesi karşısında paralı Frenk askerlerini yardıma çağırması da bu gerçeğin çarpıcı örneklerindendir. Aslında, harekete katılanların yalnızca Türkmenler olmadığını, düzenden şikâyetçi başka halklardan grupların da hareket içinde yoğun biçimde yer aldıklarını, başta İbn Bîbî ve Ebu'l-Ferec olmak üzere hemen bütün tarihçiler bildiriyorlar. Nitekim, Osmanlı tarihçilerinden Müneccimbaşı. *"Türkenlerden başka bu eyleme, her ulustan katışanlar"* olduğunu, 'sürü' olarak nitelendirdiği halkın, *"din ve ulus ayırdetmeksizin biraraya geldiğini"* yazıyor. Aynı kaynaklar, yoksul Anadolu insanlarının mallarını satıp silahlandıklarını ve eylem liderlerinin çağrısı üzerine *"karınca ve çekirgeler gibi"* hemen ayaklandaklarını, *"sözleştikleri gün ve saatte"* isyan bayrağını kaldırdıklarını da haber verirler.

Bu gibi nedenlerle, Babaî hareketinin örgütlü ve iktidara yönelik bir sınıf hareketi olduğuna, etnik ve dinsel faktörlerden çok sosyo-ekonomik faktörlerin rol oynadığına inanıyoruz.

Selçuklular döneminde, başta göçebe Türkmenler olmak üzere değişik ulus ve dinden yoksul insanları, toplumsal yapıdan kaynaklanan maddi ve ideolojik etkenlerin dürtüsüyle iyileştirmek ve siyasal iktidarı ele geçirerek devlete doğrudan sahip olmak amacıyla ayaklandıkları, Ahmet Yaşar Ocak'ın **"Babaîler İsyanı"** çalışmasıyla daha inandırıcı kanıtlarla ortaya çıkıyor.

Babîler eylemi, ortaya çıkış, kitle tabanı hazırlama, siyasal iktidara yönelik etnik propaganda ve eyleme katılanların sınıfsal konumu açısından Şeyh Bedreddin ve Şah Kulu Baba eylemlerine çok benzer. Bu nedenle bu eylem, birçok yönüyle sonraki köylü ayaklanmalarına kaynaklık etmiştir diyebiliriz. Sonraki halk hareketlerinin boyutlarını doğru kavrayabilmek için bu 'ilme' hareketini iyi irdelemek gerekiyor.

Notlar:

Ahmet Yaşar Ocak, kendi deyişiyle *"Anadolu Türk heterodoksisi tarihi"*ne ilişkin çalışmalarını sürdürmektedir. Son olarak, burada tanıtılan kitabına eklemlenen şu eseri yayımlandı: **Bektaşi Menakipnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri** (İstanbul: Enderun K., 1983).

Yazarın daha önce çıkan bazı makaleleri de şöyle sıralanabilir:

— *"Zaviyeler,"* Vakıflar Dergisi, Sayı XII (1978).

— "XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu Türk tarihi bakımından önemli bir kaynak: *Menakib'ul Kudsiye fî Menâsıb'il Unsiye,"* Tarih Dergisi, Sayı XXXII (1978).

— *"Kalenderîler ve Bektaşîlik,"* İ. Ü. Edebiyat Fak: Doğumunun 100. Yıldönümünde Atatürk'e Armağan (1981)

(*Tarih ve Toplum*, Ekim 1984)

13. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE ANADOLU HALK AYAKLANMALARI

13. Yüzyıldan günümüze kadar çıkmış önemli halk ayaklanmaları şunlardır:

1. Babailer Ayaklanması - 1239

2. Şeyh Bedreddin Ayaklanması - 1416-1419

3. Şah Kulu Baba Ayaklanması - 1511

4. Nur Ali Halife Ayaklanması - 1512

5. Şeyh Celal ayaklanması - 1518

6. Baba Zünnûn ve Sülünoğlu Ayaklanmaları - 1525

7. Domuzoğlan ve Beyce Ayaklanmaları - 1526

8. Veli Halife'nin Ayaklanması - 1526

9. Kalender Çelebi Ayaklanması - 1527

10. Seydi ve İnciryemez Ayaklanmaları - 1529

11. Kiziroğlu Ayaklanması - 1580 (Kürt Kökenli)

12. Köroğlu Ayaklanması - 1580

13. Şah İsmail Ayaklanmaları ve Pir Sultan'ın Asılması Olayı - 1577-1589

14. Abdurrahman Ayaklanması - 1587

15. Kürt Mahmut Ayaklanması - 1595

16. Davutoğlu Ayaklanması - 1597

17. Neslioğlu Mehmet Çavuş Ayaklanması - 1597

18. Şahgeldi Ayaklanması - 1597

19. Köse Sefer Ayaklanması - 1598
20. Kara Said Ayaklanması - 1599
21. Karayazıcı Abdülhalim Bey Ayaklanması - 1599-1601
22. Deli Hasan Bey Ayaklanması - 1601-1603
23. Kürt Çakıoğlu Kaya Ayaklanması - 1603
24. Kınalıoğlu Mustafa Ayaklanması - 1603
25. Derviş Nazır Ayaklanması - 1603
26. Muslu Çavuş Ayaklanması - 1604
27. Tavil Ahmet Ayaklanması - 1605
28. Kalenderoğlu Piri Mehmet Ayaklanması - 1592-1608
29. Canbulatoğlu Ayaklanması - 1607
30. Cennetoğlu Ayaklanması - 1625
31. Sakarya Şeyhi Ahmet Baba Ayaklanması - 1638
32. Kara Haydaroğlu Ayaklanması - 1647
33. Varvar (Vardar) Ali Paşa Ayaklanması - 1647
34. Katırcıoğlu Ayaklanması - 1647
35. Kazaz Ahmet Ayaklanması - 1649
36. Gürcü Abdünnebi Ayaklanması - 1649
37. Çomar Bölükbaşı Ayaklanması - 1649 (Kürt İzoli Aşiretinden)
38. Köleoğlu Ayaklanması - 1649-50
39. Yadigaroğlu Ayaklanması - 1684 (Kürk Kökenli)
40. Akkaş Bölükbaşı Ayaklanması - 1684 (Kürt Kökenli)
41. Kara Mahmut Ayaklanması - 1684
42. Ceritoğlu Ayaklanması - 1685
43. Hacı Mustafa ve Hacı Ivaz Ayaklanmaları - 1694
44. Patrona Halil Ayaklanması - 1730
45. Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması ve Aydın İhtilâli - 1829-30
46. Tükmen Ayaklanması ve Aşiretlerin İskânı - 1863-65

(H. Avcı'nın derlemesinden yararlanıldı)

XII

MEM Û ZÎN'DE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ DOLAYISIYLA *İLHAN SELÇUK*'A AÇIK MEKTUP(*)

Sayın İlhan Selçuk,

5 Kasım 1993 tarihli **"3'üncü Binyıl Eşiğinde Kürtçülük..."** başlıklı talihsiz yazınızı üzülerek okudum... Yaklaşık 25 yıllık bir Cumhuriyet okuruyum. 12 Mart cuntası dönemindeki boykot dışında, başka süreli yayınların yanısıra Cumhuriyeti'i ve yazılarınızı süreki olarak izledim. Tabii bu arada basılı kitaplarınızın birçoğunu da.

Bu yakın okurluğuma rağmen 23 yıllık yazarlık hayatımda Cumhuriyet'e yalnızca 2 cevap yazısı gönderdim, buysa 3'üncüsü oluyor. İlk cevabı 1989 yılında Ankara'da tutukluyken rahmetli Uğur Mumcu'ya göndermiştim. Bu mektuba gazetede yer verilmediği için, **"Kürt Sorunu ve Resmi İdeoloji"** adıyla 1990'da bir dergide yayımladım ve daha sonra size gönderdiğim **"Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücedeleleri"** adlı eserimde yer verdim (s. 17-25). Kitabı size yollarken de, bu hususu not düşerek öncelikle bu bölümü okumanızı istemiştim. Bu bölümde, sizi de doğrudan ilgilendiren şu vurgular yeralmaktaydı:

"Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Kürt sorunu konusunda herkes gibi Kemalist aydınlarda da bir gelişme var son zamanlarda. Olmaması da zaten toplumsal gelişme yasalarına ve insanın doğasına aykırı olurdu. Ancak yine belirtmeliyim ki, bu tür aydınlar 'resmi ideoloji'yle fazlaca donandıkları için, bilimsel ve toplumsal gerçekliği kavramakta ve kabullenmekte zorlanıyorlar... Kuşkusuz en büyük eksiklikleri, düşünceyi temellendirememekten kaynaklanıyor. 1- Bu aydınların öncelikli saplantısı Batılıların Kürt sorunuyla ilgilenmesi dolayısıyladır. (...) 2- Resmi ideoloji bağımlılarının ikinci yanlışları, milliyetçilik hareketlerine yaklaşım biçimleridir. Toplumsal gelişmelere salt Kemalist pencereden bakan, bu ideolojiyle fazlaca yoğrulmuş aydınlara göre, (Kürt sorunu = emperyalist oyun)dur. Ayrıca bu aydınlar, milliyetçiliği yalnızca Türkler'e yakıştırmakta ve miliyetçilikten yalnızca 'Türk milliyetçiliği'ni anlamaktadırlar...

(*) İlnan Selçuk'un 5 Kasım 1993 tarihli Cumhuriyet'te çıkan **"3'üncü Bin Yılın Eşiğinde Kürtçülük"** başlıklı yazasına gönderilen bu cevaba sözkonusu gazetede yer verilmediği için burada yayımlıyoruz.

1789 Fransız Burjuva Devrimi'nin başka halklarda olduğu gibi Osmanlı toplumunu oluşturan halklarda da milliyetçilik akımlarını beslediğini, bu akımların öncelikle 19. yüzyılda Avrupa'daki aydınlarca Osmanlı toplumuna taşındığını -bu yönüyle dış kaynaklı olduğunu,- bu akımların önce gayr-ı Müslim unsurlarda, daha sonra Müslüman halklarda kendini gösterdiğini, sözkonusu akımın bu halklarda önce 'İslâmî' temel ve 'Osmanlıcılık' belgisiyle ortaya çıkıp sonra 'milliyetçilik' temeline oturduğunu, Jön-Türk hareketinin Kürt milliyetçiliğinin ayrışmasında ve örgütlenmesinde bir itme görevi yaptığını bilmeden, kavramadan sorunu doğru koyamayız.

Demek ki, Kürt ulusal hareketi 1920'lerde başlayan bir hareket değil. En azından bu trihe kadar 10'u aşkın Kürt örgütü olduğunu; ilk Kürtçe gazetenin 1898'de çıktığını, yine 1920'lerden önce birçok Kürtçe kitap yayımlandığını, modern anlamda Kürtçe eğitim-öğretimin temellerinin atıldığını bilmek gerekiyor. Bunlar bilinmeden herşeyi 1920'lerde başlatmak bizi yanılgıya götürür. Osmanlıcıların 'Osmanlı'yı özne kabul edip herşeyi buna göre değerlendirmeleri gibi, Kemalist aydınların da 'doğru'nun tek ölçütü olarak 'Kemalizm'i görmeleri ve almaları yanlıştır. Bu nedenle, önce halkların tarihsel gelişimini iyi bilmek ve bu gelişimi toplumca dünya görüşüyle irdelemek gerekiyor. Öncelikle şunu vurgulamakta yarar var: Türk halkı gibi Kürt halkının tarihi de 1920'lerde başlamadı, Kürt ulusal hareketleri de..." (age, s. 17-18).

Bu teorik yaklaşımdan sonra, 20. yüzyıldaki Kürt ulusal hareketlerinden örnekler veriliyor ve bu hareketlerin arkasında sürekli "Batı parmağı" arayan anlayış eleştiriliyordu. Kitap elinizde: bu bölümü, yine **"Kürt-İslam Ayaklanması"** konulu yazı dizisi dolayısıyla Cumhuriyet'e gönderilip yayımlanmayan cevap yazısını (bkz. s. 429-446), giderek 700 sayfaya varan çalışmayı okuyup irdeleyebilirsiniz. Okurken de çağdaş bir aydına yakışmayan "muhbir"lik düzeyine düşmeden "bilimsel eleştiri"lerinizi yapabilirsiniz... Bunu yaparken bir polis ya da DGM Savcısı edasıyla beni "Kürtçü" olarak suçlamanız gerekmez!...

Kürt milliyetçiliğinin kökenlerine ilişkin değerlendirmeye geçmeden bu "Kürtçülük" suçlamasına (!) kısaca değinmek istiyorum. Hatırlıyorum, geçmişte 28 Ocak 1976 tarihli yine bu köşede yayımlanan **"Barzani İle Türkeş"** başlıklı bir yazınızda da, **ezilen ulus milliyetçisi ve önderi Molla Mustafa Barzani'yi, ezen ulus sovenisti, faşist Türkeş**'le özdeşleştirmiştiniz ve bu tutumunuz ağır biçimde mahkum edilmişti. Geniş oylumlu bir cevap yazısında şöyle eleştiriliyordunuz: **"... Bay Selçuk, sık sık bilimden, bilimsel düşünmek ve davranmaktan, çağdaş olmaktan söz ediyor. Buna katılmamak mümkün değil. Ama gerçek olan şu ki, bay Selçuk sık sık bu iddialarına ters düşüyor. Bilim adına 'resmi görüşleri'**

savunuyor ve yaygınlaştırıyor. Çünkü bilim, olgulardan hareket eder, olgulara dayanır. Bay Selçuk ise, ezen ve sömüren hâkim sınıfların ideolojisi olan 'resmî edioloji'den hareket ediyor.(...) Ezen ulus milliyetçiliği ile ezilen ulus milliyetçiliğini aynı kefeye koymak, sonuç olarak ezen ulusun hâkim sınıflarına hizmet etmektir. Bu bakımdan gerici bir tavırdır." (Bkz. Rızgari der. sayı: 1/1976).

Sayın Selçuk,

Yeniden geçmişe gidip eski yazılarınızı irdeleyecek değilim. Ancak yaklaşık 20 yıl önce işlenen hatanın bugün de tekrarlanması doğrusu üzüyor insanı... Artık ezilen ulus milliyetçiliğinin, ezen ulus milliyetçiliğinden, daha doğrusu ırkçılığından ayrı birşey olduğu kavranmalıdır. Eğer Kürt halkının ulusal-demokratik haklarını savunmak "Kürtçülük" ise, bu çağdaşlığa, demokratlığa, insanlığa denk düşer ve kendisini bu kategoride gören herkese görev olur. Bunu, Devlet Güvenlik Mahkemelerinde ve diğer adlî platformlarda da savunduk ve kabul ettirdik. İsterseniz, bu doğrultudaki bir savunmamı kitabımın "sonsöz" bölümünde bulabilirsiniz. Kısaca, biz bu konuda içdevrimimizi yapmış insanlarız. Düşünsel konumumuzu doğru algılamak için kimseden icazet almaya ihtiyacımız yoktur...

Burada, konumuzla ilgili bir başka noktaya değinmek istiyorum. Gerçekten sizinle hiç bir zaman yüzyüze gelip konuşmadık. Yazınızın çıktığı gün İstanbul'daydım, Cumhuriyet'e uğradım ancak o gün gelmemiştiniz. Gelmiş olsaydınız, beni fizik olarak da tanımış olurdunuz... Umarım, başka bir zaman bu gerçekleşir... Ancak beni eski çalışmalarımdan tanıdığınızı sanırım. Çünkü bunlardan bazılarını da size gönderdiğimi hatırlıyorum; ayrıca gazetenizde bunlarla ilgili çeşitli yazılar yayımlandı. Bibliyoğrafik kaynak kitaplarından da hatırlamıyorsanız(!), kendimi kısaca bir kez daha tanıtayım:

Kürdoloji alanında çalışmadan önce Türkoloji alanında bir dizi yayın yaptım. Esas eğitim dalım da Türkoloji. Yaptığım bu Türkoloji çalışmalarının tümünde sınıf, inanç ve ulus planında hep "ezilen"lerin yanında saf tuttum. 1973 tarihli **"Tevfik Fikret ve Devrim"** çalışmamda, aydınlanmacı-insancı şair Tevfik Fikret'i ve onun M. Kemal üzerindeki etkilerini işledim. 1978 tarihli ikinci çalışmam, köy çocuklarının başlıca yetişme ocakları olan ve edebiyatı halklaştıran Köy Enstitüleriyle ilgili: **Köy Enstitülü Yazarlar-Ozanlar.** 1984'te yayımlanan üçüncü çalışmamda Osmanlı dönemi halk hareketlerini işledim: **"Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar"**. Burada da, başta Türkler olmak üzere Anadolu'da ezilen halkların ve etnik grupların yanında yeraldım. Dördüncü çalışmam **"Eşkiyalık ve Eşkıya Türküleri'** adını taşıyan bir inceleme-antoloji (1985). Burada da, Anadolu'nun haksızlığa uğradığı için başkaldıran yoksul insanını işledim. **"Pir Sultan Abdal"** konulu beşinci çalışmamda ise inançları yüzünden ezilen insanları ve yine inançları yüzünden kellesini veren Pir Sultan'ı işledim. Türkoloji alanında altıncı çalışmamsa **"Halk Gülmecesi"** adını taşıyor ve burada da "gülen halk muhalefeti"ni işlemeye çalıştım.

Sayın Selçuk, tüm bunlardan dolayı hiç bir savcı soruşturma açmadı -12 Eylül döneminde Demokrat gazetesinde yayımlanan bir yazıdizisi hariç- ve hiç bir Türk aydını beni "Türkçülük"le suçlamadı. Ancak ne zaman ki 1988-1989 yıllarında Kürt kimlikli bir dergi çıkardım; iki kez tutuklandım ve 8 sayılık dergi hakkında toplam 30 dava açıldı. (Buna ilişkin dava dosyasını da gönderdiğimi sanıyorum, isterseniz yine de gönderebilirim).

40 Yaşımdan sonra ilk tutuklanmama yol açan yazı da neydi biliyor musunuz? **"Nazım Hikmet ve Türk-Kürt Halklarının Kardeşliği"** konulu yazım. (Bkz. Özgür Gelecek Dergisi, Ocak-1989). Yani Türk veKürt halklarının kardeşliğini savunduğum için.. Demek ki, **böyle bir kardeşliğe karşı olmak bir yana, bunu savunduğum için cezalandırıldım**. Üstelik bu yazıyı 2000'e Doğru dergisinde imzasız olarak yayımladığımızda yargılanmış ve beraaat etmişti daha önce. Bu dergi serüveninden sonra Kürdoloji alanında çıkan ilk eserim de aynı akibetle karşılaştı: **"Kürt Halk Türküleri** (Kılam û Stranên Kurdî)" (1991). Editor sıfatıyla Kürdoloji alanında 16 kitap yayımladım. Bunların birçoğu hakkında DGM'de ve size yolladığım son eserim hakkında da DGM'de ve Ağır Ceza Mahkemesinde dava açıldı. Açılan tüm davalalarla ilgili olarak da Cumhuriyet gazetesinde haberler çıktı; bunları da görmemiş olamazsınız.

Sayın Selçuk,

Daha önce Barzani'yi Türkeş'le özdeşleştirdiğiniz gibi, beni de "Türk milliyetçiliğini Orhon Yazıtları'na tırmandıran" Türkçülere benzetiyorsunuz!... Kimlerin bu iddiayla ortaya çıktığını bilmiyorum. Ancak yukarda da vurguladığım gibi, ben herşeyden önce Türkologum ve bu alanı da sizden iyi bildiğime inanıyorum... Dikkat ederseniz, modern milliyetçiliğin Osmanlı'da nasıl başladığını sizden önce, cezaevinden gönderdiğim bir mektupla anlatmış ve bunu elinizdeki kitapta yayımlamıştım. Aşağıdaki sözlerinizden dolayı da sizi doğru bilgilendirmek amacıyla bu kitabı size yollamıştım. Yazınızda şu ibareleri kullanmıştınız:

".... 1789'un milliyetçilik fikirleri, Osmanlı'ya düşer düşmez, Ermenisi, Rumu, Türkü, Bulgarı birbirinin boğazına sarılıveriyor. Şimdi sıra Türk-Kürt boğazlaşmasındadır; çünkü 1789'en son Kürtlere ulaştı." (31.10.1993).

"...Kürt aydınlarında ulusal bilinç ister istemez gelişiyor; halka da yansıyor. Bu, tarihsel gelişmenin doğal evrimi sayılmalı; Sırp'ta, Türk'te, Fransız'da, Ermeni'de, Yunan'da, Arap'ta ve başkalarında aynı uyanış yaşanmadı mı?.. (...) Evet, Kürt uyanıyor, kimliğini arıyor, ama, 2000 yılına yaklaşırken Kürt, mikromilliyetçiliğin bağnazlığına kapılırsa, buna uyanış diyebilirmiyiz?... (30.10.1993).

Bu ibarelerden, sizin Kürt milliyetçiliğini doğru algıladığınız söylenebilir mi?... Bilimsellik, kendi söylediğinizi esgeçip benim söylemediğimi söyletmek değildir!...

Sayın Selçuk, biz ne söylediğini bilen ve yeri gelince bunu ispatlayabilecek insanlarız. Belgesiz, bulgusuz konuşmayız. İlk Kürtçe metinlerin Türkçe yazıtlardan 100 yıl daha eski olduğunu biliyorum; bunu **"Tarihsel Gelişme İçinde Kürt Kültürü ve Temsîl (Asimilasyon) Politikası"** konulu yazımda belirttim. (bkz. Özgür Gelecek, sayı: 8/1989), ancak sizin gibi aydınlar yanlış anlamasın diye, bu yazıyı Kürt Halk Türküleri'ne alırken bu karşılaştırmayı çıkardım... Ola ki sizin gibi bir Türk aydını çıkar da, bu karşılaştırmadan rahatsız olur diye!.. Acı değil mi?..

Gelelim **"Kürtler'de vatanseverlik ve milliyetçilik tohumlarının daha 17. yüzyılın başlarında Ahmedê Hanî ile atıldığı"**na ilişkin sözlerime.

Dikkat ederseniz, eserimi size gönderdiğimde sayfasını katladığım ve not düştüğüm bölümlerden biri de, bir gizli resmi rapordan alınan **"Kürtler'de Milliyetçilik ve Bağımsızlık Akımları Ne Zaman, Nasıl Başladı ve Nasıl Gelişti?"** başlıklı bölümdü. Yaklaşık 700 sayfalık bir eseri bir günde okuyamayacağınıza göre, katladığım ve not düştüğüm bu bölümü dahi olsun okusaydınız, gizli rapor sahibi Ahmet Hasip Koylan'ın şu tesbitleriyle karşılaşacaktınız: *"Kürtler'e milliyet ve istiklâl fikir ve aşkını ilk defa telkin eden meşhur Kürt şairi Ahmedê Hani'dir.(...) Mem û Zîn; Emir Abdal oğlu Emir Zeynettin'in güzellikleriyle meşhur Zîn ve Sili ismindeki iki kızkardeşinin Memo ile Tacettin (Mem ile Tacdin) ismindeki Kürt gençleriyle olan aşklarını nazmen hikâye eylemekte ve bu arada* ***Kürtler'i övüp, onların ulusal duygularını harekete geçiren şiirler içermektedir.*** *Bedirhanoğullarından Celâdet Ali, Atatürk'e yazdığı 1933 tarihli Açık Mektubunda bu eserden bahsederken; (Şair Ahmedê Xanî, bugünkü milliyet cereyanının ilk mübeşşiridir. Konusunu bir halk efsanesinden almış olan Xani, eserinde baştanbaşa Kürt milletinden ve Kürdistan'dan bahseder. Konuşturduğu kişiler tümüyle birer semboldur. Kürt milletini temsil eden kişiyi esarete düşürür, zindana atar ve onun kurtuluş çarelerini millete aratırır ve gösterir) demektedir. Mem û Zîn'in, Kürtler'in yiğitlik ve gayretini, bedbahtlık ve talihsizliklerini ve bunlarla birlikte cömertlik ve yardımseverliklerine ilişkin manzum övgüsünün çevirisini aynen aşağıya alıyorum"* (age, s. 79-80).

Rapor sahibinin sözünü ettiği bölüm Mem û Zîn'in **"Derdimiz"** başlıklı bölümüdür ve Mehmet Emin Bozarslan 1968 yılında adıgeçen eseri Türkçe çevirisiyle yayımlarken, bu bölümün birçok kesitini yasal nedenlerle çıkarmak zorunda kalınıştır. Bu kesitler Raporda şu çeviriyle yeralmaktadır: *Bizden çıksın cihanı fethedecek bir fedakâr. Bundan bize bir padişah meydana gelsin/Eğer bizim bir padişahımız olsaydı, Allah ona lâyık bir taç verseydi. Ona bir taht tahsis ederdik. Bize bir şans tecelli ederdi. Onun bir tacı yetimleri teselli edecekti. Bizi biçarelerin elinden kurtaracaktı. Bu Rumlar ile Türkler bize hâkim olmaktan elçekecekler. Memleket Türk ve Acemler tarafından harap, mahkum, mağlup, aşağılanmış ve köle olmaktan kurtulacaktı. Fakat ezelden Allah böyle takdir etmiş, bu Rumları ve Acemleri bizim üstümüze koymuş, kendinizi onların bağımlısı saymak ancak büyüklere yakaran bir utançtır? /Arap illerinden Gürcistan'lara kadar bakınız. Kürtler bir kale gibi dur-*

maktadırlar. Bu Türkler ve bu Acemler onların arkasına sıralanmışlardır. Kürtler onları dört taraftan sarmıştır. Ve her iki taraf bu milleti kaderin oku için bir av saymıştır. Denilebilir ki onlar sınırların anahtarlarıdır. Onlar hasımlarının herbirini sımsıkı bir baraj gibi tutmaktadır. Rum'un denizi ve Acem'in okyanusu kabarıp dalgalanınca bütün Kürtler kana bulanmaktadır. Onları zorla birbirinden ayırmaktadır. /Eğer aramızda uysal olarak birbirimize bağlılık göstersek Rumlar ve Acemler'in hepsi bize uşak gibi hizmet edeceklerdi". (age, s. 80-81).

Rapor sahibi, bu örnekleri ayrıntılarıyla verdikten sonra sözlerine şunu da ekliyor: **"Ahmedê Xani'nin serptiği bu milliyet tohumları Kürt milletinin kuraklığı içinde mahvoldu".**(s. 81).

Sayın Selçuk, gördüğünüz gibi buradaki niteleme ve vurgular, Orhon yazıtlarına benzemediği gibi, kimi Türkologlarca Türk milliyetçiliğinin kaynağı olarak gösterilen **Âşık Paşa**'nın **"Türk diline kimsene bakmaz idi / Türkler'e hergiz gönül akmaz idi / Türk dahi bilmez idi bu dilleri / İnce yolu ol ulu menzilleri /** nitelemesine de benzemiyor... Sonra, "Kürtler'de vatanseverlik ve milliyetçilik tohumlarının Ahmedê Hani ile serpildiğini" söylemek, **modern milliyetçiliğin** Kürtler'de o zaman başladığını söylemek anlamına gelmeyeceği gibi, bunu ilk vurgulayan da ben değilim. Bu husus 1919 yılında **Müküslü Muallim Hamza** tarafından **Mem û Zîn**'in başına konun Kürtçe **"Dibaçe** (Önsöz)'"de vurgulandığı gibi -ki bu önsöz de sakıncalı olacağı gerekçesiyle 1968'de M.Emin Bozarslan tarafından yayımlanamamıştır-, Kürt aydınlarının çeşitli eserlerinde vurgulanmış, dahası günümüz yabancı Kürdoloji çalışmalarında ifade edilmiştir. Kadri ve Ekrem Cemilpaşa'nın hatıra kitaplarıyla Hollandalı Kürdolog Martin van Bruinessen'in eserleri buna örnek gösterilebilir. Yine eski kaynaklardan ve gizli belgelerden; Meşrutiyet sonrası Kürt örgütlerinde ve Şeyh Said İsyanı sırasında din adamlarınca tolplu yerlerde **Mem û Zin**'in ulusal bilinçlenme için okutulduğunu, okunduğunu öğreniyoruz. Ayrıca bu konuda Avrupa'da yayımlanmış bir araştırma da bulunuyor: **Mem û Zîn**'in ulusal bilinçlenme için okutulduğunu, okunduğunu öğreniyoruz. Ayrıca bu konuda Avrupa4da yayımlanmış bir araştırma da bulunuyor. Ferhad Shakely: **Kurdish Nationalism in Mem û Zîn of Ahmed-i Khani (Ahmedê Hani'nin Mem û Zînin'de Kürt Milliyetçiliği"**) (1992).

Modern milliyetçiliğin Fransız Burjuva Devrimi sonrası Avrupa'dan diğer toplumlara yayıldığı bilinmeyen birşey değildir. Ancak bu, vatanseverlik ve milliyetçilik tohumlarının daha önce serpilmeyeceği ve toplumlarda boyvermeyeceği anlamına gelmez. **Dr. Celâdet Bedirhan**'ın 1933 yılında Mustafa Kemal'e gönderdiği **Açık Mektub**'un, eserimizde yeralan bölümlerinde de bu konu enikonu işlenmektedir. (Bkz. s. 575-579). Kaldı ki **Nazım Hikmet, Şeyh Bedreddin Destanı**'nda Bedreddin'in düşüncelerini **"kurun-u vusta** (ortaçağ) **sosyalizmi"** olarak nitelendirirken, 19. yüzyıl sosyalist düşünce ve hareketlerini bilmiyor muydu?..

Sayın İhsan Selçuk,

İşte tartıştığımız konuda olduğu gibi, bilimin olgulardan hareket etmesi, tarihsel ve toplumsal gerçekliğe denk düşmesi gerekiyor. Benim yaptığımın bu olduğuna inanıyorum. Nitekim "milliyetçilik" konusunda çalışmaları bulunan dostum Prof. Dr. Baskın Oran, **"Kürt milliyetçiliği"** üzerinde çalışırken Mem û Zîn ve benzeri veriler karşısında adeta dehşete düştü ve şu espriyi yaptı. Ben, dedi, okduklarıma inanamıyorum ve günün birinde birinin çıkıp bu bölümlerin sonradan eklendiğini söyleyeceğini umuyorum!..

Sayın Selçuk,

Sözü belki de gereğinden çok uzattık. Kitabımı sizi eleştirmekten çok bilgilendirmek için göndermiştim. Ancak sizin öyle algılamadığınız anlaşılıyor... Sizi önemsemesem, geçmişte de bugün de kitap göndermezdim. Zoraki değil ama eşitlikçi ve gönüllü bir Türk-Kürt kardeşliğine en çok bizim ihtiyacımız var. Bundan dolayı ortak bileşkelere ve dayanışmaya önem veriyoruz. Bu nedenle Kürt sorunu sadece Kürtler'in değil, Türkler'in de sorunu, en başta da Türk aydınlarının. Ancak açıktır ki bu, tarihsel ve toplumsal olgulardan yola çıkarak Kürt sorununa demokratik çözüm arayan bir aydını yanlış değerlendirmek, giderek ihbar etmekle olmaz!.. Bilimsel gerçekliğe ters düşen "resmî ideoloji" ile hiç olmaz!..

XIII

MEHMET BAYRAK'IN YARGILANAN ESERLERİ DOLAYISIYLA ANKARA DGM'DE VE 2. AĞIR CEZA MAHKEMESİ'NDE YAPTIĞI 2 SAVUNMA

ANKARA DEVLET GÜVENLİK MAHKEMESİ BAŞKANLIĞINA

Dosya No: 91/156

Sayın Yargıçlar,

Daha önce iki yılı aşkın süreli bir yargılama sonunda 4 Mayıs 1993 tarih ve 91/156 sayılı kararla **"Kürt Halk Türküleri"** adlı kitabım hakkında Sayın Mahkemenizce verilmiş olan **"beraat"** kararının; Yargıtay 9. Ceza Dairesi'nin 24.9.1993 tarih ve 1993/3096 esas, 1993/3640 karar sayılı kararı ve 9/50186 Tebliğname sayılı ilamıyla bozulduğunu öğrenmiş bulunuyorum.

Bozma kararı; daha önceki yargılama sırasında da defalarca dile getirilip irdelenen, ünlü Kürt müziği sanatçısı Şivan Perwer'in kitapta yeralan iki konuşmasında geçen 3'ü yarım, 3'ü tam toplam 6 cümleye dayandırılmaktadır. Yani kararın özünde hiç bir yeni iddiaya yer verilmemektedir. Öyle ki, eski Savcılık iddianamesinde yanlışlıkla geçen kelimeler bile kararda aynen tekrarlanmaktadır. Şimdi geçmiş savunmalarıma ek olarak, Yargıtay kararına ilişkin görüş ve savunmalarımı özetlemek istiyorum:

1. Kürt Halk Türküleri, toplam 300 sayfalık derlemeye dayalı bir inceleme - antoloji çalışmasıdır. Yerleşik Yargıtay içtihatlarına göre; bir eser hakkında hüküm verebilmek için o eserin bütünlüğüne bakmak ve o bütün içinde eseri ve amacını değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim bu amaçla, Mahkemenizce, şimdi Yargıtay 9. Ceza Dairesi Üyesi olan Sn. Süleyman Erkan aracılığıyla 450 dolayında Kürtçe türkü Türkçeye tercüme ettirilmiş ve bu ürünlerde hiç bir sakınca bulunmadığı ortaya konmuştur. Bu çevirilerin bir örneği dosyada bulunmaktadır.

Kitabın inceleme bölümünde de Kürt müziğine ilişkin 4 inceleme yazısı ve Aramê Tigran, Şivan Perwer ve Nizamettin Ariç gibi Kürt müziği sanatçılarıyla yapılmış konuşmalar yer almaktadır. Bunlar, temelde halk türkülerine eşlik eden müzik yazılarıdır. Tüm bunların içinden Şivan Perwer'le yapılmış 2 konuşmada yer alan 3'ü yarım, 3'tü tam cümlede suç unsuru bulunduğu iddia edilmiştir.

2. Şunu öncelikle ifade edelim ki, konuşmaların altındaki kaynaklardan da anlaşılacağı gibi, bunlardan biri 1989 yılında **Meyda Güneşi** Dergisi'nde, öteki Şubat/1991 ayında **Deng** Dergisi'nde yayınlanmış ve o zaman hiç bir kovuşturmaya uğramamıştır. Sözkonusu konuşmaların dergilerde yayımlanan biçimiyle birer örneği ekte sunulmuştur. (Ek 1,2) O dönemde TCK'nun 142. maddesine ve TMK'na göre kovuşturmaya uğramayan bu konuşmaların, yıllar sonra kitapta yayımlanınca dava konusu olması düşündürücüdür.

3. Gelelim suçlama konusu yapılan cümlelere:

"... Şivan iyi bir aile reisidir. Ateşli bir Kürt yurtseveridir ve Kürt müziğinin onurunu koruyan ve onu halkımızın ulusal ve toplumsal kurtuluş savaşımızda araç gibi kullanan ve ona siyasi bir yön veren ilk Kürt halk sanatçısıdır. Sanatını sömürücülere karşı kavgadır, politikadır." (s. 63)

a) Bir kez cümlede geçen kelime asıl metinde "savaşımız" değil, "savaşımında"dır. Bilindiği gibi "savaşım" da türetilmiş öz Türkçe bir kelime olup Arapça "mücadele" karşılığında kullanılmaktadır. Kaldı ki "savaşmak" kelimesi bile etimolojik köken bakımından birçok anlama gelmektedir. (Bunun için bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, 2. bas. s. 586) Dolayısıyla burada amaçlanan bir "silahlı savaş" değil, "düşünsel savaşım" yani "fikrî mücadele" dir...

b) "Halkın ulusal ve toplumsal kurtuluş savaşımı"ndan söz etmenin suç oluşturmayacağı ise; daha önce Özgür Gelecek Dergisi'nden dolayı TCK'nun 142. maddesi uyarınca hakkımızda açılan davalar dolayısıyla; üç kişilik bilirkişi raporu, o davayı ve bu davayı açmış olan DGM Savcısı Talat Şalk'ın esas hakkındaki mütalaası ile ve Yargıtay 9. Ceza Dairesi kararı ile kabul edilmiştir.

Şöyle ki; daha önce bir yazı dolayısıyla hakkımızda açılan ve örneği bu dosya dolayısıyla kanıt olarak da sunulan **"Kürt Kimliği Mücadelesi"** adlı kitabımızın 75-76. sayfalarında da yer verilen 1989/20 sayılı davanın bilirkişi raporunda şöyle denilmektedir:

"Yazar Mehmet Bayrak... yazısında Kürt halkının ulusal - demokratik hakları için verdiği mücadeleden söz etmektedir. Demokratik haklar için verilen mücadelenin mahiyet ve amacının ne olduğu açık, kesin ve belirgin değildir. Silahlı yapılan ve ayrımcılığa dayanan, ülkemizin bölünmez bütünlüğünü bozucu bir mahiyet arzeden bir tür mücadeleden yana tavır konulmuş olsaydı bölücülük sözkonusu olurdu. Ama bu yazıda açık ve kesin bir biçimde böyle bir durum ortaya çıkmamaktadır."

Görüldüğü gibi, "Kürtler'in ulusal - demokratik hakları için verilen mücadele" sözlerinin; milli duyguları zayıflatan ya da "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozucu" ve bölücü niteliği olan bir söz olmadığı kabul edilmiştir.

Bu davayı açan yine o günün Savcısı Talat Şalk da, esas hakkındaki mütalaasında bu doğrultuda görüş bildirmiş (bkz. s. 79) Devlet Güvenlik Mahkemesi de rapordaki bu görüşü aynen kabul etmiş ve beraat kararı vermiştir. Karar, Yargıtay 9. Ceza Dairesince de onanarak kesinleşmiştir. (Bkz. Kürt Kimliği Mücadelesi, s. 102 - 108)

Bu arada şunu özellikle vurgulamalıyız ki, Kütr müziği sanatçısı Şivan Perwer'in PKK örgütüyle ilişkisi olmadığı gibi, bilinen kadarıyla bu örgütle de başı belâdadır. Anlayış ve yöntem farklılıklarından dolayı birbirleriyle çelişki içerisindedirler. Sanatçı, bir dönem PKK'nın "ihanet"le suçladığı kişiler arasındadır ve basından öğrendiğimiz kadarıyla iki yıl önce Halkın Emek Partisi'nce Almanya'da düzenlenen bir gecede PKK'lı militanlarca saldırıya uğramış ve sahneden indirilmiştir. Bu durumun ilgili kamuoyunca bilindiğini tahmin etmek de zor değildir.

c) Suçlanan 2. cümle şudur: *"Bugün devletimiz yok ama devletimizin olması için çalışan parti ve örgütlerimiz var, cephelerimiz var."* (s. 65)

Yöntem konusu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, "ulusların kaderlerini serbestçe tayin etme hakkı" diye evrensel bir ilke olduğu ve bunun Türkiye tarafından da kabul edilmiş olduğu açıktır. Ancak açıktır ki, günümüzde birçok "devlet" şekli bulunmaktadır. İsviçre, İspanya, Almanya ve Amerika örneklerinde olduğu gibi günümüzde

eyalet sistemine dayalı birçok federatif sistem bulunmaktadır ve günümüz Türkiye'sinde bu konular tartışılmaktadır. Aslolan, bu konularda bulunacak çözümün zora, şiddete dayanmamasıdır. Zoru, şiddeti öngörmeyen çözüm önerilerininse suç oluşturacağına inanmıyorum. Kaldı ki az üstte de vurguladığımız gibi konuşma sahibi sanatçı, konuşmanın yapıldığı dönemlerde PKK ile kavgalıdır, sözü edilen cephe ve örgütlerin de PKK ile ilişkisi yoktur.

ç) 70. sayfadan alıntılanan ve suçlanan 3. yarım cümlenin tamamı şöyledir: *"Bir sanatçı olara kafamdaki planlarımı gerçekleştirmek, (Kürt müziğini dünyaya tanıtmak ve Kürdistan kurtulduğu zaman Kürt halkının müzisyeni olarak yabancı ülkelerde konserler vermek), uluslararası müzik yarışmalarına katılmak benim için en büyük mutluluk olacaktır."*

Bu doğrultuda devam eden dilekler, bir sanatçının düşgücüne hitap eden dilek ve temennilerdir. Şivan Perwer, günümüzde gerek Kürt halkınca gerekse dünya halklarınca yakından bilinen, tanınan saygın bir sanatçıdır. Bugün bağlı bulundukları ülkelerde büyük sorunlarla karşıkarşıya bulunan Kürtler'in ya da Kürdistan'ın kurtuluşu demek, bu toprakların mutlaka ayrı devletler şeklinde örgütlenmesi demek değildir. Dikkat edilirse ne İran'da, ne Irak'da, ne Suriye'de, ne Ermenistan'da ve ne de Türkiye'de Kürt partilerinin ayrı devlet kurma talebi vardır. Bilinen kadarıyla PKK bile eski taleplerinden ayrılmış ve "federasyon"u savunmaktadır. Bugün Türkiye'de de ayakları yere basan birçok örgüt ve kuruluş; "eşitlik, özgürlük ve gönüllü birlik" temelinde bir çözümü savunmaktadır. Yani "Kürdistan'ın kurtulması," demek Türkiye'den ya da başka bir devletten ayrılması anlamına gelmez.

d) 4. cümle şudur: *"Kürdistan'da son 15 yılda halkımızın ulusal uyanışı kendi özgürlüğü ve kurtuluşu için her gün yeni yeni mevziler katetmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde giderek daha fazla gündeme gelmesi, tarihsel önemde bir gelişmedir." (s. 71)*

Bu, yaşanan gerçeğin açık ve yalın ifadesinden başka birşey değildir. Röportajın 1991 yılının başında yapıldığı gözönüne alınırsa, geçmişe doğru 15 yıl 1975 yılına gider. Ve bu süreç, PKK'nin silahlı eylemlere başlamasından 10 yıl öncesine, demokratik mücadele yıllarına dayanmaktadır..

e) 73. sayfadan alıntılanan 5. yarım cümlenin tamamı söyledir:" *...Babam yurtsever bir insandı. Türk halkına karşı değildi. Ama Türk devletinin üzerimizdeki baskısından ötürü Türkçülüğe karşıydı. Türkülerinde bunu dile getiriyordu. O zamanlar şunu çok iyi anladım: (Kürdistan işgal altındadır, Kürt ulusu eziliyor. Bu nedenle her Kürt köyünde bile özgürlük için bir çaba vardı ve ben bunun dışında kalamazdım.)"*

Sanatçı, kendisinin müzik ve türkü ustalarından biri olarak nitelendirdiği babasının düşüncelerini aktarıyor: Türk halkına karşı değil, Türk halkını seviyor, ancak Türkçülüğe karşı... Türkülerinde bunları dile getiriyor. Bir kişinin söylenenleri doğru algılaması için, o gerçeği bizzat yaşaması ve 20 yıl süreyle ülkesinden, halkından uzak olması gerekiyor

herhalde... Bu halet-i ruhiye içindeki bir sanatçının, duygu ve düşüncelerini ifade etmesinin suçlanmasını anlamakta güçlük çekiyorum...

f) Suçlanan son cümle şudur: *"Mücadelemiz ve istediğimiz bu sohbetin burada (Avrupa'da) değil, Kürdistan'da olmasıdır. Kürt halkının kısa bir zaman içinde kurtuluşunu sağlıyacağına olan inancım tamdır." (s. 80)*

"Kurtuluş"un döneme ve ortama göre anlam kazanacağını yukarıda anlatmaya çalışmıştım. Ülkesine, halkının arasına gelemeyen, o tarihlerde ve bugün kasetlerinin satılması bile yasak olan bir sanatçı için **"özgürlük"** veya **"kurtuluş"** çok farklı anlamlara gelebilir. Hiç bir şiddet yöntemini savunmadığı halde sayfalar boyu röportajının birkaç cümlesi, 21. yüzyıla 7 yıl kala hâlâ suçlama konusu yapılıyorsa, yani bir insanın yüksek sesle düşünmesi bile suçlanabiliyorsa, o insan için "özgürlük" ve "kurtuluş" bambaşka bir içerik kazanır. Bunu ise bu özgürlükleri tadanlar değil, tatmayanlar ancak algılayabilir!.. Yaşadığımız şu dramatik örnekte olduğu gibi...

Sayın Yargıçlar,

Günümüzde zora dayanmayan ve şiddeti savunmayan hiçbir düşünce ve çözüm önerisi suçlanamaz ve cezalandırılamaz. Esasen, Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca kanun hükmünde olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Helsinki Nihai Senedi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve bugünkü Hükümetin Proğramına ve Koalisyon Protokolüne esas aldığını deklare ettiği AGİK Sonuç Belgesi ve Paris Şartı düşüncenin cezalandırılmasını açıkca yasaklamaktadır.

Gerçek hukukçuların çok iyi bileceği gibi, bu Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca, Türkiye'nin imzacılarından olduğu tüm uluslararası anlaşma ve sözleşmeler kanun niteliğindedir ve bağlayıcıdır.

Gerek bugün yönetimdeki **DYP - SHP** Koalisyon Protokolü'nde, gerekse Hükümet Programı'nda yasama, yürütme ve uygulamada Türkiye açısından bağlayıcılığı bulunan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (**AGİK**) **Sonuç Belgesi** ile **Paris Şartı**'nın esas alınacağı iç ve dış kamuoyuna ilan edilmiştir.

Öyleyse, tüm yasalar açısından bağlayıcılığı olan bu iki temel belgenin öngördüğü hak ve özgürlüklere bir kez daha kısaca yer vermekte yarar vardır.

"-Taraf ülkeler ırk, cins, dil ayrımı gözetmeksizin, din ve inanç özgürlüklerini de içeren temel insan hak ve özgürlüklerine saygılı olduklarını belirtirler.

Taraf ülkeler, kendi topraklar, üzerinde yaşayan ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dinsel benliklerini korumak ve gelişimini sağlamak için gerekli koşulları yaratır; sözkonusu hakların özgürce kullanılması hakkına saygılı davranır ve diğerleriyle (Öteki dil, kültür ve dinler) eşit düzeye gelmesi için çaba harcar."

"Bilgi Alış - Verişi ve Kültür" arabaşlığı altındaki bölümde ise şöyle deniyor:

"- Taraf ülkeler, ulusal azınlık mensuplarına veya sınırları içerisinde var olan bölgesel kültürlerden olanlara, kendi kültürleri üzerine ders yaptırır veya yapılmasını sağlar. Bu aynı zamanda anne ve babanın çocuklarına dilleri ve kültürel benlikleri hakkında bilgi vermeyi de içerir."

Sayın Yargıçlar,

Düşünce ve örgütlenme özgürlüğü en temel insan haklarındandır. Bu kavram, yazılı hukuku aşan bir anlam taşır. İnsan hakları evrenseldir ve yasaların ya da yazılı hukukun tanıyıp düzenlediği haklarla sınırlı tutulamaz. Yalnızca var olanı değil, olması gerekeni de kapsar. Kaldı ki, yukarıda da örneklendiği gibi Türkiye, yasaları ve uygulamalarıyla taraf olduğu uluslararası hukuka da uymamaktadır.

Bu arada vurgulanması gerekir ki, insanlığın ulaştığı belli bir aşamada 'insan' niteliği dolayısıyla tüm insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükler, insan haklarıdır. Dolayısıyla anayasaların ve yasaların içermediği ya da yasakladığı haklar da insan haklarındandır.

Günümüzde Varşova Paktı'nın ve NATO'nun yerini almaya aday görünen ve tüm Avrupa ile Kuzey Amerika'yı siyasal planda kucaklamayı hedefleyen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nda bu konuda önemli kararlar alındı.

Bakınız, **AGİK**'in 1992 Temmuz'unda yayımlanan Sonuç Bildirisi'nin 30. maddesinde, azınlıklar sorununa ilişkin ilkesel tutum nasıl belirleniyor: *"Taraf ülkeler, ulusal azınlıkları ilgilendiren sorunların yeterli çözümünün ancak hukukun üstünlüğüne ve bağımsız bir yargılama sistemine dayanan demokratik politik bir çerçevede mümkün olacağını kabul ederler. Bu çerçevede insan haklarına ve temel özgürlüklere tam bir saygıyı, tüm yurttaşlar için eşit hakları ve statüyü, tüm meşru çıkarlarını ve isteklerini özgürce ifade etmeyi, politik çoğulculuğu, sosyal toleransı ve hükümet gücünün kötüye kullanılmasına yol vermeyecek yasal kuralları geçerli kılmayı garanti eder."*

Daha sonraki bölümlerde, ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin hakları oldukça detaylandırılarak ele alınıyor. Bir kaç örneği birlikte izleyelim:

"Madde - 32... Ulusal azınlıklara mensup olanlar, kendi iradelerine aykırı olarak herhangi bir asimile girişimine muhatap olmadan, kendi etnik kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerini özgürce ifade etme, koruma ve geliştirme, yine kendi kültürlerini koruma ve çok yönlü geliştirme hakkına sahiptirler. Onlar özllikle:

- Kendi anadillerini özel ve aynı zamanda kamu yaşamında özgürce kullanmak,

- Kendi eğitim, kültür dini kurumlarını, örgütlerini ve derneklerini kurmak ve geliştirmek,

- Kendi aralarında ve kendi ülkelerinde serbestçe ilişkiler kurmak ve aynı ilişkileri, sınırları ötesinde aynı etnik ve ulusal kökeni, kültür mirasını veya dinsel inancını paylaştıkları başka devletlerin yurttaşları ile de kurabilmek hakkına sahiptirler.

Madde - 33: Taraf ülkeler kendi toprakları üzerindeki ulusal azınlıkların, etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini koruyacak ve bu kimliğin gelişmesi için uygun koşullar yaratacaklardır."

Sonuç Bildirisi'nin 54. maddesinde de ulusal azınlıkların kendi anadillerinde eğitim hakkına yer veriliyor ve eğitim kurumlarında edebiyat ve tarih öğretiminin, aynı zamanda ulusal azınlıkların tarih ve kültürünü içermesi gerektiği belirtiliyor.

Sayın Yargıçlar:

Yine Türkiye açısından bağlayıcı olan, mevcut Hükümetçe de demokratikleşmede temel ölçüt alınacağı bildirilen **Paris Şartı**'nda düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü konusunda şu kararlar yer almaktadır:

"Her ferdin düşünce, vicdan ya da inanç özgülüğüne, ifade özgürlüğüne, dernek kurma ve sükunu bozmayan bir şekilde toplanma özgürlüğüne, yer değiştirme özgürlüğüne hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi bir şekilde tutulamayacağını ya da tutuklanamayacağını, işkence ya da zâlimane, insana yaraşmayan ya da insanı alçaltan bir muameleye ya da cezalandırmaya tabi tutulamayacağını, keza herkesin haklarını bilmeye ve haklarına dayanarak hareket etmeye; hür ve adil seçimlere iştirak etmeye, bir suçla itham edildiğinde adil ve bireysel girişimlerde bulunmya, iktisadi, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmaya hakkı olduğunu hiçbir ayrım yapmaksızın teyid ederiz.

Bir ulus içindeki azınlıkların soy, kültür, dil ve din yönünden sahip oldukları kimliğin korunacağını ve azınlıklara mensup kişilerin hiçbir ayrım yapılmaksızın kanun önünde tam bir eşitlik, işbu kimliği serbestçe ifade etmek, korumak ve geliştirmek hakkına sahip olduklarını teyid ederiz.

Haklarının herhangi bir şekilde ihlali karşısında herkesin ulusal da ya uluslararası her türlü etkin çarelere başvurulabilmesini sağlayacağız."

Türkiye'nin demokratikleştirilmesinde bu iki temel Belge'nin esas alınacağını ilan eden Hükümet'in **Programı**'nda ise bu hak ve özgürlükler şöyle özetleniyor:

"AGİK ve Paris Şartı, ülkeler ve halklar için küresel düzenler, haklar ve özgürlükler getirmiştir. ***Bu kurallar, sözleşmelerin imzacı tarafı olarak Türkiye için de uyulması gereken kurallardır.***

Ülkemizin tümünde, insan hakları ve temel özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti mutlaka kurulacaktır. Bu hukuk devletinde, yurttaşların kendilerine verilen hak ve

özgürlükleri kullanmak ve geliştirmek istekleri doğaldır. (...) Devletin demokratik otoritesi ve yasalar çerçevesinde tüm siyasal istekler, Parlamento, kitle örgütleri, basın yoluyla tartışılacak ve uygulamaya konulacaktır. (...) Devletin görevi, hukuka ve insan haklarına bağlı bir demokratik devlet anlayışını ödünsüz uygulamaktır. (...) Yurttaşlarımız arasında kültür, düşünce, inanç, dil ve köken farkları olması doğaldır. Bunlar başka ülkeler için de geçerlidir."

Nitekim, günümüzde hiç bir hukukçu bunun tersini savunmadığı gibi, hiç bir kanun koyucu veya sözcü de açıktan savunamamaktadır. Buna son bir örnek olarak, Hükümet adına HBB'nin **"Yüksek Tansiyon"** adlı proğramına katılıp "Terörle Mücadele Kanunu"nu tartışan Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna'nın sözlerini verebiliriz. Örneği ekte sunulan proğram bandının çözümünden de anlaşılacağı gibi, cezalandırılması öngörülen düşünce; -ki biz aslında düşüncenin cezalandırılmasına tamamen karşıyız-; terörü öven, şiddeti savunan düşüncedir, yoksa Kürt sorununun demokratik, barışçı çözümünü savunan düşünce değil... Bunun tersi olsa, Türkiye'de Kürt sorunundan her söz edenin cezalandırılması gerekir ve hiç kimse de kendisini bu yargılanma sürecinden kurtaramaz. Yıldırım Aktuna, Hükümetin bu konudaki görüş ve yaklaşımını şöyle açıklıyor: (Ek - 3: Proğram Bandı)

"Son zamanlarda PKK'nın propagandasını yapan yayınlar görüldü. Bunlar terörü övüyor ve özendiriyor. Amaç bu tür yayınları önlemektir, yoksa Kürtler'den sözeden yayınları değil. Şunu belirtmeliyim ki, Hükümet demokrasiyi engelleme çabasında değil; tersine demokrasinin daha da kökleşmesinden yanadır."

HBB Televizyonu "Yüksek Tansiyon" programının sunucusu Gazeteci - Yazar Erhan Akyıldız, *"1991 yılında 141 - 142. maddeler kaldırıldı, oysa bu yeni yasayla tekrar aynı maddeler diriltilmek isteniyor diye bir eleştiri var; bu konuda neler söyleyeceksiniz?"* diye soruyor Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna'ya.

Aktuna, buna karşılık şu cevabı veriyor:

"Böyle birşey kesinlikle yoktur. Bu maddelerle ilgili bir rapor hazırladık. Burada da belirtildi ki, bu yasanın düşünceyi suçlama gibi bir amacı yoktur. Biz PKK ile savaşıyoruz; bu yasanın hedefi de PKK'nın eylemleridir. Dolayısıyla örgüt kurarak, adam öldürenleri, eylem yapanları bu yasada hedefliyoruz. Bunun dışında 141 ve 142. maddeleri yeniden getirerek, düşünceleri cezalandırmak gibi birşey kesinlikle sözkonusu değildir. (...) Yasa, savunulduğu gibi basına yönelik değildir. Hatta yasa Bakanlar Kurulu'nda görüşülürken, basınla ilgili hususlar öncelikle değerlendirilmiş ve sansür niteliğindeki hususlar atılmıştır. Bugün düşünün, öyle gazeteler çıkıyor ki, bunlar tetörü açık - seçik destekliyor ve savunuyor... Bugün sorsam,desem ki, (PKK'nın eylemlerini destekler misiniz?), ve o da (destekliyorum) dese, ne söylenir ona?.. İkincisi, (bu toprakların böünüp, bir Kürt devletinin kurulmasını onaylıyor musunuz?) desem, ve o da (evet, onaylıyorum) dese, ne dersiniz?..

Bunu Amerika'da da, Fransa'da da sorsanız, ya da bu amaca yönelik eylem yapanlar, silahlı eylemin propagandasını yapanlar nerede olsa kabul görmezler ve suçlu duruma düşerler. İşte cezalandırılması öngörülen yayınlar, bu türden propaganda yayınlarıdır. Bu nedenle amacımız, vatan bütünlüğü içinde bu meselenin çözülmesidir. Mesele budur... Mesele, devletin ve milletin bütünlüğünü bozmaya yönelik eylemler ve tavırlardır. Bunun tersine cezalandırmalar, uygulama hatalarıdır."

Bu Mahkemede de yargılanan Doğu Perinçek'le tartışmayı içeren ekli kasette, HBB Televizyonunda yayımlanandan fazla bölümler de yer almaktadır. Bu nedenle, sözkonusu proğram bandını ilginize sunuyorum.

Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna ile ayrı dünyagörüşlerini ve ayrı frekansları paylaştığınız için, onunla aynı görüşleri paylaşmamız kuşkusuz sözkonusu değildir. Çünkü biz düşüncenin hiç bir biçimde cezalandırılmasından yana değiliz...

Sayın Yargıçlar;

Bu vesileyle, günümüz Türkiye'sinin en önemli ve ivedi gündem maddesi olarak Kürt sorununun demokratik ve barışçı çözümü ile son Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı'na ilişkin görüş ve önerilerimi satırbaşları halinde bir kez daha ifade etmek istiyorum. Buradaki görüş ve belirlemelerin, hâlen Sosyal Demokrat Halkçı Parti Meclisi üyesi olan eşim Gülay Bayrak aracılığıyla kısa bir süre önce Parti Meclisine sunulan Raporda aynen ifade edildiğini hatırlatmalıyım. 8 Kasım 1993 tarihinde SHP Parti Meclisi'ne sunulan **"Özet Rapor"** şöyledir:

1- Türkiye'de Kürt sorunu kimilerinin sandığı gibi salt bugünün sorunu değil, geçmişi yaklaşık 70 yıla dayanan bir sorundur. Bu sorunun başlangıcını 1925 Takrir-i Sükûnu yani Sus Yasası ile ikame edilen "red ve inkâr"a dayanan Kürt politikasında aramak gerekir. Bir "toplumsal gerileşme hareketi" olarak nitelendirilebilecek Takrir-i Sükûn; sadece bugünkü Kürt sorununu yaratmakla kalmadı aynı zamanda çok partili sisteme son verdi, emekçi kesimin siyasal ve sosyal örgütlenme özgürlüğünü yasakladı ve o günden bugüne milyonlarca insanımızda hasar yarattı. İşin ilginç yanı o zamanki CHP Grubunda bile 79'a karşı 81 oyla kabul edilebilen bu Kanun (Tasarısı), o tarihten sonra kurumlaştırıldı ve faşist İtalya'dan alınma 141 ve 142. maddelerle beslenerek Türkiye'nin toplumsal gerilik içinde kalmasına yolaçtı.

Bugün koalisyon ortağı olarak SHP'ye dayatılan Terörle Mücadele Kanunu'nun hemen bütünüyle 68 yıl önceki Takrir-i Sükûn Kanunu'nun bir benzeri olduğunu, burada arkadaşlarıma hatırlatmayı tarihi bir görev sayıyorum.

*2- **Takrir-i Sükûn Kanunu** çerçevesinde Kürt sorununun çözümü amacıyla uygulamaya konulan gizli **"Şark Islahat Planı"**nın I. Maddesi; baskı ve zorla Kürt*

meselesi yokedilinceye kadar Şark illerinde Örfî İdare'nin devamı ettirilmesini öngörüyordu. Ve o zamanki askerî irade tarafından dayatılan bu Plan'ın hayata geçirilmesi için ülkemizin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri yaklaşık 70 yıldır Örfî İdare, Umumi Müfettişlik, Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal ile yönetilmektedir. Bu uygulamalar sırasında 1925-1938 yılları arasında yine bu bölgelerde 20 dolayında Kürt ayaklanması ve askeri tenkil hareketi olmuş. Bu hareketler sırasında ölen insan sayısı, Türk'ü Kürd'üyle halkımızın Milli Mücadele'de yitirdiği insan sayısının çok üzerindedir...

1920 - 1927 yılları arasında bu bölgelerimizde Örfî İdare egemendir; 1927 - 1947 yılları arasında her türlü yetkiye sahip Umumi Müfettişlik yürürlüktedir; bu tarihten sonra demokrasiye geçişle umutlu bir bekleyiş içine girilmiş, ancak Demokrat Parti'nin de bekleneni vermemesiyle yeniden kitle hareketleri başlamıştır. 1960 Askeri Darbesinden sonraki Sıkıyönetim uygulamaları ile 1986'dan beri yürürlükte olan Olağanüstü Hal uygulaması ise tümünüzün belleğinde ve gözünündedir. (Ek, 4)

3- Bugün kamuoyunda "Şahinler" olarak tanımlanan, demokrasi - dışı asker ve sivil çevrelerce hazırlanıp karşınıza getirilen, daha doğru bir söyleyişle Partimize dayatılan yeni "Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı", düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün önündeki en büyük engel olarak, TCK'nın 141 ve 142. maddelerinin yerine getirilen, demokrasi anlayışıyla kesinlikle bağdaşmayan önceki Terörle Mücadele Kanunu'nu da aşacak niteliktedir. Bu nedenle unutmayalım ki, tarih ve insanlık karşısında yeni bir "Takrir-i Sükûn" çıkartmak ve uygulamakla karşıkarşıya getiriliyoruz. Buna ise herhalde ne insanlık, ne halkımız,ne sosyaldemokrat iddialarla ortaya çıkan ve halkımızın umut bağladığı SHP lâyıktır...

Türkiye'yi demokratikleştirme söylemiyle ortaya çıkıp, halkat bu beklentiyi yarata SHP, başta anayasa olmak üzere tüm hukukdışı ve anti - demokratik düzenlemeleri ortadan kaldırmakla görevliyken; yeni bir Takrir-i Sükûn'a imza atarsa, tarih ve insanlık karşısında suçlu duruma düşecektir ve mahkum olacaktır...

4- Yukardaki belirlemelerimizin ve ekli 4 Nolu Belgenin ortaya çıkardığı canalıcı gerçeğin altını birkez daha kalın çizgiyle çizelim: Neredeyse 70 yıldır ülkemizin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sürdürülen askeri yönetimler ve çözüm çabaları, Kürt sorununu çözememiş, dahası halk muhalefetini daha da büyütmüştür... Çünkü dünden bugüne "kan şiddeti şiddet kanı büyütmüş" ve sorun daha da kangrenlenmiştir... Bugün silahlı Kürt hareketine öncülük eden PKK'nın, ülkemizde tüm hak ve özgürlükleri ortadan kaldırılan 12 Eylül askeri cuntası döneminde geliştiğini unutmamalıyız...

5- Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt sorununa demokratik ve barışçı bir çözüm bulunmadan veya bunun adımları atılmadan ülkemizde demokrasiyi kurmak ve kurumlaştırmak mümkün değildir... Bugün Türkiye'nin gündemini işgal eden ikinci ana

sorun olan enflasyonla mücadele de, esasen bu sorunun aşılmasıyla başarılı olabilecektir. Bu noktada, şu kadarını söyleyelim ki, Türkiye bütçesinin neredeyse yarıya yakını askeri harcamalara gitmektedir ve süregelen savaşın enflasyon oranındaki payı 20 puanın çok üzerindedir. Kürt sorununun tüm demokratik platformlarda serbestçe tartışılması ve sorunun demokratik çözümüne katkıda bulunulması doğrultusundaki ilkesel tutumun, somut adımlarla takviye edilmesi ve hiç bir şeyden çekinilmeden gerekli tüm adımların atılması zamanı gelmiştir. Bu aşamada yapılacak ilk iş, Kürt sorununun serbestçe tartışılmasını önleyecek olan TMK Tasarısına karşı çıkmaktır. Çünkü açıklık bütün kötülüklerin panzehiridir. Konuşup, tartışıp sorgulamadan hiç bir soruna doğru çözümler üretemeyiz. Atılacak ikinci adımsa Demokrasi Partisi dahil, bütün Partilerin Kürt ve Doğu kökenli milletvekillerinin çözüm önerilerini almaktır. Böylesi bir girişim, Kürt sorununun çözümünde bir dönemeç olacak, Partimize büyük bir onur kazandıracak ve Türkiye'yi demokrasiye ve esenliğe götürecektir. Bu konuda öncülük görevinin SHP tarafından üstlenilmesi en içten dileğimdir.

Bu duygu ve düşüncelerle, tüm arkadaşlarımı göreve çağırıyorum."

Sayın Yargıçlar,

Ülkemizde ilk kez yayımlanan ve halkın anonim ürünlerinden oluşan **Kürt Halk Türküleri** inceleme - antolojisini cezalandırmak, Kürt kültürünü dolayısıyla Kürt halkını cezalandırmak demektir. Bunu bir kez daha hatırlatmayı ve özellikle vurgulamayı görev biliyorum.

Yargılama boyunca yaptığım savunmalara ek olarak, burada özetlediğim gerekçelerle sayın Mahkemenizin eski kararında direnmesini talebediyorum. Objektif karar mercii, beni tanımadan olumsuz siyasi atmosferin etkisiyle karar çıkaran bir kurul değil; yaklaşık 3 yıllık yargılama süreci sonunda benim demokratik kişiliğimin ve insancıl dünyagörüşümün yakın tanığı olan sayın Mahkemenizdir. Böylece hukukdışı ve insanlık ayıbı bir karar önlenmiş olacaktır.

Tüm bu duygu ve düşüncelerle haklı kararınıza sahip çıkacağınıza inanıyorum. Saygılarımla. 7.12.1993

Mehmet Bayrak

Ekler:

1- Medya Güneşi Dergisi'nin yayını

2- Deng Dergisi yayını

3- TMK ile ilgili program bandı (Hükümet Sözcüsünün Açıklamaları)

4- Doğu ve Güneydoğu'da Askeri Yönetim Uygulamaları

ANKARA 2. AĞIR CEZA MAHKEMESİ BAŞKANLIĞINA

Dosya: 93/185

Sayın Yargıçlar,

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı Basın Bürosu'nun 24.9.1993 tarih ve 1993/8 sayılı İddianamesiyle, T.C.K.'nun 159. maddesi uyarınca hakkımda dava açılmış bulunuyor.

Savcılık, İddianamesinde, **"Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri"** adlı kitabımda geçen bir şiir dizesinin Kürtçe çevirisini suç kanıtı olarak göstermektedir.

Mahkemenizin 11.10.1993 tarih ve 1993/185 esas sayılı Duruşma Tespit Zabtı ile; sözkonusu eserimin bilirkişiye gönderilerek "kitabın bütünlüğü, içeriği, geçen sözlerin benim tarafımdan yazılıp yazılmadığı veya başkası tarafından yazılıp kitaba alınıp alınmadığının gözönünde tutularak" incelenmesi kararlaştırılmıştır.

Üç kişilik bilirkişice hazırlanan Raporun "sonuç" bölümünde şöyle denilmektedir:

"1-Sanık Malunet Bayrak'ın yazarı ve aynı zamanda yayıncısı bulunduğu (Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücedeleleri/Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar) isimli kitabının 409 ve 410. sayfalarında (Ağam, yapma Türk Hacı Hamdi Beyin dediğini yapma, it yavrusu Türkler kalleştirler, seni Diyarbekir'e götürüp, orada asacaklar) sözlerinin TCK'nun 159. maddesindeki Türklüğü neşren tahkir ve tezyif suçunu oluşturduğu;

2- Kitabın tümünün tetkik ve değerlendirilmesinde, kitabın bir araştırma eseri olduğu yerli ve yabancı birçok ilim adamının, müelliflerin eserlerinden alınan yazıları ihtiva ettiği, ayrıca pekçok resmi ve özel belgelere dayanılarak o belgelerden parçalar ve özetler verildiği;

3- Suça konu yukarıda açıklanan sözcüklerin, sanığa aidiyetini gösterir bir delil ve belge bulunmadığı, Şeyh Said'in idamından sonra halk ozanları tarafından yakılmış mahalli Kürtçe ağıtlardan birisi olduğu, mahalli halk ozanlarının yaptığı bu ağıtın diğer ağıtlarla birlikte Şeyh Said'in idamı nedeniyle söylenip sanık tarafından kitabına Kürtçe aslı ile Türkçe tercümesinin alındığı sonucuna varmış bulunmaktayız."

Sayın Yargıçlar,

Bilirkişilik kurumunu Yargıtay içtihatlarına ve hukukçuların görüşlerine göre irdeleyen bir Savunmamı, dava konusu eserimin 599-621. sayfalarında bulacaksınız. Sözkonusu Savunmanın özellikle bilirkişilik kurumuna ilişkin bölümünün bu nedenle bu davada da gözönünde bulundurulmasını diliyorum.

Suçlama konusuyla ilgili görüşlerimiyse bu bölümde açıklamaya çalışacağım:

1- Daha Savcılık soruşturması aşamasında; düşüncenin suçlanmasına karşı olduğumu,

düşüncenin suçlandığı yerde bilimsel ve zihinsel üretim yapılamayacağını, 22 yıldan buyana yazan bir yazar ve araştırmacı olduğumu, bugüne kadar Türkoloji ve Kürdoloji alanında 10 dolayında eserim yayımlandığını; bir eserin gerçek amacının anlaşılabilmesi için kitabın bütününe bakmak gerektiğini -esasen Yargıtay içtihat kararlarının da bunu öngördüğünü-, kitabın belgeler üzerinde yoğunlaştığını, bir tek cümleye bakarak kitabı değerlendirmenin mümkün olmadığını, kitap hakkında objektif bir hükme varmak için bütününe bakmak gerektiğini, bilimsel bir eserde her tür belgeye yer verilebileceğini, bu eserde kullanılan birçok belgenin veya benzerlerinin daha önce Uğur Mumcu'nun **"Kürt-İslâm Ayaklanması (1991-1925)"** ve **"Kürt Dosyası"** gibi eserleriyle, Bekçet Cemal'in **"Şeyh Said İsyanı"** ve Dr. Yaşar Kalafat'ın **"Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç veDış Olaylar"** adlı kitaplarda da kullanıldığını; bunlara ek olarak çeşitli resmi belgelere ve eski gazete haberlerine yer verildiğini; suçlama konusu yapılan dizelerin geçtiği şiirin, daha önce dönemin Hükümetince Mülkiye Başmüfettişi Ahmet Hasip Koylan'a hazırlatılan 1946 tarihli **"Kürtler ve Şark İsyanları/I-Şeyh Sait İsyanı"** (bkz. Y. Kalafat, a.ge., s. 330) adlı dökümandan alındığını ve bunun 407. sayfadaki dipnotta da belirtildiğini; bunun bilimsel bir araştırma eseri olduğunu, Türk halkını tahkir ve tezyif etmek biryana Türk ve Kürt halklarının gerçek kardeşliğini savunduğumu, bunu savunduğum için 40 yaşımdan sonra ilk kez tutuklandığımı; hareket noktamın her zaman ezilenden yana olmak olduğunu, bundan dolayı da sözgelimi Osmanlı toplumunu irdeleyen eserlerimde başta Türkmenler olmak üzere ezilen Türk kesiminden yana tavır koyduğumu, bugün Türkiye'de dominant ulus Kürtler'den oluşsa yine Türkler'den yana tavır koyacağımı; bu nedenle toplumcu dünya görüşüne sahip bir demokrat aydın olarak hiç bir halkı "tahkir ve tezyif" etmemin sözkonusu olamayacağını açık-seçik ifade etmiştim.

2- Buna rağmen TCK'nun 159. maddesinden hakkımda dava açılmasını büyük bir talihsizlik ve kişiliğime hakaret sayıyorum...

Sayın Yargıçlar,

Elinizdeki eser, 621 sayfası metin, geriye kalanı altyazılı resim olmak üzere toplam 670 sayfadan oluşan büyükboy bir eserdir. Her sayfada ortalama 33 satır bulunduğunu varsayarsak, sadece metin bölümü 20 bin 493 satırdan oluşmaktadır. Resim altyazıları da eklenirse, metin 20 bin 500 satırı çoktan aşmaktadır. Şimdi, 20 bin 499 satırı bir yana bırakıp ya da esgeçip, tek satıra göre kitap hakkında karar vermek objektif hukuk kurallarıyla bağdaşır mı? Başka bir söyleyişle 20 bin 499 satırda "tahkir ve tezyif" yok da tek satırda mı var?..

3- Daha önce de vurguladığım gibi, eserin omurgasını açık ve gizli resmi belgeler oluşturuyor. Bu belgelerdeki söylem ve anlatım aynen korunduğu için, aynı mantıkla hareket edersek Kürtler'i "tahkir ve tezyif" eden sayısız örnekle karşılaşırız. Bunlardan rastgele seçtiğimiz kimi örnekleri sıralayalım:

- *"Mes'ûdî'ye göre Kürtler, Süleyman Peygamber'n cariyeleri ile Casad adlı dev'in birleşmesinden dünyaya gelmişlerdir."* (s. 28)

- *"Dağlarda yaşayan Kürtler'in hayatının, onların tabiatlarını biraz daha kabalaştırmış olduğu şüphesizdir."* (s. 34)

- *"Kürt lisanı Fars ve belki ondan da çok eski Pehlevi diline benzemektedir. Ancak telaffuzu Farsça gibi ince olmayıp dağ adamlarına ve öyle bir göçebelik halinde yaşayan aşiretlere yakışacak surette sert ve kabadır."* (s. 35)

- *"Doğu vilayetlerimizde oturan Kürtler'de dini duygular çok zayıftır. Bunlar kalın bir cehalet perdesi içinde bulunduklarından en basit dini bilgiye dahi vakıf değildirler."* (s. 44)

- *"Kürtler bugün dahi bütünüyle uygarlaşmış sayılmazlar. Bunların çoğu yaradılışlarındaki vahşet ve sertliği korumaktadırlar. Bir Fransız bilginin yazdığı gibi (yüzyıllardan beri Kürtler ne bir şey öğrenmiş ne de unutmuştur.) Bunlar yüzyılları yağmacılık ve çapulculuk yapmakla geçirmişler ve toplum kavramının dışında kalarak vahşet halinde yaşayagelmişlerdir."* (s. 46)

- *".... Kürtler'i Ermenistan halkına mahsus olan ıslahatın tamamiyle dışında bırakmak ve onları kavgacı ve ibtidaî âdetlerine uygun ayrı bir idareye tabi tutmak lâzımgeldiği ..."* (s.60)

- *"Dereyi görmeden paçayı sıvayan babadan kalma ayrılmacı Bedirhaniler, hâlen dahi paçaları sıvalı vaziyette ucu bucağı olmayan yollarda boşyere koşmaktadır."* (s. 104)

- *"... Ötede beride gizlice dolaşmakta bulunan Bedirhaniler ve sair eşhas-ı leime cahil ahaliye tesmim ve izlal ile tedabir-i hâinanede bulunmakta oldukları mahsus ediğinden icabının ifası..."* (s. 217)

Kitapta yer verilen kimi belgelerde; Kürt kökenli mahalli memurlar ağır biçimde suçlanırken, sözgelimi Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey **Çerkez** olmakla (s. 220), Genç Vali Vekili İsmail Hakkı Bey **Laz** olmakla suçlanırken; eski Genç Mebusu Hamdi Bey kendisi de "Türk millet-i necibesinden' olmakla övünür. (s. 223)

Tüm bunların ötesinde Kürtler'i İngiliz ve Rus işbirlikçiliğiyle suçlayan çeşitli örnekler vardır. (s. 256 vb.)

Eserde yer verilen kimi resmi belgelerde Türkler'e övgü veya Türk-Kürt dayanışmasına övgü niteliğinde bölümler bulunmaktadır. Kısaca birkaç örnek verelim:

- *"Bilindiği gibi hayatına kastolunduğunu anlayan, izzetinefsine taarruz olunan Türk Milleti ayaklanmış, yıllarca devam eden çetin savaşlardan sonra Sevr Muahadesini yırtarak onun yerine İsmet İnönü'nün muzaffer kılıcını Türk kanına batırarak yazdığı Lozan Muahedesi ile hakkını, hâkimiyetini ve istiklâlini kurtarmıştır."* (s. 72)

- "Avrupa devletleri tarafından açıkça desteklenen Ermeni harekâtı ve istekleri Türkler'in olduğu kadar Kürtler'in de aleyhine olduğundan ve Avrupalılar'ın "Ermenistan' dedikleri yerlerde Kürtler büyük çoğunluk oluşturduklarından, Ermeni tehlikesi karşısında müşterek menfaat dolayısıyla Türkler'le Kürtler arasındaki ilişkiler gittikçe kuvvet ve samimiyetini artırmış, bu ***iki milleti*** *çözülmez bağlarla birbirine bağlamıştı."* (s. 82)

Tüm bunların ötesinde, **"1925 Kürt İsyanı'nın Türk Basınındaki Yankıları"** bölümünde Türk ya da Kürt kökenli birçok Kemalist yazarın yazılarına yer verilmektedir. Bunlardan "Hars (yani Kültür) itibarıyla bir Kürtlük yoktur" diyen Besim Atalay'dan; "Vaaz ve nasihat veya re'fet ve şefkat zamanı çoktan geçti, eline silah almış olan her âsinin eli başıyla birlikte kesilmelidir" diyen eski Osmanlıcı, yeni Kemalist Kürt kökenli Süleyman Nazif gibi aydınlara varıncaya kadar birçok aykırı görüşe de yer verilmektedir. (bkz. s. 412-421) Bu yazıların hemen tümü, içerik ve yaklaşım yanlışlarıyla dolu yazılardır.

Sayın Yargıçlar,

Buradaki örnekleri onlarca defa artırmak mümkündür, ancak sanıyorum çalışmanın nesnelliği konusunda bu kadarı bile yeterli bilgiyi verecektir. Bizce belki cezalandırılması değil ama eleştirilmesi gereken anlatım ve belgeler Devletin Kürt politikasını belirleyen **"Şark Islahat Planı"**na ilişkin gizli raporlardır. Bunlardan, dönemin Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın Raporunda; Kürt dilinin kesinlikle yasaklanması, Kürtçe konuşanların cezalandırılması ve çeşitli yöntemlerle Kürtler'in asimile edilmesi öneriliyor. Şark Islahat Planı'nı hazırlayan, zamanın Dahiliye Vekili Cemil Uybadın ise **"Kürdistan umumi valilikle ve müstemleke (yani sömürge) usulü idare edilmelidir"** diyor. (Bkz. 425-489)

Sayın Yargıçlar,

O dönemin Türk yönetimi Kürt sorununu böyle çözmeyi planlarken, Kürt aydınları yurt dışından İsmet Paşa'ya gönderdikleri muhtıra-mektupta şöyle diyorlar:

"Kürt gençliği ve zümamdarânı (yani yöneticileri, aydınları), ufukları bile kendisine dar görecek şuurlu, medeni bir Türkiye ve Türklüğü görmek ve yaşatmak akidesi taşıdığına ve Kürt hukuk-u millîsine (ulusal haklarına) riayet edilmek şartiyle Türk'ten ziyade Türk'ün nâm ve şanı için kalem ve kılınç sahasında düne kadar ettiği gibi bugün ve yarın dahi fedakârane çalışmayı gaye bildiğine iman edilmelidir." (s. 496-497)

Sayın Yargıçlar,

Görüldüğü gibi, halk ağzından bir dizeyle konu kavranacak veya eser hakkında bir hüküm verilecek gibi değildir.

4- Bu mensur yani düzyazı belgelerin yanısıra çeşitli şiirsel belgelere de yer verilmektedir.

Bunlardan biri, Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla idam edilen Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı, eski Ayan Meclisi Üyesi ve Şura-yı Devlet Reisi **Seyit Abdülkadir**'in resmi belgelerde geçen bir şiir kesitidir. (Bkz. 146). Bu şiire ilişkin dipnotta, Seyit Abdülkadir'in Vakit gazetesinde gördüğümüz, ancak estetik açıdan yetersiz bulduğumuz, propaganda amaçlı şiirlerini almayı uygun bulmadığımızı belirtiyoruz. (Bkz. s. 146, 24 nolu dipnot)

Örnek olarak verdiğimiz ikinci küme şiirler, yine idam edilen emekli subay, avukat ve şair **Kemal Fevzi**'nin "gazel" türü şiirleridir. (s. 194-199)

Üçüncü küme şiirler, Türk Ocakları Şark Mıntıka Müfettişliğinin bir Raporunda geçen halk şiiri derlemeleridir. Burada hamasi bir anlatım egemendir.

"Bir harp sardı dünyayı / Bütün arz u semayi / Türkiye halaskârı / Yâd et Gazi Paşayı; Alkışla Türkiye'yi / Titretti Avrupa'yı / Muhakkak kurtaracak / Bütün bu Asya'yı!" türünden şiirler...

Dördüncü kümede yer alan **"Şeyh Sait'le İlgili Kürtçe Ağıtlar"** ve Türkçe çevirilerine gelince... Bu bölümde, Türkçe çevirileriyle birlikte 3 tane Zazaca ağıt-türkü verilmektedir. 407. sayfadaki dipnotta da açıkça belirtildiği gibi halk tarafından Şeyh Sait'in idamı üzerine yakılan bu ağıt-türküler, çalışmamızın temel kaynaklarından birini oluşturan Mülkiye Müfettişi Ahmet Hasip Koylan'ın 1946 tarihli **"Kürtler ve Şark İsyanları / I-Şeyh Sait İsyanı"** konulu araştırma raporundan alınmıştır. Raporun, ağıtlarla ilgili bölümünün fotokopisi ilişikte sunulmaktadır. (Ek-1) **Ahmet Hasip Koylan** ve hazırladığı **araştırma raporu** konusunda, eserimizin 26, 27 ve 78. sayfalarında gerekli bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bu araştırma raporu, Kürtler ve Kürt sorunu konusunda mülki âmirlikleri bilgilendirmek amacıyla hazırlanmış ve ilgili birimlere gönderilmiştir.

İşte suçlama konusu yapılan ağıt-türkü, bu dokümandan alınmıştır. Herhalde, İçişleri Bakanlığı bünyesinde hazırlanan bu raporda, Türkler'in ya da Türklüğün "tahkir ve tezyif" edilmesi değil; halkın konuya bakışının tesbit edilmesi amaçlanmıştır... Bu niteliğiyle "suç" olmayan bir ağıtın bir cümlesinin yaklaşık 50 yıl sonra bilimsel bir araştırma eserinde yayınlanınca suç oluşturacağını düşünmek herhalde mümkün değildir...

407. sayfadaki dipnotta, aynen şöyle denmektedir: "Rapor sahibinin Kürtçe bilmemesinden dolayı oldukça yanlış yazılan ve kimi yerde yanlış Türkçeleştirilen Şeyh Said'le ilgili ağıtları ve Türkçe çevirilerini adeta yeniden yazarcasına düzelten Malmîsanij'e katkılarından dolayı teşekkür ediyorum."

Suçlanan cümle, raporun aslında şöyle geçiyor: **"Ey ağa, sen Rumi Türk Hacı Hamdi Beyin sözüne inanma, köpek oğlu Türkler sözlerinde durmazlar, seni götürüp Diyarbekir şehrinde asacaklar."** (Rapordaki sayfa no: 364)

Kendim Kürtçe'nin Zazaki lehçesini bilmediğim için, ağıt-türküleri redakte ettirerek ve notlatarak yeniden yayına hazırladım. Bir kitap hakkında doğru bilgilenmek için o kitabın tümünü gözetmek gerektiği gibi, bir dizenin değerlendirilmesi için de o şiirin dipnotlarıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekir. Nitekim bu dizede adı geçen **Hacı Hamdi Bey** hakkında (8) nolu dipnotta şu bilgi veriliyor: *"Malazgirtli bir arkadaşın söylediğine göre, burada adı geçen Hacı Hamdi, o yöredeki Kürtler arasında **Hacî Hemdin Beg** olarak da tanınan bir 'komutan'dır. **Bu** arkadaşın yaşlılardan duyduğuna göre, Hecî Hemdin Beg aslan **Trabzonlu** imiş. Erzurum yöresinde de çalışmış olan bu kişi çok dindar geçindiğinden bazı Kürtler üzerinde etkili olmuş. Ancak, Malazgirt yöresinde daha çok zulmü ile tanınmış. Türküde bu kişinin "Rom" (Türk) olduğu vurgulanıyor."* (s. 441)

Görüldüğü gibi, türküde asıl suçlanan "Türk Hacı Hamdi Bey"dir. Bunun milliyeti çok önemli değildir. Trabzonlu olduğuna göre, belki "Türk" kökenli de değildir. Onun şahsında eleştirilen "Türkler" ya da "Türklük" değil, onun temsil ettiği anlayıştır. Bu siyasi irade ve anlayış da, genellikle İttihad ve Terakki ile özdeşleştirilir. İttihad ve Terakki "Türk ırkçılığını" siyasi ideoloji olarak aldıktan sonra, diğer halklarla bağını koparmıştır. Yoksa bu hareketin temelini oluşturan ilk Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından 2'si Kürt, 1'i Çerkez, 1'i Arnavut ve 1'i Türk'tür. Yani burada suçlanan, sıradan Türk halkı değil; "Müslümanlık" bileşkesiyle Kürtler'in arasına girip, onlara kötülük eden "askerî irade"dir.

Sayın Yargıçlar

Kitapta çeşitli vesilelerle vurgulandığı gibi Anadolu'da Kürt sorununu yaratan asıl etken, İttihad ve Terakki'nin öncülüğündeki "Türkçülük" hareketi ve bu hareketin Kürtler'e yönelik "red ve inkâr" politikalarıdır. Yoksa Anadolu'nun yoksul Türk halkının bunda ne bir günahı, ne de bir çıkarı vardır.

Bilim, olgulardan hareket ederek sentezlere ulaşır. Bu çalışmamızda da başta devletin resmi belgeleri, yayınları, raporları olmak üzere olgulardan hareket edilerek, günümüz Türkiye'sinin en yaşamsal konusu olan Kürt sorununun kaynakları araştırılmakta ve bu sorunun demokratik çözümüne katkıda bulunulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle de Kürtlük ya da Türklük adına herhangi bir komplekse kapılınmadan, tarihsel ve toplumsal gerçeklerin olduğu gibi sunulmasına çalışılmaktadır. Bize aykırı da gelse, yaşanmış bir gerçekliği olduğu gibi yansıtmak ve ondan ders almak zorundayız...

Sayın Yargıçlar,

Yukarıdanberi sergilediğim ve anlatmaya çalıştığım gerekçelerle, böyle bir davanın açılmasını bir talihsizlik olarak görüyorum. Bugüne kadar yaptığım tarihsel ve kültürel çalışmalara bakarak da, kendime hakaret olarak görüyorum.

Eserin "Önsöz"ünde geçen şu görüşlerimi bir kez daha tekrarlayarak sözlerimi noktalamak istiyorum:

"Bu çalışmanın ortaya koyduğu iki temel gerçeklik var: Birisi, Kürt halkının demokratik mücadeleyi her zaman yeğleyip, ancak demokratik mücadele kanallarının tıkandığ zaman silahlı mücadeleye başvurduğu; ikincisiyse tüm gizli arşivleri elinde bulunduran T.C. Devletinin Kürt ve Kürdistan gerçeğini çoğu yönüyle Kürt aydınlarından daha da iyi bildiğidir. Esasen, bundan dolayıdır ki, resmi politikada 'red ve inkârcı', gizli politikada 'itirafçı ve kabulcü'dür.

Büyük bölümü ilk kez günyüzüne çıkan bilgi ve belgelerle bu çalışmanın; araştırmacılar için bir kaynak eser olacağı kuşkusuzdur. Böylelikle, resmi ideolojinin sunduğu gerçekler ve birinci elden belgelerle, bir bakıma 'Cumhuriyet Dönemi Kürt Tarihi'nin temelleri atılmaktadır. İnanıyoruz ki, yeni çalışmalarla konunun altyapısı daha da donatılacak, düşünceler daha da temellendirilecek, yakın dönem Kürt tarihinin yazım süreci daha da hızlanacak ve Kürt sorununun demokratik çözümü daha da kolaylaşacaktır." (s. 16)

Saygılarımla. 27.12.1993

Mehmet BAYRAK

Ek: Ağıt-türkülerin A. Hasip Koylan'ın Raporundaki yayınının fotokopisi.

-1891 Elbistan/Maraş doğumlu olup Siyasal Bilimler eğitimi yapan Prof. **Hasan Reşit Tankut,** Türkçülüğün Cumhuriyet dönemindeki yansımalarından biri olan Güneş-Dil Teorisi'nin kuramcısı; Mülkiye Müfettişi, Türk Ocakları Genel Enspektörü; IV. dönem Muş, V-VI-VII-VIII. dönem Maraş; IX. dönem Hatay ve XI. dönem Mardin mebusluğu yapmış bir "resmi ideolog"dur. Türkiye'de Tek Parti Yönetimlerinin karakteristik uygulaması gereği, resmi görüşün Kürt politikasında söz ve karar sahibi olan uygulayıcıları, başka bir söyleyişle "Kürt gerçeği"ne karşı olanlar, genellikle Kürdistan temsilcisi olarak mebusluğa atanmışlardır. **Hasan Reşit Tankut** ile Şark İstiklâl Mahkemesi Reisi **Mazhar Müfid,** üye **Ali Saib,** I. Umumi Müfettiş **Dr. İbrahim Tali** gibi kişiler çoğunlukla Kürdistan illeri temsilcileri olarak atanmışlardır. Prof. Hasan Reşit Tankut'un, çoğunluğu Devlet tarafından yayımlanmış Güneş-Dil Teorisi konulu birçok kitabının yanısıra; "**Köylerimiz:Dün Nasıldı, Bugün Nasıldır, Yarın Nasıl Olmalıdır?**", "**Maraş Yollarında**" adlı kitapları ve "**Kürtler**"e ilişkin çeşitli gizli araştırma raporları bulunuyor.

- Resmi ideolog **Hasan Reşit**'in (Tankut) ilk memuriyet dönemine ilişkin bir resmi.

"-Şark İlleri Asayiş Müşaviri" sıfatıyla Kürdistan' da incelemeler yapan ve düzenli raporlar veren **Hasan Reşit Tankut**'un yetki belgesindeki resmi.

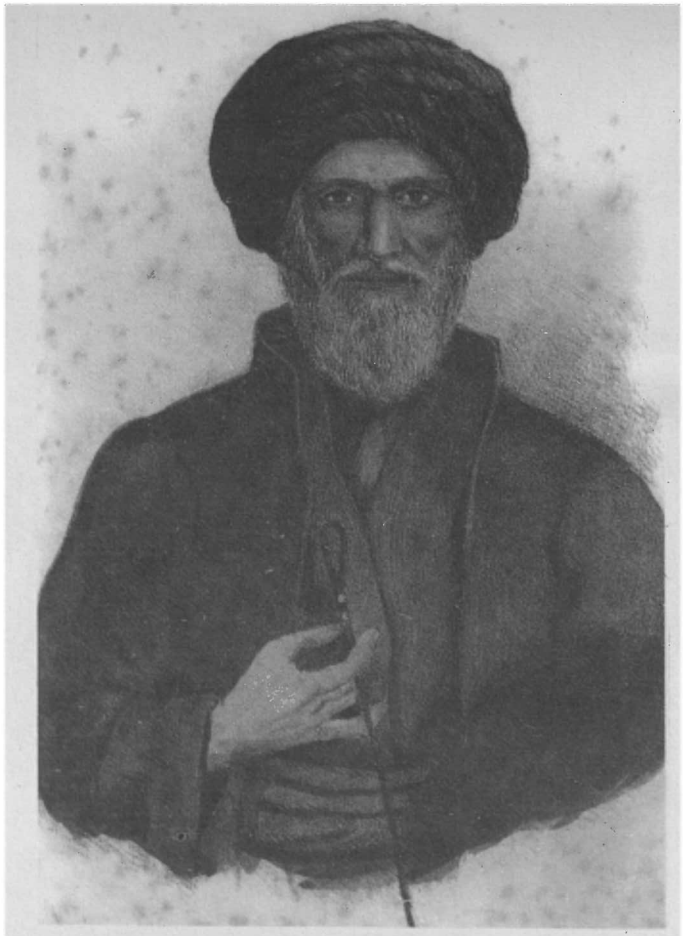

- 1840'da Nasturî Lideri **Mar Şimun**

- 1840'da Yezidi Lideri **Şeyh Nasır.**

- Bedirxan Paşa oğullarından Kırşehir Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Paşa

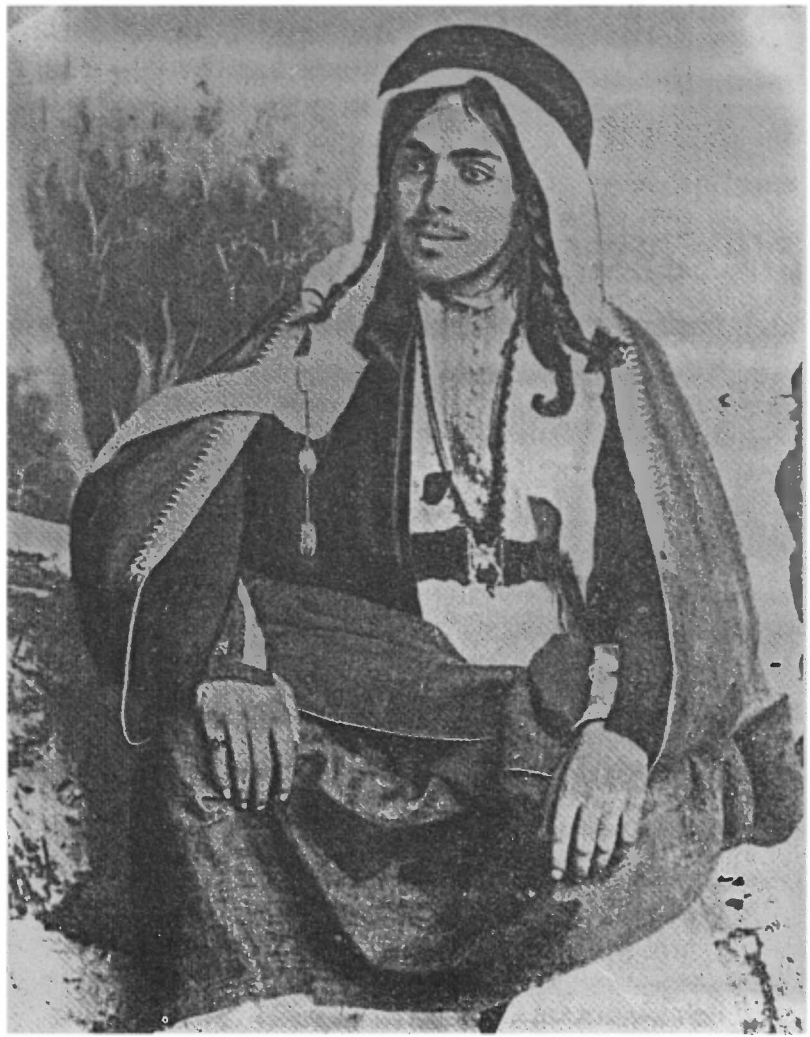

- Cebel Sincar'da (Sincar Dağı) bir Yezidî Ağa

- Kürt ulusal birlikleri ve grupları komutanı **Halis Bey** (Öztürk), Ağrı'da adamlarından birkaçıyla.

-Suphan Dağlarında Kürt ulusal birlikleri müfrezesi.

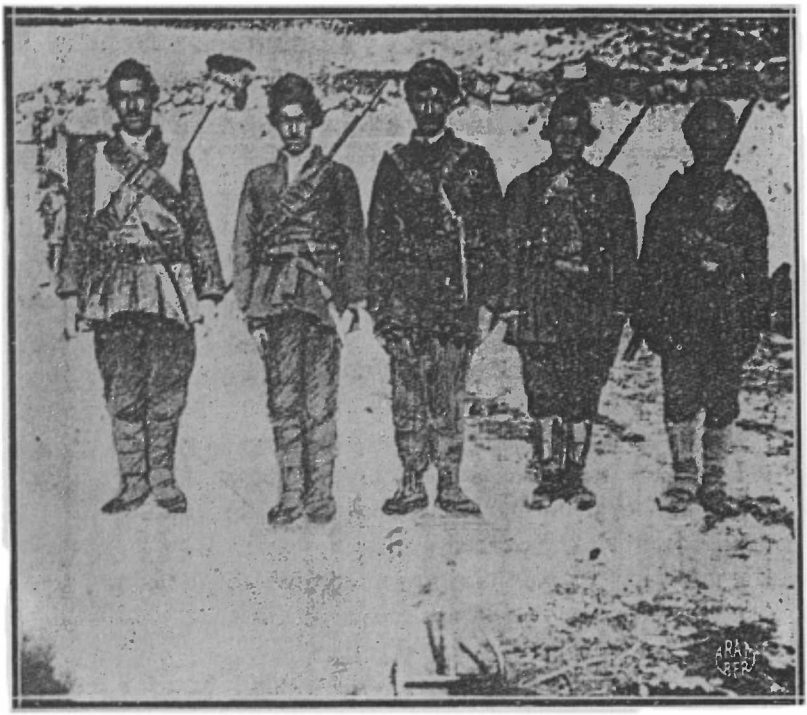

- Tendürük Dağlarındaki Kürt milli müfrezesi.

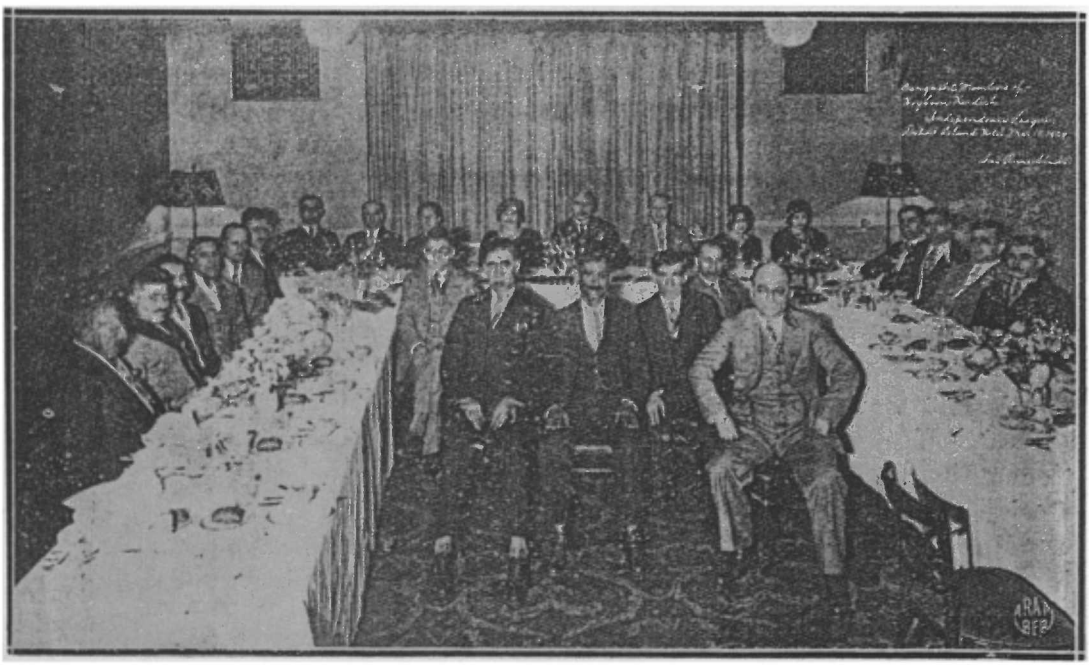

-HOYBUN'un, Amerika'nın Mişigan şehrindeki şubesinin açılışı dolayısıyla düzenlenen yemek.

-Kürtler'in eski dini **Zerdüştlüğün** kuramcısı Zerdüşt'ün temsili bir resmi.

-Osmanlı döneminde Kürt demokratik örgütlerinde etkin görevler üstlendikten sonra 1923'de Kahire'de **"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"** ; 1933'de, Paris te **"Kürt Sorunu"** adlı kitapçıkları yayımlayan Dr. **Şükür Mehmet Sekban.**

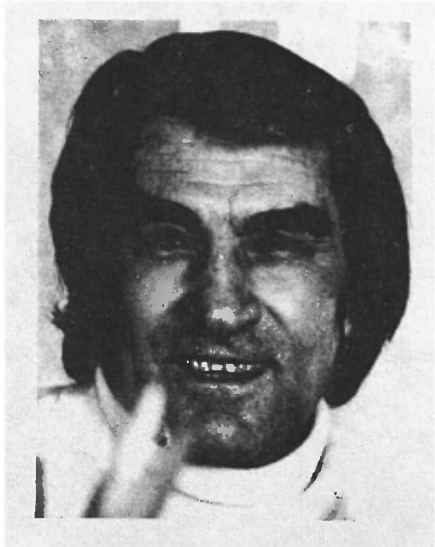

-1925'ten sonra ülke dışına çıkmak zorunda kalan birçok Kürt aydınından biri olan **Dr. Nureddin Zaza.**

TAHSİN UZER

-1879 Selanik doğumlu olan **Tahsin Uzer,** Kürdistan'da Kaymakamlık ve Valilik yapmış, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ve TBMM'nde çeşitli dönemler Mebusluk yapmış, aynı zamanda 3. Umumi Müfettişlik görevini yürütmüş bir kişidir. Ardahan Mebusu iken 1926'da M.Kemal yönetimine Kürdistan'daki tekkeler ve aşiretler konusunda bir Rapor hazırlamıştır.

"Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi" konulu doktora çalışmasının sahibi **Dr. Mesut Fanizâde'nin "150'likler Albümü"**ndeki resmi.

KASIM KÜFREVİ

-1920 Bitlis doğumlu olan **Kasım Küfrevi,** bir dönem İst. Ed. Fak'de öğretim üyeliği, 5 dönem Ağrı Milletvekilliği yapmıştır. İslâm mistisizmi üzerine çalışmaları bulunan Kasım Küfrevi, dini nüfuz sahibi ünlü Küfrevi ailesindedir. Sözkonusu ailenin eğitimli bir bireyi olarak ve Tahsin Uzer'in raporunda geçen aileye mensubiyeti dolayısıyla kendisine yer verildi.

M. REMZİ BUCAK

-1912 Siverek doğumlu **Mustafa Remzi Bucak,** uzun süreler avukatlık ve IX. dönem Diyarbakır Milletvekilliği yapmış, Kürt ulusal-demokratik mücadelesine katkısı olan hukukçu bir Kürt yurtsever aydınıdır. Yurdışına çıktıktan sonra diplomatik planda verdiği mücadelenin bir kesitini yansıtan bazı açık mektupları **"Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü'ye Açık Mektup"** adıyla yayımlanmıştır.

Dr. Yusuf AZİZOĞLU

- 1917 Silvan doğumlu **Dr. Yusuf Azizoğlu;** 4 dönem Diyarbakır Milletvekili olarak TBMM' nde bulunmuş, 1960'dan sonra Sağlık Bakanlığı yapmıştır. Kürt sorununu Meclis'e aktarmaya çalışan yurtsever Kürt aydınlarından biridir. (Öl:1970)

Türk Sosiologi tetkikleri : Sayı: 1

TÜRKLÜĞÜN

KÖKLERİ ve YAYILIŞI

Galip Bey'e. 31.5.934

A. Avni Alicandar

YAZAN:

A. AVNİ ALİ CANDAR

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ İSTANBUL Resmi İstikbal Matbaası

1934

ALİ GALİP YÜKEL : TÜRK TARİH KURUMU'NA ARMAĞANDIR.

- Kürtler'in ve Araplar'ın yüzde 95'inin aslen Türk olduğunu iddia eden Kemalist bürokrat- yazarlardan Avni Ali Candar'ın, resmi görüşe dayalı kitapçıklarından biri **"Türklüğün Kökleri ve Yayılışı"** (1934).

(اتحاد وترقی) نک ساخته کارلقلرینه، دنائتلرینه
بلند برصدای لعنتمز.

-Şerif Paşa'nın **"İttihad ve Terakki'nin Sahtekârlıklarına, Denâetlerine Bülend Bir Sadayı Lâ'netimiz"** başlıklı broşürünün kapağı.

-İttihad ve Terakki ile yoğun bir mücadeleye girişen Şerif Paşa'nın bu alandaki **"Tehlike, Daima Tehlike"** başlıklı broşürünün kapağı.

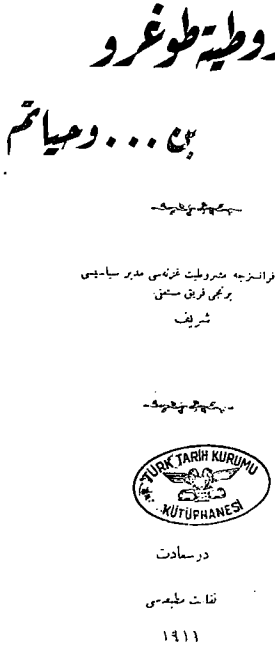

- Sevr Konferansı'ndaki Kürt delegesi Şerif Paşa'nın, İttihad veTerakki Cemiyeti'yle hesaplaşmasını içeren **"Mücahede-i Vataniye Muhalefet-i İtthad ve Terakki: Meşrutiyet'e Doğru Ben ve Hayatım"** (1911) başlıklı kitabının özgün kapağı.

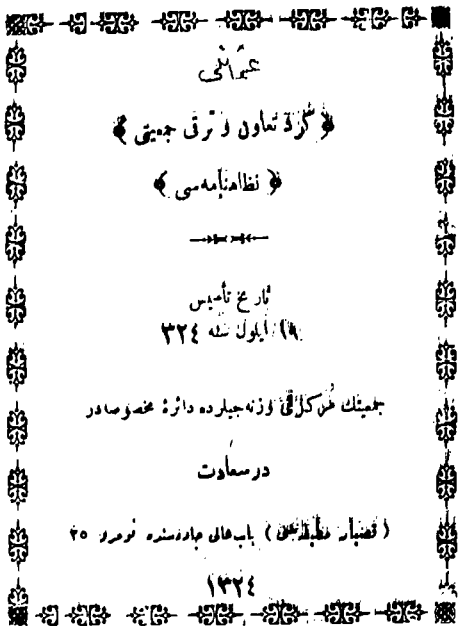

عثمانلی

﴿ کرد تعاون و ترقی جمیتی ﴾

﴿ نظامنامه‌سی ﴾

تاریخ تأسیس

۱۶ ایلول سنه ۳۲٤

جمیتك مرکزی اوزه‌جه‌یرده دائره مخصوصادر

درسعادت

(قصبات مطبعه‌سی) باب‌عالی جاده‌سنده نومرو ۲۵

۱۳۲٤

. Meşrutiyet sonrası kurulan **Kürd Teâvün ve Terakki Cemiyeti** (Kürt Yardımlaşma ve İlerleme Örgütü) **Nizamnâmesi**'nin özgün kapağı.

-Başlangıçta Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İshak Sükûti gibi Kürt aydınlarının da katılımıyla Osmanlı'nın birliği ve ilerlemesi" amacıyla kurulan ancak sonradan Türkçü hareketin örgütü hâline gelen **Osman İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnâmesi**'nin özgün kapağı.

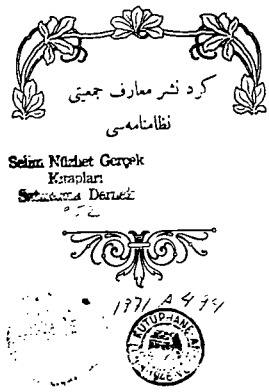

کرد نشر معارف جمیتی

نظامنامه‌سی

Selim Nüzhet Gerçek
Kitapları
Selimiye Deresi

مطبعهٔ آمدی

دیوان عمومیه جوارنده سلطان مکتبی
نزدیکنده نومرو ۲۳

۱۳۲۶

- Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetinin (Kürt Eğitimi Yayma Örgütü) **Nizamnâmesi**'nin özgün kapağı.

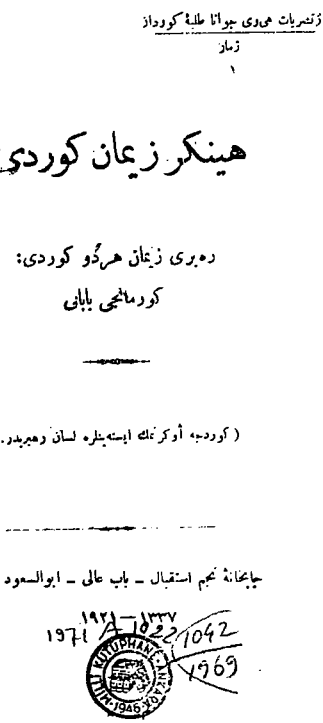

زمان

هینکر زمان کوردی

ره‌بری زمان هردو کوردی:

کورمانجی بابانی

(کوردجه أوکرنمك ایسته‌ینلره لسان رهبریدر.)

جاپخانهٔ نجم استقبال ـ باب عالی ـ ابوالسعود

۱۳۳۷ ـ ۱۹۲۱

- Kürt gençlik örgütü "Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti"nce yayımlanan **"Hinkerê Zımanê Kurdî"** adlı Kürtçe öğrenmek isteyenler için dil rehberinin özgün kapağı. Sözkonusu dil rehberi Türkçe ve Kürtçenin **Kurmanci** ve **Babani** lehçelerine göre düzenlenmiş (1921).

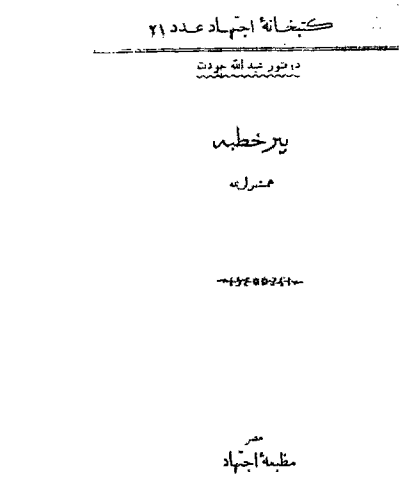
کتبخانهٔ اجتهاد عدد ۲۱

دکتور عبدالله جودت

بر خطبه

همشهریمه

مصر

مطبعهٔ اجتهاد

۱۹۰۹

-Ünlü Kürt aydını **Dr. Abdullah Cevdet**'in hemşehrilerine hitabesini içeren **"Bir Hutbe/Hemşehrilerime"** adlı broşürünün özgün kapağı.

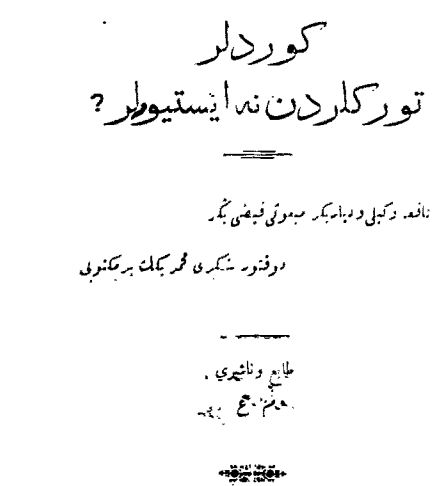
کوردلر

تورکلردن نه ایستیورلر ؟

نائب وکیل و دیاربکر مبعوثی فیضی بکر

دوکتور شکری محمد بکك برکاتیدر

طابع وناشری

۱۹۲۳

-**Dr. Şükrü Mehmed Sekban**'ın 1923 tarihli **"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"** adlı kitapçığının kapağı.

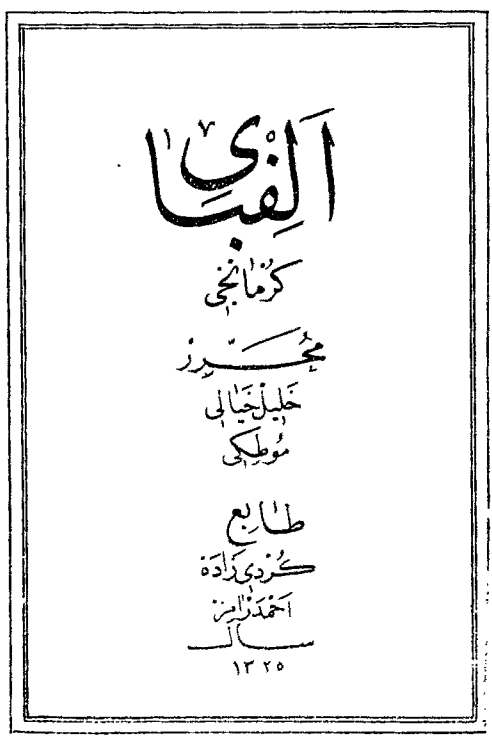
الفبای

کرمانجی

محرر

خلیل خیالی

موطکی

طابع

کردی زاده

احمد ریزی

سالک

۱۳۲۵

-Kürt dilcisi Mutkili **Halil Hayali Beyin** 1909'da yayımladığı **"Elifbayê Kurmancî"** adlı Kürtçe Alfabe'nin özgün kapağı.

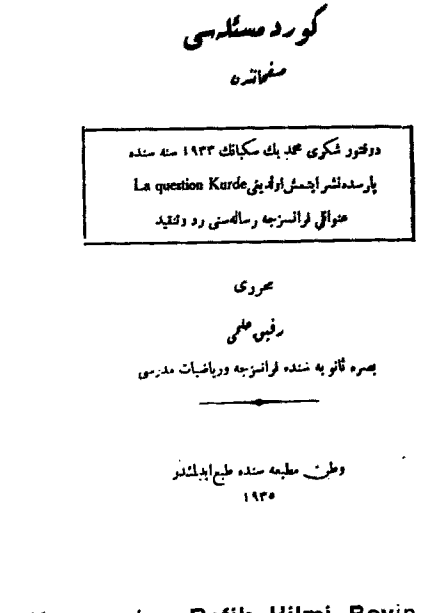
کورد مسئلهسی

صفحاتندن

دوکتور شکری محمد بك سکبانك ۱۹۳۳ سنه سنده

پارسدهنشر اجتماعی اولدیغی La question Kurde

عنوانلی فرانسزجه رسالهسنی رد ایتمك

محرری

رفیق حلمی

بصره ثانویه سنده فرانسزجه وریاضیات مدرسی

وطن مطبعه سنده طبع اولنمشدر

۱۹۳۵

-Kürt aydını **Refik Hilmi Beyin**, Dr. Şükrü Mehmet Sekban'ın **"Kürt Sorunu/ Azınlıkların Problemleri"** (1933) adlı kitapçığına verdiği **"Kürt Meselesi Safahatından"** (1935) adlı cevap kitapçığının özgün kapağı.

1936 Yılından önceki
Tunceli ilinin durumu.

-Umumi Müfettişlikçe hazırlanan **Dersim Aşiretlerinin**

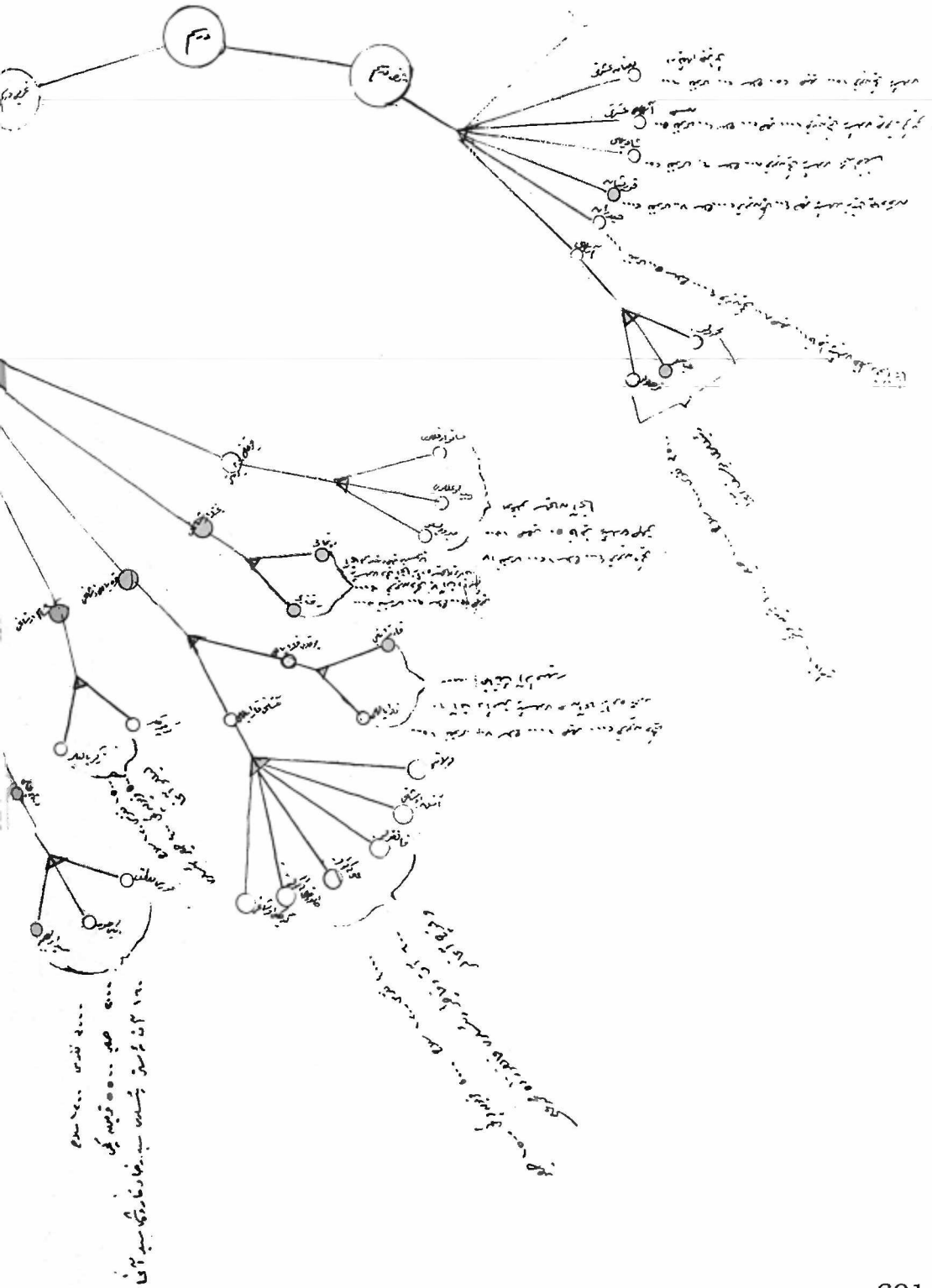

601

silah durumunu ve malvarlıklarını gösterir çizelge.

Orjinal baskının kapağı

-HOYBON'un 1928 tarihli **" Türkiye'de Kürtler'in Kırımı"** konulu broşürünün özgün kapağı.

- Doktor Bleç Şirguh'un (Celâdet Bedirhan), HOYBUN adına hazırladığı **"Kürt Sorununun Köken ve Nedenleri"** adlı Fransızca yayınının (1930) özgün kapağı.

UNIVERSITÉ DE PARIS — FACULTÉ DE DROIT

LA NATION KURDE

et

son évolution sociale

THESE POUR LE DOCTORAT

présentée et soutenue le 9 Juin 1933, à 14 heures.

par

MESSOUD FANY

FACULTÉ DE DROIT DE PARIS BIBLIOTHÈQUE

MEMBRES DU JURY

Président : M. de Geouffre de La Pradelle, Professeur.

Suffragants : J. Basdevant, Professeur. M. Maunier, Professeur.

LIBRAIRIE L. RODSTEIN
17, RUE CUJAS
PARIS-V^e^

1933

-"150'likler" listesinde yeralan Kürt aydınlarından, Cebelibereket eski Mutasarrıfı **Mesut Fanizâde**'nin 1933'de Paris'te Fransızca yayımlanan **" Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi"** konulu doktora çalışmasının özgün kapağı.

FERHAD SHAKELY

KURDISH NATIONALISM

IN

MAM Û ZÎN

OF

AHMAD-Î KHANÎ

KURDISH INSTITUTE OF BRUSSELS

-Ferhad Shakely'nin, **"Ahmedê Xani'nin Memû Zîn'inde Kürt Milliyetçiliği"** adlı İngilizce eserinin kapağı.

Dr. Abdullah Cevdet'in Halkına *Hitabesi* (1909)

Şerif Paşa'nın Sevr Konferansı'na Sunduğu *Nota"* (1919)

Dr. Şükrü M. Sekban'ın Muhtıra-Mektubu: *"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"* (1923)

Kürt Hoybun Örgütü'nün Dünyaya Çağrısı: *"Kürtler'in Kırımı"* (1928)

Dr. Celadet Bedirhan *Kürt Sorununun Köken ve Nedenleri"*ni İrdeliyor (1930)

150'lik Kürt Aydınlarından M. Fanizâde'nin *Doktorası* (1933) Ve Bir Gizli *Rapor*

Dr. Ş.M. Sekban'ın Kemalist Yönetimi Yumuşatma Çabaları ve *"Kürt Sorunu"* Broşürü (1933)

Kürt Aydını Refik Hilmi'nin *"Sekban'a Cevab"*ı (1935)

Dr. N. Dersimî'nin Diplomatik Girişimleri (1937)

Kürtler'e Ve Aleviler'e İlişkin Gizli Raporlar

Ardahan Mebusu Tahsin'e Göre *"Kürdistan'da Tekkelerin İşlevi"* (1926)

Kemalist Aydın Avni Candar'ın Traji-Komik Araştırması: *"Doğu Anadolu'da Kürd Sanılan Türkler"* (1936)

Resmi İdeolog Prof. Hasan Reşit Tankut'un *Kürt Sorununa İlişkin Gizli Raporları* (1930, 1938, 1961)

Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın *"Kürt Raporu"* (1943)

Dersim Aşiretlerine İlişkin Gizli Belgeler

CHP'ye Aleviler Konusunda Verilen *"Rapor"* (1949)

İlâhiyatçı Profesör Yörükân'ın *"Alevilik"* İncelemesi

Muallim Hamza'nın *Mem û Zîn*'e Yazdığı *"Önsöz"* (1919)

"Zerdüşt'ün Öz Şiirleri"

Güneş-Dil Teorisyeni Tankut'un Gizli *"Zazalar"* Araştırması

İlk Kürtçe Alfabe *"Elifbayê Kurmancî"* (1909)

... Ve Çeşitli *Kürdoloji Yazıları*

ISBN 975 -7861-02-2